Orizonturi medievale şi moderne în istoria românilor

ECONOMIE, SOCIETATE, POLITICĂ, CULTURĂ, ISTORIA ŞTIINŢEI

În onoarea profesorului Demir DRAGNEV

Orizonturi medievale şi moderne în istoria românilor
În onoarea profesorului Demir DRAGNEV

ACADEMIA DE ȘTIINȚE A MOLDOVEI
BIBLIOTECA ȘTIINȚIFICĂ CENTRALĂ „ANDREI LUPAN” (INSTITUT)
INSTITUTUL DE ISTORIE

Orizonturi medievale şi moderne în istoria românilor

ECONOMIE, SOCIETATE, POLITICĂ, CULTURĂ, ISTORIA ŞTIINȚEI

În onoarea profesorului Demir DRAGNEV

Biblioteca Științifică Centrală
Secția editorial-poligrafică
Chișinău, 2016

Lucrarea a fost discutată și recomandată pentru editare la şedinţa Consiliului ştiinţific
al Bibliotecii Științifice Centrală „Andrei Lupan” (Institut) a AȘM,
proces-verbal nr. 15 din 16 septembrie 2016

Editor și redactor științific: dr. hab. conf. univ. Constantin Manolache

Coordonatorii volumului: dr. Sergiu Bacalov, dr. Ion Valer Xenofontov

Responsabil de ediție: Daniela Hadîrca

Redactori: Vitalie Țurcanu, Valentina Tifin

Corector: Elena Pistrui

Coperta: Vitaliu Pogolșa

Machetare: Nicoleta Bogdan

DISCRIEREA CIP A CAMEREI NAȚIONALE A CĂRȚII

Orizonturi medievale şi moderne în istoria românilor : (economie, societate, politică, cultură, istoria ştiinţei) : în onoarea profesorului Demir Dragnev / Acad. de Ştiinţe a Moldovei, Bibl. Şt. Centrală “Andrei Lupan” (Inst.), Inst. de Istorie ; ed. şi red. șt.: Constantin Manolache ; coord.: Sergiu Bacalov, Ion Valer Xenofontov. – Chişinău : Biblioteca Ştiinţifică Centrală “A. Lupan” (Institutul), 2016 (F.E.-P. “Tipografia Centrală”). – 816 p.
Rez.: lb. engl. – Bibliogr. la sfârşitul art.

ISBN 978-9975-4116-9-1.

94(=135.1)(092)(082)

O-75

SUMAR

DEMIR DRAGNEV – 80 DE ANI

CONTRIBUŢII LA ISTORIA MEDIEVALĂ ȘI MODERNĂ A ROMÂNILOR

1. Identitate și alteritate

2. Economie și societate

3. Viață politică și ideologie

4. Confesiuni şi politică

5. Educație, învățământ, mentalități

6. Cultură și artă

Membrul corespondent Demir Dragnev.
(Pictor: Eduard Stahi, 2006)

DEMIR DRAGNEV – 80 DE ANI

NUME DE REFERINȚĂ ÎN ȘTIINȚA ISTORICĂ DIN REPUBLICA MOLDOVA

Dr. hab. Gheorghe COJOCARU
Institutul de Istorie al AȘM

Născut la 27 iulie 1936 în satul Cureşniţa, comuna Holoşniţa din judeţul Soroca, membrul corespondent al Academiei de Ştiinţe a Moldovei, profesorul universitar, doctorul habilitat în ştiinţe istorice Demir Dragnev este la ora actuală protagonistul uneia dintre cele mai strălucite şi impresionante cariere în domeniul cercetării istorice academice şi în cel al învăţământului istoric superior din Republica Moldova.

Descendent dintr-o familie de ţărani din satul Cureşniţa, Soroca, cu strămoşi mazili ce apar în hrisoave încă din secolul al XVIII-lea, a fost şi logic şi firesc ca, încă din fragedă tinereţe, viitorul istoric să manifeste un viu şi deosebit interes mai ales faţă de problemele legate de viaţa comunităţilor rurale medievale, interes ce l-a însoţit constant pe parcursul întregii sale cariere. Şi-a făcut iniţial studiile secundare la Școala medie nr. 1 (fostul Liceu „A.D. Xenopol") din Soroca, urmând mai apoi Facultatea de Istorie şi Filologie (1952–1957) în cadrul Universității de Stat din Chişinău.

Deja din anii de studenţie, tânărul Demir Dragnev s-a remarcat prin faptul cercetării, în colaborare cu prof. univ. dr. hab. Mihail Muntean (1922–1983), a unei probleme pe cât de confuze la acel moment în istoriografie, pe atât de importante – a sistemului metric medieval (sec. XIV–XVIII, cu o uşoară trecere în cel de-al XIX-lea secol), rezultatele căreia rămân până astăzi utile specialiştilor preocupaţi de problematica respectivă.

O constantă a întregii activităţi ştiinţifice a istoricului Demir Dragnev a fost şi rămâne Institutul de Istorie al Academiei de Ştiinţe a Moldovei, în cadrul căruia a urmat o strălucită carieră profesională.

Înzestrat cu alese calităţi de cercetător, precum şi un mare potențial de muncă, Demir Dragnev a urcat consecutiv toate treptele istoricului de profesie, începând cu funcţia de colaborator ştiinţific inferior la Institutul de Istorie, continuând apoi cu statutul de aspirant al Aspiranturii Academiei de Ştiinţe a RSSM (1962–1965), redevenind cercetător ştiinţific inferior (stagiar) al Institutului de Istorie (1965–1975), avansând la funcţia de cercetător ştiinţific superior (1975–1978), de director adjunct al Institutului de Istorie (1978–1991), de şef al secţiei Istorie Medie (1991–1994), de

director al Institutului de Istorie (1994–2006), de cercetător ştiinţific principal în secţia Istorie Medie (2006–2010) şi de consultant ştiinţific în aceeaşi secţie a Institutului de Istorie. Totodată, istoricul Demir Dragnev a făcut şi o impresionantă carieră universitară, exercitând pe parcursul mai multor ani funcţia de profesor universitar la Catedra Istoria Românilor a Universităţii Pedagogice de Stat „Ion Creangă” din Chişinău.

Dovadă a talentului şi dăruirii cu care istoricul Demir Dragnev a studiat şi continuă să studieze problemele din domeniul istoriei medievale şi celei moderne a Principatelor Române şi a Europei de Sud-Est sunt cele 330 de lucrări ştiinţifice editate, individual sau în colaborare, inclusiv cele 84 de volume de monografii, capitole în tratate, culegeri de documente, 66 manuale și materiale didactice etc.

Membru corespondent al Academiei de Ştiinţe a Moldovei, Demir Dragnev este un nume de referinţă în ştiinţa istorică din Republica Moldova, specialist de marcă în domeniul istoriei medievale şi moderne a Moldovei, Europei de Sud-Est şi în paleografia slavo-română, fiind înalt apreciat pe plan european şi internaţional. A înregistrat succese remarcabile în activitatea educaţională, metodico-didactică, editorială şi managerială în domeniul ştiinţei din Republica Moldova.

Opera ştiinţifică a membrului corespondent Demir Dragnev se întemeiază pe izvoare, în cea mai mare parte inedite, care îi conferă originalitate, evidențiindu-l printre istoricii din Republica Moldova şi de peste hotare.

În calitate de fondator al direcţiei ştiinţifice de istorie premodernă a Moldovei, profesorul Demir Dragnev a cercetat un larg spectru de probleme din domeniul istoriei medievale şi moderne timpurii a Principatelor Române şi Europei de Sud-Est, contribuind la valorificarea istoriei economice, sociale, politice, culturale şi militare a Moldovei şi Ţării Româneşti în perioada de trecere de la medieval la modern. În urma acestor cercetări a fost fundamentată teoretic tipologia Epocii Moderne timpurii, modelat tabloul general şi evidenţiat specificul evoluţiei economiei din această perioadă în contextul economic universal european şi otoman; au fost reliefate componentele distinctive ale Iluminismului timpuriu sub aspectul formării conştiinţei naţionale în Ţările Române; au fost aduse noi contribuţii ştiinţifice privind activitatea diferitor personalităţi istorice naţionale, îndeosebi Ştefan cel Mare, Dimitrie Cantemir etc.

Printre cele mai reprezentative lucrări semnate de istoricul Demir Dragnev pot fi enumerate: Сельское хозяйство феодальной Молдавии (1975); История народного хозяйства МССР (до 1812 г.) (1976, în colab.); Очерки внешнеполитической истории Молдавского княжества (XIV – нач. XIX в.) (1987, în colab.); *Istoria Moldovei din cele mai vechi timpuri până la începutul Epocii Moderne* (1992, coautor, coordonator); Ţara Moldovei în Epoca Luminilor (1999); *Domnii Ţării Moldovei* (2005, coautor, coordonator); *O istorie a regiunii transnistrene. Compendiu* (2007, coautor, coordonator); Ştefan cel Mare şi Sfânt în contextul epocii sale şi a posterității (2004, coautor, coordonator); *Academia de Ştiinţe a Moldovei. Istorie şi contemporaneitate* (2006, coautor, coordonator); *Dinastia Cantemireştilor* (2008) (coautor); *Istorie şi civilizaţie medievală şi modernă timpurie în ţările române* (2012) etc.

Un aport substanţial îi aparţine membrului corespondent Demir Dragnev la elaborarea cercetărilor enciclopedice. Este coautorul, redactorul ştiinţific şi responsabil

de compartimentul *Istorie* al sintezei enciclopedice *Republica Moldova* (Ed. III, 2016) şi al vol. I *Enciclopedia Moldovei* (în curs de apariţie). Lucrările ştiinţifice elaborate şi coordonate de Demir Dragnev au fost menţionate cu Premiul de Stat (1983) şi cu premii ale AŞM (1994, 1997, 2012), Medalia „Dimitrie Cantemir" (2001), Medalia jubiliară a AŞM (2006), cu „Diploma de onoare" (2006), Diploma „Meritul academic" (2009), „Diploma de merit" a Institutului de Istorie al AŞM (2012), Medalia jubiliară a AŞM (2016) etc.

Un merit deosebit al cercetătorului Demir Dragnev, înalt apreciat în Republica Moldova şi peste hotare, este descoperirea, împreună cu un colectiv de colaboratori, a circa 5000 de documente medievale inedite slavo-române şi româno-chirilice în arhivele din Chişinău, Moscova, Sankt Petersburg, Kiev, Cernăuţi, Varşovia, Sofia, Iaşi, Bucureşti, Sibiu etc. Aceste documente au fost incluse în 12 volume ale colecţiei fundamentale – *Moldova* în epoca feudalismului (Chişinău, 1962–2012). În 2015, colectivul ştiinţific coordonat de membrul corespondent Demir Dragnev a iniţiat o nouă colecţie de documente *Ţara Moldovei în timpul războiului ruso-turc din 1806–1812*, editând vol. I (1806–1808) al acestei colecţii.

Prin lansarea în circuitul ştiinţific a acestor valoroase surse istorice, a fost pus la dispoziţia cercetătorilor un suport documentar fundamental, indispensabil pentru studierea istoriei medievale şi moderne timpurii a Ţării Moldovei. Între 1990 și 2000 istoricul Demir Dragnev a contribuit cu documente din arhivele fostei Uniuni Sovietice la editarea culegerii de documente sub egida Academiei Române – *Documenta Romaniae Historica. A. Moldova*, Bucureşti. Ca urmare, profesorul Demir Dragnev s-a afirmat în istoriografia românească drept unul dintre cei mai competenţi şi perseverenţi editori de documente paleografice medievale din ultimele decenii.

Un merit al său de o importanţă deosebită este implementarea realizărilor ştiinţei istorice naţionale şi universale în sistemul de învăţământ de toate nivelurile. Începând cu anul 1962, Demir Dragnev a predat cursuri la Universitatea de Stat a Moldovei (cursul *Istoria Moldovei* la Facultatea de Filologie, Facultatea de Drept şi Istorie, până în 1978); cursurile de masterat la Catedra UNESCO: cursul *Europa de Sud-Est între Medieval şi Modern*; 1998–2007, 2010), la Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă" (cursurile speciale şi de masterat *Moldova în Epoca Modernă timpurie* şi *Paleografia slavo-română şi româno-chirilică*; 1992–2013). A elaborat şi editat manualele universitare: *Istoria modernă a românilor* (2001, în colab.), *Paleografia slavo-română şi româno-chirilică* (coautor Ion Gumenâi, 2001*), Istoria modernă a Europei şi Americii* (Ed. II, 2010, în colab.).

În perioada 1991–2016, sub îndrumarea membrului corespondent Demir Dragnev au fost susţinute 5 teze de doctor habilitat şi 15 teze de doctor în istorie. În prezent este conducător ştiinţific a 3 teze de doctor şi a 2 teze de doctor habilitat în istorie. Este membru al Consiliului Școlii doctorale la ştiinţe umanistice a Universităţii AŞM.

În a doua jumătate a anilor 1990, profesorul Demir Dragnev a adus o contribuţie substanţială la implementarea în şcoală a materialelor didactice elaborate de pe poziţiile adevărului ştiinţific, în spirit naţional şi general uman. Între 1996 și 2004 a elaborat şi editat în colaborare manuale gimnaziale de *Istorie a românilor şi istorie universală*

pentru clasele a VI-a, a VII-a şi a VIII-a şi manuale liceale pentru clasele a X-a, a XI-a, aprobate de Ministerul Educaţiei. Aceste manuale sunt şi în prezent utilizate în şcoli. Începând cu anul 1998 şi până în prezent, Demir Dragnev coordonează editarea în fiecare an a diverse materiale didactice în ajutorul elevilor şi profesorilor la istoria românilor şi universală (teste, ghiduri, dicţionare etc.). De o deosebită popularitate în şcoli se bucură lucrările *Dicţionar de istorie* (2007) şi *Atlas de istorie a românilor şi universală* (Ed. II, 2012), editate de Demir Dragnev (în colaborare). Pentru o mai bună cunoaştere a istoriei regionale, a editat în colaborare lucrările *Din istoria Transnistriei* (2001), *Istoria Basarabiei de Sud* (2007), *Istoria plaiului natal* (reg. Cernăuţi, 2007) ş.a. Pentru contribuţii deosebite la studierea istoriei or. Soroca, i s-a acordat titlul onorific de „Cetăţean de Onoare al or. Soroca" (2010).

În domeniul metodico-didactic, Demir Dragnev a colaborat în plan internaţional cu Consiliul Europei. În 1998–2001 a fost invitat de Departamentul Educaţie, Cultură şi Sport al acestui Consiliu în calitate de observator şi consultant la elaborarea unui manual pentru ţările din Transcaucazia, apoi la elaborarea în calitate de coautor a manualului de istorie a ţărilor riverane Mării Negre („The Black Sea". The Concil of Europe. Gyldendal University (2001)). În 1998–2004 a fost consultat la elaborarea manualelor (la conferinţe metodice şi stagiere) de Institutul „Georg Eekert" din Braunchweig (Germania).

Printre meritele profesorului Demir Dragnev se înscrie şi aportul său la afirmarea ştiinţei militare din Republica Moldova. În anii 1998–2004 a participat la fondarea Muzeului Armatei Naţionale şi a revistei „Cohorta" (în calitate de redactor ştiinţific responsabil). Pentru realizările sale în acest domeniu, între care şi suportul didactic pentru militari *Lupta de eliberare de sub dominaţia otomană în Ţara Moldovei*, în anul 2006 a fost decorat cu medalia Ministerului Apărării „În slujba Patriei".

În calitate de director al Institutului de Istorie a inaugurat noi direcţii de cercetare (istoria ştiinţei, istoria culturii şi istoria locală a Moldovei), a susţinut publicarea lucrărilor de pe poziţiile adevărului ştiinţific, a completat Institutul cu cadre de înaltă calificare, a stabilit relaţii de colaborare cu diverse instituţii ştiinţifice din România, Polonia, Rusia, Ucraina, Turcia etc., organizând manifestări ştiinţifice comune, stagii, proiecte comune de cercetare (România, Rusia).

În cadrul AŞM a exercitat funcţia de academician-coordonator adjunct al Secţiei de Ştiinţe Socio-umane şi Economice (1998–2004); a fost membru al Biroului Secţiei de Ştiinţe Socio-umane şi Arte (2004–2012) şi preşedinte al Comisiei de Evaluare în domeniul ştiinţelor socio-umane a Consiliului Consultativ de Expertiză al AŞM. În plan naţional a fost membru al Prezidiului Comisiei Superioare de Atestare (1998–2004); membru al Consiliului Suprem pentru Ştiinţă şi Dezvoltare Tehnologică de pe lângă Guvernul Republicii Moldova (1998–2004); membru al Comitetului pentru decernarea premiilor naţionale din Republica Moldova (1998–2005); membru al Consiliului Naţional pentru Atestare şi Acreditare, precum şi preşedinte al Comisiei Unite de Atestare în domeniul ştiinţelor socio-umane (2014 – până în prezent). În 2010 a fost membru al Comisiei de investigare a regimului totalitar comunist de pe lângă Preşedintele Republicii Moldova.

Istoric medievist şi modernist de talie europeană, doctor habilitat în ştiinţe istorice, profesor universitar la Universitatea de Stat din Moldova şi Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă" din Chişinău, membru corespondent al Academiei de Ştiinţe a Moldovei, deţinător al celei mai prestigioase medalii academice „Dimitrie Cantemir", al Premiului de Stat al Republicii Moldova şi Premiului Academiei de Ştiinţe a Moldovei, cu multiple cercetări axate pe un spectru larg de probleme din domeniul istoriei medii şi moderne a românilor şi a Europei de Sud-Est, cu contribuţii de excepţie la editarea documentelor din secolele XV–XVIII din Moldova şi la elaborarea manualelor de istorie, astfel se prezintă la judecata mediului academic, al celui universitar şi a opiniei publice istoricul Demir Dragnev în ziua în care rotunjeşte venerabila vârstă de 80 de ani.

Ajuns la o frumoasă vârstă rotundă şi, implicit, la o deplină recunoaştere a meritelor sale profesionale, colegii de breaslă, numeroşii săi discipoli omagiază, în persoana Istoricului şi Profesorului Demir Dragnev, o figură tutelară a întregului spaţiu istoriografic românesc, adresându-i alese cuvinte de preţuire şi sincere urări de sănătate şi de noi realizări.

La mulţi ani!

VOCAŢIA CERCETĂRII ÎN OPERA ŞTIINŢIFICĂ A PROFESORULUI DEMIR DRAGNEV (Istoricul Demir Dragnev la venerabila vârstă de 80 de ani)

Dr. hab. Valentin TOMULEŢ
Universitatea de Stat din Moldova

Printre istoricii în deceniile postbelice din Republica Moldova cu contribuţii esenţiale în cercetarea trecutului istoriei neamului românesc din perioada medievală şi premodernă Demir Dragnev ocupă un loc de frunte. Întreaga activitate ştiinţifică şi didactică a profesorului Demir Dragnev poartă amprenta seriozităţii şi rugozităţii, opera sa ştiinţifică, destul de diversă şi vastă prin conţinut şi problemele abordate, este circumscrisă prioritar trecutului Moldovei din Evul Mediu şi din Epoca Modernă timpurie, fiind cunoscută nu numai în Republica Moldova, dar şi peste hotarele ei.

Membru corespondent al Academiei de Ştiinţe a Moldovei (1995), doctor habilitat în istorie (1995), mulţi ani director adjunct, director şi preşedinte al Consiliului Ştiinţific al Institutului de Istorie (1994–2006), distins profesor universitar al Facultăţii de Istorie a Universităţii de Stat din Moldova (din 1960) şi al Facultăţii de Istorie şi Geografie a Universităţii Pedagogice de Stat „Ion Creangă" (din 1992), istoricul Demir Dragnev s-a impus, în conceptul mai multor generaţii de istorici şi opiniei publice din Republica Moldova şi de peste hotare, prin vocaţia cercetării ştiinţifice. Anume activitatea şi vocaţia ştiinţifică, care îl defineşte pe oricare cercetător în parte ca membru al unei comunităţi academice şi universitare, este acel barometru care măsoară amplitudinea şi forţa intelectuală a cercetătorului şi profesorului Demir Dragnev.

Antrenat în ceea ce cunoscutul istoric francez Marc Léopold Benjamin Bloch numeşte „meseria de istoric", savantul şi profesorul Demir Dragnev a găsit în explorarea arhivelor şi în studierea trecutului istoriei poporului român resurse inepuizabile de viaţă şi de voinţă. Domnia Sa a confirmat destul de ferm şi argumentat, prin numeroasele sale studii şi lucrări monografice, afirmaţiile cunoscutului cronicar moldovean, unul dintre primii scriitori şi istoriografi din literatura română, Miron Costin (1633–1691), că pentru scrierea istoriei „gândul slobod şi fără valuri trebuieşte".

Fiind unul dintre cei mai buni cunoscători ai diverselor probleme de ordin ştiinţific ce vizează temporal secolele XVI–XIX din istoria spaţiului românesc, Domnia Sa lasă posterităţii lucrări de o înaltă erudiţie ştiinţifică, scrise pe parcursul mai multor decenii, ce constituie rodul unei activităţi laborioase de lungă durată şi cu mare pasiune de documentare şi cercetare în diferite arhive din Rusia, Ucraina, România, Polonia, Bulgaria şi Republica Moldova.

Lucrările cercetătorului Demir Dragnev sunt ghidate de sinceritate, onestitate şi de respect pentru trecut şi adevărul ştiinţific al poporului român. Aceste principii de

abordare a demersului istoric în opera ştiinţifică a cercetătorului reprezintă deviza, cartea de căpătâi, care l-a călăuzit şi l-a ghidat pe parcursul întregii sale activităţi ştiinţifice. Aceste afirmaţii capătă o semnificaţie şi conotaţie majoră, deosebită, prin relaţia strânsă dintre ceea ce crede şi gândeşte ca Om şi Cetăţean şi ceea ce scrie ca istoric, ca cercetător ştiinţific, între ceea ce cultivă în numeroşii săi discipoli şi ceea ce culege – prin Școala Doctorală Demir Dragnev, fie din cadrul Universităţii, fie din cadrul Institutului de Istorie al Academiei de Ştiinţe a Moldovei.

În investigaţia ştiinţifică, omul de știință Demir Dragnev s-a afirmat în calitate de savant ambiţios şi veritabil, realizările sale istoriografice fiind apreciate la justa lor valoare în mediile academice şi universitare nu doar din republică, dar şi de peste hotarele ei. Evidenţiem, în acest sens, următoarele caracteristici specifice lucrărilor scrise de omul de știință Demir Dragnev: aspectul documentat şi spiritul analitic, abordarea critică şi noutatea conceptuală, acurateţea stilului şi eleganţa naraţiunii, structura logică, polemica cultă cu oponenţii, abundenţa materialului factologic convingător, limba literară şi ştiinţifică.

În pofida faptului, cum constată regretatul profesor Gheorghe Gonţa în prefaţa lucrării omagiale *Istorie şi civilizaţie medievală şi modernă timpurie în Ţările Române. Studii şi materiale: „Demir Dragnev la 75 de ani"*, că „… în lucrările sale ştiinţifice de până la 1989 autorul utilizează terminologia caracteristică pentru istoriografia de orientare marxistă („orânduire feudală", „mişcare ţărănească", „mase populare"), iar în publicaţii de popularizare se conforma aprecierilor istoriografiei oficiale, a reuşit totuşi să elaboreze şi să pună în circuit concepţii ştiinţifice care îşi păstrează actualitatea până în prezent" [1].

Fiind de acord cu această ultimă afirmaţie a profesorului Gheorghe Gonţa, constatăm că prin lucrările sale ştiinţifice cercetătorul Demir Dragnev oferă un exemplu de seriozitate ştiinţifică într-o perioadă în care facilitatea şi graba recuperării istoriografice nu sunt de natură să aducă limpezime şi claritate în studierea problemelor majore legate de o tematică extrem de controversată, cum este cea pe care o abordează autorul. Făcând unele concesii în analiza şi aprecierea unor evenimente care s-au petrecut în istoria Moldovei medievale, autorul se bazează, în fond, în investigaţiile sale istorice, pe metodologia general umană, apărând valorile naţionale, adevărul istoric, limba, alfabetul şi tradiţiile naţionale.

După 1989, confuziilor şi mistificărilor statornicite în perioada ideologizată şi reducţionistă a istoriografiei din spaţiul est şi sud-est european istoricul Demir Dragnev le opune temeiul documentar, folosit pe larg şi în perioada precedentă, convins că numai astfel se poate ajunge la adevărul istoric, atât de necesar societăţii basarabene. Cercetătorul se detaşează, ferm şi hotărât, de clişeele statornicite în istoriografia sovietică, ce au frânat demersul istoriografic și au dus în cele din urmă la denaturarea adevărului istoric.

După finalizarea studiilor din cadrul Facultăţii de Istorie şi Filologie a Universităţii de Stat din Moldova (pe atunci Universitatea de Stat din Chişinău) (1952–1957), ataşat de trecutul istoriei poporului român, de dragostea faţă de plaiul natal şi oamenii lui, în care s-a născut, a copilărit şi s-a format ca Om, tânărul cercetător ştiinţific al Institutului de Istorie al Filialei Moldoveneşti a Academiei de Ştiinţe a URSS (din 1961 –

Academia de Ştiinţe a Moldovei) se încadrează în activitatea ştiinţifică, având deja experienţa din anii de studenţie, când publică primul său articol ştiinţific consacrat obştii săteşti medievale din Ţara Moldovei [2]. Ulterior, împreună cu doctorul conferenţiar Mihail Muntean, pe atunci decan al Facultăţii de Istorie şi Filologie a Universităţii de Stat din Chişinău, unul dintre cei mai buni cunoscători ai izvoarelor de arhivă, publică în 1958 articolul consacrat sistemului de măsuri medievale româneşti, articol care şi-a păstrat importanţa şi actualitatea ştiinţifică până în prezent [3].

La recomandarea membrului corespondent al Academiei de Ştiinţe Eugen Russev, tânărul cercetător Demir Dragnev este inclus în componenţa şcolii ştiinţifice a renumitului academician rus Lev V. Cerepnin, de la care învaţă metodologia cercetării ştiinţifice, alegându-şi ca temă de cercetare evoluţia socială şi economică a Ţării Moldovei în epoca medievală şi modernă timpurie.

Asupra formării Domniei Sale ca istoric şi cercetător a influenţat destul de mult mediul academic şi universitar românesc, întâlnirile şi prietenia întreţinută pe parcursul vieţii cu personalităţi notorii din domeniul istoriei din Ţara-Mamă. În 1968, când lucra la culegerea de documente *Moldova în epoca feudalismului*, vizitează România, având nevoie de un stagiu de documentare în arhivele române. Atunci face cunoştinţă pentru prima dată cu distinsul profesor universitar dr. Ioan Caproşu, pe atunci secretar ştiinţific al Anuarului Institutului de Istorie „A.D. Xenopol" din Iaşi şi membru al colectivului *Documenta Romaniae Historica. Seria A. Moldova*, care i-a facilitat lucrul în arhivele din România. Timpul avea să le rezerve acestor doi distinşi cercetători o frumoasă prietenie, care durează până în zilele noastre. După o scurtă şedere la Iaşi, pleacă la Bucureşti, unde îi cunoaşte pe toţi marii istorici din capitală care activau în acea perioadă, printre aceştia fiind Alexandru Gonța, Ștefan Ștefănescu, Şerban Papacostea, Mihai Berza ş.a.

În 1973, este cooptat în Comisia mixtă sovieto-română. Din acel moment are ocazia să viziteze România la fiecare doi ani, beneficiind de un program individual de lucru şi o lună de şedere în România. Două săptămâni lucra în arhivele din Iaşi şi două în cele din Bucureşti. În secţia de manuscrise a Academiei Române îl cunoaşte pe marele istoric român Constantin C. Giurescu. La Iaşi, are ocazia să-i întâlnească pe distinşi istorici Gheorghe Platon, Leonid Boicu, Veniamin Ciobanu, Tahsin Gemil, Dumitru Agache, Nistor Ciocan, Nicolae Grigoraş ş.a. Tot atunci face cunoştinţă pentru prima oară cu viitorul academician Alexandru Zub.

În 1980 participă la Congresul Internaţional al Istoricilor, care s-a desfăşurat la Bucureşti. Din acea perioadă s-au remarcat întâlnirile sale cu Ştefan Olteanu, pe care îl cunoştea deja, Constantin Şerban şi alţi istorici români [4]. Colaborările cu aceşti mari istorici au influenţat puternic şi benefic asupra formării concepţiilor ştiinţifice şi demersului istoriografic ale viitorului istoric Demir Dragnev.

Avea dreptate Domnia Sa când spunea că „în breasla noastră (a istoricilor – *V.T.*) este necesar un dialog continuu cu mediile academice din ţările vecine. Doar aşa putem progresa şi merge înainte. În această ordine de idei, Institutul de Istorie a stabilit şi menţine în continuare relaţii strânse cu instituţii de profil şi specialişti în domeniu din România, Polonia, Rusia, Ucraina, Grecia, Bulgaria, Turcia etc." [5].

Pe parcursul anilor, în investigaţia ştiinţifică, cercetătorul Demir Dragnev a fost preocupat de mai multe direcţii prioritare pentru istoria românilor. Una dintre aceste direcţii este legată de depistarea şi introducerea în circuitul ştiinţific de noi surse documentare, prin editarea în calitate de membru şi coordonator al culegerii de documente *Moldova în epoca feudalismului* (8 volume) [6], *Documente privitoare la istoria Ţării Moldovei în sec. al XVIII-lea (1751–1800)* (3 volume) [7] şi *Documente privitoare la istoria Ţării Moldovei la începutul sec. al XIX-lea (1801–1806)* [8], ultimele două fiind, de fapt, o continuare a ediţiei precedente, în care au fost incluse documente inedite moldoveneşti depistate de mai mulţi cercetători pe parcursul anilor în diferite fonduri ale arhivelor din Chişinău, Bucureşti, Iaşi, Moscova, Sankt Petersburg, Varşovia, Cracovia, Sofia, Kiev, Odesa şi Cernăuţi. În publicarea acestor documente, de o valoare inestimabilă pentru istoria poporului român, cercetătorul Demir Dragnev a colaborat cu cercetători cunoscuţi din republică ca: Eugen Russev, Pavel Dimitriu (Dmitriev), Pavel Sovetov, Al. Nichitici, Larisa Svetlicinâi, Eugenia Bociarov, Valentin Constantinov etc. Prin editarea acestei prestigioase culegeri de documente cercetătorii au contribuit la extinderea bazei documentare de studiere a diverselor probleme de istorie medievală şi istorie modernă timpurie a Ţării Moldovei.

În prezent m.c. D. Dragnev și colegii săi au inițiat editarea unei noi colecții în 5 volume: *Documente privitoare la istoria Țării Moldovei în perioada războiului ruso-turc din 1806–1818*. În 2015 a fost publicat vol. I al acestei colecții (coordonatori, editori D. Dragnev, L. Svetlicinâi, editori T. Candu, T. Ciobanu, V. Constantinov). Colecția include documente inedite din Arhiva Națională a Republicii Moldova (în deosebi din Fondul Senatorilor) și din Arhivele Naționale ale României (Iași, Sibiu). Datorită editării acestei colecții, cercetătorii vor avea la dispoziție noi surse documentare referitoare la situația internă a Moldovei sub ocupația militară rusă în anii care au precedat anexarea Basarabiei la Imperiul Rus în 1812.

O altă direcţie prioritară de cercetare a istoricului Demir Dragnev este cea a evoluţiei sistemului agrar al Moldovei medievale [9]. Examinând evoluţia structurilor agrare în baza relevării corelaţiei dintre cultivarea plantelor, ca ramură economică, şi creşterea extensivă a animalelor în diferite zone economice ale aşezărilor rurale şi economico-geografice, autorul evidenţiază caracterul sedentar agrar *drept unul mixt*, cunoscut încă din perioadele precedente, în care populaţia îmbina cu succes atât cultivarea plantelor ca ocupaţie de bază, cât şi creşterea animalelor, specifică şi altor ţări din sud-estul Europei în această perioadă de timp. În baza unui vast şi variat material documentar, analizând specificul dezvoltării economice, autorul constată că utilizarea pământului în Moldova se definea prin modificarea diverselor practici de defrişare a pădurilor şi valorificarea pârloagelor.

Analizând specificul raionării economice care a avut loc pe teritoriul Moldovei medievale, autorul evidenţiază trei zone economico-geografice: *zona de dealuri cu păduri şi silvostepă*, *zona de câmpie* şi *zona montană*. Sistemul agrar tradiţional din cadrul acestor zone era superior unor forme ale sistemului bazat numai pe cultivarea plantelor, propriu mai multor ţări europene. Acestui sistem agrar din Ţara Moldovei, în opinia cercetătorului Demir Dragnev, erau subordonate şi formele de stăpânire şi

utilizare a pământului. Satul, în hotarul său, alcătuia un complex economic unic, care nu putea fi divizat în stăpâniri separate. Iată de ce, când într-un sat erau mai mulţi proprietari funciari, ei stăpâneau doar părţi ideale din hotarul lui (o doime, o treime, o pătrime etc.), dar în realitate – zonele economice ale satului (păduri, ape, imaşuri etc.) rămâneau nedivizate. Divizarea în stăpâniri reale (în suprafeţe de teren) s-a produs abia în secolul al XIX-lea, când sistemul tradiţional de gospodărire mixt a fost înlocuit cu alt sistem, cel bazat preponderent pe cultivarea plantelor [10].

O altă direcţie prioritară de cercetare a istoricului Demir Dragnev (împreună cu Pavel Sovetov) este cea a evoluţiei obştii săteşti, în special a celei răzeşeşti în Ţara Moldovei [11]. Autorul demonstrează că obştea răzeşească în Moldova medievală are două origini: *prima,* bazată pe supravieţuirea (în anumite zone geografice puţin accesibile) a unor comunităţi arhaice de săteni liberi (existente încă până la formarea statelor medievale româneşti), şi *a doua*, bazată pe comunităţile constituite de nobilimea rurală, care stăpâneau pământul în devălmăşie. Multe dintre aceste gospodării s-au ruinat pe parcursul secolelor XVII–XVIII în urma reorganizării proprietăţii funciare, sub impactul schimbărilor politice (cauzate de accentuarea suzeranităţii otomane), şi-au fărâmiţat stăpânirile lor şi în secolele XVIII–XIX s-au contopit cu ţăranii liberi. Acest proces de „ţărănire" a vechii nobilimi autohtone se accentuează în secolul al XVIII-lea, când apare şi zicala: „De la armă la sapă". Astfel, satele de ţărani-răzeşi din secolele XVIII–XIX erau locuite de descendenţi ai vechii nobilimi de altădată, care s-au păstrat în mare parte în „ţinuturile de margine" (Lăpuşna, Orhei, Soroca, Câmpulung, Vrancea etc.) [12].

Istoricul Demir Dragnev a fost preocupat şi de alte teme majore pentru istoria medievală şi premodernă a românilor şi a altor popoare din sud-estul Europei, cum ar fi: ***1.*** mişcarea haiducească [13]; ***2.*** relaţiile moldo-ucrainene [14] şi moldo-ruse în epoca medievală [15]; ***3.*** lupta de eliberare de sub dominaţia otomană în Ţara Moldovei în secolul al XVI-lea – începutul secolului al XVIII-lea [16]; ***4.*** personalitatea domnului Moldovei Ștefan cel Mare şi Sfânt [17] şi a altor domni ai Ţării Moldovei [18]; ***5.*** probleme de catagrafie din Moldova în sec. XVIII–XIX [19]; ***6.*** analiza documentelor depozitate în arhivele sovietice privitoare la istoria medievală a Moldovei şi Ţării Româneşti [20]; ***7.*** studierea cronicilor ucrainene cu referinţă la relaţiile moldo-ucrainene la mijlocul secolului al XVII-lea [21]; ***8.*** legislaţia agrară a domnului Moldovei Constantin Mavrocordat [22]; ***9.*** folosirea muncii salariate în gospodăriile de ocină din Moldova în secolul al XVII-lea – începutul secolului al XIX-lea [23]; ***10.*** specificul dezvoltării economice a Ţărilor Române în perioada medievală şi modernă timpurie [24]; ***11.*** procesele demografice în arealul carpato-dunărean în secolul al XVIII-lea [25]; ***12.*** restructurarea structurii social-demografice a satului moldovenesc în perioada medievală târzie [26]; ***13.*** relaţiile diplomatice ale Ţării Moldovei cu statele vecine în Evul Mediu [27]; ***14.*** evoluţia boierescului în satele ţărăneşti din Moldova în perioada modernă timpurie [28]; ***15.*** izvoarele istorice privind descrierea militaro-statistică a Moldovei şi Ţării Româneşti la sfârşitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea [29]; ***16.*** evoluţia agriculturii *şi raporturile agrare dintre proprietarii funciari şi ţăranii din*

Basarabia în secolul al XIX-lea [30]; ***17.*** evoluţia regimului de dominaţie ţarist asupra Basarabiei în primele decenii după anexare [31]; ***18.*** alcătuirea dicţionarelor [32] şi atlaselor de istorie universală şi a românilor [33]; ***19.*** pregătirea materialelor didactice la disciplina istorie pentru examenele de absolvire în gimnaziu [34] etc.

În afară de tematica enunţată supra, cercetătorul Demir Dragnev a ţinut în vizor şi ideea sintezei, una strict necesară şi utilă discursului istoric şi istoriografiei noastre naţionale, participând, alături de alţi cercetători, la scrierea şi editarea lucrărilor de sinteză [35], enciclopediilor [36], manualelor şcolare [37] şi universitare [38], recomandărilor bibliografice [39] etc. Abordarea acestor subiecte încununează un lung şi migălos travaliu ştiinţific, pe parcursul căruia cercetătorul Demir Dragnev a stăruit asupra momentelor-cheie ale acestui interval, expunându-le în mai multe lucrări de sinteză, lucrări monografice şi numeroase studii şi articole [40] ce constituie etape importante de cercetare şi cunoaştere în profunzime a componentelor acestei teme.

Profesorul Demir Dragnev este unul dintre primii cercetători din republică care a pus în discuţie problema trecerii Ţărilor Române de la medieval la modern. Astfel, în articolele dedicate viziunilor lui Nicolae Iorga privind începuturile epocii moderne în Moldova şi Ţara Românească [41], autorul constată că marele istoric român afirmă că premisele modernităţii au apărut în perioada domniilor fanariote (1711/1716–1821), perioadă numită ca cea a „reformelor Bizanţului luminat". Prin legăturile strânse pe care le întreţineau mulţi domni fanarioţi cu familiile boiereşti locale şi reformele înfăptuite de aceştia în diferite domenii (printre care cea mai importantă era abolirea şerbiei în Ţara Românească în 1746 şi Moldova în 1749), în Ţările Române s-au produs schimbări esenţiale în viaţa socială, economică, politico-administrativă şi culturală. Aceste reforme au modernizat societatea de atunci şi, fiind efectuate concomitent în ambele principate, au creat structuri sociale şi politice comune, care au contribuit la unitatea lor [42]. Cronologic însă Nicolae Iorga scria că fenomenele noi de ordin politic şi cultural apar în Ţările Române în secolul al XVI-lea, considerat „un secol de istorie modernă faţă de Evul Mediu ce fusese până atunci" [43].

Analizând concepţiile existente în istoriografie, cercetătorul Demir Dragnev atestă că „după 1989 în istoriografia românească tot mai mult este promovată ideea despre o perioadă istorică, numită convenţional „între medieval şi modern", care cuprinde câteva etape până la afirmarea societăţii moderne româneşti în secolul al XIX-lea. Această perioadă în istoria românilor a fost racordată la cronologia istoriei europene" [44]. Cercetătorul susţine părerea expusă de istoricul Eduard Baidaus, care defineşte această perioadă „de tranziţie" ca „epoca modernă timpurie", încadrată în limitele cronologice: secolului al XVI-lea – sfârşitul secolul al XVIII-lea şi împărţită convenţional în două perioade: *prima perioadă* – secolul al XVI-lea – mijlocul secolului al XVII-lea, şi *a doua perioadă* – mijlocul secolul al XVII-lea – sfârşitul secolului al XVIII-lea. Cercetătorul Demir Dragnev constată, în baza unor trăsături schiţate de istoricul german Rudolf Vierhaus şi istoricul român Bogdan Murgescu şi cercetărilor proprii, că „Epoca Modernă timpurie continuă în Ţările Române până în anii '30 ai sec. al XIX-lea, când în economie, viaţa socială, politică şi culturală se produc schimbări cardinale, ducând la afirmarea naţiunii moderne, a statului naţional modern" [45].

În concluzie am mai adauga câteva trăsături care îl caracterizează pe distinsul profesor. Istoricul Demir Dragnev este un savant cultivat cu un deosebit cult al prieteniei şi cumsecădeniei. Este un om modest, chibzuit şi limpede în gândire şi judecată, onest, tenace şi competent în ceea ce face, cu un pronunţat simţ al datoriei şi responsabilităţii civice, vertical şi ferm în poziţiile pe care le are, sincer şi accesibil în dialog cu colegii. Posedă o bogată experienţă ştiinţifică şi didactică şi o ţinută excelentă de pedagog. Acestor calităţi li se mai adaugă: hărnicia, acribia, responsabilitatea lucrului bine făcut, zelul administrativ. Întotdeauna politicos, înzestrat cu o cultură şi inteligenţă deosebită, un optimism şi o voinţă de invidiat, capacităţi incomparabile de lucru, profesorul Demir Dragnev se bucură de respectul şi dragostea colegilor din mediul academic, a studenţilor şi a tuturor celor care îl cunosc.

Profesorul Demir Dragnev se manifestă ca un bun cunoscător al istoriei, este un pedagog înnăscut, prelegerile prezentate de Domnia Sa sunt urmărite cu interes de către studenţi şi masteranzi; este un om responsabil faţă de obligaţiunile sale. Prin activitatea prodigioasă depusă în domeniul ştiinţifico-didactic, profesorul Demir Dragnev contribuie substanţial la dezvoltarea ştiinţei istorice şi la pregătirea specialiştilor de înaltă calificare pentru economia naţională a Republicii Moldova.

Cercetătorul Demir Dragnev, posedând o energie demnă de invidiat, este în plin şantier editorial, cu proiecte multiple, interesante şi originale, de perspectivă, fiind un model pentru colegii de breaslă.

Cu prilejul acestei frumoase aniversări, nouă, colegilor, prietenilor, ne rămâne doar să-l felicităm călduros cu venerabila vârstă, împărtăşind cu sinceritate bucuria reuşitelor şi împlinirilor, dorindu-i sănătate deplină, mari realizări în activitatea ştiinţifică, bucurii în sânul celor apropiaţi şi dragi, colectivului în care munceşte şi în cel al Muzei Clio.

La mulţi ani!

Vivas, noster professore! Crescas! Floreas! Semper sitis in flore!

Note:

1. Gheorghe Gonţa. *Demir Dragnev la 75 de ani.* În: Demir Dragnev, *Istorie şi civilizaţie medievală şi modernă timpurie în Ţările Române. Studii şi materiale*. Chişinău, 2012, p. 9.
2. Д. Драгнев. *Общественный строй молдавской общины по грамотам XV века*. В: *Сборник СНО*, Chişinău: Cartea Moldovenească, 1957, c. 13-20.
3. Д. Драгнев, М. Мунтян. *К вопросу о молдавской системе мер*. В: *Учёные записки Кишинёвского университета*, 1958, Том 35, c. 117-128.
4. *„Din 1994 a început o nouă campanie revanşardă, de mistificare şi falsificare a istoriei”. Interviu cu academicianul Demir Dragnev la 70 de ani* (de Valentin Constantinov). În: astra.iasi.roedu.net/texte/nr45DemirDragnev.html (vizitat la 16.VI.2016).
5. *Ibidem*.
6. *Moldova în epoca feudalismului*. Vol. 1: *Documente slavo-moldoveneşti (Veacul XV – întâiul pătrar al veacului XVII)* / alcăt.: P.G. Dmitriev, D.M. Dragnev, E.M. Russev, P.V. Sovetov; red.: L.V. Cerepnin, Chişinău: Ed. „Ştiinţa” a Academiei de Ştiinţe a RSS Moldoveneşti, 1961, 452 p.; *Moldova în epoca feudalismului*. Vol. 2: *Documente slavo-moldoveneşti: Veacurile XV–XVI* / Acad. de Ştiinţe a RSSM; Inst. de istorie; alc.: D.M. Dragnev, A.N. Nichitici, L.I. Svetlicinâi, P.V. Sovetov; sub red.: L.V. Cerepnin, Chişinău: Ştiinţa, 1978, 447 p.; *Moldova în epoca feudalismului.* Vol. 3: *Documente slavo-moldoveneşti, 1601–1640* / Acad. de Ştiinţe a RSSM; Inst. de istorie; alc.: D.M. Dragnev, A.N. Nichitici, L.I. Svetlicinâi, P.V. Sovetov; red.: V.P. Paşuto, Chişinău: Ştiinţa, 1982, 478 p.; *Moldova în epoca feudalismului.* Vol. 4: *Cărţi domneşti şi zapise slavo-moldoveneşti şi moldoveneşti, 1641-1660* / Acad. de Ştiinţe a RSSM; Inst. de Istorie „Ya.S. Grosul”; alc.: D.M. Dragnev, A.N. Nichitici, L.I. Svetlicinâi, P.V. Sovetov; red.: P.V. Sovetov, Chişinău: Ştiinţa, 1986, 365 p.; *Moldova în epoca feudalismului.* Vol. V: *Cărţi domneşti şi zapise slavo-moldoveneşti şi moldoveneşti, 1661–1670* / Acad. de Ştiinţe a RSSM. Inst. de Istorie „Ya.S. Grosul”; alc.: D.M. Dragnev, A.N. Nichitici, L.I. Svetlicinâi, P.V. Sovetov; red.: P.V. Sovetov, Chişinău: Ştiinţa, 1987, 326 [3] p.; *Moldova în epoca feudalismului.* Vol. VI. *Cărţi domneşti şi zapise moldoveneşti şi slavo-moldoveneşti, 1671–1710* / D.M. Dragnev, A.N. Nichitici, P.V. Sovetov, L.M. Svetlicinaia; red.: P.V. Sovetov, Chişinău: Ştiinţa, 1992, 291 [3] p.; *Moldova în epoca feudalismului.* Vol. VIII. *Documente moldoveneşti din secolul al XVIII-lea (1711–1750): Cărţi domneşti şi zapise* / Demir Dragnev, Larisa Svetlicinâi, Eugenia Bociarov; coord.: Demir Dragnev, Chişinău: Civitas, 1998, 256 p.
7. *Documente privitoare la istoria Ţării Moldovei în sec. al XVIII-lea (1751–1774)*: *Cărţi domneşti şi zapise* / alc.: Larisa Svetlicinâi, Demir Dragnev, Eugenia Bociarov; coord.: Demir Dragnev, Chişinău: Civitas, 2004, 315, [5] p.; *Documente privitoare la istoria Ţării Moldovei în sec. al XVIII-lea* (*1775–1786*): *(cărţi domneşti şi zapise)*. / Demir Dragnev, Eugenia Bociarov, Larisa Svetlicinâi; coord.: Demir Dragnev, Chişinău: Civitas, 2005, 314 p.; *Documente privitoare la istoria Ţării Moldovei în sec. al XVIII-lea. 1787–1800. Cărţi domneşti şi zapise* / Demir Dragnev, Eugenia Bociarov, Larisa Svetlicinâi; coord.: Demir Dragnev, Valentin Constantinov, Chişinău: CEP USM, 2008, 512 p. (Culegerea de documente „Moldova în epoca feudalismului”, volumele IX, X, XI).
8. *Documente privitoare la istoria Ţării Moldovei la începutul sec. al XIX-lea* (*1801–1806*) (*Cărţi domneşti şi zapise*) / Demir Dragnev, Eugenia Bociarov, Larisa Svetlicinâi; coord.: Demir Dragnev; red. şt.: Valentin Constantinov, Chişinău: Elan-Poligraf, 2012, 527 [1] p. (Colecţia „Moldova în epoca feudalismului”, Vol. XII).

9. Д.М. Драгнев, *Сельское хозяйство феодальной Молдавии* (конец XVII–нач. XIX в.), Кишинев: Штиинца, 1975, 287 с.
10. Gheorghe Gonţa, *Demir Dragnev la 75 de ani*. În: Demir Dragnev, *Istorie şi civilizaţie medievală şi modernă timpurie în Ţările Române. Studii şi materiale*, Chişinău, 2012, p. 9.
11. Д.М. Драгнев, *О долевом (резешском) землевладении в Молдавии XVII–XVIII в*. В: *Доклады сессии симпозиума по аграрной истории Восточной Европы*, Минск, 1962, с. 125-139; Д.М. Драгнев, П.В. Советов, *О резешском землевладении в Молдавии XV1 – середины XVIII в*. В: *Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы за 1962 год*, Минск, 1964, с. 254-264; Я.С. Гросул, Д.М. Драгнев, П.В. Советов, *Основные этапы развития и разложения резешского землевладения в Молдавии.* В: *Ученые Записки Кишиневского госуниверситета* (*Серия юридическая*), Т. 79, 1965, с. 162-183; Д.М. Драгнев, П.В. Советов, *Основные этапы развития и разложения общины в Молдавии* (до нач. XIX в.). В: *Славяно-волошские связи*, Кишинев: Штиинца, 1978, с. 64-114; Д.М. Драгнев, П.В. Советов, *Перестройка структуры землевладения в Молдавии XV–XVIII вв*. В: *Журнал История СССР* (Москва: Наука),1968, № 1, с. 70-92.
12. Gheorghe Gonţa, *Demir Dragnev la 75 de ani*. În: *Demir Dragnev, Istorie şi civilizaţie medievală şi modernă timpurie în Ţările Române. Studii şi materiale*, Chişinău, 2012, p. 9-10.
13. Д.М. Драгнев, *Гайдуки – народные мстители: Очерки истории героической борьбы молдавских гайдуков против местных и иноземных угнетателей*, Кишинев: Изд. Штиинца, 1962, 52 с.; Idem, *Haiducie*. În: *Enciclopedia Sovietică Moldovenească* (E.S.M.). Vol. VII, Chişinău, 1977, p. 202.
14. Д.М. Драгнев. *Украинские летописи о молдавско-украинских отношениях середины XVII века // Вековая дружба. Материалы научной сессии Института Истории МФ АН СССР*, Кишинев: Штиинца, 1961, с. 183-197; *Исторические корни связей и дружбы украинского и молдавского народов*; отв. ред.: Ю.Ю. Кондуфор, Киев: Наукова Думка, 1980, 323 с.
15. *Очерки внешнеполитической истории молдавского княжества (Последняя треть XIV – нач. XIX в.)*: [Моногр.] / Коллектив авт.: П.В. Советов, П.Ф. Параска, Д.М. Драгнев и др., Кишинев: Штиинца, 1987, 464 с.
16. Demir Dragnev, *Lupta de eliberare de sub dominaţia otomană în Ţara Moldovei* (*sec. al XVI-lea – începutul sec. al XVIII-lea*), Chişinău: Cetini, 1998, 24 p.
17. Demir Dragnev, Igor Caşu, Emil Dragnev, Virgil Pâslariuc, *Ştefan cel Mare şi Sfânt în contextul epocii sale şi al posterităţii*, Chişinău: Civitas, 2004, 208 p.; Demir Dragnev, *Politica lui Ştefan cel Mare în ţinuturile de est („de margine") ale Moldovei.* În: *Ştefan cel Mare – în contextul epocii sale şi al posterităţii*, Chişinău: Civitas, 2004, p. 39-46.
18. *Domnii Ţării Moldovei. Studii* / Demir Dragnev, Eduard Baidaus [et all.], Chişinău: Civitas, 2005, 320 p.; Idem, *Dimitrie Cantemir şi epoca sa*. În: *Revista de istorie a Moldovei*, 1994, nr. 1(17), p. 78-79.
19. P. Dmitriev, D. Dragnev, *Catagrafii în Moldova în sec. XVIII–XIX.* În: *Cultura Moldovei*, 1958, nr. 45, p. 28-31.
20. N. Mohov, E. Russev, P. Dmitriev, D. Dragnev, P. Sovetov, *Documente din arhivele sovietice privitoare la istoria medievală a Moldovei şi Ţării Româneşti.* În: *Studii: Revistă de istorie (Bucureşti)*, 1959, nr. 3 (An. XII), p. 135-162.
21. Д.М. Драгнев, *Украинские летописи о молдавско-украинских отношениях середины XVII века.* В: *Вековая Дружба. Материалы научной сессии Инст. Истории молдавского филиала АН СССР (сост. 27-29 ноября 1958)*, Кишинэу: Изд. Штиинца, 1961, с. 183-197.

22. Д.М. Драгнев, *Аграрное законодательство К. Маврокордата и изменение правового положения крестьян в середине XVIII в.* В: *Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы 1961 г.*, Рига, 1962, с. 252-261.
23. Д.М. Драгнев, *О применении и характере наёмного труда в вотчинном хозяйстве Молдавии XVII – нач. XIX в.* В: *Вопросы экономической истории Молдавии эпохи феодализма и капитализма*, Кишинев: Штиинца, 1972, с. 91-101.
24. Д.М. Драгнев, *Прогресс, замедленное развитие или экономический упадок?* (*Об особенностях экономического развития Дунайских княжеств в XVII–XVIII вв.)*. В: *Юго-восточная Европа в эпоху феодализма. Резюме докладов Кишиневского симпозиума 1973 г.*, Кишинев: Штиинца, 1973, с. 99-107; Idem, *Об особенностях экономического развития Дунайских княжеств в конце XVII-XVIII вв.* В: *Балканские исследования: Проблемы истории и культуры. Сборник статей* / Отв. ред.: Г.Л. Арш, Москва: Наука, 1976, с. 31-40.
25. Д.М. Драгнев, *Динамика численности народонаселения и некоторые миграционные процессы в Карпато-Дунайских землях XVIII в.* В: *Юго-Восточная Европа в средние века*, Кишинёв: Штиинца, 1972, с. 277-327.
26. Д. Драгнев, *Перестройка социально-демографической структуры молдавского села в период позднего феодализма.* В: *Социально-демографические аспекты развития производительных сил деревни*, Москва, 1984, с. 177-181.
27. Д. Драгнев, *Международное положение Молдавии после Прутского похода. Молдавско-австрийские и молдавско-польские отношения в 1711-1735 гг.*, В: *Очерки внешнеполитической истории молдавского княжества (последняя треть XIV–нач. XIX в.)*, Кишинев: Штиинца, 1987, с. 253-259; Idem, *Дипломатические отношения европейских государств с Османской империей в 40-х – нач. 60-х гг. XVIII-го века и Молдавия.* В: *Очерки внешнеполитической истории молдавского княжества (последняя треть XIV- нач. XIX в.)*, Кишинев: Штиинца, 1987, с. 278-283; Д.М. Драгнев, В.И. Ткач, *Молдавское княжество в русско-турецких и польско-турецких отношения в 60-х гг. XVIII-го века.* В: *Очерки внешнеполитической истории молдавского княжества (последняя треть XIV – нач. XIX в.)*, Кишинев: Штиинца, 1987, с. 283-292; Demir Dragnev, *Evoluţia relaţiilor politice româno-polone în lumina unei noi publicaţii de documente*. În: *Revista de istorie*, 2002, nr. 1-2 (49-50), p. 66-69.; Idem, *Evoluţia situaţiei demografice şi circulaţia umană în spaţiul românesc în secolul al XVIII-lea*. În: *Ţara Moldovei în contextul civilizaţiei europene: Materialele Simpoz. Int*. (Noiembrie, 2008), Chişinău: Cartdidact, 2008, p. 503-527.
28. Демир Драгнев, *Эволюция отработочной ренты в царанской деревне в последней трети XVIII – 30 гг. XIX в.,* В: *Вопросы истории Молдавии XIX – нач. XX в.*, Кишинэу: Штиинца, 1989, с. 22-60.
29. Демир Драгнев, *Военные статистические описания Молдовы и Валахии конца XVIII – нач. XIX* в. как *исторический источник*. În: *Revistă de istorie a Moldovei*, 1990, nr. 3, p. 34-40.
30. Demir Dragnev, *Evoluţia sistemelor de agricultură în Basarabia în sec. al XIX-lea*. În: *Al XIV-lea Simpozion naţional de istorie şi retrologie agrară al României: 23-27 august 1994* / Volum îngrijit de: Ioan Ciută, Ioan Mitrea, Ioan Ungureanu, Bacău: Editura Societăţii de istorie şi retrologie agrară din România, 1994, p. 98-112; Idem, *Consideraţii privind raporturile agrare dintre proprietarii funciari şi ţăranii din Basarabia în prima jumătate a secolului al XIX-lea*. În: *In memoriam professoris Mihail Muntean. Studii de istorie modernă*, Chişinău, 2003, p. 137-146.

31. Demir Dragnev, *Evoluţia regimului de dominaţie a Imperiului Rusiei asupra Basarabiei până la începutul anilor 1830: (aspecte din politica economică, socială şi administrativă)*. În: *Basarabia–1812. Problemă naţională, implicaţii internaţionale*, Bucureşti: Ed. Academiei Române, 2014, p. 243-260.
32. *Dicţionar de istoria românilor* / Alexei Agachi, Igor Caşu, Demir Dragnev, Emil Dragnev, Octavian Munteanu, Chişinău: Civitas, 2005, 323, [13] p.; *Dicţionar de istorie*. Ed. a 2-a rev. şi adăug. / alcăt.: Alexei Agachi, Igor Caşu, Demir Dragnev, Emil Dragnev, Virgil Pâslariuc, Nicolae Enciu, Octavian Munteanu, Gheorghe Cojocaru, Chişinău: Civitas, 2007, 416 p.
33. *Atlas de istorie universală şi a românilor* / Demir Dragnev, Emil Dragnev, Chişinău: Civitas, 2005, 112 p.; *Atlas de istorie universală şi a românilor*. Ed. a 2-a. (rev. şi compl.) / Demir Dragnev, Emil Dragnev; consult. şt.: Ioan Caproşu, Constantin Rezachevici, Chişinău: Civitas, 2006, 112 p.; *Atlas de istorie universală şi a românilor*. Ed. a 3-a, rev. şi compl. / Emil Dragnev, Demir Dragnev; consult. şt.: Ioan Caproşu, Constantin Rezachevici, Chişinău: Civitas, 2010, 112 p.; *Atlas de istorie a românilor şi universală:* hărţi, eseuri, cronologii. Ed. a 4-a, rev. şi compl. / Demir Dragnev, Emil Dragnev; consult. şt.: Ioan Caproşu, Constantin Rezachevici, Chişinău: Civitas, 2012, 112 p.
34. *Istorie: Materiale pentru examenele de absolvire a gimnaziului:* Clasa a IX-a / Demir Dragnev, Gheorghe Bostan, Iurie Ciobanu [et all.], Chişinău: Civitas, 2012, 141 p.; *История: Пособие для сдачи экзаменов за гимназический курс* / Д. Драгнев, Г. Бостан, И. Чобану, коорд.: Д. Драгнев; пер.: Т. Демченко, Chişinău: Civitas, 2012, 142 p.
35. *Istoria RSS Moldoveneşti*. Vol. I, Chişinău: Cartea Moldovenească, 1967, 709 p. [coautor: Capitolul XI: *Moldova în perioada înăspririi regimului turco-fanariot*, p. 308-340]; *История народного хозяйства МССР (С древнейших времен до 1812 г.)* / Д.М. Драгнев [и др.]; Редкол.: П.В. Советов [и др.], Кишинев: Штиинца, 1976, 435 с.; *Молдаване: Очерк истории, этнографии, искусствоведения* / Д.М. Драгнев [и др.]; Редкол.: Я.С. Гросул [и др.]; АН МССР. Институт истории, Кишинев: Штиинца, 1977, 459 с.; *История Молдавской ССР (с древнейших времён до наших дней)* / И. Анцупов, С. Афтенюк, Д. Драгнев [и др.], Кишинэу: Штиинца, 1982, 552 с.; *Istoria RSS Moldoveneşti. Din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre.* / I. Anţupov, S. Afteniuk, D. Dragnev [et all.], Chişinău: Ştiinţa, 1984, 551 p. (cu car. chirilice); *Очерки внешнеполитической истории молдавского княжества (Последняя треть XIV – нач. XIX в.)*: [Моногр.] /Коллектив авт.: П.В. Советов, П.Ф. Параска, Д.М. Драгнев и др., Кишинев: Штиинца, 1987, 464 с.; *Istoria Moldovei: Din cele mai vechi timpuri până în epoca modernă: Aspecte din viaţa politică, socială şi culturii* / A. Eşanu, Gh. Gonţa, V. Dergaciov, D. Dragnev, I. Niculiţă, Chişinău: Ştiinţa, 1992, 230 p.; *Republica Moldova:* Album/ Coord. gen.: Nicolae Cernomaz, Ion Pasecinic; Aut. text.: Vladimir Axionov, Demir Dragnev [et all.], Chişinău: Litera, 1998, 144 p.; *Istorie şi civilizaţie medievală şi modernă timpurie în Ţările Române: studii şi materiale*/ Demir Dragnev; vol. îngrijit de Emil Dragnev, Igor Şarov; ref.: Andrei Eşanu, Ion Eremia, Ion Gumenâi, Ion Jarcuţchi, Chişinău: Cartdidact, 2012, 596 p.
36. A se vedea compartimentele publicate de D. Dragnev în: *Enciclopedia Sovietică Moldovenească*. Vol. I, Chişinău, 1970; Vol. II, Chişinău, 1971; Vol. 4, Chişinău, 1974; Vol. 5, Chişinău, 1975; Vol. 6, Chişinău, 1976; Vol. 7, Chişinău, 1977 etc.; *Republica Moldova. Ediție enciclopedică* /responsabil de compartimentul „Istorie”, consultant, coautor. Ediția a doua revăzută și adăugită, Chişinău, Institutul de Studii Enciclopedice, 2010, 800 p.

37. *Istoria RSS Moldoveneşti*: manual pentru cl. 7-8 / D.M. Dragnev, P.V. Sovetov, Chişinău: Lumina, 1983, 225 p.; *Istoria RSS Moldoveneşti*: manual pentru cl. 7-8. Ed. a 2-a / D.M. Dragnev, P.V. Sovetov, Chişinău: Lumina, 1984, 225 p. (cu car. chirilice); *Istoria medie a românilor* (*până la mijlocul sec. al XVII-lea*): manual experimental pentru clasa a VI-a a şcolii de cultură generală / D. Dragnev, Gh. Gonţa, Chişinău: Civitas, 1997, 191 p.; *Istoria modernă a românilor. Partea I (mijlocul sec. al XVII-lea – 1848)*: Manual experimental pentru cl. a VII-a a şcolii de cultură generală / D. Dragnev, E. Dragnev, Chişinău: Civitas, 1997, 160 p.; *Istoria modernă a românilor. Partea a 2-a (1848-1918)*: Manual experimental pentru cl. a 8-a a şcolii de cultură generală / Nicolae Chicuş, Elena Danu, Demir Dragnev, Chişinău: Civitas, 1997, 176 p.; *Istoria românilor. Materiale didactice*: teme pentru examenele de bacalaureat / D. Dragnev, E. Dragnev, Vl. Mischevca, I. Varta, I. Şişcanu; coord.: Gh. Corovai, Chişinău: Civitas, 1999, 272 p.; *История средних веков. Всеобщая история. История румын*: учебник для 6-го класса общеобраз. школы / П. Кокырлэ, Е. Драгнев, Д. Драгнев, Г. Гонца, Кишинэу: Civitas, 1999, 320 c.; *Din istoria Transnistriei (În contextul istoriei naţionale)*: Materiale didactice pentru şcoala de cultură generală din Transnistria / D. Dragnev, I. Chirtoagă, I. Jarcuţchi, E. Negru; col. de red.: D. Dragnev (coord.), Chişinău: Civitas, 2001, 192 p.; *Istoria românilor: Epoca modernă*. Manual pentru clasa a 11-a de liceu / Ion Varta, Demir Dragnev, Emil Dragnev, Chişinău: Civitas, 2001, 192 p.; *Istoria românilor*: Sinteze şi materiale didactice pentru bacalaureat / D. Dragnev, Gh. Postică, E. Dragnev, I. Varta, N. Enciu, T. Mistreanu, Chişinău: Civitas, 2004, 135 p.; *Istorie. Epoca antică şi medievală*: manual pentru clasa a 10-a / E. Dragnev, D. Dragnev, T. Mistreanu, V. Pâslariuc, Gh. Postică; coord.: Demir Dragnev, Chişinău: Civitas, 2010, 276 p. (*A se vedea* aceste şi alte lucrări şi pentru alţi ani).
38. *Istoria modernă a Europei şi Americii (sec. al XVII-lea – până în anul 1815)*. Partea I / Eugen Certan, Mihai Cojocariu, Vasile Cristian, Constantin Drachenberg, Demir Dragnev, Gheorghe Gonţa, Efim Levit, Nina Petrovschi, Valentin Tomuleţ, Chişinău: Ed. Lumina, 1995, 382 p.; *Istoria modernă a Europei şi Americii (sec. al XVI-lea – începutul sec. al XIX-lea)*. Ediţia a II-a, revăzută şi completată / Eugen Certan, Mihai Cojocariu, Vasile Cristian, Constantin Drachenberg, Demir Dragnev, Gheorghe Gonţa, Nina Petrovschi, Valentin Tomuleţ, Elena Ţurcanu, Chişinău: Univers pedagogic, 2008, 376 p.
39. Demir Dragnev, *Recomandări bibliografice la Istoria Moldovei*: pentru învăţători, Chişinău: Reclama, 1982, 16 p. [Cu car. chirilice].
40. *A se vedea* lista lucrărilor publicare de profesorul Demir Dragnev.
41. Demir Dragnev, *Premisele epocii moderne în Moldova şi Ţara Românească în viziunea lui Nicolae Iorga.* În: *Revistă de istorie a Moldovei*, 1992, nr. 1(9), p. 26-29; *Trecerea de la epoca medievală la cea modernă reflectată în opera lui N.Iorga.* În: *Moştenirea lui Nicolae Iorga*, Bălţi: Ed. Universitas, 1993, p. 33-42.
42. Demir Dragnev, *Începuturile epocii moderne în Moldova şi Ţara Românească în viziunea lui Nicolae Iorga.* În: Demir Dragnev, *Istorie şi civilizaţie medievală şi modernă timpurie în Ţările Române. Studii şi materiale*, Chişinău, 2012, p. 157.
43. Demir Dragnev, *Epoca modernă timpurie (Contribuţii istoriografice şi observaţii preliminare)*. În: Demir Dragnev, *Istorie şi civilizaţie medievală şi modernă timpurie în Ţările Române. Studii şi materiale*, Chişinău, 2012, p. 161.
44. *Ibidem*, p. 163.
45. *Ibidem*, p. 166.

SCIENTIFIC AND DIDACTIC WORK OF PROFESSOR DEMIR DRAGNEV:

general data and researched issues from the last decade

Dr. Vlad MISCHEVCA
Institute of History of the ASM
Dr. Valentin CONSTANTINOV
Institute of History of the ASM

Dr. hab., prof. dr., correspondent member Demir Dragnev activates in the frame of the Institute of History of ASM from 1957, after graduating with the mention the Faculty of History and Philology of the State University of Chisinau, and passing though the all affirmation stages of one scientific researcher – from the trainee to the function of the institute director (1994–2006) and academic advisor (in present). Had passed Ph.D defence (1974) and Doctor Habilitatus (1992), has been named the Corresponding Member of ASM (1995) and has been carrying out many institutional and particular (national and international) projects. By carrying out an intense research, he had been published more than 320 scientific works, including 84 volumes – monographs, chapters in synthesis papers, collections of documents, 121 scientific articles, 44 reviews, 21 monographs' prefaces, 60 articles on propagation of science. It was also editor and scientific coordinator of 125 synthesis papers, collections of documents, dictionaries etc. During the implementation of scientific researches results in the university and pre-university curricula, he has been published 66 university schoolbooks and analytical programs for the university curses, schoolbooks and didactical materials for the pre-university cycle. As well, during the last years, he carried out MA courses, had led scientific license theses at the State Pedagogical University „Ion Creanga" (Chisinau) and at the Moldovan State University. Another results implementation form of his scientific results is his participation in the thematically encyclopedia works (*Encyclopedia of the Republic of Moldova*, dictionaries on history, works from the science history etc.), realized in collaboration with the Central Scientific Library „A. Lupan" of ASM. Prof. dr. D. Dragnev has been organized a series of international and national scientific, symposia and conferences, participated with reports in plenary sessions at more than 123 congresses, symposia, conferences, among them: the International Congress of History Sciences (Bucharest, 1981), congresses of the Southeast European Studies Association, international symposia (in France, Russia, Georgia, Romania etc.). He organized and was a member of the organizing committees of 22 scientific forums. In the last 20 years Prof. dr. D. Dragnev had succeeded to create a scientific school on Medieval and early Modern Era research on the Principalities of Moldova (Țara Moldovei) in the European context. He has been the scientific supervisor of defended PhD on History thesis, by

15 doctoral students and academic advisor of defended thesis for Doctor Habilitatus, by 5 postdoctoral students. Currently he is the scientific supervisor of 3 doctoral students and academic advisor of 2 postdoctoral students in history. In the period 2006–2016 He was a referent, president or member of the Council of submitting of 52 PhD and Doctor Habilitatus theses. He had participated in 9 national institutional projects, one international inter-academic project (between ASM and AS from Russia) etc., took part in other institutional projects in the frame of ASM and from abroad. In this period, together with his research team, he succeeded to conceptualize and to publish a series of scientific works, to elaborate new conceptions on the actual problems. His aria of investigations comprises a large spectrum of research themes, which are enrolled in the strategies and policy of the ASM, and contribute to the revaluation of the historical heritage of the Rep. of Moldova in the European Integration context. Investigations done by Prof. dr. D. Dragnev together with his scientific research team on the Principalities of Moldova (Țara Moldovei) history pointed out many problems, exposing new conception, visions and historical hypotheses.

Among the monographic works and synthesis published until the last decade are included: *The agriculture of the feudal Moldova* (1975 in Russ.), *The history of the national economy of the MSSR*, Vol. 1 (till 1812), (in Russ., coauthor), *The history of Moldova's foreign policy. Studies* (1987, in Russ., coauthor and scientific editor), *The history of Moldova from the earliest times until the modern era* (1992, co-author and scientific editor); *The Principalities of Moldova in the Enlightenment Époque* (1999); *A History of the Transnistrian region* (2004, coauthor and coordinator); *The Princes of the Principalities of Moldova* (2005, coauthor and coordinator); *Stefan the Great and Saint in the context of his time and posterity* (2005, co-author and coordinator) etc.

An important realization from Prof. dr. D. Dragnev last years' research is the completion of 12 volumes national collection *Moldova in the feudalist era*. This collection had putted in a large scientific circuit unknown documents from XV – beginning of XIX centuries on political, social and cultural life of Moldovan territory between Prut and Dniester. Those documents have been depicted in archives from Moscow, Kiev, Cernauti, Warsaw, Krakow, Iasi, Sibiu etc. The last two volumes: *Documents on the Principalities of Moldova (Țara Moldovei) history from XVIII century. 1787–1800. Moldova in the feudalist era*, vol. XI, CEP, USM, Chisinau, 2008, 515 p. and *Documents on the Principalities of Moldova (Țara Moldovei) history from the beginning of the XIX century. 1801–1806. Moldova in the feudalist era*, vol. XII, CEP, USM, Chisinau, 2012, 528 p. has been coordinated by Prof. dr. D. Dragnev. The documents selection being realized in collaboration with L. Svetlicinai and E. Bociarov. The new documents, putted in the large scientific circuit, have a peculiar importance in knowing of the historical evolution of Moldova under the ottoman suzerainty impact and the imperial policy of Russia. The documents let us to depict and discover the internal situation of Moldova on the eve of the Russian-Turkish war from 1806–1812, which ended up with the annexation of the territory between Prut and Dniester (named latter on Bessarabia) to Russia. In 2015, Prof. dr. D. Dragnev inaugurated the publication of a new collection: *Documents on the history of Principalities of Moldova*

during the Russo-Turkish War of 1806–1812, managing to publish the first volume of the collection, being the coordinator and editor. To this topic of research refers, as well, the recent study, realized by Prof dr. D. Dragnev, *Russian military administration attitude towards Moldovan native population during Russian-Turkish wars from XVIII century* (in *The Policy of the Great Powers in Balkans and in Central Europe*, Chisinau, 2013, p. 107-115), where, on the base on certain unknown materials from Russian archives, is presented the annexionist imperial policy of tsarism in Moldova, which depended on oscillations in politics of the Great Powers during the respective period. Among the important realizations of Prof. dr. D. Dragnev is the publishing of the volume *Medieval and modern history and civilization in the Romanian Principalities. Studies and materials*, (Cartdidact Publishing House, Chisinau, 2012, 596 p). The work presents a synthesis of researches from the past and present, included by addenda in the contemporary historiographic context. Therefore, has been a formulated original concept, currently actual in the historical science, on the Middle Ages and the early Modern Era of the Romanian Principalities in the European context. Among the principal scientific problems, on which Prof. dr. D. Dragnev and his team had brought theirs important and relevant contribution will be mentioned followings:

- The elaboration of the typological characteristic of the seconds stage of the early Modern Era in Moldova and Walachia (second half of the eighteen century – 1830), by settling up of the predominant role of the state on certain modern relationships. Have been nominated some socioeconomic transitional forms, typical to this zone of „peripheral capitalism". Has been reviewed the Phanariot rule role in the modernization process, emphasizing the positive character of some of their actions. Theoretical principles of this issue were exposed in: D. Dragnev, *European early Modernity in Romanian Principalities (historiographical deductions)* – in *In honorem Alexandru Mosanu, Romanian medieval, modern and contemporary history studies*, (Academa Romana, Cluj-Napoca, 2012, p. 159-172).

- An important direction of the last investigations of Prof. dr. D. Dragnev and his team is the foundation of the scientific conception on consequences of annexation of the territory between Prut and Dniester to the Russian Empire, in 1812. Prof. dr. D. Dragnev personal contribution is exposed both in the presented volume (*History and Civilization…*, p. 416-431) and in the particular study (D. Dragnev, *The evolution of domination of Russian Empire's regime over Bessarabia until the early 1830s*, in *Basarabia – 1812*, Published by Academia Romana, (Bucharest, 2014, p. 243-260). Based on documentary materials Prof. dr. D. Dragnev had established the economic decline of Bessarabia after the annexation, therefore, the break of socioeconomic relations with Moldova's territory over the Prut and Central European market. Has been combated the Russian historiography vision about the economic progress of this territory during the respective period.

- Another research direction with certain contributions, examined in the volume: *Medieval and early Modern history and civilization in the Romanian Principalities* (p. 25-86, 246-276), is the inter-Romanian relationships and relationships with neighboring populations in the constitution process of the Romanian nation and its state formations.

Are exposed arguments on „mobile continuity" of Romanians a term used in contemporary Romanian historiography) in the areas of silvosteppe of their habitation. At the same time, is presented the role of human circulation in the Carpatho-Danubian-Dniester zone, on the basis of documentary materials from the eighteenth century.

- An important direction of the realized research by Prof. dr. D. Dragnev and the team, coordinated by him, is the investigation, under different aspects of the period during the reign of Stefan the Great (1457–1504). Prof. dr. Dragnev has investigated the ideological aspect of this ruler policy, and exposed his own vision on the Moldovan prince „imperial idea". Has been presented a new conception on the legend about „Roman and Vlahata", which reflects the detachment of Moldova from the Ecumenical Patriarchate, and which served for the exterior of the country (in Moscow, where has been married the daughter of the ruler) as an evidence of Roman origin of the Romanians („the old Romans"). In this context, by Professor, has been hypothesized that the author of *Stories about Dracula Voievod*, disseminated in Moscow at that time, has been the diac Efrosin. Also, in the context of studying of the period during the reign of Stefan the Great, Prof. dr. D. Dragnev founded a conception concerning the special policy of this ruler in the border regions of the country, especially in the area between the Prut and Dniester, where the prince supported the presence of a small nobility, which had been forming a space „belt" of defense, according to the Byzantine model. He insists that this nobility, which was ruined since the last decades of the sixteenth century, constituted latter on a smallholders strata, called „razesi", which were considered by the majority of historians as „free peasants". By analyzing the totality of available sources Prof. dr. Dragnev disproves these visions (See: *History and Civilization* ..., (p. 87-157, 378-416).

- In the frame of the institutional project (2011–2014), coordinated by Prof. dr. D. Dragnev has been done researches on the life and activities of the great scientist Dimitrie Cantemir, continuing the research begun in the collective monograph *The Dynasty of Cantemiriens* (coordinator Acad. A. Esanu), where is the coauthor, Prof. dr. D. Dragnev's contribution is to argue the conception of „early Enlightenment" in Moldova on the basis of comparative research of works of D. Cantemir and Hellenic Enlightenment (*See*: *History and Civilization...*, p. 87-157, 378-416).

- In the volume *History and Civilization ...* has been, as well thorough some conclusions exposed by Prof. dr. D. Dragnev in his previous monograph: *The Principalities of Moldova in the Ages of Enlightenment* (Civitas Publishing House, Chisinau, 1999). Among them – the structure of the medieval Moldova's agricultural systems, the essence of Phanariot reforms etc. (p. 187-208, 277-320). He analyzes the historiography on the researched epoch of the Republic of Moldova, being evidenced the change of its orientation toward the universal human principles after 1989. There are also characterized unpublished archival funds from Russian archives, relating to the history of the Romanian Principalities (p. 447-560).

- Among his recent scientific contributions is establishing on the base of documents of the real role of hordes of rebels (outlaws) in the medieval society life from Southeastern Europe and Moldova (D. Dragnev *The outlawry phenomenon in Romanian Principalities until the early nineteenth century*, in honorem professoris emeriti

Ioan Caprosu, in *Medieval Retrospections*, published in by the University „Alexandru Ioan Cuza", Iasi, 2014, p. 155-168).

In the last decade Prof dr. D. Dragnev has been included in a new direction of scientific research „history of science". In 2006 he coordinated the editing of the paper of synthesis *The Moldovan Academy of Sciences. History and Contemporariety* in which he is, as well, an author of chapters. He also published a series of studies about the activity of outstanding personalities of national historiography, synthesis articles on the history of social and human sciences, which he published in collections of studies, scientific journals and in press; coordinates editing of the collection of monographs „history of science" at the Central Scientific Library „A. Lupan" (Institute) of ASM.

In his researches Prof. dr. Dragnev had implemented a series of scientific methods which frame the national historiography in the context of the European one. As historian mediaevalist, Prof. dr. Dragnev guided his scientific school disciples to critical analysis of documentary sources and historiographical inheritance, to approach scientific issues, proceeding from the latest achievements of the contemporary universal historiography.

On behalf of colleagues, friends, disciples and the entire staff of the Institute of History of the ASM we assure the honored by all our considerations for his valuable achievements in scientific research and didactic activity and wish him a lot of health, new great achievements and **Happy Birthday**!

Translation from Romanian by Lilia Dragnev

CONTRIBUŢII LA ISTORIA MEDIEVALĂ ŞI MODERNĂ A ROMÂNILOR

1. Identitate şi alteritate

UN POPOR ÎMPĂRĂTESC PE TERITORIUL IMPERIULUI RUS ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA – NAŢIUNEA ROMÂNĂ

Dr. hab. Ion EREMIA
Universitatea de Stat din Moldova

Historical geography of ukrainian cosacks' settlings in bessarabian localities during the XVIIIth – first third of the XIXth centuries

Summary

In this study was examined a document from 1767 year, less known to historians, that attest a fairly wide spreading of national romanian conscience through Moldovan residents. They were absolutelly conscience that in those three Principalities – Moldova, Tara Romaneasca and Transilvania – lives one and the same nation, which is named Romanian nation. Certainly with this name they present itself in Rusia si call on the autorities to sit with livelihood in Rusian Empire.

Problema românilor şi a autoidentificării lor pe parcursul istoriei cu acest nume continuă să fie o problemă destul de aprins discutată de către istoricii din Republica Moldova și România, unii dintre ei contestând utilizarea termenului român pentru desemnarea locuitorilor din Moldova pentru o perioadă anterioară secolului al XIX-lea.

Unul dintre ei, apreciat „îndrăzneţul istoric" Lucian Boia, într-o polemică absolut sterilă cu Ioan Aurel Pop, al cărui studiu a fost publicat în anul 1998 [1], făcea o afirmație șocantă din toate punctele de vedere: „moldovenii de altfel aveau să-şi spună moldoveni, şi nu români, până în plin secol al XIX-lea" [2]. Tot atât de răspicat, L. Boia scrie că „singurul lucru pe care pot să-1 fac în cărţile mele este să spun deschis ceea ce gândesc" [3].

Evident, după cum reiese din această frază, Lucian Boia spune deschis *ceea ce gândește* el personal, nu aceea ce reflectă sursele istorice autentice, care sunt, nu ştim din ce motive, total neglijate de Domnia Sa, fie neintenţionat, fie că nu doreşte să le cunoască. În rândurile ce urmează nu am de gând să inserez toate aceste surse, mă voi limita doar la unele, care mi se par mai semnificative.

În primul rând, este vorba de cunoscuta frază din actul de la sfârșitul secolului al XVI-lea, semnat de „Budachi birăul, și la Orban birăul", cei doi semnatari reperezentând „birăul cel rumânescu şi cu cel armenescu" din orașul Suceava [4].

Evident, „Budachi biräul" reprezenta comunitatea moldovenească a orașului Suceava, dar aceasta nu l-a împiedicat să afirme și el, aşa ca şi istoricul de astăzi, Lucian Boia, *aceea ce gândea,* poate mai bine spus, *aceea ce simţea*, referitor la adevărata sa identitate națională, dar și a celorlalți conaționali ai săi din oraș: este vorba de *identitatea românească a moldovenilor*, a tuturor moldovenilor din oraşul Suceava. Cu alte cuvinte, conform sursei date, moldovenii din Suceava se identifică pe sine ca români, cel puțin de la sfârșitul secolului al XVI-lea. Şi dacă moldovenii din Suceava se identificau drept români, avem anumite motive să gândim că ceilalţi locuitori din satele şi oraşele Moldovei nu se identificau români?

Această identificare, clară, fără echivoc, a fost continuată și în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea de către mitropoliţii Țării Moldovei Varlaam [5] și Dosoftei [6], renumiții cărturari moldoveni Miron Costin [7] și Dimitrie Cantemir [8], pentru ca să numesc doar numele unora dintre cele mai relevante personalităţi din istoria noastră, care au afirmat că locuitorii Ţării Moldovei sunt români, iar limba vorbită de ei este limba românească. Şi aceşti mari cărturari ai neamului nostru au făcut un lucru pe care l-au putut face atunci, au *afirmat deschis*, aşa ca şi Lucian Boia, ceea ce gândeau, au afirmat că sunt români. Au spus-o cu mult înainte de „plin secol al XIX-lea", numai că, nu ştim din ce motive, istoricul contemporan Lucian Boia categoric nu doreşte să ţină cont de faptul că această opinie a fost exprimată. Spre exemplu, mitropolitul Varlaam scria cât se poate de clar că acel *Catehism* calvinesc a ajuns „şi la noi, ***la românii*** din Ţara Moldovei şi din Ţara Românească". Şi oare nu poseda el o conştiinţă naţională românească clară atunci când, în Predoslovie la Răspunsul împotriva Catehismului calvinesc se adresa către creştinii din Árdelal: „iubiţi creştini şi cu noi (adică cu moldovenii – I.E.) de un **neam român**"? Oare nu ne asumăm o responsabilitate prea mare, atunci când facem declaraţii iresponsabile?

Este de reamintit şi faptul că pe parcursul epocii medievale Moldova a fost considerată o țară românească. În acest sens este util de menționat scrisoarea regelui Sigismund al Ungariei din 11 martie 1395 în care aminteşte de campania „contra Stephanum, Minoris Valachie seu terre nostre Mulduane" [9], dar şi cea scrisă în numele judelui şi juraţilor oraşului Braşov, pe 7 ianuarie 1396, în care, amintindu-se de aceeaşi campanie a regelui maghiar, se menţiona doar „Stephanum minoris Olahie" [10], termenul Moldova fiind omis. De asemenea, este bine cunoscută adresarea lui Ştefan cel Mare veneţienilor din anul 1476: „Eu cerusem ca voievodul Basaraba să fie alungat din cealaltă Valahie (*de l'altra Valachia*) şi să fie pus acolo un alt domn creştin, anume Dracula, ca să ne înţelegem împreună. Am înduplecat chiar la acest lucru pe Majestatea Sa regele Ungariei, ca să se îngrijească şi el, din partea sa, ca valahul Dracula să ajungă domn. Şi, înduplecându-se în sfârşit, el a trimis să-mi spună ca să-mi adun oastea şi să merg să pun pe numitul domn în Valahia" [11]. Evident, amintind de „cealaltă Valahie", domnul Moldovei era absolut conştient că şi ţara lui, Moldova, era tot o Valahie, adică o ţară românească.

Aceeaşi idee o găsim şi în sursele documentare din secolul al XVII-lea. În scrisoarea hatmanului Bogdan Hmelniţki din 18/28 iulie 1656 adresată principelui Transilvaniei Gheorghe II Racokzy, ultimul era anunţat despre alianţa cu domnii Moldovei şi

Valahiei (Ţării Româneşti), subliniindu-se: „quod nos eidem celsissimo dominio principi Georgio Rakoci eiusque successoribus et imperio suo subditis populis, quin etiam benevolis suis vicinis confoederatis, specicie autem incolis et vajvodis utriusque Valachiae, Moldaviae scilicet et Transalpinae (donec et ipsi initiam cum praefato eodem celsissimo domino principe amicae confoederationis ius illibate observabunt)" [12]. Aşadar, hatmanul ucrainean amintea locuitorii şi voievozii *ambelor Valahii*, şi anume, preciza el, Moldova şi *Transalpinae*, adică Ţara Românească. Anume cu acest termen, *Transalpinae*, începând cu primul document cunoscut din anul 1324, Ţara Românească de la sud de Carpaţi era menţionată în documentele ieşite din cancelaria maghiară [13]. Evident, tradiţia s-a transmis principilor transilvăneni, iar de la ei, cel mai probabil, a utilizat-o Bogdan Hmelniţki.

În rândurile care urmează voi aduce în discuție un document din secolul al XVIII-lea, rămas mai puţin în atenția specialiştilor, publicat într-o remarcabilă colecţie de documente din Imperiul Rus încă în secolul al XIX-lea, document care este datat cu 28 februarie 1767. Este vorba de un *Raport* al contelui G.G. Orlov (1734–1783), președintele Cancelariei de Tutelă a Străinilor din Imperiul Rus [14].

Raportul în cauză amintește de un raport anterior al acestuia, din martie 1765, cu referire la polcovnicul Filipovici, care, în aprilie al aceluiași an, a primit dreptul autorităţilor ruse de a convinge oameni străini să treacă cu traiul şi să se aşeze pe teritoriul Imperiului Rus, promițânduli-se pământuri libere în gubernia Belgorod. Dar, după un anumit timp, s-a constatat că pământurile din gubernia numită sunt deja populate. De aceea Cancelaria de Tutelă a Străinilor s-a văzut nevoită să caute alte pământuri pentru așezarea noilor veniți, mai aproape de Kiev, anume în stepa Bogorodițk. La o nouă solicitare a contelui Orlov din 25 iulie 1765 țarina Ecaterina a II-a a acceptat așezarea străinilor în aceste locuri, dar și aici situația s-a dovedit a fi nu tocmai favorabilă, pământuri libere nu erau îndeajuns.

Documentul în cauză face anumite precizări extrem de prețioase referitoare la străinii veniți din Țara Moldovei. Este vorba de reprezentanții poporului, „**cum îl numesc ei singuri, popor român** (în original *Ромунского народа*)", de la care, anterior, încă pe 13 iunie 1765, au fost trimiși la împărăteasă împuterniciții acestora numiți Cuca (Cucu –?) și Telebuț (în original *Кука и Телебуцъ*), care urmau să solicite permiterea doritorilor din poporul lor, adică din poporul român, de a se așeza cu traiul în Rusia, dar cu condiţia ca să beneficieze de anumite privilegii.

Una dintre primele doleanțe ale noilor veniți era ca ulterior ei singuri să primească în comunitatea lor doar pe acei pământeni, pe care vor binevoi să-i primească principalii lor șefi. Această solicitare a fost acceptată, dar se menționează că, pentru toți acei care deja au venit și pentru acei care vor mai veni ulterior, încă nu li s-au repartizat pământuri. În legătură cu situația creată, Cancelaria de Tutelă a Străinilor consideră necesar de adoptat două hotărâri: una pentru așezarea celor chemați de Filipovici și care vor veni singuri prin Kiev, a doua pentru acei care vor fi primiți de șefii acelui **popor român** (în original *Ромунского народа*), de la care au fost trimiși acei împuterniciți.

În actul nominalizat mai sus sunt prezentate ambele proiecte, primul fiind *Hotărârea referitoare la străinii chemați de Filipovici și acei care singuri au venit prin Kiev.*

Articolul 4 al acestui proiect de *Hotărâre* prevedea că dacă cineva dintre aceştia, chemați de Filipovici sau veniți singuri, în mod independent, prin Kiev, vor dori să intre în comunitatea coloniştilor din **poporul român (Ромунским народом),** despre ei să se informeze din timp, și dacă îi vor primi, să-i trimită să se așeze acolo în baza privilegiilor acelor români care deja sunt, privilegii care vor fi prezentate mai jos; ceilalți, pentru a fi așezați cu traiul, să fie trimiși la contele P.A. Rumeanțev (1725–1796), care, în acel timp, îndeplinea funcția de general-guvernator al Malorossiei.

Urmează solicitarea referitoare la doritorii de a se așeza cu traiul în Imperiul Rus conform unor privilegii speciale: *Rugămintea celor veniți aici în anul trecut, pe 13 iunie 1765, moldovenii Cuchi (Сиси –?) (молдавцев Куки) și tovarășii săi, care neam (родъ) al lor îl numesc în general românesc (Ромунским) și locuiesc în trei state (княжествах) și anume: în Valahia, Moldova și Transilvania, constă în următoarele.*

Conform primei doleanțe, românii doresc să se așeze în locuri libere și pustii, pentru aceasta au ales locul situat între orașul Pecersk și vechiul Kiev, cu câmpiile, pădurile și apele pe care solicită să le fie date pentru a-i așeza cu traiul pe acei veniți din acele state-cnezate (*Valahia, Moldova și Transilvania – I.E.*), pentru construcția bisericii, clopotniței, pentru traiul preoților, diaconilor, diecilor, pentru școală [15], tipografie și Magistrat [16], iar ulterior așezarea să fie numită *prima Noua Slobozie Românească* (первая Волохская Новая слобода).

Așadar, cu toate că titlul *Rugăminții* conține doar termenii moldoveni (*молдавцев)* și români (*Ромунским*), românii au solicitat ca așezarea lor să fie numită *Волохская* [17]. Totuşi, este important faptul că termenul *Волохская* a fost solicitat de românii trecuţi cu traiul în Rusia, ceea ce denotă că ei erau absolut conştienţi de faptul că termenul respectiv îi include şi pe *moldoveni*, şi pe *valahi*, şi pe *transilvăneni*, care vor fi amintiţi mai jos, şi nu semnifică nimic altceva decât ***români*** [18].

După această primă doleanță, urmează *Proiectul confirmărilor la această Hotărâre realizată de Cancelaria de Tutelă a Străinilor* [19], în care sunt indicate celelalte doleanțe ale românilor, dar și proiectul hotărârii pentru fiecare solicitare în parte.

La prima doleanță se indică limpede că locul solicitat nu poate să le fie dat, deoarece el aparține mănăstirii Pecersk care îl acordă oamenilor străini în chirie. Se propune ca problema să fie rezolvată fie pe calea cumpărării acestui loc de către stat, fie că se va plăti mănăstirii suma anuală pe care ea o obținea din chiria acestor pământuri. Era propusă și soluția de a căuta alte terenuri pentru a-i așeza pe acești români, terenuri care să aparțină cu siguranță coroanei. Se prevedea ca pământul să li se dea după un plan anume, cu indicarea precisă a numărului de deseatine pe care urma să-l primească fiecare. Cât priveşte denumirea localităţilor, li se permitea numirea lor aşa cum doresc ei singuri.

Conform următoarei doleanțe, se menționa că atunci când poporul nostru se va așeza sau s-a așezat deja pe acel loc având locul de trai acolo, între noi alte națiuni (нации) sau de altă credință să nu se stabilească cu traiul, poate doar meșteșugari, dar și aceia să locuiască numai până când noi vom avea nevoie de serviciile lor, pentru

satisfacerea necesităților noastre. De asemenea, dacă cineva din ofițeri sau alți oameni emeriți de legea noastră pravoslavnică vor dori să locuiască între români, ei să fie egali cu alți locuitori în toate greutățile și întâmplările comunității. Se propunea ca această cerință să fie acceptată în întregime.

Comunitatea românească solicita ca, cu timpul, dacă se va considera necesar, să le fie permis să construiască o mănăstire, dar în care să nu fie oameni de altă tagmă, decât doar dintre ei, dintre străini ar putea fi admiși doar învățători sau meșteri buni, care, cu munca lor, fără a îngreuia comunitatea, se pot întreține și contribuie la progresul binelui comun.

În proiectul de răspuns se indica limpede că construcția mănăstirilor este exclusă din oficiu de Manifestul [20] adoptat, care nu permite niciunei națiuni străine să construiască mănăstiri, dar totuși, dacă va fi necesitate în aceasta, ulterior vor cere permisiune.

Următoarea doleanță se referea la preoții și diaconii necesari comunității românești. Se solicita ca aceștia să fie hirotoniți de mitropoliții de Kiev, dar nu pe orice persoană, ci doar pe acele pe care le va alege și confirma comunitatea românească. Preoții și diaconii trebuie să realizeze serviciul divin „în limba noastră", adică în limba română, iar veniturile lor să fie determinate de comunitatea românească.

Se propunea ca această solicitare să fie acceptată, comunitatea românească să fie sub jurisdicția Mitropoliei de Kiev, iar în chestiunile religioase supreme să depindă de Sfântul Sinod.

Cerința următoare se referea la școală, învățători și tipografie: să li se permită deschiderea unei școli pentru învățarea copiilor în limba rusă și „în limba noastră", să țină învățători, să deschidă o tipografie pentru tipărirea cărților bisericești și laice „în limba noastră", necesare pentru învățarea copiilor și, de asemenea, pentru vânzarea lor în interiorul și în afara Imperiului Rus, fără a plăti taxe, iar până când va fi deschisă tipografia, să se poruncească ca amintitele cărți de care au nevoie să fie tipărite la tipografia Kievo-Pecersk, iar cu plata să fie așteptați până când acestea vor fi vândute.

La aceasta se propunea ca școala construită în una dintre principalele lor așezări, în primii doi ani să fie întreținută din subsidiile de stat pe contul întregii lor comunități. În ce privește tipografia, ei pot să încheie un contract benevol cu tipografia din Pecersk, să-l prezinte în Cancelaria de Tutelă a Străinilor, să solicite ajutor și, desigur, după examinare, nu li se va refuza.

O altă cerință ținea de aducerea în comunitatea românească din Rusia a unei persoane cărturare din orașul Iași, care cunoaște limbile greacă veche, greacă, română (*волоском*) și latină. Se preconiza ca aceasta să fie nu numai corector în viitoarea tipografie a românilor și învățător pentru copiii lor, ci și secretar al comunității respective. Din aceste considerente ei solicitau ca respectiva persoană să fie anual salarizată din contul Cancelariei Guberniei Kiev și rugau să li se permită s-o înștiințeze despre aceasta, știre pe care aceasta o așteaptă cu plăcere.

În proiectul de răspuns se prevedea că în primii doi ani după așezare să i se determine leafa din contul întregii comunități, dar nu mai mult de 120 de ruble anual, conform Manifestului, iar pe viitor ei singuri să caute mijloace pentru întreținerea sa, cât și a altor membri ai comunității lor.

Autorii doleanţelor subliniau că, deoarece Sankt Petersburgul este departe și hotărârile ajung greu, să li se pernită ca interesele lor să fie apărate de cineva de pe loc, din Cancelaria Gubernială Kiev.

Se recomanda ca propunerea să fie acceptată în întregime.

Comunitatea românească solicita să li se permită să aibă un Magistrat, preşedintele să fie ales dintre ei şi, de asemenea, 4 membri, iar secretari și grămătici, de câți va fi nevoie. Aceştia să depună jurământul că vor conduce toate treburile obștești, fără încălcarea drepturilor statului rus, dar solicitau să aibă împuterniciri depline ca să poată executa răufăcătorii nu numai din comunitatea lor, dar pe oricine care încalcă legea în limitele spațiale ale comunității lor.

La aceasta se propunea să se permită alegerea unui Magistrat din națiunea lor, dar numai în una din așezările lor principale, care, cu timpul, poate fi numită și oraș. Locuitorii celorlalte așezări mai mici, cu toate că pot fi sub conducerea acelui Magistrat, vor fi consideraţi nu ca orăşeni [21], dar ca plugari. De asemenea, se recomanda să li se refuze executarea, torturarea şi defăimarea răufăcătorilor.

O altă cerinţă era să se permită Magistratului să înscrie doritorii în categoria negustorilor și cel ce se va înscrie să fie liber să comercializeze orice mărfuri, cu excepția mărfurilor interzise, în interiorul Imperiului Rus, fără a plăti anumite taxe, de asemenea, să exporte mărfuri peste hotare, cu plata taxei de 5 copeici de la fiecare rublă, să comercializeze vin, „care se produce în patria noastră”, adică în Moldova, să li se permită să organizeze bresle și să angajeze atâția meșteri, de câți ei vor avea nevoie.

La aceasta se recomanda ca acei care s-au înscris în tagma negustorilor, în afară de plugari, să practice comerțul și, așa ca și negustorii ruși, să nu plătească niciun fel de taxe. În același timp, pentru exportul mărfurilor peste hotare și importul acestora se prevedea plata acelorași taxe pe care le plăteau şi negustorii ruși. Cât privește dreptul Magistratului de a înscrie persoane în tagma negustorilor și să organizeze bresle, aceasta se va decide numai după formarea Magistratului.

Cerinţa următoare, de asemenea, se referea la judecată: să se permită Magistratului judecata și represiunea tuturor, indiferent de națiune și de titlu, conform obiceiurilor lor, adică conform obiceiului românilor, în limba lor, învinuiții să poată fi amendați, pe cei învinuiți de judecată să nu-i apere nimeni, iar dacă cineva va fi nemulțumit de judecata făcută, să poată face recurs, conform legii, la Cancelaria de Tutelă a Străinilor. Dreptul la recurs să-l aibă acei negustori și meşteşugari, care au pretenţii în sumă mai mare de 300 de ruble, iar dintre plugari, care au pretenţii mai mari de 50 de ruble, iar celorlalţi să li se refuze, astfel ca, pentru pretenţii mici, poporul să nu fie ruinat de formalismul birocratic.

La această doleanţă se recomanda ca pentru variatele lor necesităţi să li se permită oamenilor de alte naţiuni să se afle în satele lor, adică a românilor, dar aceştia să deţină paşapoarte sau alte documente care determină identitatea lor. Desigur, aceşti străini vor fi judecaţi după legile românilor care vor fi confirmate de guvernul rus, însă cu condiţia ca aceşti străini, aşezându-se cu traiul în satele lor, în înţelegerile pe care le-ar fi încheiat cu românii, să-şi dea acordul ca să fie judecaţi după legile acestora. În general însă, asemenea năimiţi trebuie judecaţi după legile ruseşti.

Individualitatea comunităţii româneşti urma a fi subliniată şi prin însemnele heraldice, solicitându-se ca autorităţile ruseşti să dea poruncă pentru ca în Magistratul lor să fie sigiliu „cu însemnele ţării noastre”, adică a Moldovei, şi anume: în mijloc capul de bour cu coarne, între coarne steaua, iar deasupra ei coroana cu crucea, sprijinită din ambele părţi de labele inferioare a doi lei. Textul sigiliului urma să fie scris cu litere rusești: *Sigiliul Magistratului primei Noi Slobozii Românești anul 1766* (Печать Магистрата первой Волохской новой слободы 1766 года).

La această solicitare a lor se recomanda ca ei să poată dispune de propriul sigiliu pe care îl va recunoaşte Biroul de Heraldică (Герольдместерская Контора) al Imperiului Rus, dar pe această problemă se vor adresa suplimentar, atunci când în comunitatea românească va fi un număr suficient de oameni.

Solicitanţii cereau ca să se permită Magistratului organizarea poliţiei, fără amestecul cuiva.

La aceasta se recomanda să se permită, numai că organizarea poliţiei să fie făcută în baza Regulamentelor statului rus referitor la poliţie. Realizând acestea, să se adreseze Cancelariei de Tutelă a Străinilor.

De asemenea, se solicita ca persoanelor care vor practica comerţul în acea slobozie să li se permită negoţul cu „vin fiert”, adică cu diferite feluri de votcă şi, de asemenea, cu mied, bere, vin din poamă, cu ridicata şi cu amănuntul, iar cârciumi şi alte locuri ale statului de comercializare a băuturii să nu fie deschise în comunitatea lor.

La această cerinţă se recomanda ca acum să li se refuze categoric, însă în viitor, dacă vor fi oameni mulţi, li se va putea acorda acest privilegiu, cu atât mai mult dacă din veniturile obţinute ei vor întreţine cinovnicii, școlile, Magistratul etc.

Problema comerţului era abordată şi în cerinţa următoare: să li se permită organizarea în slobozia lor a două iarmaroace pe an, fiecare a câte 20 de zile: unul la 24 noiembrie, altul – la 29 iunie. Perioadele erau argumentate prin aceea că anume în acest timp în Rusia vin negustorii din părţile lor şi doritorii de a se aşeza aici îşi vor face o impresie bună şi îşi vor aduce întreaga avere şi animalele. Se menționa ca mărfurile aduse să fie vândute numai în cadrul iarmarocului şi în timpul indicat.

La aceasta se recomanda să li se permită, dar în ce priveşte timpul organizării iarmaroacelor, să se precizeze când au loc iarmaroacele în aşezările vecine lor, ca să nu se împiedice unul pe altul.

Doleanţa următoare se referea la impozite: atunci când vor expira anii de slobozire indicaţi în Manifest, românii să nu dea mai mult tribut (дань), adică impozite, dar numai atât cât se prevede în acel Manifest, iar în loc de slujbe, să fie prevăzută o plată moderată. De asemenea, se solicita ca în satele româneşti, încartiruiri să nu fie în veci.

Se recomanda ca impozitele să fie fixate conform Manifestului, iar în locul slujbelor să se achite o plată moderată. În ce priveşte eliberarea de încartiruire, se considera că acum nu se poate promite aşa ceva, fiindcă încă nu se cunosc exact locurile unde ei se vor aşeza şi dacă se va putea, să fie eliberaţi pentru vecie de încartiruire. Acum li se poate promite doar că nu vor fi îngreuiaţi cu dările, iar până se vor aşeza definitiv, sunt eliberați de încartiruire.

O problemă importantă era şi cea a moşiilor. Românii erau absolut conştienţi că „noi rupem orice relaţii cu patria noastră şi trecem sub mila înaltei tale împărăţii”, de aceea ei solicită ca toate locurile, unde se vor aşeza fiecare dintre ei, să le fie date în proprietate veşnică şi ereditară.

Recomandarea este pozitivă, să li se permită, dar fără dreptul de a le vinde şi a le pune amanet, adică exact în conformitate cu aceleaşi reguli ca şi pentru ceilalţi străini.

Libertatea personală a fiecăruia dintre cei trecuţi în Imperiul Rus, de asemenea, era foarte importantă, solicitându-se ca să li se promită că ei niciodată, sub niciun pretext, să nu nimerească în proprietatea vreunui stăpân, oricine ar fi el, ci întotdeauna să fim ***Popor împărătesc*** (Императорский народ), iar locurile care le-au fost date, în veci să se numească slobozii.

La aceasta se recomandă să se accepte că românii întotdeauna vor fi sub puterea şi protecția imperială, iar problemele şi reclamaţiile lor să ţină de competenţa Cancelariei de Tutelă a Străinilor.

Solicitanţii români au prevăzut şi situaţia în care Imperiul Rus ar ocupa în viitor Ţara Moldovei: dacă măria sa imperială va binevoi ca patria noastră, adică Moldova, „să fie luată în stăpânirea sa, despre ce întreg poporul nostru îl roagă pe Dumnezeu, atunci locurile noastre şi ale strămoşilor noştri să ne fie date nouă”. De asemenea, dacă cineva din comunitatea românească de pe teritoriul Imperiului Rus ar manifesta dorinţa să se întoarcă şi să trăiască în acele locuri, să fie liberi să o facă. Evident, nimeni nu ştia cum vor derula evenimentele, de aceea, în propunerea de răspuns se făcea doar constatarea că nimeni nu ştie ce se va întâmpla în viitor, de aceea nu li se poate promite nimic. Mai mult chiar, nici nu este cazul pentru asemenea discuţii.

În sfârşit, urma rugămintea ca împărăteasa să le dea o carte, pentru încredințarea tuturor celor din neamul nostru Românesc (роду нашему Ромунскому), sub care, după cum specifica documentul în cauză, se subînţeleg: moldovenii (молдавцы), volohii propriu-zişi (точные Волохи) şi transilvănenii (Трансильванцы), toţi de o limbă şi de o credinţă (одного языка и веры).

Aşadar, aceşti doi piloni – limba şi credinţa [22], în conceptul moldovenilor emigraţi în Imperiul Rus, erau determinanţi pentru definirea neamului, poporului, naţiunii române din secolul al XVIII-lea. Evident, trecerea treptată la citirea *Evangheliei* în limba română în biserică, încă de pe la sfârşitul secolului al XVI-lea, a contribuit la coeziunea limbii poporului şi a credinţei, ceea ce i-a şi făcut determinanţi în identificarea naţiunii române. Moldovenii respectivi nu erau deranjaţi deloc de nuanţele locale, de dialectele şi subdialectele limbii române, aceste dialecte şi subdialecte sunt indici ai aceleiaşi limbi şi în niciun fel nu încalcă unitatea limbii române și a locuitorilor din cele trei cnezate. Deosebirile dialectale ale limbii române nu erau atât de pronunţate, încât o carte tipărită în Transilvania să nu fie înţeleasă în Moldova ori în Ţara Românească şi invers, cărţile tipărite în una din cele trei ţări erau perfect înţelese în toate trei, ceea ce şi demonstrează unitatea lingvistică a acestora. Limba şi confesiunea au determinat conştiinţa naţională a moldovenilor din acea perioadă de timp, care, la rândul ei, este autoidentificarea comunităţii umane respective ca neam, popor, naţiune română.

Limba şi credinţa sunt indicate ca factori identitari încă în faimoasa scrisoare a mitropolitului şi marilor boieri munteni din 5 septembrie 1599 în care solicitau în calitate de domn pe Simion Movilă, invocând faptul că locuitorii dim Moldova şi Ţara Românească sunt „toţi de o leage şi de o limbă", iar Movileştii „sântu domni de rudă bună" [23].

Nu trebuie să pornim de la realitatea zilei de astăzi când, în anumite cazuri, membrii naţiunii se identifică printr-o identitate civilă generală (spre exemplu, americanii, britanicii, francezii etc.), printr-un sentiment de destin istoric şi patrimoniu cultural comun, unele elemente comune ale culturii materiale şi spirituale, şi, în cazuri rare, limbă comună şi chiar religie comună. Totuşi, este de remarcat că naţiunile indicate mai sus nu posedă unitatea limbii şi religiei.

Referindu-se la procesul constituirii naţiunilor franceză şi germană, E.I. Kuzneţova sublinia că în procesul constituirii naţiunii germane, în pofida fragmentării politice, limba germană era destul de răspândită în toate statele germane, ceea ce i-a dat o mare valoare. Astfel, concluzionează autoarea nominalizată, limba a fost, de fapt, baza existenţei naţiunii [24].

Destul de interesante sunt şi datele oferite de Centrul sociologic de pe lângă Preşedeintele Federaţiei Ruse. Conform cercetărilor efectuate în 35 de instituţii superioare din Rusia, religia, în calitate de factor unificator al oamenilor de o singură naţionalitate, într-o serie de cazuri, iese pe primul loc. Acest lucru este exprimat cel mai clar de studenţii care împărtăşesc islamul. Religia a fost denumită de ei elementul principal al identităţii, mai important decât limba, istoria, cultura, teritoriul. Rolul important al religiei în autoidentificare este subliniat de studenţii care, să zicem, simpatizează budismul, iudaismul, protestantismul [25].

Revenind la actul investigat aici, remarcăm că situaţia nu este prea limpede pentru noţiunea transilvăneni, ori, în Transilvania, alături de românii ortodocşi locuiau români catolici, români calvini, români uniaţi, unguri, saşi, secui etc. Conform conceptului emigranţilor moldoveni exprimat în sursa examinată aici, neamului, poporului, naţiunii române aparţineau doar românii ortodocşi din Transilvania, adică doar cei care erau de credinţă creştină ortodoxă.

La solicitarea cărţii de danie respective, amintite mai sus, se prevedea răspunsul că o asemenea carte nu se poate da, până când nu se va înfiinţa Magistratul şi va fi elaborat Statutul (Земский устав). Când însă pe aceste teritorii se va stabili un număr suficient de oameni, în loc de cartea solicitată, fiecăruia i se vor oferi planuri şi cărţi de hotărnicie în care vor fi confirmate toate privilegiile pentru pământurile date pentru a se aşeza.

Urma *Proiectul* de răspuns pentru articolul al 20-lea, despre aceea în ce temei negustorii, meşteşugarii şi plugarii se pot folosi de privilegiile lor, inclusiv reglementarea procesului de trecere în Rusia, sumele de bani pe care le va oferi guvernul rus, impozitele ce urmau a fi plătite după expirarea termenului de scutire în anul 1782 etc.

Documentul respectiv finaliza cu *Rezoluţia*: Aşa să fie (Быть по сему), semn că împărăteasa Ecaterina a II-a a aprobat satisfacerea doleanţelor comunităţii româneşti, în redacţia propusă de contele G.G. Orlov.

Astfel, termenii *neam, popor, naţiune,* cunoscuţi în sursele ruseşti [26] din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, în documentul examinat aici sunt utilizaţi în calitate de sinonime.

După cum vedem, în actul respectiv din secolul al XVIII-lea sunt amintiţi *moldovenii, volohii propriu-zişi* şi *transilvănenii*, care, toţi împreună, alcătuiau şi fiecare în parte erau *neamul, poporul, naţiunea* **română**, care locuieşte dispersat în cele trei unităţi distincte – cnezatele, Moldova, Valahia şi Transilvania. Se pare că suntem în faţa unei răspândiri destul de largi a conştiinţei naţionale [27] în societatea românească din Moldova de la mijlocul secolului al XVIII-lea. Conceptul de alte solidarităţi regionale, cum ar fi *munteni, olteni* etc., în contextul unei eventuale sosiri a lor în Rusia, nu era caracteristic pentru acei colonişti moldoveni trecuţi în Imperiul Rus la 1765, ori, conform credinţei lor, în Valahia locuiau românii propriu-zişi. Adică, putem vorbi de o identitate clară, românească, a emigranţilor moldoveni în Rusia în anii '60 ai secolului al XVIII-lea.

Această apreciere a situaţiei etnice din Ţara Românească, făcută la 1765 de către reprezentaţii moldovenilor trecuţi cu traiul în Imperiul Rus, arată accentuarea artificială a solidarităţilor româneşti regionale, chipurile, lipsite de solidaritate între ele, în România de la începutul secolului al XXI-lea. În acest context, economistul Valentin Lazea, actualmente *muntean* după regiunea istorică unde locuieşte, şi *bucureştean,* după locul de reşedinţă, născut la Huedin, judeţul Cluj, adică şi *huedinean,* după locul de naştere, şi *ardelean (transilvănean)* după regiunea istorică unde s-a născut, în aprilie 2016 scria: „De asemenea, românii sunt, de regulă, lipsiţi de solidaritate, chiar între ei (oltenii nu sunt solidari cu moldovenii, ardelenii nu sunt solidari cu muntenii, bănăţenii nu sunt solidari cu dobrogenii etc., … Ce să mai vorbim, în aceste condiţii, despre solidaritate cu alte naţiuni europene [28] sau, mai mult, cu naţiuni noneuropene (sirieni [29], irakieni, afghani etc)?" [30].

Întradevăr, „ce să mai vorbim", când observăm o „armonie deplină" între naţiunile europene [31], dar şi între cele europene şi „sirieni, irakieni, afghani etc.". Şi doar naţiunea [32] română este diferită … Da, dar solidaritatea trebuie să fie reciprocă, utilizarea unor asemenea comparaţii pentru a demonstra lipsa de solidaritate a românilor este un procedeu, cel puţin, nu prea reuşit.

Desigur, această lipsă de solidaritate între olteni, moldoveni, ardeleni, munteni, bănăţeni, dobrogeni etc., semnalată de Valentin Lazea, reală sau imaginară, semnifică, conform DEX-uluil, lipsa a ceea ce este „răspundere comună", „unitate strânsă", „bazată pe o comunitate de interese, de sentimente, de idei; spirit de înţelegere, coeziune" [33]. Oare chiar aceste solidarităţi regionale, care împreună alcătuiesc *naţiunea română contemporană,* să fie atât de lipsite de coeziune între ele, interesele, sentimentele oltenilor, moldovenilor, ardelenilor, muntenilor, bănăţenilor, dobrogenilor să fie atât de diferite, încât ei să nu fie solidari între ei? Sunt exact aşa cum sunt prezentaţi acei „trei ciobănei" în balada *Mioriţa*, pe care, „în afara comunităţii de limbă, obiceiuri şi origine etnică, nicio legătură nu-i uneşte", dimpotrivă, îi diferenţiază rivalitatea „economică însoţită de un element de invidie" [34]?

Aşadar, termenii *neam, popor, naţiune,* cunoscuţi în sursele ruseşti [35] din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, în documentul examinat aici sunt utilizaţi în calitate

de sinonime. De asemenea, în actul respectiv din secolul al XVIII-lea sunt amintiţi *moldovenii, volohii propriu-zişi* şi *transilvănenii*, care, toţi împreună, alcătuiau şi fiecare în parte erau *neamul, poporul, naţiunea* ***română***, care locuia dispersat în cele trei unităţi distincte, cnezatele Moldova, Valahia şi Transilvania. Fără îndoială, suntem în faţa unei răspândiri destul de largi a conştiinţei naţionale româneşti în societatea moldovenească de la mijlocul secolului al XVIII-lea, conştiinţa naţională fiind apreciată de specialişti, printre multe alte aprecieri, drept „un produs intelectual foarte complicat" [36], produs, după cum s-a arătat mai sus, însuşit de moldovenii secolului al XVIII-lea şi nu prea, de unii contemporani a-i noştri.

Note:

1. Ioan-Aurel Pop, *Naţiunea română medievală. Solidarităţi etnice româneşti în secolele XIII–XVI*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1998; A se vedea şi critica argumentată a opiniilor lui Lucian Boia de către Ioan-Aurel Pop în cele două ediţii ale studiului: Ioan-Aurel Pop, *Istoria, adevărul şi miturile*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2014.
2. Lucian Boia, *Istorie şi mit în conştiinţa românească,* Humanitas, Bucureşti, 2011, p. 35.
3. *Ibidem*, p. 36.
4. Gheorghe Chivu, *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, București, 1979, p.
5. Varlaam, *Răspunsul împotriva Catehismului calvinesc* (ftp://ftp.logos.md/Biblioteca/_Colectie_RO/Varlaam%20al%20Moldovei%20-%20Raspunsul%20impotriva%20catehismului%20calvin.pdf) (vizitat 11.01.2016).
6. Dosoftei, *Dumnezăiasca Liturghie*. 1679, Ediţie critică de N.A.Ursu, Iaşi, 1980.
7. Miron Costin, *De neamul moldovenilor* (https://archive.org/details De Neamul Moldovenilor_563) (vizitat 11.01.2016).
8. Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor* (http://cantemir.asm.md/files/u1/hronicul_vechimei_a_romano_moldo_vlahilor_vol_I.pdf) (vizitat 11.01.2016).
9. *Documenta Romaniae Historica. D. Relaţii între Ţările Române*, volumul I (1222–1456), Bucureşti, Editura Academiei RSR, 1977, p. 147.
10. *Ibidem,* p. 152. A se vedea şi scrisoarea din 23 martie 1397 unde, de asemenea, apare *minoris Olahie* (*Ibidem*, p. 154).
11. Ștefan S. Gorovei, *Maria Magdalena Szekely princeps omni laude maior. O istorie a lui Ștefan cel Mare*, Sfânta Mănăstire Putna, 2005, p. 161.
12. *Універсали Богдана Хмельницького. 1648–1657*, Київ, Видавничий дім „Альтернативи", 1998, c. 198. Traducerea în limba ucraineană la pagina 199.
13. *Documenta Romaniae Historica. D. Relaţii între Ţările Române*, volumul I (1222–1456), Bucureşti, Editura Academiei RSR, 1977, p. 36 şi urm.
14. *Полное собрание законов Российской империи. Собрание I (1649–1825)*. Том XVIII (1767–1769), c. 35-49.
15. În anii '70 ai secolului al XVIII-lea pe teritoriile Imperiului Habsburgilor în şcoala primară se utilizau limbile germană, ungară, croată, slovacă, sârbă şi română, încep să fie scrise şi tipărite gramatici. Spre exemplu, în 1778 a fost publicată de către cărturarul sârb Zaharia Orfelin o gramatică slavă şi valahă (З. Орфелинь, *Славенская и валахийская каллiграфiа, или Наставление къ правилному писанию, во*

употребленїе учащыяся въ малыхъ школахъ славено=сербскїя и Валахїйскїя Юности. Сремски Карловци, 1778) (Detalii a se vedea Ольга Хаванова, *Государство, язык, нация в монархии Габсбургов второй половины XVIII века* (http://ah.milua.org/state-language-nation-in-the-habsburg-monarchy-of-the-second-half-of-the-xviii-century) (vizitat 14.02.2016).

16. *Регламент или устав главного магистрата, 16 января 1721.* În: *Реформы Петра I. Сборник документов.* Сост. В.И. Лебедев. М., Гос.соц.-эк.изд-во, 1937, с. 187-206 (http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/magstrat.htm) (vizitat 10.02.2016).
17. Despre terminologia utilizată în sursele ruseşti pentru a desemna Ţara Moldovei şi pe moldoveni a se vedea Ion Eremia, *Ţara Moldovei şi moldovenii reflectate în terminologia surselor documentare ruseşti – observaţii preliminare.* În: *The Historian's Atelier: Sources, Methods, Interpretations, workshop:* Oradea, ed. A 5-a, 26-28 May 2011/ coordonators: Sorin Şipoş, Gabriel Moisa, Mircea Brie, Florin Sfrengeu, Ion Gumenâi; foreword: Acad. Ioan-Aurel Pop, Editura Academiei Române, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2012, p. 29-58.
18. A se vedea şi opinia lui E. Zagorovski care, referindu-se la procesul de colonizare a Novorosiei, aminteşte şi de colonizarea acestei regiuni cu volohi, precizând între paranteze că aceştia sunt români (Е. Загоровский, *Очерки по истории Славянской колонизации в Новороcии в XVIII веке. Сербские военные поселения* (http://library.kr.ua/elib/zagorovski/zagor.html) (vizitat 17.12.2015).
19. 1766 г., апреля 30. *Именной указ императрицы Екатерины II, объявленный из Правительствующего Сената, об учреждении Конторы Канцелярии опекунства иностранных* (http://wolgadeutsche.net/history/ukas-30-04-1766.htm) (vizitat 10.02.2016).
20. 1763 г., июля 22. *Манифест императрицы Екатерины II о дозволении всем иностранцам, въезжающим в Россию, селиться в разных губерниях по их выбору, их правах и льготах.* (http://wolgadeutsche.net/history/manifest.htm) (vizitat 10.02.2016).
21. În secolul al XVIII-lea, în Imperiul Rus, *гражданин* (cetățean) semnifica doar locuitor al orașului.
22. Despre locul şi rolul limbii şi credinţei în structura conştiinţei sociale a se vedea: Н. Мечковская, *Язык и религия. Лекции по филологии и истории религий*, 1997, http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Linguist/Mechkov/01.php (vizitat 16.03.2016). „Итак, язык выступает как универсальное средство общения народа. Он сохраняет единство народа в исторической смене поколений и общественных формаций, вопреки социальным барьерам, тем самым объединяя народ во времени, в географическом и социальном пространстве. Если язык – это универсальная оболочка общественного сознания, то религия, точнее, мифолого-религиозное сознание человечества – это общий родник самых глубоких и жизненно важных смыслов общественного сознания. Из мифолого-религиозного сознания развилось все содержание человеческой культуры, постепенно приобретавшее семиотически различные формы общественного сознания (такие, как обыденное сознание, искусство, этика, право, философия, наука). Язык и религия: две семиотики, два образа мира, две стихии в душе человека, уходящие корнями в подсознание, два самых глубоких, несхожих и взаимосвязанных начала в человеческой культуре...”.
23. *Documente şi însemnări româneşti din sec. XVI*, Bucureşti, Editura Academiei RSR, 1979, p. 112.

24. Е.И. Кузнецова, *Проблемы формирования гражданской нации: основные аспекты нациостроительства*, c. 154. (file:///C:/Documents%20and%20Settings/User/Desktop/problemy-formirovaniya-grazhdanskoy-natsii-osnovnye-aspekty-natsiostroitelstva.pdf).
25. В.А. Михайлов. *О государственно-гражданской идентичности россиян*, c. 30 (http://xn--o1abk.xn--p1ai/uploads/1-12/mihaylov.pdf) (vizitat 16.03.2016).
26. Despre utilizarea termenului naţiune (*нация*) în Rusia secolului al XVIII-lea a se vedea Алексей Миллер, *«Нация» и «народность» в России XIX века* (polit-ru/article/2008/12/29/nation) (vizitat 16.03.2016). Noţiunea popor (народ) a pătruns în Rusia relativ recent, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, din Republica Polonă (Алексей Миллер, FAQ: *История понятия «нация» в России* (http://www.strana-oz.ru/2012/1/istoriya-ponyatiya-naciya-v-rossii) (vizitat 10.02.2016). Despre noţiunile *народ, род, нация* în sursele de limbă rusă a se vedea şi Александр Моторин, *Православные «народы» и западные «нации»* (духовные истоки понятий) (http://www.pravoslavie.ru/79095.html) (vizitat 10.02.2016).
27. Conştiinţa naţională are mai multe definiţii, care pot fi uşor consultate. Voi atenţiona doar asupra unui moment: „conştiinţa naţională este un produs intelectual foarte complicat" (A se vedea *Политология. Словарь.* М: РГУ. В.Н. Коновалов. 2010. http://dic.academic.ru/dic.nsf/politology/122/%D0%9D%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%B5) (vizitat 10.02.2016).
28. Câte ceva despre solidaritatea naţiunilor occidentale: „Как уже говорилось, любой британец чувствует себя человеком первого сорта. Они давно уже наклеили на своих соседей – шотландцев, ирландцев и валлийцев – презрительные ярлыки. Но это все ничего, по сравнению с той недоброжелательностью, которую они испытывают к жителям большего континента. Проявления ксенофобии у британцев самые разные, но нельзя, безусловно, говорить об открытой враждебности. Французов англичане очень даже уважают, учитывая тесные и очень долгие отношения, называют их даже своими друзьями. Англичане относятся к французам снисходительно, считая, что им еще очень многому надо учиться у сдержанных британцев. К немцам англичане испытывают смешанные чувства. Они искренне уважают немецкую сдержанность и пунктуальность, однако не понимают такой серьезности. Очень любят немецкую кухню, почитая умение германцев вкусно готовить. Любой англичанин раскритикует итальянца за излишние эмоции и суету. Испанцев не любят за публичное убийство быков, русских считают слишком мрачными, голландцев тучными, а всех остальных вообще глупыми. Люди с Востока вызывают опасение, зато индийцы им по душе за пристрастие к крикету". (Ю.В. Чеховская, *Английский менталитет* (http://www.km.ru/referats/335905-angliiskii-mentalitet) (vizitat 10.02.2016).
29. Despre mentalitatea arabilor a se vedea: Ю.О. Сердюк, *Менталитет арабов* (http://geo.1september.ru/article.php?ID=200301003) (vizitat 11.02.2016).
30. Valentin Lazea, *În apărarea Europei: De ce şi cum trebuie combătut euroscepticismul* (6.4.2016 http://cursdeguvernare.ro/valentin-lazea-in-apararea-europei-de-ce-si-cum-trebuie-combatut-euroscepticismul.html) (vizitat 11.02.2016).
31. Câte ceva despre problema solidarităţii în ţările UE a se vedea Ральф Фюкс, Райндер Штенблок, Кристиане Пютц, *Солидарность и мощь: размышления о будущем ЕС* (https://ru.boell.org/sites/default/files/downloads/Solidaritaet_und_Staerke_RU.pdf) (vizitat 11.02.2016).

32. Ernest Renan determina naţiunea ca o „solidaritate măreaţă”. Эрнест Ренан, *Что такое нация?* Доклад, прочитанный в Сорбонне 11 марта 1882 года. „Итак, нация — это великая солидарность, устанавливаемая чувством жертв, которые уже сделаны и которые расположены сделать в будущем” (http://www.hrono.ru/statii/2006/renan_naci.php) (vizitat 11.02.2016).
33. Despre esenţa solidarităţii a se vedea şi Юрген Хабермас, *Демократия, солидарность и европейский кризис* (http://gefter.ru/archive/9221) (vizitat 11.02.2016).
34. Adrian Fochi, *Mioriţa. Tipologie, circulaţie, geneză, texte*. Cu un studiu introductiv de Pavel Apostol, Bucureşti, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1964, p. 69-70.
35. Despre utilizarea termenului naţiune (*нация*) în Rusia secolului al XVIII-lea a se vedea Алексей Миллер, *«Нация» и «народность» в России XIX века* (polit-ru/article/2008/12/29/nation) (vizitat 11.02.2016). Noţiunea popor (народ) a pătruns în Rusia relativ recent, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, din Republica Polonă (Алексей Миллер, FAQ: *История понятия «нация» в России* (http://www.strana-oz.ru/2012/1/istoriya-ponyatiya-naciya-v-rossii). Despre noţiunile *народ, род, нация* în sursele de limbă rusă a se vedea şi Александр Моторин, *Православные «народы» и западные «нации»* (духовные истоки понятий) (http://www.pravoslavie.ru/79095.html).
36. Conştiinţa naţională are mai multe definiţii, care pot fi uşor consultate. Vom atenţiona doar asupra unui moment: „conştiinţa naţională este un produs intelectual foarte complicat” (A se vedea: *Политология. Словарь.* МРГУ. В.Н. Коновалов. 2010. (http://dic.academic.ru/dic.nsf/politology/122/%D0%9D%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%B5) (vizitat 11.02.2016).

DE CE RUȘII NU AU DEVENIT BILINGVI SAU CUM A FOST IMPUSĂ LIMBA RUSĂ ÎN BASARABIA (1812–1828)

Dr. Gheorghe NEGRU
Institutul de Istorie al AȘM

Pourquoi les Russes ne sont pas devenus bilingues ou comment a été imposée la langue Russe dans la Bessarabie (1812–1828)

Résumé

Dans cette étude est analysée la politique linguistique menée par l'Empire russe en Bessarabie dans les années 1812–1828, période où le territoire entre le Prut et le Dniestr a joui d'un statut d'autonomie limitée, statut reflété dans le Règlement de 1812 et de 1828. Cette analyse relève que les principes juridiques stipulées dans les deux réglements susmentionnés selon lesquelles la langue roumaine devenait (tout comme la langue russe) l'une des langues officieles de la province récemment annexée, n'ont pas été observés et n'ont pas eu pour but l'édification d'une société bilingue en Bessarabie, mais ont constitué une modalité d'obtenir le concours des boïards roumainophones et, en définitive, d'organiser et de mettre en marche le système administratif russe en Bessarabie. Par ailleurs, les autorités de Saint-Pétersbourg ont planifié délibéremment une série de contradictions, en projetant une sorte de système des „mondes parallèles": une dimension où la langue et les lois roumaines étaient prioritaires et une autre dimension où dominaient le langue et les lois russes. En même temps, les dignitaries impériaux n'ont pas prévus, dans l'état du personnel des institutions regionals et de district, des fonctions suffisantes de traducteurs qui permettent le fonctionnement efficace du système administratif, ce qui a généré en permanence des conflits et un fonctionnement défectueux. Ces conflits ont permis aux autorités tzaristes de prétexte pour ne pas observer et revoir les stipulations du Règlement de 1818. Les documents montrent clairement la manière dont les dignitaries russes nommés par la couronne, qui ne se soumettaient pas aux stipulations de la loi de 1818, ainsi qu'une série d'institutions qui fonctionnaient suivant les lois générales russes, ont obligé les institutions qui fonctionnaient suivant la langue et les lois roumaines de ne les expédier que des actes écrits en russe. Bien qu'ils ont tenté de défendre leurs droits, les boïards et les fonctionnaires Moldaves n'ont fait pas montre de suffisante perspicacité et solidarité pour sauvegarder l'autonomie limitée. Ainsi, il a été préparé le terrain pour l'annulation définitive de l'autonomie et du statut de la langue roumaine en Bessarabie, évènement qui s'est produit en 1828, en jetant ainsi les fondements du conflit linguistique dont les conséquences persistent jusqu'à nos jours.

Prevederile „Aşezământului” organizării Basarabiei din 1812 şi din 1818

După anexare, prin „Aşezământul” din 23 iulie 1812, în Basarabia s-a instituit o administraţie provizorie bazată pe legile moldoveneşti şi pe funcţionarea în paralel a limbilor „rusă şi moldovenească” [1]. În timpul guvernării lui I. Harting (1813–1816), care a cumulat funcţiile de guvernator militar şi guvernator civil interimar al Basarabiei, aceste prevederi au fost neglijate şi contestate. În consecinţă, s-a declanşat o adevărată bătălie dintre guvernator şi boierii moldoveni în chestiunea păstrării în Basarabia a legilor şi obiceiurilor moldoveneşti şi a limbii române. În contextul respectiv, la începutul anului 1813, a fost deschis Seminarul Teologic din Chişinău. Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni, care prin devotamentul său câştigase bunăvoinţa autorităților imperiale de la Sankt Petersburg, a susţinut doleanţele boierilor moldoveni, dar el nu a solicitat ca predarea materiilor de la acest seminar, cel puţin pentru elevii moldoveni, să se producă în limba română. El s-a mulţumit cu predarea la Seminarul Teologic doar a disciplinei „limba moldovenească”.

Prin „Aşezământul” organizării Basarabiei din 29 aprilie 1818 [2] s-a decis constituirea unui sistem administrativ-juridic bazat, în special, pe legile ruseşti (atunci când era vorba de activitatea Judecătoriei regionale penale, procurorului regional şi procurorilor ţinutali, a arhitectului şi hotarnicului regional, a hotarnicilor ţinutali), dar care aplica legile moldoveneşti la examinarea litigiilor civile referitoare la proprietate. În cazul litigiilor ce implicau statul, Judecătoria civilă regională se conducea de legile ruseşti.

În acelaşi timp, s-a acceptat utilizarea limbii române în paralel cu limba rusă. De fapt, din punct de vedere juridic, se preconiza instituirea unui sistem administrativ bazat pe funcţionarea a două limbi oficiale: româna şi rusa. Însă aceste norme juridice n-au fost niciodată respectate şi, cu atât mai mult, realizate în totalitate, deoarece legislatorii n-au elaborat un mecanism de conlucrare a instituţiilor care funcţionau în baza legilor ruseşti şi limbii ruse şi a celor care aplicau legile şi „limba moldovenească”. În pofida prevederilor legale, instituţiile ce activau în baza legilor ruseşti solicitau expres utilizarea limbii ruse în corespondenţa dintre diverse instituţii. De asemenea, funcţionarii din guvernul regional, procurorii, hotarnicii etc., care erau numiţi direct de coroană (de obicei, militari sau foşti militari ruşi), necunoscători ai limbii române, erau un fel de „stat în stat” şi nu puteau fi impuşi, în mod legal, să respecte prevederile legii. Plus la toate, autorii „Aşezământului”, în mod cu totul ciudat, nu au prevăzut în statele de personal ale instituţiilor regionale şi ţinutale funcţii de traducători, chiar dacă aceştia erau indispensabili pentru buna funcţionare a sistemului. Toate acestea au creat haos şi au blocat deseori activitatea instituţiilor juridice din Basarabia, servind, la rândul lor, drept pretext pentru nerespectarea şi revizuirea „Aşezământului”, pentru impunerea limbii ruse în administraţie şi judecătorii.

Raportul Judecătoriei ţinutale Orhei din 29 mai 1919 (nr. 855), adresat Consiliului Suprem al Basarabiei, referitor la instrumentarea dosarelor penale doar „în dialectul rusesc”

Din raportul Judecătoriei ţinutale Orhei din 29 mai 1919 (nr. 855), adresat Consiliului Suprem al Basarabiei, aflăm că pe 26 martie 1819 Judecătoria din Orhei sesiza Consiliului Suprem că „procesele penale începute aici rămân fără o examinare

şi continuare necesară, deoarece se efectuează numai în dialectul rusesc şi, în lipsă de traducător, nu există posibilităţi pentru a fi translate. Însă pe marginea acestui raport nu a urmat nicio hotărâre. Deşi judecătoria a dispus ca isprăvnicia ţinutului şi poliţia din Chişinău să prezinte, potrivit prevederilor „Aşezământului", dosarele cu traducere, pentru a înlesni cercetarea lor, ambele instituţii au raportat că nu au o atare posibilitate. Astfel stând lucrurile, judecătoria informează Consiliul că, în consecinţă, acuzaţii implicaţi în procese sunt ţinuţi timp îndelungat în închisoare. Pentru a nu fi trecută răspunderea asupra membrilor ei, conform datoriei, judecătoria anunţă din oficiu consiliul asupra acestui lucru important şi roagă, cu tot respectul, să se găsească o soluţie" [3].

Soluţia Consiliului Suprem al Basarabiei din 7 mai 1819

De fapt, rapoartele din 26 martie şi 29 mai 1819, redactate de funcţionarii Judecătoriei ţinutale din Orhei, nu-şi aveau niciun rost şi sunt o mostră tipică a ineficienţei şi neputinţei organului principal al autoguvernării basarabene, Consiliul Suprem. Or, acesta, la 7 mai 1819, discutase şi adoptase deja o hotărâre care, deşi nu soluţiona în totalitate, din cauza volumului prea mare de lucru, problema traducerii în „instituţiile de stat" din Basarabia, oricum era mai mult decât ar fi dorit să accepte instanţele superioare ruseşti. Iată hotărârea respectivă:

„Conform rapoartelor instituţiilor ţinutale de stat, trimise consiliului, referitor la dificultăţile întâmpinate de acestea în soluţionarea litigiilor ce se examinează în dialect rusesc, pe care membrii moldoveni nu-l cunosc, şi în lipsa traducătorilor la instituţiile ţinutale de stat, continuarea proceselor şi soluţionarea litigiilor nu sunt posibile. Consiliul Suprem, considerând că este corect şi absolut necesar de a avea la toate judecătoriile ţinutale, isprăvniciile şi poliţiile orăşeneşti din regiune câte un traducător, cunoscător al limbii lor rusă şi moldovenească, a propus în hotărârea din 7 mai anul curent ca în fiecare din instituţiile sus-menţionate să fie numit câte un traducător cu un salariu anual de 140 ruble de argint" [4].

„Propunerea" „namestnik"-ului plenipotenţiar al regiunii Basarabia şi guvernator militar al Podoliei, Alexei Bahmetev, din 16 iunie 1819

Decizia respectivă a Consiliului Suprem a fost expediată „namestnik'-ului plenipotenţiar al Basarabiei, Alexei Bahmetev, pentru „examinare şi soluţionare" (adresa nr. 284 din 4 iunie 1819). Acesta, în „Propunerea" cu nr. 2289 din 16 iunie 1819, o acceptă doar parţial, considerând că dificultăţile în corespondenţa dintre judecătoriile ţinutale, isprăvnicii, poliţiile orăşeneşti „pot fi înlăturate prin utilizarea traducătorilor numai în judecătoriile ţinutale, acolo unde ei sunt necesari..., căci între poliţiile ţinutale şi cele orăşeneşti asemenea dificultăţi nu apar". Cheltuielile pentru salarii, conform recomandării lui A. Bahmetev, urmau a fi făcute din „suma ce se cuvenea, potrivit statelor de personal, cancelariilor judecătoriilor..., precum şi din veniturile adunate din taxele stabilite pentru examinarea litigiilor". Pentru a legaliza astfel de cheltuieli ale judecătoriilor ţinutale era necesar ca Consiliul Suprem să emită o dispoziţie, „în conformitate cu art. 81 al Statutului organizării Basarabiei din 1818" [5].

Cazul „Machedon-Grecul" – o încercare de a da curs prevederilor „Aşezământului" organizării Basarabiei din 1818 şi de a împiedica impunerea limbii ruse la Judecătoria ţinutală Akkerman

La 27 iunie 1819, registratorul de colegiu Lemne Machedon a remis Judecătoriei ţinutale din Akkerman o petiţie cu următorul conţinut: „Deoarece în Aşezământul aprobat de împărat s-a hotărât examinarea litigiilor civile şi executarea deciziilor în dialectul moldovenesc şi pentru că în numita judecătorie aproape toate procesele, atât cele civile, cât şi cele penale, se examinează şi se iau hotărâri numai în dialectul rusesc, el, Machedon, este nevoit să atenţioneze judecătoria ca toate dosarele să fie traduse în dialectul moldovenesc, care îi este cunoscut şi lui. Asta, în primul rând, din cauza că examinarea dosarelor numai în dialectul rusesc, necunoscut lui, este cu totul contrară statutului organizării, iar, în al doilea rând, pentru că el şi mulţi din cei ce se judecă nu cunosc deloc limba rusă. Pentru a nu fi tras la vreo răspundere, fiindcă nu a înţeles esenţa litigiilor examinate şi a hotărârilor luate în dialectul rusesc, el doreşte neapărat să asculte şi să înţeleagă clar în propria limbă toate chestiunile dezbătute în această judecătorie, iar la luarea hotărârilor, ca membru al ei, să-şi spună părerile. În caz contrar, refuză să semneze actele alcătuite în dialectul rusesc, total necunoscut lui, deoarece, fără îndoială, chiar dacă şi le-ar semna, ele nu ar fi de niciun folos celor ce se judecă, dar încă are dreptul să creadă că în aşa fel poate să facă o oarecare greşeală şi să fie tras la răspundere. Pentru a evita o asemenea răspundere, solicitantul roagă să raportăm despre acest demers în instituţia superioară" [6].

Informând Consiliul Suprem al Basarabiei privitor la demersul lui Lemne Machedon (raportul nr. 841 din 1 iulie 1819), Judecătoria din Akkerman a precizat că de aceeaşi părere era şi un alt membru al judecătoriei, Grecul. În consecinţă, din lipsa unor traducători şi funcţionari de cancelarie, „moldoveni şi ruşi", judecătoria nu-şi mai putea onora „de azi înainte" obligaţiunile [7].

Despre cazul „Machedon-Grecul" şi situaţia creată la Judecătoria ţinutală Akkerman au raportat Consiliului Suprem al Basarabiei şi instituţiile ierarhic superioare: Judecătoria penală regională şi Judecătoria civilă regională din Chişinău (raportul nr. 807 din 10 iulie şi, respectiv, raportul nr. 1476 din 1 august 1819). Către 1 iulie 1819, la Judecătoria din Akkerman erau 18 procese penale şi 17 procese de instrucţie neterminate, cu un număr de 29 de acuzaţi, 5 dintre care se aflau la închisoare [8].

De altfel, şi înainte de declanşarea cazului „Machedon-Grecul" Judecătoria ţinutală Akkerman se afla într-o situaţie dificilă. Despre insuficienţa finanţării de la buget a cancelariei, care de abia acoperea cheltuielile reale, şi despre necesitatea acută de a angaja conţopişti, judecătoria respectivă raportase la 12 martie 1819 „namestnik"-ului plenipotenţiar al Basarabiei, guvernatorului civil, Consiliului Suprem, Guvernului regional, Judecătoriei civile, iar la 14 mai şi 14 iunie 1819 – însă fără niciun rezultat [9].

Prin raportul nr. 827 din 7 iulie 1819, Consiliul Suprem al Basarabiei era informat „că doi membri ai judecătoriei respective, Machedon şi Grecul, nu numai că nu se ocupă de examinarea litigiilor şi executarea hotărârilor judecătoreşti, dar refuză să semneze până şi procesele-verbale gata întocmite în dialectul rusesc cu privire la opiniile emise de judecători, motivând că nu cunosc această limbă. A traduce însă

(documentele – n.a.) în limba moldovenească este cu neputinţă, pentru că nu există traducător, iar documentele în procesele penale şi civile nu numai cele de la instituţii, ci şi de la persoane particulare, sunt alcătuite numai în limba rusă..., deoarece în acel ţinut majoritatea populaţiei sunt ruşi...”[10].

Asupra chestiunii formulate de Machedon şi Grecul a fost informat şi guvernatorul militar al Podoliei, „namestnik” plenipotenţiar al Basarabiei, Alexei Bahmetev, care, pentru a debloca situaţia de la Judecătoria din Akkerman, a plecat personal în vizită la această instituţie, ordonând ca examinarea litigiilor, mai ales cele penale, să nu fie întreruptă. În acest scop, înaltul demnitar a cerut ca dosarele să fie cercetate în mod expres de către „un singur judecător, atunci când acesta va reuşi” [11].

La 26 august 1819, Judecătoria ţinutală din Akkerman îi cere prin ordin lui Lemne Machedon, ca membru al judecătoriei, să reconfirme dacă doreşte sau nu să semneze actele scrise în „dialectul rusesc”. În raportul din 29 septembrie 1819, Machedon răspunde că „deoarece a transmis deja judecătoriei opinia sa în această chestiune, el îşi menţine aceeaşi părere până va sosi răspunsul de la instituţiile care au fost informate. Dacă însă va fi imposibil ca toate actele judecătoreşti să fie traduse în dialectul moldovenesc, pentru a fi şi el inclus în activitate, după posibilitate, atunci roagă să ne adresăm la instanţe ca să fie numit un alt membru în locul lui, cunoscător al dialectului rusesc, fiindcă în aşa fel el nu poate continua lucrul, temându-se ca din necunoaştere să greșească și să fie tras la răspundere” [12].

Despre ordinul judecătoriei şi răspunsul primit de la Machedon s-a raportat, pe 4 octombrie 1819, la Consiliul Suprem, iar pe 20 octombrie 1819 – şi lui A. Bahmetev, „namestnik” plenipotenţiar al Basarabiei [13].

Nerespectarea prevederilor legale şi impunerea limbii ruse la Judecătoria din Akkerman nu era un caz izolat, caracteristic unui ţinut cu o componenţă naţională particulară, ci un fenomen general, determinat de faptul că autorii „Aşezământului” din 1818 şi instanţele superioare ruseşti nu au pus la punct mecanismul relaţiilor dintre instituţiile ce funcţionau în baza limbii române şi cele care activau doar în baza limbii ruse. Astfel, contrar „constituţiei” din 1818, instituţiile poliţieneşti din Basarabia, care activau în baza limbii ruse, impuneau respectiva limbă celorlalte instituţii ţinutale sau regionale, indiferent de componenţa naţională a judeţului. Un exemplu concludent în acest sens este raportul Judecătoriei ţinutale Orhei din 29 mai 1819, adresat Consiliului Suprem, care relevă că la această judecătorie litigiile penale erau soluţionate exclusiv în limba rusă, în pofida faptului că populaţia românofonă era dominantă.

Raportul Judecătoriei ţinutale Akkerman din 14 noiembrie 1819, expediat „namestnik”-ului plenipotenţiar al Basarabiei, Alexei Bahmetev, privind lipsa traducătorului şi conţopiştilor moldoveni

Spre sfârşitul anului 1819, problema traducerii din limba rusă în limba română a actelor instituţiilor judiciare şi administrative din Basarabia nu numai că nu a fost soluţionată, ci, după cum rezultă din datele de arhivă, respectivele instituţii nici nu au fost puse la curent cu hotărârea Consiliului Suprem din 7 mai 1819 şi „Propunerea” din 16 iulie 1819 a „namestnik”-ului plenipotenţiar al Basarabiei, A. Bahmetev.

Drept mărturie este raportul Judecătoriei ţinutale din Akkerman cu nr. 1549 din 14 noiembrie 1819 către acelaşi A. Bahmetev. Aceasta a examinat dispoziţia Judecătoriei civile regionale din Basarabia, cu nr. 1881 din 12 noiembrie 1819, prin care respectiva instituţie i-a înapoiat raportul cu nr. 1460 din 4 noiembrie 1819 şi i-a cerut, „ca de azi înainte numita judecătorie să nu mai îndrăznească a scrie şi a trimite rapoarte în dialectul rusesc, ci în cel moldovenesc, care este stabilit pentru utilizarea şi efectuarea proceselor judiciare particulare".

Analizând situaţia, Judecătoria din Akkerman a constatat că „nu poate efectua judecarea proceselor civile în limba moldovenească, şi asta nu doar pentru că în ţinutul Akkerman sunt mai mulţi ruşi de la care, în cazul vreunui litigiu, vin demersuri în propriul lor dialect şi care roagă ca judecata să se desfăşoare în limba lor maternă, ci mai ales pentru că ea nu are traducător. Însă nici conţopişti moldoveni nu se află deloc aici şi nici a-i întreţine nu este cu putinţă, fiindcă suma alocată de guvernul regional cancelariei abia de ajunge pentru acoperirea cheltuielilor cancelariei şi pentru salariul paznicului. Funcţionarii ruşi din cancelarie nu primesc nici cea mai mică leafă. Aceste date au fost aduse la cunoştinţă atât Excelenţei Voastre, cât şi guvernatorului civil, Consiliului Suprem, cu rugămintea de a fi identificată vreo modalitate de întreţinere a funcţionarilor de cancelarie, dar nicio dispoziţie dintr-o parte sau alta nu a urmat ... Din această cauză, judecătoria este nevoită, contrar „Aşezământului", să examineze litigiile civile în dialectul rusesc, numai pentru a nu întrerupe procesele, incomoditate despre care vi s-a raportat oral Excelenţei Voastre în timpul inspecţiei instituţiilor de stat şi Excelenţa Voastră la fel verbal a binevoit să ordoneze ca judecarea proceselor să aibă loc în acea limbă în care poate să se înfăptuiască mai operativ... În unele cazuri, şi judecătoria civilă din Basarabia trimite dispoziţii în limba rusă şi, ţinând cont de aceasta, judecătoria (din Akkerman – n.a.) răspunde cu rapoarte în aceeaşi limbă" [14].

„Propunerea" lui A. Bahmetev din 3 decembrie 1819 – o reconfirmare a celei din 16 iunie 1819

Primind raportul Judecătoriei din Akkerman, A. Bahmetev a fost nevoit să reconfirme, prin adresa nr. 4340 din 3 decembrie 1819, „Propunerea" către Consiliul Suprem al Basarabiei din 16 iunie 1819 cu privire la sursele de finanţare a traducătorilor de „limbă moldovenească" de la judecătoriile ţinutale şi a modalităţii de legalizare a unor astfel de cheltuieli. În pofida necesităţii evidente a „structurii" respective, atenţiona A. Bahmetev, „am primit raport că Judecătoria ţinutală din Akkerman nu are nici astăzi traducători, această instituţie având nevoie nu numai de traducători, ci şi de alţi funcţionari de cancelarie. Dorind să preîntâmpin perpetuarea piedicilor referitoare la utilizarea traducătorilor în judecătoriile ţinutale, confirm necesitatea emiterii de către Consiliul Suprem a unei dispoziţii care să înlăture aceste obstacole, în concordanţă cu Statutul Organizării..." [15].

Abia la 16 ianuarie 1820, discutând problema cu privire la „mărirea sumelor pentru judecătoriile ţinutale din regiune", Consiliul Suprem a informat despre aceasta instituţiile respective din Basarabia [16].

Cum se explică indiferenţa evidentă a Consiliului Suprem al Basarabiei faţă de „Propunerile" „namestnik"-ului A. Bahmetev? În primul rând, trebuie precizat că în-

cetineala şi tărăgănarea, după cum reiese din documente, constituiau o caracteristică a stilului de lucru al Consiliului Suprem. În al doilea rând, această atitudine poate fi şi o expresie a deziluziei deputaţilor moldoveni din Consiliul Suprem faţă de soluţia propusă de A. Bahmetev pentru a debloca activitatea unor judecătorii ţinutale, intrate în impas din cauza impunerii limbii ruse şi a lipsei traducătorilor. În pofida propunerii mult mai rezonabile a Consiliului Suprem de a avea la toate judecătoriile şi isprăvniciile ţinutale, la poliţiile orăşeneşti din Basarabia, câte un traducător din limba rusă şi „moldovenească" (deşi nici această propunere nu era suficientă pentru a soluţiona în totalitate problema traducerii din limba română în limba rusă şi invers), „namestnik"-ul, de fapt, a subminat-o, limitând aria disfuncţiilor lingvistice din Basarabia doar la unele judecătorii ţinutale. În realitate, după cum vom vedea mai jos, aria conflictelor lingvistice era mai largă. Conţinutul ambiguu, contradictoriu al „Aşezământului" din 1818, care, pe de o parte, preconiza constituirea unui sistem administrativ bazat pe bilingvism, iar, pe de altă parte, nu conţinea un mecanism coerent de realizare a acestor prevederi, denotă că autorităţile imperiale, de fapt, nici nu doreau ca legea să devină realitate. Paradoxal, dar, se pare că nici „namestnik"-ul nu dorea o soluţionare tranşantă a problemei traducerii şi consolidării unui sistem administrativ în care să funcţioneze atât limba rusă, cât şi cea română. Disfuncţiile, cauzate de legea din 1818, serveau pentru funcţionarii imperiali drept un pretext pentru înlăturarea limbii române şi impunerea limbii ruse.

Înlăturarea limbii române şi impunerea limbii ruse în cadrul Guvernului Regional

Contradicţiile generate de „Aşezământul" din 1818 au stat la baza demersului Guvernului Regional din Basarabia, expediţia executivă, din 9 octombrie 1824 (nr. 17574), adresată Consiliului Suprem, în care solicita ca limba rusă să devină unica limbă de lucru în această instituţie. Documentul specifică că guvernul, în baza statutului organizării Basarabiei din 1818, „efectuează lucrările în limba rusă şi moldovenească, procesele-verbale, scrise în dialectul rusesc, sunt semnate de Domnul Guvernator, Consilierii ce reprezintă Coroana şi Asesori, iar cele scrise în limba moldovenească – numai de D. Guvernator şi Consilierul ce reprezintă nobilimea aleasă, din cauză că Consilierii şi Asesorii din partea Coroanei nu cunosc limba moldovenească, iar cei aleşi nu cunosc limba rusă… Deoarece continuarea soluţionării într-o asemenea ordine a problemelor în guvern este recunoscută, în urma experimentării timp de mai mulţi ani, foarte incomodă, Guvernul Regional consideră necesar să prezinte această propunere la discreţia Consiliului Suprem şi solicită conducerii superioare permisiunea efectuării tuturor lucrărilor în guvern numai în limba rusă, cu excepţia anunţurilor de interes general, care vor trebui trimise în ţinuturi în ambele limbi, în acelaşi timp, guvernul este onorat să raporteze că efectuarea în general a tuturor lucrărilor în guvern în ambele limbi este recunoscută nu numai dificilă, ci, se poate spune, chiar imposibilă, judecând după numărul mare al documentelor care intră şi ies de la guvern, în timpul unui an intră aproximativ 7000 şi se dau până la 20 000 de răspunsuri la ele" [17].

Nu cunoaştem, deocamdată, când a fost scoasă din uz limba română în Guvernul Regional al Basarabiei. După cum a menţionat Leon Boga, care, fără a intra în detalii,

primul a relatat despre adresa sus-menţionată a guvernului, pe un colţ al acesteia se vedea scris „s-a desfiinţat deja biroul moldovenesc, după ordinul autorităţilor superioare” [18].

Această informaţie a lui Leon Boga este confirmată şi de o notă de pe un alt document. Pe marginea raportului traducătorilor Guvernului Regional din februarie 1825, către viceguvernatorul Filip Vighel, se vede înscris: „secţia moldovenească este deja lichidată” [19]. Comparând data elaborării acestor două documente, conchidem că hotărârea privind interzicerea utilizării oficiale a limbii române în activitatea Guvernului Regional din Basarabia a fost luată în intervalul de timp octombrie 1824 – februarie 1825.

Alte cazuri de nerespectare a legii din 1818 şi de impunere a limbii ruse (cazul „Bolotnikov-Maleevici” din mai 1825 ş.a.)

Pe cât de consistentă şi viabilă a fost soluţia Consiliului Suprem din 1819, corectată şi precizată de „namestnik”-ul A. Bahmetev, aflăm dintr-o serie de dispoziţii şi directive ale autorităţilor regionale din Chişinău, toate motivate de necunoaşterea limbii române de către funcţionarii ruşi şi de lipsa traducătorilor. A. Bahmetev a transformat problema principală din cadrul sistemului administrativ din Basarabia – cea a comunicării rapide şi eficiente dintre fucţionarii ruşi şi români şi, respectiv, dintre diverse instituţii regionale şi ţinutale din Basarabia – într-o problemă minoră, caracteristică doar judecătoriilor ţinutale. În pofida optimismului afişat de „namestnik”, documentele relevă că şi poliţiile orăşeneşti, şi oficiile de hotărnicire, şi trezoreriile din Basarabia aveau nevoie acută de traducători. Drept exemplu serveşte directiva Guvernului Regional al Basarabiei, expediţia executivă, nr. 5524 din 23 mai 1823, către judecătoriile ţinutale din Basarabia, referitor la alcătuirea documentelor trimise poliţiilor orăşeneşti din Basarabia doar în limba rusă; dispoziţia Guvernului Regional, expediţia executivă, nr. 10278 din 6 mai 1826, remisă Oficiului de hotărnicire din Basarabia, privind obligativitatea traducerii în limba rusă a scrisorilor expediate poliţiei din Ismail; indicaţia guvernatorului civil interimar al Basarabiei, viceguvernatorului Firsov, nr. 7075 din 30 august 1827, dată Oficiului de hotărnicire din Basarabia, privind întreţinerea corespondenţei cu trezoreriile ţinutale în limba rusă, deoarece era vorba de probleme de stat [20].

Instituţiile care, conform „Aşezământului” din 1818, activau în baza limbii ruse şi funcţionarii ruşi, numiţi de coroană, au declanşat, în anii ’20 ai sec. XIX, un adevărat război lingvistic cu instituţiile care utilizau legile şi limba română. Funcţionarii ruşi, fie că în mod politicos, fie într-o manieră imperativă, solicitau ca toţi funcţionarii şi toate instituţiile din Basarabia să le scrie doar în limba rusă. Un exemplu concludent este cazul comisarilor Bolotnikov şi Maleevici. În raportul Isprăvniciei ţinutului Ismail nr. 255 din 13 iunie 1825, expediată Consiliului Suprem al Basarabiei, se menţionează că comisarul de rangul al 13-lea, Bolotnikov, a înapoiat dispoziţiile „scrise şi trimise în dialectul moldovenesc”, fără a le executa [21].

În rapoartele nr. 137 şi nr. 202 din 8 şi, respectiv, 27 mai 1825, comisarul Bolotnikov a explicat că, locuind de mic copil în Rusia, el nu ştie deloc moldoveneşte, însă cunoaşterea graiului respectiv nici nu este necesară pentru ocuparea postului, deoarece, fiind numit de coroană, nu este obligat, spre deosebire de comisarii aleşi, să se supună prevederilor Regulamentului din 1818 şi nici să execute dispoziţiile scrise „în dialectul moldovenesc” [22].

În acelaşi raport din 13 iunie 1825 s-a mai specificat că şi „comisarul căpitan Maleevici nu numai că nu execută dispoziţiile scrise în dialectul moldovenesc, dar nici actele trimise instituţiilor de stat în dialectul moldovenesc nu doreşte să le semneze” [23].

În alt caz, procurorul ţinutului Hotin a reclamat procurorului regional al Basarabiei faptul că Comisia de hotărnicire a ţinutului Hotin i-a expediat acte în „limba moldovenească”. Ca urmare a acestei reclamaţii, Guvernul Regional al Basarabiei, prin adresele nr. 34.822 din 6 noiembrie 1827 şi nr. 34.825 din 10 noiembrie 1827, a dispus: „De azi înainte Comisia respectivă să nu mai îndrăznească să trimită Procurorului acelui ţinut documente, mai ales de interes statal, în limba moldovenească, ci întotdeauna – în rusă, căci, în caz contrar, va fi aspru pedepsită” [24].

Alte exemple: adresa colonelului Cerneaev, „ober forşmeister” al pădurilor de stat din Basarabia, din 10 noiembrie 1827 (nr. 405) şi adresa poliţiei or. Bender din 17 noiembrie 1827 (nr. 6660), către Oficiul de hotărnicire din Basarabia, cu privire la înapoierea acestei instituţii a dispoziţiilor şi referinţelor scrise în „limba moldovenească” [25].

Deciziile şi documentele menţionate mai sus se înscriu într-un proces general de revizuire a „Aşezământului” din 1818 şi de diminuare a prerogativelor autonome ale Consiliului Suprem al Basarabiei, de favorizare şi impunere a limbii ruse în învăţământ (doar atunci când tentativa lui M. Voronţov din 1824 de a impune limba rusă în şcolile primare, lancasteriene, din Chişinău, Bălţi, Ismail a eşuat, s-a permis predarea în limba română în aceste şcoli [26]), iniţiat de autorităţile imperiale din Sankt Petersburg în anii ’20 ai sec. XIX, care au culminat cu anularea, la 29 februarie 1828, a autoguvernării Basarabiei şi transformarea limbii ruse în unica limbă oficială a ţinutului (numai în caz de necesitate se permitea şi traducerea în limba română).

Concluzii

Aşadar, după cum reiese din analiza situaţiei din Basarabia, prevederile juridice reflectate în „Aşezământul” din 1818, conform cărora limba română devenea (ca şi limba rusă) una din limbile recunoscute oficial de către autoritățile Imperiului Rus, nu au fost respectate şi nici realizate în totalitate. Ele nu au urmărit scopul de a edifica un sistem administrativ şi, respectiv, o societate bazată pe bilingvism în Basarabia, ci de a căpăta concursul boierimii românofone la organizarea şi consolidarea administraţiei de tip rusesc în teritoriul dintre Prut şi Nistru, la integrarea Basarabiei în cadrul Imperiului Rus. Paradoxal, dar demnitarii de la Sankt Petersburg au planificat deliberat o serie de contradicţii, proiectând un fel de sistem al „lumilor paralele”: o dimensiune în care avea prioritate limba şi legile româneşti şi altă dimensiune în care domina limba şi legile ruseşti. În acelaşi timp, ei nu au prevăzut în statele de personal ale instituţiilor regionale şi ţinutale funcţii de traducători, care să permită funcţionarea eficientă a sistemului administrativ, ceea ce a generat continuu disfuncţii şi conflicte. Aceste conflicte au servit autorităţilor ţariste drept pretext pentru nerespectarea şi revizuirea prevederilor „Aşezământului” din 1818. Documentele relevă cu claritate cum demnitarii ruşi, numiţi de coroană, care nu se supuneau prevederilor legii din 1818, cât şi o serie de instituţii, care funcţionau în baza legilor generale ruseşti, au impus instituţiilor,

ce activau în baza limbii şi legilor româneşti, să le expedieze acte scrise doar în limba rusă. Deşi au încercat să-şi apere drepturile, boierii şi funcţionarii moldoveni nu au dat dovadă de suficientă clarviziune şi solidaritate pentru a menţine statu-quoul provinciei. Astfel, a fost pregătit terenul pentru anularea definitivă, în 1828, a statutului limbii române şi a autonomiei Basarabiei, decizie care a impulsionat politica de rusificare şi a pus bazele conflictului lingvistic ale cărui consecinţe se resimt şi astăzi în Republica Moldova.

Note:

1. *Arhiva Istorică de Stat a Rusiei*, F. 1308, inv. 1, d. 8, f. 112-115 verso.
2. *Полное Собрание Законов Российской Империи (1649–1825). Царствование Государя Императора Александра Первагo*, том 35 (1818), стр. 222-281.
3. *Arhiva Naţională a Republicii Moldova (ANRM)*, F. 3, inv. 1, d. 1275, f. 1-1 verso, 17-17 verso; vezi şi ciclul de documente din lucrarea: Gheorghe Negru, *Limba română şi politica de rusificare în Basarabia*. În: *Destin românesc*, Ediţie Specială, 2011, nr. 5-6, p. 24.
4. *ANRM*, F. 3, inv. 1, d. 1275, f. 18-18 verso.
5. *Ibidem*, filele 18 verso-19 verso, 20-20 verso.
6. *Ibidem*, filele 10-11; vezi şi Leon Boga, *Lupta pentru limba românească şi ideea unirii la românii din Basarabia*, Chişinău, 1993, p. 201-202.
7. *ANRM*, F. 3, inv. 1, d. 1275, f. 12.
8. *Ibidem*, f. 6-7 verso, 16-17.
9. *Ibidem*, f. 11-12.
10. *Ibidem*, f. 8-8 verso, 12 verso-13.
11. *Ibidem*, f. 8-9, 12 verso-14.
12. *Ibidem*, f. 14-14 verso.
13. *Ibidem*, f. 14-15.
14. *Ibidem*, f. 60-62 verso.
15. *Ibidem*, f. 19-19 verso, 59-59 verso.
16. *Ibidem*, f. 19 verso.
17. *ANRM*, F. 3, inv. 1, d. 1318, f. 3-4.
18. Leon Boga, *op. cit.*, p. 204.
19. *ANRM*, F. 3 , inv. 1, d. 1918, f. 5-5 verso.
20. *Ibidem,* F. 3, inv. 1, d. 1200, filele 9-10.
21. *Ibidem,* F. 3, inv. 1, d. 706, f. 1-3 verso.
22. *Ibidem*, f. 1-1 verso
23. *Ibidem*
24. *Ibidem,* F. 3, inv. 1, d. 1200, f. 7-8
25. *Ibidem,* f. 8-9
26. Gheorghe Negru, *Ţarismul şi mişcarea naţională a românilor din Basarabia*, Prut Internaţional, Chişinău, 2000, p. 36

POLITICĂ ȘI NAȚIONALITATE: RECENSĂMINTELE DIN IMPERIUL AUSTRO-UNGAR (STUDIU DE CAZ: TRANSILVANIA, 1869–1910)

Dr. Ioan BOLOVAN
Universitatea Babeș-Bolyai
Academia Română – Centrul de Studii Transilvane Cluj-Napoca
Dr. Crinela Elena HOLOM
Universitatea Babeș-Bolyai – Centrul de Studiere a Populației
Dr. Marius EPPEL
Universitatea Babeș-Bolyai – Centrul de Studiere a Populației

Ethnicity and Politics: censuses in the Austro-Hungarian Empire. Case Study: Transylvania (1869–1910)

Summary

Transylvania in the second half of the XIXth century saw an accelerated process of modernization in terms of economic, social and cultural activities. Historians believed that this has had a strong impact, among other things, on the way the authorities had recorded the population of the province. Moreover, it is considered that the first truly modern census was conducted in Transylvania in 1850–1851, marking also the transition from «pre-statistical» to the «Statistics» as far as the method of accounting the demographic potential of the province is concerned. With this paper, we plan to analyze the seven censuses conducted in Transylvania by the Austrian authorities (after 1867 Austro-Hungarian ones) in order to capture the way how modernization of data collection, but, especially the information contained in these records, had been specialized. As it is well known, in the Habsburg Empire lived individuals belonging to more than ten ethnic groups and six denominations. Also in Transylvania coexisted in this period many peoples and religions, therefore we examine the criteria used by the Austrian and Austro-Hungarian authorities for defining ethnicity, to reassess the demographic policies of those who held power in a multinational state.

In the decades preceding World War I, the demographic policy of the Hungarian authorities in Budapest was dominated by the obsessive goal of ensuring their majority in the Hungarian part of the Austro-Hungarian Empire. Hence, the authories did their utmost to avoid the rubrics of the censuses reflecting the actual ethnic structure of the population in the territories dominated by the Hungarian Government. The criterion used for defining ethnicity was the mother tongue, understood in a very loose way. Moreover, various economic, cultural and social measures reinforced the advantages of the Hungarian ethnic group, encouraging it to increase its share in the

territories prevalently inhabited by Romanians, Slovaks or Serbs. Despite an impressive human and material effort, ethnic proportions were not altered significantly in Transylvania, or in other provinces of Transleithania for that matter. This legitimized all the more the justness of the decisions reached democratically by the Romanians, the Slovaks, the Serbs and others during the autumn of 1918, to separate themselves from Hungary and either form independent states or unite with other states. This was also the case of the Romanians in Transylvania: on 1 December 1918, they voted, through their elected representatives (1,228 delegates), their Union with Romania.

Introducere

Istoricul, publicistul și omul politic român George Bariț (fost președinte al Academiei Române) sublinia la anul 1879 cât de importante erau informațiile statistice și înregistrările privitoare la populația Transilvaniei: „Şi totuşi nu este nici o ţară în Europa unde necesitatea informaţiunilor statistice clare şi exacte să fie simţită mai profund, ca în Transilvania. Trei naţionalităţi principale, şapte confesiuni religioase, urme nenumărate de privilegiile cele mai extravagante, atâtea graduri de cultură şi civilizaţiuni, diversitatea cea aprigă a caracterelor naţionale, mai multe legi feudale, conservate de rigoare până în ziua de astăzi, relaţiunile politice, legislative, naţionale economice către Ungaria, starea agriculturii, industriei, comerţului, starea instrucţiunii publice şi alte împrejurări nenumărate, cer în mod imperios ca ţara aceasta să fie studiată în toate ramurile, definite şi clasificate de ştiinţa modernă a statisticii" [1]. Observațiile lui Bariț erau cât se poate de pertinente, fiindcă Transilvania este o parte importantă a României de azi, unde alături de români s-au aşezat în timp mai multe popoare, iar populaţia provinciei a fost compusă din punct de vedere etnic din români, maghiari, germani, evrei, armeni etc. care au aparţinut la 7 religii: ortodoxă, romano-catolică, greco-catolică, calvină, luterană, mozaică şi unitariană.

Instaurarea regimului habsburgic în Transilvania la sfârşitul secolului al XVII-lea a însemnat, printre altele, introducerea unei administraţii eficiente, acțiuni minuțioase și exacte de inventariere a resurselor umane, materiale și fiscale ale provinciei. Astfel, statul austriac a întreprins mai multe înregistrări statistice oficiale – de la conscripții fiscale generale (1698, 1703, 1713–1714, 1721–1723, 1750 – aceasta a stat la baza sistemului contribuțional al principatului până la 1848), și recensământul iosefin din 1785–1787 (când s-a înregistrat distribuția după sex, stare civilă, ocupație, poziție socială, distribuția pe sexe a populației etc.) până la recensămintele cu adevărat moderne din anii 1850 și 1857. Cu toate că venirea austriecilor a însemnat o înmulțire a surselor statistice și demografice pentru Transilvania, diversificarea conţinutului acestora și sporirea calificării celor însărcinați cu elaborarea lor a fost mult mai vizibilă abia din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, începând cu recenzarea din anul 1850.

Obiective principale, surse şi cadrul de analiză

Pornind de la cele 5 recensăminte efectuate în anii 1869, 1880, 1890, 1900, 1910 de către autoritățile maghiare (suntem în perioada dualismului austro-ungar încheiat în anul 1867), prezentarea de față își propune:

▪ realizarea unei analize a celor cinci înregistrări prin insistarea asupra contextului general, a scopurilor urmărite de autorități, a dispozițiilor privitoare la recensământ, a conținutului informațional, a punctelor tari și slabe ale acestora;

▪ examinarea criteriilor utilizate de autorități pentru definirea etniei, a problemei compoziției etnice a Transilvaniei în deceniile premergătoare Primului Război Mondial.

În scopul atingerii obiectivelor fixate, vom avea în atenţie numai populația din fostul Mare Principat Transilvania, teritoriu situat în interiorul arcului carpatic, delimitat de Carpaţii Orientali, Carpaţii Meridionali şi, la vest, de Carpaţii Occidentali (Munţii Apuseni), suprafaţa ei totală măsurând aproximativ 60 000 km².

Recensământul din 1869

Contextul general al recensământului:

Ca urmare a compromisului dualist, Transilvania și-a pierdut autonomia, fiind inclusă în partea estică a monarhiei (Transleithania), unde dominantă din punct de vedere politic era națiunea maghiară.

Scopurile generale ale recensământului:

▪ cunoașterea de către autoritățile maghiare a potențialului uman și material din teritoriile obținute în urma compromisului dualist cu Viena, inclusiv din Transilvania.

Dispoziții privitoare la recensământ:

▪ pe baza legii III din 1869 a fost inițiată înregistrarea populației;

▪ informațiile colectate trebuiau să reflecte situația la data de 31 decembrie 1869;

▪ lucrările de colectare a datelor trebuiau efectuate în 2 săptămâni.

Conținutul informațional al recensământului:

▪ date despre locuință (numărul nivelelor, numărul caselor de locuit, al anexelor gospodărești);

▪ informații privitoare la fiecare persoană (sex, anul nașterii, religia, starea civilă, ocupația (52 de categorii), locul de muncă, cetățenia (autohton, străin), gradul de alfabetizare);

▪ informații legate de eventualele handicapuri fizice și psihice, situația militară, localitățile de origine pentru imigranți, sau unde erau plecați sau stabiliți localnicii prezenți;

▪ informații despre animalele deținute [2].

Puncte tari ale recensământului:

▪ informații extrem de cuprinzătoare despre persoanele înregistrate;

▪ o structurare mult mai exactă a informațiilor privitoare la religii (de ex.: menționarea în rubrici separate a religiei armeano-catolice și armeano-ortodoxe) [3].

Puncte slabe ale recensământului:

▪ omiterea întrebărilor privitoare la apartenența etnică, lingvistică;

▪ dificultăți importante întâmpinate în gruparea pe categorii a ocupațiilor.

Recensământul din 1880

Contextul general al recensământului:

Recensământul din 1880 a fost organizat de Institutul Regal Central de Statistică din Budapesta, înființat în anul 1867. În organizarea lui s-a ținut cont de recomandările

celui de-al VIII-lea Congres Internațional de Statistică desfășurat în august 1872 la Sankt Petersburg.

În cadrul lucrărilor acestui Congres a fost stabilit ca recensămintele să se desfășoare din zece în zece ani, la finalul anilor ce se termină cu cifra 0.

Dispoziții privitoare la recensământ:

- a avut la bază Legea LII din 1880;
- momentul de referință al recensământului a fost fixat pentru data de 31 decembrie 1880;
- lucrările de recenzare trebuiau făcute între 1–10 ianuarie 1881;
- înregistrarea pe fișe individuale a răspunsurilor.

Conținutul informațional al recensământului:

- date despre casă;
- informații privitoare la fiecare persoană (anul nașterii, religia, starea civilă, ocupația) (s-a înregistrat și ocupația secundară), gradul de alfabetizare;
- informații privitoare la limba maternă;
- informații despre starea de sănătate;
- informații despre animalele deținute [4].

Puncte tari ale recensământului:

- operațiile de îndrumare, colectare și verificare a datelor au fost făcute profesionist de către Institutul Regal Central de Statistică din Budapesta;
- recenzorii trebuiau să cunoască limba regiunii unde urmau să aplice chestionarele și, pe cât posibil, și pe cea maghiară;
- perioada mult mai scurtă necesară colectării, verificării și centralizării datelor.

Puncte slabe ale recensământului:

- determinarea naționalității pe baza întrebării privitoare la limba maternă a făcut ca unele persoane care nu puteau vorbi să nu fie înregistrate (cazul copiilor cu vârsta între 0–2 ani);
- înregistrarea limbii materne a determinat unele denaturări ale realităților (ex.: includerea sârbilor și croaților într-o rubrică comună, în condițiile în care aceștia, deși vorbitori ai aceleiași limbi, erau diferiți ca naționalitate);
- vorbitorii de limbă țigănească nu au avut o rubrică proprie, aceștia fiind încadrați în rubrica altor limbi vorbite în cuprinsul Transilvaniei [5].

Recensământul din 1890

Dispoziții privitoare la recensământ:

- a avut la bază Legea IX din 1890;
- momentul de referință al recensământului a fost fixat pentru data de 31 decembrie 1890;
- lucrările de recenzare trebuiau făcute între 1-10 ianuarie 1891.

Conținutul informațional al recensământului:

- date despre populația civilă prezentă la momentul recenzării;
- informații privitoare la limba maternă;
- informații privind distribuția populației după religie;
- informații despre locuințe.

Puncte tari ale recensământului:

▪ operațiile de îndrumare, colectare și verificare a datelor au fost făcute de Institutul Regal Central de Statistică din Budapesta;

▪ a fost extinsă aria întrebărilor legate de ocupație (cei care practicau o activitate aducătoare de venit trebuiau să precizeze dacă sunt liber-profesioniști sau salariați; cei angajați în industrie trebuiau să numească întreprinderea în care lucrau);

▪ s-au pus întrebări suplimentare despre locuințe (despre pereții și acoperișul acestora, dacă sunt asigurate);

▪ a fost corectată eroarea de la recensământul anterior, respectiv copiii care încă nu vorbeau au fost înregistrați la limba maternă a mamei [6].

Recensământul din 1900

Contextul general al recensământului:

Desfășurarea efectivă a recensământului din anul 1900 a fost precedată de o serie de evenimente importante: recensământul țiganilor din 1893, recensământul agricol din 1895, introducerea începând cu anul 1895 a registrelor de stare civilă, reorganizarea serviciului statistic (noua denumire a acestuia fiind Institutul Central de Statistică din Regatul Ungariei).

Dispoziții privitoare la recensământ:

▪ a avut la bază Legea XLIII din 1899;

▪ momentul de referință al recensământului a fost fixat pentru data de 31 decembrie 1900;

▪ lucrările de recenzare trebuiau făcute între 1–10 ianuarie 1901.

Conținutul informațional al recensământului:

▪ date despre populația civilă și militară prezentă la momentul recenzării;

▪ informații privitoare la limba maternă;

▪ informații privind distribuția populației după religie;

▪ informații referitoare la casele și pământurile avute în proprietate;

▪ informații detaliate despre ocupații [7].

Puncte tari ale recensământului:

▪ recenzorii trebuiau să cunoască limba regiunii unde făceau înregistrările și, obligatoriu, limba maghiară;

▪ remunerarea recenzorilor a determinat o creștere a interesului pentru munca depusă de cei care colectau datele;

▪ lărgirea instrucțiunilor aferente întrebării privitoare la limba maternă. În cadrul chestionarului întrebarea avea în vedere consemnarea ca limbă maternă a acelei limbi pe care individul și-o asuma și pe care o vorbea cel mai bine și mai cu plăcere;

▪ limba maternă putea fi doar o limbă vie, latina, ebraica, țigăneasca nefiind încadrabile aici [8];

▪ prin întrebări detaliate despre ocupații s-a ajuns la o cunoaștere mult mai bună a situației socio-economice a populației.

Puncte slabe ale recensământului;

▪ renunțarea la întrebările privitoare la boală și locul de proveniență;

▪ neînregistrarea naționalității locuitorilor și omiterea unor limbi a generat o alterare a realităților statistice.

Recensământul din 1910

Contextul general al recensământului

Recensământul din anul 1910 este ultima înregistrare efectuată înainte de prăbușirea monarhiei austro-ungare și de unirea din 1918 a Transilvaniei cu România.

Dispoziții privitoare la recensământ:

▪ a avut la bază Legea VIII din 1910;

▪ momentul de referință al recensământului a fost fixat pentru data de 31 decembrie 1910;

▪ lucrările de recenzare trebuiau făcute între 1–10 ianuarie 1911.

Conținutul informațional al recensământului:

▪ date despre populația civilă și militară prezentă la momentul recenzării;

▪ informații privitoare la limba maternă;

▪ informații privind distribuția populației după religie;

▪ informații referitoare la casele și pământurile avute în proprietate;

▪ informații despre ocupații.

Puncte tari ale recensământului:

▪ rapiditatea prelucrării datelor (în martie 1911 au fost făcute cunoscute rezultatele preliminare);

▪ obligativitatea recenzorilor de a cunoaște limba maghiară și alte limbi utilizate în circumscripția unde urma să se facă recensământul;

▪ întrebare privitoare la numărul de copii născuți în căsătorie;

▪ întrebări privitoare la domiciliu, perioada șederii la domiciliu, șederile anterioare în străinătate;

▪ întrebări referitoare la satisfacerea sau nu a stagiului militar;

▪ noi nuanțări în ceea ce privește înregistrarea limbii materne.

Puncte slabe ale recensământului:

▪ prelucrarea datelor privitoare la numărul de copii născuți de cupluri ar fi putut aduce date interesante despre fertilitate [9];

▪ neînregistrarea naționalității locuitorilor.

Interpretări

Cele cinci recensăminte ale populației Transilvaniei din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și primul deceniu al secolului XX au evidențiat un efort constant depus de autorități pentru a ține pasul cu trendul general de modernizare economică, socială și culturală cunoscut de provincie, dar și la nivel continental. Pe de altă parte, caracterul multietnic și pluriconfesional al Transilvaniei a fost o provocare pentru autoritățile austro-ungare după 1867, mai ales când a fost vorba de elaborarea unor politici demografice. Ori, recensămintele oferă posibilitatea surprinderii acestor tendințe, permițând și o evaluare a criteriilor utilizate de autorități pentru a defini etnicitatea.

Recensământul din anul 1850 a fost singura înregistrare în care s-a utilizat criteriul naționalității în determinarea apartenenței etnice și a fost văzut de către statisticienii maghiari ca o manevră venită din partea guvernului absolutist pentru a-i subînregistra pe maghiari. Recensământul din 1869 este primul dintr-o serie de cinci înregistrări efectuate de autoritățile maghiare după compromisul dualist din 1867. Din punct de vedere al indicatorilor demografici înregistrați și al conținutului informațional, recensământul este foarte bogat. Din sfera întrebărilor recensământului din 1869 lipsește cea legată de apartenența lingvistică, aceasta fiind eliminată de guvern din prudență politică. Deși guvernul a fost criticat pentru această măsură de către deputații comitatelor nemaghiare, totuși, s-a decis renunțarea la această întrebare, urmând modelul austriac de la recensământul din anul 1857. Cu toate acestea, dispunem de informaţii referitoare la compoziţia etnică a Transilvaniei în anul 1869 pe baza volumului din 1893 al publicaţiei *Magyar Statisztikai Közlemenyek*. Új folyam, I kötet, ce prezintă datele recensământului din 1890 şi care conţine sintetic situaţia de la 1869–1870. Astfel, în cele două decenii care au trecut de la revoluţie, numărul şi procentul românilor s-a situat într-o evoluţie ascendentă, rezultat al unei dezvoltări demografice generale la nivelul întregii provincii: de la 1 225 619 (59,4%) persoane în 1850, la 1 428 299 (59,7%) în 1869. La fel, numărul şi ponderea germanilor au cunoscut acelaşi trend, crescând de la 9,3% în 1850, la 9,4% în 1869 (Tabelul 1).

Trebuie să menţionăm că perioada dintre recensămintele din anii 1850 şi 1869 s-a aflat sub incidenţa regimului politic neoabsolutist şi neoliberal; autorităţile habsburgice nu au promovat în mod deosebit o politică demografică menită să obstrucţioneze creşterea unei etnii sau a alteia, încât sporul procentual modest al românilor şi germanilor este firesc. Nefirească şi artificială ni se pare cifra populaţiei maghiare la 1869: 735 085 de locuitori, reprezentând 30,7% din totalul populaţiei provinciei. Întrucât, în afară de români, maghiari şi germani, mai figurează rubricile cu slovaci şi ruteni (câteva sute de persoane) şi alţii (trei mii de locuitori), apare cât se poate de limpede că în numărul populaţiei maghiare au fost incluşi în bloc evreii, armenii şi ţiganii. Astfel, era „confecţionată" la 1893 o structură etnică pentru realităţile din Transilvania anului 1869, care să anticipeze şi să „justifice" ponderea mărită a maghiarilor la 1880 şi 1890. Trebuia „demonstrat" şi pentru posteritate că, încă din perioada în care Transilvania se afla sub dependenţa Vienei, populaţia maghiară a evoluat numeric şi procentual cu mult peste media celorlalte naţionalităţi. Este adevărat că între 1850 şi 1857 rata sporului natural la maghiari a fost de 8,7‰, la români de 7‰, la germani doar de 1‰, la evrei de 13,9‰, la ţigani de 7‰, însă aceasta nu justifică întru totul sporul considerabil sesizat mai devreme. De altfel, o recentă reevaluare a ponderii etnice la 1869, făcută pe baza statisticii religiilor şi a corespondenţei confesiunilor tradiţionale la anumite naţionalităţi, apreciază ponderea maghiarilor la 28,2%, însă o diminuează şi pe cea a românilor la 57,5% [10]. Chiar dacă s-ar ţine seama şi de faptul că în urma marii secete din Ungaria din 1862–1863 au venit în Transilvania ţărani cu miile, dintre care probabil că unii au rămas aici, tot nu se justifică procentul atât de ridicat al etniei maghiare din Transilvania la 1869, aşa cum rezultă din prelucrarea datelor conţinute de publicaţia din 1893 [11].

Ca și conținut informațional recensământul din 1880 este apropiat de cel din 1869, o importantă noutate constând în introducerea întrebării legate de limba maternă (înţeleasă ca „limba pe care cel chestionat o vorbeşte mai bine şi cu cea mai mare plăcere" [12]). Iar acest lucru a făcut pentru ca o serie de etnii (evrei, armeni, țigani) să fie incluse în rândul vorbitorilor de limbă maghiară (evrei, armeni) sau la alții (țiganii). Față de conținutul informațional al recensământului din 1880, cel din 1890 vine cu extinderea ariei întrebărilor legate de ocupație și cu întrebări adiționale despre caracteristicile locuințelor. De asemenea, modul de înregistrare a limbii materne era identic cu cel din recensământul anterior, autoritățile aducând precizări suplimentare și clarificări la instrucțiunea ce privea modalitatea de înscriere a acesteia.

În linii generale, recensământul din 1900 merge pe linia celor din 1880 și 1890 în privința indicilor demografici urmăriți; evident, o atenție deosebită a fost acordată și chestiunilor ce au privit modalitatea de înregistrare a limbii materne. Autoritățile au justificat neluarea în considerare a unor limbi materne (idiș, ebraică, țigănească) şi înregistrarea vorbitorilor cu alte limbi, prin faptul că aceste limbi nu făceau parte din categoria celor vii (!!!).

La recensământul din 1910, modalitatea de înregistrare a limbii materne a rămas aceeași cu cea de la recensământul din 1900, aceasta permițând o favorizare a etniei maghiare în detrimentul celorlalte naționalități. Iar fenomenul este cât se poate de vizibil, dacă se analizează evoluția structurilor etnice ale Transilvaniei de-a lungul celor șapte recensăminte (1850–1910). De altfel, o bună parte din legislația votată de parlamentul ungar după 1867 a urmărit realizarea unui stat maghiar omogen, prin fenomenul de asimilare a naționalităților reuşindu-se creşterea ponderii maghiarilor din Transleithania. Specialiştii sunt cvasiunanimi în a aprecia că în monarhie s-au produs, între 1850 şi 1910, modificări etnico-lingvistice considerabile. Peste toate aceste mutaţii în interiorul provinciilor, se evidenţiază tendinţa contrară, ce rezultă în raporturile numerice ale naţiunilor hegemonice din cele două jumătăţi ale imperiului: în timp ce în Cisleithania procentajul germanilor scade de la 36,2% la 35,6%, cel al maghiarilor în Transleithania creşte de la 36,5% la 48,1% [13]. Această îmbunătăţire considerabilă a procentajului maghiarilor a fost cauzată de trei factori: a) în primul rând, de creşterea naturală a populaţiei, de faptul că sporul natural al maghiarilor a fost, se pare, mai mare decât media pe ţară; b) în al doilea rând, de participarea lor mai redusă la emigrare, comparativ cu alte etnii: c) în al treilea rând, de procesul de asimilare, care se dezvolta într-o măsură tot mai mare în a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi la începutul secolului XX: maghiarizarea unei părţi a populaţiei nemaghiare, precum şi a majorităţii imigranţilor, a celor colonizați pentru industria și agricultura aflate în expansiune.

Politicile demografice din timpul dualismului austro-ungar nu au rămas fără reacție în rândul elitei româneşti. Raportarea liderilor mişcării de emancipare naţională la factorul demografic în timpul dualismului s-a făcut în general în prelungirea strategiei uzitate de la Supplex Libellus încoace [14], dar au apărut şi nuanţe noi, referiri la modul de colectare a datelor despre populaţie etc. Bunăoară, cu ocazia recensământului din 1869, liderii românilor au înţeles importanţa acestei operaţii de

colectare a datelor demografice nu doar pentru stat, ci şi pentru interesele naţionale româneşti şi au reacţionat în acord cu aceste imperative. În consecinţă, Vicarul Foraneu greco-catolic al Năsăudului, Grigore Moisil, a transmis la data de 26 noiembrie 1869 o circulară tuturor preoţilor din subordine în care făcea cunoscut clerului ordinul sosit de la conducerea districtului năsăudean şi sublinia totodată importanţa statisticii pentru buna funcţionare a statului („în orice stat civilizat şi bine organizat, statistica e un act de cea mai mare importanţă şi folos"). Dincolo de utilitatea pragmatică pentru guvernanţi a colectării datelor statistico-demografice, înaltul ierarh năsăudean accentua însă semnificaţia deosebită a acestui recensământ pentru români. Dat fiind faptul că era prima înregistrare complexă a populaţiei după încheierea pactului dualist austro-ungar, datoria preoţilor era aceea de a face tot ce le stătea în putinţă ca datele ce se vor colecta să reflecte structura reală din punct de vedere etnic şi confesional a Transilvaniei:

„Dacă a fost pentru români vreo conscripţiune sau con-numerare a poporului vreodată de vreo importanţă, cea din 1870 negreşit va fi de cea mai mare importanţă, pentru aceea domnii preoţi să pună cea mai multă silinţă şi cea mai mare priveghere la aceasta. Toate naţiunile şi confesiunile din ţară vor sili a conscrie cât de mulţi pentru naţiunea şi confesiunea sa, să-şi scoată un număr mare, şi or încerca a scrie din alte naţionalităţi şi confesiuni, la naţiunea şi confesiunea sa şi, mă tem că tocmai românii vor fi mai tare recrutaţi pentru alţii, pentru aceea nu pot destul recomanda privegherea domnilor preoţi, ca să nu lase nici un suflet român din mână în favoarea altora, ci să însemne pe toţi, care se află în comuna sa, specificându-se care sunt români, care sunt de alte naţionalităţi, pe fiecare după confesiunea sa, ca aşa, să aibă o conscripţiune exactă şi adevărată şi aşa, aceea să poată servi de temei pentru o conscripţiune generală a poporului" [15].

Modalitatea de înregistrare a limbii materne utilizată în cadrul recenzărilor făcea parte dintr-o serie de măsuri cu caracter economic, școlar și cultural luate în scopul atingerii obiectivului fixat de către autoritățile de la Budapesta. Astfel, pentru a influența compoziția etnică a Transilvaniei au fost realizate colonizări cu țărani maghiari sau cu muncitori străini aduși din diverse alte zone. Țăranilor maghiari le erau oferite dobânzi preferențiale pentru achiziționarea de semințe, animale și mașini, sprijin important fiind acordat și sectorului industrial din zonele locuite preponderent de maghiari. Printr-o serie de legi școlare a fost dispusă mărirea numărului de ore de limbă maghiară în școlile confesionale ale naționalităților, sute de școli fiind închise pe motivul că învățătorii și elevii nu cunoșteau bine limba maghiară.

În cazul Transilvaniei, măsurile de maghiarizare și asimilare sunt bine reflectate de modificările survenite în structura etnică a provinciei. Dacă la 1880 românii dețineau o pondere de 54,9%, maghiarii – de 25,2%, germanii – de 12%, la recenzarea din 1910, românii au scăzut la 53,7%, germanii – la 10,7%, maghiarii crescând la 31,6% (Tabelul 1). Oficialităţile de la Budapesta erau conştiente de faptul că o asemenea creştere nu era numai rezultatul unei emigrări mai reduse a maghiarilor şi al unei natalităţi sporite, comparativ cu celelalte naţionalităţi. De altfel, slovacii şi rutenii au cunoscut o rată brută a natalităţii – şi implicit a sporului natural – superioară celei a populaţiei maghiare, însă proporţia lor a scăzut în intervalul temporal respectiv.

De aceea, guvernul de la Budapesta a acordat o destul de mare atenţie politicii demografice la sfârşitul secolului al XIX-lea şi la începutul secolului XX. Prin dispoziţia nr. 4.795/902 din 22 august 1903, Khuen-Hédervári Károly (prim-ministrul al Ungariei) a însărcinat Oficiul Central de Statistică din Budapesta cu pregătirea operaţiunilor necesare colectării datelor privind frontiera lingvistică maghiaro-slovacă şi cea maghiaro-română. Urmau să fie efectuate investigaţii complexe în privinţa limbii materne (mai corect a etniei) în mii de sate mixte situate în zonele locuite de maghiari, slovaci şi români, pentru a se confrunta datele din recensăminte cu situaţia existentă la faţa locului. Vargha Gyula, directorul Oficiului Central de Statistică, îl asigura, la 14 decembrie 1905, pe prim-ministrul Ungariei că „oficiul subsemnat (de statistică – n.n.) se va strădui, cu toată forţa şi competenţa sa, ca lucrările referitoare la frontierele lingvistice, în conformitate cu intenţiile Excelenţei Voastre, precum şi în interesul reuşitei proiectatei acţiuni de salvare naţională care are o mare importanţă, să fie cât mai riguros executate" [16].

Lucrările din cadrul acţiunii „frontiera lingvistică" s-au desfăşurat pe parcursul mai multor ani, fiind alocate sume importante. Cercetările au fost extinse şi asupra altor aspecte – sociale, economice, politice, culturale şi confesionale – privitoare la slovaci şi români. Practic, autorităţile de la Budapesta au dorit radiografierea exhaustivă a situaţiei celor două popoare, în vederea elaborării unei strategii politice adecvate intereselor claselor dominante din Transleithania [17]. Fără îndoială, informaţiile demografice rezultate de pe urma anchetei coordonate de Oficiul Central de Statistică au stat la baza multor măsuri discriminatorii luate de către guvernul maghiar în anii premergători războiului.

Concluzii

Politica demografică a autorităților maghiare de la Budapesta în deceniile premergătoare Primului Război Mondial a fost dominată de obsesia asigurării unei majorități în partea ungară a Imperiului Austro-Ungar. De aici și „grija" ca rubricatura recensămintelor să nu reflecte compoziția etnică reală din teritoriile dominate de guvernul maghiar, folosindu-se ca și criteriu de definire a etnicității limba maternă înțeleasă, însă într-un mod foarte lax. Apoi, măsurile cu caracter economic, cultural și social au asigurat favorizarea elementului etnic maghiar pentru ca acesta să își sporească ponderea în teritoriile locuite preponderent de români, slovaci sau sârbi. În ciuda unui efort uman și material impresionant, proporțiile etnice nu au fost alterate semnificativ în Transilvania, ca de altfel și în alte provincii ale Transleithaniei, ceea ce a conferit justețe deciziilor luate în mod democratic în toamna anului 1918 de către români, slovaci, sârbi ș.a. de a se desprinde de Ungaria și a forma fie state independente, fie a se uni cu alte state, cum a fost cazul și al românilor din Transilvania, care la 1 decembrie 1918 au votat prin reprezentanții lor aleși (1 228 delegați) unirea cu România.

Tabel 1. Compoziția etnică a Transilvaniei între 1850–1910 [18]

<table>
<tr><th colspan="2">An</th><th rowspan="2">1850</th><th rowspan="2">1869</th><th rowspan="2">1880</th><th rowspan="2">1890</th><th rowspan="2">1900</th><th rowspan="2">1910</th></tr>
<tr><th colspan="2">Etnie</th></tr>
<tr><td rowspan="2">Români</td><td>Nr.</td><td>1225619</td><td>1428299</td><td>1249968</td><td>1394601</td><td>1522733</td><td>1608108</td></tr>
<tr><td>%</td><td>59,4</td><td>59,7</td><td>55,9</td><td>57,1</td><td>56,7</td><td>55,3</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Maghiari</td><td>Nr.</td><td>536843</td><td>735085</td><td>666376</td><td>765220</td><td>891476</td><td>1005526</td></tr>
<tr><td>%</td><td>26</td><td>30,7</td><td>29,8</td><td>31,3</td><td>33,2</td><td>34,6</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Germani</td><td>Nr.</td><td>192270</td><td>226448</td><td>187370</td><td>219263</td><td>234513</td><td>234901</td></tr>
<tr><td>%</td><td>9,3</td><td>9,4</td><td>8,4</td><td>9</td><td>8,7</td><td>8</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Evrei</td><td>Nr.</td><td>15606</td><td>-</td><td>-</td><td>-</td><td>-</td><td>-</td></tr>
<tr><td>%</td><td>0,7</td><td>-</td><td>-</td><td>-</td><td>-</td><td>-</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Armeni</td><td>Nr.</td><td>7687</td><td>-</td><td>-</td><td>-</td><td>-</td><td>-</td></tr>
<tr><td>%</td><td>3,8</td><td>-</td><td>-</td><td>-</td><td>-</td><td>-</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Țigani</td><td>Nr.</td><td>-</td><td>-</td><td>-</td><td>-</td><td>-</td><td>-</td></tr>
<tr><td>%</td><td>-</td><td>-</td><td>-</td><td>-</td><td>-</td><td>-</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Slovaci</td><td>Nr.</td><td>-</td><td>129</td><td>3189</td><td>4210</td><td>5169</td><td>6101</td></tr>
<tr><td>%</td><td>-</td><td>0,005</td><td>0,1</td><td>0,17</td><td>0,2</td><td>0,2</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Ruteni</td><td>Nr.</td><td>-</td><td>217</td><td>642</td><td>414</td><td>1313</td><td>1811</td></tr>
<tr><td>%</td><td>-</td><td>0,009</td><td>0,02</td><td>0,01</td><td>0,05</td><td>0,06</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Croați</td><td>Nr.</td><td>-</td><td>-</td><td rowspan="3">280</td><td>596</td><td>814</td><td>528</td></tr>
<tr><td>%</td><td>-</td><td>-</td><td>0,02</td><td>0,03</td><td>0,02</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Sârbi</td><td>Nr.</td><td>-</td><td>-</td><td>177</td><td>227</td><td>427</td></tr>
<tr><td>%</td><td>-</td><td>-</td><td>0,01</td><td>0,07</td><td>0,008</td><td>0,01</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Străini</td><td>Nr.</td><td>-</td><td>-</td><td>2923</td><td>151</td><td>-</td><td>-</td></tr>
<tr><td>%</td><td>-</td><td>-</td><td>0,1</td><td>0,005</td><td>-</td><td>-</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Limba maternă necunos-cută</td><td>Nr.</td><td>-</td><td>-</td><td>73895</td><td>-</td><td>-</td><td>-</td></tr>
<tr><td>%</td><td>-</td><td>-</td><td>3,3</td><td>-</td><td>-</td><td>-</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Alții</td><td>Nr.</td><td>4736</td><td>3028</td><td>52342</td><td>56782</td><td>28046</td><td>51072</td></tr>
<tr><td>%</td><td>0,2</td><td>0,1</td><td>2,3</td><td>2,3</td><td>1</td><td>1,7</td></tr>
</table>

Note:

1. George Bariţi, *Noţiuni relative la economia socială şi istoria civilizaţiunii în Transilvania*. În: *Transilvania*, 1877, nr. 20-21; şi în: *Analele Societăţii Academice Române*. Tomul XI. Sesiunea anului 1878, Secţiunea II, Memorii şi Notiţe, Bucureşti, 1879.
2. Ioan Bolovan, Adrian Onofreiu, Viorel Rus, *Familiile din Năsăud în anul 1869. Contribuții de demografie istorică*, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2010, p. 43.
3. *Introducere*. În: *Recensământul din 1869. Transilvania*, Traian Rotariu (Ed.), Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2008, p. 8.
4. *Postfață. Recensăminte ale populației pe teritoriul Transilvaniei, în perioada 1850–1910*. În: *Recensământul din 1910. Transilvania*, Traian Rotariu (Ed.), Editura Staff, București, 1999, p. 701-704.
5. *Ibidem*, p. 704.

6. *Ibidem,* p. 704-705.
7. *Ibidem*, p. 706-709.
8. *Ibidem,* p. 708.
9. *Ibidem,* p. 709-711.
10. Nyárády R. Károlyi, *Erdély népességének etnikai és vallási tagolódása a magyar államalapitástól a dualizmus koráig.* În: *Erdélyi Múzeum*, LIX kötet, 1-2 füz., 1997, p. 36-38.
11. Despre aceste probleme a se vedea la Ioan Bolovan, *Transilvania între Revoluţia de la 1848 şi Unirea din 1918. Contribuţii demografice*, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2000, p. 198-201.
12. Louis Roman, *Demografia istorică în opera lui Sabin Manuilă*. În vol: *Sabin Manuilă, istorie şi demografie*, coord. Sorina Paula Bolovan şi Ioan Bolovan, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 1995, p. 28.
13. Adam Wandruszka, Peter Urbanitsch, *Die Habsburgermonarchie 1848–1918, Band III. Die Völker des Reiches*, Teilband, Wien, 1980, p. 414.
14. A se vedea la Ioan Bolovan, *Demography and ideology: the Romanians in Transylvania from the mid-18th century until the Union of 1918*. În: *Nouvelles Études D'Histoire XIII*, coord. Dan Berindei, Ioan-Aurel Pop, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2015, p. 85-98.
15. *Arhivele Naţionale Bistriţa-Năsăud*, fond *Emil Precup*, inv. 31, p. 211-213; fond *Oficiul parohial greco-catolic Sângeorz-Băi*, reg. inv. nr. 7, filele 39-40. Apud. Ioan Bolovan, Adrian Onofreiu, Viorel Rus, *op., cit*, p. 14-15.
16. Magyar Országos Levéltar, *Miniszterelnökség*, K 26 1909 XXV 181, f. 51.
17. „În urma pregătirii prealabile multilaterale şi circumspecte, în vara acestui an, cred, va putea demara cu toată forţa şi lucrarea principală şi în scurt timp, sper ca în câteva luni, să mă aflu în situaţia de a înainta Excelenţei Voastre rezultatele finalizate ale primelor teritorii de frontieră. După aceasta, ar putea deveni actuală întrebarea ce să se întâmple cu aceste preţioase date adunate, ca ele să nu rămână în situaţia de conglomerat de date abstracte care să sporească arhiva, ci practic să devină fructificabile şi aducătoare de real folos în acel scop, pentru care au fost adunate, în apărarea maghiarimii care se află pe frontiera lingvistică şi este ameninţată de naţionalităţi... *Protecţia maghiarimii care trăieşte pe frontiera lingvistică* (probabil că sublinierile au fost făcute pe document de vreun referent de la Preşedinţia Consiliului de Miniştri al Ungariei – *n.n.*), sporirea capacităţii sale de rezistenţă, îmbunătăţirea situaţiei ei reclamă atât *măsuri culturale* şi sociale, cât şi *economice*..."; cf. *ibidem*, f. 91 sq.
18. Ioan Bolovan, *Transilvania între Revoluţia de la 1848 şi Unirea din 1918. Contribuţii demografice*, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2000, p. 197.

RAPORTURILE DINTRE AUTORITĂŢILE ŢARISTE ȘI COMUNITATEA ARMENEASCĂ DIN BASARABIA (CAZUL RECONSTRUCŢIEI BISERICII ARMENEȘTI DE LA CETATEA ALBĂ)

Dr. hab. Ion GUMENÂI
Universitatea de Stat din Moldova

Relations between tsarist authorities and Armenian community from Bessarabia (Case reconstruction of the Armenian Church Akkerman).

Summary

This article aims to emphasize a subject that we believe capture our attention, namely relating to the relations between Church and State. In our case, it is about the relations between the Russian Empire and the Armenian-Gregorian cult, and from the geographical point of view is focusing on Bessarabia region. Moreover, inquires a special case, which is related to the reconstruction of Armenian-Gregorian church from Akkerman, which in our opinion shows the relations between both subjects announced above.

Politica confesională din Imperiul Rus a constituit unul din instrumentele statului, alături de cea colonială şi naţională, în promovarea şi păstrarea intereselor sale.

Din aceste considerente este evident că atitudinea faţă de o comunitate religioasă sau alta se definea pornind de la componenta etnică din care era constituită respectiva şi dezavantajele şi serviciile ce le puteau aduce administraţiei ţariste.

De pe aceste poziţii Biserica armeano-gregoriană este mai mult decât favorizată, am zice noi, alături de aşa confesiuni, precum cea protestantă de exemplu, şi la un pol opus în comparaţie cu cultul lipovean.

Este cunoscut că Imperiul Rus se considera urmaşul Imperiului Bizantin, şi logic ar fi fost din acest motiv să preia şi o atitudine mai ostilă faţă de Biserica armeano-gregoriană, lucru care însă nu a avut să fie din cauza identificării unor duşmani comuni, care a schimbat esenţial statutul confesiunii armene.

Încă la începutul secolului al XVIII-lea, chiar în 1701, la Smolensk se prezentă o delegaţie armeană care a semnalat funcţionarilor ţarului Petru I ideea luptei cu Persia din interior, cu ajutorul armenilor ce doreau să se elibereze de stăpânirea ultimei [1].

Acelaşi lucru se poate afirma şi despre un alt duşman comun, Imperiul Otoman, care era unul total inconvenabil şi Imperiului Rus, şi comunităţilor armene.

Dat fiind dispersarea geografică a comunităţilor armeneşti, pe de o parte, şi autoritatea instituţiei Bisericii armeano-gregoriene pentru etnia armeană (ca unic instrument de coordonare şi organ de importanţă majoră asupra tuturor armenilor, din punct de vedere spiritual şi nu numai), pe de alta, nu putea să nu atragă atenţia puterii imperiale ruse asupra acestui aşezământ.

Odată anexat teritoriul Basarabiei, este evident că şi în această regiune s-a extins politica şi raporturile dintre administraţia ţaristă şi Biserica armeano-gregoriană [2], cu atât mai mult cu cât, după cum este cunoscut, acest teritoriu urma să devină o „vitrină a bunei guvernări ruse” nu numai pentru armeni, ci şi pentru toată Peninsula Balcanică.

De fapt intenţia de organizare a bisericii armeneşti din spaţiul românesc şi afilierea acesteia administraţiei ruse a existat chiar în perioada conflictului militar ruso-turc din 1806–1812. Cu toate că încă nici pe departe nu se cunoşteau rezultatele finale ale conflagraţiei, deja în 1809 pentru conducerea spirituală a armenilor din teritoriile româneşti este organizată o eparhie cu rang de episcopie în fruntea căreia este pus Grigor Zaharean, candidatură susţinută atât de către comandantul militar general – feldmareşalul Prozorovski, cât şi de mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni [3].

La rândul său, alegerea candidaturii acestui personaj de asemenea nu a fost întâmplătoare, deoarece, pe de o parte, acesta era din părţile locului, fiind născut la Cetatea Albă, pe de alta, era mai mult decât loial faţă de autorităţile ţariste, lucru demonstrat prin activitatea şi faptele sale anterioare, fiind în acelaşi timp şi antrenat în luptele dintre grupările conducerii de vârf a comunităţii armeneşti din Imperiul Rus, numirea sa fiind un joc al puterii imperiale în vederea calmării spiritelor [4].

Urmând dispoziţiile autorităţilor imperiale, episcopul Grigor s-a prezentat în iunie 1809 la Iaşi, unde a şi fost hotărât sediul noii eparhii, pentru care au fost stabilite şi statele de funcţiuni şi cheltuielile care urmau a fi acoperite din fondurile locale [5].

Activitatea acestei instituţii însă a fost de scurtă durată, deoarece odată cu încheierea păcii de la Bucureşti, ca şi în cazul lui Gavriil Bănulescu-Bodoni, Grigorie Zaharean a fost nevoit să se retragă de la Iaşi. Dar, iarăşi ca şi în cazul omologului său ortodox, acesta s-a stabilit la Chişinău, continuând să fie considerat episcop al armenilor din tot spaţiul românesc, urmând ca astfel să organizeze viaţa eparhiei într-un nou centru.

Faţă de conducerea şi administrarea spirituală a armenilor organele de conducere centrale şi locale au continuat să traducă în viaţă scopurile care au fost puse. Tocmai din aceste considerente, deja în 1813 (poate chiar ceva mai devreme) conducerii comunităţii armeneşti i s-a repartizat la Chişinău un teren de 13 300 stânjeni de pământ, care s-a dispus mai apoi pentru Casa episcopală. Ulterior la acest teren, după cererea lui Zaharean, s-au mai adăugat 11 970 stânjeni – pentru clădirea unei biserici şi a casei parohiale. După cum relatează Gh. Bezviconi, a mai fost o cauză a măririi terenurilor armeneşti: episcopul Grigor la început a primit ca loc pentru Casa Episcopală terenul alăturat str. Mitropolit Gavriil (Gogol); însă chiar mitropolitul, dorind să întemeieze aici un seminar, a cerut ca să i se schimbe terenul armenesc, dânduli-se armenilor, ca răsplată, un loc mai mare, dar şi mai departe [6].

Pe terenul acordat, zis pe atunci Mitropolia Armenească (din 2 august al aceluiaşi an, numită „Ograda armenească”) episcopul Grigor a clădit o casă, care a fost împrejmuită cu o plantație de viță-de-vie, devenind astfel acea parte de bază, pe care s-a întemeiat întreaga eparhie a armenilor din Basarabia care nici n-ar fi existat altfel. În afară de subvenţia statului de 4 000 lei însuşi episcopul armean a mai cheltuit pentru amenajarea acestui loc încă 40 000 lei [7].

Pe lângă lotul de pământ (pe care de fapt îl primeau toate comunităţile religioase), obştea religioasă armenească, conform deciziei Comitetului de Miniştri din 25 august 1814, mai primea o serie de subvenţii materiale. Astfel, arhiereilor armeni din Basarabia, pentru întreţinere li s-au repartizat unele proprietăţi speciale la Cetatea Albă şi Ismail, precum şi 50 de scutelnici. Respectiva proprietate reprezenta o moşie de 2 000 de deseatine pe malul Nistrului, unde proprietarilor li s-au mai acordat şi dreptul de a pescui.

Cedările nu s-au oprit numai la nivelul privilegiilor de ordin economic, dar şi la nivel de ordin politic. Aşa, la insistenţele episcopului Grigor, în momentul când în Chişinău au fost organizate Duma orăşenească şi magistratul, în componenţa acestora a fost acceptat şi un reprezentant permanent al comunităţii armeneşti. Cu toate că aceasta reprezenta cea mai puţin numeroasă comunitate etnică, unele societăţi etno-confesionale, cu mult mai numeroase, nefiind prezente în aceste organe o perioadă îndelungată de timp [8].

Este evident că această atitudine a dus la o exteriorizare mult mai accentuată a comunităţii armeneşti în general şi a clerului, în special. Astfel, încât paralel cu politica „afectuoasă" a autorităţilor ţariste, pe de o parte, s-a ajuns la unele fricţiuni cu ceea ce a însemnat conducerea autorităţilor Bisericii Ortodoxe, pe de alta.

A fost nevoie de intervenţia repetată a mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni pe lângă Sfântul Sinod pentru a întrerupe activitatea făţişă desfăşurată de către preoţii armeni în convertirea şi aducerea persoanelor de rit ortodox la Biserica armeano-gregoriană [9].

Neînţelegerile iscate cu ierarhia Bisericii Ortodoxe nu au împiedicat însă organizarea şi consolidarea în continuare a comunităţii armeneşti. Astfel, chiar în timpul vieţii episcopului Grigor Zaharean, comunitatea armenească din Basarabia era înzestrată cu cinci locaşuri de cult, lucru pe care unele confesiuni (de exemplu, cea romano-catolică) au putut să realizeze abia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea [10].

Este evident că prosperarea comunităţii se realiza mai întâi de toate datorită structurii sociale pe care o avea acest grup etno-confesional. Dacă este să studiem componenţa socială a acestuia, atunci vom observa că, cu toate că numărul armenilor din Basarabia era redus în comparaţie cu alte etnii sau confesiuni, marea majoritate a comunităţii era constituită din negustori şi proprietari cu venituri considerabile pentru această perioadă [11]. În acelaşi timp, nu putem să nu fim de acord cu o serie de autori care au observat că printre populaţia armenească din Basarabia puteau fi întâlniţi mari proprietari, negustori, funcţionari de stat, medici, avocaţi, etc. şi toţi aceştia aveau nevoie de susţinere şi protecţie pe care au găsit-o în persoana bisericii. Acest lucru poate fi explicat prin faptul că datorită lipsei unui organ central de stat atât pe teritoriul naţional, cât şi în colonii şi diasporă, biserica a preluat rolul de organism central şi de reprezentanţă naţională. Anume din aceste considerente, inclusiv şi în probleme de ordin laic, comunitatea armenească se adresa în primul rând conducerii de vârf a bisericii prin intermediul căreia de fapt se efectua legătura dintre administraţia ţaristă şi comunitatea armenească [12].

Acelaşi lucru, pe de o parte, cât şi, o să repetăm încă o dată, protecţia din partea administraţiei ţariste de fapt îi permitea Bisericii armeano-gregoriene să meargă în acţiunile sale destul de îndrăzneţ, încălcând în mai multe rânduri anumite legi şi reguli, lucru care nu se permitea altor comunităţi religioase. Anume din aceste considerente vom analiza situaţia care a avut loc la Cetatea Albă (Akkerman), în care a fost implicată şi societatea armeano-gregoriană din acest oraş.

Dacă este să ne referim la cazul dat, acesta este semnalat de către administraţia ţaristă începând cu 18 decembrie 1828. La data indicată este emisă scrisoarea pe numele celui care îndeplinea funcţia de guvernator civil al Basarabiei din partea instanţelor sus-puse, conform căreia: „În Oblastia Basarabiei, în oraşul Akkerman, cu câţiva ani înainte de aceasta, prin permisiunea Conducerii superioare şi a Episcopului eparhial Grigor, a fost începută construcţia bisericii de piatră de cult armenesc, clădirea căreia practic a fost finisată, urmând doar să fie definitivată clopotniţa, când prin confuzia conducerii de la Akkerman, după moartea arhiepiscopului Grigor, construcţia bisericii numite a fost întreruptă, iar materialele de construcţie rămase au fost lăsate fără întrebuinţare şi din cauza timpului s-au distrus. Tocmai din aceste considerente şi din cauza nerespectării instrucţiunilor, construcţia bisericii armene în Akkerman până acum nu a fost finisată…

* … de a propune conducerii de acolo ca aceasta să nu se opună finisării de mult începutei construcţii a respectivului locaş, astfel încât către viitorul an 1829 să fie definitivat. Binevoiţi a emite ordinele necesare şi despre acest fapt să raportaţi la Chişinău" [13].

Ca urmare a declanşării mecanismului birocratic-administrativ, la 3 ianuarie 1829, şeful poliţiei din Akkerman raporta că în conformitate cu informaţiile adunate rezultă că Biserica armenească este una din cele mai vechi construcţii din oraş cu o vechime de peste trei sute de ani, fiind construită în perioada administraţiei turceşti, nefiind cunoscute şi nefiind găsite acte care ar constata cine anume a iniţiat şi construit acest locaş. Biserica nu este amplasată la o depărtare cuvenită de cetatea de pe malul limanului, fiind înconjurată de o serie de locuinţe populate de armeni şi greci, şi care se află pe esplanada cetăţii. Amplasarea bisericii nu este neartificială fără a fi executată conform unui plan, fiind mai bine de jumătate în pământ, deasupra rămânând doar cupola, înconjurată de un gard de piatră înalt. Anul trecut, poliţia orășenească din Akkerman, având nenumărate cereri din partea comandei militare-inginereşti privind interdicţia de construcţii pe esplanadă, observând că în interiorul curţii pe lângă biserica armenească în necunoaşterea de cauză a poliţiei, a început să se execute construcţia clopotniţei, care în mod tainic a fost ridicată în ogradă, deoarece aceasta nu poate să fie văzută din cauza gardului, a interzis construcţia respectivă, ca fiind una neautorizată [14].

Pentru o mai mare credibilitate a raportului său, şeful poliţiei a prezentat şi scrisoarea comunităţii armeano-gregoriene de la Cetatea Albă, în care printre altele se relata: „La interpelarea Excelenţei Voastre, cu aceasta avem onoarea a răspunde, că biserica noastră este construită cu trei sute de ani în urmă, şi după cum am reuşit să aflăm, cum de la strămoşii noştri şi am înţeles, că nu se ştie de cine a fost construită şi din porunca cui, că nu avem nici cunoştinţe, nici documente nu există.

Anul trecut din porunca arhiepiscopului Grigorie a început construcţia clopotniţei pe care nu o avea biserica, şi a fost începută construcţia fără a fi întocmit un plan anume, din banii comunităţii" [15].

Pe lângă corespondenţa oficială dusă de către actanţii puterii laice, în rezolvarea acestei disensiuni a intervenit şi şeful eparhial al armenilor-gregorieni episcopul Nerses, cel care a preluat locul episcopului defunct Grigor Zaharean, şi care prin scrisoarea sa, de fapt mai aduce o serie de informaţii noi asupra acestui caz.

Astfel, în conformitate cu scrisoarea adresată episcopului Nerses, cu aceeaşi dată (3 ianuarie 1829), încă din 1797 când acesta a efectuat la Cetatea Albă un serviciu divin, se solicita reconstrucţia lăcaşului de cult al comunităţii armeneşti.

Cât priveşte problema ridicată cu referire la reconstrucţia bisericii, pe lângă menţionarea că are o vechime de peste 300 de ani, arăta că în 1827 arhiepiscopul Grigorie, pornind de la faptul că numărul enoriaşilor armeni a crescut, a ordonat conducerii duhovniceşti a armenilor din Akkerman reconstrucţia bisericii, adică ridicarea unui perete nou, ce ar fi lărgit interiorul bisericii şi astfel ar fi satisfăcut necesităţile comunităţii. Totodată, era preconizată şi construcţia deasupra bisericii a unei clopotniţe în care să fie amplasate clopotele. Toate acestea urmau să fie efectuate conform unui plan ce a fost aprobat de către episcopul Grigor.

A urmat apoi decesul lui Grigor Zaharean, pe de o parte, iar pe de alta – lipsa de bani pentru procurarea de materiale a stopat finalizarea lucrărilor de reconstrucţie, inclusiv clopotniţa a rămas nedefinitivată.

La moment, noul episcop al armenilor din Basarabia informa că finanţele necesare au fost găsite, urmând ca să se reia lucrările. Astfel, încât până în primăvara-vara anului 1829 acestea să fie terminate, rugând în acelaşi timp, ca: „atunci binevoiţi, Excelenţa Dumneavoastră milostivă, de a întocmi înalta permisiune prin care să ordonaţi poliţiei din Akkerman să permită încheierea construcţiei clopotniţei deasupra bisericii, şi pentru toate reconstrucţiile din interior şi exterior a bisericii nici un obstacol să nu fie.

Permisiunea conducerii locale este foarte convenabilă şi posibilă, deoarece biserică de ani mulţi există, reconstrucţia deja este începută, urmând doar de finisat construcţia clopotniţei care este începută şi nu a fost terminată.

Rog pe Excelenţa Dumneavoastră în legătură cu acest subiect să mă informaţi" [16].

Drept rezultat la această intervenţie, la 2 februarie 1829 [17], va fi emisă scrisoarea Guvernatorului General al Novorosiei şi Basarabiei prin care se aducea la cunoştinţă instanţelor inferioare din Basarabia, precum că respectivul nu are nimic împotriva finisării construcţiei Bisericii comunităţii armeano-gregoriene din Akkerman, chiar dacă aceasta se afla pe esplanada cetăţii (cu toate că legislaţia din Imperiul Rus interzicea categoric astfel de construcţii – n.a.), specificând doar, că reluarea lucrărilor va fi posibilă după încetarea acţiunilor militare şi încheierea păcii cu Imperiul Otoman.

Din informaţiile prezentate mai sus, legate de reconstrucţia Bisericii armeneşti din Cetatea Albă, după părerea noastră, pot fi trasate o serie de direcţii în ceea ce priveşte relaţia dintre statul rus şi Biserica armeano-gregoriană.

Pe de o parte, permisiunea reluării reconstrucţiei Bisericii armeano-gregoriene de la Cetatea Albă poate fi legată de contextul internaţional şi intern din Imperiul Rus. În acest sens ne referim la faptul că tocmai luase sfârşit războiul ruso-persan şi a fost încheiat tratatul de la Turkmenchay. Este cunoscut că acesta a fost întocmit conform condiţiilor impuse de către partea rusă, care îşi alipea regiunile Erevan, Nahicevan şi Ordubad, care au format Gubernia Armenia şi care urma să atragă spre sine restul populaţiei armene rămase în Persia.

Este evident că ar fi fost alogic ca în acest context în una din regiunile Imperiului Rus să se promoveze o politică net favorabilă populaţiei armeneşti, iar în alta să se interzică construcţia sau reconstrucţia locaşurilor de cult ale acestei confesiuni (cu atât mai mult că trebuie să ținem cont și de faptul că în Peninsula Balcanică de asemenea exista o mare comunitate de populaţie armenească).

Pe de altă parte, acceptul pozitiv, venit cu referire la locaşul de cult armeano-gregorian, poate fi legat şi de persoana episcopului Nerses. Şi în acest caz ne referim la situaţia tensionantă ce se crease la momentul respectiv în interiorul conducerii Bisericii armeano-gregoriene, pe de o parte, şi în raporturile dintre această instituţie şi elitele armene, pe de altă parte [18].

În concluzie. Este evident că ambele enunţuri de mai sus nu pot fi neglijate totalmente. Credem, totuşi, că în cazul dat, de fapt, mai mult este vorba de „zona de confort" în care s-a amplasat Biserica armeano-gregoriană în raporturile sale cu statul. Ca urmare a analizei relaţiilor dintre administraţia ţaristă ca reprezentantă şi promotoare a politicii religioase a Imperiului Rus şi alte minorităţi religioase, practic vorbind, armeano-gregorienii pot fi comparaţi pentru această perioadă doar cu protestanţii.

Dar nici în acest caz nu credem că ar fi fost permise acele încălcări, care pot fi constatate din informaţiile de mai sus. Aşa, în primul rând, se poate observa că reconstrucţia şi planul acesteia a fost elaborat şi trimis spre executare de către episcopul Grigorie Zaharean, fără a avea acceptul nici a administraţiei laice, dar nici a ierarhului Bisericii Ortodoxe din Basarabia – încălcare care pentru alte confesiuni şi religii putea să ducă la demiterea din funcţie sau chiar la privarea de libertate. În al doilea rând, încălcarea legii – valabilă pe întreg teritoriu al Imperiului Rus, s-a produs atunci când construcţiile s-au efectuat pe esplanada cetăţii, situaţie care nu ne mai este cunoscută nici pe teritoriul Basarabiei şi nici în alte părţi ale Imperiului.

Ori toate aceste încălcări şi nepedepsirea lor au avut loc doar datorită acelor relaţii mai mult decât maleabile dintre Imperiul Rus şi Biserica armeano-gregoriană, dat fiind reciproc aduse.

Această situaţie se va stabili şi prin *Regulamentul cu privire la Biserica armeano-gregoriană din Imperiul Rus* şi prin legile ce vor urma şi vor fi introduse în C*odurile de legi ale Imperiului Rus* [19] asigurându-se astfel un loc prioritar pe eşichierul religios al loialităţii şi apropierii de centrul puterii imperiale.

Anexă

Traducere

Stimate Domnule Evgrafii Nichiforovici,

Pentru aşezarea în Basarabia a eparhiei armeneşti prin Înalt ordin, fiind încredinţată conducerea mie, aparţine şi acea clădire a armenilor lui Dumnezeu.

În oraşul Akkerman cu exactitate nu se ştie de cine a fost construită Biserica cultului armenesc, după tradiţie aceasta există din vremuri de demult, presupunându-se că de 300 de ani.

În anul 1797, fiind arhimandrit în această ţară, am slujit în această biserică. Defunctul episcop eparhial pentru armenii ce locuiesc în Basarabia, arhimandritul Grigor, din cauza creşterii numărului comunităţii armeneşti, a constatat în 1827 ca fiind necesar prin permisiunea sa, şi a prescris Conducerii Duhovniceşti ca în conformitate cu planul trimis de către el să se construiască în locaşul respectiv un perete nou, prin aceasta să refacă şi să lărgească pentru mai mult loc, în acelaşi timp, deasupra locaşului de a constitui stabil o cupolă în care să se amplaseze clopote.

Propunerea privind reconstrucţia şi refacerea bisericii a fost începută în acelaşi an 1827 – reconstrucţia a fost terminată, urmând terminarea cupolei (clopotniţei – n.a.).

A urmat apoi decesul arhiepiscopului Grigor, iar lipsa de materiale nu a permis sfârşitul construcţiei. La moment comunitatea armenească din Akkerman presupune finisarea lucrărilor ca totul să fie încheiat către primăvară sau vară, din care cauză şi eu din partea mea am permis acest lucru Conducerii duhovniceşti, dar pentru a se evita oarecare nereguli, atunci binevoiţi Excelenţa Dumneavoastră milostivă de a întocmi înalta permisiune prin care să ordonaţi poliţiei din Akkerman să permită finisarea construcţiei deasupra bisericii a clopotniţei, şi pentru toate reconstrucţiile din interior şi exterior a bisericii nici un obstacol să nu fie.

Permisiunea conducerii locale este foarte convenabilă şi posibilă, deoarece biserică de ani mulţi există, reconstrucţia deja este începută, urmând doar de finisat construcţia clopotniţei care este începută şi nu a fost terminată.

Rog, Măria Dumneavoastră, în legătură cu acest subiect şi a deciziei să mă informaţi.

Cu adevărat respect şi cu acelaşi devotament am onoarea să fiu,
Excelenţa Dumneavoastră,
Rugător la Dumnezeu şi rob
Arhiepiscopul eparhial Nerses.
/Semnătura/
Nr. 1
3 ianuarie 1829
Excelenţei Sale,
Guvernatorului Civil Ad-interim
al Basarabiei E.N. Golubev.

Sursa: Arhiva Naţională a Republicii Moldova, Fond 2, Inventar I, dosar 1263, filele 6-6v

Note:

1. Vezi date mai complete pe http://www.religions.am/files/2562/library/historic/H059.pdf
2. În acest sens, de fapt se repeta situaţia de la sfârşitul secolului al XVIII-lea când Imperiul Rus anexa teritoriul de până la Nistru şi forma gubernia Novorosiei. Pentru comunitatea armeană cel mai elocvent este exemplul coloniei armeneşti din Grigoriopol. Cât de binevoitoarea era atitudinea administraţiei ţariste faţă de comunitatea respectivă se vede şi după decretul imperial din 28 octombrie 1799 prin care Pavel I nu numai că reîntărea privilegiile coloniilor armeneşti, inclusiv şi cea a Grigoriopolului, prin care aceasta avea conducere proprie şi magistrat, oraşul respectiv mai primea şi 34 000 deseatine de pământ în folosinţa sa. Din punct de vedere al vieţii spirituale colonia avea liberul drept de a construi mănăstiri, biserici şi clopotniţe, administrată de o conducere spirituală proprie. Situaţia nu este una ieşită din comun, dacă este să punem de comun acord amplasarea geografică a acestui oraş-colonie pe de o parte şi a scopului cu care respectivul era întemeiat pe de alta, şi anume, demonstrarea beneficiilor pe care le va avea populaţia armenească ce se va strămuta din Imperiul Otoman în cel rusesc. (Vezi Ж.А. Ананян, *Армянская колония Григориополь*, Ереван, Издательство А.Н. Армянской ССР, 1969, с. 114.)

   Ceva mai devreme este cunoscut că în scopuri propagandistice, pentru atragerea armenilor către Rusia în 1789 toţi armenii din teritoriul otoman au fost trecuţi sub sceptrul episcopului Iosif Argudian din porunca lui Potemkin, şi tot atunci, la Bender, a fost transformată în Biserică armeano-gregoriană o moschee, în vederea adunării în jurul acestui centru a armenilor pentru trecerea ulterioară în Rusia.
3. Дж. С. Фаньян, *Григор Захарян в Молдове*. В: *Историко-филологический журнал*, № 3, 1976, с. 187. La rândul său şi G. Aivazovskii, şi L.M. Melikset-Bekov plasează acest eveniment în anul 1806, lucru care este incorect şi care, după părerea noastră, se datorează faptului că respectivii considerau că organizarea comunităţii armeneşti a avut loc imediat după declanşarea conflictului ruso-turc. (Cf. Г. Айвазовский, *Армяно-григорианские архиереи в Новоросии и Бессарабии*. В: *Записки Императорского одесского общества истории и древностей*, т. IX, 1875, с. 315-318 şi Л.М. Меликсет-Беков, *Из материалов для истории армян на юге России*. В: *Записки Императорского одесского общества истории и древностей*, т. XXIX, 1911, с. 82-93.)
4. Grigor Zaharean îşi începe activitatea sub auspiciile cunoscutului pe atunci conducător spiritual al armenilor Iosif Argudian, devenind după aprecierile istoricilor armeni mâna dreaptă a acestuia. Împreună cu acesta, în timpul ultimului război ruso-turc din secolul al XVIII-lea, participă la organizarea detaşamentului de voluntari armeni încadrat în forţele armatei ruse. În acest sens cutreieră practic tot teritoriul românesc, devenind cunoscut în principalele obşti armeneşti din această zonă, în acelaşi timp, făcând cunoştinţă şi cu o serie de comandanţi militari şi persoane influente din Imperiu. Ulterior participă activ la construcţia noii colonii armeneşti din Grigoriopol, reuşindu-i numai pe plan financiar să adune donaţii în sumă de 200 mii ruble, devenind şi conducătorul spiritual al acestei comunităţi.

   O altă problema care este nemijlocit legată de numele acestuia este implicarea în lupta pentru întâietate ce se ducea între biserică şi noua burghezie comercială armeană personalizată prin familia Lazarev. Îndeosebi acest lucru a putut fi observat în cazul rivalităţii pentru Scaunul de Catolicos de la Ecimiadzin de către Daniel şi David. Astfel,

în 1799, moare catolicosul Gucas, drept urmare, conform tradiţiei, locul său urma să fie ocupat de către patriarhul armenesc de la Constantinopol Daniel, în acest sens fiind chiar emis şi un firman sultanal. Dar la insistenţele lui Iosif Argudinskii, pe lângă autorităţile ruse respectivul este numit Catolicos în 1800. Nu pentru mult timp ocupă acest post, deoarece moare la 1801 în Tiflis. Daniel din nou este numit, dar în zadar, deoarece unul din urmaşii lui Iosif, arhimandritul Grigor, fiind susţinut de către principele georgian David, hanul din Erevan, şi autoritățile ruse, îl ridică în prestol pe arhiepiscopul David. Astfel, s-a ajuns la împărţirea bisericii armeneşti în partida lui Daniel şi a lui David, primii fiind susţinuţi de influenta familie Lazarevici.

Pentru câştigarea de partea sa a coloniilor armeneşti din Rusia, Grigore a ridicat la funcţia de arhimandrit al coloniilor armeneşti sau a epitropiilor armeneşti din Rusia, efectuează o călătorie în acestea în iunie 1801. A fost primit destul de rece la Tiflis şi Mozdoc, din care considerente se îndreaptă către Novo-Nahicevan şi Grigoriopol, unde este de data aceasta primit bine. Dar la 14 octombrie 1801 a urmat decretul imperial privind numirea lui Efrem (unul din adversarii lui Grigor) ca arhiepiscop al coloniilor armeneşti din Rusia, efectuându-se de asemenea şi o serie de măsuri în vederea instaurării în scaun a lui Daniel. La scurt timp, pentru atenuarea influenţei lui Zaharean, la 1 octombrie 1801 Efrem înaintează petiţia către guvern privind darea de seamă a arhimandritului Grigor privind suma de 25 000 de ruble luate de la coloniştii armeni ruşi şi a mărfurilor luate din India, o problemă ce este destul de încurcată şi în care era implicat şi Grigor Zaharean.

Urmare a situaţiei create, în februarie 1803 Grigor Zaharean este expulzat din Sankt Petersburg şi pleacă la Novo-Nahicevan, de unde se transferă apoi la Grigoriopol. Aici, desfăşurând o activitate fructuoasă, câştigă de partea sa o bună parte a populaţiei, precum şi simpatiile Gubernatorului Hersonului Richelieu. În scurt timp primeşte chiar şi o recipisă prin care magistratul Grigoriopolului afirma că acesta nu-i este dator cu nimic. Pentru contracararea acţiunilor acestuia şi cu ajutorul familiei Lazarev, în 1802, aici este numit păstor Manvel, în faţa căruia se pun două sarcini: 1. De a-l impune pe Grigor Zaharean să-şi dea darea de seamă privind suma de 25 000 de ruble; 2. De a scoate de sub influenţa acestuia populaţia din Grigoriopol. Urmare a conflictului iscat în 1806 soborul de la Ecimiadzin îl îndepărtează de biserică pe Grigor Zaharean. În mai a aceluiaşi an, gruparea anti-Zaharean obţine expulzarea lui Zaharean din Grigoriopol, din care cauză acesta împreună cu mama sa de 80 de ani pleacă la Chișinău. Peste 44 de zile este rechemat de Richelieu la Grigoriopol pentru a se întâlni cu Efrem în vederea împăcării, episcopul Grigor însă refuzând condiţiile propuse.

Deoarece între timp începuse acţiunile militare, şi Grigor ca cunoscător al Basarabiei, fiind din aceste locuri, se apropie de generalul Mihelson cu care ajunge până la Bucureşti. Având şi susţinerea lui Richelieu, şi Prozorovskii, şi Bodoni, Grigor Zaharean, după cum am arătat, devine ocârmuitorul spiritual al armenilor din spaţiul românesc.

Numirea sa nu a fost una unanimă în rândurile obştii armeneşti, deoarece între timp catolicosul Daniel îl numeşte pe Efrem conducător al eparhiilor armeneşti din Moldova argumentând acest lucru prin faptul că aceste eparhii din timpuri mai vechi se supuneau conducerii mănăstirii Sfintei Cruci din Crimeea. În acelaşi timp, catolicosul trimite o serie de scrisori credincioşilor din Moldova şi Valahia mustrându-i pentru recunoaşterea de către aceştia a lui Zaharean. Se adresează chiar lui Alexandru I cu rugămintea de a-l exila pe Grigor în mănăstire, sub supravegherea arhiepiscopului Ioanes. Cu toate acestea, prin Hotărârea guvernului din mai 1809 eparhia Moldovei a fost dată arhimandritului Grigorie.

În fine, către 1810 cu intermedierea cneazului Goliţîn are loc împăcarea între arhimandritul Gigor şi Efrim care între timp devenise catolicosul Ecimiadzinului.

5. *Arhiva Naţională a Republicii Moldova* (în continuare *ANRM*), Fond I, inventar I, dosar 1190, filele 13-17.
6. Gheorghe Bezviconi, *Armenii în Basarabia*. În: *Din trecutul nostru*, nr. 3-4, Chişinău, Tipografia Uniunii Clericilor ortodocşi din Basarabia, 1934, p. 9.
7. *Ibidem*, p. 10.
8. Дж. С. Фаньян, *op.cit*., p.190.
9. Ion Gumenâi, *Raporturile dintre biserica ortodoxă şi cea armeană în perioada imediat următoare anexării Basarabiei de către Imperiul Rus.* În: *Pergament, Anuarul Arhivelor Republicii Moldova*, X–XI, 2007–2008, Chişinău, 2008, p. 148-153; pot fi consultate de asemenea şi documente din *Arhiva Naţională a Republicii Moldova* (în continuare *ANRM*), F. 205, inv. I, d. 1074.
10. Unii cercetători consideră că meritul construcţiilor locaşurilor de cult armeneşti în mare parte se datorează episcopului şi apoi Catolicosului armenesc Nerses al V-lea, lucru care, după părerea noastră, este incorect, respectivului de fapt aparţinându-i meritul de reconstrucţii a unor locaşuri precum şi construcţia de instituţii educaţionale (Cf. О.С. Алексанян, *Армяне и армянская церковь в Молдавии.* В: *Из истории армяно-украинских, венгерских и молдавских отношений (Сборник статей и материалов)*, Ереван, Институт Истории, 2012, с. 173.
11. Valentin Tomuleţ, *Politica comercial-vamală a ţarismului în Basarabia şi influenţa ei asupra constituirii burgheziei comerciale* (*1812–1868*), Chişinău, CE USM, 2002, 460 p.
12. О.С. Алексанян, *Армяне и армянская церковь в Молдавии.* В: *Из истории армяно-украинских, венгерских и молдавских отношений (Сборник статей и материалов, Ереван*, Институт Истории, 2012, с. 171. Şi tocmai datorită acestui fapt în cazul Bisericii armeneşti avem o situaţie total deosebită care nu poate fi întâlnită la alte confesiuni de pe teritoriul Basarabiei. Faptul porneşte de la folosirea de către guvernarea ţaristă a legăturii pe care o efectua această instituţie între puterea centrală şi comunităţile armeneşti pentru a-şi exercita influenţa marii mase armeneşti ce locuia atât pe teritoriul Armeniei, cât şi în restul Imperiului Rus. Şi tocmai din aceste considerente putem spune că problema conducerii Bisericii armeneşti era cea mai „politizată”, administraţia imperială intervenind cel mai evident şi pregnant când se punea în discuţie ocuparea de către o persoană sau alta a unor funcţii în aceste structuri. Şi tot din aceste considerente se poate explica şi politica de „îmbunare” a conducerii Bisericii armească de către stăpânirea rusească, pentru a-i câştiga de partea sa.

* Loc indescifrabil în document.

13. *ANRM*, F. 2 inv. 1, d. 1263, f. 1-2.
14. *Ibidem*, f. 4-4v.
15. *Ibidem*, fila 5.
16. *Ibidem.*
17. *Ibidem*, fila 11.

IMAGINEA *CELUILALT*. CHIȘINĂUL SECOLULUI AL XIX-LEA ÎN VIZIUNEA CĂLĂTORILOR STRĂINI. STEREOTIPURI ȘI INTERPRETĂRI

Dr. Lucia SAVA
Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă" din Chişinău

The image of The Other. Chisinau of the XIXth century in the vision of foreign travelers. Stereotypes and interpretations

Summary

The purpose of article is to reflect the image of Chisinau seen by foreign travelers in the XIXth century.

After the annexation of Bessarabia to the Russian Empire, recorded by the Peace Treaty of Bucharest from 16/28 May 1812, Chisinau is appointed as capital of Bessarabia tsarist. Creation of the tsarist era in terms of shape and exterior, Chisinau is a large metropolis of a province in the nineteenth and twentieth century's; it knows a rapid development with the competition of Russian authorities, characterized by the rivalry between two cultures: the Romanian and Russian old new coming out the first loser.

Despite the efforts of Russian authorities to rebuild the city, Chisinau is not present in mid-nineteenth century none of the comforts of European cities, or in terms of culture, or in the living conditions of its inhabitants. The streets were not paved, the sanitation system completely missing, the water supplies to residents achieve the wells and fountains, the lighting streets and houses lacking. In these conditions, the populations live in insolated, "settlers", often being forced to adapt to local, learn the language and customs. As a characteristic note of Chisinau is the fact that inside, you could track all forms of development of civilization, from the rudimentary to the most luxurious forms.

Repere conceptuale şi metodologice. Aflată la intersecţia mai multor discipline umanistice (geografie, istorie, politologie, sociologie, psihologie, culturologie ş.a.), imagologia se constituie într-un domeniu nou de cercetare, care îşi propune să cerceteze reprezentările colective despre străini şi viceversa, bazându-se pe relaţiile *identitate-alteritate*, *Eu–celălalt*, – cristalizate, de-a lungul timpului, în stereotipuri, clişee, imagini, care constituie spaţiul imaginar al unui grup uman. Aceste reprezentări se sedimentează în memoria colectivă şi contribuie la menţinerea conexiunii comunităţii respective.

Conceptul de *memorie colectivă* [1] defineşte perspectiva existenţială a fiinţei umane, care nu este un sine izolat, ci se află într-o permanentă relaţionare cu ceilalţi, împărtăşind cu aceştia o identitate comună. Privită din acest unghi de vedere,

memoria depinde de mediul social; cadrele sociale ale memoriei sunt instrumente de care memoria colectivă se serveşte pentru a recompune o imagine a trecutului [2], iar această imagine nu se păstrează, ci este reconstruită pornind de la o multitudine de imagini reactualizate în prezent, de la gândirea sau paradigma dominantă din perioada respectivă. De asemenea, spaţiul imaginarului colectiv este o colecţie veritabilă de imagini sensibile, o lume încărcată de mituri şi simboluri [3], care, transpuse în texte şi scrieri ştiinţifice, permit reactualizarea continuă a trecutului acelui popor.

Pe de altă parte, având în vedere complexitatea lor, *imaginarul individual* şi cel *colectiv* ar putea fi definite ca nişte sisteme complexe de reprezentări ale imaginilor, simbolurilor, credinţelor, valorilor şi ale ideilor din psihicul uman; care în totalitatea lor, acţionează şi influenţează atât comportamentul unui individ, cât şi comportamentul de grup. Imaginarul se regenerează prin memorie, experienţe, fantasme, percepţii, amintiri şi trăiri de natură afectivă prin care se configurează o lume complexă şi în acelaşi timp mistică. Potrivit opiniei lui Gilbert Durand, imaginaţia face parte din imaginar şi poate fi definită ca un proces psihic de formare a percepţiilor născute din amintiri sau prin conştientizare a ceva ce poate fi creat în funcţie de capacitatea proprie de a-şi imagina a individului [4].

Prin urmare, *imaginarul social* este rezultatul unor combinări dintre anumite sinteze culturale, sociale şi istorice cu o serie de mentalităţi ale timpului; la rândul său, *imaginarul colectiv* se hrăneşte din acest bazin de amintiri adânc întipărite în memoria socială, autogenerându-se în raport cu mişcarea recentă a evenimentelor marcante. Amintirile legate de o memorie istorică şi colectivă intră în combinaţie cu anumite experienţe personale ale individului, determinând formarea propriului imaginar. Dată fiind relevanţa sa, imaginarul colectiv, prezent în zona comunicării politice, este folosit de multe ori abuziv în diferite acţiuni de propagandă politică, de manipulare a maselor sau de legitimizare a puterii unui regim politic.

Din punct de vedere al abordării ştiinţifice, imaginea ca expresie a realităţii, reflectată în memorii şi mărturii scrise, are un rol foarte important în cercetările istorice, deoarece descifrarea dinamicii imaginii trecutului prin ochii contemporanilor ne oferă un alt unghi de vedere asupra evoluţiei societăţii. Având în vedere gradul înalt de subiectivitate al autorilor, asemenea studii comportă întotdeauna anumite riscuri. În primul rând, pentru că relatările lor nu sunt neapărat în concordanţă cu adevărul istoric. Totuşi, acestea pot contribui la înţelegerea și la explicarea faptului istoric real şi deci, indirect, la reconstituirea lui, pornind de la o abordare subiectivă. Pentru un istoric este interesant modul în care lumea reprezentărilor, a imaginarului, deşi este diferită de realitate, face parte din aceasta şi contribuie la configurarea realităţii, generând importanţa cunoaşterii atitudinilor, comportamentelor şi a sistemelor de valori ale celuilalt [5].

În al doilea rând, reprezentarea realităţii în mentalul colectiv depinde de o serie de variabile, precum ar fi: opiniile, convingerile, atitudinile, credinţele, percepţiile, simbolurile. Simbolurile sunt imagini puternice prin care sunt exprimate speranţe, dorinţe, temeri care, la rândul lor, induc valori, ce determină comportamentul indivizilor în anumite situaţii, care raţionalizează acţiunile indivizilor la nivelul grupului social [6] Consolidate la nivelul subconştientului colectiv, simbolurile determină nevoia de ide-

alizare, de sacralizare, de comunicare transpersonală. Prin urmare, memoria colectivă a unui grup sau a unei colectivităţi are nevoie de un set întreg de simboluri, mituri şi stereotipuri care să-i asigure continuitatea. De asemenea, simbolurile sunt prezenţe importante în imagologia reprezentării externe, deoarece acestea devin interpretări standardizate ale unor valori recunoscute şi acceptate de comunitate. Totodată, nu trebuie să omitem faptul că imaginile sunt influenţate de contextul istoric, de împrejurări, persoane ş.a., de unde rezultă relativitatea lor. Totuşi, anumite idei şi imagini se cristalizează în subconştientul colectiv sub forma *stereotipurilor* [7]. Prin intermediul acestora, indivizii se adaptează la realitate în funcţie de reprezentările culturale, acceptate deja de comunitate. În linii mari, potrivit opiniei lui Lippman, stereotipurile se constituie într-un fel de „confort mental" al colectivităţii, acestea formând imagini simplificate şi standardizate (uneori pozitive, alteori – negative), comune unor oameni referitoare la un alt grup. Aşadar, stereotipurile pot fi percepute ca fiind „un ansamblu de convingeri împărtăşite vizavi de caracteristicile personale, de trăsăturile de personalitate, dar şi de comportament specifice unui grup de persoane" [8]. În viziunea autorilor menţionaţi, stereotipurile corespund reprezentării caracteristicilor majoritare ale membrilor unui grup, dar totodată, îi diferenţiază mai bine de membrii altor grupuri. Acestea sunt importante în procesul de cercetare istorică pentru a înţelege natura complexă a grupului.

Şi nu în ultimul rând, în abordarea discursului imagologic, istoricul ar trebui să ţină cont şi de modul de construcţie a propriei imagini a colectivităţilor cercetate. *Auto-percepţia* şi *auto-reprezentarea* sunt condiţionate de interacţiunea a numeroşi factori interni şi externi, care determină crearea unei imagini identitare contextuale. Există momente în care ne mândrim cu propria identitate, precum există situaţii jenante, contestate.

Prin urmare, abordarea relaţiei *identitate-alteritate,* aşa cum se prezintă aceasta, multidimensională şi complexă, care îşi propune să studieze *omul în totalitatea sa,* adică „în toate societăţile, sub toate aspectele, în toate stările şi în toate epocile" [9], este pe cât de atrăgătoare, pe atât de dificilă de realizat: istoricul îşi va pune întotdeauna întrebarea: „Ce este mai pertinent în raport cu umanul: *gândirea Omului* sau *descrierea oamenilor?*" [10].

Ea a deţinut întotdeauna un rol foarte important atât în relaţiile interumane, cât şi în cele interstatale şi internaţionale. O abordare similară ne propunem să realizăm în cele ce urmează, având drept studiul de caz imaginea oraşului Chişinău în secolul al XIX-lea.

Chişinăul secolului al XIX-lea văzut de contemporani. Pentru început, vom porni de la ideea că *străinii* întotdeauna au privit spaţiul geografic carpato-danubiano-pontic, mai ales după constituirea statelor medievale româneşti, cu o anumită curiozitate. Curiozitatea acestora poate fi înţeleasă, reieşind din două motive: în primul rând, pentru faptul că, într-o lume sud-est europeană, dominată de elemente cu totul diferite, în care se evidenţiază cel slav, românii sunt un popor diferit prin origine şi limbă; în al doilea rând, pentru că acest popor de origine romană care vorbeşte o limbă latină „stricată" (populară), îmbrăţişase confesiunea ortodoxă, în loc de cea apuseană, catolică, cum ar fi fost normal [11].

Interesul călătorilor străini (în mare parte istorici, lingvişti sau diplomaţi) faţă de spaţiul românesc a sporit pe măsura schimbărilor politice de pe arena politică internaţională, îndeosebi începând cu secolele XVIII–XIX, când Ţările Române devin un subiect aparte de discuţie în cadrul Problemei Orientale. Pe de altă parte, de-a lungul primei jumătăţi a secolului al XIX-lea, societatea românească a trecut prin multiple transformări, iar modelele pe care le-a urmat au fost, de cele mai multe ori, cele ale statelor care îşi exercitau influenţa în această parte a Europei. Peste aceste aspecte se suprapune problema Basarabiei, ca problemă naţională românească şi problemă internaţională, apărută ca rezultat al anexării Basarabiei la Imperiul Ţarist în urma tratatului de pace de la Bucureşti din 1812. Acest moment de cotitură în istoria românilor, cu impact profund asupra evoluţiei ulterioare a teritoriului dintre Nistru şi Prut, a provocat şi mai mult curiozitatea statelor vecine. În pofida faptului că, pentru străini, teritoriul Basarabiei era considerat ca fiind unul de periferie al Imperiului Rus, dar şi al Europei, călătorii străini care l-au vizitat pe parcursul secolului al XIX-lea nu au fost puţini. Este vorba, în egală măsură, de călători ruşi, reprezentanţi ai administraţiei, diplomaţi, intelectuali, cât şi de europeni occidentali (germani, francezi, polonezi ş.a.). Informaţiile oferite de către aceşti călători sunt concludente pentru caracterizarea societăţii basarabene aflată în deplin proces de modernizare, ele sunt rezultatul observărilor directe şi impresionează prin pitorescul ce le caracterizează. Totodată, mărturiile călătorilor străini despre imaginea Chişinăului ţarist constituie o sursă de inspiraţie bogată pentru analiza relaţiei *identitate-alteritate*, descrisă foarte bine prin contactul vizitatorilor străini cu populaţia autohtonă.

Pentru basarabeni, *imaginea străinului* este foarte puternic impregnată în cultura tradiţională, pentru că vine dintr-o *memorie colectivă* şi cu prestigiul unor prejudecăţi transmise din generaţie în generaţie.

Reflectarea *străinului* (în cazul nostru, a europeanului occidental sau a celui estic), adică a „celuilalt", este şi o parte componentă a imaginarului nostru etnic şi social: delimitarea faţă de alteritate permite basarabenilor să-şi afirme propria identitate, face parte din structura discursului identitar. Din acest punct de vedere, trebuie menţionat faptul că, având în vedere contextul specific al epocii, politica nu rămâne nici ea imună faţă de imaginile stereotipe, transformate uneori în prejudecăţi, la nivelul mentalităţii colective.

Astfel, studiind *imaginea străinului* reflectată în memoria colectivă a basarabenilor, observăm că etnia majoritară, care constituie „colectivitatea gazdă", creează un fel de portret-robot al unui „străin imaginar", compus dintr-o multitudine de clişee, prejudecăţi, legende, cunoştinţe puţin asimilate, care se constituie în stereotipuri. La un moment dat, „străinul real" nici nu mai este necesar, pentru că nu pe „corpul" lui se adaugă aceste trăsături imaginare. Analizând istoria oraşului Chişinău în perioada ţaristă (1812–1918), putem evidenţia mai multe exemple în acest sens: imaginea evreului în presa de epocă, atitudinea autohtonilor faţă de administratorii ruşi ş.a. Totuşi, trebuie să menţionăm că reconstituirea acestui tablou mental este dificil de realizat, sursele primare sunt greu de depistat şi analizat, având în vedere imposibilitatea basarabenilor de a-şi expune poziţia identitară în condiţiile politicii de rusificare şi de

deznaţionalizare pe care au urmărit-o autorităţile ruse în secolul al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea [12].

Cu totul altfel se prezintă situaţia în cazul reflecţiilor străinilor despre populaţia băştinaşă a Basarabiei, unde Chişinăul, în calitatea sa de capitală a noii regiuni, a beneficiat de o abordare aparte.

Fără a pătrunde profund în abordările imagologice de natură să definească şi să explice vechile stereotipuri culturale europene Vest-Est, nu putem să nu menţionăm faptul că în imaginarul occidentalilor, Balcanii şi „balcanismul" (în acest areal geografic fiind încadraţi şi românii) au fost percepuţi sub forma unor concepte europocentriste ale inferiorizării unei părţi a Europei estice. De altfel, „imaginea împietrită a Balcanilor", cât şi stereotipurile despre Balcani, potrivit opiniei Mariei Todorova, au avut şi mai au o ontologie aparte faţă de cea a Balcanilor reali, aceasta din urmă mult mai profundă, enigmatică şi greu de definit [13].

Studiind mărturiile despre Chişinăul epocii ţariste, remarcăm aceleaşi tendinţe definitorii, un fel de superioritate civilizatoare a „celui venit", care reiese din însemnările unor călători occidentali în Est, transformată în timp în stereotip, ca urmare a consolidării paradigmei identitare Vest-Est în mentalităţile europene. Acestea prezintă legătura dintre *Eu şi Ceilalţi*, dintre *Noi şi Ceilalţi* printr-un sistem complex de alterităţi, unde *imaginea Celuilalt* (a basarabeanului, a chişinăuianului) poate fi definită *ca straniu* şi *ca inferior*. Cum se explică această percepţie a străinilor? Pe ce se bazează ea? Explicaţii ar putea fi multe.

Confruntaţi cu „străinătatea", călătorii decupează realitatea „celuilalt" potrivit unor idei preconcepute, a unui „orizont de aşteptare" care este determinat, în mare parte, de cunoştinţele personale, de stereotipurile culturale, poziţia călătorului fiind aceea de a identifica dacă impresiile personale corespund sau nu orizontului de aşteptare. Pe de altă parte, călătorii străini ai secolului al XIX-lea posedau anumite informaţii despre spaţiul pe care urmează să-l viziteze, aveau o cunoaştere imaginară a destinaţiei; iar ciocnirile cu realităţile locului exprimau satisfacţia de a obţine o confirmare a aşteptărilor sau, dimpotrivă, surprinderea că realitatea contrazice imaginea pe care şi-au creat-o [14].

Din acest puncte de vedere, perceperea trăsăturilor „celuilalt", ale „alterităţii", se face printr-o contrapondere, explicită sau implicită a imaginii de sine, a propriilor caracteristici individuale, locale, regionale sau naţionale. Semnificativă este, în acest sens, opinia istoricului Lucian Boia care consideră că proiectarea propriei individualităţi sau a colectivităţii cu care se identifică individul reprezintă auto-imaginile pe care se fundamentează conştiinţa şi identitatea naţională [15].

Prin opoziţia cu *imaginea de sine* se cristalizează *imaginea celuilalt*, diferenţele *Eu – celălalt*, definit drept *străinul*. Aceste imagini permit cristalizarea unor atitudini faţă de „celălalt", fiind un instrument de cunoaştere şi clasificare a subiecţilor care produc şi vehiculează acele imagini, cât şi a acelora, asupra cărora se extind. De exemplu, relatările călătorilor străini despre Chişinău sunt importante, în egală măsură, atât pentru a ne crea o imagine despre aceştia (nivel de cultură, valori, cunoştinţe ş.a.), cât şi pentru a înţelege specificul de evoluţie a oraşului nostru. Tipul şi natura imaginilor,

evoluţia lor diacronică, diversitatea, cristalizarea lor în stereotipuri, toate acestea asamblate ne oferă informaţii complexe despre cel care îşi formează imaginea, favorizând, totodată, acoperirea unor „goluri" informaţionale din istoria subiecţilor cercetaţi.

În fine, un alt aspect al mărturiilor scrise despre oraşul Chişinău are la bază criteriile de diferenţiere ale *Celuilalt*. Acestea sunt de natură religioasă, etnică, socială, culturală, lingvistică ş.a. şi pot ajunge până la aspecte legate de fizic. Într-un sens mai larg, *alteritatea* se referă la diferenţa dintre spaţii, peisaje şi fiinţe, intrând, potrivit concepţiei lui Lucian Boia, în alcătuirea imaginarului geografic, biologic şi social ca o componentă esenţială [16].

Analizând dimensiunea simbolică a spaţiului urban al Chişinăului din perioada ţaristă, vom evidenţia o serie de transformări la nivel de morfologie urbană, percepţia acestora de către locuitori, tipurile de imagini caracteristice acestui spaţiu, cât şi modul de utilizare a acestora de către autorităţi, transformări realizate şi determinate de contextul geopolitic al epocii, pe care vom încerca să le evidenţiem în cele ce urmează.

Fiind prin excelenţă produsul regiunii în care s-a născut şi cu care a intrat într-un proces de interdependenţă, de schimburi reciproce datorită conjuncturi politice, Chişinăul devine pe parcursul secolului al XIX-lea metropola unei provincii mari; el cunoaşte cu concursul autorităţilor ruseşti, conform opiniei lui Ştefan Ciobanu, o dezvoltare vertiginoasă pe cale paşnică şi artificială, caracterizată prin rivalitatea dintre cele două culturi: cea românească veche şi cea rusească nouă, din care iese învinsă cea dintâi [17].

Aceste trăsături reliefează fizionomia oraşului, foarte complexă şi foarte captivantă pentru vizitatorii străini; drept urmare, oraşul apare ca „o stare de spirit, după cum scria Robert E. Park, un corpus de obiceiuri şi de tradiţii, de atitudini şi de sentimente…" [18], care împreună asamblate fac integră imaginea comunităţii urbane.

În calitate de capitală, urmând metoda haussmanniană de planificare urbană, cu scopul de a contribui la refacerea echilibrului tradiţional dintre controlul public şi iniţiativa privată, dintre unitate şi pluralitate, oraşul cu problemele sale se regăseşte în centrul evenimentelor politice, sociale, economice, culturale ale provinciei, el este un simbol de legitimitate a puterii politice, dar şi un spaţiu predilect pentru vizitatorii străini.

Deoarece reprezintă o creaţie a epocii „ţariste" [19], din punctul de vedere al formei şi al exteriorului, oraşul îndreptăţeşte pe deplin aprecierile lui A. Toynbee în ceea ce priveşte modalităţile de alegere a capitalelor pe considerente de convenabilitate: atât în ceea ce privește condiţiile de aprovizionare cu mărfuri, în legătura cu administraţia provinciei şi în menţinerea securităţii, dar şi la alegerea capitalei pe considerente de strategie [20].

Motivul pentru care autorităţile ruse au preferat la 1812 să stabilească în Chişinău capitala noii regiuni, create ca rezultat al anexării teritoriului dintre Prut şi Nistru la Imperiul Ţarist, este evident, dacă ţinem cont de opinia protoiereului Petre Kuniţki, primul rector al Seminarului Teologic din Chişinău, citat de Ştefan Ciobanu că „Oraşul Chişinău este cel mai potrivit pentru reşedinţa ocârmuirii regionale sau guberniale şi pe motivul că el se găseşte în mijlocul regiunii şi de aceea că el pe de o parte are destul lemn şi piatră pentru clădiri, iar pe de altă parte – stepă largă şi apă de izvor, precum şi aer curat, din care cauză acest oraş este mai populat decât celelalte oraşe de aici. În el, ca şi în oraşul Bălţi sau Făleşti, se fac iarmaroace mari, unde angrosiştii

cumpără cirezi mari de boi şi de cai şi o mulţime de piei şi de lână, şi le exportează cu mare folos în ţinuturile austriace şi nemţeşti" [21].

În acest context, trebuie menţionat faptul că înainte de 1812, Chişinăul era un oraş tipic românesc, un orăşel de periferie, cu un număr redus al populaţiei, un „*târguşor de puţină însemnătate*" din ţinutul Lăpuşnei, având o populaţie compusă, potrivit afirmaţiei lui D. Cantemir, „*din creştini, armeni şi jidovi*" [22] şi fiind cârmuit de un şoltuz şi mai mulţi pârgari, cum se obişnuia în toate oraşele Moldovei.

Din momentul în care a fost stabilit locul noii capitale a Basarabiei, remarcăm gradul de interes al oficialităţilor ruse faţă de Chişinău, drept consecinţă – se intensifică vizitele călătorilor străini (ruşi, şi nu numai) în Basarabia. Lucrările lui F. Vighel (sau Wiegel, 1823), A.Th. Weltman, S. Russov, I. Yakobenko (1828), I. Liprandi, N. Nadejdin ş.a. confirmă aceste interese. Totuşi, deocamdată, Basarabia rămâne un teritoriu străin, prea puţin cunoscut şi studiat.

O primă imagine a oraşului aparţine generalului Pavel Kisseleff care, în 1816, îi împărtăşea ţarului Alexandru I impresiile sale despre Chişinău: „un sat mare, murdar şi prost, cu patru sau cinci case de piatră", care „vara erau cufundate în praf, primăvara şi toamna – în noroi, iar noaptea – în întuneric" [23].

Această descriere persistă în mai multe surse; ea se regăseşte în viziunea călătorilor străini până în anii '30–'40 ai secolului al XIX-lea. De exemplu, vizitând Chişinăul în primii ani după anexare, călătorul englez William Mac-Michael nota la 1817: „Ne simţirăm strămutaţi pe o scenă cu totul nouă în timpul plimbării noastre prin „bazar", căci aşa se numeşte strada îngustă pe care stau prăvăliile cele mai mari din Chişinău. Clădirile joase, acoperite cu şindrilă, fără geamuri, pe care le înlocuiau obloanele de lemn, ridicate şi atârnate, de acoperemânt, într-un cuvânt casele sărăcăcioase ale unui oraş grecesc sau turcesc erau umplute cu lucruri de nevoie de tot felul. Sub streşinile ieşite înainte erau orânduite miere, smirnă, piper, sămânţă de toate speciile, stafide, portocale, pucioasă, natriu şi celelalte…" [24].

Imaginea oraşului, expresie vie a realităţii, văzută prin ochii contemporanilor (ca localitate tipică românească, cu multiple elemente orientale turceşti şi greceşti, mai curând rurală decât centru urban), reflectă foarte bine contactele dintre vecinii estici, curioşi să descopere *noul teritoriu,* şi mulţimea băştinaşă pestriţă, izolată; astfel încât relaţia *Eu – Celălalt* se încadrează în spiritul a două lumi opuse, străine, care consolidează sentimentul *alterităţii radicale*.

În aprilie 1818, vine la Chişinău ţarul Alexandru I; acesta asistă la serviciul divin la Sobor, vizitează Mitropolia, iar la data de 28 aprilie primeşte în vizită pe postelnicul Mavrocordat, trimisul domnitorului Moldovei, şi participă la primul bal al nobilimii, organizat pentru câteva sute de invitaţi de T. Krupenski [25]. Conform martorilor timpului, atmosfera de linişte orientală care domină la Chişinău îl oboseşte pe țar, „cucoanele sosite s-au îmbrăcat în tot luxul Orientului şi al Europei..." [26], în schimb, pentru că în oraş nu exista niciun spaţiu public de agrement, cu această ocazie se decide crearea grădinii publice, pe locul ales chiar de împărat.

Anii '20 ai secolului al XIX-lea par a fi furtunoşi pentru Chişinău, aici se pregăteşte mişcarea eteristă, iar oraşul devine centrul emigranţilor din Moldova şi Muntenia.

Aceste evenimente schimbă ritmul vieţii în oraş: „Lumea furnică deja în el”, menţiona A.Th. Weltmann (Veltman), „în loc de douăsprezece mii de locuitori, aici se găseau până la cincizeci de mii, pe o întindere de patru verste pătrate. El se aseamănă mai mult cu o îmbulzeală a poporului la o sărbătoare locală, unde acei veniţi, se stabilesc cum pot, familii întregi într-o singură cameră…” [27].

„Oraşul blestemat”, numit astfel de poetul rus A. Puşkin, care în perioada 20 septembrie 1821 – 25 mai 1823 s-a aflat exilat aici, fiind surghiunit de regimul reacţionar ţarist [28], păstrează încă aceleaşi trăsături caracteristice mediului social românesc. Această imagine este vizibilă din mărturiile viceguvernatorului F. Vighel, care în 1823 descrie astfel Chişinăul: „[…] fără a-i lua în consideraţie întinderea, în ceea ce priveşte orânduirea şi curăţenia lui, abia dacă ar putea fi comparat cu ultimul dintre oraşele noastre ţinutale. La început, el s-a construit într-o vâlcea, chiar pe malul zăgăzuit pe alocuri al pârâului Bâc, pe care unii catadicsesc a-l numi râu. Această parte străveche a oraşului mai există şi acum. Cum intri încoace, au de suferit în aceeaşi măsură şi văzul, şi mirosul; această parte-i împânzită toată de hudiţe cu multe cotituri, pline de evrei şi maghernițe umile, lipite strâns una de alta. […] Pe o ridicătură ceva mai înaltă, începe oraşul nou, şi astfel acesta înaintează tot mai sus, pe pantă. Străzile şi spaţiile dintre case devin tot mai largi, dar neregularitatea liniilor şi insalubritatea sunt pretutindeni aceleaşi. Toate astea se încheie, la înălţimea unui deal, printr-o câmpie largă, unde cu timpul urmează a se înălţa un Sobor şi câteva clădiri de stat. De aici se vede oraşul şi împrejurimile lui; unde şi unde se ridică (în număr nu mai mare de cinci sau şase) case de piatră cu etaj, care, prin gustul lor barbar, demonstrează ignoranţa arhitectului ce le-a construit; pe alocuri, se văd biserici, construite nu de mult, lungi, înguste, cu acoperişuri ascuţite şi care seamănă cu nişte lăzi din piatră” [29].

Un alt călător rus, A. Storojenko, scria la 1829: „Intru în oraş, merg pe nişte străzi înguste şi murdare şi mă aştept că înainte voi găsi clădiri aziatice sobre, dar liniştite. Zadarnică speranţă! Între colibele vechi, pretutindeni se înalță case destul de bune, gardurile de pe lângă mai multe case boiereşti s-au dărâmat; au rămas numai porţile…[…] Prăvăliile în care se vând stofe, carne de berbec fiartă şi la grătar, plăcinte în băcănii, sunt clădite în două rânduri pe o stradă îngustă şi rău mirositoare, în stil cu totul aziatic…” [30].

Din 1834, când a fost aprobat noul plan de reconstrucţie de guvernatorul Fedorov, începe o nouă etapă de dezvoltare a oraşului. Conform acestui plan, ca şi majoritatea marilor oraşe ale Imperiului Rus (Odessa, Ekaterinoslav ş.a.), Chişinăul ocupa un teritoriu întins, iar clădirile erau despărţite între ele prin străzi, grupate în cartiere [31]. De asemenea, planul diviza Chişinăul în trei părţi distincte: *oraşul nou*, *oraşul vechi* şi *suburbiile* cu unele mahalale. Fiecare dintre acestea includea forme diferite de evoluţie ale civilizaţiei, de la cele mai rudimentare, săteşti, până la cele mai luxoase, orăşeneşti; fapt care-i conferă o anumită individualitate oraşului şi multiple faţete identitare.

Totuşi, în pofida eforturilor autorităţilor ruse de a reconstrui oraşul, Chişinăul îşi păstrează aspectul său original, caracterul de *orăşel provincial*; acesta nu prezenta la mijlocul secolului al XIX-lea nimic din comodităţile oraşelor europene, nici din punct de vedere al culturii, nici în ceea ce priveşte condiţiile de trai ale locuitorilor săi. Stră-

zile oraşului nu erau pavate, sistemul de salubrizare lipsea cu desăvârşire, aprovizionarea locuitorilor cu apă se realiza la fântâni şi cişmele, iluminatul se făcea cu opaiţe şi felinare. În aceste condiţii, populaţia ducea o viaţă izolată, „de colonişti" (conform menţiunilor polonezului Kraszewsky, de la 1843) [32], adeseori fiind nevoită să se adapteze la specificul local, să înveţe limba şi obiceiurile.

Astfel, de exemplu, în comparaţie cu marile oraşe europene, unde chiar de la periferie intri în centru urban, în Chişinău situaţia era cu totul alta [33]. Ca notă caracteristică pentru Chişinău este faptul că în interiorul acestuia, puteai urmări toate formele de evoluţie ale civilizaţiei, de la cele mai rudimentare, săteşti, până la cele mai luxoase, orăşeneşti.

Călătorii străini (I.H. Zucker, I.G. Kohl, X. Hommaire de Hell, J. Vujić, I. Kraszewsky ş.a.) care vizitează Chişinăul în această perioadă atestau creşterea explozivă a oraşului. Procesul de urbanizare, care cunoaşte un ritm mai intens spre sfârşitul secolului, presupune creşterea continuă a organizării oraşului dinspre centru spre periferii. Oraşul începe să-şi amplifice structura funcţională, să-şi lărgească zonele de influenţă, devenind treptat principalul centru de informare, motorul cel mai dinamic al dezvoltării economico-sociale şi culturale al Basarabiei.

De exemplu, doctorul I.H. Zucker menţionează la 1831, că în Chişinău, „pe lângă căsuţele vechi din străzile „strâmbe, nepietruite, înguste", încep a se ridica solide clădiri ruseşti pe deal, acoperite cu ţigle…" [34].

Reconstrucţia oraşului era realizată nu de puţine ori de autorităţile ruse, în mod abuziv. Referindu-se la modul în care acestea decideau anumite lucrări de reconstrucţie ale capitalei, călătorul german, I.G. Kohl, care vizitează Chişinăul la 1838, prezintă următoarea situaţie: „Dacă cuiva din autorităţile superioare i se pare că într-un loc sau altul se găsesc clădiri proaste sau urâte, şi dacă el vrea ca pe aici să meargă o stradă dreaptă, sau dacă el observă că clădirea a ieşit din limitele planului vechi, el ordonă unui poliţist să ia o găleată cu vopsea şi să scrie pe acele case: „spre dărâmare!" După aceasta, acel om ia o scară şi nespunând niciun cuvânt locuitorilor, care privesc şi nu ştiu ce va face el, aşează scara la această casă şi scrie: „să se dărâme până la 1 octomvrie", „să se dărâme balconul", sau „să se dărâme până la fereastra a doua". În aşa fel fiecare casă capătă câte o inscripţie neagră pe alb, la care se uită cu tristeţe oamenii săraci, dar pe care trebuie s-o execute cu exactitate" [35].

În acelaşi context, un alt autor, polonezul I. Kraszewsky, care a trecut prin Chişinău la 1843, notează: „Străzile Chişinăului ca pretutindeni, sunt încadrate regulat cu căsuţe albe, care prin nimic nu se deosebesc una de alta, şi care cresc ca ciupercile. [….] eu am întâlnit numai câteva căsuţe vechi originale, pe o jumătate de piatră, pe o jumătate de lemn, cu balustrade şi cerdacuri, cu acoperişuri înalte şi cu scări pe dinafară, cu obloane, care se ridică în sus şi cu adaosuri care dau umbră…, dar numărul acestor case, care se prezintă atât de pitoresc pentru călători, cu încetul se micşorează… în locul lor vor apărea cutii mari şi comode, care se numesc case mari de piatră…" [36].

Această imagine a oraşului rămâne aproape neschimbată până în anii '70 ai secolului al XIX-lea. În 1873, Basarabia este transformată în *gubernie* a Imperiului Ţarist, iar Chişinăul devine „oraş gubernial". Schimbările cu caracter politic şi-au lăsat amprentele şi asupra spaţiului identitar al capitalei.

Principiul planificării oraşului era acelaşi: de a simboliza scopurile şi aspiraţiile de centralizare şi de occidentalizare a autocraţiei, fiind completate de intenţia acesteia de a standardiza viaţa socială în oraş şi de a controla comportamentul social al locuitorilor săi, simbolistica peisajului urban determinând astfel evoluţia percepţiilor comunităţii asupra propriului mediu de viaţă.

Spaţiile cu caracter memorial (edificii, străzi, monumente), create de regimul politic ţarist, au reprezentat un mijloc eficient de legitimizare şi de consolidare simbolistică a puterii, a căror semnificaţie este prezentă în imaginarul comunităţii urbane şi care impresionează vizitatorii externi. Asemenea simboluri au luat naştere, în special, în urma unor succesiuni de evenimente politice, sociale, culturale care au avut loc în această regiune, adesea existând în acelaşi loc şi clădiri, simboluri ale autorităţii politice sau culturale. De regulă, aceste construcţii, monumente, plăci comemorative ş.a. sunt localizate în centrul oraşului, dat fiind faptul că centrul deţine o funcţie simbolică, reprezentativă pentru întreaga colectivitate urbană. Datorită acestor intervenţii, de multe ori lente şi anevoioase, la mijlocul secolului al XIX-lea începe să se contureze imaginea „noului oraş" [37], în spaţiul public al căruia se simte prezenţa şi autoritatea Rusiei imperiale.

Aşadar, amprentele politicii ţariste se regăsesc în *dimensiunea temporală, fizică, cât şi în cea social-umană a oraşului*, care împreună definesc *identitatea* sa urbană [38]. Am analizat mai sus condiţiile în care se cristalizează dimensiunea fizică, geografică a oraşului; percepţiile călătorilor străini asupra spaţiului arhitectural al oraşului. Mult mai captivantă apare imaginea oraşului din perspectiva socio-psihologică şi comportamentală, care reflectă legătura emoţională între individ şi oraş. Ambele se completează şi se definesc reciproc. Totuşi, *dimensiunea socială* a spaţiului public, dublată de *cea etnică şi culturală,* vizibilă atât de bine pe străzile oraşului, defineşte identitatea (sau identităţile) socială(e) ale Chişinăului; ea frapează vizitatorii străini prin complexitate şi prin diversitate şi constituie subiectul preponderent de reflecţie al relaţiei *identitate – alteritate*.

Ca şi alte capitale, oraşul Chişinau a jucat rolul de creuzet, atrăgând imigranţi din diverse locuri, cu diverse limbi materne, diverse obiceiuri şi moravuri şi din diferite clase sociale. Acest fenomen era unul aparent „normal", în condiţiile politicii de rusificare şi de deznaţionalizare, urmărită de autorităţile ţariste. Acestea au atras recruţi eterogeni, în primul rând, din provinciile statului ce se aflau sub stăpânirea guvernului din capitală, dar şi din regiunile de dincolo de frontierele statului [39].

Din punct de vedere demografic, dacă în primii ani de după anexare, oraşul Chişinău avea în jur de 10-12 mii locuitori [40], numărul locuitorilor oraşului a crescut rapid, astfel încât problema demografică devine una actuală pentru începutul secolului al XX-lea; aceasta în condiţiile în care Chişinăul era oraşul cu cei mai mulţi locuitori ai provinciei Basarabia şi unul dintre cele mai populate oraşe ale Imperiului Rus [41].

Sub aspect social şi etnic, oraşul Chişinău devine, de asemenea, în scurt timp, destul de eterogen. Imediat după 1812, autorităţile ţariste aveau să-i dea importante privilegii comerciale, fapt care nu a făcut decât să împestriţeze populaţia şi să producă o adevărată explozie demografică. Încă în 1817, călătorul englez W. McMichael, care a trecut prin Chişinău, referindu-se la componenţa etnică a oraşului, menţiona că: „*Printre mulţimea ciudată, deosebeai pe ofiţerul rus trecând iute în droşca-i uşoară, pe frumosul şi voinicul*

ţăran moldovean, contrastând cu soldatul împărătesc cu trăsăturile de calmuc, puţini turci, din pătura cea mai de jos, şi mulţi armeni, aşa de numeroşi aici, că ocupă o stradă întreagă. În mijlocul norodului şedeau zarafii evrei, cu măsuţe înaintea lor, pe care erau răspândiţi zecchini de Veneţia, galbeni olandezi, fonduchi, stamboli şi alte feluri de aur turcesc, amestecat cu greoaia aramă a copeicilor ruseşti" [42].

Caracterul predominant românesc al Chişinăului a fost recunoscut şi de scriitorul rus V. Garşin: „*Chişinăul este un oraş care nu are nimic rusesc. Pe străzi nu se aude niciodată vorbindu-se ruseşte, ci numai în yiddiş şi moldoveneşte*" [43].

Idei similare găsim la viceguvernatorul Basarabiei, Filip Vighel, care notează următoarele rânduri în „memoriile" sale: „Eu am avut ocazia să studiez sufletul moldovenilor. Aceşti rumâni sau români, după cum îşi zic ei, se trag din coloniştii romani şi slavo-dacii învinşi de Traian. În limba pe care o vorbesc ei predomină elementul latin" [44]. Într-o altă parte a memoriilor sale, acelaşi autor constată că „nimeni nu a avut curiozitatea să vadă Moscova sau Petersburgul; din vorbă cu ei se putea observa, că ei considerau Nordul nostru ca o ţară sălbatică. În schimb, mulţi dintre ei se duceau la Viena…" [45].

Contrastele identităţilor etnice, culturale și sociale îl frapează şi pe medicul german I.H. Zucker care, vizitând oraşul în anul 1831, constată că: „*Poate că niciun oraş din localităţile vestice ale Europei nu prezintă un aşa de izbitor amestec de naţiuni ca Chişinăul... Murdarul ovrei polonez şi elegantul rus, ţăranul moldovean şi armeanul negustor, grecul, cazacul, un grup de ţărani bulgari şi o bandă de ţigani nomazi, funcţionarul polon şi boierul, negustorul german şi bărbosul chirigiu rus, toţi merg unul lângă altul pe străzile Chişinăului, fiecare cu costumul lui original, fiecare vorbind limba lui şi păstrându-şi obiceiurile*" [46].

Călătorii străini (A. Storojenko, Nadejdin, I.G. Kohl, X. Hommaire de Hell, J. Vujić, I.I. Kraszewsky ş.a.), care vizitează Chişinăul la mijlocul secolului al XIX-lea, în afara faptului că atestă transformarea oraşului, constată concomitent şi împestriţarea populaţiei. Însă, Chişinăul, în pofida acestui amalgam al populaţiei, păstrează un anumit paradox, bine evidenţiat de polonezul I. Kraszewsky la 1843: „*Totuşi, costumele amintesc încă, că tu eşti aici şi nu în alt loc. Moldovenii, în căciuli de miel, în mantale lungi, grecii în fesuri, bulgarii etc., care se mişcă pe străzi, care stau lângă pragurile caselor cu lulele; mărturisesc că această regiune nu aşa de mult este cucerită de aşa-zisa civilizaţie. În rând cu aceste rămăşiţe ale Orientului, se întâlneşte eleganţa în frac, comandat la Viena, în mănuşi galbene de piele subţire; lângă armeanul bărbier, flaşneta cântă ariile lui Donizetti şi Bellini, valsurile lui Strauss; în rând cu vânzarea vinurilor basarabene, madame, care a venit direct din Paris, deschide magazin de mode*" [47]. Totodată, acelaşi autor constată că *limba dominantă care se aude pe străzi este limba moldovenească, adică cea română.*

Spre sfârşitul secolului al XIX-lea, ca rezultat al intensificării politicii de rusificare şi de deznaţionalizare a oraşului, dimensiunea fizică şi cea socială a Chişinăului va cunoaşte alte semnificaţii. În lucrările consacrate Basarabiei în perioada dominaţiei ţariste, şi nemijlocit, Chişinăului, istoricul Ştefan Ciobanu evidenţiază în detalii aceste transformări.

Potrivit opiniei autorului, Chişinăul comercial şi industrial, compus dintr-un conglomerat de naţionalităţi, din evrei, armeni, greci, bulgari, ruşi etc., „n-are o fizionomie precisă etnografică. Peste aceste naţionalităţi a trecut poleiala culturii ruseşti, ele şi-au

pierdut obârşia lor naţională, dar nu s-au putut ridica nici la nivelul adevăratei culturi ruseşti. Ruşii veniţi din oraşele adevărat ruseşti, rămâneau de obicei surprinşi de vorba rusească auzită în Chişinău, de accentele străine în limba rusă, de construcţiile ciudate de fraze ale intelectualilor basarabeni, de scrisul ziarelor locale. Dar intelectualii, comercianţii şi meseriaşii originari din Chişinău nu cunoşteau cumsecade nici limba lor natală, împestriţată cu cuvinte ruseşti…" [48].

Din aceste considerente, conchide autorul, „Chişinăul sub ruşi a avut soarta tragică a oraşelor din provinciile cucerite r useşti, cum era Polonia, Caucazul, Ucraina, Crimeea, unde un conglomerat de naţionalităţi adunate la un loc de un regim străin le-a distrus firea lor naţională, nemaipunând nimic în loc, i-a rupt de cultura lor naţională, neputându-i apropia de cea rusească..." [49].

Prin urmare, aspectul etnic pestriţ al Chişinăului din secolul al XIX-lea conferă un colorit viu străzilor oraşului [50], prezent inclusiv, în denumirile acestora [51]. Ca notă distinctă rămâne faptul că Chişinăul adăposteşte acest conglomerat de naţionalităţi care, în pofida limbilor, obiceiurilor, culturilor diferite, peste care se suprapune un regim politic străin, reuşesc să convieţuiască, în majoritatea cazurilor, paşnic.

În concluzie, imaginea pe care şi-o construiesc călătorii străini despre contrastele Chişinăului epocii ţariste implică, de obicei, noţiuni specifice de reprezentare a raportului dual *Eu – celălalt*, unde *Celălalt* ne apare ca imaginea răsturnată a *sinelui*. Aceste imagini, pe alocuri subiective, standardizate, stereotipice (unde chişinăuianul/basarabeanul ne apare ca *straniu,* ca *inferior*), definesc procesul de raportare la sine a *celui venit* (superior, raţional, activ) în tentativa de reprezentare a Celuilalt (inferior, imaginativ, contemplativ, pasiv).

Note:

1. Concept introdus pentru prima dată în circuitul ştiinţific în anii '30 ai secolului al XX-lea de către sociologul francez Maurice Halbwachs în lucrarea *Les cadres sociaux de la mémoire*, apărută în anul 1925.
2. Simona Mitroiu, *Pentru identitatea omului. Memoria şi identitate colectivă*. În: *Analele Universităţii „Constantin Brâncuşi"* din Târgu Jiu, Seria Litere şi Ştiinţe Sociale, Nr. 3/2010, p. 121.
3. Sebastian Fitzek, *Rolul imaginarului colectiv în interpretarea mediului social.* În: *Revista Inovaţia Socială*, an. 6, nr. 1/2014 (ianuarie-iunie), p. 3.
4. Gilbert Durand, *Structurile antropologice ale imaginarului. Introducere în arhetipologia generală*, Bucureşti, 2000, p. 25.
5. Evelyne Patlagean, *L'histoire de l'imaginaire*. În: *La nouvelle histoire*, coordonné par Jacques Le Goff, Roger Chartier, Jacques Revel, Paris, 1991, p. 307.
6. Gilbert Durand, *op. cit.*, p. 26.
7. Conceptul i se datorează publicistului american Walter Lippman care, în lucrarea *Public Opinion* (1922) abordează rigiditatea conceptelor personale, considerând *aceste imagini din minte* ca fiind indispensabile pentru a face faţă informaţiilor din mediul înconjurător, deoarece acestea ne permit să filtrăm realitatea obiectivă.
8. Richard y Bourhis, Jacques-Philippe Lezens (coord.), *Stereotipuri, discriminare şi relaţii inter-grupuri*, Iaşi, 1997, p. 98.
9. François Laplantine, *Descrierea etnografică*, Iaşi, 2000, p. 35.

10. Vintilă Mihăilescu, *Antropologie. Cinci introduceri*, Iaşi, 2007, p. 21.
11. Constantin Burac, *Identitatea românilor în viziunea călătorilor străini din prima jumătate a secolului al XV-lea*. În: *Limba Română. Revistă de ştiinţă şi cultură*, nr. 3-4, anul XXII, 2012, p. 178.
12. Igor Şarov, Andrei Cuşco, *Identitatea naţională a basarabenilor în istoriografia rusă din secolul XIX*. În: *Basarabia. Dilemele identităţii*, Fundaţia Academică „A. D. Xenopol", Iaşi, 2001, p. 22.
13. Maria Todorova, *Balcanii şi balcanismul*, Bucureşti, Humanitas, 2000, p. 36.
14. Eva Monica Szekely, *Depăşirea stereotipurilor culturale. Imaginea celuilalt în jurnale şi note de călătorie*. În: *European integration–between tradition and modernity Congress*, Editura Universităţii „Petru Maior", volume number 2, 2007, p. 159.
15. Menţionăm două lucrări importante ale autorului, care abordează subiectul imaginarului: Lucian Boia, *Pentru o istorie a imaginarului*, Bucureşti, 2000, 2006; Lucian Boia, *Istorie şi mit în conştiinţa românească*, Bucureşti, 2002.
16. Lucian Boia, *Pentru o istorie a imaginarului*, Bucureşti, 2000, p. 15-16.
17. Şt. Ciobanu, *Chişinăul*, Chişinău, 1996, p. 22.
18. R.E. Park, *The City Suggestions for the Study of the Urban Environment*, Chicago, 1967, p. 3.
19. Şt. Ciobanu, *Chişinăul*, Chişinău, 1996, p. 35.
20. A. Toynbee, *Oraşele în mişcare*, Bucureşti, 1979, p. 131.
21. Vezi, Şt. Ciobanu, *Chişinăul*, Chişinău, 1996, p. 21. Împrejurările în care a fost ales Chişinăul drept capitală a Basarabiei sunt descrise, de asemenea, foarte bine în memoriile viceguvernatorului F. Vighel, *Note asupra stării actuale a Basarabiei* din 1823. Vezi, şi Pavel Balmuş, *Cum arăta Chişinăul în urmă cu 180–160 de ani*. În: *Limba Română*, nr. 11-12, anul XIII, 2003, p. 102-113.
22. I. Nistor, *Istoria Basarabiei*, Chişinău, 1991, p. 104.
23. Şt. Ciobanu, *Chişinăul*, Chişinău, 1996, p. 23.
24. Este vorba despre notiţele incluse de autor în jurnalul său de călătorie, *A Journey from Moscow to Constantinople in the Years 1817*. Vezi, Şt. Ciobanu, *Chişinăul*.., p. 23.
25. Gheorghe Bezviconi, *Semimileniul Chişinăului,* p. 33.
26. A. Th. Weltmann (Veltman), *Amintiri despre Basarabia*, 1820.
27. Şt. Ciobanu, *Chişinăul*.., p. 25; Gheorghe Bezviconi, *Semimileniul Chişinăului,* p. 38.
28. I. Halippa, *Chişinăul pe vremea lui Puşkin (1820–1823). Cu 333 de intersecţii de Lică Sainciuc*, Chişinău, 1899–1999–2011. Lucrarea este editată în cadrul ediţiei Comisiunii Ştiinţifice de Arhivă a Basarabiei, cu ocazia aniversării a 100 de ani din ziua naşterii poetului (26 mai 1899) şi include *Planul Chişinăului vechi* din timpul aflării lui Puşkin, portretul acestuia, fiind alcătuită de Ioan Halippa, Coordonator al Comisiunii, subinspector la Seminarul din Chişinău.
29. Pentru mai multe detalii, a se vedea Pavel Balmuş, *Cum arăta Chişinăul în urmă cu 180–160 de ani*. În: *Revista Limba Română*, nr. 11-12, anul XIII, 2003, p. 102-113.
30. Şt. Ciobanu, *Chişinăul*.., p. 29.
31. În perioada cercetată, oraşul era divizat convenţional în patru sectoare. Conform raportului şefului de poliţie Lazarev, din 29 martie 1851, către guvernatorul militar al Basarabiei, general-locotenentul P. Fiodorov, „...planul oraşului a fost întocmit de arhitectul Zauşkevici în limitele lui actuale; a fost făcută o nouă divizare a sectoarelor, au fost denumite străzile şi stradelele, deoarece multe dintre ele nu aveau denumiri sau numere...". În total, conform planului în cauză, oraşul Chişinău era divizat în 102

străzi, 20 stradele, 269 cartiere, care includeau 12 biserici, 35 clădiri publice şi ale instituţiilor de stat, 11 pieţe, 10 bariere, 7 poduri şi 5 suburbii.
32. Şt. Ciobanu, *op. cit*., p. 33-34.
33. *ANRM*. Fond R-2983, *Gh. Bezviconi (1861–1967),* nr. inv. 1.
34. Lucrarea doctorului I.H. Zucker, se numeşte *Basarabia*. *Observaţii şi cugetări cu prilejul unei şederi de mai mulţi ani în această ţară,* şi a fost scrisă în 1832, în perioada în care acesta s-a aflat la Chişinău. Pentru mai multe detalii, a se vedea lucrarea lui Nicolae Iorga, *Istoria românilor prin călători, Capitolul VII. Călători după 1821,* vol. III.
35. Şt. Ciobanu, *op. cit*., p. 32.
36. *Ibidem*, p. 33.
37. Michael Hamm, *Kishinev: The character and development of a Tsarist Frontier Town*. In: *Nationalities Papers*, Volume 26, Issue 1, 1998, p. 23.
38. Fiind specialist în planificare teritorială, K. Lynch consideră *identitatea urbană*, alături de structură şi sens, componentele esenţiale ale imaginii unui mediu. Autorul consideră că identitatea urbană se construieşte „nu în sensul de a corespunde cu altceva, ci în sensul de „individualitate" sau „totalitate". Kevin Lynch, *The image of the city,* Cambrigde, 1960.
39. *Бессарабия: географический, исторический, статический, экономический, литературный сборник* (под ред. П. Крушевана), Москва, 1903, p. 41.
40. Şt. Ciobanu, *op. cit*., p. 21.
41. В.И. Жуков, *Города Бессарабии 1861–1900. Очерки социально-экономического развития*, Кишинев 1975г., p. 130. Conform afirmaţiilor istoricului V. Jukov, în anul 1897, oraşul Chişinău se situa pe locul 14 printre oraşele europene ale Imperiului Rus, a căror populaţie depăşea 100 mii de locuitori, după: Petersburg (155 mii), Kazani (130 mii), Saratov (137 mii), Astrahani (113 mii), Rostov-pe-Don (120 mii), Ekaterinoslav (113 mii), Tula (115 mii), Chişinău (108 mii).
42. Şt. Ciobanu, *op. cit*., p. 24.
43. *Ibidem*.
44. Pavel Balmuş, *Cum arăta Chişinăul în urmă cu 180–160 de ani*. În: *Revista Limba Română*, nr. 11-12, anul XIII, 2003, p. 102-113.
45. *Ibidem*.
46. I.H. Zucker, *Basarabia*. *Observaţii şi cugetări cu prilejul unei şederi de mai mulţi ani în această ţară*, 1832.
47. Şt. Ciobanu, *op. cit*., p. 22.
48. *Ibidem*, p. 48-49.
49. *Ibidem*.
50. Potrivit *Recensământului imperial de la 1897*, evreii, care constituie populaţia majoritară a oraşului în perioada ţaristă (45,93% sau 49 829 persoane din numărul total de 108 483 de locuitori ai oraşului), locuiesc în partea veche a oraşului, se ocupă de comerţ, iar o parte mai mică sunt industriaşi şi meseriaşi şi deţin cele mai multe întreprinderi comerciale şi industriale, cât şi clădirile din zona centrală a oraşului. Ei sunt cei, care s-au adaptat mai uşor la diferitele regimuri politice, dar respectiv, identitatea lor este pusă sub semnul întrebării: doar cei săraci mai vorbesc limba maternă.
51. În perioada ţaristă, o serie de străzi ale Chişinăului poartă „amprentele" aspectului etnic al locuitorilor săi. Astfel, atestăm: strada Armenească (existentă şi în prezent), strada Bulgară (despre evoluţia acesteia, a se vedea studiul realizat de I. Duminică, *Strada Bulgară – parte componentă a Chişinăului istoric.* În: *Identitățile Chișinăului.Materialele conferinței,* 12-13 septembrie 2011, Chișinău. Coord: S. Musteață, Chișinău, Pontos, 2012, p. 57-70.), str. Evreiască, denumită ulterior, Cahul, str. Fariseilor, str. Sinagoga (str. Bălţi) ş.a.

2. Economie și societate

POPULAŢIA SATELOR MĂNĂSTIREȘTI DIN MOLDOVA (SECOLELE XV–XVI). CATEGORIILE SOCIALE ȘI RAPORTURILE CU STĂPÂNII ÎN CADRUL REGIMULUI SENIORIEI

Dr. Igor SAVA
Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” din Chişinău

The population of Moldavian monasteries villages (XVth–XVIth centuries). Social categories and relationships with owners under the seigniorial regime

Summary

The theme of social structures and relationships in the Romanian medieval society is one of the controversial issues of national historiography. The objective of this article is to identify the social structures attested in villages of Moldavian monasteries in the fifteenth and sixteenth centuries and explain the principles of relations between seniors and subservient population. The methodology chosen is an interdisciplinary perspective used in social history research. The author deals the relations of medieval Moldovan society based on the report of domination manifested in everyday practice by the manorial regime. He was a key feature of the forms, expressions and representations of power in the Middle Age. As a result of research sources we have identified some categories of the population in monasteries villages (peasants, slaves), which are distinguished by socio-juridical situation, all the taxes paid, personal servitudes and dependence on senior. The immunity privileges granted by the State Moldovan monasteries, shows that they, in relation to noblemen, had the right to hold on villages donated. Under the lordly ecclesiastical regime, the power of monasteries on the population of the dependent villages was manifested in administrative, fiscal, economic forms, but in particular, in judicial process exercised without the participation of state governors.

Metodologie şi surse

Tema structurilor sociale şi a raporturilor în societatea medievală românească a creat în trecut una dintre problemele controversate ale istoriografiei naţionale [1]. Originea şi evoluţia ţărănimii a constituit direcţia prioritară în acest domeniu. În stadiul actual al cercetărilor, deşi avem contribuţii importante la temă, rămânem la concluzia că anumite subiecte nu au fost abordate direct, decât tangenţial, pe de o parte, iar studiile apărute nu au explicat detaliat o serie de aspecte, pe de altă parte. Populaţia din satele subordonate mănăstirilor şi principiile raporturilor cu stăpânii nu constituie

o excepţie în această ordine. Totodată, constatăm erori sub aspect metodologic în studiul istoriei ţărănimii româneşti. În privinţa noutăţii expuse de maniera de abordare a subiectului, nu insistăm asupra originalităţii prezentului studiu, ci readucem în câmpul observaţiei una dintre carenţele cu care s-a confruntat în ultimele decenii medievistica românească – interesul minim pentru promovarea unor direcţii, pentru revigorarea altora sau pentru formarea unor noi specialişti [2]. Deci, este clar că tema poate fi încă explorată şi din perspectiva revigorării unei direcţii mai vechi, menţionăm că sunt aşteptate noi contribuţii în studierea originii şi dezvoltării domeniului ecleziastic în Ţările Române.

Obiectivul acestui articol este de a identifica structurile sociale din satele mănăstireşti din Moldova secolelor XV–XVI şi de a explica principiile şi caracterul raporturilor complexe dintre stăpâni şi populaţia aservită. Metodologia pe care se va merge ţine de perspectiva interdisciplinară utilizată în cercetarea istoriei sociale. Principiul călăuzitor în abordarea relaţiilor din societatea Moldovei medievale este cel al raporturilor de dominare, manifestat în practica cotidiană prin regimul senioriei. El a constituit o trăsătură fundamentală a formelor, expresiilor şi reprezentărilor pu terii în Evul Mediu.

Interpretările asupra puterii în Evul Mediu românesc s-au soldat cu contribuții importante [3], astfel că o serie de concluzii emise de cercetători sunt relevante pentru a explica multiplele aspecte ale fenomenului. În discursul de legitimare în faţa societății, instituția care a revendicat puterea supremă în stat, domnia, a utilizat în acest proces atât cuvântul, ca mijloc principal de transmitere a mesajului puterii prin intermediul actelor de cancelarie, cât și atribuțiile supreme pe care le deţinea monarhul în raport cu restul societății. Din perspectiva vocabularului politic, titlul de voievod în Ţările Române constituie atributul de maiestate în raport cu ceilalți principi creștini ai Europei, în timp ce titlul de domn reflectă atributul de suveranitate [4]. Funcția militară de voievod, la început electivă apoi titlu ereditar, plasează principele din calitatea sa de conducător suprem de oaste în ipostaza de garant al ordinii sociale și sursă de autoritate asupra societății [5], dacă luăm în calcul atributul de coerciție pe care îl are puterea în orice societate. În acest context exercitarea „plenitudinii drepturilor regaliene", care vizează încasarea de dări şi exercitarea atribuțiilor juridice şi nu funcţia de rege [6], străină românilor, este relevată cel mai bine de privilegiile imunitare acordate de domn instituțiilor ecleziastice, prin care el renunța la acestea în favoarea aşezămintelor. O altă explicație a concesiilor obținute de clerici din partea domniei, fapt ce ilustrează poziția lor distinctă în ierarhia societății medievale, o regăsim în antiteza dintre *dominatio* și *regimen*. Frica de Dumnezeu, o manifestare a raportului dintre cele două entități, constituie aici principiul legitimității regale [7]. Practica complexă a ctitoriei, potrivit căreia domnii Moldovei ofereau danii, imunităţi și protecție mănăstirilor (în acte – *danie, milă, închinare*) cu scopul ca oamenii Bisericii să asigure prin rugăciune mântuirea sufletelor familiei domnului sau anturajului acestuia, denotă o trăsătură importantă a mentalului colectiv medieval. Domnul ţării acceptă calitatea de „eu, robul stăpânului meu, Isus Hristos" [8].

Pentru a evita anumite confuzii prezente în medievistica românească a secolului al XX-lea, sub aspect metodologic, susținem principiul că orice abordare a raporturilor

din societatea Moldovei medievale ar trebui să plece de la analiza raporturilor de dominare şi a multifuncţionalităţii acestui sistem şi nu de la elementele ce țin de diviziunea socială a muncii sau alte aspecte interpretate prin prisma ideologiei statului modern [9]. Aceasta deoarece unii termeni ca „stat", „teritoriu", „popor", intraţi în uzul academic pentru a descrie exercitarea puterii abia în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, nu au aceeași semnificație în vocabularul politic medieval [10]. Ne raportăm poziţia la opinia lui A. Guerreau, potrivit căruia în centrul sistemului complex se află *dominium* – un raport social original, alcătuit din simultanietatea şi unitatea dominării exercitate asupra oamenilor şi asupra teritoriului. Dominarea, care a avut în Evul Mediu sensul de putere asupra pământului şi putere asupra oamenilor, implică un raport inegal și asimetric, unul de forță, exercitat în sens unic asupra unei colectivități, și avantajele obținute de cel ce domină asupra celor dominaţi [11]. În cadrul raportului de dominare din societatea Moldovei medievale, care este un raport de putere ce vizează oamenii şi un pământ, a existat un pol social dominant, compus din domn şi anturajul său, elite boiereşti şi clericale, şi cel dominat – restul societății, cuprinzând marea masă a celor neprivilegiaţi, desemnaţi în actele interne, general, prin termenii „oamenii noştri săraci", „robi" etc. Ierarhia socială şi inegalitatea pe care o generează acest raport a fost o structură definitorie a societăţilor din epoca medievală. Din perspectiva imaginarului social medieval, ierarhia a fost reprezentată ca un principiu de origine divină, unul ordonator, specific elementelor lumii celeste, cât şi structurilor terestre, organizate pe baza unui raport riguros de determinare, care funcţiona de sus în jos. Punctul de pornire îl constituie Dumnezeu, perfect între toate, punctul final fiind zona subpământeană a tenebrelor. Distanţa faţă de divinitate a diferitelor entităţi era determinată de gradul lor de perfecţiune sau în funcţie de pertinenţa lor relativă pentru mântuire [12].

Relațiile sociale dintre cele două entităţi trebuie analizate prin prisma unui singur raport de dominare, deoarece din perspectiva discursului legitimării puterii în Moldova avem un singur domeniu, ce aparţine, teoretic, voievodului și este reprezentat de întregul pământ al Moldovei. Corelând funcționarea dreptului de *dominium eminens* cu caracterul patrimonial al stăpânirii punctăm că voievodul nu poate fi considerat „proprietarul" tuturor pământurilor din Moldova medievală. Proprietatea are o accepțiune modernă, ce tinde să sublinieze diferenţa dintre public şi privat, diferenţă pe care nu o putem sesiza la nivelul organizării politice medievale [13].

Semnalăm diferenţe majore între satele ce formau domeniile boiereşti şi cele ecleziastice. Boierimea moldovenească, deşi formează în perioada secolelor XIV–XV polul dominant, nu exercită un raport de dominare asupra oamenilor și pământurilor din satele dependente. Boierimea primeşte ca răsplată sate şi nu pământuri sau teritorii compacte pentru credinţa și serviciile aduse domniei. Boierii nu trebuie priviţi ca o aristocraţie funciară cu atribuții politico-administrative (colectarea dărilor şi exercitarea actului de justiție revenind dregătorilor domnești) [14], ci ca o elită militară, acesta fiind rolul ei în cadrul raportului de dominare. Funcţionarea aşezămintelor de cult s-a bazat, însă, pe alte principii – dreptul de ctitorie şi privilegiul imunităţii. Prin domeniul ecleziastic înţelegem, sub aspect al patrimoniului material, totalitatea

bunurilor şi a drepturilor privind exploatarea acestora, concentrate în cadrul unei unităţi teritoriale cu o structură economico-socială şi o organizare complexă, constituită, în general, din „rezerva seniorială” şi din gospodăriile şi pământurile ţărăneşti ale unei comunităţi rurale. Din punct de vedere al cadrului juridic, mănăstirile, în raport cu boierii, deţineau dreptul de *stăpânire* asupra satelor donate, chiar dacă cuvântul nu figurează în documentele de întărire domnească. S-a materializat prin exercitarea actului de justiţie şi interdicţia amestecului dregătorilor domnești în satele subordonate clerului înalt. El se prezintă ca unul incomplet, deoarece instituția ecleziastică, deşi are drepturi juridice, se află în imposibilitatea de a asigura coerciția. Totuşi, după cum s-a afirmat, dreptul ei este superior față de simpla „stăpânire” boierească [15].

Sintagma „uric cu tot venitul” din actele interne, care reflectă dreptul de stăpânire al instituţiei ecleziastice, a fost interpretată de unii autori ca o formulă concisă prin care în Moldova secolului al XV-lea beneficiarul unui privilegiu scris era înzestrat cu imunităţi complete. Complementar acestei păreri, s-a susținut că uricul ar reprezenta nu doar o imunitate, ci şi o întărire pe care titularul era îndreptățit să o transmită ereditar [16]. Prin titular înţelegem aici mănăstirile ca subiecte de drept colectiv. Etimologic, cuvântului *uric,* o deformare a maghiarului örök, corespunde în vocabularul medieval termenul latin *aeternum,* prin care cancelaria domnească marca ideea transmiterii ereditare. Sub aspect al patrimoniului, uricul vizează posteritatea beneficiarului, căruia i se garantează că urmaşii săi vor beneficia de aceleaşi drepturi [17]. Trebuie de avut în vedere şi faptul că referitor la instituțiile religioase termenul uric capătă şi sensul de stăpânire eternă, deoarece în baza reglementărilor nomocanonice bunurile donate unei fundaţii religioase sunt declarate imuabile, iretractabile şi aparţin instituţiei pe veci. Concludent este punctul de vedere ce insistă pe faptul că mănăstirile moldoveneşti îşi organizează şi administrează satele în baza legislaţiei bizantine, a dreptului canonic şi nu potrivit dreptului local *jus valachicum*. Imunităţile acordate de domnie, care interzic dregătorilor de ţinut să intre în satele închinate mănăstirilor, intrau în vigoare potrivit canoanelor 11–13 ale Sinodului de la Niceea (751) din legislaţia bizantină [18]. Conform altei păreri, „uric cu tot venitul” nu este legat obligatoriu de acordarea vreunui privilegiu de imunitate, ci de ideea întăririi pe care domnul ţării o dă actelor juridice referitoare la mutaţiile de proprietate [19].

Deci, regimul de autoritate ecleziastică reflectă ansamblul drepturilor de stăpânire ale unei fundaţii asupra populaţiei şi teritoriului în care se exercita guvernarea. Expresia acestui sistem o constituie *senioria.* A da o definiţie acestei realităţi istorice incontestabile este o încercare extrem de complexă. După cum a afirmat D. Barthélemy, nici măcar câteva volume nu ar fi suficiente pentru analiza istoriografică a ceea ce medieviştii au numit seniorie [20]. Suficient de vast, conceptul de seniorie se aplică de fapt mai multor categorii de obiecte istorice. Senioria reprezintă fie un domeniu rural şi o celulă de viață socială destul de călduroasă, fie despotismul unui stăpân de castel. Înseamnă, deci, raportul interuman dintre seniorul medieval şi şerbul său: un raport negociabil şi personalizat, asemănător cumva celui vasalic, fapte ce-i diferenţiază de stăpânul şi sclavul din societatea antică. O altă latură a regimului ţine de relaţia funciară ce se stabileşte între posesorul de pământ şi arendaşii săi, cu

titluri diverse: o împărţire a drepturilor de proprietate şi o intercalare de elemente reale şi personale ce sfidează principiile dreptului modern. Senioria înseamnă, totodată, administrarea întregului sau a unei părţi dintr-o „seniorie de sat” de către agenţii seniorului nobil ce posedă titlul [21]. Înţelegem că senioria a fost o „unitate fundamentală a regimului feudal”, cum a prezentat-o M. Bloch, şi din perspectiva puterii „o structură de autoritate”, întrucât atribuţiile stăpânului (senior, dominus) în raport cu proprietatea sa afecta viaţa celor ce se aflau pe cuprinsul senioriei, în sensul că ea acţiona în concurenţă sau chiar în locul puterii statului şi a familiei [22]. Deci, senioria reprezintă nu numai o bază materială de unde şi rezultă specificul ei funciar în epocă, ci se definește, întâi de toate, printr-un atribut esenţial: dreptul de a comanda, constrânge şi pedepsi, prerogative desemnate în vocabularul medieval prin expresia *bannum*. De aici şi denumirea generică a acestei proprietăţi de *seniorie*, *dominium*, adică *stăpânire*, care vine în contrast cu „domeniu feudal”, o expresie inventată de literatura de stânga a secolelor XIX–XX și care nu este prezentă în vocabularul medieval [23]. În cadrul regimului senioriei puterea este exercitată sub toate aspectele sale [24], asupra unor persoane de condiţie servilă şi supuse, într-un fel sau altul, stăpânului.

După cum au demonstrat cercetările întreprinse în această direcţie, nu a existat un tip clasic al senioriei şi trebuie să înţelegem că în orice moment societatea se construieşte dintr-o serie de relaţii de putere destul de complexe, care formează tot atâtea tipuri de seniorii. Am punctat câteva trăsături ale senioriei, mai relevante, pentru a ne exprima poziţia asupra acestui tip de interpretare. Din perspectivă comparatistă, deşi ea nu constituie obiectivul acestui articol, menţionăm că o serie de elemente ale sistemului seniorial din Occident se regăsesc şi în structura şi principiile de organizare a domeniului mănăstiresc din Moldova secolelor XV–XVI. În continuare, vom trece la identificarea structurilor sociale în satele subordonare mănăstirilor moldoveneşti prin optica raportului de dominare şi a drepturilor conferite de privilegiile de imunitate, emise de cancelaria de stat, şi manifestate în cadrul regimului seniorial.

În ceea ce priveşte sursele perioadei menţionăm faptul că prioritate vor avea documentele interne emise de cancelaria Ţării Moldovei (diplome de danii, hrisoave ale întăririlor domneşti etc.), dat fiind puterea lor juridică în stabilirea sau contestarea proprietăţii. Deşi secundare în raport cu primele, alte categorii de izvoare utile acestui tip de cercetare a istoriei sociale sunt pisaniile, inscripţiile funerare, imaginile iconografice, care oferă informaţii, în special despre edificiile de cult, ctitorii etc. Nu în ultimul rând, studierea vocabularului medieval este la fel de importantă în lectura surselor istorice. Puţinele surse de care dispunem pentru perioada secolelor XV–XVI ne permit, în cazul Moldovei, doar o analiză a cuvintelor care se referă mai mult la putere, restul elementelor sistemului de reprezentări sociale fiind incerte. Importanţa analizei socio-limbajului este dată de faptul că el reprezintă o reflecţie a societăţii, unde fiecare grup social utilizează un anumit tip de limbaj, care îl poziţionează în cadrul acesteia. Or, fiecare societate are propriul său sistem de reprezentări, care corespund structurii ei de ansamblu [25].

Structurile sociale de pe domeniile mănăstireşti. Principiile guvernării şi caracterul raporturilor în cadrul regimului senioriei

După cum am mai menţionat, în cercetarea structurilor sociale din Ţările Române în perioada medievală nu s-a ajuns la un consens unanim asupra problemei. Originile şi evoluţia ţărănimii a fost unul dintre subiectele sensibile, deoarece ea, potrivit unei concepţii generale, a constituit principala „clasă socială" din trecutul Ţărilor Române. Încă din secolul al XIX-lea istoriografia românească a oscilat în jurul a două opinii diametral opuse. Prima, încerca să acrediteze existenţa a două categorii de ţărani – liberi şi aserviţi (şerbii); a doua, insista asupra identificării doar a unei singure categorii, ţăranii aserviţi, pentru că ceilalţi, în calitate de deţinători de pământuri, au fost asimilaţi de boieri. Influenţate de contextul politic, divergenţele de opinii, după L. Pilat, nu se datorează unor perspective ideologice, ci unor erori metodologice, generate de nedorinţa istoricilor de a face distincţie între două categorii sociale pe care izvoarele nu le menţionează [26]. Observaţia autorului citat vine în sprijinul concepţiei despre *dominium* a lui Al. Guerreau, care a susţinut absenţa în Europa medievală a noţiunii de ţăran, cu sensul pe care acest termen îl are în zilele noastre, în general de posesor sau stăpânitor de pământ. Potrivit autorului, numeroşi sunt termenii ce desemnează populaţia rurală, printre ei se disting două categorii: care desemnează un statut juridic (*servi, mancipia, liberti*) şi cei care indică o rezidenţă (*agricolae, rustici, villani, mansionari)* sau o nouă rezidenţă (*coloni, hospites*) [27]. Impropriu este şi termenul de „clasă socială", utilizat în locul celui de *ordines* în analiza societăţii din Europa medievală, a ierarhiilor şi a raporturilor interumane. Or, societatea medievală nu s-a organizat după principiile moderne ale meritului, profesiei, averii, ci după principiul ierarhiei şi în funcţie de origine, de unde şi însemnătatea economică, politică şi socială a familiei.

Multitudinea denumirilor care prezintă populaţia Ţării Moldovei în secolele XV–XVI ridică probleme de raportare a oamenilor sub aspect juridic la categorii sociale distincte. Precizăm că în actele interne moldoveneşti nu întâlnim termeni cu referinţă directă la ţărani. Sensul lor este, mai degrabă, unul generic, desemnându-i nu pe ţărani, ci pe toţi locuitorii ţării. În general, oamenii, cât şi pământul, sunt cuprinşi în termenul slav люди, unul exclusiv care indică populaţia din satele mănăstireşti în secolul XV, parţial şi în veacul XVI [28]. Anumite surse menţionează pe *cioloveaca* şi *uboghi liudi*. În documentele cu caracter extern apar *podani, zemleane*, *terrigenas homines, pauperes, homines subditi, ioabagines.* Pornind de la încadrarea satelor, după centrele administrative, în sate de ocol şi sate de ţinut, Al. I. Gonţa susţine că în Moldova secolului al XV-lea, megieşii erau oamenii pământului, *terrigenas homines*, pământeni, *zemleani,* sau agricultori, *incolae,* în raport cu pământul. Cei menționați ca *poddani, iobagines, homines subditi* etc. sunt supuși în raport cu domnia şi cu ceilalți stăpâni, teritoriali. Ca stare socială, ţăranii sunt oameni săraci, *uboghi liudi, paupere* [29]. C. Cihodaru este mai rezervat în privinţa ultimei constatări, precizând că *uboghi liudi,* deşi formau în timpul domniei lui Alexandru cel Bun categoria oamenilor neprivilegiaţi ai ţării, nu erau neapărat săraci. Convenţional, oamenii de rând în acea perioadă pot fi încadraţi sub aspect teritorial la două entităţi – proprietăţile

domniei şi domeniile supuşilor (boierii, mănăstirile). În pofida faptului că procesul de aservire cunoscuse progrese în secolul al XV-lea, aceștia erau oameni liberi şi se bucurau de dreptul liberei strămutări [30]. Potrivit altor istorici [31], grupul indicat ca *ubogi liudi* era o categorie servilă cu pondere redusă în masa populaţiei rurale din perioada secolelor XIV–XVI.

Departe de a epuiza acest subiect, precizăm că termenii latini puşi în discuţie provin din documente cu caracter extern, de aceea nu putem admite o terminologie de uz general. Folosiţi în anumite contexte, ei fac referinţă la diferite situaţii, nu neapărat la o categorie socială distinctă, cel puţin pentru perioada secolelor XIV–XV. Prin analogie cu tripartiţia funcţională („cele trei ordine”) din societatea Occidentului medieval [32], pare argumentată ideea că pentru acei *uboghi liudi* din societatea moldovenească a veacurilor XIV–XV ar trebui să folosim termenul şi sensul de „oameni sărmani”. Ei reprezentau marea majoritate a societăţii, şi după statutul juridic, spre deosebire de boieri şi instituţiile ecleziastice, nu deţineau *privilegii*. Din perspectiva discursului de legitimare a Puterii şi de modul în care aceasta prezintă societatea pe care o domină, avem o „societate războinică”, în fruntea căreia se află voievodul, care se prezintă ca „stăpân” prin graţia divină, asupra oamenilor şi pământurilor. Sub aspectul funcţiilor sociale, avem un pol format din boieri, care reprezintă anturajul domnului, şi elita războinică a societăţii [33]. În acest pol dominant sunt prezenţi şi „oamenii din casa lui Dumnezeu”, care aspiră de a fi în vârful societăţii, în virtutea faptului că Biserica defineşte spiritual poporul creştin, iar clericii se roagă pentru salvarea sufletului tuturor credincioşilor – „pentru mântuirea sufletelor domniei noastre”, „pentru ţară şi boieri” etc., sintagme prezente în documente. În sfârşit, la baza societăţii se află marea masă a celor dominaţi, compusă din locuitorii satelor şi târgurilor, care, în schimbul întreţinerii elitelor privilegiate, beneficiază de protecţie din partea acestora. Marginalii acestei societăţi au fost robii, structură pe care o vom analiza spre finele studiului.

În secolul al XVI-lea, impactul evenimentelor politice, determinat de instaurarea regimului de suzeranitate otomană, este sesizat în economia ţării, societate şi în structura stăpânirii funciare. În documentele interne ale Moldovei se întâlnesc termeni generici cu referinţă la populaţie, *oameni, săteni* [34], însă începând cu mijlocul secolului al XVI-lea termenul care va fi cel mai frecvent utilizat de cancelarie pentru a indica populaţia aservită va fi cel propriu de *vecin,* sub forma slavă сосед. Folosit iniţial ca termen distinctiv atribuit coloniştilor străini din slobozii pentru a-i deosebi de autohtoni [35], *vecin* va căpăta apoi o accepţie mai largă în Ţara Moldovei, indicându-i pe toţi locuitorii satelor care şi-au pierdut drepturile de stăpânire a pământului şi libertatea personală [36].

Posluşnicii reprezintă o categorie a populaţiei atestată documentar pe domeniile mănăstireşti. Hrisoavele domneşti emise mănăstirii Probota de Petru Rareş, la 24 aprilie 1543, şi Iancu Sasul, la 21 iulie 1581 [37], ofereau dreptul pentru călugării de la Poiana Siretului şi „posluşnicii lor” să-şi apere iezerul Beleu cu gârlele, având voie să confişte totul de la cei care prind peşte şi taie lemne fără ştirea egumenului. Posluşnicii mănăstirii Putna erau autorizaţi, prin cartea domnească a lui Ştefan Rareş, să apere braniştea mănăstirească, care începe la obârşia Şicovului şi se termină la gura Putnei,

unde cade în Suceava [38]. Potrivit actelor emise pe 10 ianuarie 1592 şi 8 ianuarie 1593, cunoaştem că domnia scutea de dări şi slujbe, în afară de „birul împărătesc", patru case de posluşnici din Baia ale mănăstirii Moldoviţa [39].

Nu avem mărturii documentare care să indice clar statutul lor, iar încercarea unor autori de a-i încadra în categoria ţăranilor şerbi se bazează pe surse ce ţin de veacul al XVII-lea. Potrivit lor, posluşnicii formau o categorie servilă care beneficia de scutiri de dări şi slujbe către domnie, dar erau la discreţia stăpânului în privinţa obligaţiilor în muncă. În afara muncilor câmpului, unii practicau îndeletniciri speciale (morari, vieri, pescari, ciobani), meşteşuguri, sau păzeau înarmaţi mănăstirile. Deţineau loturi individuale ori erau întreţinuţi de stăpâni [40].

Din cele menţionate mai sus, trebuie să înţelegem că este dificil, dat fiind imprecizia surselor şi confuziile metodologice printre cercetători, să încadrăm oamenii atestaţi în satele mănăstireşti în aşa-numita clasă a „ţărănimii". Un lucru este cert aici, izvoarele vorbesc despre categorii servile. Indiscutabil, dependenţa ţăranilor faţă de stăpân includea mai multe forme. Satele oferite mănăstirilor, ca danie sau intrate pe alte căi în domeniul lor, intră sub incidenţa regimului senioriei, care, deşi nu a cunoscut toate manifestările din senioria clasică din Occident, vizează un raport de dominare şi de dependenţă relativ unitară între cele două entităţi. Expresia principală a dependenţei în raporturile senioriale o constituia ansamblul dărilor şi servituţilor prestate de populaţia aservită în folosul stăpânilor, în virtutea faptului că aceştia erau văzuţi, potrivit reprezentărilor sociale colective, ca „proprietari" ai pământurilor, iar cei care se hrăneau de pe ele trebuiau să achite „chirie" pentru loturile deţinute. A mai contat şi faptul că prestaţiile populaţiei dependente faţă de mănăstiri au variat, în secolele XV–XVI, în raport cu anumiţi factori: caracterul economiei din regiune, evoluţia tehnicii agricole, întinderea şi structura domeniului, gradul de dependenţă, rezistenţa opusă faţă de anumite obligaţii etc.

În comparaţie cu populaţia rurală din perspectiva statului juridic, categoriile servile din Ţările Române au avut o situaţie mai apăsătoare în raport cu deţinătorii de pământ liberi personal, indiferent cum au fost ei desemnaţi în istoriografia românească – boieri, moşneni, răzeşi, ţărani liberi etc. Cert este faptul că primii au fost supuşi, cel puţin, unei duble exploatări: de către stat şi de către stăpânii de domenii. În raport cu dările către domnie, aşa-numita rentă „feudală" a cunoscut forme similare – în muncă, produse şi mai rar în bani. Totodată, sistemul senioriei, după cum a observat W. Rösener, nu trebuie înţeles ca un sistem arbitrar, iar iobăgia ţăranilor în Evul Mediu nu trebuie echivalată cu sclavia din Antichitate. În acest raport complex se aplica dreptul seniorial, sistem în care stăpânul şi juraţii ţărani judecau în fiecare pricină. Nobilii, clericii posedau, de regulă, imunitate şi prin aceasta autoritate juridică asupra ţăranilor care locuiau pe domeniile lor. Proprietatea asupra gospodăriilor proprii le conferea ţăranilor aserviţi deţinători de loturi o poziţie relativ autonomă, ceea ce îi deosebea fundamental de sclavii antici [41].

Comparaţiile, la care am apelat uneori, cu situaţia şerbilor din Occidentul medieval, deşi sunt riscante, nu se încadrează în concepţia generală a istoriografiei româneşti de factură marxistă. Modelul utilizat oferă cheia înţelegerii raporturilor seniori-

ale în spaţiul de la est de Carpaţi, în situaţia când sursele româneşti nu surprind toate laturile raporturilor de stăpânire pe domeniile mănăstireşti. Generalizarea constituie o metodă a analizei noastre, însă particularizarea este indispensabilă înţelegerii realităţilor româneşti. Certitudine avem în cazul documentelor din timpul urmaşilor lui Alexandru cel Bun, când cancelaria domnească a emis primele privilegii de imunitate în beneficiul mănăstirilor. Importanţa lor în calitate de sursă este colosală, pentru că documentele interne precizează obligaţiile fiscale, în muncă şi în bani, datorate domniei, dar de care erau scutiţi, uneori, oamenii din satele mănăstireşti. Celelalte tipuri de surse interne (anale, cronici) sunt sumare în reflectarea subiectului. Totodată, daniile şi întăririle domneşti stipulau expres că dările şi obligaţiile în lucru, care în mod obişnuit trebuiau să susţină fiscal politicile statului, reveneau aşezămintelor monastice.

Cum se explică absenţa unor mănăstiri printre beneficiarii privilegiilor de imunitate şi de ce nu au fost emise aceste tipuri de acte în deceniile ’20–’40 ale secolului al XVI-lea? O sugestie în acest sens o oferă practica ctitoririi. Am evidenţiat în unele studii [42] faptul că potrivit reglementărilor dreptului de ctitorie, patrimoniul mănăstirilor a fost conceput în sensul general de stăpânire deplină asupra bunurilor intrate în domeniul ei ca rezultat al daniilor, fapt reflectat de formula stereotipică din acte „să fie mănăstirii uric cu tot venitul”, „în vecii vecilor”, care semnifică stăpânirea pe vecie a bunurilor. În pofida întreruperii emiterii de imunităţi către un anumit aşezământ admitem că populaţia din satele concentrate pe domeniile mănăstireşti rămânea în continuare sub regimul de dominaţie seniorială, corelând acest lucru cu formula din actele care precizau, în diverse contexte (întăriri, litigii de hotar), că satul „este al mănăstirii”. Prin această sintagmă trebuie să înţelegem că populaţia este servilă şi dependentă de mai mulţi stăpâni. Faptul în sine nu însemna neapărat o uşurare a obligaţiilor faţă de stăpânii direcţi, nu excludem şi asemenea situaţii, dar presupunea, mai degrabă, o creştere în general a dărilor, deoarece aici acţiona şi aparatul fiscal al statului. În cazul prezenţei privilegiilor imunitare toate servituţile reveneau lăcaşelor monahale. Faptul poate fi apreciat pozitiv din considerentul că populaţia servilă, indiferent de lipsa sau prezenţa scutirilor către domnie, a fost o forţă socială activă care a contribuit decisiv la dezvoltarea domeniilor mănăstireşti în Ţara Moldovei. Acest lucru nu ar fi fost posibil fără exploatarea bunurilor concentrate teritorial. Întreruperea veniturilor către aşezăminte, fie şi periodic, ar fi creat probleme în ceea ce priveşte desfăşurarea activităților spirituale, sociale şi culturale din mănăstiri. Or, în privinţa marilor mănăstiri, care constituiau un suport ideologic solid în discursul de legitimare a puterii, asemenea cazuri nu concordau cu politica ecleziastică a domniei.

Analiza izvoarelor perioadei surprinde o serie de fapte în regimul administrării satelor mănăstireşti. În secolele XIV–XV predominau dările în produsele câmpului, animale, stupi etc. cuantumul cărora era, de obicei, a zecea parte, denumite generic *desetină* sau *dijmă.* Vom analiza câteva documente relevante pentru a înţelege mecanismul perceperii dărilor şi volumul prestaţiilor, cât şi natura raporturilor de dominare în situaţiile când aşezămintele deţineau imunităţi. Locuitorii satului Balosinăuţi al mănăstirii Horodnic erau scutiţi, în august 1444, de *dare* (obligaţie în bani – n.n.), *iliş* (dare din cereale – n.n.), *desetină* (dare din produse apicole, vin, cereale – n.n.),

jold (dare pentru întreţinerea armatei – n.n.), *podvoadă* (obligaţie de transport – n.n.), *posadă* [43]. Populaţia era supusă administraţiei mănăstirii, deoarece domnul interzicea dregătorilor de ţinut de a intra în sat şi a percepe dări. Privilegii similare au fost emise la mijlocul secolului al XV-lea şi în beneficiul mănăstirilor Neamţ, Probota, Iaţco [44] ş.a.

Relevant în aspectul intensiunii şi extensiunii imunităţilor este actul emis, în august 1447, în beneficiul mănăstirii Neamţ. Cunoaştem că 17 sate ale mănăstirii nu numai că erau scutite de toate obligaţiile către domnie, cu excepţia oastei, dar şi faptul că „toate acestea mai sus-scrise să fie acestei mai înainte zise mănăstiri neclintit" [45]. Petru Aron poruncea, în august 1454, ca „tot venitul" din satul Săsciori al Moldoviţei „să meargă la mănăstirea mai sus-scrisă" [46]. Din cele două privilegii eliberate mănăstirii Probota, în aprilie 1448, cunoaştem că pe lângă scutirile ordinare date satelor Ciulineşti, Bereşteni şi Roşca, domnia elibera de slujbe pe toţi meşterii, înţelegându-se „oricâţi cojocari sunt în aceste sate sau orice meşter...sau fierar, nimeni să nu aibă nici o treabă cu ei" şi „să fie întreg acest venit mănăstirii" [47]. Un hrisov din august 1458 [48], dat mănăstirii Moldoviţa, menţionează şi alte dări, cum ar fi *desetina din albine* şi *desetina din porci* (goştina – n.n.), de care erau scutiţi locuitorii din satul Borhineşti. Sugestiv în cunoaşterea volumului prestaţiilor către un lăcaş este privilegiul din 17 aprilie 1475, dat de Ştefan cel Mare monahinelor de la Horodnic. Oamenii din satul Balosinăuţi trebuiau să dea mănăstirii toate dările domneşti şi „să păzească... şi să lucreze acestei mănăstiri" [49]. Înţelegem că cei neprivilegiaţi trebuiau să îndeplinească tot felul de munci, iar paza sau straja hotarelor era o corvoadă firească în epocă, legitimată în cazul dat şi de faptul că mănăstirea era una de călugăriţe.

Potrivit surselor, în secolul al XVI-lea categoriile sociale servile aveau aceleaşi dări şi prestaţii în muncă faţă de stăpânii lor. În unele acte apar dări către mănăstiri neîntâlnite în veacul precedent, ceea ce nu constituie un indiciu că ele nu ar fi existat anterior. Este vorba de *goştina de oi* [50], *sulgiu pe vaci, dijma pe găini* [51], *cincizeci de aspri, doi zloţi* [52] ş.a. Odată cu instaurarea regimului de suzeranitate otomană în Ţările Române apare o taxă în plus, numită în acte *darea împărătească, birul împărătesc,* ori *birul* [53]. A fost una dintre cele mai împovărătoare dări impuse populaţiei şi la care domnia renunţa foarte rar. Conform actelor emise de cancelaria Moldovei la sfârşitul secolului al XVI-lea se reţineau şi dări speciale ca *fumărit, desetină pe boi, caii de olac, postoi* [54] (întreţinerea slugilor domneşti – n.n.), de care erau scutiţi doar uneori supuşii mănăstirilor.

De scutiri depline faţă de stat beneficiau, în anumite perioade, cei care formau sate prin colonizare – *slobozii.* Regimul lor juridic şi fiscal era unul special în raport cu localităţile obişnuite. Coloniştii beneficiau la întemeierea satului de scutiri temporare de dări, de libertate personală şi de obligaţii mai reduse faţă de mănăstiri în raport cu cei din alte categorii servile. Potrivit privilegiului emis la 23 februarie 1453 [55], mănăstirea lui Iaţco avea dreptul să întemeieze sat în hotarul mănăstiresc şi să aducă colonişti, străini sau din ţară. Statutul le permitea „să fie slobozi să-şi are şi să semene grâne şi să cosească fân în ţarina târgului Suceava ca şi oamenii târgoveţi. Aceşti oameni să fie slobozi şi să umble în bunăvoie cu oale sau cu care, sau după peşte...

cu marfă..., pretutindeni în ţara noastră, vânzând şi cumpărând prin târguri şi prin sate, iar vama să nu dea nicăieri nici un groş". Scutirile acordate coloniştilor aveau un caracter provizoriu şi se acordau în general pentru un număr limitat de ani, iar cuantumul lor varia de la caz la caz [56].

În pofida informaţiilor lacunare din documente cu privire la cuantumul dărilor, cert este că privilegiile menţionau clar destinaţia lor. Putem deduce că cea mai mare parte din dările obişnuite, în circumstanţe anumite formau grosul veniturilor aşezămintelor monahale. Excepţii au format dările speciale – jold, cincizeci de aspri, birul împărătesc, caii de olac – care în exclusivitate reveneau statului, având în vedere ponderea lor la întreţinerea oastei, cetăţilor, drumurilor strategice, dar şi importanţa pentru satisfacerea obligaţiilor faţă de Imperiul Otoman.

Ansamblul muncilor şi slujbelor gratuite la care era supus şerbul în folosul stăpânului a constituit o altă dimensiune a dependenţei personale în regimul seniorial. Prestate pe partea de pământ rezervată stăpânului (*rezerva seniorială* în Occident), obligaţiile în muncă ale celor aserviţi mănăstirilor erau variate şi împovărătoare: aratul, semănatul, seceratul, cositul şi strânsul fânului, lucrul la moară, la amenajarea iazurilor, la reparatul drumurilor [57] etc. De rând cu acestea, prestau munci constând în transporturi – *podvoade* –, a cerealelor, lemnelor, fânului, vinului [58] şi altor mărfuri cu carul sau cu calul. *Posada* constituia în Evul Mediu obligaţia de a face de strajă în preajma trecătorilor din munţi şi, totodată, contribuţia specială pentru menţinerea unei cetăţi de care era scutită periodic populaţia unor sate stăpânite de mănăstiri [59].

Nefondată este opinia autorilor [60] care susţin că obligaţiile ţăranilor de a munci au fost impuse de domnie doar celor din satele mănăstireşti, din raţiunea că ei nu mergeau la oaste, decât în cazuri extreme, şi pentru că mănăstirile aveau branişti. O serie de acte demonstrează că oamenii supuşi mănăstirilor nu erau eliberaţi de participarea la oaste, decât în mod excepţional. Evident, această practică priveşte mai mult marile mănăstiri înzestrate de domnie cu branişti, dar nu lipsesc şi cazurile când mănăstiri modeste, posesoare ale unui sat sau două, dispuneau de branişti [61]. Raţiunile de ordin politic şi al securităţii, în condiţiile ameninţărilor dese din exterior, nu permiteau domniei să renunţe la practica recrutării sătenilor pentru „oastea cea mare", chiar şi în pofida regimului privilegiat de care se bucurau mănăstirile.

În secolul al XVI-lea, odată cu marile procese din spaţiul Europei, s-au produs anumite schimbări la nivelul organizării economiei din Moldova. Creşterea cererii de produse agrare şi de animale în exterior, solicitările insistente ale Porţii Otomane etc. i-au determinat pe marii stăpânitori funciari din Moldova să-şi exploateze bunurile de pe domenii şi să-şi reorienteze produsele spre piaţă. Satele îşi delimitează mai ferm zonele pentru culturi şi păşuni. În anumite zone s-a redus ponderea cultivării plantelor şi a crescut importanţa creşterii animalelor, în altele – procesul a fost invers, dintre care vitele mari cornute, oile, porcii, caii ocupau locul central la export. Beneficiari ai comerţului cu animale în exterior, contrar restricţiilor impuse de „monopolul comercial otoman", au fost domnia, marii boieri şi unele mănăstiri. Unele studii [62], au demonstrat existenţa pe teritoriul Moldovei a unei reţele de ferme zootehnice în timpul lui Alexandru Lăpuşneanu. Progresele din economie au determinat, probabil,

şi creşterea cuantumului dărilor în bani (*cincizeci de aspri*, *doi taleri*, *birul)* ale sătenilor, rentă la care domnia uneori renunţa în folosul beneficiarilor clerici şi boieri. Totuşi, în secolele XV–XVI, renta în bani este, însă, sporadic atestată în satele mănăstireşti din Moldova [63].

În ceea ce priveşte problema evoluţiei şerbiei în istoriografia românească [64], fără a neglija argumentele forte, dar şi părţile slabe ale istoricilor implicaţi în marea dezbatere, susţinem că în secolul al XVI-lea procesul aservirii „ţărănimii româneşti" era deja încheiat. Nu pare lipsit de logică faptul că acţiunile legislative de la sfârşitul secolului al XVI-lea, din Ţara Românească, şi cele de la începutul secolului al XVII-lea, în Moldova, nu introduceau, ci consacrau oficial o stare de lucruri care exista deja. În această ordine de idei, menţionăm că numeroase acte interne emise în ultimele decenii ale veacului XVI stipulează drepturile unor mănăstiri de a-şi căuta şi aduce înapoi robii fugari. Faptul poate fi prezentat ca o dovadă în explicarea exploatării pe domeniile mănăstireşti, aflată în legătură cu marile evenimente politice şi economice ale veacului. Factorii enumerați, printre care pondere a avut-o şi fluctuaţiile dezvoltării demografice, au determinat creşterea cererii în braţe de muncă pe marile domenii, ceea ce a impus restricţii privind strămutare liberă a ţăranilor şi „o adevărată goană" pentru obţinerea de pământuri şi şerbi. Procesul a cuprins şi marele domeniu mănăstiresc care, deşi a fost implicat în relaţiile marfă-bani cu avantajele economice garantate de regimul imunităţii, nu a fost scutit de tensiuni sociale. Cercetările viitoare bazate pe valorificarea de noi izvoare ar nuanţa cumva problema în cauză.

Dat fiind faptul că sursele perioadei conţin lacune informaţionale, cunoaştem, decât la general, redevenţele în muncă ale celor neprivilegiaţi. În condiţiile când stăpânii de domenii nu au dezvoltat încă exploatări agricole masive, renta în muncă, cu anumite excepţii, nu constituia în veacul al XVI-lea obligaţia fundamentală a oamenilor dependenţi. Totodată, s-a evidenţiat faptul că marea rezervă seniorială s-a format relativ târziu în Ţara Moldovei [65], după secolul al XVI-lea. Excepţiile care vizează exploatarea braniştilor mănăstireşti, sector care solicită muncă intensă din partea ţăranilor, nu poate servi ca argument solid pentru că, pe de o parte, braniştea nu se identifica în întregime cu rezerva seniorială (au existat şi alte unităţi, bunuri), iar pe de altă parte, nu toate mănăstirile au beneficiat în perioada de privilegiu de a avea branişte.

Raporturile dintre mănăstiri şi categoriile servile nu erau determinate doar de o simplă condiţionare economică, ci şi de o condiţionare de natură cvasi-politică. Aşezămintele monahale erau deţinătoarele unor puteri, mai mult sau mai puţine largi, cu caracter teritorial-administrativ şi jurisdicţional. Fiecare stăpân, pe o bază locală extinsă de drepturile imunitare, îi judeca pe locuitorii din satele sale cel puţin în ceea ce priveşte delictele minore şi contravenţiile. Astfel, latura principală a dependenţei personale a celor supuşi mănăstirilor în secolele XV–XVI este reflectată de jurisdicţia seniorială, exercitată prin organe proprii de stăpânul teritorial. Privilegiile constau în scutiri de dări şi diverse obligaţii datorate domniei, pe de o parte, precum şi într-o jurisdicţie de excepţie, pe de altă parte. De asemenea, pentru cei cu privilegii se constituiau numeroase venituri, se atribuiau unele demnităţi sau li se concesionau unele monopoluri cu caracter economic. Privilegiile au avut o dublă sursă: stăpânirea

pământului şi voinţa domnului. Privilegiile judiciare constau în existenţa unui regim judecătoresc de favoare, cât şi în atribuirea dreptului de jurisdicţie locală (mica justiţie) egumenului şi reprezentanţilor săi în teritoriu [66].

Avem numeroase surse care demonstrează funcţionarea jurisdicţiei mănăstireşti, însă vom analiza câteva acte de acest tip, cele mai concludente datând de la mijlocul secolului al XV-lea. Cât priveşte „volumul" jurisdicţiei, unele aşezăminte monastice mult mai legate de domnie, cum erau Bistriţa, Moldoviţa, Probota, Neamţ, Putna, aveau imunităţi complete, adică dreptul de a judeca toate delictele şi contravenţiile. Privilegiul dat mănăstirii Horodnic pentru satul Balosinăuţi, la 1 august 1444, indică drepturi largi de judecată ale egumenului, precizând că „pe acei oameni nimeni să nu îndrăznească să-i judece, niciodată, ci să-i judece dregătorii din această mănăstire" [67]. Imunităţile din această categorie ofereau, paralel cu actul judecății, şi dreptul încasării amenzilor judiciare – *gloabele*, *dușegubinele*, *tretina*. Pe 22 august 1447, Petru al II-lea interzicea dregătorilor de ţinut să-i judece pe oamenii din satele mănăstirii Neamţ şi mai stabilea că „nici globnicii, nici pripăşarii să nu ia din aceste sate nici gloabă, nici tretină..., ci numai călugării de la mănăstirea de la Neamţ cu egumenul ... să judece pe oamenii lor din aceste sate mai sus-scrise şi să facă ei cu această gloabă ce ştiu" [68]. Cu drepturi de judecată deplină şi încasarea amenzilor judiciare era învestit, în aprilie 1448, egumenul Probotei, în satele căruia nu aveau acces judecătorii din Iaşi şi Hârlău pentru a strânge gloabele şi tretina. Hrisovul menţionează că pe oameni „să-i judece egumenul de la Probota sau dregătorii lor, iar alt judecător să nu aibă" [69]. Atribuţii similare au deţinut şi conducătorul mănăstirii Humor, în 1456, pentru satele Pârteşti, seliştea Dieniş, şi egumenul Bistriţei care, pe lângă amenzile obişnuite, încasa, în 1459, darea episcopală din satul Lucăceşti [70].

În secolul al XV-lea atestăm o practică rar întâlnită şi deviată de la canoanele bisericeşti, când unii domni ai Moldovei au atribuit drepturi cvasi-episcopale egumenilor din ctitoriile voievodale. Indiferent de autenticitatea actului datat cu 11 iulie 1428 [71], care punea sub ascultarea mănăstirii Bistriţa cincizeci de biserici din ţinutul Suceava, cert este că el atestă această practica. Totodată, egumenul Bistriţei a încasat un timp *canonicenul* (darea episcopală) de la ungurii din satul Lucăceşti. La rândul său, Spiridon, egumenul arhimandrit al Putnei, pe 17 noiembrie 1502 a fost învestit de Ştefan cel Mare cu drepturi cvasi-episcopale asupra preoţilor din cele treizeci de sate ale mănăstirii [72]. Autoritatea sa se extindea la judecarea clericilor, încasarea dării episcopale şi a venitului din aceste parohii.

Important de precizat că nu toate privilegiile oferite mănăstirilor conţineau imunitate judiciară. Practica a variat în funcţie de stabilitatea domniei, însemnătatea ideologică a fundaţiei religioase pentru ţară, gravitatea delictelor săvârşite de oamenii închinaţi cu toată averea, „trupurile şi sufletele lor" aşezămintelor monastice etc. În domnia lui Ştefan cel Mare şi în ultimele decenii ale secolului al XVI-lea apar o serie de restricţii în privinţa delictelor judecate de mănăstiri. Ştefan cel Mare atribuia, la 19 august 1472, egumenului mănăstirii Probota dreptul de judecată deplină asupra oamenilor din satele Bodeşti, Tătarii şi Iurcani, însă gloaba pentru omor şi răpire de fată era încasată de dregătorii domneşti din Suceava [73]. Petru Şchiopul întărea, în aprilie

1588 şi august 1590, mănăstirii Probota doar gloabele şi duşegubinele din toate satele ei, restul amenzilor fiind percepute de pârcălabii, vătafii şi globnicii domneşti [74]. Potrvit hrisovului emis la 3 iunie 1599 [75], mănăstirea Neamţ putea lua doar gloabele şi duşegubinele din satul Horodişte, ţinutul Orhei, restul procedurii judiciare o realizau dregătoriile de ţinut.

O categorie marginală a societăţii medievale româneşti a fost cea a robilor ţigani şi *tătari*. Studiile realizate în această direcţie au constatat că la originea robiei în Ţara Moldovei stau turco-mongolii, implicaţi în războaie în expansiunea lor în spaţiul est-carpatic, apoi ţiganii indo-europeni. Secolul al XIV-lea constituie perioada decisivă a acestor procese imigraționiste [76]. Cercetarea actelor interne ale Moldovei arată că robia s-a dezvoltat ca o instituţie patronată de stat şi biserică. Din raţiuni politice, domnia şi-a instituit dreptul de *dominium eminens* asupra robilor capturaţi în războaie sau celor proveniţi pe cale naturală. Denumirile sub care apar robii în actele oficiale – *tătari* (origine turco-mongolă) şi ţigani (origine indiană) indică nu numai deosebirea etnică, dar şi statutul lor socio-juridic de sclav [77]. Faptul că în actele moldoveneşti ale veacului al XVI-lea robii tătari nu mai apar distinct de cei ţigani poate fi înţeles astfel: tătarii fie îşi pierd identitatea printre autohtoni, ori cele două categorii s-au omogenizat sub aspect juridic şi al modului de viaţă. Biserica română, la rândul ei înzestrată cu robi, a consfinţit sub aspect ideologic această instituţie. Sursele identifică robii în funcţie de stăpânii lor: domnia, mănăstirile şi boierii. Gh. Potra îi numeşte *vătraşi* pe ţiganii mănăstireşti şi boiereşti, iar după ocupaţii îi împarte în ţigani *căsaşi,* ţigani de *curte* şi ţigani de *ogor*.

Robii mănăstireşti formau categoria cea mai numeroasă în cadrul marginalilor. În Moldova primele danii în robi au fost făcute mănăstirilor de către domni, apoi în surse apar dregătorii domneşti şi simpli boieri ca proprietari de robi. Cancelaria domnească prin hrisoavele de întărire ducea o evidenţă strictă asupra robilor. Comparativ cu Ţara Românească, numărul de robi dăruiţi de domni mănăstirilor moldoveneşti în secolul al XV-lea este mai redus, variind între unul şi zece sălaşe. Sursele arată că în acest veac doar şase mănăstiri au beneficiat de danii domneşti în robi tătari, mult mai numeroase fiind, însă, cele în ţigani. Astfel: Moldoviţa a beneficiat de 4 danii şi întăriri în număr de circa 37 de „suflete" [78]; Probota – obţine 9 danii şi întăriri care-i atribuiau 37 de robi [79]; Bistriţa – are patru danii şi întăriri a 75 de suflete [80]; Neamţ – beneficiază de şase danii şi întăriri de 45 de robi [81]; Putna – miluită cu 2 danii de 20 de robi [82]; Vişnevăţ – o danie de 5 robi [83]. Deci, cele şase mănăstiri moldoveneşti stăpâneau circa 219 sălaşe, ceea ce constituia aproximativ 1533 de suflete, în cazul când acceptăm circa 6–7 oameni pentru o gospodărie. Trebuie să se înţeleagă că cifrele prezentate sunt orientative, ele bazându-se pe actele de danie şi pe hrisoavele de întăriri domneşti a proprietăţii.

În secolul al XVI-lea, alte şapte mănăstiri devin posesoare de robi ţigani: Dobrovăţ – 17 sălaşe [84]; Tazlău – 3 sălaşe [85]; Humor – 4 sălaşe [86]; Berzunţ – 10 sălaşe [87]; Pângăraţi – 1 sălaş [88]; Agapia – 2 sălaşe [89]; Galata – 26 sălaşe [90]. Vechile ctitorii moldoveneşti, de asemenea, stăpâneau numeroşi robi: Bistriţa – 41 sălaşe [91]; Neamţ – 24 sălaşe [92]; Moldoviţa – 92 sălaşe [93], iar mănăstirea Probota – în jur de 71 sălaşe [94]. Cifrele reflectă estimări pentru care avem suport documentar.

În Moldova secolului al XV-lea s-a cristalizat un „drept al robilor”, ce conţinea norme care reglementau multitudinea aspectelor vieţii lor. Potrivit statutului lor juridic, robii puteau fi moşteniţi, schimbaţi, vânduţi sau cumpăraţi ca bunuri ce aparţineau pe deplin unui stăpân de pământ. Teoretic, însă, stăpânii nu aveau dreptul asupra vieţii robului. Datorită faptului că robii nu erau consideraţi subiecţi de drept, de aici rezultă că erau absolviţi de răspundere în faţa justiţiei. Conform procedurii de judecată în Ţările Române, anume stăpânii robilor erau responsabili de infracţiunile acestora; ei achitau despăgubirile şi plăteau amenzile judiciare. Una dintre normele sistemului prevedea că în situaţia când era ucis un rob, stăpânul delincventului trebuia să ofere, ca recompensă, un alt rob în locul celui omorât. Uricul emis mănăstirii Neamţ, la 1 noiembrie 1487, menţionează cazul tătarului Cosma, omorât de ţiganii de la mănăstirea Bistriţa, pentru care călugării l-au dat în schimb pe ţiganul Nenciul [95].

Dependenţa robilor se manifesta sub mai multe aspecte. Sursele perioadei nu oferă detalii despre obligaţiile în muncă ale robilor. Prin analogie cu situaţia robilor din Balcani, dat fiind similitudinile dintre instituţiile româneşti şi cele ale slavilor, ar putea fi clarificate anumite aspecte la subiect. În Serbia, robii deţinători de loturi prestau munci variate în folosul stăpânului, cel puţin două zile pe săptămână. Cei care locuiau în incinta sau în jurul mănăstirii, erau obligaţi să facă diferite munci casnice speciale, în calitate de servitori, bucătari, paznici, meşteşugari etc. Deşi predominau muncile casnice, existau ţigani care lucrau şi la câmp. Situaţia ultimilor era, în opinia unor autori, mai grea decât a altor categorii de robi [96]. Fără suportul documentar cert nu suntem siguri că în cursul secolului al XV-lea, după cum s-a afirmat, robii au jucat un rol mai important în producţia agricolă a marelui domeniu, comparativ cu secolul al XVI-lea, când scade ponderea lor în sectorul agrar, dar creşte simţitor în domeniul meşteşugurilor [97].

Robii trăiau în sălaşe, comunităţi mici ce grupau mai multe familii. Mulţi dintre ei aveau gospodărie proprie, mijloace de producţie, animale şi alte bunuri, ceea ce le permitea să-şi îndeplinească prestaţii către stăpâni. Hrisovul emis la 12 iulie 1434 [98], anunţa că Ştefan al II-lea miluia mănăstirea Moldoviţa cu două sălaşe de ţigani, care îi reveneau „uric, cu tot venitul, şi cu darea şi cu tot”. Pe 7 mai 1443, Ştefan al II-lea întărea mănăstirii Probota nouă sălaşe de tătari ca „uric şi cu toate sălaşele lor şi cu toată averea şi cu vitele lor” [99].

Documentele secolului al XVI-lea sunt mai precise privitor la ocupaţiile şi averea ţiganilor. Observaţii asupra numelor purtate de robi ar putea servi ca reper în stabilirea, în parte, a ocupaţiilor. Întâlnim în acte Vasile Cărbune, Luca Căldare, Alexa Ocneanul, Radu Zlătar, Luca Lăcătar, Magdalina Cojocăriţa ş.a. Totodată, în categoria robilor au existat diferenţe de avere, avem chiar şi posesori de pământ. La 5 octombrie 1572, Ioan vodă întărea ţiganului Nicola a treia parte din a cincea parte din satul Boloteşti, cu vad de moară la Putna, pe care a cumpărat-o el cu 120 de zloţi tătăreşti de la Toma şi rudele acestuia, în timpul lui Alexandru Lăpuşneanu [100]. Este un caz rar care atestă faptul că în secolul al XVI-lea s-au produs schimbări în planul mobilităţii sociale a robilor. Inegalitatea materială este confirmată documentar şi prin prezenţa în fruntea comunităţilor de robi a unor mici dregători – *cnezi*, *juzi*, *vătămani* tătari şi ţigani. Un act

de danie în robi pentru Probota, din mai 1443, îl menţionează pe Tulea vătăman [101] alături de ceilalţi tătari mănăstireşti. Iancul Sasul întărea, la 11 mai 1581, 24 de sălaşe de ţigani mănăstirii Neamţ, care îl aveau în frunte pe Boluşco judele [102]. Strângerea dărilor de la robi se făcea de către *globnici,* recrutaţi adesea din rândurile robilor. Tot aceştia duceau evidenţa şi erau obligaţi să-i aducă înapoi de robii care fugeau în alte regiuni ale ţării sau peste hotare. Un act de la Bogdan Lăpuşneanu arată că monahii de la Putna aveau dreptul să-şi caute peste tot în ţară ţiganii fugiţi şi să-i aducă la mănăstire [103]. Un caz similar s-a produs la Moldoviţa, în aprilie 1578 [104]. Mănăstirea Neamţ se numără printre stăpânii de robi care şi-au pierdut forţa de muncă. Hrisovul de întărire dat de Ştefan Răzvan, în mai 1595, îi oferea dreptul să-şi urmărească robii fugari [105].

Analiza surselor menţionate obligă la formularea unor concluzii referitoare la natura raporturilor dintre mănăstirile moldoveneşti, în calitate de stăpâni, şi populaţia intrată în regimul dependenţei senioriale. Comunitatea rurală era subordonată în toată Europa medievală puterii unui senior [106], laic sau cleric, stăpânitor de terenuri, deţinător al unor atribuţii administrative sau perceptor al unor censuri şi servicii mărunte. În raporturile pe care le întreţinea cu comunitatea sau cu stăpânul, se consuma cea mai mare parte a vieţii sociale a „ţăranului”. Prin comunitatea rurală avem în vedere atât membrii unui aşezământ monahal, cât şi categoriile de populaţie care, juridic, se aflau în grade variate de dependenţă faţă de instituţie. Sub aspectul funcţiei sociale, în comunitate sunt producătorii primari de mărfuri, care au denumirea generică de „ţărani”, grupaţi după criterii ca modul de viaţă, avere etc., însă potrivit activităților, ei sunt lucrători ai câmpului, meşteşugari domeniali şi implicaţi în schimbul mărunt de mărfuri, în condiţiile când în Europa medievală nu exista o diviziune socială a muncii.

Un sat avea, în general, un stăpân, dar nu lipsesc cazuri când o localitate era împărţită la două mănăstiri, ori era stăpânită de laici şi clerici, ceea ce inevitabil ducea la conflicte de interese între subiecţi. Avem numeroase mărturii documentare despre litigii de hotar sau alte pricini [107], fapte care atestă că în raporturile dintre monahi şi populaţia supusă nu întotdeauna a fost armonie. Punctele de discordie dintre stăpâni şi ţărani priveau, de la caz la caz şi în funcţie de diverşi factori, situaţia juridică a persoanelor, a pământurilor, exploatarea spaţiilor necultivate, administrarea justiţiei, legitimitatea monopolurilor şi a drepturilor senioriale [108]. Tendinţa reglementării variatelor activităţi cotidiene (pescuitul, culesul, albinăritul, cositul fânului etc.) au determinat mănăstirile să caute modalităţi pentru a-i exclude tot mai mult pe ţărani de la exploatarea lor, ori să-i oblige să achite taxe sau cote-părţi din produsele prelucrate în unităţile „industriale” (mori, pive, dârste, sladniţe) de pe domeniu. Deci, exploatarea „ţărănimii”, termen atât de uzual literaturii marxiste, a existat pe domeniile mănăstireşti, însă datorită „tăcerii” surselor nu putem cunoaşte cu certitudine limitele acestei exploatări, cât şi reacţia celor vizaţi. Probabil, în conflicte cel mai adesea se ajungea la rezistenţă pasivă, manifestată prin neîndeplinirea de către ţărani a prestaţiilor în muncă, refuzul achitării redevenţelor în produse sau bani. Suport documentar avem, însă, pentru situaţiile când ţăranii mănăstireşti foloseau, deseori, fără acordul călugărilor pădurile, fâneţele, braniştile sau heleșteiele pentru vânat, cules, strângerea

mierii, tăiatul lemnelor, pescuit etc. O altă formă de rezistenţă a celor aserviţi o constituia fuga de pe domenii, în căutarea condiţiilor mai avantajoase de trai, în special în slobozii.

Precizăm că raportul de dominare dintre seniori şi categoriile sociale aservite nu era un sistem arbitrar, ci mai degrabă unul care era supus anumitor norme şi reglementări [109]. Prin natura raporturilor create, seniorul într-un fel era „obligat” să-şi protejeze supuşii, în schimbul fidelităţii şi serviciilor acestora. Autoritatea senorială s-a extins gradual asupra populaţiei din teritoriu şi a înglobat elemente sociale distincte. Gradul de dependenţă personală, care constituia specificul relaţiilor sociale în Evul Mediu [110], a variat în raport cu anumiţi factori care au contribuit la conturarea statuturilor indivizilor – de la „ţărani” înstăriţi la şerbi şi robi. Toţi aceștia formează, în raport cu elitele sociale din polul dominant, masa oamenilor neprivilegiaţi. Dincolo de aspectele dependenţei personale, categoriile servile de „ţărani” mănăstireşti, aflate la polul de jos al ierarhiei sociale, mai păstrau în secolul al XVI-lea mici libertăţi. Ele vizau drepturi depline asupra gospodăriei proprii cu lotul de pe lângă casă, inventarului şi animalelor, şi utilizarea lotului personal (delniţa). Deşi erau impuse restricţii sau se percepeau taxe (monopoluri senioriale), aveau posibilitatea utilizării bunurilor de interes comun (păşuni, păduri, ape etc.). Indiferent de poziţie în ierarhia socială a vremii, oamenii aserviţi puteau pretinde la o judecată echitabilă din partea stăpânului. Totodată, puteau fi aleşi în organele obştii, iar unii dintre ei puteau reprezenta în calitate de dregători mănăstirea în raport cu alţi subiecţi. Evident, unii erau implicaţi în acţiuni de schimb de mărfuri, hotărniciri, strajă sau urmărirea fugarilor. Nu ar trebui să uităm şi de categoria care se bucura, deşi temporar, de condiţii speciale de viaţă în slobozii, termen care nuanţează statutul distinct al acestora. Un alt statut juridic au avut în secolele XV–XVI robii. Mănăstirile moldoveneşti au deţinut un numărul impresionant de robi, ceea ce indică importanţa lor în economia ecleziastică, în calitate de cea mai ieftină şi sigură forţă de muncă. Indiferent de ocupaţii şi munci variate în folosul stăpânului, robii erau lipsiţi de libertate personală, puteau fi vânduţi şi dăruiţi, condiţie care îi plasează pe treapta inferioară în ierarhia socială a Ţării Moldovei. Ei formează cea mai mare partea a marginalilor acestei societăţi.

Note:

1. Tema este una extrem de complexă, de aceea nu ne-am rezervat spaţiu pentru a reflecta esenţa acestei dezbateri, ci vom menţiona câteva surse bibliografice orientative: A. D. Xenopol, *Istoria românilor,* vol. II, Iaşi, 1890; R. Rosetti, *Pământul, sătenii şi stăpânii,* Bucureşti, 1907; N. Iorga, *Constatări istorice asupra vieţii agrare a românilor*, Bucureşti, 1907; C. Giurescu, *Studii de istorie socială*, ed. a II-a, Bucureşti, 1943; I.C. Filitti, *Proprietatea solului în Principatele Române până la 1864*, Bucureşti, 1935; C.C. Giurescu, *Istoria românilor,* vol. II, p. II, Bucureşti, 1937; V. Costăchel, P.P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viaţa feudală în Ţara Românească şi Moldova (sec. XIV–XVII)*, Bucureşti, 1957; C. Cihodaru, *Câteva constatări în legătură cu proprietatea feudală şi situaţia ţărănimii în Moldova în a doua jumătate a secolului al XV-lea.* În: *Studii şi cercetări ştiinţifice.* Istorie, fasc.1, 1961; Şt. Ştefănescu, *Evoluţia proprietăţii feudale în Ţara Românească până în secolul al XVII-lea.* În: *Studii. Revistă de Istorie*, 1958;

H.H. Stahl, *Contribuţii la studiul satelor devălmaşe româneşti,* vol. I, Bucureşti, 1958; P.P. Panaitescu, *Obştea ţărănească în Ţara Românescă şi Moldova. Orânduirea feudală,* Bucureşti, 1964; Al.I. Gonţa, *Satul în Moldova medievală. Instituţiile,* Bucureşti, 1986; Ф.А. Грекул, *Аграрные отношения в Молдавии в период XVI – первая половина XVII века, Кишинев*, 1961; Н.А. Мохов, *Молдавия эпохи феодализма*, Кишинев, 1964.

2. O. Cristea, *Medievistica românească după 1990: câteva opinii.* În: *Revista Istorică*, serie nouă, XVII, 2006, nr. 1-4, p. 51.
3. Relevante sunt volumele de studii colective: Şt.S. Gorovei et. al., *De Potestate. Semne și expresii ale puterii în Evul Mediu românesc*, Iaşi, 2007; A.-F. Platon et al., *Ideologii politice şi reprezentări ale puterii în Europa*, Iaşi, 2009; şi, în special, studiul lui L. Pilat, *Între Roma şi Bizanţ. Societate și putere în Moldova*, Iaşi, 2008.
4. Vezi lucrarea lui E. Vârtosu, *Titulatura domnilor şi asocierea la domnie în Ţara Românească şi Moldova până în secolul al XVI-lea,* Bucureşti, 1960, p. 226-227.
5. I. Pilat, *op. cit.,* p. 393.
6. Şt.S. Gorovei, *Titlurile lui Ştefan cel Mare. Tradiție diplomatică și vocabular politic.* În: *Studii şi Materiale de Istorie Medie*, XXIII, 2005, p. 52.
7. Pentru detalii vezi M. Senellart, *Artele guvernării. De la conceptul de regimen medieval la cel de guvernare,* Bucureşti, 1998, p. 101-102.
8. *Documenta Romaniae Historica, A, Moldova*, vol. I, întocmit de C. Cihodaru, I. Caproşu şi L. Şimanschi, Bucureşti, 1975, nr. 192. (vom cita *DRH*).
9. L. Pilat, *op. cit.,* p. 413.
10. M. Senellart, *op. cit.,* p. 19.
11. Al. Guerreau, *Le féodalisme, un horizon théorique,* Paris, 1980, p. 181; Idem, *Feudalitatea*. În: J. Le Goff, J.-C. Schmitt, *Dicționar tematic al Evului Mediu occidental,* Iaşi, 2002, p. 277.
12. *Apud* A.-F. Platon, *Societate şi mentalităţi în Europa medievală,* Iaşi, 2000, p. 79-82.
13. L. Pilat, *op. cit*., p. 398, 403,
14. *Ibidem*, p. 401.
15. *Ibidem,* p. 404.
16. O. Sechelarie, N. Stoicescu, *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar,* București, 1988, p. 486.
17. L. Pilat, *op. cit.,* p. 401-402.
18. Al.I. Gonţa, *Satul în Moldova*, p. 302.
19. Vl. Hanga, *Contribuţii la problema imunităţii feudale pe teritoriul patriei noastre*. În: *Studia Universitatis Babeş-Bolyai*, seria III, fasc. 2, Iurisprudentia, 1960, p. 40-41.
20. D. Barthélemy, *Senioria.* În: J. Le Goff, J.-C. Schmitt, *Dicționar tematic al Evului Mediu occidental,* p. 715.
21. *Ibidem.*
22. M. Bloch, *European Feudalism.* În: M. Bloch, *Mélanges historique*, tom I, Paris, 1963, p. 182; Idem*, The rise of dependent cultivation and seniorial institutions.* In: *Ibidem*, p. 211.
23. A.-F. Platon, *„Proprietatea feudală" şi regimul ei juridic*. În: A.-F. Platon, L. Rădvan, B.-P. Maleon, *O istorie a Europei de Apus în Evul Mediu,* Iaşi, 2008, p. 156.
24. Aspectele dreptului sunt: juridic – dreptul de judecată şi de a oferi adăpost; fiscal – perceperea taxelor şi dreptul de a bate monedă; militar – dreptul de a comanda şi a avea cete militare formate din vasali; economic – impunerea „monopolurilor" senioriale ca:

morăritul, vânzarea vinului, producerea pâinii etc. Vezi: R. Delor, *La vie au Moyen Âge,* Paris, 1982, p. 83-88; J. Calmette*, La société féodale,* Paris, 1923, p. 59-68.
25. Al. Guerreau, *Viitorul unui trecut incert. Ce fel de istorie a Evului Mediu în secolul al XXI-lea?*, Chişinău, 2003, p. 181.
26. L. Pilat, *op. cit.,* p. 407.
27. Al. Guerreau, *Le féodalisme*, p. 183.
28. *DRH,* A, Moldova, I, nr. 195, 243, 266, 273, 277; II, nr. 5, 39, 44, 83, 146, 187; *Documente privind istoria României*, A, Moldova, XVI/3, nr. 480, 569; XVI/4, nr. 207, 239 (vom cita *DIR*).
29. Al. I. Gonţa, *Satul în Moldova*, p. 288-290. Concluzia autorului a fost formulată în baza criteriului încadrării satelor în unităţile teritorial-administrative. Prin село, de unde derivă *selişte,* trebuie înţeleşi ţăranii dependenţi şi pământul pe care-l locuiesc, iar prin *slugile domneşti*, boierii care primesc satul în stăpânire şi exercită judeciile. În satele de ocol, de regulă, locuitorii sunt liberi, iar în cele puse sub controlul unui ţinut, ţăranii sunt dependenţi. Sintagma *sat dăruit* îi prezintă pe ţăranii supuşi unui stăpân – boieri sau mănăstiri.
30. C. Cihodaru, *Alexandru cel Bun,* Iaşi, 1984, p. 85.
31. Şt. Ştefănescu, D. Mioc, *Ţărănimea din Principatele Române în secolele XIV–XVI. Privire sintetică.* În: *Studii şi materiale de istorie medie*, vol. XXI, 1992, p. 14.
32. Una dintre cele mai importante contribuţii în direcţia imaginarului social medieval rămâne lucrarea lui G. Duby, *Cele trei ordine sau imaginarul feudalismului,* Bucureşti, 1994.
33. L. Pilat, *op. cit.*, p. 408-413.
34. Prin *săteni*, la 20 octombrie 1585, sunt indicaţi locuitorii satului Vânători, ţinutul Neamţ, care au ajuns la o înţelegere cu monahii de la mănăstirea Neamţ pentru nişte poieni pe Bistriţa. *DIR*, A, XVI/3, nr. 357.
35. D.M. Vlad, *Contribuţii la studiul satelor de colonizare din Moldova.* În: *Studii şi articole de istorie*, VII, 1965, p. 41-68, Al. I. Gonţa, *Satul în Moldova,* p. 296-298.
36. Una dintre primele mărturii documentare la această structură se conţine în privilegiul eliberat mănăstirii Bistriţa, la 27 iulie 1600, de Mihai Viteazul, care scutea de deseatina de albine „toţi *vecinii* sfintei mănăstiri, cum a fost obiceiul din veac şi cum au fost miluiţi de domnii de mai înainte". *DIR,* A, XVI/4, nr. 364.
37. *Ibidem*, XVI/1, nr. 373; XVI/3, nr. 219.
38. *DRH*, A, VI, Bucureşti, 2008, nr. 63.
39. *DIR,* A, XVI/4, nr. 47, nr. 83.
40. Şt. Ştefănescu, D. Mioc, *Ţărănimea din Ţara Românească şi Moldova în veacul al XVII-lea*. În: *Revista de istorie*, nr. 12, 1979, p. 2291; Al. I. Gonţa, *Satul în Moldova,* p. 299-300.
41. W. Rösener, *Ţăranii în Istoria Europei*, Polirom, Iaşi, 2003, p. 44-45.
42. Vezi studiile noastre *Motivaţiile actului ctitoricesc în spaţiul carpato-nistrean (secolele XV–XVI).* În: *Revista de istorie a Moldovei*, nr. 1-2, Chişinău, 2005; *Dreptul de ctitorie în Ţările Române la sfârşitul secolului al XIV-lea – secolul al XVI-lea: tradiţie bizantină şi specific local.* În: *Tyrageţia, Istorie, Muzeologie*, Serie nouă, vol. I, nr. 2, Chişinău, 2007.
43. *DRH*, A, I, nr. 249.
44. *Ibidem*, nr. 273, 277; II, nr. 28.
45. *Ibidem*, nr. 273.

46. *Ibidem*, II, nr. 40.
47. *Ibidem*, I, nr. 278, 279.
48. *Ibidem*, II, nr. 74.
49. *Ibidem*, nr. 200.
50. *DIR*, A, XVI/3, nr. 116, 285; XVI/4, nr. 342. În Moldova se percepea una din 20 de oi.
51. *Ibidem*, XVI/3, p. 424, nr. 513; XVI/4, p. 155, nr. 207.
52. *Ibidem*, XVI/3, nr. 462; XVI/4, nr. 4, 82, 207.
53. *Ibidem*, XVI/4, nr. 4, 207, 239.
54. Despre dările şi obligaţiile ţăranilor către stat vezi şi studiul П. Советов, *Развитие феодализма и крестьяне Молдавии. Очерки истории ренты в XVI – начале XVIII в.*, Кишинев, 1980, с. 197-201.
55. *DRH,* A, II, nr. 28.
56. M.D. Vlad, *Colonizarea rurală în Ţara Românească şi Moldova*, Bucureşti, 1973, p. 117.
57. Vezi *DRH,* A, I, nr. 249, 273, 277, 278; II, nr. 28, 34, 44, 55; *DIR*., A, XVI/3, nr. 231, 320, 321.
58. *DRH,* A, I, nr. 277; II, nr. 74.
59. *Ibidem,* I, nr. 249, 273, 277, 278; II, nr. 28, 34, 44, 55, 74.
60. C. Cihodaru, *Braniştile şi problema apariţiei rezervei senioriale.* În: *Analele ştiinţifice ale Universităţii „Al. I. Cuza”*, secţia III, tom. III, fasc. 1-2, Iaşi, 1957*,* p. 27-51; V. Costăchel, *Unele consideraţii privind rezerva seniorială în Ţara Românească şi Moldova.* În: *Analele Universităţii*, Bucureşti, Seria Ştiinţe Sociale. Istorie, nr. 20, Bucureşti, 1960, p. 25-36; Al. I. Gonţa, *Satul în Moldova*, p. 292.
61. Este cazul mănăstirii de maici Pângăraţi, care stăpânea circa 3 sate întregi, părţi de sate şi o branişte în domnia lui Aron Tiranul. *DIR, A,* XVI/4, nr. 104, 189.
62. Vezi C. Cihodaru, recenzie la *Viaţa feudală în Ţara Românească şi Moldova*. În: *Studii şi cercetări ştiinţifice*. Seria Istorie, a. VIII, fasc. 1, p. 253-254; Gh. Pungă, *Ţara Moldovei în vremea lui Alexandru Lăpuşneanu*, Iaşi, 1994, p. 57-97.
63. *DIR,* A, XVI/3, nr. 462; XVI/4, nr. 4, 82, 208.
64. Dezbaterea la problema şerbiei a cuprins câteva generaţii de istorici, care pot fi grupaţi, convenţional, în două categorii. Prima, a susţinut că *Aşezământul lui Mihai Viteazul* a fost ultima treaptă a aservirii şi a legării de glie a ţăranilor, anulând vechiul lor drept de strămutare liberă pe care ei îl obţineau după achitarea „găleţii de ieşire”. Acţiunea, cu similitudini şi în alte state europene, a fost realizată pentru a stimula ataşamentul boierimii faţă de centralizarea puterii şi de a asigura venituri constante boierimii şi domniei. (Vezi B. P. Hasdeu, *Cuvinte den bătrâni,* Bucureşti, 1878, p. 105; A.D. Xenopol, *Istoria românilor,* III, p. 419; I.C. Filitti, *Despre legătura lui Mihai Viteazul.* În: *Revista Istorică Română*, II, 1932, p. 221-231; Idem*, Proprietarii solului,* p. 173-183; P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul,* Bucureşti, 1936, p. 94; Idem, *Dreptul de strămutare în Ţările Române.* În: *Studii şi materiale de istorie medie*, II, 1956; Şt. Ştefănescu, *Elemente comune de civilizaţie feudală în Ţările Române şi în Rusia: procesul legării de glie a ţăranilor la sfârşitul secolului la XVI-lea.* În: *Studii. Revistă de istorie*, XII, 1959, p. 87-101; *Istoria medie a României,* I, Bucureşti, 1966, p. 350). A doua categorie de cercetători, reprezentată de C. Giurescu şi C.C. Giurescu a înaintat o părere diametral opusă. Esenţa ei se rezumă la faptul istoric că şerbia a existat în Muntenia înainte de Mihai Viteazul, voievod care nu a putut să introducă, nici să consacre oficial o stare de lucruri existente de veacuri. *Aşezământul* însemna

desfiinţarea dreptului stăpânilor de rumâni de a urmări şi a readuce în stăpânirea lor pe ţăranii fugiţi şi aşezaţi în altă parte. Actul se înserează în şirul de acţiuni similare Ţării Româneşti şi Moldovei, potrivit cărora stăpânii rumânilor sau vecinilor fugiţi nu-i mai puteau revendica şi aduce înapoi, dacă fuga se produsese înainte de un anumit termen (Vezi C. Giurescu, *Vechimea rumâniei în Ţara Românească şi legătura lui Mihai Viteazul.* În: *Studii de istorie socială*, Bucureşti, 1943, p. 486-513; C.C. Giurescu, *Probleme controversate în istoriografia română,* Bucureşti, 1977, p. 32-75).

65. V. Costăchel, P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viaţa feudală,* p. 15-76, 211-318; C. Cihodaru, *Braniştile*, p. 30-51; V. Costăchel, *Unele consideraţii privind rezerva,* p. 20, 25-36; P. Blaj, I. Iosep, *Contribuţii la cunoaşterea braniştilor din Bucovina,* Suceava, 1990–1991–1992, p. 90-104.
66. Despre variatele aspecte ale imunităţii ecleziastice şi raporturile cu statul vezi studiul subsemnatului *Imunitatea în raporturile dintre domnie şi mănăstirile Moldovei (sec. XV–XVI). Pentru o abordare interdisciplinară a problemei.* În: *PLURAL. History. Culture. Society*, vol. 1, nr. 1-2, Chişinău, 2013, p. 67-92.
67. *DRH*, A, I, nr. 249.
68. *Ibidem*, nr. 273.
69. *Ibidem*, nr. 277, 278.
70. *Ibidem*, II, nr. 55, 84.
71. *Ibidem,* I. Documentul VI, p. 424-425, a fost inclus de editori în categoria celor false. Vezi şi *Ibidem*, II, nr. 84.
72. *Ibidem*, III, nr. 283.
73. *Ibidem*, II, nr. 187.
74. *DIR*, A, XVI/3, nr. 480, 569.
75. *Ibidem,* XVI/4, nr. 326.
76. Problema originii robiei în Ţările Române este prea complexă pentru a fi discutată aici. Pentru clarificarea anumitor aspecte, oferim câteva repere bibliografice: C.S. Pop-Şerboianu, *Les Tsiganes,* Paris, 1930; D. Scurtulencu*, Situaţia juridico-economică a ţiganilor din Principatele Române,* Iaşi, 1938; Gh. Potra, *Contribuţiuni la istoria ţiganilor din România,* Bucureşti, 1939; I. Ghelcea, *Ţiganii din România*, Bucureşti, 1944; V. Costăchel, *Contribuţii la istoria socială a Moldovei în secolele XIV-XVII.* În: *Revista de slavistică*, 11, 1965; N. Grigoraş, *Robia în Moldova (de la întemeierea statului până la mijlocul secolului al XVIII-lea),* I-II. În: *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A.D. Xenopol”,* Iaşi, nr. 4, 1967, p. 32-79, nr. 5, 1968, p. 43-83; Al.I. Gonţa*, Satul în Moldova*, p. 302-325; V. Achim, *Ţiganii în istoria României*, Bucureşti, 1997.
77. Al.I. Gonţa*, Satul în Moldova*, p. 311-313.
78. *DRH*, A, I, nr. 16, 132; II, nr. 40, 74.
79. *Ibidem*, I, nr. 31, 131, 214, 227, 246; II, nr. 29, 138; III, nr. 258.
80. *Ibidem*, I, nr. 75, 107, 132; III, nr. 17.
81. *Ibidem*, I, nr. 164, 283; II, nr. 13, 25, 67; III, nr. 18.
82. *Ibidem*, III, nr. 77, 290.
83. *Ibidem,* I, nr. 84.
84. *DIR*, A, XVI/1, nr. 95, 328; XVI/2, nr. 139.
85. *Ibidem*, XVI/1, nr. 183; XVI/2, nr. 39.
86. *Ibidem*, XVI/2, nr. 89.
87. *Ibidem*, nr. 237; XVI/3, nr. 329.
88. *Ibidem*, XVI/3, nr. 335.

89. *Ibidem*, nr. 440.
90. *Ibidem*, nr. 133, 284, 285, 499; XVI/4, nr. 130, 267.
91. *Ibidem*, XVI/3, nr. 12, nr. 209.
92. *Ibidem*, XVI/3, nr. 210.
93. *Ibidem*, XVI/1, nr. 376; XVI/2, nr. 154, 221; XVI/3, nr. 261.
94. *Ibidem*, XVI/2, nr. 52; XVI/3, nr. 211; XVI/4, nr. 108.
95. *DRH*, A, III, nr. 18.
96. V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viaţa feudală*, p. 156.
97. *Ibidem*, p. 80.
98. *DRH*, A, I, nr. 132.
99. *Ibidem*, nr. 229.
100. *DIR*, A, XVI/3, nr. 15.
101. *DRH*, A, I, nr. 229.
102. *DIR*, A, XVI/3, nr. 210.
103. *Ibidem*, XVI/2, nr. 182
104. *Ibidem*, XVI/3, nr. 119.
105. *Ibidem*, XVI/4, nr. 148.
106. G. Cherubini, *Ţăranul şi muncile câmpului*. În: *Omul medieval*, volum coordonat de J. Le Goff şi J.-C. Schmitt, Iaşi, 1999, p. 117.
107. Pentru acest aspect, vezi I. Sava, *Domeniul mănăstiresc în Ţara Moldovei în a doua jumătate a secolului al XIV-lea – secolul al XVI-lea*, Chişinău, 2012, p. 153-158.
108. G. Gherubini, *op. cit.,* p. 122.
109. R. Fossier, *Seigneurs et seigneuries au Moyen Âge*. În: *Actes du 117 Congrès National des Société Savantes*, Clermond-Ferrand, 1992, p. 14-17.
110. Caracterizarea îi aparţine lui M. Bloch, *Societatea feudală*, vol. I, *Formarea legăturilor de dependenţă*, Cluj-Napoca, 1996.

DE LA SAT LA TÂRG
(EVOLUŢIA CHIŞINĂULUI DE LA MIJLOCUL SEC. AL XV-LEA PÂNĂ LA SFÂRŞITUL SEC. AL XVII-LEA)

Dr. hab. Pavel COCÂRLĂ
Universitatea de Stat din Moldova

From village to town
(The evolution of Chisinau from the middle of XVth century until the end of XVIIth century)

Summary

The history of towns or cities in the Romanian Principalities has been and continues to be one of the current problems of contemporary historiography. The increased interest in this issue is explained trough the important role which had urban settlements in the economy and administrative system of the Romanian Principalities in medieval era.

Particular interest presents the history of rural settlements, which at a certain stage of their development have acquired the status of towns or cities, which contributed to increasing of their influence in society. Among rural localities that have experienced such a development was, as well, the village Chisinau, a village, which has evolved from a simple rural settlement in a medieval town, influential in the Prut-Dniester aria, which, after the annexation of Bessarabia to the Russian Empire (1812), became an administrative center of the province, maintaining this role also after the Great Union from 1918.

The offering of status of town to Chisinau has changed, to some extent the economy, mainly agrarian one, of the locality. One of the main occupations of the town's inhabitants became the commerce, which contributed to the gradual transformation of Chisinau in a regional trade center. In the historiography has been found that, comparing with cities of Western Europe in the middle ages, Moldovan and Wallachian towns did not have special crafts for the export. They were simple exchange centers, of sales of agricultural products and products brought by merchants from abroad. This differs our towns by the European ones: they had a commercial character and not industrial as well. Getting the right of self administration is one of the basic features that distinguished Moldovan medieval towns or cities by rural settlements.

Istoria târgurilor sau oraşelor din Ţările Române a fost şi continuă să fie una dintre problemele actuale ale istoriografiei contemporane. Interesul sporit faţă de această problemă se explică prin rolul important pe care le-au avut aşezările de tip urban în economia şi sistemul administrativ din ţările româneşti în epoca medievală [1].

Un interes deosebit prezintă istoria unor aşezări săteşti, care la o anumită etapă a dezvoltării lor au căpătat statut de târguri sau oraşe, ceea ce a contribuit la creşterea influenţei lor în societate. Printre localităţile săteşti care au cunoscut o atare evoluţie a fost şi satul Chişinău, sat care a evoluat de la o simplă aşezare sătească la un târg medieval influent în spaţiul pruto-nistrean, care după anexarea Basarabiei la Imperiul Rus (1812) a devenit centrul administrativ al provinciei, menţinându-şi acest rol şi după Marea Unire din 1918.

Începutul istoriei satului Chişinău nu se cunoaşte. Putem presupune că în sec. al XIV-lea pe locul viitorului sat exista o selişte, toponimul căreia s-a menţinut în documentele de mai târziu. Analizând problema seliştilor menţionate în documentele de la sfârşitul sec. al XIV-lea – prima jumătate a sec. al XV-lea, L.L. Polevoi a ajuns la concluzia că majoritatea absolută a seliştilor (53 din 64 sau 82,8 %) erau situate în regiunile în care, probabil, aveau loc conflicte militare între oştenii moldoveni şi tătari [2]. Referindu-se la acest subiect, A. Eşanu admite că „Chişinăul ca sat ar fi existat deja pe timpul dominaţiei în acest spaţiu a Hoardei de Aur, în sec. al XIII-lea – al XIV-lea, căruia, ulterior „… i s-a alăturat în preajmă o „selişte tătărească" [3].

Etimologia cuvântului Chişinău nu ne este cunoscută. Referitor la originea acestui cuvânt au fost expuse mai multe puncte de vedere [4]. Unul dintre primii cercetători ai istoriei Chişinăului ce a abordat acest subiect a fost Ştefan Ciobanu, care după ce a analizat diverse opinii vis-à-vis de această problemă, scria următoarele: „Mai aproape de adevăr ar fi părerea că cuvântul Chişinău provine dela Keşené – ceea ce înseamnă în limba tătărească capelă pe mormânt, sau Keşen – schit, mănăstire" [5]. Acest punct de vedere era împărtăşit şi de cunoscutul filolog basarabean N. Raevschi care considera că cuvântul Keşené este un cuvânt de origine turanică [6]. La rândul său Ion Chirtoagă admite că „Chişinăul Mare" pe malul râuleţului Botnei, menţionat dintr-un document de la Petru Rareş din 22 martie 1535, poate fi identificat cu un „izvor bătrânesc" [7].

Documentar, Chişinăul este menţionat pentru prima dată ca localitate în cartea domnească de la Ilie şi Ştefan, voievozi din 17 iulie 1436, dată lui Oancea logofăt, carte, prin care acestuia i se confirma stăpânirea unor sate pe Răut, dându-i-se şi un teren „... lângă Bâc, de cealaltă parte, pe valea ce cade în dreptul Cheşeneului lui Acbaş, la Fântână, unde este Seliştea Tătărească, în dreptul păduricii" [8]. Referindu-se la conţinutul acestui document, A. Eşanu atrage atenţia asupra faptului că: „Nu putem şti cu exactitate dacă în cazul dat este vorba de o aşezare rurală, adică de un sat, care ar fi aparţinut unui oarecare Acbaş, de o construcţie sau de chiar un monument natural distinctiv deosebit, situat „pe râul Bâc în apropiere de o „selişte" (aşezare populată sau nepopulată, adică părăsită) tătărească" [9]. De altfel, „...Baia lui Albaş, la Fântâna Mare..." mai este menţionată şi în cartea domnească a lui Ştefan cel Tânăr din 12 februarie 1525 [10].

Punctul de vedere referitor la prima menţiune documentară a satului Chişinău, expus mai sus, n-a fost susţinut însă de autorii studiului monografic al istoriei oraşului, apărut în 1966 [11]. Ei considerau că primul document în care este menţionat Chişinăul ca localitate datează din anul 1466, an în care Ştefan cel Mare i-a întărit unchiului

său Vlaicu, ”... <o silişti> la Chişinău, la Fîntîna Albişoara, ce s-au c<umpărat> de la Toader, ficiorul lui Fedor, şi de la fratele lui..., de la…, şi de la Fedorel, drept 120 arginţi tătărăşti” [12]. La rândul său, Ion Nistor considera că satul Chişinău ar fi fost fondat chiar de Vlaicu: „Întemeietorul *satului* Chişinău – scria autorul – a fost Vlaicu, ce fusese pârcălab de Hotin, Orheiu şi Cetatea Albă, însuşi unchiul lui Ştefan cel Mare” [13].

La început Chişinăul era un sat obişnuit, înconjurat de câteva localităţi săteşti, apărute, probabil, în sec. XV–XVI. Acestea erau: Buiucani, Visterniceni, Hruşca, Schinoasa, Râşcani, Vovinţeni, Munceşti, Ceucani, Mălina Mică ş.a. [14]. Locuitorii Chişinăului, de altfel ca şi locuitorii din satele vecine, se ocupau, în temei, cu agricultura: ei cultivau grâu, mei, in, cânepă, legume, creşteau animale, cultivau viţa-de-vie, se ocupau cu piscicultura şi apicultura.

Pe măsura dezvoltării Chişinăului şi a extinderii teritoriale a locuitorilor târgului, aşezările de pe ambele maluri ale Bâcului s-au contopit cu moşiile şi localitatea urbană spre sfârşitul sec. al XVIII-lea – începutul sec. al XIX-lea [15]. Despre existenţa lor de odinioară ne amintesc doar denumirile unor cartiere şi suburbii ale oraşului.

Ocupaţia de bază a locuitorilor Chişinăului de la fondarea aşezării şi până la sfârşitul sec. al XVIII-lea era agricultura. Descriind aşezările de tip urban din Ţara Românească şi Moldova în Evul Mediu, P.P. Panaitescu nota că „vechile aşezări urbane din târguri sau oraşe, erau centre în care locuiau negustori şi unii meseriaşi…”, subliniind, în acelaşi timp, lipsa unei diferenţe clare dintre localităţile săteşti şi târgurile epocii. „Totuşi, – scria el, – nu trebuie să ne închipuim că între oraş şi sat era o completă deosebire în privinţa muncii sau a ocupaţiilor locuitorilor, căci orăşenii de la noi erau în mare parte şi ei agricultori”. El concluziona că „Oraşul vechi românesc era, deci, o unitate care se compunea din târgul propriu-zis şi moşiile sale din jur” [16].

Printre dovezile indirecte ale ocupaţiilor agricole ale chişinăuienilor sunt cărţile domneşti care confirmă drepturile proprietarilor (moşiilor sau târgului) de a percepe dările de la locuitorii satului: la 4 august 1641 Vasile Lupu dă călugărilor de la mănăstirea Sfânta Vineri şi de la mănăstirea Balica (ambele din Iaşi) o *Carte de întăritură* prin care li se confirmă dreptul de a percepe zeciuiala de la Chişinău şi Borceşti (respectiv: Sf. Vineri de pe moşia hotarului satului Chişinău, iar m-rea Balica – de „la seliştea mănăstirii” de la Borceşti – n.n.). Prin această carte călugării de la mănăstirea Sf. Vineri erau împuterniciţi „... a lua a zecea din toată pâine, şi din fân, şi din legumi, şi din in şi cânepă, şi din tot venitul la sat, la Chişinău, fie cine va fi arat acolo, pre hotarul acelui sat a mănăstirii, ori călăraş, sau fie cine va fi de la toţi să aibă a lua a zecea” [17].

În sursele istorice de la mijlocul secolului al XVII-lea, satul Chişinău începe să figureze în calitate de târg. Analizând evoluţia Chişinăului în sec. al XVII-lea, A. Eşanu şi V. Eşanu au observat că „… pe timpul domniei lui Vasile Lupu şi a urmaşilor săi în tronul Ţării Moldovei, localitatea face un salt destul de important în evoluţia sa ridicându-se treptat (fiindu-i de facto recunoscut) la rangul şi statutul de târg, adică de mic orăşel”, admiţând că „...deja pe timpul acestui domn Chişinăul era un mic târg, adică centru comercial nu prea mare” [18]. Opinia autorilor este confirmată de Evlia Celebi

(1611–1684) care a călătorit în Ţările Române în anii ’50–’60 ai sec. al XVII-lea. În opera sa, „Cartea de călătorii”, E. Celebi scria că Chişinăul „... este un oraş foarte bogat, ca şi cum ar fi un oraş înfloritor. Are şaptesprezece biserici, dar e fără mănăstiri; prăvălioarele sale sunt însă numeroase. Toate casele sunt acoperite cu trestie” [19].

Unul dintre primele documente care confirmă evoluţia Chişinăului de la sat la târg este cartea domnească de întăritură din 2 martie 1666 de la Gheorghe Duca în prima domnie (1665–1666), dată postelnicului Toader pentru satul Buiucani în ţinutul Lăpuşnei, carte în care se subliniază: „Şi cinei-i va ara sau va cosi pe acest hotar a boiarinului nostru, ce mai sus scriem, ori târgoveţii de Chişinău, ori alţi oameni, ca să le ia a zecea şi nime să nu cuteaze a ţinea sau a opri înaintea acestei cărţi a domniei mele” [20]. În aşa mod, putem afirma că începutul transformării treptate a Chişinăului din localitate sătească în localitate urbană are loc în anii 1642–1666.

Termenul „târgoveţi” ne permite să presupunem că în anii ’60 ai sec. al XVII-lea, ocupaţia de bază a unei părţi a locuitorilor Chişinăului era comerţul şi că fostul sat se transforma treptat într-un important centru comercial din Ţara de Jos. În favoarea acestei ipoteze este şi cartea de danie din 8 iulie 1676 a călugăriţei Dorofteia de la Episcopia Huşilor, din care aflăm că ea dăruieşte episcopiei nominalizate „trei dugheane la Chişinău cu tot vinitul ce vor avea pentru sufletul meu şi pentru sufletul feciorului meu Toader când s-au îngropat la episcopie” [21]. Că noţiunea „târg” însemna şi prezenţa dughenelor deducem din notele de călătorie ale lui Evlia Celebi care scria despre „târgul Scânteia” următoarele: „ … sunt 300 de case acoperite cu şindrilă şi cu trestie. Are dughene şi mănăstiri. Dar deoarece toţi locuitorii din oraş fugiseră în munţi din cauza ciumei, nu am putut fi găzduiţi în acest oraş, deşi eram foarte obosiţi de drum” [22].

Creşterea rolului Chişinăului a trezit interesul unui urmaş al lui Vasile Lupu la tronul Ţării Moldovei – a domnului Eustratie Dabija (1661–1665) care a încercat să mărească hotarul târgului Chişinăului, dându-i în acest scop moşia Visternicenilor. Această tentativă este confirmată în cartea lui Iliaş Alexandru (1666–1668) din 2 august 1666 în care se constată că boierul Hrisoscul*,* fost medelnicer, „au făcut jalobă înaintea noastră pentru un sat anume Vistearnicii la ţinutul Orheiului carele au fost al său de moşie despre socru-său Ionaşco Rusul ce-au fost logofăt mare şi i l-au luat Dabija Vodă fără de voia lui şi l-au dat târgoveţilor din Chişinău pentru ca să mărească hotarul târgulu şi boiarinului nostru lui Hrisoscul plată pentru acest sat ni i-au făcut”. Domnul n-a restituit însă „Vistearnicii” boierului Hrisoscul. Din conţinutul documentului aflăm că „… văzând jaloba lui socotit-am Domnia mea din satele Dabijei Vodă şi i-am dat satul Sascului la ţinutul Putnei cu vecini şi cu mori şi cu vii şi cu tot vinitul ca să-i fie lui dreaptă ocină şi moşie şi danie şi miluire în veaci” [23]. Rezumând evoluţia Chişinăului după atestare ca târg, A. Eşanu şi V. Eşanu au concluzionat că „în perioada de la Vasile Lupu până la Dumitraşco Cantacuzino, domn al Ţării Moldovei (1684–1685), Chişinăul devine treptat târg apoi orăşel…” [24].

Terminologia utilizată de cronicarii vremii pentru a desemna aşezările de tip urban din Ţara Moldovei este variată. E. Celebi foloseşte în opera sa atât termenul „oraş” (cu referire la Focşani, Tecuci, Ţuţora), dar şi „târg” cu referire la Scânteia” [25].

De altfel, în lucrarea sa *Cronica ţărilor Moldovei şi Munteniei*, celebrul cărturar şi cronicar Miron Costin (1633–1691) foloseşte pentru toate aşezările de tip urban din Ţara Moldovei termenul „oraşe", Chişinăul făcând parte dintre oraşele din Ţara de Jos: „… Orhei, Chişinău, Lăpuşna…" [26]. La rândul său, în opera sa „Descrierea Moldovei", D. Cantemir nota mai târziu în capitolul IV „Despre ţinuturile şi târgurile de astăzi din Moldova" cu referire la ţinutul Lăpuşnei, că „… scaunul ţinutului este astăzi târguşorul Lăpuşna" şi că în acest ţinut se află „Chişinăul, un târguşor de mai mică însemnătate aşezat pe râul Bâcul" [27]. Observăm astfel că ultimii autori au dat preferinţă termenului „târguşor", apoi „târg", utilizat ulterior şi în primul sfert al sec. al XVIII-lea: în cartea de încuviinţare dată de Nicolae Mavrocordat la 14 iulie 1712 egumenului mănăstirii Sfânta Vineri Neofit să ia zeciuiala de pe moşia Străşeni pe râul Bâc se menţionează „târgului Chişinăului" [28]. La 9 mai 1725 Mihai Racoviţă dăruieşte mănăstirii Căpriana o moşie şi o moară în apa Bâcului, lângă *târgul* Chişinăului, care aparţinuse lui „Dracea sardariul", „om strein, de altă ţară" care n-a avut copii [29]. În cartea domnească a lui Grigore Ghica din 20 ianuarie 1739 prin care mănăstirea Galata închinată Sfântului Mormânt este împuternicită să perceapă bezmanul de la locuitorii Chişinăului aşezaţi pe moşia Buiucani, se subliniază că „… are Sfântul Mormântu o bucată de locu la ţinutul Lăpuşnii, care să numeşte Buecanii, care locu intră în vatra târgului Chişinăului" [30].

După cum a observat Laurenţiu Rădvan, „în documentele slavone interne ale Moldovei, aşezările cu caracter urban sunt desemnate prin mai mulţi termeni: *târg*, *grad*, *miasto*, şi, rar, *varoş*. Dacă în Ţara Românească predomină cuvântul „oraş", în Moldova cel mai folosit în documente pentru a desemna centrele urbane este „târg" [31]. Autorul atrage atenţie asupra faptului că noţiunea „târg" are mai multe sensuri: „1. oraş; 2. aşezare ce avea un statut intermediar, nefiind nici oraş, nici sat, a cărei funcţie era preponderent comercială; 3. piaţă în interiorul oraşelor, loc cu dughene, unde se practica negoţul – acest sens e prezent în documente în special din sec. al XVII-lea; 4. târg periodic" [32].

Referindu-se la noţiunea „târg", P.P. Panaitescu sublinia că acest cuvânt „… este un termen slav, rămas din epoca anterioară întemeierii comunelor libere, a schimbului local între satele aceleiaşi văi la curtea voievodului slav" [33]. „Aşa-numitele târguri în Moldova (Dărăbani, Ştefăneşti) – scria P.P. Panaitescu, – erau sate mari cu drept de târg săptămânal" [34].

Problema terminologiei utilizate pentru aşezările de tip urban din ţările româneşti în perioada medievală, a modului de aplicare a noţiunilor „târg" sau „oraş", a constituit obiectul discuţiilor în cadrul unui colocviu al cercetătorilor urbanişti români care a avut loc în 1993. Referindu-se la acest subiect, Paul Neidemaier a subliniat că „În contextul categorisirii centrelor urbane contează raza de influenţă a acestor centre, cu schimbările ce au avut loc în decursul timpului; astfel, o localitate care la un moment dat a fost oraş, într-o altă perioadă nu a mai fost oraş, şi invers" [35]. La rândul său, Mircea D. Matei constata lipsa unei diferenţe clare între aceste noţiuni: „Fie că se consideră demonstrat că a vorbi despre târg şi despre oraş, te referi sau foloseşti conceptul de târg ca fază preurbană în evoluţia unei aşezări orăşeneşti, – sublinia el, –

fie alţii consideră că se subînţelege că, atunci când vorbeşti despre târg, te referi la un specific de activitate comercială…" [36]. Mircea D. Matei a menţionat că e necesar mai întâi să fie stabilite „elementele definitorii pentru categoriile de aşezări cu atribute urbane – prin aceasta înţelegându-se funcţiile lor, particularităţile interne de structuri şi de activitate, etapa pe care o reprezintă şi când se încadrează cronologic în diversele regiuni istorice româneşti" [37]. Materialul analizat denotă că termenul „târg" utilizat frecvent cu referinţă la Chişinău în sursele istorice din a doua jumătate a sec. al XVII-lea – primul sfert al sec. al XVIII-lea confirmă perioada evoluţiei localităţii sub aspect economic şi social de la sat la târg.

Transformarea Chişinăului într-un târg sau oraş al epocii moderne a fost un proces îndelungat, cauzat în mare măsură de un şir de factori, dintre care: devastări în urma incursiunilor turcilor şi tătarilor, calamităţi naturale, războaiele care s-au derulat pe teritoriul Ţării Moldovei etc. De cele mai dese ori, în timpul expediţiilor turcilor, erau devastate târgurile (oraşele). Astfel, Evlia Celebi, care însoţea oştirile turceşti în campaniile menite să pedepsească pe nesupuşii sultanului, a fost martorul ocular al devastării câtorva târguri. Renumitul călător turc scria în „Cartea de călătorii" că „… incendiind şi oraşul Vaslui, am luat multe prăzi" şi că mai apoi au ajuns „…în orăşelul Bârlad, ruinându-l şi pe acesta" [38]. După aceasta turcii au mers în oraşul Tecuci, locuitorii căruia au reuşit să evite devastarea localităţii deoarece, după cum scrie E. Celebi, „Populaţia de aici şi boierii, venind în întâmpinarea noastră cu daruri, oraşul lor nu a fost incendiat" [39].

Peste câteva decenii după ce a devenit târg, Chişinăul a fost devastat de tătari (1690), eveniment după care o parte a populaţiei târgului s-a mutat la Visterniceni pe moşia lui Râşcanu [40]. În timpul războaielor ruso-turce devastarea oraşelor era un fenomen frecvent. Astfel, în 1739 turcii au dat foc Chişinăului pentru ca târgul să nu devină pradă a armatei ruse. Din letopiseţul lui Ion Neculce aflăm că în timpul campaniei lui Münnich în Ţara Moldovei (1739) „Oamenii, de vară, să bejenisă la munţi, la păduri, de frică să nu prade păgânii ţara" [41]. Descriind „Ponturile ce le-au dat ţeri" „feltu-maşalâcul", Münnich la Iaşi, I. Neculce a menţionat că după ce acesta le-a înaintat boierilor condiţiile impuse de Rusia, Minih „…au dzisu că, de n-or primi, a da foc târgului" [42]. După terminarea campaniei lui Münnich, în 1740, „la avgust, dat-au o brumă mare, de-u stricat pînele, mălaiele, păpuşoi". „Şi s-au făcut foamete în ţară, şi de pîne, şi de vin, şi de vite" [43].

Evoluţia Chişinăului de la statutul de sat la statutul de târg se datoreşte câtorva factori, şi în primul rând celor de ordin social-economic: dezvoltarea de mai departe a agriculturii, a meşteşugurilor şi comerţului local şi internaţional, continuarea procesului diviziunii sociale a muncii etc. Atunci, când în marile aşezări săteşti poziţiile populaţiei meşteşugăreşti şi comerciale se consolidau, această calitate nouă a aşezării era perfectată prin acordarea acestei localităţi a statutului de târg sau oraş [44].

Un alt factor al devenirii Chişinăului ca târg a fost decăderea treptată a influenţei comerciale a Lăpuşnei, atestată pentru prima dată *ca localitate* într-un document din 25 august 1454 de la Petru voievod [45], iar *ca târg* – într-un suret din 9 ianuarie 1489 [46]. Decăderea drumului comercial moldovenesc tradiţional prin Lăpuşna a contribuit

la sporirea rolului Chişinăului. Şt. Ciobanu sublinia că „Chişinăul este aşezat pe drumul care duce din nordul Moldovei spre Tighina şi vadul Nistrului, de acolo, drumul spre Crimeea, iar pe de altă parte, el se găseşte aproape de mijlocul drumului între vechile centre comerciale din Moldova, Orhei şi Căuşeni" [47]. Cercetând istoria Lăpuşnei, A. Eşanu şi V. Eşanu au ajuns la concluzia că „Din a doua jumătate a sec. al XVII-lea declinul economic al târgului Lăpuşna se accentuează, ca în secolul următor să se transforme într-un sat" [48].

La decăderea rolului Lăpuşnei a contribuit şi faptul că la 28 august 1694 Constantin Duca voievod a dăruit mănăstirii Sfântul Ioan Zlatoust din Iaşi „… o moşie domnească anume Târgu Lăpuşnei tot cât s-a alege locul târgului Lăpuşna cu vatra târgului Lăpuşnei şi cu tot locul şi cu tot venitul, cu iazuri şi cu tot ce or fi pe moşia domnească şi din câmpu cu fâneţe, şi din grădini şi din livezi cu pomi şi din vii şi din păduri tot locul…" [49].

De regulă, acordarea statutului de oraş unei localităţi se exprima prin acordarea dreptului de autoadministrare şi a ştampilei sau peceţii noului târg. Schimbarea statutului localităţii era atestată și prin instituirea funcţiei de şoltuz, a vornicului de târg, a pârcălăbiei ş.a.

Una dintre aceste funcţii era cea a vornicului de târg „titlu de origine slavonă care derivă din *dvor* (curte) şi înseamnă *comandantul curţii*" [50]. Astfel, într-un zapis de mărturie a vânzării unor părţi din satele Stolniceni şi Drăguşeni din 9 februarie 1668, printre martori figurează şi vornicul Panfil: „… şi am făcut aceste zapesî ali noastre dinaintea dumisali Panfil…., vornicul de Chişinău…" [51].

Un alt dregător al târgului – şoltuzul (din germană – *schultheiss*; în poloneză – *szoltys*) de Chişinău este menţionat pentru prima dată într-un document din 8 ianuarie 1671 prin care Vasile Suruceanu vinde partea sa de moşie din Hruşova, de pe Ichel, lui Nicoară şi fraţilor acestuia. Printre martori care au legiferat vânzarea figurează şi „… Căzacul şultuzul ot Chişinău şi Budul ot tam" [52]. Împreună cu cei 12 pârgari, şoltuzul reprezenta târgul (oraşul) în relaţiile cu domnul ţării, încasa veniturile şi hotăra cheltuielile târgului, confirma tranzacţiile târgoveţilor; repartiza dările şi obligaţiile târgoveţilor, având, în acelaşi timp, şi atribuţii judecătoreşti limitate asupra orăşenilor [53].

O altă funcţie administrativă prezentă în târgurile Moldovei medievale era ceaa pârcălabilor (cuvânt care, în viziunea lui P.P. Panaitescu, „.. derivă, prin mijlocirea unui cuvânt unguresc, din germanul *Burggraf*) [54] – a reprezentanţilor autorităţii centrale în reşedinţele de ţinut. „Luca, pârcălab de Chişinău" – primul pârcălab al acestui târg, este atestat în documentul din 24 aprilie 1669 în care domnul Moldovei Gheorghe Duca îi întăreşte lui Luca, care îl slujeşte pe domn „…cu dreaptă şi credincioasă slujbă", stăpânirea asupra seliştii „Pulbereni, ce este în fundul Cogâlnicului" [55]. Funcţia de pârcălab ca instituţie administrativ-teritorială s-a menţinut la Chişinău până la începutul anilor '40 ai sec. XVIII [56].

Acordarea statutului de târg Chişinăului a schimbat într-o anumită măsură economia preponderent agrară a localităţii. Una dintre ocupaţiile de bază ale locuitorilor târgului a devenit comerţul, fapt care a contribuit la transformarea treptată a Chişinăului într-un centru comercial regional. Comparând deosebirile dintre oraşele ţărilor

româneşti şi cele ale Europei de Apus în Evul Mediu, P.P. Panaitescu sublinia că „Târgurile moldoveneşti şi muntene n-au avut meserii speciale de export. Ele erau simple centre de schimb, de desfacere a produselor agricole şi ale produselor aduse de peste graniţe de negustori…". „Acesta, – scria în continuare P.P. Panaitescu, – este caracterul ce deosebeşte târgurile noastre de cele europene: ele aveau caracter comercial, nu şi industrial" [57]. Acordarea dreptului de autoadministrare constituie una dintre trăsăturile de bază care deosebeau târgurile sau oraşele Moldovei medievale de aşezările săteşti.

Note:

1. П.П. *Бырня, Молдавский средневековый город в Днестровско-Прутском междуречье*, Кишинёв, 1984; П.С. Кокырла, *Социально-экономическое развитие молдавского города в конце XVII- начале XIX в.*, Кишинев, 1989; Mircea D. Matei, *Civilizaţie urbană medievală românească. Contribuţii*, Bucureşti, 1989; P. Cocârlă, *Târgurile sau oraşele Moldovei în epoca feudală. Sec. XV–XVIII*, Chişinău, 1991; Andrei Eşanu, *Chişinău. File de istorie*, Chişinău, 1998; Laurenţiu Rădvan, *Civilizaţia urbană din spaţiul românesc în secolele XVI–XVIII. Studii şi documente*, Iaşi, 2006; Laurenţiu Rădvan (editor), *Oraşul din spaţiul românesc între Orient şi Occident. Tranziţia de la medievalitate la modernitate*, Iaşi, 2007; Alina Felea, *Soroca. Viaţa urbană şi administraţie (sf. sec. al XV-lea – începutul sec. al XIX-lea)*, Chişinău, 2009; Laurenţiu Rădvan, *Oraşele din Ţările Române în Evul Mediu*, Iaşi, 2011.
2. Л.Л. Полевой, *Очерки исторической географии Молдавии XIII–XV вв.*, Кишинёв, 1979, с. 121-122.
3. Andrei Eşanu, *op. cit.*, p. 12.
4. *Ibidem*, p. 7-8.
5. Ştefan Ciobanu, *Chişinăul,* Chişinău, 1925, p. 11-12.
6. N. Raevschi. *Toponimie de origine iranică sau turcică*. În: *Limba şi literatura moldovenească*, 1964, nr. 1, p. 60. Autorul scria:„Primordial, forma denumirii examinate era Кешенé (comp. denumirea unui deal din Balcaria – Кешенé.алы)" - *ibidem*, p. 60.
7. Ion Chirtoagă, *Târguri şi cetăţi din sud-estul Moldovei (secolul al XIV-lea – începutul secolului al XIX-lea)*, Chişinău, 2004, p. 252.
8. *Documenta Romaniae Historica*. *A. Moldova* (în continuare *DRH*). Vol. I, Bucureşti, 1975, p. 218-219.
9. A. Eşanu, *op. cit.*, p. 12.
10. A. Eşanu, *op. cit.*, p. 75-76.
11. *История Кишинёва*, Кишинёв, 1966, с. 15-16.
12. *DRH*, vol. II. Bucureşti, 1976, p. 187. Notă: se admite că ulterior pe teritoriul acestei selişti a apărut satul Visterniceni – suburbia de azi a Chişinăului.
13. Ion Nistor, *Istoria Basarabiei*, Chişiinău, 1991, p. 103.
14. A. Eşanu, *op. cit*, p. 4. *Notă*: În lucrarea sa Şt. Ciobanu nominaliza afară de Chişinău următoarele localităţi învecinate cu acest sat, şi anume: „…*Buicanii; Vovinţenii* (care s-a contopit cu Buicanii şi care era aşezat spre vest de Buicani); *Hrusca,* (care ocupa regiunea şcoalei eparhiale şi a cimitirului armenesc, inclusiv Malina Mica); *Vitsernicenii* – Râşcanovca de acuma de pe malul stâng al Bâcului, care ţinea de pârcălăbia Orheiului; Munceşti – astăzi regiunea drumului şi barierei Munceşti, împreună cu satul Munceşti" – Şt. Ciobanu, *op. cit.*, p. 19.

15. A. Eşanu, V. Eşanu, *Moldova medievală. Structuri executive, militare şi ecleziastice*, Chişinău, 2001, p. 150.
16. P.P. Panaitescu, *Interpretări româneşti*, Bucureşti, 1994, p. 121.
17. *Moldova în epoca feudalismului* (în continuare *MEF*), vol. IV, Chişinău, 1986, p. 30-31.
18. Andrei Eşanu, *Chişinău…*, p. 22.
19. *Călători străini despre Ţările Române*. Vol. VI. Bucureşti, 1976, p. 735.
20. *MEF*, vol. V, Chişinău, 1987, p. 140-141.
21. *Documente privitoare la târgul şi ţinutul Lăpuşnei*, publicate de Aurel V. Sava, Bucureşti, 1937, p. 131.
22. *Călători străini…*, vol. VI, p. 732. De fapt, târgul avea o singură biserică, amintită de Paul de Alep. *Ibidem*, p. 732.
23. *Documente privitoare la târgul şi ţinutul Lăpuşnei*, p. 99-100.
24. A. Eşanu, V. Eşanu. *Moldova medievală*, p. 145.
25. *Călători străini…*, vol. VI, p. 730-732; 734.
26. Miron Costin, *Opere*, Chişinău, 1989, p. 226.
27. D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Bucureşti-Chişinău, 2001, p. 32.
28. *MEF*, vol. VIII, Chişinău, 1998, p. 22
29. *Ibidem*, p. 90.
30. *Ibidem*, p. 142-143.
31. Laurenţiu Rădvan, *Oraşele din Ţările Române…*, p. 389.
32. *Ibidem*, p. 389.
33. P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 155.
34. *Ibidem*, p. 155.
35. *Historia urbana*, 1993/1. Tomul I. Bucureşti, 1993, p. 83.
36. *Ibidem*, p. 84.
37. *Ibidem*, p. 84-85.
38. *Călători străini…*, vol. VI, p. 464.
39. *Ibidem*, p. 464.
40. Şt. Ciobanu, *op. cit.*, p. 25.
41. Ion Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei de la Dabija-Vodă pînă la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat*, Chişinău, 1990, p. 460.
42. *Ibidem*, p. 464.
43. *Ibidem*, p. 467.
44. A se vedea în detalii: *История народного хозяйства Молдавской ССР (с древнейших времен до наших дней)*, Кишинев, 1976, с. 109-110.
45. Constantin C. Giurescu, *Târguri sau oraşe şi cetăţi moldovene*, Bucureşti, 1967, p. 248
46. *DRH*, vol. III, p. 83.
47. Şt. Ciobanu, *op. cit.*, p. 9-10.
48. A. Eşanu, V. Eşanu, *Moldova medievală…*, p. 120.
49. Gh.Ghibănescu, *Surete şi izvoade. Documente Basarabene*. Vol. XI, Iaşi, 1922, p. 54-55.
50. A se vedea în detalii: P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 130.
51. *MEF*, vol. V, Chişinău, 1987, p. 205.
52. *Documente privitoare la târgul şi ţinutul Orheiului*. Publicate de Aurel V. Sava, Bucureşti, 1944, p. 129-130.
53. P. Cocârlă, *Dicţionar de civilizaţie medievală*, Chişinău, 2015, p. 371.
54. P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 132.
55. *Documente privitoare la târgul şi ţinutul Lăpuşnei*, p. 106-107.
56. A se vedea detaliat: A. Eşanu, V. Eşanu, *Moldova medievală…*, p. 155-157.
57. P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 154.

CONFLICTELE DINTRE TÂRGOVEŢII DE CHIȘINĂU ȘI PROPRIETARII SATELOR ȘI MOȘIILOR LIMITROFE ÎN SEC. AL XVII-LEA – PRIMA JUMĂTATE A SEC. AL XVIII-LEA

Dr. hab. Pavel COCÂRLĂ
Universitatea de Stat din Moldova
Tatiana DIACON
Universitatea de Stat din Moldova

Conflicts between Chisinau's citizens and owners of limitrophe villages and lands in XVIIth century – the first half of XVIIIth century

Summary

Conflicts between Chisinau's citizens and owners of limitrophe lands had been constituted a part of the struggling of townships' inhabitants of medieval Moldova for autonomy, for the possibility of producing increased amount of agricultural products, for more active entertainment in goods-money relationships and transformation of townships in centers of craft and trade.

La originea sa Chişinăul a fost un sat obişnuit, care din a doua jumătate a sec. al XVII-lea a căpătat statutul de târg. Zona în care s-a format Chişinăul era relativ dens populată: în vecinătatea satului existau câteva aşezări săteşti (Buiucani, Vistrerniceni, Hruşca, Schinoasa, Mânceşti (ulterior *Munceşti*, etc.) care mai târziu au devenit suburbii ale acestuia. Tradiţional, în primele secole după fondarea satelor, hotarele dintre Chişinău şi cele din împrejurimile lui nu erau bine conturate.

Pe parcursul secolelor Chişinăul şi moşiile sale au fost deseori obiect de vânzare-cumpărare, fenomen care avea să genereze un şir de litigii între locuitorii satului (târgului) şi proprietari.

După ce s-a aflat timp de peste un secol în stăpânirea urmaşilor lui Vlaicu Pârcălab, în 1576 satul Chişinău a fost vândut lui Drăguş, vânzarea fiind confirmată prin cartea domnească de întăritură din 25 aprilie 1576 de la Petru Șchiopul (în primii ani de domnie: 1574–1577). În acest document se constată că la domnie a venit „..Vasutca, fiica Mariei,...strănepoata lui Vlaicu," care „... a vândut ocina şi moşia ei dreaptă, un sat cu numele Chişinăul pe Bâc, în ţinutul Lăpuşnei, şi cu mori în Bâc, din ispisocul de întăritură, pe care l-a avut strămoşul ei Vlaicul de la Ştefan voievod cel Bătrân", „...lui Drăguş, ce a fost ureadnic în Iaşi, drept 500 galbeni tătăreşti" [1]. Observăm că, afară de precizarea „cu mori în Bâc", documentul de vânzare nu conţine nicio informaţie referitor la hotarele, cel puţin probabile, ale moşiei satului, fapt care ulterior avea să genereze litigii hotarnice.

Chişinăul s-a aflat în stăpânirea boierului Drăguş şi a urmaşilor săi timp de 40 de ani. Mai apoi, Salomeia, jupâneasa lui Drăguş, a vândut satul Chişinău marelui visti-

ernic Constantin Roşca. Din cartea domnească de întăritură din 29 noiembrie 1616 de la Radu Mihnea (din prima domnie 1616–1619) aflăm că marele vistiernic a cumpărat „... un sat anume Chişineul pe Bâc, în ţinutul Lăpuşnei, cu locuri de mori pe acele ape..., pentru o sută optzeci ughi de aur". În cartea domnească se mai menţionează: „…să-i fie şi de la noi ocină şi cumpărătură, *cu toate hotarele lui* cu veniturile care sunt pe ele, neclintit niciodată în vecii vecilor" [2]. Acesta este primul document cunoscut de noi în care întâlnim noţiunea de hotare ale Chişinăului fără a se indica cele mai simple repere ale acestora.

Peste un an, la 12 martie 1617, Radu Mihnea întăreşte marelui vistier Constantin Roşca stăpânirea asupra a treia parte din satul Cândeşti (ţinutul Suceava), jumătate din satul Oncani şi jumătate din seliştea Turbureni (ţinutul Hârlău), a treia parte din satul Băiceni, precum şi satul Chişinău: „…iarăşi dăm lui Costandin Roşca, – se scrie în document, – un sat anume Chişinăul care este în ţinutul Lăpuşna pe Bâc şi cu loc de iaz şi de moară la Bâc…". În ceea ce priveşte hotarele posesiunilor confirmate vistiernicului, acestea trebuiau să fie stabilite în felul următor: „Iar hotarul acestor ocine mai sus scrise să fie pe părţi, cât va alege din tot locul cât va fi de folosinţă, iar dinspre alte părţi <să> fie din toate părţile după hotarele cele vechi, pe unde au fost din veac" [3]. Lipsa unor delimitări clare ale hotarelor moşiilor satelor dăruite noilor proprietari era un fenomen întâlnit frecvent în sec. al XVIII-lea.

Pe măsura dezvoltării de mai departe a satelor şi a târgurilor, avea loc extinderea atât a vetrei cât şi a moşiei localităţilor, dat fiind faptul că preocupările agricole rămâneau a fi predominante în economia aşezărilor de tip urban din secolele al XVII-lea – prima jumătate a sec. al XVIII-lea. Atât pentru sporirea volumului produselor agricole, cât şi pentru creşterea vitelor (pentru necesităţile proprii şi pentru vânzare), locuitorii Chişinăului s-au văzut nevoiţi să iasă din vechile hotare ale moşiei lor şi să-şi extindă arăturile, fânaţurile şi păşunele pe moşiile satelor din vecinătate.

Unul dintre satele cu care târgoveţii din Chişinău au avut litigii teritoriale îndelungate a fost satul Buiucani, menţionat pentru prima dată în cartea lui Constantin Movilă din 20 august 1608, carte prin care le întăreşte „…boierilor noştri, mari şi mici, Gligori…." şi rudelor sale satul „…Buecani, ca să le fie şi de la noi uric şi ocină şi cu tot venitul" [4], fără a se specifica însă limitele moşiei satului. Din cartea domnească de întăritură de la acelaşi domn din 5 octombrie 1608 constatăm că Gligore şi rudele sale apropiate „...au vândut a lor dreapta ocină şi moşie..., pentru toată acea parte ce le se va alege din satul Buecani, în ţinutul Lăpuşna, pe Bâc, şi cu loc de iazuri, de moară…" lui Chiriţă Dumitrache, „mare postelnic, pentru o sută cincizeci de taleri proprii" [5]. Doi ani mai târziu, conform cărţii de întăritură a lui Constantin Movilă din 18 decembrie 1610 dată lui Dumitrache Chiriţă, visternicelul Vasian şi rudele lui „…au vândut a lor dreaptă ocină şi moşie din privilegiile de cumpărătură… din tot satul Buecani, ce se împarte în şase părţi, au vândut două părţi ce-s pe Bâc şi cu loc pentru iazuri, şi cu mori pe Bâc, ce-i în ţinitul Lăpuşnei, …panului Dumitrache Chiriţă Paleolog marelui postelnic pentru… taleri de argint" [6]. Exemplele de mai sus demonstrează că în a doua jumătate a sec. al XVI-lea – începutul sec. al XVII-lea în documentele de vânzare-cumpărare sau de întărire de către domnie a moşiilor sau a

unor părţi de moşii, atât ale Chişinăului, cât şi ale Buiucanilor, nu se indică hotarele, fapt care a generat ulterior litigii între locuitorii satului (târgului) Chişinău şi proprietari care stăpâneau Buiucanii sau părți din moşia satului.

La începutul anilor '20 ai sec. al XVII-lea Buiucanii aveau doi stăpâni. După decesul lui Dumitrache Chiriţă, prin zapisul de danie de la 28 aprilie 1620 Maria, soţia lui, dăruieşte mănăstirii Sf. Sava din Ierusalim: „…un sat anume Buecanii, ce-i la ţânutul Lăpuşnei" [7] fără a indica partea de moşie ce o dăruieşte. Peste un an, la 5 aprilie 1621, în prima sa domnie (1620–1621) Alexandru Iliaş întăreşte monahilor „…de la Sfânta mănăstire Galata un sat, anume Buecani, ce-i pe Bâc, cu loc de moară, ce-i în ţinutul Lăpuşna din ispisoc de la Gaspar voievod, ce-au avut ei drept danie şi miluire de la Marica, jupâneasa răposatului Chiriţă Dumitrachi postelnic..." [8].

În aşa mod, la începutul anilor '20 ai sec. al XVII-lea satul Buiucani a devenit proprietate a două mănăstiri (Sf. Sava din Ierusalim şi Galata). Deoarece daniile la care ne-am referit n-au fost însoţite şi de delimitarea hotarelor, încă la începutul anilor '40 ai sec. al XVII-lea au apărut primele conflicte generate de necesitatea stabilirii hotarelor dintre moşia Chişinăului şi a Buiucanilor. Astfel, după ce prin cartea din 4 august 1641 a lui Vasile Lupu, dată călugărilor de la mănăstirea Sfânta Vineri din Iaşi şi de la mănăstirea Balica, domnul le întărea dreptul de a percepe zeciuiala din satele Chişinău şi Borceşti [9] fără a se indica hotarele localităţilor, la 28 aprilie 1642 călugării de la mănăstirea Sf. Vineri obţin de la acelaşi domn o carte prin care pârcălabilor de Lăpuşna li se poruncea să hotărnicească partea de moşie a satului Chişinău, care aparţinea mănăstirii Sfânta Vineri. Domnul le prescria pârcălabilor: „...să mergeţi la sat, la Chişinău, şi să strângeţi oameni buni, şi bătrâni şi dinprejiur megiaşi, şi să socotiţi cum veţi şti mai cu dreptul, cu sufletele voastre, să alegeţi hotarul satului Chişinăului despre alte hotare şi să puneţi şi stâlpi, ce este a Sfintei mănăstiri a Sfintei Vineri." [10].

În anii '50 ai secolului al XVII-lea a avut loc un schimb de moşii între mănăstirea Galata de Sus şi Ramandi, fost vistier, nepotul lui Dumitrache Chiriţă. Conform documentului din 12 ianuarie 1658, mănăstirea a primit de la Ramandi „părţi de ocină, din siliştea Măleşti, pe Prut…", „nişte vii de la Buciumi, pe valea Cozmoae, şi dându-i (lui Ramandi – n.n.) satul Buiucani de pe Bâc", din ţinutul Lăpuşna, „…care a fost mai înainte al lui Chiriţă postelnic, dar l-a dăruit mănăstirii" [11]. Mai apoi, la 18 februarie 1658, Ramandi dăruieşte (împreună cu feciorii săi – Dumitraşco şi Alexandru) lui Ionaşco Rusul, mare logofăt, satul Buiucani pe Bâc din ţinutul Lăpuşna [12].

Pe măsura dezvoltării Chişinăului, suprafaţa moşiei târgului nu mai satisfăcea cerinţele târgoveţilor, locuitorii urbei fiind nevoiţi să se extindă pe moşia Buiucanilor, fapt care a pus începutul unei contopiri treptate a târgului cu satul din apropiere. Spre sfârşitul sec. al XVII-lea unii târgoveţi şi-au construit case şi dughene pe moşia Buiucanilor, ceea ce a generat nemulţumirea călugărilor de la Galata, care s-au adresat domniei pentru a li se face dreptate.

Drept răspuns, prin cartea domnească de la 11 august 1690, Constantin Cantemir a întărit mănăstirii Galata satul Buiucani la care pretindeau Toader postelnicul şi Iliaş Abâza. În baza cărţilor prezentate de părţile ce pretindeau la moşia Buiucanilor, domnul

a decis ca Toader postelnicul şi Iliaşi Abâza „… să naibă treabă cu satul Buecani, ce să-l ţie mănăstirea Galata, măcar c-au fostu şi danie de la Ramandi lui Ionaşcul sau c-au fost făcut schimbătur” [13].

La începutul sec. al XVIII-lea unele mahalale şi ulicioare ale Chişinăului s-au extins pe moşia Buiucanilor care aparţinea mănăstirii Galata. Astfel, o parte din terenurile târgului Chişinău au început să fie stăpânit de mănăstirea Galata, în timp ce partea veche a Chişinăului a rămas proprietate a mănăstirii Sf. Vineri. Această împărţire a Chişinăului a pus începutul unor litigii hotarnice îndelungate între cele două mănăstiri şi locuitorii târgului.

În scopul delimitării hotarelor celor două mănăstiri, Filaret, egumenul de la Sfânta Vineri s-a adresat la domnie cu rugămintea de a delimita moşiile mănăstirii. Drept răspuns, la 24 ianuarie 1739, Grigore Ghica porunceşte boierilor Postolache Donici şi Vasilache Măzărache să determine hotarul Chişinăului din partea Buiucanilor şi din alte părţi. Domnul îi înştiinţează că Filaret „… ni-au arătat scrisori pe locul târgului Chişinăului, cum că este a Svintii Vineri, care se hotărăşte cu Hrusca şi cu Buiucanii Gălăţii....”. Grigore Ghica le-a mai poruncit boierilor nominalizaţi să strângă „…pe toţi târgoveţii Chişinăului şi pre toţi răzeşii şi megiaşii bătrâni, care vor fi ştiind pe unde au umblat locul Chişinăului de vatră, şi, urmându-vă şi la acea hotărâtur din zilele lui Vasile vodă (este vorba de Vasile Lupu – n.n.), care v-am trimis suret, să cercaţi şi să ondreptaţi locul Chişinăului. Şi de s-a hi înpresurat de vreo parte, ori de către Buiucani, ori de către alte hotară, precum vor mărturi târgoveţii bătrâni şi ve-ţi afla adivăr, să ne faceţi ştire cu o mărturie, trimeţindu-ne informaţie locului” [14].

În răspunsul boierilor din 19 martie 1739 se constată că „locul Chişinăului şi a Sfintii Vineri…, să hotărăşti pe din gios cu Hrusca şi pre din sus cu Buecanii, a sfintii mănăstiri a Gălăţii”. În răspuns se subliniază că însoţitorii „ne-au arătat hotarâli, ce să hotărăscu cu Chişinăul şi cu Hrusca, din apa Bâcului înspre amiazi-zi şi până la zare dialului, în prăvalul apilor, pără unde să împreună cu locul Schinoosăi”. În acelaşi timp, în răspunsul dat domniei, se constată că însoţitorii „… ni-au arătat trii hotară, care usăbăscu aceste trii hotari moşie Hrusca şi cu Chişinăul, parte din jios, iar în parte din sus, dispre Buecani, nu s-au putut îndrepta, nici hotară nu găsit; ce unii din oameni zăce, că-i mai pe din sus, alţii zăce că-i mai pe din jios. Şi noi pe mărturie acestor oameni, n-am putut să punem hotară”. În aşa mod, în pofida eforturilor depuse, delimitarea hotarului dintre moşia Chişinăului şi Buiucanilor aşa şi n-a avut loc. Postolache Donici şi Vasilache Măzărache propun domniei ca pentru delimitarea hotarului să vină stăpânii locului. „Ce noi am socotit, mărie ta, – scriu boierii, – că pără n-or vini stăpânii acestui loc, călugării, nu s-or pute pune hotară, ce de vremi, că este Chişinăul a Sfintii Viniri şi Buiecanii a sfintii mănăstiri, a Gălăţii, loc domnescu nu rămâni” [15].

Eşecul tentativei de a delimita moşia Buiucanilor de alte moşii l-a determinat pe Nichifor, mitropolitul Moldovei, să dea la 20 septembrie 1740 o carte de blestem lui Nectarie, arhimandritul de la mănăstirea Galata, să-şi hotărnicească satul Buiucani, în ţinutul Lăpuşna. Nichifor scria că a făcut această carte de blestem „… întâiu asupra celor ce-ar fi întrând cu lăcomie în moşia mănăstirii. Aşijderea, şi asupra celor, ce-ar fi ştiind pre unde sint hotarăle cele veachi ale moşiei, sau ar fi auzită dintru alţii şi n-ar mărturisi adevărul” [16].

În scopul delimitării hotarelor, la 7 octombrie 1740, domnul Grigore Ghica poruncește sărdarului Panaiti și lui Vasilachi Măzărachi să stabilească hotarul mănăstirii Galata și a târgoveților de Chișinău. Domnul îi înștiințează că la domnie a venit egumenul de la Gălata „…zicând că are mănăstire o moșie, anume Buiucani, lângă târgul Chișinăul, pe care moșii, zise egumenul, că s-au tinsu târgoveții di Chișinău, de ș-au făcut dughene și casă pe locul Buiucanilor, după cum ne-au arătat și o scrisoare…”. Ajutați de oamenii buni și bătrâni boierii trebuiau să afle „…pi unde este hotarul Buiucanilor, de către târgul Chișinăului, și câte casă și dughene s-or afla pe hotarul Buiucanilor, vor da chirii la mănăstire, după cumu-i scris testamentul” [17]. De altfel, plângeri ale arhimandritului Galatei pentru satul Buiucani în care se scrie că „…s-ar fi întinsu târgoveți de Chișinău de, ș-au făcut casă și dugheane pe locul mănăstirii….” mai sunt atestate în documentele din 20 octombrie 1740 [18] și 24 octombrie 1740 [19].

La rândul lor, târgoveții de Chișinău s-au adresat după ajutor domniei, fapt ce reiese din cartea de blestem din 31 mai 1743 a patriarhului Ierusalimului Parfenie care constată că egumenul de Galata a avut pricină „cu târgoveții de Chișinău”. „Acmu, de iznoavă, – se scrie în cartea de blestem, – cerșind giudecată târgoveții de Chișinău la mărie sa vodă au orânduit mărie sa vodă să margă boiar, să ia sama și să hotărască”. Blestemul patriarhului urma să cadă pe cei „… cari ar ști și n-ar mărturisi locul unde la… pentru hotar sau pentru voia veghetă, n-ar arăta și n-ar mărturisi adevărul…” [20].

Afară de moșia Buiucanilor, târgoveții s-au extins și pe moșia satului Heghedişi (Ghidighici – n.n.) în ținutul Orhei, care aparținea vornicului Toader Călmașul, ceea ce a generat un nou litigiu al târgoveților cu vornicul. Acesta s-a adresat cu o plângere la domnie, în rezultatul căreia prin cartea domnească din 28 noiembrie 1732, Grigore Chica a poruncit lui Darie Donici, fost mare logofăt, să cerceteze pricina dintre vornicul Toader Călmașul și niște oameni din Chișinău, care pretindeau la o parte din moșia satului ce-i aparținea vornicului. Domnul îl înștiințează pe Darie Donici, că la domnie „s-au jeluit boeriul nostru, Toader Călmașul, vornecul, pe niște oameni de la Chișinău, zăcând că s-au acolesâte de o moșie a vornecului, anume Heghedinșii, ce easte la țânutul Orheiului, care zâsă, că el n-au mai fost din tinerețâle lui pe la acele moșii, iar acei oameni, văzând că nu mai easte nime din moșul Călmașului, din Bene, s-au fost sculat acei oameni, zăcând iar că sânt din moșul său, din Bene…”. Din document reiese că oamenii din Chișinău „… cât i-au stăpânit moșie Călmașului nu vor să-i țâe în samă”. Domnul poruncește în continuare lui Darie Donici: „… dumitale, să le iai samă cu dreptate; și fiind așe cum jelui, cu cât vei afla la dumniata, că i-au luat rău de pe moșie vornecului Calmășului și s-ar căde de plinnit, să-i plinești de la acei oameni, și precum vii socoti dumniata mai drept, să-i așezi acolo” [21].

În același timp, afară de conflictele legate de delimitările moșiilor, între târgoveții de Chișinău și proprietarii moșiilor limitrofe aveau loc conflicte cauzate de refuzul târgoveților de a da dijma și a îndeplini munci în favoarea stăpânilor pe moșiile cărora s-au extins. În calitate de proprietari ai târgului și ai moșiilor (boierii sau mănăstirile), care percepeau de la târgoveți dijmă, din produsele moșiei târgului (a zecea parte din grâu, orz, ovăz, mei, fân, legume, in, din tot venitul de pe moșie) [22]. Târgoveții se opuneau lăcomiei egumenilor sau episcopilor, fie prin refuzul de a da dijma, fie

prin plângeri la domnie în care încercau să demonstreze cum că târgul este al domnului. Cele mai multe conflicte au avut loc între târgoveţii de Chişinău şi mănăstirile Sf. Vineri şi Galata.

Unul dintre primele documente care împuterniceşte mănăstirea Sf. Vineri să ia dijma de la locuitorii Chişinăului este cartea lui Vasile Lupu din 4 august 1641 [23], urmată de cea a lui Gheorghe Duca din 2 martie 1666 dată postelnicului Toader pentru satul Buiucani în care se stipulează că boierul este împuternicit ca celor ce vor ara sau vor cosi pe moşia acestuia (inclusiv târgoveţii de Chişinău) „… să le ia a zecea" [24].

După stabilirea regimului fanariot, la 14 iulie 1712, Nicolae Mavrocordat, domnul Moldovei, dă egumenului mănăstirii Sfânta Vineri, Neofit, o carte de încuviinţare să ia zeciuiala din toate veniturile părţii târgului Chişinăului, care aparţinea mănăstirii. Conform cărţii, împuternicitul care urma să fie trimis la târgul Chişinăului de către egumen, avea să fie „…volnic cu carte domniei miale a lua de a zeace din pâine şi din fân, şi din grădini, şi din tot locul, tot vinitul. Oricini, ce hrană ar hi având pe moşia mănăstirii, toţi să aibă a da de a zeace, după obicei. Şi nimia să nu stă înprotiva cărţii domniei miali" [25].

Afară de dijma din produsele agricole, târgoveţii plăteau stăpânului târgului bezmenul – o dare în natură (de fapt o chirie), şi anume în ceară, percepută de la târgoveţi pentru fiecare casă, dugheană sau pivniţă [26]. Târgoveţii de Chişinău, de altfel şi cei din alte târguri ale Moldovei medievale, refuzau să dea bezmenul, fapt care genera plângeri la domnie din partea proprietarilor târgului sau a moşiei. Din cartea lui Grigore Ghica din 20 ianuarie 1739 aflăm că la domnie a venit arhimandritul Nectarie de la mănăstirea Galata închinată la Sfântul Mormânt „... scriindu şi mărturisindu, precum are Sfântul Mormântu o bucată di locu la ţinutul Lăpuşnii, care se numeşte Buecanii, care locu întră în vatra târgului Chişinăului", jeluindu-se că mănăstirea „n-are nici un folos de ace moşie, ca să fie de ajiutoriu la Sfântu Mormântu, den vremea că târgoveţii au casă şi dughene, şi pivniţă pe locul Sfântului Mormântu, şi nu dau nimică, şi stăpânescu ei locu în târgu, cum şi pe afară, calcă locul acesta cu vitili lor şi n-au nici un folos de ace moşie". Domnul porunceşte boierilor (Lupu Năstase, sărdar, şi Vasilache Măzărache, „bivu vtori vistiernic") să meargă la Chişinău şi să-i impună pe târgoveţi să dea bezmenul mănăstirii. Din document reiese că „… toţi târgoveţii creştini şi armeni, şi jidovi au primitu şi ş-au aşezatu de bună voie lor, pentru casă, şi dughene, şi pivniţă, ce vor fi în faţa târgului, pe locul mănăstirii, ca să de pe an bezmăn, câte şesă potronici noi de stânjenu, iar pentru pivniţili, ce vor fi în dosul dughenilor, sau alte casă, ce-ar fi di la faţa târgului în laturi, pe locul mănăstirii, să nu dea nimică, fiindu acolo mezili înpărătescu, ca să fie de odihnă pentru oaspeţi" [27].

Deşi din documentul de mai sus reiese că locuitorii ce şedeau pe locul mănăstirii au căzut de acord să dea bezmenul, în realitate, sub pretexte că locul pe care şedeau ei este domnesc, au refuzat să dea bezmenul. La 12 iulie 1744 târgoveţii de Chişinău se plâng la domnie că egumenul de Galata şi de la Sfinţii Arhangheli „… de şapte ani încoace le cer aceşti egumeni bezmăn de case, de dughiane şi de piunice, ce au târgoveţii în târgul Chişinăului, zicând că ar fi moşiile acestor mănăstiri, şi ei ar fi ştiind de la părinţii lor, că easte locu domnescu". Egumenii cu pricina au venit la domnie „…

şi s-au dovedit din ispisoace, că Chişinăul easte locu mănăstirescu, iar nu domnescu; şi mai nainte vreame au fost tot târgul pe locul mănăstirii Sfânte Arhangheli”. Din document mai aflăm că „… de la vremea răscoalelor, când au venit moscalii la Hotin, arzându-se toate casele târgoveţilor, la aşăzarea după răscoale, s-ar fi tras mai sus a-ş face case, dugheane, agiungând şi pe Buicanii, pe moşia mănăstirii Galatii”. Cercetând cazul, vel vornicul Costachi Razul a ajuns la următoarea decizie: „Găsim cu cale, că să-ş ia mănăstirile venitul moşiilor neapărat” [28].

Târgoveţii însă nu se supuneau deciziei lui Costachi Razul, fapt care l-a determinat pe egumenul de la mănăstirea Sfinţii Arhangheli să se adreseze cu o nouă plângere la domnie. În cartea domnească din 31 iulie 1744 a lui Ioan Mavrocordat, adresată lui Dumitraşco, vel paharnic, şi lui Spran sărdărel, domnul Ţării Moldovei constată că „s-au jăluit egumenul de la mănăstire Sfeatâi Arhangheli pentru oamenii, ce șăd pe moşia mănăstirii Chişinăul, cum că nu se supun să facă slujba după obiceiu, nici cu bani nu să aşază”. Domnul porunceşte lui Dumitraşco să-i impună pe oamenii de pe moşia Chişinău ce aparţine mănăstirii Sfinţii Arhangheli, să-şi îndeplinească slujba după obicei: „Pe care să-i cheami dumneata faţă şi le poronceşti cu tăriia, ca să-i facă slujbă, precum fac ş-alţii, carei şăd pe moşiile altor mănăstiri, ce se megiiaşăscu cu Chişinăul, să nu ne mai vie cu jalobă. Iară carei n-or înţălege şi s-or arăta cu blăstămăţăe, su-i supui ca să-i facă slujba” [29].

Documentele atestă că târgoveţii Chişinăului refuzau în continuare să presteze munci în folosul mănăstiri Sf. Vineri, egumenii căreia se adresau după ajutor la domnie. De regulă, domnii luau hotărâri în folosul mănăstirilor. Astfel, drept răspuns la plângerea egumenului Simeon de la mănăstirea Sf. Vineri „zicând ca are nişte moşii, anume Strâșani, Chişinău, ale mănăstirii”, „şi oamenii, ce sântu trăitori pe acele locuri, nu vor să-i facă slujbă, precum slujesc alţi oamini, ce sântu şăzători pe locuri boereşti şi mănăstireşti”, în cartea din 25 iulie 1745, Ioan Mavrocordat porunceşte lui Enache sărdar să afle „…ce slujbă facu oamenii ce şăd pe alte locuri boereşti şi mănăstireşti într-ace parte de loc, …şi precum ar fi slujind aiciia, aşe să-i aşăzi cu trimisul egumenului, să nu ne mai jăluiască…” [30].

În pofida cărţilor domneşti târgoveţii de Chişinău refuzau să plătească bezmănul şi să lucreze 12 zile pe an la mănăstirea Galata. Din cartea domnească de la 10 iunie 1748 a lui Constantin Mavrocordat aflăm că Dionisie, egumenul mănăstirii Galata „…ne-au arătat jalobă pentru oamenii, ce sunt şăzători pe moşie mănăstirii la Buecani în ţinutul Lăpuşnii, unde este târgul Chişinăul, cum că acei ce au dughene în târgu, în Chişinău, nu vor să-ş plătească chirie locului dupe aşăzământul, ce au cu igumenul…”. „Pentru care, – se scrie la sfârşitul cărţii domneşti, – i să dă volnicie, printraceastă carte a domniei meale a-i stăpâni, să-i lucrează, urmând la toate după cum să hotărăşte în carte tipărită” [31].

Conflictele dintre târgoveţii Chişinăului şi proprietarii moşiilor limitrofe constituiau o parte componentă a luptei locuitorilor târgurilor din Moldova medievală pentru autonomie, pentru posibilitatea producerii cantităţilor sporite ale produselor agricole, a antrenării mai active în relaţiile marfă-bani şi transformarea târgurilor în centre ale meşteşugului şi comerţului.

Note:

1. *Молдавия в эпоху феодализма*. Том I. *Славяно-молдавские грамоты*, Кишинёв, 1961, c. 89-90.
2. *Moldova în epoca feudalismului* (în continuare *MEF*), vol. II, Chişinău, 1982, p. 119-121.
3. Andrei Eşanu, *Chişinău. File de istorie,* Chişinău, 1998, p. 84–86.
4. *MEF*, vol. III, p. 54-55.
5. *Ibidem,* p. 55-57.
6. *Ibidem,* p. 76-77.
7. *Ibidem,* p. 145-147.
8. *Ibidem,* p. 152-153.
9. *MEF*, vol. IV, Chişinău, 1986, p. 30-31.
10. *Ibidem*, p. 49-50. Despre perceperea zeciuielii din produsele agrare de pe terenurile locuitorilor din Chişinău se menţionează apoi în documentul din 2 martie 1666. *MEF*, vol. V, 1987, p. 140-141
11. *Catalogul documentelor moldoveneşti din Arhiva istorică centrală a statului*. Vol. III. 1653–1675, Bucureşti, 1968, p. 85.
12. *Ibidem*, p. 87.
13. *MEF*, vol. VI, p. 150-153.
14. *MEF*, vol. VIII, Chişinău, 1998, p. 143.
15. *Ibidem*, p. 144.
16. *Ibidem,* p. 155.
17. *Ibidem*, p. 156-157.
18. *Ibidem*, p. 159-160.
19. *Ibidem*, p. 160-161.
20. *Ibidem*, p. 173.
21. *Ibidem*, p. 119.
22. A se vedea: P.P. Panaitescu, *Interpretări româneşti,* Bucureşti, 1994, p. 126-127; Alexandru I. Gonţa. *Studii de istorie medievală*, Iaşi, 1998, p. 127-132.
23. *MEF*, vol. IV, p. 30-31.
24. *MEF*, vol. V, p. 140-141.
25. *MEF*, vol. VIII, p. 22-23.
26. A se vedea în detalii: P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 126-127.
27. *MEF*, vol. VIII, p. 142-143.
28. *Ibidem*, p. 179-181.
29. *Ibidem*, p. 181.
30. *Ibidem*, p. 186-187.
31. *Ibidem*, p. 207.

EVOLUŢIA COMUNITĂŢII RĂZEŞEŞTI DIN NISPORENI (SEC. XVII–XVIII)

Dr. hab. Ion CHIRTOAGĂ
Institutul de Istorie al AŞM

The evolution of the „yeoman" community from Nisporeny
Summary

Nisporeny represented a village with a „yeoman" („răzeş") community subordinated to strict rules of using the land resources. The yeoman community preserved its land patrimony under the conditions of the economic crisis from the second half of the XVIIth *century – the first half of the XIX*[th] *century as well. The „yeomen" („răzeş") from Nisporeny had also land properties on the neighboring estates.*

În epoca medievală activitatea economică a populaţiei rurale se baza pe proprietatea funciară. Pământul putea fi în stăpânirea unor mari proprietari funciari (boieri, mănăstiri) ori a celor care îl lucrau. Resursele funciare ale ţăranilor liberi din Moldova, care în secolele XVII–XVIII se numeau răzeşi, erau gestionate de o comunitate care activa în baza unor cutume, dar şi legi scrise, practica aplicării lor modificându-se cu trecerea timpului. În cele ce urmează vom analiza evoluţia acestei comunităţi răzeşeşti în secolele XVII–XVIII, luând unele exemple din practica comunităţii similare din Nisporeni.

În prima menţiune documentară a satului din 4 ianuarie 1618 se spune că la stabilirea hotarelor dintre moşiile Vărzăreşti şi Nourăşti în calitate de martori au participat Vascan şi Ocinaş, răzeşi din Nisporeni [1]. V. Nicu a emis ipoteza că iniţial satul Nisporeni s-ar fi numit Filipeşti, localitate care ar fi aparţinut moşieriţei Măgdălina pe timpul lui Bogdan Lăpuşneanu (1568–1572) [2]. Un astfel de sat a existat în zona Codrilor din spaţiul carpato-nistrean. Însă satul Filipeşti nu-i menţionat în catagrafia din 1772–1773 şi în cea din 1774, ci numai Nisporenii [3]. Probabil, Filipeştii au fost omişi din cauze necunoscute de autorităţile locale, deoarece în 1777 sunt menţionaţi Ion Toma, feciorul lui Nicolae Robu, şi Onisim Bâtcă, fiul lui Ştefan Bâtcă [4], care se judecau cu un grup de răzeşi din Nisporeni pentru unele moşii din Pilipeşti (adică, Filipeşti). În catagrafia din 1774, în Nisporeni sunt menţionaţi Ion Robu şi Iftimie Bâtcă. Însă în catagrafia amintită nu sunt menţionaţi Ion Toma, Nicolae Robu şi Iftimie Bâtcă ca locuitori ai satului – Nisporeni. Prin urmare, la 1772–1777, în zona Codrilor existau paralel două localităţi, una cu numele de Filipeşti, iar alta – Nisporeni. Acest fapt pare să infirme ipoteza că până la 1777 Filipeştii ar fi fost premergătorul sau o parte componentă a satului Nisporeni.

Despre răzeşi D. Cantemir relata că aceştia ar putea fi numiţi mai degrabă ţărani liberi, decât boieri [5]. Răzeşii erau coproprietari în devălmăşie, drepturi transmise

prin moştenire de la tată şi alte rude apropiate la urmaşii lor [6]. Statutul răzeşilor din Moldova se asemăna cu cel al seabrilor din statul rus [7].

Ca şi în alte localităţi din Moldova medievală, familia din Nisporeni era o unitate de producţie şi consum. Deţinând o gospodărie proprie, membrii familiei constituiau un grup de lucrători direcţi ai pământului, care produceau hrană şi alte bunuri dobândite prin munca depusă. În cadrul unui cuplu conjugal erau crescuţi şi educaţi noi lucrători ai pământului. Acest fapt e valabil atât pentru o familie de ţărani liberi, cât şi de cei dependenţi de marii proprietari de pământ.

Cea mai mare parte a lucrărilor de cultivare a pământului se efectua în cadrul unei gospodării individuale. Însă datorită faptului că nivelul uneltelor agricole era foarte scăzut, în activitatea economică a ţăranilor se cerea unirea eforturilor unui număr mai mare de lucrători. În perioade scurte de timp se efectuau lucrări la aratul, semănatul şi strângerea recoltei de cereale, ceea ce cerea unirea eforturilor în comun a lucrătorilor. Pe de altă parte, unele ocupaţii solicitau o anumită diviziune socială a muncii: bărbaţii erau antrenaţi la cositul fânului, femeile cultivau şi prelucrau cânepa, copiii şi adolescenţii păzeau animalele domestice. Din cauzele menţionate, feciorii mari, deşi îşi formau cupluri conjugale simple, locuind în case proprii, păstrau în continuare unele legături economice cu părinţii lor. Prin aceasta se profila o familie mare, formată din cupluri conjugale simple care efectuau lucrări de producţie comune. La rândul lor, repartiţia şi consumul bunurilor materiale obţinute prin munca comună aveau loc în cadrul unor locuinţe ale familiei mici individuale.

Muncile efectuate în comun în grupuri familiale dau naştere şi anumitor drepturi colective. Spre exemplu, pentru punerea în valoare a unor noi surse funciare prin desţelenire ori defrişarea pădurilor se cerea unirea eforturilor unui grup numeros de lucrători, utilizarea mai multor animale de tracţiune, plugurilor mai trainice (şi mai grele) ş.a. Şi la îngrădirea ţarinilor ori păşunilor se cerea unirea eforturilor în vederea tăierii unei cantităţi mari de lemn divers (pari, nuiele). La lucrări de acest fel erau antrenaţi mai mulţi bărbaţi cu topoare şi care cu boi. În urma efectuării lucrărilor în comun, păşunile îngrădite, pământul arabil, livezile, viile, rezultate din unirea eforturilor colective, deveneau proprietatea comună a unei familii înrudite, care se numea familia mare. În aşa mod se constituia un patrimoniu comun, o „avere de neam". Tatăl acestei familii mari era şeful de producţie, iar copiii lui, care au muncit încă de mici în gospodărie, deveneau coproprietari. Fără acordul copiilor, tatăl nu avea dreptul să înstrăineze vreun bun din pământul devenit în aşa mod comun. Un lot vândut fără consimţământul expres al copiilor se considera „pământ cu bucluc", deoarece o atare tranzacţie se făcea sfidând prevederile „obiceiului pământului" şi uzanţele din comunitatea rurală.

O atare concluzie reieşea din specificul utilizării resurselor funciare şi din felul în care avea loc schimbul de generaţii. Un gospodar în etate deţinea pământul în calitate de avere venită doar prin muncă directă. Să lucreze pământul arabil erau în stare doar nişte bărbaţi sănătoşi în vârstă optimă de muncă, care de mici deprinsese anumite activităţi imperios necesare de producţie. În atare condiţii, lucrând pământul, o generaţie aptă de muncă creştea copiii, care, atingând o anumită vârstă, începeau

să muncească. Apoi, devenind maturi, urmaşii treptat se constituiau într-o generaţie de lucrători ai resurselor funciare mai mult sau mai puţin întinse care aparţineau tatălui. La rândul său, tatăl ajuns în etate, acumulând pe parcursul lungii sale vieţi o mare experienţă, putea lua decizii corecte, da sfaturi folositoare şi feciorilor maturi. O astfel de îmbinare dintre o generaţie cu o experienţă bogată de viaţă şi cea care se afla în condiţii optime pentru lucru fizic imprima familiei patriarhale o trăinicie excepţională. În acelaşi timp, se păstra stăpânirea comună asupra patrimoniului de avere imobilă pentru o perioadă îndelungată de timp. Perpetuarea acestei situaţii era înlesnită şi de faptul că în epoca medievală spaţiul dintre Prut şi Nistru era populat relativ slab din cauza pericolului turco-tătar.

În Moldova, o perioadă îndelungată de timp, într-o familie ţărănească doar feciorii aveau dreptul de moştenire a imobilelor. Fiicele unui ţăran moşteneau „cu carul", adică doar zestrea formată din obiecte mobile, la care viitoarea mireasă împreună cu mama sa muncise din zori până în noapte. În aşa mod se proceda pentru a nu permite străinilor să pătrundă în comunitatea rurală. Proaspetele neveste treceau în familia mirelui fără ca să producă o divizare a proprietăţii unui neam şi bătăi de cap pentru tatăl unui cuplu conjugal format din părinţii cu mulţi copii. După trecerea unei perioade îndelungate de timp au apărut anumite forme prin care la nevoie acest impediment era depăşit.

De formele menţionate era nevoie în cazul când într-o familie se născuse doar fete şi, cel puţin, una dintre ele trebuia să rămână în casa părintească în vederea perpetuării cuplului conjugal aflat deja la apusul vieţii. Pe de altă parte, dacă o femeie din motive lesne de înţeles devenea văduvă, atunci ea rămânea singură în casa părintească şi, căsătorindu-se a doua oară, primea în gospodărie pe soţ, se ajungea la cazul de „băgare în averea familiei". În aşa mod se ajungea la o situaţie curioasă de inversare a lucrurilor: bărbatul nu se însura, ci se mărita. Această regulă care acţiona în cazuri extreme permitea să se păstreze unitatea economică şi socială a averii date, care constituia un suport material pentru socrul mic (eventual, soacra mică) bătrân, copiii femeii de la primul soţ ş.a.

De obicei, cuplul conjugal purta numele de familie al tatălui. Şi feciorii acestuia căsătoriți continuau să poarte numele tatălui lor. Iar fetele, măritându-se, preluau numele soţului. De asemenea, gospodăria formată purta numele cuplului de familie. Dacă la începutul căsniciei sale bărbatul, din anumite motive materiale, părăsea prima gospodărie în favoarea averii soţiei sale, atunci el lua numele neoficial al femeii. În caz că tatăl murea mai devreme, soţia lui devenea capul familiei, da numele său gospodăriei fostului soţ decedat. În atare condiţii specifice, feciorul vădănii purta numele mamei sale (Amihălacheoaiei, Amariţei) ori a situaţiei ei specifice (Avădănii, Ababii) ş.a.

Neoficial, o persoană purta numele său de botez, la care se adăuga al tatălui, iar uneori şi al bunicului. Dacă persoana ocupa un loc deosebit în societate, atunci era cunoscută doar cu numele său de botez. Bunăoară, în cartea domnească de la 4 ianuarie 1618 sunt menţionaţi răzeşii Vascan şi Ocinaş din Nisporeni [8], la 4 noiembrie 1668 – Alexa şi Ionescu din Nisporeni [9], la 30 mai 1669 – Costa din Nisporeni [10].

Pe parcursul mai multor decenii, urmaşii unora dintre persoane îşi luau şi numele bunicului. De exemplu, la întocmirea unui zapis din 4 decembrie 1684 a fost martor acelaşi Constantin din Nisporeni. Însă din conţinutul zapisului aflăm că documentul respectiv a fost dat pe mâna lui Andronache, feciorul lui Vasile Vascan. Prin urmare, numele lui Vascan a fost preluat mai întâi de feciorul său Vasile, apoi şi de nepotul Andronache [11].

De asemenea, se stabileau unele relaţii de rudenie spirituale care reieşeau din năşie. La originea lor se aflau ceremoniile de botez şi cununie. Naşul cu finul erau legaţi între ei prin anumite relaţii de respect şi ajutor reciproc avantajos. Legăturile spirituale de rudenie completau substanţial relaţiile de sânge dintre tată şi fiu, frate ş.a.

Se mai observă că unele neamuri se poziţionau într-o mahala distinctă a satului de baştină. O separare de acest fel se efectua pe parcursul unei perioade îndelungate de timp, în diferite etape consecutive. Mai întâi, pe locul preconizat în vederea constituirii mahalalei de neam se transfera cu traiul feciorul mai mare căsătorit. Pe măsura constituirii noilor familii înrudite, pe acest loc se aşezau cu traiul şi alţi fraţi. Se constituia o mahala formată din familii înrudite. În caz că în locul menţionat se mai aflau şi familii din alte neamuri, pe parcursul unei perioade de timp şi ele deveneau rude ale acestei familii mari patriarhale, caracteristice pentru epoca medievală.

Acest grup de familii înrudite continuă să facă parte din comunitatea rurală respectivă. Spre exemplu, la 1774, când a fost constituită catagrafia menţionată, se pot destinde grupul familial format din Ion Tulbure şi Lupu Tulbure, menţionaţi unul după altul; Filimon (aici, Hilimon) Cârlig şi Gavril Cârlig; Antohi Muntean şi Toader feciorul lui Muntean; Oghenu Ciocan, Ion Ţurcan şi Nicolae Ciocan; Ioniţă Ciochină, Ion Tălmaci şi Ifrim Ciochină [12] ş.a. Se poate de presupus că cei aflaţi la mijloc (Ion Ţurcanu şi Ion Tălmaci) între capii de familie Ciocan şi Ciochină puteau fi rude apropiate cu familiile respective Ciocan şi Ciochină. Familiile din mahalale legate prin relaţii de rudenie se bucurau de drepturile unor membri ai comunităţii rurale. Ele aveau aceleaşi îndatoriri ca şi alţi membri ai comunităţii rurale din care făceau parte. Însă cuplurile conjugale menţionate aveau conştiinţa de rudenie că ele provin de la un strămoş comun şi formează o spiţă de neam. Unele din aceste grupuri de neam tot mai insistent îşi apărau interesele în problema utilizării rezervelor funciare, adică pământul arabil, păşunile, fântânile, fâneţele, pădurile ş.a.

Persoanele care erau mai active în domeniul economic ori exercitau anumite funcţii politico-militare şi administrative tindeau să întărească unele loturi cu pământ bun după familiile lor. Începe un proces de constituire a stăpânirii private a anumitor familii individuale în mediul unei localităţi rurale cu proprietate colectivă asupra celei mai mari părţi a resurselor funciare. Această tendinţă apare pe fundalul unor schimbări profunde în situaţia internă şi externă a ţării.

În 1672 armata otomană, străbătând teritoriul Moldovei, atacă statul polonez şi cucereşte cetatea Cameniţa. Începe un război polono-otoman care ţine, cu mici întreruperi, până în 1676. Urmează războiul Imperiului Otoman cu Rusia. În timpul campaniilor militare ale sultanului pentru cucerirea Cighirinului din 1677 şi 1678, la care au participat şi moldovenii, trupele otomane, de asemenea, trec prin teritoriul

ţării, cauzând pierderi materiale populaţiei locale. În 1683–1699 are loc războiul „Ligii Sfinte" compusă din Austria, Polonia, Veneţia şi Rusia împotriva Imperiului Otoman. Pe parcursul acestui război, armatele beligerante de mai multe ori au intrat pe teritoriul Moldovei, cauzând pagube materiale şi umane populaţiei locale [13]. În Moldova începe o criză economică profundă şi îndelungată care afectează grav starea materială a categoriilor sociale mai vulnerabile ale societăţii [14]. Unii ţărani, neputând face faţă presiunii fiscale a puterii centrale, erau nevoiţi să se împrumute de la consătenii mai bogaţi, punând în gaj cotele lor de pământ pentru un anumit termen. În caz de neîndeplinire întocmai a prevederilor angajamentelor luate, cota funciară a debitorului trecea în proprietatea creditorului. Unii consăteni sărăceau, iar alţii se îmbogăţeau.

Într-un document eliberat la 4 decembrie 1684 se menţionează: „Adică eu, Iacob Barbu din Nisporeni, ţinut-am adevărat zapisul meu la mâna lui Andronache sin lui Vasile Vascan, precum să se ştie, că mi-au dat 5 lei de m-au plătit de bircile de beilic, carile le-au strâns aceşti bani, că i-au strâns Grigoraş Cârjă şi cu Ioan Bircescu de pi la noi. Şi eu, neavând nici o putere de aceşti bani să-i dau, m-au aruncat aceşti zapcii asupra lui Andronache Cârlig şi m-au plătit. Şi am pus zălog parte me de moşie, ci să va alegi din sat din Nisporeni, Andievici, cu vin, cu pomet şi cu tot venitul. Ca a săi iasî aceşti bani, aşă m-am apucat să-i dau la Sântul Gheorghii. Iar din nu i-aş da banii la zi, să fii parte dată în veci lui Andronache, nici ca să mai fiu eu volnic să întorcu nici odată în veci de veci, nici eu, nici copiii mei, ca să naibă trebuinţă cu această parte, că am dat-o cu toată voia me" [15].

În aceeaşi zi a mai fost întocmit un document similar: „Adică eu, Ştefan Bulhac, scriem şi mărturisim cu acest zapis al meu precum am luat de la Costin Vârlan 6 lei de m-am plătit un bir de beilic. Şi eu am pus zălog partea mea de moşii ci se află aicea în sat, la Nisporeni, cu vie, cu pomăt, cu tot venitul, ce va fi pi moşii, care bani…să-i dau şi să-mi ţie moşia. Şi banii să-i dau la zi la Sfete Gheorghii, iar nefiind banii la zi, să-i dau moşia" [16]. Aici se cere de specificat că numele creditorului menţionat în documentul în cauză nu-i Vârlan, ci Văscan, precum a reieşi dintr-un document ulterior [17].

Pe fundalul acestor evenimente din viaţa internă şi externă a ţării începe o nouă perioadă în evoluţia proprietăţii funciare din sat, care poate fi explicată într-o formă generalizată a procesului. Atâta timp cât existau resurse funciare suficiente, familiile utilizau pământul în comun. Odată cu sporirea populaţiei satului, între familii apăreau certuri, generând chestiunea partajării resurselor funciare între spiţele de neam. Se stabilea de la cine această spiţă de neam provine, de la ce strămoş bătrân. Noţiunea „bătrân", pe lângă semnificaţia sa proprie de om în etate, mai obţine şi pe cea de proprietate asupra pământului, adică o valenţă mult mai extinsă decât cea obişnuită. În conştiinţa neamului respectiv se constituie descendenţa de sânge reflectată în proprietatea asupra resurselor funciare: pământ arabil, fâneaţă, imaş, pădure ş.a. Proprietatea menţionată se desemnează printr-o denumire simbolică de „bătrân", care aparţinea unui neam apărut dintr-un strămoş comun. Se profilează un fenomen cunoscut sub numele de „îmblare pe bătrâni".

Fenomenul menţionat transpare puţin şi dintr-un document emis la 5 decembrie 1690: „Adică eu, Ştefan Bulhac, scriem şi mărturisim cu această scrisoare, ce dau la mâna nepoţilor mei – Catrinii şi lui Manolachi, şi Nazariei, şi Măriuţei, pentru că zicându ei cu vânzarea, ce-au făcut eu lui Costin Vascan le s-ar fi întunecându, şi a lor parte de moşie din Nisporeni. Dară eu scriu şi mărturisescu, că eu numai partea mea am vândut lui Costin Vascan, de mi-am plătit de bercile de beilicu precum şi cumnatul Iacov au vândut lui Andronachi Cărligu, iar partea tatălui lor, a cumnatului Mereuţă, sân Ocinaş, n-am vândut şi să ni fie supărat despre nimeni, cum şi Costin şi Andronachi n-au să se întindu mai mult de partea mea şi a cumnatului Iacov, sân Ocinaş" [18].

Din acest document se vede limpede că Ocinaş, unul din cei doi răzeşi menţionaţi la 4 ianuarie 1618 [19], a avut, cel puţin, doi fii – Mereuţă şi Iacov, adică Iacob. Se pare că Ştefan Bulhac era căsătorit cu o fiică de-a lui Ocinaş. În acelaşi document Bulhac se mai numeşte pe sine Ştefan Ocinaş, iscălind actul menţionat cu acest nume. Prin urmare, Ştefan Bulhac a intrat în familia lui Ocinaş, primind partea soţiei sale, deşi socrul mai avea încă doi feciori. Însă noul membru al familiei mari Ocinaş nu s-a dovedit a fi la înălţimea aşteptărilor socrului. În condiţiile de criză acută, prin care trecea atunci ţara şi societatea moldovenească, Ştefan Bulhac, împrumutându-se pentru a plăti birul, a pierdut partea de moştenire a soţiei în folosul creditorului. Acest fenomen era stimulat de mai multe procese din societatea moldovenească de atunci.

Atât timp cât teritoriul ţării româneşti de la est de Carpaţi era slab populat, existau multe terenuri nevalorificate şi doar prin muncă comună ele puteau fi puse în circuitul economic direct. Odată cu sporirea numărului populaţiei, a perfectării uneltelor şi creşterii productivităţii muncii, se cerea o transmitere a averii familiei în condiţii mai riguroase din punct de vedere juridic. Tatăl împarte unele imobile feciorilor care urmează să se căsătorească. Transmiterea unei părţi a bunurilor imobiliare se face în ajunul nunţii, dar fără a fi emis vreun act juridic.

După celebrarea tradiţională a nunţii, întreaga familie ajuta proaspătul cuplu conjugal să-şi construiască o locuinţă nu mai rea decât ale altor consăteni. Toţi bărbaţii apţi de muncă tăiau în pădure lemn bun de construcţie (bârne, căpriori, nuiele) în vederea ridicării pereţilor casei şi a scheletului acoperişului, iar din iaz tăiau stuf ori papură, acest material fiind necesar la desăvârşirea acoperişului. Apoi tot materialul preparat se căra pe locul unde se preconiza ridicarea locuinţei. Clădirile erau durate din bârne şi nuiele unse cu lut, construcţii mici, dar foarte trainice, într-o zonă seismică şi cu eventuale alunecări de teren. Un atare model de locuinţe a fost verificat de strămoşii noştri pe parcursul unui şir de milenii la rând. Bărbaţii executau muncile la căratul materialelor de construcţie, ridicarea pereţilor şi acoperişului, iar femeile ungeau casele noi cu lut şi le văruiau. Conjugarea periodică a eforturilor tuturor oamenilor unui neam permitea într-o perioadă scurtă de timp să fie construită o locuinţă nouă pentru feciorul mai mare.

După o perioadă de timp, urma căsătoria feciorului mijlociu. Se repeta acelaşi scenariu deja cunoscut. În ajunul nunţii, convenite în prealabil, tatăl mirelui desemna noii familii un anumit lot de pământ. După celebrarea oficială a nunţii, tatăl împreună

cu feciorul mai mare şi cu mezinul îl ajutau pe proaspătul însurăţel să-şi ridice o locuinţă proprie.

După ce şi-a însurat feciorii mai mari şi i-a înzestrat cu anumite resurse funciare, tatăl rămânea cu feciorul cel mai mic, sprijinul părinţilor la bătrâneţe şi moştenitorul casei, unde toţi protagoniştii au locuit. Mezinul, care, în măsura posibilităţilor sale fizice, i-a ajutat pe fraţii săi mai mari să-şi ridice locuinţele, nu mai avea nevoie să construiască o nouă casă. El rămânea în locuinţa părinţilor. Cu toate acestea, chiar după ce tatăl a împărţit copiilor mai mari o parte din averea sa, el continua să se considere stăpânul întregului patrimoniu de bunuri imobiliare aflate în folosinţă comună.

Comunitatea rurală era încercată de mai multe pericole. În primul rând, potentaţii satului comiteau abuzuri în chestiunea utilizării resurselor forestiere. Cei mai întreprinzători săteni tăiau arborii de pe un sector extins de pădure, lemnul şi curăturile folosindu-se în scopul îmbogăţirii unor persoane individuale. Un atare comportament în sat trezea sentimente de reticenţă. Comunitatea rurală întreprindea măsuri energice pentru a stopa utilizarea abuzivă a resurselor forestiere. Ea introducea anumite norme individuale de folosire a resurselor forestiere în scopuri economice, plafonând strict cantitatea de lemn pe care o familie luată aparte avea dreptul să o scoată din pădure.

Comunitatea rurală lua sub control riguros utilizarea imaşului satului. Se plafona numărul bovinelor păşunate pe imaşul satului (până la 10-30 capete). Se aplicau şi sancţiuni financiare prin introducerea unei taxe speciale pentru păşunatul care depăşeau normele stabilite. Pe parcurs se stabileau norme de utilizare a pământului aflat în proprietatea comună a sătenilor. Această formă de folosire a resurselor funciare a început să se numească răzeşie. Treptat, în satul românesc de la est de Carpaţi s-au format mai multe localităţi răzeşeşti cum ar fi Nisporenii.

Comunitatea răzeşească suporta diferite presiuni venite din interiorul şi exteriorul satului. Fiecare dintre ele merită o studiere mai profundă şi separată.

În mediul comunităţii rurale răzeşeşti făceau tentative să se infiltreze persoane sosite din alte sate. În localităţile răzeşeşti încercau să se aşeze cu traiul persoane cu o stare materială modestă, fiind în căutare de loturi pentru a le utiliza la întreţinerea lor personală. În atare condiţii familiile răzeşeşti se simţeau ca o categorie socială privilegiată şi încercau să utilizeze sărăcimea nebăştinaşă în folosul comunităţii rurale. Cei sosiţi într-un sat răzeşesc foloseau pământul comunităţii contra unei dijme plătite. Ei valorificau câte un teren de pământ virgin în scopul întreţinerii sale, iar dacă se căsătoreau – şi a familiilor lor. Unii dintre aceştia se aflau provizoriu pe teritoriul satului, muncind ca dijmaşi vremelnici. Peste o anumită perioadă de timp, dijmaşii nu mai puteau fi alungaţi din teritoriul satului. Dar şi în aceste cazuri comunitatea nu-l accepta în mediul ei pe cel sosit, obligându-l în continuare să plătească dijma pentru terenul folosit.

În rândul comunităţii încercau să pătrundă unii boieri, slujitori domneşti ori negustori cu veleităţi de a deveni stăpâni ai satului. Spre exemplu, în circumstanţe necunoscute, o parte a moşiei Nisporeni a ajuns în stăpânirea mănăstirii de la Barboi, care, potrivit cărţii domneşti a lui Ioan Mavrocordat din 24 mai 1744, aceasta putea să perceapă dijma din tot venitul de pe a patra parte a moşiei Nisporeni [20]. Dar dori-

torii menţionaţi cu o tendinţă vădită de a se erija în postura de „corăzeşi” întâmpinau o rezistenţă foarte puternică din partea membrilor reali ai comunităţii, care nu doreau ca cineva să le pună stăpânire asupra pământului şi să-i prefacă în simpli ţărani iobagi. Ciocnirile cu bogătanii, pericolul de a fi transformaţi în iobagi îi făceau pe răzeşi să fie mai vigilenţi la presiunea dură a unor potentaţi. Într-un cântec popular se rosteşte cu durere şi îndârjire: „Ard-o focul răzeşie! Eu chiteam că-i boierie, şi-i curată sărăcie”. Nu se ştie exact în ce situaţie mănăstirea Barboi a ajuns în stăpânirea unui sfert din moşia Nisporeni şi cum a fost înlăturată. În 1772–1773 moşia Nisporeni din nou aparţinea în exclusivitate răzeşilor din sat [21].

În scopul îmbogăţirii lor rapide, potentaţii încercau să folosească munca dijmaşilor. Răzeşii bogaţi angajau dijmaşii pentru a obţine venituri mai mari atât pentru sine, cât şi pentru comunitate. Ei mai tindeau să obţină drepturi suplimentare pentru îngrădirea unui teren mai mare din pământul comunităţii. Mai mult, răzeşii înstăriţi cereau dijmaşilor nu numai dijme, ci şi prestarea unor munci în formă de clacă. Folosind munca dijmaşilor şi clăcaşilor, cei înstăriţi îşi însuşeau proprietăţi noi prin achiziţionări directe. Iar un lot cumpărat deja nu se mai considera o proprietate a comunităţii.

Puterea centrală încerca să reglementeze relaţiile dintre răzeşi şi clăcaşi. La 1 ianuarie 1766 Grigore Ghica emite un aşezământ în care, printre altele, menţionează că persoanele fără moşii din satele răzeşeşti urmau să dea comunităţilor pentru resursele funciare utilizate a zecea parte din roadă (dijmă) şi valoarea a douăzeci zile de muncă. La rândul lor, dijmaşii aveau în proprietatea lor doar casa cu un mic lot din jurul ei.

Pe moşia unei comunităţi de răzeşi se aflau anumite persoane cu ocupaţii speciale. Printre aceştia era ciobanul care păştea oile sătenilor. Curios lucru, dar în catagrafia din 1774 referitor la Nisporeni e menţionat Lazăr văcarul [22], însă nu-i pomenit ciobanul. Aceasta s-ar putea explica prin faptul că la momentul întocmirii documentului, ciobanul nu era din localitate şi se afla în Nisporeni de puţin timp, nefiind încă primit ca membru al comunităţii satului respectiv. Însă, de obicei, ciobanul primea remunerarea muncii sale în miei. Cu trecerea unei anumite perioade de timp, ciobanul devenea stăpânul unei mari turme de oi, care îl făcea să fie o persoană bogată a satului. Chiar dacă ciobanul nu era din sat, el devenea una din persoanele tolerate ale localităţii.

O altă categorie de nebăştinaşi toleraţi erau unii meşteşugari. În fiecare sat se aflau unu sau câţiva meşteşugari, care alături de plugarii din localitate plăteau birul respectiv: Toader cojocar, Ion butnar [23]. În alte localităţi se mai întâlnesc fierari, olari, care deserveau populaţia localităţii respective şi din satele apropiate. Anumiţi meşteşugari mai întreprinzători, acumulând importante sume de bani, puteau să cumpere loturi din moşia satului. În această privinţă se evidenţia un şir de mici negustori, cârciumari, hangii, care, acumulând sume considerabile de bani, achiziţionau terenuri importante din moşia satului. Printre aceştia erau şi negustori de origine ebraică, aflaţi prin mai multe sate ale Moldovei. Spre exemplu, în 1803, în ocolul Braniştii, din care făceau parte şi Nisporenii, au fost înregistraţi 6 evrei aflaţi prin sate [24].

Unii negustori, care cunoşteau foarte bine situaţia din sate, împrumutau sume importante de bani în schimbul unui teren cedat în arendă provizorie. Şi unii boieri

procedau la fel. La rândul său, arendaşul utiliza terenul pentru a obţine din prelucrarea lui de către dijmaşi a unor venituri suplimentare. Uneori satul nu putea să restituie la timp împrumutul şi arenda se prelungea. După o anumită perioadă de timp, arendaşul intra în mediul comunităţii rurale, obţinând în aşa mod posibilitatea pentru a-şi înmulţi terenurile pe care el începea să le stăpânească ca un veritabil proprietar.

Într-o comunitate de răzeşi, persoane din alte localităţi încercau să pătrundă discret prin înrudire cu membrii comunităţii rurale corespunzătoare. În această privinţă existau piedici la stabilirea relaţiilor matrimoniale ale membrilor comunităţii răzeşeşti cu familii din alte sate. Totuşi, periodic se constituiau familii din persoane care făceau parte din diferite categorii sociale. În atare cazuri, o nevastă adusă din altă localitate şi rămasă văduvă moştenea drepturile soţului răzeş decedat. Iar feciorul unei atare familii se bucura de toate drepturile răzeşeşti. Un parvenit cu un statut social redus, însurat cu o fiică de răzeş, ajungea în comunitatea răzeşească doar intrând în casa socrului şi moştenind drepturile acestuia.

În procesul de transformarea a unui iobag în răzeş, cel cu statutul social redus trebuia să manifeste multă dibăcie, răbdare şi sacrificii. Procesul respectiv începea cu angajarea sa în calitate de argat la o familie dintr-o localitate răzeşească. Apoi el încerca să se căsătorească cu fiica unui răzeş. Aderând la o familie răzeşească, parvenitul urma să fie docil, liniştit, să nu iasă din cuvântul rudelor consoartei etc. Dar atitudinea membrilor comunităţii râvnite faţă de prospeţelul răzeş nu era dintre cele mai prietenoasă. Acesta era tratat ca o persoană ce s-a „măritat" cu bunuri imobiliare răzeşeşti, „noră", „venit după femeie", „lipitor". O atitudine de felul acesta reieşea din faptul că, dorind să obţină un statut social mai avansat, respectivul constituia familia sa cu mame necăsătorite, văduve sărace, fete urâte. O persoană de acest fel era suspectă prin faptul că, fiind îndrăzneaţă şi răbdătoare, putea deveni foarte periculoasă pentru comunitatea răzeşească în cauză. În pofida faptului că parvenitul se manifesta stăruitor ca un om cumsecade, sentimentul profund de suspiciune al răzeşilor faţă de această persoană îl va însoţi până la capătul zilelor. O altă atitudine manifestau răzeşii faţă de feciorii parvenitului. Copilul născut într-o familie mixtă era considerat băştinaş cu drepturi egale cu ale răzeşilor din comunitatea respectivă.

Situaţia putea fi ameliorată de socrul care venea în ajutorul ginerelui sosit din altă localitate şi categorie socială. Pentru a slăbi presiunea localnicilor asupra proaspătului răzeş, socrul apela la o ficţiune juridică suplimentară. Ea consta într-o înfrăţire a ginerelui cu cumnatul său. Înfrăţirea respectivă ieşea din cadrul familiei date, integrându-l pe cel venit în comunitate şi asigurându-i drepturile unui răzeş la hotarul comun al satului. Nu se ştie prin ce metode Ştefan Bulhac a intrat în proprietatea unei părţi a moşiei lui Ocinaş, însă o perioadă nedefinită de timp el se bucura de anumite drepturi egale de corăzeş al comunităţii respective: „Dară eu scriu şi mărturisescu, relatează Ştefan Bulhac (zis şi Ocinaş), că eu numai partea mea am vândut lui Costin Văscan…" [25].

O ficţiune juridică de felul acesta era folosită şi în cazul unei lipse de moştenire. Când un cuplu conjugal nu avea copii, el înfia un băiat din satul respectiv ori din altă localitate, inclusiv din rândul ţăranilor iobagi. Un fiu adoptiv, fiind crescut într-o

familie de răzeşi şi ajungând la vârsta matură, se bucura de toate drepturile unui membru al comunităţii răzeşeşti. Parvenitul, înfiat în vârstă matură şi mai fiind şi bogat, în mediul comunităţii răzeşeşti era privit cu mare suspiciune şi pe bună dreptate.

În zapisul lui Ştefan Bulhac din 5 decembrie 1690 este menţionat că el n-a vândut partea cumnatului său Mereuţă, feciorul lui Ocinaş. La finele documentului Ştefan Bulhac (care făcea parte din familia Ocinaş după soţie) mai adaugă o frază cu un conţinut foarte aproape de subiectul nostru: „Dar cumnatul Mereuţă au avut două femei. Cea de pe urmă au luat-o cu un copil, anume Eftim(ie), şi au murit cumnatul şi n-au făcut nici un copil cu dânsa" [26]. Prin urmare, Mereuţă, neavând copii naturali de la două soţii, a lăsat partea sa de moştenire feciorului vitreg Eftimie, care se bucura de drepturile unui veritabil răzeş din comunitatea respectivă. Anume aceste drepturi ale lui Eftimie (devenit Ocinaş datorită tatălui vitreg) dorea să le protejeze Ştefan Bulhac (ajuns prin soţie în familia mare Ocinaş) de nişte eventuale atentate ale cumpărătorilor Costin Vascan şi Andronache Cârlig de la cei doi cumnaţi ghinionişti.

Uneori, o formă similară de înrudire era folosită pentru a acoperi din punct de vedere juridic o tranzacţie dintre un nebăştinaş şi un răzeş. O persoană bogată încerca să achiziţioneze de la un răzeş sărac o parte a resurselor funciare şi a drepturilor de folosire a cotei acestuia în pământul comun al satului. Concomitent, şi domnia întreprindea măsuri energice în scopul preîntâmpinării pătrunderii negustorilor şi boierilor în rândul răzeşilor pentru a acapara moşia satului. Suspiciunile apăreau la nivelul membrilor cointeresaţi ai comunităţii. Deşi nepoţii amintiţi în document nu erau rude de sânge, Ştefan Bulhac avea grijă de ei ca de membri ai unei familii mari. Iar mai târziu (în 1785) domnul Alexandru Mavrocordat a emis o anafora prin care interzicea categoric răzeşilor săraci să facă danii marilor proprietari funciari, care, pătrunzând în mediul comunităţii rurale, erau dispuşi să comită abuzuri faţă de proprietatea comună a băştinaşilor.

Un membru al comunităţii de răzeşi avea dreptul să stăpânească un lot de pământ folosit în mod individual. Însă el mai utiliza şi pământul satului aflat în proprietatea comună a locuitorilor. Răzeşul avea dreptul să vândă lotul său de pământ altui coproprietar ori, în anumite condiţii, chiar şi unui ţăran dintr-o localitate stăpânită de un mare proprietar funciar. Dar în ce măsură el putea să vândă cota sa din proprietatea comună a satului unui nebăştinaş rămânea la discreţia membrilor comunităţii. Anume pentru a evita o situaţie echivocă, întreprinzătorii nebăştinaşi recurgeau la ficţiunile juridice menţionate.

Într-o perioadă incipientă de activitate, întreprinzătorii cu punga mare intrau în comunitatea rurală a răzeşilor pentru a obţine statutul colectiv de băştinaş. Pasul următor consta în obţinerea unei proprietăţi individuale majorate. În acest scop, parvenitul apela la potentaţii locali ca Andronache Cărlig şi Costin Vascan din scrisoarea lui Ştefan Bulhac (Ocinaş), care, de asemenea, tindeau să obţină proprietăţi individuale cât mai mari. Lor li se opuneau răzeşii de rând, care încercau să păstreze intact patrimoniul satului pentru urmaşii lor de sânge ori ca asociaţi ai unei familii mari. În acest sens e lesne de înţeles scrisoarea din 5 decembrie 1690, prin care Ştefan Bulhac (asociat al familiei mari Ocinaş) tindea să păstreze drepturile Catrinei,

Nazariei, Măriuții, ale lui Manolache şi ale lui Eftimie (feciorul vitreg al lui Mereuţă) la utilizarea resurselor funciare comune ale satului [27].

Într-o anumită perioadă istorică de timp, se realiza nu lotul de pământ, ci munca depusă la valorificarea lui (a unui spaţiu de pârloagă, defrişarea de pădure, plantarea unui copac). Pe măsură ce loturile devin ereditare, ele obţin calitatea unei mărfi. Dar un lot vândut străinului genera acestuia o posibilitate de a pătrunde în comunitatea răzeşească. Din această cauză, în mâinile comunităţii a apărut un instrument de frânare a tendinţelor străinilor de a cumpăra loturi dintr-un sat răzeşesc. E vorba de aşa-numitul drept de protimisis, potrivit căruia lotul scos la vânzare putea fi cumpărat, în primul rând, de un membru al familiei mari, apoi de răzeşii aceluiaşi sat, iar din lipsa uneia dintre cele două opţiuni menţionate el putea fi achiziţionat de o persoană străină.

Mai apare încă o particularitate a comunităţii răzeşeşti. În vânzare putea fi pus doar lotul obţinut prin deşţelenire ori defrişare. Dar nu toate loturile obţinute aveau acelaşi statut. Spre exemplu, un lot obţinut prin defrişare sau deşţelenire de către un tolerat ori dijmaş nu le imprima acestora accesul liber la pământul liber al satului. Iată de ce o persoană cu punga mare, cumpărând un lot de pământ şi obţinând statutul de băştinaş, urmărea scopul de a obţine accesul la resursele funciare ale satului în deplină măsură. Vânzarea unui singur lot putea marca începutul unui proces de demolare a întregii comunităţi răzeşeşti.

Unii băştinaşi, profitând de faptul că făceau parte dintr-un sat răzeşesc, încercau să însuşească un lot mai mare de pământ. Drept dovadă serveşte şi scrisoarea lui Ştefan Bulhac din 5 decembrie. Tot din ea se vede că această tendinţă era limitată atât de rudele sale proprii, cât şi de întreaga comunitate rurală. Însă mai periculoşi erau nebăştinaşii care, obţinând prin fraude indigenatul, tindeau să-şi extindă proprietăţile individuale pe contul întregii comunităţi rurale. În acest scop ei utilizau atât resursele funciare, cât şi forţa de muncă compusă din rudele apropiate şi persoane angajate.

În confruntările dintre diferiţi membri ai comunităţii rurale şi sub presiunea nebăştinaşilor care încercau să acapareze terenuri mai mari de pământ, satul începe a se segmenta în grupuri familiale cu terenuri distincte. Se profilează o nouă „îmblare pe bătrâni”. Se constituie cetele de neam care se izolează pentru ca în caz că o familie mare îşi pierde patrimoniul ei familial, alte cete de neam similare puteau să-şi salveze resursele funciare de a se pomeni în mâinile acaparatorilor hapsâni. Într-o nouă etapă a evoluţiei proprietăţii funciare, slăbiciunea unui neam ori, din contra, aviditatea acestuia putea să pericliteze interesele totale ale satului respectiv. Se pierdea o mică bătălie, dar nu întregul război pentru salvgardarea patrimoniului funciar.

Deja spre finele secolului al XVII-lea se observă că la Nisporeni se aflau, cel puţin, două cete de neam, mai numite şi bătrâni, care proveneau de la strămoşi comuni. La originea acestor două cete de neam se aflau Vascan şi Ocinaş, menţionaţi ca martori la 4 ianuarie 1618 [28]. Din zapisul lui Iacob Barbu din 4 decembrie 1684 se vede limpede că Andronache, nepotul lui Vascan şi feciorul lui Vasile [29], devenise unul dintre potentaţii satului Nisporeni, care era în stare să cumpere cotele unor răzeşi săraci. Din această spiţă de neam făcea parte şi Costin Vascan, menţionat de Ştefan Bulhac la 5 decembrie 1690 [30].

Cea de a doua spiţă de neam sau bătrân îl avea ca strămoş pe Ocinaş. Acesta a avut mai mulţi urmaşi atât de gen masculin, cât şi feminin, dar cu destine diferite. Unul dintre ei, Mereuţă, căsătorit de două ori, a avut un singur fiu vitreg, Eftimie, care şi-a păstrat cota sa de pământ. Al doilea, Iacob (ori Iacov) Ocinaş, mai numit şi Barbu, şi-a pierdut cota sa în folosul lui Andronache, feciorul lui Vasile Vascan. Ştefan Bulhac (care prin soţie a intrat în posesia unei cote de pământ şi în spiţa de neam şi a devenit Ocinaş) şi-a pierdut dreptul de proprietate funciară în folosul lui Andronache Vascan. În schimb, unele persoane nenumite urmaşii lui Ocinaş (Catrina, Manolachi, Nazaria şi Măriuţa) şi-au păstrat cota lor din bătrânul acestuia [31]. Spiţa de neam Vascan, care deja tindea să-şi extindă proprietăţile şi pe contul altor răzeşi, începe să se segmenteze. În zapisul lui Ştefan Bulhac (Ocinaş) din 4 decembrie 1684, Costin este numit Vârlan [32], iar în scrisoarea sa din 5 decembrie 1690 – Vascan [33]. În zapisul lui Iacob Barbu din 4 decembrie 1684 este menţionat Andronache, feciorul lui Vasile Vascan [34], iar în scrisoarea lui Ştefan Bulhac (Ocinaş) din 5 decembrie 1690 – Andronache Cârlig [35]. Prin urmare, după trecerea unei perioade scurte de timp începea să se profileze o nouă spiţă de neam Cârlig, pornită de la Andronache, feciorul lui Vasile Vascan.

În curând, activitatea economică a noii spiţe de neam se va extinde şi peste hotarele satului Nisporeni. La 17 iulie 1757 domnul Moldovei Scarlat Ghica i-a comunicat lui Costantin Râşcanu, fost mare stolnic, că proprietarii moşeni de Filipeşti din ţinutul Lăpuşna i s-au plâns „pentru un Ştefan Cârlig şi Anton Cârlig şi Nichita Cârlig ce sântu moşenii în sat, în Nisporeni… că au pricină între dânşii pentru hotarele moşiilor, pentru care s-au fostu trimis de aici hotarnic pe Ion Meleghi, vornic de poartă. Cu care hotărâre dau samă moşenii de Filipeşti că s-au odihnit cu ace hotărâre. Mai pe urmă, mergând hotarnici cu Tănasă Meleghi vornic au stricat hotare dintâiu şi au pus alte pietre, şi au rămas tot gâlcevi între răzeşi de nu se mai odihnescu" [36]. Domnul porunceşte lui Constantin Râşcanu să aplaneze conflictul.

În conformitate directă cu mentalitatea lor răzeşească, cetele de neam înaintau pretenţii de egalitate în drepturi la patrimoniul funciar al satului. O spiţă de neam tindea să intre în posesia unui teren egal cu alte grupuri înrudite referitor la unele pământuri aflate în dispută. Cu cât într-un sat existau mai multe spiţe de neam cu atât mai puţine resurse funciare reveneau la un grup de acest fel luat în parte. Din această cauză răzeşii optau ca în satul lor să fie mai puţine spiţe de neam. În curând se declanşează o activitate intensă pentru justificarea existenţei unui grup de neam care ar proveni de la un moş-strămoş ori bătrân. Pentru demonstrarea existenţei unei spiţe de neam cu strămoşul respectiv se aduc mărturii orale ale unor venerabile persoane cu vârste înaintate ori scrise în documentele vechi (zapise, cărţi domneşti). În urma unor discuţii îndelungate se ajungea la stabilirea unui anumit număr al cetelor de neam, numite bătrâni. Apoi urmează stabilirea unui nou sistem de calculare a drepturilor familiilor răzeşeşti. Începe o nouă perioadă de a umbla pe numărul stabilit de „bătrâni" recunoscuţi de comunitatea acestui sat. Dispunând în mod cert de părţi egale, aceşti bătrâni-strămoşi erau consideraţi fraţi. Se profilează o premisă evidentă de geneză a unei/unor legende frumoase ale eroului eponim. Aceste

legende emoţionante apar pe fundalul împărţirii patrimoniului funciar al satului pe spiţe de neam.

Din când în când, într-un sat de răzeşi apăreau dispute noi dintre spiţele de neam în vederea precizării anumitor hotare dintre loturile care le reveneau. Atunci când reprezentanţii cetelor de neam nu ajungeau la o înţelegere amiabilă, apelau la autoritatea centrală. Lupta era mai intensă atunci când o ceată de neam locuia într-un sat, însă aveau un bătrân în altă localitate. În acest sens poate fi privită şi disputa dintre răzeşii din Filipeşti cu cei din neamul Cârlig, locuitori ai satului Nisporeni. Mai întâi, au fost stabilite hotarele dintre proprietăţile familiei Cârlig cu cele ale moşenilor din Filipeşti. La faţa locului a venit hotarnicul, mai numit şi vornic de poartă, Ion Meleghi, care a stabilit limitele teritoriale ale moşiilor acelor părţi, aflate în dispută. Au fost stabilite linii hotarnice, care îi aranjau pe răzeşii din Filipeşti. Dar se pare că pe răzeşii din familia Cârlig aceste hotare nu-i aranjau. Probabil, la insistenţa lor în teritoriu a venit un alt hotarnic, vornicul de poartă Tănasă Meleghi. Acesta a stabilit noi hotare la faţa locului, între proprietăţile celor două părţi aflate în dispută. Nu se ştie în ce măsură noile hotare îi aranjau pe membrii familiei Cârlig, însă pe proprietarii din Filipeşti i-au nemulţumit foarte mult, ei apelând la autoritatea puterii centrale pentru ca aceasta să adopte o hotărâre despre o nouă stabilire a hotarelor respective.

De fapt, în sat erau mai multe familii decât spiţe de neam, stabilite în procesul de constituire a bătrânilor ca proprietari colectivi şi ca proprietăţi colective asupra resurselor funciare ale satului. Însă pentru secolul al XVII-lea – prima jumătate a celui următor e greu de stabilit numărul exact al capilor de familie din sat.

Pentru prima jumătate a secolului al XVII-lea este imposibil de efectuat această operaţie deoarece menţiuni documentare în privinţa satului Nisporeni sunt foarte puţine. Doar începând cu ultimul sfert al secolului menţionat, ele sunt ceva mai multe. Din informaţia lor pot fi create unele impresii despre populaţia satului pentru perioada anumitor generaţii de oameni.

La 4 noiembrie 1668, în divanul ţării a avut loc judecata domnească referitoare la moştenirea unui oarecare Turcu. Pe de o parte, erau Mereuţă, Todin şi Iacob, iar de altă parte – Costin, Andrei şi Pântea. La această judecată au participat doi martori din Nisporeni – Alexa şi Ionescu [37]. La 30 mai 1669, la o judecată referitoare la precizarea unor hotare de moşie din Iurceni, în calitatea de martor era menţionat Constantin din Nisporeni [38]. Din aceste două informaţii se profilează un număr de nouă familii, care locuiau, în 1668–1669, la Nisporeni.

Pentru 4 decembrie 1684 sunt menţionaţi doi strângători de bir locali (Grigoraş Cârjă şi Ioan Bărcescu), Iacob Barbu care a împrumutat 5 lei lui Andronache Vasile Vascan (zis Cârlig), martorii Ioan Bânzariu, Ioan Dudet şi Costantin [39]. Dacă acest din urmă putea fi acelaşi Constantin, menţionat la 4 noiembrie 1668, restul cinci capi de familie sunt menţionaţi în premieră. Iacob Barbu ar putea fi acel Barbu, frate cu Todin.

În aceeaşi zi a fost întocmit un alt zapis, în care sunt menţionaţi Ştefan Bulhac şi Costin Vârlan [40]. La 5 decembrie 1690 acelaşi Bulhac (numit şi Ocinaş) emite o mărturie, unde sunt menţionaţi Catrina, Manolachi, Nazaria, Măriuţă, care se temeau

că moştenirea lor, eventual, putea ajunge în proprietatea lui Costin Vârlan (numit şi Vascan). În această mărturie sunt menţionaţi acelaşi Iacob (numit aici Iacov) care cedase partea sa lui Andronachi Cârlig (numit anterior feciorul lui Vasile Vascan). Tot în documentul vizat este menţionat Mereuţă Ocinaş, care ar putea fi Mereuţă, frate cu Todin şi Iacob. În calitate de scrib a servit Toader, feciorul lui Ioan Tulbure [41]. Din mărturie nu-i clar în ce calitate figura respectivul Toader, însă ar putea fi şi din Nisporeni, deoarece în catagrafia din 1774 sunt doi capi de familie cu numele menţionat. În informaţia prezentată în aceste două documente pot fi 4–6 nume noi. Iar în respectivele 5 documente se profilează 18–22 familii, care formau nucleul satului Nisporeni, fiind printre cele mai cunoscute din localitate.

Referitor la anii 1690–1730 încă nu s-au depistat documente în care ar fi fost reflectată viaţa economică şi socială a satului Nisporeni. Fenomenul ar putea fi explicat şi prin faptul că în perioada respectivă Ţara Moldovei trecea printr-o criză economică acută, când disputele pentru avere erau mai puţin importante decât lupta pentru dobândirea bucatei de pâine necesare pentru toate zilele în vederea întreţinerii familiei respective. Acest răstimp constituia perioada unei generaţii întregi de oameni.

Anii ’30–’50 ai secolului al XVIII-lea, de asemenea, nu sunt bogaţi în documente care ar putea ilustra evoluţia populaţiei din Nisporeni. La 19 septembrie 1732 este menţionat Apostol Bulboacă din Nisporeni care avea nişte stupi de albine în Vălcăneşti [42]. La 17 iulie 1757 sunt menţionaţi Ştefan, Anton şi Nichita Cârlig [43], care, probabil, erau urmaşii lui Andronachi Cârlig (feciorul lui Vasile Vascan) [44]. Apostol Bulboacă, menţionat în documentul emis la 19 septembrie 1732, pare să fi avut un urmaş, Pavel, înregistrat la 1774 ca feciorul lui Apostu [45].

Potrivit unor calcule efectuate în baza catagrafiei din 1772–1773 pentru 9 ţinuturi ale Moldovei, satele cu până la 40 de case constituiau 64,8 %, cu 40–100 case – 20,5 % şi cu peste 100 case – 5,7 % [46]. Cu 78 de case, Nisporenii [47] se plasau în rândul celor 8 sate ale ţinutului Lăpuşna–Orhei, care intrau în grupa a doua după numărul de contribuabili. Chiar dacă la finele secolului al XVII-lea Nisporenii ar fi avut doar cele circa 20 de familii menţionate anterior, satul s-ar fi plasat în rândul celor 53 sate ale ţinutului Lăpuşna-Orhei care constituiau circa o treime din toate localităţile rurale ale acestei subdiviziuni administrativ-teritoriale din Moldova. Însă persoanele înregistrate în documentele din 1668–1690 făceau parte din rândul oamenilor înstăriţi, deşi unele dintre ele, în condiţiile de criză economică, îşi pierdeau proprietăţile lor funciare.

Desigur, persoanele menţionate în aceste documente nu epuizau lista atât a oamenilor bogaţi, cât şi a celor mai săraci. Printre capii de familie ale celor din urmă, cu certitudine, erau mulţi dijmaşi care utilizau pământul răzeşilor, plătindu-le dijma respectivă. Spre exemplu, Apostol Bulboacă plătea dijma pentru 40 de stupi, care se aflau pe moşia unor răzeşi din Văldeşti [48].

Competiţia dintre cetele de neamuri rivale ale comunităţii rurale apărea pe neaşteptate la suprasolicitarea unor terenuri de pământ fie din vatra satului, fie de fâneaţă ori de arătură, în care mai mulţi gospodari tindeau să ocupe o porţiune. Aceste suprafeţe erau solicitate din cauza apropierii lor de sat ori a calităţii lor pedologice

superioare. Pentru a pune capăt disputelor şi acţiunilor abuzive, comise de un membru al său, comunitatea rurală începea să distribuie patrimoniul funciar în mod egal. La partajarea resurselor funciare în cauză se ţinea cont de configuraţia terenului, calitatea solului ş.a. Pe teritoriul moşiei erau alese câteva terenuri care întruneau calităţile geometrice şi pedologice respective. Terenurile alese, numite racle, erau partajate în mod egal fiecărei spiţe de neam. Fiecare grup înrudit primea cota sa în toate raclele constituite în teritoriul care aparţinea localităţii respective. De obicei, mai întâi se măsura perimetrul raclei, apoi se efectua împărţirea ei între grupuri înrudite. Măsurarea de la această etapă se numea „ocolniţă". Lotul din cuprinsul unei racle deja avea caracterul unei ocine şi se deosebea esenţial de împărţirile care avusese loc anterior. El intra în stăpânirea privată, transmiţându-se prin moştenire din generaţie în generaţie. Faţă de aceste loturi, comunitatea îşi exercita funcţia doar atunci când racla se transforma periodic în păşune.

Pentru a uşura procesul de măsurare, suprafaţa de fâneaţă sau ogor, care urma să fie împărţită, căpăta o formă dreptunghiulară, în cele patru colţuri ale perimetrului fiind plasate unele repere foarte clare: pietre mari, copaci plantaţi ş.a. Pe o bază a patrimoniului se efectuau măsurările în stânjeni pentru fiecare spiţă de neam, de la care porneau linii paralele menite să despartă proprietăţile grupurilor înrudite. În caz că patrulaterul nu avea o formă regulată, atunci se mai făcea o măsurare pe linia de mijloc a patrulaterului, în aşa mod reducându-se eventualitatea admiterii unor devieri de la principiile de partajare egală a patrimoniului. Linia dintre cele două (eventual, trei) linii se trasa cu o funie, în lungul căreia se făcea o brazdă trasă cu plugul. Pe toate cele trei linii se puneau pietre de hotar. Uneori se puneau pietre în formă de stâlpi. În aşa mod a apărut şi denumirea procesului de împărţire a resurselor funciare – a se stâlpi. Un lot în raclă putea reveni doar unui băştinaş. Lotul menţionat se numea „soartă", „delniţă", „jerebie" ş.a. El permitea stăpânului să utilizeze şi alte resurse funciare aflate în folosinţa comună a satului: vatră, fâneaţă, păşune, pădure ş.a.

În vatra satului existau loturi ocupate prin defrişarea pădurii ori desţelenire. O astfel de stăpânire se limita doar la suprafaţa lotului în cauză. Un lot de acest fel putea să aparţină atât unui băştinaş, cât şi unui tolerat al satului. Vatra satului se măsura ca o raclă obişnuită. De cele mai multe ori, vatra satului avea o formă foarte neregulată şi, pentru a se respecta principiul egalităţii hotarnicii efectuau un număr mare de măsurări.

Partajarea pe cete de neam a raclei era urmată de împărţirea în cote familiilor-gospodării, membri ai grupului respectiv. Datorită faptului că unele grupuri de neam erau compuse dintr-un număr mai mare de familii, iar altele – mai mici, loturile gospodăriilor individuale aveau suprafeţe de pământ cu dimensiuni planimetrice diferite. Cu cât numărul de familii care intra într-o ceată de neam era mai mare, cu atât suprafaţa lotului care revenea unei gospodării era mai mică. Şi viceversa, dacă într-un grup de neam intra un număr mai mic de familii, la o gospodărie revenea o suprafaţă mai mare de pământ. Fiecare gospodărie primea câte o fâşie de pământ care se întindea de la bază până la latura opusă. În anumite cazuri, nu foarte rare, porţiunea de pământ care-i revenea unei gospodării individuale era aşa de îngustă, încât se spunea în glumă

că dacă pe o astfel de fâşie ţăranul s-ar fi culcat de-a latul, un vecin i-ar fi confiscat ciubotele, iar celălalt – căciula.

Stabilirea limitelor cotelor din raclă era urmată de partajarea lor între gospodăriile individuale. Procedura de partajare era numită „alegere”. Unele cote puteau fi mai bune, altele mai puţin favorabile. Loturile se mai numeau părţi de pământ. Persoana care împărţea, intenţiona să devină proprietarul unei cote mai bune. Din această cauză a apărut cunoscuta zicală: „cine împarte, parte îşi face”. Şi procedura de alegere a generat câteva zicale. Una dintre acestea spune: „M-am ales şi eu cu ceva”. În cazul când era ocazia să aleagă din două cote, se zicea: „Am ales din două una”. În măsura posibilităţilor, se compensau cei care, din anumite cauze obiective, primeau loturi de calitate inferioară, oferindu-li-se o porţiune suplimentară de pământ.

După împărţirea unei racle, se efectua partajarea celei de-a doua racle în mod similar. Aici, de asemenea, se urmărea ca cei care în racla precedentă au primit un lot de pământ mai rău, urmau să primească unul mai bun. Într-un mod similar se proceda şi la împărţirea următoarelor racle. Măsurările de teren se efectuau cu participarea unui specialist-hotarnic trimis de puterea centrală. Spre exemplu, în porunca domnului Scarlat Ghica, trimisă lui Constantin Râşcanu, din 17 iulie 1757, se relata că la stabilirea hotarelor proprietăţii răzeşeşti din Filipeşti şi ale familiei Cârlig din Nisporeni a participat în calitate de hotarnic mai întâi vornicul de poartă Ion Meleghi, iar apoi vornicul de poartă Tănasă Meleghi. Aceşti hotarnici-vornici de poartă aveau o anumită pregătire şi experienţă în vederea efectuării lucrărilor de hotărnicie în concordanţă cu tradiţiile respective [49].

Unii răzeşi din Nisporeni aveau cote pe moşia satului Vărzăreşti, pe care le-au cedat boierilor din familia Măcărescu sau au făcut schimb în racla precedentă. La 17 aprilie 1801 Grigoraş Ţurcanu şi soţia sa Paraschiva au întocmit un zapis, pe care l-au transmis egumenului Ioan de la schitul Vărzăreşti al boierilor din neamul Măcărescu [50]. La 17 septembrie 1801 acelaşi Grigoraş din Nisporeni împreună cu alţi răzeşi din Vărzăreşti au transmis şătrarului Toderaşcu din acelaşi neam de boieri Măcărescu partea lor de moşie din satul Vărzăreşti. Din acest zapis ar reieşi că grupul de răzeşi au împrumutat 220 lei de la şătrarul Toderaşcu Măcărescu, probabil, pentru achitarea unor impozite. Pentru suma menţionată, Grigoraş împreună cu alţi răzeşi (care după nume par să fie răzeşi din cele două sate) – Ioan Negură, Miron Sava, Ştefan Tâmbur, Vasile (feciorul lui Ioniţă), Grigoraş Ciurcanu (probabil, Ţurcanu), Ioan dascălul, Tănasă Axanii – au adeverit transmiterea cotelor respective din moşia Vărzăreşti. În document se menţiona că un stângen valora 5 lei. Prin urmare, cu 220 de lei urma să fie achitată valoarea a 44 stânjeni. După întocmirea zapisului urma să se efectueze măsurarea cotelor respective şi în caz că nu vor ajunge stânjeni pentru stingerea datoriei, răzeşii urmau să achite diferenţa apărută timp de un an şi jumătate. Era prevăzută şi o dobândă de 10 %, fără a se preciza termenul de referinţă [51].

În 1804 un grup de răzeşi din Nisporeni se aflau în conflict cu mănăstirea Căpriana referitor la stăpânirea unei părţi „de moşie anumi Şendrenii lângă satul Vărzăreşti” [52]. La 12 decembrie 1804 Serafim, egumenul mănăstirii Căpriana, s-a adresat divanului ţării şi domnului Alexandru Moruzi cu o scrisoare în care se menţionează că partea

indicată de moşie a ajuns în stăpânirea lăcaşului sfânt ca o donaţie cu scrisori de la un oarecare Ion Bedraga. „Iar anul trecut (1803 – n.n.), cum şi anul acesta, s-au sculat un Marian Cârlig (ş)i cu Lupul Tulburi şi un Istrati Drumi, care sunt trăitori în ţinut(ul) Lăpuşnei, la sat(ul) Nisporeni, apropiaţi de Vărzăreşti, (şi) un Daniel (ş)i Negură, şi dascălul tot din Vărzăreşti, dimpreună cu un Tănasă Cătană, şi…au strâns toate dejmurile de pâine şi altile semânături, ce au fost pe moşie Şendreni, cât şi dejma fânului, şi treierând-o au luat-o ei toată, cât şi dreaptă parte a mănăstirii, că nu vor da partea mănăstirii…" [53].

Din pasajul citat se vede limpede că o parte a moşiei Şendreni aparţinea unui grup de răzeşi din Nisporeni şi Vărzăreşti, iar altă parte – mănăstirii Căpriana. Pe moşie se semănau cereale şi alte culturi agricole, se cosea fân pentru întreţinerea animalelor domestice pe timp de iarnă. Răzeşii au perceput dijma respectivă din recolta culturilor agricole şi fânului. După ce au treierat tot ce secerase, utilizatorii lotului aflat în dispută, răzeşii au cărat produsele agricole pe la casele lor individuale, fără a transmite mănăstirii partea ei din recolta obţinută din cereale, fân ş.a.

În continuare se vede că conflictul dintre cele două părţi ajunsese în instanţa de judecată. Egumenul relata că, fiind din partea mănăstirii „vânzând-o eu…la dumnealui Iancu, fiul Zoiţei Dimitroai(ei), nu l-au lăsat nicicum să o stăpânească şi acum mănăstirea se află în mare supărare despre dumnealui. Şi fiindcă şi aceşti răzeşi se află acum veniţi la isprăvnicia ţinutului Eşii, de au avut judecată tot cu numit(ul) logofăt Iancul, împlinindu de la dumnealui 150 lei, bani(i) venitului vânzării, mă rog fie porunca Înălţimii Tale de a mi se scrii o carte gospod (domnească – n.n.) către dumnealor ispravnici ca mai întâi bani(i) aceştie să fie opriţi păn ce nu vom jiudeca pentru venitul moşii ce l-au luat. Şi dacă ei cu judecata dum(n)i(i)lorsali ispravnicilor vom rămâne nemulţumiţi, vom veni şi la luminat(ul) Divan, de undi ni să va da desăvârşit(a) hotărâre" [54]. Domnul ţării Alexandru Constantin Moruzi a pus rezoluţia sa pe versoul scrisorii citate: „Dumitale, vel logofăt de Ţară de Jos să ste banii propiţi păr se va lua pricina sfârşit" [55].

Din această parte a documentului se vede că mănăstirea Căpriana a început să vândă drepturile ei de gestionare a lucrărilor agricole logofătului Iancu, fiul Zoiţei Dimitroaia şi de aici s-au început neînţelegerile dintre răzeşi, pe de o parte, şi mănăstirea Căpriana, pe de alta. Arendaşul i-a dat în judecată pe răzeşi prin intermediul isprăvniciei Iaşi, obţinând de la ei o sumă de 150 de lei. Dar mai rămânea hotărârea instanţei supreme a Divanului ţării şi logofătul urma să oprească transmiterea banilor logofătului Iancu pentru a nu se produce o nouă coliziune juridică între arendaş şi mănăstire cu noi cheltuieli de judecată, caracteristice pentru perioada respectivă de timp. De menţionat că scrisoarea a fost întocmită de Alexandru Ulinici din Vărzăreşti [56], nume de familie întâlnit şi în rândul locuitorilor din Nisporeni, inclusiv printre feţele bisericeşti din parohia locală.

Răzeşii din Nisporeni aveau cote de pământ în hotarul moşiei Vărzăreşti. Una dintre aceste cote aparţinea lui Vasile Zupcu, care a dăruit din ea 5 stânjeni de pământ schitului local, ridicat de acelaşi Ioniţă (Iancu) Măcărescu. Într-un zapis eliberat la 26 martie 1805 se menţiona: „Dică eu, Vasile Zupcu ot Nisporeni, ţinut(ul)

Lăpuşnei, făcut-am adevărat şi încredinţat zapisu(l) meu întru cinstit(a) mâna mării sale, maiorului Ioniţă Măcărescu, ţinutu(l) Eş, di unde sântem şi noi răzeşi la numita moşii Vărzăreşti di unde ni se tragi di pi strămoşu nostru Stan Vărzariu, am dat danii Sfântului schit, ci să prăznuieşti Sfântul Dimitri, cinci stânjeni de moşie Vărzăreşti, ci o avem din a cince parte din bătrân(ul) Ursu, ficior lui Afteni Varzar, şi Afteni Varzar strănepot lui Stan Varzaru, spre ace am dat aceşti 5 stânjeni danii Sfântului schit ca să-i fii baştină şi ocină în veci…Sfântului schitu spre pomenire(a) părinţilor noştri şi a fiilor noştri, şi a tuturor n(e)amurilor noştri…Şi de astăzi înainte să aibă Sfântu(l) schitu a-ş(i) stăpâni acei cinci stânjeni cu bună paci, fără cuvântu de împotrivire di(n)spre răzeşii noştri, cât şi di(n)spre alţi răzeşi, ci tragu parte de moşii di alţi bătrâni, sculându-să vr(e) unii a strica această sfântă danii…" [57]. Aluzia de la finele citatului s-a făcut pentru a preîntâmpina unele eventuale încercări ale răzeşilor, care făceau parte din acelaşi bătrân ori din cele vecine, de a împiedica dania făcută, utilizând dreptul de protimisis, care prevedea prioritatea corăzeşilor de a intra în stăpânirea unui lot de pământ aflat pe cale de înstrăinare. Pentru confirmarea zapisului făcut de protoiereul Vasile Zupcu, în calitate de martori au fost răzeşii Petre Vasilescu, Andrei Iosif Fărâmă, Ion Izbaşă din Isăicani, documentul fiind iscălit de Ioniţă Silie.

Se creează impresia că, din cauze obiective ori subiective, unii răzeşi din Nisporeni care aveau cote din resursele funciare ale moşiei Vărzăreşti erau nevoiţi să le cedeze altor proprietari. Dar sunt şi alte exemple sugestive.

La 6 iunie 1806 răzeşii Chirică Tulbure, Gheorghe şi Carp, strănepoţi ai Anghelinei, fiicei lui Afteni Vărzaru din satul Nisporeni (ţinutul Lăpuşna) relatau că strămoşul lor Afteni Vărzaru a stăpânit o parte a moşiei Vărzăreşti. Acest bătrân ca proprietate funciară răzeşească comună se diviza în trei părţi. O parte a moştenit-o Lupu, feciorul lui Afteni Vărzaru, o altă parte o deţinea Ursu, un al doilea fecior al aceluiaşi Afteni, iar a treia parte a fost moştenită de Anghelina, menţionată anterior. În continuare partea Anghelinei a fost divizată între strămoşii familiilor Carageştilor, Huideştilor şi Tulbureştilor. Până în 1803 reprezentanţii celor trei familii au stăpânit şi exploatat cota Anghelinei în devălmăşie. În 1803 Chirică, Gheorghe şi Carp Tulbure au încercat să redimensioneze relaţiile lor de proprietate referitor la cota respectivă din Vărzăreşti. Însă Dănilă şi Ion Negură (din neamul Huidea) au refuzat să recunoască proprietatea fraţilor Tulbure asupra cotei lor funciare. S-a ajuns la cercetări din partea organelor ţinutale şi centrale. Întrucât continuarea procesului de cercetare solicita multe cheltuieli de judecată, împricinaţii au ajuns la o înţelegere amiabilă. Moştenirea Anghelinei a fost împărţită în două cote egale. Prima cotă revenea Tulbureştilor, iar cea de a doua – Carageştilor şi Huideştilor [58].

Din textul scrisorii şi inscripţiile ulterioare se vede limpede că Vărzăreştii se aflau în ocolul Braniştii din ţinutul Iaşi. În calitate de moştenitori ai bătrânului Vărzaru mai erau Ştefan Tâmbur, Negură şi Tănase Mătăsariu, răzeşi din bătrânul Gavril Vărzariu, postelnicul Vasile, ginerele lui Horoncianu, care a întocmit documentul în cauză [59]. Cu alte cuvinte, proprietatea răzeşească deţinută în moşia satelor vecine implica unele drepturi de proprietate, dar şi o redimensionare periodică a cotelor cu

implicarea organelor administrative ţinutale, centrale şi cu cheltuieli judiciare considerabile.

În concluzie se poate de afirmat cu certitudine că pe parcursul existenţei sale, Nisporenii au fost un sat de răzeşi, conduşi de o comunitate care activa în conformitate cu reguli stricte, mai ales, în domeniul utilizării resurselor funciare. În pofida faptului că în condiţiile de criză economică, prin care a trecut Moldova la finele secolului al XVII-lea – primele decenii ale celui următor, când pământul multor sate libere erau acaparate de marii proprietari, Nisporenii şi-au păstrat patrimoniul funciar. Aceasta crea condiţii favorabile pentru creşterea populaţiei sale pe contul celor care doreau să obţină o cotă din patrimoniul satului prin participări la valorificarea terenurilor de pârloagă, defrişarea pădurilor şi alte activităţi economice. Cel puţin, în secolul al XVIII-lea satul avea un număr destul de mare de populaţie pentru perioada respectivă. Mai mult, răzeşii din Nisporeni aveau proprietăţi funciare pe moşiile vecine, fapt ce întărea poziţiile economice ale comunităţii şi sporea importanţa localităţi în zona Codrilor, permiţându-i în perioada imediat următoare să devină şi un centru administrativ.

Note:

1. *Moldova în epoca feudalismului* (în continuare *MEF*). Vol. III, Chişinău, 1982, p. 133.
2. *Localităţile Republicii Moldova. Itinerar documentar-publicistic ilustrat*, Chişinău, 2008, p. 226.
3. *MEF*, vol. VII, partea I, Chişinău, 1975, p. 99, partea II, Chişinău, 1975, p. 448-449.
4. *Documente privitoare la istoria Ţării Moldovei în secolul al XVIII-lea (1775–1786).* Coord. D. Dragnev, Chişinău, 2005, p. 61.
5. D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Chişinău, 1988, p. 167.
6. A. Gonţa, *Satul în Moldova medievală. Instituţii.* Bucureşti, 1986, p. 236.
7. В.М. Драгнев, П.В. Советов, *Основные этапы развития и разложения общины в Молдавии (до начала XIX в.).* В: *Славяно-волошские связи*, Кишинев, 1968, с. 64-114.
8. *MEF*, vol. III, p. 133.
9. *Ibidem*, vol. V, Chişinău, 1987, p. 245.
10. A. Sava, *Documente privitoare la târgul şi ţinutul Lăpuşna*, Bucureşti, 1937, p. 108.
11. *MEF*, vol. VI, Chişinău, 1990, p. 143
12. *Ibidem*, vol. VII, partea II, p. 448-449.
13. *Istoria României. Compendiu.* Coord. I.-A. Pop, I. Bolovan, Cluj-Napoca, 2007, p. 344-348.
14. Д.М. Драгнев, *ук. соч.*, с. 124.
15. *MEF*, vol. VI, p. 143.
16. *Ibidem*, p. 144-145.
17. *Ibidem*, p. 153.
18. *Ibidem*.
19. *Ibidem*, vol. III, p. 133.
20. *Documente privind relaţiile agrare în veacul al XVIII-lea,* vol. II. Bucureşti, 1966, p. 542.
21. *MEF*, vol. VII, partea I, p. 99.
22. *Ibidem*, vol. VII, partea II, p. 448-449.
23. *Ibidem*.
24. *Uricarul*, vol. VIII, Iaşi, 1886, p. 263.
25. *MEF*, vol. VI, p. 143.

26. *Ibidem*.
27. *Ibidem*.
28. *Ibidem*, vol. III, p. 133.
29. *Ibidem*, vol. VI, p. 143.
30. *Ibidem*, p. 153.
31. *Ibidem*, p. 143-145, 153.
32. *Ibidem*, p. 144.
33. *Ibidem*, p. 143.
34. *Ibidem*.
35. *Ibidem*, p. 153.
36. L.T. Boga, *Documente basarabene. XIV. Hrisoave şi cărţi domneşti (1607–1806).* Chişinău, 1931, p. 34.
37. *MEF*, vol. V, p. 245.
38. A.V. Sava, *Documente privitoare la târgul şi ţinutul Lăpuşnei*, p. 108.
39. *MEF*, vol. VI, p. 143.
40. *Ibidem*, p. 144-145.
41. *Ibidem*, p. 153.
42. A.V. Sava, *Documente privitoare la târgul şi ţinutul Lăpuşnei*, p. 169.
43. L.T. Boga, *Documente basarabene. XIV. Hrisoave şi cărţi domneşti (1607–1806)*, p. 34.
44. *MEF*, vol. VI, p. 143, 153.
45. *Ibidem*, vol. VII, partea II, p. 448.
46. Д.М. Драгнев, *ук. соч*., с. 207.
47. *MEF*, vol. VII, partea I, p. 99.
48. A.V. Sava, *Documente privitoare la târgul şi ţinutul Lăpuşnei*, p. 169.
49. L.T. Boga, *Documente basarabene. XIV. Hrisoave şi cărţi domneşti (1607–1806)*, p. 34.
50. *Documente privitoare la istoria Ţării Moldovei la începutul secolului al XIX-lea (1801–1806).* Vol. XII. Chişinău, 2012, p. 55.
51. *Ibidem*, p. 75.
52. *Ibidem*, p. 278.
53. *Ibidem*.
54. *Ibidem.*
55. *Ibidem*.
56. *Ibidem*.
57. *Ibidem*, p. 304.
58. *ANRM*, F. 220, inv. 1, d. 780, f. 1-1 verso. Documentul a fost transliterat de L. Svetlicinâi, căreia şi pe această cale îi exprimăm profunda noastră recunoştinţă.
59. *Ibidem*.

ИСТОРИЧЕСКАЯ ГЕОГРАФИЯ ПРОЖИВАНИЯ УКРАИНСКИХ КАЗАКОВ В НАСЕЛЕННЫХ ПУНКТАХ БЕССАРАБИИ В XVIII – ПЕРВОЙ ТРЕТИ XIX СТОЛЕТИЯ

Д. и .н. Елена А. БАЧИНСКАЯ
Одесский национальный университет имени И.И.Мечникова,
Украина

Historical geography of ukrainian cosacks' settlings in bessarabian localities during the XVIIIth – first third of the XIXth centuries

Summary

The question about the resettlement of Ukrainian Danubian Cossacks on the territory of Bessarabia in the first third of XIXth century is examined in the article. Some stages of massive resettlement can be distinguished in the course of sources analysis. All of them were connected with the Russo-Turkish wars of the end of XVIIIth – the beginning of XIXth centuries. For example, one of the first stages of resettlement was connected with the destruction of Zaporozhian Sich in 1709 and 1775, the foundation of Danubian Sich in Dobruja in the end of the 70s years of XVIIIth century. During this period Ukrainian Cossacks settled along the lower reaches of the rivers Danube and Dniester. The centers of settlements were the Kiliya-Vylkove region on the Danube and the Akkerman and the Soroky on the Dniester. The next stage was marked by the Russo-Turkish wars of 1806–1812 and 1828–1829. The wider resettlement on the whole of Bessarabian territories including the Akkerman, Izmail, Bendery, Kishinev, Orgeyev and other populated localities was observed during this period. In contrast to the previous period Cossacks settled with their families and founded some villages such as Ackmagnit, Starokazach`e, Mychailovka and others.

Проблема истории украинского казачества – одна из центральных тем в исследованиях, посвященных периоду позднего средневековья и нового времени. Историографическое изучение этой темы довольно значительно, вместе с тем ее освещение, как правило, ограничивалось 1775 г., т.е. ликвидацией Запорожской Сечи, отдавая должное только черноморскому казачеству как продолжателю запорожских традиций. Задунайское казачество, или так называемые турецкие запорожцы, сформировавшееся уже после 1775 г. в пределах Османской империи, требовало и требует специального изучения с переоценкой их роли и значения во взаимоотношениях двух империй – Российской и Османской. За последнее время появилось достаточно конкретно-исторических и обобщающих работ по истории задунайских турецких запорожцев [1]. Данная публикация представляет собой исследование расселения задунайских запорожцев на территории Бессарабии в период когда произошла смена власти на данной територии с османской на российскую.

Территория Бессарабии была казакам знакома после разрушения Запорожской Сечи еще в 1709 г. и переходам запорожцев на земли Крымского ханства и Турции. Первые годы после разрушения Сечи в 1775 г. запорожцы еще не имели собственной организации, были разбросаны по рыбным промыслам Очаковской земли, Поднестровья, Нижнего Дуная. Но уже спустя некоторое время казаки стараются ее воссоздать. Свидетельствуют об этом факты, которые связаны с приездом запорожцев в 1776 и 1777 гг. к французскому представителю и консулу в Гданске просить протекции ради восстановления Сечи на территории Османской империи. Кроме того, в 1777–1778 гг. к султану и константинопольскому патриарху приезжали делегации с просьбой предоставить им подданство и разрешение на учреждение Сечи [2].

Для того, чтобы контролировать настроения среди запорожцев и воспрепятствовать созданию Сечи, российское правительство прибегает к известным прежде мероприятиям: в Очаковскую область, на Днестр и Дунай засылаются группы специальных агентов.

Вместе с тем, Россия старается использовать новые мероприятия в своей политике чтобы возвратить запорожцев в Россию, в частности, используя «частные приглашения» (не официальные), не ставит прямого вопроса о возвращении казаков официально перед султаном. В таких «частных приглашениях» российское правительство обещает запорожцам, которые согласятся возвратиться, не рассматривать их как преступников, а относиться как к таким, что вышли на промыслы.

Тем не менее, желаемых реальных последствий эти предложения не дали. Наоборот, бывшие запорожцы переходили границу с Российской империей и агитировали крестьян, бывших казаков, солдат присоединяться к ним. Агитация подобных «вожаков» давала значительные результаты, и уже в 1778 г. российские агенты, которые находились в турецких землях, сообщали о местах сосредоточения задунайских запорожцев, отмечали, что их число «время от времени увеличивается» за счет людей «из бывшего Запорожья, которые теперь Славянская и Херсонская провинции» [3].

Изменение в российской тактике обусловило официальное принятие султанским правительством казаков под свою юрисдикцию в августе 1778 г. Уже в сентябре один из российских агентов сообщал о том, что турецкая власть намеревается создать на Днестре Сечь, для чего ей «место определено между Бендерами и Аккерманом», а именно в Кучурганах, казакам предоставлялись вооружение и кони. Кошевым был выбран полковник Игнат, который получил звание бунчужного паши [4], но до реального учреждения Сечи как автономной организации дело не дошло. Учитывая эти события, правительство Екатерины II официально (!) заявляет о своих требованиях, а именно, послу в Константинополе А. Стахиеву были переданы инструкции, в которых требовалось добиваться у султана выдачи запорожцев, как «беглых российских подданных». В случае отказа А.Стахиеву разрешалось предложить султанскому правительству в обмен на признание за Турцией Очаковской области переселить запорожцев

за Дунай [5]. Российское предложение было принято Портой. Согласно пятому пункту Айналы-Кавакской конвенции 1779 г., султанское правительство обязывалось «запорожских казаков по эту сторону Дуная перевести и поселить внутри турецких областей так далеко, как только можно будет от Черного моря». Выполнение этого решения началось с середины 1779 г.: запорожцы должны были расселяться в Румелии, «в отдаленных от Черноморского побережья селах, от трех до пяти человек на село» [6]. Между тем, эти мероприятия до конца выполнены не были. Хотя значительная часть запорожцев была переселена за Дунай, многочисленные группы казаков продолжали и в начале 80-х годов XVIII в. находиться на Очаковщине, в нижнем Поднестровье и Буджаке. Российская пограничная администрация на протяжении 1781–1782 гг. имела достоверные сведения о том, что около восьми тысяч запорожцев «проживают в сделанных землянках», «начиная от турецкого города Белгорода, который находится за Днестром, по Днестру вверх за Бендеры на Балту и оттуда по польской границе Кодымою и по Бугу к Очакову» [7].

Вопрос о переселении запорожцев за Дунай ставился российским правительством неоднократно и в дальнейшем, вплоть до начала войны 1787–1791 гг. В 1786–1787 гг. Г.А. Потемкин через российского посла Я.И. Булгакова требовал от султана выселения запорожцев из Очаковской области за Дунай, поскольку пребывание их близ российских границ создает благоприятные условия для бегства из России [8].

Одним из официальных мероприятий, которые активно использовались российским правительством в своей политике относительно задунайских казаков, было объявление им амнистий, предоставление льгот и привилегий тем, кто возвратится в российские пределы. На протяжении 1779–1780 гг. российская администрация объявила ряд таких манифестов, в которых призывала возвратиться всех, кто по разным причинам оказался за ее пределами, в том числе «воинских регулярных и нерегулярных частей рядовых и нижних чинов, крестьян казенного ведомства и помещичьих, казаков Войска Запорожского и малороссийских посполитых» [9]. Те из казаков, которые решили воспользоваться предложениями правительства, старались получить земли в Новороссийской губернии. Российские дипломаты не только ожидали обращения к ним казаков или других людей, они активно разыскивали их по территории Придунавья. Для этого нанимались специальные агенты. Так, российский посол в Константинополе навербовал таких «специальных людей, которые могут отыскивать и ловить наших дезертиров и других, которые перепрятывались в здешней земле» [10].

Предпринятые российским правительством официальные и неофициальные мероприятия не решили поставленной цели и даже ни одной из задач. Накануне новой войны с Османской империей правительство должно было предложить новый метод воздействия на задунайских запорожцев и их потенциальное пополнение – бывших запорожцев в России или беглых крестьян. Таким мероприятием могло стать искусственное формирование казачьих войск. Первого июля 1783 г. для бывших запорожских старшин был издан указ и официальное

приглашение казаков на службу в «Войско верных казаков» (со временем Черноморское казачье войско). Таким образом, Россия пополняла армию (кроме решения предшествующей задачи – ликвидировать задунайское казачество) боеспособными воинскими контингентами, так как даже в январе 1807 г. генерал-лейтенант А.Ф. Ланжерон, который командовал корпусом на Дунае, писал, что задунайские казаки могут «наносить вред более чем турки и татары» [11]. В «Войске верных казаков» восстанавливалась номенклатура старшинских должностей, деление на курени и т.д. Российское командование использовало «верных» как «агентов», чтобы возвратить «неверных турецких запорожцев».

Повлиять на настроения задунайцев организацией казачьих войск российское правительство снова получило возможность во время новой российско-турецкой войны, которая началась в ноябре 1806 г. Российское командование объявило о формировании на Дунае казачьего войска, решило «дать ему наименование Усть-Дунайского [Буджакского], подавая надежды, что оно может получить пример Войска Запорожского, если, как черноморцы, этого заслужит». Эти мероприятия имели определенный эффект, и 23 декабря 1806 г. состоялся переход задунайского атамана Трофима Гайдабуры со 103 казаками. Т. Гайдабуре было пожаловано звание хорунжего. Однако уже через полгода правительство было вынуждено ликвидировать казачье войско. Во-первых, общего перехода на российскую сторону задунайских запорожцев не произошло, а во-вторых, слухи о создании «Новой Сечи на Дунае» привели к значительным бегствам крестьян, которые перерастали иногда в вооруженные стычки. Для ликвидации войска на Дунай прибыла специальная карательная экспедиция во главе с начальником херсонской подвижной милиции генерал-лейтенантом И. Никорицей. Ее задачей было арестовать всех беглецов, которые записались в войско, а бывших задунайских запорожцев и черноморцев отправить на Кубань. Впрочем, значительная часть усть-дунайцев перешла за Дунай, а часть осталась в Бессарабии [12].

После окончания войны в 1812 г. российское правительство, чтобы привлечь задунайцев на свою сторону, продолжает применять вышеупомянутые «частные приглашения», объявлять амнистии, использовать агитацию бывших черноморцев, усть-дунайцев и даже, как свидетельствуют документы, православных монахов [13]. 30 августа 1814 г. правительство выдало манифест, по которому задунайцам объявлялась амнистия, а с 1817 г. предоставлялись права иностранных колонистов. Следствиями таких мероприятий был выход в 1815–1817 гг. из-за Дуная в Бессарабию нескольких групп запорожцев, среди которых 70 казаков во главе с атаманом Данилом Добровольским, за ними перешли еще около 600 человек во главе с атаманом Давидом Новицким [14]. Часть из 670 этих казаков не хотели присоединяться к Черноморскому войску и получили земли в Измаиловском уезде, где вместе с усть-дунайскими казаками в 1818 г. основали село Дракуля. Вскоре здесь насчитывалось уже около 45 казачьих семей.

В 1820 г. другая группа усть-дунайских казаков и задунайских запорожцев, несмотря на сопротивление местной полиции, поселилась в Аккерманском

уезде, где они основали село Акмангит. Среди первопоселенцев были бывшие задунайские старишины – полковой есаул Роман Согутчевский в возрасте 90 лет. Он был вместе с двоюродным братом Иустином Чиховским, который переехал из Аккермана; хорунжий Йосип Губа, 104 года от роду с семьей из 13 человек; значковый товарищ Гаврило Вареник вместе с женой и шестью детьми.

Новопоселенцы сел Дракуля и Акмангит отказывались платить налоги и выполнять повинности, они требовали восстановить казачье войско в Южной Бессарабии. По их проекту территория войска должна была охватывать земли между Дунаем и Днестром. Кош и Сечь размещались в селе Акманит. Казаки требовали исключительных прав на использование земли и рыболовства, формирование собственных управленческих структур. За это все они обязались охранять границу на Дунае и Черноморском побережье за собственный счет по образцу Черноморского и Уральского казачьих войск. Основанием для создания такого войска на Дунае был переход в Россию из Задунайской Сечи 1200 задунайских запорожцев и 200 бывших усть-дунайских казаков [15].

Учитывая предшествующий опыт, правительство не желало создать по просьбе казаков, которые поселились в Бессарабии, отдельное войско, мотивируя это тем, что они «неблагонадежные для пограничной стражи», так как «единоземцы их находятся в турецких владениях возле самой границы» [16].

В середине 1820-х годов из Задунайской Сечи наблюдается массовый выход казаков в российские территории. Переход был вызван социально-экономическим кризисом в Задунайской Сечи, попытками султанского правительства использовать задунайцев для подавления национально-освободительного движения в Греции и другими причинами. Большинство выходцев селилось в Бессарабии вместе с усть-дунайцами, отказываясь от подчинения ведомству иностранных колонистов. Причину этого сформулировал министр внутренних дел В.С. Ланской: казаки, «исключая себя из колонистского ведомства, стараются сохранить в своем внутреннем устройстве определенную независимость, присущую им с предшествующих способов жизни» [17]. Выход задунайских казаков создавал напряжение на границе и, имея планы ликвидации Сечи и дальнейшей войны с Османской Империей, российское правительство дало разрешение на совместное поселение задунайцев и усть-дунайских казаков. Задунайцев освобождали на 10 лет от налогов, военного постоя и других налогов, переселения в колонии иностранных переселенцев, им давали 30 десятин земли на семью. Усть-дунайцы освобождались на три года от налогов и на 10 лет от военного постоя.

Переход запорожцев происходил до российско-турецкой войны 1828–1829 гг. В 1827 г. в связи с увеличением числа жителей Акмангита часть жителей основала новое село – Староказачье в Аккерманском уезде.

Накануне новой российско-турецкой войны 1828–1829 гг. российское правительство усилило мероприятия по ликвидации задунайского казачества. В мае 1828 г. состоялся переход части задунайцев во главе с Гладким в пределы Российской Империи, чем было закончено существование Задунайской Сечи. Из задунайцев сформировали Дунайский казачий полк, который принимал уча-

стие в российско-турецкой войне 1828–1829 гг., а в 1831 г. полк был поселен в Александровском уезде Екатеринославской губернии, где образовал Азовское казачье войско. Из казаков, которые поселились в Бессарабии до 1828 г., правительство сформировало Дунайское казачье войско. Это войско разместилось в Аккерманском уезде и имело 11 станиц и хуторов: Акмангит, Староказачье, Волонтировка, Михайловка, Петровка, Каиры, Фараоновка, Константиновка, Николаевка-Новороссийская (Байрамча), Троицкая, Николаевка. К середине XIX в. население войска составляло более 13 тысяч человек. Первоначально формировать Дунайское войско можно было из казаков задунайских, черноморских, усть-дунайских, которые проживали в Бессарабии до 1812 г. Сохранились информации полицейских участков (далеко не полные), в которых они сообщали о проживании этих категорий казаков на 1835 г. Если условно разделить их по географическому принципу, получим следующую картину [18].

Южные уезды Бессарабии: Аккерман – 47 семей (233 человека), Аккерманский уезд – 15 семей (38 человек), Бендеры – 36 семей (50 человек), Бендерский уезд – 8 семей (22 человека), Измаильский уезд – 1 семья (2 человека).

Центральные и северные уезды: Кишинев – 65 семей (216 человек), Кишиневский уезд – 7 семей (10 человек), Оргеевский уезд – 30 семей (51 человек), Ясский уезд – 2 семьи (5 человек).

Всего таких было более 200 семей, тех кто не желал записываться в Дунайское войско и объявил о своем происхождении. В начале 1840-х годов всех тех, кто не переселился на земли войска, отчислили из его списков.

Полицейские списки фиксируют и тех казаков, которые проживали в Бессарабии и уже в 1828 г. сразу же записались в войско [19]: черноморских и усть-дунайских казаков из Аккермана – 25 семей, Аккерманский уезд – 29 семей, Измаил – 4 семьи (5 человек), Измаильский уезд – 18 семей, Рени – 2 семьи (5 человек), Килия – 3 семьи (6 человек), Бендеры – 21 семья, Бендерский уезд – 11 семей, Кишинев – 35 семей. Всего около 250 человек.

Кроме них были казаки, которые проживали в Бессарабии и желали переселиться на Кубань в Черноморское войско – 12 семей (60 человек) [20].

Среди населенных пунктов Бессарабии, в которых проживали украинские казаки, чаще других встречаются: Аккерманский и Измаильский уезды – Шабо, Раскайцы, Паланка, Каплан, Коркмазы, Слободзея Ганессы, Нерушай, Шаганы, Пуркар, Монаши, Бакчалей, Чобручи, Ташлик, Аджидере, Молога, Камяный мост, Ганкишла, Галилешты, Гричешты, Татарбунар, Вилково и др.; Бендерский уезд – Ганчешты, Калфа, Токузы, Бакчалея, Юрчень, Спея, Танатар и др.; Кишиневский уезд – Васни, Городешты, Сипотены, Буда; Оргеевский уезд – Старые Дубоссары, Русешты, Дольна, Герешены, Буды, Лопатня, Печешты, Мерзешты, Мошкауцы и др.; Ясский уезд – Кобыльни, Воронковугуй и др. Всего более 80 населенных пунктов [21].

Наиболее интересные казаческие семьи представлены старшинами с семьями, хотя наибольшее количество казаков это холостые. Так, например, в Акмане проживал есаул (подпоручик) Онисим Григорьевич Визир с женатым

сыном. Ему на момент переписи было 110 лет, они имели дом и сад; Яков Иванович Папушоев с женой и сыном, ему исполнилось 99 лет. В Кишиневе проживал казак Ница Петрович Кондрика, 32 года с семьей из 8 человек, в селе Городешты Кишиневского уезда проживали казаки-братья Бобек – Лефтер, Иван и Василий. В этом селе каждый имел дом, два сада, а Иван – 60 овец. В Оргееском уезде проживал казак Лазар Кречун с семьей, он владел домом, двумя садами, 13 пнями пчел, 45 саженями земли, двумя волами, двумя коровами и двумя лошадьми [22].

Все вышесказанное может свидетельствовать о том, что на протяжении второй половины XVIII – первой трети XIX в. украинское казачество основательно осело на территории Бессарабии и активно развивало экономический потенциал края. При анализе документальных источников можно выделить несколько больших этапов массового расселения казаков: все они имеют отношение к русско-турецким войнам XVIII – первой трети XIX веков. Так, один их первых этапов расселения был связан с разрушениями Запорожской Сечи в 1709 г. и в 1775 г. В этот период украинские казаки расселялись вдоль низовьев рек Дунай и Днестр, центрами их локализации были районы Килии и Вилкова на Дунае, Аккермана и Сороки на Днестре. Следующий этап ознаменовали русско-турецкие войны 1806–1812 и 1828–1829 гг. В этот период наблюдается более широкое расселение казаков по всей территории Бессарабии, включая города Аккерман, Измаил, Бендеры, Кишинев, Оргеев и другие. В отличие от предыдущего этапа, казаки селились семьями и основывали населенные пункты.

Note:

А. Д. Бачинський, *Січ Задунайська. 1775–1828, Историко-документальний нарис*. Одеса, МП „Гермес”, 1994; С.М. Могульова, *Перші кроки Задунайського козацтва: про причини переходу запорожців до Туреччини.* В: *Південна Україна XVIII–XIX ст. Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ*. Запоріжжя: РА „Тандем – У”, 1996. № 2; Шиян Р. Козацтво Південної України в останній чверті XVIII ст. Запоріжжя, РА „Тандем–У”, 1998; А.В. Бойко, *Матеріали до історії запорозького козацтва після скасування Січі.* В: *Південна Україна: Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ.* Запоріжжя, РА „Тандем”, 1999. Вип. 4; С.М. Каюк, *Задунайська Січ (1775–1828*): Дис. канд. іст. наук: 07.00.01, Дніпропетровський держ. ун-т. Дніпропетровськ, 1999; О. А. Бачинська, *Колонізаційна політика Стамбула на Придунайських землях у XVIII ст.* В: *Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.)*.– К., 2003. – Вип.3; В. Мільчев, *Запорожці на військовому Кордоні Австрійської імперії. 1785-1790 pp*. (*дослідження та матеріали*), Запоріжжя, РА „Тандем-У”, 2007 и др.

1. С.М. Могульова, *Перші кроки Задунайського коза цтва: про причини переходу запорожців до Туреччини.* В: *Південна Україна XVIII-XIX ст.*, *Записки науково-дослідної лабораторії ЗДУ*, Запоріжжя, РА „Тандем – У”, 1996. № 2, с. 11; С. Могульова-Каюк, *Запорозьке козацтво і Великий Степовий кордон.* В: *Історія:*

Доповіді та повідомлення Четвертого Міжнародного конгресу україністів. Одеса; К.; Львів, 1999. Ч. 1, с. 245-246.
2. В. Степовий, *До історії Задунайської Січі.* В: *Україна*. 1914. № 3, с. 9-21.
3. *Присоединение Крыма к России: Рескрипты, письма, реляции, донесения*. В 4 т. Т. 2: 1778 г. Под. ред. Н.Ф. Дубровина. СПб., 1885. Т.2, с. 700.
4. *Там же.* Т.3, с. 10-12, 21, 22, 54, 55, 79, 89, 147, 150, 151.
5. *Там же.* Т.3, с. 201, 272, 280, 282, 341, 365
6. В. Степовий, *До історії Задунайської Січі.* В: *Україна*, 1914, № 3, с. 5, 19-20.
7. *Бумаги кн. Г.А. Потемкина-Таврического. 1774–1787 гг.* В: *Сборник военно-исторических материалов*. Под ред. Н.Ф. Дубровина. СПб., Воен. тип., 1893. Вып. IV, с. 163, 192, 206.
8. *Центральний державний історичний архів України в м. Києві* (далее – *ЦДІАУК*). Ф. 1820. Оп. 1. Спр. 6. Лл. 5-21.
9. *Архив внешней политики Российской Империи*. Ф. 69. Оп. 1. Д. 99. Лл. 1-8, 48, 57.
10. *Записки графа А.Ф.Ланжерона: Война России с Турцией. 1806–1812 гг*. В: *Русская старина*, 1907. Кн. 2, июнь. с. 588.
11. О. Бачинська, *«Козацтво в післякозацьку добу» української історії*, Одеса, „Астропринт", 2009, с. 112-115, 119-120.
12. *Там само.*
13. *Там само*; О. Бачинська, *Дунайське козацьке військо. 1828-1868*, Одеса, „Астропринт", 2009, с. 13, 16-18.
14. *Там само*. С 12.
15. *Российский государственный военно-исторический архив*. Ф.395. Оп.135. Д. 133. Л. 70.
16. *Национальный архив Республики Молдова.* Ф.454. Оп.1. Д.1. Л. 94 об.
17. *ЦДІАУК*, Ф. 245. Оп. 2, Спр. 8, Арк. 5-169; *Держархів Одеської області*. Ф.1. Оп. 214. Спр. 11 за 1825 р. Арк. 74-80.
18. *ЦДІАУК*. Ф.245. Оп.2. Спр. 1. Арк. 21-33; Спр. 8, арк. 5-169; *Держархів Одеської області*. Ф.1. Оп. 214. Спр. 11 за 1825 р. Арк. 74-80.
19. *Держархів Одеської області*. Ф.1. Оп. 214. Спр. 11 за 1825 р. Арк. 95.
20. *ЦДІАУК.* Ф.245. Оп.2. Спр. 8. Арк. 5-169.
21. *ЦДІАУК*. Ф.245. Оп.2. Спр. 1. Арк. 5-16; Спр. 10. Арк. 2-15.

EXPORTUL DE VIN DIN PRINCIPATUL MOLDOVEI ÎN IMPERIUL RUS (SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XVIII-LEA – ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA)

Drd. Irina CEREŞ
Institutul de Istorie al AȘM

The export of wine from the Principality of Moldova to the Russian Empire (end of XVIIIth – beginning of XIXth c.)

Summary

In the study is investigated the export of wine from the Principality of Moldova in the Russian Empire during the late eighteenth century – early nineteenth century. The wine accounted for the main export product in the Principality of Moldova, while Russia was for a long time one of the main importers of Moldovan wines, being until nowadays representative as quality and fame. The Russian Empire was the „target market" and the most attractive for the Moldovan wine exports, with a share of about 70% of exports. The export of wine was one of the major components of the trade relations between the Russian Empire and the Principality of Moldova, offering Moldova a sure and a great market for the export of the wine surplus. The analysis of historical sources allows us to observe that wine exports in the Russian Empire were not accidental, but involved large quantities. Meanwhile, it has been and remains politically controlled until nowadays.

Până în prezent, industria vinicolă este una dintre ramurile cele mai importante din economia Republicii Moldova, care depinde în mare parte de exportul de vin. Industria vinului este considerată coloana vertebrală a sectorului agrar, reprezentând o sursă importantă de venit pentru trezoreria statului. Situaţia creată la momentul actual în sectorul vinicol al Republicii Moldova ne-a determinat să abordăm subiectul vizat.

În studiul dat vom încerca să analizăm problema exportului de vin din Principatul Moldovei în Imperiul Rus şi să apreciem importanţa comerţului cu vin pentru economia Principatului Moldovei la sfârşitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea.

Dezvoltarea viticulturii, abundenţa şi importanţa economică a vinului pentru Principatul Moldovei a fost recunoscută de cronicarii noştri, fiind confirmată şi de mărturiile călătorilor străini, care au vizitat Moldova. Pentru a susţine afirmaţia de mai sus, vom invoca mai multe mărturii ale călătorilor străini în ceea ce priveşte ponderea viilor, calitatea şi destinaţiile de export ale vinurilor moldoveneşti pe pieţele ruseşti şi europene. Prima dintre acestea este cea a generalului Langeron care menţiona în memoriile sale că „Moldova şi Ţara Românească produc o cantitate prodigioasă de vinuri. Aceste vinuri, aproape toate albe, când sunt date la teasc înainte de a fi fost

fermentate, sunt tulburi şi atât de slabe, încât se pot lua ca limonada. Ele sunt foarte răcoritoare. Când sunt preparate ca cele din Franţa şi din Spania, devin excelente" [1]. La rândul său, austriacul Wenzel von Brognard relevă marile posibilităţi de dezvoltare a economiei Moldovei, care ar putea fi „un puternic izvor de bogăţie pentru stat", menţionând că producţia de vin întrece consumul ţării şi că „ea ar putea să crească mult, mai ales în părţile de sud, dacă via nu ar fi lăsată în seama lui Dumnezeu, ci ar fi prelucrată cu mai multă grijă. Dar, din lipsă de capital, ele nu sunt cultivate cum trebuie. Ţăranii nu-şi pot construi pivniţe mai bune, fiind siliţi să-şi vândă vinul cu preţuri minime, din cauza neputinţei de a-l conserva [2]. Abundenţa vinului în Moldova este semnalată şi de unii negustori ruşi [3]. Dar vom menţiona că nu toţi călătorii străini laudă vinurile din Moldova. Drept exemplu, avem relatarea contelui de Moriolles, un francez din Champagne, care a vizitat Moldova în 1809. El judeca aspru calitatea vinurilor moldoveneşti: „Moldova e bogată în podgorii, dar vinul e prea prost pentru a fi consumat aiurea decât în ţara care-l produce. Şi totuşi, clima e foarte favorabilă pentru această cultură [...] vinurile roşii sunt puternic impregnate de absint [...] ceea ce le face cu neputinţă de băut pentru străini, iar cele albe sunt acide şi respingătoare" [4]. Călătorul italian, Giovanni Antonio Magni afirmă că în Moldova sunt negustori armeni, evrei, unguri, saşi şi raguzani: ei „trimit grâul şi vinul în Rusia şi în Polonia" [5]. Despre exportul vinului în Ucraina ne informează şi unele surse franceze, în care se menţionează că Ucraina nu duce lipsă „decât de vin şi de sare, cel dintâi vine din Ungaria, Transilvania, Valahia şi Moldova" [6].

Dezvoltarea viticulturii o confirmă şi cifrele referitoare la cantitatea de vinuri supusă impozitării: în anul 1769 s-au plătit impozite pentru 1.741 mii de vedre de vin, în 1785 – pentru 2.150 mii, iar în anul 1807 – pentru 2.480 mii de vedre [7]. Deci, tendinţa de creştere a suprafeţelor cultivate cu viţă-de-vie este evidentă.

De-a lungul timpului, Imperiul Rus a fost printre principalii parteneri comerciali ai Ţărilor Române, oferindu-le un debuşeu sigur şi larg pentru desfacerea excedentului de vin. La începutul sec. al XVII-lea, francezul Joppecourt relevă abundenţa vinului în Moldova, ceea ce permite ca, pe lângă acoperirea consumului intern, să se şi exporte „în Podolia şi în celelalte ţări vecine" [8]. Acest fapt este confirmat şi de către D. Cantemir, care sublinia că vinul era vândut departe peste hotarele ţării: „aceste podgorii nu slujesc numai pentru trebuinţa locuitorilor", precizând că ieftinătatea vinului moldovenesc „atrage negustorii străini, ruşi, poloni, cazaci, ardeleni şi unguri, care transportă în ţara lor în fiecare an cantităţi mari de vin [9]. Vinul de Cotnari, vestit în Polonia încă din veacul al XVI-lea, era „foarte iubit" şi la Constantinopol, în pofida interdicţiilor religioase, fapt atestat într-o descriere germană anonimă a Ţărilor Române din anul 1800. Francezul Peyssonel menţionează că ruşii importă vin din Moldova, care „este destul de bun şi preferabil vinului din Bulgaria şi costă, în mod obişnuit o para oca [10]" [11]. O mărturie similară ne este oferită de către J. L. Carra, care confirmă că „via este un obiect de cultură şi de negoţ, vinurile sunt uşoare şi apoase, dar au un gust destul de plăcut şi de bună calitate, care se trimit în Polonia şi în Ucraina, trimiţându-se chiar şi până la Moscova". El laudă calitatea vinurilor de Odobeşti, din Moldova, şi de Piatra, din Ţara Românească, ca fiind „cele mai bune". Dar remarcă

totodată că „ele pot fi îmbunătăţite, căci podgoreanul nu ştie ce înseamnă să îngroape via sau să îi dea două trei sape ca în Burgundia; o dată pe an, el se mulţumeşte să întoarcă un pic pământul în jurul butucului, lăsând apoi să crească iarba peste tot" [12].

Istoricul C.C. Giurescu menţionează că „din cauza gustului său plăcut, care devine şi mai plăcut cu trecerea timpului, din cauza însuşirii pe care o are de a rezista bine la transport, păstrându-şi calitatea, şi nu mai puţin din cauza ieftinătăţii sale, ieftinătate determinată de producţia mare, vinul de Odobeşti a fost apreciat de timpuriu atât în ţară, cât şi în afara hotarelor. Desigur că el nu putea concura cu Cotnarul, primul vin al Moldovei şi unul dintre cele mai bune din lume, dar acesta din urmă se producea în cantităţi mici, era scump, şi deci inaccesibil marii mase a consumatorilor. Cotnarul prin tăria lui, nu putea fi băut în cantităţi mari, nu era ceea ce se cheamă un vin de masă. Această însuşire o are, în schimb, prin excelenţă, vinul de Odobeşti, care, nefiind prea alcoolic şi nici prea aromat, era indicat pentru consumul larg" [13].

Consulul austriac Raicevich, care a cunoscut bine Principatele Române, afirmă că „dealul preţuit în Moldova este acela de la Odobeşti din apropierea Focşanilor, care dă un vin asemănător şampaniei, vin ce se transportă în Rusia" [14]. La rândul său, călătorul rus, Iakovenku, menţionează într-o scrisoare datată la 4 mai 1820 că „surugiul, care ştia un pic ruseşte, i-a arătat o depresiune, pe povârnişul căreia se află târgul Odobeşti, vestit în aceste locuri prin vinurile sale, pe care, în mare parte, le exportă în Rusia" [15], de unde, în schimbul vinului, care ajunge şi până la Moscova, se aduce ceaiul [16]. Tot el mai menţionează că „vinurile din Valahia sunt mai bune decât cele din Moldova, pentru că se păstrează în pivniţe bune, cele mai bune podgorii din Valahia sunt în regiunea Dunării, iar cele din Moldova de la Odobeşti", iar după „strângerea strugurilor, din ei se face un vin foarte bun" [17]. În 1822, căpitanul croat Radisits, descriind Principatele Române, spune că „în ţinuturile Putna şi Bacău se produce o mare cantitate de vin, cel mai bun, de pe malul Odobeşti, în apropiere de Focşani, este trimis în Polonia şi Rusia" [18].

D. Cantemir menţionează că în Moldova „cea dintâi podgorie este cea de la Cotnari", „vinul de aici e cel mai de seamă şi cel mai ales din toate vinurile Europei", iar „dacă se ţine trei ani într-o pivniţă adâncă de piatră, în al patrulea an capătă atâta tărie, încât ia foc". A doua podgorie e cea de la Huşi, a treia – cea de la Odobeşti, fiind urmate apoi de podgoriile de la Nicoreşti (Tecuci), Greceni şi Costeşti (Tutova) [19]. Vinurile remarcabile ale ţării sunt enumerate şi în lucrarea istoricilor P.S. Aurelian şi Al. Odobescu [20], fiind citate pentru Moldova vinul de Cotnari şi Odobeşti, iar pentru Muntenia – Drăgăşăni şi Dealul Mare. Istoricul german Rudolf Henke, în studiul său despre România, arată că cel mai bun vin se produce în regiunile Odobeşti, Cotnari şi Drăgăşeni [21]. La rândul său, călătorul german Jenne apreciază vinul moldovenesc: „la Galaţi se produce un vin minunat, tot aşa de bun ca şi cel de Champagne", însă constată că „vinul cum era făcut nu ţinea de obicei mai mult decât şase şi opt săptămâni, numai vinul cel mai bun era de ţinut un an" [22]. Viile produceau însemnate cantităţi de vin, care ar fi fost minunat, dacă locuitorii ar fi ştiut să-l pregătească şi dacă pivniţele ar fi fost mai bune. Producţia anuală de vin este estimată de străini la peste 4 milioane de vedre de vin în Moldova, în ultimul deceniu al sec. al XVIII-lea,

iar în Ţara Românească, în primele decenii ale sec. al XIX-lea, la peste 20 de milioane de vedre (a câte 10 ocale, deci peste 300 milioane de litri). Productivitatea varia în funcţie de condiţiile climaterice şi de regiune. Cele mai apreciate soiuri erau vinurile de Cotnari, care puteau concura cu cele de Tokaj şi Bordeaux, Nicoreşti, Odobeşti, Iaşi, Huşi, fiind exportate în mari cantităţi, mai ales în Polonia şi Rusia [23].

Faptul că vinurile din Principatul Moldovei se exportau în Rusia se distinge şi în mărturiile consulului austriac Raicevich, care afirmă că „ruşii cumpără toate vinurile mai bune" din Moldova, apoi ele trec la Moscova prin mijlocirea grecilor. Preotul armean Hugas Ingigian, care a vizitat Țările Române în 1785, ştie că „cele mai fertile viţe din Moldova sunt în apropiere de Focşani, pe dealul Odobeştilor, de unde se transportă în Rusia. El arată că vinul românesc „uşor şi abundent" este considerat de unii ca fiind superior celui din Ungaria, „vinul alb-auriu e apreciat a fi cel mai bun" [24].

Informaţii preţioase despre exportul vinului ne oferă viceconsulul francez Parrant din Iaşi. În raportul său din 11 iunie 1798 se menţionează că „o cantitate mare de vinuri trece în fiecare an în Rusia, de unde sosesc în mod obişnuit comisionari, care merg în timpul culesului la Odobeşti şi îl cumpără cu 25-30 de parale vadra de 10 ocale (12,820 litri). Acest vin este uşor, dar plăcut la băut şi de o calitate înaltă" [25].

Negustorii care transportau vinul din Moldova în Rusia se numeau „cazaclii", deoarece mulţi dintre ei se duceau în târgurile din Ţara Căzăcească. Aceşti negustori erau numeroşi în Moldova de Jos, în special în zona Odobeştilor, unde un cartier şi o biserică [26], înălţată în anul 1777, poartă până azi numele de „Cazaclii" [27].

Negustorii cazaclii sunt pomeniţi şi în *Condica de Porunci* a lui Constantin Mavrocordat, din care aflăm că ei aduceau spre vânzare din Rusia şi „horilcă", adică rachiu [28]. Şiruri întregi de care ale negustorilor „cazaclii" porneau toamna târziu din podgoria Ţării de Jos, în special de la Odobeşti.

A. Vianu menţionează că, din Kiev şi din Nejin, precum şi din alte centre mai apropiate, ca Tiraspol şi Kameneţ-Podolsk, în 1783 sosesc în Iaşi spre a cumpăra vinuri 34 de negustori, dintre care 23 erau din Nejin, 3 – din Novosel, 3 – din Herson, 2 – din Kiev, 2 – din Poltava şi un negustor – din Kremenciug [29]. Numărul negustorilor care veneau după vinuri în Moldova a continuat să crească. Astfel, în lunile august şi septembrie 1796, au fost 37 de negustori după vinuri la Odobeşti [30], iar în 1798, din luna iulie până în septembrie, au venit la Odobeşti după vinuri 36 de negustori ruşi, care au cumpărat vinuri în valoare de 57.895 de piaştri şi 19.941 de ducaţi olandezi [31]. Aceşti negustori proveneau din Movilău, Nejin, Kiev, Kameneţ-Podolsk, Ovideopol, Dubăsari, Tiraspol.

În lunile august şi septembrie 1796, la Odobeşti după vinuri au venit negustorii ruşi: Hristodul Barca, Alexei Nigoenkov, Anastasii Vafii, Ivan Sliusarenko, Vasilii Selcea, Ivan Ivanekoi, Afanasii Sterii, Nikita Agrafiod, Moşko Iankelev, Constantin Venghelov, Nicolai Kaţopul, Toma Fedorov, Zaharia Uşakov, Ivan Iuriev, Manoil Papakodonul, Peotr Trebincev, Ivan Iotovici, Alexandr Ivanov, Nicolai Celenka, Alexandr Iurkov, Ivan Doka, Constantin Iurkov, Ivan Pater, Nikita Samoilov, Alexei Konicioti, Fişel Ruvinov, Anghel Mihalopul, Mendel Fişelev, Hristofor Podgoreanâi, Froim Leibov, Constantin Boştovan, Avram Iosov, Fedosii Iuriev, Nuhim Ianchelev, Vasile Maka, Iurii Artinov, Vasilii Albanezov [32].

Pentru negustorii ruşi, vinul constituia principalul obiect al comerţului cu Principatul Moldovei. Negustorii din Nejin, Afanasii Vafii, Hristofor Bonii, Ivan şi Vasilii Albanezov [33], aduc în aceste locuri mărfuri ruseşti, întorcându-se cu vinuri moldoveneşti. În anul 1798, negustorii ruşi au investit în procurarea vinurilor de la Odobeşti 19.941 de ducaţi olandezi sau 57.895 de piaştri. Sumele cele mai mari au fost investite de către negustorii Iani din Movilău, Gheorghii Artinov din Nejin, Ivan Sliusarenko, negustor de ghilda a III-a din Kiev, negustorul kievean Ivan Ivanskim şi Feodosii Iuriev, negustor din Ovideopol [34]. Negustorii ruşi importau din Țările Române, în afară de vin, ceară, nuci, prune. În schimb, exportau în ţările noastre şi peste Dunăre blănuri de preţ ruseşti, fier brut, obiecte de fier şi oţel, pânzeturi, cojocărie şi alte mărfuri.

În a doua jumătate a sec. al XVIII-lea, legăturile comerciale dintre Principatul Moldovei şi Imperiul Rus se intensifică. Acest lucru este confirmat şi prin faptul că din Moldova ajungeau foarte mulţi negustori de vinuri la Nejin. Unii negustori nu se mai reîntorc în Moldova şi rămân să trăiască fie ca negustori, fie ocupându-se cu alte îndeletniciri la Nejin şi în alte oraşe ale Rusiei. Negustorii erau apăraţi de concurenţă prin legi de prohibire a importului de vin şi rachiu, beneficiau de scutiri fiscale şi obţineau facilităţi de export.

În lucrarea lui M.M. Plohinski sunt semnalaţi câţiva negustori care s-au stabilit cu traiul la Nejin: Nicolai Ştefan Sestriţa, născut la Hesnan, aducea vinuri din Moldova; Eustachie Stefanov din Soroca – s-a stabilit la Nejin, fiind înregistrat acolo ca meşteşugar; Nika Constantin Voloşin – tatăl lui era din Iaşi, iar el se născuse la Nejin şi trăia din meşteşug; Vasile Ioan Suceveanu Voloşin – familie originară din Suceava, el s-a născut la Nejin; Ivan Dimitrie Volojin – s-a stabilit la Nejin în anul 1735 ca meşteşugar; Sandu Nicolae Voloşin, din Iaşi, a ajuns la Nejin în anul 1750 şi s-a ocupat acolo cu neguţătoria; Ştefan Andrei Voloşin – tatăl său s-a născut la Iaşi, iar el la Nejin, activând ca meşteşugar în aur etc [35].

Exportul de vin a fost realizat, în mare parte, de negustorii cazaclii care îşi continuă activitatea şi în prima jumătate a sec. al XIX-lea. Germanul Andreas Wolf spune că, în 1805, negustorii greci din Nejin trimit mult vin din Moldova. Şi francezul Ch. Pertusier ne informează că Moldova expediază în statele vecine, mai ales în Rusia, o parte din produsele podgoriilor sale [36]. Bois-le-Comte, în memoriul său despre Moldova, afirmă că înainte de 1812 se trimiteau în Rusia 1.500.000 de litri de vin anual, cu un câştig de 1.100.000 de franci [37], iar în 1764 s-au exportat 1.406.250 de litri [38]. Aceste date ne demonstrează că exportul de vin către Rusia a sporit, însă după anexarea teritoriului dintre Prut şi Nistru, prin tratatul de la Bucureşti (1812), exportul de vin începe să scadă din cauza taxelor protecţioniste impuse de guvernul rus. Însă, cu toate acestea, comerţul de vin cu Rusia continua să fie destul de însemnat. La 1826, numai Moldova expediase în Rusia 454.450 de vedre. În Austria trimisese doar 34.848 de vedre, iar în Turcia – 183 de vedre de vin [39]. În 1832 se expediase prin Galaţi vin în valoare de 200.000 de franci, din care o bună parte era destinat Odesei [40], iar în 1833 Rusia a importat şi vin din Ţara Românească în valoare de 141.000 de franci [41].

Călătorul englez Mac Michael susţine că „vinul moldovenesc se bea şi la Ovidiopol, la gura Nistrului"; cercetând Focşanii, el află că vinul exportat în Rusia provine

din Odobeşti [42]. Iar francezul F. G. Laurençon afirmă că vinul constituie articolul cel mai important în comerţul cu Rusia; acesta are un debuşeu sigur în Basarabia, Ucraina, Odesa, fiind transportat până la Nejin şi chiar până la Moscova [43]. O altă informaţie preţioasă a unui călător străin ne spune că, în vara anului 1818, bea la masa unui nobil rus din împrejurimile Moscovei vinuri de toate felurile, „de la bourgogne-ul cel mai de soi până la delicioasa licoare a Moldovei" [44].

Date importante despre exportul vinului ne oferă şi Merkelius în raportul său din 13 aprilie 1798, către Herbert Rath-Keal, în care menţionează că Mihail Traicik a exportat 14.000 sferturi de vin în Cherson [45]. Din Moldova plecau carele cu buţi de vin spre Polonia, unde „cotnarul" devenise bine cunoscut. Mai târziu, aceste care vor merge şi spre răsărit, peste Nistru, la Cherson, spre părţile căzăceşti, de unde şi numirea de „negustori cazaclii" dată celor care duceau vinul din Ţara de Jos atât de departe [46]. G. Nicolăiasa, caracterizând Ţara Moldovei, arată că „vinul de Cotnari se egalează cu vinul unguresc" şi „Ţinutul Putna plin e de vii, iar la un deal ce-i zic Odobeştii se face vin bun" [47]. Negustorul francez Saint-Priest menţionează că ruşii şi polonezii cumpără din Moldova, în fiecare an, o mare cantitate de vin, care se vinde de obicei cu 1 para pentru o ocă. Confirmând totodată că vinul moldovenesc este foarte bun şi că îl preferă şi el în locul celui bulgăresc [48].

O caracteristică permanentă a vinului de Odobeşti a fost ieftinătatea lui în comparaţie cu vinurile celorlalte podgorii ale ţării. Spre deosebire de vinul de Cotnari, care se bucură de o înaltă faimă, vinul de Odobeşti este notoriu ca vin de masă, destinat consumului păturilor largi ale populaţiei. În 1792, călătorul englez William Hunter, care trece prin Focşani, observă că „viile dimprejurul oraşului atrag atenţia străinilor, fiind bine îngrijite", dar remarcă şi ieftinătatea vinului: „vinul ieftin de tot, două parale ocaua, şi atât de abundent aici încât cămănăritul [49] adusese Domnitorului un venit anual de 100.000 piaştri". Tot Hunter menţionează că exportul acestui articol se face în special în Rusia [50]. Evoluţia preţului la vin la sfârşitul sec. al XVIII-lea – începutul sec. al XIX-lea este sistematizată în tabelul 1.

Tabelul 1
Preţul la vin în Moldova în anii 1795–1809*

Anul	Unitatea de măsură	Preţul	
		lei	parale
1795	vadra	-	35
1798	vadra	-	25-30
1799	vadra	1	20
1801	vadra	1	24
1802	vadra	1	10
1803	vadra	1	30

1804	vadra	1-1,5	5
1805	vadra	1	30
1807	vadra	1	35
1808	vadra	3	20
1809	vadra	2	-

* Întrucât nu există până în prezent nicio analiză sistematică a preţurilor vinului în Moldova pe parcursul acestei perioade, datele folosite au fost preluate din mai multe studii: Ioan Murariu, *Preţurile cu care se vindeau unele mărfuri în Moldova la sf. sec. al XVIII-lea şi începutul sec. al XIX-lea*, Carpica, 1975, nr. 7, p. 134–140; Rosetti Radu, *Arhiva senatorilor din Chişinău şi ocupaţia rusească de la 1806–1812*, fasciculele 1–4, Bucureşti, Institutul de Arte Grafice „Carol Gobl", 1909, p. 16; C.C. Giurescu, *Istoricul podgoriei Odobeştilor din cele mai vechi timpuri până la 1918*, Bucureşti, Editura Academiei R. S. România, 1969, p. 142-146; E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, suplimentul I, vol. II, Bucureşti, 1885, p. 186.

Datele din tabel demonstrează că preţul de vânzare a vinului cunoaşte mari variaţii, deşi tendinţa de creştere a preţurilor este una evidentă. Variaţia preţului vinului a fost determinată de diverşi factori. În primul rând, de volumul recoltei anuale, de abundenţa şi calitatea ei, de regiunea de unde provenea sau unde se desfăcea, şi, fireşte, de legea cererii şi ofertei. Aceeaşi instabilitate a preţului o găsim nu numai de la un an la altul, ci chiar în cursul aceluiaşi an. Variaţiile preţului se datorau uneori recoltei slabe, pricinuită de secetă, grindină, ploi. Un flagel care stingherea adesea comerţul era ciuma, care uneori alunga toţi negustorii. Ridicarea preţului de cost era uneori provocată de concurenţa negustorilor „care vin unii peste alţii să cumpere". Legea cererii şi a ofertei reglementa dur şi preţul de vânzare. În anii de producţie excepţională, preţurile scădeau considerabil nu numai pentru că oferta depăşea mult cererea, dar şi din cauza lipsei de vase. Producătorii, în special cei mici, neavând în ce depozita recolta şi negăsind vase goale de închiriat sau găsindu-le în condiţii de speculă, o vindeau la orice preţ, fapt confirmat şi de mărturiile călătorilor străini [51].

Unitatea de măsură obişnuită a vinului în Moldova a fost vadra [52]. În vedre se calcula producţia la pogon, se încheiau tranzacţiile de vin şi se măsurau vasele – balerci, poloboace, buţi, budane [53]. Tot după numărul vedrelor se plătea preţul confecţionării vaselor noi, în vedre se socotea şi aldămaşul [54].

Materialele de arhivă cercetate şi cele depistate, din diferite izvoare şi lucrări monografice publicate, ne-au permis să stabilim cu aproximaţie volumul exportului de vin din Principatul Moldovei în Imperiul Rus.

Tabelul 2

Volumul exportului de vin pe piaţa rusă în anii 1793–1798 (în ruble)*

Anii	Exportul total al mărfurilor moldoveneşti	Raportul în %	Exportul de vin	Raportul vinului, în %
1793	92290	17,4	25040	9,0
1794	26140	5,0	24240	9,0
1795	59724	11,3	40117	15,0
1796	201871	38,0	87612	33,0
1797	107701	20,3	50315	19,0
1798	42824	8,0	39722	15,0
Total	**530550**	**100,0**	**267046**	**100,0**

* Tabelul a fost elaborat în baza rapoartelor consulilor ruşi publicate în: E. Hurmuzaki, *Documente privind istoria României.* Vol. 1. *Rapoarte consulare ruse (1770–1796*), Bucureşti, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1962, p. 569-571, 578-579, 631-635, 681-684, 724-732, 789-791; E. Hurmuzaki, *Documente privind istoria României*. Vol. 4. *Rapoarte diplomatice ruse*, Bucureşti, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1974, p. 65-67, 91-92, 140-142, 192, 219-222.

Tabelul 3

Valoarea vinurilor moldoveneşti pe piaţa rusă în anii 1802–1807 (în ruble)*

Anii	Exportul total al mărfurilor moldoveneşti	Raportul în %	Exportul de vin	Raportul vinului în %
1802	302741	15,4	86433	14,6
1803	301772	15,4	81517	14,0
1804	199383	10,1	41996	7,0
1805	214442	11,0	115110	19,4
1806	529125	27,0	135963	23,0
1807	415615	21,1	130137	22,0
Total	**1963078**	**100,0**	**591156**	**100,0**

*Tabelul a fost elaborat în baza: *Государственная торговля 1802 года в разных ее видах*, СПб., Коммерц коллегия, 1803 и последующис выпуски этого издания за 1804–1808 гг.

Analiza datelor din Tabelele 2 şi 3 demonstrează că cea mai mare parte a exportului de vin a fost de 33% în anul 1796, care constituia 87.612 ruble, iar ponderea cea mai mică a fost de 7,0% în anul 1804, estimată la 41.996 ruble. Dintre toate mărfurile moldoveneşti exportate în Rusia, vinul continua să rămână principalul obiect de comerţ. Vinul moldovenesc se vindea pe pieţele din Nejin, Kiev, Poltava şi alte oraşe. Vinăritul şi cultivarea viţei-de-vie alcătuiau 67%, după calculele lui P. Sovetov, constituind cele mai comercializate ramuri ale agriculturii ţării [55].

La 17 mai 1801, Colegiul de Comerţ raportează că „principalul comerţ cu Moldova este cel cu vite, cai, oi, vin, fructe uscate, sare, legume, miere, legume şi piei de vită [56]. În anul 1793, consulul rus I. Severin înştiinţează Colegiul de Comerţ despre faptul că la Odobeşti au venit după vin 32 de negustori ruşi din Nejin, Movilău, Dubăsari [57]. Negustorul Ivan Slusarenko vine anual, timp de 5 ani în Moldova, de unde aduce vin în valoare de peste 20 de mii de ruble.

În anii 1802–1805 din Principatele Române s-a exportat, prin vămile de la Movilău şi Dubăsari, vin în valoare de 362,9 mii ruble argint [58]. Vinul era unul din produsele realizate cu succes atât pe piaţa internă, cât şi pe cea externă. Aceasta explică şi dorinţa mănăstirilor şi bisericilor, dar şi a marilor demnitari ai domniei de a obţine terenuri pentru vii la Cotnari şi Hârlău.

Tabelul 4
Veniturile vistieriei de la dughenele şi cârciumile oraşelor din Moldova la începutul sec. al XIX-lea (în lei)

Anii	Venitul total al vistieriei	Venitul de pe dughene şi cârciumi	Raportul venitului de pe dughene şi cârciumi faţă de venitul total în %
1807	1033780	30866	3,0
1808	1510699	35791	2,4
1809	1603823	38805	2,4
1810	476688	42000	9,0
1811	46955	neindicat	neindicat

*Tabelul a fost elaborat în baza documentului: „Veniturile de pe dughenele şi cârciumile din târgurile Moldovei, care se plăteşte odată în an”, *ANRM*, F. 1, inv. 1, d. 1604, f. 53-67.

Conform datelor Tabelului 4, începând cu anul 1810 scade venitul total al vistieriei Moldovei, iar exportul de vin a avut de suferit în urma politicii protecţioniste promovate de ţarism. La 19 decembrie 1810, prin manifestul împăratului Alexandru I a fost închis un număr mare de porturi şi vămi de la hotarele de apus ale Imperiului, printre care figurau şi vămile de la Isakoveţ, Maiaki, Movilău, fiind introdus un nou tarif vamal, de tip protecţionist, în scopul micşorării importului şi majorării exportului de mărfuri din Imperiul Rus. A fost interzis importul unui mare număr de mărfuri, iar pentru numeroase mărfuri au fost majorate taxele vamale. Aceste măsuri au fost determinate de criza financiară ce plana asupra Rusiei. La graniţa europeană a Imperiului, importul era permis numai prin trei vămi, inclusiv prin Dubăsari [59], restul vămilor fiind închise. Conform noului tarif vamal, importul vinurilor era interzis, cu excepţia vinurilor româneşti şi maghiare. Însă taxele vamale au fost majorate de la 18 ruble până la 40–80 ruble asignate pentru un ocsoft de vin, sau 40 de ruble pentru 18 vedre de vin [60]. Această măsură cauza prejudicii serioase vistieriei Moldovei, lipsind-o de venituri importante, reducând astfel posibilităţile Divanului de a asigura armata rusă de ocupaţie cu sumele băneşti necesare. În cele din urmă, la 21 ianuarie

1812, Consiliul de Stat, ţinând cont de pierderile cauzate vistieriei Moldovei şi vămilor ruseşti de la Nistru de restricţiile din 19 decembrie 1810, ce au influenţat direct asupra întreţinerii armatelor ruseşti dislocate în Principatele Române, permite exportul mărfurilor din Moldova cu plata taxei prin vămile Dubăsari şi Movilău, precum şi prin punctele vamale Isakoveţ şi Maiaki [61]. În această perioadă, exportul vinului se desfăşura în strictă dependenţă de politica comercial-vamală promovată de guvernul de la Petersburg. Vinurile şi, în special, cel de Odobeşti erau exportate în Rusia prin vama de la Movilău.

În timpul războiului ruso-turc din anii 1806–1812, în exportul vinului s-a produs o scădere, care poate fi explicată prin faptul că o parte din vinul destinat exportului este utilizat de către armata ţaristă dislocată în Principatele Române. Exportul de vin avea de suferit şi din cauza că unităţile militare care plecau din Moldova luau cu ele mari cantităţi de vin şi alte produse, fără a plăti taxe vamale. Pentru a stăvili acest proces, Kutuzov a fixat următoarele cantităţi de vin, care puteau fi scoase din Moldova fără achitarea taxelor vamale. Astfel, generalii puteau lua cu ei 3 ankeri [62], ½ până la o vadră pentru ofiţeri şi câte o ploşcă [63] pentru gradaţii militari inferiori [64]. Comerţul cu vin în Rusia era foarte însemnat, aceasta o confirmă faptul că, în anul 1811, după ce au fost anulate restricţiile la export, Moldova exportă 45.440 vedre de vin.

Exportul de vin a continuat şi după încheierea Tratatului de la Bucureşti (1812), cu toate că la începutul sec. al XIX-lea, în Rusia se observă o scădere a cererii pentru mărfurile moldoveneşti, inclusiv vin, în legătură cu dezvoltarea comerţului la Marea Neagră şi creşterea importului mărfurilor din Europa. Cu toate acestea, după 1812, numai din Basarabia în guberniile Imperiului Rus au fost exportate în medie 4.319 vedre de vin pe an, deşi populaţia Basarabiei se ocupa în mică măsură cu viticultura [65]. Continuarea exportului devine dificilă şi din cauza mai multor bariere tarifare şi a măsurilor protecţioniste ce poartă, de multe ori, un caracter netarifar, aplicate la import de către guvernul de la Petersburg.

Chiar dacă în Principatele Române taxa vamală era încasată în baza „obiceiului moldovenesc" – a aşa-numitei „vame", ce constituia 3% ad valorem [66], negustorii care veneau după vinuri trebuiau să achite şi taxele de transport. Istoricul Al. Vianu menţionează că pentru transportarea unui butoi de vin cumpărat de la Odobeşti, care urma să ajungă la Nejin, un negustor trebuia să achite 431 de lei sau 299 de ruble [67].

Tabelul 5

Cheltuielile de export al vinului cumpărat la Odobeşti	**Preţul în lei**
Butoiul	6
Vinul	70
Impozit	32
Trecerea prin Siret şi peste Prut	2
Trecerea Nistrului la Soroca	15
Taxa de transport cu tracţiune animală de la Odobeşti la Nejin	173
Taxe de carantină, cotizaţii, mită	133
Total	**431**

Potrivit preţurilor de transport înalte de la Odobeşti până la Nejin, inclusiv trecerea apelor mai mari sau mai mici, ca Siretul, Prutul şi Nistrul, putem afirma că exportul de vin din Moldova în Rusia devenise costisitor pentru negustori. Însă, în pofida costurilor semnificative de transport, la realizarea vinului „negustorii câştigau între 25-50%” [68].

Relatările călătorilor stăini şi informaţiile izvoarelor istorice ne permit să constatăm faptul că exportul de vin în Rusia era destul de însemnat. Noi credem că N. Iorga diminua totuşi importanţa exportului de vin, afirmând că după pacea de la Kuciuk-Kainargi „cu ruşii nu făceam aproape nici un negoţ, decât doar cu ceva vin vândut de negustorii cazaclii” [69].

Analiza izvoarelor istorice ne demonstreză că vinul a reprezentat pentru Principatul Moldovei un produs principal de export, iar Rusia de-a lungul timpului a fost printre principalii importatori de vinuri moldoveneşti, care sunt reprezentative sub raportul calităţii, cât şi al notorietăţii până în prezent. Imperiul Rus a fost „piaţa-ţintă” şi cea mai atractivă pentru exportul vinurilor moldoveneşti, cu o cotă de cca 70% din export. O creştere substanţială a exportului de vin către Rusia a avut loc pe parcursul sec. al XVIII-lea – înc. sec. al XIX-lea, însă după anexarea teritoriului dintre Prut şi Nistru, prin tratatul de Pace de la Bucureşti (1812), se observă o tendinţă de scădere a cantităţilor de vin din cauza taxelor protecţioniste impuse de guvernul rus. Totuşi, putem afirma cu deplină certitudine că exportul vinului a fost o sursă importantă de venituri pentru vistieria Principatului Moldovei, o afacere prosperă şi o sursă de obţinere a veniturilor, în special pentru negustori.

În concluzie, putem afirma că exportul de vin a fost una dintre componentele principale ale relaţiilor comerciale dintre Imperiul Rus şi Principatul Moldovei, care a oferit Moldovei un debuşeu sigur şi masiv pentru desfacerea excedentului ei de vin. Analiza surselor ne permite să observăm că exportul de vin în Imperiul Rus nu era accidental, ci purta un caracter permanent cuprinzând cantităţi impunătoare, însă a fost şi rămâne până în prezent influenţat de factori politici.

Note:

1. E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, culese din Arhivele Ministerului Afacerilor Străine din Paris de Al. I. Odobescu. Vol. III. Supliment I (1709–1812), Bucureşti: [s. n.], 1889, p. 82.
2. Gh. Netta, *Expansiunea economică a Austriei şi explorările ei orientale*, Bucureşti, Ed. Cartea Românească, 1930, p. 100.
3. T. Holban, *Contribuţie la istoria comerţului românesc în sec. XVIII*. Extras din *Revista Economia Română*. nr. 4-5 din septembrie-octombrie 1942, p. 8.
4. A. Oţetea, *Pătrunderea comerţului românesc în circuitul internaţional (în perioada de trecere de la feudalism la capitalism*), Bucureşti, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1977, p. 54.
5. N. Iorga, *O descriere a ţerilor noastre pe vremea lui Mihai Viteazul*. În: *Revista istorică*, 1925, vol. XI, p. 113.
6. Gr. Nandriş, *Raporturile între Moldova şi Ucraina în veacul al XVII-lea*. În: *Revista istorică*, 1924, vol. X, p. 253.

7. *Arhiva Naţională a Republicii Moldova* (în continuare: ANRM), F. 1, inv. 1, d. 1604, f. 57-62.
8. C.C. Giurescu, *Istoria românilor*. Vol. III, Bucureşti, ALL Educational, 2000, p. 428.
9. D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Bucureşti: Ed. Academiei R. S. România, 1973, p. 111.
10. Ocă – unitate de măsură pentru capacităţi (lichide şi solide) şi pentru greutăţi, menţionată în documente încă din prima jumătate a sec. al XVII-lea. În Moldova, oca pentru lichide echivala cu 1,520 litri. Conform altor surse, cu 1,282 litri.
11. Ch. de Peyssonel, *Observations sur le commerce de la Mer Noire et des pays qui la bordent*, Amsterdam, 1787, p. 280.
12. J.L. Carra, *Istoria Moldovei* şi *a* Ţării *Româneşti*, Iaşi, Institutul European, 2011, p. 92.
13. C.C. Giurescu, *Istoricul podgoriei Odobeştilor: din cele mai vechi timpuri până la 1918*, Bucureşti, Editura Academiei R. S. România, 1969, p. 126.
14. *Ibidem*, p. 127.
15. Gh. Bezviconi, *Călători ruşi în Moldova şi Muntenia*, Bucureşti: [s. n.], 1947, p. 208.
16. N. Iorga, *Istoria Românilor prin călători.* Vol. III: de la 1800 până în zilele noastre, Bucureşti, Tipografia „Cultura neamului românesc", 1922, p. 131-132.
17. Gh. Bezviconi, *Călători ruşi* în *Moldova* şi *Muntenia*, Bucureşti: [s. n.], 1947, p. 208.
18. I. Nistor, *O descriere a Principatelor Române din 1822*. În: *Academia Română. Memoriile Secţiunii Istorice*. Seria III, 1943, tom. XXV, p. 392-395.
19. D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Bucureşti, Ed. Academiei R. S. România, 1973, p. 111.
20. P.S. Aurelian, Al. Odobescu, *Notice sur la Roumanie principalement au point de vue de son économie rurale, industrielle et commerciale*, Paris, Librairie A. Franck, 1867.
21. Henke R., *Rumänien: Land und Volk*, Leipzig, Verlag von Otto Wigand, 1877, p. 150.
22. C.I. Karadja, *Un călător pe Dunăre în anul 1786*. În: *Revista istorică*, 1924, vol. X, p. 47.
23. *Istoria Românilor*. Vol. VI: *Românii între Europa clasică şi Europa luminilor (1711–1821)*, Bucureşti, Ed. Enciclopedică, 2002, p. 174.
24. C.C. Giurescu, *Istoricul podgoriei Odobeştilor: din cele mai vechi timpuri până la 1918*, Bucureşti, Editura Academiei R. S. România, 1969, p. 130.
25. E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, culese din arhivele Ministerului Afacerilor Străine din Paris de Al. I. Odobescu. Vol. II. Supliment I (1781–1814). Cu portretul lui Ioan Gheorghe Caragea Voevod, Bucureşti: [s.n.], 1892, p. 186.
26. Biserica „Sfinţii Apostoli Cazaclii" a fost construită de breasla negustorilor ruşi de vinuri la jumătatea veacului al XVIII-lea. După decăderea comerţului cu vin, la jumătatea sec. XIX, negustorii cazaclii au părăsit podgoria, iar biserica a fost preluată de parohiile din localitate şi folosită până la cutremurul din 1940, când turla principală a căzut. Pentru informaţii despre starea actuală a Bisericii „Sfinţii Apostoli Cazaclii" din Odobeşti vezi: adev.ro/mtdejf; vranceamedia.ro (accesat în data de 07.02.2014.
27. C.C. Giurescu, *Relaţiile economice dintre români şi ruşi până la Regulamentul Organic*. În: *Revista Istorică Română*, 1947, vol. XVII, fasc. I-II, p. 32.
28. C.C. Giurescu, *Istoricul podgoriei Odobeştilor: din cele mai vechi timpuri până la 1918*, Bucureşti: Editura Academiei R. S. România, 1969, p. 132; N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*. Vol. VI, Bucureşti, Editura Ministeriului de Instrucţie, 1904, p. 246-247.
29. A. Vianu, *Relaţiile comerciale româno-ruse la sfârşitul sec. al XVIII-lea*. În: *Studii privind relaţiile româno-ruse şi româno-sovietice. Sesiunea comună a istoricilor români şi sovietici*, iunie 1958, Bucureşti: Editura Academiei Republicii Populare Române, 1960, p. 142.

30. E. Hurmuzaki, *Documente privind istoria României*. Vol. I, Bucureşti: Ed. Academiei R. P. Române, 1962, 791-792.
31. E. Hurmuzaki, *Documente privind istoria României*. Vol. IV, Bucureşti: Ed. Ştiinţifică, 1974, p. 200-202.
32. E. Hurmuzaki, *Documente privind istoria României*. Vol. I, Bucureşti: Ed. Academiei R. P. Române, 1962, p. 791-792.
33. Aceşti negustori figurează în listele de negustori ruşi veniţi în Moldova după vinuri în anii 1795, 1796, 1797 şi 1798.
34. E. Hurmuzaki, *Documente privind istoria României*. Vol. IV, Bucureşti: Ed. Ştiinţifică, 1974, p. 200-202.
35. М. М. Плохинский, *Иноземцы в старой Малороссии.* В: *Труды двенадцатого археологического съезда в Харькове.* Москва, 1905, p. 220-225.
36. C.C. Giurescu, *Istoricul podgoriei Odobeştilor: din cele mai vechi timpuri până la 1918*, Bucureşti: Editura Academiei R. S. România, 1969, p. 135.
37. E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor. Corespondenţă diplomatică şi rapoarte consulare franceze (1823–1846)*, publicate după copiile Academiei Române de Nerva Hodoş. Vol. XVII, Bucureşti: [s. n.], 1913, p. 366.
38. N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*. Vol. XXII: Documente interne, Bucureşti: Editura Ministeriului de Instrucţie Publică, 1913, p. 12.
39. *Voyage en Moldavie du comte de Moriolles* (1809), Bucureşti, 1903; Oţetea A. Pătrunderea comerţului românesc în circuitul internaţional (în perioada de trecere de la feudalism la capitalism), Bucureşti: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1977.
40. E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*. Corespondenţă diplomatică şi rapoarte consulare franceze (1823–1846), publicate după copiile Academiei Române de Nerva Hodoş. Vol. XVII, Bucureşti: [s. n.], 1913, p. 366.
41. *Ibidem*, p. 343.
42. N. Iorga, *Istoria Românilor prin călători.* Vol. III: de la 1800 până în zilele noastre, Bucureşti: Tipografia „Cultura neamului românesc", 1922, p. 79-84.
43. C.C. Giurescu, *Istoricul podgoriei Odobeştilor: din cele mai vechi timpuri până la 1918*, Bucureşti: Editura Academiei R. S. România, 1969, p. 134.
44. *Ibidem*.
45. E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor. Corespondenţa diplomatică şi rapoartele consulare austriece (1798–1812)*, publicate de I. Nistor, cu indicele alfabetic al numelor de persoane şi localităţi pentru vol. XIX.1 şi XIX.2, vol. XIX, partea 2, Cernăuţi, 1938, p. 11.
46. C. C. Giurescu, *Istoria românilor*. Vol. II, Bucureşti: ALL Educational, 2000, p. 387.
47. G. Nicolăiasa, Ţara *Moldovei*. În: *Revista arhivelor*, an. II, Bucureşti, 1926, nr. 3, p. 373-377.
48. T. Holban, *Contribuţie la istoria comerţului românesc în sec. XVIII*. Extras din *Revista Economia Română*. Nr. 4-5 din septembrie-octombrie 1942, p. 8.
49. Cămănărit – impozit pe care-l plăteau vinarii şi cârciumarii.
50. C.I. Karadja, *Un călător englez prin Ţările Române*. În: *Viaţa românească*, 1923, vol. XV, p. 193.
51. C.C. Giurescu, *Istoricul podgoriei Odobeştilor: din cele mai vechi timpuri până la 1918*, Bucureşti: Editura Academiei R. S. România, 1969, p. 142.
52. Vadra – unitate de măsură pentru lichide. N. Stoicescu, în lucrarea „Cum măsurau strămoşii" (Bucureşti: Ed. Ştiinţifică, 1971), menţionează că vadra este un vas mic,

format din doage şi cercuri, care cuprindea 10 ocale sau 15,2 litri, fiind folosită în comerţul cu vin şi rachiu, iar Al. Zane precizează că vadra avea 10 ocale sau 12,880 litri (Al. Zane, *Barem de măsuri şi greutăţi*, Bucureşti, 1904, p. 54).

53. Budane – vas de 70 de vedre.
54. C.C. Giurescu, *Istoricul podgoriei Odobeştilor: din cele mai vechi timpuri până la 1918*, Bucureşti, Editura Academiei R. S. România, 1969, p. 146.
55. П.В. Советов, *Развитие феодализма и крестьяне Молдавии* (*Очерки истории ренты в XVI – начале XVIII в.*), Кишинев, Штиинца, 1980, р. 230.
56. *Arhiva Statului Iaşi*, Fondul Consulatul General al Rusiei, d. 8, f. 24.
57. *Arhiva Statului Iaşi*, Fondul Consulatul General al Rusiei, d. 104, f. 180.
58. *Государственная Библиотека Российской Федерации*, ф. 267. Виды торговли при сухопутных границах Подольской и Херсонской губерний с Молдавией и Валахией, таб. XVI за 1802, 1803, 1804 и 1805 гг.
59. *ANRM*, F. 1, inv. 1, d. 3248, f. 846.
60. A. Agachi, *Ţara Moldovei şi Ţara Românească sub ocupaţia militară rusă (1806–1812)*. Ed. a II-a, Chişinău, Pontos, 2008, p. 302.
61. V. Tomuleţ, *Politica comercial-vamală a ţarismului în Basarabia (1812–1830). Documente inedite din arhivele Rusiei, Ucrainei* şi *Republicii Moldova*, Chişinău, CE USM, 2002, p. 7.
62. Anker – butoiaş de circa 3 vedre.
63. Ploşcă – Vas de lemn, de lut ars, de metal sau de piele, cu capacitate mică, rotund şi turtit, cu gâtul scurt şi strâmt, în care se ţine băutură şi care se poartă atârnat de o curea.
64. A. Agachi, *op. cit*., p. 297.
65. В. Н. Томулец, *Торговые связи Бессарабии с внутренними губерниями России в 1812–1830 гг.* (*по данным торговых свидетельств*). В: Известия АН МССР. Серия общественных наук, Кишинев, 1984, № 2, с. 62.
66. *ANRM*, F. 2, inv. 1, d. 15, f. 40 verso.
67. A. Vianu, *Relaţiile comerciale româno-ruse la sfârşitul sec. al XVIII-lea*. În: *Studii privind relaţiile româno-ruse şi româno-sovietice. Sesiunea comună a istoricilor români şi sovietici*, iunie 1958, Bucureşti, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1960, p. 143.
68. М.М. Плохинский, *Иноземцы в старой Малороссии.* В: *Труды двенадцатого археологического съезда в Харкове*, Москва, 1905, с. 79-82.
69. N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*. Ed. a II-a. Vol. II, Bucureşti, Editura Casei Şcoalelor, 1928, p. 208.

POPULAŢIA ŢINUTULUI IAȘI (SECOLUL AL XVI-LEA – ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA)

Dr. Alexandru FURTUNĂ
Institutul de Istorie al AȘM

The population of Iaşi county (XVIth century – beginning of the XIXth century)

Summary

The basic aim of the approach was to study issues related to the demographic situation of the county of Iaşi (XVIth century – beginning of the XIXth century). The investigation allowed us to conclude the following:

1. The statistics of the population are of a severely deficient nature. They were made not for demographic purposes as such, but for other reasons: fiscal, military, ecclesiastical, etc.

2. The dynamics of taxpayer population of Iasi county cannot be tracked accurately whereas the geographical configuration of the county has undergone various changes throughout the centuries.

3. At the border of XVIIIth and XIXth centuries in Iaşi county prevailed boyar villages, followed by the monastery and yeoman ones.

Statisticile de populaţie, după cum afirmă L. Roman, au un caracter grav deficitar, clar constatat de contemporanii cei mai avizaţi; cum se explică el? Aflaţi în 1769–1770 la Petersburg, delegaţii boierilor moldoveni afirmă: „a se număra oamenii nu se putea, nefiind domniile stătătoare, nevoia ar fi silit pe domni ca să scoate adesă biruri pe numele fieştecaruia birnic şi s-ar fi împrăştiat locuitorii printr-alte ţări.

O analiză a motivaţiilor se dă la 1847, într-un articol datorat poate, scrie în continuare L. Roman, condeiului lui G. Bariţiu. În ţările locuite de români a fost foarte greu a cunoaşte numărul populaţiei, din timpurile de demult şi până către zilele noastre, „mai vârtos pentru că până acum zăcea în cel mai mare interes politic al popoarelor, al statelor şi al guvernelor noastre a ascunde cât se poate mai bine adevăratul număr nu numai al populaţiei, ci şi al productelor”, pentru a nu stimula lăcomia marilor puteri. Oamenii evitau înregistrarea de teama dărilor şi a recrutărilor. În Transilvania se adăuga „trufia aristocraţiei de a nu suferi ca să o numere şi pe ea cu celălalt popor, de a nu o număra nicidecum…”.

Într-un cuvânt, conchide L. Roman, *scrisoarea /scrierea* – sub formă de catagrafie, catastih, conscripţie, *defter*, inventar de moşie, *lustrum* etc. – se efectua nu în scopuri demografice propriu-zise, ci de altă natură: fiscale, militare, ecleziastice, urbariale ş.a. (…).

Înregistrările acut-deficitare *(recensăminte premoderne)* au debutat în anii ’30 ai veacului al XVI-lea în Principatul Transilvaniei, în anii ’70 ai aceluiaşi secol, în Moldova şi Muntenia, şi tot la sfârşitul lui, probabil, în teritoriile nemijlocit administrate

în Istanbul. Puţinele date existente permit a conchide că şi într-o perioadă precedentă au existat decalaje notabile între masa contribuabilă şi stocul demic al ţării; se pare însă că numai din amintitele decenii ale secolului al XVI-lea, deosebirile între cele două serii de numere devin radicale.

În evoluţia scrierii/scrisorii populaţiei se produce o cotitură în Ţările Române în momentul când masivele subînregistrări sunt depăşite, evidenţele cuprinzând acum în jur de 85-90% din locuitori (ori din totalul gospodăriilor); asemenea recensăminte moderne (protostatice, pentru a aduce şi aici un alt termen convenţional) s-au alcătuit cu începere din 1784–1787 dincolo de munţi, 1798 – în Bucovina, din 1835 – în Basarabia, 1831 – în Ţara Românească, 1831–1832 – în Moldova dintre Carpaţi şi Prut, din 1873–1874 – în Dobrogea. *Recensămintele contemporane* (statistice, ar spune unii demoistorici) ale locuitorilor – alcătuite pe baze ştiinţifice, în diferite scopuri demografice – sunt relativ recente în lume. În Transilvania, Banat, Crişana, Maramureş şi Bucovina, cel dintâi s-a efectuat în 1850–1851, dar considerat totuşi a nu fi conform celor mai recente reguli statistice, a fost anulat şi repetat în 1857. Primul recensământ contemporan a fost desfăşurat în principatele Unite Române (Oltenia, Muntenia, Moldova, Basarabia de Sud) în 1859–1860, în Dobrogea – la 1879, iar în întreaga Basarabie – la 1897 [1].

După aducerea în atenţia cititorului a acestor informaţii privitoare la scopul, modalităţile şi condiţiile de înscriere a populaţiei, urmează să analizăm situaţia demografică a ţinutului Iaşi. La baza studiului vor fi puse statisticile administrative şi ecleziastice, precum şi lucrările unor autori consacraţi (D. Dragnev, C. Istrati, D. Ciurea, C. Turcu, V. Băican, S. Corlăteanu-Granciuc ş.a.).

La început vom prezenta tabloul general al situaţiei demografice a Ţării Moldovei pe parcursul secolelor XV–XVIII. Astfel, conform Silviei Corlăteanu-Granciuc, pentru prima jumătate a secolului al XV-lea nu avem o estimare exactă a numărului populaţiei Moldovei. Se cunoaşte cu aproximaţie cifra populaţiei întregului spaţiu românesc, care constituie la mijlocul secolului al XV-lea de la 1,5 la 2 milioane locuitori, adică între 3 şi 3,6 procente din populaţia Europei.

Domnia lui Ştefan cel Mare, numită „epoca marilor înfăptuiri”, coincide cu perioada de creştere a numărului populaţiei. P. Cernovodeanu şi P. Binder (citaţi de S. Corlăteanu-Granciuc – A.F.) atribuie fondului demic al Moldovei o evoluţie regresivă pentru a doua jumătate a secolului al XV-lea (perioada domniei lui Ştefan cel Mare), ca şi pentru întregul secol. Într-adevăr, această perioadă cunoaşte multe războaie şi pustiiri soldate cu pierderi umane. De asemenea, calamităţile naturale, care în anumite cazuri s-au transformat în dezastre, epidemiile de ciumă au afectat echilibrul demic al ţării. Iernile geroase, secetele, verile reci şi ploioase amintite în diferite documente ne conving de situaţia grea în care se afla atât Moldova, cât şi Ţara Românească şi Transilvania (…).

Secolul al XVI-lea a reprezentat atât pentru Moldova, cât şi pentru Ţara Românească şi Transilvania, şi chiar pentru întreaga Europă, o perioadă de răsturnări şi transformări radicale. Moldova trece printr-o grea cumpănă ca urmare a agravării dependenţei faţă de Poartă, prin sporirea tributului şi ocuparea Bugeacului şi a cetăţii Tighina în 1538. Subordonarea politică faţă de Constantinopol devine tot mai evidentă. Unele încercări de rezistenţă, ca acelea ale lui Petru Rareş sau Ioan Vodă

cel Viteaz, sunt curmate cu cruzime de către otomani şi vasalii lor tătari, ce pustiesc cumplit teritoriul principatului, adăugând calamităţilor naturale şi efectele negative ale războaielor, desigur, toţi aceşti factori conjugaţi au dus la variate oscilaţii demografice ale populaţiei.

Cu urcarea la tron a lui Petru Rareş (1527–1538, 1541–1546) Moldova avea să cunoască o perioadă tot atât de înfloritoare ca şi în vremea lui Ştefan cel Mare, totuşi, cifra totală a locuitorilor nu sporeşte semnificativ la sfârşitul secolului în comparaţie cu perioada de la început de secol [2].

Numărul locuitorilor nu sporeşte semnificativ, întrucât pe parcursul secolului al XVI-lea populaţia Ţării Moldovei este pusă la grea încercare (vezi mai sus – A.F.). După cum scrie D. Ciurea, menţiuni documentare se refereau la dezastrele invaziilor din 1538, 1564, 1574, 1595. Ani de secetă şi foamete au fost la 1512, 1553, 1574–1575, 1585. „Abundenţă” în produse a fost în 1588. Epidemii de pestă au fost în anii 1512, 1522–1553, 1588. Alexandru Lăpuşneanu, într-o scrisoare adresată bistriţenilor, cu data de 25 martie 1553, din Iaşi, se referea la ravagiile epidemiei de pestă, care a făcut mii de victime în rândurile populaţiei agricole a ţării, şi la lipsa mâinii de lucru în agricultură, şi la remedieri (...). În vara anului 1588 bântuia ciuma în Moldova ca şi în Polonia şi Petru Şchiopul cu anturajul său stăteau în corturi pe câmp, la Ţuţora, pentru a evita contacte cu zona contaminată de flagel. Astfel se explică, scrie în continuare D. Ciurea, cifra redusă a populaţiei din Moldova, înscrisă în catastiful lui Petru Şchiopul în 1591 (detalii vezi mai jos – A.F.) [3].

O uşoară creştere pare să fi avut loc, scrie S. Corlăteanu-Granciuc, în prima jumătate a secolului al XVII-lea, dar aceasta a fost rapid compromisă de dificultăţi politice şi economice şi de distrugerile militare din a doua jumătate a aceluiaşi secol. Pentru Europa, în general, secolul al XVII-lea este considerat o „perioadă de declin” şi numai sfârşitul secolului cunoaşte o nouă creştere, care duce la o „revoluţie demografică” în secolul al XVIII-lea” [4].

La sfârşitul secolului al XVII-lea – primele decenii ale sec. al XVIII-lea doi factori negativi au influenţat, conform lui D. Dragnev, evoluţia proceselor demografice din Moldova: confruntările militare şi creşterea presiunii fiscale a statului asupra contribuabililor. Teritoriul Ţării Moldovei, disputat de puteri externe: Imperiul Otoman, Imperiul Habsburgic, Polonia şi, apoi, Imperiul Rus – a fost transformat în teatru de lupte nesfârşite, însoţite de ocupaţii militare şi de calamităţi naturale (secete, inundaţii, epidemii, invazii de lăcuste) [5].

În pofida factorilor nefavorabili, numărul locuitorilor sporeşte. Grăitoare, în acest sens, este dinamica populaţiei contribuabile care locuia în spaţii comparabile: 1591 – 45.000 de familii, 1742 – 56.404 de familii, 1772 – 82.892 de familii (calcule efectuate de D. Dragnev – A.F.) [6].

Odată prezentat tabloul general al situaţiei demografice a Ţării Moldovei, să încercăm a clarifica şi situaţia demografică a ţinutului Iaşi. Astfel, primul document în care găsim anumite informaţii referitoare la populaţia ţinutului Iaşi este „Catastihul de cisle de ţirani de la toate ţinuturi şi curtiani şi vătaji şi neamişi şi popi” alcătuit la 20 februarie 1591 [7].

Indiscutabil că acest catastif, după cum scrie N. Grigoraş, a avut la bază un recensământ al categoriilor de locuitori amintite, întocmit de către dregătorii numiţi perepisnici, controlaţi de către pârcălabi sau de alţi slujbaşi de stat cu delegaţii speciale [8].

Conform „Catastifului" respectiv, în Ţara Moldovei erau 22 de ţinuturi. Numărul gospodăriilor, în cadrul fiecărui ţinut, era repartizat astfel: ţinutul Soroca – 2187, Hotin – 2483, Iaşi – 3031 (fără săraci, vătaşi şi popi – A.F.), Fălciu – 1672, Orhei – 3263 (fără săraci, vătaşi şi popi – A.F.), Neamţ – 3566, Tecuci – 1658, Vaslui – 2023, Bârlad (fără popi – A.F.) – 943, Covurlui – 1990, Tutova – 1773, Dorohoi – 1829, Chigheci – 3211, Suceava – 5064, Hârlău – 1944, Lăpuşna – 2862, Cernăuţi – 1356, Roman – 1320, Totruş – 826, Bacău – 736, Cârligătura (fără popi – A.F.) – 732, Putna – 2748. În total: 47.217 gospodării (oameni, popi, curteni, vătaşi, nemişi) cu o populaţie de circa 236.085 locuitori [9].

În continuare, pornind de la statisticile de mai sus, vom încerca să elucidăm şi problema repartizării populaţiei pe întreg teritoriul Ţării Moldovei. În acest scop, pentru mai multă claritate, înşiruim, în ordine descrescândă, numărul gospodăriilor din cadrul fiecărui ţinut: Suceava – 5064, Neamţ – 3566, Orhei –3263, Chigheci – 3211, **Iaşi – 3031**, Lăpuşna – 2862, Putna – 2748, Hotin – 2483, Soroca – 2187, Vaslui – 2023, Covurlui – 1990, Hârlău – 1944, Dorohoi – 1829, Tutova – 1773, Fălciu – 1672, Tecuci – 1658, Cernăuţi – 1356, Roman – 1320, Bârlad – 943, Totruş – 826, Bacău – 736, Cârligătura – 732. Însă, analizând cifrele respective, e necesar de luat în consideraţie şi suprafaţa fiecărui ţinut.

Aşadar, cele mai multe gospodării au fost înregistrate în ţinutul Suceava (5064), iar cele mai puţine – în ţinutul Cârligătura (732). În ţinutul Iaşi, situat pe locul cinci, erau 3031 gospodării birnice (fără săraci, vătaşi şi popi) care însumau 15.155 locuitori birnici.

În legătură cu acest „Catastif", C. Turcu scria (în 1956): totalizarea lui Petru Şchiopul, care era interesat direct în exactitatea numărului de birnici, ne dă 46.860. El o fi avut o cifră globală, cunoscută din altă parte sau a greşit în minus la adunarea celor 5 cifre parţiale? (curteni, popi, nemeşi, vătaşi, oameni – A.F.). Căci vedem că în realitate rezultatul este de 46.554. Însă totalul adevărat, aşa cum reiese din tabloul statistic întocmit de noi, scrie în continuare C. Turcu, cu ajutorul căruia s-au verificat şi totalurile parţiale ale celor cinci grupări făcute de voievod, ne dă 47.217 (4983 curteni, 1349 popi, 3221 nemeşi, 574 vătaşi şi 37.090 oameni – A.F.). Deci aceasta e, conchide C. Turcu, cifra exactă (…). Dar care era cifra totală a populaţiei pe ţară?

Statisticienii şi alţi cercetători ai stărilor sociale din trecut, desigur în urma unor observaţii verificate, obişnuiau să calculeze totalul populaţiei, înmulţind cu 5 numărul capilor de familie, adică a celor ce răspundeau de bir. Făcând această operaţie cu cifra noastră (47.217? – A.F.), scrie C. Turcu, numărul total al populaţiei birnice – sufletele – ar fi fost de 215.085 (236.085 – A.F.), în anul 1591.

Dar – incomplet cum este – catastiful nu ne arată şi numărul atât de mare al sălaşelor de ţigani din toată Moldova, precum nici acela al locuitorilor din clasele privilegiate, pentru a putea şti, măcar aproximativ, numărul total al locuitorilor ţării în acest

an. Deci, nu cunoaştem numărul boierilor, al dregătorilor de tot felul, al slujitorilor Curţii Domneşti şi boiereşti, nu cunoaştem numărul negustorilor, nici al călugărilor din numeroasele mănăstiri şi schituri [10].

La mijlocul secolului al XVIII-lea domnul C. Mavrocordat, scrie D. Dragnev, a efectuat o reformă fiscală prin care fiecare familie era impusă la un impozit de 105 parale. Din această sumă 100 parale se plăteau în vistierie, iar 5 parale – zlotaşilor. În vistierie, pentru fiecare ţinut au fost alcătuite „table" cu numele contribuabililor, conform cărora fiecărui dintre aceştia i se dădeau „peceţi" pentru plata celor 105 parale pe parcursul a patru „ciferturi". După numărul peceţilor eliberate zlotaşii stabileau mărimea impozitului plătit de fiecare localitate. În cadrul comunităţii suma generală se redistribuia după mărimea averii fiecărui gospodar („se cisluia"), iar suma generală plătită în vistierie şi cea plătită zlotaşilor corespundea sumei generale a peceţilor. De aici se poate deduce câte peceţi au fost eliberate în fiecare ţinut.

„Tablele" cu numele contribuabililor nu s-au păstrat. Sunt cunoscute doar datele despre sumele plătite zlotaşilor înregistrate în „cartea de porunci" a domnului C. Mavrocordat din 1 august 1742. Dacă aceste sume (exprimat în parale) se împart la cifra 5 (cele 5 parale plătite fiecărui zlotaş), căpătăm, afirmă D. Dragnev, numărul general al contribuabililor din ţinutul respectiv [11].

Conform listei (contribuabililor – A.F.) din 1742, după cum scrie V. Băican, în toată Moldova erau 56.404 gospodării birnice, sau o populaţie de 282 020 de locuitori birnici. Compararea totalurilor pe ţinuturi ne arată, scrie în continuare V. Băican, că pierderile demografice cele mai grele s-au înregistrat, faţă de 1591, în ţinuturile sudice, nord-estice şi nord vestice, în unele din ele, populaţia era la nivelul anului 1591, iar în altele – chiar a scăzut (la 87,1% în ţinutul Orhei, 94,2 % – Tutova, 95% – Iaşi), în timp ce în ţinuturile sud-vestice, populaţia a crescut (cu 220, 2% în ţinutul Putna; 159,2% – Tecuci, 120, 2% – Bacău) [12].

În ţinutul Iaşi au fost înregistraţi, în 1742, 14.400 de locuitori birnici (2.880 de gospodării birnice – A.F.) [13]. Însă datele din 1742 au un caracter orientativ, deoarece în ele **nu au fost incluşi locuitorii oraşului Iaşi**, categoriile de populaţie scutite de biruri sau care se sustrăgeau de la plata birului. Această listă reflectă, de fapt, aplicarea măsurilor din 1734 şi a reformei fiscale din 1741 ale lui C. Mavrocordat, prin care toţi boierii, mănăstirile, preoţii ş.a. au fost scutiţi de dări [14].

Cu detalii semnificative privind porunca lui C. Mavrocordat din 1741, vine D. Dragnev. Conform autorului nominalizat, porunca din 1741 stabilea categoriile de contribuabili ce urmau să primească peceţi (vezi mai sus – A.F.): ţăranii cu familii şi holteii, slujitorii, slugile boiereşti, ciobanii, mazilii, negustorii mărunţi, căpitanii, străinii de prin sate, ce formau categoria „rupta de cămară", vornicii, vătămanii. Erau înscrişi în table şi cei care lipseau temporar. Nu plăteau impozite persoanele cu handicap, tinerii care locuiau cu părinţii. În recensământ nu erau incluşi boierii, negustorii, evreii şi armenii [15].

Următoarele recensăminte au fost efectuate în anii 1772–1773 şi 1774. Materialele recensămintelor se păstrează, după cum scrie P. Dmitriev, în Arhiva centrală de stat a actelor vechi (ЦГАДА) în fondul numărul 293, intitulat „Dosare moldoveneşti

şi munteneşti”. Fondul s-a format în rezultatul activităţii organelor administrative militare ruseşti în Moldova şi Ţara Românească în timpul războiului ruso-turc din anii 1768–1774 (…). Din păcate, scrie în continuare P. Dmitriev, lipsesc (pentru anul 1774 – A.F.) tabelele ţinuturilor Codru, Câmpulung-Cernăuţi şi **Iaşi** [16].

În materialele recensământului din anii 1772–1773, rubricile 5–13 au un titlu comun: „Câţi locuitori de sex masculin sunt”. Trebuie de avut în vedere, atrage atenţia P. Dmitriev, că în aceste rubrici au fost incluşi numai capii de familie, iar bătrânii şi copiii ai fost omişi.

În acelaşi recensământ, în rubrica a doua, unde este indicat proprietarul satului, traducătorii ruşi ai originalului moldovenesc au tradus inexact termenii **răzeşi** şi **răzeşească**, redându-le cu cuvintele **разных помещиков** şi **помещичья**. În publicaţie originalul este păstrat neschimbat, însă, conform terminologiei actuale, cuvintele **разных помещиков** corespund termenului **răzeşi**, iar cuvântul **помещичья** – termenului **răzeşească**.

În recensăminte n-au fost incluşi boierii mari şi cei mici şi călugării. Conform legii aceste pături sociale erau scutite de bir şi alte prestaţii. Şi, întrucât recensămintele erau efectuate pentru a stabili numărul populaţiei impozabile, ei au fost omişi [17].

Populaţia impozabilă (anii 1772–1774), după calculele lui P. Dmitriev, cuprindea nu mai puţin de 113.600 de gospodării (circa 568.000 de locuitori). Aşezări erau 2.299 [18]. Repartizând aşezările pe ţinuturi, în ordine descrescândă, putem stabili locul ocupat de ţinutul Iaşi. Iată care era, în 1772–1774, numărul aşezărilor fiecărui ţinut: Suceava – 208, Orhei (Lăpuşna – A.F.) – 194, Neamţ – 191, Hotin – 165, **Iaşi – 145**, Tecuci – 138, Tutova – 132, Soroca – 129, Cernăuţi – 126, Vaslui – 113, Putna – 111, Bacău – 103, Hârlău – 89, Roman – 89, Fălciu – 86, Covurlui – 68, Dorohoi – 66, Cârligătura – 53, Botoşani – 52, Câmpulung-Suceava – 15, Greceni – 12 Câmpulung-Cernăuţi – 10, Codru – 4 [19].

Deci, după numărul de aşezări, ţinutul Iaşi ocupa locul 5. O situaţie similară cu cea din anul 1591.

Odată făcute precizările de rigoare şi prezentate unele informaţii cu caracter general, urmează să venim cu date concrete privind situaţia demografică a ţinutului Iaşi în anii 1772–1773 (detalii: Tabelul nr. 1) [20].

Aşadar, ţinutul Iaşi era împărţit în 6 ocoale, care însumau 145 de aşezări. Aşezările erau stăpânite în felul următor: 64 – de diverşi proprietari (boieri, negustori etc.) (preponderent ocolul Ciuhurului şi Turii); 40 – de mănăstiri (cu preponderenţă ocolul Codrului); 28 – de răzeşi (preponderent ocoalele de dincolo de Prut, Chiuhurului şi Turii). Problema proprietarilor şi formelor de proprietate va fi analizată într-un studiu separat.

Recensămintele din 1772–1773 ne furnizează anumite informaţii privind numărul de gospodării din ţinutul Iaşi, dar şi numărul persoanelor impozabile şi a celor scutite de prestaţii (detalii: Tabelul nr. 2) [21].

Tabelul nr. 1
Numărul de aşezări repartizate pe ocoale şi formele de proprietate a aşezărilor din ţin. Iaşi (anii 1772–1773)

	Denumirea ocoalelor	Numărul aşezărilor	Formele de proprietate a aşezărilor					
			Stăpânite de diverşi proprietari (boieri, negustori)	Stăpânite de mănăstiri	Stăpânite de Mitropolie	Stăpânite de domnie	Stăpânite de răzeşi	Proprietarul nu este nominalizat
1	Ciuhurului	39	24	7	2	-	6	-
2	De dincolo de Prut	20	5	3	-	-	12	-
3	Braniştii	13	3	5	-	-	2	3
4	Codrului	21	-	15	1	1	-	4
5	Copoului	22	15	5	1	-	1	-
6	Turii	30	17	5	1	-	7	-
	Total	145	64	40	5	1	28	7

Tabelul nr. 2
Numărul gospodăriilor, al persoanelor de sex masculin impozabile şi al celor scutite de orice prestaţii din ţin. Iaşi (anii 1772–1773)

	Denumirea ocolului	Gospodării		Persoane de sex masculin						Scutiţi de prestaţi
		Locuite	Pustii	Supuse Ţigani	Clerul		Mazili şi ruptaşi	Călăraşi	Sârbi şi evrei	
					Libere	Moldoveni				
1	Ciuhurului	1611	3	51	48	986	49	-	12	465
2	De dincolo de Prut	584	-	1	31	49	119	22	-	362
3	Braniştii	411	-	-	1	11	35	-	-	364
4	Codrului	490	7	-	11	24	13	-	-	442
5	Copoului	386	-	1	12	132	9	-	-	232
6	Turii	676	-	-	25	62	99	-	1	489
	Total	4158	10	53	128	1264	324	22	13	2354

Conform acestui tabel în ţinutul Iaşi au fost înregistrare 4158 de gospodari locuite (circa 20.790 de locuitori – A.F.) şi 10 pustii (3 – ocolul Ciuhurului şi 7 – ocolul Codrului). Gospodăriile locuite, în cadrul ocoalelor, erau repartizate astfel: Ciuhurului – 1611, Turii – 676, De dincolo de Prut – 584, Codrului – 490, Braniştii – 411, Copoului – 386.

Categoriile sociale, reflectate în acest tabel, vor constitui obiectul unui studiu separat. Deocamdată vom analiza Condica Vistieriei din 1803, preponderenţă dând populaţiei ţinutului Iaşi. Astfel, primul document care înfăţişează o situaţie generală a Moldovei, sub diferite aspecte, la începutul secolului al XIX-lea este, după cum scrie Corneliu Istrati, Condica Vistieriei din anul 1803. În cuprinsul Condicii se găsesc, în primul rând, scrie în continuare C. Istrati, informaţii cu privire la împărţirea administrativă a ţării, la

numele satelor, cine erau stăpânii lor, boieri, mănăstiri sau răzeşi, iar dat fiind caracterul lui, oferă ştiri de primă mână despre numărul contribuabililor din diferite categorii fiscale existente la acea vreme. La acestea se adaugă informaţiile la fel de importante despre economia, mai cu seamă agricolă, prin menţiunile privitoare la îndeletnicirile de căpetenie ale sătenilor şi starea lor materială. În Condică sunt înscrise cele 21 de ţinuturi, câte se aflau între graniţele Moldovei la anul 1803 (Suceava, Neamţ, Roman, Bacău, Putna, Tecuci, Covurlui, Tutova, Vaslui, Fălciu, Greceni, Codru, Hotărniceni, Orhei, Soroca, Herţa, Dorohoi, Botoşani, Hârlău, Cârligătura, Iaşi – A.F.). Din vechile hotare ale ţării lipsesc ţinuturile din Bucovina cotropită de Austria cu mai mult de un sfert de veac în urmă, teritoriile alipite de turci la raialele Hotin şi Tighina şi sudul Basarabiei cu Cetatea Albă şi Bugeacul locuit de tătarii nohai [22].

În Condica Vistieriei din anul 1803, conform calculelor lui C. Istrati, au fost înregistrate 1993 de sate, inclusiv boiereşti – 962, mănăstireşti – 372, răzeşeşti – 553, domneşti – 2, nespecificate – 104. Cele mai multe sate boiereşti erau în ţinuturile **Iaşi – 108**, Orhei – 99, Soroca – 87, Suceava – 86, Neamţ – 61, Hârlău – 61 etc. Satele mănăstireşti predominau în ţinuturile Iaşi – 58, Neamţ – 48, Suceava – 35, Orhei – 29, Soroca – 28 etc. Satele răzeşeşti erau răspândite în ţinuturile Orhei – 97, Putna – 69, Tecuci – 59, Bacău – 49 etc. Locul întâi, după numărul total de aşezări, îi revenea ţinutului Orhei (236). El era urmat de ţinuturile **Iaşi – 199 de aşezări (108 – boiereşti, 58 – mănăstireşti,** 25 – răzeşeşti, 1 – domnesc şi 7 nespecificate), Soroca – 137, Neamţ – 135, Suceava – 134, Putna – 127, Tecuci – 119, Tutova – 119, Vaslui – 102 etc. [23].

Deci, ca şi în secolele precedente, ţinuturile Iaşi, Orhei, Suceava, Neamţ etc. rămân a fi cu cele mai multe aşezări.

Să revenim la situaţia demografică a ţinutului Iaşi. Astfel, în 1803 ţinutul Iaşi era împărţit în 7 ocoale: Ciuhurului de Sus – 29 de aşezări, inclusiv 2 câşle; Ciuhurului de Jos – 26, inclusiv 2 câşle şi 3 slobozii; Peste Prut – 28, inclusiv o câşlă; Turii – 28, inclusiv 4 câşle şi 3 slobozii; Braniştii – 30, inclusiv o câşlă şi o slobozie; Copoului – 31, inclusiv o câşlă; Codrului – 17. Majoritatea localităţilor erau amplasate în partea stângă a râului Prut.

Aşezările erau stăpânite de diverşi stăpâni: boieri, mănăstiri, răzeşi etc. Noi am calculat, după stăpâni, numărul de aşezări din cadrul fiecărui ocol (Tabelul nr. 3). Datele generale obţinute nu diferă esenţial faţă de cele stabilite de către C. Istrati [24].

Tabelul nr. 3

Numărul şi felul satelor, după stăpânii lor

	Ocolul	Sate boiereşti	Sate mănăstireşti	Sate răzeşeşti	Sate domneşti	Nespecificate	Total
1	Ciuhurul de Sus	12	7	9	-	1	29
2	Ciahurul de Jos	17	5	3	1	-	26
3	Peste Prut	15	3	9	-	1	28
4	Turii	30	4	4	-	-	38
5	Braniştii	17	10	2	-	1	30
6	Copoului	19	11	-	-	1	31
7	Codrului	-	16	-	-	1	17
	Total	110	56	27	1	5	199

Aşadar, în ţinutul Iaşi predominau satele boiereşti repartizate, pe ocoale, astfel: Turii – 30; Copoului – 19, Ciuhurului de Jos – 17, Braniştii – 17, Peste Prut – 15, Ciuhurului de Sus – 12. Pe locul doi se situau satele mănăstireşti: ocolul Codrului – 16, Copoului – 11, Braniştii – 10, Ciuhurului de Sus – 7, Ciuhurului de Jos – 5, Turii – 4, Peste Prut – 3. Locul trei era ocupat de satele răzeşeşti: ocolul Ciuhurului de Sus – 9, Peste Prut – 9, Turii – 4, Ciuhurului de Jos – 3, Braniştii – 2. Şi doar un singur sat domnesc. Aşezări nespecificate – 5.

Deci, clasificând satele după stăpâni, am putut determina care era corelaţia dintre satele boiereşti, mănăstireşti şi răzeşeşti.

C. Istrati, punând la bază criteriul întinderii locului de hrană pe moşii, a stabilit următoarele categorii de sate: sate cu loc îndestul – 1023, sate cu loc de mijloc – 79, cu loc puţin – 560, nu se arată locul – 329, sate sărace – 2. Total – 1993. În ţinutul Iaşi, din cele 199 de sate, 158 aveau loc de hrană îndestul, iar 32 – loc puţin. În cazul a 9 sate locul de hrană nu se arată [25].

În Condica Vistieriei din 1803, ca o totalizare, este arătat numărul birnicilor, dar şi contribuabilii etc. Ţării Moldovei. Noi vom prezenta doar datele generale şi cele care se referă la ţinutul şi târgul Iaşi. (Tabelul nr. 4) [26].

Tabelul nr. 4
Numărul birnicilor, dajnicilor şi celor scutiţi de dări cuprinşi în Condica Vistieriei din 1803

Ţinutul	Birnici	Jidovi de prin sate	Mazili	Ruptaşi	Ruptele vistieriei	Sudiţi austrieci, sîrbi bejenari şi breasla armenilor	Negustorii hrisovuliţi	Jidovi hrisovuliţi	Sluji fără bir	Bresle ce nu plătesc bir	Total
Iaşi	9090	108	312	104	34	30	-	40	729	1687	12.134
Târgul Iaşi	487	-	22	5	67	-	106	367	650	1371	3073
Total (Ţara Moldovei)	111926	692	2482	1940	937	912	167	2522	5344	13088	140010

Şi, în fine, prezentăm numărul birnicilor din cadrul fiecărui ocol al ţinutului Iaşi: Ciuhurului de Sus – 1328, Ciuhurului de Jos – 1962, Peste Prut – 1395, Turii – 1256, Braniştii – 1489, Copoului – 1156, Codrului – 612. La aceştia se mai adaugă 487 birnici din târgul Iaşi [27].

Comparând situaţia demografică a ţinutului Iaşi din anii 1772–1773 cu cea din 1803, se poate observa că numărul satelor a crescut cu 54 de unităţi (145 – în 1772–1773 şi 199 – în 1803). A crescut, după părerea noastră, datorită transferării în cadrul ţinutului Iaşi a unor sate din ţinuturile învecinate. Ca urmare, s-a mărit numărul

locuitorilor ţinutului Iaşi. Însă, în acest caz, e necesar de luat în calcul şi sporul natural al populaţiei.

De rând cu Condica Vistieriei din 1803, o importanţă deosebită pentru elucidarea problemei luate în discuţie au statisticile administrative şi eclesiastice efectuate între 1808–1812. Astfel, conform lui C. Istrati, în perioada războiului ruso-turc din 1806–1812, dar mai cu seamă după 1808, când Ţările Române s-au aflat sub administraţia rusă, s-a desfăşurat, aici, o bogată activitate statistică îndeosebi privitoare la populaţie. Datorită administraţiei unice, exercitată de către senatorii preşedinţi ai Divanurilor, lucrările statistice din perioada arătată au cuprins atât Moldova, cât şi Ţara Românească. Fiind determinate de necesităţi militare impuse de starea creată de război, statisticile aveau drept scop să adune informaţiile care să servească la repartizarea sarcinilor pentru aprovizionarea armatei ruse. Din acest motiv, statisticile cuprind şi date de ordin economic şi administrativ, dar în special populaţia a fost verificată repetat şi amănunţit pentru toate categoriile de locuitori. În afară de catagrafiile cu caracter fiscal, care îi aveau în vedere pe contribuabili şi pe cei scutiţi de obligaţiile faţă de cârmuire şi care înregistrau numai numărul de oameni echivalent cu acela al gospodăriilor în această vreme s-au efectuat statistici în care s-a înscris numărul de suflete din fiecare gospodărie, tinzând către o înregistrare generală a populaţiei. Între acestea se numără statistica oraşului Iaşi din 1808, care cuprinde numărul tuturor locuitorilor, însă numai din „stările de jos", iar la 1810 avea să se efectueze prima statistică a populaţiei ortodoxe de ambele sexe, cuprinzând informaţii deosebit de interesante pentru istoria demografică a României în acea vreme [28].

După prezentarea tabloului general privind cauzele şi condiţiile efectuării statisticilor populaţiei, găsim de cuviinţă să ne referim succint la catagrafia din 1809. Catagrafia respectivă este intitulată astfel: „Estract de numere ţănuturilor Moldovii şi a Basarabiei, de tărgurile ce sunt prin acele ţănuturi, şi de satele toate, şi de numărul împreunat a lăcuitorilor birnici, a mazălilor, a ruptaşilor, a jădovilor ce plătesc dajdie, şi a negustorilor, hrisovoliţi şi slujitori, afară de boieri, streini şi preoţi care nu se cuprind [e]" [29].

Extractul cuprinde, după cum scrie C. Istrati, un total de 134 382 oameni (gospodării – A.F.) din categoriile citate, deci mai puţin decât cei 140 010 oameni câţi au fost înscrişi în Condica Vistieriei din anul 1803, deşi aceasta din urmă nu include şi pe cei din teritoriile stăpânite de turci. Reducând cifrele din extractul catagrafiei din 1809 la aceleaşi teritorii şi categorii de oameni (adică scăzând preoţii şi diaconii), ca cele cuprinse în condica din 1803, se ajunge la numărul de 117 881 oameni, deci cu 17 694 mai puţini decât cu şase ani mai înainte. Cifra este destul de însemnată şi ea este rezultatul stării excepţionale cu sarcinile grele puse asupra populaţiei de către administraţia rusă, din cauza cărora locutorii au fugit din sate şi au căutat să se sustragă de la înscrierea în catagrafie [30].

În aşa fel am avea, conform lui T. Bulat, „cam 700.000 de locuitori (în 1809 – A.F.); fără boieri cu casele lor populate, de scutelnici şi de ţigani, de clerici cu mănăstirile lor şi de streini" [31].

În cele 25 de ţinuturi (Suceava, Neamţ, Roman, Bacău, Putna, Tecuci, Covurlui, Tutova, Vaslui, Fălciu, Greceni, Codru, Hotărniceni, Orhei, Soroca, Herţa, Dorohoi,

Botoşani, Hârlău, Cârligătura, Hotin, Iaşi, Bender, Căuşeni, Akkerman şi Chilia, Tomarova, Ismail) erau 44 de târguri şi 2.171 de sate. Cele mai multe sate erau în ţinuturile Orhei – 238, **Iaşi – 184**, Hotin – 169, Soroca – 138, Putna – 134, Suceava – 128, Neamţ – 126 etc.

În ţinutul Iaşi au fost înregistrate 2 târguri şi 184 de sate, care însumau 10 695 de oameni (gospodării – A.F.) cu târgul Iaşi împreună [32], iar locuitori – circa 53 475.

Mai sus am analizat statisticile administrative privind situaţia demografică a Ţării Moldovei, în general, şi a ţinutului Iaşi – în special. Însă, de rând cu aceste statistici, au fost efectuate şi statistici ecleziastice. Ele se fac pentru prima dată, în Moldova şi Ţara Românească, după cum afirmă C. Istrati, între 1808 şi 1812, sub administraţia rusă. Asemeni recensămintelor fiscale, ele aveau drept scop evidenţa celor scutiţi de sarcinile impuse populaţiei de către cârmuire în condiţiile războiului cu turcii, dar se deosebesc prin obiectul şi modul de alcătuire. Au fost ordonate de către autorităţile bisericeşti, în urma dispoziţiilor primite din partea administraţiei, fiind efectuate de către clericii anume desemnaţi de către superiorii lor şi având în atenţia lor biserica în general, clerul mirean şi monahal şi pe enoriaşi în totalitatea lor. Odată cu instituirea administraţiei ruseşti în Principate, biserica de aici a fost supusă autorităţii Sinodului bisericii ruse, care a numit pe mitropolitul Gavril Bănulescu-Bodoni ca exarh pentru Moldova, Basarabia şi Ţara Românească [33].

În cele ce urmează, vom zăbovi asupra statisticii ecleziastice din 1810. Spre deosebire de cea efectuată în anul precedent, este mult mai cuprinzătoare, scrie C. Istrati, deoarece a înscris şi numărul credincioşilor. Importanţa acestei statistici constă mai ales în aceea că, în vreme ce catagrafiile fiscale obişnuite cuprind numai numărul contribuabililor şi al celor scutiţi de plata birului, cu alte cuvinte numai numărul de gospodării, acum se dau numeric persoanele, atât bărbaţi, cât şi femei. Din acest motiv, statistica ecleziastică din anul 1810 constituie un izvor deosebit de preţios cu privire la totalul populaţiei din Moldova în acea vreme.

La baza statisticii arătate mai sus se pare că au stat „vedomostile" pe care, începând din anul 1809, le ţineau preoţii parohi pentru a trece în cuprinsul lor pe enoriaşii ce se spovedeau şi se împărtăşeau în postul paştelui. Aceste evidenţe cuprindeau numele preotului şi al tuturor enoriaşilor din parohii de parte bărbătească şi femeiască, vârsta fiecăruia şi menţiunea dacă au fost la spovedit, cu motivarea cuvenită în cazul când au lipsit. Pentru copiii sub şapte ani, care nu se spovedeau, motivarea obişnuită era „pentru că este nevrâstnic", ceea ce constituie dovada că în „vedomostii" erau trecuţi toţi locuitorii parohiei, fără deosebire de vârstă [34].

Catagrafia din 1810 este intitulată astfel: „Registrul numărului oraşelor, satelor, clerului, caselor poporănilor şi locuitorilor din Moldova, alcătuit în exarhiceasca dicasterie a Moldovlahiei din izvoadele personale prezentate de preasfinţiţii arhierei şi de duhovniceasca consistorie din Iaşi, adunate prin protopopii judeţeni şi preoţi parohiali". La data respectivă, conform „Registrului" nominalizat, în Ţara Moldovei erau 3 eparhii:

1. **Eparhia mitropolitană a Iaşului.** Din ea făceau parte: **oraşul Iaşi** şi **judeţele (ţinuturile – A.F) Iaşi**, Cârligătura, Botoşani, Herţa, Hârlău, Dorohoi, Orhei, Neamţ, Suceava, Hotin, regiunea Basarabia.

2. **Eparhia Romanului**, în care intrau judeţele (ţinuturile – A.F.) Roman, Bacău, Tecuci, Putna, Covurlui, Tutova, Vaslui.

3. **Eparhia Huşilor**, care cuprindea judeţele (ţinuturile – A.F.) Soroca, Lăpuşna, Greceni, Codru, Hotărniceni, Fălciu.

Aşadar, conform calculelor prezentate de Şt. Ciobanu, în 1810, în Principatul Moldovei erau: eparhii – 3, mănăstiri şi schituri – 203, oraşe mai importante – 29, târguri şi sate – 2 193, biserici mirene – 2 312 [35].

Şi, în cele din urmă, ne referim doar la statisticile privind oraşul şi ţinutul Iaşi (vezi tabelul nr. 5) [36].

Tabelul nr. 5
Numărul oraşelor şi satelor, bisericilor parohiale, clericilor, gospodăriilor şi mirenilor (1810)

Ţinutul	Numărul										
	Oraşe şi sate	Biserici parohiale	Clerici					Gospodării	Mireni		
			Protopopi	Popi	Diaconi	Cântăreţi	Copii de ai lor		Bărbaţi	Femei	De ambele sexe. Total
or. Iaşi	-	32	2	93	14	58	77	2348	4851	4738	9589
ţin. Iaşi	165	165	3	175	47	197	407	10748	27694	25150	52844

Astfel, analiza statisticilor administrative şi ecleziastice ne-au permis să întocmim următorul tabel, care cuprinde numărul aşezărilor, gospodăriilor (familiilor) şi locuitorilor contribuabili ai Ţării Moldovei şi ţinutului Iaşi (anii 1591, 1742, 1772–1774, 1803, 1809, 1810). Criteriul spaţiilor comparabile, în cazul efectuării calculelor respective, n-a fost respectat întru totul.

Tabelul nr. 6
Numărul aşezărilor, gospodăriilor şi al locuitorilor contribuabili ai Ţării Moldovei şi ţinutului Iaşi (anii 1591, 1742, 1772–1774, 1803, 1809, 1810)

	Anul	Aşezări		Gospodării (familii)		Locuitori	
		Ţara Moldovei	Ţinutul Iaşi	Ţara Moldovei	Ţinutul Iaşi	Ţara Moldovei	Ţinutul Iaşi
1	1591	-	-	47.217	3031	236.085	15.155
2	1742	-	-	56.404	2880 (fără tg.Iaşi)	282.020	14.400
3	1772-1774	2299	145	113.600	7.562 (cu tg. Iaşi)	568.000	37.810
4	1803	1993	199	140.010	15.207 (cu tg. Iaşi)	700.050	76.035
5	1809	2215	186	134.382	10695 (cu tg. Iaşi)	671.910	53.475
6	1810	2222	165	-	-	796769	62.433 (cu or. Iaşi)

Concluzii

1. Statisticile de populaţie au, conform autorilor consacraţi, un caracter grav deficitar. Scrisoarea/scrierea – sub formă de catagrafie, catastih, conscripţie, defter, inventar de moşie, lustrum etc. – se efectua nu în scopuri demografice propriu-zise, ci de altă natură: fiscale, militare, ecleziastice, urbariale etc. Catagrafiile fiscale obişnuite cuprindeau numai numărul contribuabililor şi al celor scutiţi de plata birului, cu alte cuvinte, numai numărul de gospodării. Destul de târziu, şi anume într-o statistică ecleziastică din 1810, se dau numeric persoanele atât bărbaţi, cât şi femei.

2. Dinamica populaţiei contribuabile a ţinutului Iaşi nu poate fi urmărită în exactitate, întrucât pe parcursul secolelor configuraţia geografică a ţinutului a suferit diverse schimbări. Putem doar constata: în 1591, în ţinutul Iaşi erau 3 031 de gospodării contribuabile (fără săraci, vătaşi şi popi), în 1742 – 2 880 (fără târgul Iaşi), în 1772–1774 – 7 562, în 1803 – 15 207, în 1809 – 10 695 (vezi şi tabelul nr. 6).

3. În ţinutul Iaşi au predominat, la hotarul secolelor XVIII–XIX, satele boiereşti, urmate de cele mănăstireşti şi răzeşeşti.

Note:

1. L. Roman, *Recensăminte şi numărători ale populaţiei în Istoria României.* În: *Studii şi articole de istorie*, LIX (Serie nouă), 1991, Bucureşti, 1992, p. 98, 99.
2. S. Corlăteanu-Granciuc, *Agricultură şi demografie în Moldova în secolele XV–XVII.* În: *Destin românesc*, 1999, nr. 1, p. 41, 42.
3. D. Ciurea, *Evoluţia aşezărilor şi a populaţiei rurale din Moldova în secolele XVII–XVIII*. În: *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A.D. Xenopol”*. XIV. 1977, p. 135.
4. S. Corlăteanu-Granciuc, *op. cit*., p. 42.
5. D. Dragnev, *Evoluţie demografică şi circulaţie umană în Ţările Române în secolul al XVIII-lea*. În: D. Dragnev. *Istorie şi civilizaţie medievală şi modernă timpurie în Ţările Române. Studii şi materiale*, Chişinău, Cartdidact-Civitas, 2012, p. 251.
6. *Ibidem*, p. 254.
7. *Documente privind istoria României. A. Moldova. veacul XVI.* Vol. IV (1591–1600). Bucureşti, 1952, p. 4-6. Vezi şi *Documenta Romaniae Historica. A. Moldova.* Vol. VIII (1585-1592). Volum întocmit de Ioan Caproşu, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2014, p. 544-546.
8. N. Grigoraş, *Instituţii feudale din Moldova. I. Organizarea de stat până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, Bucureşti, 1971, p. 127.
9. *DIR. A. Moldova. Veacul XVI.* Vol. IV, p. 4-6.
10. C. Turcu, *Cele mai vechi statistici moldoveneşti*. În: *Studii şi cercetări ştiinţifice*. Istorie. Anul VII. Fasc. 2. Iaşi, 1956, p. 67-68. Vezi şi p. 58-60.
11. D. Dragnev, *op. cit*., p. 252, 254-255.
12. V. Băican, *Geografia Moldovei reflectată în documentele cartografice din secolul al XVIII-lea*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1996, p. 60. Vezi şi D. Dragnev. *op. cit.*, p. 256.
13. V. Băican, *op. cit*., p. 59.
14. *Ibidem*, p. 60.
15. D. Dragnev, *op. cit*., p. 252.

16. *Moldova în epoca feudalismului.* Volumul VII. Partea I. Recensămintele populaţiei Ţării Moldovei. Alcătuirea, cuvântul introductiv şi comentariile de P.G. Dmitriev. Chişinău, Ştiinţa, 1975, p. 9, 10.
17. *Ibidem*, p. 12.
18. П.Г. Дмитриев, *Народонаселение Молдавии* (*По материалам переписей 1772–1773, 1774 и 1803 гг.*), Кишинев, Штиинца, 1973, с. 83.
19. *Ibidem*, p. 46-47. Vezi şi p. 64.
20. *MEF,* Vol. VII. Partea I, p. 193-203.
21. *Ibidem*, p. 193-203.
22. *Condica Vistieriei Moldovei din anul 1803*, ed. Corneliu Istrati: Iaşi: Editura Universităţii „Al. I. Cuza", 2010, p. 22.
23. *Ibidem*, Anexa nr. 3.
24. *Ibidem*, p. 278-299.
25. *Ibidem*, Anexa nr. 4.
26. *Ibidem*, Anexa nr. 5. Vezi şi Anexa nr. 2.
27. *Ibidem*, p. 300 şi Anexa nr. 2.
28. C. Istrati, *Statistici administrative şi fiscale privind populaţia Moldovei între anii 1808 şi 1812.* În: *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A.D. Xenopol"*, XXIV, Iaşi, 1987, p. 388-389.
29. T.G. Bulat, *O statistică a Moldovei din 1809*. În: *Arhivele Basarabiei*, 1929, nr. 1, p. 66.
30. C. Istrati, *Statistici administrative...*, p. 385.
31. T. Bulat, *op. cit.*, p. 64.
32. C. Istrati, *Statistici administrative*…, p. 384. Vezi şi T. Bulat, *op. cit.*, p. 64-67.
33. C. Istrati, *Statistici eclesiastice efectuate în Moldova între anii 1808 şi 1812*. În: *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A.D. Xenopol"*, XXV. Iaşi, 1988, p. 331.
34. *Ibidem*, p. 333-334. Vezi şi: Şt. Ciobanu, *Populaţia Basarabiei la 1810*. În: *Şcoala Basarabiei*, 1920, nr. 4, p. 257-261.
35. Şt. Ciobanu, *Contribuţii privitoare la numărul populaţiei Ţărilor Româneşti la 1810*. În: *Arhiva pentru ştiinţă şi reformă socială*, Bucureşti, anul II, nr. 1-3, 1920, p. 86-87, 89.
36. *Ibidem*, p. 87.

POLITICI IMPERIALE ȘI IDENTITĂŢI SOCIALE ÎN BASARABIA: STATUTUL SOCIAL ȘI JURIDIC AL ODNODVORŢILOR *(MAZILILOR* ȘI *RUPTAȘILOR)* (1847–1871)

Dr. hab. Valentin TOMULEŢ
Universitatea de Stat din Moldova

Imperial policies and social identities in Basarabia: social and legal status of odnodvortsy (mazili and ruptashi) (1847–1871)

Summary

In the present study, the author, based on unpublished arch ival data concludes that tsarism promoted in the newly annexed province an imperial colonial policy. This can be demonstrated by the attitude the imperial administration had to some privileged categories of the population, especially to mazili and ruptashi.

The author notes that even though mazili enjoyed certain privileges, the imperial administration couldn't agree and did everything possible to suppress this social category. This measure coincided with Russian imperial policy of unifying the administrative and social organization in the newly annexed province. The process produced based on their gradual elimination, particularly of mazili, from various administrative and economical functions and undermining their social prestige. With time, the rights of mazili were limited, being forced to perform local benefits and pay different dues along with ordinary tax-payers. As a result, some of them, for failure to present in time documents certifying their social origin, or for various infringements, were transferred to the category of peasants, while others ruined and dissolved in related social categories of the peasantry. Despite this, even after its suppression as a social category, mazili continued to keep its identity and the distinctive social and spiritual features.

If mazili had a more compact social and ethnic composition, the structure of ruptashi was quite diverse and motley, including local and foreign elements, transferred from abroad to Moldova into rural peasantry, but also from autochthonous townsmen, which were not included in the privileged groups of society, did not have permanent residence and were not enrolled in the category of tax-payers, enjoyed some privileges based on gift cards issued by the ruler.

According to legal status, ruptashi were divided into three basic categories: ruptaşi themselves, pantry ruptashi and ruptashi of the treasury, which economically and socially differed very little from each other. Although, unlike other categories of peasants, ruptashi enjoyed at the beginning, certain privileges, they did not constitute a privileged category Tsarism could rely on, as it was ascertained in the soviet historiography.

By time, even those petty privileges they enjoyed, exemptions from local benefits and corporal punishment without trial sentence, were canceled. As a result most of them were ruined and fell into dependence on landowners and the state.

But even in such circumstances, by the Regulation on the rights of property of residents of Bessarabia of 10 March 1847, mazili and ruptashi from Bessarabia were liquidated as a social and fiscal category, being included into Russian odnodvortsy, which had seriously affected the social and legal state of these social / fiscal categories of the population.

Preliminarii

Despre istoria diferitor categorii sociale din Basarabia, după anexarea ei la Imperiul Rus în 1812, au fost scrise mai multe lucrări, în special în perioada sovietică, având la baza cercetărilor principiile metodologice de clasă şi ale paradigmei marxiste, care au dus ca rezultat la tratarea unilaterală şi tendenţioasă a acestor subiecte [1]. Investigaţiilor au fost supuse categoriile de bază ale societăţii, în special cele de jos – ţăranii moşiereşti, ţăranii de stat, coloniştii transdanubieni, coloniştii germani etc.

Schimbările care au intervenit în Republica Moldova după 1989, accesul la noi surse documentare, dar şi libertatea în expunerea materialului factologic au deschis posibilităţi mult mai largi pentru descătuşarea ştiinţei istorice de dogmele paradigmei marxiste şi ale ideologiei regimului totalitar-comunist, punând în faţa cercetătorului sarcina de a studia fenomenele istorice prin prisma metodelor ştiinţifice general-umane şi de a cerceta, în baza acestor metode, problemele ce ţin de metamorfozele care au avut loc în Basarabia după anexarea ei la Imperiul Rus. În cadrul acestor probleme se înscrie şi investigaţia noastră consacrată odnodvorţilor [2] – de fapt, a mazililor şi ruptaşilor.

În studiul de faţă, fără a recurge la o amplă analiză istoriografică, vom insista asupra analizei identităţii [3] odnodvorţilor – a foştilor mazili şi ruptaşi din Basarabia şi vom determina schimbările care au intervenit, pe parcursul anilor, în urma politicii imperiale ruse, în statutul social şi juridic şi dinamica numerică a acestei categorii sociale.

Cronologic, subiectul pus în discuţie în acest studiu cuprinde perioada 1847–1871: de la adoptarea Regulamentului *Despre drepturile de avere a locuitorilor Basarabiei* din 10 martie 1847 [4], prin care mazilii şi ruptaşii din Basarabia au fost lichidaţi ca stare socială şi fiscală şi incluşi în categoria odnodvorţilor ruşi, şi până la adoptarea Regulamentului din 1871 privind împroprietărirea acestei categorii sociale [5].

Statutul social şi juridic al odnodvorţilor din Basarabia

Chiar de la început constatăm că respectiva categorie a odnodvorţilor era cunoscută în Basarabia încă până la adoptarea Regulamentului din 10 martie 1847. Aceştia erau, în fond, ţărani transferaţi din guberniile interne ruse după anexarea Basarabiei la Imperiul Rus. A stabili numărul lor este destul de dificil. Totuşi, izvoarele de arhivă atestă prezenţa lor. Spre exemplu, în iunie 1824 odnodvoreţul din satul Roşie, ţinutul Akkerman, Vasile Şuvleakov ruga Comisia regională instituită pentru organizarea

unui recensământ fiscal al populaţiei de a-i permite să se mute cu traiul în oraşul Chişinău. El scria că doreşte să se mute împreună cu fiul său cu traiul în Chişinău, din care considerent a prezentat un permis *(увольнительный лист)* de la comunitatea locuitorilor din satul Roşie, ţinutul Akkerman, prin care el împreună cu familia sa erau excluşi din rândul locuitorilor acestui sat pentru a fi înscrişi în categoria locuitorilor din Chişinău [6]. Din acest permis aflăm că Vasile Şuvleakov avea la moment 79 ani, iar familia era alcătuită din 8 persoane – 4 de sex masculin şi 4 de sex feminin. Permisul era semnat de Condrat Mironov, Stepan Stan, Pavel Ciuşcari, Ivan Bacal, Efrim Cheriac, Mihailo Şcerbin, David Gavrilov, Tanas Karacaş, Echim Vâlcu, Filip Carbunean, Trocen Pordinov şi întreaga comunitate a bătrânului [7] Vasile Untilă şi vornicul Casian Draponici [8]. În baza Regulamentului din 10 martie 1847, exponenţii acestor grupuri avantajate de contribuabili, specifice Moldovei medievale – mazilii şi ruptaşii, au început să fie numiţi odnodvorţi [9], deşi ei în continuare urmau să se numească, precum că în trecut, mazili şi ruptaşi.

Din unele surse de epocă aflăm că odnodvorţii reprezintă „o stare socială privilegiată, scutită de prestaţii, care îşi are propria cârmuire sătească şi care, în loc de impozitul (*birul – V.T.*) pe familie comun în Basarabia, plătesc o dare numită *dajdie*, mai mică decât birul" [10]. În plus, odnodvorţii beneficiau şi de alte privilegii: ***a)*** nu puteau fi deposedaţi de avere şi supuşi pedepsei corporale fără sentinţa judecăţii; ***b)*** erau scutiţi de dările de stat şi cele locale; ***c)*** beneficiau de dreptul de a se încadra în serviciul militar şi civil alături de odnodvorţii ruşi; ***d)*** satele cu odnodvorţi erau împărţite în plase, în frunte cu un *starşina* electiv etc. [11].

În unele izvoare întâlnim termenul *ruptaşi-răzeşi*, în altele – *răzeşi-mazili*. Aceştia erau „ţărani odnodvorţi", care deţineau în proprietate ereditară loturi de pământ pe moşiile răzeşeşti. Tot ei mai figurau în unele izvoare cu termenul de *răzeşi-odnodvorţi* [12].

Prin legea din 1847, odnodvorţii din Basarabia au fost atribuiţi categoriei ţăranilor de stat [13]. Ei erau divizaţi în *odnodvorţi care locuiau pe domeniile statului* şi *odnodvorţi stabiliţi pe moşii private*. Odnodvorţii care locuiau pe domeniile statului erau subordonaţi Administraţiei proprietăţilor statului, iar odnodvorţii stabiliţi pe moşii private – instituţiilor care se ocupau de problemele ţărăneşti. Cercetătorii Ya.S. Grosul şi I.G. Budak, care au studiat aplicarea reformei agrare în Basarabia, constată că „legea din 1847 îi egala pe odnodvorţii care se ruinau cu starea socială a ţărănimii, şi numai o parte din ei intrau în numărul marilor proprietari funciari" [14].

Prin urmare, prin legea din 10 martie 1847, odnodvorţii din Basarabia au fost atribuiţi categoriei ţăranilor de stat, fiind divizaţi în *odnodvorţi stabiliţi pe domeniile statului*, care se supuneau Administraţiei proprietăţilor statului din Basarabia, şi *odnodvorţi stabiliţi pe moşiile private*, care se supuneau instituţiilor ce se ocupau de problemele ţărănimii [15]. Avea dreptate P.G. Gore, care scria că termenul *stabiliţi (водворенные)*, nu poate fi referit la odnodvorţii din Basarabia fiindcă, spre deosebire de odnodvorţii din guberniile ruse, pe aceştia nimeni nu i-a stabilit pe pământ, din considerentul că ei locuiau pe pământurile lor dintotdeauna. Iar în judeţele în care locuiau compact – Orhei, Bălţi şi Soroca – pământuri de stat nici nu existau [16].

Credem că în categoria odnodvorţilor stabiliţi pe domeniile statului pot fi incluşi doar acei străini care au venit de peste hotare, în special din guberniile interne ruse, dar care la moment erau puţini la număr.

Alte surse ne confirmă, cele relatate supra, că în categoria odnodvorţilor au intrat nu dor categoriile privilegiate ale mazililor şi ruptaşilor din Basarabia, dar şi o parte din colonişti din guberniile interne ruse. Iată ce povesteşte un bătrân din satul Troiţkoe, judeţul Bender: „Părinţii noştri au venit în 1828 din guberniile Kursk şi Orlov. Acum noi suntem odnodvorţi, cum s-ar spune, răzeşi: în Patrie aveam câte 9 desetine de pământ de persoană, iar aici – câte 30 de desetine" [17]. Dar numărul acestor ţărani era neînsemnat.

Este greu de stabilit de când oficial ţarismul a instituit categoria odnodvorţilor în Basarabia. Cert este faptul că această categorie, deşi neînsemnată numeric, a existat mult mai înainte de transferarea în categoria odnodvorţilor a mazililor şi ruptaşilor la 10 martie 1847.

Pe parcurs, mazilii şi ruptaşii au fost nevoiţi să-şi confirme starea socială de odnodvorţi. Conform datelor Consiliului Suprem al Basarabiei, doar în perioada 1848–1869, în judeţul Iaşi, statutul de odnodvorţi l-au confirmat mai mulţi mazili şi ruptaşi din satele Floreşti, Cucueţi, Mândreşti, Măgurele, Rădeni, Ciulucani, Năpădeni, Coşcodeni, Tomeşti, Măgura, Buteşti, Unţeşti, Sângureni, Goleşti, Flămânzeni, Sarata, Şofrâncani, Dumbrăviţa, Bisericani, Brânzeni, Gălăşeni, Călineşti, Făleşti, Şoltoi, Condrăteşti, Horeşti, Dumeni, Cobani, Corneşti, Duruitoare, Unţeşti etc. [18].

Pentru confirmarea noului statut social, în baza dispoziţiei circulare din 25 octombrie 1847 a Guvernului Regional, dosarele mazililor şi ruptaşilor urmau a fi examinate în şedinţa Consiliului Regional al Basarabiei [19].

Dosarele cu referinţă la confirmarea de către mazili şi ruptaşi a titlurilor de odnodvorţi conţin informaţii preţioase despre starea acestor categorii sociale/fiscale din Basarabia. Mazilii şi ruptaşii care, din anumite considerente, la momentul aplicării în viaţă a legii din 10 martie 1847, nu au fost incluşi în listele odnodvorţilor din Basarabia au fost nevoiţi să prezinte documente doveditoare care ar demonstra starea lor de categorie privilegiată. Alături de actele oficiale semnate de domnii Ţării Moldovei şi deciziile Comitetului Provizoriu al Basarabiei, mazilii şi ruptaşii urmau să prezinte mărturiile a 24 de persoane din categoria stărilor sociale privilegiate, care urmau să confirme, prin depunerea jurământului, provenienţa de mazili, ruptaşi sau de odnodvorţi a acestor persoane. Să examinăm doar câteva din cererile depuse de mazili şi ruptaşi pentru confirmarea apartenenţei la starea socială privilegiată.

Drept exemplu, în acest sens, ne poate servi cazul mazilului Ion Bivol din satul Mândreşti, judeţul Iaşi. În urma recensământului fiscal din 1835, din lipsa de documente (în 1824, tatăl său a prezentat documentele de rigoare Administraţiei Financiare a Basarabiei, iar aceasta le-a transmis, în 1825, Consiliului Suprem al Basarabiei; după lichidarea Consiliului documentele împreună cu dosarul au rămas depozitate în arhiva Consiliului), el a fost transferat în categoria ţăranilor. Laolaltă cu el, în categoria ţăranilor au fost transferaţi şi fraţii săi Teodor şi Chiril. În cererea depusă la 22 mai 1848 pe numele Consiliului Regional al Basarabiei, Ion Bivol scria că „tatăl său este

fiul adevărat a lui Eremia Bivol, iar acesta fiul adevărat al mazilului Andrei Bivol, pe numele căruia a fost emis actul oficial de confirmare a privilegiilor, semnat de domnul Moldovei Mihai Constantin Suţu din 20 iunie 1794, care în prezent se află în Consiliul Regional al Basarabiei" [20]. În plus, el mai scria că rudele sale care locuiesc în satul Costeşti, judeţul Orhei, au fost confirmate deja în categoria odnodvorţilor.

Pentru confirmarea titlului de mazil, la 21 mai 1849, 12 locuitori ai satului Mândreşti şi câşlei [21] Mândreşti şi 12 locuitori ai satului Zgărdeşti, toţi odnodvorţi care au fost confirmaţi în această categorie socială, au depus jurământ prin care confirmau că Ion Bivol într-adevăr face parte din categoria mazililor. Este semnificativ faptul că cca jumătate din odnodvorţi ştiau carte şi au pus semnăturile pe acrul jurământului. Aceştia erau odnodvorţii din satul Mândreşti Teodor Gheorghiu (53 ani), Vasile Harghel (48 ani), Semion Samson (70 ani), Manolache Sava (32 ani), Constantin Tertia (48 ani) şi din satul Zgărdeşti – Dumitru Gagură (38 ani), Manolache Potlog (39 ani), Teodor Spânu (45 ani), Andrei Scurtu (35 ani) şi Iordache Fialcovschi (30 ani) [22]. Majoritatea din semnatari au semnat cu paleografia moldovenească (excepţie făcând doar Manolache Sava şi Manolache Potlog, care au semnat cu paleografia cirilică), ce atestă faptul că erau cărturari sau, cel puţin, aveau cunoştinţe elementare de carte. Din alt act de jurământ depus de 3 odnodvorţi din satul Ciulucani şi 21 de odnodvorţi din satul Mândreşti, constatăm că 10 din ei erau ştiutori de carte: Ion Furculiţă (30 ani), Gheorghe Popov (45 ani), Gheorghe Popa (36 ani), Manole Popa (56 ani), Ivan Popa (28 ani), Dumitru Anastasiu (35 ani), Manuil Vrânceanu (45 ani), Vasile Năstase (40 ani), Ion Roşca (35 ani) şi Ion Sava (? ani). Tendinţa de rusificare, promovată intens de administraţia imperială rusă, poate fi observată din exemplul lui Ion Popa, feciorul lui Manole Popa, care alături de Gheorghe Popov a semnat actul în limba rusă *(Иван Еманоил Попа)* şi care, probabil, a făcut şcoală rusească [23].

La 13 mai 1850 Judecătoria judeţeană Iaşi raporta Consiliului Regional al Basarabiei că la 15 februarie 1850 Ion Eremia Bivol a depus o cerere pentru confirmarea privilegiilor sale, mărturia depusă de cei 24 de odnodvorţi prin care cerea de a fi confirmat în această categorie socială a odnodvorţilor [24].

Prezintă interes cazul locuitorilor din satul Buteşti Velicico Gheorghe Grigoriev, Gheorghe, Ion, Constantin şi Dmitrii Andrei Bogdan, care la 20 februarie 1855 se adresează împăratului cu rugămintea de a fi confirmaţi în categoria odnodvorţilor. Ei scriau că tatăl primului din ei şi bunicul fraţilor Bogdan au fost în categoria mazililor şi au beneficiat de toate privilegiile în baza documentelor pe care le deţineau, dar în urma incendiului care a avut loc, împreună cu bunurile pe care le-au avut, au ars şi documentele pe care le deţineau de la domnii Moldovei. Făcând referinţă la decizia imperială din 10 martie 1847, ei cereau de a fi confirmaţi în categoria odnodvorţilor din Basarabia [25].

Pentru a verifica veridicitatea cererii, administraţia judeţeană a apelat la jurământul a 24 de odnodvorţi (mazili). La 28 februarie 1855 odnodvorţii Ion Popa – 65 ani, Panait Nacu – 52, Ion Stavro – 48, Gheorghe Popa – 51, Nicolai Popa – 54 (satul Buteştii lui Stăvar), Dumitru Moţco – 58, Ion Coroi – 52, Ion Axenti Popa – 56, Vasile Stavro – 58, Ion Jighina – 57, Alexandru Molea – 52 (satul Buteştii lui Veluşcă);

Iordache Scobioală – 63, Manole Scobioală – 56, Niţă Molea – 58 (satul Mănăileşti); Lupu Nafornița – 75, Gheorghe Nafornița – 59 (satul Pătruşeni); Ion Scobioală – 52, Sandulache Vasilache – 56, Costache Scobioală – 57 (satul Cucueţi); Gheorghe Onuţă – 63, Ioan Onuţă – 52 (satul Munteni); Constantin Dulan – 53 (satul Cobani) şi Ignat Răciula – 56 ani (târgul Floreşti) au fost supuşi jurământului [26]. Mărturiile depuse de odnodvorţii din satele Buteştii lui Veluşcă, Buteştii lui Stăvar, Mănăileşti, Pătruşeni, Cucueţi, Munteni şi târgul Făleşti au demonstrat că locuitorii din satul Buteştii lui Veluşcă Gheorghe Grigoriev, Gheorghe, Ion, Constantin şi Dmitrii Andrei Bogdan sunt într-adevăr rude: ultimii sunt fraţi şi rude ale primului, pe linia fratelui drept Andrei Bogdan, decedat în 1849, şi că toţi Bogdanii, din cele mai vechi timpuri, provin din categoria socială a mazililor: primul de la tatăl Gheorghe, iar ultimii – de la Andrei Bogdan, şi că ei aveau documente de la domnul Moldovei Mihai Suţu voievod, eliberate la 2 noiembrie 1793, care împreună cu averea pe care o deţineau au ars în urma incendiului din 1814. Ca rezultat, rămânând fără documente, în timpul perfectării recensământului fiscal din 1835 ei au fost înscrişi în categoria ţăranilor, iar după moartea părinţilor au sărăcit şi s-au pomenit într-o situaţie deplorabilă. În plus, în urma cercetărilor s-a demonstrat că ei sunt băştinaşi ai Basarabiei şi nu sunt veniţi după 1812 de peste hotare, cum se credea anterior [27].

În timpul efectuării recensământului fiscal din 1850 ei au rămas înscrişi în categoria ţăranilor. În cele din urmă, după mai multe tentative, cererea lor este discutată în Consiliul Regional al Basarabiei, iar la 27 ianuarie 1856 ei au fost restabiliţi în categoria odnodvorţilor din Basarabia [28].

În asemenea situaţii s-au pomenit şi unii reprezentanţi ai clerului. Spre exemplu, fiii preotului Ioan Oţel din satul Bisericani, ţinutul Iaşi, din cauza neprezentării la timp a documentelor au fost transferaţi în categoria ţăranilor. Din certificatele prezentate de la biserica din sat cu hramul Sf. Nicolae se vede destul de clar că, în anii 1813–1840, Andrei şi Ioan Oţel erau înscrişi în categoria mazililor. Documentele certifică că la 1813 Andrei avea 36 de ani, iar Ioan – 31 şi că tatăl lor, preotul Ioan Oţel, într-adevăr este feciorul mazilului Gavrilă Oţel, iar ei sunt fiii preotului Ioan Oţel şi ai mamei Ecaterina. La 11 decembrie 1840 ei cereau să fie confirmaţi în categoria mazililor [29].

Din cazul ruptaşului Vasile Semion Volontir, din satul Ciulucani, transferat de Consiliul Regional al Basarabiei în categoria ţăranilor, din cauza neprezentării documentelor ce ar confirma starea lui privilegiată (fecior de preot), aflăm că în urma jurământului depus la 23 mai 1849 de cei 24 de locuitori (odnodvorţi) din satul Mândreşti, câşla Mândreşti şi satul Ciulucani, s-a confirmat că el este într-adevăr feciorul preotului Semion Volontir din satul Zgărdeşti" [30] şi are aproximativ 24 de ani. Şi în acest caz actul de jurământ a fost semnat de 9 odnodvorţi ştiutori de carte: cunoscuţii deja Ion Furculiţă, Gheorghe Popov, Gheorghe Popa, Manole Popa, Ivan Popa, Dumitru Anastasiu, Manuil Vrânceanu, Vasile Năstase şi Ion Roşca [31].

Semnificativ, în acest sens, este şi cazul fiului de preot din satul Ghiliceni, judeţul Iaşi, Vasile Gherman, fiul lui Mefodii. La 26 februarie 1854 acesta se plânge împăratului că după excluderea sa din categoria slujitorilor bisericeşti, Cârmuirea regională a Basarabiei i-a pus la dispoziţie un bilet pentru a-şi găsi o nouă ocupaţie. După aceasta

el se adresează Consistoriului duhovnicesc din Chişinău ca să-i pună la dispoziţie documentele de rigoare pentru a le prezenta instituţiilor regionale în vederea înscrierii în categoria odnodvorţilor [32].

Neprimind din partea instituţiilor de resort documentele de rigoare, acesta se adresează odnodvorţilor (ruptaşilor) din satul Ghiliceni cu rugămintea de a-l primi în comunitatea lor. Acordul comunităţii odnodvorţilor şi biletul acordat de Cârmuirea regională a Basarabiei le-a prezentat Administraţiei Financiare a Basarabiei, care însă a refuzat să-l confirme în categoria odnodvorţilor şi l-a înscris în categoria socială a ţăranilor [33].

Ulterior, Consistoriul duhovnicesc din Chişinău, prin intermediul Judecătoriei locale Iaşi, i-a pus la dispoziţie extrasul din registrul pentru clerici [34] din 26 noiembrie 1852 şi lista de serviciu a tatălui său din aceiaşi dată pentru anul 1828 [35] şi alte documente care confirmau starea lui socială [36]. Administraţia regională a fost nevoită să rezolve pozitiv cazul fiului de preot Vasile Gherman. Din raportul Judecătoriei judeţene Iaşi, adresat Consiliului Regional al Basarabiei, din 19 septembrie 1854, putem constata că, în baza dispoziţiei Consiliului Regional al Basarabiei din 29 mai 1854, Vasile Gherman a fost confirmat în categoria socială a odnodvorţilor [37].

Un alt caz este cel al mazilului Constantin Andrei Iovu din satul Năpădeni, judeţul Iaşi, care în timpul efectuării recensământului fiscal din 1835, din cauza neprezentării documentelor de rigoare (actul oficial de confirmare a privilegiilor semnat de domnul Moldovei Mihai Constantin Suţu din noiembrie 1793, se afla, după moartea tatălui său, la unchiul său Vasile), a fost transferat în categoria ţăranilor. La sfârşitul anului 1838, la cererea din 17 noiembrie a Consiliului Regional al Basarabiei, el a prezentat certificatul eliberat la 20 iunie 1817 de Comitetul Provizoriu al Basarabiei, dar Consiliul Regional, prin decizia din 30 august 1846, a considerat insuficiente aceste argumente şi a cerut să prezinte suplimentar mărturiile a 24 de mazili şi ruptaşi care ar confirma starea lui privilegiată [38].

Din alt act de jurământ depus la 3 mai 1848 de 24 odnodvorţi din satul Năpădeni, constatăm că 6 din ei erau ştiutori de carte: Carp Iuraşco (54 ani), Andrei Coşcodan (45 ani), Costache Popa (42 ani), Teodor Zoral (38 ani), Iancu Coşcodan (40 ani) şi Leon Popa (50 ani), care au semnat jurământul cu paleografie moldovenească [39].

Similar este şi cazul mazilului Constantin Nistor Golban din satul Coşcodeni, judeţul Iaşi. Din cauza neprezentării actelor care ar confirma starea lui socială de mazil, el a fost transferat în categoria ţăranilor. La insistenţa sa, la 31 mai 1848, Judecătoria judeţeană Iaşi examinează cazul şi cere prezentarea mărturiilor a 24 de odnodvorţi care ar confirma starea lui privilegiată [40].

Actul de jurământ depus la 8 noiembrie 1849 de 24 odnodvorţi din satul Coşcodeni confirmă că 11 din ei erau ştiutori de carte: Nicolai Gârba (58 ani), Nicolai Mardari (30 ani), Tanas Banari (38 ani), Tanas Mardari (50 ani), Niţă Trohin (60 ani), Dumitru Siniţarul (40 ani), Gheorghe Zanoi (38 ani), Vasile Anastasiu (45 ani), Ioan Lupşa (33 ani) şi Ioan Mârzencu (35 ani) şi în afară de ultimii trei, au semnat jurământul cu paleografie moldovenească, ce dovedeşte faptul că învăţau în familie [41].

Un alt caz este cel al mazilului Emandache Coşcodan din satul Condrăteşti, judeţul Iaşi. La 14 august 1848 Judecătoria de district Soroca–Iaşi examinează cererea

depusă de acesta privind confirmarea statutului de stare socială privilegiată de mazil. La 28 februarie 1849 judecătoria de district înaintează dosarul mazilului Emandache Coşcodan spre examinare în Consiliul Regional al Basarabiei [42].

În cererea din 5 martie 1847, el scria că tatăl său Constantin Matvei, fiul lui Coşcodan, mazil basarabean de viţă, încă până la adoptarea Regulamentului din 1818, împreună cu doi fraţi mai mici, Ioan şi Teodor, după decesul tatălui, fiind minori, au rămas în grija mamei. În 1818 mama sa a prezentat Comitetului Provizoriu al Basarabiei documentele de rigoare ce confirmă starea socială de mazili a tatălui său şi a primit de la acest Comitet un certificat care confirmă că el şi fraţii săi mai mici sunt confirmaţi în categoria socială a mazililor [43].

Ulterior, fraţii săi mai mici au decedat, iar mama sa s-a căsătorit a doua oară cu mazilul Gavriil Cotoroaga din acelaşi sat, de la care a născut doi feciori – Dumitru şi Ion şi fiica Sultana. În scurt timp a decedat şi al doilea soţ, iar documentele ce confirmă starea socială de mazil – hrisovul de danie emis de domnul Moldovei şi certificatul eliberat de Comitetul Provizoriu al Basarabiei s-au păstrat doar de la primul soţ Constantin Coşcodan.

În timpul celui de-al 8-lea recensământ fiscal al populaţiei din 1835, autorităţile locale au cerut de la mama sa toate documentele de la ambii soţi – Constantin Coşcodan şi Gavriil Cotoroaga. Aleşii pentru perfectarea recensământului fiscal au prezentat doar documentele ce confirmă starea socială de mazil a lui Constantin Coşcodan. Documentele ce confirmă starea socială de mazil a lui Gavriil Cotoroaga se aflau la soţia fratelui său Gheorghe, din satul Năpădeni – Todosia, care avea doi copii – Dumitru şi Anastasia, pe care le-a prezentat Consiliului Regional al Basarabiei. Din acest considerent, la 30 august 1846 Consiliul Regional al Basarabiei nu l-a recunoscut nici pe el, nici pe fraţii săi de la Gavriil Cotoroaga în categoria mazililor şi i-a transferat în categoria ţăranilor [44].

O cerere similară a depus la 21 octombrie 1853 şi Procop Cazacu, fiul lui Ştefan Cazacu, din satul Coşcodeni, judeţul Iaşi, care în listele recensământului fiscal din 1835 figurează în categoria mazililor (odnodvorţilor). Deşi Consiliul Suprem al Basarabiei l-a confirmat în categoria odnodvorţilor, Administraţia Financiară a Basarabiei, la 14 ianuarie 1852, nu l-a recunoscut în această categorie socială şi l-a transferat în categoria ţăranilor [45]. La 22 decembrie 1853 Consiliul Suprem al Basarabiei examinează cererea depusă de Procop Cazacu la 21 decembrie în care lămurea că confuzia s-a produs din cauza că decizia Consiliului Suprem al Basarabiei din 14 ianuarie 1852 de conferire a statutului de odnodvoreț nu a fost adusă la cunoştinţă Administraţiei Financiare a Basarabiei [46].

Şi mai semnificativ este cazul mazilului din satul Goreşti, judeţul Iaşi, Dumitru Panaite Bobul. La 28 februarie 1854 el se adresează instituţiilor regionale cu rugămintea de a fi confirmat în categoria odnodvorţilor. El scria că tatăl său, Panait Ioniţă Bobul, provine dintr-o familie veche de mazili. Documentele care ar confirma starea socială de mazil au ars împreună cu casa şi toate bunurile ce erau în casă. Din acest considerent, în timpul recensământului fiscal din 1835, Consiliul Suprem al Basarabiei l-a înscris în categoria ţăranilor [47].

La 6 iulie 1850 Judecătoria judeţeană Iaşi a supus jurământului 24 odnodvorţi din satul Goreşti şi târguşorul Sculeni care au confirmat că familia Panait Ioniţă Bobul provine din vechi familii de mazili. În plus, verişorii lui Dumitru Panaite Bobul – Ion, Lazar şi Simion Teodor Bobul au fost deja confirmaţi în categoria socială a odnodvorţilor, iar Teodor Bobul este fratele adevărat al tatălui său – Panaite Bobul [48].

Este semnificativ faptul că o parte din mazilii care au depus jurământ erau cărturari, iar numele de familie erau toate româneşti – Nichita Meşan în vârste de 80 ani, Matvei Osoianu (65), Ion Bobul (52), Ioan Bisericanu (50), Ion Bodiu (40), Vasile Raţă (48), Gheorghe Bisericanu (52), Alexandru Moşanu (38), Nicolae Dumitraşcu (33), Constantin Bisericanu (38), Gheorghe Trifon Osoianu (36), Ştefan Chişcă (62), Ştefan Osoianu (72), Hristea Caracaş (65), Ioan Ţâţu (55), Vasile Osoianu (54), Ioan Caracaş (33), Ştefan Manolache (37), Gheorghe Vasile Osoianu (66), Nicolae Osoianu (38), Constantin Ţâganaş (34), Niţă Ţâganaş (34), Niţă Ţâganaş (36), Niţă Ţâganaş (39) şi Vasile Bobu de 35 ani [49].

La 30 noiembrie 1856, Consiliul Suprem al Basarabiei examinează dosarul lui Dumitru Panaite Bobul privind confirmarea lui în categoria odnodvorţilor, dar îi refuză evocându-se motivul că cei 24 de odnodvorţi, deşi au confirmat că provine din mazili, dar n-au adus dovezi că într-adevăr tatăl său a dispus de documentele necesare care ar confirma starea lui socială [50].

Unii mazili şi ruptaşi nu erau confirmaţi în categoria odnodvorţilor şi din diferite greşeli omise la perfectarea actelor de confirmare a statutului social. Drept exemplu, în acest sens, ne serveşte cazul locuitorilor din satul Unţeşti (izvorul nu indică starea socială sau fiscală – mazili sau ruptaşi), judeţul Iaşi, Vasile Timofei Bobeicu şi Nicolae Grigore Căldare. La 19 ianuarie 1853 aceştia se adresează cu rugămintea, în Consiliul Suprem al Basarabiei, pentru a-i exclude din categoria ţăranilor, unde, cum scriau ei, au nimerit din greşeală. Ei scriau că au fost confirmaţi în categoria privilegiată a populaţiei: Vasile Timofei Bobeicu şi fratele său Grigore (deja decedat) – la 24 ianuarie 1839, iar Nicolae Grigore Căldare – la 12 februarie 1842, primind şi documentele de rigoare care atestă acest fapt: primul la 7 martie 1852, iar cele de-al doilea – la 31 octombrie 1851. Grigore fiind deja decedat n-a mai primit certificatul de rigoare. Luând în considerare că ambii au fost confirmaţi în categoria odnodvorţilor deja după efectuarea celui de-al nouălea recensământ fiscal (1851) al populaţiei, ambii au fost transferaţi în categoria ţăranilor [51].

La 5 februarie 1853, Consiliul Suprem al Basarabiei examinează cererea depusă de Vasile Bobeicu şi Nicolae Căldare şi confirmă statututul lor de odnodvorţi [52]. Asemenea cazuri se întâlnesc destul de des în izvoarele de arhivă. Eforturile depuse de mazili şi ruptaşi de a-şi confirma pe parcursul anilor statutul s-au soldat, de regulă, cu ruinarea şi sărăcirea multora din ei.

Odnodvorţii din Chişinău

Odnodvorţii sunt înregistraţi şi în cadrul comunităţilor mic-burghezilor din Chişinău [53]. Un rol decisiv în constituirea comunităţilor orăşeneşti l-au avut instituţiile imperiale şi cele regionale. În baza a două decizii ale ministrului de finanţe E.F. Kankrin,

din 27 octombrie 1837 şi din 30 martie 1838, au fost constituite comunităţile mic-burghezilor din prima şi a doua parte ale oraşului Chişinău: a moldovenilor, a străinilor din Voronej şi a marochinerilor din Buiucani; comunităţile: rupta de vistierie, a bulgarilor, credincioşilor de rit vechi, rumelilor, persoanelor convertite la creştinism – la dispoziţia Administraţiei Financiare din Basarabia. Celelalte comunităţi au fost instituite încă în perioada recensământului fiscal din 1835: comunităţile ruptaşilor moldoveni, odnodvorţilor, grecilor, ruptaşilor bulgari, străinilor, a moldovenilor din prima şi a doua parte ale oraşului, a moldovenilor din partea a treia a oraşului, a moldovenilor din partea a patra a oraşului, de la prima împărţire a oraşului în comunităţi mic-burgheze, a moldovenilor şi armenilor din partea a patra a oraşului, de la a doua împărţire etc. [54]. Din dosarele Dumei orăşeneşti din Chişinău se constată că, la sfârşitul anilor '30 ai sec. al XIX-lea, în oraş erau deja 20 de comunităţi ale mic-burghezilor: în prima parte a oraşului – comunitatea întâi a moldovenilor şi comunitatea din Buiucani; în partea a doua a oraşului – comunităţile: credincioşilor de rit vechi, din Voronej, a moldovenilor de la prima şi a doua împărţire; în partea a treia a oraşului comunităţile: moldovenilor, ruptaşilor, grecilor, celei de a treia, noi, a moldovenilor şi armenilor şi în partea a patra a oraşului comunităţile: rupta de vistierie, a bulgarilor, ruptaşilor, străinilor, celei de a treia, vechi, a moldovenilor, a patra parte a moldovenilor, de la prima şi a doua împărţire, a persoanelor convertite la creştinism şi a rumelilor care constituie, fără membrii breslelor, în prima parte a oraşului – 995 de persoane, în a doua parte – 1951, în partea a treia – 2111 şi în partea a patra a oraşului – 4051 de persoane [55]. Toate aceste comunităţi sunt administrate de starosti şi de meşterii breslelor *(цехмейстеры)*, aleşi de ei din cadrul fiecărei categorii sociale. În toate comunităţile mic-burghezilor din Chişinău au fost înregistrate 9108 de familii şi burlaci şi, în mod separat, în cele 10 bresle – 1390 de familii de meşteşugari şi burlaci [56].

Pe parcursul anilor, numărul general al comunităţilor mic-burghezilor a crescut neesenţial, constituind, în 1841 – 21 de comunităţi, iar în 1843 – 23 de comunităţi [57]. La începutul anilor '50 ai secolului al XIX-lea, numărul comunităţilor mic-burghezilor din oraşul Chişinău a atins deja cifra de 30 [58]. Respectiv, numărul mare de comunităţi mic-burgheze făcea dificilă perceperea impozitelor. Din această cauză, Consiliul orăşenesc şi Administraţia Financiară a Basarabiei au intervenit pe lângă Ministerul Finanţelor în privinţa divizării mic-burghezilor din Chişinău doar în patru comunităţi, potrivit sectoarelor oraşului, şi constituirii unei comunităţi separate (a 5-a) a meşteşugarilor [59]. Din demersul general-locotenentului P.F. Fiodorov, guvernatorul general interimar al Novorosiei şi Basarabiei, se poate constata că împărţirea mic-burghezilor din Chişinău în mai multe comunităţi s-a făcut la cererea lor, în diferite perioade, cu permisiunea ministrului de finanţe şi al Administraţiei Financiare din Basarabia, în scopul de a facilita încasarea impozitelor şi prestaţiilor, care pe parcurs nu şi-a dovedit eficacitatea: „...iar acum această împărţire a devenit chiar incomodă" [60]. Ca rezultat, administraţia regională a decis ca, pentru a facilita încasarea prestaţiilor, toate comunităţile mic-burghezilor, în afară de cei uniţi în bresle, să fie comasate, formând doar patru comunităţi, cu un număr egal de familii (aproximativ 2277) şi fiind atribuite acelei părţi a oraşului unde locuiesc. Comunităţile mic-burghezilor urmau să

fie administrate de starosti şi ajutorii lor, aleşi din rândul orăşenilor, după principiul: un staroste de la 1000 de orăşeni [61].

La 19 septembrie 1850, Ministerul de Finanţe a soluţionat pozitiv adoptarea acestei hotărâri [62]. La 5 decembrie 1850, ministrul de finanţe îi comunica ministrului de interne despre comasarea celor 30 de comunităţi ale mic-burghezilor în 4 comunităţi, potrivit sectoarelor oraşului Chişinău, şi despre formarea unei comunităţi separate a meşteşugarilor [63]. Dar, între timp, a intervenit guvernatorul general interimar al Novorosiei şi Basarabiei, P.I. Fiodorov, care considera că, pentru a nu cauza dificultăţi în stabilirea impozitelor şi prestaţiilor, categoria odnodvorţilor (mazililor), alcătuită din 174 de familii, care beneficiau de anumite privilegii şi care plăteau un impozit mai mic decât celelalte categorii sociale, ar fi oportun de a o păstra în cadrul unei comunităţi speciale – cea a odnodvorţilor, incluzând în această categorie şi familiile de rupta de vistierie [64].

După unificarea, la 19 septembrie 1850, a celor 30 de comunităţi ale mic-burghezilor din Chişinău în 4 comunităţi, potrivit sectoarelor oraşului, şi după constituirea comunităţii meşteşugarilor, odnodvorţilor care locuiau în capitală le-a fost păstrată comunitatea în care ei erau uniţi. La 26 februarie 1851, pentru soluţionarea acestei probleme, ministrul de interne intervine către guvernatorul general interimar al Novorosiei şi Basarabiei, P.I. Fiodorov, cu rugămintea de a prezenta informaţii suplimentare cu referire la această categorie socială [65]. Potrivit informaţiilor prezentate de Guvernul Regional, la începutul lui 1851 odnodvorţii din Chişinău constituiau 174 familii, beneficiau de anumite privilegii, plăteau un impozit mai mic decât celelalte categorii sociale, denumit *dajdia*, ce constituia 2 rub. 67 cop. argint, îndeplineau o prestaţie bănească în folos social, stabilită de Guvernul Regional, şi prestaţii în natură similar categoriilor mic-burghezilor din Chişinău. Erau scutiţi, ca şi celelalte categorii de mic-burghezi, de sistemul de recrutare pe un termen nedeterminat. Odnodvorţii din Chişinău îşi alegeau din rândurile lor un şef al comunităţii odnodvorţilor *(старшина),* care, ca şi ceilalţi şefi de comunităţi ale micii burghezii, nu era salarizat [66].

Categoriile privilegiate ale populaţiei din Basarabia erau permanent în vizorul şi sub tutela mareşalului regional al nobilimii, care în repetate rânduri a întreprins demersuri către instituţiile imperiale pentru a le apăra interesele. Aceasta din considerentul că, pe parcursul anilor, administraţia imperială a adoptat mai multe decizii referitor la boiernaşi, mazili şi ruptaşi, care, la rândul lor, au provocat confuzii şi neînţelegeri din partea funcţionarilor instituţiilor regionale referitor la modalitatea de aplicare a acestor decizii în practică. Astfel, la 3 noiembrie 1853, în raportul *Despre drepturile boiernaşilor şi mazililor moldoveni* adresat ministrului de interne, generalului de infanterie D.G. Bibikov, mareşalul regional al nobilimii scria că „în 1843 a fost emisă o lege [67] în care era stipulat că toate persoanele venite din Moldova după 1812 şi altele care urmează să mai vină, indiferent de apartenenţa lor socială, pot beneficia de cetăţenia rusă doar în baza prevederilor generale acordate cetăţenilor străini. În schimb, persoanele venite din Moldova chiar şi după 1812, dar care au prezentat documentele de rigoare şi în baza dispoziţiilor Guvernului Regional au fost deja înscrise în categoria boiernaşilor, mazililor şi ruptaşilor până la emiterea dispo-

ziţiei Consiliului Suprem din 8 martie 1843, rămân înscrise în aceste categorii sociale şi în continuare, alături de populaţia autohtonă din Basarabia" [68].

Această dispoziţie referitor la *drepturile boiernaşilor, mazililor şi ruptaşilor*, ce fac parte din categoria privilegiată, dar nenobiliară a societăţii, adoptată la insistenţa administraţiei regionale, a creat problema, faţă de care din aceste categorii dispoziţia urmează a fi aplicată: doar faţă de cei transferaţi din Principatul Moldovei după 1812 sau şi faţă de cei autohtoni care au depus jurământ de credinţă Rusiei în 1817, mai târziu sau în general încă n-au depus jurământul de credinţă. Această dispoziţie a creat anumite probleme şi în Senatul Guvernant, în special în Departamentul de Heraldică, când, din diferite motive, nu erau confirmaţi în rangul nobiliar şi unii boieri [69].

Unii din odnodvorţi, pentru a deţine un statut deosebit, încercau să se înscrie în categoria cetăţenilor de onoare [70]. Astfel, odnodvoreţul din Chişinău Vladimir Onciu depune, în 1883, o cerere de a fi transferat în categoria cetăţenilor de onoare, prezentând actele necesare [71]. Din raportul şefului de poliţie din Chişinău din 12 februarie 1884 adresat guvernatorului Basarabiei constatăm că „odnodvoreţul Vladimir Onciu s-a născut în anul 1824, este burlac, sub anchetă şi judecată n-a fost, şi nu se află nici acum, are o purtare exemplară. Trăind în Chişinău, în calitatea sa de savant horticultor, el este cunoscut în cercul pomicultorilor şi proprietarilor funciari locali, are un serviciu permanent şi stabil în domeniul pomiculturii. Ocupându-se de mai mult timp cu pomicultura, Onciu a acumulat un mic capital în jurul a 7 mii (de ruble argint – *V.T.*) pe seama cărora trăieşte bine. În rândurile populaţiei locale, Onciu este cunoscut ca un om muncitor, cu înalte calităţi morale şi este destul de religios. Este de credinţă creştin ortodoxă şi în diferite secte, erezii sau curente nu a fost implicat" [72]. Dar Ministerul Proprietăţilor Statului „nu găseşte suficiente argumente pentru satisfacerea acestei cereri" [73]. La 4 martie 1886 el primeşte un refuz oficial [74]. Încercările ulterioare depuse de Onciu nu s-au soldat cu succes.

Punând accent nu numai pe deţinerea unor dregătorii, dar şi pe importanţa acestora în instituţiile administrative ale regiunii, autorităţile imperiale ruse i-au exclus din start din categoria nobililor pe boiernaşi şi pe mazili care, chiar dacă aceştia nu deţinuseră până atunci nici un fel de funcţii, totuși, uneori, se trăgeau din neamuri foarte vechi. Respectiv, numărul mazililor se va mări parţial pe seama boiernaşilor, care la a doua generaţie, în mod obligatoriu, treceau în categoria mazililor. În urma deciziei din 1847, mazilii şi ruptaşii au fost identificaţi cu odnodvorţii ruşi, ţărani cu gospodărie individuală. Dacă în Imperiul Rus, unde până în 1861 a mai existat sistemul de iobăgie, odnodvorţii puteau fi consideraţi o categorie socială privilegiată, în Basarabia această măsură referitoare la mazili a însemnat, cum constată pe bună dreptate Paul Gore, pur şi simplu „desfiinţarea unei categorii sociale cu vechi tradiţii istorice" [75]. În pofida acestor schimbări, mazilii continuau să-şi păstreze identitatea socială şi conştiinţa naţională. L.T. Boga scrie în această privinţă că „mazilii nu şi-au pierdut conştiinţa că formează o pătură socială deosebită. Ei erau elita (fruntea) satelor şi nu se amestecau cu ţăranii. Se socoteau că sunt singurii oameni ai ordinii în ţară. Dovezi de această conştiinţă şi credinţă a lor au dat-o în nenumărate rânduri, aşa în răscoalele de la 1905 mazilii călări veneau împrejurul oraşelor şi târgurilor, ca

să apere liniştea” [76]. L.T. Boga consideră că mazilii din Basarabia „…sunt stegari ai conştiinţei istorice. Ei sunt şi stegari ai ordinii sociale, care se pot cu succes folosi în momentele critice. Mazâlimea trebuie azi îndreptată spre a forma treapta socială conştientă a românismului. Ei sunt gata să lupte, să imprime ordine şi legalitate” [77]. „În Basarabia, scrie L.T. Boga, conştiinţa mazâliei a rămas mai puternică decât în restul Moldovei” [78].

Dinamica numerică a odnodvorţilor

Izvoarele de arhivă ne prezintă date interesante despre evoluţia numerică a odnodvorţilor din Basarabia pe parcursul secolului al XIX-lea. Un interes deosebit, în acest sens, prezintă datele recensămintelor fiscale [79] din anii ’30 –’50 ai secolului al XIX-lea (Tabelul 1).

Tabelul 1
Numărul odnodvorţilor din Basarabia, conform recensămintelor fiscale ale populaţiei*

Pe care pământuri trăiau odnodvorţii	Recensămintele populaţiei											
	VIII (1835)**			În %	IX (1850)			În %	X (1858)			În %
	Sex masculin	Sex feminin	În total		Sex masculin	Sex feminin	În total		Sex masculin	Sex feminin	În total	
Statului	78	80	159	0,9	49	76	175	0,7	48	33	81	0,3
Posesie	8503	8495	16998	93,9	10533	11682	22215	94,4	13806	13112	16918	95,4
Orăşeneşti	475	479	954	5,2	593	551	1144	4,9	611	617	1218	4,3
În total	**9046**	**9054**	**18111**	**100,0**	**11175**	**12309**	**23534**	**100,0**	**14465**	**13762**	**28217**	**100,0**

* *Arhiva de Stat din regiunea Odesa* (*ASRO*), F. 3, inv. 1, d. 50, anii 1856-1861, f. 24; d. 76, a. 1852, f. 4-4 verso, 66.

** Pentru anul 1835, în Tabel n-au fost incluşi rupta de vistierie: 5 persoane sex masculin şi sex feminin ce trăiau pe pământurile statului, 50 – pe pământurile aflate în posesie şi 15 – pe pământurile orăşeneşti. Documentul a fost perfectat la sfârşitul anilor ’50 ai sec. al XIX-lea, din care cauză, mazilii şi ruptaşii la 1835 sunt identificaţi cu odnodvorţii.

Datele Tabelului 1 demonstrează o tendinţă evidentă de creştere a numărului odnodvorţilor: de la 18111 persoane în 1835, la 23534 – în 1850 şi 28217 persoane – în 1858. Această tendinţă este una dictată, mai mult, de sporul natural al populaţiei, specifică şi celorlalte categorii sociale ale populaţiei din Basarabia pe parcursul secolului al XIX-lea.

Pe parcursul întregii perioade, majoritatea absolută a odnodvorţilor trăiau pe pământurile deţinute în posesie. Mai mult ca atât. Se observă tendinţa de micşorare a odnodvorţilor care trăiau pe pământurile statului si cele orăşeneşti şi majorarea, deşi neesenţială, a celor care deţineau pământuri în posesie. Aceleaşi date statistice ne demonstrează că majoritatea odnodvorţilor locuiau în mediul rural. Numărul od-

nodvorţilor care locuiau în mediul urban era în descreştere şi constituia doar 5,2%, 4,9% şi 4,3% din numărul total în aceşti ani.

Dar izvoarele cu referinţă la numărul populaţiei sunt destul de contradictorii. Conform altor surse, în 1852, în Basarabia sunt atestaţi 20280 de odnodvorţi, ce constituie o scădere bruscă a acestei categorii sociale comparativ cu anul 1850 [80].

Conform datelor statistice ale populaţiei din Basarabia din 18 iunie 1858, odnodvorţii constituiau o categorie socială neînsemnată numeric comparativ cu restul populaţiei. Conform aceloraşi date statistice din 1858, dar cu referinţă numai la persoanele de sex masculin, odnodvorţilor le reveneau doar 11948 (4,9%) persoane de sex masculin din numărul total de 231384 (95,1%) persoane de ţărani (Tabelul 2).

Tabelul 2
Numărul ţăranilor şi odnodvorţilor din Basarabia, conform datelor statistice din 18 iunie 1858*

Judeţele	Categoriile de populaţie						Raportul, în %	
	Ţărani	În %	Odnodvorţi	În %	În total	În %	Ţărani	Odnodvorţi
	Persoane de sex masculin							
Chişinău**	40455	17,5	2741	22,9	43196	17,8	93,7	6,3
Orhei	40501	17,5	5404	45,2	45905	18,9	88,2	11,8
Bender	7651	3,3	105	0,9	7756	3,2	98,6	1,4
Akkerman	1456	0,6	1	0,01	1457	0,6	99,9	0,1
Cahul**	2247	1,0	33	0,3	2280	0,9	98,6	1,4
Hotin	56189	24,3	201	1,7	56390	23,2	99,6	0,4
Iaşi	41280	17,8	2272	19,0	43552	17,9	94,8	5,2
Soroca	41605	18,0	1191	10,0	42796	17,6	97,2	2,8
În total	**231384**	**100,0**	**11948**	**100,0**	**243332**	**100,0**	**95,1**	**4,9**
În %	**95,1**	**-**	**4,9**	**-**	**100,0**	**-**	**96,3**	**3,7**

* *ANRM*, F. 3, inv. 2, d. 596, f. 12-13; *Положение крестьян и крестьянское движение в Бессарабии (1812–1861 годы)*. Сборник документов. Составители И.А. Анцупов, К.П. Крыжановская. Том. III, Часть I, Кишинев, 1962, с. 464.

** Izvorul arată că ţăranii şi odnodvorţii din judeţele Cahul şi Chişinău sunt indicaţi fără locuitorii localităţilor retrocedate Principatului Moldovei conform Tratatului de pace de la Paris din 1856.

Datele Tabelului 2 ne demonstrează destul de explicit că odnodvorţii erau concentraţi în patru judeţe ale Basarabiei: 5404 (45,2%) persoane de sex masculin în judeţul Orhei, 2741 (22,9%) – în judeţul Chişinău, 2272 (19%) – în ţinutul Iaşi şi 1191 (10%) – în judeţul Soroca. În celelalte judeţe numărul odnodvorţilor era neînsemnat. În raport cu numărul total al populaţiei pe întreaga Basarabie, odnodvorţii prevalau numeric doar în judeţul Orhei – 11,8%, în celelalte ţinuturi numărul lor era destul de mic şi varia între 6,3% (Chişinău), 5,2% (Iaşi), 2,8% (Soroca), 1,4% (Bender şi Cahul), 0,4% şi 0,1% (Hotin şi Akkerman).

Un izvor important în studierea situaţiei odnodvorţilor din Basarabia îl constituie şi datele statistice cu privire la moşiile deţinute în posesie. După aplicarea în viaţă în guberniile interne ruse a reformei agrare din 19 februarie 1861, ţarismul a adunat informaţii detaliate despre starea moşiilor din Basarabia, din care cauză atât moşierii, cât şi ceilalţi deţinători de proprietăţi funciare au fost rugaţi să prezinte informaţii detaliate despre starea moşiilor lor. Ca rezultat, în Fondul 88, Adunarea Deputaţilor Nobilimii din gubernia Basarabia, s-au adunat mai multe dosare ce conţin informaţii interesante despre aceste moşii [81]. Spre exemplu, satul Tomeşti din judeţul Iaşi, plasa Balatina, ce aparţinea răzeşilor-odnodvorţi [82], dispunea la 1861 de 175 fălci [83] de pământ arabil şi 65 fălci de pământ nearabil, avea 39 de familii, inclusiv: 32 familii de odnodvorţi şi 5 familii de ţărani înscrişi în această localitate şi 2 familii de ţărani străini. Toţi aceștia trăiau pe pământurile pe care le deţineau în proprietate. În unele cazuri izvorul îi identifică pe odnodvorţi cu răzeşii [84]. Cu denumirea de răzeşi-odnodvorţi îi întâlnim pe odnodvorţi şi în ocina Dămăşcani, judeţul Iaşi, plasa Balatina, care dispunea în 1861 de 230 fălci de pământ arabil şi 120 fălci de pământ nearabil şi în care locuiau 21 de familii răzeşi-odnodvorţi. Toate pământurile aparţineau răzeşilor [85].

Totuşi, izvorul face distincţie între aceste categorii de ţărani. Spre exemplu, satul Buteşti din ţinutul Iaşi, plasa Balatina, ce aparţinea răzeşilor, dispunea, la 1861, de 550 fălci de pământ arabil şi 50 fălci pământ de nearabil, pe care erau înregistrate 72 familii, inclusiv: 40 familii de odnodvorţi, 28 familii de ţărani (răzeşi), 4 odnodvorţi străini şi 4 odnodvorţi care erau plecaţi. Toţi trăiau pe pământuri personale [86]. În celelalte sate, numărul odnodvorţilor era mai mic ca cel al ţăranilor răzeşi. Pe moşia Criuleni, plasa Vulpeşti, judeţul Iaşi, ce aparţinea micilor proprietari funciari – răzeşilor, care dispunea la 1861 de 900 fălci de pământ arabil şi 180 fălci de pământ nearabil, erau înscrise 91 de familii, inclusiv: 80 familii de ţărani (răzeşi), 8 familii de odnodvorţi şi 3 familii de mici burghezi. Toţi trăiau pe pământuri proprii [87]. În satul Cetireni, acelaşi ţinut Iaşi, ce aparţinea micilor proprietari funciari – răzeşilor (datele cu referinţă la suprafaţa de pământ care era în proprietatea ţăranilor lipsesc din considerentul că moşia se afla în litigiu), erau înscrise 247 familii de răzeşi, 2 familii de odnodvorţi, 32 familii de ţărani străini şi 2 familii de mici burghezi. În categoria odnodvorţilor erau înscrise 57 de familii şi 7 familii de ţărani. Toţi trăiau pe pământuri proprii [88]. În satul Ciulucani, acelaşi ţinut, ce aparţinea răzeşilor şi care la 1861 dispunea de 657 fălci de pământ arabil şi 175 fălci de pământ nearabil, erau înregistrate 120 de familii, inclusiv: 77 familii de răzeşi, 6 familii de odnodvorţi şi 37 ţărani străini [89].

Date similare întâlnim şi în judeţele unde ponderea mazililor şi ruptaşilor era destul de mică. Spre exemplu, localitatea Dubăsarii Vechi din judeţul Bender ce aparţinea moştenitorilor răposatului nobil Nicolae Macri dispunea în 1861 de 1300 fălci de pământ arabil, 2530 fălci de pământ nearabil, 135 familii de ţărani înscrişi, 76 familii de mici burghezi (44 din Chişinău şi 32 din Bender), 5 ţărani străini, 10 familii de odnodvorţi şi 25 familii de răzeşi [90].

Datele cu referinţă la suprafeţele de pământ şi numărul de familii în localităţile populate de răzeşii odnodvorţi din judeţul Iaşi în 1861 sunt sistematizate în Tabelul 3.

Tabelul 3

Suprafaţa proprietăţilor funciare în 1861 de răzeşii odnodvorţi şi numărul populaţiei în judeţul Iaşi populate*

Denumirea localită-ţilor	Suprafaţa proprietăţilor funciare				Numărul populaţiei				
	Pă-mânt arabil	Pământ neara-bil	Pă-duri	Numă-rul total	Ţărani în-scrişi	Od-nodvorţi	Ţă-rani străini	Mici bur-ghezi	Numă-rul total
	Fălci				Familii				
Mândreşti	1884	200	250	2334	110	126	39	-	275
Năpădeni	1501	250	44	1795	97	119	60	-	276
Zgărdeşti	1200	114	-	1314	97	46	19	-	162
Criuleni	900	180	-	1080	80	8	3	-	91
Ciulucani	657	175	-	832	77	6	37	-	120
Dumbrăviţa	600	101	-	701	89	54	40	-	183
Cucioaia	462	141	10	613	66	8	8	-	82
Buteşti (sat)	550	50	-	600	28	40	4	-	72
Buteşti (slob.)	670	130	-	500	101	2	-	-	103
Bocşa	335	10	30	375	50	-	30	-	80
Dămăşcani	230	120	-	350	-	21**	-	-	21
Goreşti	220	100	-	320	-	45**	5	-	50
Tomeşti	175	65	-	240	5	32	2	-	39
Cetireni	-***	-***	-***	-***	247	2	32	2	283
Numărul total	**-**	**-**	**-**	**-**	**1047**	**509**	**279**	**2**	**1837**
În %	**-**	**-**	**-**	**-**	**57,0**	**27,7**	**15,2**	**0,1**	**100,0**

* *ANRM*, F. 88, inv. 1, d. 1585, p. I, f. 85-86, 87-88, 89-90, 91-92, 93-94; d. 1586, f. 73-74, 111-112, 121-122, 128-129, 165-166, 207-208, 209-210, 223-224, 231-232.

** Răzeşi-odnodvorţi.

*** Izvorul nu indică suprafaţa deţinută în proprietate de locuitori, din considerentul că moşiile se afla în litigiu.

Datele Tabelului 3 atestă că, din numărul total de 1837 persoane de sex masculin din judeţ, 1047 (57%) le revenea ţăranilor înscrişi, 509 (27,7%) – odnodvorţilor, 279 (15,2%) – ţăranilor străini şi 2 (0,2%) – mic-burghezilor. Ponderea absolută a odnodvorţilor era înregistrată în satul Dămăşcani alcătuit din odnodvorţi – 21 (100%) persoane de sex masculin, urmat de satele Goreşti – 45 (90%), Buteşti – 40 (55,6%), Mândreşti – 126 (45,8%), Năpădeni – 119 (43,1%), Dumbrăviţa – 54 (29,5%) şi Zgărdeşti – 45 (28,4%) de persoane. În celelalte sate numărul odnodvorţilor era destul de mic.

Pentru a determina ce schimbări au intervenit în cadrul acestei categorii sociale, să analizăm dinamica numerică a odnodvorţilor în baza statisticii oficiale din anii 1863–1865 (Tabelul 4).

Tabelul 4
Numărul odnodvorţilor din Basarabia, conform datelor statistice din 1863–1865*

Judeţele	1863		În total	Raportul, în %	1864		În total	Raportul, în %	1865		În total	Raportul, în %
	Sex masculin	Sex feminin			Sex masculin	Sex feminin			Sex masculin	Sex feminin		
Oraşele												
Chişinău	476	497	973	94,6	-	-	-	-	-	-	-	-
Orhei	-	-	-	-	4	3	7	18,9	1	3	4	13,3
Bălţi	14	15	29	2,8	16	14	30	81,1	14	12	26	86,7
Akkerman	19	8	27	2,6	-	-	-	-	-	-	-	-
În total	**509**	**520**	**1029**	**100,0**	**20**	**17**	**37**	**100,0**	**15**	**15**	**30**	**100,0**
Judeţele												
Chişinău	2671	2565	5236	19,3	4488	4459	8947	28,8	2908	2908	5816	20,7
Orhei	5075	5733	10868	40,0	6066	5716	11786	37,9	5865	6956	11921	42,4
Iaşi	3437	2974	6411	23,6	3462	3035	6497	20,9	3511	3073	6584	23,4
Soroca	1422	1350	2772	10,2	1317	1256	2573	8,3	1325	1261	2586	9,2
Hotin	809	765	1574	5,8	552	449	101	3,2	431	412	843	3,0
Bender	150	140	290	1,1	188	105	293	0,9	2021	167	368	1,3
Akkerman	11	7	18	0,1	9	5	14	0,1	8	7	15	0,1
În total	**13575**	**13594**	**27169**	**100,0**	**16082**	**15025**	**31107**	**100,0**	**14249**	**13884**	**28133**	**100,0**
Numărul total	**14084**	**14114**	**28198**	-	**16102**	**15042**	**31144**	-	**14264**	**13899**	**28163**	-
În %	**49,9**	**50,1**	**100,0**	-	**51,7**	**48,3**	**100,0**	-	**50,6**	**49,4**	**100,0**	-

* *ANRM*, F. 151, inv. 1, d. 93, p. I, f. 1 verso-2, 53 verso-54, 91 verso-92.

Datele Tabelului 4 atestă că, în statistica oficială, odnodvorţii erau divizaţi în odnodvorţi care erau stabiliţi *în oraşe* şi odnodvorţi care erau stabiliţi *în judeţe*. Numărul odnodvorţilor care erau stabiliţi în oraşe era destul de mic: 1029 (3,6%) persoane – în 1863, 37 (0,1%) – în 1834 şi 30 (0,1%) – în 1865. Pe parcursul acestor ani, majoritatea odnodvorţilor erau concentraţi în judeţul Orhei – 40% (1863), 37,9% (1864) şi 42,4% (1865), urmat de judeţele Iaşi – 23,6% (1864), 20,9 (1865) şi 23,4 (1865), Chişinău – 19,3% (1863), 28,8% (1864) şi 20,7 (1865) şi Soroca – 10,2% (1863), 8,3% (1864) şi 9,2% (1865). În judeţele Hotin, Bender şi Akkerman, numărul odnodvorţilor era destul de mic şi varia între 5,8% şi 0,1%.

Statisticile cu referinţă la odnodvorţi sunt destul de contradictorii. În 1863 înregistrăm un număr de 973 de odnodvorţi în oraşul Chişinău, ca în anii următori aceştia deja să nu mai fie înregistraţi în acest oraş. Acelaşi lucru îl putem constata şi pentru oraşul Akkerman. În schimb, pentru oraşul Orhei, observăm un lucru diametral opus: lipsa odnodvorţilor în anul 1863 şi prezenţa lor, deşi într-un număr destul de mic, în anii următori. Probabil, la 1864 pământurile odnodvorţilor din oraşele Chişinău şi Akkerman care se aflau în subordinea oraşelor au fost date în subordinea judeţelor.

Pentru a înţelege şi mai mult cum erau repartizaţi odnodvorţii în interiorul judeţelor, să analizăm statistica oficială datată cu anul 1868 a acestei categorii sociale pentru două judeţe – Chişinău şi Iaşi, cu o pondere destul de mare a odnodvorţilor (Tabelul 5).

Tabelul 5
Evoluţia numerică a odnodvorţilor (răzeşilor) din judeţul Chişinău în anul 1868*

Plasele	Numărul de persoane**		Numărul total	Raportul, în %
	Sex masculin	Sex feminin		
Zberoaia	1200	1159	2359	31,0
Nisporeni	138	136	274	3,6
Vorniceni	130	102	232	3,0
Bolduredşti	434	411	845	11,1
Hânceşti	7	6	13	0,2
Bujori	26	15	41	0,5
Văsieni	322	317	639	8,4
Lăpuşna	13	11	24	0,3
Mereni	205	215	420	5,5
Costeşti	173	208	381	5,0
Ialoveni	450	373	823	10,8
Sireţi	544	488	1032	13,6
Volcineţ	279	253	532	7,0
Numărul total	**3921**	**3694**	**7615**	**100,0**
În %	**51,5**	**48,5**	**100,0**	**-**

* *ANRM*, F. 151, inv. 1, d. 5, p. III, f. 405 verso-406.
** În majoritatea plaselor era indicat – odnodvorţi (răzeşi).

Datele Tabelului 5 ne demonstrează că odnodvorţii erau identificaţi cu răzeşii şi nu erau repartizaţi uniform în toate plasele judeţului, dar erau concentraţi doar în câteva din ele. În judeţul Chişinău, în 1868 odnodvorţii (răzeşii) erau concentraţi mai masiv în 4 plase: în Zberoaia 2359 (31%) persoane, Sireţi – 1032 (13,6%), Bolduredşti – 845 (11,1%), Ialoveni – 823 (10,8%) şi în plasa Văsieni 639 (8,4%) persoane. În celelalte plase numărul odnodvorţilor era destul de mic şi varia între 5,5% şi 0,2%.

O situaţie similară o constatăm şi pentru judeţul Iaşi, unde, de asemenea odnodvorţii sunt identificaţi cu răzeşii (Tabelul 6).

Tabelul 6
Evoluţia numerică a odnodvorţilor (răzeşilor) din judeţul Iaşi în anul 1868*

Plasele	Numărul de persoane**		În total	Raportul, în %
	Sex masculin	Sex feminin		
Bălţi –Slobozia	81	55	136	2,2
Copăceni	271	220	491	8,0
Brânzeni	57	49	106	1,7
Balatina	428	406	834	13,7
Făleşti	48	50	98	1,6
Săcureni	244	241	485	7,9
Vulpeşti	163	166	329	5,4
Corneşti	692	603	1295	21,2
Ghiliceni	1237	1092	2329	38,2
În total	**3221**	**2882**	**6103**	**100,0**
În %	**52,8**	**74,2**	**100,0**	**-**

* *ANRM*, F. 151, inv. 1, d. 5, p. I, f. 126 verso-127.
** În majoritatea plaselor era indicat – odnodvorţi (răzeşi).

Datele Tabelului 6 ne demonstrează că în judeţul Iaşi, în 1868 odnodvorţii (răzeşii) erau concentraţi mai masiv în 3 plase: în Ghiliceni 2329 (38,2%) persoane, în Corneşti – 1295 (21,2%) şi în plasa Balatina – 834 (13,7%) persoane. În celelalte plase numărul odnodvorţilor era destul de mic şi varia între 8% şi 1,6%. Şi în celelalte judeţe odnodvorţii erau identificaţi cu răzeşii [91].

Date preţioase, deşi contradictorii, cu referinţă la odnodvorţii din Basarabia, pentru perioada 1844–1861, conţin şi anexele statistice incluse în rapoartele anuale ale guvernatorului Basarabiei prezentate instituţiilor imperiale (Tabelul 7). Începând cu anul 1842, rapoartele anuale ale guvernatorului Basarabiei prezentate instituţiilor imperiale erau însoţite de multiple anexe statistice ce conţineau informaţii preţioase despre structura socială şi dinamica numerică a populaţiei, starea tuturor ramurilor economice din regiune etc., dar veridicitatea acestor informaţii este convenţională. Ele conţin diverse greşeli şi inexactităţi legate de metodologia de selectare şi perfectare a datelor specifice timpului.

Tabelul 7

Evoluţia numerică a populaţiei din Basarabia (persoane de ambele sexe) şi raportul în procente al odnodvorţilor în anii 1842–1861*

Anii**	Numărul total de persoane		Inclusiv odnodvorţi	Raportul odnodvorţilor, în % faţă de numărul total
	Conform statisticii oficiale	Calculat de autor		
1844	715973	774492	562	0,1
1845	785175	785175	383	0,1
1846	809714	811821	199	0,02
1847	831108	831174	9180	1,1
1848	859417	853484	15033	1,8
1849	860255	860359	15403	1,8
1850	872884	872848	16695	1,9
1852	932511	935819	20280	2,2
1853	951376	951376	21112	2,2
1854	966954	966953	21715	2,3
1855	980031	986031	21851	2,2
1856	992841	992841	22749	2,3
1857	889832	889832	22672	2,6
1858	907018	907018	32947	3,6
1859	941221	960261	25590	2,7
1861	1014207	1014207	20656	2,0

* AISR, F. 1263, inv. 1, d. 1708, f. 1124-1124 verso; inv. 822, d. 1784, f. 1367; inv. 1, d. 1858, f. 1000-1000 verso; inv. 534, d. 1938, f. 593; F. 1281, inv. 5, d. 71, f. 94-95; d. 58, f. 96; F. 1263, inv. 1, d. 2185, f. 690; F. 1281, inv. 5, d. 86, f. 95-95 verso; d. 78, f. 98-99; inv. 6, d. 76, f. 102-103; d. 107, f. 125-126; Я.С. Гросул, И.Г. Будак, *Очерки истории народного хозяйства Бессарабии. 1812–1861 гг.*, Кишинев, 1967, с. 70-71.

** Datele pentru anii 1851 şi 1861 lipsesc.

Datele Tabelului 7 atestă că numărul odnodvorţilor din Basarabia până la începutul anilor ’50 ai secolului al XIX-lea era destul de mic şi nu depăşea 2% din numărul total al populaţiei, variind între 0,1% şi 1,9%, excepţie făcând anul 1846, când datele statistice înregistrează doar 199 (0,02%) de persoane. Începând cu anii ’50 ai secolului al XIX-lea, numărul odnodvorţilor s-a mărit parţial variind între 2,2% şi 2,7%, excepţie făcând anul 1846, când datele statistice înregistrează un număr de 32947 (3,6%) de persoane.

La 21 decembrie 1871, în baza deciziei Comitetului central ţărănesc, odnodvorţii din Basarabia au fost împroprietăriţi. Ei au fost egalaţi în drepturi cu ţăranii şi supuşi judecătoriei de plasă, păstrându-li-se totodată proprietăţile funciare pe care le deţineau până la adoptarea Regulamentului din 1871 privind împroprietărirea lor [92].

Aplicarea Regulamentului din 1871 a necesitat informaţii suplimentare despre numărul odnodvorţilor din Basarabia. Ca rezultat, la 16 martie 1872 ministrul de interne cere guvernatorului general al Novorosiei şi Basarabiei să prezinte informaţii detaliate despre numărul odnodvorţilor din Basarabia [93]. Datele privind numărul odnodvorţilor din Basarabia la începutul anului 1872 sunt sistematizate în Tabelul 8.

Tabelul 8

Numărul odnodvorţilor din Basarabia la 1 ianuarie 1872*

Judeţele	Numărul total						Inclusiv					
							Care trăiesc pe pământuri deţinute în posesie			Care trăiesc pe pământuri răzeşeşti		
	Familii	În %	Persoane	În %	Burlaci	În %	Familii	Persoane	Burlaci	Familii	Persoane	Burlaci
Chişinău	1303	21,7	3008	21,6	67	18,3	217	475	8	1086	2533	59
Orhei	2653	44,2	6088	43,8	161	44,0	163	388	16	2490	5700	145
Soroca	600	10,0	1377	9,9	32	8,7	201	467	16	399	910	16
Iaşi	1275	21,2	2959	21,3	99	27,0	281	643	17	994	2316	82
Bender	41	0,7	107	0,8	3	0,8	20	52	1	21	55	2
Hotin	131	2,2	372	2,7	4	1,1	53	173	2	78	199	2
În total	**6003**	**100,0**	**13911**	**100,0**	**366**	**100,0**	**935**	**2198**	**60**	**5068**	**11713**	**306**
În %	**100,0**	**-**	**100,0**	**-**	**100,0**	**-**	**15,6**	**15,8**	**16,4**	**84,4**	**84,2**	**93,6**

* *ANRM*, F. 8, inv. 1, anii 1869-1874, d. 43, f. 41-41 verso.

Datele Tabelului 8 demonstrează că 87,1% de familii, 86,7% de persoane şi 89,3% de burlaci odnodvorţi erau localizaţi în ţinuturile Orhei, Chişinău şi Iaşi, după care urmau ţinuturile Soroca, Hotin şi Bender. Prevalează odnodvorţii care trăiau pe pământurile răzeşeşti. Aceştia constituiau 84,4% familii, 84,2% persoane şi 93,6% burlaci din numărul total de odnodvorţi. În celelalte judeţe – Soroca, Bender şi Hotin – numărul odnodvorţilor era mic şi nu depăşea cifra de 772 (12,9%) familii, 1856 (13,4%) persoane şi 39 (10,6%) burlaci.

Proteste şi revolte ale odnodvorţilor

Izvoarele de epocă înregistrează cazuri de proteste şi revolte ale odnodvorţilor [94]. Ele erau îndreptate împotriva regimului de dominaţie, în special împotriva militarilor ruşi cantonaţi în diferite localităţi ale Basarabiei. Evident, în acest sens, este cazul odnodvoreţului (mazilului) Vasile Mârzac din satul Pituşca (în izvor – Chituşca), judeţul Chişinău. La 31 ianuarie 1856 general-maiorul Pugulea îi scrie guvernatorului militar al Basarabiei general-maiorului M.S. Ilinski că la 28 ianuarie i-a raportat colonelul regimentului Fridrih Virtemberg, contele Vitta, că odnodvoreţul Vasile Mârzac din satul Pituşca, în care este dislocată unitatea convoiului militar, i-a cauzat leziuni corporale şi i-a adus insulte ostaşului de rând Nichita Jidenku [95]. Acesta scria că la

21 ianuarie, la orele 19, seara, Vasile Mârzac, în vârstă de 38 ani, „l-a bruscat în piept şi l-a bătut cu frâul/căpăstru”, iar atunci când Jidenku i-a reproşat „cum poate el să-l lovească pe un slujitor al împăratului”, acesta nu numai că şi-a permis să ponegrească, în persoana sa, demnitatea de ostaş, dar şi persoana sfântă a monarhului, zicând „eşti câine şi unui câine îi slujeşti (ты собака и собаке служишь)”, după care a continuat: „eu te voi omorî şi voi plăti doar o amendă de două ruble argint” [96]. Prin aceste cuvinte, Vasile Mârzac, făcând parte din categoria mazililor, se considera superior unui soldat rus. Jidenku scria că martori ai acestui conflict au fost ostaşul Savelii Voronţov şi subofiţerul Efimov, care la acel moment inspectau grajdul. La chemarea lui Vasile Mârzac au sărit o mulţime de moldoveni, în număr de 15 persoane, majoritatea în stare de ebrietate, cauzându-le lovituri grave, iar ostaşul Jidenku cu leziuni corporale a fost internat în ambulanţa militară [97].

Pentru examinarea incidentului, la 6 februarie 1856 a fost trimis căpitanul de cavalerie al acestui regiment Dirin, care după examinarea cazului i-a raportat şefului diviziei 7 de cavalerie [98].

În aceeaşi zi, la 6 februarie 1856, şeful diviziei 7 de cavalerie îi scria guvernatorului militar al Basarabiei general-maiorului M.S. Ilinski că Vasile Mârzac „în prezent îşi vinde averea, probabil în scopul de a se ascunde de pedeapsa meritată” [99].

Din raportul comandantului regimentului Fridrih Virtemberg, colonelul Vitta, din 28 ianuarie 1856, aflăm că a doua zi Vasile Mârzac a sosit la căpitanul de cavalerie Aldiev pentru a se supune, dar, aflând că acesta a raportat deja instanţelor superioare, i-a spus cu impertinenţă că „dacă într-adevăr este aşa cum spune, el n-are de ce să se teamă” [100]. Aldiev scria că drept argument al revoltei şi atitudinii răuvoitoare a locuitorilor satului Pituşca faţă de armatele imperiale servesc următoarele două exemple:

1. Recent, un locuitor, refuzând să transporte un soldat bolnav în ambulanţa militară, deşi era rândul lui, după cum afirma starostele satului, a rupt medalia din pieptul soldatului Zaharia Ustinov, trimis de căpitanul de cavalerie Aldiev, împreună cu soldatul bolnav, aruncând-o la pământ, defăimându-l cu cuvintele „aceasta este o decoraţie de câine” (это собачий ордин) [101].

2. Ofiţerii de rang inferior (subofiţerul Efimov şi soldaţii Rubanovici, Jilka şi Tiuk) i-au adus la cunoştinţă căpitanului de cavalerie Aldiev că locuitorii satului Pituşca se ridică deschis împotriva puterii existente, declarând că „ei doresc ca mai bine să depindă de guvernul turc, decât de cel rusesc” (*они желали бы лучше зависеть от турецкого правительства, чем от русского*) [102].

În concluzie, Vitta scria că „furia şi asistenţa deosebită faţă de numele sfânt şi faţă de meritele deosebite pentru participarea în războaie, pentru cinstea guvernului rus, merită o atenţie deosebită…, cu atât mai mult că, reieşind din zvonurile răspândite despre redresarea hotarelor de stat din partea Basarabiei, persoanele imorale, tălmăcind voluntar aceste zvonuri, sunt în stare să provoace tulburări, adică să încurajeze refuzul locuitorilor de a se mai supune puterii legale” [103].

Din memorie succint expus în dosarul anchetei penale [104] constatăm că, în timpul anchetei, Vasile Mârzac şi Ioan Vasile Mogâldea nu şi-au recunoscut vina,

declarând că în genere nu ştiu a vorbi ruseşte, iar Vasile Mârzac s-a plâns că subofiţerul Efimov şi alţi soldaţi l-au bătut, iar soţia lui s-a plâns comandantului şef [105].

În timpul judecăţii, starostele satului, Ilie Ciobanu, a declarat că subofiţerul Efimov i-a încartiruit pe soldaţi în casa lui Vasile Mârzac fără ştire şi fără consimţământul lui, cu atât mai mult că grajdul lui Mârzac era dat deja în încartiruire [106]. Este destul de important că, în timpul judecăţii, toţi sătenii ai ieşit în apărarea lui Vasile Mârzac şi Ioan Vasile Mogâldea.

Concluzii

Analiza datelor de arhivă inedite, documentelor publicate şi a lucrărilor în care este abordat tangenţial subiectul pus în discuţie ne permite să concluzionăm că ţarismul a promovat în provincia nou-anexată o politică imperial-colonială. Faptul poate fi demonstrat prin atitudinea pe care administraţia imperială a avut-o faţă de unele categorii privilegiate ale populaţiei, în special faţă de mazili şi ruptaşi.

Deşi mazilii beneficiau de anumite privilegii, administraţia imperială nu-i agrea şi a făcut tot posibilul pentru a-i suprima. Această măsură a coincis şi cu politica imperială rusă de a unifica organizarea administrativă şi socială în provincia nou-anexată. Procesul s-a produs pe seama înlăturării lor treptate, în special a mazililor, din diferite funcţii administrative şi gospodăreşti şi subminarea prestigiului lor social. Cu timpul, drepturile mazililor au fost limitate, aceștia fiind impuşi să îndeplinească prestaţiile locale şi să achite diferite taxe laolaltă cu birnicii. Ca urmare, unii din ei, pentru neprezentarea la timp a documentelor ce atestă provenienţa sau diferite încălcări, au fost transferaţi în categoria ţăranilor, alţii ruinându-se s-au dizolvat în categoriile sociale înrudite ale ţărănimii. În pofida acestui fapt, mazilii au continuat să-şi păstreze, şi după suprimare, în calitate de categorie socială identitatea şi trăsăturile distincte de ordin social şi spiritual.

Dacă mazilii aveau o componenţă mai compactă social şi etnic, componenţa ruptaşilor era destul de diversă şi pestriţă, incluzând elemente autohtone şi străine, transferate de peste hotare în Moldova din mediul ţărănesc, dar şi cele din mediul urban autohton, care n-au fost înscrise în categoriile privilegiate ale societăţii, nu aveau sediu permanent şi nu erau înscrişi în categoria birnicilor, beneficiau de unele privilegii în baza cărţilor de danie emise de domn.

Conform statutului juridic, ruptaşii se împărţeau în trei categorii de bază: *ruptaşii propriu-ziși*, *ruptaşii de cămară* şi *ruptaşii de vistierie*, care, din punct de vedere economic şi social, puţin se deosebeau unii de alţii. Deşi, spre deosebire de alte categorii de ţărani, ruptaşii beneficiau, la început, de anumite privilegii, ei totuşi nu constituiau o categorie privilegiată, similar altor stări privilegiate, pe care ar fi putut conta ţarismul, cum s-a încercat să se afirme în istoriografia sovietică. Pe parcurs, chiar şi acele neînsemnate privilegii de care beneficiau – scutirea de prestaţiile locale şi pedepsele corporale fără sentinţa judecăţii – au fost anulate. Ca rezultat, majoritatea din ei s-au ruinat şi au căzut în dependenţă faţă de moşieri şi faţă de stat.

Dar şi în asemenea condiţii, prin Regulamentul *Despre drepturile de avere ale locuitorilor Basarabiei* din 10 martie 1847, mazilii şi ruptaşii din Basarabia au fost

lichidaţi ca stare socială şi fiscală şi incluşi în categoria odnodvorţilor ruşi, fapt care a afectat serios statutul social şi juridic al acestor categorii sociale/fiscale ale populaţiei.

Analiza datelor recensămintelor fiscale ne demonstrează o tendinţă evidentă de creştere a numărului odnodvorţilor, deşi această tendinţă este una dictată, mai mult, de sporul natural al populaţiei, specifică şi celorlalte categorii sociale ale populaţiei din Basarabia pe parcursul secolului al XIX-lea.

Majoritatea absolută a odnodvorţilor trăiau pe pământurile deţinute în posesie. Se observă şi tendinţa de micşorare a numărului odnodvorţilor care trăiau pe pământurile statului şi cele orăşeneşti şi majorarea, deşi neesenţială, a celor care deţineau pământuri în posesie. Aceleaşi date statistice ne demonstrează că majoritatea odnodvorţilor locuiau în mediul rural. Numărul odnodvorţilor care locuiau în mediul urban era în descreştere şi constituia un număr destul de mic din numărul total al populaţiei.

Note:

1. *A se consulta*, în acest sens: *Istoria, arheologia, etnografia Moldovei. Indice al literaturii sovietice*. Vol. I. 1918-1968, Chişinău, 1973, p. 100-105, 111-118; Vol. II. 1969–1980, Chişinău, 1982, p. 121-124, 127-131; Ion Madan, *Cercetări în domeniul ştiinţelor umanistice la Universitatea de Stat din Moldova (1974–1995). Contribuţii bibliografice*, Chişinău, 1996, p. 384-395. Idem, *Istorie, arheologie, etnografie. 1981–2001. Contribuţii bibliografice*, Chişinău, 2001, p. 186-198; Ion Ţurcanu, *Bibliografia istorică a Basarabiei şi Transnistriei*, Chişinău, 2005, passim.
2. Apariţia *odnodvorţilor* drept categorie socială în Rusia poate fi datată cu al doilea pătrar al sec. al XVIII-lea şi este legată de politica fiscală promovată de Pertu cel Mare. Potrivit recensământului fiscal din anii 1676–1710, toţi oamenii slujitori încadraţi în serviciu mai înainte (până la Petru I) au fost împărţiţi în două categorii: odnodvorţi (cei care îşi asigurau existenţa doar de pe seama agriculturii şi nu primeau niciun fel de remunerare bănească) şi oamenii slujitori din anii precedenţi (care făceau serviciul militar şi primeau soldă bănească), fiind incluşi în categoria contribuabililor. În categoria odnodvorţilor erau incluse deseori şi alte categorii, care locuiau la periferiile naţionale ale Imperiului Rus şi care aveau ca sursă de existenţă doar agricultura; aceştia nu primeau niciun fel de remunerare bănească. La 22 ianuarie 1719 odnodvorţii şi oamenii slujitori încadraţi în serviciu mai înainte au fost incluşi în categoria ţăranilor de stat şi impuşi aceloraşi prestaţii. Dar, măsura respectivă a provocat nemulţumirea acestei categorii sociale, care înainte beneficia de anumite privilegii. Ulterior, pe timpul domniei Elisabetei Petrovna (1741–1761), a fost creată o comisie specială pentru cercetarea situaţiei în care s-au pomenit odnodvorţii. Rezultatele activităţii acestei comisii şi-au găsit reflectare în instrucţiunile din 1754 şi 1766, care îmbunătăţeau parţial situaţia acestei categorii sociale (Н.К. Ткачева, *Из истории однодворцев в XVIII в. Тезисы докладов десятой сессии симпозиума по аграрной истории Восточной Европы (Ленинград, январь 1968 г.)*, М., 1968, с. 107-110).
3. Termenul de „identitate”, definit generic prin ansamblu de date prin care se identifică o persoană, presupune, în termenii ştiinţelor sociale contemporane, o serie întreagă de noi implicaţii, descriind concepţia şi expresia individualităţii unei persoane, concepţie şi expresie care sunt determinate inclusiv de afilierile persoanei la diverse grupuri: în cazul nostru, cea socială.

4. Discutat la şedinţa Consiliului de Stat din 18 ianuarie şi 10 februarie 1847, dar adoptat la 10 martie.
5. Despre drepturile şi privilegiile odnodvorţilor a se vedea mai detaliat: *Arhiva Naţională a Republicii Moldova* (în contunuare *ANRM*), F. 8, inv. 1, 1869–1874, d. 43, f. 46.
6. *ANRM*, F. 3, inv. 1, d. 97, f. 86.
7. *Bătrân* – denumire dată părţilor din moşiile răzeşeşti, care au fost divizate potrivit spiţei genealogice a satului dat (*Instituţii feudale din Ţările Române*. *Dicţionar*, p. 40-41, 323).
8. *ANRM*, F. 3, inv. 1, d. 97, f. 87.
9. *Полное собрание законов Российской Империи* (*ПСЗРИ*), собр. II, т. XXII, отд. первое, 1847, № 20987, СПб., 1848, с. 190.
10. *Памятная книжка Бессарабской области на 1862 год*, Кишинев, 1862, с. 153.
11. Я. Гросул, И. Будак, *Крестьянская реформа '60–'70 гг. XIX века в Бессарабии*, Кишинев, 1956, с. 157.
12. *ANRM*, F. 24, inv. 1, d. 52, f. 1-2; *Положение крестьян и крестьянское движение в Бессарабии. (1812–1861 годы). Сборник документов*. Составители И.А. Анцупов, К.П. Крыжановская. Том. III, Часть I, Кишинев, 1962, с. 575.
13. Н.В. Лашков, *Бессарабия – к столетию присоединения к России. 1812–1912 гг. Географический и историко-статистический обзор состояния края*, Кишинев, 1912, с. 68.
14. Я. Гросул, И. Будак, *Крестьянская реформа '60–'70 гг. XIX века в Бессарабии*, Кишинев, 1956, с. 157.
15. Ya.S. Grosul, I.G. Budak, *op. cit*., p. 157. Autorii indică greşit anul: în loc de 1847 indică 1857.
16. П.Г. Горе, *Историческая записка об однодворцах (мазилах)*, Кишинев, 1908, с. 8-9.
17. *Русские в Южной Бессарабии (К истории колонизации)*. В: *Русский архив*, М., 1902, книга II, с. 155.
18. Dosarele cu referire la confirmarea titlului de odnodvorţi în aceste sate *a se vedea*: *ANRM*, F. 3, inv. 3, d. 81, f. 1-3; d. 82, f. 1-3; d. 83, f. 1-41; d. 84, f. 1-2; d. 86, f. 1-1; d. 88, f. 1-15; d. 89, f. 1-23; d. 90, f. 1-6, d. 91, f. 1-25, d. 92, f. 1-17; d. 93, f. 1-2; d. 94, f.1-9; d. 95, f. 1-55; d. 96, f. 1-2; d. 97, f. 1-18; d. 98, f. 1-7; d. 99, f. 1-17; d. 100, f. 1-7; d. 101, f. 1-7; d. 102, f. 1-7; d. 103, f. 1-15; d. 104, f. 20; d. 105, f. 1-3; d. 106, f. 1-20; d. 107, f. 1-34; d. 108, f. 1-36; d. 109, f. 1-16; d. 110, f. 120; d. 111, f. 1-70; d. 112, f. 1-16; d. 113, f. 1-26; d. 114, f. 1-32; d. 116, f. 1-13; d. 117, f. 1-15; d. 118, f. 1-16; d. 119, f. 1-20; d. 120, f. 1-202; d. 121, f. 1-2; d. 122, f. 1-14; d. 163, f. 1-49; d. 124, f. 1-131; d. 125, f. 1-16; d. 126, f. 1-3; d. 127, f. 1-65; d. 129, f. 1-47; d. 130, f. 1-15; d. 131, f. 1-27; d. 132, f. 1-19; d. 133, f. 1-16; d. 1345, f. 1-23; d. 135, f. 1-22; d. 136, f. 1-19; d. 197, f. 1-24; d. 138, f. 1-12; d. 139, f. 1-20; d. 140, f. 1-40; d. 141, f. 1-24; d. 142, f. 1-25; d. 143, f. 1-28; d. 144, f. 1-24; d. 145, f. 1-12; d. 146, f. 1-12; d. 147, f. 1-30; d. 148, f. 1-2; d. 149, f. 1-19; d. 150, f. 1-36; d. 151, f. 1-21; d. 152, f. 1-25; d. 153, f. 1-3; d. 154, f. 1-2; d. 156, f. 1-54; d. 157, f. 1-30; d. 158, f. 1-12; d. 159, f. 1-10; d. 160, f. 1-28; d. 161, f. 1-6; d. 162, f. 1-18; d. 163, f. 1-4; d. 164, f. 1-12; d. 165, f. 1-29; d. 166, 1-26; d. 167, f. 1-13; d. 168, f. 1-20; d. 168, f. 1-131; d. 170, f. 1-31; d. 171, f. 1-10; d. 172, f. 1-20; d. 173, f. 1-12; d. 175, f. 1-12; d. 176, f. 1-8; d. 177, f. 1-8; d. 179, f. 1-22; d. 180, f. 1-16; d. 181, f. 1-3.
19. ANRM, F. 3, inv. 3, d. 95, f. 1 verso.
20. *ANRM*, F. 3, inv. 3, d. 89, f. 1-1 verso.
21. *Câşlă* – aşezare bazată pe creşterea vitelor (T. Porucic, *Regiunile naturale dintre Prut şi Nistru*. În: *Viaţa Basarabiei*. Revistă lunară editată de Asociaţia culturală „Cuvânt

Moldovenesc”, Chişinău, 1933, martie, anul II, nr. 3, p. 156). Alte surse atestă câşla ca un loc de iernare, construcţii pentru adăpostul vitelor în timpul iernării (*Documente turceşti privind istoria României*. Vol. I, 1455–1774, Bucureşti, 1976, p. 334).
22. *ANRM*, F. 3, inv. 3, d. 89, f. 4-4 verso.
23. *Ibidem*, f. 12, 13.
24. *Ibidem*, f. 9-9 verso.
25. *ANRM*, F. 3, inv. 3, d. 106, f. 2-2 verso.
26. *Ibidem*, f. 3 verso-4. Mărturiile odnodvorţilor din aceste localităţi a se vedea detaliat: *Ibidem*, f. 5-6 verso.
27. *Ibidem*, f. 8-9 verso.
28. *Ibidem*, f. 10-10 verso.
29. *ANRM*, F. 3, inv. 3, d. 94, f. 1-2.
30. *ANRM*, F. 3, inv. 3, d. 91, f. 1 verso.
31. *Ibidem*, f. 12-13.
32. *ANRM*, F. 3, inv. 3, d. 105, f. 1.
33. *Ibidem*, f. 1-1 verso.
34. *Registru (tabel, formular de serviciu) pentru clerici* – registru de evidenţă a clerului din Basarabia în sec. al XIX-lea. Registrul era alcătuit din trei compartimente de bază. Compartimentul întâi – *Registru pentru biserică* (Vedomostie pentru biserică…) conţine informaţii detaliate cu referire la anul construirii bisericii, cu sprijinul cui biserica a fost construită, descrierea succintă a bisericii, statele de funcţii la data (anul) completării registrului, proprietatea funciară pe care o poseda biserica, viza de reşedinţă şi domiciliul feţelor religioase încadrate în serviciul divin din cadrul bisericii, distanţa bisericii de consistoriu şi bisericile limitrofe, timpul inventarierii averii bisericeşti, prezenţa şi starea registrelor parohiale ale bisericii şi limba în care se desfăşoară serviciul divin. În compartimentul doi – *Pentru clerul bisericii date* (Pentru clirosul a aretatei biserici) se conţin informaţii despre preot, diacon şi paracliser, anume; vârsta, studiile, locul de muncă cu indicarea datei, lunii şi anului de transfer de la un post în altul, componenţa familiei cu indicarea vârstei şi studiilor persoanelor de sex masculin. Acest compartiment mai conţine informaţii despre cunoştinţele persoanelor date – ştiu sau nu a citi, au cântat sau nu Catehismul, ce fel de comportament au, cum se comportă copiii la şcoală şi în familie, în ce legătură de rudenie se află reprezentanţii clerului, dacă persoanele date nu se află sub anchetă penală şi dacă nu au fost judecate sau amendate (*ANRM*, F. 208, inv. 11, d. 795, f. 7).
35. *A se vedea* aceste documente: *ANRM*, F. 3, inv. 3, d. 105, f. 3-3 verso, 6-7.
36. *Ibidem*, f. 1 verso.
37. *Ibidem*, f. 12.
38. *ANRM*, F. 3, inv. 3, d. 92, f. 3.
39. *Ibidem*, f. 6-6 verso, 7 verso.
40. *ANRM*, F. 3, inv. 3, d. 93, f. 1,6.
41. *Ibidem*, f. 6.
42. *ANRM*, F. 3, inv. 3, d. 95, f. 1-1 verso.
43. *Ibidem*, f. 3.
44. *Ibidem*, f. 3 verso-4.
45. *ANRM*, F. 3, inv. 3, d. 102, f. 1.
46. *Ibidem* f. 3-3 verso.
47. *ANRM*, F. 3, inv. 3, d. 104, f. 2-2 verso.
48. *Ibidem*, f. 4 verso-6 verso.
49. *Ibidem*, f. 2 verso-3.
50. *Ibidem*, f. 8 -9 verso.
51. *ANRM*, F. 3, inv. 3, d. 101, f. 1-1 verso.

52. *Ibidem*, f. 2-4.
53. *Comunitatea mic-burghezilor* – comunitate constituită în mediul urban, în Basarabia, după anexarea ei în 1812 la Imperiul Rus, potrivit principiului social, etnic şi religios existent în Imperiul Rus, în scopul organizării activităţii economice, spirituale şi reglementării repartizării impozitelor şi prestaţiilor (Valentin Tomuleţ, *Basarabia în epoca modernă (1812–1918) (Instituţii, regulamente, termeni)*. Ediţia a III-a, revăzută şi adăugită, Iaşi, 2014, p. 230).
54. *Arhiva Istorică de Stat din Rusi*a (în continuare *AISR*), F. 1287, inv. 37, d. 871, f. 3-3 verso.
55. *Ibidem*, f. 3 verso-4.
56. *Ibidem*, f. 4-4 verso.
57. В. Жуков, *Динамика роста и состава городского населения Кишинева (1812–1861 годы)*. В: *Труды Центрального Государственного Архива МССР*, Кишинев, 1962, том I, с. 190, 192.
58. *AISR*, F. 1287, inv. 37, d. 950, f. 2.
59. *AISR*, F. 1287, inv. 37, d. 871, f. 5.
60. *Ibidem*, f. 5.
61. *Ibidem*, f. 5-6.
62. V. Jukov, *op. cit*., p. 190, 192.
63. *AISR*, F. 1287, inv. 37, d. 950, f. 2.
64. *Ibidem*.
65. *Ibidem*, f. 7.
66. *Ibidem*, f. 7 verso-8.
67. Despre decizia Consiliului Suprem din 18 martie 1843 a se vedea: *ПСЗРИ*. Собр. II , т. XVIII, 1843, отд. первое, №16597, СПб., 1844, с. 119-120.
68. *ANRM*, F. 88, inv. 1, d. 1142, f. 204, 206-206 verso.
69. *Ibidem*, f. 206 verso-207 verso.
70. *Cetăţean de onoare* – stare socială privilegiată, deosebită de orăşeni, creată prin manifestul imperial din 10 aprilie 1832 şi divizată în *cetăţeni de viţă* şi *personali*, dar care nu erau întruniţi într-o organizaţie de castă (Е.Ф. Зябловский, *Российская статистика*. Часть I. Издание второе, СПб., 1842, с. 52). Statutul de cetăţean de onoare era acordat fie personal pe durata vieţii, fie ereditar şi negustorilor care activau o perioadă de 10 ani la rând în prima ghildă sau 20 de ani în a doua ghildă într-un oraş, cât şi negustorilor care aveau funcţia de consilier de comerţ sau care au primit un ordin imperial, marilor industriaşi, persoanelor care s-au remarcat în domeniul ştiinţei şi artei, celor cu studii universitare, precum şi copiilor de nobili. Ei erau scutiţi de impozite, prestaţii personale, serviciu militar obligatoriu şi de pedepse corporale, aveau dreptul de a alege şi de a fi aleşi în organele de administraţie orăşenească, de a se numi în actele oficiale *cetăţean de onoare*; casele lor erau dispensate de încartiruire (*Свод Законов Российской Империи. Законы о состояниях*, СПб., 1833, с. 114-116, 118-119).
71. *ANRM*, F. 2, inv. 1, d. 8671, f. 1.
72. *Ibidem*, f. 3-3 verso.
73. *Ibidem*, f. 5.
74. *Ibidem*, f. 10.
75. П.Г. Горе, *Историческая записка об однодворцах (мазилах)*, Кишинев, 1908, с. 4.
76. L.T. Boga, *Despre mazilii din Basarabia.* În: *Cuvântul Moldovenesc*. Gazetă săptămânală cu tot felul de învăţături şi ştiri din toată lumea, tipărită pentru trebuinţele norodului moldovenesc din Basarabia de către Asociaţia „Astra", Chişinău, Anul IV, nr. 11, 8 martie 1929, p. 2.
77. *Ibidem*.
78. *Ibidem*.

79. *Recensământ fiscal* – listele nominale ale populaţiei care au fost supuse recensământului populaţiei, efectuat în sec. al XVIII-lea – prima jumătate a sec. al XIX-lea de Administraţia imperială rusă în guberniile interne şi la periferiile naţionale în scopuri fiscale. De la mijlocul anilor '30 ai sec. al XIX-lea, evidenţa populaţiei din Basarabia se efectua în baza unor principii noi, răspândite pe întreg teritoriul Imperiului – recensămintele fiscale, numite *revizii*. În recensămintele fiscale erau incluse persoanele din categoriile sociale contribuabile – ţărani, mic-burghezi, odnodvorţi etc. Categoriile sociale care nu erau supuse capitaţiei – nobilii, clerul, funcţionarii etc., în recensămintele fiscale nu erau incluse. Recensământul fiscal era documentul de bază pentru încasarea capitaţiei. Ulterior recensămintele fiscale erau generalizate în date statistice la nivel de judeţ, gubernie şi întreaga Rusie, cunoscute cu denumirea de „**окладные книги**", „**переписные книги**" sau „**перечневые росписи**". În Basarabia au fost efectuate 3 recensăminte fiscale: 1835, 1850 şi 1858 (Valentin Tomuleţ, *Basarabia în epoca modernă (1812–1918) (Instituţii, regulamente, termeni)*. Ediţia a III-a, revăzută şi adăugită, Iaşi, 2014, p. 462).
80. *ANRM*, F. 2, inv. 1, d. 5776, f. 3 verso.
81. *ANRM*, F. 88, inv. 1, d. 1584, 1585, 1586, 1587.
82. *Răzeşi-odnodvorşi* – ţărani odnodvorţi care deţineau în proprietate loturi de pământ pe moşiile răzeşeşti cu dreptul de proprietate ereditară (*ANRM*, F. 88, inv. 1, d. 1586, f. 111-112, 129-129 verso, 223-223 verso).
83. *Falce* – unitate obişnuită de măsură moldovenească, folosită la măsurarea pământului. În Basarabia, 3 fălci constituiau 4 desetine domneşti (*ANRM*, F. 2, inv. 1, d. 6314, f. 3-3 verso). Desetină – unitate de măsură agrară egală cu 1,09 ha (Vasile Breban, *Dicţionar general al limbii române*, Bucureşti, 1992, vol. I, p. 269).
84. *ANRM*, F. 88, inv. 1, d. 1586, f. 111-112.
85. *Ibidem*, f. 129-130.
86. *Ibidem*, f. 165-165 verso.
87. *Ibidem*, f. 207-207 verso.
88. *Ibidem*, f. 209-209 verso.
89. *Ibidem*, f. 73-73 verso.
90. *Ibidem*, d. 1585, p. I, f. 171-172.
91. În ţinutul Akkerman, spre exemplu, odnodvorţii erau notaţi între paranteze – răzeşi (ANRM, F. 151, inv. 1, d. 5, p. III, f. 533).
92. Despre drepturile şi privilegiile odnodvorţilor *a se vedea* mai detaliat: *ANRM*, F. 8, inv. 1, 1869–1874, d. 43, f. 46.
93. *ANRM*, F. 8, inv. 1, 1869–1874, d. 43, f. 20-20 verso.
94. Despre protestele şi revoltele mazililor şi ruptaşilor din Basarabia în anii 1812–1828, *a se vedea*: Valentin Tomuleţ, *Cronica protestelor şi revendicărilor populaţiei din Basarabia (1812–1828)*, vol. II, Chişinău, 2007, passim.
95. *ANRM*, F. 2, inv. 1, d. 6413, f. 1.
96. *Ibidem*, f. 1-1 verso.
97. *Ibidem*, f. 1 verso.
98. *Ibidem*, f. 5.
99. *Ibidem*, f. 6.
100. *Ibidem*, f. 9-9 verso.
101. *Ibidem*, f. 10.
102. *Ibidem*.
103. *Ibidem*, f. 10-10 verso.
104. Materialele anchetei penale *a se vedea*: *Ibidem*, f. 15-25 verso.
105. *Ibidem*, f. 18 verso.
106. *Ibidem*, f. 19 verso.

DATE INEDITE ȘI MAI PUȚIN CUNOSCUTE PRIVIND PRODUCȚIA TEGULARĂ DIN BASARABIA (SEC. XIX – PRIMA PARTE A SEC. XX)

Dr. Sergiu TABUNCIC
Institutul de Istorie al AȘM

Inedited and lesser known data on tegular production in Bessarabia (XIXth century – first of XXth century)

Summary

The study contributes to the knowledge of the production of burnt-clay building materials from Bessarabia in the XIXth century and the first half of the XXth century. It is based on the information contained in historical and statistical works, advertising data and epoch images, as well as on unpublished documents referring to the activity of brick and tile factories. The production of tegular materials has gone through various stages of development: from domestic craft and small manufacturing workshops to factory production.

În ultimul timp, la Chișinău și în alte localități din Republica Moldova au fost descoperite piese izolate din categoria materialelor tegulare – cărămizi, ţigle, tuburi de apeduct, cât și teracote, dale, clinchere datând din perioadele modernă și interbelică. Repertoriile arheologice publicate până acum nu menționează acest gen de relicve, cu excepția unui singur caz, unde apare semnalată o cărămidă din epoca modernă, aflată în fondurile Muzeului Național de Istorie a Moldovei (*MNIM*).

Pe parcursul ultimelor aproape trei decenii, odată cu acumularea continuă a datelor despre amplasamentele arheologice din Chișinău [1], s-au întreprins și eforturi de repertorizare a acestora. Contribuții la înregistrarea lor au adus cercetătorii Ion Hâncu (1987) [2], Olga Larina (1993) [3], Serghei Agulnicov și Sergiu Popovici (2010) [4]. Cea mai recentă inventariere a siturilor arheologice ale Chișinăului, precum și actualizarea informațiilor despre descoperirile izolate de antichități din vatra sa a fost realizată de Ion Tentiuc și Mariana Vasilache (2011). Printre aceste descoperiri figurează și o cărămidă ce provine de la havuzul din secolul al XIX-lea din partea veche a orașului, precizându-se că piesa a fost extrasă cu ocazia unor lucrări edilitare din zidăria ruinată a acelui havuz și depusă în anul 1981 la *MNIM* [5].

Demersul nostru își propune să releve evoluțiile din sfera producției tegulare din Basarabia secolului al XIX-lea – prima parte a celui următor, despre care publicațiile apărute până în prezent oferă informații sumare și doar arareori date mai amănunțite. Vom încerca să completăm cercetările mai vechi cu diverse mărturii arhivistice inedite și materiale din publicații mai puțin cunoscute, pentru a contura un tablou mai amplu al domeniului.

În primele decenii de după anexarea Basarabiei la Imperiul Rus, centrele locale de olărit și de confecționare a materialelor tegulare se dezvoltau sub forma micii producții de mărfuri bazată pe munca proprie a producătorilor individuali și membrilor familiilor lor, cât și a lucrătorilor angajați cu plată. De regulă, atelierele meseriașilor aparțineau unor cămătari sau negustori, iar marfa se comercializa în piețele din sate și orașe și era menită să acopere necesitățile locale. Nu există mențiuni care să arate că aceasta s-ar fi exportat din Basarabia. În schimb, după unele surse documentare citate de istorici, în ținut erau aduse din alte regiuni ale Rusiei și din afara ei loturi de cărămizi și vase ceramice [6].

După investigațiile noastre, cea mai timpurie consemnare despre folosirea cărămizilor în construcții în or. Chișinău datează din 21 iulie 1823. Ea se conține într-un dosar păstrat la Arhiva Națională a Republicii Moldova (*ANRM*) și reprezintă o reclamație făcută de Constantin Caramedjii la Arhiepiscopul Chișinăului și Hotinului Dimitrie Sulima, asupra protoiereului Nazarie Ghinculov. Potrivit acesteia, reclamantul ar fi avut o înțelegere cu protoiereul de a-i aduce la comandă cărămizi pentru construcția casei, la prețul de 14 lei pentru 1000 de bucăți. Furnizorul afirma că a primit în avans o sumă de 300 lei, pentru care a livrat cantitatea aferentă de cărămizi. Protopopul între timp ar fi încălcat acea înțelegere, care a fost doar una verbală, cerând să fie aprovizionat cu cărămizi la un alt preț, și anume 10 lei pentru 1000 de exemplare transportate. În plus, petiționarului i se mai cerea restituirea a 100 lei, și pentru că acesta a refuzat să-i înapoieze, a fost pus sub strajă. Constantin Caramedjii se plângea că preotul Ghinculov îi aduce învinuiri nedrepte care îi pricinuiesc pagube financiare, rugându-l pe preafericitul ierarh Dimitrie Sulima să se milostivească de el și să-l apere de nenorocirea ce i se abătuse pe cap. Proiectul de răspuns din 11 august al aceluiași an stipula că plângerea adresată Arhiereului Basarabiei ține de competența autorităților civile, care urmau a fi informate cu privire la cazul petiționarului, pentru a i se găsi rezolvare [7].

Într-o publicație a vremii, apare indicată o dată și mai veche în legătură cu cărămidăriile din satul Visterniceni din coastele Chișinăului. Catagrafia din anul 1820 atestă în acest sat șapte cărămidării stapânite de șase ruși și un bulgar, numit Necola. Una din ele ajungea pe o vară să producă cam 35000 cărămizi, cheltuielile extinzându-se până la 935 lei. Producția era vândută la Chișinău, o mie de bucăți câte 15 și 20 lei. Materia primă pentru cărămidă, lutul, ca și apa, se găseau pe moșia Visternicenilor. Lemnul trebuincios arderii cărămizii era cumpărat din Chișinău cu 20 lei stânjenul [8]. Lucrătorii, în număr de până la șase, erau tocmiți tot din Chișinău și alte locuri cu 100 lei pe o vară. Impozitul anual, egal cu a zecea parte din produsul căpătat, era socotit în bani până la 175 lei de la o fabrică [9].

Potrivit unor mărturii documentare, în 1844 la Chișinău existau circa 5200 edificii și case, aparținând unor instituții de stat, așezăminte publice urbane și persoane particulare. Unele dintre ele erau realizate din piatră, iar cele mai multe din împletituri de trestie sau nuiele, unse cu lut. La acestea se adaugă localurile ridicate din cărămidă (în 1840 existau doar 88 asemenea construcții). În 1865 orașul avea deja 6444 de clădiri (inclusiv edificii de cult), dintre care 3012 erau de piatră, iar restul 3432 din lut, cărămidă,

pământ bătătorit și alte materiale. 63 de construcții aveau acoperiș metalic, 3510 din țiglă ceramică, 2532 de lemn, iar 399 erau amenajate cu învelitori din stuf [10].

După unele date, probabil incomplete, industria cărămizilor în 1834 la Chișinău era reprezentată doar de o singură întreprindere [11].

Atelierele de olărit foloseau în mod obișnuit doar munca meșterului olar, iar cele pentru producerea cărămizii și țiglei, fiind mai mari, utilizau și munca salariată. De exemplu, în 1840 la atelierele comerciantului A. Duhteev din or. Ismail lucrau 40 de persoane, care au confecționat 500000 cărămizi și 300000 țigle în sumă de 4000 ruble. Întreprinderea negustorului I. Chiselevici număra 45 de lucrători, care au produs 700000 cărămizi. Atelierul de cărămidărie al comerciantului O. Slavici avea 16 muncitori, cu doi mai puțini – atelierul mic-burghezului sau târgovețului L. Sokolov, iar alte șapte ateliere dispuneau de un personal alcătuit din 4-10 persoane. În 1840, la Chișinău sunt atestate șase cărămidării cu un număr total de 69 muncitori [12], care trei ani mai târziu produceau mărfuri în sumă de 1792 ruble [13]. În 1844 fabricilor de cărămizi din Chișinău le-a fost reținută o plată a unui impozit de 10 ruble, care alimenta bugetul administrației locale [14].

Unele mărturii se referă la tehnologia de fabricare a cărămizii şi costul muncii prestate. Formele cărămizilor se realizau prin aşezarea şi compactarea argilei preparate din timp în tipare de lemn. Sunt semnalate ateliere, unde se confecţionau cărămizi uscate la soare (nearse) şi cărămizi arse în cuptoare speciale. În anii ’40 ai secolului XIX o mie de cărămizi se vindeau la Chișinău la un preț ce varia de la două la cinci ruble argint. Ieftină se estimează a fi fost și țigla, însă calitatea acesteia, conform unor relatări, nu era tocmai bună. Ea se producea pe moșia orașului și în satul învecinat Râșcani [15]. În anii ’50 ai aceluiași veac o mie de cărămizi nearse se comercializau contra unui preţ de trei ruble, cele arse – de la şapte la nouă ruble, iar aceeaşi cantitate de ţiglă costa 6,5 ruble argint. Un lucrător de la cuptor era răsplătit cu 25 de copeici pentru arderea unei încărcături de 1000 de cărămizi, iar pentru producerea unui număr similar de cărămizi crude se plătea cu 65 de copeici argint [16].

O descriere militaro-statistică a regiunii Basarabia, realizată în anul 1849, menționează unele întreprinderi pentru confecționarea cărămizilor, țiglei și vaselor de lut în localități urbane, precum Bender (trei cărămidării ce fabricau materiale de o calitate destul de proastă), Bolgrad (trei țiglării, câte patru cărămidării și ateliere de olărit), Bălți (o cărămidărie), Ismail (15 cărămidării și 11 țiglării cu produse de o calitate aleasă), Cahul (patru fabrici mai mărunte ce furnizau cărămizile necesare pentru șantierul viitoarei catedrale orășenești), Orhei (o cărămidărie), Reni (două țiglării și trei cărămidării), Hotin (o cărămidărie) și colonia Comrat (o țiglărie, o cărămidărie și un atelier de olărit). În ansamblu, pe teritoriul Basarabiei studiul citează câte o fabrică de cărămizi în jud. Iași (suma mărfurilor produse – 479 ruble) și Orhei (90 ruble), câte trei cărămidării în jud. Hotin (1495 ruble), Bender (283 ruble) și Akkerman (1790 ruble), 19 cărămidării în jud. Chișinău (1777 ruble) și șapte în coloniile bulgărești (3625 ruble). În jud. Orhei este indicată o fabrică de olărit (200 ruble), iar alte două – în jud. Chișinău (37 ruble). Patru țiglării sunt semnalate în jud. Chișinău (1040 ruble) și șase în sloboziile bulgărești (2868 ruble). În zona mai largă, subordonată administrației

speciale a orașului Ismail, funcționau 18 cărămidării (6755 ruble), 13 țiglării (1875 ruble) și patru ateliere de olărit (700 ruble) [17].

În baza unor materiale arhivistice din anul 1856, cercetătorii au stabilit numărul fabricilor de cărămizi și țigle din orașele Basarabiei și prețul produselor confecționate. Orașul Ismail avea 14 asemenea întreprinderi (16445 ruble), Reni – 3 (15000 ruble), Bolgrad – 17 (14400 ruble), Chișinău – 12 (4225 ruble), Bender – 4 (745 ruble), Cahul – 3 (600 ruble), Bălți – 1 (370 ruble), Hotin – 1 (37 ruble) [18]. După unele documente din 1858, în orașele din regiune erau 32 fabrici de cărămizi și țigle cu 86 de lucrători, cifra de preț a mărfurilor constituind 26300 ruble [19].

În Basarabia, în deceniul cinci – începutul deceniului şapte al secolului al XIX-lea constatăm creşterea numărului întreprinderilor de materiale tegulare și o dinamizare a activităţii de producere. În 1842 se numărau 15 cărămidării și țiglării care au realizat mărfuri în sumă de 10000 ruble. În 1861 activau 43 fabrici de cărămizi şi țigle, iar bunurile livrate costau 42000 ruble. După aprecierile cercetătorilor, aceste unități economice prezentau ateliere meşteşugăreşti simple ori întreprinderi manufacturiere, unde produsele se fabricau cu mult aport manual [20].

În anul 1860 la Chișinău s-a organizat o expoziție unde un orășean pe nume Tverdohleb și-a prezentat mostrele de cahle produse în propriul atelier. Pentru fabricarea lor se importa nisip alb din or. Kiev. Sobele lui Tverdohleb erau de bună calitate, potrivit mărturiilor contemporanilor [21].

În același an 1860 în satul Cinișeuți din jud. Orhei funcționau 240 cuptoare de olărie, în care s-au ars vase în sumă de 19200 ruble [22].

O listă a întreprinderilor din Chișinău datând din 1861 semnalează pe raza acestuia nouă ateliere de confecționare a cărămizii cu 27 de lucrători [23].

Conform unor informații statistice din anul 1862, la Chișinău funcționau zece fabrici de cărămizi (producția lor costa 5515 ruble) și opt de țiglă (marfa acestora valora 6655 ruble). S-au păstrat date similare și pentru alte localități, precum or. Bender (patru fabrici de cărămizi, 705 ruble și 74 copeici), Orhei (o fabrică de cărămidă, 80 ruble), Bălți (o fabrică de cărămidă, 3210 ruble), Hotin (două fabrici de cărămizi, 805 ruble), Akkerman, suburbia Popușoi (o fabrică de cărămidă, 300 ruble; o țiglărie, 1500 ruble), târgul Sculeni (cinci fabrici de cărămizi, 2100 ruble), colonia Comrat (trei fabrici de cărămizi, 1365 ruble; o țiglărie, 299 ruble) și satul Visterniceni (șase cărămidării, 12100 ruble). O mie de cărămizi (fără a li se indica dimensiunile) aveau o greutate de 200 puduri, iar un stânjen cub de alicărie de cărămidă cântărea 700 de puduri. Sunt consemnați unii dintre proprietarii fabricilor de cărămizi și țigle din Chișinău: porucicul prusac Gaghen, întreprinderea căruia se afla pe Drumul Muncești, Vieru de la Malina Mică și un oarecare Senițchii, lipsindu-i alte date. O fabrică de cărămidă cu un volum de producție în sumă de 900 ruble este semnalată în târgul Hâncești [24]. Ar putea fi cărămidăria dinspre marginea sud-estică a localității, precum arată o hartă a Basarabiei din a doua parte a secolului al XIX-lea [25].

După alte izvoare, în același an 1862 la Bălți erau trei fabrici de cărămizi la care activau 20 de maiștri și muncitori (producția realizată valora 4500 ruble) [26].

În anul 1863 la Chișinău se atestă un număr de 8 (18 ?) fabrici de cărămizi și țigle, care au produs mărfuri în valoare de 20000 ruble. Respectivele întreprinderi, împreună cu 13 fabrici de lumânări și 9 băi publice au achitat bugetului orășenesc o așa-numită taxă industrială în sumă totală de 160 ruble [27].

La Chişinău în 1865 funcţionau 15 fabrici de cărămizi şi 11 ateliere de olărit, ele având un venit cumulativ anual de 4800 şi, respectiv, 800 ruble [28].

În anul 1886, numărul cărămidăriilor din Chișinău era mai scăzut, de aproximativ 13, ele având circa 70 de angajați [29].

În anul 1887 sunt menționate întreprinderi de cărămizi în suburbiile Chișinăului la Poșta Veche (proprietari: târgoveții Șaia Kleiman, Leiver Zilberman, Copel Kleiman, Teodor Mereacri și un anume Todor) și Visterniceni (proprietari: târgoveața Feiga Preisser și supusul român Avram Șneider). Cărămidării erau și în or. Ismail (fabrica târgovețului Nicolai Ivanovici Cuclin, fondată în 1879; cea a negustorului Vasile Chiricos, întemeiată în 1881; o alta a târgovețului Nicolai Constantinov, înființată în 1880 și arendată comerciantului Cuclin; fabrica târgovețului Gheorghii Nicolaevici Lazarev, arendată de negustorul Copcev) şi Cahul (fabrica târgoveților Ivan și Dorofei Sizov şi Filip Nichitin, fondată în 1866).

O importantă sursă de informare asupra producătorilor de materiale de construcţie este Catalogul expoziţiei agricole şi industriale de la Chişinău din 1889. Organizată de Zemstva Gubernială a Basarabiei, la expoziție au participat persoane, firme, instituții din provincie și din afara ei: Filiala chișinăuiană a Casei de Comerț din Odesa, Cneazul Gagarin (Кн. Юрій Гагаринъ и К°) (sobe de teracotă, țigle de Marsilia, ciment Portland, cărămizi de șamotă rusești, italiene și marsilieze, țevi ceramice, articole de beton, nisip maritim, argilă refractară și garnituri pentru sobe); Gold Aron Moiseevici din Chişinău (sobe de cărămizi); Zaioncicovschii Ivan Adamovici din târgul Ianov, uezdul Konstantinovsk, gubernia Sedlețk (plăci de teracotă, frize de coronament, piese ornamentale și garnituri pentru sobe); Conovalov I. și E., fiii (Коноваловы, И. и Е., сыновья) din satul Elizavetino, uezdul Korceva, gubernia Tver (sticlă de Boemia pentru geam); Krupenskii Mihail Nicolaevici din satul Romancăuți, jud. Hotin (cărămizi); Prațcov Efim Artemovici din suburbia Popușoi, jud. Akkerman (cărămizi și țigle); Firma Puriț și Rubinștein din Odesa (Пурицъ и Рубинштейнъ, фирма) (plăci de asfalt pentru trotuare și pardoseli); Tabenițkii Leonard Ivanovici din satul Sokoleț, uezdul Berdicev, gubernia Kiev (cărămidă roșie); Finkelștein Iosif Isaacovici din satul Verhnii Rogacik, uezdul Melitopol, gubernia Taurida (învelitoare de țiglă olandeză); firma Șpringher (Г.Ф. Шпрингеръ и Х.Г. Фей) din satul Alt-Nassau al aceluiași uezd Melitopol (țiglă franțuzească de producție proprie); V.N. Țâganko și M.M. Sigal, reprezentanții Societății pentru industria minieră și a asfaltului din Sâzrani-Pecerskoe, regiunea Samara (produse de asfalt); Olarii satului Iurceni, jud. Chișinău (Юрченскіе гончари) (diverse produse ceramice, inclusiv conducte și rezervoare) și Comitetul Executiv al Zemstvei județene Chișinău [30] materiale de construcție – piatră, var, nisip, lut, cărămizi) [31]. Printre expozanți se numără și Lusig Ivanovici Goilov, care a prezentat exemplare de cărămidă, țiglă și alte articole ceramice. Catalogul consemnează, într-un caz, că întreprinderea sa se afla la ,,Poiata", iar în altul la ,,Poiana",

unde se putea ajunge trecând prin târgul Călărași din jud. Orhei. În ceea ce ne privește, optăm pentru identificarea acestor toponime cu cătunul Poiata Armenească sau Poiana Luiva, situat altădată pe râul Ichel, nu departe de Călărași [32].

O fabrică de cărămidă a funcționat pe moșia nobilului Matei Derojinskii, proprietar la Tuzara și Călărași, jud. Orhei, la sfârșitul sec. al XIX-lea și începutul celui următor. Posibilele sale urme au fost descoperite întâmplător în or. Călărași în primăvara anului 2014, cu prilejul lucrărilor de adâncire a beciului unei case din sectorul Caina. În scopul salvgardării vestigiilor depistate, s-a efectuat o intervenție arheologică soldată cu rezultate științifice notabile. Ele valorifică o descoperire unică pentru arheologia moldovenească, și anume o instalație de ardere a materialor de construcție din lut, care, probabil, provine de la fabrica lui M. Derojinskii [33].

Date statistice despre fabricile de cărămizi și țigle pentru anul 1890 apar într-o publicație referitoare la starea economică generală a Basarabiei. Ele includ numărul întreprinderilor, cel al muncitorilor și valoarea producției (în ruble), privind deopotrivă localitățile urbane și județele. Pe orașe s-a constatat următoarea situație: Chișinău – 3 fabrici, 6 muncitori, 1104 ruble; Orhei – 1 fabrică, 3 muncitori, 450 ruble; Bălți – 2 fabrici, 13 muncitori, 2000 ruble; Hotin – 4 fabrici, 6 muncitori, 1600 ruble; Bender – 3 fabrici, 8 muncitori, 2150 ruble; Akkerman – 4 fabrici, 16 muncitori, 7800 ruble; Ismail – 14 fabrici, 83 muncitori, 14000 ruble; Bolgrad – 2 fabrici, 10 muncitori, 3000 ruble; Cahul – 3 fabrici, 18 muncitori, 1250 ruble; Reni – 5 fabrici, 10 muncitori, 3000 ruble; Chilia – 1 fabrică, 10 muncitori, 45000 ruble. Cifrele totale pe orașe indică 42 de fabrici cu 183 muncitori și un preț al produselor de 81354 ruble.

Datele referitoare la cărămidăriile și țiglăriile din localitățile sătești ale județelor arată astfel: jud. Chișinău – 12 fabrici, 54 muncitori, 18700 ruble; jud. Orhei – 8 fabrici, 27 muncitori, 11430 ruble; jud. Bălți – 7 fabrici, 36 muncitori, 9900 ruble; jud. Hotin – 6 fabrici, 57 muncitori, 7265 ruble; jud. Bender – 3 fabrici, 12 muncitori, 500 ruble; jud. Soroca – 1 fabrică, 3 muncitori, 400 ruble; jud. Ismail – 2 fabrici, 8 muncitori, 3000 ruble. În total, în zonele rurale din județe sunt semnalate 39 cărămidării și țiglării cu 197 muncitori, iar prețul produselor se situa la suma de 51195 ruble. În întreaga Basarabie se atestau 81 fabrici de cărămizi și țigle cu 380 de angajați, iar marfa confecționată costa 132549 ruble [34].

În 1890 la Chișinău antreprenorul Rihard Ivanovici Kalveit înființează o fabrică de cărămidă, țiglă, teracotă și faianță majolică. În perioada 1900–1901 la întreprindere lucrau 24 de muncitori, iar marfa se ridica la suma de 9700 ruble. Ceva mai mică era fabrica de vase ceramice și cahle a negustorului Abram Moiseevici Gughel. Ea avea 15 angajați, iar valoarea producției era de 6400 ruble [35].

Un clasificator al întreprinderilor industriale din Rusia europeană din anul 1890 ne aduce informații despre cărămidăriile din Basarabia, luându-se în evidență doar fabricile cu mărfuri prețuite la cel puțin 2000 ruble. Ele evidențiază numele proprietarului, anul întemeierii fabricii, numărul lucrătorilor, volumul producției anuale și valoarea ei în ruble, după cum urmează:

Kleiman Șaia, târgoveață, satul Poșta Veche, plasa Mereni, jud. Chișinău, anul fondării 1879, 125000 cărămizi, 2000 ruble, cinci lucrători.

Kleiman Leib, târgoveț, Poșta Veche, anul fondării 1874, 125000 cărămizi, 2000 ruble, șase lucrători.

Idelson Moșca, târgoveț, Poșta Veche, anul fondării 1875, 125000 cărămizi, 2000 ruble, cinci lucrători.

Kleiman Gadal, târgoveț, satul Visterniceni, plasa Mereni, jud. Chișinău, anul fondării 1881, 125000 cărămizi, 2000 ruble, șase lucrători.

Știvl Abram, Visterniceni, anul fondării 1876, 125000 cărămizi, 2000 ruble, șase lucrători.

Rozenberg Ițec, târgoveț, Visterniceni, anul fondării 1881, 100000 cărămizi, 2000 ruble, patru lucrători.

Șterenberg Zeilic, târgoveț, Visterniceni, anul fondării 1881, 115000 cărămizi, 2000 ruble, cinci lucrători.

Manuc-Bei Ivan, dvorean sau nobil, târgul Hâncești, jud. Chișinău, anul fondării 1867, 100000 cărămizi, 2000 ruble, cinci lucrători.

Cuclin Nicolai Ivanovici, or. Ismail, str. Bulgară (la marginea localității), anul fondării 1880, 700000 cărămizi, 6000 ruble, 20 lucrători.

Peresterochi Manuil Romanovici, supus grec, or. Chilia, anul fondării 1889, 300000 cărămizi, 3000 ruble, 24 lucrători.

Cojuharev Vasilii Fedorovici, or. Chilia, 300000 cărămizi, 3000 ruble, 26 lucrători.

Cazimir Maria Ivanovna, moșiereasă din jud. Hotin, 120000 cărămizi, 2000 ruble, 11 lucrători. La Akkerman, pe strada Chișinăului, se aflau întreprinderile: Frații Asvadurov, anul fondării 1870, 200000 cărămizi, 2000 ruble, opt lucrători; Moștenitorii Șciupocencov, 200000 cărămizi, 2000 ruble, opt lucrători; Dicaia Parascovia, târgoveață, anul fondării 1872, 200000 cărămizi, 2000 ruble, opt lucrători și Cruglenco Achim, târgoveț, anul fondării 1882, 100000 cărămizi, 2000 ruble, cinci lucrători [36].

Unii istorici amatori pasionați de trecutul Basarabiei semnalează pentru perioada secolului al XIX-lea, fără precizări cronologice mai exacte, două fabrici de cărămizi, una în satul Chircăiești, jud. Bender și alta pe lângă temnița Chișinăului [37]. Potrivit estimărilor cercetătorilor, numărul cărămidăriilor în intervalul 1870–1899 a crescut de la 50 la 93, iar cel al angajaților sporește de la 241 până la 582 de persoane [38].

Un exemplu concludent pentru dezvoltarea treptată a producției de cărămizi, începând cu atelierele meseriașilor care nu exploatau munca altora și continuând prin practicarea muncii bazate pe organizarea manufacturieră, este cel al târgovețului A. Șciupacenco din suburbia Popușoi a Akkermanului. El s-a ocupat de confecționarea cărămizilor de unul singur, până către anul 1861, iar în următoarele trei decenii a folosit lucrători salariați. În 1890 cei opt muncitori ai săi au produs 200000 cărămizi în sumă de 2000 ruble, iar proprietarul întreprinderii a fost primit în tagma negustorilor [39].

Atelierele de olărit, de cahle și cărămidăriile aveau construcții simple, caracteristice unei înzestrări tehnice reduse, de unde transpare și condiția materială a patronului. În acest sens anumite detalii se fac remarcate în izvoarele vremii, după cum notează cercetătorii. Un document din 1881, amintind de olarul Timofei Tuluca din

Cahul, spune că acesta folosea un cuptor pentru arderea vaselor amenajat într-o groapă de pământ și acoperit cu stuf. În cursul anului, meşterul confecţionase 500 de vase şi alte obiecte ceramice în sumă de 75 ruble. Un document din același an menționează cărămidăria unui alt cahulean, Ivan Sizov, care avea angajaţi cinci muncitori şi avea o dotare tehnică identică. O altă sursă precizează că întreprinderea târgoveţului M. Bronfman din Chişinău era amplasată într-un şopron cu acoperiş de papură, doi meşteşugari şi 10 muncitori lucrând la producerea ţiglei şi cărămizii arse. Şi atelierul lui Matvei Soloviov din Chişinău era instalat într-o încăpere săpată pe jumătate în pământ, unde pe baza lutului din zonă, a nisipului adus din Kiev şi a produselor chimice procurate în dughene locale se lucrau manual sobe din cahle albe simple şi glazurate [40].

În opinia cercetătorilor, industria de cărămizi şi ţigle din Basarabia la hotarul secolelor XIX–XX folosea prioritar lucrători năimiţi, producţia fiind destinată pieţei în mai mare măsură decât satisfacerii eventualelor comenzi. În unele fabrici se aplica diviziunea muncii, îndeosebi în cele dotate cu maşini mecanice sau motoare cu abur. Pe lângă aceste întreprinderi, cărămizi şi ţigle se produceau în cadrul unor manufacturi, ateliere meşteşugăreşti sau gospodării ţărăneşti. În paralel se dezvolta şi sectorul olăriei, unde se atestă preponderent munca aceluiaşi meşter atât la faza de modelare a recipientelor, cât şi la arderea obiectelor din argilă. Activitatea lor în mod obișnuit era controlată de cercurile de cămătari, iar produsele se livrau către cumpărătorii cu ridicata [41].

În anul 1891, la Ismail şi Chilia funcţionau 17 fabrici de cărămizi şi ţigle cu un personal de 90 muncitori, unde s-au produs mărfuri în sumă de 160000 ruble [42].

La Cinişeuţi, în 1894, circa 184 familii cu peste 600 de membri se îndeletniceau cu meşteşugul olăritului. Fiecare familie lucra circa 900 exemplare de felurite vase, producţia anuală ridicându-se la suma de 60000 ruble. Treptat, negoţul mărfurilor a fost acaparat de comercianţii angrosişti, care reuşesc să-i aservească pe olari, transformându-i în muncitori năimiţi. 134 familii s-au pomenit peste măsură de îndatorate acestor toptangii. Călăuziţi de o avariţie morbidă, ei au făcut totul pentru a-i pauperiza pe meşteşugari, intrând în posesia cuptoarelor, instrumentelor şi a materiei prime, pe care le ofereau aceloraşi olari pentru executarea comenzii [43]. Exemplul adus evidenţiază evoluţia relaţiilor capitaliste în industria olăritului, amplificarea lor conducând la intensificarea procesului de diferenţiere socială în colectivităţile de olari.

Un cunoscut om de afaceri din Chişinău, V. Carpenter, se ocupa cu vânzarea ţiglei marsilieze şi ţevilor ceramice, după cum arată un anunţ publicitar din anul 1894. Biroul său se afla pe str. V. Sinadino, colţ cu str. Podolscaia [44]. Dintr-o reclamă similară din 1902 aflăm că biroul avea aparat telefonic cu numărul de apel 162. Între timp, firma îşi schimbase sediul în casa comerciantului de postavuri şi mărunţişuri Eliş Galperin pliată pe unghiul străzilor Alexandrovscaia şi Cupecescaia, dotată şi ea cu un post telefonic având numărul de abonat 171 [45].

O fabrică de cărămidă şi ţiglă dotată cu un motor de 8 CP (cai putere) este atestată în anul 1896 la Saharna, plasa Rezina, jud. Orhei. Fabrica era proprietatea aristocratei Evghenia Ivanovna Apostolopulo şi număra 50 de lucrători, iar marfa valora 20000 ruble [46].

Începând din anul 1899, o fabrică de cărămidă și țiglă a existat pe moșia nobililor Purcel din coastele Chișinăului, pe malurile râului Bâc. În documentele timpului moșia respectivă este consemnată cu numele Ustia, alteori Lupa, iar câteodată Ustia-Lupa sau Lupa-Ustia. Tot ea este cunoscută și sub numele de Movileni. Pe temeiul unor mărturii arhivistice, cartografice, toponimice și geografice, de curând s-a putut identifica aproximativ arealul acestui domeniu și perimetrul amplasamentului fabricii întemeiate de Evghenii Vasilievici Purcel. Aceasta a lăsat o urmă mai adâncă în evoluția producției tegulare din Chișinău, marcând chiar și perioada de după cel de-al Doilea Război Mondial [47].

După informațiile statistice din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, observăm o creștere a numărului fabricilor de cărămizi și țigle și a atelierelor de olărit, o majorare a personalului angajat și a volumului producției. Dacă în 1861 s-au înregistrat 23 întreprinderi de cărămizi și țigle, în 1899 numărul lor a ajuns la 93, iar numărul producătorilor de vase ceramice a crescut de la 13 la 316. Conform datelor din anul 1865, 42 fabrici au produs cărămizi și țigle în sumă de 13962 ruble, iar în 11 ateliere s-au confecționat vase în valoare de 705 ruble. În 1870, 50 de întreprinderi cu 241 muncitori au realizat cărămizi și țigle pentru o sumă de 24800 ruble. În același an, 259 ateliere de olărit cu 455 lucrători au produs mărfuri de 14300 ruble. În 1899 s-au atestat 93 fabrici de cărămizi și țigle cu 582 de salariați și o producție evaluată la 107618 ruble. Lor li se adaugă 316 ateliere de olărit cu un personal de 397 oameni și mărfuri prețuite la 15792 ruble [48].

Unii autori semnalează pentru perioada de la sfârșitul secolului al XIX-lea existența unor mărunte fabrici de cărămizi pe moșiile unor nobili, între care Cazimir în jud. Hotin sau Alexandrovici în preajma Benderului [49].

După statisticile anului 1900, în oraşele şi târgurile Basarabiei existau 42 fabrici de cărămizi, ţigle şi teracotă (279 lucrători; cifra de afaceri – 167000 ruble) şi 36 ateliere de olărit (60 lucrători; cifra de afaceri – 4000 ruble). În localităţile rurale funcționau 39 de cărămidării și țiglării (214 lucrători; cifra de afaceri – 90000 ruble) şi 70 ateliere de olărit (126 lucrători; cifra de afaceri – 22000 ruble). Se consideră însă că aceste date sunt orientative, întrucât nu s-au luat în vedere meşterii particulari din satele Răciula sau Ţigăneşti, ori chiar sate întregi de olari precum Cinişeuţi (jud. Orhei) [50].

În anul 1900 negustorul Gustav Vilghelmovici Klein înființează la Chișinău o fabrică de cărămidă și cahle prevăzută cu un motor de 14 CP, un personal din 15 muncitori și o producție de 3000 ruble. O fabrică de cărămidă și țiglă este fondată în anul 1901 de nobilul Pavel Victorovici Dicescu în satul Gălești, plasa Tuzara, jud. Orhei. Ea avea 40 de angajați, iar marfa produsă valora 7500 ruble [51]. Tot în același an la Chișinău era atestată o fabrică similară, a cărui proprietar se numea S. Hadjiu [52].

Conform unor date, către începutul anului 1901 în Basarabia se numărau 42 fabrici de cărămizi şi ţigle, două fabrici de cahle de sobă şi un şir de ateliere de olărit care funcţionau permanent sau cu activitate sporadică [53].

Pentru anul 1902 s-au păstrat informații despre numărul de angajați a două întreprinderi din Chișinău. Fabrica de cahle A.M. Gughel avea un personal alcătuit din

23 de muncitori, iar fabrica de cărămidă G.V. Klein de la Poşta Veche avea 30 de lucrători. Cercetătorii opinează că înzestrarea tehnică a acestor fabrici era una modestă, specifică întreprinderilor manufacturiere bazate pe predominarea muncii manuale și diviziunea acesteia în cadrul atelierului [54].

După datele Comitetului statistic gubernial al Basarabiei din 1903, industria materialelor de construcție era reprezentată prin 25 de întreprinderi cu o producție în sumă totală de 276000 ruble. Cifrele parțiale indică pentru jud. Chișinău opt fabrici de cărămizi (22000 ruble), două dintre care în or. Chișinău (16000 ruble). Două cărămidării funcționau în or. Chilia (6000 ruble). Câteva cărămidării erau în comunele suburbane ale Akkermanului: două la Popuşoi (40000 ruble) și câte una la Turlachi (10000 ruble) și Șaba (5000 ruble). Tot la Şaba era și o întreprindere de țigle de ciment (20000 ruble). O moară de măcinat gips funcționa în jud. Hotin (44300 ruble), iar în jud. Chișinău o fabrică de cărămidă și țiglă (50000 ruble). În or. Chișinău au mai fost semnalate două fabrici de cahle de teracotă (20000 ruble) [55].

Investigațiile întreprinse la ANRM au dat la iveală un certificat de expertiză mecanică a țiglei produse la fabrica G.V. Klein din Chișinău, emis în decembrie 1905 de Laboratorul Chimic al Filialei Odesa a Societății Tehnice Imperiale Ruse. Actul specifică însușirile fizice ale piesei, reacția plăcii ceramice la tratamentul termic, gradul de absorbție a umezelii, subliniindu-se în final calitatea remarcabilă a țiglei. Redăm textul original rusesc al documentului, pentru a-l pune la îndemâna cercetătorilor interesați:

«Одесское Отдѣленіе Императорскаго Русскаго Техническаго Общества. Химическая Лабораторія. № 248. Одесса, 2 Декабря 1905 года. Г-ну Густаву Клейну въ Кишиневѣ. Удостовѣреніе. Механическое изслѣдованіе присланныхъ Вами образцовъ марсельской черепицы М. «Густавъ Клейнъ, Кишиневъ», дало слѣдующіе результаты [56]:

Вѣсъ 1 черепицы = 6 фун. 6 лот.

Сопротивленіе сжатію на 1 черепицу = 11 пуд. 20 фун.

Замораживаніе 1 черепицы при 15^0 С. показываетъ уменьшеніе вѣса на 2,6 грам.

Впытываніе влаги 1 черепицы = 120 грам.

Произведенныя нами испытанія образцовъ марсельской черепицы фирмы «Густавъ Клейнъ, Кишиневь» показываютъ, что черепица хорошаго качества и по своимъ достоинствамъ почти не уступаетъ лучшимъ сортамъ марсельской черепицы Куишоръ Карвинъ и $К^0$ и братья Ру. Завѣдующій химической лабораторіей Э.А. Дризнеръ» [57].

Un registru din anul 1909 al întreprinderilor industriale din Rusia oferă informații utile și pentru fabricile basarabene de cărămizi, țigle, teracotă și olărit, după cum urmează:

Fabrica de țiglă de la Saharna, proprietară E.I. Apostolopulo. Volumul producției anuale era de 12000 ruble. Mașină locomobilă de 8 CP. 40 de muncitori.

Fabrica de cărămidă, țiglă și teracotă din Chișinău, str. Băcioiului, sectorul 5, proprietar A.M. Gughel. Volumul producției anuale era de 2700 ruble. Mecanism acționat de cai. 9 lucrători.

Fabrica de cărămidă, țiglă și vase ceramice din satul Gălești. Proprietatea descendenților lui P.V. Dicescu (Victor P. Dicescu împreună cu surorile Iulia, Anastasia și Natalia). Volumul producției anuale era de 10700 ruble. Mașină locomobilă de 30 CP. 45 de muncitori.

Fabrica de sobe, cărămidă și țiglă din Chișinău, str. Alexandrovscaia, nr. 1, proprietar supusul german R.I. Kalveit. Producția anuală era de 7000 ruble. Mecanism acționat de cai. 19 lucrători.

Fabrica de cărămidă, țiglă, sobe de teracotă și vase ceramice din satul Poșta Veche, proprietar G.V. Klein. Producția anuală era de 7700 ruble. Mașină locomobilă de 10 CP. 28 lucrători [58].

Un alt ghid al fabricilor și uzinelor din Rusia, cuprinzându-le și pe cele din Basarabia care produceau cărămizi, țigle, sobe și vase de lut, a fost tipărit în anul 1910. De interes pentru noi sunt următoarele date:

Fabrica de cărămidă și țiglă de la Saharna, proprietară E.I. Apostolopulo. Fondată în anul 1896. Producea cărămizi și țigle de tipul Marsilia. Volumul producției anuale era de 500000 unități în sumă de 20000 ruble, 50 de muncitori, 1 motor de 8 CP. Fabrica se afla pe malul Nistrului. Stația de cale ferată Râbnița, 6 verste drum pietruit și șosea.

Fabrica de cărămidă și țiglă a Moștenitorilor Dicescu din satul Gălești. Fondată în anul 1901. Administratoare – Iulia P. Dicescu. Volumul producției anuale era de 150000 cărămizi și 15000 țigle marsilieze în sumă de 7500 ruble. 40 de muncitori. 1 motor de 8 CP. Stația de cale ferată Bucovăț, 5 verste drum pietruit.

Fabrica de teracotă și vase ceramice R.I. Kalveit din Chișinău, strada Alexandrovscaia, nr. 1. Fondată în 1887. Administrator – M. Beniamovici. Producția anuală număra 148000 piese în sumă de 3000 ruble. Adresa pentru telegrame: Chișinău – Kalveit.

Fabrica de cărămidă, țiglă, cahle și articole de olărie din satul Poșta Veche, proprietar G.V. Klein. Fondată în 1900. Biroul fabricii era în Chișinău pe str. Victor Sinadino, nr. 39. Administrator – C.G. Klein. Producția anuală valora 3000 ruble. 15 lucrători. 1 motor de 14 CP. Stația de cale ferată Chișinău, 4 verste drum pietruit și șosea.

Fabrica de cărămidă și teracotă Ș.A. Milman (fosta Gughel) din Chișinău, str. Băcioiului. Fondată în 1897. Arendată de M. Beniamovici. Adresa pentru telegrame: Chișinău – Beniamovici. Producția anuală număra 218000 piese în sumă de 2500 ruble. 13 lucrători.

Fabrica de cărămidă din Ismail, suburbia Broasca, patron Fedor Stepanovici Postârnacenco. Fondată în 1907. Producea 30000 exemplare de cărămizi pentru necesitățile gospodărești ale proprietarului [59].

În primul deceniu al secolului al XX-lea a fost fondată fabrica de ciment și țiglă din satul Lomacinți, jud. Hotin, care avea 15 angajați și un rulaj financiar de 15000 ruble [60].

În anul 1911, Casa Gubernială Basarabeană de Credit Mărunt a procurat cu scopul de a oferi drept împrumut agricultorilor peste două milioane bucăți de țiglă marsilieză de producție locală. Ea se confecționa la fabricile din Chișinău Moștenitorii

Purcel, Frații Botezat, Klein, Kalveit, la fabrica Moștenitorii Dicescu din Gălești, la țiglăriile din jud. Akkerman Erdman și Friht, M. Cantor, Nejelschii, Bauman ș.a. [61].

Potrivit datelor unui studiu din 1912, la Chișinău funcționau 28 fabrici de cărămizi, țigle și olărie și patru fabrici de teracotă și faianță majolică. La Cinișeuți, Saharna, Gălești și la fabricile Kalveit, Klein și frații Botezat din Chișinău se lucrau țigle de Marsilia și plăci de teracotă și faianță. Articolele produse la fabrica lui Kalveit concurau la egal cu cele străine și își găseau o largă desfacere atât pe piața basarabeană, cât și în alte regiuni ale Rusiei europene și chiar în părțile ei răsăritene. Se menționează că articolele ceramice de la Cinișeuți, și cele emailate cu oxizi de plumb și cele nesmălțuite, aveau o popularitate deosebită datorită trăiniciei și frumuseții lor [62].

Cu prilejul înființării unor noi fabrici, Direcțiunea pentru construcții din cadrul Cârmuirii guberniale solicita proprietarilor documentele tehnice în vederea examinării lor și eliberării autorizației de activitate. Despre această practică există informații arhivistice, drept exemplu servind cazul lui Hristofor Zingher sau cel al lui Hristian Eske. Primul a pus la dispoziția sus-menționatei Direcțiuni proiectul fabricii de cărămidă și țiglă de ciment de lângă stația de cale ferată Bulboaca, jud. Bender, iar celălalt proprietar – schița cuptoarelor de ars cărămizi din satul Wenchendorf, jud. Akkerman. Documentele au fost aprobate pe data de 9 august 1912, respectiv, 6 septembrie același an [63].

Despre modelele de țiglă descoperim informații în textele publicitare ale instituțiilor financiare din ținut. O reclamă din anul 1912 vizând Societatea de Credit Mutual din Chișinău (str. Alexandrovscaia, Casa Soborului), pe lângă avantajele operațiunilor bancare releva și oferta de echipament și inventar pentru exploatări agricole, pomicole, viticole și apicole, instalații pentru industria morăritului și produselor lactate, mașini de cusut, garnituri de abur, motoare cu petrol și țigle ceramice marsilieze și de azbociment marca „Террофазеритъ” (Terrofazerit). Toate aceste produse erau puse în comerț de respectiva Societate, la prețuri moderate [64].

După alte reclame din anii 1912 și 1914, Biroul Tehnic M.I. Lucașevschii din Chișinău (stradela Fontannaia, nr. 4, colț cu str. Cupecescaia; tel. 121) comercializa un larg spectru de unelte și mașini agricole ale unor uzine din Rusia și SUA, precum și țigle ignifuge de azbociment marca «Вѣкъ» (Vec), produse la fabrica «Янъ Якъ и К°» (Ian Iac și C°) [65].

O anchetă asupra întreprinderilor industriale din Rusia, publicată în 1913, prezintă informații privitoare la întreprinderile producătoare de materiale tegulare din Basarabia. Fabrica E.I. Apostolopulo din Saharna avea un motor de 10 CP, 60 de lucrători și o cifră de afaceri anuală de 30000 ruble.

La Gălești, fabrica Moștenitorilor P.V. Dicescu avea în dotare două mașini cu abur de 10 CP fiecare și o mână de lucru de 25 de oameni, mărfurile ei valorând 9000 ruble.

Fabrica R.I. Kalveit din Chișinău număra 30 de muncitori, iar cifra anuală de afaceri se ridica la 11000 ruble.

Fabrica G.V. Klein de la Poșta Veche avea în dotare două motoare cu vapori a câte 16 CP, un personal alcătuit din 25 de persoane și o producție anuală de 4000 ruble.

Fabrica din Chișinău Ș.A. Milman, arendaș M. Beniamovici, avea 18 angajați și o producție marfă de 3500 ruble [66].

O reclamă găzduită de o prestigioasă publicaţie basarabeană se referă la fabrica urmașilor lui P.V. Dicescu din Gălești. Ziarul *Drug* a publicat la 14 (27) ianuarie 1914 un text publicitar cu scopul de a-i promova produsele, de unde aflăm amănunte şi despre dotarea ei tehnică. Către acea vreme, întreprinderea trecuse printr-un proces de modernizare asigurat de ingineri germani, după cele mai înalte standarde din domeniu. Producţia anuală era de circa două milioane de articole ceramice, precum ţigla de Marsilia şi Rein, ţigla trasă (tip solzi) și glazurată, cărămida plină simplă şi de placare, cărămida goală de orice format şi cărămida fasonată. La comandă se fabricau sobe de teracotă, ţevi ceramice şi pavaje clincher pentru trotuare şi şosele. Oficiul și depozitul central al fabricii se aflau pe domeniul satului Găleşti din apropierea staţiei de cale ferată Bucovăţ. O altă magazie se găsea la Chişinău pe str. Mitropolit Petru Movilă, nr. 1, cu post telefonic 3-56. Cercetătorilor le va fi interesant să cunoască textul original rusesc al acestui prospect publicitar, pe care îl redăm în continuare: «Галештскій Черепично-Кирпичный заводъ наслѣдниковъ П.В. Дическулъ. Усовершенствованъ подъ наблюденіемъ германскихъ инженеровъ сообразно послѣднимъ изобрѣтеніямъ научной керамики. За послѣднее время заводъ расширенъ до 2-хъ милліоннаго производства въ годъ различныхъ гончарныхъ товаровъ, какъ-то: черепицы Марсельскаго и Рейнскаго форматовъ, черепицы ленточной и глазированной, кирпича обыкновеннаго, облицовочнаго, пустотѣлаго всѣхъ форматовъ, а также и лекальнаго. По спеціальному заказу изготовляются кафли, гончарныя трубы и клинкера шоссейный и тротуарный. Главный складъ и контора помѣщаются въ имѣн. Галешты, Оргѣевскаго уѣзда, ст. Быковецъ. Телефонъ земскій. Отдѣленіе склада: гор. Кишиневъ, Могилевская № 1, телефонъ 3-56» [67]. În același an această reclamă se tipărea și în „Calendarul ilustrat cu adrese al guberniei Basarabia” [68]. În ziua de 10 iunie 1914 fabrica de la Gălești, prevăzută cu cea mai performantă linie de producere a țiglei din Basarabia, a fost sfințită prin săvârșirea unui ritual religios [69].

Un catalog cu adrese și informații utile din Chișinău publicat în anul 1916 atestă fabrica de țiglă Dicescu de pe str. Moghiliovscaia, fabrica de cărămizi și teracotă Beniamovici din str. Alexandrovscaia, nr. 1, fabrica de teracotă Bronfman din aceeași str. Alexandrovscaia la colț cu str. Armenească, precum și cărămidăriile Bronfman, Zonis și Alterman de lângă bariera Tighinei și Purcel din preajma Drumului Muncești, cea din urmă arendată de P.M. Coșelev [70].

În timpul Primului Război Mondial, industria basarabeană ajunsese într-un impas, îndeosebi în anii 1917–1918, când majoritatea utilajelor au fost afectate. Criza era aprofundată și de penuria de combustibil, lipsa forței ieftine de muncă și diminuarea drastică a cererii. Unele întreprinderi și-au sistat activitatea, iar altele și-au diminuat volumele de producție.

Date statistice incomplete din 1914, citate de cercetători, indică în Basarabia un număr de opt fabrici de cărămizi și țigle, la care lucrau 305 muncitori [71]. Istoricii fac referire și la surse documentare din 1917 care atestă 121 de cărămidării, din

care mai lucrau doar 20. La Chișinău și Bender nicio fabrică de cărămizi și țigle nu funcționa, la Ismail opt fabrici lucrau la jumătate din capacitate, majoritatea din cele 15 cărămidării ale jud. Akkerman erau închise, 17 fabrici din jud. Bălți și trei din jud. Hotin staționau [72]. Alte studii menționează în Basarabia 60 de cărămidării şi 22 de ţiglării. Este semnalată o producţie de 17 mil. cărămizi realizată de 46 de fabrici [73].

Vom completa informațiile de mai sus cu materiale provenind din surse arhivistice depistate la *ANRM*. La data de 7 februarie 1917 Comandamentul SNABRUM [74] de la Odesa, în persoana generalului Gruzdi, solicita guvernatorului Basarabiei, Mihail M. Voronovici, să furnizeze date despre fabricile din gubernie și cantitatea de cărămizi simple și refractare disponibilă. În ziua următoare guvernatorul punea această sarcină în fața ispravnicilor și șefilor polițiilor județene.

Polițmaistrul de Akkerman, Iașnicenco, prin raportul din 14 februarie 1917 relata că cele trei fabrici din oraș și alte cinci din suburbia Popușoi nu funcționau din cauza lipsei lucrătorilor și a combustibilului. La Akkerman erau înmagazinate 55000 cărămizi simple, iar la Popușoi cu 25000 mai multe. Capacitatea de producție a celor opt fabrici era de 2,6 mil. cărămizi anual.

La 23 februarie 1917, ispravnicul jud. Akkerman, Secicari, semnala câte o cărămidărie în satele Divizia, Culevcea, Postal, Sofiental, Calcevo, Ciișia, Mansburg și Wenchendorf, la Nicolaevca Nouă – două (cu 65000 cărămizi simple în stoc), tot câte două – la Paris și Tarutino și încă una – la Leipzig. Fabricile din ultimele trei localități aveau în stoc 3000 cărămizi simple. Nicio întreprindere din cele menționate nu funcționa.

Potrivit raportului ispravnicului jud. Bender din 18 februarie 1917, în oraș existau cinci cărămidării. Fabricile lui Aizic Șusterman și Boruh Abramovici aveau fiecare câte două instalații de foc, unde se ardeau anual 600000 cărămizi. Două cuptoare cu o capacitate de ardere de circa 700000 cărămizi pe an avea și fabrica lui Leiba Ohman. Cărămidăriile lui Moșco Șapoșnic și Abram Râbalnic erau dotate fiecare cu un cuptor ce ardea 300000 cărămizi pe an. Fabricile erau închise. În satul Valea Perjei Nouă recrutul Petru Stogu ținea o cărămidărie cu o capacitate de 30000 bucăți anual. La Cimișlia, Iosif Rabinovici exploata două cuptoare cu productivitatea de 60000 cărămizi pe an. În depozitul fabricii se păstrau 30000 cărămizi nearse. Celelalte cărămidării aveau stocul gol.

După raportul din 13 februarie 1917 al polițmaistrului or. Ismail, Slezchic, în opt fabrici se lucrau exclusiv cărămizi simple și, dacă n-ar fi dus lipsă de material arzător, ar fi putut produce 1,1 mil. bucăți anual. Stocurile numărau 65000 cărămizi arse și 200000 cărămizi crude. Randamentul fabricii putea fi dublat, în condițiile existenței forței de muncă și a necesarului de combustibil.

La 17 februarie 1917, ispravnicul jud. Bălți, Tânovschii, adresează un raport, unde menționează că în depozitele fabricilor pot fi găsite 412000 cărămizi arse și 85000 bucăți nearse. Trei cărămidării se aflau la Slobozia-Bălți, câte două la Fălești, Leonardovca, Valea Obrejei, iar câte una la Sâncăuți, Râșcani, Glodeni, Sărata, Năvârneț, Albineț, Sculeni și Izvoare. Fabricile puteau produce până la 10000 cărămizi pe zi, fiecare. Ele dispuneau de o dotare simplă, necesitau reparații și staționau, lipsindu-le mâna de lucru.

Conform raportului ispravnicului Ruga din 18 februarie 1917, în jud. Ismail erau înmagazinate circa 2 mil. cărămizi simple și 100000 refractare. Șase fabrici se aflau la Bolgrad, câte trei la Chilia, Reni și Cahul. În satele din prima circumscripție erau zece fabrici, în cele din circumscripția a doua – șase, iar din circumscripția a cincea – opt.

Potrivit raportului polițmaistrului interimar al or. Chişinău din 14 februarie 1917, fabrica lui Ițec Bronfman din Drumul Băcioiului deținea 4000 cărămizi refractare, 5000 cărămizi simple și 40000 cărămizi uscate la soare. În depozitul fabricii Beniamovici de pe str. Melestiu se găseau 30000 cărămizi crude. Ambele fabrici staționau.

Raportul ispravnicului interimar al jud. Chişinău din 19 februarie 1917 menționează 16 fabrici de cărămizi, șase dintre care se aflau la Poșta Veche. Două dintre acestea îl aveau drept proprietar pe Mendel Averbuh și produceau 300000, respectiv, 400000 cărămizi pe an (în magazii se păstrau 15000 cărămizi arse). Tovii Kleimann era stăpânul unei fabrici cu productivitatea anuală de 500000 cărămizi (în depozit se păstrau 20000 bucăți arse și 30000 cărămizi nearse). Fabrica lui Moșco Presser producea anual 500000 cărămizi (în stoc erau 30000 bucăți nearse). Filippina Klein avea o fabrică ce producea 200000 cărămizi pe an (100000 bucăți nearse erau în depozit). Cărămidăria lui Aron Nahmanovici Brohman, numită și fabrica lui Siținschii, producea pe an 3 mil. cărămizi (500000 bucăți arse și 750000 cărămizi nearse se păstrau în magazii).

La Visterniceni fabrica lui Iosi Gdalevici Kleimann producea anual 400000 cărămizi (20000 bucăți arse și tot atâtea cărămizi nearse erau în stoc). Aceeași capacitate de producție avea și fabrica lui Gdali Abramovici Kleimann (în depozit se găseau 20000 cărămizi arse și 25000 bucăți nearse).

În târgul Hâncești s-au atestat cinci fabrici. Maria Ivanovna Manuc-Bei era proprietara unei cărămidării cu productivitatea de 120000 bucăți anual (în stoc avea 30000 cărămizi arse). O fabrică îl avea drept stăpân pe Leiba Hunovici Cogan (productivitatea anuală – 70000 bucăți; în stoc – 29000 cărămizi arse). Proprietarul unei fabrici era Haim Iosifovici Șmulev-Goldenștein (producea 30000 cărămizi pe an). Moșca Fihman avea o cărămidărie cu productivitatea anuală de 100000 bucăți (în stoc avea 2000 cărămizi arse). O ultimă cărămidărie aparținea lui Ivan Trofimovici Ivanov (producea anual 25000 bucăți).

În satul Mereșeni, moșiereasa Elena Nicolaevna Leonard avea o fabrică ce producea 140000 cărămizi pe an (338000 bucăți arse erau în magazie). Cărămidăria negustorului Petru Oganovici din satul Văsieni avea o capacitate de producție mult mai redusă – 10000 bucăți anual (1000 de cărămizi arse erau stocate în depozit) [75]. În total, fabricile județului Chișinău aveau un potențial de producere de până la 10 mil. 195 mii cărămizi pe an (magaziile acumulau 1 mil. 175 mii bucăți arse și 2 mil. 955 mii exemplare nearse).

Materialele dosarului semnalează la Orhei o cărămidărie cu productivitatea de 100000 bucăți anual. În jud. Soroca apar menționate trei fabrici: două în satul Bujoräuca (puteau realiza 200000 cărămizi pe an; în stoc aveau 22000 cărămizi arse) și una în târgul Otaci (cu o producție anuală de 100000 bucăți). În jud. Hotin sunt atestate patru fabrici: în satele Lipcani și Zăluceni și târgurile Edineț și Briceni. În

cărămidăria din ultima localitate se puteau confecționa zilnic 3000 cărămizi (depozitul păstra 13000 bucăți arse) [76].

Următorul dosar conține o listă a fabricilor de cărămizi, alcătuită de Comitetul Executiv al Zemstvei jud. Chișinău pe 8 aprilie 1917. Șapte fabrici se aflau la Poșta Veche (proprietari: Tovii Kleimann, Iancheli Ovșievici Presser, Moşco Presser, Filippina Iacovlevna Klein, Meer Mordcovici Kleiman, Leia Kleimann, Blum Averbuh), patru la Visterniceni (patroni: Alta-Dvoira Șteinberg, Ițec Roizenberg, Gdali Kleiman, Avraam Știveli), două la Nisporeni (proprietari: Vasilii Petrovici Valicov, Anton Florovici Isaev) și una la Hâncești (patroni: Lavrentii Ivanovici Zanicov și Isaac Moiseevici Șihman). Filipina Klein deținea o cărămidărie la Râșcani, după cum arată foaia de anchetă a acesteia. Întreprinderea se situa la 0,5 verste [77] față de șosea și linia ferată sau 1,5 verste depărtare de Chișinău. Avea cinci cuptoare circulare și unul vertical pentru arderea cărămizii, țiglei și teracotei, care foloseau lemne, și o mașină ce întrebuința cărbuni de mină. Fabrica staționa din pricina absenței mijloacelor financiare și a lucrătorilor. Forța de muncă putea fi recrutată atât din Basarabia, cât și din Podolia. Materia primă necesară se afla pe loc: argila pentru cărămizi chiar la suprafața solului, iar mai la adâncime cea pentru țigle și olane [78].

Dezvoltarea economică a Chișinăului era marcată și de extinderea sa teritorială, prin înglobarea unor suburbii în vatra urbană. În aprilie 1917, Duma orășenească a luat în dezbatere chestiunea strămutării unor așezăminte ale Chișinăului (târgul de vite, depozitele de lemne, tabăra militară) spre satul mărginaș Râșcani, unde se propunea transferarea fabricilor de cărămizi și țigle și construcția depozitelor comerciale, către care urma a fi trasată o linie de cale ferată [79].

Starea industriei produselor ceramice în Basarabia la un an și jumătate de la săvârșirea Unirii este schițată de Gr. Musceleanu într-un articol publicat de ziarul *Argus* (17 septembrie 1919). Conform autorului, fabricile de cărămizi mai mari aveau până la 120 de angajați, iar celelalte dispuneau de doar 20-30 de muncitori. Se mai afirmă că în provincie nu s-au lucrat decât cărămizi, țigle și olane fără a avea dotări speciale (mașini sau prese), afară de fabrica Filip Klein, prevăzută cu o mică instalațiune. Socotim că enunțul nu este tocmai corect, dacă ținem cont de inovaţiile tehnologice adoptate anterior de unele întreprinderi. Pentru anumite fabrici publicația relevă informații mai concrete, pe care le semnalăm în continuare.

Or. Chișinău. Fabrica Brockman Novca. Avea un cuptor ce ardea până la 3 mil. cărămizi anual. Combustibilul folosit era cărbunele. Întrebuința cca 130 lucrători pe zi. Fabrica staționa din cauza lipsei de combustibil; Fabrica Șloim Broufman, str. Băcioiului, nr. 10. Avea un singur cuptor. Putea produce 500000 cărămizi, 300000 olane și 200-250 sobe de încălzit. A lucrat în 1919 cu mult mai puțin. Nu avea combustibil; Fabrica Celvet, numită Beniamovici. Era una din cele mai bune fabrici de sobe pentru încălzit. Staționa din cauza lipsei de combustibil și lucrători; Fabrica de cărămidă Tuba Kleimann. Avea două cuptoare, ardea lemne de foc. Putea lucra 500000 cărămizi anual.

Jud. Chișinău. Fabrica T.J. Kleimann. Dispunea de cinci lucrători; Fabrica Perla I. Roisenberg. Avea doi lucrători; Fabrica Haim A. Stavel. Dispunea de opt lucrători; Fabrica Parascovia Dimova. Avea patru lucrători. Forța motrice o dădea un motor de 6 CP.

Com. Poșta Veche. Fabrica Ușer Kleimann. Avea două cuptoare la care se lucrau până la 300000 cărămizi anual; Fabrica Mendel Averbuh. Avea două instalații de foc. Putea produce 300000 cărămizi anual; Fabrica Moșco Presser. Avea două instalații care ardeau 120000 cărămizi; Fabrica Filip Klein. Putea lucra 200000 țigle și 100000 olane. Avea un cazan cu abur, o stabilă de 20 CP, o mașină de amestecat argila și o presă. Avea și o secțiune pentru fabricat sobe; Fabrica L.G. Kleimann. Avea patru lucrători. Drept combustibil folosea lemne; Fabrica Averbuh M. Moscov. Avea o mașină cu abur și trei mașini pentru cărămizi; Fabrica Ovsciev M. Presser. Avea cinci lucrători. Nu avea mașini.

Com. Visterniceni. Fabricile Avram M. Dorfman și D.A. Kleimar. Ambele aveau câte doi lucrători.

Com. Râșcanovca. Fabrica Zonis Simon. Dispuneau de 12 lucrători. Avea un cuptor sistem Hoffman pentru arderea cărămizii. Lucra și țigle.

Com. Malo-Togatino. Fabrica Serghie Korsakov. Avea un motor de 12 CP. Lucra cărămizi, țigle și diferite piese de ciment.

Com. Nisporeni. Fabrica Stanislav Belocur. Dispunea de șase aparate pentru țiglă. Producea 200000 țigle, 100 pietre pentru fântâni și 100 bucăți pentru coșuri. Întrebuința 12 lucrători și un funcționar. Activitatea fabricii suferea din cauza lipsei de combustibil.

Jud. Akkerman, com. Tatarbunar. Fabrica Șrul Zanvelev. Avea doi lucrători. Forța motrice era dată prin învârtirea cailor. Avea două valțuri, două pietre și o presă. Producea țigle și cărămizi; Fabrica Teodor Nazarenco et Co. Întrebuința doi lucrători.

Com. Sărata. Fabrica Imanuel A. Ojenvanger et Co. Avea două prese. Activau șase lucrători. Lucra și țigle; Fabrica Christian I. Rieb. Avea un aparat pentru lucrat țigle de ciment; Fabrica Ioan I. Niederreiter. Lucra și țigle de ciment. Nu avea niciun fel de mașini; Fabrica Iacob I. Strele. Producea și țigle de ciment. Folosea patru lucrători; Fabrica Alexandru Ruc et Co. Lucra numai cărămizi. Avea trei lucrători; Fabrica Ioan I. Brenner. Nu avea mașini. Lucra numai cărămizi și întrebuința trei lucrători.

Com. Gnadental. Fabrica Gotlib A. Gornung. Lucra și țigle de ciment. Nu avea niciun fel de mașini. Întrebuința cinci lucrători; Fabrica Wilhelm V. Geizer. Producea și țigle. Nu avea mașini; Fabrica Cristian Fric et Co. Lucra și țigle de ciment cu două prese. Activau șase lucrători.

Com. Lichtental. Fabrica Emanoil I. Bauman. Lucra țigle cu șase prese. Întrebuința 12 lucrători; Asociația Lichtental. Nu avea niciun fel de mașini. Producea numai cărămizi. Avea șase lucrători.

Com. Parijscaia. Fabrica Teodor Gavriliuc. Avea și presă pentru țiglă. Lucra anual 150000 cărămizi, 150000 țigle arse de lut și 180000 țigle de ciment. Întrebuința zece lucrători și un funcționar.

Jud. Orhei, com. Gălești. Fabrica Siminel Dicescu. Forța motrice era dată de un motor de 60 CP. Gazogen. Avea un cuptor cu 16 camere cu capacitatea de producție de 16000 bucăți. Putea lucra 150000 cărămizi anual. Producea și țigle. Avea 120 lucrători și cinci funcționari. Fabrica staționa din cauza lipsei de combustibil.

Afară de fabricile de cărămizi, țigle, olane și sobe, autorul amintește și fabricile de olărie, care se spune că nu realizau niciun fel de produse ceramice mai fine, neavând lucrători speciali. Gr. Musceleanu considera că statul ar fi putut să încurajeze și să dea o dezvoltare mai mare acestei ramuri, pentru a se face față nevoilor crescânde ale populației [80].

Potrivit unor surse din anii 1922–1923, cele mai multe fabrici din Basarabia aveau echipamente învechite, motiv pentru care dezvoltarea industrială a provinciei rămânea în urmă față de alte teritorii românești. Pentru această perioadă au fost înregistrate fabrici de cărămizi, țigle și teracotă în următoarele localități:

Jud. Bălți, com. Alexăndreni sau Lucăceni – o țiglărie; com. Mândrești – o fabrică de oale și în or. Bălți – o fabrică de cărămidă și țiglă.

Jud. Cahul, com. Cneazevca II – două fabrici de cărămizi, câte una în târgul Leova și or. Cahul.

Jud. Cetatea Albă, posadele Popușoi și Șaba – câte o cărămidărie; com. Cleastiț și cătunele Elisabetovca și Ciumlichioi – o fabrică de teracotă și alta de țiglă; com. Sărata și cătunele Sărata Echert și Stangopca – o cărămidărie și o țiglărie; com. Dimitreuca – trei fabrici de țigle; două cărămidării în com. Tarutino sau Ancicrac; câte două țiglării în com. Paris și cătunul Parisul Nou, com. Crasna sau Crasninsca și com. Traianul Nou; câte o țiglărie în com. Borodino sau Saca, com. Lichtental sau Tretia Stepi și com. Sergheevca.

Jud. Chișinău, com. Poșta Veche – patru fabrici de cărămizi și o țiglărie; com. Visterniceni – două cărămidării; com. Cățeleni – o cărămidărie și o țiglărie și com. Hâncești – o fabrică de cărămidă.

Jud. Ismail – câte trei cărămidării și o țiglărie în or. Ismail și Chilia, iar în com. Traianul Vechi – două țiglării.

Jud. Orhei, com. Gălești – o țiglărie și com. Molovata – o cărămidărie.

Jud. Tighina, com. Valea Perjii-Nouă – două țiglării și com. Cimișlia – o fabrică de cărămidă [81].

În anii 1923–1924 în Chișinău funcționau nouă fabrici de cărămizi și țigle, două fabrici pentru sobe de teracotă și o fabrică de articole ceramice.

Fabrici de cărămizi și țigle: Mendel Averbuh, str. Poșta Veche; Frații Bronfman, str. Drumul Băcioiului, nr. 12; Gustin Klein, str. Poșta Veche; Ghidali Kleimann, Suburbia Slobozia; Tuba Kleimann, str. Poșta Veche; Ușer Kleimann, str. Poșta Veche; Creimer Frații & Odeschi „Ceramica", str. Pruncului, nr. 2; Preser I. & M., str. Poșta Veche, nr. 7; Zonis, Alterman & Brohman „Constructor", Bariera Tighinei. Fabrici de sobe de teracotă: M. Beniamovici, str. Alexandru cel Bun, nr. 1; David Bronfman, str. Alexandru cel Bun, nr. 94. Afară de cahle, mai producea olane și țigle [82].

Anuarul-calendar al Basarabiei din 1924 insera pe paginile sale un anunț publicitar despre Sucursala Chișinău a Biroului Tehnic Jacques Paucher (str. Pușkin, nr. 48; Centrala: București, str. Smârdan, nr. 27). Aceasta comercializa mașini și instalațiuni complete pentru fabricarea cărămizii și țiglei, produse de firma germană Roscher Act. Ges. din Görlitz. În același Anuar este amintită Olga Vasilevscaia, proprietara fabricii de cărămidă, țiglă, sobe, oale și articole ceramice de la Ferma Dragalina din

com. Gura Bâcului, jud. Tighina [83]. De asemenea, sunt consemnate numele producătorilor specializați în fabricarea formelor metalice și a țiglei de ciment, din jud. Cahul: M. Basbei (com. Vulcănești), Luhiangheim I. și Co., A. Bodnarenco și I. Velcev (com. Constantinovca-Moscovei). Publicația menționează unele fabrici de cărămizi din or. Chișinău (M. Averbuh, Poșta Veche; Cremer Frații și L. Odesschi „Cheramica", str. Pruncului, nr. 2; U. Kleimann, Poșta Veche; G. Klein, Poșta Veche; T. Kleimann, Poșta Veche; G. Kleimann, Suburbia Slobozia; Presser I. și M., Poșta Veche, nr. 7; Zonis, Alterman și Brohman (Z.A.B.) „Constructor", Suburbia Visterniceni, Bariera Tighinei), Cetatea Albă (I. Cvitcov), Ismail (N. Cuclin, str. Bolgradului), Leova (Ș. Davidovici) și Orhei (D. Dezincov, str. Sf. Gheorghe, nr. 20 și Ș. Arutchii, str. Regele Ferdinand, nr. 30). Fabrica „Constructor" producea și olane, iar comenzile erau depuse la adresa Biroului Brohman din str. Mihai Viteazu, nr. 52 (casă proprie). Fabrica M. Beniamovici (Chișinău, str. Alexandru cel Bun, nr. 1) confecționa cărămizi, țigle și sobe de teracotă. Fabrica Fraților Bronfman (Chișinău, Drumul Băcioiului, nr. 12) producea cărămizi, țigle marsilieze, țevi de canalizare, articole de teracotă, sobe și căminuri. Marfa se comercializa prin magazinul din str. Alexandru cel Bun, nr. 94, la intersecția str. Armenească [84].

Catalogul agenților economici ai Chișinăului din anii 1924–1925 consemnează producătorii de cărămizi, țigle și sobe de teracotă. Fabrici de cărămizi și țigle: Zonis, Alterman & Brohman „Constructor", Bariera Tighinei; Mendel Averbuh, str. Poșta Veche; Frații Bronfman, Drumul Băcioiului, nr. 12; Gustin Klein, str. Poșta Veche; Gidali Kleimann, Suburbia Slobozia; Tuba Kleimann, str. Poșta Veche; Ușer Kleimann, str. Poșta Veche; Kreimer Frații & Odeski, str. Pruncului, nr. 2; I. & M. Preser, str. Poșta Veche, nr. 7. Fabrica de țigle, olane și sobe de teracotă David Bronfman, str. Alexandru cel Bun, nr. 94.

Fabrica de sobe de teracotă M. Beniamovici, str. Alexandru cel Bun, nr. 1 [85].

Prin cercetările arhivistice găsim o listă a salariaților fabricii de cărămidă, țiglă și teracotă Frații Bronfman din luna august 1925. Ea cuprinde numele și prenumele angajatului, ocupația, etatea și adresa: Cărămidar – Ion Chișca-Baba, 43 ani, Drumul Băcioiului, nr. 10; Lucrători – Ion Mir, 31 ani, str. Melestiu, nr. 50; Ion Casianov, 27 ani, Drumul Băcioiului, nr. 10; Iacob Surucean, 38 ani, Drumul Muncești, Magazinul Cioricești; Ion Crivoi, 33 ani, str. Melestiu, nr. 218; Ilie Bruma, 47 ani, str. Melestiu, nr. 222; Ion Stolbunov, 48 ani, Drumul Muncești, Magazinul Frumușica; Rudea Colodej, 46 ani, Drumul Băcioiului, nr. 12; Axinta Gulerscaia, 45 ani, Drumul Băcioiului, nr. 4; Cristina Mir, 50 ani, Drumul Băcioiului, nr. 10; Stepanida Vorobieva, 35 ani, Drumul Băcioiului, nr. 4. Păzitor – Iosif Colodej, 65 ani, Drumul Băcioiului, nr. 12 [86].

În anii 1925–1926 la Chișinău funcționau fabricile de cărămizi: Mendel Averbuch, str. Poșta Veche; Brohman Aron & Co., Suburbia Râșcanovca; Kleimer & Odesschi, str. Sf. Petru și Pavel; G. Klein, str. Poșta Veche; T. Kleimann, str. Poșta Veche; U. Kleimann, str. Poșta Veche; Presser Frații, str. Poșta Veche; Zonis, Alterman, Brohman, „Constructor", Bariera Tighinei. Fabricile de țigle: M. Averbuh, str. Poșta Veche; Brofman Frații, șos. Băcioiului; G. Klein, str. Poșta Veche; T. Kleimann, str. Poșta Veche; U. Kleimann, str. Poșta Veche; Dicescu Victor, Eugenia și Anastasia

Dicescu, Iulia Siminel & Nat. Manuilov, str. Bucureştilor, nr. 47A; Preser I. & M., str. Poşta Veche, nr. 7; Zonis, Alterman & Brohman, „Constructor”, Bariera Tighinei. Articole de teracotă produceau fabricile: Şechtman I., Gh. Kreimer, L. Odeski & M. Feighel, „Cheramica”, str. Pruncu, nr. 2; Bronfman David & Sonia, str. Alexandru cel Bun, nr. 94 şi Moişe Beniamovici, str. Alexandru cel Bun, nr. 1 [87].

O publicaţie din anul 1926 face referire la industria jud. Lăpuşna, influenţată atunci de lipsa numerarului şi scăderea vânzărilor de materii prime. Întreprinderi cu utilaje mari lipseau în judeţ, afară de câteva instalaţii mijlocii ale unor fabrici, precum cele de ţiglă de la Căţeleni şi Visterniceni [88].

În anii 1928–1932 la Chişinău sunt atestate fabricile de cărămizi: Alterman & Brohman, „Constructor”, Bariera Tighinei; Mendel Averbuh, str. Poşta Veche; M. Beniamovici, str. Alexandru cel Bun, nr. 1; Brohman Aron & Co., Suburbia Râşcanovca; Kleimer & Odeski, str. Sf. Petru şi Pavel; T. Kleimann, str. Poşta Veche; U. Kleimann, str. Poşta Veche; Dicescu & Co., str. Bucureşti, nr. 47A; Presser Fraţii, str. Poşta Veche; fabrica „Fortuna”, str. Sf. Haralambie, nr. 25; Serrer, Klein & Comp. sau mai simplu „Ceramica – Klein” S.A., str. Poşta Veche, nr. 126. Fabrica din urmă producea şi sobe de teracotă, la fel ca şi întreprinderile Moise Beniamovici, Bronfman Fraţii (str. Drumul Băcioiului, nr. 2) şi Bronfman D. & Ş. (str. Alexandru cel Bun, nr. 94) [89].

Un document de arhivă nominalizează salariaţii fabricii de cărămizi şi cahle Carol Clein de la Poşta Veche, la sfârşitul anului 1930. Aceeaşi sursă menţionează salariaţii fabricii de cărămidă şi teracotă David Brohman din str. Băcioi, nr. 13 [90]. Imaginea industriei de cărămizi şi ţigle se întregeşte printr-o serie de informaţii excerptate din publicaţiile vremii. În anul 1931 în jud. Cetatea Albă activau 77 întreprinderi de ramură, majoritatea funcţionând doar periodic (îndeosebi după realizarea recoltei). Doar 13 fabrici cu 164491 lei impozite se plasau la nivelul industriei mari, iar celelalte 64 cu 165880 lei impozite se atribuiau industriei mici. O menţiune aparte merită fabrica de cărămidă Lemke din com. Leipzig, care şi-a expus produsele la Expoziţia şi târgul de mostre organizată la Chişinău în septembrie 1931, primind o înaltă distincţie: medalia de aur [91].

Tot în jud. Cetatea Albă, în anii 1931–1932 s-au înmatriculat firmele sociale Zanvel Roitman şi Ioşia Roitman pentru fabrica de olane de ciment din com. Tatar-Bunar, Rudolf Krause şi Berco Varnoviţchii pentru ţiglăria din com. Tarutino şi fabrica ţărănească de cărămidă arsă (director Sehtal Friedrich) din com. Berezino. În aceeaşi perioadă s-a înregistrat şi firma socială Gustav Winter, Iacob Ghinţ, Nathanael Reiman şi Iadaţi Gottlieb din 4 asociaţii, pentru fabrica de cărămidă şi ţiglă din com. Mansburg. Tot atunci s-a fondat ţiglăria comerciantului Niculae Stoianov din com. Dunareanca [92]. În anul 1933 a fost înmatriculată Firma Oscar Osvald din com. Arciz pentru fabrica de ţigle şi cărămizi, iar ţiglăria Emanuel Osvald din aceeaşi localitate îşi înceta activitatea. În com. Tarutino comerciantul Otto Kräenberg înfiinţează o fabrică de ţigle şi olane, iar Moişe Kiner şi Marc Slem o ţiglărie [93]. Comerciantul Iohan Konrad întemeiază în 1934 o fabrică de învelitori ceramice în com. Cleastiţ [94]. Şi în jud. Cahul, printre întreprinderile individuale înregistrate în 1934, se numărau firme legate de domeniul materialelor de construcţie. Firma Ihil Sapoşnic din

or. Leova exploata o fabrică de cărămidă. Firma Vasile Stanciu sub emblema „La zece butoaie” din com. Gotești administra o măcelărie, un restaurant cu han, având și o cărămidărie. Firma Ignat Vodnic din com. Trifești, satul Moscovița, se ocupa de confecționarea țiglei [95]. Un cunoscut meșter țiglar a fost Nicolai Tanov din localitatea bulgară Taraclia. Țiglele sale erau fabricate prin tehnologia de presare, iar comenzile veneau de la Cahul, Comrat, Ceadîr-Lunga și din satele din împrejurimi [96].

După unele relatări din anul 1936, întreprinderile industriale din jud. Lăpuşna, Cetatea Albă, Tighina și Orhei erau strâns legate de producția locală, deși dispuneau de capacități tehnologice mai largi. Activitatea fabricilor era limitată îndeosebi de lipsa piețelor convenabile de desfacere, cât și a birocrației și fiscalității excesive. În jud. Lăpuşna activau 523 întreprinderi industriale, dintre care 14 erau fabrici de materiale de construcție. În jud. Cetatea Albă erau 57 fabrici de țigle dintr-un total de 444 întreprinderi industriale. În jud. Orhei funcționau 210 întreprinderi industriale, între care 15 cărămidării și țiglării [97].

În jud. Cahul, printre întreprinderile individuale înmatriculate în 1937 figurează firmele Ludovic Kist și Eduard Treichel din com. Sărăteni, satul Cneazevca II, pentru industria de cărămidărie. Firma Anania Curuci din com. Moscovei, care activa de mai mulți ani, practica și comerțul cu prese de țigle [98]. În perioada 1938–1939 erau cunoscute firmele Petre Tașnicenco din com. Musait pentru fabricarea țiglei, Ion Selemet din com. Vulcănești pentru comerțul cu prese de țiglă, sucursala Taraclia a Biroului Petrolier Jacques Zoller din Galați, firmele Gherș Frenk din com. Leova și Haim Vaisberg din com. Vișinești pentru comerțul cu țigle. Firmei Neculai D. Mitișov din com. Congaz i s-au radiat din registru unele activități comerciale, inclusiv fabricarea țiglei, rămânând înscris numai comerțul de cârciumă. Au fost radiate firma Vladimir Vișinovschi din Cahul, înmatriculată pentru industria de cărămizi, țiglăriile lui Simion Bancov din com. Chirutnea și Petre V. Ichizlî din com. Congaz, firma Theodor I. Tomiță zis Caranfil din com. Cociulia, înregistrată pentru comerțul de țigle, și firma Theodor Z. Balgic din com. Cubei, înmatriculată pentru vânzarea cărămizii și țiglei [99].

O fabrică de cărămizi cu denumirea „Teodorescu şi Pascu”, probabil fosta fabrică a Maiorului Constantin Pascu, apare într-o listă inedită a întreprinderilor mari industriale din or. Chişinău şi jud. Lăpuşna din 1938 [100].

Potrivit reclamelor din Anuarul Chișinăului pe anul 1940, în oraș funcționau fabricile de cărămizi, țigle și teracote R. Averbuh (Poșta Veche), V. Beniamovici (str. Alexandru cel Bun, nr. 1), D. Bronfman (Drumul Băcioiului, nr. 12), Butmi-de-Cațman (Drumul Băcioiului, nr. 15), „Ceramica Klein” S.A.R. (str. Poșta Veche, nr. 126), H. Copanschi (Poșta Veche), V. Ionaș (Poșta Veche) și I. Șapiro (Drumul Băcioiului, nr. 13, tel. 20-94; biroul fabricii era pe str. Alexandru cel Bun, nr. 63, tel. 17-70). Este menționată și fabrica Maior C. Pascu (Bariera Tighinei, nr. 47, tel. 10-11 și 15-66), cunoscută drept Prima Fabrică Automată din industria tegulară. Întreprinderea producea cărămizi presate pentru zidărie, cărămizi groase de mână și cărămizi subțiri pentru teracote, cât și țigle, clincher, tuburi, dale etc. La Chișinău puteau fi procurate și țigle confecționate în Transilvania la fabrica „Turda”, care își deschisese

în capitala basarabeană o reprezentanță prin ,,Cheramica” Kh. Kremer și L. Odeski (str. Ștefan cel Mare, nr. 67, tel. 11-53) [101].

După unele cercetări, industria materialelor de construcție din jud. Soroca și Bălți cunoaște la sfârșitul perioadei interbelice o anumită dezvoltare, datorită îndeosebi industriei miniere care dispunea de cantități considerabile de materie primă. Cinci fabrici de cărămizi funcționau în or. Bălți [102], câte două la Fălești și Ungheni, iar câte una la Pârlița, Alexăndreni, Glodeni, Obreja, Sculeni și Râșcani. Patru cărămidării au existat în or. Soroca și satele Târnova, Zgurița și Briceva. Două fabrici de olane erau la Bălți și com. Sculeni [103].

Cărămizile și țiglele vechi, mai ales cele inscripționate, sunt bunuri cultural-istorice prin care se putea testa un anumit fenomen civilizațional. Cunoscute de multă vreme sub forme diverse și apreciate pe toate continentele, ele astăzi par să fi devenit un material de construcţie popular. Cărămida și țigla au parcurs în vasta lor istorie un drum lung, care în chip firesc a cuprins și teritoriul Basarabiei. Studiul de față relevă unele aspecte privind producția materialelor tegulare locale în perioada modernă și până la sfârșitul perioadei interbelice, explorând date edite și aducând în circuitul științific un șir de mărturii ce se publică pentru prima oară. El deschide calea spre cercetări viitoare mai aprofundate, care vor facilita cunoașterea pertinentă a realizărilor industriei de lut de odinioară [104].

Anexă

Fig. 1. O hartă a guberniei Basarabia indică lângă târgul Hâncești o fabrică de cărămidă (abr. Кирп).

ГАЛЕШТСКІЙ
ЧЕРЕПИЧНО-КИРПИЧНЫЙ
ЗАВОДЪ
НАСЛѢДНИКОВЪ
П. В. ДИЧЕСКУЛЪ
УСОВЕРШЕНСТВОВАНЪ
подъ наблюденіемъ ГЕРМАНСКИХЪ инженеровъ сообразно послѣднимъ изобрѣтеніямъ научной керамики.
За послѣднее время заводъ расширенъ
— до 2-хъ милліоннаго производства въ годъ —
различныхъ гончарныхъ товаровъ, как-то:
[illegible]
По спеціальному заказу изготовляются
кафли, гончарныя трубы и клинкеръ шоссейный и тротуарный.
ГЛАВНЫЙ СКЛАДЪ и КОНТОРА
[illegible]
ОТДѢЛЕНІЕ СКЛАДА:
гор. Кишиневъ, [illegible] № 1. Телефонъ 3-56.

Fig. 2. Reclama Fabricii Moștenitorilor Dicescu. 1914.

FABRICA
de sobe și articole diferite de teracotă, căminuri, etc.
Fr. D. și Ș. Bronfman
Fabrica
Chişinău drumul Bacioiului 94
Magazinul Fabricei
str. Alexandru cel Bun, colț str. Armeană, 94.
OLANE de MARSILIA pentru acoperişuri. —ȚEVI pentru canalizări, cărămidă, etc.
Pe lângă magazin str. Alex. cel Bun colț Armeanscaia, 94 s'a deschis și un depozit de TAPETARII.
De vânzare un mare asortiment de articole de tapetărie după cele mai bune modeluri al renumit. fapricl. — Prețuri de fabrici. — Se primesc comenzi din provincia

ЗАВОДЪ
Кафельныхъ печей, каминовъ и разн. терракотовыхъ издѣлій
Бр. Д. и Ш. Бронфманъ
ЗАВОДЪ
Кишиневъ, Бочойская дор. 12
ФАБРИЧНЫЙ МАГАЗИНЪ
Александровская, 94. уг. Арм.
ЧЕРЕПИЦА МАРСЕЛЬСКАЯ для крышъ
ТРУБЫ гончарныя для канализаціи кирпичъ и пр.
При магазинѣ [Александр., 94]
Открыт склад ОБОЕВЪ
Имѣется большой выборъ обоевъ новѣйшихъ рисунковъ лучш. фабрикъ
Цѣны фабричныя.
Принимаются заказы изъ пров.

Fig. 3. Reclama Fabricii Fraților Bronfman. 1924.

Fig. 4. Dală de ciment produsă la fabrica J. Curtz din Chișinău.

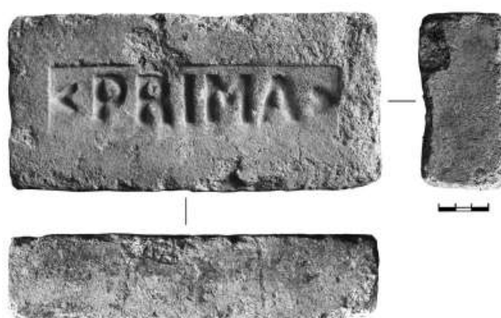

Fig. 5. Cărămidă marca „<PRIMA>”.

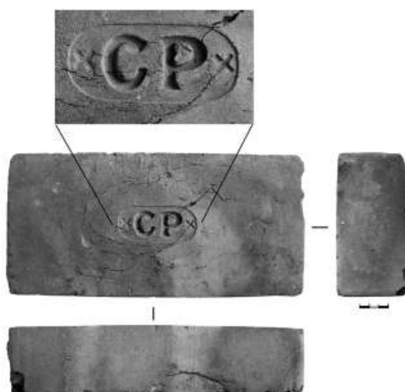

Fig. 6. Cărămidă cu inscripția „xCPx”.

Fig. 7. Cărămidă de șamotă cu inscripția „O.K.∗P.C.”.

Fig. 8. Cărămidă refractară
cu inscripția „POCCIR. A.Л”.

Fig. 9. Țiglă marca „П. ДИЧЕСКУ”
(P. Dicescu).

Fig. 10. Țiglă cu imaginea leului
fabricată la Jimbolia.

Fig. 11. Țiglă de model marsiliez
cu imaginea albinei.

Fig. 12. Țiglă fabricată la Ghiriș-Arieș,
Soc. „Industria de lut” Turda.

Fig. 13. Cărămidă marca „Б.З.А.”
(B.Z.A).

Fig. 14. Cărămidă marca „Е.В. ПУРЧЕЛЪ” (E.V. Purcel).

Fig. 15. Țiglă produsă la fabrica lui E.V. Purcel.

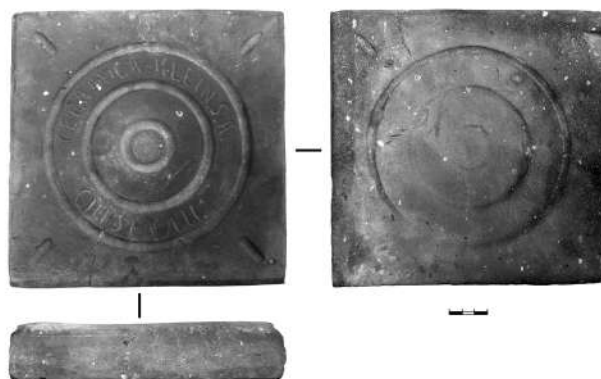

Fig. 16. Placă de clincher inscripționată „CERAMICA • KLEIN. S.A. CHISINAU.”.

Note:

1. O descriere sintetică a siturilor identificate în ultima vreme vezi la Ion Tentiuc, *Chișinăul în lumina noilor descoperiri arheologice.* În: *Identitățile Chișinăului*. Ediția a doua. *Materialele conferințelor internaționale: Identitățile Chișinăului*, ediția a doua, 1-2 octombrie 2013, Chișinău; *Patrimoniul cultural al Chișinăului vs. Dezvoltarea Urbanistică*, 25 iunie 2014, Chișinău. Coordonatorii volumului: Sergiu Musteață, Alexandru Corduneanu. Chișinău, Editura Arc, 2015, p. 20-28.
2. И.Г. Хынку, *Археологические памятники г. Кишинева*, Кишинев, 1987.
3. Olga Larina, *Repertoriul monumentelor arheologice din Republica Moldova. Orașul Chișinău*, Chișinău, 1993 (manuscris păstrat în *Arhiva MNIM*).
4. Serghei Agulnicov, Sergiu Popovici, *Lista și harta monumentelor arheologice din municipiul Chișinău,* 2010 (manuscris).
5. Ion Tentiuc, Mariana Vasilache, *Contribuții la istoria arheologică a Chișinăului (catalogul monumentelor arheologice)*. În: *Tyragetia*, serie nouă, vol. V [XX], nr. 1, Arheologie. Istorie Antică. Chișinău, 2011, p. 346.
6. В.И. Жуков, *Города Бессарабии 1812–1861 годов (Очерки социально-экономического развития).* Кишинев, Государственное издательство „Картя Молдовеняскэ”, 1964, с. 116.

7. *ANRM*, F. 205, inv. 1, dosar 4268, filele 1-2v.
8. În cazul dat: unitate de măsură a lemnelor de foc este egală cu opt metri cubi.
9. Constantin N. Tomescu, *Catagrafia Basarabiei la 1820. 127 sate din Ținutul Orheiului*. Chișinău, Tipografia Eparhială „Cartea Românească”, 1931, p. 54-57.
10. Д.М. Княжевич и П.И. Федоров, *Городъ Кишиневъ въ 1843 году*. В: *Записки Бессарабскаго областнаго статистическаго комитета.* Томъ третiй, изданный подъ редакцiей Д. Члена комитета А.Н. Егунова. Печат. въ тип. Област. Правленiя, Кишиневъ, 1868, с. 50.
11. *Юбилейный сборникъ города Кишинева. 1812-1912*. Ч. 1. Кишиневъ, 1912, с. 78.
12. В.И. Жуков, *Города Бессарабии 1812–1861 годов*, с. 116-117.
13. *Юбилейный сборникъ города Кишинева*, с. 78.
14. Д.М. Княжевич, П.И. Федоров, *Городъ Кишиневъ въ 1843 году*, с. 96.
15. *Ibidem*, с. 51.
16. В.И. Жуков, *Города Бессарабии 1812–1861*, с. 118-119.
17. *Военно-статистическое обозрѣнiе Россiйской Имперiи.* Издаваемое по Высочайшему повелѣнiю при 1-мъ Отдѣленiи Департамента Генеральнаго Штаба. Томъ XI. Часть 3. Бессарабская Область. Военно-статистическое обозрѣнiе Бессарабской Области. По рекогносцировкамъ и матерiаламъ, собраннымъ на мѣстѣ, составлялъ Генеральнаго Штаба Подполковникъ Дараганъ. Санкт Петербургъ. Въ типографiи Департамента Генеральнаго Штаба, 1849, с. 145-161 (Свѣдѣнiя общiя), Таблица № 15 (Свѣдѣнiя специальныя).
18. В.И. Жуков, *Города Бессарабии 1812–1861*, с. 117-118.
19. В.И. Жуков, *Города Бессарабии (1861–1900 гг.). Очерки социально-экономического развития.* Ответственный редактор член-корреспондент АН СССР Я. С. Гросул. Кишинев, Издательство „Штиинца”, 1975, с. 72.
20. *История народного хозяйства Молдавской ССР (1812–1917 гг.)*. Редакционная коллегия: Я.С. Гросул (ответственный редактор), В.И. Жуков (зам. отв. редактора), Н.П. Фролов. Кишинев, Издательство „Штиинца”, 1977, с. 75-76 (автор параграфа - И.Г. Будак).
21. В.И. Жуков, *Города Бессарабии 1812–1861 годов*, с. 119.
22. В.И. Жуков, *Формирование и развитие буржуазии и пролетариата Бессарабии (1812-1900).* Ответственный редактор доктор исторических наук П.М. Мунтян. Кишинев, Издательство „Штиинца”, 1982, с. 72.
23. В.И. Жуков, Города Бессарабии (1861–1900 гг.), с. 77.
24. *Памятная книжка Бессарабской области на 1862 годъ*, изданная по распоряженiю Г. Начальника Области, въ Редакцiи Бессарабскихъ Областныхъ Вѣдомостей. Кишиневъ, въ областной типографiи, 1862, с. 60-62, 122, 268.
25. *Военно-топографическая карта Российской Империи 1846–1863 гг.* (издавалась до 1919 г.). Показаны территории: Бессарабской губернии, Подольской губернии, Херсонской губернии. Созданная под руководством Ф.Ф. Шуберта и П.А. Тучкова. Масштаб: 3 версты на дюйм. Рядъ XXX, Листъ 7. Vezi harta pe http://www.etomesto.ru/shubert-map/30-7/
26. С.И. Кенигшацъ, *Городъ Бѣльцы въ 1862 году, в Записки Бессарабскаго областнаго статистическаго комитета.* Томъ второй, изданный подъ редакцiей Д. Члена комитета А.Н. Егунова. Печат. въ тип. Област. Правленiя, Кишиневъ, 1867, с. 211.
27. *Записки Бессарабскаго областнаго статистическаго комитета.* Томъ первый, изданный подъ редакцiей Д. Члена комитета А.Н. Егунова. Печат. въ тип. Област. Правленiя, Кишиневъ, 1864, Приложенiя, с. 113, 120.

28. *Юбилейный сборникъ города Кишинева*, с. 78.
29. В.И. Жуков, *Города Бессарабии (1861–1900 гг.)*, с. 77.
30. *Кишиневская Уѣздная Земская Управа.*
31. *Каталогъ сельско-хозяйственной и промышленной выставки въ Кишиневѣ, устраеваемой Бессарабскимъ Земствомъ 1889 года.* Кишиневъ, Типографія А.С. Степановой, 1889, с. 29, 30, 35, 71.
32. În legătură cu Lusig Ivanovici Goilov, Catalogul menționează cătunul Poiata ori Poiana din părțile târgului Călărași (p. X, 2, 8, 9, 12, 15, 35). Credem că prin aceste două oiconime s-a avut în vedere Poiata Armenească sau Poiana Luiva, care, după toate probabilitățile, sunt una și aceeași așezare. Cătunul Poiata Armenească este semnalat în 1913 printre așezările plasei Bravicea, jud. Orhei (*Списокъ населенныхъ мѣстъ Бессарабской губерніи, в Иллюстрированный адресъ–календарь Бессарабской губерніи на 1913 годъ*. Изданіе Бессарабскаго Губернскаго Статистическаго Комитета подъ редакціей Б.А. Топиро. Кишиневъ, Типографія Бессарабскаго Губернскаго Правленія, 1912, Приложенія, с. 23), iar cătunul Poiana Luiva, a cărui denumire rezonează cu numele lui Lusig Goilov, este cunoscut prin hărți de epocă. El se afla pe râul Ichel, între satele Parcani și Onești, la nord-est de Păulești (*Военно-топографическая карта Российской Империи 1846–1863 гг.* Рядъ XXIX, Листъ 7. Vezi harta pe http://www.etomesto.ru/shubert-map/29-7/). Satul din urmă, Păulești, era stăpânit în secolul XIX de nobilii de origine armeană Goilov. Moșierul din partea locului, dvoreanul Ivan Luchici Goilov († 28 martie 1886, în etate de 64 de ani), este amintit în anul 1885 (Кишиневскія епархіальныя вѣдомости 1 – 15-го февраля №3 1885-го года. Отдѣл оффиціальный, с. 12-18), iar Luca Ivanovici Goilov, sigur același Lusig Ivanovici Goilov, a trăit 54 de ani († 23 octombrie 1907), ambii fiind înhumați în necropola familiei din curtea bisericii din Păulești (vizita noastră la acest sfânt lăcaș – 21 septembrie 2013). Neamul Goilov a mai avut în proprietate satele Pereni, Saharna și Țibirica și o moșie numită Tocmin la Hoginești, jud. Orhei (Vezi А.В. Новогородцев, *Регистрація земель Бессарабской области, в Записки Бессарабскаго областнаго статистическаго комитета. Томъ второй, изданный подъ редакціей Д. Члена комитета* А.Н. Егунова. Печат. въ тип. Област. Правленія, Кишиневъ, 1867, с. 125-127; Toponimul Tocmin în prezent se pronunță Tacmín și desemnează terenurile satului Răciula, învecinate cu moșia Hogineştilor: informație oferită pe 25 octombrie 2015 de Nicolae Ilarion Mocreac, n. 1941, locuitor al Răciulei). Alte consemnări asupra membrilor dinastiei Goilov le-am aflat de la dl dr. Dinu Poștarencu, dezvăluite prin explorările sale arhivistice: la 1850, nobilul Ivan Luchici Goilov apare atestat la Țibirica, iar la 1867 este menționat drept proprietar al moșiei Păulești (*ANRM*, F. 134, inv. 2, dosar 253, fila 271 și F. 88, inv. 1, dosar 1797, fila 46); la 1859, nobilul Gherasim Luchici Goilov cu rangul civil de secretar colegial, în vârstă de 34 de ani, și soția sa Elena de 19 ani, sunt semnalați la Țibirica (*ANRM*, F. 134, inv. 2, dosar 418, fila 86 și dosar 534, fila 88).
33. Vlad Vornic, Sergiu Tabuncic, *Un cuptor de ars cărămizi din perioada modernă descoperit la Călăraşi*, în: *Arheologie preventivă în Republica Moldova*. Ministerul Culturii al Republicii Moldova. Agenţia Naţională Arheologică. Vol. II, 2015. Chișinău, 2015, p. 119-128.
34. *Обзоръ Бессарабской губерніи за 1890 годъ*. Изданіе Бессарабскаго Губернскаго Статистическаго Комитета. Кишиневъ, Типографія Бессарабскаго Губернскаго Правленія, 1892, с. 38-41 – таблица № 10.
35. В.И. Жуков, Города Бессарабии *(1861–1900 гг.)*, с. 77.

36. *Указатель фабрикъ и заводовъ Европейской Россіи.* Матеріалы для фабрично-заводской статистики. Составили по оффиціальнымъ свѣдѣніямъ Департамента Торговли и Мануфактуръ П.А. Орловъ и С.Г. Будаговъ. Изданіе третье, исправленное и значительно дополненное. С.-Петербургъ, Типографія В.Ф. Киршбаума, 1894. с. I-III, 302-303.
37. Проект «Бессарабия. Век XIX». Автор проекта и составитель индекса Е.А. Румянцев, pe http://www.bessarabia.ru/r33.htm
38. В.И. Жуков, *Формирование и развитие буржуазии и пролетариата Бессарабии*, с. 187.
39. В.И. Жуков, Города Бессарабии (1861–1900 гг.), с. 77-78.
40. В.И. Жуков, Города Бессарабии (1861–1900 гг.), с. 257-258, ссылка 89.
41. Н.В. Бабилунга, *Промышленность Бессарабии в конце XIX – начале XX в. Очерк капиталистической эволюции*. Ответственный редактор доктор исторических наук В.И. Жуков. Кишинев, Издательство „Штиинца", 1985, с. 82.
42. В.И. Жуков, *Города Бессарабии (1861–1900 гг.)*, с. 72.
43. Я.С. Гросул, И.Г. Будак, *Очерки истории народного хозяйства Бессарабии* (*1861–1905 гг.*). Кишинев, Издательство „Картя Молдовеняскэ", 1972, с. 453; Н.В. Бабилунга, *Промышленность Бессарабии в конце XIX - начале XX в.*, с. 82.
44. *Настольный литературно-экономическій календарь „Бессарабія" на 1895 годъ.* Съ справочнымъ отдѣломъ и адресъ-календарем. Составилъ и издалъ М.И. Британъ. Кишиневъ, Типографія Э. Шліомовича, 1894. A se vedea secțiunea cu materiale publicitare de la sfârșitul volumului.
45. *Адресъ-календарь Бессарабской губерніи. 1902*. Изданіе Редакціи „Бессарабскихъ Губ. Вѣдомостей". Кишиневъ, Типографія Бессарабскаго Губернскаго Правленія, 1902. A se vedea secțiunea cu materiale publicitare de la sfârșitul volumului.
46. В.И. Жуков, *Города Бессарабии* (*1861–1900 гг.*), с. 85; Detalii despre fabrica Eugeniei Apostolopulo vezi în articolul semnat de Elena Șișcanu, *Saharna văzută de filosoful și călătorul rus V. Rozanov la 1913.* În: *Buletin Ştiinţific. Revistă de Etnografie, Ştiinţele Naturii şi Muzeologie*. Serie Nouă. Muzeul Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală. Fascicula Etnografie şi Muzeologie. Chişinău, 2010, vol. 13 (26), p. 92.
47. Sergiu Tabuncic, *Neamul Purcel în trecutul Chișinăului.* În: *Revista de Istorie a Moldovei*. Institutul de Istorie al Academiei de Ştiinţe a Moldovei. Chişinău, 2015, nr. 4 (104), p. 140-156.
48. Я.С. Гросул, И.Г. Будак, *Очерки истории народного хозяйства Бессарабии*, с. 447-452.
49. В.И. Жуков, *Формирование и развитие буржуазии и пролетариата Бессарабии*, с. 164-165.
50. Н.В. Бабилунга, *Промышленность Бессарабии в конце XIX - начале XX в.*, с. 82.
51. В.И. Жуков, *Города Бессарабии* (*1861–1900 гг.*), с. 85; O descriere documentată a vițelor neamului Dicescu ne oferă Dinu Poştarencu, *Nobilii basarabeni Dicescu*. În: *Tyragetia*. Serie nouă, vol. IV [XIX], nr. 2, Istorie. Muzeologie. Muzeul Național de Arheologie și Istorie a Moldovei. Chişinău, 2010, p. 25-35.
52. *Торговля и промышленность в Кишиневе (общая тема)*, pe http://oldchisinau.com/forum/viewtopic.php?f=9&t=38
53. *Бессарабія. Географическій, историческій, статистическій, экономическій, этнографическій, литературный и справочный сборникъ съ 224 иллюстраціями, портретами и картой Бессарабской губерніи*. Изданіе газеты Бессарабецъ, подъ редакціей П.А. Крушевана. Москва, Типографія А.В. Васильева, 1903, с. 53.

54. *История народного хозяйства Молдавской ССР* (*1812–1917 гг.*), с. 257 (автор параграфа Д.Е. Шемяков); Н.В. Бабилунга, *Промышленность Бессарабии в конце XIX – начале XX в.*, с. 83.
55. *Обзоръ Бессарабской губернiи за 1903 годъ.* Изданiе Бессарабскаго Губернскаго Статистическаго Комитета. Кишиневъ, Типографiя Бессарабскаго Губернскаго Правленiя, 1905, с. 19 и Приложенiя – Вѣдомость № 8.
56. Pentru măsurile de greutate rusești menționate în document vezi *Бессарабскiй адресъ-календарь на 1909 годъ (простой)*. Изданiе Редакции „Бессарабскихъ Губ. Вѣдомостей". Кишиневъ, Типографiя Бессарабскаго Губернскаго Правленiя, 1908, III-Справочныя свѣдѣнiя, с. 73 (Un pud este egal cu 40 de funți, un funt cu 0,41 kg, iar un lot cu 12,8 grame).
57. *ANRM*, F. 70, inv. 3, dosar 22, fila 26.
58. *Списокъ фабрикъ и заводовъ Россiйской Имперiи*. Ред. В.Е. Варзаръ. С.-Петербургъ, Типографiя В.Ф. Киршбаума, 1912, с. 1-3, 268-269 (Часть I).
59. *Списокъ фабрикъ и заводовъ Россiи 1910 г.* По оффицiальнымъ даннымъ фабричнаго, податного и горного надзора. Составлено Редакцiей ,,Торгово-промышленной газеты" и ,,Вѣстника финансовъ". Издано Торговымъ Домомъ Л. и Э. Метцль и К, ,,Центральная Контора Объявленiй". Министерство Финансовъ и Министерство Торговли и Промышленности. Москва, С.-Петербургъ, Варшава. СПБ, Типографiя I.Г. Брауде, 1910, с. 363-364.
60. Н.В. Бабилунга, *Промышленность Бессарабии в конце XIX – начале XX в.*, с. 81.
61. *Бессарабiя къ столѣтiю присоединенiя к Россiи. 1812 v/16 1912 гг. Географическiй и историко-статистическiй обзоръ состоянiя края.* (*Съ 2 портретами, географической картой и дiаграммами*). Составилъ протоiерей Н.В. Лашковъ. Кишиневъ, Типографiя Бессарабскаго Губернскаго Правленiя, 1912, с. 148-149.
62. *Бессарабiя къ столѣтiю присоединенiя к Россiи*, с. 148-149.
63. *ANRM*, Fond 6, inv. 4, dosar 1884, filele 176, 204.
64. *Иллюстрированный адресъ-календарь Бессарабской губернiи на 1913 годъ*. A se vedea secțiunea cu materiale publicitare din ultimele pagini nenumerotate ale volumului.
65. *Иллюстрированный адресъ-календарь Бессарабской губернiи на 1913 годъ* și *Иллюстрированный адресъ-календарь Бессарабской губернiи. 1914*. Изданiе Бессарабскаго Губернскаго Статистическаго Комитета подъ редакцiей Б.А. Топиро. Кишиневъ, Типографiя Бессарабскаго Губернскаго Правленiя, 1914. A se vedea paginile publicitare de la sfârșitul volumelor.
66. *Фабрики и заводы всей Россiи*. Свѣдѣнiя о 31523 фабрикахъ и заводахъ. Кiевъ, Книгоиздательство Т-ва Л.М. Фишъ, 1913, с. 277-278.
67. *Другъ*. Общественная, политическая, литературная и экономическая газета. Кишиневъ, Годъ изданiя XVII, № 10 (5262), 14 (27) января 1914 года, с. 1.
68. *Иллюстрированный адресъ-календарь Бессарабской губернiи. 1914*. A se vedea secțiunea cu materiale publicitare din ultimele pagini nenumerotate ale volumului.
69. Dinu Poștarencu, *Nobilii basarabeni Dicescu*, p. 33.
70. *Весь Кишиневъ на 1916 годъ. Адресная и справочная книга*. Издатель I. Хари. Кишиневъ, Типографiя „Бессарабская Жизнь", 1916, с. 74, 86.
71. Cf. Nicolae Enciu, *Tradiţionalism şi modernitate în Basarabia anilor 1918–1940. I. Populația Basarabiei interbelice. Aspecte demografice*. Chisinau, Lexon-Prim, 2013, tabelul de la p. 112.
72. Н.В. Бабилунга, *Промышленность Бессарабии в конце XIX - начале XX в.*, с. 83.

73. *История народного хозяйства Молдавской ССР (1812–1917 гг.)*, с. 257, 269 (автор параграфа - Д.Е. Шемяков).
74. Instituția SNABRUM se ocupa de aprovizionarea frontului român.
75. Pentru unele stăpâniri ale neamului Oganovici în Basarabia secolului al XIX-lea vezi Teodor Candu, *Văsieni, Manoilești, Fânaru: file de istorie*. Chișinău, Editura Arc, 2014, p. 90-96.
76. *ANRM*, F. 2, inv. 1, dosar 9939, filele 1-8, 13-18.
77. Versta este egală cu 1,067 km. Cf. Valentin Tomuleț, *Basarabia în epoca modernă (1812–1918) (Instituții, regulamente, termeni)*. Ediția a II-a, revăzută și adăugită. Chișinău, Editura Lexon-Prim, 2014, p. 643.
78. *ANRM*, F. 70, inv. 3, dosar 22, filele 19-25.
79. Ольга Гарусова, *Городской голова Карл Шмидт (1877–1903)*. În: *Analecta catholica. V-VI, 2009–2010*. Episcopia Romano-Catolică de Chișinău. Chișinău, 2012, p. 456-457.
80. Gr. Musceleanu, *Industria produselor ceramice*. În: *Argus*. *Organ zilnic al Comerțului, Industriei și Finanței*. București, Anul X, Nr. 1962, 17 septembrie 1919, p. 1.
81. *Dicționarul statistic al Basarabiei. Întocmit pe baza recensământului populației din anul 1902, corectat prin datele actuale, statistice ale primăriilor și prin tabelele birourilor de populație centralizate în 1922/1923*. Ediție oficială. Ministerul Industriei și al Comerțului. Direcțiunea generală a statisticii. Serviciul statisticii regionale din Chișinău. Chișinău, Tipografia Societății Anonime „Glasul Țării”, 1923, p. 9, 15, 88-89, 98-99, 121, 146-147, 184-185, 202-209, 214-217, 220-221, 223-224, 250-253, 284-285, 288-289, 367, 369, 388-389, 412-413, 448-449, 606-607, 620-621.
82. *Anuarul „Socec” al României-Mari. Vol. II – Provincia 1923-24*. Direcțiunea: N. Melbert. Editura „Socec & Co.” S.A., București, p. 83, 87, 97 (Secțiunea Basarabia).
83. Actualmente conacul Dragalina / Drăgălina se află într-o stare de conservare precară – vezi articolul *„Caritate” profitabilă la Gura Bâcului*, pe http://www.timpul.md/articol/caritate-profitabila-la-gura-bacului-8735.html (*Timpul*, 2 aprilie 2010).
84. *Anuarul orașului Chișinău și al județelor din Basarabia, precum și Calendarul pe anul 1924*. Chișinău, Editura Ș. Șapocinic. Адресно-справочная книга. Весь Кишиневъ съ уездами Бессарабiи и Календарь на 1924 годъ. Кишиневъ, Изданiе Ш. Шапочника. A se vedea p. 12, 13, 67 și materialele publicitare din paginile nenumerotate.
85. *Bessarabia Business Directory of 1924-1925 Chisinau (Kishinev)*, pe http://www.jewishgen.org/bessarabia/files/projects/5BusinessDirectory/Chisinau-town.htm
86. *ANRM*, F. 1785, inv. 1, dosar 389, filele 41-42.
87. *Anuarul României pentru comerț, industrie, meserii și agricultură*. Editura Rudolf Mosse, S.A., București, 1925-26, p. 2274, 2286.
88. Eugeniu D. Stănoiu, *Schița monografică a județului Lăpușna*, Chișinău, Tipografia Eparhială „Cartea Românească”, 1926, p. 91-95, cu date lacunare despre fabricile de țigle.
89. *Anuarul României pentru comerț, industrie, meserii și agricultură*. Editura Rudolf Mosse, S.A., București, 1928, p. 697, 709; *Anuarul României pentru comerț, industrie, meserii și agricultură*. Editura Rudolf Mosse, S.A., București, 1929, p. 531, 541; *Anuarul României pentru comerț, industrie, meserii și agricultură*. Editura Rudolf Mosse, S.A., București, 1931/32, p. 502, 510.
90. *ANRM*, F. 679, inv. 1, dosar 5655, partea 1, filele 12, 15-16, 60, 63-64.
91. *Buletinul Oficial al Camerei de Comerț și de Industrie Cetatea-Albă*. Revista economică publicată lunar sub direcțiunea Secretarului Camerei V. Melega. Anul II, Nr. 10-12, 1932. Cetatea Albă, Tipografia P. Axler, 1932, p. 12-14.

92. *Buletinul Oficial al Camerei de Comerț și de Industrie Cetatea-Albă*. Revista economică publicată lunar sub direcțiunea Secretarului Camerei V. Melega. Anul III, Nr. 19-21, 1933. Cetatea Albă, Tipografia P. Axler, 1933, p. 61, 62, 77, 80, 87.
93. *Buletinul Oficial al Camerei de Comerț și de Industrie Cetatea-Albă*. Revista economică publicată lunar sub direcțiunea Secretarului Camerei V. Melega. Anul III, Nr. 28-30, 1933. Cetatea Albă, Tipografia P. Axler, 1933, p. 80, 88, 89, 92.
94. *Buletinul Oficial al Camerei de Comerț și de Industrie Cetatea-Albă*. Revista economică publicată lunar sub direcțiunea Secretarului Camerei V. Melega. Anul IV, Nr. 31-33, 1934. Cetatea Albă, Tipografia P. Axler, 1934, p. 61.
95. *Buletinul Camerei de Comerț și Industrie Cahul pe anul 1933*. Cahul, Tipografia „Lumina", 1934, p. 77-80, 87.
96. Николай Червенков, Иван Думиника, *Тараклии – 200 лет. Том I (1813–1940)*. Научный редактор: профессор, д. и. н. Калчо К. Калчев. Научное общество болгаристов Республики Молдова. Тараклийский государственный университет им. Гр. Цамблак. Кишинев: „S.Ș.B.", 2013, с. 323.
97. *Buletinul Camerei de Comerț și de Industrie pentru județele Lăpușna, Cetatea-Albă, Tighina și Orhei*. Nr. 7, Iulie 1936. Chișinău, Tipografia „Dreptatea" Pasaj, 1936, p. 66, 72, 73.
98. *Buletinul Camerei de Comerț și Industrie Cahul*. Apare sub îngrijirea Dlui Valeriu Crețu, Secretarul Camerei de Comerț și Industrie Cahul. Anul X, 1936–1937. Cahul, Tipografia „Lumina", 1937, p. 105, 110.
99. *Buletinul Camerei de Comerț și Industrie Cahul*. Apare sub îngrijirea Dlui Valeriu Crețu, Secretarul Camerei de Comerț și Industrie Cahul. Anul XI, 1938-1939. Cahul, Tipografia „Lumina", 1939, p. 102-104, 106, 113, 116, 118, 124, 127-131.
100. *ANRM*, F. 679, inv. 1, dosar 5655, partea 2, filele 436-438.
101. *Anuarul Chișinăului pe anul 1940*. Alcătuitori: Al. Terziman și I. Kalughin. Chișinău, Editura Arpid, 1940, p. 62, 64, 117 (materiale publicitare).
102. O mențiune documentară atestă că or. Bălți înainte de evacuarea din anul 1940 a avut trei fabrici de cărămizi (*ANRM*, Fond 1456, inv. 4, dosar 7, fila 15).
103. *Buletinul economic al Camerei de Comerț și Industrie Bălți. Viața economică din Bălți și Soroca după desrobire*. Apare sub conducerea Dlui Ioan Hr. Fotu, prim Secretar al Camerei. Anul I, Nr. 1, August 1942. Imprimeria Comunală Bălți, p. 16-17.
104. Sergiu Tabuncic, *Noi cercetări asupra producției tegulare din Basarabia (sec. XIX – prima parte a sec. XX)*. În: *Anuarul Institutului de Istorie.* Materialele sesiunii ştiinţifice anuale 23 decembrie 2015, Institutul de Istorie, Chişinău, 2016, p. 223-244.

FILE DIN ISTORIA SATULUI TEMELEUŢI (R-NUL CĂLĂRAȘI) ÎN SECOLUL AL XIX-LEA

Dr. Andrei EMILCIUC
Institutul de Istorie al AȘM

Leaves from the history of Village Temeleuţi (Calarasi rayon) in the XIX ***th*** ***century***

Summary

In this paper, based on unpublished documentary sources and published works, the evolution of Village Temeleuţi throughout the XIX th century is analyzed. Our researches allow us to conclude that, in its evolution, the village Temeleuti had seen all the effects of the problems generated by the instauration of Czarist domination in Bessarabia. We are talking about issues such as that of the estates remained in the property of noblemen from over the Prut Moldova, who became foreign subjects after 1812, issues related to the penetration of capitalist relations in agrarian relations, confessional issues generated by the wave of foreigners established in the space between the Prut and Dniester under the policy of Russian government, the issues related to agrarian reform accomplished for the benefit of owners and not of those given land, the issues related to Russian administrative bureaucracy, the issue of illiteracy among rural population of province etc. Despite economic progress recorded in Bessarabia in the XIX th century, the life of peasants would not be easy at all, the main problems being the lack of land and the high benefits required to be accomplished by landowners.

Prima menţiune documentară a toponimului Temeleuţi (Timileuţi, Timeleuţi, Temileuţi) o găsim în Mărturia hotarnică a moşiei Căbăieşti din 6 aprilie 1619/20 [1], anume cu referinţă la localitatea de pe râul Bâc, pentru că prima referinţă la Temeleuţii din actualul raion Floreşti datează din 3 iunie 1651 [2]. Lingvistul Anatol Eremia consideră oiconimul Temeleuţi unul de origine slavă, format din antroponimul Temel + sufixul slav -ovţi, adaptat pe terenul limbii române [3]. De altfel, documentele amintesc diverse personaje cu numele Temel, doar că de origine turcică [4], nume prezent şi astăzi în antroponimia din Turcia.

Următoarea referinţă directă la Temeleuţii de pe Bâc, situat în ţinutul Orhei, este datată cu 9 decembrie 1728, când domnul Moldovei Grigore al II-lea Ghica i-a dat poruncă sulgerului Miron să hotărnicească satul Temeleuţi şi „să-l stâlpească”. Sulgerul descria astfel faptele sale: „…ni-am dus în capul hotarului Temeleuţilor din sus, aproape de fundul Bâcului, unde-s împreună cu moşiile mănăstirii Pobratii, anume Răchicenii şi cu alte sălişte, care sântu la ţinutul Eşului. Ş-acolo ne-au scos la zordicul mănăstirii Pobrata un uric de răposatul Alexandru vodă cel bătrân, ş-altu uric de la

Ştefan vodă, fiul lui Alexandru vodă; întru care urice arată toate hotarili Mănăstirii împregiur, din semne în sămne, care, mărgând păn acolo … am stătut la un pârâu, anume Hancile, ş-acolo este hotarul mănăstirii, pârâul Hancile, care vine dinspre răsărit şi-i dă apă în matca Bâcului; şi pe pârâu la dial, suptu margini, lângă un stejar din gios de pârâu, de trei paş de dial de stejar s-au pus o piatră hotar şi s-au făcut şi bour în stejar, şi de acolo în munte, pe unde scriu uricile mănăstirii. Aşa s-au ales hotarul mănăstirii cu a Temeleuţilor, în faţa despre răsărit. Şi de acolo am întors pe pârâu înnapoi, înspre apa Bâcului, despre apus, dreptu gura pârâului Hanciule, suptu un stejar în margine pădurii, s-au pus piatră hotar şi s-au făcut şi bour în stejar, şi di acolo dreptu la dial, pe unde scriu uricii mănăstirii înnainte…" [5].

Din acest document reiese că cel puţin o parte din Temeleuţi era stăpânită de răzeşi. Dar dreptul acestora asupra pământului pe care-l stăpâneau va fi atacat foarte curând. Astfel, la 12 mai 1732, domnitorul Moldovei Grigore al II-lea Ghica a invitat la Divanul Domnesc pentru a judeca dreptul de proprietate asupra unei jumătăţi a satului (partea de sus), pe de o parte, pe preotul Lazăr şi răzeşul Gheorghe Rusul împreună cu fraţii săi, iar pe de altă parte, pe comisul Stroescu [6], care avea uricul acelei moşii. Judecata urma să aibă loc până la 13 iulie, iar în caz de neprezentare „li s-a trimite om gospodu şi-i va aduci cu cibote" [7].

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, după cum mărturisesc documentele, moşia Temeleuţi era stăpânită în parte de răzeşii Crudeşti şi în parte de postelnicul Ioniţă Rosetti, care stăpânea părţile numite în acte Hangul, Fund, Vraghia şi Budişoara [8]. Actul de împărţeală a averilor răposatului Ioniţă Rosetti din 15 iunie 1762 nu aminteşte, însă, această moşie [9]. Presupunem că moşia Temeleuţi făcea parte din zestrea soţiei sale şi va fi transmisă fiicei Irina, conform tradiţiei, la fel ca zestre. Căsătorită cu baronul Bilestein, la 15 iulie 1763, şi plecată în Rusia [10], Irina Rosetti lasă partea sa de moşie în folosinţă temporară răzeşilor Crudeşti. După moartea soţului său, Irina se întoarce în Moldova şi caută să-şi revendice partea sa din moşia Temeleuţi. Răzeşii, însă, vânduseră între timp Temeleuţii paharnicului Iordachi Panaite, nu doar părţile pe care le aveau în proprietate, ci şi părţile ce aparţineau Irinei. Dat fiind faptul că paharnicul Iordachi Panaite decedase, Irina Rosetti s-a înţeles cu răzeşii Crudeşti să-i fie cedată, în schimb, moşia Peticul, pe care aceştia o deţineau în devălmăşie. Astfel, conform deciziei Serdăriei Orheiului din 10 aprilie 1811, cea mai mare parte a moşiei Temeleuţi a rămas după urmaşul lui Iordachi Panaite – comisul Alexandru Panaite [11].

Perioada ce a urmat este reflectată documentar mai ales prin schimbările administrative, pe care le va aplica guvernul rus în provincia anexată la 1812. Este necesar a menţiona faptul că, la începutul secolului al XIX-lea, localitatea Temeleuţi din actualul raion Călăraşi făcea parte din ocolul Faţa Bâcului al ţinutului Orhei, iar cea din raionul Floreşti – din ocolul Nistru de Jos al ţinutului Soroca [12]. În conformitate cu Regulamentul organizării administrative a Basarabiei din 29 aprilie 1818, ţinutul Soroca fusese desfiinţat, iar localitatea Temeleuţi din acest ţinut a fost transferată în ţinutul Iaşi [13]. Prin decretul imperial din 18 decembrie 1835, publicat la 14 ianuarie 1836, în Basarabia au intervenit noi modificări de ordin administrativ-teritorial, astfel

că satul Temeleuţi din ţinutul Orhei este trecut în judeţul Chişinău, iar cel din ţinutul Iaşi, în judeţul nou-instituit Soroca [14]. Acest lucru urmează să fie luat în considerare pentru a evita confuziile, care pot fi întâlnite chiar şi în documentele de arhivă.

După moartea în anul 1819 a comisului Alexandru Panaite, moşiile sale sunt împărţite între moştenitori prin „Actul de împărţeală" din 16 aprilie 1823, iar căminarul Iordache Giurgiu [15], care era căsătorit cu una din fiicele sale – Zoiţa [16], intră astfel în proprietatea moşiei Temeleuţi din ţinutul Orhei [17]. Gh. Bezviconi notează despre Iordache Giurgiu, pe care-l scrie ba Zarti, ba Jurgea, că fusese şi proprietar al moşiei Temeleuţi din ţinutul Iaşi, pe care, la acel moment, o transmisese fiicei sale Ecaterina, drept zestre la căsătoria cu principele Constantin Ilie Contacuzino: „Prinţul Constantin Ilie, fiul lui Cantacuzino, 28 ani, în retragere, locuieşte în Ţinutul Iaşi, căsătorit cu fata Căminarului Zarti, Ecaterina, are o fată, Safta, de 1 an, stăpâneşte în Ţinutul Iaşi moşia Temeleuţi, luată ca zestre şi pe care sunt 70 curţi de săteni" [18]. Se pare că insistenţa soţilor Iordache Giurgiu şi Zoiţa Panaite pentru ca moşia Temeleuţi din ţinutul Orhei să le revină în urma împărţelii, avea drept obiectiv zestrea celei de-a doua fiice – Eufrosinia, care urma să primească, probabil într-un gest simbolic de echitate, la fel ca şi sora ei, tot satul Temeleuţi, doar că din ţinutul Orhei. De altfel, după căsătoria Eufrosiniei cu postelnicul Grigore Sandulache Krupenski, moşia îi va reveni drept zestre a soţiei [19].

Căminarul Iordache Giurgiu şi postelnicul Grigore Krupenski erau stabiliţi ambii peste Prut, iar moşia este încredinţată, chiar din 1823, vechilului Ioan Borcari, care o va administra până în anii '40 ai secolului al XIX-lea [20]. Perioada în cauză se va remarca în cronica satului prin apariţia bisericii. Ridicat, prin eforturile vechilului, în anul 1827, lăcaşul avea construcţie cruciformă şi a primit hramul Sf. Arhanghel Mihail [21]. Acest eveniment notoriu va fi o reflectare a creşterii numărului locuitorilor satului, creştere determinată de progresele economice înregistrate în această perioadă.

Din start, vom menţiona că recensămintele care documentează numărul populaţiei satului reflectă particularităţile sistemului fiscal rus, unitatea de bază a căreia era gospodăria, fie a bărbatului căsătorit, fie a celui burlac. Evidenţele făcute în folosul armatei, care la fel reprezintă surse importante în acest sens, aduc, pe de altă parte, informaţii importante despre nivelul de avuţie a ţăranilor, exprimat în numărul de bovine, cabaline şi ovine deţinute. Astfel, potrivit datelor recensământului din 1817, satul Temeleuţi din ţinutul Orhei număra 39 de gospodării de ţărani, dintre care numai două aparţinând burlacilor [22]. Catagrafia de la 1820 indică că localitatea număra moldoveni – 8 gospodării, 9 burlaci, 18 femei şi evrei – 2 gospodării, 2 burlaci şi 5 femei. Sursa de asemenea indica „6 case, două crâşme, 4 beciuri, 2 magazii, 2 mori cu câte două pietre pe apa Bâcului, 8 cai, 14 vaci, 20 boi, 3 cornute mici, 600 oi, 16 râmători, 30 ştiubei, 3 puduri de miere, 15 f. ciară, o prisacă se cuvine lui Ursul ocolaş de lingurari; fac până la 5 scârte de fân. Moşia nu s-a dat în otcup, poate aduce pe an până la 500 de lei". Este amintită în plus *Poşta de la Fundul Bâcului,* în care „se aflau surugii moldoveni – 9 gospodării, 12 burlaci, 25 femei, 6 case, 2 beciuri, 2 magazii, 29 cai, 19 vaci, 16 boi, 22 cornute mici, 8 râmători, fac până la 4 scârte de fân" [23].

În evidenţele privind la necesităţile armatei ruse pentru anul 1825, satul Temeleuţi din ţinutul Orhei figurează drept sat locuit de ţărani, numărând 41 de case, dintre care 29 bune pentru încartiruire, iar şeptelul de animale se constituia din: 90 boi, 38 vaci, 25 viţei, 7 cai, 2 mânji. Moşia satului includea 1 220 desetine de pământ productiv şi 26 neproductiv, 120 de desetine erau ocupate cu fâneţe, încă 2200 de desetine erau ocupate de pădure. Se cultivau în special cereale. S-au semănat/cultivat: grâu – 6/60 chile (1 chilă = 4,57 hectolitri), secară – 5/50 chile, orz – 2/180 chile, porumb – 4/180 chile. Surplusul era doar la porumb, de 40 de chile, restul reprezenta necesarul de alimentaţie a sătenilor. Au fost pregătite, de asemenea, 15200 puduri de paie, dar toate erau necesare pentru hrana animalelor sătenilor [24].

Evidenţele alcătuite pentru necesităţile armatei în anul 1830 indică despre existenţa în sat a 47 de gospodării (дворов) de ţărani şi a unei gospodării de ruptaşi [25]. Însă, conform unei liste expediate la 22 februarie 1832 de Judecătoria Judeţului Orhei guvernatorului A.I. Sorokunski, în Temeleuţi se numărau deja 61 de gospodării (дворов) [26], alcătuind 47 de familii, pe când datele recensământului din 1835 vorbesc despre faptul că satul număra 78 de familii (семейств) – 179 de bărbaţi şi 154 femei [27]. Aceste neconcordanţe probabil reflectă diferenţele de concepere a familiei/gospodăriei, pe de o parte – din punct de vedere fiscal, iar pe de alta – din punct de vedere militar. Informaţiile Administraţiei fiscale a judeţului Chişinău arată că la 1 ianuarie 1843 satul Temeleuţi era locuit de ţărani în număr de 182 de suflete de sex masculin [28]. Ca urmare, progresele înregistrate în plan economic au avut drept consecinţă o evoluţie ascendentă în plan demografic.

Cel mai probabil ca urmare a decesului lui Ioan Borcari, în perioada 23 aprilie 1845 – 23 aprilie 1849, moşia Temeleuţi este dată în arendă de către Gr. Krupenski negustorului de ghilda a treia din Bălţi, Ianis (Zanis) Stamati, pentru 1000 ruble argint pe an, fiind administrată de fiul ultimului, Constantin Stamati. Zanis Stamati era un grec, sosit în Basarabia din Grecia în anul 1823, ca urmare a represiunilor otomane împotriva insurgenţilor care luptau pentru independenţă. A intrat în supuşenie rusă în anul 1835, deţinând în arendă în anii 1836–1840 moşiile Druţa şi Rădeni, iar în 1841–1845 – moşia Scumpia şi îndeletnicindu-se exclusiv cu creşterea şi vânzarea vitelor cornute mari din moşiile arendate, cu o cifră de afaceri de 1000 ruble argint anual [29]. Ca urmare a incapacităţii lui Ianis Stamati de a acoperi pretenţiile financiare ale grecului Haracopulo, pentru lemnul cumpărat de la acesta în valoare de 4 283 ruble argint, precum şi cele ale fiicei sale vitrege, Ecaterina Lalopoulos, pentru zestrea de 2 500 taleri olandezi, neonorată conform contractului prenupţial, la 19 ianuarie 1848, toate proprietăţile şi posesiunile lui Constantin Stamati sunt transmise de către Magistratul oraşului Chişinău garanţilor acestuia, negustorilor din Chişinău Nicolae Balaban şi Ilie Antonov [30].

La 16 decembrie 1848 Gr. Krupenski semnează un nou contract de arendă pe cinci ani a moşiei Temeleuţi, între 23 aprilie 1849 – 23 aprilie 1854, cu odnodvoreţul din satul Bălăneşti (judeţul Chişinău), Iordache Dumitriu [31]. Despre Iordache Nicolae Dumitriu (n. ~1792, ruptaş, iar din 1839 – *odnodvoreţ*), cunoaştem că era căsătorit cu Ana (n. ~1803), cu care avea împreună trei feciori (Vasile, Gheorghe şi Dumitru) şi

trei fiice (Ecaterina, Maria şi Ana) [32]. De soarta acestuia şi a mezinilor săi se va lega o bună parte din istoria moşiei Temeleuţi, din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Conform contractului, Gr. Krupenski îi arenda lui Iordache Dumitriu, pe lângă moşia Temeleuţi, părţile sale din moşiile Hotineşti, Spanciocani (Mileşti) şi Popenţeni, pentru suma totală de 7000 ruble argint, urmând a-i transmite în folosinţă casa boierească, un hambar, o bucătărie de vară, un şopron, un beci, o grădină cu flori, un ocol, o curte, grădină cu fructe şi vie, cârciuma, morile şi alte bunuri conform unui registru detaliat [33]. Iordache Dumitriu îi cooptează în această afacere pe ginerele său Tudor Tănăsache şi negustorul chişinăuian Ilie Antonov, mai sus amintit. Însă, deja în 1851, avea să se pomenească implicat în procesul de judecată intentat de supusul grec Panagiotis Lalopoulos, căsătorit cu fiica lui Ianis Stamati, împotriva negustorului Ilie Antonov, pentru neplata, în calitate de garant, a datoriei socrului său, decedat între timp. Ca urmare a deciziei Magistraturii din Chişinău, lui Iordache Dumitriu i s-au pretins cele 2000 de ruble, ce reveneau negustorului Antonov în urma luării în posesiune a moşiei Temeleuţi, chiar dacă, potrivit înţelegerii, acesta urma să-şi primească venitul abia la sfârşitul perioadei contractuale [34]. Procesul s-a întins, dar Iordache Dumitriu aşa şi nu a fost în stare să acopere suma pretinsă de la el. Averile sale au fost puse sub sechestru, dar s-a stabilit că cele şase fălcii de pământ din proprietatea sa nu puteau acoperi decât o parte mizeră a sumei restante. Pentru cheltuirea banilor străini acesta risca să fie tras la răspundere penală [35]. Abia la 27 iunie 1868, în virtutea faptului că Panagiotis Lalopoulos şi Ilie Antonov au ajuns la o înţelegere amiabilă, Senatul guvernant a decis ca Iordache Dumitriu să fie scutit de orice pretenţii [36]. Negustorul Ilie Antonov a înaintat un protest, însă Tribunalul Civil din Basarabia a decis că procesul nu a vizat relaţia contractuală dintre cei doi şi, ca urmare, verdictul nu putea constitui temei pentru relaţia contractuală între cei doi, acesta urmând a-l ataca în judecată personal pe Iordache Dumitriu, într-un proces separat, conform procedurilor, începând cu o instanţă inferioară. Senatul guvernant a menţinut decizia Tribunalului Civil din Basarabia [37].

În anul 1853, Iordache Dumitriu este acţionat în judecată şi de către proprietarul moşiei Temeleuţi – Grigorie Krupenski, pentru neplata în termen a ultimei rate prevăzută în contract şi tăierea ilicită a pădurii. Cârmuirea provincială a hotărât, la 11 iulie 1855, de a încasa prin intermediul poliţiei suma restantă de la posesor. Ca urmare, Iordache Dumitriu a atacat decizia în Senatul guvernant, ca instanţă supremă de apel, care luând ca probă dovada că ultima rată a fost achitată de Dumitriu la 7 iunie prin intermediul Judecătoriei judeţene, iar suma a fost transmisă reprezentantului lui Gr. Krupenski la 14 octombrie 1853, a anulat la 9 ianuarie 1856 decizia Cârmuirii provinciale, hotărând, totuşi, ca pretenţiile lui Dumitriu în privinţa contractului să fie examinate în proces separat, conform procedurilor. Un ucaz în acest sens a fost expediat Cârmuirii provinciale la 15 februarie 1856 [38].

Între timp, la 25 august 1855, Iordache Dumitriu a înaintat în Judecătoria circumscripţiei Chişinău–Orhei o plângere împotriva lui Gr. Krupenski pentru pagube în sumă totală de 8800 de ruble [39]. Potrivit afirmaţiilor sale, atunci când a intrat în posesiune, el nu a primit partea din ocina Spanciocani (numită Mileşti), deoarece

aceasta fusese vândută cu 20 de ani în urmă moşierului Pogor. De asemenea, în loc de grădină cu fructe şi vie, prevăzută în contractul de arendă, a primit doar 13 copaci fructiferi, în locul construcţiilor gospodăreşti, a primit doar nişte dărâmături, iar Gr. Krupenski nici nu a binevoit să vină, sau să delege pe cineva pentru a le da în primire. În plus, deşi conform punctului 12 al contractului, Dumitriu se obliga să-l hrănească pe Krupenski, atunci când acesta poposea în moşia sa, el a fost nevoit să-i hrănească şi pe oaspeţii, slugile şi caii acestuia, luni în şir, pentru care lucru a solicitat 800 de ruble, iar de la nefolosirea pământului din Spanciocani pierderile anuale de arendă erau estimate de Iordache Dumitriu la 500 de ruble, sau în total pentru 5 ani – 2 500 de ruble. În urma nefolosirii grădinii cu pomi fructiferi şi vie acesta pretindea pierderi de câte 300 de ruble anual, sau în total 1 500 ruble. De asemenea, fiind obligat să se prezinte în Temeleuţi pentru efectuarea investigaţiilor, acesta susţinea că a pierdut circa 3000 de ruble, deoarece, atunci când s-au prezentat cărăuşii contractaţi de el pentru a-i transporta grâul în Odesa, nu a putut fi prezent acasă pentru a da dispoziţiile de rigoare. Plângerea era scrisă şi semnată de fiul său Dumitru Dumitriu, indicându-se că Iordache era neştiutor de carte, precum şi faptul că locuia la acel moment în satul Vorniceni [40].

În pofida acestei reconvenţiuni, la 23 septembrie 1855, Judecătoria a analizat doar plângerea reprezentantului lui Gr. Krupenski – *registratorul de colegiu* [41] Constantin Feodosiu. Constatând că Iordache Dumitriu din cele 1400 ruble pe care urma să le achite pentru ultimul an de arendă, la 7 iunie 1853 a achitat doar 700 de ruble, instanţa a stabilit de a se încasa prin intermediul poliţiei penalităţile calculate din data de 23 martie 1853 şi până în 7 iunie, pentru plata întârziată pentru prima jumătate a anului, precum şi datoria pentru a doua jumătate, în sumă de 700 de ruble, împreună cu penalităţile calculate din 23 martie 1853 şi până la data plăţii. De asemenea, cele 700 de ruble depuse drept garanţie la semnarea contractului urmau să revină lui Gr. Krupenski, pentru încălcarea contractului de către Iordache Dumitriu [42]. Ca urmare, la 25 ianuarie 1856, Iordache Dumitriu a atacat decizia instanţei de circumscripţie iniţial în Tribunalul Civil, apoi, după ce la 28 aprilie 1859 acesta a stabilit că decizia instanţei de circumscripţie a fost justă, în Senatul guvernant. La 12 noiembrie 1862, Senatul a anulat decizia Tribunalului, stabilind că nu au fost respectate procedurile legale, astfel că dosarul privind pretenţiile reciproce a celor două părţi urma a fi depus în instanţă în modul stabilit [43]. Din păcate nu am reuşit să depistăm informaţii despre continuarea acestui litigiu şi cu ce a rezultat.

În condiţiile acestui conflict, Grigore Krupenski a fost nevoit să dea în arendă moşia Temeleuţi altor antreprenori. În martie 1859 documentele îl amintesc în calitate de administrator al moşiei pe armeanul de confesiune luterană Gheorghe Rababovici, într-o plângere a preotului din sat, Dorofei Matvievici, împotriva intimidărilor acestuia faţă de practicarea liberă a confesiunii ortodoxe de către locuitorii satului [44]. În demersul din 6 aprilie 1859, adresat Consistoriului Duhovnicesc din Chişinău, preotul menţiona că Gheorghe Rababovici îi persecută pe creştinii din sat pentru confesiunea lor, înjurând Sf. Cruce şi Sf. Biserica şi impunându-i pe ţărani să lucreze de sărbători. Sătenii nu mai veneau la biserică din frică faţă de vechil, care intrând în biserică,

chiar în altar, nici nu-şi scotea fesul. Consistoriul a readresat plângerea Cârmuirii provinciale, care i-a cerut la 30 mai 1859 Ispravnicului judeţului Chişinău să examineze învinuirile, iar în caz că acestea aveau să se dovedească juste, să fie întreprinse măsuri pentru protejarea enoriaşilor şi a preotului de la acţiunile vechilului. Cu toate acestea, la 18 octombrie 1859, preotul scria Consistoriului că Ispravnicul judeţului Chişinău încă nu iniţiase investigaţiile pe acest caz, iar Rababovici a început să se comporte şi mai desconsiderator. Astfel, la 11 octombrie 1859, duminica, când enoriaşii s-au adunat la biserică pentru Sfânta slujbă, acesta a plătit nişte muzicanţi să cânte lângă biserică, ca să-i ademenească pe enoriaşi să părăsească biserica în plină slujbă. Drept rezultat, preotul a rămas de unul singur în biserică, întrucât chiar şi diacul şi psalmistul au părăsit lăcaşul sfânt. La 30 octombrie 1859, Episcopul Chişinăului şi Hotinului a readresat plângerea guvernatorului militar al Basarabiei M.L. Fanton-de-Verrayon [45]. La 15 decembrie 1859, în lipsa guvernatorului, viceguvernatorul Basarabiei i-a cerut ispravnicului judeţului Chişinău să iniţieze examinarea cazului, iar la 24 decembrie să-l informeze despre acest lucru [46]. Cu toate acestea, la 27 februarie 1860, episcopul de Chişinău şi Hotin îi scria din nou guvernatorului M.L. Fanton-de-Verrayon, solicitând informaţii despre mersul anchetei [47]. Ca urmare, la 21 martie 1860, guvernatorul i-a solicitat ispravnicului să-i prezinte în decurs de cinci zile un raport pe acest caz [48]. În raportul din 29 martie 1860, ispravnicul scria că l-a delegat cu această însărcinare pe consilierul Suvaca, care a raportat la 28 martie că ancheta a fost finisată, urmând cazul să fie trimis în judecată [49].

După moartea Eufrosiniei Krupenski (Giurgiu), conform Actului de Împărţeală din 25 mai 1863, săvârşit în Judecătoria Civilă din Principatul Moldovei şi legalizat de Judecătoria Civilă a Basarabiei, la 2 octombrie 1863, moşia Temeleuţi, cu părţi din Hotineşti, Popenţeni şi Mileşti revine fiicelor acesteia, Ecaterina, căsătorită cu spătarul Scarlat (Carol) Ion Miclescu, şi Eufrosinia, căsătorită cu Dumitru Grigorie Rosetti. Surorile cad de acord să vândă părţile lor din Hotineşti, Popenţeni şi Mileşti, banii urmând să fie împărţiţi în jumătate, iar moşia Temeleuţi să o împartă la fel în jumătate, prin serviciile inginerului hotarnic al judeţului Akkerman Belousov. Potrivit măsurătorilor, moşia cuprindea 1 938 desetine şi 328 stânjeni pătraţi de pământ, astfel că fiecărei surori urma să-i revină 969 desetine şi 164 de stânjeni. Partea nelocuită, care se învecina cu satele Vălcineţi, Căbăieşti, Găureni şi Popenţeni, revenea Eufrosiniei Rosetti, iar cealaltă, ce se învecina cu Bălăneşti, Mileşti, Rădeni şi Vălcineţi, în care se afla satul, revenea în proprietatea Ecaterinei Miclescu. Pentru faptul că Eufrosiniei îi revenea partea nelocuită, Ecaterina îi achita suma de 1 200 de galbeni austrieci şi se asuma să transmită în posesiunea preotului din sat 33 desetine de pământ. Dacă Eufrosinia considera necesar să-şi populeze partea de moşie, ea avea tot dreptul, cu condiţia de a nu primi săteni din Temeleuţi. Preţul moşiei era estimat la 30 mii ruble argint [50].

Partea de moşie nelocuită, revenită Eufrosiniei Grigorie Rosetti (născută Krupenski), este dată în arendă, prin procură, de către soţul acesteia, Dumitru Rosseti, lui Scarlat Ion Miclescu, soţul surorii sale, Ecaterina, pentru perioada cuprinsă între 23 aprilie 1864 şi 23 aprilie 1872, adică opt ani, şi cu dreptul de a tăia opt fălcii

de pădure, contra sumei de 6000 ruble argint, conform contractului din 9 octombrie 1863 [51]. La rândul său, Ecaterina, conform contractului din 21 octombrie 1863, dă întreaga moşie, împreună cu o parte nelocuită din moşia Hotineşti, pentru opt ani în posesiunea *registratorului de colegiu* [52] Vasile Ion Grigorovici (Movileanu) şi mic-burghezului din Făleşti, Alter Galfin, contra sumei totale de 21 950 ruble argint. Ecaterina primea de la aceştia în avans 10 000 ruble (probabil pentru a-i achita partea Eufrosiniei), pentru care lucru moşia fusese pusă sub interdicţie de vânzare [53].

Încă până la expirarea termenului de arendă, surorile aparent decid să se despartă separat de părţile lor din moşia Temeleuţi (inclusiv Fundul Bâcului) şi Hotineşti. Eufrosinia semna la 18 decembrie 1865, prin intermediul soţului său, o înţelegere de vânzare a părţii sale de moşie lui Iordache Matei Râşcanu, contra sumei de 40 mii ruble argint, iar Ecaterina semna, la 13 mai 1866, o înţelegere similară cu nobilul Gheorghe Leopold Râşcanu-Derojinski, convenind de a încasa pentru partea sa 35 de mii de ruble argint [54]. Conform primei înţelegeri, soţul Eufrosiniei a primit la semnare 8 mii de ruble, urmând să primească încă 15 mii la 30 martie 1866, la semnarea actului de cumpărare-vânzare, iar încă 17 mii ruble la expirarea perioadei de dare în arendă a moşiei [55]. Cea de-a doua înţelegere prevedea că Ecaterina primea imediat 3 mii ruble, alte 17 mii trebuind să le încaseze după perfectarea actelor de vânzare-cumpărare, iar restul 15 mii după finisarea perioadei de dare în arendă a moşiei, adică la 23 aprilie 1872. Cumpărătorul nu avea dreptul de a cere de la arendaşi, sau vânzători, plată suplimentară pentru perioada de arendă. Taxele de 4% pentru înregistrarea actelor urmau a fi achitate de cumpărător. Vânzătorul se obliga, în schimb, să nu taie din pădure. Documentele pe moşie erau transmise imediat lui Gheorghe Râşcanu-Derojinski, iar celelalte, precum şi planul moşiei, urmau a fi transmise la realizarea tranzacţiei. În caz că vânzătorul avea să se răzgândească, atunci plata de garanţie urma a fi restituită cumpărătorului, iar dacă se răzgândea cumpărătorul, atunci ea rămânea la vânzător [56].

Totuşi, tranzacţiile aşa şi nu s-au realizat, iar ştab-căpitanul Gheorghe Râşcanu-Derojinski şi *consilierul de curte* [57], Iordache Matei Râşcanu, au solicitat în instanţă restituirea avansului. În aceste condiţii, Ecaterina Miclescu decide, la 20 septembrie 1868, a-i da procură soţului Eufrosiniei, Dumitru Rosetti, pentru a rezolva situaţia [58]. Ca urmare, la 30 aprilie 1869, pentru a restitui suma primită drept avans, spătarul Dumitru Rosetti mai încheie o înţelegere de vânzare a părţii de moşie a soţiei sale, Eufrosinia, nobilului Emmanuil Ion Varzari şi soţiei acestuia Maria, contra 35 mii ruble, dintre care 6 800 din contul datoriei pe care o avea vânzătorul faţă de cumpărător, 11 650 ruble cumpărătorul urma să le transfere în contul maiorului în rezervă Gheorghe Leopold Râşcanu-Derojinski, iar restul 17 mii îi reveneau vânzătorului la perfectarea actelor de cumpărare-vânzare [59]. Cât priveşte partea de moşie a Ecaterinei Miclescu, aceasta va reveni, prin actul de vânzare aprobat în Judecătoria districtuală Chişinău la 22 februarie 1871, „nobilului" Dumitru Egorovici Dumitriu şi surorii sale, Anna Egorovna Robu (născută Dumitriu), prin semnătura fiului vitreg şi împuternicitul Ecaterinei – Grigorie Rosseti [60].

Despre Dumitru Dumitriu, născut în anul 1829, cunoaştem că şi-a părăsit localitatea de baştină în 1846 pentru a-şi face studiile la Gimnaziul Nr. 1 din Chişinău,

pe care îl absolveşte în anul 1852. La 6 februarie 1853 se angajează drept conţopist pe lângă Adunarea provincială a nobilimii din Basarabia [61], în care funcţie, la 15 decembrie 1865, îi este aprobat cinul de *registrator de colegiu* [62]. La recensământul fiscal din 1859, Dumitru alături de sora sa Ana continuau a fi înscrişi fiscal în gospodăria tatălui său, fostul vechil al moşiei Temeleuţi, Iordache Dumitriu [63]. Abia conform deciziei Camerei de stat din 24 noiembrie 1865, Dumitru Dumitriu este exclus din registrele fiscale din satul Bălăneşti [64]. În anii următori, însă, nu mai figurează în listele salariale ale funcţionarilor Adunării provinciale a nobilimii din Basarabia, iar cinul său va rămâne neschimbat, ceea ce ne face să credem că nu şi-a mai continuat activitatea funcţionărească.

Necesită a fi menţionat că nu am găsit nicio dovadă a faptului că Dumitru Dumitriu ar fi reuşit să dobândească titlul nobiliar, şi oarecum acest lucru era imposibil. În primul rând, deoarece n-avea spiţă de nobil, fără de care urma să obţină în serviciu cel puţin un cin de rangul IX, pe când el reuşise a-l dobândi doar pe cel de rangul al XIV-lea. Nu am găsit niciun indiciu că ar fi avut rudenie cu cei doi Dumitriu, Vasile şi Iordache, a căror nobleţe a fost recunoscută de Adunarea nobililor din Basarabia în 1826 şi 1824/1839, respectiv. Într-adevăr, unul din fratele tatălui său se numea Vasile, dar acesta este prezentat în 1835 ca având 27 de ani, pe când în dosarul de nobleţe din 1826 a omonimului său este indicată vârsta de 42 de ani. Chiar dacă bunelul lui Dumitru, Nicolae Dumitriu, avea vreo relaţie de rudenie cu nobilii Vasile sau Iordache Dumitriu, din câte se cunoaşte, deciziile Adunării Nobilimii din Basarabia în privinţa nobleţei acestora aşa şi nu au fost confirmate de Departamentul Heraldic al Senatului guvernant, fără de care erau nule [65].

Vom menţiona din start că, spre deosebire de cei din neamul Krupenski, ambii fraţi Dumitriu s-au stabilit chiar în sat şi aveau să se implice activ în rezolvarea problemelor comunităţii. O primă provocare pentru noii proprietari a constituit-o ucazul Sf. Sinod din 27 octombrie 1870 de a închide biserica din sat din cauza că construcţia a ajuns într-o stare fragilă. Prin dispoziţia Consistoriului Duhovnicesc din Chişinău din 4 decembrie 1870 preotului din sat Luca Laşcov i s-a comunicat decizia Sf. Sinod despre închiderea bisericii. La începutul lunii iulie 1871, preotul din sat a iniţiat procedurile de închidere a bisericii şi de transmitere a enoriaşilor în oblăduirea bisericii din satul vecin Vălcineţ. Ca rezultat, Dumitru Dumitriu înaintează, la 19 iulie 1871, sub semnătura sa şi a reprezentanţilor sătenilor din Temeleuţi, un demers episcopului de Akkerman şi vicarului de Chişinău, Preasfinţitului Petru. Autorii solicitau ca biserica să nu fie închisă, deoarece acest lucru ar fi pus oamenii în vârstă şi copiii în imposibilitate de a merge la slujbă. Se menţiona că biserica a ajuns la o stare deplorabilă din cauza vechilor proprietari, care nu au avut grijă de ea, doar că D. Dumitriu îşi asumă cheltuielile pentru reparaţia bisericii (cu sprijinul forţei de muncă a comunităţii săteşti), precum şi cele de întreţinere a preotului şi psalmistului. Biserica, ridicată din stejar pe fundament de piatră, era rezistentă şi avea nevoie doar de o podea nouă, precum şi de a-i fi tencuiţi pereţii în interior şi exterior [66]. La 17 august 1871, Consistoriul Duhovnicesc din Chişinău a analizat acest demers şi a hotărât a-l respinge [67], iar decizia a fost expediată la 31 august 1871 către Administraţia Poliţiei judeţului

Chişinău pentru a fi comunicată petiţionarilor [68]. Totuşi, după cum informa la 10 octombrie 1871 preotul Luca Laşcov, Consistoriul Duhovnicesc din Chişinău, episcopul de Chişinău şi Hotin Pavel (Lebedev) a decis să permită reparaţia bisericii, iar slujbele, atunci când lucrările aveau să fie finisate, să fie duse de preotul din Vălcineţ, în limita posibilităţilor, dar numai după ce acesta avea să confirme că starea bisericii era satisfăcătoare [69].

O altă provocare a reprezentat-o reforma agrară din 14 iulie 1868, implementarea căreia va cădea la fel pe umerii noilor proprietari. Desigur, însăşi cumpărarea moşiei în plin proces de împroprietărire a ţăranilor ridică anumite semne de întrebare. Aici răspunsurile se croiesc în esenţa reformei, ţăranii fiind împroprietăriţi cu obligaţia de răscumpărare a pământului, prin plata obrocului, timp de 20 de ani, care constituia 2-2,5 ruble pentru fiecare desetină de pământ pe an. Aplicarea în practică a Regulamentului din 14 iulie 1868 nu a fost una dintre cele mai uşoare. La 5 martie 1870, Comitetul Principal Ţărănesc a adoptat o decizie suplimentară privind explicarea şi completarea Regulamentului din 14 iulie 1868, care urma să soluţioneze un şir de probleme apărute pe parcursul aplicării Regulamentului [70]. Abia atunci a început implementarea propriu-zisă a reformei.

Începând cu 1 aprilie 1871, sătenii din Temeleuţi au fost trecuţi la plata obrocului, plata anuală totală a căruia constituia 711,5 ruble. Astfel, suma capitalizată a obrocului constituia 11 857,5 ruble, iar proprietarii au solicitat ca statul să achite în contul ţăranilor, sub formă de împrumut, după cum prevedea regulamentul, 9 486 de ruble [71]. Acest lucru scoate toate semnele de întrebare în privinţa achiziţionării moşiei în plin proces de desfăşurare a reformei agrare. În plus, acest lucru poate explica şi de unde au reuşit fraţii Dumitriu să facă rost de suma necesară pentru cumpărarea moşiei Temeleuţi, în condiţiile în care documentele indică asupra faptului că Dumitru Dumitriu avea un salariu de circa 10 ruble argint pe lună. În cazul surorii sale, este posibil să fi moştenit o parte din averea primului ei soţ, după decesul acestuia. Totuşi, în aceste condiţii, acumularea unei sume de 30-40 mii de ruble argint era oarecum problematică. Este adevărat că preţul putea fi mult mai mic, în condiţiile demarării reformei agrare. Dar, este la fel de posibil, ca moşia să fi fost cumpărată, cel puţin parţial, din bani luaţi cu împrumut, astfel că răscumpărarea pământului de către ţărani putea să le acopere noilor proprietari investiţia făcută la achiziţionarea întregii moşii.

Procesul propriu-zis de împroprietărire nu s-a desfăşurat fără divergenţe. Conform prevederilor Regulamentului din 14 iulie 1868, ţăranii din Temeleuţi aveau dreptul la cel mult 8 desetine de pământ. La 26 iulie 1871, Adunarea Conciliatorilor din Judeţul Chişinău înainta Administraţiei provinciale în problemele sătenilor solicitarea lui Dumitru şi Ana Dumitriu în privinţa excluderii a 425 de desetine 787 stânjeni pătraţi de pădure din fondul de împroprietărire, din totalul de 905 de destine aflate în proprietatea lor lângă satul Temeleuţi. În acest mod, sătenilor urma să le revină 284 de desetine şi 1 392 stânjeni de pământ, ceea ce, potrivit proprietarilor, constituia cu 27 desetine 2 160 stânjeni mai mult, decât se afla în folosinţa lor la acel moment, lucru care, considerau proprietarii, era îndestulător pentru o gospodărie, în condiţiile calităţii deosebit de bune a pământului din Temeleuţi [72]. La 27 septembrie 1871, general-guvernatorul

Novorosiei şi Basarabiei îi scria guvernatorului Basarabiei că, în baza prezentării acestuia din urmă din 17 septembrie şi a raportului Administraţiei provinciale în problemele sătenilor din 4 septembrie, încuviinţează excluderea din totalul de 850 desetine 233 stânjeni de pământ productiv a 425 desetine 787 stânjeni pătraţi ocupaţi de pădure [73]. În şedinţa din 11 octombrie 1871 Administraţia provincială în problemele sătenilor a stabilit a comunica verdictul pe această chestiune conciliatorului funciar al sectorului doi, pentru a-l face cunoscut sătenilor şi a-l pune în acţiune [74].

Între timp, ţăranii din Temeleuţi au înaintat Administraţiei provinciale în problemele sătenilor o scrisoare de protest, semnată de reprezentanţii Constantin Chironeţ şi Grigorie Luca, prin care atacau decizia conciliatorului funciar de a fi împroprietăriţi cu doar 3 desetine 20 stânjeni de pământ, solicitând ca loturile să alcătuiască 8 desetine, în virtutea faptului că fostului proprietar Krupenski i-au aparţinut şi pământurile numite Hotineşti, Popenţeni şi Panait. La 3 iunie 1871 Administraţia a examinat chestiunea, stabilind a se investiga cazul, iar dacă afirmaţiile sătenilor se dovedeau a fi juste şi pământurile respective se aflau la o distanţă de până la 10 verste, a se repartiza sătenilor loturi suplimentare [75]. La 21 septembrie 1871 Administraţia a examinat demersul repetat al sătenilor privind împroprietărirea lor cu 8 desetine de pământ, hotărând a solicita repetat Adunării conciliatorilor funciari din jud. Chişinău grăbirea examinării şi adoptării unei rezoluţii pe marginea chestiunii [76].

Până la urmă, aceste demersuri au rămas fără rezultat, fiind aprobate spre împroprietărirea sătenilor din Temeleuţi doar 284 desetine 1 392 stânjeni de pământ productiv şi 6 desetine 1 999 stânjeni pătraţi de pământ neproductiv (sub cărări şi uliţe, drumuri, cimitir, râpe şi ravene), după cum s-a stabilit iniţial. Urmau a fi împroprietărite 86 de familii şi 7 burlaci, dintre care în al X-lea recensământ fiscal (1858) figurau 44 de familii şi 7 burlaci, iar alte 42 de familii s-au format după recensământ [77]. Fiecărei familii şi fiecărui burlac îi revenea 3 desetine 144 stânjeni pătraţi de pământ. După proprietari au rămas 1) două conace (unul al moşierilor şi al doilea al slujitorului bisericesc – 6 desetine 8 stânjeni pătraţi); 2) cârciuma moşierească (368 de stânjeni pătraţi); 3 şi 4) două conace „economice" (a câte 484 stânjeni pătraţi); 5) încă un conac al slujitorului bisericesc (1 150 stânjeni); 6) livezile şi viile moşiereşti şi ale slujitorului bisericesc (9 desetine); în total 16 desetine 94 de stânjeni pătraţi [78].

Proprietarii le-au oferit posibilitatea sătenilor să fie împroprietăriţi cu loturi mai mici, de până la ¼ din cel ce le revenea fiecăruia, fapt care, în condiţiile achitării obrocului pe desetină venea să ofere o plată anuală de răscumpărare mai mică. Dar, conform actului din 5 iulie 1874 a conciliatorului funciar, niciun sătean nu a făcut o astfel de solicitare [79]. Anunţul de răscumpărare s-a făcut la 22 decembrie 1874, însă conţinea o inexactitate, anume faptul că Ana Robu, după primul soţ Hristeeva, figura drept văduvă, chiar dacă cel de-al doilea soţ al ei avea să decedeze la 20 februarie 1875, ceea ce crea suspiciunea că a fost alcătuit la o dată ulterioară, decât cea înscrisă. De aceea, întreg pachetul de acte în privinţa împroprietăririi, cu planurile şi descrierea geodezică a loturilor de împroprietărire, expediat la 10 ianuarie 1876 în Administraţia gubernială în problemele săteşti de către conciliatorul funciar al sectorului întâi din judeţul Chişinău, a fost restituit acestuia pentru completări şi clarificări [80].

O altă provocare pentru noii proprietari avea să fie legată de hotarul cu moşia Repiceni (Rădeni), proprietate a Mănăstirii Pobrata. Această chestiune era una cu rădăcini mai vechi. În anul 1823, atunci când moşia a fost cumpărată de boierul Iordache Giurgiu de la urmaşii comisului Alexandru Panaite, la lucrările de hotărnicire, potrivit înţelegerii din 12 noiembrie cu reprezentantul mănăstirii, exarhul şi arhimandritul Parfeni, o parte a moşiei Pobrata a trecut-o la moşia Temeleuţi [81]. La 3 octombrie 1849, reprezentantul mănăstirii, protosinghelul Erofei, a contestat în Oficiul de Hotărnicire valabilitatea actului, din motiv că arhimandritul Parfeni nu ar fi avut nicio împuternicire de la patriarh, iar înstrăinarea pământurilor mănăstireşti era ilegală [82]. În cadrul procesului, boierul Grigorie Sandulache Krupenski a insistat pe faptul că termenul de prescripţie a faptelor a fost depăşit, iar Judecătoria Civilă din Basarabia a decis la 2 august 1850 ca hotarul între cele două moşii să rămână fără modificări [83].

În anul 1883, în vederea verificării planurilor cadastrale elaborate în anul 1868, pe teren a fost delegat inginerul cadastral al judeţului Iaşi, Maho. Raportul acestuia din 17 noiembrie 1883 a fost aprobat în cadrul şedinţei Oficiului gubernial de cadastru din Basarabia din 17 martie 1884 ca corespunzând planului realizat în 1868 [84]. Cu toate acestea, la 31 august 1884, proprietarul Dumitru Dumitriu adresa un demers Administratorului domeniilor din Basarabia a mănăstirilor închinate, prin care solicita ca hotarul dintre moşia Temeleuţi şi Rădeni să fie lăsat aşa cum a fost trasat în 1868. Aceasta, deoarece, potrivit lui Dumitru Dumitriu, inginerul hotarnic Maho, delegat de Oficiul Cadastral Gubernial al Basarabiei, efectuând lucrările finale ale planului moşiei Rădeni, în locul liniei drepte ce despărţea moşiile, a trasat o linie cu 15 curburi, rupând din partea de moşie Temeleuţi, care îi aparţinea lui şi surorii sale, circa şapte desetine de pădure [85]. Răspunsul din 13 aprilie 1885 preciza că planul fusese aprobat, iar pretenţiile moşierului Dumitriu nu s-au confirmat [86]. Vom menţiona, de asemenea, că la 6 octombrie 1884 a fost începută hotărnicia părţii de moşie Temeleuţi, aparţinând lui Gheorghe Buhăescu [87]. Acesta era un fost coleg de serviciu al lui Dumitru Dumitriu, fiind de origine odnodvoreţ din satul vecin Mileşti. În Temeleuţi avea în proprietate doar 6 desetine de pământ, în schimb în Mileşti deţinea împreună cu soţia sa Elisabeta alte 185,5 desetine [88].

Proprietatea pe care o deţineau cei doi fraţi nu aducea, se pare, venituri îndestulătoare. În anul 1878, documentele de arhivă o amintesc pe „nobila" Ana Egorovna Robu, punând moşia drept gaj la contractarea unui credit la Banca Funciară din gub. Herson [89], cu sediul în oraşul Odesa. În aceleaşi liste o găsim şi pe nobila Ludmila Petre Ilaşco, la fel punând drept gaj proprietatea sa de la Temeleuţi [90]. Numele Ilaşco apare în actele de proprietate din Temeleuţi şi prin filiera lui Pantelimon Petre Ilaşco (cel mai probabil fratele Ludmilei), pe care actele îl menţionează în anul 1886 în calitate de membru al Consiliului de administrare [91], iar în 1908 – chiar în cea de director al băncii sus-amintite [92]. Acest lucru explică foarte concludent numărul relativ mare de credite contractate de diferiţi proprietari din Temeleuţi, inclusiv ţărani, de la această bancă [93].

Potrivit rapoartelor Upravei Zemstvei jud. Chişinău, Dumitru Dumitriu şi Ana Hristeeva (Robu) sunt indicaţi începând cu 1876 şi până în anul 1890 în lista proprietarilor mo-

şiei Temeleuţi sub acelaşi număr, mărimea proprietăţii lor diminuându-se treptat de la 620 la 436 desetine de pământ [94]. Din anul 1891 în listele de proprietari începe a figura doar Ana Hristeeva, cu 300 desetine. Acest lucru ne face să credem că Dumitru Dumitriu a decedat anume în acest răstimp. Ana Hristeeva (Robu) va continua să figureze în actele de proprietate până la 14 iunie 1897, când îşi va vinde moşia unui grup de 65 de gospodari, dintre care 28 din Temeleuţi, 34 din Vălcineţ şi 3 din Căbăieşti, care vor forma Tovărăşia nr. 1 de agricultori din Temeleuţi [95].

Tabel al proprietarilor moşiei Temeleuţi şi al evoluţiei suprafeţei de pământ deţinute, în desetine (1863–1903)

Proprietar	1863	1869	1871	1876	1887/8	1891/2	1896	1897	1899	1901	1903
Eufrosinia Rosetti (Krupenski)	969	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ecaterina Miclescu (Krupenski)	969	969	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Emmanuil şi Maria Varzari	-	969	969	969	-	-	-	-	-	-	-
Dumitru Dumitriu şi Ana Robu	-	-	905	620	436	300	288	-	-	-	-
Vasilie Cucicov (Temeleuţii de Jos)	-	-	-		900	700	700	700	400	400	400
Ţăranii din Temeleuţi	-	-	-	284¾	284¾	284¾	284¾	284¾	284¾	284¾	284¾
Ludmila Ilaşco	-	-	-	-	-	307¾	129	129	129	-	-
Pavel Cucicov (Temeleuţii de Jos)	-	-	-	-	-	200	200	200	200	200	200
Pantelimon Ilaşco	-	-	-	-	-	-	181	181	181	310	310
Gheorghe Buhăescu	-	-	-	-	-	-	6	6	6	6	6
Tovărăşia nr.1 din 65 de gospodari	-	-	-	-	-	-	-	281	281	281	281
Tovărăşia nr.2 din 77 de gospodari (în Temeleuţii de Jos)	-	-	-	-	-	-	-	-	300	300	300
Ecaterina V. Ostrovschi	-	-	-	-	-	-	-	-	4	4	4

Surse: *Список вотчин Кишиневского уезда и их владельцев // Отчеты, доклады, сметы, расклады Кишиневской Земской управы и постановления уездного земского собрания: XIX очередного созыва 1887 года*. Кишинев, 1887, № 346-348; *XX очередного созыва 1888 года*. Кишинев, 1888, № 350-352; *XXIII очередного созыва 1891 года*. Кишинев, 1892, № 362-363, 367, 378; *XXIV очередного созыва 1892 года*. Кишинев, 1893, № 370-372, 375, 386; *XXVIII очередного созыва 1896 года*. Кишинев, 1897, № 147-149, 152, 163-164, 168; *XXIX очередного созыва 1897 года*. Кишинев, 1898, № 152-154, 157, 174; *XXXI очередного созыва 1899 года*. Кишинев, 1899, № 165-168, 171-172, 184-185, 189; *XXXIII очередного созыва 1901 года*. Кишинев, 1901, № 191-193, 196-197, 209-210, 214; *XXXV очередного созыва 1903 года*. Кишинев, 1904, № 85, 87-88, 91-92, 104-105, 109.

În plan demografic, a doua jumătate a secolului al XIX-lea a însemnat o creştere doar moderată a numărului de locuitori. Dacă Recensământul din 1850 indică 77 de familii de ţărani, reprezentând 202 persoane de sex masculin şi 196 de sex feminin [96], atunci cel din 1859 – 60 de familii, însă numărând 275 de persoane de sex masculin şi 251 de sex feminin [97]. În anul 1870 potrivit datelor Comitetului Statistic din Basarabia în Temeleuţi erau înregistrate 103 gospodării, 256 persoane de sex masculin şi 176 de sex feminin, iar în 1875 – 118 gospodării, 267 persoane de sex masculin şi 227 de sex feminin. De altfel, din punct de vedere economic, situaţia nu înregistra careva progrese notabile, ci mai degrabă avea semne de regrese. Spre exemplu, dacă în anul 1870 în sat erau înregistrate 200 de bovine şi 166 ovine, atunci în 1875 doar 100 de bovine şi 156 ovine [98]. Abia în ultimul pătrar al secolului, numărul locuitorilor începe a creşte, relevând rezultatele pozitive ale împroprietăririi ţăranilor, cu toate deficienţele reformei în sine. Această creştere nu era, însă, doar o consecinţă a sporului natural ci, mai ales, a stabilirii în sat a ţăranilor din localităţile megieşe, atraşi de o aparentă disponibilitate a suprafeţelor agricole. Însă, chiar dacă conform datelor Zemstvei judeţului Chişinău, la 1 ianuarie 1906, Temeleuţii numărau deja 721 de locuitori, dintre care 72 de vârstă şcolară (8–11 ani), în sat încă nu exista, elementar, o şcoala primară [99].

Analiza surselor documentare inedite ne permite să concluzionăm că, în evoluţia sa, satul Temeleuţi a cunoscut toate efectele problemelor generate de instaurarea regimului de dominaţie ţaristă în Basarabia. Ne referim aici la probleme precum cea a moşiilor rămase în proprietatea boierilor de peste Prut, deveniţi după 1812 supuşi străini, problema pătrunderii relaţiilor capitaliste în relaţiile agrare, problemele confesionale generate de valul de străini aciuaţi în spaţiul dintre Prut şi Nistru în virtutea politicii guvernului rus, problema reformei agrare înfăptuite în folosul proprietarilor şi nu a celor împroprietăriţi, problema birocratismului aparatului administrativ rus, problema analfabetismului în rândul populaţiei rurale etc. În pofida progreselor economice înregistrate în regiune, viaţa ţăranilor din Basarabia nu va fi deloc uşoară, principala problemă fiind lipsa pământului şi prestaţiile înalte pe care urmau să le îndeplinească în folosul proprietarilor funciari.

Note:

1. Documentul este datat incorect, deoarece domnitorul Gaspar Graţiani a domnit între februarie 1619 şi septembrie 1620, documentul urmează a fi datat cu această perioadă.
2. Potrivit afirmaţiei istoricului Vladimir Nicu, prima atestare documentară a satului Temeleuţi din raionul Călăraşi urmează a fi considerată 3 martie 1443 sub denumirea Vrabie. Documentul respectiv precizează că prisaca lui Vrabie cu care a fost împroprietărit Mihu-pisar se afla „lângă Săseni" de pe Cotovţea (Bâc), sat care a fost localizat de istoricul Alexandru Gonţa la gura râului Vălcineţ, la revărsarea acestuia în râul Bâc, pe când alcătuitorii DRH îl localizează „lângă Novaci". Vladimir Nicu, *Localităţile Moldovei în documente şi cărţi vechi*. Vol. II, Chişinău, 1991, p. 327-328; *Documenta Romaniae Historica*. *A. Moldova*. Volumul 1: 1384–1448, Bucureşti, 1975, p. 316.
3. Anatol Eremia, *Lexicul social-istoric în toponimia românească pruto-nistreană*. *1.Toponime etnonimice, migratorice, antroponimice*. În: *Revistă de lingvistică şi ştiinţă literară*, nr. 1-2, 2008, p. 83.
4. *Arhiva Naţională a Republicii Moldova* (în continuare *ANRM*), F. 2, inv. 1, d. 781, f. 11 verso.
5. *Moldova în epoca feudalismului*. *Documente moldoveneşti din secolul al XVIII-lea* (*1711–1750*), Vol. VIII: Cărţi domneşti şi zapise, Chişinău, 1998, p. 98-99.
6. Comisul Stroescu era feciorul jitnicerului Ioan Stroescu şi tatăl şătrarului Gavril, al cărui fiu Ienache Stroescu s-a aşezat în valea Moşani (probabil Moşeni), unde i s-au născut feciorii Vasile şi Ion, cei doi ascendenţi ai nobililor Stroescu din Basarabia. Printre urmaşii jitnicerului Ioan Stroescu se numără marele filantrop basarabean nobilul Vasile Stroescu şi fiul acestuia din urmă, Vasile V. Stroescu.
7. Aurel V. Sava. *Documente privitoare la târgul şi ţinutul Orheiului*, Bucureşti, 1944, nr. 203, p. 202. Ciubotă – taxă percepută în trecut de slujitorii domneşti de la împricinaţi, când erau obligaţi să se deplaseze până acasă la aceştia.
8. *Ibidem*, nr. 362, p. 449-450.
9. Radu Rosetti, *Cronica Bohotinului, Analele Academiei Române*, Seria II, tomul XXVIII, 1905–1906. Memoriile Secţiunii Istorice. Bucureşti, 1906, p. 246.
10. Mihordea V. *Căsătoria unei moldovence în Rusia secolului al XVIII-lea*. În: *Revista istorică*, Anul al XXII-lea, Nr. 10-12, octombrie-decembie 1936, Vălenii-de-Munte, 1936, p. 297-299.
11. Aurel V. Sava, *Documente privitoare la târgul şi ţinutul Orheiului*. Bucureşti, 1944, nr. 362, p. 450-451.
12. Valentin Tomuleţ, *Cronica protestelor şi revendicărilor populaţiei din Basarabia* (*1812–1828*), volumul II, Chişinău, 2007, p. 276, 285
13. *Ibidem*, p. 307.
14. *ANRM*, F. 2, inv. 1, d. 5138, f. 77 verso.
15. Paharnicul Constantin Sion scria în amintirile sale (1844–1856) despre reprezentanţii neamului Giurgiu (Jurgea): „Grec, venit peste 70 de ani, însurat cu o Costăchească, de pe care au încă moşia Negrileşti de la ţinutul Tutovei; acel greac au agiuns până la spătar. Fiul acelui Iordachi căminar, carili au avut fiu pe Iancu; acesta luând fata vistiernicului Petrache Sturdza pe la 1826 l-au făcut vornic de poliţie". Constantin Sion, *Arhondologia Moldovei, Amintiri şi note contemporane*, Iaşi, 1892, p. 106-107.
16. Gheorghe Bezviconi, *Boierimea Moldovei dintre Prut şi Nistru*, vol. II, Bucureşti, 1943, p. 57.

17. *ANRM*, F. 37, inv. 4, d. 23, f. 36.
18. Gheorghe Bezviconi, *Boierimea Moldovei dintre Prut şi Nistru*, vol. I, Bucureşti, 1940, p. 179.
19. *ANRM*, F. 2, inv.1, d. 7313, f. 1.
20. Ultimul document în care acesta figurează ca vechil al moşiei Temeleuţi datează din 4 noiembrie 1841. *ANRM*, F. 40, inv.1, d. 515, f.1, 17.
21. *ANRM*, F. 208, inv. 12, d. 107, f. 8.
22. И. Н. Халиппа, *Роспись землевладения и сословного строя населения Бессарабии по данным переписи 1817 года.* В: *Труды Бессарабской губернской ученой архивной комиссии*. Кишинёв, Типо-литография Э. Шлиомовича, 1907, Т. 3, с. 157.
23. Constantin N. Tomescu, *Catagrafia Basarabiei la 1820. 127 de sate din ţinutul Orheiului*, Chişinău, 1931, p. 48.
24. *Arhiva Istorico-Militară de Stat din Rusia* (*AIMSR*), Fond ВУА, d. 18593, f. 21.
25. *ANRM*, F.2, inv. 1, d. 1485, f. 8.
26. *ANRM*, F. 2, inv.1, d. 1728, f. 43.
27. *ANRM*, F. 134, inv. 2, d. 826, f. 35 verso; *ANRM*, F.134, inv.2, d. 78, f. 1-8.
28. *ANRM*, F. 458, inv. 1, d. 1, f. 22 verso.
29. *ANRM*, F. 924, inv.1, d. 7, f. 83-84.
30. *ANRM*, F. 37, inv. 4, d. 1307, f. 237.
31. *ANRM*, F. 37, inv. 4, d. 921, f. 1.
32. *ANRM*, F. 134, inv. 2, d. 75, f. 326 verso.
33. *ANRM*, F. 37, inv. 4, d. 921, f. 1-1 verso
34. *ANRM*, F. 37, inv. 4, d. 1307, f. 180-181
35. *Ibidem*, f. 265-266.
36. *Ibidem*, f. 210-211.
37. *Ibidem*, f. 214-215.
38. *ANRM*, F. 37, inv. 4, d. 921, f. 146-146 verso.
39. *Ibidem*, f. 3- 3 verso.
40. *Ibidem*, f. 3 verso.
41. Rus. *коллежский регистратор*. Cin civil de clasa a XIV-lea conform Tabelului Rangurilor.
42. *ANRM*, F. 37, inv. 4, d. 921, f. 3 verso.
43. *Ibidem*, f. 3 verso.
44. *ANRM*, F. 2, inv. 1, d. 6912, f. 148-148 verso.
45. *Ibidem*, f. 2-2 verso.
46. *Ibidem*, f. 4, 5 verso.
47. *Ibidem*, f. 6.
48. *Ibidem*, f. 7.
49. *ANRM*, F. 2, inv. 1, d. 6912, f. 8.
50. *ANRM*, F. 37, inv. 6, d. 164, f. 173.
51. *Ibidem*, f. 177.
52. Rus. *коллежский регистратор.* Cin civil de gradul al XIV-lea conform Tabelului Rangurilor.
53. *ANRM*, F. 8, inv. 1, d. 778, f. 6 verso.
54. *ANRM*, F. 37, inv. 5, d. 1775, f. 3.
55. *ANRM*, F. 37, inv. 6, d. 164, f. 142-143.

56. *ANRM*, F. 37, inv. 5, d. 1775, f. 3-3 verso, 8.
57. Rus. *надворный советник*. Cin civil de gradul al VII-lea conform Tabelului Rangurilor.
58. *ANRM*, F. 37, inv. 4, d. 1624, f. 2-3.
59. *ANRM*, F. 37, inv. 6, d. 164, f. 169-169 verso, 186.
60. *ANRM*, F.8, inv.1, d. 778, f. 5. Grigorie Rosetti era singurul fiu al spătarului Scarlat Miclescu din prima căsătorie cu Raluca Iordache Rosetti, decedată în 1857.
61. *ANRM*, F. 88, inv.1, d. 1704, f. 65-65 verso.
62. *Ibidem*, f. 66.
63. ANRM, F. 134, inv. 2, d. 389, f. 72 verso-73.
64. *ANRM*, F. 134, inv. 1, d. 396, f. 72 verso.
65. A se vedea în acest sens: *ANRM*, F. 134, inv.2, d. 75, f. 326 verso; Gheorghe Bezviconi, *Boierimea Moldovei dintre Prut şi Nistru*, vol. II, Bucureşti, 1943, p. 33; *Elita social-politică şi economică a Basarabiei (sec. XIX – începutul sec. XX).* Volumul I, Documente. Chişinău, 2014, p. 69, 78, 197; А.Н. Крупенский, *Краткий очерк о Бессарабском дворянстве*, СПб, 1912, с. 49-64.
66. *ANRM*, F. 208, inv. 4, d. 982, f. 1-2.
67. *Ibidem*, f. 3-3 verso.
68. *Ibidem*, f. 7-8.
69. *Ibidem*, f. 4.
70. *Полное собрание законов Российской империи*. Собр. II, т. XLV, отд. первое, 1870, № 48089. СПб., 1874, с. 227-228.
71. *ANRM*, F. 8, inv. 1, d. 778, f. 6.
72. *ANRM*, F. 8, inv. 1, d. 435, f. 1-3.
73. *Ibidem*, f. 8.
74. *Ibidem*, f. 9
75. *ANRM*, F. 8, inv. 1, d. 397, f. 3.
76. *Ibidem*, f. 5.
77. La etapa de împroprietărire (1875), în sat figurau, conform reviziei, deja 129 de familii şi 16 burlaci.
78. *ANRM*, F. 8, inv. 1, d. 778, f. 5-5 verso.
79. *Ibidem*, f. 6 verso.
80. *Ibidem*, f. 14.
81. *ANRM*, F. 37, inv. 2, d. 23, f. 1.
82. *Ibidem*, f. 34-35.
83. *Ibidem*, f. 65-66.
84. *ANRM*, F. 125, inv. 1, d. 51, f. 28.
85. *Ibidem*, f. 34.
86. *Ibidem*, f. 40-40 verso.
87. *Ibidem*, f. 26.
88. *Список вотчин Кишиневского уезда и их владельцев*. В: *Отчеты, доклады, сметы, расклады Кишиневской Земской управы и постановления уездного земского собрания XX очередного созыва 1888 года*, Кишинев, 1888, № 350-352, с. 3, 22.
89. *Arhiva de Stat din Regiunea Odesa* (în continuare *ASRO*), F. 249, inv. 1, d. 859. Conform inventarului plasat pe pagina web a arhivei.
90. *ASRO*, F. 249, inv. 1, d. 40. Conform inventarului plasat pe pagina web a arhivei.
91. *Протоколы заседаний общего собрания членов Земского Банка Херсонской губернии.* Третье десятилетие. 1886 год. Одесса, 1887, с. 26.

92. Gheorghe Bezviconi, *Boierimea Moldovei dintre Prut şi Nistru*, vol. II, Bucureşti, 1943, p. 118.
93. Vezi cazul funcţionarului Vasile Teodor Cucicov, care în anul 1885 contractează de la aceeaşi bancă un credit pe o perioadă de 20 de ani, punând drept gaj moşia sa de la Temeleuţi. Rambursarea creditului va reveni pe seama fiului său Pavel Vasile Cucicov, doctor în matematică, în calitate de moştenitor. *ASRO*, F. 249, inv.1, d. 1186. О залоге имения землевладельца Кишиневского уезда, коллежского ассесора Пантелеймона Петрова Илашко при с. Тимелеуце (03.06.1894-16.09.1895) *ASRO*, F. 249, inv. 1, d. 1898; О залоге имения землевладельца Кишиневского уезда, дворянки Людмилы Петровны Илашко в участке под названием Сувек из состава вотчины Тимелеуц (06.06.1895); О залоге имения землевладельца Кишиневского уезда, кандидата математических наук Павла Васильева Кучкова при вотчине Темелеуцы / Фунду-Быкулуй/ (20.10.1898-05.03.1905) *ASRO*, F. 249, inv. 1, d. 2190; О залоге имения землевладельца Кишиневского уезда, мещанина Хачика Зиронова /он же Христофор Миронов/ Чикалова при вотчине Темелеуцы (05.03.1905) *ASRO*, F. 249, inv.1, d. 3227. Conform inventarelor plasate pe pagina web a arhivei.
94. *Список вотчин Кишиневского уезда и их владельцев.* В: *Отчеты, доклады, сметы, расклады Кишиневской Земской управы и постановления уездного земского собрания XX очередного созыва 1888 года*. Кишинев, 1888, № 350-352. *Список вотчин Кишиневского уезда и их владельцев.* В: *Отчеты, доклады, смѣты, раскладки Кишиневской уѣздной земской управы и постановленія уѣзднаго земскаго собранія XXII очереднаго созыва 1890 года*. Кишинев, 1891, № 359.
95. *ANRM*, F. 329, inv. 3, inv. 3, d. 452, f. 1-2 verso.
96. *ANRM*, F. 134, inv. 2, d. 226, f. 36 verso.
97. *ANRM*, F. 134, inv.2, d. 649, f. 666-695.
98. А.Н. Егунов, *Бессарабская губерния в 1870-1875 годах. I. Перечень населенных мест*, Кишинев, 1878, с. 35.
99. *Школьная сеть с кратким обзором состояния начального образования.* Выпуск первый: Кишиневский уезд, Кишинев, 1907, с. 64.

3. Viață politică și ideologie

O PERIOADĂ DE TENSIUNI ÎNTRE ȘTEFAN CEL MARE ȘI BOIERIMEA DREGĂTOARE (1467–1471)

Acad. Andrei EŞANU
Institutul de Istorie al AȘM
Dr. Valentina EŞANU
Institutul de Istorie al AȘM

A period of tension between Stephen the Great and the state dignitaries (1467–1471)

Summary

In this study the authors show that during the first 10 years of ruling between the Moldavian voivode Stephen the Great (1457–1504) and his high state dignitaries have accrued some tensions, grievances and aspirations for the throne coming from inside and outside the country. These grievances were exposed during the war of the Hungarian King Mathias Corvin against Moldovan Country (1467) and during the intervention of Petru Aron - former ruling prince, who wanted to regain of country throne in 1470, when there appeared some treasonous groups. In addition to the known facts, such as that Stephen was victorious in these two wars, the authors attempt to prove that this voivode not only had recourse to the punishment of traitors to death, he also had undertaken major reshuffles in the ranks of the royal council and main state dignitaries. This changes took place after both wars, and by such measures Stephen the Great managed to gain the full control of the central state and military structures and to become absolute sovereign of the country until the end of his reign.

La 12 aprilie 1457, chiar în Săptămâna Patimilor (ceea ce putea fi unul dintre componentele strategiei de a-l lua pe adversarul său prin surprindere), Ştefan cel Mare a intrat în Moldova, și într-o luptă cu izbândă, l-a învins pe Petru Aron, ocupând tronul ţării. Timpurile erau pline de nelinişte, căci mulţi ani de-a rândul continuaseră războaiele fratricide soldate cu răsturnări caleidoscopice de situaţie şi schimbări frecvente ale domnilor. Spre deosebire de tatăl său, Bogdan al II-lea (1449–1451), care îndată ce luă scaunul domnesc se răfui cu boierii ce-i erau împotrivă alături de Alexăndrel-Vodă, Ştefan cel Mare, de cum s-a văzut înscăunat în Suceava, a pornit pe o cu totul altă cale în politica sa internă, trecând de la arme la compromis cu marii demnitari din anturajul apropiat al rivalului său Petru Aron care a reuşit să se refugieze în Ţara Leşească. Această strategie de compromis a fost dată în vileag chiar în primele componenţe ale Sfatului domnesc pe care l-a constituit prin septembrie 1457 [1].

În virtutea acestei politici, precum arătam în altă parte, în primii ani de domnie cele mai înalte locuri în Sfatul domnesc al lui Ştefan cel Mare prin bunăvoinţă şi poate datorită înţelepciunii sale le-au ocupat cei mai mari boieri sfetnici ai fostului domn. Aceştia erau urmaţi de boieri şi pârcălabi de cetăţi fideli sie, dintre cei ce l-au sprijinit în luarea tronului. Această tactică de compromis i-a asigurat pentru ani buni înainte atingerea unui echilibru de forţe şi stabilitate în ţară şi pe la hotare. Prin aceasta, tânărul voievod Ştefan a reuşit treptat să se consolideze în scaunul ţării şi chiar să obţină unele succese în politica externă, reînglobând în Moldova Cetatea Hotinului (1459), apoi şi cea a Chiliei (1465), a mai reuşit Ştefan să-i aducă în ţară pe mai mulţi boieri fugari, în special dintre cei care se retrăseseră împreună cu Petru Aron în Polonia în primăvara anului 1457, şi totodată să obţină de la regele polon expulzarea fostului domn, rivalul său Petru Aron, dar care de astă dată se aciuase în Ţara Ungurească.

Deși pe parcursul a zece ani ai aflării sale în scaun, Ştefan cel Mare dădea dovadă de flexibilitate şi cumpătare prin măsuri de compromis în relaţiile cu marea boierime, totuşi în mediul acesteia se acumulau energii antagoniste. Or, o parte din marii demnitari, drept urmare a unor nemulţumiri şi veleităţi personale şi stimulaţi, fie de fostul domn, care continua să urzească din străinătate planuri de recucerire a tronului, fie de alte forţe externe, care încercau să destabilizeze situaţia şi chiar să vină cu pretendenţi la tron (Petru Aron şi Berindei [2]), făceau ca periodic tensiunile dintre părţi să răbufnească, încât liniştea care se instalase în ţară de o anumită vreme, după cum s-a văzut mai târziu, era înşelătoare. Marele istoric polon Jan Długosz, contemporan cu Ştefan cel Mare, scria că boierimea moldoveană se temea de severitatea şi spiritul de ordine şi dreptate al voievodului. După cum s-a văzut mai târziu, un prilej potrivit pentru a-l înfrunta sau chiar a-l detrona pe Ştefan cel Mare se ivi, după părerea demnitarilor şi boierilor din opoziţie, în timpul campaniei în Moldova a regelui maghiar Matia Corvin, în toamna şi iarna anului 1467, şi în special în toiul bătăliei de la Baia din 15–16 decembrie.

Evenimentele din această perioadă, deosebit de tensionate, au fost în atenţia multor cercetători, care au dezvăluit sub mai multe aspecte ceea ce s-a petrecut în Ţara Moldovei atât până la războiul moldo-ungar, cât şi după acesta [3]. În conformitate cu sursele documentare, narative şi epistolare din epocă, dar şi investigaţiile efectuate pe parcursul unui secol, războiul cu Matia Corvin, bătălia de la Baia, în special, a fost prima mare „confruntare de proporţii din domnia lui Ştefan cel Mare”, în care „s-au pus la încercare puterea militară a ţării, (Moldovei – n.n.), fidelitatea colaboratorilor domnului şi eficienţa angajamentelor politice ale acestuia” [4]. În linii mari, lucrurile au fost clarificate, deşi mai rămân semne de întrebare în privinţa segmentului Baia din războiul care a avut loc în noiembrie–decembrie 1467, precum şi celor referitoare la campania lui Petru Aron în Moldova, cu scopul de a-şi redobândi scaunul din Suceava. Mai rămân neclarificate, după părerea noastră, asemenea aspecte, cum ar fi cele cu privire la proporţiile pierderilor şi trădărilor de o parte şi de alta în timpul cele două campanii militare.

Pe de o parte, trebuie să arătăm că oricât nu s-ar fi pus la îndoială succesul deplin al lui Ştefan cel Mare, o concluzie care se desprinde clar din mai multe cercetări e că

până la urmă izbânda a fost de partea oştii moldoveneşti, căci anume regele maghiar, rănit grav şi cu pierderi importante, a fost nevoit să părăsească în mod precipitat şi ruşinos Ţara Moldovei. Pe de altă parte, această campanie a scos la suprafaţă şi unele momente deosebit de grave din anturajul apropiat al voievodului moldav, în rândurile principalilor săi colaboratori. Acest aspect a atras atenţia cronicarilor din epocă şi a fost pe larg dezbătut în literatura de specialitate. Astfel, în *Cronica moldo-germană,* alcătuită pe la 1502 în baza analelor de curte ale lui Ştefan cel Mare, se arată că „dacă i-ar fi fost cu credinţă lui Ştefan voievod marele său vornic Isaia şi ar fi călărit acolo, unde i se poruncise, atunci n-ar fi scăpat nici picior de [duşman – n.n.] acolo [la Baia – n.n.]" [5]. Chiar dacă sursa cronicărească l-a numit pe „vornicul Isaia", care nu a îndeplinit porunca domnească, totuşi după izvoarele interne încă din 28 aprilie 1464 această dregătorie era ocupată de pan Crasnăş [6], iar pan Isaia [7] va deveni vornic doar după bătălia de la Baia cu începere cel târziu din 28 iulie 1468, deţinând această dregătorie conform actelor interne până la 10 august 1470 [8], ba poate până în ultimele luni ale celui din urmă an. În această problemă discuţiile continuă până în prezent. Dacă unii cercetători îl consideră „hiclean" pe vornicul Crasnăş, care probabil dorea venirea unui nou domn, purtând în inimă nemulţămirea cu care a fost tratat de voievod în judecată încă din 1461, când pierde trei moşii, dându-i-se câştig de cauză celeilalte părţi [9], alţii admit că acesta ar fi căzut în lupta de la Baia [10]. În acelaşi timp, dacă hiclean ar fi fost Isaia, precum consideră alţi cercetători, apare firesc întrebarea: de ce în scurtă vreme după bătălie el este ridicat în rang de vornic demnitate pe care a deţinut-o până în vara lui 1470?

După izvoare narative se cunoaşte că trădarea în lupta de la Baia din partea unor demnitari şi boieri a fost tratată cu deosebită duritate de domnul ţării; cei „hicleni" fiind pedepsiţi foarte curând, la 29 decembrie 1467 [11]. La Suceava „a trebuit să-şi puie şi capul pentru aceasta, el [vornicul ţării – n.n.] şi mulţi alţii", căci fusese pusă în primejdie, precum reiese din aceeaşi *Cronică moldo-germană*, chiar viaţa lui Ştefan cel Mare, când la 16 decembrie, probabil ca urmare a trădării, „s-a risipit oastea lui Ştefan voievod aşa, încât ungurii şi ei au omorât pe mulţi dintr-înşii [dintre moldoveni – n.n.]. Şi domnul a scăpat el însuşi de acolo călare cu două slugi şi a căzut în mâinile duşmanilor săi. Atunci s-a răscumpărat Ştefan voievod şi i-a înşelat cu vorba, cum a ştiut, până a scăpat de ei" [12].

Nu se ştie cum s-au derulat în detalii evenimentele, atât în timpul luptei, cât şi după aceasta, fiind arătate după diferite surse şi interpretări, păreri destul de contradictorii. Or, după cum arată, destul de convingător, istoricul bucureştean C. Rezachevici, campania din noiembrie–decembrie 1467 a regelui ungar Matia Corvin în Moldova urmărea scopul, în primul rând, de a-l detrona pe Ştefan cel Mare şi de a-l înscăuna în locul lui pe Petru Aron, care urma să-i fie, spre deosebire de predecesorul său, vasal credincios. S-a mai constatat că pretendentul la scaun mai continua să aibă susţinători în rândurile marii boierimi şi ale înalţilor demnitari moldoveni. Părea că pedepsirea „puternicei opoziţii interne trădătoare" în frunte cu vornicul Crăsnaş [13] trebuia să pună capăt acestei stări de lucruri. Evoluţia ulterioară a evenimentelor a arătat, însă, că şi după cele petrecute la Suceava la sfârşitul lui 1467 lucrurile nu s-au aşezat aşa

cum îşi dorea Ştefan cel Mare. Deşi polemicile în aceste probleme vor continua, totuşi un lucru rămâne cert: domnul Ţării Moldovei a devenit foarte curând din nou stăpân pe situaţie, îi pedepseşte pe cei „hicleni”, trimite trofee de război şi o scrisoare (1 ianuarie 1468) regelui polon despre biruinţa sa asupra regelui ungar Matia Corvin.

S-a discutat mult şi se mai discută în literatura de specialitate proporţiile trădării, adică numărul celor care au trădat, în evenimentele din 15–16 decembrie 1467, chiar dacă este numit concret doar vornicul ţării. După cum reiese din unele surse, el a avut de partea sa un anumit număr de oameni, se prea poate, de rang dregătoresc şi militar destul de înalt. Un raport polonez din primăvara anului 1468 arăta că Ştefan cel Mare după luptă, ajuns la Suceava, a poruncit ca mai mulţi dintre dregătorii şi boierii săi să fie executaţi, sub acuzaţia de infidelitate: printre cei mari, 20 la număr, care au fost decapitaţi, se afla şi marele vornic; alţi 40, de ranguri mai mici, ar fi fost traşi în ţeapă [14], opinie susţinută fără rezerve de unii [15] şi pusă la îndoială de alţi istorici [16]. Totuşi, trebuie să dăm dreptate cercetătorilor, care susţin în baza surselor interne că informaţia poloneză nu reflectă întru totul realitatea, cu excepţia lui Crasnăş, vornic pe atunci, şi a altor membri ai Sfatului domnesc care dispar imediat după decembrie 1467.

Să încercăm să întrevedem schimbările care s-au produs în componenţa Sfatului domnesc, după lupta de la Baia, în anii imediat următori 1468–1470. Astfel, în această perioadă dispar din Sfatul domnesc probabil de bătrâneţe: pan Şandru Tolocico (ultima menţiune 9 oct. 1467), pan Albu pârcălab de Neamţ şi pan Goian pârcălab de Chilia (ambii menţionaţi pentru ultima dată la 10 aug. 1470), căci şi-au început cariera înainte de domnia lui Bogdan al II-lea; iar alţii, cum ar fi pan Crasnăş vornicul (la sigur decapitat la 29 decembrie 1467), la care ar putea fi alăturat boierul-sfetnic Lazea Pitic (menţionat la fel ca şi Crasnăş ultima dată înainte de bătălia de la Baia, la 2 oct. 1467), dar care, în acelaşi timp, a putut să cadă în luptă. Alţi boieri-sfetnici: pan Coste al lui Dan şi pan Ion Dobrul logofătul (ultima menţiune 5 febr. 1468), pan Steţco a lui Dămăcuş (ultima menţiune 24 sept. 1468), pan Oanţă pârcălab de Cetatea Nouă (ultima menţiune 20 oct. 1469), pan Sacâş spătar (ultima menţiune 9 febr. 1469), pan Toma Cânde şi clucerii Giurgiu şi Herman (ultima menţiune la 5 iunie 1469, iar ultimii doi, unica dată menţionaţi în acelaşi document), dispar unul câte unul din Sfatul domnesc pe parcursul anilor 1468–1469, fie că au fost suspectaţi, fie că nu mai conveneau voievodului după evenimentele din decembrie 1467. Din aceleaşi surse observăm că pe parcursul anului 1470 sunt menţionaţi pentru ultima dată în Sfat Ioan Boureanul comisul, la 1 aprilie 1470, şi Isaia vornicul şi Negrilă ceaşnicul, la 10 august 1470.

Totodată, după aceleaşi surse, observăm că în locul celor dispăruţi sunt incluse în Sfat persoane noi, după cum urmează: 1468, 5 februarie – pan Toma, logofăt; 1468, 24 septembrie – panii Bâlco, pârcălab de Chilia şi Ion Ciocârlie, boier-sfetnic; 1468, 2 octombrie – pan Şteful al Negrului, boier-sfetnic; 1469, 9 februarie – pan Fete Gotcă, boier-sfetnic; 1469, 5 iunie – panii Bodea, spătar şi Herman clucinic; 1469, 20 octombrie – pan Iuga, postelnic. Sistematizând această informaţie, observăm că doar în trei ani Ştefan cel Mare a inclus în Sfatul domnesc opt persoane noi, încât s-a schimbat o bună parte din vechea componenţă de până la bătălia de la Baia a acestei structuri. În aceeaşi perioadă, domnul efectuează şi alte modificări în rândurile elitei

dregătoreşti, după cum urmează: 1468, 5 februarie – pan Ioan Boureanul, din pârcălab de Neamţ este trecut pe poziţia de boier-sfetnic; 1468, 28 iulie – pan Albu, din boier-sfetnic în cea de pârcălab de Neamţ; 1468, 2 octombrie – pan Buhtea, din pârcălab de Chilia în cea de boier-sfetnic; 1469, 5 iunie – pan Paşco, din postelnic în cea de pârcălab de Chilia; 1470, 8 februarie – pan Fete Gotcă, din boier-sfetnic în cea de pârcălab de Cetatea Nouă (Roman); 1470, 1 aprilie – panii Radu Gangur, din boier-sfetnic în cea de pârcălab de Orhei şi Stanciul Marele din pârcălab de Cetatea Albă în cea de prim-sfetnic; 1470, mai 28 – pan Bâlco, din pârcălab de Chilia în cea de pârcălab de Cetatea Albă. Aceste schimbări, destul de mari pe parcursul anilor 1468–1470 în Sfatul domnesc, or, au fost ridicaţi pe trepte superioare şi aduşi noi membri (în total 16 persoane), arată că pentru prima dată, într-un timp atât de scurt domnul a recurs la modificări de proporţii, fără precedent în rândurile elitei din anturajul său. În special, sunt înlocuiţi primul sfetnic (adus în acest scaun ruda apropiată a lui Ştefan cel Mare – Stanciul Marele, soţul mătuşii sale Chiajna) şi alţi trei boieri-sfetnici, precum şi logofătul, spătarul, clucinicul şi postelnicul, toţi din rândurile oamenilor noi. Ţinem să subliniem că aceştia au fost plasaţi în dregătoriile din anturajul cel mai apropiat al domnului. De asemenea, au fost înlocuiţi cinci pârcălabi din cele opt mai importante cetăţi, unde au fost trimişi oameni de nădejde cu ani buni de activitate în Sfatul domnesc. În ultimă instanţă episodul de la Baia a arătat că Ştefan cel Mare, fie că s-a înşelat, fie că şi-a supraapreciat unii colaboratori care, după cum s-a dovedit, nici pe departe nu erau susţinătorii lui fideli, de acea a recurs atât la pedepse, cât şi la modificările radicale arătate mai sus în structurile principale de stat.

Pentru înclinarea deplină a balanţei de forţe în favoarea sa, Ştefan cel Mare nu s-a limitat doar la pedepsirea trădătorilor şi la schimbarea unor demnitari în Sfatul domnesc, în dregătoriile mai importante, dar a întreprins prin anii 1468–1469 şi alte măsuri şi acţiuni în vederea consolidării sale în domnie, între care:

- îi apropie şi mai mult pe patru dintre principalii săi sfetnici (Stanciul Marele, Vlaicul, Isaia şi Goian, dintre care primii trei erau rude apropiate ale domnului), pe care i-a asigurat de rămânerea urmaşilor lor în cercurile cele mai apropiate ale curţii domneşti, şi că vor deţine în viitor locuri şi ranguri înalte în Sfatul domnesc, în structurile puterii de stat. Pentru mai multă convingere, Ştefan cel Mare recurge la înscrierea copiilor acestor demnitari alături de părinţii lor în lista boierilor din Sfat, ce-i drept, fără a fi consideraţi ca membri plenipotenţiari ai acestei structuri de stat [17];
- înfăptuieşte mai multe incursiuni peste Carpaţi, unde rămânea în continuare rivalul său Petru Aron, care mai râvnea la tronul Ţării Moldovei.

Unul dintre scopurile acestor din urmă acţiuni era de a-l prinde şi de a-l pedepsi pe Petru Aron. După cum arată unii cercetători, acest lucru putea fi realizat fie în timpul incursiunilor în Transilvania [18], fie în bătălia de pe Orbic [19], unde a fost ademenit Petru Aron prin scrisori, cum ar fi şi cea din 10 iulie 1468 [20]. Evenimentul prinderii şi decapitării lui ar fi avut loc, după unii istorici, la începutul lunii august 1469 [21], după alţii – în decembrie 1470. Conform acestei din urmă păreri, la care ne raliem, Petru Aron era susţinut de o oaste transilvană şi „miza pe sprijinul unei mici grupări boiereşti" [22] moldovene care intenţiona să determine „abandonarea

sau schimbarea direcţiei politice", care o promovase până atunci voievodul Ţării Moldovei [23], şi urmărea chiar „înlocuirea domnului" [24]. Pretendentul a intrat pe neaşteptate în Moldova în decembrie 1470 cu scopul de a-l înfrânge pe Ştefan cel Mare şi de a lua tronul. În urma luptei hotărâtoare dintre cele două părţi, care a avut loc la 14 decembrie 1470 la Orbic-Buhuşi, ţin. Neamţ, Ştefan cel Mare, deşi la început a suferit înfrângere, în cele din urmă a ieşit biruitor, l-a prins pe Petru Aron şi i-a tăiat capul chiar pe câmpul de luptă [25].

Bătălia de pe Orbic a arătat că în pofida faptului că pe parcursul anilor 1468–1470 Ştefan cel Mare a reuşit să întreprindă o serie de măsuri în vederea consolidării sale, arătate mai sus, totuşi lucrurile nu s-au limpezit pe deplin, căci în anturajul domnului continua să persiste atmosfera de neîncredere şi suspiciune, formându-se o nouă grupare boierească antiştefaniană, care a ieşit la iveală în timpul acestei din urmă incursiuni. După cum s-a dovedit, din această grupare făceau parte iarăşi demnitari din anturajul său apropiat, între care cumnatul său Isaia vornicul, Negrilă ceaşnicul şi alţii.

În scurtă vreme, după lupta de pe Orbic, la 16 ianuarie 1471, voievodul a recurs din nou la o măsură drastică, reflectată în cronicile vremii, pedepsind cu moarte trei mari boieri: „ … pre Isaia vornicul (cumnatul voievodului [26]) şi pe Negrilă paharnicul şi pre Alexa stolnicul în târgul Vasluiului" [27]. În realitate, se pare, numărul celor pedepsiţi a fost mai mare, căci în scurtă vreme după acest eveniment din Sfat dispar Goian pârcălab de Chilia; Isaia vornicul; Albu pârcălab de Neamţ; Paşco pârcălab de Chilia şi Negrilă ceaşnicul. Dacă Goian şi Albul, după cum am arătat, erau înaintaţi în vârstă, fiind din generaţia de demnitari de până la Bogdan al II-lea şi nu este exclus să fi murit, apoi trezeşte suspiciuni destituirea concomitentă a celor doi pârcălabi de Chilia Goian şi Paşco care în taină au putut să adere la grupul lui Isaia vornicul. În condiţiile când după evenimentele din 1471 nu constatăm confiscări de moşii pentru „hiclenie", nu putem fi siguri de participarea celor trei demnitari (Goian, Albu şi Paşco) la trădarea în care au fost învinuiţi Isaia vornicul, Negrilă ceaşnicul şi Alexa stolnicul în timpul luptei de pe Orbic.

În acelaşi timp, au fost efectuate alte schimbări de proporţii în Sfatul domnesc, fiind aduse la 13 august 1471 şase persoane noi: pan Arbore, pârcălab de Neamţ (Ioachim, fratele voievodului [28]); pan Dajbor, ceaşnic, pan Ilea Huru, comis, pan Ivaşco, pârcălab de Chilia; pan Toma, stolnic şi pan Vrânceanu, spătar. Conform aceluiaşi document alţi dregători dintre cei vechi au fost ridicaţi pe trepte mai înalte în rândurile sfetnicilor: pan Bodea, din spătar în cel de vornic; pan Luca, din stolnic în cel de pârcălab de Cetatea Albă; pan Neagu, din comis în cel de pârcălab de Chilia; pan Zbierea, din pârcălab de Cetatea Albă în cel de boier-sfetnic. Se prea poate modificările au fost efectuate ceva mai înainte, imediat după decapitarea de la Vaslui, dar în lipsă de acte originale după 25 august 1470 – până la 13 august 1471 nu putem şti cu exactitate când s-a produs răsturnarea de situaţie în Sfatul domnesc. Astfel, în scurtă vreme după procesul de judecată din ianuarie 1471, Ştefan cel Mare a operat zece modificări în Sfatul domnesc (peste 45 %) din totalul de 22 membri.

Aşadar, din cele arătate putem concluziona că deşi prin contopiri, contaminări de cronici, prin copieri ulterioare s-a creat impresia că Ştefan a recurs la represalii

drastice doar o singură dată după bătălia de la Baia, în realitate, investigaţiile întreprinse de noi arată cu destulă claritate că acestea au avut loc în două rânduri: prima dată la sfârşitul lunii decembrie 1467 (după bătălia de la Baia), când au fost decapitaţi la Suceava vornicul Crasnăş cu adepţii săi, iar a doua oară – la 16 ianuarie 1471 (după bătălia de la Orbic), de astă dată la Vaslui, când au fost pedepsiţi Isaia vornicul, Negrilă ceaşnic şi Alexa stolnic ş.a. Dacă primii au fost reprimaţi pentru „hiclenie" în lupta de la Baia pe 15–16 decembrie 1467, apoi ceilalţi – pentru trădare în lupta de la Orbic din 14 decembrie 1470. Atât după prima, cât şi după a doua acţiune represivă, precum am arătat, Ştefan cel Mare a efectuat schimbări importante în Sfatul domnesc şi în rândurile marilor boieri dregători, ajungându-se către finele anului 1471 la o componenţă aproape în totalitate nouă în rândurile Sfatului domnesc şi în cele ale principalelor dregătorii de la curte şi de pe la cetăţi. Prin urmare, la hotarul anilor '60–'70 ai sec. al XV-lea, Ştefan cel Mare „controla cu fermitate boierimea Moldovei, ceea ce l-a făcut pe J. Długosz, să vorbească de „asprimea şi dreptatea sa", cu care nu lăsa nicio „fărădelege nepedepsită" [29], impunându-se autoritar nu numai în faţa propriei boierimi şi a întregii Ţări a Moldovei, dar şi în atenţia mai multor curţi europene.

Toate aceste măsuri şi schimbări radicale în rândurile elitelor lui Ştefan cel Mare pe parcursul anilor 1468–1471 au avut efectul scontat, căci voievodul a reuşit să distrugă opoziţia, să-i înfrângă pe tătari la Lipnic, să-l prindă şi să-l condamne pe rivalul său Petru Aron, să pedepsească trădătorii, ca în anii următori să aibă deplina libertate să întreprindă acţiuni hotărâte contra lui Radu cel Frumos, implicit şi contra Imperiului Otoman, de astă dată fiind sprijinit de Sfatul domnesc, dominat de noii boieri promovaţi de voievod. Sub acest racursiu, scrutând evenimentele derulate până la sfârşitul domniei lui Ştefan cel Mare, putem observa cu uşurinţă că după 1471 nici sursele interne, nici cele externe nu mai atestă grupări boiereşti însemnate antiştefaniene, chiar dacă până la sfârşitul domniei au mai apărut şi alţi pretendenţi la tron şi cazuri izolate de trădare.

Note:

1. Andrei Eşanu, Valentina Eşanu, *De la arme la compromis în politica internă a lui Ştefan cel Mare: formarea primului sfat domnesc (1457)*. În: *Tyragetia*, vol. XV, Chişinău, 2006, p. 119-138.
2. După C. Rezachevici, ar putea fi una şi aceeaşi persoană cu Petru Aron (C. Rezachevici, *Epoca lui Ştefan cel Mare*. În: *Istoria Românilor*, vol. IV, Bucureşti, 2012, p. 408).
3. Analiza istoriografică vezi: Ştefan S. Gorovei, Maria Magdalena Székely, *Princeps omni laude maior. O istorie a lui Ştefan cel Mare,* Mănăstirea Putna, 2005, nota 135, p. 60-61.
4. *Ibidem*, p. 69.
5. *Cronica moldo-germană*. În: *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI*, publicate de Ion Bogdan. Ed. revăzută şi completată de P.P. Panaitescu. Bucureşti: Academică, 1959, 29.
6. Crasnăş, după alte documente în aceeaşi perioadă – Crasneş sau Crasnâş, se trăgea din neamul lui Dima Negru (Lefter Lucian-Valeriu. *„Boierii noştri credincioşi". Conexiuni genealogice în sfatul domnesc al lui Ştefan cel Mare*. În: *Analele Putnei*, An. VI, 2010,

nr. 1, p. 271). După cum am încercat să demonstrăm, el era boier nou, promovat în ranguri înalte pentru prima dată de Ştefan cel Mare şi era căsătorit cu Anuşca, fiica lui Dragoş Boul, pârcălab de Roman, sau o altă Anuşca, fiica lui Ioachim Arbore cel Bătrân, pârcălab de Neamţ (Andrei Eşanu, Valentina Eşanu, *Obârşia şi familia lui Luca Arbure în lumina unor izvoare inedite*. În: *Revista de Istorie a Moldovei*, 2009, nr. 1, p. 7. Lucian-Valeriu Lefter, *„Boierii noştri credincioşi". Conexiuni genealogice în sfatul domnesc al lui Ştefan cel Mare.* În: *Analele Putnei*, An. VI, 2010, nr. 1, p. 273), postelnic în Sfatul domnesc 5 sept. 1458 – 5 dec. 1460, vornic în Sf. d. 28 apr. 1464 – 2 oct. 1467 (*Documenta Romaniae Historica. A. Moldova*, vol. II, doc. 76-97, 119-149. În continuare *DRH A.*); Teodor Balan, *Vornicia în Moldova*. În: *Codrul Cosminului*, Cernăuţi, VII, 1931–1932, p. 103. Lucian-Valeriu Lefter, *„Boierii noştri credincioşi". Conexiuni genealogice în sfatul domnesc al lui Ştefan cel Mare*. În: *Analele Putnei*, An. VI, 2010, nr. 1, p. 270-274). Pan Crasnăş, posibil că era înrudit cu familia domnească prin căsătoria cu fiica lui Ioachim Arbore cel Bătrân, fratele lui Ştefan cel Mare. Este cunoscută pecetea personală (*DRH A*, vol. II, doc. 123). *Letopiseţul anonim* pomeneşte de trădarea vornicului Isaia, or, această dregătorie era deţinută de Crasnăş, care fiind învinuit de trădare, a plătit cu viaţa, fiind decapitat la Suceava la 29 decembrie 1467, împreună cu alţi boieri moldoveni (Ştefan S. Gorovei, Maria Magdalena Székely, *Princeps omni laude maior. O istorie a lui Ştefan cel Mare*, Mănăstirea Putna, 2005, p. 65-66, nota, 132). Urmaşi: Toader Crăsnaş uşer (Andrei Eşanu, Valentina Eşanu, *Obârşia şi familia lui Luca Arbure în lumina unor izvoare inedite*. În: *Revista de Istorie a Moldovei,* Chişinău, 2009, nr. 1, p. 7).

Informaţii privind persoana lui pan Isaia vornicul a fost sistematizată de N. Stoicescu, în: *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova. Sec. XIV–XVII*, Bucureşti, 1971, p. 276-277. Căsătorit cu Sora, (Sofia) (Andrei Eşanu, Valentina Eşanu, *Pomelnicul mănăstirii Voroneţ. Studiu şi text*. În: *Analele Putnei*, An. IV, 2008, nr. 2, p. 121), sora lui Ştefan cel Mare. La 1457, la urcarea pe tron a lui Ştefan, Isaia trebuia să fi fost deja căsătorit cu Sora (una din surorile lui Ştefan cel Mare), dacă tânărul voievod l-a plasat în Sfatul său domnesc şi i-a încredinţat totodată şi înalta dregătorie de postelnic. Probabil, Isaia s-a căsătorit cu sora lui Ştefan după 1451, dar înainte de 1457, poate în pribegie. Dacă ar fi fost căsătorit înainte de 1449 sau în domnia lui Bogdan al II-lea, la sigur ar fi fost adus în Sfatul domnesc al acestuia ori ar fi fost ridicat în vreo dregătorie destul de înaltă ca rudă apropiată a domnului; probabil a fost în pribegie cu Ştefan voievod în 1451–1457 (Eşanu Valentina, *Raporturile lui Ştefan cel Mare cu marea boierime în primii ani de domnie*. În: *Akademos*. 2012, nr. 4 (27), p. 132), l-a susţinut pe Ştefan la luarea scaunului domnesc la 12 aprilie 1457 (Andrei Eşanu, Valentina Eşanu, *Compromisul în politica internă a lui Ştefan cel Mare: formarea primului sfat domnesc (1457)*. În: *In honorem Gabriel Ştrempel*, Satu-Mare, 2006, p. 252); ulterior promovat pe arena politică şi militară a ţării de Ştefan voievod. A făcut parte din gruparea proştefaniană în primul Sfat domnesc, încredinţându-i-se dregătoria de postelnic 8 sept. 1457 – 13 febr.1458, fiind al 15-lea (*DRH A*, vol. II, doc, 65 – 104); pârcălab de Neamţ 12 apr. 1458 – 2 nov. 1464 (*DRH A*, vol. II, doc. 70, 76-78, 81, 85-87, 89, 90, 92, 93, 96,97, 99, 103, 104, 106-108, 110-113, 115, 119, 121-124. I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, vol. I, Bucureşti, 1913, p. 9-11, 86); pârcălab de Chilia 1465 apr. 11 – 1466 iulie 9 (*DRHA*, vol. II, doc. 128-129,131, 133, 136, 138. L. Şimanschi, *Începutul elaborării cronicii lui Ştefan cel Mare*. În: *Profesorul Constantin Cihodaru la a 75-a aniversare*. Iaşi, 1983, p. 42-43); 1466

aug. 28 – 1467 oct. 2 (*DRHA*, vol. II, doc. 140-145, 147-149); vornic 28 iul. 1468 – 10 aug. 1470, timp în care apare în Sf. d. şi cu sintagma „… copiii lui …" (Valentina Eşanu, *Raporturile dintre domn şi marea boierime (sec. XIV–XV)*. *Interpretări ale sintagmei „… şi copiilor lui…" din documentele oficiale.* În: *Anuarul Institutului de Istorie, Stat şi Drept al AŞM. Materialele Sesiunii ştiinţifice anuale*, 27 decembrie 2012, Chişinău, p. 9-15). Pe când deţinea pârcălăbia de Chilia dăruieşte Mitropoliei Târgului de Jos mai multe sălaşe de ţigani (*DRH A*, vol. II, doc. 129). Căznit la Vaslui la 16 ianuarie 1471 pentru trădare împotriva voievodului în lupta de pe Orbic (dec. 1470) (Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, Ed. de P.P. Panaitescu, Bucureşti, 1955, p. 88). Copii: Dumşa postelnic, † în 1500, □ măn. Probota.

7. *DRH A*, vol. II, doc. 152,-156, 158, 161-163, 165-169. Balan Teodor, *Vornicia în Moldova*. În: *Codrului Cozminului*, VII, 1931-1932, p. 103.
8. În litigiul din 12 august 1461 apare Crasnăş postelnic împreună cu Jurja Necorescu care pretindeau că erau proprietarii moşiilor Urvicoleasa, Stroinţii şi Molniţ, pe care le-ar fi avut de la Dima Negru în detrimentul lui Husin şi soţia sa Maruşca, fiica lui Ion Munteanu. Voievodul examinând cazul atât prin prezentarea de documente scrise, cât şi prin jurămintele martorilor le dă câştig de cauză celor din urmă (*DRHA*, vol. II, doc. 100). Cu toate că Crasnăş era înalt dregător, membru al Sfatului domnesc, ba poate şi rudă cu familia domnitoare totuşi Ştefan cel Mare le-a făcut dreptate celor care au venit cu dovezi mai convingătoare. Această decizie domnească l-a nemulţumit mult pe Crasnăş, insatisfacţie care l-a dominat ani buni înainte (Neagoe Manole, *Ştefan cel Mare şi Sfânt, domn al Ţării Moldovei (1457–1504)*, Iaşi, Casa Editorială Demiurg, 2010, p. 199-200). Chiar şi numirea sa peste câţiva ani în rang de vornic (1464) nu a atenuat această indignare tacită a boierului Crasnăş.
9. N. Grigoraş, *Moldova lui Ştefan cel Mare (1457–1507),* Chişinău, 1992, p. 81, nota 176.
10. C. Rezachevici, *Epoca lui Ştefan cel Mare*. În: *Istoria Românilor*, vol. IV, Bucureşti, 2012, p. 409.
11. *Cronica moldo-germană*. În: *Cronicile slavo-române din sec. XV–XVI*, publicate de Ion Bogdan. Ed. revăzută şi completată de P.P. Panaitescu. Bucureşti, Academică, 1959, 29-30.
12. C. Rezachevici*, Epoca lui Ştefan cel Mare*. În: *Istoria Românilor*, vol. IV, Bucureşti, 2012, p. 408.
13. Şerban Papacostea, *Un episod al rivalităţilor polono-ungare, în secolul al XV-lea: campania lui Matia Corvin în Moldova (1467) în lumina unui izvor inedit.* În: Idem, *Evul mediu românesc*. *Realităţi politice şi curente spirituale*, Bucureşti, 2001, p. 197-200.
14. C. Rezachevici, *Epoca lui Ştefan cel Mare*. În: *Istoria Românilor*, vol. IV, Bucureşti, 2012, p. 409.
15. Ştefan S. Gorovei, Maria Magdalena Székely, *Princeps omni laude maior. O istorie a lui Ştefan cel Mare,* Mănăstirea Putna, 2005, p. 64-65.
16. Valentina Eşanu, *Raporturile dintre domn şi marea boierime (sec. XIV-XV). Interpretări ale sintagmei „ … și a copiilor lui" din documentele oficiale.* În: *Anuarul Institutului de Istorie, Stat şi Drept. Materialele Sesiunii ştiinţifice anuale*, 27 decembrie 2012, Chişinău, 2013, p. 9-15.
17. Ştefan S. Gorovei, Maria Magdalena Székely, *Princeps omni laude maior. O istorie a lui Ştefan cel Mare*, Mănăstirea Putna, 2005, p. 64, nota 152; p. 74, nota 191.
18. *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI*, publicate de Ion Bogdan. Ed. revăzută şi completată de P.P. Panaitescu. Bucureşti, Academică, 1959, p. 44, 49, 56, 61, 70.

19. Bogdan I. *Documentele lui Ştefan cel Mare*, vol. II, Bucureşti, 1913, p. 299-300.
20. Şimanschii Leon, Agache Dumitru, *Un deceniu de ostilitate moldo-ungară* (*1460–1469*). În vol.: Ştefan cel Mare şi Sfânt. *Portret în istorie.* Sfânta Mănăstire Putna, 2003, p. 366.
21. Rezachevici C., *Epoca lui Ştefan cel Mare*. În: *Istoria Românilor*, vol. IV, Bucureşti, 2012, p. 411.
22. Ştefan S. Gorovei, Maria Magdalena Székely, *Princeps omni laude maior. O istorie a lui Ştefan cel Mare*, Mănăstirea Putna, 2005, p. 78-79.
23. C. Cihodaru, *Observaţii pe marginea izvoarelor privind unele evenimente din istoria Moldovei între anii 1467–1474.* În: *SCŞ.I*, VIII (1957), fasc. I, p. 10. Leon Şimanschii, Dumitru Agache, *Moldova între anii 1469–1473: program de guvernare şi conjuncturi politice*. În: AIIX, tom. XXXV, 1998, p. 7.
24. C. Rezachevici, *Epoca lui Ştefan cel Mare*. În: *Istoria Românilor*, vol. IV, Bucureşti, 2012, p. 411.
25. *Cronica moldo-germană*. În: *Cronicile slavo-române din sec. XV–XVI*, publicate de Ion Bogdan. Ed. revăzută şi completată de P.P. Panaitescu. Bucureşti: Academică, 1959, p. 30.
26. *Cronicile slavo-române din sec. XV–XVI,* publicate de Ion Bogdan. Ed. revăzută şi completată de P.P. Panaitescu. Bucureşti: Academică, 1959, p. 17, 62, 179, Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*. Ed. de P.P. Panaitescu, Bucureşti, 1955, p. 88.
27. Andrei Eşanu, Valentina Eşanu, *Obârşia şi familia lui Luca Arbure în lumina unor izvoare inedite*. În: *Revista de Istorie a Moldovei*, Chişinău, 2009, nr. 1, p. 3-12.
28. J. Długosz, *Historia polonicae libri XII et ultimus*, II, Leipzig, col. 416. Citat după C. Rezachevici, *Epoca lui Ştefan cel Mare*. În: *Istoria românilor*, vol. IV, Bucureşti, 2012, p. 409-410.

PREZENȚA FRANCEZĂ ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI ȚARA MOLDOVEI ÎN SECOLUL AL XVII-LEA

Drd. Daniela HADÎRCA
Biblioteca Ştiinţifică Centrală „Andrei Lupan" (Institut) a AŞM

The French presence in the Roumanian Country and Moldavian Country in the XVIIth century

Summary

Seventeenth century is considered the start of growing of French attention for the Romanian spaces, manifested by considerations to the success of Michael the Brave, followed the diplomatic involvements of the French ambassadors to Constantinople by Sultan in favor of claimants to the throne of the country or even for the interests of princes, in return of services for the king of France, or either Catholic missionaries sent to Wallachia and Moldova. French presence culminates in extra-carpathian territory, by bringing French culture and values who makes their way to the Romanian princes.

Confluențele româno-franceze iau amploare, începând cu secolul al XVII-lea, sub toate aspectele – economic, politic, cultural. Până în secolul al XVII-lea în mai multe surse românești, sub denumirea de *frânci* [1] erau definiți nu numai francezii, ci și italienii, deoarece oamenii de cultură, curtea domnească nu aveau informații sau cunoștințe necesare pentru a separa cele două popoare.

Considerația franceză față de teritoriile românești a crescut odată cu marele eveniment de la 1600, iar admiraţia faţă de persoana lui Mihai Viteazul se observă prin omagierea acestuia în mai multe publicaţii ale vremii din capitala franceză, cum ar fi: *Avisi* sau *Nouvelles*. La 1600, la Lyon a fost publicată o broșură cu titlul *Nouvelles du Duché de Transylvanie*, în care unificatorul român este glorificat și văzut ca un luptător contra necredincioșilor [2]. Iar în următorul an, la 1601, apare o nouă broșură, *Défaite d'une armée de quarante milles hommes* [3] în care bătălia de la Gorăslău este văzută asemeni victoriei grecilor la Palateea. Succesele marelui *Duché de Transylvanie,* cum era cunoscut Mihai Viteazul la curtea franceză, au fost cunoscute graţie mercenarilor francezi, care se presupune că se aflau printre cei 13281 de soldați plătiți [4]. Pe parcursul secolului al XVII-lea sunt foarte des utilizate serviciile militare ale soldaților străini în războaiele țărilor românești cu alte state sau chiar în confruntările pentru tron.

Orientul, la sfârșitul secolului al XVI-lea – începutul secolului al XVII-lea, constituia principalul centru comercial pentru marile puteri europene. În 1569, Imperiul Otoman încheie capitulații cu Franța, din momentul dat acest stat european primește dreptul de a acorda pavilionul său navelor străine, ceea ce denotă că sultanul recunoaște supremația acestei puteri occidentale în raport cu celelalte [5], spre nemulțumirea

Angliei. Rivalitatea franco-engleză s-a făcut resimțită și în politica orientală a celor două curți europene. Ambele monarhii occidentale căutau să aibă un aliat în persoana sultanului. Apropierea sau răcirea relațiilor celor două puteri cu Imperiul Otoman se răsfrângea nemijlocit asupra capitulațiilor, care erau înnoite cu regularitate.

Rivalitatea dintre Anglia și Franța în secolul al XVII-lea se manifesta nu numai prin disputele dintre regii celor două state, dar și între ambasadele acestora la Constantinopol. Unul dintre cele mai pronunțate scandaluri dintre ambasadorul Franței și cel al Angliei din capitala Porții Otomane a fost dintre Thomas Glover, ambasadorul englez (1606–1611) și Jean de Gontaut-Baron de Salignac, ambasadorul francez (1605–1610). În disputa dintre cei doi ambasadori europeni luptele pentru tronul Țării Moldovei au constituit un pion important, pe succesul căruia mizau ambii diplomați. Ambasadorul englez la Constantinopol, Thomas Glover, la cererea regelui Jacques I (1566–1625), regele Angliei și al Irlandei (1603–1625), s-a antrenat în lupta pentru tronul Bogdaniei (Țării Moldovei) [6], în favoarea lui Mihai Movilă, fiul fostului domn Simion Movilă, care fusese detronat de un *uzurpator* [7], mai exact de Constantin Movilă și mama sa Elisabeta. Pentru a se antrena în procesul obținerii tronului din Moldova, i-au fost trimiși ambasadorului englez 10000 de sequini [8]. Mustapha-Aga, care era un protivnic al Franței, l-a sfătuit pe Glover, ca din banii primiți de la rege o parte să-i folosească în conflictul său cu de Salignac, iar cealaltă sumă s-o utilizeze în procesul recuperării tronului pentru pretendentul din Moldova. Scopul implicării ambasadorului englez în acest conflict era de a câștiga aprecierea curții de la Constantinopol, în defavoarea omologului său francez, de Salignac. Glover a urmat sfatul amicului său și a debutat prin efectuarea unor împrumuturi, pentru care era perceput un mare comision [9], mijloace ce erau utilizate în diferendul cu de Salignac. Din cauza datoriilor crescânde adunate, Glover trimitea la ambasadă creditorii săi, care sub pretextul că activau în folosul prințului Bogdaniei [10], puteau primi bani din suma trimisă de la regele englez. Rezultatul acestor acțiuni s-a soldat cu eșec, întrucât Constantin Movilă nu a fost detronat, iar ambasadorul englez nu a reușit să câștige teren în fața adversarului său [11], spre nemulțumirea monarhului britanic.

Oprindu-ne asupra luptelor pentru tron dintre membrii familiei Movilă, este de menționat că în aceste conflicte au fost năimiți soldați străini, inclusiv francezi. Dovadă că în Moldova au fost angajați mercenari francezi, nu foarte mulți, dar totuși a unei mici trupe de elită, găsim în lucrarea *Histoire somaire des choses plus memorables advenues aux deniers troubles de Moldavie* publicată de Jean Barret din relatările gentilomului lorain Charles Joppecourt, care a fost înrolat în această trupă. Charles de Joppecourt a luat parte la expediția militară întreprinsă de nobilii polonezi în Moldova, în 1615–1616, pentru instalarea pe tron a unui alt fiu al lui Ieremia Movilă, Alexandru (domn între noiembrie 1615–august 1616) și detronarea lui Ștefan Tomșa (domn de două ori: 1611–1615 și 1621–1623). Publicistul Jean Barret a adăugat la evenimentele istorice relatate de participantul la evenimente, Joppecourt, o doză de romantism și sentimentalism, denaturând sau hiperbolizând unele momente, fapt ce poate pune la îndoială multe aspecte din lucrare, cum ar fi relațiile dintre prințul Wiszowiecki (cumnatul lui Alexandru Movilă) și soția sa. Se presupune că anume acest

moment este rezultatul ficțiunii lui Barret [12]. Totuși Barret a păstrat intacte mărturiile gentilomului Joppecourt privind geografia și cutumele populației băștinașe.

De menționat că la evenimentele din 1615–1616, pe lângă Joppecourt a mai participat un alt occidental, gentilomul elvețian Alexandre, cavaler al ordinului Saint Sépulcre de Jérusalem, autor al unei scurte relatări despre această campanie. Textul mărturiilor cavalerului Alexander a fost găsit de către N. Iorga în fondurile Bibliotecii Naționale a Franței, pe care l-a publicat în *Acte și fragmente cu privire la Istoria Românilor adunate din depozitele de manuscrise ale Apusului* (București, 1895, p. 52-55). Atât în mărturiile gentilomului elvețian Alexandre, cât și ale celui lorain, Joppecourt, este atestată prezența unei trupe de cavaleri francezi, în frunte cu căpitanul Montespin. Alexandru Movilă fiind instalat la Iași, dispunea de „60 de cavaleri francezi, în frunte cu căpitanul lor Montespin, care îi serveau și ca gardă personală" [13]. În luptele împotriva lui Ștefan Tomșa, Alexandru Movilă, de asemenea, a folosit serviciile cavalerilor francezi. Această mică trupă l-a însoțit pe Alexandru Movilă chiar și atunci când a fost presat de către turci să părăsească Moldova și s-a retras la cetatea Hotin, unde au stat o perioadă. Apoi trupa a fost trimisă să spioneze situația din țară, însă a fost descoperită de către turci și nu au scăpat decât 5 cavaleri francezi alături de alți 7 polonezi [14]. În ceea ce-l privește pe căpitanul Montespin, este cunoscut faptul că și-a încetat serviciile pentru familia Movilă, a rămas totuși în Moldova, unde i s-a propus să lupte pentru interesele lui Ștefan Tomșa [15]. Soarta de mai departe a căpitanului rămâne a fi necunoscută.

Revenind la lucrarea și activitatea lui Joppecourt, e de menționat faptul că gentilomul a povestit publicistului Barret „les choses plus mémorables" care s-au produs în Europa Orientală între 1608–1619, referindu-se la primele conflicte ale secolului XVII dintre regatul Poloniei și Țara Moldovei, dar și la incursiunile cazacilor în orașele de la Marea Neagră. Despre rivalitatea dintre Polonia și Moldova puțin se cunoștea la curtea franceză, însă erau bine informați, în aceste sens, de ambasadorii francezi acreditați la Constantinopol. Joppecourt reușește să prezinte mai multe informații privind relațiile polono-otomane din ajunul bătăliei de la Țuțora (1620), dar și despre situația social-politică din Moldova în perioada respectivă [16].

Politica orientală a Franței în secolul al XVII-lea se centra nu numai pe colaborarea directă dintre statul european cu Imperiul Otoman, dar și pe contactarea sub diverse forme cu teritoriile din Europa de Sud-Est, ce se aflau sub controlul Constantinopolului. Țările Române pentru Franța, la acea perioadă, aveau rol de pion, de aceea regele cerea să fie informat despre situația din zonă, pentru a-și premedita acțiunile ulterioare. Drept canal diplomatic important de legături cu regele de la Paris, pentru curțile românești, au servit relațiile amicale cu ambasadorii de la Constantinopol, care asigurau bunul mers al politicii externe a Franței cu Imperiul Otoman și Europa de Est. De asemenea, în rapoartele și memoriile diplomaților din capitala otomană găsim informații nu numai despre raporturile Franței cu țările din spațiul carpatic, dar și despre situația politică internă, viața social-economică a acestor teritorii.

Archille de Harlay de Sancy (ambasador la Constantinopol între anii 1611–1620), a fost printre primii oficiali francezi care a stabilit relații diplomatice cu țările

române. În rapoartele diplomatice ale ambasadorului găsim informații despre luptele pentru tron, atât din Țara Românească, cât și cele din Țara Moldovei [17]. Mai multe știri găsim și despre personalitatea unui descendent al lui Petru Cercel, Marcu Cercel (în timpul unirii celor trei Țări Române, sub Mihai Viteazul, Marcu Cercel a fost guvernator al Moldovei), care este văzut ca o persoană *aventurieră* [18] făcându-se referire la tentativele sale de a accede la tron.

Dacă e să revenim la Archille de Harlay, trebuie să menționăm că a fost găzduit chiar la curtea muntenească, în drumul său către Franța, după ce a fost nevoit să părăsească ambasada Constantinopolului în 1619. În Valahia a stat 5 zile, scriind, ulterior, despre curtea domnească de aici că este „destul de mizerabilă, simțindu-se vecinătatea turcească", dar și vasalitatea opresivă față de sultan [19].

Războiul de 30 de ani (1618–1648) a stârnit interesul francez pentru *diversiunea orientală*. În cadrul acestui conflict, principele transilvănean a fost direct implicat de partea franceză, beneficiind chiar de subsidii franceze. În aceeași perioadă, ambasada Franței la Constantinopol a trimis informatori la frontierele Poloniei, pentru a urmări situația din Moldova și mișcările cazacilor în stepele nord-pontice, dovadă a interesului cardinalului Richelieu pentru această zonă. Totodată, Gheorghe Rakoczi I primește asentimentul Porții pentru implicarea în acest conflict, în rezultat, principele transilvănean semnând înțelegeri cu Muntenia și Moldova să-i fie puși la dispoziție din partea fiecăreia câte 2000 de soldați pentru expediția sa [20].

Perioada domniilor lui Matei Basarab și Vasile Lupu a fost caracterizată prin stabilitate internă, dar cu dese confruntări militare moldo-muntene, însă cu toate acestea ambele țări au avut condiții propice pentru dezvoltarea economică, pentru impulsionarea comerțului, acumularea de capital și consolidarea marii proprietăți funciare [21]. Pe plan extern, ambii domni au reușit să readucă țările române în atenția marilor puteri europene. Chiar dacă Matei Basarab și Vasile Lupu s-au aflat în continue dispute în plan intern, pe plan extern – linia politică a fost comună, adică antiotomană. Comune au fost și relațiile externe ale țărilor române cu Sfântul Scaun, acestea manifestându-se prin intermediul misiunilor catolice prezente în spațiul extracarpatic. În ciuda faptului că atât domnul din Muntenia, cât și cel din Moldova erau protectori ai ortodoxiei, aceasta manifestându-se prin construirea unui număr mare de mănăstiri, acte de donație pentru așezămintele monastice, finanțarea mai multor acțiuni culturale, menite să susțină și să promoveze valorile ortodoxiei, domnii s-au arătat a fi toleranți față de comunitățile catolice [22]. Profitând de faptul că în spațiul românesc erau deseori trimişi misionari italieni și francezi, prin protecţia pe care le-o acorda curtea românească acestora, domnii solicitau sprijinul reprezentanţilor Franţei la Constantinopol de a interveni în favoarea lor pe lângă sultan [23]. De aceea, ajutorul curții muntene și moldovenești acordat pentru Congregația De Propaganda Fide, care trimise misionari catolici în spațiile românești, a fost considerabil. Prin intermediul acestor misionari, domnii Țărilor Române căutau pârghii de contact și colaborare cu reprezentanții diplomatici de la Constantinopol, ambasadorul francez, Philippe Harlay, conte de Cesy, și bailul venețian, Pietro Foscarini. Toate scrisorile, adresate de către domni ambasadorului francez și bailului venețian la Constantinopol, erau scrise cel mai adesea în italiană.

Ambasadorul francez începuse acțiunile de trimitere a reprezentaților catolici în țările române, încă înaintea domniei lui Vasile Lupu și Matei Basarab. Printre primii misionari a fost Paul Bonnicio, care a ajuns la Iași la 1631, în timpul domniei lui Moise Movilă [24]. Odată cu venirea la Iași a lui Paul Bonnicio, la 1631, principele Moise Movilă s-a grăbit să-i scrie ambasadorului francez Harlay, conte de Cesy, susținând că „oricine are nevoie de ajutor și sprijin nu se poate servi de un mai bun intermediar" ca ambasadorul [25]. În schimbul prieteniei sale, ambasadorul cerea protecția și susținerea la stabilirea în calitate de episcop al eparhiei din Bacău a unui protejat al său [26].

Atât ambasadorul francez, cât și bailul venețian erau recunoscuți de către Poartă ca protectori ai catolicilor din Europa de Răsărit în capitala otomană [27]. Statutul, pe care îl dețineau cei doi diplomați la Constantinopol, le permitea acestora să obțină garanții formale și suport instituțional [28] de la curțile românești pentru bunul mers al misiunilor catolice în acest spațiu. Intervenții din partea ambasadorului francez către Matei Basarab pentru solicitarea protectoratului pentru misionarii catolici, care urmau să vină în Țara Românească, s-au înregistrat în anul 1631, iar în ianuarie 1632 – către Vasile Lupu. În aprilie 1633, bailul venețian trimite o scrisoare domnului din Muntenia în care roagă să ia sub protecția sa misionarii catolici nou-veniți, pe lângă această doleanță, epistola lasă să se înțeleagă că ar fi nevoie și de o subvenție domnească pentru ridicarea bisericii catolice din București. Intervențiile celor doi diplomați către curtea Țării Moldovei încep odată cu venirea lui Benetto Emanuele Remondi. De altfel, Remondi a fost cel care în 1637 a fost trimis în Polonia, de către domnul moldovean, unde cel mai probabil a îndeplinit o însărcinare diplomatică din partea curții, bineînțeles cu înștiințarea contelui francez și bailului venețian. Tot din relatările lui Benedetto despre orașul Iași, unde a stat câteva luni, locuind lângă bisericuța catolică de aici, aflăm că pe lângă negustorii de diferite naționalități din Constantinopol, aici se mai aflau și un număr de catolici venețieni și francezi, care, cel mai probabil, îndeplineau misiuni religioase și culturale, nu numai pentru adepții lor confesionali, dar și pentru populația băștinașă [29]. Succesorul contelu de Cesy, Gournaille, a continuat acțiunile predecesorului său, făcând schimburi de scrisori cu domnul, dar și cu boieri locali. Henry de Gournaille îi trimite o scrisoare de recomandare domnului Vasile Lupu, prin care pregătește venirea în Moldova a patru misionari, printre care Angelo da Sonnino și Francesco Antonio da San Felice [30]. În această scrisoare reprezentantul Franței îl roagă pe domn să-i accepte pe misionari „sub umbra tutelei și a patronatului său" [31]. Această formă de adresare denotă aprecierea înaltă a ambasadorului față de domnul moldovean, precum și relațiile, oarecum, amicale dintre ei.

Misionarii catolici, indiferent de țara de unde veneau, în special în cea de-a doua jumătate a secolului XVII, pe lângă acțiunile culturale și religioase, întreprindeau și activități comerciale în spațiile românești [32]. Un oarecare Gaspard Caillé, care locuia la Iași, în jurul anului 1660, figurează ca deținător al unei case, înregistrat într-un act de proprietate, redactat în română. Caillé se presupune că ar fi fost ceasornicar [33]. Pe lângă negustorii francezi prezenți în teritoriile românești se întâlnesc și creditori, unul dintre ei fiind sineur Boneu, care împrumutase domnului Brâncoveanu 19245 de taleri [34].

La 1685, un iezuit francez vizitase curtea din Moldova, numele lui era Philippe d'Avril, acesta era însoțit de un alt confrate Beauvoilier. Ambii veneau de la Moscova [35]. Philippe d'Avril vorbește despre Moldova, ca fiind una dintre cele mai agreabile provincii ale Europei, dar care fusese deseori ținta agresiunilor străine. Cei doi misionari iezuiți vor merge și la Iași, unde erau așteptați de către un secretar al lui Constantin Cantemir și în calitate de traducător, unul dintre fii lui Miron Costin, ca mai apoi să fie primiți de *Hospodar* (domn). Domnul, în cadrul acestei întâlniri, îl elogiază pe regele francez și-i roagă pe noii oaspeți să-i fie prieteni și să-l susțină.

Contacte directe între domnii români și regele francez nu au fost semnalate, dar aceasta nu înseamnă deloc că în politica curții de la Paris, teritoriile românești nu și-au găsit un rol. Interesul Franței pentru țările române, în general, se observă prin desele informații pe care le primea curtea franceza despre situația din aceste teritorii. Știrile veneau din mai multe surse, fie din partea reprezentanților regali trimiși cu misiuni de investigare a situației din Europa de Est, cum ar fi cazul contelui d'Avaugour și Bouthilier, fie din partea principelui transilvănean sau a ambasadorilor francezi la Constantinopol. Mărturii în acest sens ne servesc și memoriile adresate regelui de către ambasadorul la Constantinopol Henry de Gournaille, conte de Marcheville, privind activitatea și poziția predecesorului său Philippe de Harlay, conte de Cesy, față de Țările Române. În relatările sale Gournaille de Marcheville își exprimă îngrijorarea față de poziția contelui de Cesy, prea protectoare față de aceste teritorii, fiind considerată ca o acțiune prea îndrăzneață ce putea să-i aducă Franței unele prejudicii.

Mémoire de Marcheville à son retour de Constantinoplle (1634) [36]:

„.....J'ai trouvé l'ambassade de France compromise par l'activité de Césy. Hollande s'ingerant de faire et proteger les Patriarches des Grecs et des Armeniens et les princes de Valachie et de Moldovaie et dans les interests du Prince de Transilvanie, du grand duc de Moscovie, des royaumes de Suede et de Pologne...". Faptul că curtea de la Versailles nu l-a sancționat sub nicio formă pe ambasadorul Cesy, dă de înțeles că era la curent cu poziția acestuia față de teritoriile românești și, cel mai probabil, îl încuraja din interese pur strategice.

Este bine știut faptul că pentru consolidarea pozițiilor sale, Franța a acordat de-a lungul secolului al XVII-lea ajutor Poloniei, care la rândul său adesea intra în conflicte cu Țara Moldovei, din cauza pretențiilor poloneze. Astfel, în urma unor neînțelegeri dintre Polonia și domnul moldovean, la 4 mai 1636, contele de Cesy, ex-ambasador francez la Constantinoipol, îi scrie lui Bouthillier (persoană împuternicită de Richelieu cu misiuni secrete în statele germane între anii 1633–1640):

„Il doit aussy faire des plaints contre le prince de Moldavie et prier le Grand Seigneur de le priver de charge" [37] – în această scrisoare diplomatul francez se plânge de acțiunile domnului moldovean față de Polonia și că regele francez trebuie să ia o atitudine în această situație. Însă nici de astă dată Franța nu a luat vreo poziție radicală față de domnul moldovean, iarăși din motive strategice, cum ar fi apropierea exagerată în ultima perioada a curții poloneze de Casa de Viena, dar și interesul de a păstra relații amicale cu Imperiul Otoman. Acțiunile franceze denotă încă o dată rolul strategic pe care-l juca Țara Moldovei în diplomația curții de la Paris.

Deseori la curtea franceză apelau foști domni, căzuți în dizgrația otomană, pretendenți la tronul Țărilor Române, pentru ca regele francez să intervină în favoarea lor pe lângă sultan, prin intermediul reprezentanților diplomatici de la Constantinopol. Un fost domn, care a solicitat sprijinul curţii franceze, este şi Gheorghe Ştefan [38], intervenţie diplomatică realizată cu ajutorul lui Nicolae Milescu Spătaru. Apropierea lui Gheorghe Ștefan de curtea franceză nu l-a ajutat în obținerea tronului, întrucât, după cum însuși ambasadorul francez menționa, este o *acțiune dificilă* [39]. Ulterior, Milescu Spătaru a utilizat relaţiile sale cu Franţa, reuşind să se împrietenească cu ambasadorul francez de la Stockholm, Arnauld de Pomponne, care îl recomandă unchiului său. Astfel, în iulie 1667 este pentru prima dată atestată prezenţa lui Milescu Spătaru la Paris, iar doi ani mai târziu este tipărită prima scriere realizată de un autor român în anexă la *lucrarea Perpétuité de la foy de l'église catholique touchant l'eucharistie* de Arnauld de Pomponne, care avea ca scop să combată protestantismul, invocând raportul ideologic între catolici și ortodocși [40]. Lucrarea a fost scrisă în limba latină, iar intervenția lui Milescu Spătaru se intitulează *Enchiridion sive Stella Orientalis Occidentali splendens*, adică *Opinia bisericii orientale, altfel spus grecești, despre transsubstanțierea Domnului și despre alte controverse*. În această intervenție autorul român își exprimă nemulțumirea că sinodul de la Florența (1439) nu a reușit să apropie cele două biserici, catolică și ortodoxă, insistând că ambele puteau fi tulburate de erezii [41]. Milescu Spătaru a realizat și traduceri ale unor cărturari francezi, printre primele fiind lucrarea lui Pierre Giles, *Despre topografia și antichitatea Constantinopolului*, tradusă din latină în greacă și dăruită solului lui Constantin Brâncoveanu la 1698 [42]. Opera marelui cărturar român, în special cea despre *Descrierea Chinei*, a servit ca mijloc de informare pentru savanții francezi. Mărturiile lui Milescu Spătaru despre China au fost utile și lui Philippe d'Avril pentru lucrarea sa *Voyage en divers Etats d'Europe et d'Asie, entrepris pour découvrir un nouveau chemin à la Chine*, Paris 1692. Aprecierea înaltă a spiritului elevat al lui Milescu Spătaru o întâlnim în lucrarea ambasadorului francez, Foy de Neuville, *Relation curieuse et nouvelle de Moscovie*, fiind descris ca „homme d'esprit et d'une conversation agréable" [43].

Un alt pretendent la tronul țării, Gheorghe Duca, care căzuse în dizgrația sultanului, s-a oferit regelui francez, pentru ai câștiga simpatia și prietenia, să-i angajeze 2000 de soldați de infanterie albanezi și 2000 de croați, care aveau experiență. În asemenea chestiuni ambasada franceză la Constantinopol era consultată și ea, neignorându-se importanța politică a acestor principi, dar ținând cont doar de interesele Franței [44]. Marchizul Nointel spunea despre acești principi: „ei sunt sclavi și nu suverani", dând de înțeles că aceștia nu au mare putere de decizie și curtea franceză trebuie să fie atentă la deciziile și angajamentele pe care și le ia față de aceștia. Ceea ce a condiționat, într-un final, curții franceze renunțarea la propunerea lui Duca.

Teritoriul dunărean interesa Franța pentru a câștiga spațiu diplomatic în defavoarea Imperiilor Rus și Habsburgic. De aceea, pentru a-și realiza interesele sale curtea franceză își oferise susținerea în campaniile militare ale lui Jan Sobieski în estul Europei, care dorea încorporarea unei părți din Moldova în cadrul imperiului polonez. Sobieski, apoi Auguste de Saxe invocau drepturi istorice asupra spațiului dintre Prut

și Nistru. Pentru a atrage de partea sa Polonia, Franța timp de 10 ani a cerut Imperiului Otoman de a permite *dezmembrarea* Moldovei [45]. Vizirul otoman și-a exprimat refuzul absolut în 1693. Ca să-și atingă scopurile sale, Franța îl susținea pe Emerik Tokoli, fost principe în Transilvania, pentru a-l pune pe tronul Moldovei. În acest sens, regele francez propunea curții otomane, la 21 aprilie 1694, să-i cedeze „Cernăuțul și Hotinul, cu țara dintre Prut și Nistru, de la Sniatyn până la teritoriul unde Prutul se apropie de Nistru" în schimbul realizării planului său. În cele din urmă, Franța a renunțat la acest proiect, semnând pacea la 1699. Moldova a rămas întreagă, iar polonezilor ca consolare le este cedată cetatea Camenița.

Secolul al XVII-lea marchează începutul colaborărilor domnilor români cu curțile europene, inclusiv și cea de la Paris, acțiuni realizate mai ales prin intermediul ambasadorilor francezi la Const antinopol, al misionarilor catolici, negustorilor, dar și oamenilor de cultură. Astfel, sub auspiciul schimbării raporturilor de putere în Europa, creșterii importanței politico-diplomatice a Țărilor Române, dar și influenței umanismului românesc s-au adus elemente noi, mai active, în domeniul raporturilor românofranceze în secolul al XVII-lea, trasând contururi mai ample în secolele următoare.

Note:

1. Frânci – francezi.
2. N. Liu, *Tangențe și confluențe franco-române de la cruciade la epoca Regelui Soare și umanismul românesc*. În: *Revista Istorică*, serie nouă, tomul XXI, 2010, nr. 3-4, mai-august, p. 321.
3. *Ibidem*, p. 320.
4. N. Stoicescu, *Oastea lui Mihai Viteazul*. În: *Mihai Viteazul,* volum îngrijit de P. Cernovodeanu, C. Rezachevici, București, 1975, p. 75-112.
5. Gabriel de Mun, *Deux ambassadeurs* à Constantinople (*1604–1610*)*,* Paris, 1902, vol. II, p. 6.
6. Gabriel de Mun, *Deux ambassadeurs a Constantinople* (*1604–1610*), Paris, 1901, vol. I, p. 70.
7. *Ibidem*.
8. *Ibidem*.
9. *Ibidem*, p. 71.
10. *Ibidem*.
11. *Ibidem*.
12. N. Iorga, *La France dans le Sud-Est de l'Europe*, Conférences en Sorbonne, Paris, 1936, p. 74.
13. N. Iorga, *op. cit.*, p. 75
14. *Ibidem*.
15. *Ibidem*.
16. E. C. Antoche, *Le gentilhomme lorrain Charles de Joppecourt et l'histoire de la principauté de Moldavie dans la seconde décennie du XVII*[e] *siècle*; *Combatre, Gouverner, Ecrire*. Etudes réunies en l'honeur de Jean Chagniot, Paris, Economica, 2003, p. 25.
17. N. Iorga, *La France dans le Sud-Est de l'Europe*, Conférences en Sorbonne, Paris, 1936, p. 75, 76.
18. *Ibidem*.

19. E. Hurmuzaki, *Frangmente din istoria romănilor*. T. 2, Bucureşti, 1900, p. 11.
20. S. Iosipescu, *Relations politiques et militaires entre la France et les principautes de Transylvanie, Valchie et de Moldavie*. În: *Revue historique des armees*, nr. 244, 2006, p. 11-21.
21. C. Luca, E. Zuică, *Noi surse documentare privitoare la misionarii catolici din Ţările Române în epoca lui Matei Basarab şi Vasile Lupu*. În: *Studii şi materiale de istorie medie*, vol. XXII, 2004, p. 257.
22. N. Liu, *Tangențe și confluențe franco-române de la cruciade la epoca Regelui Soare și umanismul românesc*. În: *Revista Istorică*, serie nouă, tomul XXI, 201, nr. 5-6, septembrie-decembrie, p. 567.
23. C. Luca, E. Zuică, *op. cit.,* p. 257.
24. N. Iorga, *op. cit*., p. 30.
25. *Idem*, *Histoire des relations entre la France et les Roumains*, Iași, 1917, p. 37.
26. P. Harlay, *Papiers de l'ambassade de Philippe de Harlay, comte de Césy, à Constantinople. Lettres et mémoires de Mr de Césy, ambassadeur à Constantinople, pendant et après son ambassade, aux ambassadeurs pour le Roy, tant en Italie qu'ailleurs, et desdicts ambassadeurs à Mr de Césy, 1620–1644*, Manuscris, p. 655.
27. C. Luca, E. Zuică, *Noi surse documentare privitoare la misionarii catolici din Ţările Române în epoca lui Matei Basarab şi Vasile Lupu*. În: *Studii şi materiale de istorie medie*, vol. XXII, 2004, p. 258.
28. *Ibidem*.
29. P. Cernovodeanu, M. Holban, *Călători străini despre Țările Române*, vol. V, București, 1973, p. 92.
30. Violeta Barbu, *Dreptul de protectorat al puterii seculare asupra misionarilor și comunității catolice din Țările Române în secolul al XVII-lea*. În: *Studii și materiale de istorie medie*, vol. XXV, Brăila, 2007, p. 154-155.
31. *Ibidem*, p. 155.
32. R. Chelaru, *Implicarea clerului catolic din Moldova în activități de natură comercială (sec. al XVII-lea prima jumătate a sec. al XVIII-lea), considerații preliminare*; Cristian Luca coordonator, *Negustorimea în Țările Române, între Societas Mercatorum și individualitatea mercantilă, în secolele XVI–XVIII*, Galați, 2009, p. 147-168.
33. N. Iorga, *Histoire des relations roumaines*, București, 1995, p. 31.
34. B. Murgescu, *Țările Române între Imperiul Otoman și Europa creștină*, București, Polirom, 2012, p. 124.
35. *Ibidem*.
36. I. Hudiță, *Recueil de documens concernant l'histoire des Pays Roumains tirés des archives de France XVI–XVII Siècles*, Iași, Editura Viața Românească, 1929, p. 63.
37. *Ibidem*, p. 65.
38. E. Hurmuzaki, *Fragmente din istoria Românilor*. T. 3, Bucureşti, 1900, p. 267.
39. N. Iorga, *op. cit.*, p. 32.
40. N. Liu, *Tangențe și confluențe franco-române de la cruciade la epoca Regelui Soare și umanismul românesc*. În: *Revista Istorică*, serie nouă, tomul XXI, 2010, nr. 3-4, mai-august, p. 323.
41. *Ibidem*, p. 324.
42. *Ibidem*.
43. *Ibidem*, p. 325.
44. N. Iorga, *op. cit*., p. 33.
45. *Ibidem*, p. 35.

DIN PRELUDIILE „CONCERTULUI EUROPEAN": TENTAȚIA „PĂCII GENERALE" LA 1804–1805

Dr. Gheorghe CLIVETI
Institutul de Istorie „A. D. Xenopol" din Iaşi, România

From the preludes to the „Concert of Europe": the temptation of the „General Peace" in 1804–1805

Summary

The issue of the Concert of Europe reached, no lately, a specific interest among the Scholars in the field of the History of the International Relations. At his time, Charles Webster challenged the Research, sustaining that the Scholars would look in vain for an adequate study/book about the principle and the practice of the European Concert. Meanwhile, some serious studies tried to reveal different aspects relating to the Concert. But a general view about the said-phenomenon is far away from a satistactory achievement. For a better understanding of the Concert of Europe – as an interpretation of the formal responsabilities in founding and insureing a General Peace – its origins has to be sedulously searched. Otherwisely saing, it is of a definite signification to be emphasized the preludes to the Concert of Europe, as being related, in this study, to the temptation of the General Peace during the Napoleonic Wars. In this respect, a referencial moment happened to be the British-Russian negociations, in 1804–1805, concerning the General Peace and the opportunity of the Concert of Europe.

Prin însăşi menirea sa, *concertul european* s-a asimilat unei anumite „forme (formule) de organizare a păcii" [1], emergenţa sa încărcându-se mult cu elemente identificabile în gama largă de *instrumenta pacis* [2]. O redare aici, fie şi la parametrii unei „repezi priviri", a succesiunii în timp a „formelor de organizare a păcii" [3] nu am considerat-o necesară, ea putându-se constitui într-un exerciţiu în sine de erudiţie, însumând „experienţe ale trecutului", care, deşi relativ bine cunoscute şi nu arareori invocate de exponenţii „înaltelor curţi europene", nu s-au prea regăsit în mediul de determinare directă a unuia dintre cele mai interesante demersuri ale „marii politici". După cum nu am considerat necesar nicio evaluare a „forţelor profunde" – demografice, economice, sociale, confesionale, naţionale [4] –, care, dispunându-se în substratul desfăşurărilor politico-diplomatice, au putut marca trendul general al acestora, însă nu au avut cum să răzbată şi să se exercite *en tant que telles* în asumarea *concertului* de cei crezându-se în stare de fapt şi de drept să delibereze asupra problemelor de însemnătate capitală pentru „viaţa bătrânului continent" şi, prin extensie, a lumii. Să fi privit respectiva asumare ca simplu rezultat al „jocului forţelor profunde"

ar fi însemnat să fi admis că *actul politic* ar fi fost lipsit, oriunde şi oricând, de nimb creativ, de posibilitatea realizării prin sine sau, cum aviza Raymond Aron [5], de realitatea indeterminării exterioare sieşi, încât evaluarea sa să fie transportată, la condiţia de *epifenomen*, din domeniul istoriei politice în cel al sociologiei retrospective. Rod al inspiraţiei şi, prin urmare, creaţie a protagoniştilor „marii politici", *concertul european* a trebuit să se releve cu timpul prin *interpretări* într-un anumit spirit şi cu o anumită finalitate ale operei de edificare a *păcii europene*, mai mult sau mai puţin în consonanţă cu „mersul vremurilor". Unor asemenea interpretări, cu deosebire celei primordiale, după „partitura europeană" de la 1815, ar fi însă greu să le pătrundem semnificaţiile fără a avea în vedere maniera în care s-au acordat preludiile *concertului păcii* sub presiunea împrejurărilor excepţionale din faza decisivă a confruntării dintre „Franţa napoleoniană" şi „Europa coaliţiilor".

Desigur, ceea ce s-a putut decide a privit „soarta" Imperiului Întâi, însă nu şi eludarea sensului de profunzime al „marii confruntări". Sens, în deschiderea căruia „experiența napoleoniană", dincolo de a fi reprezentat doar „un gigantic efort pentru hegemonie", a evidenţiat *un indestructibil tot istoric: Revoluţie – Napoleon* [6], altfel spus, „o mare", poate cea mai mare, „turnantă a istoriei universale". Şi dacă o atare „turnantă" şi-a aflat cea mai tensionată expresie într-un *conflict european* de aproape un sfert de secol, aceasta s-a datorat, cu prevalenţă, procesului revoluţionar însuşi, care, sub impactul stărilor de spirit de la 1792–1793, a tins implacabil spre a ieşi din „matca franceză". „Practicile teritoriale", în temeiul principiului naţional şi al „jurământului federaţilor" din 14 iulie 1790, au stins aproape de la sine valabilitatea celebrei „déclaration de paix au monde" făcută de Constituanta franceză la 22 mai, acelaşi an [7]. Urmarea a fost „războiul exterior", dorit de cei ce au întrevăzut în el posibilitatea de a da amploare Revoluţiei, dar şi de cei ce au nutrit speranţa că el ar fi putut fi „o arcă a salvării" pentru Vechiul Regim. Supus presiunilor dintr-o parte şi dintr-alta, regele Louis al XVI-lea s-a văzut practic în imposibilitatea de a evita să semneze, la 20 aprilie 1792, „declaraţia sinucigaşă de război", menită, în intenţia semnatarului, a-şi asigura intervenţia solidară a „curţilor monarhice europene", dar care a avut darul de a provoca o reacţie furibundă din partea francezilor împotriva regelui lor constituţional, a monarhiei de Bourbon [8]. Deşi dezbinate, de experienţele sau de amintirile atâtor războaie – de cucerire, de succesiune etc. –, „curţile europene" au reuşit să excite mobilurile coalizării lor pentru prima dată împotriva unui pericol considerat comun: *Marea Naţiune* [9]. În replică, Revoluţia şi-a accentuat „tenta radicală", fapt ce a pecetluit „soarta" regelui acuzat de dezicerea sa flagrantă de responsabilităţi constituţionale. Devenită republicană, Franţa revoluţionară şi-a escaladat limitele naţional-statale [10], ea vizând, după atingerea obsedantelor „frontiere naturale" (prin anexarea Savoiei, Nisei, Belgiei şi Renaniei), să pună în aplicare un plan îndrăzneţ de creare a „republicilor surori" (Batavă, Cisalpină, Ligurică, Romană, Parthenopeană), ca însemne ale intenţiei de realizare a „Europei statelor-naţiuni" [11]. De la „războiul patriotic", eminamente defensiv, din anii 1792–1794, Republica Franceză a ajuns a fi implicată într-un conflict cu *miză europeană*, propulsând în avanscena istoriei personalitatea excepţională şi atât de controversată a lui Napoleon Bonaparte [12].

Din perspectiva tot mai largă, aproximativ bicentenară, a devenirii istorice, impactul demersului revoluţionar şi imperial al francezilor la cumpăna secolelor XVIII–XIX s-a relevat, într-adevăr, ca unul deosebit de profund asupra destinului Europei, a locului acesteia în lume. Ar fi însă o exagerare dacă am susţine că acel impact s-ar fi relevat cu destulă claritate în ochiul de timp al contemporaneităţii sale imediate. „În epocă" mai mult s-a simţit decât s-a ştiut, de unii, decât s-a acceptat, de alţii, că *ceva* extraordinar se petrecuse „în viaţa europenilor". Transformările social-economice îşi aveau, fireşte, cursul lor, noile idei şi principii căpătau tot mai multă aderenţă, cu deosebire în mediul elitelor; mentalităţile suportau inerente „şocuri", în accente şi expresii vădind când optimism, când pesimism sau nelinişte. Iar toate acestea pe fondul unei acute crize de conştiinţă, evidenţiată, în cel mai înalt grad, de confruntarea între *noua Franţă* şi *vechea Europă*. În marja acestei confruntări, noile tendinţe din „viaţa europenilor" presupuneau dislocarea unor vechi stări de lucruri, însă pentru impunerea altora, în concordanţă cu principiile consacrate de francezi la 1789–1792, cu cel naţional, în principal, era necesară identificarea „punctului arhimedian" la condiţia factorului de putere. Pentru Franţa, un asemenea factor („o sabie", cum avizase Siéyès) se dovedise a fi Napoleon. La scară europeană confruntarea amintită reprezenta însă expresia extremei dificultăţi pentru atingerea „punctului de sprijin", repercutându-se în treptele diferitelor comunităţi etno-istorice. O realitate ce transpira înţelesul de prim ordin al „epocii războaielor napoleoniene". Departe de a se fi etalat ca „un cuceritor în sine", Napoleon a fost împins de împrejurări pe „calea fatală" a luptei pentru hegemonie continentală. S-a ajuns la a fi cunoscute până în cele mai mici detalii campaniile militare, ipostazele păcii fie impusă, fie smulsă adversarilor. Unele neclarităţi şi, în consecinţă, opinii controversate persistă însă în privinţa încercării lui Napoleon de a pune bazele unei, se pare, dintâi „organizări a Europei" ce să angreneze mai toate entităţile statale de pe continent, ajustate, se ştie, politic, militar, teritorial şi economic primatului imperial al Franţei („*L'Empire c'est la paix*!") [13]. Despre o încercare de felul amintit Împăratul a lăsat prea puţine cuvinte în actele sale „de cancelarie", în corespondenţă şi în *Memorii*. În literatura cu caracter panegiric sau eulogistic, în „tradiţia orală sau scrisă" se regăsesc, e drept, cuvinte, expresii, uneori până la valoarea profesiunii de credinţă în dreptul numelui lui Napoleon, toate de natură a întreţine convingerea că acesta, prin *idee* şi *faptă*, a fost „înaintemergătorul noii Europe". Al unei Europe animată de principii, norme şi – interesant! – instituţii comune, între care, reţinea Metternich dintr-o discuţie cu Napoleon, un edificiu „ce să reunească arhivele Europei la Paris", ca un „mare avantaj pentru Istorie", ca un mijloc de „a suprima distanţele între state şi popoare" [14]. O cu totul altă convingere răzbate, se înţelege, din literatura cu caracter distractiv, pentru care tot ce a ţinut de Napoleon a constituit „un accident", „o aventură", „*une giganthesque paranthèse de l'histoire*" [15]. Rămâne însă de necontestat faptul că i-a fost dat lui Napoleon să închidă „era Europei vechi", chiar dacă nu i-a fost dat să impună punctul său de vedere asupra „organizării păcii europene".

Le-a fost dat, se ştie, „învingătorilor lui Napoleon" să realizeze „organizarea păcii" orientată după principii şi interese de ordin *general*, presupunând deliberări şi

asumări de responsabilităţi *generale* din partea contractanţilor. O „organizare" care nu a avut darul de a consacra, ci, dimpotrivă, de a răsturna sensul „tentativei napoleoniene". Aceasta din urmă, prin tot ce a pus în mişcare, a avut meritul de a face necesară reconsiderarea manierei de edificare a unui „sistem de pace", altfel spus, de *a obliga* pe „învingători" la a contracta „prima ordine continentală", girată de „o societate de state" [16], însă fondată pe valorile Vechiului Regim. Bulversată de revenirea în forţă („*le retour de la Révolution*"), pe parcursul secolului al XIX-lea, a „tendinţelor novatoare", opera „învingătorilor lui Napoleon", în accepţiunea de Restauraţie, nu s-a prea bucurat de respectul liber-cugetătorilor, în genere, al istoricilor, în speţă. Pentru Hegel, spre exemplu, Restauraţia, privită nu doar prin prisma „experienţei franceze", a reprezentat „o farsă" [17]. Evaluând realităţile dintr-o perspectivă temporală mai largă şi în consonanţă cu „logica hegeliană", glosând, de asemenea, pe tema vremelniciei supremaţiei în arena internaţională, Sir Lewis Namier considera „perioada napoleoniană ca a şasea zi a Creaţiei", a Omului exemplar, urmată de „ziua Sabatului Istoriei, când Forţa Creativă s-a odihnit" [18]. În schimb, aceeaşi „operă a învingătorilor", în accepţiunea de „formă (sistem) de organizare a păcii", a suscitat un deosebit interes, relevat de paginile pline de consideraţii mai mult sau mai puţin apreciative din studiile de „istorie diplomatică", prevalent politică, care, dincolo de „evenimenţialitatea sa", acuzată de exponenţii *noii istorii*, ai predilecţiei pentru „fenomene şi procese de durată", a putut evidenţia, prin însuşi specificul său, creativitatea *actului politico-diplomatic*, posibilă chiar şi – ori mai ales – în faze de discontinuitate din „transformările structurale ale societăţii". Departe de a fi fost ca nişte parnasieni în raport cu asemenea transformări, exponenţii subiectivi ai „păcii fără Napoleon", *obligaţi* de învăţămintele feroce ale „marii confruntări europene", au trebuit să admită că „noua operă pacifică" nu mai putea fi realizată doar în matricea juridică a tratatelor, de regulă, până atunci, bilaterale, stipulând principii, norme, drepturi şi obligaţii observate, mutual asumate. Într-o atare matrice s-a regăsit din plin *pacea* din „epoca westphalică", în mare a Vechiului Regim, a aşa-numitului „clasic sistem de state" [19], al cărui ax îl constituiau „practicile echilibrului de forţe" (*Balance of Power*), ilustrate de un larg evantai de acte sinalagmatice (de la tratate şi convenţii la diferite acorduri), toate angajând statele în calitate de „subiecte de drept internaţional public". Întregul angrenaj „s-a mişcat" după norme şi principii *prin excelenţă de drept. Politica internaţională* – un concept rar întâlnit în „discursul formal" al acelei epoci – s-a desfăşurat în subsidiarul manierismului juridico-diplomatic. În „sistemul de drept" al raporturilor interstatale s-au dovedit întru totul adecvate practicile „echilibrului de forţe" şi ale compensaţiilor teritoriale, ca un *perpetuum quadril*, tulburat atunci când partenerii, ieşind din ritmul cuvenit şi accelerându-l „după bătăi de tobă" până la a acoperi „melodia liniştitoare", cu greu au mai fost în stare să se menţină în regula „supravegherii unuia cu altul" [20]. Regulă obnubilată serios de „tentativa europeană franceză". Regulă la care n-au mai avut cum să revină nici „învingătorii lui Napoleon". Aceştia au avut posibilitatea, asigurată de perspectiva şi apoi de realitatea victoriei, să instrumenteze ceea ce şi împăratul francezilor şi-a dorit: *o mare politică*, în măsură să delibereze asupra „organizării şi asigurării păcii generale", pentru care

actele contractuale (tratatele etc.) să reprezinte mijloace şi nu scopuri în sine. Dacă spre finele secolului al XVI-lea şi în prima parte a secolului al XVII-lea survenise o revoluţie *juridică* în raporturile interstatale, unde, conform *dreptului modern al ginţilor*, statele, *en propriétaires*, şi nu suveranii se distingeau ca părţi contractante, în noile condiţii se profila o veritabilă *revoluţie politică* presupunând redimensionarea amintitelor raporturi până la a le situa în perspectiva propriu-zisă a *relaţiilor internaţionale*. *Noua artă* de reglementare a „afacerilor interstatale" sau a „chestiunilor internaţionale" proba ascendentul *demersului politic*, orientat după dinamica *stărilor de facto*, faţă de „vechiul demers", mărginit până la riscul sufocării de primatul raţiunii *stărilor de jure*.

Noua artă politico-diplomatică a impus rescrierea istoriei raporturilor dintre state: de la „istoria tratatelor", ce a cunoscut „faza clasică" în secolele XVII–XVIII, urma a se ajunge la „voga istoriei diplomatice", în orizontul căreia accentul să fie pus pe relevarea nu atât a „cadrului de drept", cât a resorturilor şi desfăşurărilor politicii *factorilor de putere* [21]. În *noua artă* s-au putut ilustra, ca pionieri ai ei, personalităţi de talia unor William Pitt jr., Castlereagh, G.Canning, Metternich, Nesselrode, Hardenberg, „eternului" Talleyrand… O *nouă artă* ce implica spargerea canoanelor rigidului *ceremonial diplomatic* [22] din anii Vechiului Regim, degajarea practicilor definind *de occulta diplomatia* de aerul de greu accesibilă iniţiere şi de excesiv mister; după cum implica, nu în ultimul rând, şi deplasări semantice în cazul unor expresii sau cuvinte, între care şi cel evidenţiind focalizarea tematică a demersului nostru. În înţelesul restrâns, de consens între două sau mai multe state, termenul de *concert* s-a regăsit frecvent în limbajul diplomaţiei moderne. Întrebarea ar fi dacă diplomaţia l-a preluat din jargonul muzical, pentru care *concertul*, derivat etimologic din italianul *concerto* – verbul *concertare*: a fi de acord, a fi împreună –, reprezintă o „formă caracteristică de spectacol artistic, constând din prezentarea în public a unor lucrări muzicale, instrumentale sau vocale" [23]; posibil ca termenul în discuţie să fie expresia rolului oraşelor italiene la începuturile diplomaţiei moderne. Înţelesul său s-a decantat însă în timp. Dacă pentru diplomaţia Vechiului Regim termenul de *concert* a fost prevalent *verbial-reflexiv* (a se concerta) sau *atributiv* (de concert), definind atitudinea celor ce vizau un anumit aranjament, act contractual etc., cu aplicabilitate strict delimitată, pentru oamenii de stat „de stil nou" acelaşi termen, fără a-şi diminua valenţele verbial-atributive, a avut de suportat un evident proces de *substantivizare*, exprimând atitudinea deliberativă însăşi, *calea* sau poate mai bine zis *maniera* [24] desfăşurărilor *de top* ale „marii politici". Sub presiunea dată de „marea fierbere la scară continentală" („the melting Pot of Europe") [25], *concertul*, exersat până nu demult secvenţial, tindea a deveni *european*, purtând *in nuce* însemnele de girant al *păcii generale*, fapt ce a suscitat nu arareori opinia că ar fi fost *un precursor al Ligii Naţiunilor* [26]. Opinie susţinută, de regulă, cu trimiteri la experienţele anului 1815, când deliberările „marii politici", îndeosebi cele finalizate de tratatul din 20 noiembrie de la Paris (*pacea dictată* Franţei!), s-au constituit în *primul act al concertului european*. Preludiile acestuia, relevabile în baza „textului de epocă", au răsunat însă în tumultul „războaielor napoleoniene".

Cum bine este ştiut, negocierile vizând încheierea păcii au urmat mai întotdeauna în istorie un curs determinat de caracterul, de amploarea confruntărilor militare, de profilarea sau de realitatea unui anumit rezultat al fiecărei confruntări, ce a antrenat două sau mai multe părţi beligerante. În decursul „marii confruntări”, de referinţă aici, *noua Franţă*, singură sau cu „sateliţii săi” („republicile surori”, iar după 1804 „statele feudatare Imperiului”), a avut ca forţe adverse coaliţii intitulate când „continentale”, când „europene”, când „ale monarhilor”. Până la 1812 victoria şi-au apropriat-o, în disputele de pe continent, francezii. Generalul Bonaparte, din 1799 Întâiul Consul, iar din 1804 Împăratul Napoleon a ştiut să profite de faptul că, sub aspect militar şi diplomatic, coaliţiile nu au reprezentat forţe realmente unite. A ştiut, de aceea, prin manevre purtând marca geniului său [27], să înfrunte şi să învingă *separat* pe fiecare putere participantă la o anumită coaliţie. Şi tot *separat* le-a impus *pax Napoleonica*, prin tratate, de regulă, bilaterale. Momentul de vârf al unui asemenea traseu l-a constituit pacea cu Rusia de la Tilsit din 1807, după ce, la 1805–1806, Napoleon impusese Austriei o alta, prin care a pus capăt Sfântului Imperiu Roman de Neam German, determinând o nouă organizare „lumii germane”, şi după ce, purtat de victorii zdrobitoare asupra Prusiei, decretase, în noiembrie 1806, la Berlin, ca o măsură împotriva Marii Britanii, faimoasa „blocadă continentală”. Dar chiar şi în momentul de vârf al gloriei sale, Napoleon era încercat de sentimentul, mărturisit, că fiecare pace impusă de el nu avea cum să fie durabilă, ci doar *o etapă*, ca fiecare din marile sale campanii, într-un *marş* ce nu-i putea da de capăt. Gloria sa ascundea o reală dramă, Napoleon părând condamnat să alerge mereu după pace ca după o stea. Era extrem de dificil să confere durabilitate păcii cu prim-argumentul forţei şi sub auspiciile supremaţiei franceze, căreia a ţinut în permanenţă să-i sporească atuurile. Acestea, în faza culminaţiei lor, au şi determinat unele „puteri monarho-absolutiste” de pe continent să se conformeze unui *modus vivendi* cu Imperiul napoleonian: Rusia, nutrind la un moment dat speranţa realizării unui *condominium*, la nivel continental, cu Franţa („Imperiul Orientului” şi „Imperiul Occidentului” s-a scandat, se pare, la Tilsit) [28]; Austria, resimţind degajarea titlului său imperial de aura universalistă, dar admiţând să se plieze preponderenţei franceze până şi prin practica „tradiţională” a căsătoriilor („mariajul imperial” Napoleon–Maria Louisa); Prusia, contrabalansată de Confederaţia Rhinului, suportând cu greu consecinţele înfrângerilor de la 1806; Danemarca, Saxonia şi până la un punct Suedia, înscriindu-se, la limita condiţiei de „satelit”, în „jocul de putere napoleonian”… Doar Marea Britanie, dintre principalele puteri, acuzând stingerea păcii de la Amiens, imposibilitatea unui acord cu Napoleon, s-a menţinut mai mereu într-o poziţie de ostilitate. Devenită „regina de necontestat a mărilor”, calitate confirmată autoritar de victoria de la Trafalgar (21 octombrie 1805), Marea Britanie a căutat, pe toate căile şi cu toate mijloacele de care era în stare, să submineze supremaţia continentală a Franţei. Când acţiunea militară nu i-a fost la îndemână, a stimulat „coaliţiile antinapoleoniene”, fie prin demersuri politico-diplomatice, fie prin subscrieri la „reaşezări teritoriale”, fie prin deosebit de eficientă, la Viena, Berlin şi Sankt-Petersburg, practică a subsidiilor. O pace cu Albionul ar fi consolidat poziţia Imperiului Întâi. S-a şi scris, nu puţin, în acest sens, dar şi în cel al admiterii imposibilităţii ei. Cabinetul de la Londra nu numai că refuza ideea

unui acord cu Napoleon, dar căuta, cu perseverenţă, să lege premisele unei păci care să angajeze „forţe de pe continent" şi care să diminueze sau chiar să lichideze construcţia imperială franceză. În viziunea oamenilor de stat britanici a şi început a prinde un tot mai clar contur problema „organizării păcii fără sau după Napoleon".

Deosebit de interesantă în această privinţă s-a dovedit reciproca tatonare a dispoziţiilor ruso-britanice la 1804–1805. A fost un moment deosebit de edificator asupra preocupărilor pentru realizarea unei „păci generale", cu ceva timp înainte ca înfrângerea lui Napoleon să fi putut fi aşezată în coordonatele eventualităţii apropiate. Momentul 1804–1805, prin semnificaţiile sale, ar putea fi invocat şi ca amendament serios la maniera în care a fost redat „drumul spre pacea fără Napoleon", demersurile istoriografice părând a se fi conformat unei anumite cumpene a cursurilor evenimenţiale. Până la 1814, mai exact până la încheierea tratatului de la Paris din 30 mai, anul menţionat, evenimentele ar fi urmat cursul conform căruia puterile coalizate ar fi fost animate doar de scopul înfrângerii lui Napoleon, pentru ca, apoi, pregătirea şi desfăşurarea Congresului de la Viena (1814–1815) să fi marcat înscrierea evenimentelor într-un alt curs, acela al „organizării păcii europene", ca punct de plecare pentru una din marile etape (1815–1914) ale devenirii relaţiilor internaţionale. Spre edificare, ar fi suficient de avut în vedere delimitările cronologice ale volumelor sau sintezelor consacrate secolului al XIX-lea [29]. Atare delimitări, necesitate poate de apetenţa pentru periodizare întru suportul sistematizării discursului istoriografic academic-universitar, au făcut ca „problema păcii generale", pentru anii anteriori lui 1814, să fie tratată doar sub-secvenţial în raport cu succedarea coaliţiilor anti-franceze, încât nu şi-a prea avut loc nici relevarea *preludiilor concertului european*.

Deşi în cuprinsul desfăşurării generale a „confruntării europene" pare să se fi circumscris doar unui *intermezzo*, tatonarea ruso-britanică de la 1804–1805 a comportat aspecte de un interes cu totul special pentru demersul istoriografic de faţă. Miza tatonării a constituit-o scrutarea posibilităţii „organizării păcii generale". Ar fi extrem de dificil de stabilit care dintre cele două părţi a avut iniţiativa. Stingerea păcii franco-britanice de la Amiens, din cauze ce mai suscită controverse între istoricii de pe ambele maluri ale Mânecii, revenirea lui William Pitt jr. („inamicul implacabil" al lui Napoleon) [30] la timona cabinetului londonez, în aprilie 1804, perspectiva războiului maritim decisiv la marginile vestice ale Europei ar putea întreţine supoziţia că *Foreign Office*-ul, prin „acţiunile insidioase" ale ambasadorilor Paget la Viena [31] şi Leveson-Gower la Sankt-Petersburg [32], ar fi făcut „cuvenitele deschideri". La fel de bine, însă, ar putea fi întreţinută şi supoziţia că iniţiativa ar fi aparţinut „curţii" de la Sankt-Petersburg, în speţă lui Alexandru I, ofuscat de refuzul lui Napoleon de a-i accepta medierea în „diferendul maritim" cu britanicii, ca şi de arestarea ducelui d'Enghien, din Casa de Bourbon [33], şi peste toate de „accesul" lui Napoleon la „predicaţia de majestate imperială, care – se credea pe Neva – aparţinea împăratului Rusiei" („le prédicat de majesté impériale qui apartient sans contredit à l'empereur de Russie" [34]. Incitat de „comitetul său secret", de Adam Czartoryski (prezenţă insolită a unui nobil polonez la Externele ruseşti!), Alexandru I a avizat misiunea „reprezentantului său personal" N.N. Novosiltsev la Londra, misiune în care Henry

Kissinger, „furat” de dispunerea „mega-tendinţelor” în viaţa internaţională, a identificat unele similitudini cu „aranjamentul Churchill-Stalin” din octombrie 1944 de la Moscova [35]. O identificaţie în deplină consonanţă cu spiritul „războiului rece”. Cât despre *Instrucţiunile secrete* pentru Novosiltsev, acestea au fost elaborate, se pare, de un Adam Czartoryski „plin de ambiţie şi de iubire faţă de ţara sa” (Polonia), visând la „renaşterea ei” cu sprijinul împăratului Alexandru [36]. Sugerate şi avizate de înalta autoritate imperială, *instrucţiunile* trădau porniri idealiste şi mistice, de notorietate deja în cazul lui Alexandru I [37], doritor a depăşi, prin soluţiile politice şi ideile sale, „tiparele” de gândire şi acţiune în care se derulau raporturile interstatale europene [38]. Era avansată ideea că timpul „Europei vechi” a trecut; că „o nouă Europă” urma „să prindă viaţă”; că „în noua atmosferă de pace” guvernele trebuiau fondate pe „drepturile sacre ale umanităţii”; că monarhii aveau să stabilească în ţările lor „regimuri… bazate pe o înţeleaptă libertate” („des règimes semblables basés sur une sage liberté”); că până şi Imperiul Otoman trebuia să fie încurajat a se reforma; că nici Franţa nu putea constitui o excepţie, „pentru că nu poporul francez, ci Napoleon era responsabil de dificultăţile cauzate Europei…” [39], că, după ce „forţele unite” aveau „să stingă răul european”, urmau să se ridice „deasupra tuturor egoismelor naţionale şi dinastice” pentru „a corija frontierele, încât să nu mai poată fi recunoscută faţa diformă şi grotescă a vechiului continent”; că, în fine, dar de un interes cu totul aparte aici, opera pacificatoare impunea elaborarea „unui nou drept public internaţional”, încât „să nu mai poată niciodată să înceapă un război fără a se fi epuizat mijloacele pe care o instanţă mediatoare le putea oferi”, instanţă imaginată ca *o ligă*, în dreptul căreia stipulaţii adecvate şi sancţionate „de cea mai mare parte a statelor Europei” să devină „neapărat regulă imuabilă a conduitei guvernelor, mai ales a acelora care … riscau a atrage asupra lor toate forţele noii uniuni…” [40]. Se aprecia că în discuţie nu se afla „simplul vis al păcii eterne”, ci faptul că se impunea reaşezarea „sistemului european”, pe baze care să fie în acord cu „gradul de lumină şi circumstanţele timpului”, altele decât cele ale păcii din Westphalia [41]. Instrumentul păcii, în opinia părţii ruse, trebuia să fie *un tratat general*, „care să devină baza relaţiilor reciproce ale statelor” [42]. Şi aceasta pentru a întări raţionamentul că „liniştea Europei nu putea fi conservată decât prin intermediul *ligii* formate sub auspiciile Rusiei şi Marii Britanii, la care să se racordeze toate statele de al doilea ordin (Austria, Prusia şi Suedia fiind, totuşi, scontate ca parteneri de rang principal!) şi toţi cei care doreau realmente să fie în pace” [43]. *O ligă* menită a ţine „la respect pe oricine ar tenta la a tulbura liniştea generală”, forţa ei fiind asigurată de preocuparea celor două puteri deliberante „de a-şi conserva un anumit grad de preponderenţă în afacerile Europei, fiindcă ele erau singurele care prin conduita lor se dovedeau invariabil interesate să domnească ordinea şi dreptatea, singurele care prin uniunea lor erau în stare să le menţină, fiind ferite de dorinţe şi interese încrucişate şi neavând a tulbura vreodată pacea europeană” [44]. În numele unei atare păci trebuia înfrânt Napoleon, lui Novosiltsev nefiindu-i omisă indicaţia de a-i sesiza pe britanici că „arma cea mai puternică de care s-au servit… francezii şi cu care ei ameninţau încă toate ţările era opinia universală, pe care ei au ştiut să o întreţină, că frumoasa lor cauză era aceea a libertăţii şi prosperităţii popoarelor”,

încât reuşita întreprinderii ruso-britanice cerea ca cele două mari puteri „să smulgă francezilor această armă formidabilă şi, însuşindu-şi-o, să se servească de ea împotriva francezilor înşişi" [45]. Se sugera, astfel, un „război ideologic", reaprins, după 1812, de împăratul rus, triumfător atunci şi în speranţa că *viaţa Europei* putea fi străluminată de un alt spirit decât cel promovat de francezi după 1789. La 1804, însă, nu perspectiva „războiului ideologic" cointeresa pe britanici, ci descinderile indicate de la Petersburg lui Novosiltsev în terenul *raţiunii practice*, unde să fie sondată posibilitatea consensului părţilor negociante în „probleme spinoase", precum implicațiile politico-teritoriale ale eliberării „ţărilor oprimate de francezi"; între acestea, Sardinia, al cărei rege se dorea reinstalat pe tron, cu un bine meritat „spor domenial-statal" („en augmentant son lot") [46]; Elveţia, „întărită în poziţia sa" cu „un guvern calchiat pe realităţi locale şi pe voinţa locuitorilor" („un gouvernement calqué sur les localités et sur la volonté des habitants") [47], Olanda, cu posibilitatea reinstaurării „Stadthoulderat-ului ereditar" („d'un Stadthoulderat heréditaire"), de o manieră ce să permită menţinerea sau atragerea Danemarcei şi Prusiei în orbita „consensului ruso-britanic" [48]; Germania, considerată într-o situaţie „puţin compatibilă cu binele popoarelor sale şi al Europei" („peu compatible avec le bien de ses peuples et celui de l'Europe") şi care reclama răspunsuri prompte la întrebări de genul: trebuia să se constituie, alături de Austria şi Prusia, o a treia mare entitate statală? „Se va putea reuşi vreodată să se stabilească o uniune mai strânsă, un fel de guvern federativ mai concentrat între diversele state care compun Imperiul german?" [49] Întrebări delicate la care, pe moment, era foarte dificil de a determina un răspuns, dar şi mai delicată se dovedea *orice discuţie* vizată de instrucţiunile ruseşti în legătură cu „afacerile maritime", în toată gama lor, de la „interesele" britanice, spaniole etc. la „echilibrul de poziţii navale" [50]. Atingerea unor afaceri atât de delicate, nu doar în opinia britanicilor, prezenta riscul blocării tatonării pe tema „păcii generale", risc a cărui evitare a şi presupus, de altfel, *note adiţionale* la *instrucţiunile* pentru Novosiltsev [51].

Era de înţeles însă că, prin plusarea „chestiunilor" subsecvente „organizării păcii generale", partea rusă ţinea, în fond, la a-şi apropria iniţiativa în tratativele cu britanicii. Dincolo de mutuala promisiune ca tratativele „să se desfăşoare în cel mai strict secret", atât ruşii cât şi britanicii resimţeau presiunea realităţii că drumul lor spre „concertul intim" avea de străbătut terenul deosebit de accidentat al disputei dictată de veleităţile fiecăreia dintre cele două părţi de supremaţie în arena internaţională. Secretul tratativelor era scontat de cabinetul rus doar ca un atu în favoarea impunerii unui răspuns imediat şi într-un anumit sens celui de pe Tamisa. Au şi fost multiplicate, în acest sens, căile de atac, fiind instruiţi, separat, ambasadorul Vorontsov la Londra şi „trimisul special" Novosiltsev (ministru rus de Justiţie şi şambelan imperial, între ale cărui „înalte responsabilităţi" se regăseau şi cele de preşedinte al Academiei de Ştiinţe şi de curator al Universităţii din Sankt-Petersburg) [52]. Ambasadorului Vorontsov, după ce i s-a comunicat dispoziţia împăratului Alexandru „de a se concerta cu majestatea sa britanică", i s-a indicat conformarea demersului său unui *tempo* adecvat dialogului curent între o legaţie în străinătate şi guvernul pe lângă care era acreditată, iar ca obiective, în perspectiva „doritului concert", stăvilirea tendinţelor francezilor

„în nordul Germaniei” şi tranşarea influenţei în Imperiul Otoman, cu deosebire în partea europeană a acestuia, unde sârbii şi muntenegrenii ridicaseră steagul luptei pentru eliberare naţională [53]. Lui Novosiltsev, însă, i se indica un *tempo* accelerat al discuţiilor cu premierul Pitt, în tonalităţi accentuate, ce să-i capteze întreaga dispoziţie pacifică, însă adecvată vederilor ruseşti.

Prin „misiunea Novosiltsev” la Londra, împăratul Alexandru urmărea să-şi apropie reuşita în poate cea mai mare *tentativă europeană* din istoria Rusiei. Întreaga politică a „curţii nordice”, la centru sau în avanposturile sale de la Londra şi din alte „mari capitale” (Viena, Berlin etc.), respira convingerea că „mărinimosul… suveran avea a triumfa în curând asupra slăbiciunii şi laşităţii aliaţilor săi” [54]. În vreme ce, în capitala britanică, Novosiltsev, urmând, după propria consemnare, „toate calculele probabilităţilor” [55], părea a marca în aştri pe bolta cerului „organizarea Europei”, spre încântarea premierului Pitt şi a lordului Harrowby, politica rusă acţiona cu fervoare în „puncte strategice-cheie” pentru adjudecarea ascendentului poziţional. La Constantinopol, ambasadorul Italinski trebuia, „cu argumentul invocării consensului cu britanicii”, să determine Înalta Poartă să se menţină pe „poziţii anti-franceze”, în temeiul unui separat sau bilateral *tratat ofensiv*, sub acoperirea căruia Rusia să capete „deplina libertate de mişcare” spre Dunăre şi Strâmtori [56]; la Berlin, pe fondul „suferinţei” provocate de „conduita trupelor franceze în Hanovra” (manevră napoleoniană în scopul „ţinerii în şah” a Prusiei), ambasadorul Alopeus flutura ideea unui posibil „concert în doi” ruso-prusian [57], pentru ca apoi, sub impulsurile „misiunii secrete” a baronului Wintzingerode la „curtea de Hohenzollern” [58], misiune prezentând unele similarităţi cu ale lui Novosiltsev la Londra, să fie pusă până şi problema unui „concert în trei” ruso-austro-prusian [59]; la Viena, unde *declaraţia* reciproc asumată din 25 octombrie/6 noiembrie 1804 deschidea în mod evident şi cu atuuri în dreptul „curţii de Romanov” calea antrenării „curţii de Habsburg” în coaliţia antinapoleoniană [60]; la Stockholm, unde „avansurile ruse” au atras Suedia în coaliţia anti-franceză, condiţiile colaborării celor două „curţi ale Nordului” urmând a fi stipulate de o convenţie semnată la Petersburg, în 2/14 ianuarie 1805 [61]; la Madrid, la Neapole [62] şi, peste toate, la Washington, unde o scrisoare a lui Alexandru I, adresată preşedintelui Jefferson, avea darul de a produce o impresie pozitivă, de moment ce împăratul rus ţinea a face cunoscut că „dintotdeauna l-a încercat o înaltă stimă pentru… naţiunea care a ştiut a face din independenţa sa împlinirea cea mai nobilă, dându-și o constituţie liberă şi înţeleaptă, ce asigura fericirea tuturora şi a fiecăruia” (dintre cetăţeni) [63], cuvinte insolite din perspectiva ideologică a unui *autocrat*, dar incitante în *praxisul politic*, mângâind ambiţiile nord-americanilor în „diferendul lor atlantic” cu britanicii [64]. Asemenea manevre ale Rusiei, intuite, ştiute şi măcar parţial contracarate de Marea Britanie [65], l-au întărit pe acelaşi mai sus invocat Henry Kissinger în concluzia că atât în „perioada napoleoniană”, cât şi în cea a Războiului al Doilea Mondial pacea între occidentali şi ruşi, pe seama înfrângerii unui adversar comun, „prins la mijloc” – Imperiul francez şi, respectiv, Reich-ul hitlerist –, s-a constituit, inexorabil, în terenul viitoarei confruntări între „aliaţii învingători” [66].

Oricât ar fi căutat Novosiltsev la Londra să mascheze „manevrele politicii rusești” prin plusarea „dorinței sincere de pace” a împăratului Alexandru, oportunității „ligii europene” sub patronajul unui *concert* axat de „aranjamentul” perfectabil, se credea, de negocierile în curs, *răspunsul britanic* întârzia, situaţie evidenţiind dificultatea depăşirii unor „divergenţe sensibile” de opinii şi de interese. *Notele* „emisarului imperial”, urmând fidel *instrucţiunile primare*, au fost supuse *observaţiilor* lui W. Pitt, care, dincolo de subscrierea de principiu la necesitatea „organizării păcii generale”, atingeau aspecte de formă şi mai ales de conţinut ce obturau mult „deschiderea rusă”, dând în schimb orizont *replicii britanice*. Departe de a fi fost impresionat de „vanitatea şi prezumţiozitatea” interlocutorului său [67], premierul britanic a ţinut a observa intenţia cabinetului rus de a aplica „formula păcii” unei prestabilite, sub egida „concertului şi garanţiei ruso-britanice”, configuraţii politico-teritoriale a Europei. Unei asemenea intenţii, încununabilă, dorită de Alexandru I – *ligă a statelor* – i-a fost opusă aceea a instrumentării unui *tratat* cu trimiteri concrete în planul apropiat al „coaliţiei antinapoleoniene”, *tratat de alianţă*, deschis şi altor parteneri (Austriei, Prusiei…), sub auspiciile unui *concert european*! „Organizarea Europei” nu trebuia să implice, prin nimic, abaterea de la principiul „echilibrului de forţe”, de la respectul „drepturilor teritoriale ale statelor – proprietare”. Marea Britanie se angaja să susţină eforturile de război ale *aliaţilor* prin subsidii, pretinzând însă respectul şi intangibilitatea „intereselor sale vitale” în „chestiunile maritime”, precum şi prevenirea expansiunii Rusiei pe seama Imperiului Otoman sau a statelor din Europa Centrală [68]. Şi pentru a aşeza şi mai convingător „întreaga discuţie” în parametrii „cuveniţi”, premierul britanic a ţinut a orienta componenta deliberativă spre întrevederile cu Vorontsov, ştiind bine că Novosiltsev era împuternicit sau mai curând recomandat de *o scrisoare personală* a împăratului Alexandru, adresată regelui Marii Britanii şi Irlandei, încât se lăsa în competenţa ambasadorului rus la Londra eventuala „încheiere a unui act public” [69]. Aspect ce l-a determinat pe C.K. Webster să admită că negocierile ruso-britanice nu s-ar fi raportat la textul *instrucţiunilor* pentru Novosiltsev [70], admisiune infirmată însă de documentele ruseşti, publicate, e drept, cu ceva timp după cercetările întreprinse de renumitul fost profesor de istorie modernă şi politică internaţională la University of Wales. Faptul invocat de C.K. Webster întru susţinerea opiniei sale era acela că nu lui Novosiltsev, ci ambasadorului Vorontsov i-a fost făcută limpede înţeleasă de premierul Pitt poziţia Marii Britanii. Pentru aceasta din urmă era imperios necesar ca Rusia să fie menţinută în „coaliţia antinapoleoniană”, ca Austria şi Prusia, din considerente de „echilibru general”, să fie incluse efectiv printre „gardienii păcii europene” [71].

Replica explicită a cabinetului londonez la „deschiderea rusă” în problema „păcii europene” a şi făcut obiectul unui *act programatic*, inserat *fundamentelor politicii externe britanice* [72], desfăşurată în decursul unui aproape întreg secolul al XIX-lea de incontestabilă *supremaţie maritimă*, implicând o anumită strategie în „afacerile continentale”, sub sigla U.K. (*the United Kingdom*). Un atare *fundament* l-a constituit *Memorandum*-ul cabinetului Pitt, din ianuarie 1805, *asupra eliberării şi securităţii Europei* [73]. Adresat contelui Vorontsov, ca răspuns formal la „comunicaţiile” făcute de prinţul Czartoryski ambasadorului britanic Leveson-Gower la Petersburg, precum

şi la „explicaţiile adiacente” oferite de acelaşi Vorontsov la Londra (precizări ce redau „canalele oficiale” ale tatonării ruso-britanice), actul elaborat de W. Pitt jr. şi de discipolul său Castlereagh („the joint production of master and pupil”) [74] sintetiza raţiunile unei atitudini deplin ilustrative pentru accentul Albionului în noul spirit al *politicii europene*. Departe de a fi venit pur şi simplu în întâmpinarea „propunerilor ruseşti”, *Memorandum-ul Pitt* viza proiectarea scoaterii Europei din „situaţia calamitată” în care se afla pe căi şi cu mijloace preludând „concertul marii politici”. De la înălţimea poziţiei sale de *maestru*, înscriind ca *discipoli* „nume” sortite a deveni „sonore” – Castlereagh, G. Canning –, punând sământa şi veghind incubaţia, dar fără a şi prinde ecloziunea roadelor *noii politici a Marii Britanii*, premierul Pitt, în actul considerat de valoare *testamentară* [75], relua, în planul motivaţiei atitudinale, o idee avansată la 1792, în chiar anul când „excesele franceze” provocaseră „confruntarea europeană”. Chestionat şi atunci de cabinetul rus în legătură cu „intervenţia în Franţa”, guvernul Pitt şi-a exprimat poziţia într-o ecuaţie ai cărei termeni convergeau întru soluţia *concertului european*. Refuzând să admită principiul „intervenţiei pentru stabilirea oricărei forme de guvernământ în Franţa”, cabinetul britanic propunea realizarea unui *concert* al tuturor puterilor în numele „securităţii lor proprii într-un timp când interesele politice erau periclitate atât de intrigile Franţei în interiorul altor ţări, cât şi de ambiţiile… de cucerire şi de mărire” [76]; iar în cazul că Franţa refuza să se conformeze unei astfel de propuneri, urma a se recurge, ca „formă de presiune”, la crearea „unui *concert european*, ca singură expresie admisibilă a unei *ligi europene*” [77].

În acest din urmă sens, dar cu mult mai elaborată ca stil şi conţinut, propunerea realizării *concertului european* se regăsea şi în actul din 19 ianuarie 1805 al cabinetului Pitt. Salutând „deschiderea rusă” pentru deliberări asupra „organizării păcii europene”, dar oferind soluţii într-o perspectivă radical diferită, partea britanică, „doritoare a intra în cele mai lămuritoare şi fără rezerve explicaţii privind oricare punct conectat marelui obiectiv”, propunea, ca primă etapă spre *un concert al marilor puteri*, „cea mai strânsă uniune deliberativă şi cel mai strâns *concert* al măsurilor de luat cu majestatea sa imperială (Alexandru I) în scopul … asigurării cooperării şi asistenţei altor puteri de pe continent, la o scară corespunzătoare magnitudinii şi importanţei întreprinderii (comune) de al cărei succes trebuia să depindă viitoarea siguranţă a Europei” [78]. Şi apoi, fiindcă „întreprinderea comună” avea să capete extensiune, se impunea „a fi unite în concert (substantivizarea noţiunii devenea tot mai evidentă!) celelalte două mari puteri militare ale continentului”: Austria şi Prusia [79]. Pentru consacrarea prezumtivei *alianţe a celor patru* se propunea încheierea unui *tratat al concertului* („a Treaty of Concert”), menit a apropia *triumful cauzei comune*, sub incidenţa căreia „nu obiective separate…, nu interese personale (particulare) să ţină de competenţa *concertului*, ci doar acelea decurgând din… securitatea Europei” [80]. Între *obiectivele comune imediate* se preconiza „să fie eliberate de sub dominaţia Franţei acele ţări pe care aceasta le-a subjugat de la începuturile Revoluţiei şi să fie însăşi Franţa readusă în fostele sale limite”; apoi, „să fie făcut un asemenea aranjament cu privire la teritoriile recăpătate de la Franţa, încât … să constituie în viitor o mai eficientă barieră împotriva oricăror încălcări („encroachments”) din partea Franţei”;

„să se formeze, la momentul restaurării păcii, un acord general pentru asigurarea reciprocă şi securitatea diferitelor puteri (state) şi pentru (re)stabilirea unui sistem general de drept public în Europa” [81]. *Raţiunea practică* sugerase autorilor *Memorandum*-ului un *concert european* limitat, cel puţin în prima fază, la *marile puteri* angrenate în opera de *pacificare generală* şi care să-şi asume *obligaţii mutuale*, inclusiv sub acoperirea *garanţiilor* în eventualitatea că Europa s-ar mai simţi ameninţată (de Franţa!) [82]. În numele *cauzei generale* se preconiza realizarea unui *concertino*, pretabil, în opinia britanicilor, să evite posibilitatea pernicioasă, nu doar intereselor lor, ca, după înfrângerea Franţei, Europa să devină *rusă* sau *germană*. Adevăr ce ar permite cu greu să admitem că, la 1804–1805, Rusia şi Marea Britanie s-ar fi pus realmente de acord în privinţa „instaurării unui vast sistem de securitate colectivă mondială” [83], că *liga de state*, sugerată de la Petersburg, ar fi fost o anticipaţie a Ligii Naţiunilor [84].

Intuind bine că *Memorandum-ul Pitt* dejuca în aspectele esenţiale „deschiderea rusă” în problema „păcii generale”, Alexandru I şi cabinetul său au mai încercat o stratagemă aplicabilă virtualităţii războiului dintre Franţa şi Marea Britanie. Simulând satisfacţia „împăratului său” în privinţa felului cum decurgeau tratativele la Londra, prinţul Czartoryski, prevăzător, de-acum *declarat*, „să nu se comunice nimic” cabinetului Pitt despre acţiunile ruse „în alte părţi” (ale continentului), pentru ca britanicii să nu devină „stăpâni ai secretelor” (ruseşti), a căutat să dea un nou impuls (de fapt, un nou curs) „misiunii Novosiltsev”, indicând, sub aparenţa iniţiativei sale personale, pretinsă a fi fără ştirea monarhului din Palatul de Iarnă, să fie tatonată poziţia celor de pe Tamisa faţă de eventualitatea constituirii „unei ligi de mediere, formată din state continentale” şi tutelată, se înţelege, de Rusia, ca alternativă la declaraţia Albionului de război Franţei [85]. Rusia urmărea astfel să-şi sporească atuurile de „superputere continentală” prin mutarea tatonării perspectivelor „păcii generale” în terenul intereselor directe ale cabinetului de la Londra, reluând propunerea de mediere, cu aură căutat *europeană*, de această dată, a „conflictului maritim franco-britanic”. Însă reacţia promptă a cabinetului londonez a determinat „reculada rusă” în forma dezicerii împăratului Alexandru de iniţierea „ligii mediatoare” şi a pronunţării sale ferme pentru „războiul cu Franţa”, atitudine dictată de preocuparea de a evita blocarea completă a tratativelor cu britanicii asupra „păcii viitoare”, mai ales că de pe Tamisa parvenea noutatea că lordul Harrowby, „interlocutor culant” al lui Novosiltsev, era înlocuit în guvern de lordul Addington, înlocuire ce părea a pune în cauză şi menţinerea în postul de ambasador la Petersburg a lui Leveson-Gower [86], angrenat şi el în tatonarea diplomatică de la 1804–1805. Se impunea, de aceea, accelerarea tratativelor cu britanicii în vederea încheierii unui act sinalagmatic, ceea ce s-a şi petrecut, pe 30 martie/ 11 aprilie 1805, însă nu la Londra, ci la Petersburg [87]. Actul pare să fi fost încheiat „în grabă”, sub presiunea tot mai crescândă a împrejurărilor, încât, chiar şi la o simplă parcurgere a sa, se poate constata că nu a fost egal asumat, în toată cuprinderea, de părţile contractante. Neclară apare până şi intitulaţia sa. În literatura de specialitate, în cea sub semnături britanice şi ruseşti [88], s-a utilizat la unison intitulaţia de *tratat*, fiind observate toate componentele de rigoare ale unui atare act. Documentul din arhivele ruseşti, aşa cum a fost publicat, poartă însă denumirea de *convenţie* („*anglo-*

russkaja sojuznaja konventsija"), cu o semnificaţie restrânsă faţă de a unui *tratat*. Mai mult, întregul act pare să reprezinte simpla alăturare a punctelor de vedere exprimate de cele două părţi contractante, probând neatingerea condiţiei sintetizării poziţiilor în stipulaţii de relevanţă clară. În chiar articolul I sunt utilizate, fără discernământul sau nuanţările din *Memorandum-ul Pitt*, expresiile *liga statelor europene* (în contul înţelesului rus) şi cea de *concert* (în versiunea britanică) [89]. Cele două părţi se angajau să nu încheie pace cu Franţa „decât după consimţământul … tuturor puterilor participante în amintita ligă" (art. VI); se preconiza acordarea „subsidiilor britanice", prin aranjamente „cu fiecare putere dispusă a intra în concert" (art. IV). Utilizarea noţiunii de *concert* s-a făcut când prin juxtapunere, când în sinonimie cu cea de *ligă a statelor*; aceeaşi noţiune de *concert* pare a substitui pe cea de *coaliţie* sau de *alianţă*; mai mult, pare a substitui pe cea de *act sinalagmatic*, articolul VII preconizând că „prezentul *concert*, … mutual recunoscut de înaltele părţi Contractante, având aceeaşi forţă şi valoare ca *tratatul cel mai solemn*", era semnat de plenipotenţiari şi urma a fi ratificat de „majestăţile lor" regală şi, respectiv, imperială [90]. O substituire sau sinonimie evidenţiată, poate singura dată într-un document diplomatic-contractual, şi de maniera în care se preconiza includerea de actul din 30 martie/11 aprilie 1805 a articolelor *separate* şi a celor *separate şi secrete*, pentru fiecare făcându-se menţiunea că „va avea aceeaşi forţă şi valoare ca şi cum ar fi fost inserat cuvânt cu cuvânt în *concertul semnat*… şi va fi ratificat în acelaşi timp [91].

Actul semnat la Petersburg mai curând calma disensiunile ruso-britanice decât consacra un acord clar în privinţa „organizării păcii europene". Nu întâmplător, ratificarea lui a ridicat serioase probleme. De partea Rusiei, Alexandru I a ţinut să condiţioneze ratificarea actului privit – interesant! – ca *tratat provizoriu* de admitere a unui articol relativ la Malta între cele „parafabile" [92], condiţionare ce a forţat, e drept, contractarea unui *articol adiţional*, însă nu cu referinţă la „strategica insulă" din Mediterană, ci, în contrapartidă, după „reguli londoneze", la urgentarea *subsidiilor britanice pentru Rusia* [93]. După cum s-a încercat, „pe linia Czartoryski", activarea „bunelor oficii" ale Rusiei în tot mai tensionatul „diferend franco-britanic" [94]. S-a impus însă, sub presiunea împrejurărilor, decizia lui Alexandru I de a angaja Rusia în „coaliţia antinapoleoniană", acesta neuitând, în situaţia că „oferea… o atât de uriaşă masă de forţe, fără a avea niciun interes direct în lupta contra Franţei", să tenteze a-şi adjudeca „dreptul real de a reclama cooperarea puterilor neutre", manevră ce presupunea consacrarea *supremaţiei continentale a „marii curţi nordice"* [95]. În războiul împotriva „inamicului comun", Rusia viza o atare supremaţie, în vreme ce Marea Britanie era captată de efortul de a-şi salvgarda *supremaţia maritimă*, încât, deşi coalizate, cele două puteri resimţeau profunda lor rivalitate, imaginată, în orizontul parabolei, ca una între Elefant şi Balenă [96]. Dictată de raţiuni cu „bătaie scurtă în timp" şi subminată de cele cu „bătaie lungă", tatonarea ruso-britanică de la 1804–1805 a putut semnifica doar un preludiu şi nu un act propriu-zis al *concertului european*. Epuizată de cursul evenimentelor, respectiva tatonare în problema „păcii generale" a şi fost apreciată ca „o risipă a exerciţiilor de condei" [97], în măsură să îngroaşe fondurile de arhivă ale Externelor de la Petersburg şi de la Londra.

Note:

1. Georges I. Brătianu, *L'organisation de la paix dans l'histoire universelle*, Bucureşti, 1997; de reţinut că editorii au renunţat, în privinţa titlului lucrării, la noţiunea *Formules d'organization de la paix*, noţiune considerată „un peu encombrante" (v. *Préface*, de John Rogister, p. 7 şi urm.).
2. În privinţa accepţiunii respectivilor termeni, v. Konrad Müller, *Istrumenta Pacis Westphalicae. Die Westphälischen Friedensverträge 1648*, Berna, 1966, p. 77 şi urm.; Heinz Duchhardt, *Münster/Osnabrück as Short-lived Peace System*. În: *Great Peace Congresses in History 1648–1990* (Albert P. van Goudoever, ed.), Utrecht, 1993, p. 16.
3. P. Rain, *Organisation de la paix en Europe, depuis les origins jusqu'à l'O.N.U.*, Paris, 1946; Fritz Dickmann, *Friedensrecht und Friedenssicherung. Studien zum Friedensproblem in der Geschichte*, Göttingen, 1971; R.F. Randle, *The Origins of Peace. A Study of Peacemaking and the Structure of Peace Settlements*, New York, 1973; K. J. Holsti, *Peace and War: Armed Conflicts and International Order 1648-1989*, Cambridge, 1991; Georges I. Brătianu, *op. cit.*, etc. La Congresul internaţional de ştiinţe istorice de la Bucureşti, una din marile teme a privit *Formes et problèmes de la paix dans l'histoire*, având ca *rapporteurs généraux*, pentru *l'époque moderne et contemporain*e, pe Luis Diez del Corral şi Antonio Truyol Serra; v. *Comité international des sciences historiques. XV*[-e] *congrès international des sciences historiques*, Bucarest, 10-17 août 1980, vol. I. *Rapports. Grands thèmes et méthodologie*, Bucureşti, 1980, p. 191-197.
4. În privinţa noţiunii de „forţe profunde", v. P. Renouvin şi J.-B. Duroselle, *Introduction à l'histoire des relations internationales*, Paris, 1964, passim.
5. Raymond Aron, *Démocratie et totalitarisme*, Paris, 1965, p. 37.
6. Expresie întâlnită frecvent în istoriografia – cu precădere în cea franceză – din ultimele decenii; v. François Furet, *Penser la Révolution Française*, Paris, 1978, passim; Fernand Braudel, *L'identité de la France*, vol. I, Paris, 1986, p. 15 şi urm.
7. Albert Sorel, *L'Europe et la Révolution Française*, vol. I, Paris, 1885, p. 24; A. Soboul, *Revoluţia franceză. 1789–1799*, Bucureşti, 1962, p. 99 şi urm.; J. Tulard, *Les Révolutions* (vol. IV din *Histoire de France*, sous la direction de Jean Favier), Paris, 1985, p. 58-62. Cu prilejul Sărbătorii Federaţiei din 14 iulie 1790, într-un gigantic amfiteatru pe Champs-de-Mars, în prezenţa a peste 300.000 de participanţi, toate provinciile au exprimat „voinţa lor de a fi franzece". Jurământul solemn, rostit în numele tuturor „federaţilor" de La Fayette, îi unea „pe francezi între ei şi pe francezi cu regele lor, întru apărarea Libertăţii, a Constituţiei şi a Legii". El exprima angajamentul oricărui francez „de a fi pentru totdeauna fidel Naţiunii, Legii şi Regelui"; v. şi Gh. Cliveti, *Revoluţia franceză şi „secolul naţionalităţilor"*. În: *Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol"*, t. XXX, Iaşi, 1993, p. 331 şi urm.
8. A. Soboul, *op.cit.*, pp. 212 şi urm.; M. Vovelle, *La Chute de la monarchie. 1787–1792* (*Nouvelle histoire de la France contemporaine*, 1), Paris, 1972.
9. Jacques Godechot, *La Grande Nation. L'expansion révolutionnaire de la France dans le monde de 1789 à 1799*, vol. I, Paris, 1956, p. 10 şi urm.
10. J.-B. Duroselle, *L'idée de l'Europe dans l'histoire*, Paris, 1965, p. 144 şi urm.
11. *Ibidem*.
12. Pieter Geyl, *Napoleon: pro şi contra*, Bucureşti, 1968, lucrare interesantă, privind în special tradiţia istoriografică franceză despre Napoleon; v. şi Emile Wanty, *Napoléon stratège*, Paris, 1968, p. 365 şi urm.; Gheorghe Eminescu, *Napoleon Bonaparte*, Bucureşti, 1986, p. 7 şi urm.; Adriana Stiles, *Napoleon, Franţa şi Europa*, Bucureşti, 1998, passim.

13. În literatura de specialitate s-a făcut nu arareori trimitere la consemnarea din *Memorialul din Sfânta Elena*, conform căreia Napoleon intenţionase să facă din Europa „o entitate politică"; consideraţii, în acest sens, la Serge Bernstein şi Pierre Milza, *Istoria Europei*, vol. 3. *State şi identităţi europene (secolul XIV–1815)*, Iaşi, 1998, p. 388. După cum se fac „trimiteri" la comparaţia făcută de Talleyrand între „tentativa nepoleoniană" şi „sistemul european" de la 1815: „Napoléon est le premier et le seul qui ait pu donner à l'Europe un équilibre réel qu'elle cherche en vain depuis plusieurs siècles, et don't elle est aujourd'hui plus éloignée que jamais. Un équilibre réel eût rendu la guerre presque impossible. Une organisation convenable eût porté chez tous les peuples la civilisation au dégré le plus élevé qu'elle puisse atteindre"; *Mémoires du prince de Talleyrand* (în continuare: Talleyrand, *Mémoires…*), publiées… par le duc de Broglie, vol. II, Paris, 1891, p. 132.
14. Deosebit de interesant este pasajul din *Memoriile* lui Metternich, relativ la întrevederea sa cu Napoleon: „En ce temps-là, un de ses projets favoris était celui de réunir toutes les archives de l'Europe à Paris. Il ferait, me disait-il, un édifice grandiose entre l'Ecole militaire et le dôme des Invalides; il n'entrerait dans la construction des bâtiments que la pierre et le fer, afin d'écarter tout danger d'incendie. C'est là qu'on recueillerait les archives de tous les Etats de l'Europe. Je (Metternich – *n.ns.*) lui fis observer qu'il faudrait bien commencer par avoir ces archives entre les mains avant de pouvoir songer à le loger. Il me répondit, d'un air de parfaite conviction: „Comment ne les aurais-je pas? Toutes les puissances ne s'empresseront – elles pas d'envoyer leurs archives dans un lieu de dépôt, tout à fait sûr? Elles seront sans doute engagées à le faire par le double intérêt de la sécurité et de la science. Jugez vous-même des avantages immenses qu'en retirera l'histoire. Il s'entend que chaque Etat devra avoir le droit de tenir ses documents sous la garde d'archivistes, qui tous seront loyés près de leurs papiers. Chacun sera libre de conserver chez lui des copies légalisées. Quel avantage immense n'y aurait-il pas à supprimerr les distances! On n'aura que deux pas à faire, un çorridor à traverser pour puiser dans les trésors historiques de la France, de l'Autriche, de Rome, etc.". În: *Mémoires. Documents et écrits divers laissés par le prince de Metternich* (în continuare, Metternich, *Mémoires. Documents…*), publiés par son fils, le prince Richard de Metternich, vol. I, Paris, 1881, p. 106 şi urm.
15. Consideraţii interesante asupra „istoriografiei fenomenului Napoleon" la A.Fugier, *La Révolution française et l'Empire napoléonien* (t. IV din *Histoire des relations internationales*, sub red. lui Pierre Renouvin), Paris, 1954; Leo Gershey, *The French Revolution and Napoleon*, New York, 1964; v. şi Jacques Godechot, *Les Révolutions de 1848* (*Le Mémorial des Siècles*), Paris, 1971, p. 37 şi urm.; David G. Chandler, *Dictionary of the Napoleonic Wars*, New York, 1979; Jack A. Meyer, *An Annotated Bibliography of the Napoleonic Era: Recent Publications, 1945–1985*, Westport, 1987.
16. Charles Dupuis, *Le principe d'équilibre et le Concert européen de la Paix de Westphalie à l'Acte d'Algesiras*, Paris, 1909, p. 114-127; C.K. Webster, *The Foreign Policy of Castlereagh 1812–1815. Britain and the Reconstruction of Europe*, Londra, 1931, p. 193 şi urm.; Pierre Renouvin, *Le XIX-e siècle. I. De 1815 à 1871. L'Europe des nationalités et l'éveil de nouveaux mondes* (vol. V din *Histoire des relations internationales*), Paris, 1954, p. 42-46; David Thomson, *Europe since Napoleon*, New York, 1962, p. 71 şi urm.; Dieter Dyroff, *Der Wiener Kongress 1814. Die Neuordnung Europas*, München, 1966, etc.
17. Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Prelegeri de filosofia istoriei*, Bucureşti, 1997, p. 413.

18. Sir Lewis Namier, *Vanished Supermacies. Essays on European History 1812–1918*, Londra, 1958, p. 13.
19. Heinz Duchhardt, *Friedenskongresse im Zeitalter des Absolutismus – Gestaltung und Strukturen*. In: *XV-e Congrès international des Sciences historiques-Bucarest, 10-17 août 1980, Rapports*, vol. I, Bucureşti, 1980, p. 204-208.
20. A.J.P. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe. 1848–1918*, Oxford – New York, 1984, p. 1.
21. Gh. Cliveti, *De la „istoria tratatelor" şi „istoria diplomatică" la „istoria relaţiilor internaţionale"*. În vol.: *Itinerarii istoriografice. Profesorului Leonid Boicu la împlinirea vârstei de 65 de ani*, Iaşi, 1996, p. 25-32.
22. Jean Dumont, Jean Rousset, *Le cérémonial diplomatique des cours de l'Europe ou collection des actes, mémoires, et relations qui concernent les dignités, titulaires, honneurs et préeminences; les fonctions publiques des souverains, leurs sacres, couronnements, mariages, baptêmes et enterrements; les investitures des grands fiefs; les entrées publiques, audiences, fonctions, immunités et franchises des ambassadeurs et autres ministres publics; leurs disputes et démêles de préséance; et en général tout ce qui a rapport au cérémonial et à l'étiquette*, 2 vol., Amsterdam-Haga, 1739.
23. *Dicţionar de termeni muzicali* (coord. Zeno Vancea), Bucureşti, 1984, p. 110 şi urm.
24. J.-B.Duroselle, *op. cit.*, p. 204.
25. David Thomson, *op. cit.*, p. 1-57.
26. Carsten Holbraad, *The Concert of Europe. A Study in German and British International Theory 1815–1914*, New York, 1970. p. 1.
27. Consideraţii de referinţă, în acest sens, la Albert Sorel, *L'Europe et la Révolution Française*, vol. VIII. *La coalition, les traités de 1815*, Paris, 1912, passim.
28. L.Boicu, *Între Tilsit (1807) şi Erfurt (1808). Principatele Române în negocierile franco-ruse*. În: *Naţional şi social în istoria românilor. Profesorului Gheorghe Platon la a 70-a aniversare*, Iaşi, 1996-1997, p. 365 şi urm.
29. Consideraţii privind respectivele delimitări cronologice la René Rémond, *Introduction à l'histoire de notre temps*, vol. II. *Le XIX-e siècle. 1815–1914*, Editions du Seuil, 1974, p. 7 şi urm.
30. Henry Kissinger, *Diplomacy*, New York ş.a., 1994, p. 75.
31. *Vneshnjaja politika Rossii XIX i naciala XX veka. Dokumenty rossiiskovo ministerstva inostrannyh del*, Serija pervaja (în continuare, S. I). *1801–1815*, vol. II, Moscova, 1961, p. 113 şi urm. (A. Razumovski c.A. Czartoryski, Viena, 2/14 august 1804).
32. C.K. Webster, *The Foreign Policy of Castlereagh*, p. 57.
33. La vestea refuzului lui Napoleon în privinţa „medierii ruse", cabinetul ţarist şi-a rechemat ambasadorul Markov de la Paris; apoi, la vestea arestării ducelui d'Enghien (septembrie, 1804), a fost rechemat şi însărcinatul cu afaceri Oubril; v. Jacques Droz, *Histoire diplomatique de l'Europe de 1648 à 1919*, Paris, 1952, p. 232.
34. *Vneshnjaja politika Rossii…*, S. I, vol. II, p. 58 (A.Czartoryski – ministru de Externe – c. Alexandru I, 5/17 mai 1804).
35. Henry Kissinger, *op. cit.*, p. 75.
36. C.K. Webster, *op. cit.*, p. 54.
37. Maurice Paléologue, *Alexandre I-er. Un tsar énigmatique*, Paris, 1937, p. 32.
38. Textul *instrucţiunilor* redat în *Mémoires du prince Adam Czartoryski et correspondance avec l'empereur Alexandre I-er* (în continuare, Adam Czartoryski, *Mémoires*…), vol. II, Paris, 1887, p. 27-45 (Instructions secrètes à M. de Novosiltsev, allant en Angletarre,

11 septembrie 1804); v. şi *Vneshnjaja politika Rossii…*, S. I, vol. II, p. 138-146 (*Sekretnaja instruktsija Aleksandra I N.N. Novosiltsev*, 11/23 septembrie 1804).

39. *Ibidem*; C.K.Webster, *op.cit.*, p. 54 şi urm.; Jacques-Henri Pirenne, *Sainte-Alliance. Organisation européenne de la paix mondiale*, vol. I: *Les traités de paix. 1814–1815*, Neuchâtel-Paris, 1946, p. 21 şi urm.
40. „… Dans le traité qui terminerait la guerre générale l'on parvenait à fixer, sur des principes clairs et précis, les prescriptions du droit des gens. Pourquoi ne pourrait-on pas y soumettre le droit positif des nations, assurer les privilèges de la neutralité, insérer l'obligation de ne jamais commencer la guerre qu'après avoir épuisé les moyens qu'une médiation tierce peut offrir, avoir de cette façon mis au jour les griefs respectifs et tâché de les aplanir? C'est sur de semblables principes que l'on pourrait procéder à la pacification générale, et donner naissance à une LIGUE dont les stipulations formeraient, pour ainsi dire, un nouveau cod du droit de gens, qui sanctionné par la plus grande partie des Etats de l'Europe deviendrait, sans peine, la règle immuable de la conduite des cabinets, d'autant que ceux qui prétendraient l'enfreindre risqueraient d'attirer sur eux les forces de la nouvelle union". Adam Czartoryski, *op. cit.*, vol. II (*Instructions…*); *Vneshnjaja politika Rossii…*, S. I, vol. II, pp. 141 şi urm. (*Sekretnaja instruktsija…*).
41. „Ce n'est point le rêve de la paix perpetuelle qu'il s'agit de réaliser…"; *Vneshnjaja politika Rossii…*, S. I, vol. II, p. 141 (*Sekretnaja instruktsija…*).
42. *Ibidem*.
43. „La tranquillité de l'Europe ne pourra être conservée qu'au moyen de la ligue qui se formera sous les auspices de la Russie et de l'Angleterre à laquelle se rattacheront tous les Etats du second ordre et tous ceux qui désireront réellement de rester en paix". *Ibidem*, p. 144.
44. „Or pour qu'elle ait une consistance réelle et qu'elle ne trompe pas dans ses résultats, il faut que les deux puissances protectrices conservent un certain degrè de préponderance dans les affaires de l'Europe, car elles sont les seules qui par leur positions sont invariablement intéressées à ce que l'ordre et la justice y règne, les seules qui par leur union peuvent les maintenir et qui étant libres de désirs et d'intérêts croisés ne troubleront jamais cette heureuse tranquillité". *Ibidem*, p. 144.
45. „L'arme la plus puissante dont se soient servis jusgu'à présent les français, et avec laquelle ils menacent encore tous les pays, est l'opinion universelle qu'ils ont su répandre, que leur cause est celle de la liberté et de la prospérité des peuples… Le bien de l'humanité… et la reussite de l'entreprise que se proposeraient les deux puissances, exigent qu'elles arrachent aux français cette arme si formidable, et qu'en se l'appropriant, elles la fassent servir contre eux-mêmes". *Ibidem*, p. 139.
46. *Ibidem*, p. 140.
47. *Ibidem*, p. 142.
48. *Ibidem*.
49. „Pourra-t-on jamais réussir d'établir une union plus intime, une espèce de gouvernement fédératif plus concentré entre les divers Etats qui composent l'Empire germanique?". *Ibidem*, p. 142 şi urm.
50. *Ibidem*, p. 144 şi urm.
51. *Ibidem*, S. I, vol. II, pp. 151-153 (*Notes additionnelles à l'instruction donnée par Sa Majesté Impériale à Mr. Novossiltzoff*, 11/23 septembrie 1804).
52. *Ibidem*, S. I, vol. II, p. 356 (Preambulul la *Anglo-russkaja sojuznaja konventsija o merah k ustanovleniju mira v Evrope*, Petersburg, 30 martie/11 aprilie 1805).

53. *Ibidem*, S. I, vol. II, p. 132 (Alexandru I c. S.Vorontsov, 10/22 septembrie 1804).
54. *Ibidem*, S. I, vol. II, p. 129 (Razumovski c. A. Czartoryski, Viena, 3/15 septembrie 1804).
55. *Ibidem*, S. I, vol. II, p. 223 (*Zapisi besedy N.N. Novosiltseva s premier-ministrom Velikobritanii Pittom*, Londra, 13/25 decembrie 1804).
56. *Ibidem*, S. I, vol. II, p. 171 şi urm. (Alexandru I c. A. Italinski, 18/30 octombrie 1804).
57. *Ibidem*, S. I, vol. II, p. 161 (A. Czartoryski c. M. Alopeus, la Berlin, 27 septembrie/ 9 octombrie 1804).
58. *Ibidem*, S. I, vol. II, p. 273-278 (*Instruktsija Alexandra I generalu F.F. Wintzingerode*, 16/28 ianuarie 1805).
59. *Ibidem*, S. I, vol. II, p. 337-342 (*Zapisi besedy ministra innostranyh del Prussii Hardenberga s poslannikom v Berline*, M. Alopeus i F.F. Wintzingerode, Berlin, 6/18 martie 1805).
60. *Ibidem*, S. I, vol. II, p. 174-179 (*Deklaratsija Rossii o sovmestnyh deistvijah s Avstriei protiv Frantsii*, 25 octombrie/6 noiembrie 1804; declaraţia cuprindea 18 articole, plus un articol separat şi unul separat şi secret).
61. *Ibidem*, S. I, vol. II, p. 262-267 (*Russko-swedskaja konventsija o sovmestnyh deistvijah po oborone Severnoi Ghermanii*, St.Petersburg, 2/14 ianuarie 1805; convenţie în 10 articole, plus 5 articole separate şi secrete, sub semnăturile: A. Czartoryski, D. Tatistscheff şi Kurt Stedink).
62. *Ibidem*, S. I, vol. II, p. 200 şi urm. (A. Czartoryski c. S. Vorontsov, la Londra, 17 noiembrie/9 decembrie 1804).
63. *Ibidem*, S. I, vol. II, p. 254 (Alexandru I c. T. Jefferson, 20 decembrie 1804/1 ianuarie 1805).
64. Jacques-Henri Pirenne, *op. cit.*, vol. I, p. 6.
65. C.K. Webster, *op. cit.*, p. 55-57.
66. Henry Kissinger, *op. cit.*, p. 76.
67. C.K. Webster, *op. cit.*, p. 55.
68. *Vneshnjaja politika Rossii…*, S. I, vol. II, pp. 219-235 (*Zapisi besedy N.N. Novosiltseva*, Londra, 13/25 decembrie 1804).
69. *Ibidem*, S. I, vol. II, p. 145 (*Sekretnaja instruktsija Aleksandra I…*).
70. C.K. Webster, *op. cit.*, p. 55.
71. *Ibidem*, p. 56 şi urm.
72. Harold Temperley, Lillian Penson, *Foundations of British Foreign Policy. From Pitt (1792) to Salisbury (1902). Documents Old and New, Selected and Edited with Historical Introduction*s, Cambridge, 1938.
73. *Ibidem*, pp. 10-21 (*Pitt's Memorandum on the Delivrance and Security of Europe*).
74. C.K. Webster, *op. cit*., p. 57.
75. *Ibidem*.
76. „A Concert between other Gov(ernment)ts to provide for their own security at a time when political interests are endangered both by the intrigues of France in the interior of other countries, and by their views of conquest and aggrandisement"; cf. Harold Temperley, Lillian Penson, *op. cit.*, p. 9 (Lord Grenville c. Charles Whitworth, la Petersburg, 29 decembrie 1792).
77. *Ibidem*.
78. „The closest union of councils and Concert of measures with His Imperial Majesty in order… to insure the cooperation and assistance of the Powers of the Continent, on a

scale adequate to the magnitude and importance of an undertaking, on the succes of which the future safety of Europe must depend". Harold Temperley, Lillian Penson, *op. cit.*, p. 11.

79. „... To unite in Concert with Great Britain and Russia, the two other Great Military Powers of the Continent...". *Ibidem*, p. 11 şi urm.
80. „They have therefore no separate objects of their own in the arrangements which are in question – no personal interest to consult in this Concert but that which grows out of the general interest and security of Europe, and is inseparably connected with it". *Ibidem*, p. 13.
81. „To form, at the restoration of peace, a general agreement and guarantee for the mutual protection and security of different Powers, and for reestablishing a general system of public law in Europe". *Ibidem*, p. 11).
82. *Ibidem*, pp. 18 şi urm.
83. Jacques-Henri Pirenne, *op. cit.*, vol. I, p. 5.
84. *Ibidem*; v. şi Maurice Bourquin, *Histoire de la Sainte Alliance*, Geneva, 1954, p. 94. De reţinut că atât Jacques-Henri Pierenne, cât şi Maurice Bourquin situează tatonarea ruso-britanică de la 1804-1805 în ascendenţa directă a Sfintei Alianţe şi nu a concertului european!
85. *Vneshnjaja politika Rossii*..., S. I, vol. II, p. 310-315 (A.Czartoryski c. N.N.Novosiltsev, 4/16 februarie 1805).
86. *Ibidem*, p. 314; v. şi p. 319 (A.Czartoryski c. N.N. Novosiltsev, 5/17 februarie 1805).
87. *Ibidem*, S. I, vol. II, p. 355-368 (*Anglo-russkaja sojuznaja konventsija o merah k ustanovleniju mira v Evrope*, St.Petersburg, 30 martie/11 aprilie 1805; act în 7 articole de bază, plus 11 articole separate şi 2 articole separate şi secrete, ca *Bases de pacification arrêtées entre les Plénipotentiaires de Sa Majesté l'Empereur de toutes les Russies et celui de Sa Majesté le Roi du Royaume Uni de la Grande Bretagne et de l'Irlande*; semnatari: A. Czartoryski, N.N. Novosiltsev şi Granville Leveson Gower).
88. C.K. Webster, *op. cit.*, p. 62; *Istoria diplomaţiei*, vol. I, p. 406 şi urm.
89. „Leurs Majestés l'Empereur de Toutes les Russiers et le Roi du Royaume Uni de la Grande Bretagne et de l'Irlande... sont convenus... d'employer les moyens les plus prompts et les plus efficaces pour former une *ligue générale des Etats de l'Europe*, et pour les engager d'accéder au présent *concert*..."; *Vneshnjaja politika Rossii*..., S. I, vol. II, p. 356.
90. „Le présent *concert*, qui est mutuellement reconnu par les hautes parties contractantes avoir la même force et valeur que *le traité le plus solennel* sera ratifié par Sa Majesté l'Empereur de toutes les Russies et par Sa Majesté le Roi du Royayme Uni de la Grande Bretagne et de l'Irlande..."; *Ibidem*, p. 357.
91. „Cet article separé aura la même force et valeur que s'il était inséré mot à mot dans le concert signé aujourd'hui et sera ratifié en même temps...; *Ibidem*, p. 358-368.
92. *Ibidem*, S. I, vol. II, p. 377-380 (Alexandru I c. S. Vorontsov, 3/15 aprilie 1805).
93. *Ibidem*, S. I, vol. II, p. 399 (*Article additionnel*, St.Petersburg, 28 aprilie/10 mai 1805; semnatari, aceiaşi ca ai actului din 30 martie/11 aprilie 1805).
94. *Ibidem*, S. I, vol. II, p. 400 şi urm. (*Deklaratsija A.A. Czartoryskovo i N.N. Novosiltseva anglijskomu poslu v S.Peterburge,* Gower, 28 aprilie/10 mai 1805).
95. *Ibidem*, S. I, vol. II, p. 402 (Alexandru I c. S.Vorontsov, 29 aprilie/11 mai 1805).
96. J.-B. Duroselle, *L'Europe de 1815 à nos jours. Vie politique et relations internationales*, Paris, 1970, p. 88.
97. C.K. Webster, *op. cit.*, p. 62.

CRIZA RAPORTURILOR RUSO-TURCE ȘI RĂBUFNIREA PROBLEMEI ORIENTALE LA 1806 (DECLANȘAREA RĂZBOIULUI RUSO-TURC DIN 1806–1812)

Dr. Vlad MISCHEVCA
Institutul de Istorie al AȘM

The crisis of russian-turkish relations and the outburst of the Eastern Question in 1806 (outbreak of the Russian-Turkish War of 1806–1812)

Summary

The author analyzes the crisis of Russian-Turkish relations and the outbreak of Eastern Question at the beginning of the nineteenth century, which led to the Russian-Turkish War of 1806–1812. Deepening the diplomatic struggle between Russia and France for influence over the Ottoman Empire was a consequence of changing the correlation of forces in Europe during 1805–1806. In this sense, the year 1806 marked the peak of closeness between France and the Ottoman Empire, on the one hand, and of distancing the Ottoman Empire from Russia, on the other hand, processes that have resulted in the outbreak of the Russian-Turkish war at the end of that year. Both empires – the Ottoman and the Tsarist had signed a number of international treaties, as well as agreements or intergovernmental conventions, which Russia has violated and unilaterally interrupted. Article 13 of the "Treaty of Russo-Turkish defensive alliance of 1805" stated that: „...the Parties mutually guarantee the integrity of their possessions in the state they are currently". Therefore, Russian-Turkish hostilities in the fall of 1806 were caused not by unavoidable divergences at that time, but by unfavorable for Tsarism evolution of the confrontation between the interests of Russia and France in southeastern Europe, conditioned by Russian expansionism and the changing balance of forces between the great powers on the European continent. Romanian Principalities during the war have always been important factors in international relations, regarding political and military alliances of Russia, Austria, France and other countries involved. This disastrous war for both principalities ended, in 1812, with the annexation of Moldova between Prut and Dniester (Bessarabia), by Russia. This war was the longest military conflict between the two great empires, held on two theaters of military operations – the Danube and Caucasus (secondary), but its main characteristic was not the military confrontations, but in particular, the diplomatic disputes, including secret diplomacy. It was a war of three Ottoman sultans (Selim III, 1789–1807; Mustafa IV, 1807–1808; Mahmud II, 1808–1839) and of the ambitious Alexander I (1801–1825), behind which stood the omnipresent Napoleon Bonaparte.

De evoluţia raporturilor marilor puteri, angajate timp de mai bine de două secole în rivalitatea politico-militaro-economică în sud-estul Europei, sunt legate nemijlocit rapturile teritoriale şi pierderile umane şi materiale suferite de Ţările Române

(inclusiv şi geneza *Chestiunii basarabene* la 1812). Impactul acestor războaie asupra destinului românilor a fost pe deplin înţeles şi descifrat de către Mihai Eminescu, care a scris în publicistica sa politică, la 1878: „Sunt două sute de ani de când Rusia înaintează mereu spre miază-zi; luptele ei orientale sunt o întreagă istorie şi acela care nu cunoaşte această istorie, ori care o cunoaşte şi nu ţine seamă de ea, nu este un bărbat politic şi nu are dreptul de a lua parte hotărâtoare la viaţa politică" [1].

În general, privind în retrospectivă raporturile ruso-otomane, putem menţiona că începând de la stabilirea relaţiilor diplomatice dintre ruşi şi turci, la 31 august 1492, pe timpul lui Baiazid al II-lea Veli şi Ivan al III-lea, vreme de sute de ani au fost purtate un şir de războaie şi campanii militare ce însumează conform unor calcule 47 de ani (adică aprox. 11% din tot timpul relaţiilor bilaterale ruso-otomane de 430 de ani – până la 1922, când a fost, pe de o parte, desfiinţat Sultanatul şi, pe de altă parte, creată URSS). Conform statisticii militare, doar de la începutul secolului al XVIII-lea armata rusă a pierdut 582 mii de oameni. Propriu-zis, şirul războaielor regulate îşi ia începutul doar de la sfârşitul secolului al XVII-lea (1676–1681), iar cronologic cele mai lungi războaie (timp de 17 ani şi 4 luni) s-au derulat în secolul al XVIII-lea: 1710–1713; 1735–1739; 1768–1774; 1787–1791.

Numărul războaielor ruso-turce (unele fiind şi ruso-austro-turce sau de alianţă internaţională, care s-au derulat în perioada de la sfârşitul secolului al XVII-lea – începutul secolului al XX-lea) se ridică până la 11 conflagraţii bine definite, ce marchează expansiunea Rusiei ţariste spre mările Sudului şi mai ales către sud-estul Europei.

Calculând anii de pace şi cei de război, se observă lesne că lumea românească a trăit în veacul al XVIII-lea, până la 1821, sub ameninţarea directă a armelor aproape 50 de ani. Contele D'Hauterive, care se stabilise în Principatul Moldova în acea epocă, avea dreptate spunând: „În vreme de pace Moldova este un târg pentru străini, în vreme de război a fost şi va fi totdeauna o tabără şi un câmp de bătălie..." [2].

Moldova şi Ţara Românească, fiind antrenate în lupta marilor puteri europene, au devenit, la începutul secolului al XIX-lea, teatru de război şi *pioni* ai disputelor geopolitice, veritabilelor dueluri diplomatice, care s-au soldat cu anexarea la Imperiul Rusiei a unei jumătăţi din teritoriul Principatului Moldovei (ţinuturile dintre Prut şi Nistru).

Niciodată, nici până atunci, nici după, ţarismul n-a fost atât de belicos, ca în anii 1805–1812. În răstimp de numai opt ani, Rusia a dus razboaie cu șase state: în 1805, 1806–1807 şi 1812 cu Franţa; în 1806–1812 cu Imperiul Otoman; în 1804–1813 cu Iranul; în 1807–1812 cu Anglia (care, deşi nu a înregistrat nicio confruntare militară, a adus mari prejudicii economice); în 1808–1809 cu Suedia; în 1809 cu Austria, dintre care ultimele cinci războaie le-a purtat concomitent [3].

Un fapt istoric, care n-a fost spus de către istoriografia sovietică, este că în răstimpul doar a unui singur deceniu, cuprins între anii 1804–1814, Rusia lui Alexandru I a purtat 10 războaie, adică cu unul mai mult decât Franţa lui Napoleon [4]. Aceste războaie ţineau Rusia într-o încordare financiară permanentă, periclitând, implicit, întreaga economie. Către 1808, deficitul bugetar a atins suma de 126 mil. ruble, iar peste un an – deja 157 mil., principala cauză fiind creşterea cheltuielilor pentru

înarmare. În 1807, Ministerului Forţelor Terestre i-au fost alocate 43 mil. ruble, iar în 1808, pentru armată se alocă 53 mil., în 1809 – 65 mil., 1810 – 92 mil., iar în 1811 – 114 mil. ruble [5].

Un tablou analogic se observă şi în Imperiul francez, unde deficitul bugetar atingea suma de 180 mil. franci, iar cheltuielile militare erau în continuă creştere: 1810 – 399 mil., 1812 – 556 mil. franci [6].

Un impact al modificării la hotarul anilor 1805–1806 a coraportului de forţe în Europa a constituit-o acutizarea luptei diplomatice între Rusia şi Franţa pentru influenţa lor asupra Imperiului Otoman. În acest sens anul 1806 este marcat de apropierea culminantă a Franţei şi Imperiului Otoman, pe de o parte, şi de distanţarea Porţii Otomane de Rusia, pe de altă parte, procese ce s-au finalizat cu declanşarea războiului ruso-turc de la sfârşitul acelui an.

În raporturile internaţionale de la începutul secolului al XIX-lea Imperiul Rus şi Imperiul Otoman se ghidau de tratatele bilaterale semnate la acea vreme: *Tratatele de Alianţă ruso-turce* din 1799 şi 1805. Astfel, la 3 ianuarie 1799 (23.12.1798) a fost semnat la Constantinopol de către V.S. Tomara [7], din partea Rusiei, şi de către Ahmed Atif (*Reis Effendi*) şi Ibrahim Ismet (*Kaziasker de Roumelie*), din partea Imperiului Otoman, *Tratatul de alianţă defensivă ruso-turc*ă [8]. Acest tratat, împreună cu *Tratatul de alianţă anglo-turc* din 5 ianuarie 1799 [9], semnificau aderarea Turciei la cea de *A doua coaliţie anti-franceză*. Tendinţa de apropiere faţă de Rusia şi Anglia a apărut în Turcia, după Pacea de la Campo Formio din 1797, când francezii, stăpânind Italia, s-au apropiat de Peninsula Balcanică şi au început a încuraja în secret mişcarea de eliberare naţională a grecilor din insulele Ionice şi Moreea. Impulsul imediat pentru încheierea unei alianţe dintre Turcia, pe de o parte, şi Rusia cu Marea Britanie, de cealaltă, a fost debarcarea trupelor lui Napoleon Bonaparte în Egipt (1.07.1798) [10]. Turcia a acceptat asistenţa oferită de Rusia. Pavel I a trimis o escadră rusească, sub comanda amiralului F. Uşakov, care, cu permisiunea sultanului, a intrat în Bosfor. La acel moment, Turcia primise deja vestea distrugerii flotei franceze de către amiralul Nelson în bătălia navală din Golful Abukir (1–2 august 1798). Acest eveniment a încurajat Poarta Otomană care, până atunci, de teama Franţei, nu se încumetase deschis să se alăture coaliţiei antifranceze. La 9 septembrie 1798, guvernul turc a emis un manifest de război împotriva Republicii Franceze. În septembrie, flota unită ruso-turcă a început operaţiunile militare, având ca principal scop alungarea francezilor de pe Insulele Ionice. Astfel, Turcia s-a aliat cu Rusia, intrând, de fapt, într-o alianţă nescrisă cu ea. *Tratatul de Alianţă ruso-turc* din 1799 a fost semnat pentru o perioadă de 8 ani. În articolele de bază ambele puteri au identificat drept obiectiv comun menţinerea integrităţii statelor proprii, pentru a asigura siguranţa, securitatea şi echilibrul politic între puterile contractante, precum şi contractarea planurilor guvernului francez. Cele mai importante stipulaţii se conţineau în *articolele secrete*. Într-unul din ele se stipulase că Rusia trebuia s-o ajute pe aliata sa cu 12 nave de război; iar întreţinerea escadrei ruse a fost pusă pe seama Turciei. Un alt articol secret prevedea libertatea de navigaţie a marinei militare ruse din Marea Neagră în Marea Mediterană şi invers; în articolul dat se menţiona că strâmtoarea Constantinopolului „se deschide pentru navele ruseşti

numai în acest caz, pentru toate celelalte naţiuni, fără excepţie, intrarea în Marea Neagră va fi închisă." Astfel, pentru prima dată Rusia a câştigat dreptul de a efectua trecerea corăbiilor sale de război prin strâmtorile Bosfor şi Dardanele. Totodată, într-unul dintre articolele secrete s-a stipulat că, în cazul acţiunilor ostile ale francezilor faţă de Poartă cu „o diversiune nemijlocită sau perturbări supuşilor săi" Rusia va acorda drept asistenţă Turciei o armată de 75–80 de mii de oameni; iar întreţinerea acestor trupe după trecerea Nistrului va fi încredinţată Porţii.

Următorul *Tratat de Alianţă defensivă ruso-turcă* a fost semnat la Istanbul (Constantinopol), la 11 (23) septembrie 1805, de către trimisul extraordinar, ministrul plenipotenţiar rus Andrei Italinski şi ministrul turc de externe Ahmed-Wassif (*Reis Effendi*) şi Esseid-Ibrahim Ismet-Bey (*Kaziasker de Roumelie*) [11]. Apropierea dintre Rusia şi Franţa în ultimele luni ale domniei împăratului Pavel I şi presupusa partajare a posesiunilor Turciei între ele (*Planurile lui Rostopcin*) puneau în pericol alianţa ruso-turcă din 1799. Cu toate acestea, Alexandru I, care-l succedase pe Pavel I în 1801, considera că pentru Rusia este mai avantajos să aibă un vecin slab, precum era Turcia. Astfel, Alexandru I a vrut să păstreze Turcia ca un aliat în viitoarele lupte cu Franţa. La rândul său, guvernul turc, care nu se recuperase încă după Campania egipteană a lui Napoleon şi avea temerile unor noi atacuri din partea francezilor, a dorit să-şi asigure ajutorul rusesc în caz de o agresiune franceză. La sfârşitul anului 1804, Poarta a apelat la Rusia, cu o propunere pentru a confirma printr-un nou tratat alianţa defensivă din 1799, cu toate că perioada de valabilitate a ultimului se încheia în doar trei ani. Rusia căzuse imediat de acord, în speranţa de a preveni apropierea dintre Turcia şi Franţa, şi pentru a menţine libertatea de trecere a navelor sale de război prin Strâmtori. În plus, Petersburgul a sperat să obţină dreptul de protecţie pentru creştinii subordonaţi Porţii, ceea ce i-ar fi dat posibilitatea să-şi consolideze influenţa politică şi religioasă în Balcani. După opt luni de negocieri, timp în care guvernul turc a rezistat cu încăpăţânare faţă de această cerere a Rusiei, a şi fost semnat *Tratatul de alianţă ruso-turc*.

Tratatul conţinea 15 articole de bază și 10 articole secrete [12]. În tratat se proclama pacea, prietenia şi buna înţelegere între Rusia şi Turcia, care-şi garantau reciproc integritatea posesiunilor lor şi promiteau să acţioneze de comun acord în toate aspectele legate de pacea şi securitatea propriilor state (art. 1 şi 13). În cazul unui atac asupra uneia dintre părţi cealaltă parte era obligată să acorde o asistenţă armată aliatului (articolul 2). În caz de imposibilitate de a furniza o asistenţă militară aceasta urma să fie înlocuită cu o subvenţie anuală (articolul 9 secret). Ambele părţi se angajau să nu desfăşoare negocieri separate în vederea semnării unui armistiţiu sau a păcii cu inamicul comun (articolul 7). Rusia şi Turcia au reconfirmat *Tratatul de la Iaşi* din 1792, *Acordul* din 1800 cu privire la Republica celor Șapte Insule (Ionice), precum şi toate celelalte acorduri încheiate între ele, care nu erau incompatibile cu acordul de faţă (articolul 12). În articolele secrete s-a stipulat că, în cazul formării unei *coaliţii ofensive* împotriva Franţei, compuse din Rusia, Marea Britanie, Austria şi alte puteri (*de facto*, deja existentă la momentul încheierii tratatului), Turcia va trebui să-şi coordoneze acţiunile sale cu Rusia şi, cel puţin, să permită trecerea navelor sale militare şi de

transport prin Strâmtori în timpul războiului (art. 1 și 2 secrete). Turcia, confirmând articolele 9 şi 10 din *Tratatul de la 21.03.1800* cu privire la Insulele Ionice, a promis să păstreze drepturile de autoguvernare şi alte privilegii de care se bucurau creştinii din Turcia în zonele de coastă ale Albaniei, în vecinătatea arhipelagului Ionic. În cazul încălcărilor de către turci a drepturilor şi privilegiilor acestora, reprezentantul Rusiei la Constantinopol a primit dreptul de a lua măsuri corespunzătoare pentru restabilirea lor (articolul 3 secret). Rusia, la rândul ei, se obliga să asigure integritatea Insulelor Ionice, pe care continua să le ocupe, iar Turcia garanta libera trecere prin Strâmtori a navelor militare ruseşti, care aprovizionau şi deserveau trupele de ocupaţie (articolul 4). În conformitate cu al 7-lea articol secret al tratatului, Rusia şi Turcia au convenit să considere Marea Neagră închisă şi s-au angajat să contracareze cu toate forţele lor maritime orice încercare de trecere în această mare a unor vase militare străine sau a unor vase ce ar transporta provizii şi muniţii militare.

În instrucţiunile sale (din 15 noiembrie 1805, deja după data semnării tratatului) Şeful diplomaţiei ruseşti Adam Czartoryski (1804–iunie 1806) renunţase la varianta *maximală* cerinţelor conform articolului 3 secret, ce prevedea introducerea trupelor ţariste în Principatele Române, dar ceruse realizarea variantei de *compromis* – formarea unor trupe locale de către C. Ypsilanti, pe care tot Rusia urma să le controleze de fapt [13]. Valabilitatea tratatului a fost stabilită pentru un termen de nouă ani. Selim al III-lea a ratificat tratatul la 30 septembrie (11 octombrie) 1805, iar Alexandru I doar la 19 (31) octombrie. Schimbul actelor de ratificare s-a produs la Constantinopol, cu întârziere – pe data de 18 (30) decembrie 1805, cu doar câteva ore înaintea sosirii curierului francez de la Viena, care aducea vestea victoriei lui Napoleon la Austerlitz… [14].

Astfel, *Alianţa ruso-turcă* a fost una de scurtă durată. După victoria lui Napoleon la Austerlitz (2.12.1805) Turcia îşi reconsideră politica sa externă, preferând o apropiere de Franţa învingătoare. În 1806, la Constantinopol a sosit ambasadorul francez, generalul Sebastiani, care a reuşit să convingă Poarta în omnipotenţa lui Napoleon şi s-o încline să adere de partea Franţei, ceea ce a provocat un acut conflict ruso-turc, ce a escaladat într-un nou război ruso-turc.

Lovitura decisivă asupra poziţiilor Rusiei şi, în special, privitor la soarta politică a lui Alexandru Moruzi (care nu şi-a mai putut redobândi efectiv domnia în Moldova) a fost dată de către Poarta Otomană (la îndemnul Franţei) în luna august 1806, când au fost schimbaţi ambii domni ai Principatelor Române [15].

Ambasadorul rus, îndeplinind instrucţiunile primite de la St. Petersburg de a nu mai tărăgăna satisfacerea cerinţelor Rusiei, a remis Porţii Otomane un *ultimatum*, avertizând că, dacă, în termen de trei zile, sultanul nu-i va readuce în domnie pe foştii voievozi, el va părăsi capitala Imperiului Otoman [16]. Sublima Poartă a fost nevoită să cedeze şi la 3 (15) octombrie 1806 a adus oficial la cunoştinţa lui A. Italinski restabilirea lui C. Ypsilanti şi Al. Moruzi în domnia Principatelor. Ceremonia oficială a avut loc la Constantinopol (Istanbul), la 4 (16) octombrie şi 5 (17) octombrie, în prezenţa lui Alexandru Moruzi, dar în lipsa lui Constantin Ypsilanti, care se afla, la acea dată, departe de epicentrul acestui eveniment – în Rusia [17]. Această măsură, în urma presiunilor diplomatice şi sub ameninţarea militară anglo-rusă, a fost motivată

şi adusă la cunoştinţa „marelui prieten, Napoleon", personal de către sultanul Selim al III-lea. În scrisoarea sa de la 6 (18) octombrie 1806 se menţionează că „s-a găsit de cuviinţă ca să se menajeze această afacere", în aşa mod, încât să se evite „un război prematur şi, totodată, contrar legilor religiei" musulmane [18].

Opinia optimistă a lui Italinski, care-şi credea îndeplinită cu succes misiunea readucerii fanarioţilor filoruşi în tronurile Principatelor, considerând că a repurtat un important succes diplomatic (după cum şi relata la 6 (18) octombrie 1806) [19], deoarece „Poarta s-a înclinat în faţa voinţei Majestăţii sale Imperiale" n-a fost, însă, împărtăşită la Petersburg.

Din cele expuse, reiese clar că, la începutul secolului al XIX-lea, ambele imperii – cel Ţarist şi Otoman aveau semnate un şir de tratate internaţionale, precum şi acorduri sau convenţii interguvernamentale, pe care le-a încălcat, întrerupt unilateral Rusia. În mod flagrant a fost încălcat articolul 13 al *Tratatului de alianţă defensivă ruso-turcă din 1805*, în care se stipula expres: „… părţile contractante îşi garantează reciproc integritatea posesiunilor în starea în care acestea se află în prezent" [20].

În manualele contemporane ruseşti se consideră că: „Războiul ruso-turc din 1806–1812 a fost cauzat de dorinţa Rusiei de a-şi consolida poziţiile în Orientul Mijlociu, de a contracara planurile revanşarde ale Turciei, care nutrea speranţa de a-şi reîntoarce o parte a coastei Mării Negre (în special Crimeea), precum şi pentru a sprijini răscoala sârbilor împotriva sultanului" [21].

Însă, declanşarea Războiului ruso-turc din 1806–1812 n-a fost iniţiată de Poarta Otomană, chiar dacă şi istoriografia sovietică şi cea rusă au susţinut că anume mazilirea domnilor Ţării Româneşti (C. Ypsilanti) şi Moldovei (Al. Moruzi) în luna august 1806, la insistenţa Franţei şi fără asentimentul Rusiei, a fost motivul principal al diferendului. Acesta a fost, însă, doar un pretext pentru expansiunea ţaristă, deoarece la 3 (15) octombrie 1806 Poarta, la insistenţa diplomaţiei ruse, i-a restabilit în domnie pe principii anterior destituiţi. Astfel, provocarea ostilităţilor ruso-otomane în toamna anului 1806 a fost determinată nu atât de divergenţele de neînlăturat, la acel moment, dintre Rusia şi Imperiul Otoman, cât de derularea nefavorabilă pentru ţarism a confruntării intereselor Rusiei şi Franţei în sud-estul Europei, condiţionată, la rândul său, de expansionismul ţarismului rus şi de modificarea raportului de forţe al marilor puteri pe întreg continentul european.

Încă la sfârşitul anului 1805, în perioada retragerii trupelor ruse de la Austerlitz în Rusia, Alexandru I i-a prescris generalului guvernator al Kievului Al. P. Tormasov să formeze, în guberniile de sud ale Imperiului Rus, în apropierea Nistrului, o puternică grupare a armatei ruse, care să fie capabilă în orice moment să treacă acest râu şi să invadeze Moldova şi Valahia, precum şi să se informeze privind starea cetăţilor de pe Nistru, având grijă să nu ofere turcilor, prin acţiunile sale, niciun pretext pentru distrugerea păcii [22]. Petersburgul a încercat să prezinte formarea unei armate de „observaţie" la frontiera cu Imperiul Otoman doar ca „o măsură de prudenţă generală, care nu are nimic îndreptat împotriva Porţii" [23]. Trupele armatei ruse concentrate la Nistru erau menite, după cum afirma Cabinetul de la Petersburg, „în corespundere cu tratatul ruso-turc de alianţă de la 11 (23) septembrie 1805 să acorde asistenţă efectivă

în caz de invazie a armatei franceze în hotarele Imperiului turcesc" [24]. Această grupare armată, intitulată ulterior cu numele de „Armată nistreană" (în unele surse mai este numita „Armata nipreană"), „Armată moldovenească", iar mai târziu – „Armată dunăreană", în fruntea căreia a fost numit generalul de cavalerie Ivan Michelson (1740–1807), întrunea, la 13 februarie 1806, 5 divizii cu un efectiv de cca 60 mii de ostaşi [25].

La 16 (28) octombrie 1806, Alexandru I i-a ordonat generalului Ivan Michelson să trimită trupele ruse peste Nistru şi să ocupe Moldova, iar la 23 octombrie (4 noiembrie), în pofida depeşei primite de la A. Italinski (în care se anunţa despre restabilirea domnilor substituiţi) [26], ţarul confirmă ordinul precedent şi la 10 (22) noiembrie, fără nicio *declaraţie de război,* trupele ruse au trecut Nistrul şi au invadat Ţara Moldovei [27]. Suntem de părerea că această dată trebuie considerată ca fiind începutul Războiului ruso-turc din 1806–1812 [28].

Către sfârşitul anului 1806 jumătate din armata lui Michelson se afla deja în Moldova, însă Ministerul de Externe al Rusiei încă mai nutrea speranţa că aceste operaţiuni militare nu se vor solda cu o ruptură *oficială* între Poarta Otomană şi Cabinetul de la Petersburg [29]. Nici la 4 (16) ianuarie 1807 ministrul de externe rus A. Budberg nu avea o confirmare oficială despre declararea războiului, deşi îl considera la acea dată ca şi *inevitabil* [30].

Alexandru I îi explica mareşalului M.F. Kamenski (comandantul suprem al Armatei ruse de 140 000 de oameni, ce acţiona împotriva Franţei pe Vistula), în scrisoarea de la 15 (27) decembrie 1806, că susţinerea logistică a sârbilor răsculaţi era *o chestie secundară*, deoarece „nu mai puţin important este de a preîntâmpina atacul francezilor la Nistru, care oferă o linie de apărare puţin avantajoasă…, iar retrăgându-mi oştirile din Moldova eu nu m-aşi hotărî să le deplasez de la Nistru…, căci ar trebui să apăr hotarele pe o întindere mare de la Kameniţa până la Marea Neagră" [31].

De remarcat că argumentul unui „pericol francez" din partea regiunii Dalmaţiei era denunţat de însuşi ambasadorul rus în scrisoarea sa adresată sultanului Selim al III-lea (de la 10 (22) septembrie 1806): „...nu există niciun fel de armată considerabilă franceză în Dalmaţia, nici dorinţă şi posibilitate din partea lui Bonaparte de a-şi realiza ameninţările trimisului său (H. Sebastiani – n.n.)" [32]. Ba din contra, exista o armată rusească „de 120 mii de oameni (cifră, de fapt, exagerată cam de vreo două ori – n.n.) concentrată la Nistru şi forţe maritime considerabile ale Angliei în Marea Mediterană" [33].

Pentru a *convinge* Poarta Otomană să revină la „colaborarea" cu Rusia, ţarismul a recurs la un act violent de agresiune – ocuparea militară, în noiembrie-decembrie 1806, a Moldovei şi a Ţării Româneşti, pe care, după declararea oficială a războiului de către Poartă, la 18 (30) decembrie 1806 [34] (conform altor surse: la 24 decembrie 1806 / 5 ianuarie 1807 – *stil nou*), le-a considerat ca teritorii „cucerite prin forţa armei". Abia la 3 (15) ianuarie 1807 Poarta Otomană a remis o *Notă circulară* misiunilor diplomatice ale Austriei, Danemarcei, Spaniei, Franţei, Marii Britanii, Olandei şi Prusiei prin care le înştiinţa că i-a declarat război Rusiei („În urma invaziei şi a violării tratatelor existente…) [35].

După cum mazilirea domnitorilor n-a fost unica şi principala cauză, care a determinat decizia din timp planificată a guvernului ţarist, tot aşa şi readucerea lor la cârma Principatelor n-a fost, şi nici nu putea fi, factorul preponderent, care să contribuie la ameliorarea raporturilor ruso-otomane, la rezolvarea tuturor chestiunilor ce ţineau de supremaţia rusă în zona Balcanilor şi a Strâmtorilor Mării Negre. Astfel, revocarea lor de către Poarta Otomană a servit doar drept *motiv formal* pentru introducerea armatei ţariste (cu un efectiv de aproximativ 33 mii de oameni) [36] în Principate şi realizarea scopurilor strategice ale Imperiului Rus.

Guvernul ţarist, rezolvând orice problemă după principiul *dreptului celui mai puternic*, era atât de sigur în eficacitatea „şocului extraordinar", încât nici nu considera dislocarea trupelor ruse în Principatele Române ca o acţiune militară îndreptată direct împotriva Porţii Otomane, ci, doar „un element necesar în realizarea planului elaborat de a înclina Divanul spre o comportare mai înţeleaptă cu ajutorul măsurilor energice" [37]. De remarcat că ocuparea militară a Principatelor corespundea recomandărilor lui A. Czartoryski, care au fost expuse de ex-ministrul externelor în *Proiectul manifestului împotriva Porţii,* alcătuit la 16 (28) august 1806 [38].

În *Manifestul* lui Alexandru I, din 12 (24) decembrie 1806, adresat locuitorilor Principatelor, se menţionează că „această trimitere a oştirilor noastre nu numai că nu este întovărăşită cu nicio necuviinţă de războiu străin, dar încă are temeiu a întâmpina şi a apăra interesurile noastre şi ale voastre... Ori şi cum vor fi întâmplările, noi făgăduim a vă pricinui desfătare în toate privilejiurile înaltei noastre ocrotiri, ...vă veţi arăta vrednici întru toate soartei ce vă găsim" [39].

Curând după sosirea lui C. Ypsilanti la Bucureşti, în toată ţara se citi o *Proclamaţie* ticluită la Iaşi, din partea împăratului Alexandru I, către locuitorii Principatelor Române. Prin ea, ruşii promiteau respectarea autorităţilor Ţării Româneşti şi Moldovei: „Scopul nostru este ca să rămâie în lucrarea funcţiunilor toate autorităţile statornice, presupunând că ele din partea lor vor înlesni mişcarea ostaşilor, precum şi lucrările la care s-au orânduit şi care privesc numai consolidarea ţărilor şi deplina dobândire a drepturilor lor." Totodată, C. Ypsilanti adresează o circulară către ispravnici, vestindu-le că a sosit la Bucureşti în calitatea de *Domn amândorora Ţărilor Moldova şi Valahia* [40]. După cum relatase Zilot Românul: „Alexandru-vodă Moruz... vădzând intrarea Ruşilor în Moldova cu chip ciudat... ce fusese tras din Moldova şi trecuse peste Dunăre, deteră Ruşii şi domnia Moldovei tot lui Ypsilanti; şi domnea Ypsilanti peste amândouă ţările."

„Jurământul" populaţiei, organizat de Ypsilanti, a provocat nemulţumirea Cabinetului de la Petersburg. La 1 (13) februarie 1807, ministrul de externe Budberg scria lui Michelson: „...În opinia Majestăţii Sale, această acţiune este cu totul netrebuincioasă, fiindcă principatele le-am ocupat temporar şi nu cu intenţia de a le alipi la Rusia şi nici cu intenţia de a le răpi de la Poartă..." [41].

Cert este faptul că frazele declarate nu se confirmau prin acţiunile săvârşite, deoarece Poarta Otomană, „trezindu-se" la sfârşitul anului 1806 cu hotarele Principatelor Române – aflate „în oblăduirea" Imperiului Semilunii – violate, cu un şir de cetăţi ocupate (Hotin, Bender ş.a.) şi cu armată ţaristă la malurile Dunării, a fost nevoită să

declare război Rusiei – decizie confirmată prin *manifestul* din 24 decembrie 1806/5 ianuarie 1807 [42]. Înşişi generalii ruşi consemnau că, „a intrat ca duşman într-o ţară aliată, fără declaraţie şi chiar fără pretext de război", – era ceva ieşit din comun, „un cuvânt nou în ducerea războaielor", la care „s-a adăugat aceea de a porunci să fie înşelaţi comandanţii cetăţilor turceşti, cerându-li-se numai <drept> de trecere pentru a merge în Dalmaţia" [43].

Guvernul de la St. Petersburg n-a ezitat să intervină *prompt* (cu intenţii camuflate, dar clare – de ocupaţie, utilizând metode militare şi de dezinformare) în toamna anului 1806 contra Imperiului Otoman, care se considera parte atacată pe nedrept de vecinul agresor. „Acest război era cu adevărat popular din partea turcilor, ura faţă de ruşi fiind la culme" – relata Sebastiani, în decembrie 1806 [44]. Tactica menajării diplomatice a Porţii a cedat locul acţiunilor violente.

Chiar de la început englezii s-au implicat în vederea aplanării diferendului ruso-turc, fapt ce reiese şi din scrisoarea lui Charles Arbuthnot, ambasadorul britanic la Constantinopol, dragomanului Porţii Hangerli (datată din Pera, 13.12.1806): „… în condiţiile, în care suntem acum, eu şi domnul Italinski, neştiind ce motive au determinat trupele ruse să intre în posesiunile Turciei, putem doar să regretăm despre aceste cazuri, ce distrug bunele acorduri dintre Poartă şi aliaţii săi. Atitudinea Curţilor noastre vă sunt cunoscute; suntem încrezători că nici Marea Britanie, nici Rusia nu poartă intenţii ostile împotriva Turciei; şi de la aceasta ajung la concluzia că înaintarea trupelor ruse nu ar trebui să fie altfel (interpretată) decât ca o urmare a unor intenţii atente, în tendinţa de a păstra securitatea Porţii. (…) De la o zi la alta trebuie să aşteptăm o explicaţie satisfăcătoare. (…) Recunosc că, dacă lucrurile sunt într-adevăr în starea în care ele sunt prezentate, atunci fără îndoială că Poartă este ofensată pe bună dreptate; însă ea ştie corectitudinea împăratului Rus şi ea poate fi sigură că Majestatea Sa Imperială nu poate aproba acţiuni ostile luate împotriva Turciei de către conducătorii armatei sale; nu putem crede că perspicacitatea Porţii nu sesizează că, în condiţiile actuale, ostilitatea faţă de Rusia va aduce Imperiul Otoman în faţa unor pericole, care de mult timp i le pregăteşte cu grijă insidioasa Franţă" [45].

Asumându-şi calitatea de mediator, la 21 decembrie 1806, Arbuthnot se adresează către comandantul-şef al trupelor ruse din Principate cu o scrisoare prin care îi comunică despre profunda nedumerire a guvernului otoman privind cauzele ocupaţiei militare a Principatelor în condiţiile în care a fost satisfăcută cerinţa Rusiei – restabilirea domnilor maziliţi şi nu au fost oferite alte motive pentru război. Afirmând că Poarta Otomană sincer doreşte să evite războiul, ambasadorul englez solicită lui Ivan Michelson să retragă trupele ruse din Principate, urmând în continuare să aştepte finalitatea convorbirilor diplomatice între ambele puteri [46].

Rezumând cele expuse cu privire la situaţia Principatului Moldovei la începutul secolului al XIX-lea – în ajunul Războiului ruso-turc din 1806–1812 – vom menţiona, că cele două Principate în timpul războiului au fost permanent factori importanţi ai raporturilor internaţionale, vizând alianţele politice şi militare ale Rusiei, Austriei, Franţei şi altor state implicate. Războiul, declanşat în toamna anului 1806, fiind dezastruos pentru Principate, poate fi împărţit în patru perioade [47]. În aceşti şase ani de război

au avut loc numeroase negocieri de pace, fiind încheiate armistiţii temporare, iar în armata ţaristă s-au succedat şapte comandanţi-şefi ai *Armatei Dunărene* („Moldavskaia armiia"), dintre care doi au fost comandanţi interimari (iar cel de-al optulea – amiralul P.V. Ciceagov – a preluat postul de comandant-şef de la generalul M.I. Kutuzov, deja după semnarea tratatului de pace) [48].

Acest război a fost cel mai lung conflict militar dintre cele două mari imperii, purtat pe două teatre de operaţiuni militare – la Dunăre şi în Caucaz (secundar), însă trăsătura lui principală a constituit-o nu atât confruntările militare, cât, în mod deosebit, disputele diplomatice, inclusiv diplomaţia secretă. A fost un război al celor trei sultani otomani (Selim al III-lea, 1789–1807; Mustafa al IV-lea, 1807–1808; Mahmud al II-lea, 1808–1839) şi al ambiţiosului Alexandru I (1801–1825), în spatele cărora a stat omniprezentul Napoleon I Bonaparte.

În concluzie, constatăm că *Războiul ruso-turc din 1806–1812*, declanşat în cadrul răbufnirii *Problemei Orientale*, a avut următoarele **caracteristici** esenţiale, fiind:

- **iniţiat** – de Rusia (Alexandru I), care s-a manifestat drept agresor;
- **instigat** – de Franţa (Napoleon I Bonaparte);
- **s-a apărat** – Imperiul Otoman (s-au perindat trei sultani);
- **s-au implicat** – Marile Puteri (Franţa, Marea Britanie, Austria, ş.a.);
- **au intermediat** – Marea Britanie (1806), Franţa (1807, 1808);
- **i-au suportat consecinţele** – Principatele Române (1806–1812);
- **teatrul de război** – de la Nistru până la Dunăre, Caucazul de Nord, Marea Neagră, Marea Mediterană, însă luptele hotărâtoare au fost date pe linia Dunării;
- **victimă nemijlocită a războiului** – Ţara Moldovei (scindată în jumătate, pe talvegul Prutului, la 1812);
- **au încercat să profite** (din culise) – fanarioţii din familiile Ypsilanti (la începutul războiului) şi Moruzi (la sfârşitul războiului);
- **l-au încheiat** – Poarta Otomană şi Imperiul Rus (Pacea semnată la Bucureşti, 16(28).05.1812; ratificată la Istanbul şi Vilnius 11(23).06.1812; schimbul actelor de ratificare s-a produs la Bucureşti, 2(14).07.1812);
- **a avut un impact cu durată definită** – a fost anexată Moldova dintre Prut, Dunăre şi Nistru: s-a creat regiunea-gubernia ţaristă *Basarabia* (1812–1917);
- **şi un impact de lungă durată** – românii moldoveni de la Est de Prut au fost ocupaţi şi rupţi de la Ţara lor; are loc geneza *Problemei basarabene* (1812–1918, 1940–1941, 1944–?).

Note:

1. Mihai Eminescu, *Între Scylla şi Charybda. Opera politică*. Ed. a 2-a. Chişinău, Litera Internaţional, 2008, p. 243.
2. D'Hauterive, *Memoriu asupra vechii şi actualei stări a Moldovei*, Bucureşti, 1902, p. 223.
3. Н.А. Троицкий*, 1812. Великий год России*, М., 1988, с. 20.
4. Idem, *Александр I и Наполеон.* М.: Высшая школа, 1994, с. 175.
5. *Бородино, 1812 / Юбилейное издание /.* Отв. ред. П.А. Жилин. М.: Изд-во Мысль, 1987, с. 16.
6. *Ibidem*.
7. Tomara Vasilii Stepanovici (1740–1813), diplomat rus. Între anii 1768–1774 a fost reprezentantul Rusiei la Veneția, ulterior a fost transferat în Caucaz, unde în 1783 a participat la convorbirile privind recunoaşterea de către Georgia de Est a protectoratului Rusiei şi încheierea tratatului respectiv în cetatea Gheorghievsk (Caucazul de Nord). În 1784 a fost delegat cu o misiune specială în Iran. Între anii 1797–1802 ambasador al Rusiei la Constantinopol, unde a semnat tratatul ruso-turc de alianță (3 ianuarie 1799).
8. *Recueil d'actes internationaux de l'Empire Ottoman*. Publ. par G. Noradounghian, Vol. II (1789–1856), Paris, 1900, p. 24-27.
9. *Ibidem*, p. 28-31.
10. Vezi: Cole Juan, *Napoleon's Egypt: Invading the Middle East*. Palgrave Macmillan, 2007, 279 p.
11. *Recueil d'actes internationaux de l'Empire Ottoman.* Publ. par G. Noradounghian, vol. II (1789–1856), Paris, 1900, p. 70-74.
12. Vezi: *Внешняя политика России XIX и начала XX века* (*ВПР*). Документы Российского министерства иностранных дел. Серия первая. 1801–1815 гг. Т. II. М., 1961, с. 589-594.
13. A. Goşu, *Între Napoleon şi Alexandru I. Principatele Dunărene la începutul secolului al XIX-lea*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2008, p. 35.
14. *Ibidem*, 35-37; *ВПР*. Т. III, с. 695 (Nota nr. 305).
15. *Ibidem,* Т. III, с. 267, 269; Hurmuzaki. Serie nouă. Vol. IV, p. 636.
16. *Ibidem*, с. 718. (Nota nr. 267).
17. *Ibidem*, p. 713 (Nota nr. 247); Vezi: I. Jarcuţchi, V. Mischevca, *Pacea de la Bucureşti (din istoria diplomatică a încheierii tratatului de pace ruso-turc de la 16 (28) mai 1812).* Ediţia a II-a, revăzută şi adăugită. Chişinău, 2015, p. 153-154.
18. Hurmuzaki. *Supliment* 1/2, p. 354-355; Cf.: Hurmuzaki*,* XVI (1603–1824). Bucureşti, 1912, p. 763-783.
19. *ВПР*. Т. III, с. 348.
20. *Ibidem,* p. 586, 591.
21. *История России:* учебник. 2-е изд., перераб. и доп. А. С. Орлов, В. А. Георгиев, Н. Г. Георгиева, Т. А. Сивохина. М., ТК Велби, Изд-во Проспект, 2004, с. 149 („Русско-турецкая война 1806–1812 гг. была вызвана стремлением России усилить свои позиции на Ближнем Востоке, расстроить реваншистские планы Турции, не оставлявшей надежду вернуть часть Черноморского побережья (особенно Крым), и поддержать восставших против султана сербов.").
22. А. И. Михайловский-Данилевский, *Описание турецкой войны в царствование императора Александра I с 1806 по 1812 г.* Ч. 1, СПб., 1843, с. 10-11.

23. A. Goşu, *Între Napoleon şi Alexandru I. Principatele Dunărene la începutul secolului al XIX-lea*, Bucureşti, 2008, p. 32.
24. *ВПР*, Серия I, (1801–1815), т. III, p. 669 (nota 77).
25. А. Петров, *Война России с Турцией (1806–1812 гг.).* Т. I, СПб., 1885, с. 53-54. Din punct de vedere geografic diviziile erau cantonate în guberniile ucrainene de la hotar: Podolia, Volâni, Kiev, Poltava, Cernigov şi Herson.
26. Hurmuzaki. *Supl*. 1/2, p. 363. Sultanul prin decretul său din 1806 i-a restabilit pe Moruzi şi Ypsilanti (А.Н. Петров*, Война России с Турцией (1806–1812)*. Т. 1. СПб., 1885, с. 68).
27. Trimisul de încredere al lui Al. Moruzi – Ion Ghica (grec albanez) i-a comunicat lui Andreossy un şir de informaţii în legătură cu acţiunile ruşilor, printre care menţionase că „la 10 (22) noiembrie 1806, ruşii au trecut Nistrul la Movilău". (Hurmuzaki. *Supl*. 1/2, p. 371; Cf.: *Ibidem*, p. 385); Detalii despre acest război vezi în cea mai avizată lucrare: А.Н. Петров*, Война России с Турцией (1806–1812)*. Т. 1. СПб., 1885.
28. Vezi: Mischevca V. *1812: Geneza Problemei Basarabene.* În: *Cugetul,* 1994, nr. 2-3, p. 26-32.
29. *ВПР*. Серия I, (1801–1815), Т. III, p. 432.
30. *Ibidem*, 469.
31. *Ibidem*, p. 441.
32. *Ibidem*, p. 324.
33. *Ibidem*.
34. А. Петров, *Война России с Турцией (1806–1812 гг.)*. Т. I, СПб., 1885, с. 124.
35. *Recueil d'actes internationaux de l'Empire Ottoman,* / Publ. par G. Noradounghian, vol. II (1789–1856), Paris, 1900, p. 79-80.
36. *Балканские исследования*. Вып. 18. *Александр I, Наполеон и Балканы. М., 1997*, с. 174.
37. *ВПР*. Т. III, с. 418.
38. *Ibidem*, p. 717 (nota nr. 264; *vezi* nota nr. 144).
39. *Manifestul împăratului Alexandru I... de la 12/24 decembrie 1806*, în: *Россия и освободительная борьба Молдавского народа против османского ига*. 1769–1812. Сб. документов, Кишинев, 1984, с. 198.
40. V.A. Urechia, *Istoria românilor.* T. IX, Bucureşti, 1896, p. 100-101.
41. *Ibidem*, Т. III, с. 497.
42. Sebastiani raporta la 24.12.1806 la Paris: „La guerre a été déclarée a la Russie avec solennité", (Hurmuzaki. Vol. II. *Supliment 1: 1781–1814*, p. 370); Vezi extrasul din *Manifestul Porţii dat cu ocazia declarării războiului contra Rusiei*. (Hurmuzaki. Vol. II. *Supliment 1: 1781–1814*, p. 375-376); Ch. M. Talleyrand consemna: „le 30 (decembrie 1806), la declaration de guerre de la Porte a eté proclamée a Constantinople... le cri de guerre a retenti dans toutes les mosquees". (Hurmuzaki. Vol. II. *Supliment 1: 1781–1814*, p. 387).
43. Hurmuzaki. Vol. III. *Supliment* 1: 1709-1812, culese de A.I. Odobescu. Bucureşti, 1889, p. 111.
44. Hurmuzaki. Vol. II. *Supliment* 1: 1781-1814, culese de A.I. Odobescu. Bucureşti, 1885, p. 369.
45. *Вестник Европы*, Часть 33. № 9. 1807 [http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Turk/XIX/1800-1820/Arbutnot/brief_godzeri_13_12_1806.htm]
46. Petrov A., *op. cit.*, T. I, p. 123-124.

47. Vezi periodizarea dată: Vl. Mischevca, *Anul 1812: Două secole de la anexarea Basarabiei de către Imperiul Rusiei.* Chişinău, Elan Poligraf, 2012, 2015, p. 40-42.
48. Comandanţii şefi ai armatei ruse dislocate în Principate (*Armata Dunăreană* sau *Moldavskaia*): 1) Michelson I.I. (1740–1807), general de cavalerie, Comandant-şef al Armatei de pe Nistru, ulterior a celei „Moldoveneşti": 1806 – 5 (17) august 1807; 2) Meyendorf K.I. (1749–1813), baron, general de cavalerie, în 1807 – după moartea lui Michelson I.I., temporar a fost în funcţia de Comandant-şef al Armatei Dunărene; 3) Prozorovski A.A. (1732–1809), cneaz, general-feldmareşal. Comandant-şef al Armatei Dunărene: 1807–1809; 4) Bagration P.I. (1765–1812), cneaz, general de infanterie. Comandant-şef al Armatei Dunărene: 1809–1810; 5) Kamenski al II-lea, N.M. (1776–1811), conte, general de infanterie. Comandant-şef al Armatei Dunărene: februarie 1810 – martie 1811; 6) Lanjeron A.F. (1763–1831), conte, emigrant francez în serviciul Rusiei. La începutul anului 1811, în timpul bolii lui N.M. Kamenski al II-lea, temporar a îndeplinit funcţia de Comandant-şef al Armatei Dunărene; 7) Golenişcev-Kutuzov M.I. (1745–1813). Comandant-şef al Armatei Dunărene: 15 martie 1811 (a sosit la 1.04.1811) – mai 1812; 8) Ciceagov P.V. (1767–1849), amiral, în anii 1807–1811 ministru maritim. La sfârşitul lunii aprilie 1812 pleacă spre Bucureşti (soseşte pe data de 6 (18) mai), fiind numit oficial *Comandant-şef al Armatei Dunărene, amiral al Flotei Mării Negre şi guvernator al Principatelor*.

FESTIVITĂŢI REFLECTATE ÎN DOCUMENTELE TIMPULUI: VIZITA ŢARULUI ALEXANDRU I LA CHIŞINĂU

Drd. Cristina GHERASIM
Universitatea de Stat din Moldova

Celebrations reflected in the newspapers from that times: the visit of the russian tsar Alexandru I in Chisinau

Summary

Boyars of Bessarabia in 1812 represent the same social privileges as the entire Principality of Moldova, which concentrated in its hands the political and economic power. But, this annexation was subject to imperial policy of attracting, denationalization and russification. As a result, the nobility, to enjoy the rights and privileges specific to this social category, was actively involved in the administrative tsarist system. An important role in the „discipline" of the nobility had Alexander I's visit to Chisinau, in honor of which the spouses Bahmetev held a special ceremony. However, it should be noted that either the „fashion" introduced by Victoria Bahmetev or dancing lessons given by the teacher from Vienna, even more the colonnades artificial urgently created, including the park, were only a „show" well directed by the tsarist authorities to demonstrate their work in the new region, prosperity and development of the territory annexed. This game appearances had a role in „educating" new social groups, created under Regulation adopted in 1818 – the nobility. Demonstrating how should a noble be, how should he behave in society emphasizes the desire of the tsarist government to prove its civilizing role. Also this contributed to the affirmation and promotion among the population of the idea that the Tsar is like a „father" who will take care and defend the Christians from the territory between the Prut and Nistru.

A fi nobil este un privilegiu sau o îndatorire? O întrebare destul de complexă, pentru că, pe de o parte, a aparţine categoriei sociale a nobilimii înseamnă a beneficia de un şir de drepturi şi privilegii, dar, totodată, înseamnă şi a respecta anumite reguli destul de riguroase, înseamnă „disciplinaritate" şi îndeplinirea anumitor obligaţii, care ţin de felul de a vorbi, mânca, dansa, îmbrăca, comporta etc., în general – de felul de a fi. Anume respectarea acestor „reguli", precum şi manifestarea credinţei faţă de reprezentanţii administraţiei şi puterii influenţa asupra statutului, poziţiei, funcţiei ocupate de nobil.

Pornind de la această idee, urmează să stabilim atitudinea nobililor din Basarabia faţă de Imperiul Rus, de conducătorul acestuia şi de politica promovată, în primul deceniu după anexare. A fost acesta un sentiment firesc sau o regulă, acţiune impusă de nişte rigori ale timpului care trebuie respectate de nobilime pentru a putea beneficia de drepturi şi privilegii în cadrul sistemului ţarist?

De fapt, existenţa în permanenţă a unor agresiuni politice străine – austriacă, turcă, rusă – a devenit sursă de resemnare în pasivitate, rezistenţă, defensivă, frică, dar şi delăsare [1], care a avut ca rezultat prezenţa în societatea românească a unui sentiment de insecuritate [2]. Altfel spus, nobilimea din Principatul Moldovei, ulterior şi din Basarabia, pentru a-şi menţine funcţiile, moşiile, pentru a se simţi în securitate se alia la politica Marilor Puteri expansioniste, după care o promova. În aşa mod, întâlnim, încă din 1792, reprezentanţi ai familiei S. Sturdza, I. Catargi, I. Cantacuzino în supuşenia administraţiei ţariste. În viziunea multor boieri din spaţiul românesc, orientarea spre Imperiul Rus se explică prin faptul că Ruşii reprezentau Ceilalţi, iar Ceilalţi, erau mai aproape, deoarece propovăduiau aceeaşi religie creştin-ortodoxă, în comparaţie cu Imperiul Habsburgic care avea confesiunea creştin-catolică, nemaivorbind de Imperiul Otoman cu religia islamică.

De fapt, boierimea din Basarabia reprezenta în anul 1812 aceeaşi categorie socială privilegiată ca şi din întregul Principat al Moldovei, care concentra în mâinile sale puterea politică (fiind reprezentată în Sfatul Domnesc) şi economică (deţinând mari proprietăţi funciare). Însă după anexare aceasta a fost supusă unei politicii imperiale de atragere, deznaţionalizare şi rusificare. În acest scop fiind utilizate diverse tehnici şi metode, bine cunoscute de administraţiile imperiale. În opinia lui D.C. Moruzi [3], reprezentant al nobilimii din Basarabia secolului al XIX-lea, „monarhia rusă a trebuit, totodată, să elaboreze un fel comun de a trăi, o oarecare egalitate" [4], iar nobilimea care nu dorea să-şi piardă privilegiile statutului de dvorean pe care îl deţinea din 1818 s-a încadrat în sistemul administraţiei ţariste. D.C. Moruzi menţiona că „dacă şi-au trimis copiii prin şcolile ruseşti, dacă au lucrat, ei înşişi, la deznaţionalizarea neamului lor, a fost pentru a nu-şi pierde prerogativa de nobili, care singură îi putea sustrage pe dânşii de la pedeapsa corporală, iar pe fiii lor de a fi bătuţi şi ghiontiţi de caporali, sergenţi şi ofiţerii din armata imperială" [5], pentru că la moment nu a existat „nicio altă scăpare pentru dânşii: ori să îmbrace şapca de cinovnic şi să-şi pregătească singuri odraslele ca să intre şi ele la rândul lor în slujba împăratului, ori să-şi piardă boieria" [6].

Indiferent care ar fi fost cauza acestei „prietenii" dintre reprezentanţii nobilimii din Basarabia şi administraţia ţaristă, constatăm un şir de acţiuni ale nobililor pentru a se învrednici de încrederea şi susţinerea administraţiei ţariste şi a familiei imperiale după anexarea teritoriului dintre Prut şi Nistru la Imperiul Rus. După 1812, o parte din boierime îşi vinde moşiile şi pleacă peste Prut (proces tratat ca o formă de manifestare a identităţii naţionale), alţii, din contra, rămân cu traiul în noua regiune, încearcă să se încadreze în serviciul administrativ ţarist şi depun jurământ de credinţă statului şi monarhului rus. De exemplu, la 22 iunie 1814, la Chişinău, are loc o adunare generală a moşierilor în cadrul căreia aceștia şi-au exprimat sentimentele de supuşenie împăratului, contribuind totodată printr-un dar de 150 de cai la înzestrarea armatei ţariste [7]. Astfel de fapte întâlnim şi mai târziu. De pildă, în anii 1853–1856, în timpul războiului din Crimeea, nobilimea din Basarabia face donaţii, declarându-şi dorinţă de a pune la dispoziţia împăratului „nu doar viaţa lor, dar şi a fiilor acestora şi toată proprietatea lor" [8], iar în cazul războiului ruso-româno-turc din 1877–1878, căruia i se pune

capăt prin Tratatul de Pace de la Berlin, nobilii, printr-o scrisoare oficială adresată împăratului, aduc sincere felicitări în legătură cu victoria obţinută, mulţumiri pentru faptul că a scăpat popoarele creştine din Balcani de sub jugul turcesc [9].

Totodată, nobilimii din Basarabia i s-a acordat posibilitatea să demonstreze supunerea şi fidelitatea însuşi ţarului (Basarabia fiind vizitată de către Alexandru I (1818), Alexandru II (1877) şi Nicolai II (1912), precum şi de reprezentanţii familiei imperiale (împărăteasa Maria Alexandrovna (1867), ducele Nicolai (1878). De fiecare dată când se anunţa vizita împăratului sau a unui reprezentant al familiei imperiale, întreaga Basarabie, dar în special oraşul Chişinău, era cuprinsă de forfotă mare, se cheltuiau sume enorme de bani pentru a pregăti la cel mai înalt nivel „trecerea" prin regiune a cortegiului imperial.

Un rol aparte trebuie acordat vizitei împăratului Alexandru I la Chişinău, realizată după şase ani de la anexare, aceasta reprezentând un pas important în relaţiile dintre nobilimea autohtonă şi administraţia ţaristă. Informaţii despre această vizită întâlnim în documentele de epocă. În fondurile Arhivei Naţionale a Republicii Moldova (Fondul 88 – Fondul Adunării Deputaţilor Nobilimii din Basarabia) s-a păstrat dosarul care conţine date interesante despre acest eveniment, inclusiv despre cheltuielile suportate de către nobilimea din Basarabia pentru pregătirea acestei vizite de rang înalt [10]. Despre vizita împăratului Alexandru I în Basarabia relatează şi unii contemporani. Spre exemplu, ofiţerul de gardă al împăratului, Alexandru Mihailovski-Danilevski, care, făcând parte din cortegiul imperial ce a vizitat Polonia, a descris detaliat această călătorie, relatând şi despre trecerea lui Alexandru I prin Basarabia [11]. Date despre vizita lui Alexandru I la Chişinău ne oferă şi scriitorul Alexandru Veltman [12], care în anii '20 ai secolului al XIX-lea s-a aflat în Basarabia, făcând parte din rândul ofiţerilor Cartierului General care se ocupau cu topografierea militară a noii regiuni anexate. Analizând documentele de arhivă, precum şi rapoartele funcţionarilor ruşi trebuie să ţinem cont de faptul că aceştia reprezentau în ţinut „Centrul", adică Moscova sau Sankt Petersburgul, dar şi de faptul că însăşi Basarabia reprezenta o periferie, un spaţiu necunoscut. Spaţiu care pentru politica panslavistă promovată de Imperiul Rus, politică de eliberare a creştinilor din Balcani şi de eliberarea (de fapt cucerire) Constantinopolului, juca un rol important.

Astfel, prima vizită la Chişinău a fost realizată de ţarul „eliberator" Alexandru I. Acesta, în 1818, a trecut prin regiune ca să-şi vadă noua „achiziţie" şi pentru a adopta un nou regulament de organizare a administraţiei în regiunea Basarabia. Forfotă mare s-a pornit în Chişinău, iar responsabilitatea organizării acestei întâlniri şi-a asumat-o rezidentul plenipotenţiar al Basarabiei general-locotenentul Alexandru Nicolai Bahmetev şi soţia acestuia Victoria Stanislav, precum şi o parte a nobilimii din Basarabia.

Studierea surselor istorice care reflectă trecerea împăratului Alexandru I prin Basarabia denotă că pregătirile pentru această vizită de rang înalt au fost realizate sub diferite forme. În primul rând, au fost pregătite locuinţele, în care urma să se oprească împăratul, şi localurile, unde urma să se desfăşoare festivităţile în cinstea Maiestăţii Sale. Casa lui Teodor Krupenski, unde avea să se dea balul în cinstea lui Alexandru I, de fapt şi prima festivitate de acest gen la Chişinău, a fost modificată, fiind adăugate

noi construcţii. Conform menţiunilor contemporanului Alexandru Veltman, sala a fost special pregătită pentru balul în cinstea lui Alexandru I. Cunoscându-se afecţiunea împăratului faţă de stilul clasic, în special pentru renumitele colonade specifice stilului greco-roman, în jurul sălii au fost construite un şir de coloane de culoarea profirului (roşie-purpurie, întrebuinţată în arhitectură), încolătăcite cu crengi de ulm [13]. De fapt, dacă pentru Alexandru I aceste colonade aveau semnificaţia de măreţie, putere, făcându-se apel la cele mai mari şi dezvoltate civilizaţii ale Antichităţii, atunci pentru spaţiul pruto-nistrean aceste coloane nu au fost decât o construcţie artificială şi temporară, dar care se înscrie perfect în starea de spirit a timpului, căci entuziasmul scăpării de sub dominaţia otomană şi „promiterea unei vieţi mai bune", în special pentru nobilime, încă domina în acele timpuri. Totodată, încercarea de a crea o atmosferă cât mai plăcută pentru ţarul Alexandru I, ca acesta să se simtă bine, a dus la realizarea acestor schimbări în construcţia caselor, precum şi în topografia oraşului, mai corect – acomodare la gustul Maiestăţii Sale. La fel, în cinstea acestei vizite la Chişinău a fost plantată și o Grădină Publică. Fapt relatat de dr. I. Zucker, care pe la 1831 vizitează Chişinăul: „Nu era niciun loc de plimbare pentru public, când veni vestea că va sosi Împăratul Alexandru. Pentru că el întreba de obicei despre astfel de grădini, se hotărî crearea în pripă a unei Grădini Publice. Toate silinţele fură întrebuinţate pentru a lucra iute. Se aduseră mii de copaci de pădure, şi anotimpul fiind prielnic, cei mai mulţi se prinseseră" [14].

Pentru realizarea a încă unei reguli nescrise dar obligatorii, care de fapt se păstrează într-o oarecare măsură şi astăzi, nobilimea din Basarabia a comandat şi a procurat portretul Împăratului Alexandru I. Conform unui deviz de cheltuieli depistat în dosarul de arhivă, cei 250 de cervoneţi [15] au fost distribuiţi în felul următor: 86 au fost plătiţi pentru cumpărarea portretului Împăratului, 34 – pentru înfrumuseţarea ramei, 6 – pentru transport [16].

Pentru întâlnirea cu Alexandru I, Victoria Stanislav Bahmetev a pregătit boierii [17] din Chişinău: a familiarizat femeile nobile cu moda occidentală a ceremoniilor (acestea au fost informate ce reprezintă un bal la care participă Înaltul Monarh, ce prezintă moda franceză, cum se dansează mazurka şi cadrilul) [18]. Conform informaţiei oferite de A. Mihailovski-Danilevski, soţii Bahmetev au invitat din Viena un profesor de dans, care timp de două luni a învăţat nobilimea din Basarabia să danseze dansurile specifice acestei categorii sociale, pregătind-o pentru balul care avea să se dea în cinstea împăratului [19]. Tot soţii Bahmetev, ca buni gospodari, au fost cei care au avut grijă de angajarea bucătarului şi întocmirea meniului pentru sărbătoarea organizată în cinstea lui Alexandru I. Conform recipisei depistate în dosarul de arhivă, responsabil de pregătirea cinei în seara balului a fost numit bucătarul-şef al familiei Bahmetev francezul Antoine Tardif [20]. Meniul pentru bal a fost întocmit conform cerinţelor timpului şi importanţei festivităţii. Deoarece la bal urmă să participe însuşi împăratul Imperiului Rus, bucatele erau alese din cele mai delicioase [21].

În măsura posibilităţilor existente la 1818, Chişinăul, care până nu demult era un târg, a fost pregătit pentru a o întâlni pe cea mai proeminentă personalitate din Imperiul Rus şi în general din Europa, cea care l-a învins pe Napoleon Bonaparte.

Astfel, după deschiderea primului Seim constituţional al Regatului Polonez, inclus în componenţa Rusiei, Alexandru I poposeşte în Basarabia, fiind însoţit de prinţii P.M. Volkonski şi A.S. Menşikov, conţii M.A. Miloradovici, F.P. Uvarov şi I. Kapodistria, ofiţerul de gardă imperială Al. Mihailovski-Danilevski, secretarul de stat V.R. Marcenko şi medicul curţii imperiale I. Villie.

Suita împărătească, trecând în dimineaţa zilei de 26 aprilie Nistrul pe la Hotin, ajunge la Bălţi, unde rămâne să înnopteze în casa paharnicului Iordache Panaiti, proprietarul acestui târg. Aici lui Alexandru I i-a fost adusă vestea despre naşterea nepotului său, cu care ocazie, oficiindu-se a doua zi în biserica târgului un serviciu divin, iar Bălţului acordându-i statut de oraş. Tot în această zi, de 27 aprilie, suita soseşte la Chişinău [22]. În viziunea lui Alexandru Veltman, aceasta era cea mai fericită perioadă în dezvoltarea oraşului Chişinău. Boierii moldoveni veneau din toate părţile Basarabiei în Chişinău şi oraşul „fierbea" de numărul mare de populaţie. Ceea ce urma să semnifice că împăratul a fost întâlnit cu bucurie de populaţia din Basarabia. Suita imperială s-a oprit la casa rezidentului plenipotenţiar al Basarabiei, care a fost transformată temporar de autorităţi în „reşedinţa" împăratului Alexandru I [23]. Pe cât de reală sau înscenată era manifestarea sentimentului de bucurie şi fericire a populaţiei din Basarabia faţă de vizita ţarului rămâne o problemă deschisă. Cert este faptul că fiecare localitate prin care a trecut împăratul, de la Otaci şi până la Chişinău, a fost pregătită pentru trecerea cortegiului imperial. Pentru fiecare aşezare fiind acordată o anumită sumă de bani, adunându-se în total suma de 534 ruble 27 cop. [24].

Considerându-se apărătorul creştinilor din Balcani şi, respectiv, al celor din Basarabia, Alexandru I participă în cadrul acestei vizite şi la oficierea serviciului divin. Astfel, în ziua de 28 aprilie a asistat la liturghia oficiată de vicarul Dimitrie Sulima, după care l-a vizitat pe mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni, care era bolnav. Tot în aceeaşi zi, Alexandru I, împreună cu rezidentul plenipotenţiar al Basarabiei, general-locotenentul Bahmetev, a mers să vadă noile construcţii eparhiale din Basarabia, construite după anexarea teritoriului dintre Prut şi Nistru – clădirile Mitropoliei, Seminarul Teologic şi Pensionul pentru fii de nobili [25]. Acest interes are ca explicaţie şi faptul că începând cu secolul al XVII-lea, se promova ideea unui „ţar-muncitor", care munceşte şi conduce pentru binele poporului său [26]. Respectiv, construcţia timp de 6 ani a trei clădiri noi în Chişinău, în care la momentul anexării existau doar două case mai impunătoare – ale boierilor Balş şi Krupenski, vine să confirme politica ţaristă de a demonstra intenţia bună a „eliberării" şi de a crea, în persoana nobilimii, o bază socială care să susţină şi să promoveze politica imperială.

În continuarea acestei zile, Alexandru I a avut întrevederi, după cum a consemnat A.I. Mihailovski-Danilevski, „mai întâi cu preoţimea noastră, apoi cu episcopul armean, funcţionarii militari şi civili, nobilimea, negustorimea şi evreii" [27]. La fel împăratul a primit în audienţă pe postelnicul Mavrocordat, trimisul Domnitorului Moldovei [28], care a venit cu un mesaj de felicitare pentru Împărat în legătura cu vizita acestuia la Chişinău. După care ţarul a luat prânzul, la care, pe lângă suita imperială, au fost invitaţi mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni, rezidentul plenipotenţiar al Basarabiei A. Bahmetev, guvernatorul civil şi postelnicul Mavrocordat [29].

În aceeaşi zi ţarul Alexandru I s-a întâlnit cu graful Aracceev, venit la Chişinău, şi cu soţia rezidentului plenipotenţiar Victoria Bahmetev, care a fost decorată cu panglica lui Alexandru Nevski [30].

Seara, în sala special amenajată din timp de lângă casa lui Teodor Krupenski, suveranul a asistat la primul bal local, dat în cinstea înaltului oaspete, la care, conform datelor prezentate de A. Mihailovski-Danilevski, ar fi participat peste 600 de persoane [31]. Numărul impunător de persoane participante la bal denotă, pe de o parte, faptul că boierimea locală manifesta interes faţă de stabilirea relaţiilor cu reprezentanţii administraţiei imperiale, iar pe de altă parte, şi buna organizare a evenimentului realizat de familia Bahmetev, în calitate de reprezentanţi ai politicii imperiale.

Deşi, după cum am menţionat, Victoria Stanislav Bahmetev a pregătit societatea din Chişinău pentru întâlnirea cu împăratul, aceasta nu a avut rezultatul scontat, deoarece la bal au sosit boieri din toată Basarabia care nu erau cunoscuţi cu noua „modă" promovată de soţia guvernatorului Bahmetev şi nu au frecventat lecţiile profesorului de dans din Viena. Astfel, A.Veltman relatează că „cucoanele sosite s-au îmbrăcat în tot luxul Orientului şi al Europei, şi dacă soţia viceregelui, ca o bună gospodină, n-ar fi observat la timp îmbrăcămintea oaspeţilor, Împăratul ar fi găsit toate cucoanele învelite în şaluri turceşti scumpe, iar boierii în căciuli şi papuci pe deasupra meşilor galbeni şi roşii" [32]. În ultima clipă toate aceste veşminte orientale au fost aruncate după colonadă, şi o linişte totală s-a lăsat în momentul când în sală şi-a făcut apariţia Alexandru I care rapid a fost înconjurat de oaspeţii prezenţi la bal, în primul rând fiind femeile, al doilea rând formându-l boierii de rang înalt, după care urmau boierii din categoriile a doua şi a treia [33].

Atmosfera de linişte apăsătoare a societăţii abia ieşite din ermitajul oriental l-a obosit pe „Sfinxul din Nord" obişnuit cu ritmul vibrant al petrecerilor din Petersburg şi Viena. Aceasta în pofida faptului că pentru bal, conform devizului de cheltuieli prezentat de nobilime, au fost aduşi aproximativ 20 de muzicanţi din oraşul Tulcin, Ucraina [34]. Pe lângă aceştia, suveranul a mai ascultat pe vestiţii lăutari moldoveni, Barbu Lăutaru şi pe Năstase din Botoşani, aduşi, de dincolo de Prut, de postelnicul Mavrocordat şi de boierii Plaghino şi Pantazoglu, veniţi să-l salute pe monarh din partea domnului Moldovei [35]. Dansul l-a deschis într-un mod strălucit generalul Miloradovici, care dansase cu zece ani mai înainte în Principatele Române, încât cuconiţele îl porecliseră nu doar „le sauveur", dar şi „le sauveur de Bucarest". Împăratul a apărut, într-o poloneză, cu soţia guvernatorului plenipotenţiar, Victoria-Octavia Stanislav Bahmetev, datorită căreia serbarea a avut o înfăţişare europeană. Privind dansul local – „mititica", suveranul a întrebat întrucâtva mirat: „Est-il possible que ce „mititiki" puisse amuser ces dames et ces messieurs?". Apoi, el a invitat-o la un dans pe frumoasa Pulheriţa Varfolomeu. Naiva fată a sărdarului n-a putut, desigur, să producă o impresie vie asupra lui Alexandru; întrebată, dacă frecventează balurile (era primul ei bal), Pulheriţa a răspuns: „Non, sire, parce que ma tante Elise ne se porte pas bien". Era tot ce-au înregistrat contemporanii. Dar pentru „perla cuconiţelor", şi mai cu seamă pentru orgoliosul ei părinte – Iordache Varfolomeu [36], „dansul imperial" a însemnat mult, îndreptăţind atribuirea poeziei

lui Puşkin *Fecioara*, Pulheriţei [37]. La bal monarhul a stat aproximativ o oră, după care a plecat.

Vizita lui Alexandru I la Chişinău a marcat începutul unei noi etape în evoluţia Basarabiei, deoarece în timpul vizitei Împăratul a adoptat, la 29 aprilie 1818, Regulamentul despre organizarea administrării Basarabiei prin care regiunea a primit statutul de autonomie limitată şi provizorie în componenţa Imperiului Rus. Prin rescriptul emis pe numele general-locotenentului Bahmetev, Alexandru I a adoptat proiectul alcătuit de acesta despre administrarea regiunii Basarabia şi instituirea altor instituţii. Ţarul a acordat împuterniciri lui Bahmetev cu menţiunea: „Doresc ca Dumneavoastră să treceţi la realizarea şi aplicarea acestui Regulament pe parcursul acestui an” [38]. *Conform aceluiaşi Regulament, categoria socială privilegiată a boierilor din Basarabia a fost suprimată şi egalată în drepturi cu dvorenimea din guberniile interne ruse şi integrată în ea. Nobililor din Basarabia li se acordă în egală măsură drepturile şi privilegiile pe care le deţinea nobilimea rusă. Totodată, acesteia i se păstrează toate drepturile, privilegiile, rangurile deţinute până la anexare, adică specifice categoriei sociale a boierilor* [39]. În Regulament este specificat că nobilii din Basarabia beneficiază de toate drepturile şi privilegiile de care dispun reprezentanţii acestei categorii sociale prin *Hrisovul despre drepturile, libertăţile şi privilegiile dvorenimii* [40], *acordată de împărăteasa Ecaterina a II-a, la 21 aprilie 1785.* Egalarea în drepturi a nobilimii din Basarabia a fost una dintre tacticile utilizate de către administraţia ţaristă în scopul atragerii nobilimii de partea sa, pentru crearea unei baze sociale care să susţină ideile imperiale ruse.

După adoptarea şi promulgarea Regulamentului despre organizarea administrativă a regiunii Basarabia, Alexandru I, împreună cu suita imperială, părăseşte oraşul Chişinău plecând spre Tiraspol. În drum ţarul a vizitat cetatea Bender/Tighina, a dat ordin să se construiască peste Nistru un pod şi a părăsit teritoriul Basarabiei [41]. Faptul că, trecând prin Basarabia, împăratul Alexandru I a vizitat două dintre cele mai importante cetăţi: Hotin şi Tighina vine să confirme încă o dată interesul administraţiei ţariste pentru acest teritoriu, care nu reprezenta decât acel „cap de pod” spre Balcani sau o frontieră temporară care trebuia extinsă până la Constantinopol.

După plecarea monarhului din Basarabia, locuitorii încă mult timp se mândreau cu faptul că Alexandru I a numit Basarabia „regiune de aur” [42].

Analiza vizitei lui Alexandru I la Chişinău în anul 1818 ne permite să stabilim că la momentul anexării şi în primul deceniu după anexare nobilimea basarabeană reprezenta un melanj de „mode şi veşminte” între Occident şi Orient, realizat atât sub influenţa situaţiei interne, cât şi a celei externe. Iar manifestarea identităţii etnice se intercalează cu cea socială, căci, pe de o parte, boierii pledau pentru păstrarea legilor autohtone, pentru păstrarea tradiţiilor şi obiceiurilor, dar, pe de altă parte, boierii se agăţau de orice posibilitate pentru a se putea identifica cu titlul de boier, pentru a putea beneficia de drepturile şi privilegiile specifice acestei categorii sociale. Aceeaşi situaţie o relatează, în 1823, şi viceguvernatorul Basarabiei, Vighel, care susţine că boierii din Basarabia ar semăna foarte mult cu dvorenii din Imperiul Rus: „Asemănarea între modul de viaţă al moldovenilor bogaţi şi strămoşii noştri, spre ruşinea noastră, este

frapantă. Numele de boieri, îmbrăcămintea lor lungă, barbele lungi, căciulile înalte, blănurile bogate, cu care ei se acopereau, ignoranţa lor, incultura lor, grosolănia lor, toate amintesc despre demnitarii de la curtea ţarului" [43].

Totodată, impresiile lăsate de nobilimea basarabeană asupra suitei imperiale şi funcţionarilor ruşi se explică şi prin componenţa acestei categorii sociale. După cum menţionează viceguvernatorul Basarabiei Vighel, după anexare în Basarabia au rămas vreo 7–8 familii care provin de la boieri vechi din Moldova, şi anume: Sturdza, Balş, Rosseti, Donici, Krupenkhi, Paladi, Catargi şi Râşcanu. În rest, ceilalţi nobili, numărul cărora ajunge la 80, au fost slugi la boieri până la ultimul război dintre Rusia şi Turcia, în timpul căruia s-au alăturat la armata rusă, au ocupat diferite funcţii, şi-au acumulat capitaluri însemnate şi, folosindu-se de circumstanţa că boierii timp de 18 luni trebuiau să-şi vândă moşiile, şi-au achiziţionat şi proprietăţi funciare, înscriindu-se astfel în rândul nobilimii basarabene [44]. De fapt, prin aceste date autorul accentuează că în Basarabia, după anexare, a apărut un număr mare de boieri falşi şi oportunişti, care, beneficiind de faptul că prima Comisie pentru confirmarea nobleţei, care a funcţionat în regiune, a studiat superficial dosarele boierimii care au obţinut recunoaşterea titlului nobiliar. Toate acestea au afectat, desigur, calitatea acestei categorii sociale luate în ansamblu şi este puţin probabil ca această „nouă nobilime" [45], care punea accentul în primul rând pe beneficierea de privilegiile şi drepturile specifice acestei categorii sociale, să contribuie la păstrarea valorilor naţionale.

Astfel, vizita lui Alexandru I la Chişinău a avut o semnificaţie deosebită, fiind un pas important în stabilirea relaţiilor dintre nobilimea basarabeană şi administraţia imperială, în persoana împăratului. Desigur, trebuie să menţionăm că nici „modă" introdusă de Victoria Bahmetev, nici lecţiile de dans date de profesorul din Viena, şi cu atât mai mult nici colonadele artificiale urgent create, inclusiv parcul, nu au fost decât un „spectacol" bine regizat al autorităţilor ţariste, pentru a demonstra activitatea lor în noua regiune, prosperarea şi dezvoltarea teritoriului anexat. Căci încă multă vreme la sărbătorile nobilimii sunau cântece lăutăreşti, iar parcul, după cum menţionează viceguvernatorul Basarabiei Vighel, a devenit păşune pentru animalele locuitorilor Chişinăului. Totuşi, acest joc al aparenţelor a avut un rol important în „educarea", „disciplinarea" noii categorii sociale, create conform Regulamentului adoptat la 1818 – cea a nobilimii. Demonstrarea modului cum ar trebui să fie un nobil, cum ar trebui să se comporte în societate vine să accentueze dorinţa administraţiei imperiale ţariste de a face dovadă rolului său civilizator. Totodată, a contribuit la afirmarea şi promovarea în rândurile populaţiei a ideii existenţei că în persoana ţarului acesta va găsi un „părinte" care va avea grijă şi va apăra creştinii din teritoriul dintre Prut şi Nistru.

Note:

1. Simona Nicoară, *Mentalităţi colective, Imaginarul social, Istoria de durată lungă*, Cluj-Napoca, 2009, p. 182.
2. Despre evoluţia sentimentului de insecuritate în societatea românească în epoca modernă, a se vedea detaliat: Toader Nicoară. *Sentimentul de insecuritate românească la începuturile timpurilor moderne 1600–1830*, Cluj-Napoca, 2006.

3. Dumitru Constantin Moruzi – născut la 2 iulie 1850, în familia lui Constantin şi Ecaterina, la Iaşi, dar copilăria, începând cu vârsta de patru ani, şi-a petrecut-o în Basarabia, la moşiile Dănuţeni, Cosăuţi, Ciripcău, iar iernile la Chişinău. Educaţia a primit-o la început în familie, apoi a studiat la Liceul „St. Louis" din Paris. Participă, ca supus al ţarului, în calitate de translator, la războiul ruso-româno-turc din 1877–1878. Ulterior, din cauza unei certi cu părinţii, având ca motiv căsătoria cu o persoană care nu corespundea titlului său princiar, refuză cetăţenia rusă şi acceptă cetăţenia română. În România ocupă câteva funcţii modeste (adminstrator al plasei Constanţa, subperfect la Sulina), după care se stabileşte la moşia Tătăreşti, unde scrie principalele sale opere: *Basarabia şi viitorul ei* (1905), *Ruşii şi Românii* (1906), *Înstrăinaţii* (1910), *Cântece basarabene* (1912), *Pribegi în ţara răpită* (1912) etc.
4. Alexandru Boldur, *Istoria Basarabiei,* volumul II, Chişinău, 2016, p. 14.
5. Dumitru C.Moruzi, *Ruşii şi Românii* (cu o prefaţă de N. Iorga), Chişinău, 2001, p. 103.
6. *Ibidem*.
7. Gheorghe Bezviconi, *Familia Krupenski în Basarabia.* În: *Din trecutul nostru*, anul VII, nr. 10, Chişinău 1939, p. 28. A se vedea detaliat: *Arhiva Naţională a Republicii Moldova* (*ANRM*), fondul 88, inv. 1, d. 4.
8. Ал. Крупенский, *Краткий очерк о бессарабском дворянстве 1812–1912. К столетнему юбилею Бессарабии.* СПб, 1912, с. 57.
9. *ANRM*, F., 88, inv. 1, d. 1981, f. 2, 2 verso.
10. *ANRM*, F., 88, inv. 1, d. 39.
11. А.И. Михайловский-Данилевский, *Записки А.И. Михайловскаво-Данилевскаго 1818 год.* В: *Исторический вестник*, 1892, т. 48, № 5, с. 360-373.
12. Ал. Велтман, *Воспоминание о Бессарабии 1818–1824*, СПб, 1940.
13. Ал. Крупенский, *Краткий очерк о бессарабском дворянстве 1812–1912. К столетнему юбилею Бессарабии*, СПб, 1912, с. 24
14. G. Bezviconi, *Semimileniul Chişinăului*, Chişinău, 1996, p. 33, 36.
15. *Cervoneţ* (de la polon. – *czerwony* – frumos, de aur) – monedă de aur rusească, de o valoare de 3 ruble, similară ducatului sau ţechinului italian. Denumirea cervoneţului provine de la culoarea aurului de probă înaltă. Primii cervoneţi care corespundeau standardului – ducatului din aur (3,4 gr) au început a fi bătuţi în Rusia în 1701, la dispoziţia lui Petru cel Mare. În sec. al XIX-lea, până în 1841, cervoneţul era bătut în Sankt Petersburg şi în Varşovia, din aur de o calitate înaltă. Potrivit altor surse, monedele turceşti care circulau în Basarabia se limitau în fond la „…cervoneţii turceşti care se află în circulaţie în număr destul de mare în această provincie". Prin dispoziţia guvernatorului civil I.M. Hartingh din 29 decembrie 1813, s-a interzis ca această monedă se fie primită în vistieria statului, sub pretextul cantităţii reduse şi calităţii proaste a aurului şi din cauza instabilităţii cursului, care putea cauza vistieriei mari prejudicii. *Cervoneţi* erau şi ducaţii olandezi, care circulau în Basarabia la cursul de 12 lei şi ducaţii austrieci – la cursul de 11 lei şi 30 parale. Din decizia Consiliului Suprem al Basarabiei din 23 mai 1824, aflăm că după 1812 „în circuit în Basarabia erau mulţi cervoneţi olandezi şi austrieci. Cursul cervoneţului olandez în popor şi la încasarea lui în vistierie era echivalat cu 14 lei, iar a cervoneţului austriac – cu 13 lei 30 parale" (Valentin Tomuleţ, *Basarabia în epoca modernă (1812–1918) (Instituţii, regulamente, termeni).* Ediţia a III-a, revăzută şi adăugită. Iaşi, 2014, p. 165).
16. *ANRM*, F. 88, inv. 1, d. 39, f. 12
17. Numărul boierilor care locuia în Chişinău, la acel moment, era foarte mic, din considerentul că majoritatea dintre ei se aflau pe moşiile lor din diferite ţinuturi ale Basarabiei.

18. Ал.Крупенский, *Краткий очерк о бессарабском дворянстве 1812–1912. К столетнему юбилею Бессарабии.* СПб, 1912, с. 24
19. А.И. Михайловски-Данилевский, *Записки А.И. Михайловскаво-Данилевскаго 1818 года.* В: *Исторический вестник, 1892*, т. 48, № 5, с. 362.
20. *ANRM*. F. 88, inv.1, d. 39, f. 26, 28 verso.
21. *Ibidem*, f. 28-28 verso.
22. Dinu Poştarencu, *O istorie a Basarabiei în date şi documente (1912–1940)*, Chişinău, 1998, p. 94
23. Ал. Крупенский, *Краткий очерк о бессарабском дворянстве 1812–1912. К столетнему юбилею Бессарабии*, СПб, 1912, с. 23.
24. *ANRM*. F. 88, inv. 1, d. 39, f. 5-7.
25. Dinu Poştarencu, *O istorie a Basarabiei în date şi documente (1912–1940)*, Chişinău, 1998, p. 95-96.
26. Ю.М. Лотман, *Беседы о русской культуре. Быт и традиции русского дворянства* (*XVIII – начало XIX века*), СПб., 1994, с. 19.
27. Dinu Poştarencu, *O istorie a Basarabiei în date şi documente (1912–1940)*, Chişinău, 1998, p. 95.
28. G.Bezviconi, *Semimileniul Chişinăului*, Chişinău, 1996, p. 33.
29. А.И. Михайловский-Данилевский, *Записки А.И. Михайловскаво-Данилевскаго 1818 года.* В: *Исторический вестник*, 1892, т. 48, № 5, с. 362.
30. *Ibidem*, с. 362.
31. *Ibidem*, с. 362.
32. Ştefan Ciobanu, *Chişinăul*, Chişinău, 1996, p. 24-25.
33. Ал. Крупенский, *Краткий очерк о бессарабском дворянстве 1812–1912. К столетнему юбилею Бессарабии*, СПб, 1912, с.24
34. *ANRM*. F. 88, inv. 1, d. 39, f. 10-10 verso.
35. G. Bezviconi, S. Calimachi, *Puşkin în exil*, Bucureşti, 1947, p. 69-70.
36. Iordache Varfolomeu reprezintă tipul boierului nou care se afirmă în Basarabia după anexare. Acesta, de la ciubucciu pe scăricica butcii prinţului Moruzi obţine la început gradul boieresc de culcer, apoi în schimbul unei mulţumiri lui Scarlat Calimachi obţine gradul boieresc de vel-serdar. Temându-se de răzbunarea turcească, el s-a hotărât să se aşeze în părţile dintre Prut şi Nistru asigurându-şi averea sub pavăza rusească. În Basarabia s-a înconjurat cu luxul pretenţios, care trebuia să-i asigure, printr-o largă ospitalitate, prietenia şi sprijinul noii stăpâniri, lasând uitării trecutul său prea dubios, iar dansul fiicei sale cu împăratul Imperiului Rus – Alexandru I a dus la creşterea încrederii în importanţa personalităţii sale. A se vedea detaliat: G. Bezviconi, S. Calimachi, *Puşkin în exil*, Bucureşti, 1947, p. 67.
37. G. Bezviconi, S. Calimachi, *Puşkin în exil*, Bucureşti, 1947, p. 69-70.
38. Conţinutul restrictului emis de Alexandru I la adoptarea Regulamentului despre organizarea administrativă a Basarabiei *a se vedea detaliat*: A. Nakko, *Бессарабская область в историческом, экономическом и статистическом отношении* (рукопись), Кишинев, 1879, л. 55 об-56 об., (Manuscrisul se păstrează în fondul de manuscrise al bibliotecii Universităţii de Stat din Odesa).
39. *Полное собрание законов Российской Империи.* собр. I, т. XXXV, 1818, № 27357, Санкт-Петербург, 1818, с. 229-232.
40. Hrisovul emis la 21 aprilie 1785 de către Ecaterina a II-a (*Грамота на права, вольности и преимущества благородного российского дворянства*), prin care

nobilimii ruse i se acordă un şir de privilegii: drepturi personale (apărarea integrităţii corporale, dreptul la deţinirea blazoanelor proprii, serviciul de stat devine opţional); drepturi la proprietate (dreptul la deţinerea proprietăţi funciare şi a ţăranilor şerbi, scutirea de toate taxele şi impozitele, dreptul de a se ocupa cu activitatea industrială şi comercială, dreptul la crearea unui organ al nobilimii – Adunarea Nobilimii) etc. A se vedea detaliat: *Полное собрание законов Российской Империи*, собр. I, т. XXII, 1785, № 16187, Санкт-Петербург, 1785, с. 344-358.

41. А.И. Михайловский-Данилевский, *Записки А.И. Михайловскаво-Данилевскаго 1818 года.* В: *Исторический вестник*, 1892, т. 48, № 5, с. 362.
42. Ал. Крупенский, *Краткий очерк о бессарабском дворянстве 1812–1912. К столетнему юбилею Бессарабии*, СПб, 1912, с. 25.
43. Л.С. Берг. *Бессарабия, страна-люди-хозяйство*, Петроград, 1918, с. 100.
44. Ф.Ф. Вигель, *Замечания на нынешнее состояние Бессарабии, писано в октябре 1823 года*, Москва, 1892, с. 4.
45. F.F. Vighel prezintă tipajul boierului-nou din Basarabia, care are drept scop principal achiziţionarea moşiilor, îmbogăţirea rapidă şi ocuparea funcţiilor administrative în baza istoriei a două persoane I.Pruncul şi Bălănescu Rosseti. A se vedea detaliat: Ф.Ф. Вигель, *Замечания на нынешнее состояние Бессарабии, писано в октябре 1823 года*, Москва, 1892, с. 12.

„PROBLEMA ROMÂNEASCĂ" ÎN RAPORTURILE FRANCO-RUSE (1855–1856)

Drd. Eugen-Tudor SCLIFOS
Institutul de Istorie al AŞM

„Romanian problem" in Franco-Russian relations (1855–1856)
Summary

„Romanian problem" has occupied an important place in the foreign policy of Great Powers, after the Crimean War. Paradoxically, Russia gave its adhesion to the project of unification of the Romanian Principalities. Obviously Russia sought other purposes for avoid diplomatic isolation. Thus, after the Crimean War it is obvious an rapprochement between France and Russia. During the years 1855–1856, the tsarist diplomacy was not interested in the question of the union of the Roumanian Principalities, but in the problem of the southern Bessarabia. French ambassador in Petersburg, Charles Auguste de Morny supported the idea that Russia must to preserve southern Bessarabia. He was a devoted supporter of a Franco-Russian alliance, and in this southern Bessarabia was a small price for it. In all meetings between Morny and Chancellor Gorceacov the Bessarabian question is most extensively debated, because Russia did not want to concede this part, which guarantee access to the Danube. Russian Chancellor need french suppport in this matter, saying that Bolgrad is the center of bulgarian colony, and it is impossible to cede in this point. After a new conference in Paris in 1857, finally the southern of Bessarabia rejoin in the composition of the Principality of Moldova.

Războiul Crimeii, care a fost un nou episod al disputatei chestiuni orientale, a „zdrunciunat" mitul invincibilităţii „colosului moscovit" [1]. Au urmat schimbări majore de „reculegere" în politica externă şi în cea internă, care au dus la inaugurarea unei noi ere de reforme [2]. Istoricul sovietic V. N. Vinogradov percepe acest moment drept un triumf al coaliţiei occidentale în faţa „barbariei ruse" şi mult visata revanşă a Franţei în faţa Imperiului Rus, pentru eşecul răsunător al împăratului Napoleon de la Moscova [3], ţarul Nicolae I fiind principalul „vinovat" [4] pentru înfrângerea umilitoare.

După terminarea războiului „problema românească" a ocupat un loc important pe agenda politicii externe a Marilor Puteri, devenind o problemă dezbătută intens de areopagul european [5].

În luna martie, când se întrezărea posibilitatea încheierii conflictului armat din Crimeea, diplomaţia europeană a fost chemată, pentru a-şi juca rolul, deşi Anglia dorea continuarea războiului pentru a „îngenunchea" Rusia definitiv [6]. Astfel, pe ordinea de zi a viitoarei conferinţe de la Viena au fost incluse chestiunile liberei navigări pe Dunăre şi cea a reorganizării Principatelor Române [7].

Conferinţa s-a deschis la Viena în 15 martie 1855, sub preşedinţia ministrului austriac al afacerilor externe, contele Buol. Rusia era reprezentată de viitorul cancelar Mihail Gorceakov [8] şi consilierul Titov [9]. Încă de la primele şedinţe s-a pus în discuţie viitorul Principatelor, care doreau să fie eliberate de sub „jugul de fier" rusesc şi menţinerea capitulaţiilor cu Poarta. Chestiunea Unirii Principatelor Române a fost discutată în şedinţa din 17 martie 1855. Referitor la proiectul de Unire a celor două Principate, Mihail Gorceakov declara că guvernul de la Petersburg nu este de acord cu utilizarea sintagmei de „protectorat" [10], care urma să reglementeze raporturile dintre Rusia şi Principate. Argumentele invocate de plenipotenţiarul rus era faptul că acest termen nu se regăseşte în niciun tratat încheiat între Rusia şi Imperiul Otoman, nu este utilizat nici în Regulamentele Organice [11] sau în oricare alt document emis de cancelaria imperială rusă [12]. Plenipotenţiarul francez, baronul de Bourqueney, a fost cel care a îndeplinit cu „satisfacţie" cererea diplomatului rus, fiind şi cel care a propus înlocuirea termenului „protectorat" cu cel de „protecţie", văzut drept un principiu de drept internaţional. Mihail Gorceakov declara că noua stare de lucruri, instituită după război, nu trebuie să aducă atingere privilegiilor de care se bucurau Principatele până la momentul de faţă. Reprezentantul francez şi cel britanic au declarat în unison că nu doresc altceva decât ameliorarea situaţiei precare în care se află Principatele, care au fost de atâtea ori teatru de război, şi le-a slăbit considerabil [13]. Pe lângă această constatare cu privire la protectoratul rusesc, viitorul cancelar al Rusiei a venit cu soluţii pentru îmbunătăţirea situaţiei din Principatele Române [14], cea mai importantă fiind cea cu referire la consultarea populaţiei, pentru a determina dacă Regulamentele Organice ar trebui menţinute sau abolite, de moment ce acestea constituiseră „baza organizării lor interioare" [15]. În discuţiile care au urmat, cancelarul Karl Nesselrode declara cu tărie că Principatele Române sunt „îndatorate" Rusiei, cea care le-a dat atâtea privilegii şi imunităţi. La aceste declaraţii, ministrul Afacerilor Externe al Franţei, contele Walewski a declarat că Rusia a exercitat o influenţă abuzivă în Principate, luând jumătate din teritoriul Moldovei, care era garantat de sultan, iar la conducerea celor două ţari româneşti s-au aflat persoane loiale Rusiei, fiind atent supravegheate de agenţii ruşi, care urmăreau cu atenţie fiecare mişcare a domnului [16].

De menţionat că planul de unire a celor două Principate era prezent şi în textul Regulamentelor Organice [17], elaborate în timpul ocupaţiei ruseşti din perioada anilor 1828–1834, realizate sub conducerea generalului Pavel Kiselev [18], care s-a bucurat de o „reputaţie" bună în epocă [19]. Prin urmare, ideea unirii a reprezentat argumentul de „forţă" al diplomaţiei ruseşti, în ceea ce priveşte acest proiect, venit la iniţiativa Franţei, lucru propus şi de Iordache Catargi [20], în timpul ocupaţiei militare ruseşti.

La conferinţa de la Viena atitudinea Rusiei a fost remarcată de istoricul american T.W. Riker. Deşi acesta aprecia meritul incontestabil al Franţei de a susţine principiul Unirii Principatelor, ce-l suprinde peste „măsură" era atitudinea cabinetului de la Petersburg: „lucru destul de curios, Rusia a fost aceea care înaintea tuturor a avut meritul de a fi venit în ajutorul cauzei româneşti" [21]. Istoricul român N. Iorga aprecia şi el rolul jucat de puterea „protectoare" la acel moment: „Rusia ştiuse a se arăta incontestabil

atât de înţeleaptă în fond, pe cât de generoasă în formă" [22]. Serge Gorianov înaintează punctul de vedere, precum că plenipotenţiarii ruşi de la Viena aveau trasat în fiecare chestiune [23], ce urma să fie dezbătută, un plan bine definit, în comparaţie cu planurile înaintate de ceilalţi plenipotenţiari, ceea ce nu a dus la niciun rezultat în ceea ce priveşte soarta Principatelor.

Către finele anului 1855, prin conceptele formulate de contele Buol, a venit iniţiativa „neaşteptată" a Austriei de a propune reprezentanţilor Marii Britanii şi Franţei ca să introducă în preliminariile păcii, din partea Rusiei, dispoziţia privind cedarea sudului Basarabiei Principatului Moldovei [24]. După cum anticipase corespondentul ziarului „Times" de la Viena, includerea în preliminariile păcii a cedării unei părţi din Basarabia a provocat la Petersburg un „tremendous storm" [25]. Publicaţia britanică atenţiona că această clauză o va priva de facto pe Rusia de una din consecinţele avantajoase obţinute în urma semnării tratatului de la Bucureşti din 1812 [26].

Iniţial, spre finele anului 1855, începutul anului 1856, diplomaţia rusă accepta cu „rezerve" această clauză „dureroasă şi umilitoare", fiind în postura „inedită" de a ceda un teritoriu. Cu toate acestea, guvernul de la Petersburg spera, totuşi, să evite executarea clauzei teritoriale cu sprijinul Franţei.

Istoricul sovietic E. Tarle înaintează opinia conform căreia guvernul rus a fost iniţial de acord cu cedarea sudului Basarabiei, pentru că nu avea nicio pârghie pe care să mizeze, nicio soluţie viabilă, nici măcar un eventual schimb de teritorii. Diversificarea atitudinii s-a datorat în mare măsură cuceririi Karsului [27], care făcea parte din Imperiul Otoman.

Chiar dacă fusese acceptată această prevedere, diplomaţii ruşi din capitalele europene i-au „tatonat" intens pe reprezentanţii oficiali francezi, în special, pentru a încerca soluţionarea chestiunii Basarabiei în interesul ţarismului. Mai mult decât atât, persoanele acreditate au încercat a soluţiona problema înainte de începerea Congresului de la Paris din februarie 1856.

În oraşul Darmstadt, unde ambasadorul francez Damrémont şi baronul rus Brunov luaseră în discuţie chestiunea sudului Basarabiei, a avut loc un moment pitoresc [28]. În timpul unui bal de la curtea germană, ambasadorul rus i-a cerut celui francez o întrevedere privată. În timpul acestei conversaţii diplomatul rus şi-a arătat afecţiunea la adresa Franţei, privind dorinţa împăratului francez de a realiza o pace durabilă, dar în acelaşi timp îşi arăta în mod deschis nemulţumirea la adresa propunerilor Austriei, mai ales că ea venise cu iniţiativa ca Rusia să cedeze sudul Basarabiei [29].

Abilul Brunov a încercat să obţină cel puţin vreo promisiune, care urma să fie utilă la viitorul Congres, pentru a soluţiona chestiunea sudului Basarabiei în interesul Rusiei. Acest moment ilustrează, într-o manieră clară, că diplomaţia rusă era interesată, în primul rând, de chestiunea Basarabiei, iar cât priveşte cea referitoare la unirea Principatelor, aceasta era una secundară sau chiar deloc importantă, aşa cum se va observa pe parcursul anului 1856.

Într-o manieră subtilă Brunov i-a sugerat lui Damrémont că Franţa şi Rusia s-ar putea înţelege reciproc la Paris, dar nu făcea referire la ceva anume. Cu siguranţă, era vorba de chestiunea Basarabiei, pentru că Brunov considera că Damrémont nu

are instrucţiuni clare asupra modului de a acţiona în această chestiune. Ambasadorul francez i-a trimis o depeşă contelui Walewski, în care i-a scris despre conţinutul întrevederii avute cu baronul Brunov, remarcând că nu a dat curs „avansurilor" primite de la acesta [30].

O altă situaţie elocventă a fost întrevederea de la Frankfurt dintre acelaşi baron Brunov, aflat în trecere, şi ambasadorul francez Montessuy. Diplomatul rus a vorbit cu patos despre dorinţa Rusiei de a încheia o pace de lungă durată, iar negocierile de pace, ce se vor deschide la Paris, să nu fie lungi. Din tonul vocii lui Brunov, diplomatul francez a înţeles că situaţia actuală, dar mai ales acceptarea preliminariilor păcii, „apăsa greu pe umerii Rusiei" [31]. Chiar dacă nu făcea referire direct la clauza referitoare la cedarea sudului Basarabiei, Brunov declara că Rusia face mari sacrificii pentru încheierea păcii. În finalul întrevederii acesta a accentuat cât se poate de clar că din cele trei puteri aliate, care au luptat împotriva Rusiei în războiul Crimeii, doar Franţa inspiră Rusiei o „veritabilă şi sinceră admiraţie" [32]. Aceasta era încă o probă certă a faptului că Rusia va încerca să mizeze pe sprijinul Franţei la negocierile de la Paris, mai ales în chestiunile oneroase pentru „demnitatea" Imperiului Rus. Unica chestiune în care Rusia va înainta revendicări va fi chestiunea cedării sudului Basarabiei, o problemă „socotită" mai „importantă" decât clauza cu privire la neutralizarea Mării Negre.

Odată cu apropierea Congresului de la Paris şi acceptarea de către Rusia a condiţiilor umilitoare impuse [33], Rusia dorea, pe de o parte, apropierea de Franţa [34], care nu o considera inamic [35], iar pe de altă parte – izolarea Marii Britanii. Diplomaţia rusă dorea să contracareze influenţa Marii Britanii din Balcani, mai ales că declaraţiile lui John Russell nu le picaseră bine, că războiul Crimeii ar fi fost unul al „civilizaţiei împotriva barbariei" [36], replicând la aserţiunea că Palmerston este un „provocator de războaie" [37]. Înaintea congresului s-a observat apropierea între guvernul francez şi cel rus, cu privire la unirea Principatelor, iar Marea Britanie părea să se orienteze spre Austria, care era percepută ca un factor de contrapondere în centrul Europei [38].

Plenipotenţiarul rus Brunov era primul reprezentant al Rusiei care sosea la Paris, unul dintre cei mai „fini moscoviţi" [39], pentru a sonda terenul şi a vedea poziţia Franţei faţă de Rusia. Guvernul imperial rusesc dorea să vadă dacă putea conta pe sprijinul necondiţionat al guvernului francez la negocierile de pace de la Paris şi dacă putea fi un sprijin pentru delegaţii ruşi, care trebuiau să facă faţă pretenţiilor exagerate venite din partea Marii Britanii. Baronul Brunov este primit în audienţă de contele Walewski, cu multă căldură, pe 14 februarie 1856, fiind asigurat de intenţiile guvernului francez de a încheia pacea. Ministrul de externe francez aprecia că Napoleon al III-lea s-a declarat gata să susţină interesele urmărite de Rusia la negocierile de pace, dar în măsura posibilităţilor. Baronul Brunov comunica, la 19 februarie, cancelarului Karl Nesselrode observaţiile sale cu privire la atitudinea Franţei. El aprecia că atitudinea guvernului de la Tuillerie este una conciliantă la adresa Rusiei „intenţia guvernului francez constă într-o dorinţă ardentă a lui Napoleon de a încheia cât mai repede pacea".

Realizând o analiză minuţioasă a primei întrevederi avute cu plenipotenţiarul rus, ministrul de externe Walewski, care între timp avea să devină „complicele" [40] Rusiei, s-a referit, în special, la chestiunile care preocupau diplomaţia rusă, precum că Anglia este principalul inamic al Rusiei, fiind cea care va cere ca regiunea Karsului să revină Imperiului Otoman, iar în chestiunea frontierei în Basarabia aceasta nu va admite niciun compromis, fiind susţinută în demersurile ei de către Austria [41].

În discuţiile avute cu contele Walewski, dar şi cu alte personaje cu rang înalt din Paris, baronul Brunov declara că până la sosirea celui de-al doilea reprezentant al ţarului la negocierile de pace, contele Orlov, el primise instrucţiuni clare să nu decidă nimic, ci doar să „asculte cu atenţie" propunerile venite din partea Franţei [42]. La acel moment cabinetul de la Petersburg considera prea devreme eventualitatea unei alianţe cu Franţa [43], deşi acest fapt era dorit cu insistenţă.

La 16 februarie 1856, în lipsa ministrului de externe francez, plenipotenţiarul Brunov este primit în audienţă de către Napoleon al III-lea, la Tuillerie, la ora 2 şi jumătate [44]. Pe lângă schimburile fireşti de politeţuri între cei doi, împăratul francez declară că guvernul francez este gata să susţină interesele ruseşti, în măsura posibilităţilor, nefăcând măcar o referire la vreo anumită problemă [45].

Delegatul rus Brunov a reuşit să intre în discuţie şi cu ducele Morny, fratele vitreg al împăratului francez, care era adeptul unei alianţe cu Rusia, în detrimentul uneia cu Marea Britanie. Acesta era asigurat de dorinţa Franţei de a îmbunătăţi relaţiile cu guvernul rus, dar considera prudent „tăcerea" Rusiei, pentru ca Franţa să reuşească să facă „tranziţia" de la alianţa cu Anglia spre una cu Petersburgul [46].

Impresiile reprezentantului rus de la Paris erau satisfăcătoare în ceea ce priveşte poziţia luată de guvernul francez, care se arată „conciliant" cu duşmanul recent învins. Răspunzând unei depeşe din partea cancelarului rus, care îl întreba despre poziţia Rusiei la acel moment şi dacă se poate spera la un rezultat favorabil intereselor ruseşti, baronul Brunov a declarat că tabloul general este unul avantajos Rusiei, dar trebuie eforturi apreciabile pentru a ajunge la un rezultat rezonabil. Franţa era considerat principalul sprijin pentru Rusia, iar Anglia principalul „deranj" pentru aceasta [47].

Înainte de începerea Congresului de la Paris a avut loc o întrevedere privată dintre Napoleon al III-lea şi cel de-al doilea reprezentant al Rusiei la negocierile de pace, Orlov [48]. Plenipotenţiarul rus îşi făcea speranţe în ceea ce priveşte susţinerea de care va beneficia Rusia la tratativele de pace din partea Franţei, mai ales în chestiunile de litigiu. Referitor la chestiunea Unirii Principatelor, plenipotenţiarul rus se declară „partizanul" unirii [49], deşi această chestiune ocupa un loc secundar pe agenda politicii externe a colosului rusesc [50]. Acesta nu primise instrucţiuni „speciale" în ceea ce priveşte Unirea Principatelor, aşa cum fusese cazul Basarabiei, dar diplomaţia rusă va adopta o poziţie favorabilă în această chestiune, doar dacă va avea sprijinul guvernului francez. Rusia urmărea, în principal, soluţionarea chestiunii sudului Basarabiei în detrimentul aliaţilor, dar şi problema neutralizării Mării Negre, care „lovea în orgoliul rusesc" de mare putere maritimă. Împăratul francez i-a dat de înţeles plenipotenţiarului rus că Rusia ar trebui să se resemneze în ceea ce priveşte delimitarea frontierei în favoarea Rusiei, dar ca o recompensă, Franţa nu ar protesta,

dacă aceasta va păstra Karsul. Franţa urma să depună eforturi considerabile în acest sens, dar s-a ciocnit de poziţia tranşantă a cabinetului Saint-James, care nu era de acord cu cedarea de teritorii Rusiei învinse. Plenipotenţiarul rus declara lui Nesselrode că acest litigiu, care se prefigura, va duce inevitabil la un adevărat „duel" diplomatic, o „răfuială" personală între reprezentanţii englezi şi trimişii ţarului la Paris, lucru care deja se preconfigura. Orlov scria la Petersburg că Anglia refuza „răsplata" Karsului. Cu toate acestea, plenipotenţiarul rus declara că diplomaţia rusă este fermă în această chestiune şi că va face apel la suveranul francez pentru a cunoaşte mersul negocierilor în această problemă. Împăratul Alexandru al II-lea, judecând la rece această chestiune, declară că nu prevede nimic bun în această chestiune [51].

Peste câteva zile, acelaşi diplomat Orlov se foloseşte de invitaţia de a lua parte la un prânz organizat de către Napoleon al III-lea pentru a obţine un „vot favorabil" din partea Franţei în chestiunea sudului Basarabiei, chestiunea cea mai „sensibilă" pentru ţarism [52], cea mai stringentă pentru guvernul de la Petersburg. Într-un cadru privat, Napoleon al III-lea i-a mărturisit plenipotenţiarului rus că cedarea Karsului este o mişcare inteligentă din partea diplomaţiei ruseşti şi consideră această cedare un schimb „echitabil" pentru sudul Basarabiei, dar ridică pretenţii insurmontabile pentru Austria şi Marea Britanie. Prin urmare, Franţa nu putea ridica de una singură această problemă în faţa aliaţilor, unica chestiune în care foştii aliaţi se sprijineau reciproc. În finalul întrevederii, împăratul francez a declarat lui Orlov că de fiecare dată când reprezentanţii ţarului vor fi puşi în dificultate la congres poate apela la el pentru soluţionarea oricărui litigiu [53].

Congresul de la Paris [54] îşi începuse lucrările la 25 februarie 1856, iar primul „incident diplomatic" avea loc să aibă deja peste două zile. Cauza acestei „neînţelegeri" se datora poziţiei adoptate de plenipotenţiarii ruşi Orlov şi Brunov, care în timpul unor întrevederi premergătoare deschiderii congesului cu lordul Cowley şi secretarul de stat Clarendon au declarat că vor cere congresului rectificarea frontierei în Basarabia [55] care să se facă în interesul Rusiei, lucru care i-a iritat vizibil pe britanici [56]. Prin urmare, mizând pe buna „dispoziţie" a împăratului Napoleon al III-lea, Orlov a avut „tupeul" să ceară o întrevedere împăratului francez, pentru ca problema Basarabiei să fie din nou discutată, făcând presiuni, că în caz contrar plenipotenţiarii ruşi vor părăsi conferinţa [57]. Lordul Clarendon a izbutit să obţină un prim „succes diplomatic", reuşind să-l convingă pe Napoleon al III-lea, dar şi pe ministrul de externe francez să nu-i acorde audienţă contelui Orlov. Cu toate acestea, situaţia devenea tensionată, iar Walewski avea mari dubii şi „ezita" să sprijine punctul de vedere rusesc în chestiunea delimitării frontierei în Basarabia.

La 8 martie 1856 contele Walewski punea iarăşi în discuţie necesitatea Unirii Principatelor, care ar trebui acceptată de congres. Preşedintele congresului afirma că problema unirii este una „indispensabilă" şi necesită o soluţionare rapidă. Reprezentantul englez împărtăşea aceeaşi opinie ca şi colegul său francez, dar considera necesar de a lua în seamă şi vocea populaţiei din cele două principate. Cum şi era de aşteptat, plenipotenţiarul otoman Aali-Paşa susţinea cu tărie ideea că separaţia celor două ţări româneşti este consecinţa naturală a evidentei deosebiri dintre cele două [58].

La această opinie se ralia şi reprezentantul austriac, contele Buol, care nu vedea nicio justificare pentru unirea celor două state româneşti. Delegaţia rusească, prin vocea contelui Orlov, era mai „tăcută” şi moderată în declaraţii, sprijinind punctul de vedere francez, dar în principiu era „partizană a Unirii” [59]. Plenipotenţiarii ruşi opinau că problema românească necesită o soluţionare în interesul acestora. Contele Orlov s-a mărginit să declare că unirea este unica soluţie pentru ca aceste două provincii „văduvite de soartă” să fie prospere [60]. Cu toate aceste aprecieri favorabile realizării năzuinţei româneşti, cabinetul de la Petersburg nu considera problema unirii deja înfăptuită, necesitând, în acest sens, o amplă analiză la faţa locului, lucru care îi convenea diplomaţiei ruseşti.

În timpul Congresului de la Paris, diplomaţia rusă a fost tăcută în problema Unirii [61], declarând într-o manieră „rezervată” că susţine proiectul înaintat de francezi cu privire la necesitatea unirii celor două Principate, care ar constitui o barieră insurmontabilă pentru Imperiul Rus, lucru pe care nu-l agreau [62]. Diplomaţia ţaristă, care era una oportunistă, a văzut în susţinerea proiectului de unire o „şansă”, care merita exploatată în scopul divizării Austriei şi a Imperiului Otoman de Franţa, care aveau puncte de vedere antagoniste. În acest context, istoricul V.N. Vinogradov [63] afirmă, în baza surselor de arhivă, că Rusia deşi încă nu semnase Tratatul de la Paris, când negocierile nu se terminase, se gândea deja la revizuirea acestuia, mai ales în ceea ce priveşte clauza referitoare la supremaţia Rusiei în Marea Neagră [64]. Deci, unica putere cu care Rusia putea întreţine relaţii cordiale şi nu avea ciocniri majore de interese era Franţa, iar unirea Principatelor era văzută drept unicul mijloc de raliere a celor două state.

Şi după semnarea Tratatului de la Paris din 30 martie 1856, Rusia se angajase să susţină proiectul de Unire a celor două Principate Româneşti. În acest sens, cancelarul Gorceakov a declarat că reprezentantul rus în comisia de reorganizare a Principatelor nu se va reîntoarce în Moldova şi Valahia, pentru a-şi termina „ancheta”, până când trupele austriece nu vor elibera teritoriul Principatelor [65]. Astfel, în timpul unei întrevederi dintre ambasadorul rus la Viena, Victor Balabin cu Richthoffen, reprezentantul Prusiei, în comisia pentru reorganizarea Principatelor, diplomatul rus aprecia că Rusia sprijină exprimarea liberă a populaţiei celor două principate în cadrul adunărilor ad-hoc [66]. Basily, reprezentantul rus din comisia Principatelor, avea aceeaşi poziţie ca şi colegul său Balabin cu privire că Rusia nu va întreprinde nicio acţiune, până ce trupele austriece nu eliberează Principatele [67].

Un eveniment important avea să se producă la începutul lunii august, cu repercusiuni importante asupra îmbunătăţirii raporturilor dintre Franţa şi Rusia. Morny avea să fie trimis la Petersburg [68] cu un dublu scop: să asiste la încoronarea noului ţar, dar şi să rezolve problemele „momentului”, survenite după semnarea Tratatului de la Paris. Sarcina era agreabilă pentru fratele vitreg al împăratului Napoleon al III-lea, care era caracterizat drept un „anglofob ferm” [69], dorindu-se a fi noul „artizan” al apropierii dintre Franţa şi Rusia [70].

Abia ajuns la Petersburg, Morny se confruntă cu problema sudului Basarabiei [71], o chestiune în care se va implica activ, susţinând cu tărie punctul de vedere al pleni-

potenţiarilor ruşi, înaintat la Congresul de la Paris. Principalul argument pe care se va baza acesta era faptul că Bolgradul era centrul coloniei bulgare, un teritoriu important pentru Rusia, care aparţine ei şi nu vedea un inconvenient ca aceasta s-o păstreze.

Prima impresie pe care a avut-o Morny după ce sosise la Sankt Petersburg era că „ruşii sunt umiliţi de pacea la care au subscris” [72]. Cancelarul Mihail Gorceakov insista asupra sacrificiului făcut de ţarism, mai ales cedarea sudului Basarabiei şi neutralizarea Mării Negre. Ţarul Alexandru al II-lea nu putea suferi această umilinţă. Dar aceştia doi nu ascundeau de Morny faptul că aveau speranţa şi dorinţa de a reveni la starea veche de lucruri. Morny nu îşi ascundea nemulţumirea faţă de colegul Wodehouse [73] că guvernul francez şi cel britanic au puncte de vedere diferite, în chestiunile litigioase, făcând referire la „mizerabila chestiune” [74] a Insulei Şerpilor, în această sintagmă încadrându-se şi problema Bolgradului, care nu avea valoare pentru el.

În numeroasele discuţii tête-à-tête dintre Morny şi Gorceakov, care au urmat în toamna anului 1856, se poate observa că doar o parte a „chestiunii româneşti” era discutată, anume cea referitoare la sudul Basarabiei. Cancelarul rus se plângea în permanenţă diplomatului francez, dacă lucrările de demarcaţie nu mergeau aşa cum doreau ruşii [75]. La rândul lui, Morny critica vehement intransigenţa arătată de britanici pentru „nesemnficativa” importanţă a Bolgradului pentru Marea Britanie.

Contele de Morny era nevoit să facă faţă reproşurilor venite din partea lordului de Granville [76] cu privire la maniera neloială a Rusiei privind executarea tratatului de la Paris de către Rusia [77], mai ales în ceea ce priveşte tărăgănarea cedării sudului Basarabiei către Principatul Moldovei [78]. De asemenea, Morny avea un oponent pe măsură în ambasadorul francez la Londra, Victor Fialin, conte de Persigny [79], „fanatic pro englez şi un antirus” [80] care vedea în problema sudului Basarabiei o criză europeană, necesitând implicarea personală a împăratului Napoleon al III-lea [81]. Cum se observă, Morny era în minoritate, în chestiunea Basarabiei, fiind susţinut în demersurile sale doar de ministrul de externe Walewski, dar şi în mod tacit de către Napoleon al III-lea, pus în dilemă.

Morny era atent la toate ştirile, care parveneau din capitalele europene, dar şi mersul lucrărilor de demarcaţie din Basarabia. Diplomatul francez era mereu „deranjat” că guvernul de la Tuillerie nu întreprinde acţiuni mai ferme, în chestiunea Bolgradului [82]. Comisarul Besson încercase diverse propuneri, dar nu se ajunsese la niciun consens [83].

Întreţinând o corespondenţă intensă cu Walewski, contele de Morny „ataca” cu orice oportunitate Marea Britanie şi poziţia ei ireconciliabilă, cerând în acest sens: „în numele reputaţiei noastre, a demnităţii noastre şi viitorului relaţiilor noastre cu Rusia de a nu ceda în acest punct” [84], fiind, după expresia istoricului Werner Mosse, primul „test” [85] al viabilităţii alianţei franco-britanice.

În discuţiile ulterioare cu Mihail Gorceakov, contele Morny a sesizat că acesta dorea o rezolvare a chestiunii basarabene în „tandem” cu guvernul francez [86]. Pe de altă parte, cum reiese dintr-un document din arhivele din Rusia [87], cancelarul Gorceakov era convins că problema sudului Basarabiei va fi tranşată în defavoarea

Rusiei, dar dorea să vadă dacă Franţa se va ţine de cuvânt. În optica sa, lupta diplomatică nu era pentru Bolgrad, ci pentru alianţa cu Franţa.

Astfel, convocarea unei conferinţe era soluţia cea mai bună, din moment ce diplomaţii ruşi insistau pe votul majorităţii, iar în acest context se miza pe faptul că Franţa, Prusia, Sardinia ar susţine cedarea Bolgradului Rusiei [88]. Walewski, la rândul lui, încerca să convingă ţările semnatare ale Tratatului de la Paris că unica soluţie în chestiunea Bolgradului era deschiderea unei noi conferinţe [89].

În acelaşi timp, cu eforturile lui Waleswki privind convocarea unei noi conferinţe, guvernul rus, prin „vocea" lui Gorceacov accentua faptul că Napoleon al III-lea ar trebui să rezolve această chestiune [90]. Morny şi Gorceakov erau foarte implicaţi în chestiunea sudului Basarabiei, căutând soluţii favorabile sau compromisuri favorabile pentru toţi. Cert este faptul că Rusia nu putea ceda pur şi simplu Bolgradul, aşa cum persistă în cererile lor diplomaţii englezi. Abilul Gorceakov „insinua", astfel că Napoleon al III-lea ar trebui să preia „frâiele" în această chestiune disputată.

După lungi negocieri, în decembrie 1856 s-a ajuns la decizia unanimă de convocare a unei noi conferinţe, pentru soluţionarea definitivă a chestiunii sudului Basarabiei. La Conferinţa de la Paris, din ianuarie 1857, Rusia a avut de pierdut în urma votului majorităţii, dar erau semne evidente a unei apropieri franco-ruse.

Note:

1. Alexandru Boldur, *Imperialismul rusesc în Balcani*, Chișinău, 1937, p. 2.
2. David Saunders, *Russia in the Age of Reaction and Reform 1801–1881*, London, 2014. Richard S. Wortman, *Scenarios of power: Myth and Ceremony in Russian Monarchy from the Peter the Great to the abdication of Nicholas II*, Princeton University Press, 2006, p. 193.
3. В.Н. Виноградов, *Балканская эпопея князя А.М. Горчакова, Москва,* 2005, с. 46: Idem, *Была ли связь между торжеством Франции в Крымской войне и ее разгромом под Седаном?* В: *Новая и новейшая история*, № 5, 2005, с. 38.
4. Idem, *Николай Первый в „крымской ловушке".* В: *Новая и новейшая история,* № 4, 1992, с. 27-40. Idem, *The personal responsability of Emperor Nicholas I for the coming of the Crimean War: an episode in the diplomatic struggle in the Eastern Question.* In: *Imperial Russian Foreign Policy*, by Hugh Ragsdale, V. N. Ponomarev, Cambridge University Press, 1993, p. 159-170. Istoricul Vinogradov, de asemenea consideră acest război drept unul care nu a fost necesar, rezultatele acestuia nu au fost de lungă durată, și au dus în cele din urmă la căderea celui de-al doilea Imperiu Francez. A se vedea în acest sens studiile: *Являлась ли Крымская война для союзников достойной сожаления глупостью?* В: *Славяноведение*, № 1, 2005, с. 3-19; *Была ли связь между торжеством Франции в Крымской войне и ее разгромом под Седаном?*. В: *Новая и новейшая история*, № 5, 2005, с. 38-50.
5. Iulian Oncescu, *Napoléon III, l'Europe et la formation de l'État National Roumain (1853-1870).* In: *Valahian Journal of Historical Studies*, nr. 11, 2009, p. 16.
6. Sylvain Blot, *Napoléon III, histoire de son règne*, Paris, 1899, p. 113.
7. Monica Marțincu, *Conferința de la Viena (1855) și Chestiunea Română.* În: *Congresul de Pace de la Paris (1856) prefaceri europene, implicații românești*, coord. Dumitru Ivănescu și Dumitru Vitcu, Iași, Editura Junimea, 2006, p. 31.

8. Julian Klaczko, *Deux chanceliers. Les missions du prince Gortchakof et les débuts de M. de Bismarck*. In: *Revue de Deux Mondes*, 15 juin 1875, p. 724. В.Н. Пономарев, *Дебют А.М. Горчакова в «большой политике» (Россия на Венской конференции 1855 г.,)*. В: *Канцлер А.М. Горчаков. 200 лет со дня рождения, Москва*, 1998, с. 86-87; Idem, *Финал долгой карьеры. К.В. Нессельроде и Парижский мир.* В: *Российская дипломатия в портретах*, Москва, 1992, с. 187.
9. А.Н. Петров, *Русские дипломаты на Венской конференции 1855 года*. В: *Исторический вестник*, т. XL, Москва, 1890, с. 23.
10. Asemenea plenipotențiarului rus prezent la conferința de la Viena, și contele Karl Nesselrode, în depeșa sa din 28 aprilie 1855 scria despre faptul că termenul de protectorat nu exprimă „întocmai" relațiile dintre Rusia și Principatele Române: „espresiea de protectorat nu esistă nicăieri în nici unu tractatu, nici în celu de Kainargi, nici în celu de București, nici în celu de Akiermanu, nici în celu de Adrionopoli. Rusia ar fi datu mai cu seama numai niște promisii, anume, de a veghia la fericirea principatelor. Acele promisii, cabinetul imperialu, le ar împlini și de acumu înainte, acumu ar voi a supune libertățile acelor provincii sancției dreptului europeanu al populilor; din aceastu punctu de vedere ar aprecia și elu conferințile de Viena cae mai adaoga încă noue siguranții cătri principiile „pe care se întemeiază esistența politică și națională a principatelor". Cuvântul acesta, în gândirea cancelarului rus, nu are vreo importanță, dar „elu aduce neliniște și impopularitate, sau spre a vorbi cu contele Nesselrode, elu dă ocasii la neînțelegeri, țelosii și încurcături", *Steaua Dunării*, 21 februari 1856, p. 70.
11. Rațiunea acestor legiuiri numite Regulamentele Organice a fost de ordin politic, așa cum rezulta din precizările făcute de Pavel Kiselev, în raportul către țarul Nicolae I: „La 1828, Guvernul imperial, folosindu-se de ocupațiunea Principatelor cu armatele noastre, a depus toate silințele ca în timpul guvernării provizorii să desăvârșească propusa organizare, ca o afacere neapărată pentru buna stare a unei țări megieșită de noi și ca o măsură care întărea temelia influenței noastre politice asupra Orientului. Îndemnat de vederi atât de înalte spre folosul și gloria Rusiei, cancelarul și contele Nesselrode a mijlocit înalta autorizație, după care Secretarul de stat Dașkov a fost trimis în Principate ca, conformându-se cu starea lucrurilor din țară, să schițeze un proiect de instrucțiuni pentru alcătuirea Regulamentelor" Paul Negulescu, George Alexianu, *Regulamentele Organice ale Valahiei și Moldovei. Colecția vechilor legiuri administrative*, vol. I, București, 1944, p. 32-33.
12. *British and Foreign State Papers 1854–1855*, vol. XLV, London, 1865, p. 58.
13. *Ibidem*.
14. Constantin Calmuschi, *Relațiunile politice ale Țărilor Române cu Rusia*, Galați, Tipografia „Buciumul Român", 1911, p. 248.
15. *Acte și documente, privitoare la renascerea României*, publicate de Gh. Petrescu, D. A. Sturdza, D. C. Sturdza, vol. II, București, 1889 (în continuare *Acte și Documente*), p. 623.
16. Louis Debrauz, *Le Traité de Paris du 30 mars 1856 étudié dans ses causes et ses effets*, Paris, 1856, p. 168.
17. Rușii au implementat aceste Regulamente Organice într-o manieră așa de subtilă că românii au crezut cu „desăvârșire" că urmează o „eră" de prosperare și împliniri naționale, când de fapt, așa cum aprecia I. C. Brătianu, aceste regulamente aveau menirea „să ne încenușească ca națiune, sau să le ardem noi pe ele", făcând aluzie la momentul anului 1848, când Regulamentul Organic a fost ars de către revoluționari.

În aceeași notă S. Albini, în lucrarea *Anul 1848 în Principate,* considera că modul de realizare a acestor legiuri nu este decât „preambulul anexării complecte a Principatelor la Imperiul Rusesc". E adevărat că în articolul 425 din Regulamentele Organice face referire la unire; „Originea, religia, obiceiurile și asemănarea limbei locuitorilor ambelor Principate conțin elementele unei uniri intime care a fost întârziată și împiedicată prin împrejurări întâmplătoare și de a doua mână. Foloasele și urmările binefăcătoare ce ar isvori din întrunirea acestor două popoare nu ar putea fi puse la îndoială. Elementele contopirei poporului moldo-valah sunt chiar puse în acest regulament prin asemănarea administrației ambelor țări", dar în realitate era un mijloc mai „convenabil" a Imperiului Rus de a le anexa mai ușor.

18. Generalul Pavel Kiselev este apreciat de Mihail Kogălniceanu, care a văzut în guvernarea sa una binefăcătoare pentru Moldova și Valahia, scriind că: „părea a răsplăti îndelungatele acte de râvnă și credință a părinților noștri către Rusia", Mihail Kogâlniceanu, *Opere Alese: Dorința partidei naționale în Moldova*, ediție îngrijită de G. Drăgan, București, Editura Cugetarea, p. 129. Istoricul Iorga îl caracterizează astfel pe Kiselev: „administrator de mare talent, anexionist convins care nu crede nici în dreptul la viață al națiunilor mici și nici în posibilitatea acestora de a face față imperiilor, și-a îndeplinit misiunea justificând încrederea suveranului său, veghind la aplicarea celei mai bune constituții posibile pentru Principate, în acord cu interesele Rusiei, al cărui mandatar era" în *Histoire des relations russo-roumaines*, Iassy, 1917, p. 275-276. A. Papadopol-Calimachi, *Generalul Pavel Kiseleff în Moldova și Țara Românească, 1829–1834. După documente rusești*, București, 1887. Menționăm și lucrarea lui N. Picolo, *Paul Kisseleff et les Principautés de Valachie et de Moldavie*, Paris, 1841.
19. Calitățile bune de administrator al Principatelor ale lui Kisselev sunt recunoscute în istoriografia rusă, iar acest moment important din lunga carieră diplomatică nu este pus în umbră. Menționăm în acest context câteva studii și lucrări, care ilustrează activitatea desfășurată de acesta în timpul ocupației militare rusești din Principate, după semnarea tratatului de la Adrianopol: О. В. Орлик, *П.Д. Киселёв как дипломат. Органические регламенты Дунайских княжеств / Российская дипломатия в портретах,* Москва,1992; А. Минин, *Граф П.Д. Киселёв: портрет министра как зеркало эпохи,* СПб, 2012. А. Заблоцкий-Десятовский, *Граф П.Д. Киселев и его время: материалы для истории императоров Александра I, Николая I и Александра II*, т. I, СПб., 1882. Nu în ultimul rând lucrarea de disertație a lui Роман Александрович Румянцев, *Военная и государственная деятельность Павла Дмитриевича Киселёва:1805–1862 гг.*, subcapitolul 1, din capitolul doi, intitulat *Полномочный председатель диванов (правительств) Молдавии и Валахии (1829–1834 гг.*, ilustrează, printr-o serie de documente inedite, activitatea de succes desfășurată de acesta în Principate. Tangențial activitatea sa este ilustrată în lucrarea istoricilor В.Я. Гроссул., Е.Е. Чертан, *Россия и формирование румынского независимого государства*, apărută la Moscova în 1969.
20. Gh.T. Chirileanu, *Ideea unirii la marele logofăt Iordache Catargi*. În: *Convorbiri Literare*, 43, (1909), p. 55.
21. T.W. Riker, *Cum s-a înfăptuit România. Studiul unei probleme internaționale 1856–1866*, Iași, 2000, p. 50.
22. N. Iorga, *Istoria Românilor. Unificatorii*, vol. IX, București, 1938, p. 266.
23. Serge Gorianov, *Le Bosphore et les Dardanelles. Étude historique sur la question des*

Détroits d›après la correspondance diplomatique déposée aux Archives centrales de Saint-Pétersbourg et à celles de l'Empire, Paris, 1910, p. 108-109; N. Dascovici, *La question du Bosphore et les Dardanelles*, Genève, 1915, p. 216-217.

24. Werner Eugen Mosse, *The rise and fall of the Crimean system, 1855–1871: the story of a peace settlement*, Macmillan, 1964, p. 26.
25. *The Times*, 3 january 1856, p. 7.
26. Publicația belgiană de orientare rusească minimaliza cedarea unei părți din Basarabia: „Il y est bien question d'une territoire dans la Bessarabie depuis Chotyn jusqu'au lac de Salzyzk, mais elle est présentée comme une simple rectification de frontières, et sur une trop petite largeur pour avoir l'importance qui lui avait donnée le Morning Post, en parlant d'une populations de 400.000 habitants", *Indépendance Belge*, 10 janvier 1856, p. 1.
27. H. Sandwich, *A narrative of the Siege of Kars*, London, 1856.
28. Damrémont către Walewski, Darmstadt, 15 janvier 1856, *Archives Ministère des Affaires Étrangères* (în continuare *AMAE*) Correspondance Politique, Hesse-Darmstadt, vol. 24, f. 67.
29. *Ibidem*, f. 68.
30. *Ibidem*, f. 69.
31. Montessuy către Walewski, Francfurt, 31 janvier 1856, *AMAE*, *Papier Agents Walewski*, vol. 21, f. 91.
32. *Ibidem*, f. 92.
33. Referindu-se la punctele pe care Rusia le accepta, periodicul *Steaua Dunării* aprecia: „Însă ore cunoscutele punturi nu cuprindu ceva în sine, ce se pare a nu se împăca cu demnitatea imperiului? Desigur că cedarea unei părți din Basarabiea pote fi așa privit, însă, aceasta s-au pretinsu mai nainte de a se ști de luarea Karsului, și acestu puntu formeaza unu forte importentu obiectu de schimbu care nu va retine neluată în considerație la tratațiile de pace. În altele, scopul acelei cedări pote a se ajunge cu mai puține sacrificii, și în punctul nu se vor afla dificultăți pentru lucrările păcii". În: *Steaua Dunării*, 25 februari 1856, p. 78.
34. Periodicul românesc de la Brașov, într-o traducere a unei publicații germane scria despre relațiile „prietenoase" existente între cabinetul de la Petersburg și cel de la Paris, înaintea debutului congresului păcii: „cu apropiarea congresului de pace se apropia și oglinda în care se pote privi la ascunsurile politicei puteriloru celoru mari. Se vede ca Rusia, cu primirea conditiuniloru de pace, are de cugetu a inteți spargerea alianției apusene, fiindca ea facia cu Francia arata o binevointia, aplecare si prietenia pe candu se nevoiesce de alte parte a isola Anglia în ochii Europei, dice „Wanderer". Mai mult decât atât „Cabinetulu rusesc a proiectatu de sine, ca scaunulu congresului se fia în capitala Franciei; elu în organelle sale oficiale a intonatu, unu tonu forte crutiatoriu pentru Francia". În: *Gazeta Transilvaniei*, 5 februarie 1856, p. 99.
35. „În aceia ce privește pe Francia, se poate zice cu hotărâre că nația franceză iubește și stimează pe rușu, se miră de curajul și abnegația lor, și le arată în fiecare ocazie compătimirea sa, atîtu în timpu scurtei armistiri în Crimeia, precum și în timpul trecerii prisonierilor ruși prin Francia. Prisonierii francesi, de asemine, suntu tratați de ruși ca niște frați". *Steaua Dunării*, 9 februari 1856, p. 55; Северная пчела, 26 января1856, с. 110.
36. В.Н. Виноградов, *Британский лев на Босфоре,* Москва, 1991, p. 101; Idem, *Лорд Пальмерстон в европейской дипломатии*. В: *Новая и новейшая история*, № 5, 2006, с. 23.

37. Ж.В. Петрунина, А.А. Шунейко, «*Воевода Пальмерстон»: образ английского политика в России XIX в.* В: *Диалог со временем*, Москва, 2011, с. 289.
38. *Gazeta de Moldavia*, nr. 103, 1856, p. 225.
39. Pierre de la Gorce, *Histoire du Second Empire*, vol. I, Paris, 1905, p. 460.
40. П.П. Черкасов, *За кулисами Парижского конгресса 1856 года*. В: *Новая и новейшая история*, № 1, 2012. с. 205.
41. La aceste aprecieri ale lui Walewski, baronul Brunov, în aceeași depeșă din 6/19 februarie 1856, adresată lui Karl Nesselrode, ajunsese la concluzia că ministrul de externe francez nu va susține pretențiile Angliei în Asia, nici cele ale Austriei asupra Basarabiei, dar o decizie finală va lua în funcție de interesele pe care acesta le va avea. Notabil este faptul că în timpul acestei prime întrevederi nu s-a pus în discuție problema unirii Principatelor Române, momentul respectiv putând fi interpretat că, de fapt, această chestiune era una secundară pentru diplomația rusă. Acest fapt va deveni și mai vizibil în a doua jumătate a anului 1856, când ambasadorii ruși din capitalele europene, în discuțiile avute cu diplomații francezi, problema sudului Basarabiei era mai prezentă în discuții, decât cea a Unirii Principatelor.
42. Brunov către Nesselrode, Paris, 7/19 février 1856, А.Н. Петров, *Русские дипломаты на Парижском Конгресс 1856 года.* В: *Исторический вестник*, Москва, 1891, с. 111.
43. Nicolae Corivan, *Unirea Țărilor Române în cadrul politicii europene*. În: *Studii*, 12, nr. 1, 1959, p. 161.
44. Brunov către Nesselrode, Paris, 7/19 février 1856, А.Н. Петров, *Русские*..., с. 111.
45. *Ibidem*, p. 112.
46. Brunov către Nesselrode, Paris, 7/19 février 1856, nr. 5, *Ibidem*, p. 114.
47. Brunov către Nesselrode, Paris, 7/19 février 1856, nr. 6, *Ibidem*, p. 117.
48. Orlov, unul din confidenții țarului Nicolae I, dar și al lui Alexandru al II-lea. Menționăm lucrările: А. Петров, *А. Орлов Алексей Федорович. – Русский биографический словарь*, Москва, 1905 (репр. воспроизв. Москва 1997; И.В. Оржеховский, *Самодержавие против революционной России (1826–1880 гг.),* Москва, 1982; Е.П. Кудрявцева, *Любимец императора Николая I.А. Ф. Орлов и его миссия на Ближнем востоке.* В: *Российская дипломатия в портретах*, Москва, 1992; А. Г. Чукарев, *Тайная полиция России 1825–1855.* Москва, 2005.
49. V. Vinogradov, *Cu privire la rolul diplomației ruse în unirea Țărilor Române*. În: *Studii*, nr. 2, 1959, p. 38.
50. Alexandru Vianu, *Relațiile franco-ruse în problema unirii*. În: *Studii*, 12, nr. 1, 1959, p. 198.
51. Orlov către Nesselrode, 14 février 1856, С.С. Татищев, *Император Александр II. Его жизнь и царствование*, т. I, Москва, 1903, с. 191.
52. Владислав Гросул, *Парижский Конгресс 1856 г. и формирование новой юго-западной границы России.* В: *Русин*, № 2, 2006, с. 95.
53. Orlov către Nesselrode, 19 février 1856, С.С. Татищев*, Император*..., с. 192.
54. Dan Berindei, *Congresul și tratatul de la Paris (1856). O „radiografie" și un bilanț*. În: *Memoriile Secției de Științe Istorice și Arheologice*, t. XXXI, 2006, p. 59.
55. În întrevederile preliminare de la Paris, dintre Clarendon și plenipotențiarii ruși Alexei Orlov și Ernest Brunov una din chestiunile cele mai discutate a fost cea a cedării sudului Basarabiei. Plenipotențiarii ruși au declarat la „unison" că aceștia sunt gata să cedeze Karsul, parte integrantă a Imperiului Otoman, contra sudului Basarabiei, văzut drept un „schimb echitabil". Mai mult decât atât, Brunov a declarat că va propune

Congresului acest „schimb de teritoriu” Karsul contra Basarabiei, crezând că toți vor agrea un asemenea „aranjament” și „tranzacție rușinoasă”. În întrevederea avută cu celălalt plenipotențiar rus, Orlov, acesta i-a vorbit diplomatului britanic de primirea „călduroasă” și de „atenția” venită din partea împăratului Napoleon al III-lea și a contelui Walewski. Aceasta l-a determinat să afirme cu certitudine că schimbul pe care Rusia îl propunea drept unul „convenabil” pentru toate părțile, ar avea de fapt susținerea contelui Walewski, care deja își dăduse adeziunea la un asemenea proiect. *Akten zur Geschichte des Krimkriegs: Englische Akten zur Geschichte des Krimkriegs*, Seria III, Band IV 10 september 1855 bis 23 juli 1856, edited Winfried Baumgart, Oldenbourg, 1988, p. 772, 789.

56. Harold Temperley, *The Treaty of Paris of 1856 ant its executation*. In: *The Journal of Modern History*, vol. IV, nr. 2, september 1931, p. 403.
57. Publicația *The Times*, așa cum anticipase, avea temerea că Marea Britanie va fi izolată în timpul negocierilor de pace de la Paris. Aceeași publicație considera justă afirmația că nu este niciun dubiu că Rusia va căuta să-și recupereze „prin pana lui Brunov” și „lingușirile lui Orlov” ceea ce a pierdut pe calea armelor, să recupereze printr-o diplomație abilă a celor doi plenipotențari ruși prezenți în capitala pariziană. Guvernul rus putea găsi „simpatie” din partea Franței, decât din partea Marii Britanii, care nu are așteptări și cereri exorbitante, ci doar „onorabila adeziune” a Rusiei la condițiile de pace ce i se cer. *Le Siècle*, 17 fevrier 1856.
58. A. Ubicini, *La question des Principautes devant l'Europe*, Paris, 1858, p. 32.
59. *Le Nord*, suplément au numéro du 1 mai 1856.
60. Mircea Mușat, *Poziția Marilor Puteri europene față de Unirea Principatelor*. În: *Unirea Principatelor și Puterile Europene*, coord. Leonid Boicu, București, Editura Academiei, 1984, p. 131.
61. A. J. P. Taylor, *The struggle for Mastery in Europe 1848–1918*, Oxford Paperbacks, 1971, p. 95.
62. În acest context, N. Iorga aprecia că „aceste Principate Unite, această Românie, au fost create ca o pedeapsă pentru Rusia, ca un instrument împotriva ambițiilor acesteea în Orient, ca un impediment în calea intereselor ei în zona Dunării Inferioare, a Mării Negre și către strâmtorile apelor libere din Sud”, *Istoria relațiilor române,* București, Editura Semne, 1995, p. 273.
63. В.Н. Виноградов, *Россия и объединение румынских княжеств*, Москва, 1961, с. 76.
64. Л.И. Нарочницкая*, Россия и отмена нейтрализации Черного моря, 1856–1871 г. к истории Восточного вопроса*, Наука, 1989, с. 12. A se vedea detaliat cu referire la neutralizarea Mării Negre lucrarea P.H. Mischef, *La Mer Noire et les détroits de Constantinople (essai d'histoire deplomatique)*, A. Rousseau, 1899, p. 423-542; Kemal Baltali, *La Dénonciation par la Russie des clauses du Traité de Paris du 30 Mars 1856 relatives à la neutralisation de la mer noire: (la circulaire de Gortchakoff du 31 Octobre 1870*), 1954.
65. Thouvenel către Walewski, 22 juin 1856, în: Louis Thouvenel, *Trois anneés de la question Orient*, Paris, 1897, p. 29-30.
66. Ștefan Tătărescu, *Contribuțiuni germane la unirea Principatelor*, București, s.n, p. 31.
67. *Ibidem*, p. 52.
68. Jacques Arnavon, *Morny diplomate. Sa mission en Russie (1856-1857*). În: *La Revue Hebdomadaire*, Paris, 31 juillet 1909, nr. 37, p. 82; Charles François-Roux, *La Russie*

et l'alliance anglo-française après la guerre de Crimée. În: *Revue Historique, tom. Cent unième*, Paris, 1909, p. 305; Maurice Parturier, *Morny ambassadeur en Russie*. În: *La Revue de Paris*, nr. 10, 1969, p. 84-106; Emile Dard, *Trois génerations Talleyrand, Flahaut, Morny*. În: *Revue de Deux Mondes*, août 1938, p. 622.

69. G. Gille, *Au temps de la Guerre de Crimee. Correspondance inédite du comte de Morny et de la princesse de Lieven*. In: *Revue de Deux Mondes*, 1 fevrier, 1966, p. 228
70. Albert Sorel, *Deux precurseurs de l'alliance russe. Le marquis de Castelbajac et le duc de Morny*. In: *Lectures historiques*, Paris, 1913, p. 211
71. Morny către Walewski, 7 août 1856, *AMAE*, CP, *Russie*, vol. 212, f. 72.
72. *Ibidem*, f. 144.
73. John Woodhouse-ambasadorul Marii Britanii la Petersburg în 1856.
74. Morny către Walewski, 5/17 août 1856, *AMAE*, *CP*, *Russie*, vol. 212, f. 146.
75. Morny către Walewski, Moscou, 18 septembre 1856, *AMAE*, *CP*, *Russie*, vol. 212, f. 237.
76. Granville George Leveson-Gower, 2nd Earl Granville. În 1856 s-a aflat în fruntea misiunii britanice, care a asistat la încoronarea țarului Alexandru al II-lea.
77. *The Spectator*, 27 september 1856, p. 1013.
78. P. Paul, *Le Duc de Morny*, Paris, 1958, p. 99.
79. F. de Bernardy, *Persigny a Londres (1855–1858)*. In: *Revue de Deux Mondes*, juillet 1955, p. 299.
80. A. Gouttman, *La guerre de Crimée 1853–1856*, Paris, 1995, p. 484.
81. St. Bull Barnwell, *The Duc de Persigny, 1808–1872*, California, 1954, p. 61.
82. Morny către Walewski, Moscou, 30 septembre 1856, *AMAE, CP*, *Russie*, vol. 212, f. 259.
83. Morny către Walewski, Moscou, 30 septembre 1856, *AMAE, CP*, *Russie*, vol. 212, f. 259 v.
84. Morny către Walewski, 13/25 septembre 1856, Charles de Morny, *Extrait des mémoires du Duc de Morny*, Paris, 1892, p. 82-83.
85. W. E. Mosse, *op. cit*., p. 71-73.
86. Morny către Walewski, 25 octobre 1856, *AMAE, CP*, *Russie*, vol. 213, f. 65.
87. Serge Boutenko, *Un projet d'alliance franco-russe d'après les documents inéites des archives russes*. În: *Revue Historique*, t. 155, 1927, p. 305.
88. Morny către Walewski, 25 octobre 1856, *AMAE, CP*, *Russie*, vol. 213, f. 70.
89. Walewski către Morny, 28 octobre 1856, *AMAE, CP*, *Russie*, vol. 213, f. 107 v.
90. Morny către Walewski, 30 octobre 1856, *AMAE, CP*, *Russie*, vol. 213, f. 128.

DIN RECUZITA PROPAGANDEI UNIONISTE, SPRE 1859: *RUGĂCIUNEA PATRIOTULUI ROMÂN* ŞI *PLUGUŞORUL*

Dr. Mihai COJOCARIU
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iaşi, România

From the requisite of the unionist propaganda, toward 1859: «Prayer of the Romanian patriot» and «Plugusorul»

Summary

In this study, we investigate the mystical part, of theological-religious inspiration, of the propaganda of Romanian Principalities' union supporters, on the constitution of Romanian national state. This part was composed in the period 1856-1859, by the clergy and laity. These texts were neglected by the historiography, especially during the communist period.

The analysis was focused mainly on two texts, „Prayer of the Romanian patriot” and „Plugusorul” the first in Romanian Principality, and the second one in Moldova. Regarding „Prayer ...”, which originally circulated anonymously, it was launched in July – beginning of August 1857 (not in September, as proposed the first editor, Dimitrie A. Sturdza). We tried to prove that the author of this fascinate composition can be only Calinic, the bishop of Ramnic and Noul Severin, canonized by the Romanian Orthodox Church as St. Calinic fron Cernica.

„Plugusorul” the most famous New Year's epic poem is not a folkloric production: its author was a Moldovan poet appreciated at the time, namely George Sion. The poem, published in Bucharest, approximately in November 1857, was composed, as is said in the context of this analysis, around Christmas of 1856. A copy was sent by Sion G. to Alexander Hurmuzachi in Cernauti. Shortly afterwards, the poem entered into folklore, and its author's name was forgotten and remained unknown even for that period's researchers.

„Plugusorul” by G. Sion was at the moment of the conception, a propaganda manifest for the Union: the God was implored to support the Romanians to achieve the national ideal – the unitary state. The mystic of the happy future, brotherhood and justice ideas are also present here.

Ne propunem să înfăţişăm, în cele ce urmează, două „piese” deosebite (chiar insolite, am spune) ale, cum se vede şi în titlu, „recuzitei” propagandei unioniste din anii imediat premergători constituirii statului naţional român. Întrucât asupra acelei propagande ne-am referit, pe larg, în altă parte [1], ne mulţumim, acum, să subliniem faptul că ea s-a derulat în condiţii foarte dificile, mai cu seamă în Moldova, unde autorităţile separatiste s-au silit din răsputeri să înăbuşe orice formă de exprimare liberă a opiniilor. Aşa încât unioniştii au „inventat” o „recuzită” *ad-hoc*, utilizând cam

întregul arsenal al propagandei moderne, inclusiv metodele, să le zicem aşa, vizuale şi auditive. Multe materiale au circulat clandestin, multiplicate, evident fără ştirea guvernământului interimar, în tiparniţe ascunse cu grijă (în Moldova, avem cunoştinţă de un teasc aflător în vila lui Mihail Kogălniceanu de la Copou, altul în incinta curţii sturdzeşti de la Miclăuşeni şi un al treilea în conacul Cantacuzinilor de la Dumbrăveni) sau în copii manuscrise.

Pe de altă parte, există o componentă mistică, de inspiraţie teologico-bisericească, a propagandei unioniste, ilustrată mai cu seamă de clerici – însă neglijată, aspect de înţeles, până la un anumit punct, de către istoricii laici. Această precizare ni s-a părut oportună, întrucât zisele „piese” aparţin, dar într-o măsură şi o manieră diferite, acelui orizont de influenţare a opiniei publice.

Şi în această direcţie – a sprijinirii ideii naţionale cu argumente teologice – prioritatea (şi cantitativă, şi calitativă) aparţine moldovenilor (fraţii Neofit şi Filaret Scriban, arhimandritul Melchisedec Ştefănescu, chiar mitropolitul Sofronie Miclescu – numai dacă textele subscrise au şi fost compuse, efectiv, de el!). Astfel, într-o predică rostită la 29 iunie/ 11 iulie 1856 (cu un titlu programatic: *Jărtfă pentru unirea Principatelor*), Melchisedec susţinea că unirea este plăcută lui Dumnezeu – ca să-i pedepsească pe evrei, Dumnezeu i-a neunit –; dacă dezbinarea popoarelor este o osândă a lui Dumnezeu, unirea românilor e un semn de pronie cerească. „Concluzia” predicii rămâne memorabilă: prin unire, „să înavuţim biserica lui Dumnezeu, a patriei noastre cea lipsită de pâine cerească; *ca să nu mai aibă străinul pretext de a ne dezbrăca, sub cuvânt de a ne păstra credinţa şi biserica*” [2]. Aluzia la Rusia este evidentă – şi ea vine din partea unui cleric acuzat, ulterior şi pe nedrept, de filorusism! Textul incendiar al arhimandritului a fost răspândit cu iuţeală în Moldova, iar Vasile Alecsandri şi-a asumat sarcina să-l împrăştie şi peste Milcov. Agentul Austriei la Iaşi a încercat, dar cu puţin succes, să-i oprească trecerea în Transilvania, aşa cum a procedat şi cu predica lui Neofit Scriban, anterioară, *Unirea şi neunirea Principatelor Române.*

Istoria ne arată, spunea preacuviosul Neofit, că „întotdeauna am fost jucăria soartelor şi a furturilor din afară”; „Unirea sau neunirea” e „o întrebare de viaţă şi de moarte”, dar *viaţa este totdeauna cu viaţa naţională*. „Secolul al XIX-lea este *secolul naţionalităţilor*” (!!) şi, deci, „în consens cu vremea”, unirea „direcţie va da şi o unitate spiritului naţional”. Să nu se împiedice nimeni de „argumentele” antiunioniştilor, căci acestea trădează „egoismul şi chiverniseala” [3].

Acelaşi Neofit Scriban, într-un *Cuvânt* rostit în faţa deputaţilor Adunării Elective a Moldovei, în chiar ziua alegerii lui Alexandru Ioan Cuza ca domnitor la Iaşi (5/ 17 ianuarie 1859), avea ocazia să dezvolte o eclatantă *teologie a Unirii*, într-un text pe care-l considerăm cel mai bun între acelea comise de clerici în epocă. Deputaţii sunt adunaţi „aicea” (în biserica Sfântul Neculai Domnesc, la orele 11 ale dimineţii, deci doar cu un ceas înainte de alegerea domnitorului!) „în numele lui Dumnezeu. Dumnezeu dar este în mijlocul vostru”. Ei s-au întrunit „în numele naţiei române, naţia română dar este în mijlocul vostru”; „stindardul” sub care stau e al „naţiei române”, iar pe el e înscrisă „credinţa română, unirea; Biserica, care este întemeiată pe credinţă, binecuvântează stindardul unei asemenea credinţe”.

Deputaţii s-au adunat „în biserica lui Ştefan cel Mare”, în „altarul ce el l-a ridicat Dumnezeului părinţilor noştri” – aşadar, pot să se pătrundă „de toate dorinţele acestui mare erou al patriei noastre” şi să aleagă, după ce vor ieşi din lăcaş, un „succesor” al său. Iar „din urna alegerii voastre de astăzi să iasă un asemenea Mesia al României [precum Ştefan]. Dumnezeu şi lumea vă priveşte, Biserica vă binecuvântează” [4].

Mistica viitorului fericit este cultivată şi ea cu fervoare. Tratatul de la Paris, zicea, undeva, mitropolitul Sofronie, era „aurora unui *nou viitor* pentru naţiunea română” [5]. Un C.A. Rosetti visa – ca să dăm şi exemplificări mirene –, la Sfântul Vasile 1856, intrarea în „era cea nouă”, iar anul ce tocmai începea să devină „anul întâi” al libertăţii românilor [6]. Exacerbarea *românismului* („Astăzi, îi scria Dimitrie Rallet lui Ion Ghica, gândim, cugetăm şi trebui să gândim şi să cugetăm *mai româneşte* decât totdeauna” [7]), invocarea eroilor neamului (am văzut cum a procedat Neofit Scriban în dimineaţa istoricei zile de 5 ianuarie 1859; doar câteva ore mai târziu, în faimosul discurs de „recepţie” a alegerii lui Cuza, Kogălniceanu îi sugera că s-a aşezat pe tronul lui Alexandru cel Bun – deci să urmeze pilda bătrânului înaintaş), a „Dumnezeului părinţilor noştri” (formula, foarte frecventă şi ea, sugerează o asociere a divinităţii la cauza patrioţilor [8]), apelul la categoriile fundamentale ce compun identitatea unei naţii („*Religiunea şi patria* sunt cele mai vechi instituţiuni pe pământ” [9]) trebuiau, împreună, să asigure izbânda idealului naţional.

Aşa cum am mai precizat, în Ţara Românească textele propagandistice de inspiraţie teologică sunt puţine: dar, între ele, se află unul cu totul special, pe care îl prezentăm în continuare. Se cuvine să semnalăm şi faptul că numeroase scrieri „laice” au fost „contaminate”, în sensul preluării de formulări specifice sau argumente, de acelea compuse de clerici.

1. *Rugăciunea patriotului român* a fost răspândită, în principatul de la sud de Carpaţi (nu şi în Moldova, după opinia noastră), sub forma unei foi volante anonime. De pe un exemplar păstrat în „colecţiunile d-lui Dimitrie A. Sturdza”, textul a fost reprodus în cunoscuta culegere de documente coordonată de acelaşi [10]. Precizăm că editorul a însemnat luna septembrie 1857 ca moment al apariţiei şi difuziunii foii volante în discuţie. Ni se pare oportun să mai spunem că nu am văzut nicio menţiune asupra *Rugăciunii ...*, fie în hârtiile de epocă cunoscute de noi, fie în bogata istoriografie consacrată „epocii Unirii”. Faptul este surprinzător, mai cu seamă dacă ne referim la istoricii-clerici: prea adesea aflaţi în mare dificultate în tentativa lor de a ocoli, eluda, oculta aspectele neconvenabile din activitatea (sau comportamentul, sau năravurile) înalţilor prelaţi de atunci – şi, deci, constrânşi să utilizeze o mare de cuvinte pentru „cosmetizarea” realităţilor istorice. Lor, în primul rând, *Rugăciunea ...* putea să le vină ca un fel de mană cerească – şi, totuşi, au ignorat-o, dacă nu cumva există, pentru această situaţie, o altă motivaţie (de ordin teologic, eventual).

Rugăciunea patriotului român este o compunere remarcabilă din toate punctele de vedere. Întrucât textul este scurt şi (aproape) imposibil de rezumat, fie şi pentru că s-ar pierde unele nuanţe de tot interesul, ne permitem să-l reproducem în continuare, cu precizarea că sublinierile ne aparţin: „Doamne, *Dumnezeul părinţilor noştri*, Tu care ai scăpat neamul lui Israil din robia Egiptului şi l-ai dus în pământul făgăduinţei,

întoarce-ţi privirile şi către *fiii României* şi-i luminează pe dânşii pentru fericirea patriei. Cu focul Tău cel atotputernic, curăţă inimile lor şi revarsă asupră-le duhul de *dreptate şi de frăţie*. Precum, în veacurile trecute, Tu le insuflai bărbăţia şi-i făceai a învinge pe cei ce voiau a le cotropi căminele, astfel şi astăzi, Doamne, insuflă-le iubirea de ţară, pentru ca toţi să-şi dea mâna spre a se face binele. Cu sfântul Tău Duh, fă, Doamne, ca *Românii să aleagă pe cei mai vrednici şi mai tari în credinţa lor, spre a sprijini dorinţele folositoare ţărei*. Doamne, Dumnezeul părinţilor noştri, Tu eşti drept şi atotputernic: nu vei părăsi pe cei ce nădăjduiesc în Tine. Ajută-i, Doamne, în ziua încercării, ca din inimă curată să poată lăuda sfânt numele Tău în veacul veacurilor".

Înainte de orice alte consideraţii, susţinem că *Rugăciunea ...* nu putea fi compusă în septembrie (aşa cum a însemnat D.A. Sturdza), ci în iulie sau la începutul lunii august 1857. Doar pentru acest interval, al campaniei electorale în vederea alegerilor pentru Adunarea ad-hoc, se potriveşte invocarea „Dumnezeului părinţilor noştri" pentru a-i lumina pe români în a desemna ca deputaţi „pe cei mai vrednici şi mai tari în credinţa lor". Adăugăm şi faptul că „fiii României", „Românii" sunt valahii – dar ne grăbim să spunem că nu poate fi vorba de o conotaţie separatistă, ci mai curând de temerea că alegerile ar putea fi câştigate de către dreapta conservatoare, ai cărei „lideri", foştii domnitori Gheorghe Bibescu şi Barbu Ştirbei, erau, în secret, antiunionişti (ca amatori de tron, nu-l puteau spera decât pe acela al Ţării Româneşti, căci Moldova nu i-ar fi ales!). În plus, cum deja am sugerat, *Rugăciunea ...* se adresează electoratului valah, are o conotaţie cumva locală – şi aşa ne putem explica faptul că *nu a circulat şi în Moldova*. În fine, sintagma „spre a sprijini [deputaţii] dorinţele folositoare ţărei" e o trimitere la ideea mandatului imperativ, ce, deşi moldovenească [11], a fost utilizată de către „roşii" (liberalii radicali) munteni, nu pentru că era considerată „în mod abstract" bună, ci ca fiind „singurul mijloc în puterea lor [a unioniştilor] pentru *asigurarea unei linii precise de conduită din partea persoanelor alese*" [12]. Mai mult, deputaţii au fost duşi în biserici şi puşi să jure pe *Biblie* că vor vota, în Adunarea ad-hoc, programul unionist, desigur, pentru a se căpăta siguranţa că „glasurile" naţionale nu vor „migra" spre conservatori [13]. Este şi motivul pentru care am fost tentaţi să-l căutăm pe autorul *Rugăciunii ...* printre „roşii" (mai este şi deviza de la '48 – „dreptate şi frăţie" – insinuată în text, dar ea devenise, cumva, de domeniul public), dar am renunţat repede la această întreprindere. Un Grigore Serrurie, de exemplu, deşi adept al mandatului imperativ şi dispus să şi-l asume prin jurământ în faţa altarului (cum s-a şi întâmplat [14]), era, în particular, de părere că trebuiau să fie aleşi ca deputaţi în Adunarea ad-hoc doar dintre cei care primiseră „lumina" (cei iniţiaţi în masonerie, aşadar). Un mason nu putea să compună *Rugăciumea ...* – este şi cazul lui Serrurie, sau al lui C. A. Rosetti, sau al fraţilor Brătieni. Singurul cleric apropiat de „roşii", cu talent scriitoricesc şi gândire teologică pe măsură, arhimandritul Ioasafat Snagoveanu, a rămas, după exil, la Paris, sustrăgându-se, deja, confruntărilor politice din ţară – aşa încât nici el nu poate fi autorul căutat de noi.

Acest autor – avem, în acest moment, o convingere fermă – al *Rugăciunii patriotului român* nu poate fi altul decât episcopul de Râmnic şi Noul Severin, Calinic, Sfântul Ierarh Calinic de la Cernica, cu prăznuirea în ziua de 11 aprilie. Dar, înainte

de a dezvălui motivaţia atribuirii acestei paternităţi, socotim că se cuvine să înfăţişăm câteva repere esenţiale ale vieţii episcopului [15].

Născut în Bucureşti, la 7 octombrie 1787, din botez Constantin, era, aşadar, septuagenar în 1857. Devine monah în 1808, la mănăstirea Cernica, pe care avea să o păstorească, în calitate de egumen, nu mai puţin de 32 de ani (1818–1850). La 14 septembrie 1850, e ales episcop de Râmnic şi hirotonit arhiereu la 26 octombrie acelaşi an. Moare la 11 aprilie 1868, retras la Cernica. Prin hotărârea sinodală din 28 februarie 1950, a fost trecut în rândul sfinţilor, canonizarea solemnă producându-se la 23 octombrie 1955.

Ca episcop de Râmnic şi Noul Severin (a avut o şansă şi la scaunul mitropolitan, tot în 1850, el fiind, după Nicolae Iorga, candidatul ruşilor, ca paisian [16]), Calinic s-a ridicat cu mult deasupra ierarhilor bisericii valahe, atât prin prodigioasa lui activitate – de teolog, de ctitor –, cât şi prin comportamentul fără cusur: „ducea viaţă aspră de schimnic şi nu ştia preţul banului, pe care-l împrăştia darnic în faceri de bine"; „el încheie cu vrednicie şirul curaţilor călugări fără arginţi, al ctitorilor de cărţi şi clădiri de închinare, al sufletelor de arhierei cari o clipă nu şi-au închipuit că fapta ori gândul lor scapă de sub ochiul privighetor al lui Dumnezeu" [17].

Imensă este deosebirea între vlădica de Râmnic şi chiriarhul ţării, Nifon, şeful său ierarhic, acesta din urmă muncit de grija, cum spunea ironic acelaşi Iorga, „marii averi pe care o strânse cum îl lăsă conştiinţa". Spre deosebire de unionismul profund al lui Calinic, Nifon a profesat unul de formă, după cum ne demonstrează delaţiunile sale către reprezentantul Turciei în Comisia Europeană de Observaţie şi Anchetă, Safvet Effendi [18]. Pe Calinic – căruia nu-i păsa de propria-i chiverniseală – nu putea să-l îngrijească avalanşa de reforme ce urma a fi declanşată din chiar momentul constituirii statului naţional (pentru că Unirea, înţelegea toată lumea, nu era un scop în sine, ce ar fi rezolvat, automat, toate problemele lăuntrice ale societăţii româneşti): întrucât dăruise totul, nu mai avea nimic de pierdut. În consecinţă, cu o seninătate pe care zadarnic o căutăm la ceilalţi vlădici valahi (în afară de mitropolitul Nifon, ne gândim la Climent al Argeşului şi Filotei al Buzăului), el este singurul prinţ al bisericii Ungrovlahiei care, în epocă, comite texte publice cu referire la aspectele de ordin politic, singurul care-şi asumă, după spusa lui Kogălniceanu, „curajul convicţiilor".

Dacă, până acum, s-a putut înţelege că episcopul Calinic ar putea să fie *un prezumptiv autor* al *Rugăciunii patriotului român*, proba decisivă încă nu s-a înfăţişat. Aceasta este, după opinia noastră, frumoasa *Circulară către protopopi* din 15/27 aprilie 1857, subsemnată de vlădică. Se explica limpede, în acel act, rolul şi menirea clerului în istoricele încercări prin care trecea naţiunea: „Poporul român n-are decât să ceară pe cale legitimă viaţa politică şi naţională, făgăduită creştinilor prin glasul Evangheliei" – dar, „spre a cere viaţa, trebuie a se uni într-un cuget şi voinţă". „Crucea" – să înţelegem Biserica! – „a fost semnul unirii şi înfrăţirii Românilor, simbolul libertăţii Românilor şi nădejdea lor în toate primejdiile politice, religioase şi naţionale". Aşa încât „una din datoriile ce reclamă a noastră poziţie" (a clerului, se înţelege), în asemenea „serioasă împrejurare", e „de a se înălţa rugăciuni Părintelui Ceresc pentru unirea Românilor, într-o singură voinţă şi cuget, ca să ceară pe cale legiuită

viaţa patriei lor". Deci preoţii ca şi „cuvioşii egumeni" „să ţie *Te-Deum* şi privegheri, prin biserici, citindu-se rugăciunile şi molitfele prevăzute în S-ta Leturghie pentru vrăjmaşi *care în înţelesul lor se cunosc foarte potrivite cu împrejurarea de care ne este vorba"* [19].

Presupunem că, în răspunsul aşteptat „fără zăbavă", cucerniciile lor protopopii au lăsat să se înţeleagă că nu pot identifica, fiecare în parte, acele rugăciuni „foarte potrivite cu împrejurarea [politică] de care ne este vorba" – aşa încât inimosul vlădică a compus (el, pentru că unitatea stilistică, tonul general şi legătura logică ale celor două texte sunt evidente; în plus, doar un arhiereu eparhiot putea „elabora" o rugăciune şi ordona ca ea să intre într-o cultică de conjunctură) *o rugăciune ad-hoc*, poate şi altele, rămase necunoscute. *Circulara* din aprilie a fost publicată în „Concordia" (nr. 26 din 7/19 mai 1857) şi deci a cunoscut o difuziune cu mult mai întinsă decât *Rugăciunea patriotului român*. Dar „Concordia" a fost înlocuită de „Românul" în august, iar noua echipă editorială – condusă de C. A. Rosetti – este posibil să nu fi agreat, din perspectivă masonică, conţinutul *Rugăciunii ...* Suntem convinşi că nici desemnarea episcopului Calinic drept preşedinte al Comitetului clerului, înlăuntrul Adunării ad-hoc, nu are legătură cu „roşii", deşi ei exercitau un control tiranic în acel for, ea datorându-se exclusiv deputaţilor clerici.

Dar, deşi nu dispunem de răspunsurile protopopilor la faimoasa *Circulară* (poate că, totuşi, nu s-au pierdut cu desăvârşire), de natură să ne edifice definitiv asupra paternităţii *Rugăciunii ...*, avem, în schimb, o *adresă* a comitetului unionist din Craiova către episcopul Calinic, din care deja am citat, ce ne lămureşte asupra *impactului în societate* a iniţiativei din aprilie 1857. „Religiunea şi patria sunt cele mai vechi instituţiuni pe pământ". Dacă prima „ne leagă, prin credinţă, cu cerul", a doua ne solidarizează cu toate generaţiile trecute şi viitoare. Istoria ne arată „cum mâna lui Dumnezeu, drept răsplătire a jertfelor noastre, ne-a scos deasupra relelor şi a necazurilor ce au venit peste noi". Întrucât „pietatea şi patriotismul sunt două virtuţi nedespărţite", episcopul Calinic, „însufleţit de aceste nobile simţăminte", a dat ordin, „în toată eparhia, ca să se facă rugăciuni şi privegheri, ca duhul luminii, al dragostei şi al tăriei să unească inimele tuturor Românilor". Cu smerenie e rugat vlădica să primească, pentru iniţiativa sa, „recunoscinţa şi respectul turmei" pe care o păstoreşte. Subscrişii sunt convinşi că numele lui Calinic va intra în „cartea nemuririi", „între unşii şi aleşii Domnului, între păstorii cei adevăraţi!". Nu credem că poate fi formulat un elogiu mai simţit ca acesta: de altfel, sfinţenia lui Calinic a fost „ratificată" de credincioşi cu mult înainte ca Biserica să o confirme.

2. *Pluguşorul* compus de George (Gheorghe, Iorgu) Sion [20] („Mâine anul se-noieşte/ Pluguşorul se porneşte/ Şi începe-a colinda/ Pe la case ş-a ura./ Earna-i grea, omătu-i mare:/ Semne bune anul are,/ Semne bune de belşug/ Pentru brazda de sub plug".) este, fără îndoială, cel mai cunoscut, cel mai răspândit şi cel mai iubit text de gen, îngânat de copii pe toate uliţele troienite ale românimii. Este, înainte de toate, *un pluguşor unionist*, bunul Dumnezeu fiind implorat să faciliteze realizarea statului naţional. Divinitatea apare în postura de creator şi garant al fericirii de obşte. Mistica viitorului fără de griji e şi ea prezentă, într-un *crescendo* utopic, până la dezlegarea

finală: „Dumnezeu care ne-ascultă/ Va trimite mană multă,/ Şi pământul ce-om ara/ Grâne de-aur ne va da". Să mai spunem că, în poezie, George Sion este un cântăreţ, prin excelenţă, al unirii Principatelor, capabil, pe alocuri, de versuri memorabile (*La Basarabia* [21] – „Dulce sor-a ţărei mele, Bassarabie iubită!"; *La Unire* – „De ce dar în astă lume/ De creştini şi de păgâni/ Să n-avem şi noi un nume/ Şi o ţară de români?"; *Visul spre anul nou 1857; Marşul Unirii; Galbenul; Triumful din 9* (*21*) *Octombrie anul 1857* [22] – „Oltule, trimite-o undă/ Repede din matca ta/ Pân' la Nistru să pătrundă/ Şi să facă a sălta" etc).

În cazul *Pluguşorului* lui Sion, nu se pune problema stabilirii paternităţii, ci a pierderii, uitării acesteia. Cum observa Radu Albala, unul dintre puţinii exegeţi ai poetului, versurile urăturii, „prin muzicalitatea lor simplă şi accesibilă", „au fost duse de copii din gură în gură, din generaţie în generaţie, până când s-a pierdut şi numele autorului". Ele „au amorsat atât de puternic conştiinţa contemporaneităţii, încât aceasta le-a transmis nu neapărat pe calea tipăriturilor, ci [...] prin tradiţie orală" [23]. Aşa încât nu trebuie să ne mirăm prea mult dacă paternitatea *Pluguşorului* rămâne o necunoscută chiar şi pentru unii istorici (literari) ori folclorişti. Mai dăunăzi, am avut surpriza să vedem reprodusă prima strofă a sus-zisei urături, ca şi cum ar fi o producţie locală, „cahuleană", într-un studiu al Mariei Barbă, dar cu omisiunea a două stihuri-cheie („Doamne, bine-cuvântează/ Casa care o urează") şi, în plus, cu câteva interpolări, să le zicem aşa, de decor [24]. De altfel, omisiunea versurilor în care se apelează la ori se produce intervenţia benefică a divinităţii s-a practicat şi la noi, din motive lesne de înţeles, în perioada comunistă. În fine, să înfăţişăm un ultim exemplu: un prolific autor ieşean şi bun cunoscător al istoriei oraşului, de curând plecat dintre noi, numeşte *Pluguşorul* „străvechea urătură", ca şi cum ar veni direct de la „bădica Traian" [25].

Dar, în definitiv, *când* a compus G. Sion *Pluguşorul*? Din fericire, ne-o spune el însuşi, într-o scrisoare către Alexandru Hurmuzachi, datată 27 decembrie 1856 şi publicată cândva de Sever Zotta. Aflându-se la Şcheia (în ţinutul Romanului, moşia lui Costache Sturdza, fratele lui Alecu Miclăuşanu), în ziua a treia a Crăciunului (Sfântul Ştefan), şi tocmai pregătindu-se pentru „o partidă de vânătoare la căprioare", poetul apucase să redacteze acea scurtă misivă: „Anul nou cuget să-l fac la Dulceşti [la soţii Gheorghieş Sturdza şi Eliza Hurmuzachi, sora destinatarului – n. ns., M. C.], de acolo-ţi voi răspunde: şi-ţi voi trimite şi *Pluguşorul ce am făcut pentru anul nou ca să contribuie la popularizarea unirei*. Ţi-l voi trimite ca să nu crezi că musa mea tace" [26]. La mai puţin de două săptămâni, soseşte, din Cernăuţi, răspunsul lui Hurmuzaki: ţine la prietenia poetului şi preţuieşte „glasul armonios al musei" acestuia – „Drept aceia *am cetit cu multă plăcere şi pluguşorul tău*"; „Adio, toţi te salută, toţi (şi Stârcea [27]) au cetit cu plăcere pluguşorul tău" [28].

Aşadar, vestita urătură a fost compusă de Sion în preajma Crăciunului anului 1856, iar o copie autografă a fost trimisă lui Alexandru Hurmuzaki (şi, de fapt, mediului naţionalist de acolo!). În volum, *Pluguşorul* s-a publicat la Bucureşti, în anul următor, 1857, cel mai probabil în noiembrie [29].

Şi o ultimă precizare: *Pluguşorul* nu a fost singura urătură produsă de G. Sion. În volumul din 1857, mai există una, intitulată *Anul nou* şi datată 1851. Versurile însă

sunt prozaice, mai mult o critică a stărilor sociale (citām, spre ilustrare, penultima strofă din cele şase: „Să dea Domnul ca stosarii/ Să-nceteze de-a juca/ Sau să iasă ca tâlharii/ Pe la drumuri a prăda./ Să se puie dare mare/ Pentru cărţile de joc/ Şi o dreaptă înfrânare/ Pentru cei ce vor noroc./ Mânaţi, măi!/ Strigaţi,/ Fraţi!/ Hăi!/ Hăi! [30]), patosul, simplitatea, inspiraţia lipsesc desăvârşit, astfel încât posteritatea – şi tipărită, şi scrisă – a rămas insensibilă. Nu la fel s-a întâmplat cu dulcea *Limba românească*, din 1854, care s-a impus rapid [31], ca şi *Pluguşorul*, în „toată acea întindere de loc pe care se vorbeşte româneşte”.

Şi ne întoarcem, cumva, la punctul de plecare: am pus alături cele două „piese” ale propagandei unioniste nu doar datorită insolitului lor (epitet pe deplin acoperit), cât, mai cu seamă, datorită mesajului profund şi, în acelaşi timp, cuceritor. Căci a invoca „Dumnezeul părinţilor noştri” nu se referă numai la solidarizarea cu generaţiile anterioare, în a căror existenţă trecătoare s-a plămădit idealul naţional, ci, mai mult, la credibilitatea edificării unui viitor fericit. Dar „trecutul” nu este „bun” în integralitatea sa: acela apropiat, plin de griji şi de nevoi, în care românii păreau uitaţi de bunul Dumnezeu, „anul vechi”, urma să lase locul „erei nouă”, sub strălucirea călăuzitoare a „stelei României”.

Anexă

Pluguşiorul
Măine anul se-noeşte
Pluguşorul se porneşte
Şi începe-a colinda
Pe la case ş-a ura.
Earna-i grea, omătu-i mare:
Semne bune anul are,
Semne bune de bilşug
Pentru brasda de sub plug.
Doamne, bine cuvintează
Casa care o urează
Pluguşorul fără boi,
Pluguşorul tras de noi!
Uraţi, flăcăi!
Strigaţi, măi:
Hăi! Hăi!
Hăi! Hăi!
Sus pe ceriuri străluceşte
O stea nouă ce vesteşte
Că se curmă de acum
Al nevoilor greu drum.
Asta-i steaoa României
A unirei ş-a frăţiei,
Stea de viaţă, stea de sporiu,
Stea de bine-n viitoriu.
Fă-o, Doamne, să lucească
Steaoa noastră românească,
Şi să stea tot între noi,
Să nu mai avem nevoi!
Uraţi ...
Lumea toată ne ascultă
Căci avem dreptate multă,
Căci destul am suferit
Fără ca să fi greşit.
De acum ne se cuvine
Ca să mai trăim şi bine:
Să se ducă dintre noi
Orice rele şi nevoi;
Să se ducă pe pustie
Şi în veci să nu mai vie;
Să se ducă hăulind
Şi cu dinţii clănţăind!
Uraţi ...
Anul nou ne-aduce noă
Timp mai bun, viaţă nouă,
N-om să fim tot Moldoveni,
N-or să fie nici Munteni,
Şi-ntr-o ţeară Romînească,

Liberă şi voinicească,
Noi şi ei om să trăim
Şi Romîni să ne numim.
Cu o patrie, c-un nume,
Noi ne vom măndri pe lume;
Şi cît lumea vom trăi
Şi-n tărie vom spori.
Uraţi ...
Anul nou o să ne fie
Început de veselie;
Mari pe mici n-or prigoni,
Mici pe mari nu vor răvni.
În frăţie şi-n dreptate
Or să fie legi lucrate;
Mari cu mici mîna vor da
Şi-ntr-o horă vor juca.
Dumnezeu, care ne-ascultă,
Va trimite mană multă
Şi pămîntul ce-om ara
Grîne de-aur ne va da.
Uraţi, flăcăi!
Strigaţi, măi:
Hăi! Hăi!
Hăi! Hăi!

Reproducere după *Din poesiile lui George Sion*, Imprimeri Naţională a lui Iosif Romanov et Comp., Bucureşti, 1857, p. 242-245.

Note:

1. Vezi Mihai Cojocariu, *Partida naţională şi constituirea statului român (1856–1859)*, Ed. Universităţii „Al.I. Cuza”, Iaşi, 1995, p. 315-339 (subcapitolul *Propaganda unionistă*).
2. Textul integral în: *Acte şi documente relative la istoria renașterii României*, III, publicate de Dimitrie A. Sturdza şi Dimitrie C. Sturdza, București, 1889, p. 620-627, subl. ns. (în continuare, se va cita *AD*).
3. *AD*, III, p. 1-7, subl. ns. În epocă, predica a fost publicată în: *Zimbrul*, nr. 117 din 1 iunie 1856, şi în: *Steaua Dunării*, numărul 29 din 5 iunie 1856. Altă scriere, aparţinând aceluiaşi, *Foloasele unirii Principatelor*, o „refutaţie” (combatere) a broşurii lui N. Istrati, *Despre cvestia zilei în Moldova*, cel mai important manifest separatist, apare tot în: *Zimbrul*, nr. 142 şi 143 din 3 şi 4 iulie 1856 (a circulat şi sub formă de extras).
4. Vezi *Cuvântul* rostit de Neofit Scriban, „în vechea catedrală a Moldovei”, Iaşi, 5/17 ian. 1859. În: *Steaua Dunării*, nr. 6 din 10 ian. 1859; *AD*, VIII, publicate de Dimitrie A. Sturdza şi J.J. Skupiewski, București, 1900, p. 338-339.
5. *Adresa mitropolitului Moldovei către Comisia europeană*, 19/31 mai 1857. În: *AD*, IV, publicată de Ghenadie Petrescu, Dimitrie A. Sturdza şi Dimitrie C. Sturdza, București, 1889, p. 701, subl. ns.
6. Vezi *Steaua Dunării*, nr. 2 din 5 ian. 1856. Rosetti recidiva: cândva proclamase anul 1848 drept începător al „erei nouă”!
7. Iaşi, 15-20 mai/27 mai-1 iun. 1856. În: *Documente privind unirea Principatelor*, III, *Corespondenţă politică (1855–1859)*, Culegerea documentelor, studiul introductiv, rezumatele, notele şi indicele de Cornelia C. Bodea, Ed. Academiei, Bucureşti, 1963, p. 263, subl. ns. (în continuare, se va cita *DUP*).
8. „Adjudecarea” bunului Dumnezeu, în ideea, abia disimulată, a plasării românilor în postura de popor ales, este curentă în epocă. Chiar şi chiriarhul Sofronie Miclescu o foloseşte. Cf. *Scrisoarea [...] către Înalta Comisie Europeană pentru reorganizarea Principatelor la București*, Iaşi, 18 iunie 1857. În: *AD*, IV, p. 876.
9. Vezi *Adresa comitetului unionist din Craiova către episcopul de Râmnic*, Craiova, 29 apr./11 mai 1857. În: *AD*, IV, p. 548, subl. ns.

10. Vezi *AD*, IX, publicate de Dimitrie A. Sturdza şi J.J. Skupiewski, Bucuresci, 1901, p. 500-501.
11. Opinia lui Apostol Stan, în *Istoria parlamentului şi a vieţii parlamentare din România până la 1918*, ed. Academiei, Bucureşti, 1983, p. 81.
12. După cum îi explica Scarlat Al. Creţulescu lui Robert A.O. Dalyell (gerant al consulatului general britanic din Bucureşti). Vezi H.L. Bulwer (reprezentantul britanic în Comisia Europeană de Observaţie şi Anchetă) către lord Clarendon (ministrul de externe), Bucureşti, 9/21 sept. 1857. În: *DUP*, VII, *Corespondenţă diplomatică engleză (1856–1859)*, *Culegerea documentelor, introducere, regeste şi note*, Valeria Costake, Beatrice Marinescu, Valeriu Stan, Bucureşti, 1984, p. 611.
13. Că „roşii" au fost obsedaţi de a păstra cu orice preţ „integritatea" „partidei" se vede cel mai bine în „loviturile tactice" adoptate de ei în aşa-numitele „adunări preparatorii", ce au precedat şedinţele publice ale Adunării ad-hoc. O analiză a „procedurii" la Mihai Cojocariu*, Zimbrul şi Vulturul. Cercetări privitoare la unirea Principatelor*, ed. Universităţii „Al. I. Cuza", Iaşi, 2010, p. 47-60 (*Un aspect puţin cunoscut din istoria Adunărilor ad-hoc: adunările preparatorii*).
14. Înscrisa îndatorire (mandatul imperativ) subsemnată de Serrurie (ca deputat al oraşului Giurgiu), din 8/20 sept. 1857. În: *DUP*, III, p. 313-314.
15. Vezi, de exemplu, Ioanichie Bălan, *Pateric românesc*, Bucureşti, 1980, p. 402-430; Preot prof. dr. Mircea Păcurariu, *Sfinţi daco-români şi români*, Trinitas, ed. Mitropoliei Moldovei şi Bucovinei, Iaşi, 1994, p. 89-94; idem, *Dicţionarul teologilor români*, ediţia a doua revăzută şi întregită, ed. Enciclopedică, Bucureşti, 2002, p. 79 (şi bibliografia anexată); Dr. Nestor Vornicescu, *Studii de teologie istorică. Antologie*, Ed. Mitropoliei Olteniei, Craiova, 1998, p. 108 şi urm.
16. Nicolae Iorga, *Istoria Bisericii şi a vieţii religioase a românilor*, II, ediţie îngrijită şi prefaţă de I. Oprişan, ed. Saeculum I.O., Bucureşti, 2011, p. 243. Dar faptul de a fi fost „candidatul ruşilor" nu-l transformă, automat, în „omul" acelora. Ca naţionalist autentic, Calinic nu putea să accepte lăţirea influenţei puterii nordice.
17. *Ibidem*, p. 249-250.
18. „Intermediarul" între mitropolit şi turc a fost medicul grec Dimitrie Lambertis. Vezi Gabriel Barbu, *Medici unionişti şi medici adversari ai Unirii Principatelor.* În: *Apărarea sănătăţii ieri şi azi. Studii, note şi documente*, Ed. Medicală, Bucureşti, 1984, p. 231 şi urm.
19. Textul integral al *Circularei.* În: *AD,* IV, p. 445-446, subl. ns. Punând *alături* acest act şi *Rugăciunea ...*, am realizat că autorul celei din urmă trebuie să fie episcopul Calinic.
20. Nu prezentăm, aici, reperele vieţii lui G. Sion, pentru că am făcut-o în altă parte. Vezi, totuşi, Gh. Ungureanu, *Familia Sion. Studiu şi documente*, Iaşi, 1936, p. 101-165; Şerban Cioculescu, *O familie moldovenească înainte de Unire. Ascendenţa memorialistului G. Sion.* În: Şerban Cioculescu, *Varietăţi critice*, ed. pentru Literatură, [Bucureşti], 1966, p. 139-146; *Dicţionarul literaturii române de la origini până la 1900*, ediția Academiei, Bucureşti, 1979, p. 785-786.
21. Compusă, la minut, pe când trecea Prutul, cu podul umblător, în dreptul Leuşenilor, în mai 1857. Cf. G. Sion, *Suvenire de călătoria în Basarabia meridională*, Imprimeria Naţională a lui Iosif Romanov et Comp., Bucureşti, 1857, p. 17.
22. Este vorba despre votarea celor „cinci puncte" ale programului naţional în Adunarea ad-hoc a Moldovei. Poezia a fost publicată în *Românul*, nr. 22 din 22 oct./3 nov. 1857
23. Radu Albala, *Prefaţă* la George Sion, *Versuri. Suvenire contemporane*, ediţie îngrijită de Radu Albala, I, ed. Minerva, Bucureşti, 1973, p. IX.

24. Vezi Maria Barbă, *Tradiţiile şi obiceiurile de iarnă pe meleagurile cahulene*. În: *Românii din afara graniţelor ţării. Istorie, cultură, spiritualitate*, volum coordonat de Iulian Pruteanu-Isăcescu, Casa Editorială Demiurg, Iaşi, 2010, p. 231.
25. Ion Mitican, *Cu Mihai Eminescu şi Ion Creangă prin târgul Ieşilor*, Ed. Sport-Turism, Bucureşti, 1990, p. 141.
26. Vezi Sever Zotta, *Gheorghie Sion şi Bucovina.* În: *Pro-Bucovina. Repere istorice şi naţionale*, volum coordonat de Mihai-Bogdan Atanasiu şi Mircea-Cristian Ghenghea, Ed. Mitropolit Iacov Putneanul, Bucureşti, 2010, p. 371, subl. ns. Sever Zotta e strănepot al fraţilor Hurmuzăkeşti.
27. Cumnatul Hurmuzăkeştilor, prin sora Natalia, soţia lui Nicolae.
28. Alexandru Hurmuzăki către G. Sion, Cernăuţi, 8 ian. 1857. În: Ştefan Meteş, *Din relaţiile şi corespondenţa poetului Gheorghe Sion cu contemporanii săi*, Cluj, 1939, p. 25. Datarea scrisorii este total greşită – 8 ian. 1852! Eronat este şi presupusul expeditor, Eudoxiu Hurmuzaki. Ştefan Meteş atribuia, iarăşi greşit, aceluiaşi Eudoxiu şi scrisoarea din Cernăuţi, datată 28 dec. 1856 (*Ibidem*, p. 26-27). Dar expeditorul cere lămuriri despre jurnalul bucureştean *Timpul*, ce îi parvin, de la G. Sion, lui Alexandru Hurmuzachi (Iaşi, 19 apr. 1857, în Sever Zotta, *op. cit.*, p. 372).
29. Vezi *Din poesiile lui George Sion*, Imprimeria Naţională a lui Iosif Romanov et Comp., Bucuresci, 1857, p. 242-245. Sever Zotta a aflat o copie a *Pluguşorului* „între scrisori [ale lui Alexandru Hurmuzachi – n. ns., M. C.], răzleaţă, fără o scrisoare întovărăşitoare”. A găsit şi unele diferenţe între acest manuscript şi reproducerea Haneş din 1915 (Sever Zotta, *op. cit.*, p. 374). Aceste diferenţe nu se constată şi în comparaţie cu textul tipărit la Bucureşti, în 1857, pe care noi l-am luat în consideraţie. Întrucât, cum deja s-a precizat, s-au produs (prea) multe „deformări” sau „omisiuni politico-ideologice” în textul original, reproducem, în *Anexă*, versiunea definitivă a urăturii, aşa cum a publicat-o Sion în 1857.
30. Vezi *Din poesiile ...*, p. 125.
31. A pătruns, de necrezut, şi în unele cărţi de şcoală din Basarabia: e reprodusă de Ioan Doncev, în *Cursul primitiv de limba română pentru şcolile elementare şi IV clase gimnaziale*, Chişinău, 1865, şi de învăţătorul C. Popescu, în *Cartea moldovenească*, Chişinău, 1910. Cf. Ştefan Meteş, *Din relaţiile poetului Gheorghe Sion cu contemporanii săi.* În: Şt. Meteş, *op. cit.*, p. XLVI.

4. Confesiuni și politică

„TRUPUL LUI HRISTOS” ÎN EPISTOLELE PAULINE ȘI NOUL CHIP AL UNITĂŢII CREȘTINE (SECOLUL I D. HR.)

Dr. Alexandru-Florin PLATON
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România

„The Body of Christ” in Saint Paul's Epistles and the New Face of Christian Unity (Ist Century AD)

Summary

The phrase „the Body of Christ”, in regards to, on one hand, the physical body of the Saviour, to the Eucharist, and on the other hand to „the Church body”, as used by Saint Paul in his Epistles, gave birth to a new representation of unity. It did not concern space as such, but it was rather both spiritual and mystical. The purpose of this paper is to emphasize the peculiarities and the legacy of this representation.

Sunt binecunoscute pasajele din *I Corinteni* şi din câteva alte epistole ale Sf. Apostol Pavel, în care cel care a fost numit „apostolul neamurilor” îi identifică pe credincioşii întru Hristos cu „trupul” Mântuitorului şi, pe fiecare în parte, cu „mădularele” acestuia [1]. Interpretarea acestor pasaje constituie, de mai multe decenii, obiectul unei exegeze care a ajuns astăzi atât de amplă, încât este aproape imposibil de sistematizat într-o manieră coerentă. Nici problemele colaterale, pe care le implică pasajele respective, nu sunt mai puţin numeroase şi dificil de sintetizat. Una dintre acestea este aceea a autenticităţii: câte dintre epistole îi aparţin, cu adevărat, Sf. Apostol Pavel şi care i-au fost doar atribuite? O altă problemă – câtuşi de puţin lipsită de sens, pentru reconstituirea modului în care a evoluat teologia paulină [2] – priveşte cronologia lor: în ce ordine au fost redactate aceste texte? Fiecare din aspectele menţionate – şi multe altele, pe care nu le mai amintim – constituie capitole separate ale unei vaste exegeze. Complexitatea lor este însă de aşa natură, încât a le discuta depăşeşte cu mult obiectul acestor rânduri. Ceea ce intenţionăm aici este infinit mai puţin: dorim, numai, să evidenţiem specificitatea reprezentării corporale evocată de sintagma „trupul lui Hristos” şi, totodată, noutatea ei absolută în raport cu modul în care s-a definit, până atunci, noţiunea de „unitate” religioasă, deopotrivă în comunităţile creştine din lumea mediteraneeană a secolului I d. Hr., şi în ansamblul Imperiului Roman.

Mai întâi, o precizare: această reprezentare nu apare nicăieri înainte de *I Corinteni*. Sf. Apostol Pavel o foloseşte, pentru prima, dată aici [3], reluând-o în *Romani* [4] şi în unele epistole ulterioare (*Efeseni*, *Coloseni* [5]), dar într-o formă mult mai concisă.

Sursele ei au suscitat, şi ele, vii discuţii [6]. Pe urmele unor interpretări mai vechi [7], Gerhard Dohrn-van Rossum a considerat, de pildă, că expresia „trupul lui Hristos”,

ca imagine rezumativă a unei multitudini umane, ar putea constitui reflectarea indirectă a unei reprezentări de origine semită, dominată de „figura" unui personaj (mitic) tutelar, care se actualizează permanent în indivizii izolaţi, reuniţi în diverse tipuri de comunitate, amintindu-le, astfel, constant, de unitatea şi unicitatea primordială care i-a generat şi la care sunt, în ultimă instanţă, reductibili. Faptul că în tradiţia veterotestamentară numele popoarelor derivă din nume singulare („Israel", de exemplu) şi, că, în acelaşi sens, terminologia raporturilor dintre individ şi grup este caracterizată de confuzia permanentă dintre singular şi plural ar confirma, susţine van Rossum, această filiaţie [8].

Alţii au crezut că află originea sintagmei fie în tradiţia retorică a Antichităţii greceşti (mai precis, în discursurile de tip *homonoia*, construite pe ideea unităţii dintre membrii *polis*-ului [9]), fie în gnosticism sau în imaginea „trupului lui Adam", ca simbol al unicităţii umanităţii, specifică iudaismului rabinic. Mai aproape de noi, Michelle V. Lee a corelat reprezentarea paulină a trupului christic cu filosofia stoică despre corp ca unitate de bază şi formă de existenţă a întregului Univers [10], detaliind, de fapt, printr-o demonstraţie mai amplă, o ipoteză care fusese enunţată, înaintea ei, şi de alţi specialişti ai Noului Testament şi ai teologiei pauline – precum Robert Jewett [11] – care intuiseră că rădăcinile reprezentării evocate de Sf. Apostol Pavel trebuiau căutate în „filosofia elenistică populară", dar fără să examineze mai îndeaproape această filiaţie.

Niciuna din aceste teorii nu a întrunit un consens mai larg, poate şi pentru că fiecare, în felul ei, este corectă prin analogia pe care o stabileşte. Era, într-un fel, inevitabil ca epistolele celui numit „apostolul neamurilor" să reflecte climatul cultural şi religios al epocii sale, ceea ce explică pertinenţa diverselor interpretări ale acestui *topos* fundamental.

Mai puţin avută în vedere în toată această discuţie, deşi nicidecum ignorată, a fost sursa evanghelică a reprezentării „trupului lui Hristos", mai exact episodul (capital din acest punct de vedere) al Cinei celei de Taină, din care se va naşte, precum se ştie, teologia Euharistiei. Fără să negăm îndreptăţirea celorlalte teorii, corespondenţa dintre metafora la care ne referim şi acest moment din viaţa Mântuitorului ni se pare, totuşi, mai plauzibilă, cu atât mai mult cu cât menţionarea sa în *I Corinteni* precede de puţin evocarea figurată a trupului christic, din aceeaşi epistolă [12]. Afirmarea acestui lucru nu constituie o noutate. În urmă cu mai multe decenii, A. F. J. Rawlinson a fost, aparent, primul care a atras atenţia asupra legăturii dintre ele, în contextul unei interpretări sacramentale a noţiunii de „corp", ce sugera că referinţa Apostolului Pavel la momentul Cinei implica comuniunea prin botez a credincioşilor cu „trupul lui Hristos" şi, mai ales, prin simbolul pâinii [13].

În urma sa, Wayne A. Meeks a consemnat, de asemenea, însemnătatea originii evanghelice a aceleiaşi expresii, notând că ea se inspiră din dubla simbolistică a botezului creştin (înţeles ca o renaştere sau ridicare la o nouă viaţă) şi a Cinei, neomiţând, pe de altă parte, să semnaleze şi analogiile stoice ale metaforei pauline [14].

Oricât ar fi de interesantă, această dispută despre rădăcinile expresiei „trupul lui Hristos" rămâne secundară faţă de scopul acestui studiu. Mai importantă este

însemnătatea acestei reprezentări din unghiul ecleziologiei şi spre acest aspect – cum anunţam la început – este, acum, timpul să ne întoarcem.

Pentru a se înţelege mai bine semnificaţia imaginii cruciale pe care o discutăm şi însemnătatea ei ulterioară pentru viaţa religioasă şi organizarea creştinismului, trebuie reţinute, preliminar, două aspecte capitale. Mai întâi, că reprezentarea paulină a „trupului lui Hristos" este inseparabilă de importanţa şi înţelesurile asociate de Sf. Apostol Pavel noţiunii (generice) de „trup", a cărui puritate era considerată, cum se poate deduce din toate epistolele sale, unul din semnele principale ale credinţei [15]. În al doilea rând, comparaţiile prezente în *I Corinteni* şi în alte pasaje din scrisori, dintre trupurile credincioşilor şi trupul lui Hristos (în care cele dintâi apar, ca „mădulare", imbricate în cel de-al doilea) nu constituie, aşa-zicând, o figură de stil şi nu au sensul unei simple judecăţi analogice (aspect asupra căruia vom reveni). După cum pe bună dreptate au observat, printre mulţi alţii, Henri de Lubac şi John A.T. Robinson (ale căror aprecieri le reluăm şi noi, în cele ce urmează) [16], antropologia paulină sau concepţia despre corp, aşa cum se deduce din scrierile deja amintite ale Sf. Apostol Pavel, este, în mod fundamental, una profund „realistă". În acelaşi timp însă – şi tocmai din acest motiv – ea este, am adăuga noi, şi profund simbolică, sensurile sale adânci decurgând din imaginea foarte concretă a corpului, pe care o reflectă. Doi sunt termenii pe care îi foloseşte recurent Apostolul, atunci când se referă la trup: *sarx* şi *soma*. Dacă sensul celui dintâi este lipsit de orice echivoc (evocând „carnea", mai exact, omul „exterior", vizibil sau carnal, ca fiinţă fizică şi terestră), înţelesul celui de-al doilea este mai complicat, lăsând loc mai multor identificări posibile. În expresia *to sôma tou Hristou* (devenită, prin latinizare, *corpus Christi*), *soma* desemnează la Apostolul Pavel, concomitent, trei lucruri: „trupul (fizic al) lui Hristos", „trupul împărtăşaniei" sau Euharistia şi „trupul Bisericii". Astăzi, potrivit modului modern de a raţiona, pornirea firească a celui confruntat cu o asemenea contrariantă simultaneitate ar fi de a detecta care dintre cele trei posibile înţelesuri este mai „adevărat". Acest lucru ar constitui, însă, o eroare. Pe lângă faptul că cele trei variante menţionate sugerează perspectiva integratoare a „apostolului neamurilor" asupra fiinţei umane şi a Bisericii, deopotrivă [17], concomitenţa sistematică a ocurenţelor lor are o finalitate precisă: aceea de a sublinia de câte ori este nevoie caracterul *fizic*, literalmente *organic* al Bisericii ca o comunitate, a cărei unitate *corporală* este dată de diversitatea ordonată a „mădularelor" care o instituie prin actul individual al *comuniunii* (citeşte: împărtăşaniei). Folosită în cele trei variante, noţiunea de *soma* este cea mai potrivită pentru ceea ce vrea Apostolul Pavel să spună mereu: anume, că toţi credincioşii se regăsesc, fiecare şi laolaltă, întru Isus Hristos ca membre ale aceluiaşi trup, în care se „încorporează" prin – cum s-a spus [18] – taina botezului, dar şi prin aceea euharistică [19].

Deşi are (şi) un înţeles organic (fizic, aşadar), noţiunea de „trup" nu împarte, însă, cu corelatul său (*sarx*) atributul efemerităţii. Tocmai în acest aspect rezidă încă un element al însemnătăţii fundamentale a distincţiei pauline dintre *soma* şi *sarx*: reactualizând simbolismul conţinut în episodul crucial al Cinei, evocat de identitatea dintre trup şi împărtăşanie, ea postulează, tocmai prin această identitate, permanenţa *ontologică* a celui dintâi (a trupului), dincolo de specificul trecător al „cărnii" [20].

Nu credem că este o eroare să vedem aici o posibilă – dacă nu chiar certă – origine a noţiunii ulterioare de „trup mistic" al Bisericii, care va deveni dominantă în Evul Mediu ca reprezentare a comunităţii ecleziale.

Dacă acestui aspect concret, organic, al modului cum înţelege autorul epistolelor unitatea Bisericii îi adăugăm şi identitatea, pe care tot el o stabileşte, între Hristos şi *capul* acestei Biserici (apropiere schiţată pentru prima dată în *I Corinteni*, dar pusă în relaţie cu „trupul eclezial" în *Coloseni* şi *Efeseni* [21]), avem imaginea completă a noţiunii de corp, aşa cum apare ea în epistolele pauline [22].

Din perspectiva teoriei limbajului, mai precis, a sensurilor şi funcţiilor metaforei [23], analiza enunţurilor pauline arată faptul că specificul lor nu este unul literal, ci figurat. Prin expresia „trup al lui Hristos", aceste enunţuri nu transmit un concept, ci o imagine în cel mai înalt chip semnificativă, neobişnuit de complexă, care asociază simultan – cum am văzut – trei sensuri distincte, imposibil de reunit astfel, dacă „vehiculul" lor („trupul lui Hristos") ar fi fost folosit ca o simplă comparaţie sau pentru stabilirea unei banale asemănări. Dacă l-am caracteriza ca o comparaţie sau o similitudine [24], atunci, potrivit opiniilor majorităţii teoreticienilor limbajului [25], ar însemna că numai *anumite* proprietăţi ale trupului lui Hristos (înţeles ca personaj istoric) ar fi fost, eventual, transferabile (şi aplicabile) comunităţii credincioşilor (şi anume, cele mai obişnuite, adică fizice), nicidecum ale tipului de persoană care se arătase a fi Hristos în urma Patimilor şi a Învierii. În felul în care şi-a construit, însă, „apostolul neamurilor" enunţul, este limpede că el s-a gândit (putem presupune) la ceva mult mai complex decât la o analogie, urmărind să transmită un mesaj a cărui înţelegere era, desigur, facilitată de comparaţia (implicită) cu trupul, dar al cărui sens îl depăşea cu mult pe cel decurgând din literalitatea noţiunii întrebuinţate.

Acest mesaj era unul al *unităţii*, al unei unităţi profunde, în acelaşi timp *corporală* (organică) şi *spiritual-mistică*. Deşi postula egalitatea „membrelor", această unitate nu excludea ierarhia lor, dar o atenua (şi legitima) prin postularea interdependenţei (funcţionale) a celor ce alcătuiau, ca într-un corp „adevărat".

De bună seamă, cum au notat toţi comentatorii epistolelor, prin acest mesaj, autorul său urmărea să readucă pacea în comunitatea din Corint, pradă mai multor facţiuni, sfâşiate de puternice disensiuni. Are mai puţină importanţă, din unghiul de vedere al problemei care ne interesează aici, dacă aceste conflicte au fost pentru „autoritate", altfel spus, dacă ele trebuie interpretate într-o „cheie" socială, cum afirmă unii autori [26] sau – cum afirmă alţii – dacă epistola către corinteni urmărea să combată unele credinţe gnostice din comunitatea respectivă, indicând, totodată, linia de conduită care trebuia adoptată de credincioşi în anumite rituri (cum ar fi, masa comună) [27]. Neîndoielnic, aceste interpretări sunt legitime, fiind în acord cu ceea ce se ştie astăzi despre contextul istoric al redactării epistolelor. Interesante, pentru noi, nu sunt însă condiţionările de moment ale metaforei pauline. Infinit mai important ni se pare sensul dobândit de ea după aceea, conturat, credem, încă de atunci.

Reluând enunţul christic fondator din momentul Cinei, dar accentuându-l şi dezvoltându-i semnificaţia comunitar-universală abia schiţată acolo, imaginea „trupului lui Hristos", perfect „lizibilă" pentru cei cărora li se adresa, răspundea, în epocă,

dincolo de motivaţiile sale imediate, unei necesităţi imperative: aceea de a afla un nou temei al unităţii credincioşilor într-o lume în care cadrul tradiţional al acestei unităţi – *polis*-ul, *civitas* – devenise impropriu – prea strâmt – pentru un asemenea tip (monoteist) de afiliere religioasă, iar credincioşii erau risipiţi în comunităţi autonome, înconjurate de un mediu ostil. În asemenea împrejurări, a gândi, în continuare, *spaţial* unitatea, în modul în care se definise, treptat, aceasta prin expansiunea Imperiului Roman, devenise imposibil. Era însă posibil ca ea să fie regândită ca una spirituală şi mistică (adică „nevăzută", tainică), aceasta fiind, de altfel, singura formă în care a mai putut fi concepută, de atunci şi până la începutul modernităţii, la nivel universal, coeziunea grupurilor umane [28].

Este greu de spus dacă mesajul paulin mergea atât de departe, încât să propună (fie şi implicit) o modalitate de existenţă înţeleasă ca un substitut al statului roman sau, cum s-a afirmat, ca o alternativă la organizarea socială a Imperiului [29]. Mai sigur este, însă, faptul că, într-o lume în care vechile solidarităţi deveneau tot mai incompatibile cu credinţa creştină, acest mesaj propunea celor cărora li se adresa o nouă identitate [30], concepând, totodată, o etică a conduitei sortită, ca şi forma de unitate din care decurgea, să dureze mult dincolo de momentul în care a fost creată.

Note:

1. *I Corinteni* 12. 12-31 conţine cea mai amplă expresie a acestei identităţi. Iată fragmentele cele mai semnificative: „12. Căci după cum trupul este unul şi are multe mădulare, şi după cum toate mădularele trupului, măcar că sunt mai multe, sunt un singur trup, – tot aşa este şi Hristos. 13. Noi toţi, în adevăr, am fost botezaţi de un singur Duh, ca să alcătuim un singur trup, fie Iudei, fie Greci, fie robi, fie slobozi; şi toţi am fost adăpaţi dintr-un singur Duh. 14. Astfel, trupul nu este un singur mădular, ci mai multe... 18. Acum, dar Dumnezeu a pus mădularele în trup, pe fiecare aşa cum a voit El. 19. Dacă toate ar fi un singur mădular, unde ar fi trupul? 20. Fapt este că sunt mai multe mădulare, dar un singur trup... 27. Voi sunteţi trupul lui Hristos şi fiecare în parte mădularele lui" (*Biblia sau Sfânta Scriptură a Vechiului şi Noului Testament. Cu trimeteri*, Societatea biblică, *s. a.*, *s. l.* Toate citatele din epistole, care urmează, sunt luate de aici).
2. Cronologia (relativă şi controversată) a epistolelor pauline este următoarea: II Tesaloniceni (anul 44 d. Hr.), I Tesaloniceni (46 d. Hr.), I Corinteni (47 d. Hr.), II Corinteni (10-13) (47 d. Hr.), Filipeni (47 d. Hr.), II Corinteni (1-9), Galateni (47 d. Hr.), Romani (47 d. Hr.), Coloseni (48 d. Hr. sau după acest an), Epistola către Filimon (48 d. Hr.) şi Efeseni (48 d. Hr.) (*v.* în acest sens, *inter alia*, Victor Paul Furnish, *Development in Paul's Thought*. In: *Journal of the American Academy of Religion*. Vol. 38, N° 3 (Sep. 1970), p. 289-303 şi, mai ales, p. 291).
3. Este constatarea (judicioasă) a lui Robert Jewett (*Paul's Anthropological Terms. A Study of Their Use in Conflict Settings*, Leiden, E.J. Brill, 1971, p. 284-287), dar care se înşeală, totuşi, când afirmă că, în afară de *Romani*, ea nu mai este folosită „nicăieri altundeva" (*ibidem*, p. 2).
4. „Căci după cum într-un trup avem mai multe mădulare, şi mădularele n-au toate aceeaşi slujbă, tot aşa şi noi, cari suntem mulţi, alcătuim un singur trup în Hristos; dar fiecare în parte suntem mădulare unii altora" (*Romani* 12. 4, 5).

5. *Efeseni* 4. 25, *Coloseni* 1. 24. Pentru cronologia epistolelor pauline, *v. supra*, n. 2.
6. Un util rezumat al problemei la Ruth Ilsley Hicks, *The Body Political and the Body Ecclesiastical*. In: *Journal of Bible and Religion*. Vol. 31, N° 1 (Jan. 1963), p. 29-35 şi la Michelle V. Lee, *Paul, the Stoics, and the Body of Christ*, Cambridge University Press, 2006, p. 8-10.
7. Pentru o trecere în revistă a acestor interpretări, cu referinţele de rigoare, *v.* Robert Jewett, *op. cit.*, p. 208, 228 *sqq*, 230 *sqq*, 237 *sqq*. De asemenea, mai succint, Michelle V. Lee, *op. cit.*, p. 8-9.
8. Gerhard Dohrn-van Rossum, *Politischer Körper, Organismus, Organisation. Zur Geschichte naturaler Metaphorik und Begrifflichkeit in der politischen Sprache*, Bielefeld, 1977, p. 85-86.
9. Este interpretarea lui Dale B. Martin, potrivit căruia, *I Corinteni* este construit pe o strategie retorică evidentă (*The Corinthian Body*, Yale University Press, 1995, p. 39 *sqq* şi 55 *sqq*).
10. Michelle V. Lee, *op. cit.*, p. 200 şi *passim*. Aceeaşi sursă a fost, mai aproape de noi, însuşită ca perfect plauzibilă şi de A. Koschorke, S. Lüdemann, T. Frank, E. Matala de Mazza, *Der fiktive Staat. Konstruktionen des politischen Körpers in der Geschichte Europas*, Frankfurt am Main, Fischer Taschenbuch Verlag, 2007, p. 69-70. Pe linia aceloraşi interpretări, mai vechi, autorii consideră că, în afară de imaginile corporale asemănătoare din cultura greacă şi filosofia stoică, una din sursele principale ale metaforei pauline a Bisericii ca „trup al lui Hristos" a fost fabula lui Menenius Agrippa (*ibidem*, p. 71, dar şi p. 74, pentru semnalarea intensei dezbateri referitoare la aceste surse).
11. *Ibidem*, passim.
12. *I Corinteni* 11. 23-25.
13. Interpretarea lui Rawlinson (datând din 1930) este rezumată de Robert Jewett, *op. cit.*, p. 246, n. 4 şi 247.
14. Wayne A. Meeks, *The First Urban Christians. The Social World of the Apostle Paul*, Yale University Press, New Haven and London, 1983, p. 89-90.
15. Pentru această apreciere, *v. inter alia* Karl Olav Sandnes, *Belly and Body in the Pauline Epistles*, Cambridge University Press, 2004, p. 16 *sqq*.
16. Henri de Lubac, *Corpus mysticum. L'Eucharistie et l'Église au Moyen Âge*, 2ème édition revue et augmentée, Paris, Aubier, Éditions Montaigne, 1949, *passim*; John A. T. Robinson, *Le corps. Étude sur la théologie de Saint Paul*. Traduit de l'anglais par P. de Saint-Seine, s. j. Préface à la traduction française par J. Guillet, s. j., Paris, Éditions du Chalet, 1966, p. 31-131. Pentru un util rezumat al aceleiaşi concepţii, *v.* şi Sarah Coakley (editor), *Religia şi trupul*. Traducere de Dan Şerban Sava, Bucureşti, Ed. Univers, 2003, p. 104-106, precum şi Jacques Joubert, *Corps et salut dans la théologie catholique.* In: *Le corps. Le sensible et le sens*. Sous la direction de Gilbert Vincent, Presses Universitaires de Strasbourg, 2004, p. 108-110. Pentru antropologia paulină, *v.*, de asemenea, Brice Deymié, *Bible et anthropologie.* In: *Corps, âme, esprit*. Sous la direction de Claude Cohen-Boulakia et Jacques Gorot, Cerisy, 2000, p. 151.
17. Datorată, neîndoielnic, ascendenţei vetero-testamentare a gândirii pauline despre fiinţa umană, care nu disocia, cum avea s-o facă platonismul şi continuarea sa porphyriană, între „corp" şi „suflet", respectiv, „trup" şi „carne" etc. (*cf.* John A.T. Robinson, *op. cit.*, p. 23-30; Sarah Coakley (editor), *op. cit.*, p. 102-103). Potrivit interpretării lui Jacques Joubert (*op. cit.*, *loc. cit.*, p. 10), utilizarea preponderentă de către Sf. Apostol

Pavel a termenului *soma* în locul lui *sarx* s-ar datora faptului că în *Septuaginta* acelaşi cuvânt este folosit, adesea, ca un corespondent al termenului ebraic *basar*, cu dublul înţeles de „carne” şi „corp”.

18. Interpretarea îi aparţine, printre alţii, şi lui Ernst Käsemann, *Perspectives in Paul*, Philadelphia, Fortress, 1971, *apud* Michelle V. Lee, *op. cit.*, *loc. cit.*, p. 6.
19. „Noi, cari suntem mulţi, suntem un trup; căci toţi luăm o parte din aceeaşi pâine” (*I Corinteni* 10. 17) constituie una dintre nenumăratele expresii ale acestei convingeri fundamentale.
20. Pentru această interpretare, *v.*, de asemenea, Alain Boureau, *The Sacrality of One's Own Body in the Middle Ages*. In: *Yale French Studies*, n° 86, 1994, p. 7-8 şi Nanine Charbonnel, *Comme un seul homme. Corps politique et corps mystique. Étude philosophique*, vol. I, Éditions Aréopage, 2010, p. 70 *sqq* şi *passim*.
21. „Dar vreau să ştiţi că Hristos este capul oricărui bărbat; că bărbatul este capul femeii şi că Dumnezeu este capul lui Hristos (*I Corinteni* 11. 3); „Ci, credincioşi adevărului, în dragoste să creştem în toate privinţele ca să ajungem la Cel ce este Capul, Hristos (*Efeseni* 4. 15); „El este Capul trupului, al Bisericii. El este începutul, cel întâi născut dintre cei morţi, pentru ca toate lucrurile să aibă întâietatea (*Coloseni* 1. 18). Dohrn-van Rossum, consideră că această asociere este absolut inedită, întrucât nu se găseşte nici în tradiţia vetero-testamentară (unde capul – κεφαλή – apare ca o expresie a autorităţii – αρχή – dar niciodată în relaţie cu trupul), nici în vocabularul grec (*cf.* Gerhard Dohrn-van Rossum, *op. cit.*, p. 84). Unii lingvişti sunt, însă, de altă părere. Potrivit lui Émile Benveniste, capul avea un rol simbolic important în mitologia greacă (fapt atestat, între altele, de poemele homerice), fiind asociat tuturor gesturilor semnificative. Bunăoară, încuviinţarea din cap – gestul suprem de ratificare – simboliza asentimentul zeilor sau, literalmente, transferul unui cuvânt din ordinea ipoteticului, în aceea a realităţii. În limba greacă, *kraıno* (κραινο)-*kraínein* (κραίνειν) – de la rădăcina *kar* (καρ) (= „cap”) – are înţelesul de „stăpânire”, „guvernare”, al unui lucru ce conferă legitimitate, face executoriu etc., în general, sensul unei aprobări, figurată printr-o mişcare a capului (Émile Benveniste, *Le vocabulaire des institutions indoeuropéennes*, vol. 2, *Pouvoir, droit, religion*, Paris, Les Éditions de Minuit, 1969, p. 35-42). După unele interpretări, asocierea capului cu principiul autorităţii şi al suveranităţii ar fi de origine semită (*cf.* Jean-Louis Chrétien, *Le corps mystique dans la théologie catholique.* In: *Le Corps*. Sous la direction de Jean-Christophe Goddard, Paris, J. Vrin, 2005, p. 89. Pentru valoarea simbolică a capului, considerabil întărită de creştinism prin preeminenţa atribuită înălţimii, părţii „de sus”, în cadrul sistemului fundamental de referinţă sus/jos, care exprimă principiul creştin al ierarhiei, *v.* şi Jacques Le Goff, Nicolas Truong, *Une histoire du corps au Moyen Âge*. Éditions Liana Levi, 2003, p. 175; de asemenea, Ioan Pânzaru, *„Caput mysticae”. Fonctions symboliques de la tête chez les exégètes de la seconde moitié du XIIe siècle*. In: *Le Moyen Âge*. Tome CVII, 2001 / 3-4, p. 439-453 şi Christina von Braun, *Der Gesellschaft auf den Leib geschrieben. „Mutter Staat”.* In: Elisabeth Rohr (Hg.), *Körper und Identität. Gesellschaft auf dem Leib geschrieben*, Ulrike Helmer Verlag, 2004, p. 266).
22. Trei amănunte, nu lipsite de semnificaţie, se mai cuvin amintite aici. Mai întâi, dacă este să dăm crezare interpretării lui John A. T. Robinson (*op. cit.*, *passim*), viziunea realistă a noţiunii de „trup al Bisericii” profesată de Sf. Apostol Pavel i-ar fi fost inspirată acestuia, pe de o parte, de doctrina euharistică a Apostolilor (potrivit căreia – pe temeiul momentului fondator al Cinei – pâinea împărtăşaniei *este* trupul însuşi al Mântuitorului,

transmisă prin acest act, în fiinţa şi în personalitatea sa, tuturor credincioşilor) şi, pe de altă parte – dar, poate, în cea mai mare măsură –, de actul însuşi al Revelaţiei care a determinat convertirea celui devenit ulterior „apostolul neamurilor”, un act caracterizat prin apariţia *corporală* a lui Isus reînviat, care se declară în faţa celui care (încă) îl persecuta identic cu „Biserica”, altfel spus, cu credincioşii pe care îi urmărea Saul/ Pavel. În al doilea rând, percepţia – cum am spus – literalmente organică despre trupul Bisericii evocată de epistolele pauline încorporează şi dimensiunea care îi subliniază în cel mai apăsat chip acest caracter: aceea evolutivă. Pentru Apostolul Pavel, „trupul Bisericii” este viu şi întrucât *creşte*, se dezvoltă necontenit, sursa acestei dezvoltări fiind „capul”, adică Hristos (*Efeseni* 4. 15-16) – o interpretare care îl situează pe autorul epistolelor nu numai în descendenţa tradiţiei vetero-testamentare, de care am amintit, ci şi în continuitatea spiritualităţii greceşti, ce asocia „creştetului”, forţelor sale vitale, acelaşi rol director şi (re)generativ (*cf.* în acest sens Jean-Louis Chrétien, *op. cit.*, *loc. cit.*, p. 89-90). În sfârşit, deşi antropologia paulină în relaţie cu Biserica este atât de concretă în fiecare din expresiile sale, ea nu apare, cum am notat deja, lipsită nici de unele conotaţii simbolice, oarecum mai limpezi, ca, bunăoară, aceea a datoriei de întrajutorare şi a egalei demnităţi a *tuturor* credincioşilor, indiferent de statut, desprinsă din relaţia organică dintre credincioşii („mădularele”) care alcătuiesc corpul Bisericii (pentru acest din urmă aspect, *v.* Tilman Struve, *Die Entwicklung der organologischer Staatsauffassung im Mittelalter*, Anton Hiersemann, Stuttgart, 1978, p. 21-22, dar şi art. semnat de Ernst-Wolfgang Böckenförde în *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-soziale Sprache in Deutschland*. Herausgegeben von Otto Brunner, Werner Conze, Reinhart Koselleck, Band 4, Klett-Cotta Verlag, 1978, art. „Organ, Organismus, Organisation, politischer Körper”, p. 533-534. *V.*, de asemenea, Rainer Guldin, *Körpermetaphern. Zum Verhältnis von Politik und Medizin*, Würzburg, Könighausen & Neumann, 1999, p. 62-63, care consideră, într-o manieră mult prea dihotomică şi, în fond, eronată, pentru oricine este familiarizat, fie şi superficial, cu ecleziologia paulină, că această perspectivă „democratică” asupra „corpului” Bisericii, oglindită de *I Corinteni*, ar „contrasta” cu aceea ierarhică, evocată în *Coloseni* şi *Efeseni*, în favoarea căreia ar fi fost, aici, definitiv abandonată. În realitate, cele două interpretări nu se exclud, ci se completează, de vreme ce organizarea ierarhică a „trupului” ecleziastic (şi, mai târziu, a celui politic) presupune interdependenţa funcţională a organelor sale componente şi, implicit, egala lor îndreptăţire. În acelaşi sens, *v.* şi Dietmar Peil, *Untersuchungen zur Staats-und Herrschaftsmetaphorik in literarischen Zeugnissen von der Antike bis zur Gegenwart*, München, Wilhelm Fink Verlag, 1983, p. 399-413).

23. Despre acest aspect şi modalităţile de analiză a reprezentării pauline a „trupului lui Hristos” din unghiul teoriei limbajului, *v.* studiul nostru, Alexandru-Florin Platon, *Metafora corpului în cultura medievală. Câteva probleme de metodă.* În: *Ideologii politice şi reprezentări ale puterii în Europa*. Studii reunite de Alexandru-Florin Platon, Bogdan-Petru Maleon, Liviu Pilat, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”, 2009.
24. Situaţie în care enunţul paulin din *Epistola către Romani* 12.4.5 ar trebui reformulat după cum urmează: „Căci după cum într-un trup avem mai multe mădulare şi mădularele n-au toate aceeaşi lucrare, tot aşa şi noi, fiind mulţi, suntem un singur trup ca al lui Hristos şi fiecare în parte mădularele unii altora” .
25. *V.*, în acest sens, studiile din *Metaphor and Thought*, 2nd edition. Edited by Andrew Ortony, Cambridge University Press, 1993, *passim*.

26. Wayne A. Meeks a considerat că disensiunile din comunitatea din Corint erau generate de ierarhiile de *status* dintre credincioşi (mai concret, dintre cei avuţi şi săraci), ceea ce se vădea şi în modul în care erau săvârşite riturile comunitare de agregare, precum masa comună (*op. cit.*, p. 90, 117, 119, 159 şi *passim*). Urmând acelaşi tip de lectură, Dale B. Martin a susţinut că Sf. Apostol Pavel a dorit prin mesajul său să-i convingă pe creştinii din Corint că, în urma noului „legământ" instituit prin venirea lui Hristos, relaţiile dintre oameni şi ierarhiile tradiţionale nu mai puteau fi aceleaşi, ci trebuiau regândite într-o altă manieră, care să ţină cont de „spiritul" noilor împrejurări (*op. cit.*, *passim*).
27. Este interpretarea lui Robert Jewett, *op. cit.*, p. 279 *sqq* şi 32 *ssq* (despre fracţiunile din biserica din Corint).
28. Pentru această interpretare, *v.* şi A. Koschorke, S. Lüdemann, T. Frank, E. Matala de Mazza, *op. cit.*, p. 73.
29. *V.*, de exemplu, James D.G. Dunn, *The 'Body of Christ' in Paul*. In: Michael J. Wilkins, Terence Page (editors), *Worship, Theology and Ministry in Early Church*, Sheffield Academic Press, 1992, p. 160-162 şi Richard A. Horsley, *I Corinthians: A Case Study of Paul's Assembly as an Alternative Society.* In: idem (editor), *Paul and Empire: Religion and Power in Roman Imperial Society*, Harrisburg, Trinity International, 1997, p. 252, ambii citaţi de Michelle V. Lee, *op. cit.*, p. 22.
30. Wayne A. Meeks, *op. cit.*, p. 160 şi Michelle V. Lee, *op. cit.*, p. 19 *sqq*, 199 şi *passim*.

PETRU RAREȘ ȘI BISERICA ROMÂNILOR DIN NORDUL TRANSILVANIEI

Dr. hab., *acad*. Ioan-Aurel POP
Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj, România

Petru Rareş and the Romanians' Church from Northern Transylvania

Summary

During the reigns of the Moldavian prince Petru Rareş (1527–1538; 1541–1546), Transylvania was going through a civil war, caused by the succession to Hungary's throne and by the interference of the Ottoman and Habsburg empires in this process. Given this existing conflictual situation, Petru Rareş substantially increased Moldavia's presence in and influence on Transylvania, where the Romanian prince ruled over five domains (Ciceu, Cetatea de Baltă, Bistriţa, Unguraş and Rodna), which included around 150 localities, and fostered the spiritual life of the bishoprics of Feleac and Vad. Moldavia's prince decided the appointment as bishops of Vad or of Vad and Feleac of the hierarchs Anastasie (1531–1546) and Tarasie (1446–1550), and all „Romanian's priests" (presbyteri Walachorum) should obey them. These powerful connections between Moldavia and Transylvania (Maramureş included) created in the era strong feelings of solidarity and Romanian union, noticed even by the foreign witnesses.

Se împlinesc în acest an 470 de ani de la moartea lui Petru Rareş, cel considerat „Luceafărul" în trilogia istorică a lui Barbu Ştefănescu Delavrancea, fiindcă promitea să reînvie vechea glorie a tatălui său, precum şi anii de mărire a Moldovei de odinioară. Nu a fost să fie întocmai, dar nici departe nu s-a aflat voievodul muşatin de aceste idealuri.

Domniile lui Petru Rareş, fiul lui Ştefan cel Mare, se integrează în intervalul cronologic 1527–1546, adică se întind (cu întreruperea cunoscută) pe parcursul a două decenii. În aceşti ani, s-au petrecut evenimente decisive pentru istoria europeană şi regională, cu urmări notabile şi pentru românii transilvăneni. Mai întâi, la 1526, se produsese „dezastrul" de la Mohács, în urma căruia au început conflictele politico-militare interne (dintre partida filo-otomană şi cea pro-habsburgică), punându-se apoi capăt existenţei regatului medieval al Ungariei (1541). În al doilea rând, victoriile otomane din 1521 (cucerirea Belgradului) şi 1526, ca şi asediul Vienei din 1529 au reactivat tabăra creştină occidentală. În acest context, alianţa puterilor catolice cu principii ortodoxe devenea din nou esenţială pentru oprirea asalturilor otomane. În plus, un mare motiv de îngrijorare pentru Roma şi catolicism era „erezia" lui Martin Luther (declanşată în 1517), care avansa în chip îngrijorător.

Petru Rareş, ajuns la tron în 1527, se considera moştenitorul tuturor legatelor politice importante ale tatălui său. Între acestea, politica transilvăneană era situată

în prim-plan, de la administrarea şi mărirea domeniilor intracarpatice ale domnilor Moldovei până la chestiunile bisericeşti ale românilor. Românii din Moldova şi cei din Transilvania-Maramureş s-au aflat în raporturi de interferenţă politică cel puţin din secolul al XIII-lea încoace, relaţiile lor sporind substanţial în perioada întemeierii Moldovei şi ulterior. În secolul al XVI-lea, aceste legături erau atât de strânse încât un raport din 1557 al autorităţilor imperiale spune că maramureşenii – fiind de aceeaşi limbă, etnie şi confesiune cu moldovenii – s-ar putea, în anumite împrejurări, rupe de Ungaria habsburgică şi alipi Moldovei. Or, această orientare a românilor din nordul Transilvaniei s-a fortificat, desigur, şi datorită politicii lui Petru Rareş în Transilvania. Stăpânirea şi administrarea domeniilor (Ciceu, Cetatea de Baltă, Bistriţa, Unguraş şi Rodna) s-au îmbinat, în vremea domniilor lui Petru Rareş, cu grija faţă de biserica românilor transilvăneni.

În privinţa autorităţii religioase însă, lucrurile sunt destul de complexe. Fosta Stavropighie Patriarhală a Perilor (creată prin strădania urmaşilor lui Dragoş Vodă al Moldovei), era încă în plină activitate în anii 1490, funcţionând în cadrul Mitropoliei de la Feleac, cu centrul pe domeniul regal al Feleacului, la mică distanţă de Cluj. Înalta instituţie cu sediul în satul Feleac poate fi numită „Arhiepiscopia din Transilvania" sau „Mitropolia Severinului şi a Transilvaniei", în condiţiile în care, în funcţie de emitent, şi titlul întâistătătorului său oscilează între arhiepiscop şi mitropolit [1]. Subordonarea – necanonică – prin decizia lui Vladislav al II-lea, regele Ungariei, a Stavropighiei din Peri faţă de Arhiepiscopia din Transilvania s-a produs la 1494, la o lună după congresul jagiellon de familie de la Lewocza, unde se decisese detronarea lui Ştefan cel Mare şi înlocuirea sa cu Sigismund Jagiello, fratele regelui Ungariei (Vladislav al II-lea) şi al regelui Poloniei (Jan Albert), cu toţii fiii lui Cazimir al IV-lea. Subordonarea aceasta a Stavropighiei din Peri poate să fi fost gândită ca o mască a adevăratelor intenţii ale Jagiellonilor faţă de Ştefan cel Mare şi faţă de Alexandru, fiul şi moştenitorul acestuia, decedat în condiţii neclare, „la oaste", în 1496 şi căsătorit la 1489 cu Maria, fiica lui Bartolomeu Dragffy (urmaşul legal al Drăgoşeştilor, co-voievod, din 1493 şi voievod, din 1495, al Transilvaniei). În anii 1497–1498 s-a produs conspiraţia împăratului romano-german şi a lui Ştefan cel Mare contra Jagiellonilor, mai ales împotriva lui Vladislav al II-lea al Ungariei. În acest context, marcat şi de campania lui Jan Albert contra Moldovei, Bartolomeu Dragffy (alături de o bună parte din nobilimea ungară) a acţionat împotriva intereselor coroanelor jagiellone, împiedicând detronarea lui Ştefan cel Mare. Pe fondul acesta, oamenii de încredere ai domnului Moldovei, logofătul Ioan Tăutul şi vistiernicul Isac, fac donaţii importante la Peri şi, respectiv, la Feleac (1498). Este posibil ca gesturile de munificenţă a celor doi înalţi demnitari moldoveni să fie şi o răsplată pentru susţinerea de care beneficiase Ştefan cel Mare din partea Perilor şi Feleacului în timpul campaniei polone din Moldova din toamna anului 1497.

Din moment ce, din punct de vedere al administraţiei ecleziastice, Episcopia Vadului s-a plasat peste teritoriul Stavropighiei Perilor, este de presupus că fondarea Vadului să fi fost ulterioară acestor evenimente, când scaunul maramureşean era încă atât de activ. După cunoştinţele actuale, apariţia Vadului, în ciuda tradiţiei, se poate

plasa între anii 1500 (moartea lui Bartolomeu Dragffy) şi 1531 (menţionarea certă a lui Anastasie ca episcop de Vad). La rigoare, limita superioară poate coborî cu doi ani, în 1529, când se produce intervenţia militară a lui Petru Rareş în Transilvania, de partea grupării lui Ioan Zapolya (filo-otoman) şi contra intereselor casei habsburgice şi când Anastasie, stareţul Putnei, acţiona ca un adevărat căpitan de oşti în Transilvania. În intervalul 1500–1531 sunt câteva momente care ar fi putut favoriza fondarea episcopiei de la Vad, şi anume: tensiunile din 1500–1501, pricinuite de moartea lui Bartolomeu Dragffy; tensiunile şi conflictele ungaro-moldave din anii 1504–1506/1507, cauzate de moartea lui Ştefan cel Mare şi de ridicarea la domnie a fiului său Bogdan; tensiunile şi conflictele ungaro-moldave din anii 1517–1518, legate de succesiunea dintre Bogdan al III-lea cel Orb şi Ştefan al IV-lea (Ştefăniţă), când cardinalul Toma Bakócz, arhiepiscopul de Strigoniu, a încercat s-o căsătorească pe fiica lui Alexandru şi a Mariei, adică pe nepoata lui Ştefan cel Mare şi a lui Bartolomeu Dragffy, cu unii dintre baronii Regatului Ungariei (pentru ca întinsele ei drepturi transilvane şi moldoveneşti să ajungă sub controlul ambiţiosului prelat, care acţiona ca un suveran); tensiunile şi conflictele ungaro-polono-moldave din 1523, când domnul moldovean, cu suportul Casei de Habsburg, elimină partida pro-jagiellonă şi pro-otomană (condusă de hatmanul Luca Arbure) de la putere din Moldova. Cel mai prielnic moment pare să fi fost, totuşi, intervenţia militară a moldovenilor de la 1529 sau cei doi ani imediat următori.

Ridicarea bisericii de piatră din Vad, păstrată până astăzi (cu transformări), nu se poate plasa, se pare, înainte de 1504 [2]. Din punct de vedere arheologic, cercetările încă inedite (nepublicate integral) de la începutul anilor 1970, ale Marianei Beldie-Dumitrache, aşază zidirea bisericii episcopale de la Vad prin anii 1520. Primii reprezentanţi ai domniei Moldovei apar pe domeniul Ciceului, ca şi pe cel al Cetăţii de Baltă (pe Târnave), abia după 1490. De aceea, după datele disponibile, Vadul se înfăţişează mai mult ca o eparhie în componenţa unei mitropolii transilvane (aşa cum ajunseseră să fie şi Perii, pe care-i substituise) decât ca o creaţie moldavă de sine stătătoare. De asemenea, spre deosebire de Feleac, Vadul nu este numit niciodată arhiepiscopie (în documente latine) sau mitropolie (în acte moldovene slavone). Totuşi, amprenta Moldovei rămâne şi la Vad incontestabilă, mai întâi prin aşezarea sa pe un domeniu al domnului Moldovei şi apoi prin cel dintâi episcop cunoscut, Anastasie, fost egumen al Putnei. Episcopia Vadului avea (conform unei mărturii din 1553) satele Vad şi Suarăş (deţinute *ab antiquo*), la care se adăugaseră, graţie lui Petru Rareş, Bogata de Jos, Bogata de Sus şi o moară în Câţcău. Cel dintâi vlădică [3] sigur a fost amintitul Anastasie (1531–1546), care înzestra la 1531 biserica episcopală cu o icoană ferecată în argint aurit. Prin urmare, episcopul Anastasie a fost contemporan cu aproape toată perioada de domnie a lui Petru Rareş, domnul şi suveranul său, pe care l-a slujit cu credinţă. El a dobândit un mare prestigiu şi o autoritate sporită, intitulându-se pentru o perioadă (circa 1534–circa 1537) „episcop de Vad și Feleac". Următorul ierarh este Tarasie (1546–1550), venit tot din Moldova. În 1546, la instalarea lui Tarasie, Petru Rareş le scria bistriţenilor că l-a desemnat pe Tarasie drept episcop al Vadului şi că „oriunde ar fi preoţi ai românilor" (*ubique fuerint presbyteri*

Walachorum), aceştia trebuiau să asculte de numitul ierarh, aşa cum fusese şi înainte [4]. La 1550, Iliaş Vodă îl recomanda bistriţenilor, după tradiţie, pe „prea cucernicul" Gheorghe, episcop de Vad (1550–1557) [5]. Este cert că, după donarea Ciceului şi apoi a Bistriţei, Unguraşului şi Rodnei, oblăduirea mitropoliei şi a domniei Moldovei marcau o prezenţă vie în nordul Transilvaniei (şi nu numai aici).

Cum se ajunsese la această situaţie, în condiţiile exarhatului tradiţional „al Plaiurilor şi a toată Ungaria", deţinut din vechime de mitropoliţii Ungrovlahiei? Cu alte cuvinte, cunoscut fiind faptul că biserica transilvană se afla sub oblăduirea mitropoliţilor Ţării Româneşti, în ce împrejurări şi cum se impusese în aceste regiuni autoritatea mitropoliţilor de la Suceava? Răspunsul nu este simplu, dar el se leagă cu siguranţă de raporturile celor două Ţări Române extracarpatice cu Ungaria, de relaţiile dintre aceste două ţări româneşti şi de stăpânirile multor zeci de sate (se ajunsese până la 150 de sate, sub Petru Rareş) de către domnii de peste munţi în Transilvania. Natural, nu este de neglijat nici autoritatea pe care o primiseră mitropoliţii Moldovei asupra românilor din Transilvania în epoca unirii religioase din anii 1430, numai că aceasta provenea de la Sfântul Scaun şi nu de la ierarhia superioară ortodoxă [6]. Mult mai importantă pare să fie, în acest caz, puterea politică a Moldovei. Era tot mai clar, în a doua jumătate a secolului al XV-lea, că „cea de-a doua libertate românească" (aşa cum numise Nicolae Iorga Moldova) dobândise un prestigiu şi o putere mai mari decât voievodatul sud-carpatic. Ştefan cel Mare (născut din mamă munteancă), dacă nu dorea să domnească el însuşi la Târgovişte, a fost mereu preocupat să impună acolo un domn credincios, supus lui, aflat sub tutela sa, gata să îndeplinească politica sa. Această superioritate a domniei Moldovei faţă de cea a Ţării Româneşti trebuia să se manifeste cumva şi în raport cu patronajul spiritual exercitat asupra ortodocşilor (românilor) din Transilvania şi Ungaria. Este ceea ce a făcut Ştefan cel Mare, profitând şi de raporturile sale speciale cu Matia Corvin şi de cele două mari domenii primite în Transilvania. Astfel, prin ridicarea centrului arhiepiscopal (mitropolitan) de la Feleac, Moldova îşi impunea oblăduirea asupra ortodoxiei transilvane, bănăţene şi din părţile vestice în general, lipsind Ţara Românească de acest atribut. Mărimea ariei de autoritate a eparhiei Feleacului se vede din aşezarea egumenului de la Peri (odinioară subordonat direct patriarhului ecumenic de la Constantinopol) sub ascultarea arhiepiscopului de Transilvania (actul din 1494) şi din supunerea care i-o datorau până şi braşovenii. Cu alte cuvinte, înainte de 1500, ortodoxia românească transilvană era supusă aceluiaşi arhiepiscop (recunoscut şi de autoritatea Regatului Ungariei) de la Carpaţii Păduroşi până la Carpaţii Meridionali (sau Alpii Transilvaniei). Mai concret, spaţiile istorice care vin să susţină deschiderea românească a „arhiepiscopiei" Feleacului erau Mărginimea cu Săliştea Sibiului, regiunea Braşovului, Severinul, Moldova, Ţara Haţegului, Banatul şi Maramureşul [7]. Vadul, ridicat de Ştefan cel Mare ori, mai probabil, de Petru Rareş, a fost creat ca episcopie nu spre concurarea mitropoliei de la Feleac, ci, dimpotrivă, spre susţinerea sa şi cu acordul autorităţilor locului. De aceea, este posibil să vedem la începutul funcţionării Vadului o etapă a sa în care avea statutul de episcopie sufragană a mitropoliei Feleacului.

Totuşi, în jurul anilor 1530, lucrurile aveau să se schimbe [8]. O mărturie directă, alături de altele, este drumul lui Petru de Feleac (ruda lui Danciu) spre hirotonire nu la Suceava, după obiceiul mai nou, ci la sud de Carpaţi, în Ţara Românească (la 1537), după cutuma mai veche. O ruptură între Moldova şi Feleac va fi produsă între 1529 şi 1536, odată cu marile schimbări politice din Ungaria, cu rivalităţile şi luptele dintre cei doi regi, Ioan Zapolya şi Ferdinand de Habsburg, cu alianţele schimbătoare făcute de Petru Rareş cu aceştia, de raporturile acestor regi cu ambii principi români, de la sud şi est de Carpaţi. Sub moldoveanul Anastasie, Vadul – de pe domeniul lui Petru Rareş – are deja preeminenţă asupra Feleacului, episcopul, cu reşedinţa la Vad, intitulându-se, la 1536, cum s-a văzut, „de Vad şi de Feleac" (profitând probabil de vacanţa de trei ani de după moartea lui Danciu de Feleac).

În secolele XV–XVI, de la Ştefan cel Mare până la Alexandru Lăpuşneanu, autoritatea Moldovei asupra unor întinse regiuni din Transilvania a îmbrăcat forme directe, printr-o stăpânire efectivă. În cadrul acestei stăpâniri, un rol extrem de important a jucat oblăduirea bisericească asupra românilor transilvăneni, mai ales asupra celor din jumătatea nordică. Apogeul acestei autorităţi moldovene în Transilvania s-a atins, indubitabil, sub Petru Rareş, când a activat la nivelul cel mai înalt şi Episcopia Vadului. Operaţiunile militare, stăpânirea efectivă a domeniilor şi organizarea ecleziastică venite dinspre Moldova au creat încă din secolul al XVI-lea o serie dintre premisele unităţii românilor, după cum au remarcat deopotrivă românii şi străinii încă din epocă.

Oştile lui Ştefan cel Mare şi Petru Rareş, care au străbătut în lung şi-n lat Transilvania, au putut vedea că „de jur împrejur, până în secuimea de jos şi până în rutenimea de sus, amândouă foarte depărtate, umblă tot români, în port românesc, cu grai românesc" [9]. Iar românii transilvănenii au putut vedea că sunt totuna cu moldovenii, de unde le puteau veni scutul şi salvarea. Mai mult, în contextul acestor acţiuni militare, Petru Perembski (Porembski), secretarul reginei Isabela a Ungariei (poloneză de origine, soţia lui Ioan Zapolya) nota că „unii români au o bună parte din ţară [Transilvania], care uşor s-ar uni cu dânsul [Petru Rareş], pentru că au aceeaşi limbă" [10].

În luna septembrie a anului 1547, pe când domnea în Moldova Iliaş Rareş (1446–1451), o comisie regală habsburgico-ungară (rege al Ungariei occidentale era Ferdinand I de Habsburg, care avea să ajungă şi împărat romano-german) făcea o cercetare asupra cămării de sare din Maramureş şi elabora în final un document în latineşte cu următorul titlu: „Despre starea de-acum a Cămării Sării Maramureşene, după cercetarea făcută de comisarii majestăţii regeşti Blasius de Petrovaradin, prepozit de Jazo şi Georgius Werner, căpitanul (prefectul) cetăţii Şaroş, în luna septembrie a anului Domnului 1547". Documentul conţine, între multe altele, un pasaj important, pe care îl reproducem în româneşte mai jos: „Spun nobilii că acei munţi şi acele păduri au fost obţinute de ei, într-o anumită adunare generală [a regatului], ţinută la Baci [11], în timpul domniei lui Ludovic [12], pentru ei înşişi şi pentru moştenitorii şi urmaşii lor, prin acordul comun al tuturor locuitorilor de drept [13]. Despre care lucru se crede că nu există nicio mărturie clară. Şi se poate de fapt, prin lege, pune la îndoială [aceasta], deoarece acei munţi şi acele păduri, după cum se spune, sunt la

hotarele Moldovei şi Rusiei, care se cuvin mai mult să fie supuse majestăţii regeşti decât persoanelor private, aşa cum munţii şi locurile joase de hotar asemănătoare sunt supuse cetăţii vecine Muncaci, care, în acelaşi fel ca la Hust, ţine de drept de rege şi de coroană. De fapt, fiindcă cea mai mare parte dintre locuitorii comitatului Maramureş sunt români, şi deoarece se potrivesc cu moldovenii la limbă, la religie şi la obiceiuri, există pericolul să se întâmple ca acest comitat, încetul cu încetul, intrând pe furiş în Moldova, să se înstrăineze cu timpul, cu vreo ocazie, de regat [Ungaria habsburgică]. Aşadar, deoarece nu vor fi puţine astfel de ocazii, este în interesul majestăţii regeşti ca, la o nouă cercetare şi discutare, să se îngrijească să fie trimişi şi chemaţi oameni credincioşi şi zeloşi" [14].

Din text, se vede că, în timpul anchetei legate de starea ocnelor maramureşene şi a veniturilor cuvenite puterii centrale din sare, comisarii regelui Ferdinand de Habsburg au constatat o anumită tensiune existentă între autorităţile regeşti şi nobilimea locală, tensiune legată de dreptul de stăpânire asupra munţilor şi pădurilor din acel comitat, denumit încă în textele latine oficiale *Terra Maromarusiensis* (Ţara Maramureşului). Nobilii maramureşeni pretindeau că acele bunuri erau ale lor din vechime şi că le fuseseră recunoscute chiar de adunarea ţării, prezidată de rege, în vreme ce comisarii se îndoiau că ar exista documente în acest sens şi spuneau că, de regulă, conform analogiilor şi principiilor de drept, astfel de munţi şi păduri din vecinătate, situate tot la frontierele ţării, nu aparţineau persoanelor private, ci regelui. Totuşi, anchetatorii îşi fac datoria până la capăt, semnalând că, prin forţarea notei, s-ar ivi un real pericol. Riscul ar fi fost ca Maramureşul, locuit în cea mai mare parte de români (inclusiv nobilii maramureşeni rămăseseră români), având aceeaşi limbă, aceeaşi religie (confesiune) şi aceleaşi obiceiuri cu moldovenii, să se desprindă de Ungaria habsburgică şi să se unească cu Moldova. Nu este vorba aici despre o presupunere vagă, ci despre o adevărată analiză, făcută de oameni avizaţi, de experţi (un cleric şi un militar). Din analiză reiese posibilitatea, cu vreo „ocazie", a unirii Maramureşului cu Moldova. Iar asemenea „ocazii" – avertizează anchetatorii – „nu vor fi puţine". Prin urmare, ei nu se referă la o întâmplare disparată, de conjunctură, ci la o situaţie de structură, care era generată de esenţa lucrurilor. Mărturia este copleşitoare şi spulberă o seamă de opinii grăbite, exprimate mai ales după 1989, care pun la îndoială unitatea românească medievală, exaltând regionalismele şi localismele din spaţiul locuit de români şi combătând orice sentiment de solidaritate timpurie între aceştia.

Legăturile dintre românii transilvăneni şi maramureşeni, pe de o parte, şi cei moldoveni, pe de alta, se vădesc – în lumina mărturiilor de mai sus – profunde şi durabile, astfel încât susţinerea vieţii bisericeşti a acestor români aflaţi în puterea regilor Ungariei şi a nobilimii ungare de către domnia şi biserica Moldovei este un fenomen firesc.

Note:

1. În documentele latine catolice, mitropoliţii ortodocşi sunt numiţi şi recunoscuţi, cel mai adesea, drept arhiepiscopi.
2. M. Porumb, *Vechi biserici româneşti din secolele XIII–XVI*. În: Şt. Pascu, V. Vătăşianu, M. Porumb, Justinian Chira Maramureşanul, M. Bărbulescu, N. Sabău, Gh. Mândrescu,

Bogdana Tarnavschi, Adriana Morar, I. Toşa, *Monumente istorice şi de artă religioasă din Arhiepiscopia Vadului, Feleacului şi Clujului*, Cluj-Napoca, 1982, p. 91-92.

3. Se pomeneşte, în anumite contexte, şi un episcop Ilarion, neconfirmat ca rezidând în mod cert la Vad.
4. *Hurmuzaki*, vol. XV/1, p. 453.
5. Şt. Pascu*, Istoricul Arhiepiscopiei Vadului, Feleacului şi Clujului*. În: Şt. Pascu ş.a., *Monumente istorice şi de artă…*, p. 18.
6. *Acta Eugenii Papae IV (1431–1447) e Vaticanis aliisque regestis*, collegit notisque illustravit, G. Fedalto (ed.), Romae, p. 229-230 (nr. 421), p. 230 (nr. 422). În două documente papale din 1436 este pomenit un mitropolit Grigore al Moldovalahiei, recunoscut drept arhiepiscop al Moldovei, în urma acceptării autorităţii pontifului roman. În documentul din 10 martie 1436, se vorbeşte despre autoritatea mitropolitului Grigore în atragerea la catolicism a românilor şi bulgarilor (*Valahos, Vulgaros et Moldovlahos*), „aflaţi în ţară sau la hotarele Ungariei" (*in regno seu confinibus Hungarie existentes*). Din salvconduct (un fel de paşaport, dat de pontif) reiese că mitropolitul Grigore făcuse drumul la Roma şi că ar fi trecut la catolicism în prezenţa papei.
7. Al. Simon, *Feleacul (1367–1587)*, Cluj-Napoca, 2004, p. 98.
8. *Ibidem*, p. 106-108.
9. Nicolae Iorga*, Ştefan cel Mare, Mihai Viteazul şi Mitropolia Ardealului*, Bucureşti, 1904, p. 4.
10. *Hurmuzaki*, vol. II/4, p. 306-307.
11. *Bachia* din latineşte este localitatea Baci (în ungureşte Bács, în germană Batsch, iar în sârbeşte Bač), din provincia omonimă Bacica, azi parte a Serbiei.
12. În Ungaria medievală au fost doi regi cu numele de Ludovic. Primul, de origine franco-napolitană, Ludovic I de Anjou, a domnit între 1342 şi 1382, iar Ludovic al II-lea, din dinastia lituaniano-poloneză Jagiello, a domnit între 1516 şi 1526, fiind ultimul suveran înainte de destrămarea ţării.
13. *Regnicolae, -arum*, substantiv folosit, de regulă, la plural, desemnându-i mai ales pe membrii stărilor, pe cei privilegiaţi. Aici, termenul se referă la membrii adunării ţării, ţinute de la Baci sub regele Ludovic.
14. „Allegant nobiles, se illos montes et sÿlvas in generali quadam/ congregatione, tempore Ludovici Regiæ Bachiæ habita, pro/ se ipsis heredibusque et successoribus suis ex communj consensu/ omnium Regnicolarum impetrasse. Cuius rei nullum evidens/ testimonium extare creditur. Et potest iure de facto dubitari/ propterea quod illi montes et sÿlvæ, ut dictum est, terminj/ sunt Moldaviæ et Rwssiæ, quos expedit potuis Regie/ Maiestati quam privatis personis esse subiectos, sicut similes et plane/ conterminj montes subiecti sunt arci vicinę Munhach, quę,/ eodem quo Hwzth, iure ad Regem et Corona pertinet. Nam/ cum incolę comitatus Maromarusiensis maxima ex parte/ Walachi sunt, et cum Moldavis lingua et religione ac mori/bus conveniant, periculum est ne iste comitatus Moldavis/ ut fit paulatim subintrantibus, cum tempore aliquo casu a/ Regno alienatur. Cum itaque non parvi momenti res sit,/ intererit Maiestatis Regiæ, ut ad eius revisionem et discusionem/ homines fideles atque industrios transmittendos et adhibendos curet." *Hofkammerarchiv Wien*, Hoffinanz Ungarn, Rote nr. 2 (1545-1549), Jahr 1547, fol. 93.

ASPECTE PRIVIND POLITICA CONFESIONALĂ EXTERNĂ A ŢĂRII MOLDOVEI ÎN PERIOADA DOMNIEI LUI VASILE LUPU (1634–1653)

Drd. Viorel BOLDUMA
Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă" din Chişinău

Aspects of extern confessional politics of Principality of Moldavia during the reign of Vasile Lupu (1634–1653)

Summary

This article relates about Vasile Lupu, ruler of Moldova (1634–1653). Vasile Lupu reigned in a difficult period, in political and religious terms. Thanks to his influence and financial support his apostolic patriarchates were able to cope with financial pressure of Ottomans and Catholic conceit. Through these actions, Vasile Lupu followed to obtein apostolic Patriarchates support, especially from Consantinopol, in order to unleash a large revolt and restore Byzantine empire under his leadership.

Prima jumătate a veacului XVII reprezintă pentru Europa o perioadă de confruntări spirituale, care le completează sau se intercalează cu cele de natură politico-militară. Dacă harta Europei Centrale este însângerată de o conflagraţie europeană – un război de durată, a cărui cauzalitate are şi o coloratură confesională – în estul continentului, înfruntarea dintre prozelitismul reformat şi cel catolic, lipsită de aspecte militare, se desfăşoară pe două fronturi: în Polonia şi la Constantinopol (în această luptă erau antrenate şi celelalte patriarhii apostolice – *n.a.*). În faţa activităţii prozelitismului occidental, reacţia instinctivă a Bisericii Ortodoxe a luat inevitabil forma unei utilizări de argumente protestante împotriva catolicilor şi de argumente catolice contra protestanţilor. Lumea greacă este divizată în două tabere şi ceea ce pare a fi doar o controversă teologică este, de fapt, o acerbă dispută politică. Prima tabără, cea a „progresiştilor", avându-i ca exponenţi pe Chiril Lucaris şi pe Teofil Korydaleo, influenţaţi de spiritul Reformei şi de curentul filosofic denumit „neoaristotelieni", beneficia de sprijinul ţărilor protestante, prin intermediul diplomaţilor acreditaţi la Poartă, în vreme ce cea de a doua tabără, cea a „tradiţionaliştilor", avându-l în frunte pe Meletie Sirigos, beneficia de sprijinul diplomaţilor catolici. Această dispută din interiorul Marii Biserici a avut ecouri în întreaga lume ortodoxă şi în afara ei, lăsând impresia unei profunde crize a întregii ortodoxii. Alternanţa celor două partide la cârma patriarhiei ecumenice va determina o emigraţie către spaţiul românesc a membrilor marcanţi ai partidei aflate în opoziţie [1].

Totodată, în această perioadă relaţiile relativ bune între Vasile Lupu şi Poarta Otomană, pe de o parte, i-au permis lui Vasile Lupu să desfăşoare o politică confesională activă pe plan extern.Stabilite anterior, şi în această perioadă au continuat relaţiile cu

patriarhiile apostolice – Constantinopol, Ierusalim, Alexandria, Antiohia, mănăstirile de la Sfântul Munte Athos, Epir, Sudul Dunării, centrele ortodoxe din Polonia, Rusia.

De altfel, la vremea respectivă patriarhul din Constantinopol era recunoscut ca autoritatea cea mai înaltă a Bisericii de către mitropoliţii din Ţările Române, deoarece ei aveau nevoie să fie recunoscuţi de acesta în funcţia, în care fuseseră aleşi. Pe lângă toate acestea, domnul Moldovei a urmărit nu numai să atragă de partea sa Patriarhia de Constantinopol pentru înfăptuirea programului său de politică externă – realizarea uniunii dinastice a Ţării Româneşti – ci şi pentru deţinerea unui sprijin din partea întregii Biserici Ortodoxe din Orient pentru declanşarea unei mari răscoale antiotomane în sud-estul Europei, al cărei scop ar fi fost, după unii istorici, ocuparea Constantinopolului şi refacerea fostului Imperiul Bizantin sub conducerea sa [2]. Pe lângă disputele de ordin politico-confesional, Patriarhia Constantinopolului trecea printr-o perioadă de criză, iar situaţia patriarhilor, şederea lor în scaunul patriarhal era dependentă şi de voinţa sultanilor, care cereau dări. De altfel, perioada 1633–1654 a fost una de instabilitate, pe scaunul ecumenic şezând pe rând nouă patriarhi. Dintre aceştia, în perioada menţionată, şapte au fost nevoiţi să plece din scaun sau să revină [3].

În 1640, datoriile Patriarhiei din Constantinopol faţă de Poartă ajunsese a fi atât de mari, încât apăruse primejdia ca sultanul să desfiinţeze această înaltă instituţie a Bisericii Ortodoxe. Drept urmare, Patriarhul Partenie (1639–1644) a cerut lui Vasile Lupu banii necesari pentru a achita această datorie. Domnul Moldovei a acceptat să plătească marile sume de bani, înaintând însă un şir de condiţii – pe viitor activitatea administrativă şi economică a patriarhiei să fie reglementată prin intermediul unei comisii alcătuite din 3–4 mitropoliţi epitropi aleşi de sinod, patriarhia trebuia lăsată, timp de şase luni, în seama lui Vasile Lupu, pentru el şi neamurile sale Vasile Lupu cerând doar pomenirea la slujbele religioase [4]. Trebuind să dea deplină ascultare hotărârilor sale chiar şi în privinţa alegerii pe viitor a patriarhului însuşi – toate acestea au fost stabilite într-o scrisoare adresată arhiereilor şi clericilor din Constantinopol, prin care constată că cel care-1 precedase pe Partenie I tulburase biserica întru totul „a nimicit-o, cufundând-o îndoit şi întreit în marea prăpastie a datoriei”, şi că „tirania şi neomenia, socotinţa ce a arătat către dumneavoastră, continuă domnul, n-am vrut să o sufăr şi m-am învoit la căderea lui şi n-o tăgăduiesc, astfel, a fost răsturnat ...şi izgonit din scaun şi scăpat de tiranie”. Negocierile care au durat câteva luni şi s-au încheiat favorabil pentru redresarea afacerilor financiare ale patriarhiei, deoarece domnul Moldovei a plătit de la vistierie peste 2 000 000 aspri vechea datorie a patriarhiei plus alţii 48 000 de aspri din datoria cea nouă, la care se mai adaugă alţi 468 000 de aspri [5]. Drept răsplată pentru cele dăruite din belşug, scria N. Iorga, se hotărăşte de Marele sinod a se da Moldovei rămăşiţele sfintei Parascheva (mai 1641) [6]. La 1653 Paul de Alep consemnase, însă, următoarele despre acest eveniment: „... Am îngenunchiat şi ne-am închinat la moaştele Sfântei Parascheva bulgăroaica, ce Nouă, pe care [domnul] trimisese de le adusese de la Constantinopol, din biserica Patriarhiei (Sf. Gheorghe – n.a.), căci erau păstrate în tainiţa în care se aflau moaştele sfinţilor... S-au plătit la Patriarhie mai mult de două sute, poate chiar trei sute de mii [piaştri], pentru a îmbunătăţi starea în care se aflau, dar nu a fost cu putinţă...” [7].

Când prelaţii i-au adus trupul, domnul a desemnat pe capugiii săi pentru a-i face mai multă cinste şi pentru a-i spori, prin aceasta, faima [8]. Informaţia lui Paul de Alep că domnul a mai plătit o sumă mare pentru ca moaştele să fie predate în bună stare este importantă. Ea confirmă ştirea din alte izvoare că Vasile Lupu a achitat, pentru răscumpărarea de la turci a sfintei, patru poveri şi 68 000 de aspri [9]. Aceasta înseamnă că aducerea în Moldova a sacrelor relicve nu a fost un simplu cadou al patriarhiei, aşa cum s-a lăsat să se înţeleagă, darul l-a constituit doar încuviinţarea de a se aduce moaştele de la Constantinopol la Iaşi. Valoarea lor şi cheltuielile de transport au fost plătite de Vasile Lupu peste suma de bani dată patriarhiei, la cererea acesteia [10].

În veacul XVII, Moldova adăpostea, pe lângă relicve mărunte, şi moaştele Sfântului Ioan cel Nou, aduse în vremea lui Alexandru cel Bun. Ele erau depuse în biserica Sf. Gheorghe din Suceava – sediul Mitropoliei Moldovei. După opinia Mariei Magdalena Szekely, aducerea în Iaşi, la mănăstirea Trei Ierarhi, a moaştelor Sfintei Parascheva a fost un act prin care Vasile Lupu a dorit să asigure ctitoriei sale un ascendent faţă de biserica mitropolitană din Suceava. După părerea acesteia, mănăstirea Trei Ierarhi urma să devină sediul noii Mitropolii a Moldovei [11]. Dezvoltând această direcţie, Dumitru Nastase ajunge la concluzia că biserica în Trei Ierarhi, ce trebuia să devină catedrală patriarhală, aici urma să rezideze un patriarh a cărui jurisdicţie s-ar fi întins asupra tuturor Ţărilor Române [12].

Cum era şi firesc, condiţiile puse de Vasile Lupu Patriarhiei din Constantinopol au fost primite. Doi ani mai târziu, conform primului bilanţ al noii administraţii, controlate de domnul Moldovei, prin capuchehaia sa din capitala Imperiului Otoman, s-a dovedit că aceasta era totuşi necorespunzătoare, fapt ce a dus la înlăturarea din funcţie a patriarhului şi alegerea altuia, a lui Partenie al II-lea, la sugestia domnului Moldovei. Într-o scrisoare din 10 decembrie 1644, primită de Vasile Lupu din partea sinodului patriarhiei, se arată că datoria acestei instituţii se ridicase atunci la peste 25 000 ruble [13]. Dar nici noul patriarh ales nu s-a putut confrunta cu dispoziţiile date de domnul Moldovei cu privire la administrarea chibzuită a veniturilor patriarhiei şi el făcuse noi datorii, achitate din nou de Vasile Lupu, fapt pentru care şi el a fost înlocuit la numai doi ani de păstorie. În anul 1645, Vasile Lupu a corespondat şi cu ţarul Rusiei, Mihail Fiodorovici, căruia i-a cerut cu smerenie ajutor pentru patriarhia ecumenică, înfăţişând situaţia dramatică a bisericii constantinopolitane, aflată sub stăpânirea nemiloasă a turcilor [14]. Prin ridicarea patriarhiei de Constantinopol, Vasile Lupu a urmărit să restabilească întreaga lume ortodoxă bazată pe demnitate, dar a fost înşelat în această privinţă de patriarhul Partenie. Pentru pedepsirea înaltului cleric care s-a dovedit a fi nevrednic, Vasile Lupu a plătit o sumă de 15 000 de taleri, iar vinovatul a fost spânzurat în Constantinopol în anul 1645, în faţa bisericii Sfânta Sofia [15]. În realitate, timp de patru ani, până la destituirea lui Partenie, datorată aceluiaşi Vasile, care a vrut, de fapt, ca patriarh pe mitropolitul său, moldoveanul Varlaam, autoritatea supremului ierarh al Bisericii Ortodoxe va fi necontenit îngrădită de comisia de control pe care fusese nevoit să o admită [16]. Patronajul său asupra Marii Biserici odată statornicit a fost recunoscut şi în anii următori (1643, 1646), ajungând la aspecte majore, precum îndepărtarea din funcţie a patriarhilor Partenie I şi Partenie al II-lea, este numirea lui

Ioanachie al II-lea, Atanasie al III Patelaros, care a stat un timp în Moldova, şi Paisie I. Începând cu anul 1651, influenţa domnitorului în oraşul sfânt Constantinopol, oraşul care valora singur cât un imperiu, a scăzut, crescând în schimb influenţa Angliei, care diplomatic i-a sprijinit pe Chiril al III-lea şi pe Paisie I, fost mitropolit de Larisa, să ocupe scaunul Patriarhiei Constantinopolitane [17].

Vasile Lupu a întreţinut relaţii diplomatice şi cu reprezentanţi ai scaunului patriarhal din Alexandria. Prin abila sa diplomaţie, a reuşit să numească pe mitropolitul Ioanichie de Bereea ca patriarh al Alexandriei în locul patriarhului Nichifor I Klaronzaunos, trecut la cele veşnice la Iaşi în 1645. Apoi a mediat un conflict izbucnit încă din timpul patriarhului Nichifor I între patriarhie şi călugării de la muntele Sinai, conduşi de arhiepiscopul Ioasaf, care avea şi funcţia de egumen al muntelui Sinai [18].

La sfârşitul domniei lui Vasile Lupu, a venit în Moldova în drum spre Rusia şi Patriarhul Macarie al III-lea al Antiohiei. În urma întâlnirii cu Vasile Lupu, relatată şi de arhidiaconul şi secretarul patriarhului Paul de Alep, acesta s-a ales cu promisiunea achitării datoriei patriarhiei sale [19].

Stabilite anterior domniei sale, în această perioadă au continuat şi legăturile lui Vasile Lupu cu patriarhia Ierusalimului. De altfel, Vasile Lupu şi acestei patriarhii i-a achitat datoriile faţă de Poarta Otomană. Aceasta l-a făcut pe patriarhul Dosoftei să menţioneze că „de la pierderea Constantinopolului nici un rege sau principe n-a făcut un atare bine tronului patriarhului Ierusalimului” [20]. Influenţa marelui domn asupra Patriarhiei Ierusalimului s-a manifestat şi în anul 1644, numind pe egumenul grec Paisie, stareţul mânăstirii Galata, patriarh al Ierusalimului în locul patriarhului Teofan, decedat în 1644. Ridicarea noului ales la treapta arhieriei a avut loc la Iaşi în biserica Trei Ierarhi. Aici, mitropolitul Varlaam al Moldovei şi ierarhii Grigorie al Larisei şi Lavrentie al Casandrei l-au sfinţit pe Paisie la 23 martie 1645. Egumenul Paisie avusese ca ascultare strângerea veniturilor de la mânăstirile moldovene închinate Patriarhiei Ierusalimului. Ca danie la aceeaşi patriarhie închină şi biserica Adormirii Măicii Domnului din Ismail, ctitorită împreună cu fratele său, Gheorghe Coci. Aceste venituri, plus ajutorul personal al domnitorului, au susţinut o însemnată perioadă de timp existenţa Patriarhiei Ierusalimului [21].

Astfel, atât în perioada domniei lui Vasile Lupu, cât şi în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, devin mai frecvente vizitele înalţilor prelaţi din Orientul Ortodox, atât în Ţara Românească, cât şi Ţara Moldovei. Analizând scopul acestor vizite, se estimează că ele erau destinate pentru stabilirea unor contacte diplomatice, obţinerea de venituri destinate centrelor ortodoxe răsăritene, pentru înfiinţarea unor centre de cultură teologică, şcoli şi tipografii, cu caractere arabe şi greceşti, cu care să se poată întreţine ortodoxia în locurile principale ale Orientului Ortodox de sub stăpânirea otomană [22]. Totodată, feţele Bisericii Răsăritene tranzitau Ţările Române în drum spre Rusia [23].

În atenţia domnitorului s-au aflat şi mănăstirile athonite. Sfântul Munte devine în această perioadă un simbol care reprezenta unitatea ortodoxiei. Pe măsură ce muntele Athos câştigă în autonomie, şi mai ales după căderea Constantinopolului, este important ca simbol al libertăţii de credinţă ortodoxă şi de menţinere a tradiţiei bizantine.

Este perioada când principii care nu erau încadraţi în administraţia otomană sprijină foarte mult reconstrucţia la Sfântul Munte [24].

După unele date, primul dintre domnitorii Ţării Moldovei care a stabilit legături cu mănăstirile athonite a fost Alexandru cel Bun, care, printr-o carte domnească de la 26 mai 1442, se obligă să vină cu ajutoare şi daruri anuale în folosul mănăstirii Zografu [25].

Pe parcursul sec. XV – prima jumătate a sec. XVII domnitorii Ţării Moldovei au continuat aproape permanent să acorde sprijin material mănăstirii athonite. Sunt atestate documentar ajutoare din partea domnitorilor moldoveni: Ştefan cel Mare şi Sfânt, Petru Rareş, Alexandru Lăpuşneanu, Petru Şchiopu, Movileştilor, etc. [26].

Sprijinul lui Vasile Lupu mănăstirilor athonite s-a materializat prin: ridicarea din temelii, renovarea şi împodobirea unor construcţii mănăstireşti, sprijin bănesc, închinări ale mănăstirilor, schiturilor şi bisericilor moldoveneşti cu toate metocurile, fenomen ce ia amploare în sec. XVII–XVIII, diverse daruri ş.a.

Astfel, prin hrisovul din 1641, Vasile Lupu a închinat mănăstirea Trei Ierarhi din Iaşi comunităţii mănăstirilor de la Sfântul Munte. În 1645 Vasile Lupu a făcut daruri în bani, ca să fie plătite birurile datorate stăpânirii otomane de către toate mănăstirile din Sfântul Munte [27].

De o atenţie specială din partea lui Vasile Lupu s-a bucurat mănăstirea Vatoped. Pe 17 septembrie 1647, domnitorul confirmă Vatopedului proprietăţile închinate anterior. La 10 aprilie 1650, Vasile Lupu confirma mănăstirii Golia mai multe sate. Dar marele domn nu numai că a înzestrat bogat mănăstirile-metocuri ale Vatopedului, ci a dat bani şi pentru a face lucrări acolo, în Muntele Athos. Astfel, la 1646 se refăceau chiliile nordice, la 1652 se picta altarul, iar la 1654 se refăceau şi chiliile din nord-vest. Tot cu ajutorul lui Vasile Lupu s-a putut reface şi schitul Saraiului sau Sfântul Andrei, unde Vasile Lupu se pare că mai făcuse un paraclis pe la 1638. În timpul acestei domnii, Vatopedul a mai căpătat alte două mănăstiri. Este vorbă de Precista şi Sfântul Dumitru din Galaţi [28].

Ulterior, tradiţia de a ajuta Vatopedul a fost preluată şi de fiica lui Vasile Lupu, Ruxanda, care la 1665–1666 închină Vatopedului trei sate din Moldova [29].

De o atenţie deosebită din partea domnitorului s-a bucurat şi mănăstirea Zografu. La 1641–1642 Vasile Lupu acordă Zografului câteva moşii de peste Prut, moşii care făceau parte din averea mănăstirii Căpriana [30]. O importantă danie de către Vasile Lupu era făcută la 25 martie 1651, când a închinat Zografului mănăstirea Dobrovăţ împreună cu moşiile sale: Chinteşti, Dărăgoi, Cârşeşti, Bulbuca, Mălăeşti-Tutova, Lipovăţul şi nişte grădini din Iaşi etc. Datorită acestei danii, chipul domnitorului a fost zugrăvit la Zografu, alături de cel al lui Ştefan cel Mare şi Alexandru Lăpuşneanu [31]. În atenţia domnitorului s-a aflat şi mănăstirea Marea Lavră. Vasile Lupu închină Marei Lavre mănăstirea Sfinţilor Trei Ierarhi din Iaşi şi metocul acesteia – biserica Sfinţilor Atanasie şi Chiril din Copou, împreună cu păduri, livezi şi vii care dădeau, pe la sfârşitul secolului XIX, 50 000 piaştri sau 25 000 lei [32].

De mărinimia lui Vasile Lupu s-au bucurat şi mănăstirile din Epir. Epirul a fost, după cum scria Ariadna Camariano-Cioran, „provincia grecească care a beneficiat de ajutoarele cele mai importante, atât din partea grecilor de pretutindeni, cât şi din partea

Ţărilor Române”. Nu se cunoştea până acum vreo danie a lui Vasile Lupu către vreo mănăstire epirotă. O analiză minuţioasă, de către cercetătorul Petronel Zahariuc, a unui privilegiu din 30 iunie 1639, ne arată că Vasile Lupu a dăruit mănăstirii Sfântul Pantelimon din Ianina 5 000 de aspri în fiecare an, iar călugărilor care vor veni să-i dea câte 300 de aspri de cheltuială, cu obligaţia ca monahii să facă danii şi paraclise şi să se roage neîncetat pentru iertarea păcatelor răposatei doamne Tudosca şi pentru sănătatea copiilor domnului [33].

De atenţia lui Vasile Lupu s-a bucurat şi Biserica Sârbă. Primul dar al lui Vasile Lupu este îndreptat către mănăstirea Cruşevod şi poartă data de 5 septembrie 1642, fiind o danie de 10 000 aspri, şi privilegiu anual. De asemenea, în anul 1643, Vasile Lupu dăruieşte mănăstirii Mileşevo acelaşi privilegiu anual, alături de suma de 13 000 aspri şi despăgubiri de drum „fraţilor” venitori în Moldova. La fel, de susţinerea domnului s-a bucurat şi o altă mănăstire sârbă – Hopovo, precum şi Lepavina, din Croaţia [34].

În timp ce la sud de Dunăre şi datorită milosteniilor românilor a răsărit idealul regenerării popoarelor din această zonă, la nordul graniţelor Moldovei, în Regatul Polon, daniile lui Vasile Lupu încercau să menţină în viaţă ultimele insule ortodoxe într-un spaţiu în care Contrareforma obţinuse un succes însemnat. Una din manifestările ei a fost ideea despre unire a Bisericii Catolice cu cea Ortodoxă, ceea ce s-a înfăptuit prin Unirea de la Brest-Litovsk (1596), prin care a luat naştere Biserica Greco-Catolică [35]. Nucleul rezistenţei antiunioniste şi antiprotestante în această perioadă în regat devin Frăţiile Ortodoxe. În evidenţă iese Frăţia Ortodoxă din Lvov (centru european comercial, multinaţional, multiconfesional), care, în 1586, a obţinut statutul de stavropighie [36].

În această perioadă continuă şi relaţiile cu Frăţia Ortodoxă din Lvov, stabilite încă de către Alexandru Lăpuşneanu, Petru Şchiopu, Movileşti [37]. Frăţia Ortodoxă a jucat un rol important în ceea ce priveşte introducerea tiparului în Moldova, deoarece ea dispunea de o şcoală şi o tipografie, care a fost organizată pe baza tipografiei lui Ivan Fiodorov din Lvov, ale cărui cărţi aveau o răspândire largă. Toate acestea au servit drept temelii pentru ca Vasile Lupu să ceară ajutor de la Frăţie în vederea organizării unei tiparniţe în Moldova. În schimb, el era rugat să ajute financiar Frăţia, ca să învelească cu plumb biserica, cerere ce a fost satisfăcută [38].

De altfel, Vasile Lupu avea ctitorie proprie la Lvov – biserica „Sfînta Vinere”, construită în anii 1643–1644 de meşteri moldoveni, care s-au bazat mai mult pe tradiţiile arhitecturii moldoveneşti. Iar în anul 1646 Vasile Lupu a cumpărat un teren în Lvov, pe care a fost ridicată o mănăstire de călugăriţe – Vovidenia [39].

De asemenea, Vasile Lupu, printr-un act din 31 martie 1648, închină ctitoria movileştilor, mănăstirea Suceviţa, mănăstirii Schitului Mare din Galiţia [40].

Odată cu recunoaşterea de către Dieta Polonă a Bisericii Ortodoxe din regat, alături de Biserica Catolică, şi cu ridicarea lui Petru Movilă la rangul de mitropolit al Kievului, are loc trecerea centrului ortodox de la Lvov la Kiev, unde domnii Ţării Moldovei se vor orienta în continuare.

Aceste relaţii au purtat un caracter cultural şi politic şi s-au materializat intens în perioada de activitate a lui Petru Movilă la Kiev. Din 1627 relaţiile politice ale lui Petru Movilă şi Ţării Moldovei decurg din originea domnească. În anul 1628, Petru

Movilă a primit solia lui Miron Barnovschi, în drum spre ţarul Moscovei, în frunte cu arhimandritul Varlaam, dându-i şi o scrisoare de întărire. În octombrie 1638, Petru Movilă va interveni pe lângă patriarhul Constantinopolului, Chirii, ca să ridice anatema aruncată de predecesorul său, Chirii Lucaris, asupra lui Moise Movilă, probabil în legătură cu neachitarea unor datorii băneşti ale acestuia făcute la Constantinopol, cu prilejul obţinerii ultimei sale domnii din Moldova (1633–1634) [41].

Totodată, Petru Movilă a jucat un rol important la întărirea relaţiilor politice dintre Regatul Polon şi Ţara Moldovei. Astfel, Petru Movilă, prin intermediul părintelui Sziycik, a purtat negocieri cu Vasile Lupu, la începutul anului 1644, pentru căsătoria fiicei celei mai mari a acestuia, Maria, cu magnatul lituanian Ianusz Radziwill [42]. Acesta fusese înrudit cu Petru Movilă, prin prima sa soţie, o nepoată a lui Ieremia Movilă. În afară de aceasta, magnatul lituanian calvin era un susţinător al mitropolitului ortodox în Rzeczpospolita, unde calvinii erau aliaţii ortodocşilor împotriva catolicismului şi a iezuiţilor. După ce a obţinut acordul Patriarhiei de la Constantinopol şi permisiunea Porţii, nunta a fost sărbătorită la Iaşi, în biserica Trei Ierarhi, la începutul lunii februarie 1645, cununaţi fiind de mitropolitul Kievului Petru Movilă. Prin acordul de a fi cununaţi după obiceiul ortodox, cunoscutul mitropolit de Kiev Petru Movilă urmărea scopul de a-1 atrage pe Vasile Lupu cât mai mult în orbita politicii poloneze, demonstrând, totodată, vechile legături ale Moldovei cu Polonia, poate chiar şi atitudinea tolerantă a polonezilor faţa de ortodocşi [43]. Această legătură cu una dintre cele mai puternice familii de magnaţi din Rzeczpospolita era necesară pentru atragerea lui Vasile Lupu de partea ligii antiotomane pe care s-a străduit să o formeze între anii 1645–1647 regele Poloniei Vladislav IV, cu ajutorul Veneţiei, Romei, al lui Matei Basarab şi Gheorghe Rakoczi I, principele Transilvaniei. Relaţiile lui Vasile Lupu cu polonii au început oficial din toamna lui 1645, pentru ca în cadrul ofensivei proiectate pentru septembrie 1646 oastea sa şi cea a lui Matei Basarab să servească drept avangarda armatei coroanei, atacând sudul Dunării. Pentru punerea la punct a executării acestui plan a fost trimis la Suceava, pentru convorbiri cu Vasile Lupu (4 iulie 1646), tocmai ginerele său Ianusz Radziwill. Refuzul seimului general (septembrie-decembrie 1646) de a aproba planurile antiotomane ale lui Vladislav IV a dus, practic, la eşuarea lor [44].

Mai intense decât relaţiile politice au fost cele culturale dintre Ţara Moldovei şi centrul ortodox de la Kiev, în persoana lui Petru Movilă.

La Iaşi, în incinta mănăstirii Trei Ierarhi, ca urmare a cererilor adresate de Vasile Lupu lui Petru Movilă, la începutul anului 1640 s-a înfiinţat Colegiul Vasilian, cu programa imitată după cel kievean şi al iezuiţilor din Polonia. Cursurile erau îndrumate de către Sofronie Poceaţki, fost rector la Colegiul din Kiev, care a fost numit şi stareţ al mănăstirii Trei Ierarhi, fiind ajutat de mai mulţi profesori veniţi de la Kiev. Programul de studiu cuprindea gramatica, retorica, poetica, dialectica, filosofia, teologia, precum şi limbile slavonă şi latină [45].

Tot cu sprijinul arhiereului de la Kiev şi cu strădaniile lui Vasile Lupu şi ale mitropolitului Varlaam, pentru prima dată în Moldova a fost adus tiparul. Mai întâi de la Kiev a fost adusă o imprimerie, care a fost instalată în ctitoria domnească de la

Trei Ierarhi în 1642. La cererea domnului şi a lui Sofronie Poceaţki, adresată Frăţiei Ortodoxe din Lvov (1641–1642), au fost obţinute şi matriţele cu litere greceşti. Renaşterea tiparului şi constituirea instituţiilor de învăţământ în statele româneşti a fost direct legată de trebuinţele interne ale cultului şi de necesitatea sprijinirii ortodoxiei, primejduită concomitent de ofensiva Reformei, de prozelitismul calvin, dar şi de acţiunea Contrareformei. Opera de apărare a ortodoxiei prin intermediul tiparului s-a declanşat în secolul al XVII în Ţara Moldovei întâi faţă de calvinism [46].

Preocupat să apere interesele creştinătăţii răsăritene, în consens cu patriarhia ecumenică, Vasile Lupu a convocat, în 1642, la Iaşi, un sinod, la care au participat teologi greci, ucraineni şi români, în scopul condamnării scrierii lui Chiril Lucaris, patriarhul Constantinopolului, conţinând şi articole cu vederi calvine. Cu aceeaşi intenţie Petru Movilă convocase, în septembrie 1640, o adunare sinodală la Kiev, care nu a putut ajunge la o unitate de păreri în legătură cu Mărturisirea din 1633 şi cu vina lui Lucaris, acuzat de abateri de la dreapta credinţă [47]. Alegerea capitalei lui Vasile Lupu pentru această întrunire solemnă menită să realizeze unitatea doctrinară a lumii ortodoxe este cât se poate de grăitoare atât pentru locul deţinut de români în mijlocul creştinătăţii răsăritene – spaţiul cultural a cărui omogenitate era grav ameninţată, cât şi pentru prestigiul personal al domnului Moldovei [48].

La lucrările desfăşurate în capitala Moldovei, de la 15 septembrie la 27 octombrie 1642, au fost prezenţi Iosif Konanovici, rectorul Academiei Movilene de la Kiev, şi egumenii cărturari Isaia Trofimovici Kozlovski şi Ignatie Oxenovici, reprezentanţi ai lui Petru Movilă, ca şi mitropolitul Porfirie al Niceei, exarh al scaunului Constantinopolului, teologul şi filosoful Meletie Sirigul şi Varlaam, mitropolitul Moldovei [49]. Din colaborarea lor a rezultat oficializarea operei mitropolitului Kievului Petru Movilă: „Mărturisirea ortodoxă", care s-a impus apoi prin consens succesiv în întreaga Biserică Ortodoxă, la recomandarea patriarhiei ecumenice din 1643. Stabilind în literatura religioasă ortodoxă o operă normativă care să oprească avansarea ideologiei calvine, Sinodul de la Iaşi a contribuit fundamental la afirmarea ortodoxiei [50].

Aprobarea patriarhiei a fost tipărită la 20 decembrie 1642, la tipografia ieşeană, în mănăstirea Trei Ierarhi. Ea cuprindea scrisoarea sinodală a patriarhului de Constantinopol, Partenie I, acuzatoare la adresa lucrării atribuite lui Chiril Lucaris. Imprimarea Decretului patriarhului Partenie stabileşte una din direcţiile de acţiune ale tipografiei moldoveneşti, şi anume sprijinirea ortodoxiei din afara graniţelor Ţării Moldovei [51].

În perioada respectivă, frecvente au devenit călătoriile preoţilor moldoveni în Rusia cu scopul obţinerii de danii pentru necesităţile bisericii. Despre aceste momente aflăm datorită cercetătoarei Semionova L., în urma publicării de noi documente din arhivele ruseşti. Astfel, în raportul lui Z. Puşkin, voievodul din Putivl, înaintat la 23 februarie 1640 Departamentului Soliilor, se comunică despre sosirea la Putivl a unor clerici moldoveni pentru a cere danii. Tot cu o cerere de milostenie se adresă ţarului rus la 1642 şi Gavril Vlasiev, preot şi profesor. La sfârşitul anului 1644, a venit la Moscova, ,,pentru a cere cu respect milostenie", arhimandritul Ignatie de la mănăstirea Sf. Dumitru, împreună cu stareţii. În vara anului 1645 este datată sosirea în capitala rusă a egumenului Iorest de la mănăstirea Putna din Moldova [52].

La sfârşitul anului 1651 a fost acordată danie mănăstirii Adormirea Maicii Domnului din Suceava pentru construirea mănăstirii şi pentru răscumpărarea călugărilor din robia tătară, ca răspuns la cererile înaintate ţarului Alexei Mihailovici de către chelarul mănăstirii, Olimpiu Davâdov, şi de preotul Iona. În 1652, mitropolitul Varlaam al Sucevei s-a adresat cu plecăciune lui Alexei Mihailovici pentru a-i comunica despre jefuirea Ţării Moldovei de către hanul Crimeii şi i-a cerut milostenie pentru „construirea unei biserici" în incinta distrusei mănăstiri Sf. Gheorghe. Cererea a fost înaintată de către arhimandritul acestei mănăstiri, Mihail, aflat la Moscova. Trimisului mitropolitului sucevean i-a fost acordată o mare onoare: el a fost primit de ţarul Alexei Mihailovici şi a vizitat mănăstirea Troiţe-Serghiev. Ţarul a acordat clerului moldav o mare danie pentru construcţie, iar mitropolitului Varlaam i-a trimis blănuri de samur în valoare de 100 ruble [53].

Este semnificativ faptul că vizitele preoţilor la Moscova erau folosite de Vasile Lupu în scopuri diplomatice şi comerciale. De exemplu, date interesante în această prinvinţă sunt conţinute în documentele despre prezenţa în 1638 la Moscova a lui Petru Iuriev, solul mitropolitului Varlaam. În raportul către Departamentul Soliilor, acesta dădea informaţii despre situaţia din Turcia, despre relaţiile Porţii cu Crimeea, cu zaporojenii şi cazacii de pe Don ş.a. De asemenea, Petru Iuriev declara ce mărfuri adusese spre vânzare. Atrage atenţia diversitatea lor: ţesături (catifea, mătase), diferite podoabe, obiecte din aur, argint, petre preşioase şi altele [54].

O pagină aparte a acestor relaţii constituie mărturiile documentare despre comenzi şi cumpărături de icoane din Rusia de către domnii moldoveni şi cler, despre participarea meşterilor ruşi la construirea şi decorarea unor biserici din Moldova.

Astfel, în februarie 1636, Vasile Lupu i-a cerut ţarului rus să-i trimită, prin soli moldoveni, icoanele comandate de Miron Barnovschi. Mihail Fiodorovici i-a refuzat, pretextând că „nu sunt lucrate cum trebuie" [55]. Devenind mitropolit al Sucevei, Varlaam, fostul sol al lui Miron Barnovschi, a trimis în 1636 la Moscova, prin omul său Paladie Ponovit, descrierea vieţii Sf. Ioan cel Nou şi o icoană a acestuia. Astfel socotea, probabil, să ajute pictorilor ruşi la zugrăvirea subiectelor legate de cultul protectorului Moldovei. Este foarte posibil că această iniţiativă a contribuit la terminarea lucrării lor asupra icoanelor pentru bisericile moldoveneşti. În mesajul din 29 decembrie 1636, Vasile Lupu îi mulţumea ţarului Mihail Fiodorovici pentru icoanele pictate de zugravi ruşi [56]. Interesul lui Vasile Lupu pentru icoanele ruseşti este de înţeles dacă se are în vedere că atunci, la sfârşitul anilor '30, se încheia construirea bisericii ieşene Trei Ierarhi. Şi de această dată era nevoie de zugravi pentru picturile interioare, aşa că domnul a apelat la ţarul rus. În septembrie 1638, Vasile Lupu îi trimitea o scrisoare diacului Lihacev de la Departamentul Soliilor, cu rugămintea de a pune un cuvânt bun pe lângă ţarul Mihail Fiodorovici să trimită pictori ruşi de icoane pentru decorarea bisericii ieşene Trei Ierarhi. Domnul preciza că l-a trimis pe Isaia Ostafiev la prea luminatul ţar Mihail Fiodorovici al întregii Rusii şi la Măria Sa, cu aceeaşi rugăminte, pentru pictori de icoane, întrucât în ţinuturile noastre nu sunt din aceştia şi toată nădejdea noastră este la Domnia Ta [57]. Vasile Lupu cerea ţarului rus „să ne dai pictori buni şi iscusiţi şi liberi, care să ne poată face catapeteasma şi crucifixul după

obiceiurile Bisericii noastre şi să trimiteţi prin solul nostru lucrurile despre care v-am scris" [58]. Din ultimele cuvinte ale domnitorului se vede că solul său, Isaia Ostafiev, trebuia să mai aducă din Rusia obiecte de folosinţă bisericească pentru Trei Ierarhii din Iaşi. Este, de altfel, cunoscut că piesele ornamentale din această biserică au fost realizate la Moscova [59].

În anul următor, 1639, în mesajul trimis ţarului, la 12 iulie, Vasile Lupu cerea să fie lăsaţi să se întoarcă meşterii moldoveni „de treburi bisericeşti", întrucât „cu ajutorul lui Dumnezeu, biserica este gata şi nu aşteptăm decât să o înfrumuseţăm cu podoabele pe care ei le fac în prealuminata ta împărăţie creştină". Nu dispunem de documente care să confirme trimiterea pictorilor ruşi de icoane la Iaşi, în anii 1638–1639. De asemenea, nu există mărturii privitoare la momentul când au fost trimişi la Moscova meşterii moldoveni despre care se vorbeşte în mesajul lui Vasile Lupu către Mihail Fiodorovici. Confruntarea acestui mesaj cu scrisoarea lui Vasile Lupu către diacul F. F. Lihacev din septembrie 1638 ne face să ne gândim că, probabil, ţarul rus nu a putut să trimită imediat la Iaşi pictori de icoane, ci i-a propus domnului moldovean să trimită meşteri de-ai săi la învăţătură. Trimiterea meşterilor moldoveni în Rusia, după toate probabilităţile, a antrenat finisarea lucrărilor la biserica Trei Ierarhi. Biserica ieşeană a fost sfinţită la 6 mai 1639, deşi împodobirea interioară nu se făcuse încă în acel moment. De aici, implicit, rezultă motivul pentru care Vasile Lupu îl ruga pe Mihail Fiodorovici să urgenteze întoarcerea meşterilor moldoveni. În documentele de care dispunem nu există însă informaţii privitoare la întoarcerea acestora la Iaşi. În 1641, în mesajul din 7 mai, Vasile Lupu repeta rugămintea sa către ţar, solicitându-i să-i trimită la Iaşi pictori ruşi de icoane pentru decorarea bisericii Trei Ierarhi. De această dată, ţarul a putut satisface repede cererea domnului. Având în vedere dorinţa lui Vasile Lupu de a folosi „pictori buni şi iscusiţi" pentru finisarea interioară a bisericii construite de el, la Iaşi au fost trimişi meşterii ruşi cu experienţă, Sidor Pospeev şi Iakov Gavrilov, care au plecat chiar în luna mai, împreună cu solul moldovean Ostafie Mitnic [60]. Meşterii ruşi îşi luaseră, probabil, cu ei materialele şi instrumentele necesare. Aceasta se poate vedea din porunca ţarului din 20 mai 1641, adresată voievodului din Putivl, cneazul P. F. Volkonski. Ţarul poruncea să se pună la dispoziţie trei căruţe pentru cei doi meşteri de icoane care îl însoţeau pe solul O. Mitnic. Prin acesta au fost trimise de la Moscova obiectele bisericeşti pentru noua biserică ieşeană. Se întârzia însă cu o parte din icoanele pictate în Rusia şi cu o parte din obiectele necesare pentru decorarea interioară [61]. Ţarul Mihail Fiodorovici, în mesajul din 18 mai 1641, îi scria lui Vasile Lupu: „Lucrurile voastre n-au ieşit încă din mâna meşterilor şi pentru asta a rămas la Moscova stareţul vostru Silivestru" [62]. Meşterii ruşi au ajuns cu bine la Iaşi în convoiul solului moldovean O. Mitnic, lucru pentru care domnul îi mulţumea ţarului în mesajul din 10 iulie 1641. În toamna lui 1641, Vasile Lupu îi cerea ţarului rus să-i trimită încă un meşter pentru picturi murale. Din răspunsul pe care Mihail Fiodorovici 1-a trimis domnului moldovean la 6 ianuarie 1642, aflăm că spre Iaşi au fost trimişi încă doi pictori de biserici, Demian Iakovlev şi Prokofi Nikitin, „pentru ca treaba cu icoanele să meargă mai repede" [63]. Necesitatea unui număr mai mare de meşteri era dictată, probabil, de volumul mare de muncă ce trebuia depus la împodobirea bisericii

şi pentru recuperarea întârzierilor apărute. Domnul voia să termine mai repede decorarea noii biserici, mai ales că, în toamna anului 1641, la Iaşi, murise Iakov Gavrilov, iar lui Sidor Pospeev îi era greu să lucreze de unul singur. Odată cu sosirea în Moldova a celor doi noi meşteri ruşi, pictarea bisericii Trei Ierarhi a luat avânt şi, în vara lui 1642, a fost terminată. După cum promisese, Vasile Lupu i-a răsplătit bine pe meşterii ruşi şi le-a permis să plece în ţara lor [64].

Din cele expuse anterior, putem concluziona că Vasile Lupu a domnit într-o periodă dificilă din punct de vedere politico-confesional. Graţie susţinerii financiare şi influenţei sale, patriarhiile apostolice şi mănăstirile athonite au putut sa facă faţă presiunii financiare a Porţii Otomane şi prozelitismului catolic şi reformat. Vasile Lupu, prin aceste acţiuni, urmarea scopul de a obţine sprijinul patriarhiilor apostolice, în Special al celei de la Consantinopol, pentru declanşarea unei mari răscoale antiotomane şi refacerea Imperiului Bizantin sub conducere sa.

Foarte active în această perioadă sunt relaţiile lui Vasile Lupu cu centrul ortodox de la Kiev, în persoana lui Petru Movilă. Relaţiile lui Petru Movilă cu Ţările Române au avut un caracter politic şi cultural.

Pe plan politic, Petru Movilă a contribuit la normalizarea relaţiilor lui Vasile Lupu cu Rezczpospolita prin mijlocirea căsătoriei fiicei sale Ruxanda cu Ianusz Radziwill, prin care se urmărea atragerea lui Vasile Lupu de partea ligii antiotomane.

Pe plan cultural, Petru Movilă a contribuit la introducerea tiparului în Ţările Române şi la deschiderea Colegiului de la Iaşi.

Totodată, momentul culminant al acestor relaţii a fost Sinodul de la Iaşi (1642) la care a fost adoptată „Mărturisirea ortodoxă” a lui Petru Movilă, rezultat al colaborării teologilor greci, români şi ucraineni cu scopul contracarării pericolului comun – ideilor Reformei şi Contrareformei.

Relaţiile cu Biserica Rusă în această perioadă s-au materializat, în special, prin aducerea din Rusia a pictorilor şi icoanelor pentru pictarea şi înzestrarea bisericii Trei Ierarhi din Iaşi şi stabilirea unor contacte diplomatice.

Prin urmare, prin aceste acţiuni, Vasile Lupu a transformat capitala Moldovei, pentru două decenii, într-un mic Constantinopol, de unde voinţa sa impunea ordine într-o lume dezorganizată şi dezbinată.

Note:

1. L. Pilat, *Ortodoxie, catolicism şi Contrareformă în Moldova la mijlocul secolului XVII*. În: *Etnie şi confesiune în Moldova medievală (coord. I. Toderaşcu)*, Ed. Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”, Iaşi, 2006, p. 145.
2. C. Şerban*, Domnia lui Vasile Lupu (1634–1653),* Ed. Academiei Române, Bucureşti 1991, p. 189.
3. *Istoria Bisericească Universală* (vol. II), Ed. Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Bucureşti 1993, p. 593.
4. *Istoria Românilor,* vol.V. Ed. Academiei Române, Bucureşti, 2003, p. 137-141.
5. N. Iorga, *Vasile Lupu ca următor al împăraţilor de răsărit în tutelarea patriarhiei de Constantinopol şi a Bisericii Ortodoxe*. În: *Analele Academiei Române*. Tom. XXXVI, Bucureşti, 1913, p. 118-119; N. Iorga, *Bizanţ după Bizanţ*. Ed. Enciclopedică, Bucureşti, 1972.

6. N. Iorga, *op. cit*., p. 11.
7. Paul din Alep, *Jurnal de călătorie în Moldova şi Valahia*, Ed. Academiei Române, Bucureşti; Brăila: Ed. Istros a Muzeului Brăilei, 2014, p. 189.
8. *Călători străini despre Ţările Române.* Vol. V, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1973, p. 49.
9. N. Iorga, *op. cit*., p. 13.
10. S. Porcescu, *Sfânta Cuvioasă Parascheva ocrotitoarea Moldovei*, Ed. Casa Ortodoxă, Tesalonic, 1991, p. 227; Maria Magdalena Szekely, *Un proiect nerealizat: Mitropolia de la Trei Ierarhi*. În: *Anuarul Institutului de Istorie ,,A. D. Xenopol"*, Iaşi, 1994, vol. XXXI, p. 74.
11. *Ibidem*, p. 74-75.
12. D. Nastase, *Coroana lui Vasile Lupu*. În: *Anuarul Institutului de Istorie ,,A. D. Xenopol"*, (*AIIX*), Iaşi, 1994, Vol. XXXI, p. 43-49; L. Pilat, *op. cit.,* p. 147.
13. A. Dobjanschi, V. Simeon, *Arta în epoca lui Vasile Lupu*, Ed. Meridiane, Bucureşti, 1979, p. 15.
14. N. Iorga, *op. cit*., p. 118.
15. C. Şerban, *op. cit*., 190.
16. A. Pippidi, *Tradiţia politică bizantină în Ţările Române în secolele XVI–XVIII*, Ed. Academiei Republicii Socialiste Române, Bucureşti, 1983, p. 203.
17. *Istoria Românilor,* p. 145.
18. A. Pippidi, *op. cit.,* p. 203.
19. M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Ed. Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Bucureşti, 1993, Vol. II, p. 568.
20. A. Pippidi, *op. cit.,* p. 204.
21. N. Iorga, *Istoria Bisericii Româneşti*, Ed. Ministerului de Culte, Bucureşti, 1928; 1995, ed. II, p. 315-316; Şerban C. *Domnia lui Vasile Lupu...*, p. 191.
22. I. Ivan, *Patriarhi ortodocşi în Moldova*. În: *Mitropolia Moldovei şi a Sucevei*, nr. 9-10, Iaşi, 1975, p. 670.
23. В. Ченцова, *Восточная церковь и Россия после Переяславской рады (1654–1658). Документы*. Изд-во. ,,Гуманитарий", Москва, 2004, с. 31.
24. M. Crăciun, *Protestantism şi ortodoxie în Moldova (sec. XIV–XV)*, Cluj, 1996, p. 35.
25. *Documenta Romaniae Historica. A. Moldova*, vol. I, Ed. Academiei Republicii Socialiste Române, Bucureşti, 1975, p. 311-312.
26. Th. Bodogae, *Ajutoare româneşti la mănăstirile din Sfântul Munte Athos*, Sibiu, 1940, p. 218. Năsturel Petre, *Le Mont Athos et les romains. Recherches sur leur relations du milieu du XIVe siecle a 1654*, Roma, 1986. П. Успенский, *История Афона*. Том I-II, Москва.: Изд-во ,,Даръ", 2007.
27. N. Iorga, *Bizanţ după Bizanţ...*, p. 169.
28. I. Moldoveanu, *Contribuţii la istoria relaţiilor Ţărilor Române cu Muntele Athos (1650–1863). În întâmpinarea a 1045 de ani de la fondarea Muntelui Athos (963–2008)*. Bucureşti, 2007, p. 108-109.
29. Th. Bodogae, *op. cit.,* p. 121.
30. E. Hurmuzaki, *Documente, vol. XIV*, partea III, Bucureşti, 1936, p. 163.
31. A. Zubco, *Biserica în Ţara Românească şi Moldova în secolele XIV–XVII*. Ed. Pontos, Chişinău, 2001, p. 136; I. Moldoveanu, *op. cit*., p. 181.
32. N. Iorga, *Istoria Bisericii Româneşti*, Bucureşti, 1995, V-II, p. 495.
33. P. Zahariuc, *De la Iaşi la Muntele Athos. Studii şi documente de istorie a bisericii.* Ed. Universităţi ,,Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 2008, p. 186.

34. P. Zahariuc, *Relaţiile lui Vasile Lupu cu Biserica Sârbă un – nou document*. În: *Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol"*, Iaşi, 1994, Vol. XXXI, p. 100-102.
35. С. Плохий, *Папство и Украина. Политика римскои курии на украинских землях в 16–17 вв*., Наука, Москва, 1989, с. 7-25.
36. Б. Гудзяк*, Криза i Реформа. Киивська Митрополия, Царгородский Патрiархат i генеза Берестейськой унii*, Институт Истории церкви, Львiв, 2000, с. 190.
37. V. Bolduma, *Contribuţii la relaţiile Ţării Moldovei cu centrele ortodoxe din Lvov şi Kiev (sfârşitul secolului al XVI-lea – prima jumătate a secolului al XVII-lea)*. În: *Carpica*, V–XLII, Oneşti, 2013, p. 131.
38. *Ibidem*, p. 132.
39. *Ibidem*, p. 133.
40. P. Zahariuc, *op. cit*., 188.
41. C. Rezachevici, *Petru Movilă (1596–1646), un reprezentant de seamă al culturii ortodoxe în Ucraina şi Ţările Române.* În: *Arhiva Românească*, nr. 1, Bucureşti, 1996, p. 72.
42. I. Eremia, *Relaţiile externe ale lui Vasile Lupu (1634–1653)*, Ed. Cartdidact, Chişinău, 1999, p. 145.
43. *Ibidem*, p. 148-149.
44. C. Rezachevici, *op. cit*., p. 75.
45. P.P. Panaitescu, *Petru Movilă. Studii*, Ed. Enciclopedică, Bucureşti, 1996, p. 65; C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 79.
46. E. Chiaburu, *Tipografia din Moldova şi lumea ortodoxă în secolul al XVII-lea*. În: *Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol"*, XXXVII, Iaşi, 2000, p. 108.
47. P. Movilă, *Mărturisirea Ortodoxă*, Iaşi, 1996, p. 22-25.
48. A. Pippidi, *op. cit.,* p. 203.
49. P. Movilă, *op. cit*., p. 27.
50. E. Chiaburu, *op. cit*., p. 110.
51. *Ibidem*, p. 111.
52. L. Semionova, *Relaţiile Bisericeşti din Moldova, Muntenia cu Biserica rusă în secolul XVII*. În: *Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol"*, V–XXXI, Iaşi, 1994, p. 562-563.
53. *Ibidem*, p. 564.
54. *Исторические связи народов СССР и Румынии в XV–XVIII веках*, том 2, Москва, 1968. с. 21-23.
55. *Ibidem,* с. 272.
56. *Ibidem,* p. 327.
57. *Ibidem*, том 2, с. 18–20; L. Semionova, *op. cit*., p. 565; Şt. Gorovei, *Relaţiile bisericeşti româno-ruse în secolele XV–XVIII.* În: *Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol"*, V–XXXI, Iaşi, 1994, p. 601.
58. *Исторические связи народов СССР и Румынии…*, том 2, с. 26.
59. *Ibidem*, p. 36; S. Dragomir, *Contribuţii privitoare la relaţiile bisericii româneşti cu Rusia în veacul XVII.* În: *Analele Academiei Române. Memoriile Secţiei Istorice*, s. 2 t-XXXIV, Bucureşti, 1912, p. 99; Paul Mihail, *Legăturile culturale bisericeşti dintre români şi ruşi în sec. XV–XX. Schiţă istorică.* În: *Revista Societăţii istorico-bisericeşti*, XXII, Chişinău, 1932, p. 199-276.
60. L. Semionova, *op. cit*., p. 566; G. Bezviconi, *Contribuţii la istoria relaţiilor româno-ruse*, Bucureşti, 1962, p. 78.
61. L. Semionova, *op. cit*, p. 567.
62. *Исторические связи народов СССР и Румынии ...*, том 2, p. 56.
63. *Ibidem*, p. 69.
64. L. Semionova, *op. cit.,* p. 567.

O „DISPUTĂ” DINTRE GAVRIL CALLIMACHI ȘI BOIERII MOLDOVENI CU PRIVIRE LA FONDAREA JUDECĂTORIEI DUHOVNICEȘTI ȘI IMPLICAȚIILE AUTORITĂȚILOR RUSE DIN 1773

Tudor CIOBANU
Institutul de Istorie al AȘM
Teodor CANDU
Institutul de Istorie al AȘM

A „dispute” between Gavril Callimachi and Moldavian boyars on the Foundation Spiritual Court and implications of the Russian authorities from 1773

Summary

*Through this study we aim to put in attention a number of issues regarding judicial attributions which have Orthodox Church from Moldava Principality during the XVIII*th *century. Also, through the documents from annex we can see the implications that were Russian military and administrative authorities during the Russo-Turkish War of 1768–1774 period in this area.*

Relațiile instituționale dintre politic și biserică în secolul al XVIII-lea în Țara Moldovei păstrează aspecte puțin cercetate sau, chiar, necunoscute. Momente controversate în această privință atestăm în perioadele de criză, în speță, în decursul conflagrațiilor dintre marile puteri, care și-au ales drept teatru de confruntare teritoriul Țărilor Române. Astfel, asemenea situații au ieșit la iveală în contextul războaielor ruso-turce și ruso-austro-turce, când Principatele Române s-au aflat sub ocupație militară rusă totală sau parțială.

Administrația militară și civilă rusă a căutat să se implice în diverse aspecte ale vieții politice, administrative, economice, fiscale etc. dar, nu în ultimul rând, și a vieții bisericești a principatelor. Sub lozinca „eliberării și apărării creștinilor de jugul Imperiului Otoman”, autoritățile militare ruse au folosit pe larg diverse mijloace pentru a atrage în sfera de influență diferite grupuri de interes politice, economice, spiritual-ecleziastice etc. atât din Țările Române, cât și din alte provincii ale Imperiului Otoman [1]. Dar, totodată, trebuiau să țină cont de interesele elitelor administrativ-economice și bisericești locale din aceste țări, care deseori se aflau în competiție pentru deținerea influenței.

Începând cu secolul al XIX-lea, reprezentanții istoriografiei române, printre care amintim aici istorici, cum ar fi: Constantin Erbiceanu, Alexandru D. Xenopol, Axentie Stadnițchi, Nicolae Iorga, Simion Reli, Tit Simedrea, Ștefan Berechet, Iustin Frățiman, Alexandru Vianu, Nestor Vornicescu, Daniel Niță-Danilescu, Pavel

Parasca, Ion Eremia ș.a. au reușit să aducă în atenția publică numeroase date istorice relevante la perioada indicată.

Cu toate acestea, din cauza numărului mic al documentelor interne cunoscute de noi, au rămas mai multe aspecte legate de activitatea și organizarea Bisericii Ortodoxe din Țările Române în afara atenției cercetătorilor. O asemenea situație se referă la problema instituirii în Moldova pe lângă Mitropolie a unei Judecăți Bisericești, în cadrul căreia să fie cercetate toate cauzele în care una din părțile implicate erau slujitori ai bisericii. Atribuțiile judecătorești ale Bisericii Ortodoxe în Țările Române în secolele XVII–XVIII sunt descrise într-o anumită măsură în istoriografia de specialitate [2]. De o atenție mai mică problematica dată s-a bucurat în perioada ocupațiilor militare din timpul războaielor ruso-turce și ruso-austro-turce din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, când ierarhii ortodocși, simțind sprijinul autorităților ruse din Principate, au intervenit pe lângă conducătorii militari pentru a întreprinde unele măsuri ce le-ar asigura o mai largă libertate și autonomie în privința judecării cazurilor în care erau implicate fețele bisericești [3].

Această situație a declanșat o „dispută” între mitropolit și boierii Divanului, care s-au opus unei asemenea intenții. Probabil aceasta a fost una dintre cauzele ce a adâncit neînțelegeri dintre mitropolitul Gavril Callimachi cu boierii țării, despre care scrie Daniel Niță-Danilescu. Acesta, referindu-se la relația dintre cele două tabere, nota: „Partida condusă de el (Gavril Callimachi – n.n.) pierde inițiativa, iar încercarea de intervenție în Congresul de la Focșani (1772) eșuează datorită opoziției boierilor; aceștia îl dojenesc pentru politica personală pe care o face, și-i cer ca în chestiunile importante să nu acționeze de unul singur, ci împreună cu „întreaga obște” (mai este învinuit că împarte țara „în tarafuri”)” [4].

Unele aspecte ale acestei „dispute” pot fi elucidate din actele din fondul Documente Moldovenești și Muntene de la Arhiva de Stat de Acte Vechi a Rusiei (în continuare ASAVR) [5].

***

La începutul anului 1773 mitropolitul Gavril Callimachi intervenea pe lângă feldmareșalul armatelor ruse, contele Piotr Alexandrovici Rumeanțev, cu solicitarea de a fi creată pe lângă Mitropolia din Iași o Judecătorie Bisericească (Duhovnicească), care să aibă competența de a judeca diferite pricini, printre care și cazurile în care doar una dintre părți ar fi din tagma clerului. Această cerere a mitropolitului l-a motivat pe comandantul trupelor ruse de ocupație să se adreseze general-maiorului Alexandr Vasilievici Rimski-Korsakov, numit președinte în Divanul Moldovei la 22 mai 1771, să solicite părerea boierilor divaniți, dacă o asemenea structură corespunde legilor și obiceiurilor țării [6]. La cererea care a fost făcută încă în luna mai a anului 1773, boierii Divanului au răspuns abia spre mijlocul lunii iulie, arătând că fondarea unei asemenea structuri nu corespunde obiceiurilor țării, subliniind că toate pricinile și-n perioada când țara era condusă de către domnii Moldovei erau examinate în Divan, iar uneori de domn. Ei notau: „Credem de cuviință de a înștiința pe excelența voastră că niciodată și după nici un obicei sau prevedere legală nu a fost ca să fie la Mitropolie asemenea judecătorie, despre care preasfinția sa a arătat luminăției sale fără nici o dreptate, ci orice pricină din vechime depindea de cercetarea și hotărârea Divanului, unde uneori era de

față însuși domnul țării și hotăra pricinile, iar alte litigii erau trimise la Divan unde și mitropolitul venea, și alături de boieri judeca, însă nu de unul singur.”

Referitor la prerogativele judecătorești pe care le avea mitropolitul în timpul când țara era administrată de domni, aceștia opinau „<...> în vremea domnilor Moldovei, puterea mitropoliților locali nu se extindea așa, și nu numai ca el careva pricină să o cerceteze acolo unde trebuiau să se judece mirenii cu fețele duhovnicești, dar nici pe cei aflați în subordinea sa, adică asupra clerului nu avea asemenea putere. Chiar atunci când era nevoie să fie ales un episcop, nici atunci nu putea să-l prezinte fără acordul de obște a boierilor din Divan. De asemenea, și când era nevoie să se numească un egumen într-o mănăstire oarecare, nici aici nu avea nici o putere, pe unul ca acela, ales ca egumen, îl prezenta personal domnului al treilea logofăt, iar domnul îi acorda însemnul.”

Analizând această opinie expusă de boieri, constatăm unele inadvertențe, admise de către respectivii, cel mai probabil, cu bună știință. Printre acestea, atenționăm cititorul, că din adresarea boierilor se observă că respectivii intenționat au pus accentul pe unele probleme care nu aveau nicio legătură cu competențele judiciare ale mitropolitului, dar, totuși recunoșteau că acesta participa la ședințele Divanului, când se judecau diverse pricini. Boierii semnatari ai scrisorii, insistând pe procedura de întronare a episcopilor țării și de numire în funcție a egumenilor în mănăstiri, urmăreau să-i determine pe decidenții ruși să susțină punctul lor de vedere, în raport cu subiectul în discuție. Însă, trebuie să constatăm că realitatea istorică și procedura legală aplicată în Țara Moldovei a fost reglementată de unele așezăminte domnești, anterioare momentului apariției acestei discuții.

Un caz, ce trebuie descris mai amănunțit, se referă la alegerea egumenilor. În anul 1741, domnul Constantin Mavrocordat reîntărea așezământul de scutire a clerului de dări, referindu-se și asupra organizării administrației bisericești [7]. În cadrul respectivului așezământ este descrisă și procedura de alegere a egumenilor, care prevedea: „<...> ei să nu fie aleşi de nimeni altul, decât de călugării mănăstirii respective şi numai când nu vor afla călugării un om vrednic, cu bună dovadă, în mănăstirile lor proprii, atunci abia să aleagă un egumen de aiurea” [8].

Dar, cel mai explicit izvor cu privire la problemele ce le invocă boierii prin adresa lor rămâne a fi Condica de ceremonii a lui Gheorghachi [9]. Editorul acesteia, Dan Simonescu, nota: „Puține cuvinte, dar esențiale, găsim privitoare și la ceremoniile bisericești. <...> Episcopii și egumenii se aleg de boieri și Domn, fără carte de la Țarigrad. Important este faptul că la alegerea de egumeni, între boieri, are drept de „protimisis” acela, din neamul ctitorilor. În timp ce boieriile se schimbă la un an, egumenii, episcopii și mitropolitul *nu se scot până la moarte, fără pricină*.”

Aceeași condică oferă detalii cu privire la alegerea mitropolitului și episcopilor țării, în care domnia deținea un rol esențial [10].

Deși, boierii aparent își argumentau poziția, respectând formal cutuma, totuși, de fapt, ei nu apelează la aspectele de fond ale cererii mitropolitului, lăsând deoparte competențele sale judecătorești.

Drept urmare, la acest răspuns, Rumeanțev îi cerea lui Rimski-Korsakov să solicite probe suplimentare de la mitropolit cu privire la drepturile și competențele

ierarhilor țării în materie judiciară. În răspunsul său de la începutul lunii august 1773, Gavril Callimachi, pentru a-și susține părerea, a invocat pravilele împărătești, dar și acte interne ale Țării, aducând ca dovadă un hrisov de la Constantin Mavrocordat din 14 ianuarie 1734, prin care reconfirma drepturile judecătorești ale mitropolitului și episcopilor eparhiali, după hrisoave similare date de înaintașii săi. Printre actele la care s-a făcut referință au fost cele ale lui Mihai Racoviță și ale lui Grigorie al II-lea Ghica. Hrisoave similare au fost emise și de domnii ce i-au urmat, cum ar fi Constantin Racoviță, Matei Ghica, Scarlat Ghica ș.a.

Prin urmare, în rezultatul respectivei corespondențe, la 22 august 1773, boierii Divanului emiteau o încheiere prin care se admitea instituirea Judecătoriei Bisericești pe lângă Mitropolie. Iar pentru apărarea drepturilor mirenilor în instanța respectivă l-au delegat pe stolnicul Cantacuzino.

Nu se cunoaște dacă această structură, pe care mitropolitul Gavril Callimachi cerea să fie creată, a funcționat în decursul septembrie 1773 – iulie 1774. Dar cu certitudine putem conchide că prin inițierea unei asemenea discuții, și adoptarea unei anaforale a boierilor Divanului, care aproba constituirea unei Judecătorii Bisericești pe lângă Mitropolie, se deschidea subiectul instituirii unui organ colegial judiciar-administrativ bisericesc. Chiar la scurt timp, în anul 1776, Grigorie al III-lea Ghica dispunea crearea unei instanțe judiciare bisericești separate de cea laică. Iar la începutul secolului al XIX-lea, în timpul păstoriei mitropolitului Veniamin Costachi, se constituie pentru prima dată Consistoriul Mitropoliei Moldovei, un organ administrativ-judiciar bisericesc, care va funcţiona pe durata întregului secol XIX.

În baza documentelor de mai jos putem concluziona că autoritățile militare ruse, în decursul războiului ruso-turc din 1768–1774, au căutat să întreprindă unele măsuri în vederea apropierii unor pături sociale, inclusiv a unor grupuri de interes, de aspirațiile Rusiei de a se extinde atât din punct de vedere teritorial, cât și a-și extinde influența politică, economică, confesională în Europa de Sud-Est.

Anexă

1

1773 martie 7. Iași. – *Piotr Alexandrovici Rumeanțev, feldmareșal, comandantul armatelor ruse din Principate, dă poruncă lui Alexandr Vasilievici Rimski-Korsakov, președintele Divanului Țării Moldovei, cu privire la instituirea Judecătoriei Bisericești pe lângă Mitropolia din Iași, pentru judecarea litigiilor dintre mireni și cler, condiționând ca aceasta să corespundă legilor și obiceiurilor țării.*

Ордер

Господину генералу-майору Римскому-Корсакову

Преосвященнейший господин архиепископ и митрополит молдавский Гавриил, представляя мне о бывшем обыкновении что бы дела по жалобам мирских на духовных разбираемы были в Митрополии определенными к том духовными особами, а важнейшия и самим митрополитом, просил дозволения учередить таковый в Митрополии его Духовный Суд в котором бы, по прежним обычаям,

дела по жалобам светских на духовных разбираемы были. Требование его признавая за справедливое и основательное, я даю на таково учреждение ему мое позволение, есть ли только непредпятствуют тому здешние установления и блогопринятые обряды. И в следствие того вышеписаннаго содержания дела отсылать в сей Духовный Суд на разсмотрение, при котором для защищения права мирских можно определить депутатом одного из членов Дивана. А в случае неудовольствия приговором сего суда в перенесении на решение митрополита, или же и общаго собрания духовных и мирских чинов поступать сходно с прежними здесь о том положениями и обыкновениями.

Румянцев.

Марта 7-го дня, 1773 года. Яссы. № 475.

Traducere:

Ordin

Domnului general-maior Rimski-Korsakov

Preasfinţitul domn, arhiepiscopul şi mitropolitul Moldovei, Gavriil, informându-mă despre obiceiul ce a fost ca pricinile civile şi duhovniceşti să fie soluţionate la Mitropolie, de slujitori ai bisericii numiţi special în acest scop, iar cele mai importante de însuşi mitropolitul, a solicitat permisiunea de a institui la Mitropolie o Judecătorie Duhovnicească, în care conform vechilor obiceiuri, pricinile dintre mireni cu cei din tagma bisericească să fie cercetate. Cererea sa, considerându-o ca fiind dreaptă şi întemeiată, îi dau învoire pentru întemeierea unei asemenea instituţii, cu condiţia, dacă aceasta nu contravine normelor locale şi obiceiurilor cuviincioase. Prin urmare, acele scrise mai sus, asemenea dosare să fie trimise la Judecătoriia Duhovnicească pentru cercetare, pe lângă care pentru apărarea drepturilor mirenilor poate fi delegat deputat un membru al Divanului. Iar în caz dacă nu se va cădea de acord cu hotărârea acestei judecătorii, se va trimite la mitropolit spre soluţionare, sau la Adunarea Obştească a dregătorilor bisericeşti şi civili, ca să acţioneze în conformitate cu prevederile legale şi obiceiurile locului.

Rumeanţev.

Martie 7 zile, anul 1773. Iaşi. Nr. 475.

Sursa: ASAVR, F. 293, d. 172, f. 3-3v. AICB ANR, Colecţia Microfilme URSS, rola 82, nr. 120.

Ediţii: Theodor Codrescu, Uricariu, vol. VI, p. 402, cu data de 4 martie 1773.

2

1733 mai 21 – *Gavriil Callimachi, mitropolitul Moldovei, îl informează pe Alexandr Vasilievici Rimski-Korsakov, preşedintele Divanului Ţării Moldovei, despre instituirea Judecătoriei Bisericeşti pe lângă Mitropolia din Iaşi, în conformitate cu orderul dat de feldmareşalul, conte Piotr Alexandrovici Rumeanţev, comandantul armatelor ruse din Principate, atenţionându-l şi despre unele abuzuri comise de ispravnicii de ţinuturi contra clerului.*

Пол[учено] мая 21-го 1773 года

Высокородный и превосходительный господин генерал-майор, мой милостивый государь.

Его сиятельство господин генерал фелтмаршал повелевающий армиею Малороссии, генерал губернатор, колегии малороссийской президент, всех российских орденов кавалер, граф Пётр Александровичь Румянцев изволил вашему превосходительству ордером предписать что бы впредь о последование оного небыли духовные призываемы к свецкому суду по жалобе чисщих(?) а на токов случай учредить у меня суд, под моим надзиранием, которой от меня уже и учрежден. Ныне же доходят ко мне от духовных чинов жалобы что исправники без разбору по каким ни есть делам привлекают их к ответам и поступают с ними неблагопристойно употребляя иногда насилие, которое не только они но и я считаю себе за обиду во уповании таков что потому его сиятельства повелел уже предложением данном Дивану да сверх того и по правам слово 20, глава 21, лист 418, повелевает ни единого с тех который имеет церковную должность, от малого до великого не судим в свецком Диване. А еже ли кто постигнет таковаго хотя бы и по справедливости тот штрафован и наказан будет. Ещё права царей Ираклия и Константина приказует: ни же епископ, ни клирик, ни чернец, будь ли в каких вещах или за какое преступление что бы не судимы в светскому Диване, но к епископу или митрополиту, или к патриярху их, и в разсуждении сего что бы как по веление его сиятельства так и прописанные правила исполняемы были прошу вашего превосходительства ещё тем исправникам подтвержденое зделать и меня об оном уведомленеием не оставить.

Вашего превосходительства милостивого государя моего верный богомолец.

Маия … [11] дня, 1773 году

Strălucirea sa, gheneralul feldmarșal, poroncitoriul armiei Malorossiei, prezident, la toate ordinele Rossiei, cavaler, graf Petr Alexander Rumeanțov au voit a scrie order către mărie ta ca de acmu înainte să nu mai fie chemați din cei duhovnicești la judecata mirănească după jaloba a cui ar fi, iar la o tâmplare este să fie supt nazarul meu care se va îndestula după judecata me la care sînt și orândui. Iar acum îmi vine de la cinurile cele duhovnicești multe jalobe cum că ispravnicii fără cercetare trebilor întrate pre ei către răspunsuri, purtându-i pre ei nu după cuviință încă îi și aduc pre ei uneori și cu de-a sila, care nu numai ei să necinstesc, ce încă și eu mă socotesc a fi la defăimare de vreme că mărie sa au dat poruncă la Divan ca să se urmeze poruncii. Osăbit de aceasta și pravilele slova 20, cap 21, fila 418 poroncește ca nici pre unul din cei care au dregătorie bisericească de la mic până la mare să nu să judece în Divanul lumescu. Iar de-l va trage pe unul ca acesta măcar de ar fi și cu dreptate, acela să va globi, încă și pedepsit va fi, nu lasă nici pravila împăraților Iraclie și a lui Costantin, unde poroncesc: nici episcop, sau cliric, nici călugăr, în carele ar fi trebuință, sau călcare de lege să nu să judice în Divanul lumesc, ci către episcopul sau mitropolitul, sau către patriarhul lor. Și întru socotința aceștie după cum poroncește strălucire sa, cum și în scrisoare pravilei negreșit este să fie împlinite.

Mă rog mării tale să se mai facă acelor ispravnici poruncă cu întărire și pe mine pentru aceea a înștiința să nu lași.

A mării tale către Dumnezeu fierbinte rugător.

Gavriil mitropolit Moldovii <<m.p.>>

<mai ... zile, anul 1773.>

Pe fila 4, în partea de sus: A fost primit mai 21 zile, anul 1773.

Sursa: ASAVR, F. 293, d. 172, f. 4-4v. Original. AICB ANR, Colecția Microfilme URSS, rola 82, nr. 120.

3

1773 iulie 14 – *Boierii Divanului Țării Moldovei îl informează pe Alexandr Vasilievici Rimski-Korsakov, președintele Divanului Țării Moldovei, că fondarea Judecății Bisericești pe lângă Mitropolia din Iași este neîntemeiată.*

Пол(учена) июля 14 1773 году. Копия.

Его превосходительству господину генерал-майору Александру Васильевичу Римскому-Корсакову.

От бояр Дивана Княжества Молдавского.

Рапорт.

Ордер вашему превосходительству данное от его сиятельства высокоповелительного господина генерал фельтмаршела и разных орденов кавалера графа Петра Александровича Румянцова, ваше превосходительство нам объявить изволили: в котором преписывается что его превосвещенство господин архиепископ кир Гавриил, представил его сиятельству что де здесь был обычай что дела по жалобам мирских на духовных случаещияся разбираемы были в Митрополии определенными к тому духовными особами, а важнейще и самим митрополитом. Почему и просил дозволения о учреждении в Митрополии такого суда, в котором бы по прежним обычаям случаещиеся по жалобам мирских на духовных разбираемы были. Должностия находим вашему превосходительству донести, что никогда и ни в какое время, и ни по каким обыкновением или обычаям не было, что бы был когда нибуть в Митрополии такой суд, в чем его преосвещенство показал его сиятельству напрасно, а всякое дело издревле зависело только от разбирательства и решение Дивана, в котором иногда присудствовал и сам господарь и решал дела, а другие дела отсылаемы были в Диван где и митрополит приезжал и вместе с боярами присудствовал, а не сам собою, ибо во время бытности молдавских господарей, власть здешних митрополитов не рапространялось так и не только что бы он какое дело разбирал там где надобность было судится мирянов на духовных, но ниже над чиновниками ведомства его, то есть над духовными не имел стол власти, а всегда когда надобность была выбрать епископа, то он не мог представлять его без общего согласия диванских бояр, тоже и когда надобность была определять игумена в какой монастырь, то и той власти не имел, а должен был представить его господарю которому, и

представлял того выбранного в егумены третей логофет персонально, а господарь давал ему знак. В чем повыше прописанные его преосвященства, объявлением кои он представил его сиятельству, о таком обычае которого не было во употреблении что бы был особливой духовной суд в Митрополии? Тоже и его сиятельство в том же ордере повелел изволил что есть ли только непреятствует в том здешния установления и благоприятия обряды определить таковой суд.

И для того принимаем д… [12] зновение вашего превосходительства просит сей наш рапорт его сиятельству для ведома представить.

Traducere:

Excelenței sale, domnului general-maior Alexandr Vasilievici Rimski-Korsakov.
De la boierii Divanului Cnejiei Moldovei.
Raport.

Orderul excelenței voastre dat de luminăția sa înalt poruncitorul domn, general feldmareșal și a diferite ordine cavaler, conte Petr Alexandrovici Rumeanțev, prin care excelența voastră a-ți binevoit a ne informa, că preasfinția sa domnul arhiepiscop chir Gavriil, a prezentat luminăției sale că aici a fost obiceiul ca pricinile de judecată ce se întâmplă între mireni cu fețele duhovnicești să fie cercetate la Mitropolie de persoane duhovnicești desemnate pentru aceasta, iar cele mai importante de însuși mitropolitul. Pentru care a cerut învoire pentru instituirea la Mitropolie a unei asemenea judecătorii, unde în conformitate cu obiceiurile se vor cerceta plângerile civililor împotriva celor din tagma bisericească.

Credem de cuviință de a înștiința pe excelența voastră că niciodată și după nici un obicei sau prevedere legală nu a fost ca să fie la Mitropolie asemenea judecătorie, despre care preasfinția sa a arătat luminăției sale fără nici o dreptate, ci orice pricină din vechime depindea de cercetarea și hotărârea Divanului, unde uneori era de față însuși domnul țării și hotăra pricinile, iar alte litigii erau trimise la Divan unde și mitropolitul venea, și alături de boieri judeca, însă nu de unul singur. Deoarece în vremea domnilor Moldovei, puterea mitropoliților locali nu se extindea așa, și nu numai ca el careva pricină să o cerceteze acolo unde trebuiau să se judece mirenii cu fețele duhovnicești, dar nici pe cei aflați în subordinea sa, adică asupra clerului nu avea asemenea putere. Chiar atunci când era nevoie să fie ales un episcop, nici atunci nu putea să-l prezinte fără acordul de obște a boierilor din Divan. De asemenea, și când era nevoie să se numească un egumen într-o mănăstire oarecare, nici aici nu avea nici o putere, pe unul ca acela, ales ca egumen, îl prezenta personal domnului al treilea logofăt, iar domnul îi acorda însemnul.

Despre ce poate fi vorba în cele expuse mai sus de preasfinția sa în scrisoarea ce a dat-o luminăției sale, despre asemenea obicei care nu a fost nici odată să fie o Judecătorie Duhovnicească la Mitropolie? Ceea ce și luminăția sa în orderul respectiv a poruncit, ca să fie instituit numai dacă aceasta nu încalcă legile locului și obiceiurile cuviincioasă.

Și pentru acesata, aducând la cunoștința excelenței voastre, rugăm ca acest al nostru raport, pentru înștințare, să fie adus în atenția luminăției sale.

Sursa: ASAVR, F. 293, d. 172, f. 5-5v. Original. AICB ANR, Colecția Microfilme URSS, rola 82, nr. 120.

4

1773 iulie 7 – *Alexandr Vasilievici Rimski-Korsakov, președintele Divanului Țării Moldovei, îl informează pe feldmareșalul Piotr Alexandrovici Rumeanțev, comandantul armatelor ruse din Principate, cu privire la întemeierea Judecătoriei Bisericești pe lângă Mitropolia din Iași și despre opoziția boierilor din Divan în legătură cu aceasta.*

Рапорт к фелдмаршалу.

Ваше сиятельство, ордером прошлого марта от 7-го под № 475-м по представление преосвященства архиепископа и митрополита молдавского Гаврила позволяя на учреждение в Митрополии его Духовного суда в котором бы по прежним обычаям дела по жалобам светских на духовных разбираемы были, если только непрепятствует тому здешние установления и благоприятные обряды, предпися мне изволил вышеписанного содержания дела выслать в сей Духовный суд на разсмотрение при котором для зашищение права мирских, определить депутатом одного из членов Дивана. Я потом к надлежащей исполнение предложив боярам, от которых нам подан мне сего июля 14-го рапорт, с представлением обстоятельств коих возбраняют учреждение сего Духовного суда, оный на разсмотрение вашему сиятельству в оригинале за сим подношу.

1773 года, июля 17-го.

Traducere:
Raport către feldmareșal.

Luminăția voastră, prin orderul din trecutul martie 7, sub nr. 475, emis în temeiul raportului preasfințitului arhiepiscop și mitropolit al Moldovei Gavriil, prin care ați permis instituirea la Mitropolia sa, a unei Judecătorii Duhovnicești, în care conform obiceiului, pricinile între mireni și cei duhovnicești să fie judecate, numai dacă nu contravene legilor locului și obiceiurilor cuviincioase, ați binevoit să-mi porunciți, ca pricinile de mai sus amintite să fie trimise la această Judecătorie Duhovnicească, la care în timpul judecării pentru apărarea drepturilor mirenilor, să fie desemnat un deputat dintre membrii Divanului. Eu, pentru buna împlinire am propus boierilor, din partea cărora am primit acum la 14 iulie un raport, prin care ni-au fost prezentate circustanțele ce se împotrivesc întemeierei acestei Judecătorii Duhovnicești, pe care pentru examinarea de către luminăția voastră în original cu aceasta îl transmit.
Anul 1773 iulie 17.

Sursa: ASAVR, F. 293, d. 172, f. 6. Original. AICB ANR, Colecția Microfilme URSS, rola 82, nr. 120.

5

1773 august 4 – *Piotr Alexandrovici Rumeanțev, comandantul armatelor ruse din Principate, poruncește lui Alexandr Vasilievici Rimski-Korsakov, președintele Divanului Țării Moldovei, să solicite explicații de la mitropolitul Gavril Callimachi, pe ce-și întemeiază cererea cu privire la instituirea Judecătoriei Bisericești pe lângă Mitropoliia din Iași.*

Получен из армии чрез господина подполковника Бауера [13], августа 4 числа, 1773 года

Ордер

Господину генерал-майору Римскому-Корсакову.

Видя из рапорта вам от присудствующих в Диване поданнаго что оные оспорывают против поданнаго представления от преосвященнаго господина митрополита о учреждении Духовнаго суда, котораго якобы никогда в отечестве их небыло. Рекомендую вашему превосходительству потребовав обяснении от его преосвященства на чём основывал он свое о том требование, зделать в полном собрании определение по делу сему согласно с правилами церковными и свойственными в христианстве сану духовному преимуществами, наблюдая неоднократные мои внушения учиненные господам членам Дивана что не все обычаи могут быть приняты из времени бывшаго правления, где и самая церковь терпела стеснение и мучительство.

Румянцев

Июля 27-го дня, 1773-го года.
Лагерь при реке Яломице, близ деревни Валлечое [14].

A fost primită din armată prin intermediul domnului locotenent-colonel Bauer, august 4 zile, anul 1773.

Order

Domnului general-maior Rimski-Korsakov.

Văzând din raportul trimis dumneavoastră din partea membrilor Divanului că respectivii contestă propuner ea dată de preasfinţitul domn mitropolitul cu privire la fondarea Judecătoriei Duhovniceşti, care niciodată nu ar fi fost în patria lor, recomand excelenţei voastre să cereţi explicaţii de la preasfinţia sa, pe ce s-a întemeiat cererea sa pe acest subiect, să faceţi o cercetare completă pe marginea acestei pricini în conformitate cu canoanele bisericeşti şi cu privilegiile ce corespund rangului duhovnicesc specific lumii creştine, urmând multiplele mele recomandări date de către mine domnilor membri ai Divanului că nu toate obiceiurile pot fi preluate din timpul precedentei guvernări, în timpul căreia însuşi biserica a avut de suferit multe constrângeri şi chinuri.

Rumeanţev.
Iulie 27 zile, anul 1773.
Tabăra de pe malul râului Ialomiţa, în apropiere de Vallecioaie.

Sursa: ASAVR, F. 293, d. 172, f. 7. Copie. AICB ANR, Colecţia Microfilme URSS, rola 82, nr. 120.

6

1773 august 10 – *Gavril Callimachi, mitropolitul Moldovei, îi prezintă lui Alexandr Vasilievici Rimski-Korsakov, preşedintele Divanului Ţării Moldovei, argumente cu privire la fondarea Judecătoriei Bisericeşti pe lângă Mitropolia din Iaşi.*

Подан августа 13-го

De la Gavriil mitropolit Moldovei, către măriea sa gheneral maior Alexandru Vasilievici Râmskoi-Korsakov

Răport

Dup(ă) orderul luminatului mării sale, gheneral feldmarșal și a fel de fel de ordine cavaler graf Petru Alexandrovici Rumeanțov ce au trimis măriei tale la 4 zile a aceștii luni, pentru răportul ce-au dat dum(nealor) boierii Divanului împotriva arătării mele, ce am fost răportuit, pentru orânduiala Duhovnicescului județu, arătând adecă dum(nealor) boierii că acest fel de județu niciodată n-au fost în patria noastră. Măria ta ceri de la mine luminare pe ce am așezat cererea me. După care eu arăt mării tale că această cerire a mea pentru rânduiala județului bisericescu iaste întemeiată pe obiceiul vechiu și pe pravilile nu numai a acestui pământ, ce și a toată lumea ori unde să află oblăduire creștinească, cum și în părțile ce sînt supt stăpânirea turcească să întărește pronomia aceasta a județului bisericii noastre. Iată am trimis către mărie ta și privilieghiile domnilor Moldovei date după hotărârea dumnezeeștilor pravile cu sfat de obștie, după care vei înțelege măria ta, că numai cei duhovnicești să cade ca să să judece de județul bisericesc, ce încă și năimiții lor, pentru toate pricinile de judecată, osăbit numai de moarte de om, care greșală a morții să cade a o cerceta județul mirenescu. Dumnealor boierii cu greșală și prin neștiință au arătat luminatului, cum că n-au fost niciodată obiceiul acesta a județului bisericescu, căci eu nu în deșert am făcut îndrăzneală ca aceasta către luminatul. Privileghiile domnilor arată curat că au făcut cercetare ce județu să cade a giudeca pre cei bisericești și au aflat cum că județul bisericescu, precum anume hotărăsc și pravilile bisericești, cum și cele politicești a împăraților. Pravilile zic: „nici unul din cei cu dregătorie bisericească de la mic păn la mare la Divanul lumesc să nu se judece. Iar de va trage neștine pe vreun om, ce are dregătorie bisericească, măcar de ar avea și cu dreptul, va piarde, și-l vor globi, și-l vor bate. Iar de să va duce clericul de voia lui la Divanul lumescu va pearde și ce iaste a lui cu dreptul, și să va pedepsi după canoane, adecă să afurisește desăvârșit”. Încă și neoraoa împăraților Iraclie și Constantin poruncește: „nici episcop, nici cliric, nici călugări veri pentru nescavari lucruri, veri pentru vreo greșală să nu să judece la Divan lumescu, ce ori la episcopul lor, ori la mitropolit(ul) lor, ori la patriarhul lor”. Iar neoraoa împăratului chir Alexie Comnino, zice: „că de vor vre să se judece doi oameni, unul mirian altul cliric, mirianul și fără voia lui va merge la episcopul ca să să judece cu cliricul”.

După aceste pravile urma și domnii Moldovei, rânduiți iarăș după acesteaș pravile și judecăți mirenești la mitropolitul țării și la episcopi. Pentru care, cu smerenie, mă rog mării tale, ca să arate către luminatul acest răport al mieu, să încredințeze că eu nu în deșert am dat supărare înălțimii sale, cerând volnicia acestui bisericesc județ, după cum au înștiințat pe înălțimea sa dum(nealor) boierii.

Al mării tale către Dumnezeu fierbinte rugător, Gavril mitropolit Moldovii.

Его превосходительству господину генерал-майору Александру Васильевичу Римскому-Корсакову.

От молдавского митрополита Гавриила

Репорт

По ордеру его сиятельства господина генерал фелтмарешала и разных ординов кавалера графа Петра Александровича Румянцова данного вашему превосходительству сего месяца 4 числа последовавшего по поданному от господ присудствующих в Диване рапорту напротив представления моего, по которому я репортом своим репортовал изясняя обряд Духовнаго суда, представляя в том господа бояре что будто таковой суд во отечестве нашем никогда не бывал, ваше превосходительство изволите требовать у меня обяснение на чем я положил основание сего требования которому я вашему превосходительству доношу представляя что требованием о обряде сего Духовнаго суда имеет основание свое на древних обычаев и правил не токмо сей земли, но и всего света где только не состоит християнское владение ибо и находящим в области турецкой сохраняется и утверждается привелегиев суда нашей церкви при сем прилагаю вашему превосходительству привелегии от молдавских господарей данных по решению божественных правил с оощбщею совета из коих ваше превосходительство высмотреть можете что нетокмо духовния надлежит чтоб оные судимы были Духовным судом, но еще и на смнине их о всех судебные причин исключая только о смертно-убийстве, которая вина смертно-убийцах надлежит изследоваема быть мирским судом. Господа бояри ошибкою и без знание представили его сиятелству что бутто никогда не был сей обычай о Духовном суде ибо не напрасно удивляя такое дерзновение пред его сиятельство. Господарские привилегии ясно показывают что они зделали осмотру каким судом надлежит судимы быть духовные и нашли что Духовным судом следует как о том именно решают церковные, тож и мирские государские правила говорят.

Тако 1. Никто из имеющих духовных от мала до великого да не судится в светском Диване есть ли кто звать будет человека имеющаго духовнаго правлении хотя бы имея по справедливости потеряет, и таковых будет штрафовать и бить. Есть ли же клирик по своей воле пойдет в светском Диване, то он потеряет и то что ему по справедливости принадлежит и наказан будет по правилам, то есть отрешается совсем.

2. При том и исара царей Ираклия и Константина повелевают: ни епископ, ни клирик, ни монах либо за каких бы небыло делами или за какую небудь преступок да не судитца в светском Диване как толко либо у епископов своих, либо у митрополитов своих, либо у патриархов своих. Неараоаж царском Алекси Комнино говорит: что есть ли имеют судитца два человека в оных един есть мирской а другой клирик, то мирский и без ево воле должен пойти к епископу что бы судится с клириком.

По выше писанным правам поступали и молдавские господари определяя по тем же выше писаным правам и мирскаго судебнаго дела и митрополиту сей земли и епископам.

Для сего со смирениеши прошу вашего превосходительства сей мой рапорт его сиятельству представить да бы его сиятелство мог уверен дать что бы и в натуре утруждать в том его сиятельства просим дозволение о учреждении помянутого Духовнаго суда как о том его сиятельству господа бояре доносили.

1773 года. Августа 10 дня.

Sursa: ASAVR, F. 293, d. 172, f. 7. Copie. AICB ANR, Colecția Microfilme URSS, rola 82, nr 120.
Ediții: Theodor Codrescu, *Uricariu*, vol. VI, p. 404-405.

7

1773 august 22 – *Boierii Divanului Țării Moldovei, în temeiul orderului feldmareșalului, conte Piotr Alexandrovici Rumeanțev, comandantul armatelor ruse din Principate, hotărăsc întemeierea Judecătoriei Bisericești pe lângă Mitropolia din Iași, conform legilor împărătești și a legilor pământului, numind în calitate de deputat pentru apărarea drepturile mirenilor din partea Divanului pe spătarul Cantacuzino.*

După ucazul al împărăteștii măriri boierii Divanului Cn(e)j(iei) Moldovii, ascultând orderul luminatului mării sali gheneral feldmarșal și a fel de fel de ordine cavaler, graf Petru Alexandruvici Romențov, scris de la 27 zile a trecutii lunii lui iuli(e), supt numărul 1272, împlinindu orderul cel dintâi, de la 7 zili a lui mart care s-au dat după arătarea preaosfinții sali arhiepiscop mitropolit Moldovii cu care luminatul au scris, ca cerându-s(e) luminare de către preosfinție sa pe ce au fost așezat cerirea sa[u], ce au făcut pentru orânduirea Duhovnicescului Giudeț să s(e) facă la adunarea cea deplinu pentru aceasta opredelenie asemenea cu parvilile bisericești și cu protimisirili care sînt a însuș duh(ov)nicescului cleru între creștinătati, căutându pre lângă aceasta că nu toati obiceiurile a dregătoriei ce au fost din vremea, pot să fie priimite unde și însuș biserica au fost petrecându strâmptorime și mucenie. Iar în luminarea ce au dat preosfinție sa, se vede că rânduiala Duh(ov)nicescului Giudeț are așezarea sa pe obiceiurili vechi și pe pravelile bisericești în carele întocma iasti înlegiuit ca nimenea din bisericești și clirici, să nu s(ă) judece în Divanul lumescu, care iaste întărită și prin hotărârea a pravoslavnicilor împărați Iraclie și Constantin, și osăbit prin poronca împăratului Alexei Cominino să poruncește întocma de vor avea să s(e) giudece doi oameni, din care unul să fie mirianu, și cialalalt cliric, mirianul iasti datoriu să cei giudecată asupra clericului la episcop, dup(ă) urmarea cărora și domnii Moldovii giudecăți ca aceste le orânduia la Duhonicescu Giudeț, și aceasta au întărit-o cu privileghii din care au și arătat una dată de către Io[nu] Constandin v(oie)vod din anul 7242 (1734), ghen(arie) 14, în care așijdirea așezându-s(e) pe pravilile svinților părinți arată că oamenii a duhovnicescului cin la toate giudecățile, afară numai de vinovăția uciderii, să aibă a să giudeca de mitropolitul.

Drept aceia, boierii Divanului Cnej(ei) Moldov(ei), împlinindu poronca luminatului am hotărât ca Duh(ov)niceasca Giudecată să fie la Mitropolie de aicea, pe așezarea legiuirilor bisericești și celoralalți ce s-au arătat mai sus. La care pentru apărarea dreptăților mirenilor să s(e) orânduiască, tot pe dum(nealui) marile spăt(ar) și

boieriu acestui Divanu, Cantacuzino [15], și pentru aceasta să i să de și order. Dar pentru înștiințarea și pentru ca, cându să vor tâmpla să vie ja(lo)be asupra bisăriceștilor, ispravnicii, neîntrându la alegerea acestora, să aibă ai trimiti la arătatul Duhovnicescu Giudeț, ca să s(e) caute și să hotărască, să scrie ordere de obștie pe la toati ținuturile.

Balș log(o)f(ă)t <m.p.>
Arg(ire) post(elnic) <m.p.>
Constandin Greceanu ban <m.p.>
Beldiman vornic <m.p.>
Beldiman (?) pah(arnic) <m.p.>
Constantin Balș stol(ni)c <m.p.>
<22> avgust 1773 ani.

По указу ея императорскаго величества присудствующие в Диване Княжества Молдавского, слушав ордера его сиятельства господина генерал фелдмаршала повелевающаго первое армиею Малой Россий генерал губернатора армией малороссийской, президента трёх российских ординов и голстинского святия Анны кавалера графа Петра Александровича Румянцова прошлого июля от 27-го под нр. 1272 во исполнение прежнего ордера от 7-го марта по представлению преосвященнейшего господина архиепископа митрополита молдавского Гаврила последвовавшего которым его сиятельство предписать изволил: потребовав обяснение от его преосвещенства на чем основывал он свое учреждение Духовного Суда требование, сделал в полном собрании определение по делу сему согласно с парвилами церковнами и своиствеными в христианстве сану духовному преимуществами, наблюдая при том что не все обычаи могут быть приняты из времени бывшаго правления, где и самая церковь терпела стеснения и мучительство. В представленом из же от его преосвещенства обяснение значится что обряд Духовнаго Суда имеет основание на древних обычаях и правилах церковных в коих точно узаконенно, дабы никто из духовных и клириков в светском Диване не судился. Что и грамотами православных царей Ираклия и Константина утверждено, и особо указом царя Алексея Комнуно точно повеленно если имеет судитца два человека из коих один мирский а другой клирик то первый на последняго должен просить суда у епископа. В следствие чего и молдавские господари таковые дела оставляли Духовному суду и привелегиями то утвердили с которых одну от воеводы Иоана Константина 7242 (1734) году генваря 14-го данную представил в коей так же основываясь на правилах святых отец предписано людей сана духовнаго во всех делах, кроме вины в смертно-убийстве судить митрополиту. Для того присудствующие в Диване Княжества Молдоваского исполняя его сиятельства повеление приговорили: Духовному Суду в здешней митрополии на основании выше обясненных церковных и других узаконении быть, в которой для защищения права мирских определить депутатом господина великого спатаря и члена сего Дивана Канаткузина, о чём ему и ордер дать. А для ведома и что бы в случай жалоб на духовных исправники в разборе о них не входя отсилали их для размотрения и решения в помянутом Духовном Суде.

Во все цынуты цыркулярными ордерами предложить.

Полковник Иван Пашков [16].

Генерал-майор Александр Римский-Корсаков.

Августа 22-го. 1773 году.

Sursa: ASAVR, F. 293, d. 172, f. 7. Copie. AICB ANR, Colecția Microfilme URSS, rola 82, nr, 120.

Note:

1. Un studiu de ultimă oră, în care este pus în discuție acest subiect, este cel semnat de Ion Eremia, *Османская Империя и планы России в отношении Молдавии в период русско-турецкой войны 1768–1774*. În: *Tradiții istorice românești și perspective europene: in honorem academician Ioan-Aurel Pop*, coord.: Sorin Șipoș, Dan Octavian Cepraga, Ion Gumenâi, Oradea: Editura Universității din Oradea, 2015, p. 223-249.
2. Vezi: *Istoria dreptului românesc*. Volumul I. București. 1980, p. 366-396. *Istoria dreptului românesc*. Volumul II. Partea I. Coord. I. Ceterchi. București. Editura Academiei R.S. România. București. 1984, p. 210-220.
3. Cazul respectiv a fost semnalat de Alexandru Vianu, *Considerații asupra caracterului activității administrației ruse în țările române.* În: *Studii și materiale de istorie medie*, vol. I, București, 1956, p. 236.
4. Daniel Niță-Danilescu, *Războaiele dintre ruși și turci din secolul al XVIII-lea și implicațiile lor asupra Bisericii Ortodoxe Române din Moldova*, Iași, Ed. Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2009, p. 140-141.
5. Parte a acestui fond a fost microfilmat și a intrat în Fondul Microfilme URSS de la Arhivele Naționale ale României, Arhivele Istorice Centrale.
6. Solicitarea dată corespundea cu conținutul manifestului din 26 septemrie 1769 al lui Johann-Martin von Elmpt, prin care locuitorii din Moldova erau informați că: „toți locuitorii rămân în continuare cu drepturile ce le-au avut, cu libertăți și dreptul de autoguvernare a țării, și în toate treburile fără nici o schimbare”. Cf. Ion Eremia, *op. cit.,* 228. Inclusiv cât privește administrarea țării de jure era pusă pe seama Divanului, cu condiția ca acesta, în materie de luare a deciziilor, să solicite aprobare din partea comandantului armatelor ruse. *Ibidem,* p. 229.
7. I. Caproșu, *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. IV, Iași, 2001, p. 396-408.
8. *Ibidem*, p. 400-402.
9. *Literatura românească de ceremonial. Condica lui Gheorghachi, 1762,* Studiu și text de Dan Simonescu, București, Fundația regelui Carol I, 1939, p. 65.
10. Detalii a se vedea *Ibidem,* p. 301-304.
11. Data lipsește.
12. Ilizibile ~ 2-3 litere.
13. *Friedrich Wilhelm Bauer* (Фридрих Вильгельм Бауэр) anul nașterii 1731 (1734) în Comitatul Hanau, Sfântul Imperiu Roman de națiune Germană, – a decedat în anul 1783 la Sankt Peterburg, Imperiul Rus. General-cvartmistru rus, inginer-hidrotehnic, arhitect, cartograf de origine germană.
14. Localitate neidentificabilă.
15. Ioniță Cantacuzino, spătar.
16. Ivan Pașcov (~1730–1809), membru al Divanului Țării Moldovei (mai 1771 – 23 decembrie 1774).

O CHILIE ROMÂNEASCĂ LA ATHOS: CHILIA „SFÂNTUL GHEORGHE” LIVADOGHENI, CAPSALA

Dr. Florin MARINESCU
Atena, Grecia
Dr. Ciprian-Lucrețius SUCIU
Salonic, Grecia

A romanian cell on mount Athos
Saint George cell at Livadogheni in Capsala
Summary

At the beginning of the XXth century there were 20 cells and 26 Romanian huts on the entire Athos Mountain, besides small and secluded convents of Prodromu and Lacu. One of these cells is that dedicated to St. George, Livadogheni, a priceless corner of Romania, almost three centuries old. No matter of the period Romanian monks lived in that cell, they succeeded to do what they had learnt the best from their famous predecessors, namely to continue the tradition of putting the Cross and the Word to serve the Romanian nation and their spirituality. We, the authors of this study, hope that will not be the only example, but it will become a model to all Romanian cells on the Athos Mountain and we expect the same diligence from their inhabitants to preserve spritual prosperity and Roman origin of the places they were entrusted with, including through research and bring to light their own archives and publishing studies on their history and invaluable Fund of rare old books that you hold.

În sihăstria Capsala, „o vale largă şi însorită, acoperită cu păduri, livezi de măslini şi viţă-de-vie (...)”, se nevoiau cândva „sute de isihaşti, printre care şi mulţi români. Azi au rămas puţini. Chilii pustniceşti apar ici-colo pe pajişti şi în luminişuri de pădure. Datorită absenţei monahilor, unele sunt nelocuite şi într-o stare de neglijare. Altele sunt bine întreţinute, înconjurate de livezi de măslini şi lămâi şi pomi de grape – semn că sunt încă locuite, că în ele candela privegherii nu este stinsă şi că numele lui Dumnezeu este încă lăudat. La orizont pot fi văzute Mănăstirile (…) Stavronikita, Iviron şi Filoteu, înălţându-şi turnurile spre cer, iar dedesubt, la poalele muntelui, se dezvăluie marea cea misterioasă” [1].

„Sihăstria Capsala se află la câţiva km nord-vest de Careia şi este cea mai mare sihăstrie idioritmică – adică de sine –, de pe latura nordică a Muntelui Athos. Sihăstria Capsala este formată din peste 100 de chilii şi colibe, majoritatea cu paraclise în ele, risipite pe valea împădurită şi larg deschisă spre mare. Este sihăstria tuturor naţiunilor ortodoxe, în care se nevoiesc monahi greci, români, ruşi, bulgari şi sârbi, într-o perfectă armonie” [2]. Cel mai probabil numele sihăstriei vine de la un incendiu cu efecte devastatoare, în urma căruia a ars aproape în totalitate pădurea de acolo. Regiunea

Capsala este alcătuită din două părţi, una aparţinând de Sfânta Mănăstire Pantocrator şi cealaltă – de Sfânta Mănăstire Stavronichita [3].

„Nu puţini călugări români s-au nevoit în chilii şi colibe, răspândite în tot Muntele. Chiliile athonite sunt clădiri din piatră cu cinci până la zece camere şi cu un mic paraclis în care se nevoiesc mai mulţi călugări sub ascultarea unui superior. Cele mai vestite chilii româneşti în Athos sunt: Provata, Cucuvinu şi Turluţiu, de pe terenul Mănăstirii Lavra; chiliile Sfântul Ipatie, Sfântul Gheorghe-Colciu şi Sfântul Ioan Botezătorul de pe terenul Mănăstirii Vatopedu; chilia Sfântul Nicolae din Iufta (Pantocratorul) şi alte vreo cincisprezece chilii româneşti la Careia şi pe terenurile Mănăstirilor Cutlumuş, Pantocrator, Xeropotamu şi Simon-Petra" [4].

La începutul secolului XX, în afara schiturilor Prodromu şi Lacu, pe cuprinsul Muntelui Athos fiinţau 20 de chilii şi 26 de colibe româneşti, unele dintre acestea chiar cu câte 10–15 vieţuitori. În acea perioadă, conform anumitor surse, pe Muntele Athos se nevoiau nu mai puţin de 600 de călugări români, drept pentru care la 1 aprilie 1900 se constituie Comunitatea Fraţilor Români de la Muntele Athos [5].

Una dintre aceste chilii este şi cea cu hramul „Sfântul Gheorghe" Livadogheni [6]. „Retrasă din drumul principal şi prăfuit, care duce spre sud, chilia „Sfântul Gheorghe", Capsala, seamănă cu visata noastră casă de la munte. Albă, curată, cu Muntele Athos profilat pe orizont. E o construcţie solidă, ridicată la începutul secolului trecut şi renovată, în ultimii ani, împreună cu bijuteria de capelă din interior…" [7]. Aici, „când vântul suflă, ramurile copacilor de dafin se clatină şi răspândesc un miros care dă viaţă. Frumoasele păsărele cele de toate felurile, cele ce sbor şi se înalţă, ce ciripesc dimineaţa şi seara, învelesc în mod foarte plăcut sufletele trecătorilor, în vreme ce florile tămâiază întreg văzduhul cu mirezmele lor. Dar cu toată această vreme de renaştere a firii, când fieştece plantă dăruieşte prinosul frumuseţii sale, totuşi o nelinişte ciudată se revarsă asupra Părinţilor, care sunt singurii stăpânitori ai acestui rai pământesc. Câte odată Prea Cuvioşii Părinţi îşi închid cu teamă ferestrile ca să nu mai auză cum răsună cântecul vesel al privighetorilor în migdalii de afară. Mai întotdeauna, sunetele vântului de seară duc printre frunzişuri sunete din rugăciunea lor: Doamne miluieşte!" [8].

Aşezată, aşadar, la răscruce de drumuri şi la distanţe aproximativ egale între capitala Sfântului Munte Athos – Caries, Sfânta Mănăstire Pantocrator şi Sfânta Mănăstire Stravronichita, chilia cu hramul „Sfântul Gheorghe" Livadogheni de la Capsala se numără, într-adevăr, printre puţinele aşezăminte româneşti de la Athos care au reuşit să treacă peste greutăţile vremurilor şi să rămână, până astăzi, românească. Conform unor documente din arhiva Mănăstirii Pantocrator, chilia ar data din secolul al XV-lea [9], însă primul document care o atestă, după spusele părintelui bibliotecar Prohor de la Sfânta Mănăstire Pantocrator, datează abia din anul 1769, când aceasta era rezidită pe vechea temelie a micului paraclis închinat Sfântului Mare Mucenic Gheorghe.

La prima vedere, chilia pare doar un colţ din Sfântul Munte [10], oarecum pierdută în valea într-adevăr largă şi însorită, acoperită cu păduri, livezi de măslini şi viţă-de-vie a Capsalei. Este, însă, un colţ nepreţuit de România, vechi de aproape trei secole. Astăzi, aici se mai nevoiesc doar doi călugări – ieromonahul Petroniu Cobzaru,

Chilia „Sfântul Gheorghe” de la Capsala, Sfântul Munte Athos (2016)

de câţiva ani buni (1993), şi ierodiaconul Gheorghe Gîrbea, de mai puţini ani, ambii de loc din Piatra Neamţ [11]. Le ţin companie, din când în când, pelerini sosiţi din diverse colţuri de ţară, dar nu numai, pe care cei doi monahi îi primesc cu bucurie, arătându-le, fără deosebire, aceeaşi grijă cu care ne-au obişnuit toţi călugării români de la Athos de-a lungul secolelor şi, mai ales, cei de aici, de la chilia „Sfântul Gheorghe”: grija aghiorită. Le mai ţin, însă, companie şi multele – pentru o chilie – cărţi, unele primite în dar, altele preluate de la monahii de dinaintea lor sau salvate de la incendiul care a mistuit chilia cu ceva ani în urmă şi, nu puţine, cumpărate de ei înşişi.

Cunoscută şi sub numele de chilia „Sfântul Gheorghe” Livadogheni [12] sau „a lui Hariton”, cel mai vechi înscris referitor strict la această chilie românească din Capsala, identificat de autorii acestui studiu, este datat 3 ianuarie 1803 [13]. Înscrisul ne informează care erau hotarele chiliei la acel an, respectiv: „Pământul colibei începe la gardul lui Livadoghenis şi continuă până la platan şi înconjoară chilia de jur-împrejur, ajungând până în partea de sus, la râpă, de unde iarăşi se întoarce la gard şi se termină”.

Din păcate însă, aşa cum am constatat din cercetarea documentelor arhivei referitoare la istoricul acestei chilii care, după câte se pare, este unul dintre cele mai vechi aşezăminte româneşti de la Sfântul Munte Athos, nicăieri nu se pomeneşte originea etnică a primului superior cunoscut, respectiv ieromonahul Grigorie, aşa cum din niciun alt înscris al arhivei în discuţie nu vom afla vreun indiciu că aici au vieţuit sau vieţuiesc, neîntrerupt, monahi români. Punem acest lucru cel mai probabil pe seama faptului că la Athos, în Grădina Maicii Domnului, originea etnică nu mai are niciun fel de importanţă, toţi monahii, indiferent de neam, nevoindu-se acolo laolaltă, comărturisitori ai lui Hristos şi membri ai aceluiaşi popor sfânt al lui Dumnezeu. Susţinem, însă, românitatea acestei chilii de la Athos bazaţi mai ales pe argumentul că nici măcar atunci când cercetătorul are dovezi clare asupra faptului că superiorul

chiliei este de origine română, acest lucru nu este menţionat în vreun document grecesc, înscrisurile în discuţie rezumându-se doar la grecizarea numelui şi la consfinţirea dreptului fiecăruia dintre aceşti monahi, la care vom face referire, de a vieţui şi de a se nevoi la chilie [14].

Cercetarea amănunţită a înscrisurilor păstrate în arhiva mănăstirii chiriarhice ne dezvăluie succesiunea superiorilor sau a vieţuitorilor la chilie, după cum urmează: Ştefan (24 februarie 1811 – 31 octombrie 1811), Germanos şi Gherasim Molivdoscheliotul (31 octombrie 1811), Rusu (09 mai 1831 – 01 ianuarie 1834), Ioan (01 ianuarie1834), Hariton (18 noiembrie 1874 – 08 octombrie 1877), Ilarion (08 octombrie 1877 – 27 septembrie 1880), Sosipătru (1 octombrie 1880 – 6 august 1881), Grigorie (2 septembrie 1881 – 9 septembrie 1884), Spiridon (9 septembrie 1884 – 13 februarie 1886), Lot şi Nicandru (13 februarie 1886 – 7 iunie 1888), Isaia şi Ghedeon (8 iunie 1888 – 12 ianuarie 1889), Nichifor şi Ghedeon (12 ianuarie 1889 – 12 februarie 1892) sau Ghedeon şi Nil (12 februarie 1892).

La începutul secolului XX, pe cuprinsul Sfintei Mănăstiri Pantocrator vieţuiau, cu forme legale, aproximativ 11 călugări români. În afară de aceştia, având regim de şedere temporar, în chiliile mănăstirii chiriarhice se nevoiau alţi aproximativ 32 de monahi români. Mare parte dintre aceştia trebuie să se fi nevoit şi la chilia „Sfântul Gheorghe" Livadogheni:

„Chilia Sf. Gheorghe, situată în Capsala, pe proprietatea Monastirei Pantocrator, are ca superior actualmente pe părintele Ieromonah şi duhovnic Gherasim, român din Sălişte (Transilvania), care trăieşte aici de mulţi ani, în tovărăşia câtorva ucenici, ce are cu dânsul tot români din Regat şi Transilvania.

În biserica acestei chilii, cu hramul Sfântul Gheorghe, se slujeşte româneşte. Iar teren de cultură este aproape 4 pogoane, din al cărei produs se întreţine confrăţia. Ei mai dau şi camere cu chirie pe la alţi monahi, fiind căutate locuinţele de aici din cauza apropierii de Careia. Contribuţiunea plătită Monastirei Pantocratoru este de 5 lire pe an" [15].

Instalarea sau vieţuirea neîntreruptă, la chilia „Sfântul Gheorghe" Livadogheni, a unor monahi români de neam este menţionată şi în volumul I al lucrării cu titlul *Schituri şi chilii*, în care aflăm următorul înscris pe care ne-am decis să-l prezentăm in extenso. Citām, aşadar, din înscrisul cu nr. 134/1905, datat 1 septembrie, inclus în *Memoriul Coloniei Monahilor Români de la Muntele Athos către Guvernul României*:

„În apropiere de orăşelul Careia… este situată marea colibă cu patronul Sf. Mare Mucenic Gheorghie, cu biserică mare şi frumoasă, zidită acum din temelie şi încă neterminată. A cumpărat-o la 1888 de la Mânăstirea Pantocrator cu 115 lire plus resimu 15%, cu omologhie pentru 2 persoane cu drept de moştenire, şi cu obligaţie a plăti bir anual 3 lire. Are împrejur ca 24 streme loc necultivat şi un izvor cu puţină apă pentru trebuinţa casei. Are bibliotecă de cărţi bisericeşti şi alte odoare sfinte. Se întreţin cu lucrul mâinilor" [16].

Documentul citat face referire la ieromonahul Gherasim Sperchez, unul dintre cei mai de seamă duhovnici români de la Athos, care, conform informaţiilor, ar fi cumpărat chilia „Sfântul Gheorghe" încă din anul 1888. În baza documentelor pe

Superiorul Gherasim Sperchez (1915–1932)

care le deţinem, însă, monahul român Gherasim Sperchez din Zărneşti, judeţul Braşov, figură într-adevăr proeminentă a monahismului românesc de la Athos, a devenit superior al chiliei, cel puţin oficial, ceva mai târziu. Ştim sigur, însă, că Gherasim vieţuia la chilie cel puţin din anul 1892, când a fost tuns monah, cel mai probabil de superiorul de la acea vreme, Isaia, sau de cei ce i-au urmat la stăreţie, îndrăgind locul şi confundându-se cu acesta pentru tot restul vieţii [17].

Credem că monahul Gherasim Sperchez se consacrase drept superior al chiliei mult mai devreme faţă de momentul întocmirii titlului de proprietate prin care chilia a fost oficial preluată de acesta. Acest lucru este probat şi de informaţii asemănătoare prezentate de cunoscutul (dar, din păcate, prea puţin valorificat) schimonah prodromit Irinarh Şişman, autorul unei impresionante serii de volume referitoare la mănăstirile Sfântului Munte (inclusiv schituri şi chilii româneşti). Redăm, mai jos, aceste informaţii, culese din volumul X, redactat în 1912 şi dedicat în totalitate Sfintei Mănăstiri Pantocrator, cu regretul că sunt puţine (p. 77-78):

„Chilia Sfântul Gheorghe Livadoghen a Părintelui Gherasim Sperchez Ieromonahul – Român Transilvănean, 61/2 ceasuri până la schitul Românesc Prodrom, ½ ceas până la târgul Careia, chilia este aproape pe marginea râului Berbeleanca. Are hramul bisericei a Sfântului Marelui Mucenic Gheorghe 23 Aprilie, zidită din nou, cumpărată la 1890, cu 115 lire turceşti, plus 15 la sută din valoarea ei, cu 10 monahi Români Transilvăneni, cu viaţă de obşte, are împrejurul ei ca 12 pogoane pământ nisipos roşu ca de cuptor ars, cu puţină vie şi un izvor de apă puţină pentru trebuinţele chiliei. Plătesc supremei Monastiri 3 lire turceşti pe an şi 10 zile de lucru oricând îi va chema. Însă întreţinerea pentru acoperirea cheltuielilor o au din milostenii din România şi Transilvania. Aici toţi Românii Transilvăneni se opresc şi pe urmă îşi aleg viaţa lor."

Din alte izvoare ale vremii aflăm, de asemenea, că în 1901 şi puţin mai târziu, în 1908, alături de superiorul Gherasim Sperchez, la chilie se nevoiau şi alţi 7 monahi din România şi Transilvania. Pe atunci, chilia avea patru pogoane de pământ şi plătea un tribut anual de 5 lire pe an, fiind totodată una dintre destinaţiile mai tuturor monahilor români ce soseau la Careia, care aveau posibilitatea de a-şi închiria aici o cameră [18].

Numele monahului Gherasim Sperchez, în calitatea sa de superior al chiliei „Sfântul Gheorghe" Livadogheni din Capsala, este amintit şi într-un document românesc deja citat de noi. Este vorba de volumul I al studiului cu titlul *Schituri şi chilii* unde, în înscrisul cu nr. 134/1905, datat 1 septembrie şi intitulat „Memoriul Coloniei Monahilor Români de la Muntele Athos către Guvernul României", la p. 451, citim că „comunitatea se compune din 10 persoane, toţi români din Transilva-

nia şi din România, şi anume: superior ieromonahul Gherasim Sperchez [19], monahul Nil [20], monahul Pangratie, monahul Damian [21], monahul Nichifor [22], monahul Ilie, schimonahul Thoma, monahul Alexandru [23], fratele Thoma şi fratele Vasilie."

Se pare, aşadar, că Gherasim Sperchez devenise, neoficial, superior al chiliei cel puţin din anul 1905, în locul monahului Nil, cel mai probabil plecat în ţară pentru a căuta sprijin financiar pentru chilie. Şi spunem aceasta pentru că, deşi titlul de proprietate prin care Gherasim prelua chilia „Sfântul Gheorghe" poartă data de 24 septembrie 1915, ulterioară plecării monahului Nil, trimiteri la Gherasim, în calitatea sa de superior al chiliei aflăm şi dintr-un alt document, datat 1908 şi publicat în volumul *Schituri şi chilii româneşti la Muntele Athos*, partea I-a, p. 224: „Ieromonahul şi duhovnicul Gherasim, român din Sălişte (Transilvania), trăieşte în chilie de mulţi ani, în tovărăşia câtorva ucenici. În biserică se slujeşte în româneşte. Mănăstirii Pantocrator chilia îi plăteşte cinci lire pe an" [24].

Dintre monahii români vieţuitori la chilia „Sfântul Gheorghe" din Capsala se impune să-l amintim şi pe monahul Nil, printre primii monahi de la chilia „Sfântul Gheorghe", despre care ştim, cu siguranţă, că era român din Transilvania, deşi aflăm aceasta doar din surse româneşti. Numele său de mirean era Vasile Gripa şi, conform mărturiei părintelui Dionisie Ignat, venise la Athos împreună cu bunul său prieten, Gherasim Sperchez, ambii până atunci ciobani la oi. Cu toate acestea, conform *Registrului monahilor* vieţuitori la chilie deţinut în arhiva mănăstirii chiriarhice, Nil a fost tuns monah abia în anul 1914, pentru ca în 22 mai 1922 să devină schimonah şi în anul 1924 să fie hirotonit preot. După cum vom vedea, în anul 1927 ieromonahul Nil avea să plece în România, de unde se pare că nu s-a mai întors, deşi chilia redactează un înscris care îl priveşte în anul 1928 [25].

În acelaşi timp cu Nil, la chilie trebuie să fi sosit, undeva între anii 1890–1900, şi un alt mon ah român celebru. Este vorba despre părintele Ioanichie Moroi, un om „mic de stat şi slab, cu ochii pătrunzători, care priveau departe, cu mersul lent, graiul rar şi cu un puternic accent ardelenesc" [26]. Născut în anul 1859, în localitatea Zărneşti, judeţul Braşov, la fel ca bunul său tovarăş de păstorie Gherasim Sperchez, tânărul Ioan Moroi sau viitorul ieroschimonah Ioanichie se dovedea „statornic şi foarte hotărât în tot ceea ce făcea, devotat pentru biserică, iubitor de pravilă, tare în credinţă, smerit şi răbdător către toţi şi mai ales foarte iscusit povăţuitor de suflete" [27]. În anul 1900, monahul, de acum, Ioanichie Moroi revenea, însă, în ţară, intrând în obştea Sfintei Mănăstiri Neamţ, unde a fost hirotonit ieroschimonah și trimis ca egumen în Schitul Sihăstria, devenind mai apoi egumenul şi duhovnicul ideal al pustnicilor şi sihaştrilor şi reorganizând în întregime viaţa monahală din această sihăstrie după modelul de la Athos, adunând în jurul său peste 40 de ucenici.

Dintr-o altă sursă, aflăm că în anul 1906 la chilia „Sfântul Gheorghe" din Capsala sau a părintelui Gherasim, cum era deja cunoscută, vieţuiau, în total, cinci monahi români, toţi de origine, deloc întâmplător, din Transilvania. Datele nu sunt, însă, dintre cele mai exacte. Şi spunem aceasta pentru că într-un *Tabel cu monahii români la Sf. Munte Athos*, datat 9 aprilie 1906, aflăm că la chilia „Sfântul Gheorghe" Capsala sau a Părintelui Gherasim se nevoiau în total zece monahi români.

Revenind, însă, la superiorul Gherasim Sperchez, se impune să precizăm faptul că, după cum citim pe piatra cu ctitorii lăcaşului de închinăciune, încă din anul 1904 acesta începuse reconstrucţia, din temelii, a bisericii, pe care în final a şi refăcut-o în totalitate (mai puţin pictura), folosind în acest scop, în afară de donaţiile de la diferiţi credincioşi, mai ales economiile primite de la tatăl său, Gheorghe [28].

În afară de resursele proprii, se pare că monahii de la chilia „Sfântul Gheorghe" din Capsala recurgeau la fel de fel de soluţii pentru a strânge fondurile atât de necesare terminării paraclisului început în anul 1904. În acest sens, monahul Nil Clinciu s-a ocupat în ţară şi cu tipărirea unor cărţi sau broşuri cu conţinut religios, pe care mai apoi probabil le vindea, banii strânşi fiind aduşi în continuare bunului său prieten şi duhovnic, Gherasim Sperchez. Am reuşit să identificăm trei astfel de tipărituri publicate de monahul Nil Clinciu, deloc întâmplător, chiar la Braşov. Este vorba despre *Acatestul Sfântului Mormânt* (ediţia a II-a, 1911), de o *Cărticică cu Troparele şi Condacele Sfinţilor ... ian.-nov.* Culese şi date la tipar de Nil Clinciu (1911) şi de o *Cărticică cu Troparele şi Condacele Sfinţilor...* din luna August. Culese şi date la tipar de Nil Clinciu (1913). Cu siguranţă trebuie să fi existat şi altele care, din păcate, probabil nu s-au păstrat [29].

La fel cum procedau majoritatea monahilor români de la Sfântul Munte Athos, şi superiorul Gherasim a apelat la ajutorul a diverşi credincioşi, cărora le-a cerut să facă, după posibilităţi, diferite donaţii. Şi spunem aceasta pentru că donaţiile primite erau confirmate de acesta, precum şi de succesorii săi la chilie, prin aşa-numite „adeverinţe de primire", de fapt scrisori elegante de mulţumire, iniţial scrise de mână şi, mai apoi, dactilografiate, pentru ca la început de secol XX acestea să fie tipărite sub formă de ilustrate color cu imagini ale Athosului sau icoane sfinte. Am reuşit să identificăm patru asemenea „adeverinţe", din care primele două (datate 28 februarie 1911, respectiv 19 aprilie 1911) în localitatea Mărtănuş, judeţul Covasna, cea de-a treia în oraşul Ploieşti (datată 15 noiembrie 1928) şi cea de-a patra în judeţul Braşov (datată 1978). Din păcate, chilia nu mai deţine alte înscrisuri asemănătoare, dat fiind că arhiva acesteia a ars în totalitate în incendiul din anul 1989.

Cu o vechime de peste o sută de ani, aceste scrisori de mulţumire tip felicitare color cuprind, sub formă de medalion, icoana Învierii, „încadrată de creştineşti urări. Într-un dreptunghi, este panorama Muntelui Athos cu mânăstiri, chilii şi schituri, înconjurat de mare, pe care vedem siluetele stilizate ale unor vase cu aburi şi bărci cu vele. În colţurile de sus ale dreptunghiului, se observă foarte bine, imaginile miniaturale ale Fecioarei Maria cu brâul şi a Sfântului Mare Mucenic Gheorghe, ocrotitorul schitului de unde s-a trimis această scrisoare-adeverinţă. Sub dreptunghi, se află tot tipărit locul expedierii: „Chilia Sfântului Gheorghe, Capsala, Mânăstirea Pantocrator din Sfântul Munte Athos, Turcia" (Athosul se afla atunci sub stăpânirea otomană)" [30].

Paraclisul ridicat de superiorul Sperchez are formă de navă şi a fost construit din piatră cioplită, cu cupolă fără ferestre, închisă în acoperiş. Cu o lungime de 11 m şi lăţime de 7 m, paraclisul are abside laterale la interior, construite din zidărie, precum şi ferestre înalte şi luminoase şi borne de rezonanţă, care îi asigură o acustică

foarte bună. Sculptată din lemn masiv, uşa de la intrare are reprezentată pe ea harta României cu stemele voievodale. Pronaosul este despărţit de restul bisericii prin două proschinitare. Imediat după acestea, pe latura din stânga a paraclisului se profilează o scară masivă din lemn care conduce spre mansarda în care au fost amenajate atât camere de oaspeţi, cât şi biblioteca. Totodată, casa scărilor constituie un mic muzeu de artă ţărănească românească. Artistic lucrată, catapeteasma a fost realizată în stil neoclasic, în anul 1913. Sfânta Masă se află în mijlocul Sfântului Altar, având suficient spaţiu în jurul ei (de regulă, la chilii Sfânta Masă este lipită de peretele dinspre Răsărit). Până undeva înainte de anul 1982, pe Sfânta Masă se afla şi un relicvariu cu sfinte moaşte, pe care ulterior superiorul Ioachim, la care vom face referire în continuare, l-a donat Bisericii Protaton, cel mai probabil din considerentul că nu avea urmaşi şi se temea ca acestea să nu se piardă. Relicvariul există şi azi la Protaton, unde este scos spre închinare la fiecare Sfântă Liturghie [31].

După cum reiese din corespondenţa oficială ulterioară purtată de ieromonahul Gherasim Sperchez, superiorul chiliei, fondurile strânse şi aduse în Athos de diferiţi monahi vieţuitori acolo nu au fost, însă, de ajuns, biserica rămânând neterminată încă mulţi ani după aceea. Mai precis, în ciuda apelurilor repetate şi a campaniilor insistente de strângere de fonduri, până la începutul secolului XXI biserica a rămas nepictată.

Reluând, însă, firul istorisirii referitoare la monahii români care s-au nevoit la chilia „Sfântul Gheorghe" Livadogheni, să mai menţionăm că într-un material publicat în anul 1920 de arhimandritul Visarion Puiu în „Revista Societăţii istorico-arheologice bisericeşti din Chişinău", vol. XII, citim că, la acea dată, chilia „Sfântul Gheorghe" (Livadoghen) era locuită de 8 monahi" [32]. Unul dintre aceştia era şi părintele Ghedeon (1894 – 30/8/1979), născut la Gădinţi, în Moldova, într-o familie evlavioasă. Numele său de botez era Gheorghe [Chelaru] şi se regăseşte în evidenţele cu monahii vieţuitori acolo, păstrate în arhiva Sfintei Mănăstiri Pantocrator: „Bătrânul Ghedeon a fost primul părinte duhovnicesc al bătrânului Dionisie Ignat, şi totodată un foarte experimentat monah, sfătuitor şi practicant al Rugăciunii lui Iisus (...). După ce a petrecut cinci ani primind o formare duhovnicească athonită tradiţională, sub privirile atente ale bătrânului său Gherasim, tânărul Gheorghe a fost tuns în monahism cu numele de Ghedeon" [33]. Cu binecuvântarea duhovnicului său, acesta s-a mutat la chilia cu hramul „Sfântul Tihon", unde a devenit superior [34].

Conform *Registrului* cu chiliile şi colibele româneşti athonite membre ale Societăţii Coloniei, rezultă că, în anul 1922, la chilia „Sfântul Gheorghe", avându-l ca superior tot pe ieromonahul Gherasim Sperchez, mai vieţuiau în total nouă monahi români. Datorită autorităţii şi a renumelui de care se bucura, ieroschimonahului Gherasim Sperchez îi fusese încredinţată şi stăreţia chiliei „Sfântul Tihon de Zadonsk" tot din Capsala, acolo unde, la scurt timp, acesta avea să-l numească superior pe ucenicul său Ghedeon Chelaru. În luarea deciziei sale, ieroschimonahul Gherasim ţinea cont atât de condiţiile de trai de la chilia „Sfântul Gheorghe", unde se nevoia deja un număr însemnat de monahi, dar şi de locurile de origine ale celor care vieţuiau acolo, superiorul insistând să aibă sub oblăduirea sa în special călugări mocani, adică transilvăneni (părintele Ghedeon era de origine din Moldova).

Dintr-un înscris datat 31 ianuarie 1924, aflăm că o altă chilie din vecinătate, cunoscută sub numele de „chilia lui Iustin", aflată în paragină, cu toate pământurile aparţinătoare, a fost alipită chiliei „Sfântul Gheorghe" (a lui Hariton). Dorinţa de extindere a monahilor de la chilia „Sfântul Gheorghe" şi concretizarea acesteia prin alipirea unei chilii învecinate părăsite constituie încă o dovadă incontestabilă a faptului că viaţa monahală românească de la Capsala era una înfloritoare, monahii vieţuitori acolo având nevoie de mai mult spaţiu şi resurse. Astfel, se pare că aceştia nu au ezitat să ceară ajutor, ori de câte ori au avut ocazia, şi fraţilor din ţară, mai ales celor din Transilvania [35], aşa cum am arătat mai sus. Interesantă este, în acest sens, şi mărturia ziaristului-cercetător Ioan Vidrighin:

„Pe la mijlocul anilor '30, locaşurile ardeleneşti sau mocăneşti, cum li se mai spunea, în număr de patru, fiecare cu până la 20 de monahi, deveniseră printre cele mai bogate chilii româneşti din Sfântul Munte. Alături de chilia „Bunavestire" din Schitul Lacu a lui Damaschin Bejiu, originar din comuna Apold, judeţul Sibiu, chilia „Sfântul Gheorghe" din Capsala a lui Gherasim Sperchez, cioban din Zărneşti - Braşov şi chilia „Sfinţii Teodori" a lui Ioachim Iosifescu, chilia „Sfântul Ipatie" condusă de Teodosie Domnariu, şi-a datorat o bună parte din prosperitate legăturilor stabilite cu românii ardeleni plecaţi în America. Numai de pe plaiurile sibiene, sute de săteni din Sălişte sau Tilişca au trecut peste Ocean, mai ales după 1890, atraşi de miile de locuri de muncă bine plătite în industria şi agricultura Statelor Unite. Din banii chivernisiţi, mulţi „americani" au făcut donaţii consistente comunelor natale, dar şi chiliilor din Sfântul Munte, cu care au întreţinut o bogată corespondenţă" [36].

O mărturie asemănătoare, referitoare la perioada de înflorire pe care a cunoscut-o chilia în timpul stăreţiei lui Gherasim Sperchez, este şi cea a vrednicului de pomenire ieromonah Dionisie Ignat (1909 – 28 aprilie 2004), identificată de autorii acestui scurt istoric printre documentele păstrate în biblioteca chiliei: „În anul 1926, când am ajuns noi în Sfântul Munte Athos, am poposit timp de o lună la chilia Sfântul Gheorghe. Era una dintre chiliile de referinţă cu 16 vieţuitori români, care respectau cu stricteţe programul de slujbe şi lucrau cu multă râvnă la întreţinerea gospodăriei" [37].

Conform *Registrului* general al monahilor vieţuitori pe cuprinsul Sfintei Mănăstiri Pantocrator, în anul 1927 la chilie vieţuiau zece monahi români: Gherasim Sperchez, Nil, Nichifor, un alt Gherasim Sperchez (notat cu numele de mirean Gheorghe, probabil rudă a superiorului, numele de tată al acestuia fiind Ioan), Damian, Ioachim, Ghedeon, Dumitru [38], Ioanichie [39] şi Nifon [40]. În afară de ultimii trei, la toţi ceilalţi am făcut deja referire, pe larg, până aici.

Că ieroschimonahul Gherasim Sperchez devenise unul dintre duhovnicii români athoniţi de seamă, ne-o confirmă şi ieromonahul Dometie Trihenea, care îl pomeneşte alături de alţi duhovnici renumiţi, precum Ilie Vulpe, Antipa Dinescu, Macarie Utan şi alţii [41]. De asemenea, faptul că ieromonahul Gherasim Sperchez se îngrijea îndeaproape de propăşirea materială şi spirituală atât a propriei chilii, cât şi a tuturor aşezămintelor româneşti de la Sfântul Munte Athos o dovedeşte şi o scrisoare de recomandare semnată de acesta la data de 5 ianuarie 1932, cu doar câteva luni înainte de adormire, în folosul îndrăgitului, după câte se pare, monah Agatanghel Nemeş [42].

Nici actele de caritate se pare că nu îi erau străine părintelui ieroschimonah Gherasim Sperchez. Astfel, în arhiva chiliei „Sfântul Mare Mucenic Gheorghe" Colciu am identificat şi un act de învoială. Fără îndoială, înţelegerea nu era făcută din dorinţa dobândirii unor foloase materiale. Mărturie ne stau sursele vremii:

„În Capsala trăia mai anii trecuţi un călugăr foarte milostiv, Gherasim Sperchez, de felul lui din Ardeal, de pe lângă Braşov. Acesta era aşa de primitor şi ospitalier, că unii îl supranumeau un nou Avraam. Nu era român pelerin, călugăr sau civil, care să nu poposească la casa lui. De cumva trecea pe lângă el fără a se abate, atunci el însuşi trimitea ucenicii după cel călător, să-l roage să vină în casa lui şi să se odihnească. De câte ori n-a dat el şi ajutoare băneşti la pelerinii români, cari se aflau oarecum jenaţi, şi la mulţi fraţi monahi, – dar iubea discreţia – haine la cei săraci, cuvânt bun la cei nemângăiaţi, împărţea cu toată inima" [43].

După cum aflăm, însă, dintr-o nouă *omologhie*, la 23 septembrie 1928, noul superior al chiliei deveni ieromonahul Damian [44], locţiitor al acestuia fiind numit ieromonahul Nichifor. La data de 21 octombrie 1931, însă, chilia „Sfântul Gheorghe" era preluată, pentru scurt timp, de un nou superior, mai precis de ieromonahul Gherasim Gheorghe Sperchez, sosit la chilie în anul 1928 şi tuns monah în anul 1929 (conform înscrisurilor păstrate în arhiva mănăstirii chiriarhice). Credem că înaintatul, de acum, în vârstă, Gherasim Sperchez, îşi adusese la chilie vreun ucenic de încredere, sau poate acesta era chiar o rudă a sa [45]. Ceea ce constatăm, în plus, în noul titlu de proprietate este mărirea „zestrei" mobile a chiliei, probabil substanţial îmbogăţite la răscrucea dintre veacuri, în special datorită monahilor ardeleni vieţuitori acolo, majoritatea de origine din Transilvania şi în special din Sălişte, Tilişca şi din alte sate ale Mărginimii Sibiului, după cum am arătat deja [46].

Ieromonahul Damian (Dumitru Cristoloveanu) [47], al cărui nume ca superior al chiliei este amintit în noul titlu de proprietate redactată în data de 12 octombrie 1932, este, cel mai probabil, aceeaşi persoană cu ieromonahul Damian amintit mai devreme ca membru al obştii româneşti de la chilie. Numele acestuia, în calitatea sa de superior al chiliei „Sf. Gheorghe" din Capsala este menţionat, la data de 30 iunie 1934, şi în *Memoriul Societăţii Coloniei Monahilor Români din Sf. Munte Athos către ministrul Cultelor şi Artelor*, înscris prin care superiorii chiliilor româneşti de la Athos solicitau sprijin în vederea admiterii în comunităţile româneşti athonite a unor noi monahi, lucru interzis de Sfânta Obşte din Careia, care forţa astfel trecerea aşezămintelor româneşti rămase fără monahi sub tutela mănăstirilor greceşti [48]. Iar urmarea demersului superiorului Damian Cristoloveanu o aflăm din documentul cu nr. 370, datat 5 noiembrie 1934 (vezi Şcoli şi biserici, p. 837), în care se menţionează că supuşii români Nicolae Munteanu, Gheorghe Stoian şi Dumitru Honţ (sau Honciu) au primit în cele din urmă aprobarea autorităţilor elene şi a celor athonite de a se stabili definitiv la *schitul* Sf. Gheorghe [49].

La data de 10 ianuarie 1935, locul de superior al chiliei „Sfântul Gheorghe" din Capsala, deţinut de ieromonahul Damian, era luat de ieromonahul Nichifor [50], iar locţiitor al acestuia devenea monahul Ioanichie. Dintr-un document datat 11 februarie 1938 (nr. 384, p. 849) mai aflăm că, la acea dată, la chilia „Sfântul Gheorghe" de pe cuprinsul Mănăstirii Pantocrator se mai nevoiau, în total, 9 monahi.

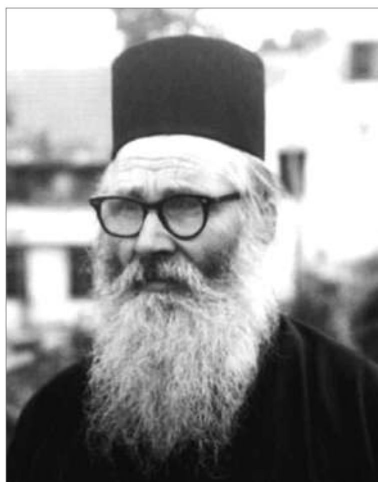

Superiorul Nichifor Constantin

Numele lumesc al ieromonahului Nichifor Constantin era Nicolae Constantin. Se născuse la data de 31 octombrie 1902, din părinţii Ioan şi Maria, în comuna Stupini, judeţul Braşov, şi sosise la Sfântul Munte în anul 1923. La scurt timp, mai precis în anul 1925, acesta a fost tuns monah şi mai apoi hirotonit diacon, iar în 1930 a fost hirotonit preot. Din corespondenţa păstrată în ahivele chiliei cu hramul „Sfântul Gheorghe" din Colciu şi pusă nouă la dispoziţie prin dragostea şi bunăvoinţa monahilor români vieţuitori acolo, se pare că, la un moment dat, ieromonahul Nichifor Constantin a plecat în România, din motive care ne scapă. Cert este că, fie din motive de sănătate, invocate chiar de acesta în corespondenţa sa cu diferiţi monahi români de la Athos, fie din cauza opreliştilor impuse de *Regulamentul* în vigoare la acea dată la Sfântul Munte Athos referitor la lipsa pentru o perioadă mai mare de un an sau a celor impuse mai târziu de regimul comunist de la Bucureşti, acesta nu a mai putut reveni la chilie. Datorită situaţiei în care fusese blocat, printr-o scrisoare datată 1 noiembrie 1946 şi trimisă lui Dometie Trihenea, superiorul chiliei „Sfântul Ipatie", ieromonahul Nichifor îşi exprima neliniştea ca nu cumva *„să se piardă casa cu atâtea răspunderi*", cu referire la chilia „Sfântul Gheorghe din Capsala, rugându-l totodată pe destinatar să-l sfătuiască pe locţiitorul său, ieromonahul Ioachim, „să fie cu răbdare şi cu bună judecată şi să nu-şi închipuie că sunt tare fericit că sunt aici şi dânsul duce mizerie [...]. Eu în prezent sunt foarte zdruncinat sufleteşte, vă rog să mă înţelegeţi".

Dintr-un alt studiu bine documentat [51], aflăm că pe teritoriul Mănăstirii Pantocrator fiinţau, la 1938, unsprezece colibe şi cinci chilii româneşti. Prima menţionată este chilia „Sfântul Gheorghe" din Capsala, unde se nevoiau nouă monahi, aceasta fiind încă, probabil şi la acea vreme, între chiliile româneşti de la Athos cu cel mai mare număr de vieţuitori.

Dotată cu obiecte bisericeşti de mare valoare, mobilier şi tot ceea ce era necesar unei obşti monahale, se pare că chilia „Sfântul Gheorghe" din Capsala prosperase continuu, undeva până în anul 1948. După aceşti ani de înflorire, chilia intrase într-o perioadă de decădere, în special din cauza regimului comunist instaurat în România, care a avut consecinţe nefaste şi asupra monahismului românesc de la Sfântul Munte Athos. Astfel, tot mai puţini ca număr, monahii români aghioriţi au reuşit tot mai greu să facă faţă vitregiilor vremurilor [52]: „Cel de-al doilea război mondial a complicat şi mai mult situaţia monahilor români athoniţi. Întreruperea legăturilor cu ţara, criza economică care a cuprins şi Muntele Athos, au condus la scăderea drastică a numărului acestora şi la deteriorarea clădirilor schiturilor şi chiliilor, fără posibilitatea reparării şi întreţinerii lor, şi în majoritatea cazurilor, la stingerea din viaţă a vechilor proprietari fără a avea urmaşi. Numeroase chilii şi colibe româneşti vor fi preluate de mănăstirile greceşti chiriarhice sau vor fi abandonate" [53].

Aceasta pentru că, după cum arată şi cercetătoarele Adina Berciu-Drăghicescu şi Maria Petre „...ieşirea din Munte nu se putea face decât cu aprobarea mănăstirii chiriarhice şi a Ministerului de Externe grec şi nu pentru mai mult de un an. Cu zece luni înainte de întoarcere, trebuiau să obţină viza de la Legaţia Greciei din Bucureşti, altfel „ei trebuie să ştie că reîntoarcerea lor la Sfântul Munte nu le va mai fi îngăduită niciodată". Prin urmare, autorităţile greceşti erau intransigente, iar diplomaţii români nu puteau interveni decât în cazul unor încălcări flagrante a drepturilor lor" [54].

Superiorul Ioachim Sârbu (1961–1982)

Conform *Registrului* monahilor români de la Athos, în anul 1980 la Sfântul Munte Athos mai vieţuiau doar 54 de călugări români. Nu cunoaştem ca lipsa îndelungată a superiorului Nichifor să fi avut urmări juridice asupra statutului chiliei „Sfântul Gheorghe" din Livadogheni. Singurul lucru pe care îl ştim referitor la istoria chiliei din această perioadă este aceea că acolo a vieţuit, mai mult singur, monahul Ioachim.

Pe numele său de mirean Ioan Sârbu, fiul lui Gheorghe şi al Mariei, ieromonahul Ioachim Capsaliotul s-a născut la 1 mai 1904 în comuna Hărman, judeţul Braşov. La Muntele Athos sosise în anul 1923, odată cu ieromonahul Nichifor Constantin. Curând, însă, Ioachim a devenit cunoscut la Sfântul Munte Athos ca unul dintre călugării nevoitori, ca o persoană foarte serioasă şi, mai ales, ca un mecanic desăvârşit. Conform mărturiilor unor părinţi athoniţi, în atelierul său de mecanică părintele Ioachim deţinea toată dotarea necesară: strung, aparat de sudat şi diferite scule de mecanică. Devenise un artist întru ale mecanicii, reuşind să confecţioneze chiar şi piesele de maşină atât de necesare reparaţiilor şi care se găseau foarte greu la Sfântul Munte. Astfel, multe din maşinile ce circulau în acea vreme la Athos, inclusiv autobuze sau maşini ale autorităţilor locale, treceau pentru reparaţii pe la atelierul său.

În afară de mecanică, părintele Ioachim stăpânea foarte bine tehnica fotografiei, pe care o executa cu seriozitate şi iscusime. Se pare că a deprins această tehnică undeva la începutul anilor '40, în Salonic, după care a inaugurat un atelier de fotografie la Caries, unde a imortalizat pe peliculă pe mulţi dintre monahii aghioriţi, deopotrivă români sau de alt neam.

În *Tabelul nominal* cu călugării nevoitori în Muntele Athos la data de 1 iulie 1980, chilia „Sfântul Gheorghe" Livadogheni din Capsala nu mai este, însă, nici măcar amintită, dovadă incontestabilă a stării de paragină în care ajunsese în primul rând datorită reducerii drastice a numărului de vieţuitori de aici survenite, în principal, odată cu schimbarea regimului politic din România, care nu mai permitea trimiterea unor călugări români la Muntele Athos.

În 1984, în Sihăstria din Capsala (incluzând probabil şi chilia de care ne ocupăm acum) se nevoiau 50 de monahi [55]. Nu ştim câţi dintre aceştia erau români.Ştim,

Superiorul Petroniu Cobzaru (2008 – prezent)

însă, sigur că după anul 1989, în Sfântul Munte mai vieţuiau foarte puţini călugări români, aproximativ 30, mare parte dintre aceştia la Schitul Prodromu (10-12), iar ceilalţi la Schitul Lacu, care se reînfiinţa în acea perioadă.

Cu câţiva ani mai înainte, însă, mai precis în anul 1974, profitând de o ocazie istorică, trei părinţi athoniţi, Dometie Trihenea, Dionisie Ignat şi Neofit Negară, se adresaseră autorităţilor comuniste printr-o scrisoare, prin care rugau să fie trimişi la Athos călugări tineri, care să continuie tradiţia românească. Se pare că rugămintea le-a fost ascultată, pentru că aproape imediat, patru monahi de la Sfânta Mănăstire Sihăstria, mai precis Ioanichie Mutrescu, în prezent aflat la Ierusalim, şi părinţii Ilarion Lupaşcu, Martinian Ţoca şi Meletie Ifrim, astăzi toţi trecuţi la cele veşnice, se ofereau voluntar să vină la Athos, pentru a prelua chiliile româneşti în funcţiune sau pentru a reactiva unele mai vechi, aflate în paragină.

Aşa a poposit, la chilia „Sfântul Gheorghe" din Capsala, părintele ieromonah Meletie Ifrim, cel care cunoscuse „umilinţele decretului 410/1959, când a fost alungat în lumea largă. Şi-a făcut o colibă lângă casa părintească, iar după patru ani, a fost primit în obştea Sihăstriei, unde a rămas până în 1975" [56]. Părintele Meletie a dobândit, de la mănăstirea chiriarhică, titlul de proprietate mult dorit, care îi dădea dreptul de stăpânire asupra chiliei „Sfântul Gheorghe" Livadogheni, abia în anul 1985. În anul 1989, însă, pe 28 decembrie, sub stăreţia acestuia, chilia avea să treacă printr-o mare încercare, fiind mistuită de flăcările unui incendiu devastator. Nu s-a mai putut salva nimic din chilie, în afară de biserică. Incendiul a mistuit file importante din istoria lăcaşului (cărţi, corespondenţă veche, documente, veşminte şi alte odoare sfinte de valoare inestimabilă).

Restaurarea chiliei şi, implicit, a lăcaşului de închinăciune aferent, atât cât arsese din acesta, a început în vara anului 1990, în ajutorul părintelui Meletie sărind toate mănăstirile din jur (Pantocrator, Filoteu, Simonopetra etc.), precum şi numeroşi credincioşi din ţară, în ciuda greutăţilor de comunicare şi deplasare din acea perioadă şi în condiţiile şi cu mijloacele avute la îndemână atunci, adică foarte simplu, cât să se poată trăi din nou acolo şi prezenţa românească să nu se stingă [57].

Părintele ieromonah Petroniu Cobzaru, actualul superior al chiliei „Sfântul Gheorghe" Livadogheni din Capsala, „*ucenicul cel îndelung răbdător*" [58], a sosit în Sfântul Munte Athos la data de 15 noiembrie 1993. Rezistând ispitelor de tot felul, părintele Petroniu a reuşit să dobândească statutul oficial de monah athonit şi să se închinovieze, fiind înscris în evidenţele Mănăstirii Pantocrator, lucru deosebit de important pentru orice monah străin de neamul elen, obţinând cetăţenia greacă şi totodată dreptul de a prelua, la un moment dat, chilia de la superiorul plecat în lumea de dincolo, lucru care s-a şi întâmplat în data de 14 noiembrie 2008.

El se îngrijeşte astăzi de cei aproximativ 55 de monahi români ce se odihnesc, aşteptându-şi Învierea şi răsplata veşnică, în osuarul chiliei, situat sub Sfântul Altar.

Ultimul depus acolo a fost chiar părintele Meletie Ifrim, al cărui mormânt a fost deschis în anul 2015. Înaintea sa, abia în 1994 mai fusese depus acolo un alt vieţuitor al chiliei, părintele Irodion Năduf, care se nevoise la chilie în ultimul său an de viaţă.

La fel ca sârguincioşii săi predecesori, şi părintele superior Petroniu Cobzaru a înţeles importanţa tipăriturilor deţinute de chilia „Sfântul Gheorghe", atât numeroase, cât şi variate tematic. Ca număr, acestea trec astăzi de 1.900 de volume, la care se adaugă o colecţie însemnată de periodice. Cele mai multe dintre acestea sunt redactate în limba română. Multe, însă, sunt traduse fie din limba greacă veche, fie din greaca modernă, iar altele, mult mai puţine, din slavonă, rusă, slavono-rusă, franceză, engleză, sârbă, bulgară, italiană sau germană. Numeroasele însemnări sau ştampile de pe volumele ajunse în biblioteca chiliei „Sfântul Gheorghe" oferă date despre diferite lăcaşuri româneşti sau monahi români închinoviaţi acolo. Călăuze şi îndrumători în viaţa monahală, toate aceste tipărituri adunate la chilie vădesc o tradiţie transmisă, din vremuri străvechi, şi monahilor vieţuitori aici, fie că e vorba de cei de la început de secol XX sau de cei ce se nevoiesc aici în prezent. Indiferent de perioada în care au vieţuit la chilie, monahii români de aici au găsit de cuviinţă să facă ceea ce au învăţat mai bine de la predecesori iluştri, precum Matei Basarab, Vasile Lupu, Şerban Cantacuzino, Constantin Brâncoveanu sau Antim Ivireanul, respectiv să continue tradiţia de a pune Crucea şi cuvântul în slujba neamului şi a spiritualităţii româneşti. Dorinţa lor? Una şi sfântă: aceea de a aduce beneficii tuturor monahilor români ce se nevoiesc în spaţiul athonit, tipăritura dovedindu-se cel mai sigur mod de a se păstra unitatea spirituală şi lingvistică a unui neam şi de a întreţine şi aici, în inima creştinătăţii ortodoxe, un mediu de înaltă ţinută culturală românească.

Ne oprim aici din redactarea, pe scurt, a istoricului chiliei „Sfântul Gheorghe" Livadogheni de la Capsala care, după câte avem la cunoştinţă, este primul de acest fel al unei chilii româneşti de la Sfântul Munte Athos. Alături de superiorul de azi al chiliei, părintele Petroniu Cobzaru, noi, autorii acestui studiu nădăjduim că acesta nu va rămâne un exemplu izolat, ci va constitui un model pentru toate chiliile româneşti de la Athos, de la ale căror vieţuitori aşteptăm aceeaşi sârguinţă întru păstrarea şi propăşirea spirituală şi a românităţii lăcaşurilor ce le-au fost încredinţate, inclusiv prin cercetarea şi scoaterea la lumină a arhivelor proprii şi prin editarea de studii referitoare la istoria lor şi la fondul nepreţuit de carte veche pe care îl deţin.

Note:

1. *Ne vorbesc părinţii athoniţi*, ediţie îngrijită de Claudia Vasile şi apărută cu binecuvântarea Prea Sfinţitului Părinte Galaction, Episcopul Alexandriei şi Teleormanului, editura „Bunavestire", Galaţi, p. 200.
2. Arhim. Ioanichie Bălan, *Pelerinaj la Muntele Athos*, ediţia a III-a, editura Episcopiei Romanului, 1997, p. 115.
3. Simeon Paschalidis, *Ιερά Μονή Παντοκράτορος. Προσκυνηματικός οδηγός* (*Sfânta Mănăstire Pantocrator. Ghid de închinare*), editura Sfintei Mănăstiri Pantocrator, Sfântul Munte Athos, 2005, p. 157 ş.a.
4. Arhim. Ioanichie Bălan, *Vetre de sihăstrie românească (secolele IV–XX)*, editura Institutului Biblic şi de Misiune al B.O.R., ediţia a II-a, Bucureşti, 2001, p. 347.

5. Arhim. Ioanichie Bălan, *op. cit.*, p. 347. Vezi, de asemenea, Kosmas Vlachos, *Η χερσόνησος του Αγίου Όρους Άθω και αι εν αυτής μοναί και οι μοναχοί. Πάλαι τε και νυν (Peninsula Sfântului Munte Athos şi mănăstirile şi monahii vieţuitori aici. Trecut şi prezent)*, Salonic, 1903 (reeditat în 2005), p. 16.
6. În afară de chilia cu hramul „Sfântul Gheorghe", pe cuprinsul Sfintei Mănăstiri Pantocrator fiinţează alte 5 chilii (cu hramurile „Sfântul Ioan Teologul", „Sfântul Nicolae Chatzouda", „Sfântul Nicolae Voulgaris", „Schimbarea la Faţă Moutafis" şi „Cuvine-se cu adevărat") şi 51 de colibe. Vezi: Simeon Paschalidis, *op. cit.*, p. 159-161.
7. Tudor Cireş, *Doi schimnici români de la Muntele Athos*. În: *Jurnalul Naţional*, 21 octombrie 2010 şi monah Pavel (coordonator), *Ghid practic pentru închinătorul român la Sfântul Munte Athos*, ediţie a Chiliei „Adormirea Maicii Domnului", Schitul „Sfântul Dimitrie Lacu", Sfântul Munte, Editura „Magic Print", ediţia I, 2015, p. 88.
8. Fragment dintr-o scrisoare de mulţumire expediată de ieromonahul Gherasim Sperchez, superiorul chiliei „Sfântul Gheorghe" din Capsala, şi sinodia sa, scrisă cu cerneală roşie şi bătută la maşină, fără dată şi destinatar. Completăm, însă, această frumoasă descriere, cu o alta, datată 1939: „Atracţiile călugărului athonit sunt două: contemplaţia duhovnicească şi aspiraţiile mistice. Aşezarea locului, priveliştele ce-i stau înainte, veşnicul cer senin, nesfârşitul noian al apelor mării fără ţărm şi fără schimbare, toate predispun înainte de toate la contemplaţie. Viaţa activă şi socială nu-şi are locul aici". Vezi: Arhim. Teodosie Bonteanu, revista lunară *Cultura creştină*, sec. XIX, nr. 1-2, ianuarie-februarie 1939, p. 34-45.
9. Vezi: Simeon Paschalidis, *op. cit.,* 162: „Hramul chiliei vine de la icoana făcătoare de minuni a Sfântului Gheorghe, păstrată azi în mănăstirea chiriarhică. A fost construită pe locul unui vechi lăcaş de închinăciune cu închinat Sfântului Gheorghe Plakaris, amintit încă din secolul al XV-lea".
10. Vezi: Arhim. Ioanichie Bălan, *Vetre de sihăstrie românească (secolele IV–XX)*, p. 360.
11. Într-o lucrare apărută după 2004 (ediţia a II-a), monahul Pimen Vlad pomeneşte că la această chilie se nevoiesc trei călugări români. Vezi: Monah Pimen Vlad, *Sfântul Munte Athos Grădina Maicii Domnului*, Schitul Lacu, p. 208.
12. Din punct de vedere etimologic, cuvântul „Livadogheni" înseamnă „cel ce dă viaţă livezii" sau „în jurul căruia, ca o barbă, sunt răspândite livezi". Numele „Livadogenis", însă, cu referire la zona Capsalei de Sus, aparţine mai precis râpei în care se adună apele de pe versanţii din jur, în drumul lor către Golful Tracic.
13. Este vorba de un titlu de proprietate sau omologie (din gr. ομολογία), adică un înscris prin care se face dovada „*cumpărării*" unui lăcaş monahal de la mănăstirea chiriarhică. De obicei, actul se redacta pe numele a trei monahi, adică a unui superior şi a doi ucenici cu drept de moştenire. La adormirea superiorului lăcaşului, chilia era revândută de mănăstirea chiriarhică primului dintre ucenicii superiorului adormit, care automat era recunoscut ca superior, întocmindu-se în acest sens o nouă „*omologhie*". În acest fel, chiliile treceau ca moştenire de la un superior la altul.
14. Conform arhim. Ioanichie Bălan, *Vetre de sihăstrie românească (secolele IV–XX)*, p. 365-366, această chilie ar fi fost cumpărată de români undeva în a doua jumătate a secolului al XIX-lea: „Chilia ieromonahului Gherasim Sperchez, secolele XIX–XX, se află pe terenul Mănăstirii Pantocrator, la 4 km de Careia. Chilia are ca hram pe „Sfântul Mare Mucenic Gheorghe" şi a fost cumpărată în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Ea poate adăposti până la 20 de călugări. În anul 1900 se nevoiau în această chilie cinci părinţi din Transilvania, în frunte cu ieromonahul Gherasim Sperchez".

15. Adina Berciu Drăghicescu, Maria Petre, *Şcoli şi biserici româneşti din Peninsula Balcanică. Documente (1918–1953)*, vol. I, document nr. 68, p. 224.
16. Adina Berciu-Drăghicescu & Maria Petre, *Schituri şi chilii româneşti de la Muntele Athos*, vol. I, p. 451.
17. Vezi şi arhim. Ioanichie Bălan, *op. cit.,* p. 365: „În anul 1900 se nevoiau în această chilie cinci părinţi din Transilvania în frunte cu ieromonahul Gherasim Sperchez. În anul 1930 se nevoiau aici 15 călugări români sub povăţuirea aceluiaşi egumen. În anul 1980 era locuită de doi călugări români".
18. Adina Berciu-Drăghicescu, *Chiliile româneşti de la Muntele Athos în secolele XIX–XXI. Documente de arhivă*, studiu publicat în format electronic, şi pr. Ioan Moldoveanu, *Personalităţile şi aşezămintele româneşti de la Muntele Athos, din a doua jumătate a sec. XIX până azi*. În: revista *Tabor*, nr. 10, ianuarie 2012, p. 8.
19. Superiorul chiliei, Gherasim Sperchez, deţinea în biblioteca sa personală (sau a chiliei), aşa cum rezultă şi din ştampila aplicată, un număr însemnat de cărţi. Noi am identificat ştampila pe 34 cărţi din chilia „Sfântul Gheorghe". Era unul dintre duhovnicii români athoniţi, la fel de cunoscut ca Ilie Vulpe, Antipa Dinescu, Macarie Utan şi alţii. Vezi arhimandrit Ioanichie Bălan, *Patericul românesc*, editura „Mănăstirea Sihăstria", p. 693-694. De asemenea, din codicele cu numărul C3 şi titlul *Registru General al monahilor Sfintei Mănăstiri Pantocrator*, la chilia cu numărul 18, pagina 159, aflăm date importante referitoare la majoritatea monahilor români vieţuitori în acel an la chilie. Astfel, în dreptul numelui ieromonahului Gherasim Sperchez este notat şi faptul că era de origine din Transilvania, fusese tuns în monahism în anul 1892, hirotonit preot în anul 1900 şi că a trecut la cele veşnice în luna septembrie a anului 1932.
20. Vasile Gripa, de origine din Transilvania, tuns în monahism în anul 1914, hirotonit preot în anul 1924 şi plecat definitiv de la chilie în anul 1927.
21. Cel mai probabil este vorba de monahul Damian Cristoloveanu.
22. Este vorba de Nicolae Constantin din Braşov, tuns în monahism în anul 1925, hirotonit diacon tot în anul 1925 şi preoţit în anul 1930, plecat apoi temporar, în anul 1932, şi revenit în anul 1935, când a fost numit superior al chiliei. Semnătura acestuia apare pe o *Psaltire* fără foaie de titlu (vezi Ro 62).
23. Cel mai probabil este vorba de părintele Alexandru Nan, de origine din Mărginimea Sibiului, mai precis din satul Tilişca. Acesta a părăsit ulterior chilia, pentru a reveni undeva în jurul anului 1926, după o lungă peregrinare prin America, unde ajunsese înaintea primului război mondial. După ce a fost hirotonit preot de către un episcop ortodox din New York, părintele Alexandru Nan a rămas la Detroit cu gândul de a întemeia acolo o mănăstire românească. Om smerit şi evlavios, trăia o viaţă aspră, hrănindu-se cu pâine şi legume, iar drept aşternut avea un pat gol de lemn, cu două pietre de râu în loc de perne, după mărturisirile celor ce l-au cunoscut. După mulţi ani de osteneală şi aspră înfrânare, schimonahul, suferind fiind de o boală de stomac şi de neajunsurile bătrâneţii, s-a retras din nou în liniştea Sfântului Munte, la viaţa pustnicească, unde şi-a dat sufletul în mâinile Ziditorului şi a intrat în odihna de veci. Informaţiile au fost culese de pe site-ul Arhidiocezei Române Ortodoxe din America şi de la domnul Prică Dumitru din Sibiu, nepot de soră al schimonahului Alexandru Nan, căruia îi mulţumim şi pe această cale.
24. Ştim sigur că monahul Gherasim Sperchez nu era de loc din Săliştea Sibiului, ci cel mai probabil din Zărneşti, jud. Braşov, unde numele acestuia de familie este, până în ziua de azi, des întâlnit. Informaţia ne este întărită şi de arhimandritul Ioanichie Bălan care,

în lucrarea sa cu titlul *Ieroschimonahul Ioanichie Moroi – egumenul Sihăstriei*, ediţia a II-a, apărută la Mănăstirea Neamţ, în anul 2010, la pagina 10 reproduce cuvintele părintelui Ioachim Moroi, stareţul Mănăstirii Neamţ: „Eu sunt de loc din Zărneşti, născut în anul 1859. Încă din tinereţe am fost înfiat de o rudă a mea care avea multe oi. Vara ajungeam cu oile la păşunat până dincolo de culmea munţilor şi chiar până în câmpia Dobrogei. Odată, îmi aduc bine aminte, am fost cioban la un boier în Dobrogea cu un bun prieten din sat numit Gheorghe Sperchez. Pe măsură ce treceau zilele, noi ne sfătuiam unul cu altul încotro să ne îndreptăm paşii". Conform altor surse, însă, de dată mai recentă, Gherasim Sperchez ar fi din satul Mărtănuş, jud. Covasna, de unde s-ar părea că se trăgea şi monahul Nil Clinciu, ucenicul său devotat. Vezi Luminiţa Cornea, *Călugări din Mărtănuş-Covasna trăitori în Sfântul Munte Athos, la început de secol XX*. În: revista *Grai românesc*, nr. 2 (55), 2012, p. 6.

25. Sârguinciozitatea monahului Nil ne îndreptăţeşte să afirmăm cu tărie că această chilie a aparţinut mereu românilor. Mărturie stă, în acest sens, şi însemnarea descifrată de noi pe cartea cu nr. Ro 11 (Evanghelie, Râmnicu-Vâlcii, 1865), pe care o redăm parţial: „Această Sfântă Evanghelie s-au dus aici, la aceasta chilie a Sfântului Gheorghe Capsala, pe moşia Mânăstirii Pantocrator din Sf. Munte Athos, Turcia, s-au adus de Nil Monahul Clinciu, ctitorul şi ostenitorul acestui Sfânt lăcaş, în anul 1909, luna martie 29, spre pomenirea dăruitorului şi aducătorului în Christos a Monahului Nil, român ortodox transilvănean din ţinutu Braşov...".
26. Ioanichie Bălan, *Ieroschimonahul Ioanichie Moroi – egumenul Sihăstriei*, ediţia a II-a, Vânători, Mănăstirea Neamţ, 2010, p. 5-10: „Ucenicii părintelui Ioanichie Moroi, astăzi toţi plecaţi la Domnul, îşi aduceau aminte cu evlavie de nevoinţa sa rar întâlnită, de sârguinţa sa pentru buna rânduială a bisericii, de îndelungata sa răbdare şi de figura sa venerabilă".
27. *Ibidem*.
28. Diac. Gh. I. Moisescu, *Contribuţia românească pentru susţinerea Muntelui Athos în decursul veacurilor*. În: revista *Ortodoxia*, nr. 2 (1952), p. 275. De la acesta, informaţia se pare că a fost preluată de părintele Vichentie Nechifor, *Vigla. Ctitorii şi aşezăminte româneşti în Sfântul Munte Athos. Ghid spiritual, istoric şi cultural*, editura „Eurostampa", Timişoara, 2015, p. 193: Conform unui alt studiu, aflăm că „chilia Sf. Gheorghe Livadoglu (sic!) fusese răscumpărată în 1888 de la Mănăstirea Pantocrator de călugărul român Gherasim Spârchez… are o biserică mare şi frumoasă, zidită din temelie între anii 1905–1907. Obştea acestei colibe era pe atunci de 15 călugări, iar azi mai vieţuiesc aici vreo nouă călugări". Informaţie bazată pe mărturii ale monahilor români, vieţuitori azi la Sfântul Munte Athos.
29. Cărţile apar, cu aceste date, în *BRM*.
30. Vezi: Luminiţa Cornea, *Călugări din Mărtănuş-Covasna trăitori în Sfântul Munte Athos, la început de secol XX*. În: revista *Grai românesc*, nr. 2 (55), 2012.
31. „Piesa la care ne referim este un obiect de argintărie, mai exact un relicvariu, confecţionat artistic, prin turnare şi presarea metalului preţios, şi ornamentat, prin martelare, cizelare şi gravare, cu elemente figurative care-l consacră funcţiunii liturgice ce i-a fost hotărâtă. În fapt, este vorba de o casetă de formă paralelipipedică, cu interiorul probabil compartimentat în 18 celule, destinate să conţină, scufundată în ceară, câte o aşchie minusculă de os, din moaştele unor sfinţi, ale căror nume le putem citi incizate în dreptul fiecărui lăcaş." Descrierea relicvariului aparţine domnului Ioan Ovidiu Abrudan, profesor la Facultatea de Teologie Ortodoxă din Sibiu.

32. Vezi: Gh. Vasilescu, *Ignatie Monahul*. *Românii* şi *Muntele Athos*, vol. II, editura „Lucman", Bucureşti, 2007, p. 305.
33. Vezi: Ne vorbesc părinţii athoniţi…, *op. cit*.
34. Mărturia aparţine părintelui Dionisie Ignat de la Colciu şi a fost publicată într-o ediţie îngrijită de Claudia Vasile şi apărută cu binecuvântarea Prea Sfinţitului Părinte Galaction, Episcop al Alexandriei şi Teleormanului, editura „Bunavestire", Galaţi, 2003. Vezi şi *Registrul general al monahilor vieţuitori pe cuprinsul Sfintei Mănăstiri Pantocrator* (iulie 1951), precum şi înregistrarea video a interviului luat ieromonahului Dionisie şi pus la dispoziţia autorilor acestui studiu, cu multă dragoste, de părintele Dionisie, superior al chiliei cu hramul „Sfântul Gheorghe" din Colciu, şi de părintele ierodiacon Dionisie (coincidenţă de nume), vieţuitor la aceeaşi chilie.
35. Arhim. Ioanichie Bălan, *Vetre de sihăstrie românească (secolele IV-XX)*, p. 347: „Alţii veneau în ţară, mai ales cei din Transilvania, pentru a apăra dreapta credinţă de prozelitismul catolic şi protestant. Şi au fost multe sate şi parohii care s-au bucurat de sprijinul lor moral, căci călugării, îndeosebi cei din Athos, erau primiţi de credincioşi cu multă evlavie, ca nişte adevăraţi trimişi ai lui Dumnezeu. Nu puţini din călugării români se nevoiau un timp în Athos, mai ales la pustie, apoi, după ce se formau duhovniceşte, se întorceau din nou la mănăstirile de metanie şi ajungeau duhovnici, stareţi şi ierarhi vestiţi în ţară".
36. Ioan Vidrighin, *Săliştea Athosului – Chilia Sfântul Ipatie*. În: ziarul *Tribuna Sibiului*, 20.08.2008.
37. Vezi şi înregistrarea video cu interviul părintelui Dionisie de la Colciu, amintită mai sus.
38. Este vorba de Dumitru Honciu, de origine din localitatea Hadari, jud. Tulcea, tuns monah în anul 1929.
39. Pe numele de laic Ioan I. Voinescu, monahul Ioanichie era transilvănean de origine, şi sosise la chilie în anul 1926, fiind tuns în monahism în anul 1928.
40. Este vorba de Nicolae Munteanu, despre care aflăm doar că era român şi că a fost tuns în monahism în anul 1929.
41. Arhimandrit Ioanichie Bălan, *Patericul românesc*, editura „Mănăstirea Sihăstria", p. 693-694.
42. Pe numele de mirean Ioan Nemeş, monahul Agatanghel era de loc din Banat. Scrisoarea de recomandare la care facem referire s-a păstrat în dublu exemplar. Cel de-al doilea exemplar poartă ştampila Societăţii Coloniei Monahilor Români din Sfântul Munte Athos, e datată însă 3 ianuarie 1932, are tot nr. 12 şi este semnată atât de ieroschimonahul Gherasim Sperchez, cât şi de ieromonahul Ioachim Marin, în calitate de preşedinte, respectiv membru al Consiliului spiritual.
43. Arhim. Teodosie Bonteanu, revista lunară *Cultura creştină*, anul XIX, nr. 1-2, ianuarie-februarie 1939, p. 34-45. Vezi, de acelaşi autor, lucrarea cu titlul *Istorisirea unei călătorii la Muntele Athos (note de călătorie)*, tipografia Sfintei Mănăstiri Neamţ, 1930.
44. Conform *Registrului general al monahilor de pe cuprinsul Sfintei Mănăstiri Pantocrator*, ieromonahul Damian avusese ca laic numele de Dumitru şi fusese tuns în monahism în anul 1902, hirotonit preot în anul 1921, pentru a trece mai apoi la cele veşnice în anul 1935.
45. Conform codicelui cu numărul C3, intitulat *Registru General al monahilor Sfintei Mănăstiri Pantocrator*, la chilia cu numărul 18, pagina 159, ieromonahul Gherasim Gheorghe Sperchez (fiul lui Ioan) figurează că a venit la chilie în anul 1928, cu doar

patru ani înainte de mutarea la Domnul a rudei sale omonime. Mai tânărul Gherasim Sperchez a fost tuns în monahism în anul 1929, pentru ca mai apoi să fie hirotonit diacon, în anul 1930. Surprinzător, la doar câteva luni după trecerea la cele veşnice a ieromonahului Gherasim Sperchez (septembrie 1932), fostul superior al chiliei, acesta pare că a părăsit chilia (mai exact la 3 decembrie 1932, conform *Registrului*).

46. Un exemplu vorbitor în acest sens îl constituie arhimandritul Dometie Trihenea, de la chilia „Sfântul Ipatie" (1909–1986), originar din comuna Tilişca, jud. Sibiu, care, în anul 1922, la vârsta de doar 13 ani, sosea, însoţit de un alt tânăr, în Muntele Athos, unde avea să rămână pentru tot restul vieţii. După ce în anul 1937 a fost hirotonit preot, în anul 1965 părintele Dometie a ajuns arhimandrit şi mai apoi stareţ al Sfintei Mănăstiri „Zografu". Conform spuselor acestuia, la început de secol XX la Sfântul Munte Athos vieţuiau aproximativ 700 de călugări români.
47. Conform informaţiilor pe care am reuşit să le obţinem, se pare că ieromonahul Damian era unchi bun al ieromonahului Ioachim, „*meşterul de fier*", cel care avea să ia în primire, la doar câţiva ani distanţă, stăreţia chiliei.
48. Adina Berciu Drăghicescu, Maria Petre, *op. cit*., nr. 130, p. 299-300.
49. Conform evidenţei monahilor vieţuitori la chilie, păstrate în arhiva Sfintei Mănăstiri Pantocrator, monahul Nicolae Munteanu, de origine din Tulcea, se născuse în anul 1904 şi ajunsese la chilie abia în anul 1935, unde a fost sfinţit ieromonah în anul 1938 sub numele de Nifon. Numele lui Dumitru Honţ (Honciu) nu apare în *Registru*, lucru care ne îndreptăţeşte să credem că acesta nu a rămas la chilie ci, cel mai probabil, a urmat altă destinaţie la Athos.
50. Dosar 2/11/7 arhiva Mănăstirii Pantocrator.
51. Pr. Liviu Stan, *Locurile Sfinte din Orient*. În: *Ortodoxia*, nr. 1, ianuarie-martie 1952, p. 73.
52. Adina Berciu-Drăghicescu & Maria Petre, *Şcoli şi biserici româneşti din Peninsula Balcanică. Documente (1918–1953)*, vol. II, p. 63.
53. *Ibidem*, p. 63: „Prin urmare, după 70 de ani de la înfiinţarea primelor chilii româneşti de la Muntele Athos, majoritatea lor rezistaseră lipsurilor materiale şi administrative impuse de autorităţile elene şi de mănăstirile chiriarhice. Desigur, subvenţiile şi ajutoarele venite din ţară contribuiseră la susţinerea lor, dar şi buna administrare a acareturilor şi a suprafeţelor de pământ pe care le deţineau şi pe care le cultivau cu pricepere. Toate aceste chilii româneşti fuseseră cumpărate de la mănăstirile chiriarhice greceşti cu sume mari de bani, îşi sporiseră proprietăţile cu trudă şi bună administrare şi rezistaseră tuturor vicisitudinilor istoriei".
54. *Ibidem*.
55. Gh. Vasilescu, *op. cit*., p. 259.
56. Arhim. Timotei Aioanei, *Monahul Meletie şi-a încheiat popasul la Athos*. În: ziarul *Crai Nou*, 30 mai 2008.
57. *Ibidem.*
58. *Ibidem*.

5. Educație, învățământ, mentalități

PROFEŢIA SUCCESIUNII IMPERIILOR ÎN GÂNDIREA CĂRTURARILOR ROMÂNI (SEC. XV–XVI)

Dr. Andrei PROHIN
Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală

The Prophecy about the Succession of empires in the Worldview of Romanian scholars (XVth–XVIth centuries)

Summary

The author examines the prophecy about the succession of world empires in the manuscripts from the Romanian Principalities, dating from the XVth–XVIth centuries. This prophecy stems from the Book of Daniel, but is also met in several apocryphal apocalypses, in theological works, in popular novels and world chronicles. For the medieval scholars, the prophecy of Daniel served as a frame for representing the evolution of the world history as a succession of four empires: Babylon/Assyria, Persia/Media, Macedonia/Greece, Rome (followed by Byzantium). The key element of the prophecy was however the identity of the fourth empire, considered to last until the end of the world. The narrative sources from the Romanian area witness that the identity of the fourth empire varied along the time (Byzantium, the Holy Roman Empire, the papacy), according to new historic evolutions. The author argues that this prophetic frame has left its imprint on several chronicles and collections of chronicles from the XVth–XVIth centuries, where the Principality of Moldova was regarded as heir to Byzantium and the South-Slavic orthodox states.

În medievistica românească din ultimele două decenii, mai mulţi autori au abordat, tangenţial sau în studii speciale, problema reprezentărilor escatologice şi a profeţiilor din cadrul lor, cunoscute în Țările Române [1]. Profeţiile respective, zugrăvind destinul postum al individului şi sfârşitul lumii, se întemeiau pe interpretări ale versetelor *Bibliei,* la care se adăugau numeroase amănunte apocrife, fiind periodic revăzute şi ajustate la evoluţiile istorice. În spaţiul românesc, pe parcursul sec. XV–XVI, viziuni ample despre sfârşitul omenirii au circulat, în traduceri slavone, în cadrul apocalipselor apocrife (*Apocalipsa apocrifă a lui Ioan, Apocalipsa lui Metodie din Patara, Vedenia Prorocului Daniel despre vremurile din urmă şi Antihrist, Apocalipsa Sfântului Andrei cel nebun pentru Hristos*), a omiliilor pseudo-epigrafe (atribuite lui Ipolit Romanul, Ipatie din Efes), exegezelor (comentariul teologului Andrei de Cezareea la *Apocalipsa Sfântului Ioan Teologul*), precum şi în alte specii literare. Acest corpus amplu de scrieri, preponderent de origine bizantină, ne permite să reconstituim un segment important din orizontul de cunoştinţe şi reprezentări ale

cărturarilor români, pentru a înţelege gândirea, posibilele motivaţii ale acţiunilor oamenilor medievali.

Subiectul profeţiilor escatologice a intrat şi în atenţia istoriografiei din Republica Moldova. La o retrospectivă a interpretărilor titlului de „împărat", atribuit lui Ştefan cel Mare în unele surse de epocă, istoricul Demir Dragnev remarcă necesitatea noilor investigaţii care ar stabili semnificaţiile „unor mituri, simboluri, profeţii şi alte modele culturale caracteristice mentalităţii epocii respective" [2]. Într-o altă lucrare, autorul se referă la concepţiile medievale despre succesiunea imperiilor şi statutul Moldovei lui Ştefan cel Mare în contextul creştinătăţii ortodoxe, după căderea Bizanţului în 1453 [3].

În teza sa de doctor habilitat [4] şi în publicaţiile ulterioare [5], istoricul de artă Constantin Ciobanu examinează înscrisurile de pe filacterele profeţilor biblici şi ale înţelepţilor antici, reprezentaţi în bisericile din Țările Române, încercând să le determine sursele literare. Cercetătorul Emil Dragnev abordează aceeaşi problematică, punând în valoare iconografia [6], izvoarele narative [7] şi posibilele ecouri ale profeţiilor escatologice în Moldova. La rândul său, Virgil Pâslariuc reconsideră semnificaţiile unor acţiuni ale lui Ştefan cel Mare, însoţite de o cruzime deosebită, din perspectiva aşteptărilor sfârşitului lumii la sfârşitul sec. XV [8].

Publicaţiile existente probează necesitatea continuării acestei direcţii de studiu, relativ recentă în istoriografia română, capabilă a oferi noi perspective asupra vieţii societăţii medievale. În prezenta lucrare, vom examina concepţia succesiunii imperiilor, componentă importantă a escatologiei bizantine, în baza izvoarelor inedite şi a celor publicate, cunoscute cărturarilor români din secolele XV–XVI. Prezenta contribuţie reprezintă un subcapitol din teza de doctorat a subsemnatului, intitulată *Viziunile profetice bizantine în textele narative din ţările române (sec. XV–XVI),* realizată sub îndrumarea domnului Emil Dragnev, doctor în istorie, conferenţiar universitar.

Viziunea despre evoluţia istorică, prin succesiunea imperiilor, a fost cunoscută încă din Antichitate: în *Tora* iudaică [9], în apocrifele biblice [10], în sursele persane [11], la scriitorii greci şi latini [12]. Autorii textelor escatologice bizantine s-au inspirat, în acest sens, din *Cartea Profetului Daniel*, inclusă în *Vechiul Testament*, în care se povesteşte cum împăratul babilonean Nabucodonosor II (605–562 î.Hr.) ar fi visat „un chip al cărui cap era de aur curat, ale cărui mâini şi piept şi braţe erau de argint, al cărui pântece şi ale cărui coapse erau de aramă; pulpele îi erau de fier; iar picioarele, o parte de fier şi o parte de lut" [13]. Profetul Daniel i-a explicat lui Nabucodonosor semnificaţia alegorică a visului: „tu eşti capul de aur. După tine se va ridica un alt regat (*βασιλεία*), mai mic decât al tău, şi un al treilea regat care este arama şi care va avea stăpânire peste tot pământul; şi un al patrulea regat, care va fi tare ca fierul" [14], dar apoi „Dumnezeul cerului va ridica o împărăţie (*βασιλείαν*) care'n veci nu va fi nimicită" [15].

Într-un alt capitol al cărţii, profetul Daniel ar fi visat cum „patru fiare mari ieşeau din mare". Prima dintre ele „era asemenea unei leoaice, iar aripile ei erau ca nişte aripi de vultur [...] a doua fiară era asemenea unui urs; şedea pe-o rână, iar în gura ei, între dinţi, erau trei coaste [...] o a treia fiară sălbatică asemenea unui leopard; şi avea pe ea

patru aripi ca de pasăre; şi fiara avea patru capete [...] o a patra fiară, înspăimântătoare şi groaznică şi nespus de puternică; dinţii îi erau de fier şi mari, mâncând şi sfărâmând, iar rămăşiţele le călca în picioare” [16]. De această dată, un înger îi explică lui Daniel: „Aceste patru fiare sunt patru regate (*βασιλεῖαι*) ce se vor ridica pe pământ şi care vor fi nimicite; iar sfinţii Celui-Preaînalt vor lua împărăţia (*βασιλείαν*) şi o vor ţine până-n veacul vecilor” [17].

În sec. III–V d.Hr., mai mulţi autori creştini (Ipolit Romanul, Iulius Africanus, Eusebiu de Cezareea, Ieronim, Orosius) au evocat această profeţie, pentru a periodiza evoluţia istoriei umane, prin succesiunea a patru imperii, considerate a fi, cu unele variaţii, Babilonul/Asiria, Persia (uneori şi Media), Grecia/Macedonia, Roma [18]. Cercetătorii au apreciat influenţa acestei concepţii în perioada medievală. „Toate elementele escatologiei imperiale bizantine, – susţine G. Podskalsky – le găsim în exegeza greco-bizantină a lui Daniel” [19]. J. Le Goff afirmă că „succesiunea imperiilor, de la babilonieni la mezi şi la perşi, apoi la macedoneni şi după ei la greci şi la romani, este firul conducător al filosofiei medievale a istoriei” [20]. Istoricul apreciază concepţia respectivă drept o „teză simplistă” care „se pleacă la toate pasiunile, la toate propagandele” [21]. Astfel, interpretările medievale ale profeţiei lui Daniel despre succesiunea a patru imperii au reprezentat o viziune asupra evoluţiei istoriei universale, având implicaţii politice şi teologice.

Cărturarii din spaţiul românesc au cunoscut profeţia respectivă prin intermediul *Cărţii lui Daniel*, din *Vechiul Testament,* în traducere slavonă. Spre deosebire de ediţiile contemporane ale *Bibliei*, textul slavon al *Cărţii profetului Daniel* se numea „Prorocirea lui Daniel”; era împărţit în zece capitole numerotate, fiecare având titlul de „vedenie” [22]. În acest sens, manuscrisul slavo-român, pe care l-am consultat, urma o tradiţie consacrată, întâlnită şi în manuscrisele ruseşti ale *Cărţii lui Daniel* [23]. Capitolul dedicat celor patru fiare se intitula „Vedenie despre Judecată” [24], indicând, astfel, că profeţia vizează Judecata de Apoi. Dacă traducătorii contemporani (B.V. Anania) au redat termenul *βασιλεία*, alternativ, prin „regat” şi „împărăţie”, textul slavon recurge la un singur lexem: **цр(с)тво** [25]. O altă particularitate a versiunii slavone este un capitol adiţional, omis în ediţiile actuale ale *Bibliei*, intitulat: „Prorocul Daniil. Această transpunere din ebraică este a lui Theodoret” [26]. Adaosul respectiv conţine profeţii ale evoluţiei istoriei, până la sfârşitul lumii: „din nord va veni pieirea Babilonului. Iar când spre răsărit va curge apă curată, atunci Dumnezeu Se Va arăta ca om şi va lua asupra sa toate fărădelegile lumii, şi când Va fi răstignit de preoţi pe cruce, şi apoi harul Duhului Sfânt se va revărsa peste toate neamurile. Iar când ce este la sud se va aprinde cu foc, va fi sfârşitul întregului pământ. Iar dacă apa va curge spre apus, atunci oamenii se vor întoarce în pământul lor. Iar dacă va curge sânge, atunci uciderea va fi urâtă pe întregul pământ” [27]. Particularităţile menţionate denotă că, pentru autorii medievali, profeţiile biblice ale lui Daniel erau importante, în special, prin referinţele la sfârşitul lumii.

În scrierile escatologice bizantine, cele patru imperii, prevestite alegoric de Daniel, au fost identificate cu state concrete. Miza interpretărilor o constituia al patrulea imperiu, cu care se va încheia istoria lumii. În lucrarea *Cuvânt despre*

sfârşitul lumii şi despre Antihrist şi despre A Doua Venire a Domnului nostru Iisus Hristos, atribuită lui Ipolit Romanul, se afirmă că prorocul Daniel „a arătat drumul implacabil al împărăţiilor (**цр(с)твїа**), de la început până la sfârşit” [28]. Deci, în opinia autorului, prorocul Daniel a rezumat întreaga evoluţie a istoriei, în trecut şi în viitor. Pseudo-Ipolit Romanul interpretează alegoria celor patru fiare, visate de Daniel, în felul următor: „prima fiară, adică leoaica ieşind din mare, a spus Daniel, desemnează împărăţia babiloneană” [29]; a doua fiară, „ursul, care au fost perşii [...], iar unde spune că a văzut în gura lui trei coaste, a indicat trei neamuri: perşii, mezii şi babilonienii” [30]. A treia fiară, „leopardul, care au fost elinii (**еллине**), căci după perşi a stăpânit Alexandru Macedon”; iar zugrăvind patru aripi şi patru capete ale leopardului, opinează autorul, „a arătat foarte clar că împărăţia lui Alexandru s-a divizat în patru părţi” [31]. A patra fiară simbolizează „împărăţia romană (**римское цр(с)тво**)” [32].

Într-o altă scriere a lui Ipolit Romanul, *Din comentariul la Daniel,* se afirmă, într-un pasaj, că a patra fiară o constituie „romeii (**ромѣи**) care stăpânesc acum şi care sunt puternici ca fierul” [33], iar în altul – „împărăţia romană (**цр(с)тво римское**)” [34]. Într-o versiune prelucrată a aceleiaşi scrieri, succesiunea imperiilor e prezentată rezumativ: „întâi au împărăţit babilonienii, iar apoi perşii, apoi elinii (**елини**), după aceştia, acum grecii (**грьци**)” [35]. Afirmaţia citată conţine o ajustare la realităţile medievale, făcând distincţie între „elinii” (calificativ dat „păgânilor” [36]) şi „acum grecii”, adică locuitorii creştini ai Imperiului Bizantin, continuatorul Imperiului Roman, considerat a fi al patrulea imperiu. Autorul precizării „acum grecii” nu este un cărturar român, deoarece formularea apare şi în manuscrise sud-slave din sec. XIII [37], având la bază traduceri din sec. X [38].

Concepţii similare împărtăşeşte autorul *Apocalipsei lui Metodie din Patara.* Referindu-se tangenţial la *Cartea prorocului Daniel*, acesta menţionează „cum s-au unit patru împărăţii, etiopienii cu macedonenii, iar grecii cu elinii” [39], pe când un alt manuscris precizează că s-au unit „romanii, grecii (**римлѧне, грецин**)” [40]. Astfel, autorul insistă că „grecii” (i.e. Imperiul Bizantin) deţin ultimul loc, al patrulea în succesiunea imperiilor, în conformitate cu versiunile greceşti ale apocalipsei [41]. În acest sens, Pseudo-Metodie elogiază „împărăţia greacă (**гръчьское цр(с)тво**)”, deoarece „orice stăpânire şi putere din lumea aceasta se va destrăma, în afară de ea; căci aceasta va fi atacată şi invincibilă, şi toţi se vor confrunta cu ea, dar vor fi înfrânţi de ea” [42], „nu este sub cer neam sau ţară ce ar putea învinge împărăţia greacă” [43]. În unele pasaje, în loc de „împărăţia greacă”, autorul recurge la sinonimul „împărăţia creştină (**ц[а]р(с)твꙋ хрїстїанскомоу**)” [44]. Pseudo-Metodie explică de ce împărăţia greacă va fi invincibilă: „sunt apăraţi de Cruce” [45], „puterea Crucii pe care a fost răstignit Domnul Hristos, cinstirea căreia se respectă nestrămutat în împărăţia greacă” [46]. În viziunea autorului, superioritatea „împărăţiei greceşti” se datorează, mai ales, caracterului său creştin şi cinstirii Crucii, pe care a fost răstignit Mântuitorul. Astfel, concepţia succesiunii imperiilor, în lucrările citate, exprima superioritatea Imperiului Bizantin, menit a exista până la sfârşitul istoriei, dar şi puterea invincibilă oferită de credinţa creştină.

În comentariile la *Apocalipsa lui Ioan,* Andrei de Cezareea interpretează profeţia despre „o fiară ridicându-se din mare" care „era asemenea unui leopard, şi picioarele ei, ca de urs, şi gura ei, ca o gură de leu" [47]. Trăsăturile personajului apocaliptic reunesc, în ordine inversă, simbolismul primelor trei fiare din profeţia lui Daniel (leoaica, ursul, leopardul) [48]. În opinia comentatorului, „leopardul desemnează împărăţia elenă, iar ursul – cea persană, iar gura de leu – babiloneană. Acestea le posedă Antihristul care va veni asemeni unui împărat roman, să le distrugă stăpânirea" [49]. În versiunile slavone ale lucrării, formulările alternează între statul „romanilor (**римскоүю**)" [50] şi „al romeilor (**ромѣискоү**)" [51]. Astfel, Andrei de Cezareea, dar şi traducătorii săi în limba slavonă, recunoşteau că statul roman, continuat de cel bizantin, reprezintă ultimul imperiu din lume, în conformitate cu viziunile escatologice bizantine [52].

Cărturarii români au cunoscut concepţii similare şi în lucrările bizantine cu subiect istoric. În *Cronica* lui Ioan Zonaras se precizează identitatea celei de-a patra fiare din cartea profetului Daniel: „acea fiară, având dinţi de fier, se spune despre împărăţia romană, pentru că cea mai cumplită era atunci împărăţia romană" [53]. Cronicarul îi acordă statutul de ultim imperiu, precizând că Imperiul Roman „ulterior se va destrăma" [54], iar apoi „se va ridica Antihristul" [55]. Estimând durata existenţei Imperiului Roman până la venirea Antihristului, adică până la sfârşitul lumii, cronicarul Ioan Zonaras subînţelegea că Imperiul Roman mai continuă să existe în vremea sa (sec. XII), adică sub forma Imperiului Bizantin. În acest sens, în ambele versiuni slavone (sârbă şi bulgară) ale *Cronicii* lui George Hamartolos, aflăm o profeţie explicită: „după cum împărăţia asiriană a fost distrusă de babilonieni, cea babiloniană – de către perşi, iar cea persană de către macedoneni, cea macedoneană – de către romei (**Ромѣми**), tot astfel, şi cea romeică (**Ромѣискоѥ**) va fi distrusă de Antihrist, iar a Antihristului va fi nimicită de Hristos" [56].

O altă referinţă la profeţia lui Daniel şi succesiunea imperiilor întâlnim în romanul popular *Alexandria.* Autorul romanului reproduce o profeţie care i-ar fi fost citită lui Alexandru Macedon la Roma, despre „un ţap cu un corn" care „va secera pardoşii, împăraţii apuseni", apoi „va înfrânge sabia ascuţită persană şi va veni la Roma, unde va fi proslăvit ca împărat deplin" [57]. Apoi, un „filosof" precizează că „în zilele prorocului evreu Daniel" ar fi auzit că „ţapul cu un corn se numeşte împărăţia macedoneană" [58]. Într-adevăr, versiunea canonică a *Cărţii profetului Daniel* expune, mai amplu, profeţia despre ţapul care „avea un corn între ochi" [59], adăugând tâlcuirea: „ţapul este regele Greciei, şi cornul cel mare, care este între ochi, este regele cel dintâi" [60]. Spre deosebire de textul biblic, profeţia din romanul *Alexandria* mai afirmă că „ţapul cu un corn" (i.e. Alexandru Macedon) „va veni la Roma, unde va fi proslăvit ca împărat deplin". Aceeaşi profeţie o întâlnim şi într-o versiune bizantină a *Alexandriei* [61].

Includerea Romei în şirul imperiilor prorocite de Daniel reflecta concepţia despre Imperiul Bizantin, identificat cu statul roman, în calitate de succesor al imperiului lui Alexandru Macedon. În acest sens, încă istoricul literar rus Al.N. Veselovski (1838–1906) constata că, potrivit interpretărilor talmudice şi creştine, Alexandru Macedon „învingătorul perşilor, întemeind un stat mondial al macedonenilor, a venit ca şi cum

pentru a întemeia o stăpânire similară pentru numele romanilor" [62]. De asemenea, bizantinologii Anthony Cutler şi Elizabeth M. Jeffreys notează că, începând cu domnia împăratului Constantin cel Mare (306–337), Alexandru Macedon a fost considerat „conducătorul unui stat mondial ce putea fi privit drept predecesor al Bizanţului" [63]. Asemeni textelor escatologice, scrierile bizantine cu caracter istoric privilegiază Imperiul Bizantin care va exista până la sfârşitul lumii. Concepţia respectivă justifica, în aspect religios, existenţa Imperiului Roman, continuat de cel Bizantin, ascensiunea căruia ar fi fost prevestită alegoric de prorocul biblic Daniel.

În profeţiile medievale, întâlnim şi interpretări alternative ale identităţii ultimului imperiu din lume. În acest sens, în Ţara Moldovei au fost cunoscute ambele redacţii ale lucrării bulgare *Înţeleptul sau învăţătorul tuturor cuvintelor Domnului nostru Is. Hs.*, alcătuită după un model bizantin [64]. Potrivit primei redacţii a lucrării, „în lume sunt trei împăraţi (**ц[а]рїє**), după cum e Sfânta Treime în ceruri: prima – împărăţia greacă (**ц[а]р(с)тво грѣческоє**), a doua – împărăţia iveră, a treia – împărăţia bulgară". Autorul prevesteşte în continuare: „grecii vor preda lui Dumnezeu împărăţia, iar bulgarii – creştinismul, iar iverii – curajul" [65]. În schimb, în a doua redacţie a lucrării, „împărăţia iveră" a fost înlocuită cu „împărăţia alamană" [66]. Autorul anonim prezice că „împărăţia alamană va subjuga toate neamurile şi semicredincioşii (**полѹвѣрци**)" [67]. Ambele redacţii probează că, alături de „împărăţia greacă", o demnitate echivalentă a fost atribuită şi „împărăţiilor" bulgară, iveră, alamană. Cercetătoarele V. Tăpkova-Zaimova şi A. Miltenova presupun că, în originalul bizantin al lucrării citate, „se vorbea despre trei împărăţii din lume, în conformitate cu Sfânta Treime, ultima dintre care realiza ideea escatologică – se preda în mâinile lui Dumnezeu" [68]. Cercetătoarele identifică „iverii" cu georgienii, cunoscuţi autorului bulgar datorită activităţii mănăstirilor Petritzos (astăzi, Bachkovo, Bulgaria) şi Iviron (Muntele Athos) [69]. Iar profeţia despre „împărăţia alamană" reflectă rivalitatea dintre „puterea papală şi puterea laică, în persoana puternicului împărat Frederic II Hochenstaufen", în anii '20 ai sec. XIII. În lucrarea citată, „ideea supremaţiei în lumea ortodoxiei este interpretată ca luptă pentru influenţă politică în Balcani, în care concurau grecii, bulgarii şi Imperiul German" [70]. În opinia noastră, prezicerile citate denotă că autorii medievali apreciau evoluţiile istorice (în particular, rivalitatea dintre statele creştine), interpretând profeţiile biblice. Pentru cărturarii români, *Înţeleptul sau învăţătorul tuturor cuvintelor Domnului nostru Is. Hs.* a reprezentat o scriere de învăţătură creştină, conţinând însă şi idei politice.

În istoriografia europeană şi românească, cercetătorii au remarcat că, după dispariţia Imperiului Bizantin (1453) şi instaurarea dominaţiei otomane în Peninsula Balcanică, diverse viziuni profetice, evocând succesiunea imperiilor, au exprimat proiectele de luptă antiotomană şi veleităţile altor state de a prelua demnitatea de centru politic al creştinătăţii. În cazul Imperiului Romano-German, scrie istoricul francez Bernard Guenée, „gloria lui Carol Quintul şi ameninţarea otomană reanimă, în Imperiu, ideea de imperiu şi conferă o nouă vigoare visului lui Daniel" [71]. Analizând profeţiile despre recucerirea Constantinopolului, vehiculate deopotrivă în rândul grecilor şi al turcilor otomani, Kenneth M. Setton presupune că acestea „erau, probabil,

elaborate în cancelariile lui Carol V şi ale fratelui său Ferdinand I” [72]. La rândul său, istoricul român A. Pippidi evocă interpretările alternative ale profeţiei lui Daniel: „În secolul al XVI-lea, oracolul a fost aplicat statului sultanilor, fără să se poată stabili un consens între aceia care se considerau contemporanii ultimei faze istorice, a cărei desfăşurare era accelerată de succesele militare ale turcilor, şi autorii care, ca să nu admită consolidarea viitoare a dominaţiei otomane, preferau să creadă că Imperiul Habsburgic sau, după alţii, cel rus va fi destinat să dureze până la ieşirea din timpul uman” [73]. Aşadar, putem conchide, viziunile profetice s-au aflat în strânsă legătură cu ideologia politică şi propaganda statelor angajate în lupta antiotomană. Totodată, se impune să examinăm în ce măsură textele narative din ţările române, din sec. XV–XVI, atestă evoluţia concepţiei succesiunii imperiilor.

O mărturie, în acest sens, constituie traducerea românească a unor cărţi din *Vechiul Testament*, însoţită de glose marginale, datată în sec. XVI, provenind din zona Banat–Hunedoara [74]. În cazul *Cărţii lui Daniel*, traducătorul în limba română descifrează, în paralel cu textul biblic, identitatea celor patru imperii: „manorchia Vavilonului”, „Persiiada”, „a triia manorchie au fost a grecilor”, „a patra manorchie au fost împaraţie Romei ş-acmu să domneaşte şi manorchie di-acolo încă au biruit lume toată” [75]. În continuare, se arată cum a evoluat „împaraţie Romei”, în conformitate cu profeţia biblică: „unde gice şi Daniil proroc de aceasta că nu-s cuvine lutul cu fierul într-una şi o parte va fi mai tare, alta va fi mai slabă, aceaea iaste aceasta: cum că Ţarigradul, elu s-au rupt de către Roma [...] s-au mestecat înt‹r›-una romleani într-una cu ţarigrădani în credinţa lui Hristos ş-au preimit Evanghelia” [76]. Deci, comentatorul sugerează că a patra „manorchie” o formează creştinătatea. Din această perspectivă, autorul respinge opinia, vehiculată în vremea sa, că ultimul imperiu ar fi statul otoman: „Unii dintre mândri‹i› de hieru tâlcuiescu c-are fi fost manorchiie turcilor aceasta a patra. [...] Ce nu-i aceaea a o creade aşea că nu-i derept” [77]. Fiind conştient de dispariţia Imperiului Bizantin, comentatorul propune un alt exponent al ultimului imperiu: „unde gice Daniil proroc cum că cea de fer încă va rămânea întru tăriia sa, aceaea însamnă că iaste ţara Nemţască, împărăţie nemătului” [78]. Sintagmele „ţara Nemţască, împărăţie nemătului” considerăm că se referă la statul habsburgic, numit oficial Sfântul Imperiu Roman, care se prezenta drept continuator al Imperiului Roman şi avea caracter creştin. Comentând imaginea celei de-a patra fiare („mâncând şi sfărâmând, iar rămăşiţele le călca în picioare” [79]), autorul gloselor face o nouă referinţă istorică: „Acesta-i birudalămul Romei. Iar 10 coarne sântu 10 împăraţi. Şi călcăturile rămăşiţelor iaste papa *ro(m)ski* călcându săraci dacă le mor părinţi‹i›, cu slujbe înfricoşate” [80]. Şi în acest caz, scaunul papal, având sediul la Roma, apare drept continuatorul Imperiului Roman şi împărtăşeşte credinţa creştină. Astfel, autorul păstrează trăsăturile ultimului imperiu, proprii şi escatologiei bizantine, dar le interpretează în raport cu situaţia politică din vremea sa (sec. XVI). Glosele menţionate atestă autoritatea profeţiilor biblice, în calitate de cuvânt divin, pentru a aprecia evoluţiile istorice.

Pe parcursul sec. XVI–XVII, în Rusia s-a afirmat concepţia „Moscova – a Treia Romă”, potrivit căreia, după căderea Constantinopolului (1453), statul rus a însuşit

prerogativa de „adevărat centru al creştinătăţii până la sfârşitul veacurilor". Autorul concepţiei, călugărul Filothei, de la Mănăstirea Eleazar (Pskov), a formulat-o polemizând cu susţinătorii Romei catolice, în calitate de centru al creştinătăţii [81]. În sursele din ţările române, din sec. XVI, nu cunoaştem profeţii în care Rusia ar încheia şirul imperiilor, prorocite alegoric de Daniel. În schimb, în lucrarea *Jitiea Sivilei prea'nţelepte,* din *Codicele de la Cohalm* (1592), copia unui text mai vechi, istoria lumii se termină cu invazia tătarilor care însă „vor peri de nişte oameni dela apus, şi să vor chiema Muscalii, şi-i vor bate cu numele lui arhanghelul Gavriil" [82]. În versiunile slave şi româneşti ale lucrării, pe care le-am consultat, nu am întâlnit o remaniere similară. Profeţia despre înfrângerea tătarilor, în diverse manuscrise, ia următoarele forme: „vor pieri de la un om cu numele arhanghelului Mihail" [83], „vor pieri de la un om cu numele arhanghelului" [84], „când va fi mai pre urmă, cu numele lui arhanghel Gavriil, iar de oameni vor peri" [85], „le va veni pieire de un împărat despre apus de-l va chiema Mihail ţar. În veacul de apoi, la sfrăşeniia tuturor" [86]. În *Codicele de la Cohalm,* autorul nu citează concepţia succesiunii imperiilor, din *Cartea lui Daniel*. În schimb, „muscalii" încheie şirul a nouă „roduri", prevestite de Sibila, deci se vor afirma la sfârşitul istoriei. *Codicele de la Cohalm* atestă astfel autoritatea pe care o căpăta Rusia, în rândul creştinilor, copistul atribuindu-i misiunea escatologică de a înfrânge tătarii.

Credinţele populare româneşti, înregistrate la sfârşitul sec. XIX – începutul sec. XX, de asemenea, conţin referinţe la statele cu care se va încheia istoria omenirii. Diferiţi informatori susţin că, în vremea de apoi, „va fi lumea a Neamţului" [87], „se va scula rusul din ţara rusească, va merge şi va cuprinde Ţarigradul şi atunci va fi o adevărată turmă şi un păstor" [88]. Precizarea „va merge şi va cuprinde Ţarigradul" sugerează că sursa acestei afirmaţii putea reprezenta una din profeţiile despre eliberarea Constantinopolului, vehiculate în perioada postbizantină. Sursele folclorice atestă astfel circulaţia, în spaţiul românesc, a profeţiilor ce reflectau rivalitatea statelor creştine, pentru a însuşi demnitatea de imperiu creştin şi centru al creştinătăţii, atribuită anterior Imperiului Bizantin.

Câteva mărturii indirecte sugerează că profeţiile lui Daniel, interpretate în sens politic, au fost valorificate şi de către domnii ţărilor române. Un exemplu, în acest sens, este considerată stema lui Neagoe Basarab, domn al Ţării Româneşti (1512–1520), care înfăţişează un ţap cu corn care învinge un dragon. Istoricul de artă Pavel Chihaia consideră că simbolurile heraldice au la bază una din profeţiile lui Daniel [89], prezentă în traducerile româneşti ale romanului *Alexandria*: „Când va fi cursul anilor 5200 eşi-va inorogul şi-i va goni pe toţi pardoşii de la apus şi va merge la berbecele cel mare ce-i ajung coarnele până la cer şi-l va junghia inorogul la inimă şi se vor cutremura limbile" [90]. (Menţionăm că profeţia se regăseşte şi într-un manuscris slavo-român al *Alexandriei* [91], datat în a doua jumătate a sec. XVI). Din perspectiva acestei profeţii, Pavel Chihaia descifrează simbolismul stemei lui Neagoe Basarab: „berbecul cu coarne, înlocuit pentru mai multă expresivitate cu dragonul, simboliza pe Darius, împăratul perşilor, sinonimi în tradiţia românească cu turcii. Aşadar lupta se dădea între ortodoxie şi islamism, adversitate ilustrată şi de înscrierea în semilună a

dragonului străpuns de cornul victorios al ţapului. [...] stema lui Neagoe a fost pictată în culori simbolice, ţapul în roşu, culoarea Imperiului Bizantin şi a sfinţilor martiri, dragonul în verde demoniac” [92]. Ulterior, reconstituirea lui P. Chihaia a fost acceptată de C. Velculescu [93] şi de A. Timotin [94]. Cercetătoarea Cătălina Velculescu apreciază că reactualizarea profeţiei despre biruinţa lui Alexandru Macedon asupra lui Darius, în cazul lui Neagoe Basarab, „capătă sensul unei dorite înfrângeri a puterii otomane în lupta cu popoarele din Balcani” [95]. În opinia noastră, aprecierea lui P. Chihaia are meritul de a pune în valoare semnificaţiile religioase ale imaginilor heraldice, în raport cu textele de epocă. Totodată, particularităţile stemei lui Neagoe Basarab necesită a fi examinate în contextul heraldicii din spaţiul românesc.

În Ţara Moldovei, concepţia succesiunii a patru imperii, în calitate de reprezentare a evoluţiei istorice, şi-a lăsat amprenta asupra câtorva culegeri de cronici din sec. XVI. În *Codicele de la Kiev*, scris între anii 1554–1561, călugărul Isaia a copiat, în ordinea cronologică a expunerii, următoarele lucrări: *Cronografia pe scurt* a patriarhului Nichifor (de la Adam până în anul 829, continuată pentru anii 829–1425), o versiune a *Letopiseţului sârbesc nou* (1355–1490), o cronică bulgară anonimă (1296–1413), *Letopiseţul de la Putna I* (1359–1526), o versiune scurtă a cronicii lui Macarie (1504–1542) şi cronica lui Eftimie (1541–1554) [96]. O structură similară are manuscrisul O, XVII, nr. 13 (păstrat la Biblioteca Naţională a Rusiei, din Sankt Petersburg), datat la sfârşitul sec. XVI – începutul sec. XVII, care include următoarele scrieri: *Cronografia pe scurt* a patriarhului Nichifor, o versiune a *Letopiseţului sârbesc nou, Letopiseţul de la Putna II* (1359–1518), versiunea completă a cronicii lui Macarie (1504–1550) şi cronica lui Azarie (1550–1574) [97].

În ambele manuscrise, de la Kiev şi de la Sankt Petersburg, seria lucrărilor istorice debutează cu *Cronografia* patriarhului Nichifor. Autorul său relatează, mai întâi, istoria biblică a vechilor evrei, de la Adam, până la cucerirea Ierusalimului de către Nabucodonosor II, în anul 587 î.Hr. Conform *Bibliei*, anume Nabucodonosor II a avut primul vis alegoric, interpretat de Daniel ca profeţie despre succesiunea a patru imperii [98]. În consecinţă, începând cu domnia lui Nabucodonosor, autorul cronografiei îşi structurează expunerea conform succesiunii a patru imperii: enumeră suveranii babilonieni (Nabucodonosor şi urmaşii săi), apoi cei persani şi mezi. Pentru a sublinia că fiecare şir de suverani reprezintă câte o „împărăţie”, foloseşte, la începutul fiecărei enumerări, termenii „a împărăţit (**царствова**)”, „au împărăţit (**царствоваста**)” [99]. În cazul lui Alexandru Macedon, autorul indică explicit că acesta „au risipit Împărăţia Perşilor (**царство перскоє**)” [100], iar în relatarea despre Iulius Caesar notează că „de la dânsul au început a se numi apoi ceilalţi împăraţi râmleni (**царїє римстїї**) chesari” [101]. Aşadar, patriarhul Nichifor respectă aceeaşi succesiune de patru imperii, prezentă şi în scrierile escatologice bizantine: Babilonul, Persia, Macedonia, Roma. Ajungând la Constantin cel Mare, patriarhul menţionează că „acesta, venind din Roma, a zidit în Bizanţ (**Византїи**) marele oraş împărătesc, în numele său” [102], sugerând astfel că Imperiul Roman a continuat să existe şi după mutarea centrului său politic în Bizanţ. *Cronografia pe scurt*, continuată de autori anonimi până la împăratul bizantin Manuel II Paleologul (1391–1425), este urmată de alte scrieri istorice

(*Letopiseţul sârbesc nou*, o cronică bulgară anonimă, letopiseţele Ţării Moldovei), în care un loc important revine luptelor suveranilor creştini cu otomanii.

Scrierile istorice menţionate au fost grupate atât cronologic, cât şi tematic. Putem presupune că relatările consacrate suveranilor sârbi, bulgari şi domnilor Moldovei, urmând istoria împăraţilor bizantini, reflectau simbolic prelungirea şirului de suverani creştin ortodocşi. În acest sens, titlurile ambelor versiuni ale *Letopiseţului de la Putna* (**Сказанїє въ кратцѣ о Молдавскых господарехь**) [103], după cum observă T. Teotei [104], imită titlul slavon al cronografiei patriarhului Nichifor (**Сказанїє въ кратцѣ лѣтомь сѫщимь оть Адама до нынѣшнѣго врѣмене родомь**) [105]. *Letopiseţul de la Putna,* prin urmare, a fost conceput drept continuare a *Cronografiei* patriarhului Nichifor. În aspect ideologic, această serie de cronici sugera că domnii Ţării Moldovei prelungeau şirul suveranilor creştin ortodocşi, început de împăraţii bizantini, având o demnitate egală lor. Un procedeu similar atestăm în câteva corpusuri de cronici din Rusia, de la sfârşitul sec. XV, unde *Cronografia pe scurt* a patriarhului Nichifor preceda letopiseţele ruseşti. După aprecierea cercetătoarei E.K. Piotrovskaia, corpusurile permiteau „a lega istoria Rusiei de istoria Bizanţului, iar astfel – de istoria universală”, reflectând concepţia politică „Moscova – a treia Romă” [106]. În opinia noastră, prelungirea şirului de împăraţi creştin ortodocşi, exprimată simbolic în culegerile de cronici, avea la bază modelul evoluţiei istorice prin succesiunea imperiilor, inspirat din profeţia lui Daniel şi exegezele sale bizantine.

O altă mărturie a inserării domnilor moldoveni în şirul suveranilor creştini ortodocşi, început de împăraţii bizantini, o constituie *Cronica sârbo-moldovenească.* După cum au demonstrat cercetările [107], cronica respectivă face parte dintr-o lucrare mai amplă, intitulată *Împăraţii creştini* (**Хрьстїаньстїи цріє**), care, la rândul său, reprezintă o compilaţie de relatări preluate din *Cronografia* patriarhului Nichifor, din *Letopiseţul sârbesc nou* şi dintr-o sursă internă (pentru anii 1359–1512) [108]. Astfel, autorul lucrării *Împăraţii creştini* a utilizat, pentru evenimentele din istoria universală, scrierile istorice incluse apoi integral în *Codicele de la Kiev* şi în manuscrisul O, XVII, nr. 13 (fără cronica bulgară). Aceleaşi surse istorice au mai stat la baza *Letopiseţului slavo-român de la mănăstirea Hilandar*, scris în Moldova, în jurul anului 1500 [109]. Prin urmare, scrierile istorice din *Codicele de la Kiev* şi din manuscrisul O, XVII, nr. 13 reflectau o practică mai veche, existentă deja la sfârşitul sec. XV, de a insera istoria Ţării Moldovei în continuarea istoriei Bizanţului şi statelor balcanice. În plus, titlul *Împăraţii creştini* sugerează un posibil principiu după care a fost realizată compilaţia: în concepţia cărturarului, calificativul „împăraţii creştini” caracterizează deopotrivă împăraţii bizantini, suveranii bulgari, sârbi şi domnii Ţării Moldovei. (O mărturie suplimentară, în acest context, furnizează şi o cronică slavonă de la Mănăstirea Hilandar (din codicele 171, de redacţie valaho-sârbească), care prezintă sumar o cronologie începând cu Adam, menţionând evenimente din istoria antică, apoi a Bizanţului, Serbiei, Bulgariei, încheiată de relatări privind „Ţara lui Bogdan” [110]).

Concomitent, în *Cronica sârbo-moldovenească*, titlul de „împărat” se utilizează şi pentru sultanii otomani (Mahomed II, Baiazid II, Selim I), însă doar începând cu anul 1452, în ajunul cuceririi Constantinopolului [111]. Acest fapt sugerează că, pentru

contemporani, Imperiul Otoman a înlocuit Bizanţul, în conformitate cu concepţia succesiunii imperiilor. Or, la sfârşitul celui mai vechi exemplar al *Cronicii sârbo-moldoveneşti*, datat între 1515–1517, un cărturar anonim, altul decât autorul cronicii, afirma clar că Imperiul Otoman a succedat Imperiul Bizantin: „această împărăţie a agarenilor (**царствїа агаренскаа**) s-a început de când s-a sfărâmat şi s-a nimicit împărăţia de răsărit grecească" [112]. Deşi statul şi dinastia otomană îşi iau începutul de la Osman I (1281–1326), adică mult înainte de căderea Constantinopolului (1453), cărturarul anonim considera că statul otoman a însuşit demnitatea de „împărăţie" doar „de când s-a sfărâmat şi s-a nimicit împărăţia de răsărit grecească". Pentru a sublinia că a avut loc o succesiune de imperii, cărturarul argumentează că „împărăţia agarenilor" a atins dominaţie mondială, extinzându-se teritorial spre toate cele patru puncte cardinale: a cucerit „împărăţia de răsărit grecească", apoi „multe ţări de la miazănoapte, de la miazăzi, şi de la apus" [113]. În plus, epitetul „a agarenilor" sugerează individualitatea religioasă a Imperiului Otoman în raport cu „împăraţii creştini", care au deţinut supremaţie până atunci. Aşadar, pentru autorul însemnării, instaurarea dominaţiei otomane în Peninsula Balcanică simboliza preluarea demnităţii imperiale de către Imperiul Otoman, succesorul politic al Imperiului Bizantin. Însă reprezentând o „împărăţie a agarenilor", sultanii otomani nu puteau însuşi titlul de „împăraţii creştini" care, în acest caz, revenea suveranilor sud-slavi şi domnilor Ţării Moldovei, ale căror fapte continuă cronologic lucrarea *Împăraţii creştini*.

În istoriografia românească, au fost formulate mai multe aprecieri privind ideile ce au stat la baza alcătuirii *Cronicii sârbo-moldoveneşti.* Ioan Bogdan recunoştea că această cronică nu e o simplă juxtapunere de relatări disparate, dar „o încercare de a pune în legătură istoria Moldovei cu istoria Serbiei, Turciei şi Imperiului Bizantin" [114]. La rândul său, P. P. Panaitescu considera că relatările cronicii au o tematică comună: „leagă împreună istoria popoarelor din răsăritul Europei în lupta lor împotriva turcilor" [115]. Alţi cercetători au evidenţiat conexiunea dintre *Cronica sârbo-moldovenească* şi textul care o precedă, evocând istoria Bizanţului. În opinia lui D. Năstase, autorul compilaţiei *Împăraţii creştini*, din care face parte *Cronica sârbo-moldovenească,* credea că Ţara Moldovei „e sortită de „voia lui Dumnezeu" să preia rolul imperiului condamnat şi, contracarând invazia, să continue istoria „împăraţilor creştini" [116]. De asemeni, susţine D. Năstase, scrierile istorice din *Codicele de la Kiev* şi din manuscrisul O, XVII, nr. 13 au fost dispuse „după logica unei concepţii istorice şi politice precise, care nu e alta decât concepţia imperială moldovenească" [117]. Mai prudent, A. Pippidi admite că „după vertiginoasa extindere a hotarelor statului otoman, soarta popoarelor ortodoxe ameninţate de „agareni" a fost încredinţată de Dumnezeu stăpânitorilor din Suceava", precizând totuşi: „poate că acesta a fost gândul clericilor" [118].

Analizând structura manuscriselor cu scrieri istorice, menţionate mai sus, cercetătorul Dan I. Mureşan conchide că „în condiţiile expansiunii otomane inexorabile şi a dispariţiei Imperiului din Constantinopol, Moldova e cea care a preluat locul în seria imperiilor aflate sub graţie divină" [119]. Într-o altă lucrare, autorul revine cu noi argumente în sprijinul aceleiaşi teze: „ţările române au fost spaţiul favorabil unde s-a desfăşurat o experienţă a Patriarhiei de Constantinopol pentru a elabora o posibilă

soluţie de continuitate după cucerirea capitalei bizantine de către otomani" [120]. Aşadar, istoricii români recunosc că, în conştiinţa cronicarilor medievali, exista o continuitate simbolică între istoria Ţării Moldovei şi cea a Imperiului Bizantin. Concomitent, unii savanţi subliniază că eventuala preluare a demnităţii Bizanţului de către Ţara Moldovei a constituit o viziune împărtăşită de cărturarii bisericeşti, fără a deveni un program politic expres.

Cercetările întreprinse în ultimul deceniu accentuează influenţa aşteptărilor escatologice asupra concepţiei transferului demnităţii de „împărăţie creştină" din Bizanţ spre Ţara Moldovei. Astfel, Emil Dragnev recunoaşte că „în Moldova medievală într-adevăr a existat o tradiţie de a le asuma domnilor săi, în perspectiva unei istorii universale, şi o dimensiune legată de *translatio imperii*" [121], iar redactarea *Cronicii sârbo-moldoveneşti* s-a produs „într-o atmosferă de aşteptare imediată a deznodământului final al istoriei umane. Probabil, numai în atare condiţii putea fi concepută o scriere în mediul creştin, în care să expună nu numai istoria împărăţiei creştine, dar să se evidenţieze în mod special şi sfârşitul ei" [122].

O apreciere alternativă a *Cronicii sârbo-moldoveneşti* formulează Liviu Pilat: „Dacă pentru autorul Cronografului rusesc acest eveniment [căderea Constantinopolului – n.n.] a constituit o pedeapsă divină pentru păcatele tuturor ortodocşilor, el păstrează speranţa reînvierii puterii imperiale prin înflorirea Rusiei, menită să devină prin graţia divină o „nouă Romă". În cazul textului redactat în Moldova, acelaşi eveniment este considerat ca fundament pentru „împărăţia agarenilor", fără a se contura la aceasta o alternativă imperială, care să aibă în prim-plan Moldova" [123]. În opinia cercetătorului ieşean, „această atitudine poate fi considerată o formă de resemnare faţă de dominaţia otomană, pe care nu o poate înlătura decât A Doua Venire" [124], „în aceste condiţii, nu ne putem aştepta să găsim în spaţiul românesc un scenariu escatologic optimist, din care să răzbată mesianismul politic" [125].

Petre Guran argumentează că, după căderea Constantinopolului, niciun suveran ortodox n-a afişat deschis veleitatea de a prelua conducerea fostului Imperiu Bizantin, deoarece „subzista doar problema fidelităţii faţă de ortodoxie, care conferea sfârşitului Imperiului o dimensiune pur teologică şi investea cu sens rezistenţa principatelor ortodoxe rămase libere" [126]. În aspect teologic, susţine P. Guran, „Imperiul creştin era astfel conceput ca un posibil răspuns la enigmaticul verset din a Doua Epistolă către Tesaloniceni despre *ce* sau *cine* împiedică venirea Antihristului, opunându-se intruziunii violente a răului în creaţie" [127].

Luând în consideraţie aprecierile de mai sus, conchidem că plasarea Ţării Moldovei în continuarea istoriei Bizanţului şi statelor balcanice reflecta concepţia cărturarilor bisericeşti despre statutul Ţării Moldovei ca parte a comunităţii istorice de state creştin-ortodoxe, alături de Imperiul Bizantin şi statele sud-slave. În gândirea religioasă a vremii, continuarea existenţei statelor creştine (între care, Ţara Moldovei) reprezenta garantul dăinuirii întregii lumi, atâta timp cât supravieţuirea politică a creştinătăţii se considera ultima etapă a istoriei umane.

Viziunea succesiunii a patru imperii mondiale, inspirată din *Cartea profetului Daniel,* ilustrează elocvent rolul profeţiilor în gândirea istorică medievală. Transmisă

de un mesager al lui Dumnezeu pe pământ, profeţia devenea, în conştiinţa creştină, o sursă de cunoaştere sigură, la care erau raportate evoluţiile social-politice. Concomitent, autoritatea sacră a profeţiilor putea deveni o sursă de legitimitate pentru deţinătorii puterii laice, care încercau astfel să-şi justifice veleităţile. Alături de letopiseţe şi alte scrieri, profeţiile au alimentat viziunile asupra istoriei ale cărturarilor epocii. Dovadă a prezenţei profeţiei lui Daniel în gândirea medievală românească este şi evocarea acesteia, pentru a explica evoluţiile istorice contemporane şi a prezice viitorul, în *Hresmologhion*-ul (1673) lui Nicolae Milescu Spătarul [128], şi în tratatul *Cercetare naturală a monarhiilor* (1714) de Dimitrie Cantemir [129].

Note:

1. Din bibliografia românească a subiectului, aflată în continuă amplificare, cităm câteva lucrări reprezentative, în ordinea cronologică a publicării: M.M. Székely, Şt. S. Gorovei, *„Semne şi minuni" pentru Ştefan Voievod. Note de mentalitate medievală*. În: *Studii şi Materiale de Istorie Medie*, XVI, 1998, p. 49-64; D. I. Mureşan, *Rêver Byzance. Le dessein du prince Pierre Rareş de Moldavie pour libérer Constantinople*. In: *Etudes Byzantines et Post-Byzantines*. Vol. IV. Iaşi, 2001, p. 207-265; A. Timotin, *La littérature eschatologique byzantine et post-byzantine dans les manuscrits roumains*. In: *Revue des Etudes Sud-Est Européennes*, XL, no. 1-4, 2002, p. 151-166; *Scrieri eshatologice postbizantine. Vedenia Sofianei. Viaţa lui Anastasie. Vedenia lui Chir Daniil.* Studiu introductiv, ediţie şi glosar de A. Timotin şi E. Timotin, Bucureşti, 2002; *Cărţi populare de prevestire. Cele douăsprezece vise în tâlcuirea lui Mamer; Învăţătură despre vremea de apoi a prorocului Isaia*. Studii monografice, ediţie şi glosar de Al. Mareş, Bucureşti, 2003; M.M. Székely, *Ştefan cel Mare şi Sfârşitul Lumii*. În: *Studii şi Materiale de Istorie Medie*, XXI, 2003, p. 271-278; L. Pilat, *Mesianism şi escatologie în imaginarul epocii lui Ştefan cel Mare*. În: *Studii şi Materiale de Istorie Medie*, XXII, 2004, p. 101-116; Al. Mareş, *Sfârşitul lumii (anii 7000 şi 8000) în textele slavo-române şi româneşti din secolele al XV-lea–al XVIII-lea*. În: *Studii şi Materiale de Istorie Medie*, XXII, 2004, p. 193-203; *Viaţa Sfântului Vasile cel Nou şi vămile văzduhului*. Studiu filologic, studiu lingvistic, ediţie şi glosar de M. Stanciu-Istrate, Bucureşti, 2004; C.-M. Berindei, *Imaginarul eshatologic în iconografia românească,* Cluj-Napoca, 2008; R. Betea, *The Death of Sinners is Evil. The Personifications of Death in the iconography of the Last Judgement in Maramureş (17th–19th Centuries).* În: *Transylvanian Review*, XX, No. 2:1, 2011, p. 307-321; C. Bogdan, *Avatarurile unui simbol escatologic (calul) în iconografia monumentelor de cult din Ţara Românească (sec. XVIII–XIX)*. În: *Lumea animalelor. Realităţi, reprezentări, simboluri.* Volum îngrijit de M. M. Székely, Iaşi, 2012, p. 135-162; A. Timotin, *Prophéties byzantines et modernité roumaine (XVIIe – XIXe s.)*. In: *Héritages de Byzance en Europe du Sud-Est à l'époque moderne et contemporaine*, Athènes, 2013, p. 131-139; Pr. G. Herea, *Mesajul eshatologic al spaţiului liturgic creştin. Arhitectură şi icoană în Moldova secolelor XV–XVI,* Suceava, 2013; P. Guran, *Historical Prophecies from late Antique Apocalypticism to Secular Eschatology*. In: *Revue des Etudes Sud-Est Européennes*, LII, no. 1-4, 2014, p. 47-62; C. Bogdan, *Le discours de la peur: Mort, calamités et eschatologie dans la peinture des églises transylvaines (XVIIIe–XIXe siécles).* In: *Memento mori. Il genere macabro in Europa dal Medioevo a oggi,* Alessandria, 2014, p. 75-98.
2. D. Dragnev*, Istorie şi civilizaţie medievală şi modernă timpurie în Ţările Române. Studii şi materiale*. Ediţie îngrijită de E. Dragnev, Chişinău, 2012, p. 122.

3. D. Dragnev, *Moldova lui Ştefan cel Mare – centru al creştinătăţii ortodoxe*. În: *Destin Românesc*, nr. 4 (56), 2008, p. 41-49; versiunea revăzută, cu titlul *Ştefan cel Mare – protector al creştinătăţii ortodoxe*, a fost publicată în: D. Dragnev, *Istorie şi civilizaţie medievală*..., p. 108-117.
4. C.I. Ciobanu, *Stihia profeticului. Sursele literare ale imaginii „Asediul Constantinopolului" şi ale „Profeţiilor Înţelepţilor Antichităţii" din pictura murală medievală moldavă*, Chişinău, 2007.
5. C.I. Ciobanu, *Profeţiile Înţelepţilor Antichităţii de la biserica Sfântul Gheorghe a mănăstirii Voroneţ*. În: *Studii şi Cercetări de Istoria Artei. Seria Artă Plastică*, Serie nouă, tom 1 (45), Bucureşti, 2011, p. 11-32; Idem, *Pictura exterioară din Moldova secolului al XVI-lea şi cea din Oltenia şi Muntenia de la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi din prima jumătate a sec. XIX (Sursele literare ale profeţiilor Înţelepţilor Antichităţii şi ale Sibilelor)*. În: *Arta. Seria Arte Vizuale. Arte plastice. Arhitectură*, Chişinău, 2011, p. 13-24.
6. E. Dragnev, *Primul ciclu cunoscut al Arhanghelului Mihail din pictura murală a Moldovei medievale*. În: *Civilizaţia medievală şi modernă în Moldova: studii. In honorem Demir Dragnev*, Chişinău, 2006, p. 282-297; Idem, *Profeţii Vechiului Testament din naosul bisericii Sf. Gheorghe a mănăstirii Voroneţ*. În: *Revista de Istorie a Moldovei*, nr. 3 (99), 2014, p. 56-72; Idem, *Programul iconografic al sistemului de boltire al naosului bisericii Înălţarea Cinstitei Cruci din Pătrăuţi*. În: *Retrospecţii medievale. In honorem Professoris emeriti Ioan Caproşu.* Ediderunt V. Spinei, L. Rădvan, A. M. Bodale, Iaşi, 2014, p. 169-204; Idem, *Les registres des prophètes et des apôtres dans le tambour de la tour de l'église St. George de Suceava. Implications liturgiques et historiques*. În: *Anastasis. Research in Medieval Culture and Art*, vol. II, nr. 1, 2015.
7. E. Dragnev, *Observaţii asupra aşteptărilor escatologice din Moldova de la limita secolelor XV–XVI*. În: *Arheologia între ştiinţă, politică şi economia de piaţă*. Coord. S. Musteaţă, Al. Popa, J.-P. Abraham, Chişinău, 2010, p. 221-233.
8. V. Pâslariuc, *„Enigma" anului 1473*. În: *Retrospecţii medievale. In honorem Professoris emeriti Ioan Caproşu*, Iaşi, 2014, p. 477-494; Idem, *„Apocalipsa după Ştefan": violenţă şi ritual în Moldova lui Ştefan cel Mare*. În: *Krypton. Identità, potere, rappresentazioni*, nr. 5/6, Roma, 2015, p. 89-100.
9. G. Podskalsky, *Byzantinische Reichseschatologie. Die Periodisierung der Weltgeschichte in der vier Grossreichen (Daniel 2 und 7) und dem Tausendjahrigen Friedensreiche (Apok. 20). Eine motivgeschichtliche Untersuchung*, München, 1972, S. 6.
10. Cr. Bădiliţă, *Călătorii apocaliptice în jurul insulei Patmos*. În: Idem, *Glafire. Nouă studii biblice şi patristice*, Iaşi, 2008, p. 188; *Apocalipsa lui Ioan*. Traducere, introducere, comentariu, note patristice de Cr. Bădiliţă, Bucureşti, 2012, p. 20.
11. J.W. Swain, *The theory of the four monarchies. Opposition history under the Roman Empire*. In: *Classical Philology*, vol. XXXV, nr. 1, 1940, p. 7, 13.
12. G. Podskalsky, *op. cit.,* p. 5; J.W. Swain, *op. cit.,* p. 3, 5-6.
13. *Daniel* 2:32-33. Aici şi în continuare reproducem versetele biblice după ediţia: *Biblia sau Sfânta Scriptură.* Versiune diortosită după Septuaginta, redactată şi adnotată de B.V. Anania. Bucureşti, 2001.
14. *Daniel* 2:38-40. Aici şi în continuare, am confruntat textul grec al *Bibliei* după ediţia: *La Sainte Bible Polyglotte.* Edition F. Vigouroux, Paris, Bruxelles, 1906, tome VI, p. 280 et suiv.
15. *Daniel* 2:44.
16. *Daniel* 7:3-7.

17. *Daniel* 7:17-18.
18. J. W. Swain, *op. cit.*, p. 18-21; B. Guenée, *Histoire et culture historique dans l'Occident médiéval*, Paris, 2011, p. 148-149.
19. G. Podskalsky, *op. cit.,* p. 4.
20. J. Le Goff, *Civilizaţia Occidentului Medieval*, Bucureşti, 1970, p. 239.
21. *Ibidem*, p. 239.
22. *BAR*, ms. slav 84 (Ţara Românească, sec. XVI), f. 297r, 299v ş.a. Aici şi în continuare, *BAR – Biblioteca Academiei Române* (Bucureşti), Cabinetul de manuscrise – Carte rară.
23. *Великие Минеи Четьи*. Декабрь, дни 6–17, Москва, 1904, столб. 1115, 1132 и др.
24. *BAR*, ms. slav 84 (Ţara Românească, sec. XVI), f. 312r; *Великие Минеи Четьи*. Декабрь, дни 6-17..., столб. 1142.
25. *BAR*, ms. slav 84 (Ţara Românească, sec. XVI), f. 302r-v, 313r-v.
26. *Ibidem*, f. 322r; *Великие Минеи Четьи*. Декабрь, дни 6–17..., столб. 1161.
27. *BAR*, ms. slav 84 (Ţara Românească, sec. XVI), f. 323r; *Великие Минеи Четьи*. Декабрь, дни 6–17..., столб. 1163.
28. *BAR*, ms. slav 73 (Ţara Românească, sec. XV), f. 127r; *BAR*, ms. slav 358 (Ţara Românească, a doua jumătate a sec. XVI), f. 158v.
29. *BAR*, ms. slav 73, f. 127v; *BAR*, ms. slav 358, f. 160v.
30. *BAR*, ms. slav 73, f. 128r; *BAR*, ms. slav 358, f. 161r
31. *BAR*, ms. slav 73, f. 128r; *BAR*, ms. slav 358, f. 161r-v.
32. *BAR*, ms. slav 73, f. 128r; *BAR*, ms. slav 358, f. 161v.
33. *ANR*, rola 70/192, ms. 741 (Ţara Moldovei, sfârşitul sec. XV – prima jumătate a sec. XVI), f. 160v. Aici şi în continuare, *ANR – Arhivele Naţionale ale României* (Bucureşti).
34. *Ibidem*, f. 169r.
35. *BAR*, ms. slav 310 (Ţara Românească, sec. XVI), f. 54r.
36. И. И. Срезневский, *Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам.* Том I, Санкт-Петербург, 1893, столб. 824.
37. В. Тъпкова-Заимова, А. Милтенова, *Историко-апокалиптичната книжнина във Византия и в средновековна България*, София, 1996, с. 184, 187.
38. *Ibidem*, p. 183.
39. *BAR*, ms. slav 649 (Ţara Moldovei, c. 1518–1574), f. 68v; BAR, ms. slav 309 (Ţara Moldovei, 1545–1570), f. 4v.
40. *ANR*, rola 70/192, ms. 741, f. 42r.
41. В. Истрин, *Откровение Мефодия Патарского и апокрифические видения Даниила в византийской и славяно-русской литературах. Исследование и тексты*, Москва, 1897, Тексты, с. 17, 56.
42. *BAR*, ms. slav 649 (Ţara Moldovei, c. 1518–1574), f. 71v; BAR, ms. slav 309 (Ţara Moldovei, 1545–1570), f. 7v.
43. *ANR*, rola 70/192, ms. 741 (Ţara Moldovei, sfârşitul sec. XV – prima jumătate a sec. XVI), f. 45v.
44. *BAR*, ms. slav 649, f. 71r; BAR, ms. slav 309, f. 6v, 7v; ANR, rola 70/192, ms. 741, f. 46v.
45. *ANR*, rola 70/192, ms. 741, f. 46r.
46. *BAR*, ms. slav 649, f. 71r; BAR, ms. slav 309, f. 6v-7r.
47. *Apocalipsa* 13:1-2.
48. *Daniel* 7:3-7.

49. *BAR*, ms. slav 100 (Serbia, 1399–1420), f. 70r-v; BAR, ms. slav 84 (Ţara Românească, sec. XVI), f. 27v.
50. *BAR*, ms. slav 84, f. 32r.
51. *BAR*, ms. slav 100, f. 70v-71r.
52. E. S. Constantinou, *Andrew of Caesarea and the Apocalypse in the Ancient Church of the East. Studies and Translation.* Thèse présentée à la Faculté des études supérieures de l'Université Laval dans le cadre du programme de doctorat en théologie pour l'obtention du grade de Philosophiae Doctor (Ph.D.), Québec, 2008, Part 1, p. 213.
53. *BAR*, ms. slav 321 (Ţara Românească, ultimul deceniu al sec. XIV), f. 38r.
54. *Ibidem*, f. 38r.
55. *Ibidem*, f. 38v.
56. *Летовник съкращень от различных летописьць же и поведатели и избрань и съставлень от Георгиа грешнаа инока*, Санкт-Петербург, 1878-1880, л. 187об.; В. М. Истрин, *Хроника Георгия Амартола в древнем славяно-русском переводе*. Том I. Петроград, 1920, с. 297-298.
57. *BAR*, ms. slav 357 (Ţara Moldovei, a doua jumătate a sec. XVI), f. 20r-v; А. Н. Веселовский, *Из истории романа и повести.* Вып. I: Греко-византийский период, Санкт-Петербург, 1886, с. 191.
58. *BAR*, ms. slav 357, f. 20v.
59. *Daniel* 8:5-8.
60. *Daniel* 8:21.
61. А.Н. Веселовский, *Из истории романа и повести...*, с. 193-194.
62. *Ibidem*, p. 422.
63. *The Oxford Dictionary of Byzantium*. Editor-in-chief Al. P. Kazhdan, New York, 1991, vol. 1, p. 59.
64. *Старобългарска Литература. Енциклопедичен речник*. Съст. Д. Петканова, София, 1992, с. 98-99; В. Тъпкова-Заимова, А. Милтенова, ук. соч., с. 277, 284-285.
65. *ANR*, rola 70/191, ms. 740 (Ţara Moldovei, prima jumătate a sec. XVI), f. 15r; В. Тъпкова-Заимова, А. Милтенова, *ук. соч.*, с. 293.
66. *ANR*, rola 70/192, ms. 741 (Ţara Moldovei, sfârşitul sec. XV – prima jumătate a sec. XVI), f. 169v; В. Тъпкова-Заимова, А. Милтенова, *ук. соч.*, с. 298.
67. *ANR*, rola 70/192, ms. 741, f. 169v; В. Тъпкова-Заимова, А. Милтенова, *ук. соч.*, с. 298.
68. В. Тъпкова-Заимова, А. Милтенова, *ук. соч.*, с. 282.
69. *Ibidem*, p. 258.
70. *Ibidem*, p. 281.
71. B. Guenée, *op. cit.*, Paris, 2011, p. 148-149.
72. K. M. Setton*, Western hostility to Islam and Prophecies of Turkish Doom,* Philadelphia, 1992, p. 17.
73. A. Pippidi, *Tradiţia politică bizantină în ţările române în secolele XVI–XVIII,* Bucureşti, 1983, p. 85.
74. Cr.-I. Dima, *O traducere inedită a Vechiului Testament din secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 2009, p. 22.
75. *Ibidem*, p. 140-141.
76. *Ibidem*, p. 141.
77. *Ibidem*, p. 141.
78. *Ibidem*, p. 141.

79. *Daniel* 7:7.
80. Cr.-I. Dima, *op. cit.,* p. 168.
81. *Словарь книжников и книжности Древней Руси*. Отв. ред. Д. С. Лихачев. Вып. II (вторая пол. XIV–XVI в.). Часть 2 (Л-Я), Ленинград, 1989, с. 471.
82. E. Simionescu, *Monumente literare vechi: Codicele de la Cohalm*, Iaşi, 1925, p. 49.
83. В. Тъпкова-Заимова, А. Милтенова, *ук. соч.*, с. 266.
84. *ANR*, rola 70/191, ms. 740 (Ţara Moldovei, prima jumătate a sec. XVI), f. 103v; В. Тъпкова-Заимова, А. Милтенова, *ук. соч.*, с. 270.
85. M. Moraru, *Vechi legende apocrife. Studii de istorie literară*. Vol. II, Bucureşti, 2005, p. 52.
86. D. I. Simonescu, *Sibilele în literatura română*, Bucureşti, 1928, p. 13.
87. T. Pamfile, *Mitologia poporului român*. Ediţie îngrijită şi prefaţată de I. Oprişan, Bucureşti, 2006, p. 795.
88. *Ibidem*, p. 805, n. 3.
89. *Daniel* 8:5-7.
90. P. Chihaia, *De la „Negru Vodă" la Neagoe Basarab. Interferenţe literar-artistice în cultura românească a evului de mijloc*, Bucureşti, 1976, p. 193.
91. *BAR*, ms. slav 357 (Ţara Moldovei, a doua jumătate a sec. XVI), f. 20r-v.
92. P. Chihaia, *op. cit.,* p. 193.
93. C. Velculescu, *Cărţi populare şi cultură românească*, Bucureşti, 1984, p. 39.
94. A. Timotin, *La littérature eschatologique byzantine et post-byzantine dans les manuscrits roumains*. In: *Revue des Etudes Sud-Est Européennes*, XL, no. 1-4, 2002, p. 157, n. 33.
95. C. Velculescu, *op. cit*., p. 39.
96. I. Bogdan, *Scrieri alese.* Ediţie îngrijită, studiu introductiv şi note de G. Mihăilă. Bucureşti, 1968, p. 256, 280; *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI publicate de Ion Bogdan.* Ediţie revăzută şi completată de P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1959, p. 43.
97. I. Bogdan, *Scrieri alese...*, p. 420, 423; G. Mihăilă, *Istoriografia românească veche (sec. al XV-lea – începutul sec. al XVII-lea) în raport cu istoriografia bizantină şi slavă*. În: G. Mihăilă, *Contribuţii la istoria culturii şi literaturii române vechi*, Bucureşti, 1972, p. 126.
98. *Daniel* 2:1-45.
99. I. Bogdan, *Ein Beitrag zur bulgarischen und serbischen Geschichtschreibung*. In: *Archiv für slavische Philologie*, Bd. XIII/4, 1891, S. 507; I. Bogdan, *Letopiseţul lui Azarie*. În: *Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Istorice.* Seria II. Tom XXXI. Bucureşti, 1909, p. 123.
100. I. Bogdan, *Ein Beitrag...*, S. 507; I. Bogdan, *Letopiseţul lui Azarie...*, p. 123, 135.
101. I. Bogdan, *Ein Beitrag...*, S. 508; I. Bogdan, *Letopiseţul lui Azarie...*, p. 124, 136.
102. I. Bogdan, *Ein Beitrag...*, S. 510.
103. *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI* publicate de Ion Bogdan…, p. 43, 55.
104. T. Teoteoi, V. Vătăşianu, *Cultura în secolele XIV-XVI*, în *Istoria românilor*. Vol. IV, autori M. Maxim ş.a. Bucureşti, 2001, p. 668.
105. I. Bogdan, *Ein Beitrag...*, S. 502; G. Mihăilă, *Istoriografia românească veche...*, p. 142-143.
106. Е.К. Пиотровская, *О третьей русской редакции «Летописца вскоре» константинопольского патриарха Никифора*. В: *Византийский Временник*, том 36, 1974, с. 153; *Словарь книжников и книжности Древней Руси*. Отв. ред. Д.С. Лихачев. Вып. I (XI – первая половина XIV в.), Ленинград, 1987, с. 233.
107. D. Năstase, *„Necunoscute" ale izvoarelor istoriei româneşti*. În: *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A.D. Xenopol*", vol. XXX, Iaşi, 1993, p. 487; V. Pelin, *Cronica*

sârbo-moldovenească. Revenire la textul original. În: *Revista de Istorie a Moldovei*, nr. 2 (58), 2004, p. 14-15; E. Dragnev, *Observaţii asupra aşteptărilor escatologice din Moldova de la limita secolelor XV–XVI…*, p. 227.
108. M. Moxa, *Cronica universală*. Ediţie critică, însoţită de izvoare, studiu introductiv, note şi indici de G. Mihăilă, Bucureşti, 1989, p. 10, 24; *Cronicile slavo-române din sec. XV–XVI …*, p. 188; Dragnev E., *Observaţii asupra aşteptărilor escatologice...*, p. 227.
109. A. Eşanu, V. Eşanu, *Un Letopiseţ slavo-român inedit de la mănăstirea Hilandar*. În: *Revista de Istorie a Moldovei*, nr. 2 (58), 2004, p. 12.
110. A. Eşanu, V. Eşanu, *O cronică universală necunoscută din secolul al XVI-lea (după codicele 171 de la mănăstirea Hilandar)*. În: *Cugetul. Revistă de Istorie şi Cultură*, nr. 4 (24), 2004, p. 19, 20.
111. *Cronicile slavo-române din sec. XV–XVI...,* p. 192; V. Pelin, *Cronica sârbo-moldovenească...*, p. 27.
112. *Cronicile slavo-române din sec. XV–XVI...*, p. 193; *Славяно-молдавские летописи XV–XVI вв.* Сост. Ф. А. Грекул, Москва, 1976, с. 61.
113. *Cronicile slavo-române din sec. XV–XVI...*, p. 193; *Славяно-молдавские летописи XV–XVI вв. ...*, с. 61.
114. I. Bogdan, *Scrieri alese...*, p. 394.
115. *Cronicile slavo-române din sec. XV–XVI...,* p. 188.
116. D. Năstase, *Ideea imperială în Ţările Române. Geneza şi evoluţia ei în raport cu vechea artă românească (sec. XIV–XVI)*, Athènes, 1972, p. 19; vezi şi: D. Năstase, *Unité et continuité dans le contenu de recueils manuscrits dits „miscellanées”*. In: *Cyrillomethodianum*, Thessalonique, vol. V, 1981, p. 28.
117. D. Năstase, *Ideea imperială...*, p. 17.
118. A. Pippidi, *Tradiţia politică bizantină …*, p. 23-24.
119. D. I. Mureşan, *Rêver Byzance. Le dessein du prince Pierre Rareş de Moldavie pour libérer Constantinople*. In: *Etudes Byzantines et Post-Byzantines*. Vol. IV, Iaşi, 2001, p. 234.
120. D. I. Mureşan, *De la nouvelle Rome à la Troisième: La part des Principautés Roumaines dans la transmission de l'idée impériale*. In: *L'Eredita' di Traiano. La tradizione istituzionale romano-imperiale nella storia dello spazio romeno. Atti del Convegno Internazionale di Studi*, Bucarest, 2008, p. 166.
121. E. Dragnev, *Observaţii asupra aşteptărilor escatologice...*, p. 229.
122. *Ibidem*, p. 230.
123. L. Pilat*, Între Roma şi Bizanţ. Societate şi putere în Moldova (sec. XIV–XVI)*, Iaşi, 2008, p. 514.
124. *Ibidem*, p. 514.
125. *Ibidem*, p. 516.
126. P. Guran, *A propos de la translatio imperii – le témoignage iconographique de la légende de Barlaam et Josaphat*. In: *Etudes Byzantines et Post-Byzantines*. Vol. IV, Iaşi, 2001, p. 291.
127. *Ibidem*, p. 292.
128. Lucrarea este însoţită de câteva subtitluri, dintre care cităm: „Carte de preziceri, de la prorocirea lui Daniel, povestire a visului lui Nabucodonosor, de asemenea, despre patru monarhii ale lumii” (Москва, Российская государственная библиотека, Научно-исследовательский отдел рукописей, фонд 173.I, № 25, л. 2).
129. Gh. Haupt, *Studiu asupra naturii monarhiilor. Un document inedit al lui D. Cantemir*. În: *Studii. Revistă de istorie şi filosofie*, I, anul 4, 1951, p. 218-222.

CONTRIBUŢIA ŞCOLII TEOLOGICE LA CREAREA PATRIMONIULUI INTELECTUAL BASARABEAN

Dr. Diana EȚCO
Institutul de Istorie al AȘM

Contribution to the creation theological school bessarabian intellectual heritage

Summary

Theological school has promoted the biggest personalities of Bessarabia. Here they learned prospective musicians, lawyers, writers, teachers, theologians vase. Theological pupils of the school have become intellectual class of Bessarabia. In the study we presented summary Bessarabian history the personalities who graduated from theological school. Theological School created the intellectual and political elite of Bessarabia. The founder of the theological school in Bessarabia was the Metropolitan Gavriil Banulescu-Bodoni.

The graduates this school were those who achieved the union in 1918.

Pentru istoria Basarabiei, Seminarul Teologic din Chişinău rămâne a fi un avanpost de iluminare culturală al acestei regiuni. Aici, pe băncile acestei instituții, şi-au făcut studiile şi s-au format cele mai de vază personalități basarabene.

La începutul secolului al XIX-lea, practic marea majoritate a populaţiei Basarabiei era analfabetă. Atunci, când s-a organizat Arhiepiscopia Chişinăului şi Hotinului, la 1813, Gavriil Bănulescu-Bodoni şi-a coalizat toate eforturile pentru a schimba această situaţie dificilă. Pentru a-şi făuri o temelie a aspirațiilor sale, el a organizat deschiderea primei şcoli oficiale din Basarabia – Seminarul Teologic din Chişinău [1].

Desigur, după Seminarul Teologic din Chişinău a urmat deschiderea altor şcoli care au pus bazele învăţământului basarabean, dar prima şcoală din regiune şi, de fapt, cea mai importantă, de la 1812 şi până la finele celui de-al Doilea Război Mondial, a rămas Seminarul Teologic din Chişinău. Astfel, contribuția Seminarului Teologic din Chişinău la formarea elitei intelectual-politice basarabene este de netăgăduit. Poetul limbii noastre, Alexei Mateevici, marele compozitor Mihail Berezovschi, renumitul mitropolit Arsenie Stadniţchi, cunoscuții cercetători şi publicişti Ion Halipa, Mihail Ceachir, Vasile Curdinovschi, Constantin Popovici, preşedintele Sfatului Ţării, Ion Inculeţ, făuritorii generaţiei unirii Pantelimon Halippa, Iustin Frăţiman, Ioan Pelivan și mulți alții sunt cei care, mai întâi de toate, au fost studenţii acestei instituţii, de aici au pornit pe sinuosul drum al vieţii. Pentru a fi mai elocvenţi, în rândurile de mai jos vom încerca să facem o trecere în revistă sumară a unor personalităţi basarabene de vază, absolvente ale Seminarului Teologic din Chişinău.

În acest context, ne vom opri atenția asupra cunoscutului fondator al buletinului eparhial, arhimandritul Varlaam, primul rector moldovean din istoria Seminarului Teologic. S-a născut în Moldova istorică, în judeţul Hotin, s. Cobolcin, cu numele de la naştere de Vasilie Cerneavschi. Făcea parte dintr-o familie de preot, aşa că din fragedă copilărie i s-au cultivat valorile creştine. Contururile personalității sale s-au reliefat încă de pe atunci. Absorbit de universul lui Dumnezeu îl regăsim pe la vârsta adolescenţei, de cca 17 ani, înscris printre rândurile ascultătorilor de la mănăstirea Hârjauca. Mai târziu se înscrie la cursurile şcolii spirituale din Chişinău, după care urmează studiile seminariale la Seminarul Teologic din Chişinău [2]. Evolutiv, observăm că, deja prin personalitatea bine definită a arhimandritului Varlaam, când vorbim de foştii rectori ai Seminarului, începem, de fapt, să vorbim în acelaşi timp şi despre foştii studenţi.

Se călugăreşte în 1848, pe când era încă student la Seminar. Atunci îşi ia un nou nume, cel de Varlaam. Devine ierodiacon şi ieromonah [3]. Apreciat pentru pietatea sa vădită şi calităţile organizatorice, i se încredinţează funcţia de egumen al mănăstirii Frumoasa. Conaţionalul nostru a demonstrat intransigenţă pentru aprofundarea studiilor teologice, şi în acest context îl regăsim în continuare în postura de student la Academia Teologică din Sankt Petersburg, pe care o absolveşte la 1855 cu succese remarcabile, conferindu-i-se titlul de magistru în teologie. Un timp, a predat la Seminarul din Ekaterinoslav, acolo unde a activat şi mitropolitul Basarabiei G. Bănulescu-Bodoni, după care, printr-un ordin al Sf. Sinod, este transferat la Seminarul Teologic din Chişinău. Aici, la 1861 i se încredinţează administrarea acestei instituţii, deţinând funcţia de rector al Seminarului Teologic din Chişinău cca 13 ani de zile. Afirmându-se ca un bun organizator şi diriguitor al vieţii religioase, cât şi a instituţiilor încredinţate, Varlaam Cerneavschi este promovat în ierarhia ecleziastică. După serviciul la Seminarul Teologic din Chişinău este numit episcop al eparhiei Vologoda, apoi în Vâborg şi Minsk (1880), unde a şi decedat la 1889 [4].

În timpul cât s-a aflat în funcţia de rector al Seminarului Teologic din Chişinău, arhimandritul Varlaam a realizat o serie de lucruri frumoase şi necesare nu doar pentru seminar, dar şi pentru întreaga eparhie a Basarabiei. Faptele sale rămân să fie scrise cu majuscule în panteonul realizărilor din istoria Basarabiei. Printre cele mai importante, care au avut un impact pozitiv de rezonanţă pentru dezvoltarea culturii spirituale în Basarabia, vom aminti, în primul rând, că arhimandritul Varlaam a organizat editarea vestitului buletin eparhial, cunoscut sub titulatura de „Кишиневские епархиальные вести". Până în prezent, această revistă rămâne să reprezinte o sursă inepuizabilă de informaţii preţioase referitoare atât la activitatea spiritual-culturală a eparhiei, totodată, şi o rampă de lansare a clerului creator. Pe paginile ei se publicau multiple articole ştiinţifice de variat ordin, precum şi creaţii literare. Însuşi arhimandritul Varlaam insera cu regularitate în almanahul eparhial diverse studii şi cercetări, cât şi predicile sale duminicale.

Ţinem să precizăm că, de la bun început, buletinul eparhial apărea atât în limba moldovenească, cât şi în rusă. Apoi, autorităţile ecleziastice au suprimat cu brutalitate ediţia în română. În plan editorial, arhimandritul a avut o activitate fructuoasă.

În afară de studiile pe care le publica cu regularitate în oficiosul eparhiei, mai reuşeşte să editeze într-o lucrare bine definită disertaţia sa de magistru consacrată lui Ioan Gură de Aur [5].

Nu putem omite şi alte realizări ale arhimandritului Varlaam, cum ar fi, de exemplu, finisarea la 1862 a construcţiei bisericii Seminarului, începută încă în timpul rectoratului arhimandritului Mitrofan. La fel, tot lui se datorează construcţia şi darea în exploatare a unui nou bloc de studii al Seminarului Teologic din Chişinău. Astfel, se realizase un frumos edificiu cu 3 etaje, construite din piatră albă şi care avea ieşirea la str. Alexandrovskaia [6]. Să nu uităm că arhimandritul Varlaam a fost şi cel care a separat Seminarul Teologic de şcoala spirituală de băieţi din Chişinău. Cea din urmă, fiind transferată în fastuosul local din centrul oraşului, mai târziu a devenit cunoscutul hotel elveţian.

Deja atunci când începem să vorbim despre rectorul Varlaam Cerneavschi, noi vorbim, de fapt, despre o nouă generaţie de cadre din administraţia Seminarului, care sunt, în paralel, și foşti absolvenţi ai acestei instituţii de învăţământ, deci ex-studenţi seminariali. E de remarcat că printre cele mai strălucite cadre didactice care au activat la Seminarul Teologic, marea majoritate au pornit la drum tot de pe băncile Seminarului Teologic din Chişinău.

Atunci când vorbim despre cei care au stat în băncile Seminarului Teologic din Chișinău, vorbim, de fapt, despre cei care ulterior au devenit în timp elita intelectuală a Basarabiei. Să înțelegem corect, e vorba despre o elită intelectuală ramificată în cele mai diverse domenii: teologie, artă, cultură, medicină, jurisprudenţă, politică etc. Cei mai de vază teologi, juriști, medici, scriitori ai Basarabiei au fost mai întâi de toate absolvenți ai Seminarului Teologic din Chişinău.

Dintre cei mai de vază teologi-muzicologi ai Basarabiei, absolvenți ai Seminarului Teologic din Chișinău, îl vom aminti pe talentatul om de arte, preot, compozitor, dirijor și pictor, Mihail Berezovschi. Originar din sudul Basarabiei, a moștenit talentul nemăsurat de la tatăl său Andrei Berezovschi, preot în s. Bairamcea [7]. Anume tatăl a fost cel care i-a cultivat de mic copil dragostea pentru cântul coral. Deși era cel mai tânăr dintre coriști, îi fascina pe cei din jur prin timbrul său pur și cristalin, care se distingea de toate celelalte voci. Precum e și firesc, provenind dintr-o familie de preot, își urmează destinul, făcându-și studiile la Seminarul Teologic din Chișinău.

Ulterior, Mihail Berezovschi se schimbă cu locul, transformându-se din student al Seminarului Teologic din Chișinău în profesor de muzică la instituția care, să-i zicem mai metaforic, „l-a alăptat". Circa 20 de ani a fost regentul corului arhieresc pe care l-a ridicat la înălțimi de neatins. Însuși țarul Nikolai al II-lea, fiind în vizită la Chișinău și ascultând corul arhieresc în catedrala arhiepiscopală, cor condus de către preotul catedralei Mihail Berezovschi, rămas profund impresionat de acea feerie muzicală corală, ar fi vorbit următoarele: „Aveți cel mai minunat cor și o catedrală impunătoare".

Iar un alt teolog român, Gala Galaction, consemna următoarele: „Cântarea din această catedrală reprezintă cununa originalității și a valorii artistice pentru acest prim altar al Basarabiei! M-a învrednicit Dumnezeu să asist acum vreo doi ani la o liturghie

în Capela Sixtină din Vatican. Am auzit, prin urmare, celebrul cor din Capela Sixtină. Când am revenit în țară cu însuflețire: - Maestre, am auzit, în Roma, corul de la Capela Sixtină și mi-am mărturisit mie și altora: corul lui Berezovschi este superior" [8].

Fiind unul dintre adevărații propulsori ai artei basarabene, el este creatorul unui bogat tezaur muzical, fiecare piesă din acest tezaur fiind o bijuterie a cărei rafinament te transferă în spațiul divinului. Vom nominaliza doar câteva dintre ele: *Liturghia Sf. Ioan Gură de Aur*, concert pentru 3 voci, Ție laudă, Doamne, *Acatistul Maicii Domnului de la Hârbovăț*, *Războinica*, *Cântecul heruvimilor*, *Spune-mi, Doamne, sfârșitul meu*, *Troparele – imnul sfinților Chiril și Metodiu*, *Trei luminători* ș.a. A pus pe note cantatele: *Rusia și Bulgaria*, *O sută de ani de la unirea Basarabiei*, *Borodino*, *Doi titani*, *La o sută de ani ai Seminarului* și multe alte recunoscute lucrări muzicale [9].

Fiind mai mult de 10 ani profesor și director al Școlii de cântăreți din Chișinău și profesor la Conservator, reușește să creeze aici una din cele mai de vază școli coristice, iar urmașii acelor discipoli activează până în prezent. Printre cei mai notorii dintre elevii săi vom nominaliza cunoscuta interpretă Maria Cebotari, care a cântat în corul condus de distinsa personalitate.

Posesor al unui talent inepuizabil, care s-a dovedit a fi polivalent, Mihail Berezovschi s-a afirmat și ca un pictor talentat, impresionând prin coloristica picturilor sale. A participat la numeroase expoziții, obținând la una din ele Medalia de Aur [10].

Dintre foștii studenți seminariști deveniți ulterior profesori ai instituției absolvite fac parte și reprezentanții dinastiei Baltaga. Primul din ei pe care-l găsim în listele seminariale este Teodor Baltaga, absolvent din promoția a XIII-a a Seminarului Teologic din Chișinău (1843–1847) [11]. Revine la Seminar în calitate de profesor de limba române, făcând parte și din Administrația Seminarului Teologic din Chișinău.

Printr-un ordin emis la 1882 de către Sf. Sinod, Teodor Baltaga devine protoiereul catedralei arhiepiscopale din Chișinău. Publică în Buletinul Eparhial o serie de articole consacrate istoriei eparhiei Chișinăului [12]. A decedat la 1901.

Un alt de vază student, devenit în timp profesor al Seminarului Teologic din Chișinău, a fost vestitul profesor de limba română de la acest Seminar, Emilian Ghepețchi. La mobilizarea sa în 1866, autoritățile eparhiale locale s-au opus celor centrale atunci când s-a hotărât ca să nu se mai predea limba română în seminar. El a fost acel neobosit dascăl, care cu mijloace proprii făcea rost de manualele necesare discipolilor săi pentru studierea gramaticii limbii române. Iată care erau cele două manuale pentru limba moldovenească dupa care preda inteligentul profesor: Начертание правил валахо-молдавском и грамматики și Собрание сочинений и переводов в прозе и стихах, для упражнения в валахо-молдавском языке с присовокуплением словаря и собрания славянских первообразных слов, употребляемых в языке валахо-молдавском a lui Iacov Ghinculov. Această lucrare era formată din 5 capitole: I. *Bazele citirii şi scrierii în limba română.* II. *Etimologia generală, care cuprindea toate părţile de vorbire ca: substantivul, articolul, adjectivul, prenumele, numeralul, verbul, adverbul, prepoziţia, conjuncţia şi interjecţia* [13]. El defineşte fiecare parte de vorbire în particular, inserând un număr enorm de exerciţii şi exemple.

Capitolul III se intitula *Etimologia particulară*, în cadrul căruia erau propuse spre examinare părţile de vorbire din punct de vedere morfologic, clasificate în flexibile şi neflexibile. Cel de-al patrulea capitol cuprindea sintaxa limbii române. În cadrul lui se propuneau spre examinare noţiuni generale de sintaxă – sintaxa propoziţiei şi a frazei. Clasificarea propoziţiilor după scopul comunicării. Clasificarea propoziţiilor după structură. Părţile propoziţiei. Ultimul capitol, cel de-al V-lea, se intitula *Pronunţarea cuvintelor*. Gramatica lui Iacob Ghinculov era însoţită de un cuvânt introductiv al autorului (menţionăm că era scris în limba rusă), în care vorbeşte detaliat despre originea şi evoluţia limbii române, demonstrând cu lux de amănunte că limba română s-a dezvoltat din latină, subliniind, în paralel, unitatea naţională a tuturor românilor din spaţiul carpato-danubiano-pontic „Denumirea de „români" nu este problematică. Până la înfiinţarea Principatului Moldovei, poporul ambelor principate era cunoscut cu numele general de români, limba vorbită de ei este unitară, dar – susţine autorul – ea este o limbă bogată în dialecte „nominalizând" dialectul muntenesc, moldovenesc şi ardelean" [14]. Tot el era posesorul unei bogate biblioteci, cu literatură variată la care elevii săi aveau acces nelimitat. A activat și în calitate de traducător din rusă în română pentru Buletinul Eparhial. A decedat la 1885 în funcția de stareț protoiereu la biserica Mihăileană.

În continuare propunem să ne oprim un pic atenția asupra celui care a activat neîntrerupt la Seminarul Teologic din Chișinău mai mult de 36 de ani, din 1871 până la 1908, apreciatul profesor seminarial, Iosif Parhomovici, un cunoscut teolog-cercetător. În paralel a mai deținut și funcția de inspector al Școlii Eparhiale din Chișinău [15].

Cu prilejul aniversării a jumătate de secol de la deschiderea acestei școli Iosif Parhomovici a editat o frumoasă lucrare istorico-statistică dedicată activității Școlii Eparhiale de fete din Chișinău. Între 1905–1908 activează în calitate de redactor la Buletinul Eparhial. Grație eforturilor sale, s-a reușit editarea săptămânală a organului eparhial. Anterior, el se edita doar într-o ediție lunară. Desfășoară o prodigioasă activitate publicistică, științifică și literară. Editează o serie de lucrări consacrate subiectelor de specialitate [16]. Este un autor permanent la *Trudî Bessarabskogo Țerkovnogo-Istoriko-Arheologhiceskogo Obscestva* cu studii consacrate mitropolitului G. Bănulescu-Bodoni, arhiepiscopului Irinarh, arhiepiscopului Pavel ș.a. Deși era deja la odihna binemeritată, continua să activeze fără vreo remunerare în instituțiile eparhiale. Impresionat de această personalitate, țarul, făcând excepție de la regulă, îi conferă înaltul rang de consilier de stat la 7 aprilie 1910 [17].

O notorietate absolută din lista absolvenților și profesorilor Seminarului Teologic din Chișinău este venerabilul mitropolit, candidat la Scaunul patriarhal, Arsenie Stadnițki.

„Viitorul călugăr şi Sfânt Arsenie s-a născut la 22 ianuarie 1862 în satul Comarovo, judeţul Hotin, într-o veche dinastie de teologi consacraţi. La botez a primit numele de Avxentie Stadniţki. Din fragedă copilărie, în familie i-au fost cultivate principalele norme ale moralei creştine, care trimite la valori precum puritatea, asceza, sacralitatea. Aceste precepte i-au marcat întreaga viaţă.

Potrivit cunoştinţelor căpătate în casa părintească, se înscrie la Seminarul Teologic din Chişinău, pe care-l absolvă cu menţiune. Ardoarea credinţei şi aptitudinile intelectuale ale tânărului Stadniţki au fost remarcate de dascălii lui şi el a fost promovat la Academia Teologică din Kiev, pe care a absolvit-o cu gradul de doctor în teologie.

Este una din cele mai dinamice perioade din viaţa lui. Fiind student, s-a ambiţionat să călătorească la Muntele Athos din Grecia. Impresiile în urma „expediţiei" sale le-a publicat în *Jurnalul studentului-pelerin la Athos*, lucrare editată la Kiev în 1886. Deşi era o primă încercare, temerarul pelerin şi-a validat pe deplin calităţile de cercetător talentat, dublate de un profund spirit de observaţie. Evident, lucrarea lui Arsenie Stadniţki a fost înalt apreciată cu Premiul în numele lui Makariev.

După încheierea studiilor academice a fost repartizat în calitate de profesor la Seminarul Teologic din Chişinău, pe băncile căruia a fost cândva un simplu student. Aici a predat greaca veche, muzica bisericească şi teologia dogmatică. În paralel, a deţinut funcţia de redactor al faimosului organ de presă al clerului basarabean *Кишиневские Епархиальные Ведомости*, în care Arsenie Stadniţki a publicat peste 100 de articole, care au contribuit serios la sporirea prestigiului tânărului profesor şi cercetător.

Manifestând propensiune pentru intransigenţă şi sacralitate, la 1 ianuarie 1896 Axentie Stadniţki îmbracă schima cea mare şi primeşte un nume nou – cel de Arsenie. În continuare a înfruntat toate servituţile unei asemenea dăruiri. Avansează fulminant pe scara ierarhiei ecleziastice. A fost rectorul şi stareţul mănăstirii Sf. Antonie Romanul din Novgorod, devenind ulterior arhimandrit. Îşi urmează cariera ca inspector şi profesor, apoi ca rector al Academiei Teologice din Moscova (1898–1903). În paralel, a fost hirotonit în funcţia de episcop de Volokolamsk (1899) şi al treilea vicar al Mitropoliei Moscovei.

În anul 1900, împreună cu un grup de studenţi şi profesori de la Academia Teologică din Moscova, întreprinde un pelerinaj la locurile sfinte în Palestina şi alte ţări din Orientul Apropiat. Graţie inepuizabilului său talent narativ şi calităţilor de iscusit cercetător, în baza impresiilor de călătorie, episcopul Arsenie editează lucrarea În ţara sfintelor amintiri, în care a inserat şi circa 60 de fotografii, marea lor majoritate fiind realizate chiar de autor.

În 1904 i s-a conferit titlul de doctor în istoria bisericească pentru lucrarea *Studii şi monografii asupra istoriei bisericii din Moldova*. Autorul prezintă în ea un tablou complex al principatelor dunărene, al bisericii din acest spaţiu şi sintetizează momentele de maximă importanţă. Printre dramele poporului român el evidenţiază nefastele domnii fanariote. Lucrarea s-a bucurat de mare succes atât în Rusia, cât şi în afara hotarelor ei, beneficiind de numeroase menţiuni şi premii. Pentru această realizare ştiinţifică, regele Carol al României l-a decorat pe Arsenie Stadniţki cu medalia „Bene Merente" de gradul I. Totodată, Academia de Ştiinţe a Rusiei i-a decernat Marele premiu în numele lui Uvarov.

În calitate de episcop de Pskov şi Porhovsk, Arsenie Stadniţki desfăşoară o vastă activitate culturală: înfiinţează şcoli, muzee. În 1910 este ales în scaunul arhiepiscopal al oraşelor Novgorod şi Starorusi. În această perioadă el îşi îndreaptă eforturile în vederea restaurării unei serii de monumente istorice valoroase ale arhitecturii

teologice ruse. A fost preşedintele Sinodului Local al Bisericii Ruse în anii 1917–1918 şi, conform mărturiilor unor participanţi, practic dânsul conducea majoritatea şedinţelor Sinodului.

În octombrie 1917, Arsenie Stadniţki, ca membru al Consiliului Suprem al Sfântului Sinod, a candidat pentru numirea în rangul de patriarh, împreună cu episcopii Antonie şi Tihon, dar în urma tragerii la sorţi funcţia i-a revenit arhiereului Tihon. La 29 noiembrie 1917 este instituit în scaunul mitropolitan şi desemnat membru permanent al Sfântului Sinod de la Sankt Petersburg.

La 11 august 1933, a fost numit în calitate de mitropolit de Taşkent şi Turkestan. Arsenie Stadniţki a fost părintele duhovnic al arhiepiscopului Luca (Voino-Iasneţki), în mâinile căruia a murit pe 23 februarie 1936, la spitalul din Taşkent. A fost înmormântat la cimitirul Botkin din acelaşi oraş.

Mitropolitul Arsenie Stadniţki a rămas în istorie drept un model pentru toţi: modest şi perseverent, intransigent în ceea ce priveşte moralitatea clerului, un erudit autentic, respectuos faţă de fiinţa umană în genere, milostiv şi afectuos cu semenii săi debusolaţi, atent la judecăţile de valoare, el a frapat contemporaneitatea prin inteligenţa sa creatoare şi încrederea infinită în virtuţile morale ale propriului popor. Corelând toate aceste argumente extrem de edificatoare, trebuie să admitem că anume lui, alături de celelalte personalităţi marcante ale acestui meleag, îi revine rolul de a fi factorul propulsor al unei uriaşe opere de cultură şi spiritualitate basarabeană, iar într-un plan mai restrâns – de a fi un exemplu de dăruire, cercetare obiectivă şi credinţă până la sacrificiu. În anul 1993, Biserica Ortodoxă Rusă din Diasporă şi-a amintit de osteneala ecumenică şi jertfa de dragoste întru credinţă a Preasfinţitului Arsenie şi l-a canonizat" [18].

Tot absolvent și profesor al Seminarului Teologic din Chișinău a fost cunoscutul teolog cercetător Ioan Halippa. Absolvă Seminarul la 1891 și Academia din Kiev la 1895. La 1905 i se încredințează funcția de inspector al școlilor populare, după care la 1910 este transferat în aceeași funcție în or. Berdeansk din gubernia Tavria. În timpul aflării sale la Chișinău el a desfășurat o prodigioasă activitate științifică, fiind diriguitorul vestitei Comisii Științifico-Arhivistice și fondatorul celor mai de vază ediții eparhiale istorico-științifice *Trudî Bessarabskogo Țerkovnogo Istorico-Arheologhiceskogo Obscestva* [19].

Împărtășind aceeași meserie de istoric, demnitatea profesională nu ne-ar permite să-l omitem din lista absolvenților remarcabili ai acestei instituții de vază pe cunoscutul istoric, membru-corespondent al Academiei Române (ales în 1919), Iustin Frățiman. S-a născut la 1 iunie 1870 în s. Cuhureștii de Jos, județul Soroca. Deoarece făcea parte dintr-o dinastie de preoți, de mic copil a fost orientat, la rându-i, pentru o carieră teologică. Inițial a fost elev la Școala spirituală din Edineț, apoi absolvă Seminarul Teologic din Chișinău la 1892, după care îl regăsim pe băncile Academiei Teologice din Kazan. Aici obține succese apreciate, absolvind-o la 1896 cu titlul de candidat în teologie. Revine în Basarabia și se angajează la Școala spirituală de băieți din Chișinău (1897–1899), după care pornește din nou la drum, de astă dată ajunge la Pskov angajându-se în calitate de profesor la Seminarul Teologic din localitate. Abandonează și acest serviciu în favoarea studiilor la Institutul Filologic din Petersburg.

Prin erudiția și interesul cercetării reușește să cucerească simpatia și susținerea faimoasei familii Catargiu. Drept favoare ea îi oferă accesul deplin la vestita lor bibliotecă. La 1913, revine în patrie și se stabilește în orașul Soroca. Se angajează în calitate de director al Școlii pedagogice din localitate, dar din cauza opțiunilor sale politice intră în conflict cu colectivul pedagogic, conflict care se soldează, de fapt, cu un tribunal convocat pe caz și cu expulzarea sa la Turgaisk. Revoluția din 1917 îi favorizează reîntoarcerea acasă. Tributar idealurilor sale politice, se implică activ în mișcarea de eliberare națională din Basarabia. E unul din cei care și-au adus contribuția la fondarea Societății Istorico-Literare B.P. Hasdeu (1918). Publică o serie de studii în revistele „Cuvânt moldovenesc", „Ardealul", „România nouă", „Sfatul Țării" ș.a.

De-a lungul vieții sale de neobosit cercetător a reușit să publice un șir de studii, extrem de valoroase atât pentru istoria bisericii moldovenești, cât și pentru istoria Moldovei per ansamblu. Din ele vom nominaliza redutabila sa lucrare, publicată la început de secol XX, *Iacob (Stamate), episcopul Hușilor* [20]. Pe paginile ei găsim o radiografie complexă a activității laboriosului episcop, bazată atât pe izvoare edite, cât și inedite. Prin intermediul acestei lucrări, Iustin Frățiman reușește să-și pună în valoare talentul narativ, concizia expunerii, precum și acuitatea investigației. Personajul studiat îl plasează în centrul unui tablou complex al realităților social-politice în care a activat, reușindu-i cu succes manevra de a transfera și orienta cititorul în hățișul realităților contemporane eroului principal [21]. Începutul de secol s-a dovedit a fi destul de productiv pentru Iustin Frățiman, acesta reușind să editeze lucrări istorice câțiva ani consecutiv. În anul următor, 1902, de sub teascurile tiparului vede lumina o nouă lucrare a sa – *Chestiunea eparhiilor Basarabiei* [22]. În cadrul acestei lucrări, autorul demonstrează cu lux de amănunte inter-legăturile dintre eparhiile de peste Prut (Proilavei, Hușilor și a Hotinului) și Basarabia. Își fundamentează rațiunile în baza unor argumente elocvente și imbatabile, care demonstrează printr-o logică ușor înțeleasă teoriile învechite – în prim-plan, prezentându-ne acele personalități notorii, care au aureolat activitatea eparhiilor supuse cercetării istorice [23]. Doar peste un an de zile, la 1903, mai înregistrează o nouă performanță la capitolul lucrări editate, publicând o adevărată istorie biografică – *Inochentie, episcopul Hușilor*. Prin intermediul lucrărilor sale, Iustin Frățiman ne prezintă o aleasă galerie de iluștri teologi moldoveni ale căror eforturi s-au coalizat în opera edificatoare de propășire spirituală a propriului popor. În exaltatul an 1917, îl regăsim pe peregrinul nostru, Iustin Frățiman, invitat în calitate de lector la niște cursuri organizate în România pentru învățătorii basarabeni. În acest context, Onisifor Ghibu ne creionează următoarea situație. În cartea sa de memorii *Pe baricadele vieţii*: „Corpul didactic fu închegat în condiţii puţin mulţumitoare. Izbutisem să introduc în el încă doi „români", pe R. Cioflec, ardelean, şi pe G. Aslan de la Bucureşti, pe care întâmplarea îl aruncă temporar în capitala Basarabiei. Toţi ceilalţi „lectori" erau basarabeni. Materiile principale – Istoria literaturii române şi Istoria românilor – fură rezervate pentru doi basarabeni; prima – pentru preotul Alexe Mateevici, profesor la Seminar, a doua – pentru Iustin Frăţiman, profesor la nu mai ştiu ce şcoală secundară din interiorul Rusiei, unde fusese exilat din cauza bunelor sale sentimente româneşti – amândoi oameni de inimă

şi buni „moldoveni". Dar carte ştiau, bieţii, puţină. Toată ştiinţa părintelui Mateevici în domeniul istoriei literaturii române se mărginea la micul manual din Biblioteca pentru toţi, al lui G. Adamescu. În ce-l priveşte pe Frăţiman, situaţia lui din toate punctele de vedere era mai mult decât jalnică. El era un om complet înfrânt pe urma lungilor lui lupte pentru libertate şi pentru neam, şi-ţi trezea în suflet doar sentimentul de milă, amestecat cu acela de admiraţie pentru un mare invalid întors de pe câmpurile glorioase de luptă, de suferinţe şi de înfrângeri. Lecţiile lui deveniseră de la început obiect de distracţie pentru auditoriul în mare măsură lipsit de respectul cuvenit pentru orice ostenitor în ogorul culturii sufleteşti".

După 1918 a încercat cu disperare să se angajeze la vreo catedră a Seminarului Teologic din Chișinău, dar toate eforturile sale s-au dovedit a fi zadarnice. Când a văzut că nu-i reușește la Chișinău, își încearcă norocul la Seminarul Teologic din Cernăuți, unde tocmai s-au anunțat niște posturi vacante. Dar și aici l-a aşteptat ghinionul, dându-se prioritate altor candidați, lui i s-a prezentat un refuz sec. Singur și sărac, trece la cele veșnice la 23 septembrie 1927, fiind îngropat în cimitirul din satul natal.

Cel mai mare poet al Basarabiei, autorul nemuritorului poem *Limba noastră*, Alexei Mateevici și-a făcut și el studiile la Seminarul Teologic din Chișinău (1905–1909) [24].

După absolvirea Seminarului îl regăsim pe băncile Academiei Teologice din Kiev. În paginile Buletinului Eparhial publică o serie de creații literare. Multe din ele, ca de ex. *Motive religioase în superstiții și obiceiuri religioase la moldovenii basarabeni*, *Impactul influenței religioase asupra genezei și dezvoltării istorice a limbii moldovenești*, au fost ulterior preluate în *Trudî*. A fost un colaborator permanent și al revistei *Luminătorul*, unde a publicat o serie de studii consacrate istoriei creștinismului în Moldova.

Cuviosul Macarie Untul s-a născut în satul Florițoaia, județul Iași, într-o familie de preot. Își face studiile la Seminarul Teologic din Chișinău între anii 1878–1881. După absolvirea renumitei școli îl regăsim pe băncile Academiei Teologice din Kiev (1881–1885). După încheierea studiilor academice revine în Chișinău, unde se hirotonisește și devine stareț al bisericii de la închisoarea din Chișinău. Și-a dedicat întreaga activitate azilului pentru invalizi de pe lângă Frățimea *Alexandr Nevski,* fiind convins că doar făcând bine eşti un adevărat slujitor al Domnului. Toți cei care l-au cunoscut l-au iubit și respectat, nutrind pentru el un sentiment de profundă venerație. La Macarie Untul veneau necăjiții din toate colțurile Basarabiei după sfat și îndrumare. Nu a pregetat nicio clipă să-și ofere ajutorul dezinteresat celor care aveau nevoie de el. A plecat la cele veșnice în 1916, fiind înmormântat lângă azilul *Aleksandr Nevski,* unde a ostenit ani de zile.

Propun să ne oprim un pic atenția și asupra absolventului seminarial, protoiereul – profesor Mihail Ceachir, intelectual de notorietate, iluminist basarabean, numit „apostolul limbii tipărite" de către găgăuzii contemporani. S-a născut la 1861, în localitatea Ceadâr-Lunga. Provenea dintr-o familie de slujitori ai bisericii. Își face studiile la Seminarul Teologic din Chișinău, pe care îl absolvă cu succes la 1881. Ulterior devine profesor la Școala Spirituală de băieți din Chișinău, încredințându-i-se predarea unor materii de studii ca religia, matematica, paleografia, greaca ș.a. O performanță

de netăgăduit a activității sale rămâne a fi traducerea în limba găgăuză a Noului și Vechiului Testament. Mihail Ceachir a mai publicat și o serie de îndrumare metodico-practice pentru studierea limbii ruse și române. Traduce în limba română Începuturile învățăturii creștinești, semnată de mitropolitul Filaret, editează dicționarul ruso-moldovenesc și moldovenesc-rus, o crestomație ruso-moldovenească, abecedarul rusesc și moldovenesc și multe altele [25].

În 1934 publică renumita sa lucrare de sinteză, consacrată studiilor sale efectuate de-a lungul vieții, care a intitulat-o *Istoria găgăuzilor basarabeni*. Colaborează activ cu revista *Viața Basarabiei,* pe paginile căreia inserează o serie de studii cu caracter istorico-etnografic, consacrate găgăuzilor.

A trecut la cele veșnice în 1938, fiind îngropat la Cimitirul Central din Chișinău.

Desigur, șirul studenților – profesori la Seminarul Teologic din Chișinău ar putea continua la nesfârșit cu personalități marcante în domeniu, dar nu vom rata ocazia să nominalizăm în acest context și pe unii dintre absolvenții Seminarului Teologic din Chișinău care după absolvire și-au continuat studiile în instituțiile laice. Printre cei care și-au continuat studiile la Universitatea din Iuriev sunt: Pantelimon Halippa (Facultatea de Fizico-Matematică, abandonează la cursul 3 și se înscrie la Universitatea din Iași) [26], Alexandru Frațiman [27], Ioan Pelivan, absolvent al Facultății Juridice, Mihail Panteleev (Facultatea de Medicină), Boris Iepure (Facultatea Juridică) etc.

Ivan Ivancov, după absolvirea Seminarului Teologic din Chișinău la 1894, își continuă studiile la Institutul Agrar din Moscova, pe care îl absolvă în 1903 cu titlul de savant-agronom de categoria I. Își continuă activitatea la Colegiul de Vinificație din Basarabia. S-a afirmat ca unul dintre cei mai redutabili specialiști imperiali în oenologie. A publicat o serie de lucrări de specialitate [28].

Din absolvenții Seminarului Teologic din Chișinău care și-au continuat studiile la Universitatea din Sankt Petersburg îi vom trece în revistă pe următorii.

Ioan Inculeț, om politic român, președintele Sfatului Țării al Republicii Democratice Moldovenești, ministru, membru titular (din 1918) al Academiei Române. S-a născut la 5 aprilie 1884 în satul Răzeni, judeţul Lăpuşna, în familia răzeşilor Constantin și Maria Inculeţ. A făcut Școala Spirituală de băieţi din Chişinău, după care îşi urmează studiile la Seminarul Teologic din Chișinău (absolvă seminarul în 1905) și se înscrie la Facultatea de Fizico-Matematică de la Universitatea din Dorpat, pe care o absolvă cu diploma de gradul I. Ulterior devine un apreciat specialist în acest domeniu, este numit șeful Catedrei de fizică la Academia Imperială de Științe [29]. În anii studenției la Universitatea Imperială din Petersburg, din inițiativa sa, este creată Asociația Studenților Basarabeni din Petersburg. În anul 1917 a fost deputat în Sovietul din Petrograd din partea Partidului Socialist Revoluționar, președintele Sfatului Țarii și al Republicii Democratice Moldovenești; după Unire, Ion Inculeț a fost ministru al Basarabiei, ministru al sănătății publice, ministru de interne, ministru al comunicațiilor și vicepreședinte al Consiliului de Miniștri în Guvernul României, condus de Ion Gh. Duca (1933–1937).

La 10 octombrie 1918 Inculeț a fost ales membru al Academiei Române la recomandarea lui Petru Poni.

Inculeț a fost căsătorit cu Roxana Cantacuzino-Bașotă. A avut doi fii: George, inginer-constructor, decedat de cancer în străinătate, și Ion, electrotehnician, actualmente profesor universitar în Canada. Inculeț s-a stins din viață în urma unui atac de cord în seara zilei de 19 noiembrie 1940.

Pantelimon Halippa sau Pan Halippa s-a născut la 1 august 1883, în satul Cubolta, județul Soroca. Pan Halippa, publicist și om politic român, a fost unul dintre cei mai mari activiști care au luptat pentru idealurile româneşti în Basarabia și pentru Unirea acestei provincii cu România. A fost preşedintele Sfatului Țării, care a votat unirea în 1918. A ocupat funcții de ministru în diferite guverne. A fost deținut politic, închis la Sighet. A decedat la 30 aprilie 1979, la București. Membru corespondent al Academiei Române.

Un alt absolvent de succes al Seminarului Teologic din Chișinău și militant fervent al Unirii a fost Pantelimon Erhan, născut la 1884, în com. Tănătari, jud. Tighina.

După studiile seminariale îl regăsim în calitate de student la Petersburg. Pantelimon Erhan se înapoiază în Basarabia în luna iulie 1917 în fruntea unui grup de soldaţi revoluţionari moldoveni. Devine membru în Sovietul Deputaţilor Ţărani şi Muncitori ai Chişinăului, apoi membru în Comitetul executiv al administraţiei sociale a întregii provincii, fiind ales ulterior în calitate de preşedinte.

El a fost cel care a contribuit esenţial la elaborarea reformei agrare pentru Basarabia, fiind coautorul ei împreună cu dl A. Crihan. Este ales prim-director general în cel dintâi guvern al Republicii Democratice Moldoveneşti şi director general al agriculturii, iar în cel de al doilea guvern ocupă funcţia de director general al învăţământului.

A fost ales deputat de două ori în parlamentul român. A ocupat după Unire postul de director general al învăţământului din Basarabia.

Membru al Partidului Socialist Revoluţionar. În Sfatul Ţării a fost ales de Sovietul Gubernial al Ţăranilor şi a aderat la Fracţiunea Ţărănească. Membru al Comitetului Executiv Gubernial al Deputaţilor Ţărani, mandat validat de la 21.11.1917 până la 27.11.1918.

La 21 noiembrie 1917 a luat cuvântul în cadrul adunării de deschidere a Sfatului Ţării.

Membru al comisiilor: a II-a agrara (de la 16 august până la 18 noiembrie 1918 – preşedinte), de statute, administrativa. La Chişinău locuia pe str. Jukovski nr. 6.

La 27 martie 1918 a votat Unirea Basarabiei cu România. În 1940 s-a refugiat în România, stabilindu-se cu traiul la Bucureşti.

A fost decorat de conducătorii României cu ordinele: Coroana României în grad de Ofiţer şi Ordinul Ferdinand în grad de Comandor. A decedat la Bucuresti, în anul 1971. Azi o stradă din Chişinău, fosta str. Pervomaiski, îi poartă numele.

Șirul ar putea continua cu mulți, mulți alții, zeci de foști studenți seminariali, care, continuându-și studiile, atât la Academia Teologică, cât și la instituțiile laice, au devenit personalități de vază ale timpului, dar pe care nu am reușit să-i trecem în revistă în acest studiu. Cu siguranță, o vom face în alte studii.

Dacă la început de cale, în acel îndepărtat 1813, Gavriil Bănulescu-Bodoni cu dificultate a reușit să adune elevi doar pentru o singura clasă, atunci doar peste un secol de activitate la această instituție își făceau studiile deja cca 500 de elevi.

Pe parcursul a o sută de ani de activitate a Seminarului Teologic din Chișinău (1813–1913), cca 383 de absolvenţi ai acestui renumit for de iluminare spirituală au obţinut studii superioare în instituţiile de învăţământ printre care:

102 – în academiile teologice;

281 – în instituţiile laice de învăţământ superior.

Dar o bună parte din ei, care n-au fost aici trecuți în revistă, au fost cei care au plecat în satele și târgurile Basarabiei să realizeze o operă de proporții uriașe: să ridice biserici frumoase în care să oficieze servicii divine și să propovăduiască cuvântul lui Dumnezeu printre basarabeni, deci să ducă lumina în mase, așa cum îndemna însuși Mântuitorul.

Profesorii și studenții Seminarului Teologic din Chișinău reprezintă pentru istoria noastră *Grădina merelor de aur*. Cu certitudine, grea povară a căzut pe umerii lor, care și-au asumat arbitrar, mai presus de toate, ideea propășirii poporului basarabean în acei ani de restriște. Prin virtuțile lor morale și înzestrările estetice ale lor s-a reușit valorificarea năzuințelor unei întregi epoci în care s-a încercat propășirea națională a basarabenilor prin intermediul valorilor spirituale și morale.

Bineînțeles, actualmente, pentru noi, contemporanii smartphonurilor și filmelor în 3D, uitatele pe nedrept generații de foști studenți seminariali par mai curând a fi niște personalități emblematice, imposibil de conceput în noile realități general-umane. Unica lor pasiune a fost munca, prin ea s-au simțit împliniți și fericiți. Deși au trecut mai mult de două secole, recunoaştem cu prisosință meritele incalculabile ale celor dintâi deschizători de drumuri, dar mult mai dificil le-a fost succesorilor, de-a lungul timpului, să persevereze în desțelenirea regiunii, invariabil și constant, în pofida tuturor intemperiilor politice. De-a lungul unui secol de activitate, eforturile profesorilor și studenților Seminarului Teologic din Chișinău au irupt cu o forță mobilizatoare nestăvilită, creând acea elită intelectuală a Basarabiei, luptătoare pentru eliberarea națională și socială.

Ei sunt cei care și-au asumat, ca datorie supremă, dragostea față de acest pământ, de poporul pe care-l păstoreau, cu iubire și dăruire de sine.

Note:

1. Diana Ețco, *Mitropolitul Basarabiei – Gavriil Bănulescu-Bodoni*. În: *Literatura și Arta*, nr. 30 (3543) din 25 iulie 2013, p. 7.
2. *Ibidem*, p. 25.
3. *Ibidem*.
4. П.А. Лотоцкий, *Список и краткие биографии окончивших полный курс Кишиневской духовной семинарии*, Кишинев, 1913, с. 156.
5. *Ibidem*, p. 157.
6. *Ibidem*.
7. *Ibidem*, p. 151.
8. Gala Galaction, *Maestrul Mihail Berezovschi*. În: *Curentul*, nr. 1857, 1933, p. 1.
9. *Труды Бессарабского Церковного Историко-Археологического Общества*. Том. IX: *В память столетия Кишиневской епархии, 1813–1913*, Кишинев, 1914, с. 151.
10. G. Bezviconi, *Profiluri de ieri și de azi*, Chișinău, 1943, p.146-147.

11. *Труды Бессарабского Церковного Историко-Археологического Общества*. Том. IX: *В память столетия Кишиневской епархии, 1813–1913*, Кишинев, 1914, с. 154.
12. *Ibidem*.
13. Ciobanu Ştefan, *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă*, Chişinău, 1992, p. 95.
14. *Ibidem*, p. 95-97.
15. *Труды Бессарабского Церковного Историко-Археологического Общества*. Том. IX: *В память столетия Кишиневской епархии, 1813–1913*, Кишинев, 1914, с. 161.
16. Иосиф Пархомович, *Духовно-учебные заведения Кишиневской епархии 1813–1913*, Кишинев, 1913, 195 с.
17. *Труды Бессарабского Церковного Историко-Археологического Общества.* Том. IX: *В память столетия Кишиневской епархии, 1813–1913*, Кишинев, 1914, с. 161.
18. Diana Ețco, Tatiana Rotaru, *Preasfințitul Arsenie – exemplu de dăruire, cercetare obiectivă și credință până la sacrificiu*. În: *Academicianul Vladimir Andrunachevici*, Tipogr. AŞM, Chișinău, 2009, p. 136.
19. *Труды Бессарабского Церковного Историко-Археологического Общества*. Том. IX: *В память столетия Кишиневской епархии, 1813–1913*, Кишинев, 1914, с. 171.
20. Юстин Фрэциман, *Хушский епископ Яков* (*Стамате*), Кишинев, 1901.
21. *Ibidem*.
22. Юстин Фрэциман, *К вопросу об эпархиах в Бессарабии*, Кишинев, 1902.
23. *Ibidem*.
24. *Труды Бессарабского Церковного Историко-Археологического Общества*. Том. IX: *В память столетия Кишиневской епархии, 1813–1913*, Кишинев, 1914, с. 182.
25. Ciobanu Ştefan, *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă*, Chişinău, 1992, p. 114.
26. *Ibidem*, p. 206.
27. *Ibidem*, p. 205.
28. *Ibidem*, p. 196.
29. *Ibidem*, p. 206.

PREDAREA ISTORIEI ÎN INSTITUŢIILE DE ÎNVĂŢĂMÂNT SECUNDAR DIN BASARABIA (A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI XIX–ÎNCEPUTUL SECOLULUI XX)

Ilie GULCA
redactor-şef adjunct *Jurnal de Chişinău*

Teaching of history in the secondary schools in Bessarabia (in the second half of XIXth century – beginning of XXth century)

Summary

History teaching in secondary schools in Bessarabia, in the second half of XIXth century – beginning of XXth century, has the same lacks as the contents of teaching tools from West focused on cultivating patriotism. Although, a significant number of textbooks and history books of the Russian Empire were translations of works signed by German historians, history teacher laying an exaggerated emphasis on cultivating feelings of love and devotion for homeland, cultivating hatred against foreigners, especially against Poles, Swedes and Germans.

Despite the promotion of the intuitive education, the only „method" of teaching and learning remains as before, with rare exceptions, the mechanical learning of lessons and by heart. Moreover, the responsible persons from education consign the lack of teaching skills of history teachers, being even the graduates of pedagogical higher education.

Romanian students (pupils) from these educational institutions, especially at the history lessons, were subdued to a systematic campaign of humiliation and discrimination, highlighting the absence of their Latin origin in the classroom by Russian teachers and also in the history textbooks contents, either the German books.

În a doua jumătate a secolului XIX, în contextul politic tensionat dintre Marile Puteri, pe de o parte, şi în condiţiile atitudinii discriminatorii a acestora faţă de popoarele cucerite, pe de altă parte, profesorilor de istorie, fie din Europa Occidentală, fie din cea Orientală, le revenea sarcina de a cultiva elevilor dragostea de patrie şi, totodată, ura faţă de „străini". De exemplu, după proclamarea Republicii III Franceze (4 septembrie 1870), şcoala, în special profesorul de istorie, era obligată să cultive aversiunea şi dispreţul faţă de vecinul de peste Rin. Învăţătorul francez trebuia să dezvolte patriotismul şi sentimentul răzbunării pentru a şterge umilinţa pe care francezii au suferit-o la Sedan în 1871, el constituia elementul forte al noului regim. În acelaşi timp, şcoala franceză şi-a arogat dreptul de a cultiva/civiliza populaţia indigenă din colonii [1].

În Imperiul Rus, şcoala era obligată să combată ideile progresiste/democratice şi mişcarea revoluţionară, incarnată de Victor Hugo, opunându-i ortodoxia şi operele scriitorilor ruşi, precum Lev Tolstoi, Nikolai Gogol, Ivan Turgheniev. Acelaşi Dostoievski, care nu era introdus în programa la literatura rusă, probabil din cauza detenţiei sale din tinereţe, etala dispreţul eroilor săi faţă de luptătorii naţionali polonezi deportaţi în Siberia: „În afara deţinuţilor de drept comun, în închisoare se aflau şi polonezi trimişi în Siberia pentru delicte politice. Aceştia, toţi fără excepţie, îi tratau pe ceilalţi deţinuţi ca pe o turmă de vite, ca pe o gloată de robi şi-i priveau de sus, cu dispreţ; dar Raskolnikov nu putea împărtăşi felul lor de a vedea lucrurile; îşi dădea seama că, în multe privinţe, acele brute erau mult mai deştepte decât înfumuraţii polonezi" [2]. Învăţătorul/ profesorul şi preotul ruşi au devenit în Basarabia instrumente ale regimului ţarist având misiunea să convingă populaţia băştinaşă dintre Nistru şi Prut despre necesitatea adoptării culturii ruse şi despre renunţarea la propria cultură, o cultură care, în opinia ideologilor imperiali, nu ar avea dreptul la existenţă. Elevilor moldoveni li se inocula ideea că nu ar face parte dintr-o naţiune cu trecut istoric, că ar fi un popor fără istorie, lipsit de misiunea istorică dominatoare. Prin urmare, în concepţia imperială, „moldovanul" era născut să trăiască supus, precum samoezii, coreenii, mordvinii, ceremişii, ciuvaşii etc., care, în opinia lui Danilevski, nu puteau forma state [3].

În ajunul Primului Război Mondial, învăţătorul de istorie şi cel de literatură au devenit, ca în cazul celui francez, un element din recuzita autorităţilor ruse folosită pentru a prolifera ura faţă de occidentali, în special faţă de germani. În Basarabia au avut de suferit cel mai mult în urma acestei politici coloniştii germani [4]. În consecinţă, trebuie să admitem că şcoala, în special profesorii de istorie, au avut un rol important în „încălzirea creierilor" pentru Marele Război. Aceste trăsături ale discursului istoric în ajunul primei conflagraţii mondiale au fost proprii nu doar şcolii ruse, ci şi celor din Occident. De exemplu, manualele utilizate în şcolile franceze în timpul războiului erau însoţite de cărţi de lectură sau de istorie, precum *Micilor francezi, să nu uitaţi!* În instrumentele didactice franceze, războiul apărea ca luptă dreaptă a „soldaţilor noştri viteji" împotriva „nemţilor necivilizaţi". Responsabilitatea declanşării Marelui Război era pusă pe seama ambiţiei germane de a domina lumea şi nu se discutau costurile victoriei pentru francezi [5].

În cadrul acestei lucrări, ne propunem să abordăm tema predării istoriei în instituţiile de învăţământ secundar din Basarabia în a doua jumătate a secolului XIX – începutul secolului XX, programele şcolare la această disciplină, obiectivele profesorilor, metodele de predare, materialele didactice, felul în care erau tratate evenimentele istorice din Istoria Românilor în manualele şcolare ruseşti şi tratamentul aplicat elevilor români în cadrul aceloraşi şcoli.

Legislaţia privind învăţământul secundar şi reprezentarea naţională

Pentru început, considerăm necesar să oferim o imagine de ansamblu a instituţiilor de învăţământ secundar ruseşti din Basarabia în perioada la care ne referim şi felul cum erau reprezentate în cadrul acestui sistem etniile dintre Prut şi Nistru. În contextul

reformelor liberale din anii ’60 ai secolului XIX în Imperiul Rus, a fost adoptată la 19 noiembrie 1864 Legea privind organizarea instituţiilor de învăţământ secundar, conform căreia au fost stabilite trei tipuri de instituţii de învăţământ secundar: gimnaziu clasic cu studierea a două limbi clasice, gimnaziu clasic în care se preda limba latină şi şcoală reală. Problema statutului Gimnaziului din Chişinău, singura instituţie de învăţământ secundar din regiune în acel moment, cu excepţia Seminarului Teologic, a fost abordată în cadrul Consiliului pedagogic al instituţiei, precum şi la cel de-al Doilea congres pedagogic din Odesa. Deciziile adoptate de către acest for au fost comunicate pentru aplicare la 26 iulie 1865. Noul regulament precum şi statele acestor instituţii de învăţământ urmau să intre în vigoare la 1 august 1865 în toate gimnaziile din Circumscripţia de învăţământ Odesa; modificarea se aplica pentru toate clasele gimnaziului; instituţia secundară de învăţământ din Chişinău s-a transformat în gimnaziu clasic cu predarea unei limbi clasice – latina [6].

De asemenea, conform aceleiaşi Legi din 1864, în aceste instituţii de învăţământ erau admişi copii provenind din toate stările, indiferent de statutul lor social şi confesiune; la admiterea în gimnaziu, cererea se scria pe numele directorului, iar la admiterea în progimnaziu, pe numele inspectorului, la care se anexa certificatul de naştere şi botez, actul privind gradul social, certificatul medical despre integritatea corporală (!) a candidatului şi despre faptul că nu suferea de boli ce l-ar împiedica să înveţe într-o instituţie publică [7].

În clasa întâi a gimnaziului erau înscrişi copiii cu vârsta între 10 şi 12 ani; copiii străinilor (инородцев), conform Legii adoptate la 26 decembrie 1868, aveau dreptul să fie înscrişi la gimnaziu şi progimnaziu până la vârsta de 15 ani. La 28 iunie 1869, Consiliul pedagogic a stabilit vârsta limită pentru efectuarea studiilor în cadrul gimnaziului, 20 de ani. Erau admise unele excepţii pentru elevii pensionului, dar cu condiţia „dacă găsea de cuviinţă administraţia acestuia”.

Profesorul Nicolai Laşkov, autor al unei schiţe istorice despre această instituţie de învăţământ, relatează cazul unui sătean care a vrut să-şi înscrie la această instituţie fiul său de 12 ani. Consiliul a decis să-l admită, motivându-şi decizia prin faptul că ţăranii „abia începeau să conştientizeze importanţa învăţământului în general, în special a educaţiei fizice” [8].

Admiterea în gimnazii şi progimnazii începea odată cu anul de studii, între 7 şi 15 august, însă Consiliul pedagogic putea înregistra la studii, în primele patru clase ale gimnaziului şi în toate clasele progimnaziului şi pe parcursul anului de învăţământ, dar în condiţii temeinice, dacă elevul demonstra, în urma unor examene, capacitatea de a învăţa într-o anumită clasă.

Examenele erau susţinute în cadrul unei comisii prezidate de către directorul gimnaziului, progimnaziului sau o altă persoană din cadrul Consiliului pedagogic sau de către profesorul disciplinei la care se susţinea proba. În clasa întâi erau admişi elevii care ştiau următoarele rugăciuni: *Doamne Iisuse Hristoase*, *Împăratul cerului, Sfinţii*, *Sf. Treime*, *Tatăl nostru*, *Fecioară Născătoare de Dumnezeu*, *Simbolul credinţei*.

În clasele inferioare erau înscrişi cei care citeau cursiv şi conştient ruseşte, cei care puteau să scrie dictări, cei care ştiau adunarea, scăderea şi tābliţa înmulţirii, exerciţii

simple cu primele două operaţii. Candidaţii care voiau să fie înscrişi în clasele superioare erau obligaţi să susţină examene la disciplinele pe care le-au studiat în clasele în care au învăţat. Elevii care îşi propuneau să se înmatriculeze într-un alt gimnaziu fără examene erau obligaţi să prezinte certificate de reuşită la învăţătură. Candidaţii la înmatriculare în gimnaziile clasice, în cazul în care nu studiaseră una dintre cele două limbi, greacă şi latină, erau obligaţi să susţină examen la obiectul pe care nu îl studiase. Elevii care au învăţat doi ani în aceeaşi clasă nu mai aveau dreptul să studieze în aceeaşi clasă în alt gimnaziu.

Moldovenii, armenii, grecii şi bulgarii aveau dreptul să fie înmatriculaţi în clasa întâi până la vârsta de 15 ani, ca şi alte naţionalităţi care se bucurau de acelaşi drept în conformitate cu Legea din 26 decembrie 1868, inclusiv evreii [9].

Numărul elevilor Gimnaziului din Chişinău a crescut continuu până în 1871, când, în baza secţiilor paralele ale celor patru clase inferioare, a fost format Progimnaziul din Chişinău. În 1884, în momentul transformării progimnaziului în Gimnaziul nr. 2, în Gimnaziul nr. 1 îşi făceau studiile circa 500 de elevi, în 1888 numărul acestora coborând la 295. Din punct de vedere etnic, cea mai mare parte a elevilor erau ruşi. De exemplu, în anul de studii 1878–1879, din cei 415 elevi 208 erau ruşi, 103 – evrei, 31 – moldoveni, 31 – polonezi, 15 – greci, 14 – bulgari, 2 – italieni, 9 – armeni, 2 – georgieni. Autorităţile responsabile de învăţământ nu îşi puteau explica faptul că moldovenii, deşi alcătuiau majoritatea populaţiei în gubernie, circa jumătate de milion, erau slab reprezentaţi în învăţământul secundar. „Acest popor are acces doar la educaţia elementară şi nu manifestă tendinţa pentru o educaţie mai avansată. Moldovenii merg cu voinţă în şcolile publice, însă educaţia lor se opreşte aici". Evreii erau reprezentaţi într-un număr mult mai mare decât moldovenii, constituind 1/4 din elevii gimnaziului. „Elevii evrei consideră şcoala drept mijloc util pentru viaţă şi îşi asociază fiecare pas cu această consideraţie", menţiona într-un raport directorul gimnaziului, Soloviov [10]. De asemenea, potrivit datelor statistice din epocă, foarte puţini elevi moldoveni reuşeau să absolve gimnaziul, aceştia ajungând până în clasa a şasea. Reţeaua de şcoli secundare în Basarabia s-a dezvoltat treptat pornind de la progimnazii, care deveneau în câţiva ani gimnazii. Astfel, în 1914, în Basarabia au fost înregistrate 36 de instituţii de învăţământ secundar: 15 gimnazii de băieţi, 14 gimnazii de fete, 6 şcoli reale şi un progimnaziu de şase clase [11].

Instrumentele didactice

Conform programei, istoria se preda începând din clasa III şi până în clasa VII, ulterior VIII. În clasele III-VI (ulterior III-VII) erau prevăzute câte două ore pe săptămână, iar în clasa finală (iniţial, VII, ulterior, VIII), trei ore pe săptămână. Odată cu constatarea eşecului sistemului clasicist, în locul orelor de limba latină şi greacă, au fost introduse ore la limba rusă, franceză, germană şi istorie. Potrivit lui Nicolai Laşkov, conform unui raport privind reuşita elevilor din anii 1904–1907, cursul episodic de Istoria Patriei din clasele mici a avut rezultate extraordinare, elevii l-au audiat cu interes, fapt demonstrat de gradul înalt al reuşitei, 98% [12].

În Arhiva Naţională a Republicii Moldova se păstrează un bogat material documentar ce cuprinde dări de seamă ale profesorilor de istorie ai instituţiilor de învăţământ secundar din Chişinău. Din acestea se observă, de exemplu, că la Şcoala particulară de fete a lui Aleksandr Dalis, în anul de studii 1873–1874, în cele două clase de-a treia, de bază şi paralelă, începând de la 24 august până la 5 decembrie, au fost predate câte două ore de istorie pe săptămână (26 de lecţii, în total). În cadrul acestora au fost studiate subiecte din Istoria Rusească (Русская история), începând cu formarea statului rus (secolul X) până la încheierea domniei lui Ivan cel Groaznic (1584). Profesorii au folosit ca material didactic manualul lui D.I. Ilovaiski, un slavofil înveterat. Acesta considera naraţiunea din cronica Летописный рассказ despre chemarea/invitarea varegilor (призвании варягов) la conducerea cnezatelor ruse absolut legendară şi, în baza acestor consideraţii, respingea totul ce era legat de Riurik, ca fondator al Cnezatului Novgorodului, potrivit tradiţiei. D.I. Ilovaiski era adeptul originilor sudice ale organizării politico-statale a ruşilor. „În primele patru secole din istoria noastră, Kievul şi regiunea acestuia au servit drept puncte centrale ale vieţii politice a poporului rus. Această regiune se numea în realitate „Pământ rusesc”, deoarece triburile polenilor, care o populau, se numeau „ruseşti”, în primul rând [13].

Un alt instrument didactic utilizat în aceeaşi şcoală era un atlas al lui Zolotov, articole cu caracter istoric semnate de Vasili Vodovozov, discipol al lui Uşinski. Profesorul punea accentul pe textele despre Sf. Vladimir, Vladimir Monomah (1073–1125), Aleksandr Nevski (1220–1263), despre viaţa şi moravurile tătarilor, după notele lui Giovanni da Pian del Carpine [14].

„Solicitând elevelor cunoaşterea evenimentelor istorice, m-am oprit în mod special la bine cunoscutele personalităţi ale fiecărei perioade (sic!): Vladimir Monomah; din vremurile jugului mongol, Aleksandr Nevski, învingătorul suedezilor şi germanilor, Daniil Romanovici, care a luptat împotriva polonezilor. Elevele au întâmpinat dificultăţi la relatarea evenimentelor istorice”, notează o profesoară în darea sa de seamă. Urmărind accentele acesteia, observăm că este vorba de personalităţi care au luptat împotriva ţărilor occidentale.

Trebuie să admitem că lupta împotriva „invadatorilor străini” ocupa locul central în materialele didactice ale epocii nu doar în cele ale autorilor ruşi. Drept mostră a discursului istoric ne poate servi opera cunoscutului istoric rus Maksim Maksimovici Kovalevski: „Deseori, slavii erau nevoiţi să înfrunte popoarele care voiau să le cucerească teritoriul – ei ştiau să se ascundă în ierburi din locuri înalte şi să sară pe neobservate asupra duşmanului; se scufundau în apa rece a râurilor, respirând cu stuf. Popor ospitalier, slavii nu iubeau războiul. Când slavul pleca de acasă, lăsa pe masă mâncare şi nu închidea niciodată uşa ca străinul să poată să intre, să mănânce şi să se odihnească. Cu toate acestea, invadatorii nu au contenit să ne atace: rând pe rând, au venit aceştia din Nord şi din Est. În primul rând, războinicii scandinavi, în al doilea rând, polonezii şi germanii, Cavalerii Teutoni pe care Aleksandr Nevski i-a înfruntat în 1242 în Bătălia de pe Gheaţă. Din stepă au venit tătarii, care au pus jugul peste poporul rus şi s-au aliat cu polonezii. Pe de o parte, tătarii amestecaţi cu mongolii şi turcii, pe de altă parte, polonezii şi germanii – două nenorociri împotriva cărora a trebuit să lupte poporul rus în decursul întregii sale istorii” [15].

Concentrându-se pe aceste conţinuturi, profesorii urmăreau, probabil, să cultive convingeri pacifiste, însă efectul era absolut invers. Glorificându-l pe Aleksandr Nevski, ei alimentau involuntar spiritul războinic.

La Gimnaziul de fete din Chişinău, Istoria Universală se preda în clasele IV, V, VI; câte trei ore pe săptămână în clasa IV şi câte două ore în clasele V–VI. În clasa IV se predau nişte cunoştinţe preliminare: istoria popoarelor orientale (evreii, fenicienii, asirienii, babilonienii, midienii şi perşii) şi „Istoria grecilor antici până la Războiul Peloponesiac". În clasa V, se studia domnia împăraţilor Constantin XIII, Theodosiu XIII, dezvoltarea Imperiului Roman. Din Evul Mediu se studiau formaţiunile statale ale germanilor, normanzilor şi statele formate de către aceştia, Carol XIII, slavii, Iustinian, statele slave şi Arabia. În clasa VI – Renaşterea şi Umanismul, Martin Luther, Reforma protestantă în Biserica Romano-Catolică, Reforma în Elveţia, Jean Calvin, Reforma în Anglia, Contrareforma şi Războiul de 30 de Ani.

Ca materiale didactice în clasa IV erau folosite textele selectate de profesorul Hermann Weiss despre popoarele orientale, lucrările acestui autor se bucură de aceeaşi popularitate şi în prezent, manualul de istorie universală cu o privire specială asupra culturii al lui Gustave Zeiss [16]. La Istoria Greciei Antice era folosită „Iliada lui Wagner"; în clasa V profesorii au utilizat ca material didactic Istoria Universală de istoricul german Georg Weber, iar pentru predarea istoriei slavilor – volumul istoricului rus Aleksandr Ghilferding. Această lucrare a fost tipărită în 1855, cu titlul *История балтийских славян* (Istoria slavilor baltici). Autorul evocă curajul slavilor baltici şi caracterul lor războinic: „Sudul Mării Baltice era populat de o mulţime de triburi slave. Erau foarte multe, mari şi mici. Cele mai importante erau pomorenii, ranii, liuticii şi veleţii, gavolenii, bodricii. Vecinii de nord şi de vest ai acestora, triburile germane, îi numeau pe toţi venzi sau vinzi... Veleţii, pentru caracterul lor războinic şi feroce, au fost numiţi de către vecinii lor liutici. Cronicile germane scriu permanent despre slavi ca despre oameni curajoşi şi cruzi; faima lor a ajuns în multe ţări. În secolul XI, englezii îi califică drept cel mai războinic popor pe mare şi uscat, iar italienii spun că sunt cei mai cruzi dintre triburile germane". Sugestiv este faptul că ediţia din 2010 a acestei lucrări a apărut cu alt titlu, şi anume: *Когда Европа была нашей* (Când Europa era a noastră) [17].

În clasa a VI-a au fost folosite lucrările istoricilor germani Georg Weber şi Friedrich Christoph Schlosser. Profesoara a fost preocupată de însuşirea corectă şi conştientă a faptelor istorice, oprindu-se în special la următoarele evenimente: comerţul şi coloniştii fenicieni, modul de viaţă al popoarelor orientale, modul de viaţă al grecilor, instituţiile publice, condiţiile în care s-au constituit statele germane, importanţa bisericii în acest proces; cauzele răspândirii intense a islamului, cauzele Reformei, acţiunile iezuiţilor, situaţia Germaniei după Războiul de 30 de Ani. În raportul său, profesorul precizează că toate elevele au fost întrebate de şase ori. Dintre aceste instrumente, manualul lui Gustave Zeiss [18], profesor la Gimnaziul din Weimar, a fost larg răspândit în instituţiile de învăţământ. Spre deosebire de celelalte lucrări didactice, manualul acestui autor se deosebeşte printr-o abordare inedită a Istoriei Universale, acordând un rol mai important culturii. În timp ce celelalte volume acordă mai mult spaţiu istoriei politice, profesorul Gustave Zeiss consideră că o astfel de prezentare a

faptelor istorice este incompletă. Demersul acestui autor este oarecum insolit pentru peisajul literaturii didactice din a doua jumătate a secolului XIX, când discursul istoric se reducea mai mult la istoria politică şi patriotism. „Istoria politică, susţinea el, arată foarte frecvent omul din partea sa mai puţin curată, mai puţin ideală, mânată de iubirea de putere, egoism şi patimi; în timp ce lucrările scriitorilor, pictorilor şi savanţilor, marile descoperiri şi invenţii sunt rezultate ale însufleţirii curate şi ale tendinţelor nobile spre binele comun. Toate acestea îmi întăresc convingerea că Istoria Universală va ocupa un loc mai important în sufletul elevilor şi îi va atrage pe aceştia atunci când se va acorda un spaţiu mai mare culturii. Istoria culturii nu trebuie să fie prezentată ca anexă a istoriei politice. Totodată, Istoria Universală nu trebuie să se reducă la viaţa politică a popoarelor, ci să includă întreaga istorie a dezvoltării umane" [19].

În acelaşi timp, profesorul Gustave Zeiss contesta latinitatea românilor, prezentându-i drept unicii descendenţi care au mai rămas ai tracilor: „Ramura romanică a familiei indo-germanică este alcătuită din popoarele cu origini amestecate, care vorbesc limbile romanice, cu excepţia valahilor din sud-estul Europei, ce aparţin familiei trace. Popoarele romanice s-au format ca rezultat al mutaţiilor pe care le-a cunoscut Europa în epoca Marii Migraţii. Unul din elementele centrale ale acestei ramuri este cel germanic. Aceştia sunt italienii, spaniolii, portughezii şi francezii... [20]. Neamul tracilor locuia la est de cel al ilirilor şi la nord de Grecia până la Dunăre, Marea Neagră şi Marea Egee. Câteva secole până la era noastră, reprezentanţii acestui neam s-au răspândit dincolo de Dunăre, în actuala Valahie şi Ungarie. Popoarele acestei familii au fost tracii în sens îngust, odrizii, tribalii, mezii, dacii şi, în opinia unor savanţi, macedonenii. Singurii urmaşi ai acestora, şi aceştia amestecaţi cu alte popoare, sunt în principal vlahii sau valahii, care se numesc români, adică romani" [21].

La Gimnaziul de zemstvă din Chişinău, în clasa V se preda Istoria Rusiei de la întemeierea statului rus până la jugul mongolilor; în clasa VI, de la domnia lui Ivan cel Groaznic (1547–1584) până la Fiodor Alekseevici (1676–1682); în clasa VII, de absolvire, de la Petru cel Mare până la Elisaveta Petrovna (1742–1761). Istoria Universală: Istoria Franţei de la Ludovic XIV la Consulatul lui Napoleon Bonaparte, de asemenea, istoria Germaniei din aceeaşi perioadă, a Angliei, a Suediei şi Danemarcei. Se recapitula Русская история (Istoria Rusească) de la formarea statului până la domnia lui Boris Godunov (1587–1598), la Istoria Universală se repeta Istoria Antică. Profesoara deplânge lipsa materialelor didactice [22].

Metode predare-învăţare a istoriei la Gimnaziul Regional din Chişinău

În ce priveşte predarea istoriei la Gimnaziul nr. 1 din Chişinău, acest subiect a fost discutat în mai multe rânduri în urma controalelor efectuate de către epitropii Circumscripţiei de învăţământ Odesa. De exemplu, în 1854 a fost efectuat un asemenea control de către inspectorul de circumscripţie Lealikov, care a propus să i se facă observaţie profesorului Haşcinski pentru reuşita slabă a elevilor la istorie. Acelaşi profesor a fost criticat pentru activitatea sa în 1857 de către epitropul Circumscripţiei de învăţământ Odesa, chirurgul Nikolai Ivanovici Pirogov. Acesta, mulţumind profesorilor de limbile germană şi latină, semnala în raportul său că cele mai slabe rezultate

au fost înregistrate de către profesorul de istorie, Haşcinski, care nu a reuşit să cultive la elevi dorinţa pentru cunoaşterea individuală a evenimentelor istorice, a locurilor şi ţărilor în care s-au desfăşurat acestea.

Directorul Gimnaziului nr. 1 din Chişinău, Kiril Ianovski, ne oferă o descriere mai vie a profesorului de istorie Sever Iakovlevici Haşcinski. „Acesta întreba la fiecare lecţie elevii, care erau obligaţi să răspundă *mot à mot* din manual, să nu permită înlocuirea niciunui cuvânt, chiar şi cu sinonime. Îmi amintesc de faptul că un elev din clasa a şaptea, vorbind despre introducerea creştinismului în Rusia în timpul domniei lui Vladimir, în 898, a spus: „Creştinismul exista deja de o sută de ani în Rusia". Haşcinski a corectat elevul, spunând: „Creştinismul fusese deja introdus în Rusia cu un secol în urmă!".

„Uitându-mă în manualul de istorie a Rusiei, am observat că scria astfel: «Un secol în urmă». Întrebând câţiva elevi, Haşcinski, în 15–20 minute, până la sfârşitul lecţiei, a predat tema nouă după manual, *mot à mot*, fără a scăpa ceva sau a schimba. El, sărmanul, s-a obişnuit atât de mult cu învăţarea pe de rost a manualului nu numai de către el însuşi, dar şi de către elevi, încât vedea studierea istoriei în învăţarea pe de rost a cuvintelor din manual. Ca rezultat, el se considera obligat să înveţe pe de rost fiecare nou manual care era introdus în şcoală".

„Soţia acestuia, continuă Ianovski, se plângea unei prietene: «Sever Iakovlevici al meu munceşte atât de mult încât mi-i teamă pentru el. Se odihneşte după prânz o oră, nu mai mult, apoi ia cartea şi tot umblă prin cameră şi învaţă ba pentru o clasă, ba pentru alta; se aude doar: du, du, du.... Iar administraţia tot schimbă manualele; a fost Kaidanov, şi cum a terminat de învăţat Sever Iakovlevici această carte, au introdus manualul lui Smaragdov; a învăţat manualul acestuia, iar acum au introdus manualul lui Zuev; şi manualul acestuia trebuie învăţat; mare pacoste, nu altceva?!...»", relatează Kiril Ianovski, directorul gimnaziului, în memoriile sale.

„În urma acestei predări a istoriei de către Haşcinski, continuă Ianovski, în formă de cuvinte şi fraze, şi nu idei, elevii toceau, iar profesorul era atât de tocit şi el, încât era incapabil să formuleze o întrebare în baza celor citite. El corecta elevii în cazul în care aceştia foloseau alte cuvinte decât cele din manual la relatarea temelor".

„Odată am asistat la unul din examenele sale la clasa a treia sau a patra; un elev, răspunzând un subiect despre Războaiele punice (264–241 î.Hr.; 218–201 î.Hr.; 149–146 î.Hr.), s-a oprit la un cuvânt prima dată şi profesorul i-a şoptit; apoi a trebuit să i se sugereze încă de două-trei ori; şi atunci i-am pus elevului următoarea întrebare: «În loc de povestirea detaliilor, vă rog, să-mi răspundeţi la următoarele întrebări: «Câte războaie punice au fost», «Când a fost fiecare război?», «Ce consecinţe a avut fiecare război?». La nicio întrebare nu a fost capabil să-mi răspundă. «Haideţi, spuneţi-mi câte războaie punice au fost?!» Elevul a tăcut. «Răspundeţi la subiectul indicat în bilet!»".

„Elevul mi-a răspuns în cele din urmă: «Au fost trei războaie punice. Războiul punic a continuat până în...» «Câte războaie punice au fost, totuşi?» Nu a avut niciun răspuns. Şi mai curios a fost faptul care s-a desfăşurat în prezenţa lui N.I. Pirogov, care a venit în clasa VII (de absolvire) la examenul la Istoria Rusiei. L-am însoţit pe Pirogov la vizitarea clasei şi, în consecinţă, la cererea lui de a chema pe cineva, l-am chemat pe un oarecare Pereteatkovici (drept cel mai bun elev la istorie, potrivit

notelor), căruia i-a fost propus să ia un bilet din cele pregătite pentru examen. Haşcinski a citit, conform programei, întrebarea din biletul tras. Şi atunci Pereteatkovici a început totuşi ceva de felul: «În afară de măsurile menţionate pentru administrarea regiunii, considerăm necesar" etc., Pirogov i-a adresat întrebarea: «Şi ce măsuri am luat?... Se vede că Dvs. învăţaţi pe de rost... Este urât!...». Pereteatkovici a răspuns în cele din urmă ceva, însă Pirogov a rămas totuşi cu o impresie proastă...".

„Pentru anii serviţi, 25 la număr, Haşcinski a ieşit la pensie, iar în locul său a fost numit profesorul Grecişcev, absolvent al Institutului Pedagogic, al cărui conducător era Davîdov, profesor bine cunoscut, lector, însă nu profesor pedagog, ca şi Middendorf. De aceea, şi Institutul Pedagogic nu putea fi în esenţă pedagogic. Acesta tindea să semene cu universităţile din vremurile alea, cu defectele lor", a estimat Ianovski.

„Prin urmare, studenţii care îşi făceau studiile nu puteau fi pedagogi. Studiile lui Grecişcev erau foarte limitate, iar îndoiala – foarte mare. Primul debut pedagogic ar putea fi rezumat la următoarele: introdus în clasa a treia şi prezentat elevilor ca profesor de istorie, el s-a adresat elevilor cu un discurs scurt, în care a menţionat că, înainte de a relata istoria, el consideră necesar să vorbească despre ştiinţele care exercită influenţă asupra dezvoltării acesteia".

„După aceasta a început să le predea precipitat elevilor de 11–14 ani o lecţie în care a menţionat despre statistică, economia politică, despre diferite fenomene din Istoria Naturală şi, printre altele, despre fenomenele cunoscute sub numele oxigen şi hidrogen. Lecţia a continuat de aceeaşi manieră până la sfârşit. În cele din urmă, la încheierea lecţiei, ieşind din clasă, i-am spus să-mi explice de ce a vorbit elevilor despre asemenea subiecte. «Pentru a le spune despre ştiinţele care interacţionează cu istoria!», mi-a răspuns el. «Însă au înţeles copiii despre ce aţi vorbit Dvs., de exemplu, despre economia politică, statistică etc., deoarece vârsta lor nu depăşeşte 14 ani?» «Ei trebuie să înţeleagă, de altfel aceasta este obligaţia mea». «Şi a mea de asemenea»", i-a atras Ianovski atenţia.

„Pentru eficienţă, trebuie vorbit puţin, în special copiilor, şi abia apoi trebuie obligaţi să repete cele predate. În plus, trebuie evitate noţiunile eronate", i-a mai replicat Ianovski.

„Un alt profesor de istorie, Dolinski, arată Ianovski, pervertea elevii, vizitând împreună cu ei cafenelele şi chiar localurile de desfrâu. În discuţiile cu ei, nu cuteza să folosească expresii de bulevard. Era un cinic de cea mai joasă speţă. Străduindu-se să fie popular printre elevi, le permitea să facă orice în timpul lecţiilor; când era sigur că nimeni din administraţie nu va vizita clasa, fuma în clasă, invitând să fumeze şi elevii. Subiectele discuţiilor sale cu elevii erau în principal preoţii, ofiţerii, precum şi profesorii şi inspectorii, pe care îi înjura copios. Era atât de cinic şi nechibzuit", şi-a dat cu părerea directorul școlilor publice din Basarabia.

„Şi aceasta poate fi demonstrat de următoarea scenă între el (Dolinski) şi elevii clasei a şaptea, clasă de absolvire, care s-a transformat ulterior într-o dispută despre Evanghelie: unii spuneau că această carte merită să fie numită sfântă, pentru că niciuna din lucrările pe care le cunoaştem nu cuprinde atâtea adevăruri morale înalte, precum Evanghelia; alţii o asociau cu Coranul, Talmudul etc. Şi aici a intervenit

Dolinski, spunându-le: «Încetaţi să vă certaţi, haideţi să vorbim despre altceva, iar despre Evanghelie vă voi spune că este prost cel care a scris-o şi cei care o citesc!».

Şi atunci unul dintre apărătorii Evangheliei, Meleca, i-a replicat: «Nu putem fi de acord cu opinia Dvs., deoarece Evanghelia este citită în decursul ultimilor aproximativ 2000 de ani şi numărul celor care o citesc nu se reduce, ci dimpotrivă, creşte în fiecare an ce trece; prin urmare, Evanghelia nu este o carte proastă, proşti ar putea fi numiţi detractorii săi şi cei care o consideră proastă»".

Dolinski a fost atât de surprins de opinia corectă exprimată de elev încât nu a putut să-i spună nimic. Majoritatea elevilor l-au susţinut pe Meleca. Numirea lui Kiril Ianovski în funcţia de director, în locul lui Piatin, a dus la revocarea lui Dolinski.

Un alt caz legat de profesorii de istorie a urmat imediat după numirea lui Ianovski în funcţia de director al Gimnaziului Regional din Chişinău. Odată cu instalarea acestuia în funcţie, aproape toţi profesorii au intrat în biroul său şi i-au spus că elevii clasei a VII-a intenţionează să-i bată pe toţi, pe profesorii lor. El i-a asigurat că va lua toate măsurile necesare şi că va preveni pe viitor asemenea incidente şi că îi va pedepsi pe elevii vinovaţi. A doua zi, Ianovski a convocat o şedinţă pentru discutarea acestui incident. Mai întâi, i-a invitat la gazda sa pe elevii clasei a VII-a, 13 la număr, şi le-a vorbit despre zvonurile care au ajuns la el, precum că ei ar vrea să insulte profesorii.

Elevii l-au asigurat că niciunul dintre ei nu a avut intenţii duşmănoase faţă de cineva dintre profesori. Însă ei au fost ofensaţi la examenul la istorie de către profesorul Dolinski, care şi-a bătut permanent joc de ei, în special de colegul lor, Nicoară. Vorbind despre instruirea lui Alexandru Macedon de către Aristotel, Dolinski a întrebat: „Cum era însă educaţia lui Alexandru, de exemplu, comparativ cu a voastră; chiar era el oare o asemenea maimuţă?". Întrebarea lui Dolinski a fost însoţită de un râs batjocoritor.

O consecinţă a unui asemenea examen a fost faptul că unul dintre elevi, Sokolovski, întorcându-se în camera sa la cămin, a declarat în prezenţa a doi dintre colegii săi că Dolinski era beat şi iresponsabil şi că dacă noul director ar fi asistat la examen nu ar fi avut loc acest incident" [23].

Predarea-învăţarea istoriei la Seminarul Teologic din Chişinău

Potrivit militantului pentru unirea Basarabiei cu România, Ion Pelivan, istoria era un mijloc deosebit de important în plăsmuirea conştiinţelor supuşilor Imperiului Ţarist în cadrul seminarelor pedagogice, în gimnazii, alte instituţii de învăţământ, indiferent de subordonarea instituţională a acestora. „Şcolarilor mai în vârstă, evocă luptătorul naţional, mai ales celor din clasele superioare ale Seminarului, li se tălmăcea că Rusia are misiunea de la Dumnezeu de a stăpâni lumea întreagă şi că această lume trebuie salvată de influenţa primejdioasă politică, morală şi culturală a Franţei voltairiene, ateiste şi republicane, Franţei putrede şi degenerate, a Franţei care este patria revoluţiilor şi a tuturor ideilor şi curentelor imorale şi antisociale". În antiteză, elevilor li se tălmăcea că „Rusia este cea mai mare şi mai tare ţară din lume, că nicio altă ţară nu are ceva asemănător cu «Царь Пушка» şi «Царь Колокол» din Moscova şi că alte ţări, popoare şi seminţii (ca grecii, bulgarii, sârbii, românii, muntenegrenii, cehii ş.a.)

scăpate de sub jugul turcilor şi altora trăiesc numai prin mila, bunătatea, ajutorul şi răbdarea singuri stăpânitorilor ţari ai Rusiei şi ai pravoslavnicului popor rus”.

Totodată, profesorii disciplinelor menţionate nu ezitau să aducă ofense morale elevilor de etnie română, spunând că românii ar fi urmaşii tâlharilor exilaţi pentru faptele lor criminale din Roma şi Italia în Dacia, acum 18 veacuri. Referindu-se la acest aspect, Pelivan menţiona: „În manualul de geografie generală pentru şcolile secundare nu se vorbea despre România decât pe un spaţiu de 20–30 de rânduri. Tot aşa şi în manualul de istorie generală privitor la Istoria Românilor, ţin minte că profesorul Seminarului Teologic din Chişinău, Elefterie Eliseevici Mihalevici, la lecţii ne povestea că despre originea românilor există în ştiinţa istorică două teorii. După una, românii ar fi de origine ţigănească. Ca probă de verosimilitate a acestei teorii dânsul se referea la lăutarii ţigani din Basarabia, care spuneau într-adevăr că sunt români şi vorbesc româneşte”.

„După altă teorie, mai ştiinţifică, continuă Pelivan, românii ar fi urmaşii şi descendenţii tâlharilor exilaţi acum 18 veacuri pentru faptele lor criminale din Roma şi Italia în Dacia cucerită de împăratul Traian, după cum Rusia trimite hoţii săi şi elementele periculoase statului în Siberia. Despre limba moldovenească ni se spunea că este o limbă cu totul primitivă, limbă mojicească, vorbită numai de ţărani, proşti şi inculţi, limbă în care nu se putea exprima nicio idee abstractă sau mai înaltă, o limbă veche stricată, un fel de jargon amestecat cu cuvinte ruseşti, turceşti etc. Şi că limba moldovenească nu are nimic în comun cu limba românească... Tineretul nostru şcolar, încheia Pelivan, în majoritatea lui era aşa de convins de această axiomă încât nu-şi putea închipui că poate să existe în limba românească geometria, matematica, fizica, algebra..., adică ştiinţă şi literatură”.

Am putea admite că aprecierile lui Pelivan au la bază aversiunea sa faţă de sistemul ţarist de învăţământ [24].

În concluzie, menţionăm că predarea istoriei în instituţiile de învăţământ secundar din Basarabia, în a doua jumătate de secolului XIX–începutul secolului XX, are aceleaşi neajunsuri proprii conţinuturilor instrumentelor didactice din Occident axate pe cultivarea sentimentului patriotic.

Deşi un număr important din manualele şi cărţile de istorie din Imperiul Rus erau traduceri ale lucrărilor semnate de istorici germani, profesorul de istorie, punând un accent exagerat pe cultivarea sentimentului de dragoste şi devotament faţă de patrie, cultiva aversiune faţă de străini, în special faţă de polonezi, suedezi şi nemţi.

În pofida promovării învăţământului intuitiv, singura „metodă” de predare-învăţăre rămânea ca odinioară, cu rare excepţii, însuşirea mecanică a temelor şi învăţarea acestora pe dinafară. Mai mult, responsabilii din învăţământ au consemnat lipsa aptitudinilor de predare ale profesorilor de istorie, fie aceştia chiar absolvenţi ai instituţiilor de învăţământ superior cu profil pedagogic.

Elevii români din cadrul acestor instituţii de învăţământ, în special la lecţiile de istorie, au fost supuşi unei campanii sistematice de umilire şi discriminare, subliniindu-se absenţa originii latine a acestora atât în clasă, de către profesorii ruşi, cât şi în conţinuturile manualelor de istorie, fie acestea şi germane.

Note:

1. Ilie Gulica, *Discursul patriotic în literatura didactică franceză (1870–2008). Note de lectură pe marginea manualului Histoire / Geschichte. L'Europe et le monde depuis 1945*. În: *Contrafort*, 5 (163), mai, 2008, p. 8.
2. Dostoievski, *Crimă și pedeapsă*. Roman în șase părți, cu epilog. Versiune românească de Ion Covaci. Prefață de Albert Kovacz, București, Corint, 2014, p. 585.
3. И.Я. Данилевский, *Россия и Европа,* Москва, 2002, с. 234.
4. *La Russie et les peuples allogènes par Innorodetz. Avec une carte ethnographique de la Russie*, Ferd. Wyss, Editeur Berne, 1917, p. 38.
5. Ilie Gulca, *Discursul patriotic în literatura didactică franceză (1870–2008). Note de lectură pe marginea manualului Histoire / Geschichte. L'Europe et le monde depuis 1945*. În: *Contrafort*, 5 (163), mai, 2008, p. 8.
6. *Кишиневская областная впоследствии губернская нынь Первая Гимназия. Историко-статистический очерк за 75 летие ея существования (1833–1908 г.г.) составлен Законоучителем гимназии протоиерееемъ Н.В. Лашковымъ при участии преподователей Н.Д. Колева и И.П. Зеленева.* Кишинев. Типография Бессарабскаго Губернскаго Правления, 1908, с. 120-130.
7. *Arhiva Națională a Republicii Moldova* (în continuare *ANRM*), F. 156, inv. 1, d. 196, f. 1-3.
8. *Кишиневская областная впоследствии губернская нынь Первая Гимназия*... p. 120-130.
9. *ANRM*, F. 156, inv. 1, d. 196, f. 1-4.
10. *ANRM*, F. 1862, inv. 25, d. 327, f. 19-20.
11. Т.А. Крачун, *Развитие школы и педагогической мысли в Молдавии*, Кишинев, Лумина, 1985, с. 172.
12. *Кишиневская областная впоследствии губернская нынъ Первая Гимназия*... с. 175.
13. *Исторія Россіи.* Соч. Д. Иловайскаго. Ч. 2. Владимірскій періодъ. Москва. 1880 г., с. 1.
14. *ANRM*, F. 1862, inv.25, d. 256, f. 150-160.
15. Marc Ferro, *La Grande Guerre 1914–1918.* Prèface de Pierre Renouvin, membre de l'Institut, Editions Gallimard, 1969, p. 30-31.
16. *Учебник всеобщей истории с точки зрения культуры, сочинение Доктора Густава Цейса*, *Профессора Веймарской Гимназіи*. Переводъ И. Катаева.
17. http://www.e-reading.club/chapter.php/1035032/90/Gilferding_-_Istoriya_baltiyskih_slavyan.html.
18. *Учебник Всеобщей истории с точки зрения культуры. Сочинение Доктора Густава Цейса, профессора Веймарской Гимназии.* Перевод И. Катаева. Часть I. Древняя История. Выпуск Первый. Восточные Народы, Санкт-Петербург, Издание Товарищества Общественная польза, 1862. http://xn--90ax2c.xn--p1ai/catalog/000207_000017_RU_RGDB_BIBL_0000353664/viewer/
19. *Ibidem,* p. VII.
20. *Ibidem,* p. 15.
21. *Ibidem,* p. 18.
22. *ANRM*, F. 1862, inv. 25, d. 256, f. 150-160.
23. Кирил П. Яновский, *Воспоминания и мысли.* В: *Русский вестник*, август 1902, с. 732-735.
24. Ioan Pelivan, *Basarabia cea diferită de Rusia*. În: *Magazin istoric*, martie 2006, p. 20.

INSTRUIREA ARMENILOR DIN BASARABIA ŢARISTĂ (1812–1917)

Dr. Lidia PRISAC
Institutul Patrimoniului Cultural al AŞM

The education of armenians in Tsarist Bessarabia (1812–1917)
Summary
In this study, based on the archival sources and specilaty literature, the author present the principal aspects concerning education of the Armenians in the Tsarist Bessarabia (1812–1917). Thus, the author states that Armenians in Bessarabia were one of the most schools ethnic elements in the region. Their literacy rate being on the fourth place. The Armenian children education throughout the XIXth – beginning of the XXth centuries held both in parochial schools organized near Armenian churches, and in the primary and secondary set in Bessarabia since 1830. The education of the Armenian-Gregorian confession children in Bessarabia in most cases it was due to Armenian-Gregorian church and privat persons (true philanthropists) of the Armenian origin, who have contributed financially to support literacy and conduct of the educational activities. Nevertheless, the formation of the generations of Armenians in Tsarist Bessarabia took place in an intense process of Russification or ethnic assimilation sole criterion of identity preserving remaing the religious measure.

Studiul de faţă continuă şirul de observaţii şi reflecţii asupra comunităţii armeneşti din Basarabia [1], de data aceasta atenţia fiindu-ne focalizată pe relevarea gradului de alfabetizare al armenilor şi educării acestora în sistemul de instruire ţarist. Totodată, în acest context, urmează să dăm răspuns la întrebarea dacă armenii din Basarabia, unde se desfăşura un proces intens de asimilare a populaţiei prin politica de rusificare [2], au dispus de şcoli particulare sau posibilități de a învăţa în limba maternă.

Studiul a fost elaborat în baza literaturii de specialitate şi a documentelor inedite, depistate în fondurile Arhivei Naţionale a Republicii Moldova.

Investigațiile istorice mai vechi sau de ultimă oră referitoare la istoria Basarabiei țariste ne fac să constatăm inexistenţa unor preocupări în tematica armenilor și mai ales a instruirii acestora [3], cu toate că anume acestui grup etnic, deși neînsemnat numeric [4], i-a revenit un loc important în constituirea burgheziei comerciale [5].

Istoria armenilor dintre Prut și Nistru este în strânsă legătură cu evoluția Basarabiei, aflată timp de 105 ani (1812–1917) sub ocupația regimului imperial rus. În acest interval temporal, armenii și-au pus o amprentă inconfundabilă asupra ritmurilor dezvoltării socioeconomice a ținutului. Majoritatea armenilor s-au stabilit în regiune

îndeosebi după anexarea Basarabiei la Rusia, fiind atrași de privilegiile comerciale acordate în special negustorilor de autoritățile țariste [6].

Comunitatea armeană din Basarabia a reprezentat un element de civilizație și progres, deși evoluția ei în plan statistic a înregistrat variabile insignifiante. Astfel, conform catagrafiei oficiale a Imperiului Rus de la sfârșitul secolului XIX, numărul armenilor din totalul populaţiei Basarabiei de 1 935 412 persoane constituia 2 080 de persoane sau 0,1% [7].

Ținând cont de specificul îndeletnicirilor [8] armenii au locuit în cea mai mare parte orașele Basarabiei, populația cărora reprezenta un vădit mozaic etnic și era dominat la sfârșitul secolului al XIX-lea de vorbitorii limbii idiş (37,1%) și ai limbii ruse (24,4%) [9]. Potrivit indicilor recensământului imperial amintit, din totalul armenilor din Basarabia, 1 293 erau localizați în mediul urban, și anume în orașele Akkerman – 608, Chișinău – 369, Ismail – 93, Orhei – 70, Bender – 65, Bălți – 50, Cahul – 12, Hotin – 9, Chilia – 7, Bolgrad – 6 și Soroca – 4 [10].

Viața urbană a armenilor a presupus și un grad mai înalt de alfabetizare, graţie, în primul rând, ocupaţiei lor de bază. Negustoria sau activităţile economice determinau necesitatea nu doar a cunoştinţelor de scris şi citit, ci şi a celor de contabilitate. Oameni „umblați”, cunoscători ai teritoriilor apropiate, dar şi ale celor mai îndepărtate – armenii, de obicei, erau purtători a mai multor limbi: rusa, româna [11], inclusiv turca. Printre marii negustori armeni era frecvent numărul celor care vorbeau trei sau patru limbi. De exemplu, potrivit însemnărilor Societății de Istorie și Antichități din Odesa, la 1884, toți armenii de gen masculin care locuiau la Hâncești (în total 163 de persoane din restul populației de 3 876 de persoane) erau cărturari. Toate familiile în afară de câteva, vorbeau doar în turcă, citeau în rusă și turcă, iar pentru scris utilizau alfabetul armean [12].

Conform datelor statistice țariste, gradul de alfabetizare al armenilor în Basarabia sec. al XIX-lea era printre cel mai ridicat. În 1897, din numărul total al populației din Basarabia doar 15,6% erau știutori de carte, o situație mai bună, precum era de așteptat, exista în mediul urban, unde numărul acestora alcătuia 32,8% (42,8% din totalul populației urbane masculine și 22,3% din cel al populației feminine) [13]. Totuși, această valoare se dovedea a fi inferioară în raport cu datele înregistrate în restul imperiului (45,3%) [14].

Dintre reprezentanții grupurilor etnice din Basarabia cei mai instruiți, după cum se poate observa în tabelul de mai jos, s-au dovedit a fi germanii – 75,4%, urmați de greci – 66,6%, polonezi – 59,1%, armeni – 51,4%, ruși – 39,7% și evrei – 38,1%. Dacă e să comparăm știința de carte după sex, putem afirma că în mediul feminin întâietatea aparţinea nemţoaicelor şi polonezelor, urmate de grecoaice și armence. Ponderea știutoarelor de carte din grupurile etnice respective, după cum se poate observa, nu era cu mult inferioară reprezentanţilor sexului masculin. De exemplu, în mediul armenilor, coraportul ştiutorilor de carte femei-bărbaţi era de 1:1,5.

Nivelul de instruire al grupurilor etnice din orașele Basarabiei țariste

Grup etnic	În total		Instruiți în rusă				Instruiți în altă limbă			
	Sex masc.	Sex fem.	Sex masc.	%	Sex fem.	%	Sex masc.	%	Sex fem.	%
Evrei	53 652	55 413	19 287	35,9	10 209	18,4	7 278	13,5	3 656	6,6
Ruși	38 089	33 532	14 977	39,3	7 272	21,7	-	-	-	-
Ucraineni	23 953	22 261	6 057	25,3	1 205	5,4		-	-	-
Moldoveni	20 980	20 569	3 833	18,3	1 217	5,9	162	0,8	67	0,3
Bulgari	5 870	5 701	2 598	44,2	856	15,0	25	0,4	8	0,1
Polonezi	4 330	1 824	1 675	38,7	771	42,3	429	9,9	150	8,2
Germani	1 381	719	636	46,0	326	45,3	281	20,3	116	16,1
Greci	812	623	352	43,3	255	40,9	151	18,6	49	7,8
Armeni	**617**	**676**	**259**	**47,8**	**194**	**28,7**	**28**	**4,5**	**32**	**4,7**
Țigani	243	203	7	2,9	5	2,5	-	-	-	-
Belaruși	202	140	89	44,0	25	17,8	-	-	-	-

Sursa: *Первая всеобщая перепись*…, c. 97.

Spre sfârșitul secolului al XIX-lea, așa cum se poate remarca dintr-un alt tabel care urmează, instruirea se efectua practic în totalitate în limba rusă, doar foarte puțini erau cei care beneficiau de instruire într-o altă limbă decât rusa. De exemplu, dintre armenii localizați în mediul urban 76,5% erau instruiți în limba rusă și doar 9,2% într-o altă limbă.

Limba de instruire a grupurilor etnice

Grup etnic	În total știutori de carte					Persoane cu studii medii și superioare				%
	Ambele sexe	Sex masc.	%	Sex fem.	%	Sex masc.	%	Sex fem.	%	
Evrei	41 579	27 063	50,4	14 516	26,2	498	0,9	651	1,2	38,1
Ruși	28 462	18 503	48,6	9 959	29,7	3 526	9,3	2 687	8,0	39,7
Ucraineni	7 577	6 252	26,1	1 325	5,9	195	0,8	120	0,5	16,4
Moldoveni	6 733	4 773	22,7	1 960	9,5	778	3,7	676	3,3	16,2
Bulgari	4 304	2 949	50,2	1 355	23,8	326	5,5	491	8,6	7,2
Polonezi	3 638	2 507	57,9	1 131	62,0	403	9,3	210	11,5	59,1
Germani	1 583	1 041	75,4	542	75,4	124	9,0	100	13,9	75,4
Greci	956	594	73,1	362	58,1	91	11,2	58	9,3	66,6
Armeni	665	384	62,2	281	41,6	61	9,9	55	8,1	51,4
Belaruși	122	95	47,0	27	19,3	6	2,9	2	1,4	5,7
Țigani	12	7	2,9	5	2,4	-	-	-	-	2,7

Sursa: *Первая всеобщая перепись*…, c. 97.

Deși procentul mediu al știutorilor de carte din orașe întrecea de două ori același indiciu pentru Basarabia în ansamblu, el totuși era redus din cauza organizării sla-be a învățământului public, procesul instructiv decurgând, în mod obligatoriu, doar

în limba rusă. Acest lucru crea inclusiv reprezentanţilor grupurilor etnice minoritare dificultăți în procesul de obținere a studiilor [15].

Necesitatea şcolarizării în sistemul educaţional țarist a devenit acută când au intervenit schimbări legate de dezvoltarea comerţului intern şi extern, de începutul formării pieţei unice ruse, fapt care cerea în permanenţă funcţionari cărturari care ar fi avut un diapazon larg de cunoştinţe [16]. Prin aceasta și se explică tendinţa armenilor de a fi instruiți și de a-și trimite copiii la școală, chiar cu preţul de a „vorbi și gândi rusește” [17], adică cu preţul de a fi asimilaţi.

Pornind de la faptul că sistemul de învăţământ, după anexarea Basarabiei, era cadrat în special în limitele celui clerical şi mai puţin în limitele celui laic care era la faza iniţială de organizare [18], este lesne să deducem că instruirea armenilor se efectua pe lângă cele cinci biserici armeneşti (Akkerman, Ismail, Chişinău, Orhei și Hotin [19]) care se supuneau Eparhiei Armene instituite în Basarabia [20]. Aşa, la 8 august 1830, membrul Consiliului Bisericesc Armean din Chișinău, protopopul Alexandru Samuilov, cerea permisiunea Comitetului de Construcție al Chișinăului de a ridica în incinta ogrăzii Bisericii armenești Sf. Maica Domnului din Chișinău a unei case de piatră cu un singur etaj, în care, pe lângă încăperea destinată Conducerii duhovniceşti, urmă să fie amplasată și o şcoală preconizată pentru instruirea copiilor din categoria socială (privilegiată – s.n.) a armenilor, care urmau să fie instruiţi în limbile rusă şi armeană. Răspunsul Comitetului de Construcţie, precum că în ridicarea unei asemenea case impedimente nu există, a urmat pe 31 august a. a. (vezi Anexa, Documentul nr. 1).

Chiar dacă instruirea copiilor etnici armeni se efectua la începutul sec. al XIX-lea în perimetrul instituţiilor bisericeşti, totuşi trebuie să remarcăm că armenilor din Basarabia nu le-a reuşit, asemeni germanilor [21], să-și creeze propriul sistem de învăţământ primar şi secundar, deşi premise în acest sens au existat. Începând cu 14 noiembrie 1851, şeful Eparhiei Armene a Nahicevanului şi a Basarabiei, în scrisorile sale [22] adresate guvernatorului civil şi militar al Basarabiei, Pavel Ivanovici Fiodorov (28 august 1834 – 29 mai 1854) [23], punea problema deschiderii unor şcoli armeneşti în regiune, motivând prin faptul că în oraşele locuite de aceștia, din cauza sărăciei nu existau şcoli speciale în care s-ar educa tineretul armean. De aceea, şeful eparhiei armene venea cu rugămintea de a fi deschise în orașele locuite de armeni, chiar dacă nu a unor școli, cel puțin a unor clase armenești în cadrul școlilor parohiale și/sau județene, în care urmau să fie predate limba armeană și religia creştină de rit armeano-gregorian, asemenea celor care existau în alte eparhii armenești (vezi Anexa, Documentul nr. 2).

Îngăduirea de a fi deschise nu şcoli, ci clase de limbă armeană în instituţiile de învăţământ parohial unde locuiau armeni a urmat abia peste 32 de ani, la 11 ianuarie 1883, când guvernator civil și militar al Basarabiei era Modest M. Koniar (16 august 1881 – 30 iunie 1883).

Având în vedere modul în care a fost amânată cererea şefului Eparhiei Nahicevanului şi a Basarabiei privind deschiderea unor clase în vederea predării limbii armene și a religiei de rit armeano-gregorian, e lesne să deducem că regimul țarist

nu era interesat să susțină învățământul pe criteriu etnic [24]. Dimpotrivă, autorităţile ţariste insistau asupra faptului ca prin intermediul învăţământului să aibă loc procesul de rusificare şi includere a populaţiei în sistemul de guvernare ţarist indiferent de apartenenţa etnică a acestea [25].

În pofida vicisitudinilor, graţie faptului că populaţia de origine armeană ocupa un loc social privilegiat în Basarabia şi provenea din categoria bogată a societăţii, unele școli, destinate copiilor de rit armeano-gregorian, au fost deschise în special la inițiativa unor persoane particulare. Astfel, conform testamentului din 19 iulie 1815, lăsat de către Manuc-Bey, fiul său Murat şi urmaşii acestuia trebuiau să ridice în apropiere de biserică (la Hânceşti – s.n.) o casă solidă din piatră în scopul instruirii a 30 de băieţi de rit armeano-gregorian proveniţi din categoria pauperizată a armenilor. Acestora trebuia să li se transmită gratuit cunoştinţe în două limbi (în armeană şi în limba guvernării existente). Pentru construcţia acestei şcoli urmau să fie cheltuite 25 000 de lei. Salariul şi cheltuielile de întreţinere a celor doi învăţători care urmau să instruiască copiii trebuiau să fie achitate din veniturile moşiilor pe care le deţinea în posesie Manuc-Bey [26]. Ulterior, potrivit informației furnizate de aceeași Societate de Istorie şi Antichităţi din Odesa, aflăm că până în 1897, în localitatea Hânceşti a existat o școală particulară [27] care era întreţinută exclusiv din sursele financiare ale fiului lui Manuc-Bey, Murat, iar din 1870 au început să funcţioneze două şcoli, una de două clase pentru băieți și alta, de o clasă, pentru fete [28].

Printre reprezentanții armeni din Basarabia țaristă au existat și persoane care ofereau subvenții financiare (în formă de burse) pentru educarea copiilor de confesiune armeano-gregoriană [29]. De exemplu, conform testamentului din 19 aprilie 1904, moșierul de origine armeană de la Orhei, Boris F. Bogdasarov [30], a decis să acorde două burse de studii pentru cei mai săraci elevi de confesiune armeano-gregoriană (vezi Anexa, Documentul nr. 3).

Potrivit testamentului, Gimnaziul de Băieți „Împăratul Alexandru I" din Chișinău [31] urma să primească în posesie 10 000 de ruble (41/2 din obligațiile Băncii de zemstvă a Guberniei Herson) care erau depozitate la Trezoreria Chișinăului. Banii urmau să intre în posesia gimnaziului în formă de fonduri speciale. Procentele din acești bani (5%, potrivit legii din 20 mai 1885) urmau să fie oferite în proporție egală celor mai săraci doi elevi din gimnaziu de confesiune armeano-gregoriană. În cazul în care elevi de acest fel nu existau, bursele urmau să fie oferite altor doi elevi de confesiune ortodoxă, cu obligația să aibă comportament satisfăcător și performanțe academice. Beneficiarii burselor urmau să poarte titulatura de *bursieri ai lui Boris Feodorovici Bogdasarov* și puteau păstra finanțarea doar până la finalizarea cursurilor gimnaziale.

Alegerea bursierului urma să se efectueze de Consiliul pedagogic al gimnaziului în acord cu moștenitorii lui B.F. Bogdasarov, în cazul în care aceștia erau prezenți la ședință. Prin comunul acord al aceluiași Consiliu pedagogic și al urmașilor lui B.F. Bogdasarov, în cazul în care erau la fața locului, bursierului putea să i se sisteze finanțarea studiilor, dacă acesta nu înregistra performanțe cuvenite la învățătură, comportamentul lăsa de dorit sau era asigurat financiar. Dacă bursierului, indiferent de motiv, i se retrăgea bursa până la finalizarea cursurilor gimnaziale, atunci finanțarea era

transferată unui alt elev, care întrunea criteriile de confesiune, succese la învățătură, comportament exemplar și neasigurarea financiară. Bursele nu impuneau vreo obligație din partea deținătorilor acestora. Într-un final, așa cum arată documentele, banii preconizați pentru finanțarea studiilor celor doi elevi de confesiune armeano-gregoriană urmau să ajungă în posesia Gimnaziului, începând cu 9 aprilie 1913.

Exemplele expuse confirmă încă o dată faptul că armenii au fost susținători fideli ai învățământului și timp de secole au efectuat investiții importante în instruirea urmașilor lor.

Mai mult decât atât, ultimul exemplu relevă faptul că copii de confesiune armeano-gregoriană frecventau nu doar școlile parohiale, ci și cele de stat (primare și secundare) care au fost înființate în Basarabia în anii ’30 ai sec. XIX [32], când guvernul rus a aprobat un set de măsuri *Cu privire la înfiinţarea şcolilor în regiunea Basarabia* [33].

După confirmarea, pe 19 noiembrie 1864, a *Regulamentului cu privire la licee,* când au fost puse bazele învățământului laic secundar în Imperiul țarist pentru toate stările sociale şi confesiunile religioase, în liceele din Basarabia își puteau continua studiile și copii de confesiune armeano-gregoriană. Însă, având în vedere că taxa de studii era mare, în aceste instituții de studii medii puteau învăţa doar copiii din familii înstărite [35].

Așa, în 1864, când a fost deschis *Liceul de fete nr. 1* din Chișinău – considerat, ulterior, drept unul dintre cele mai prestigioase instituții de învățământ din Basarabia [36], contingentul lui atingea 185 de eleve, dintre care 128 (69,2%) erau fiice de dvoreni, 32 (17,3%) erau fiice de negustori, 15 (8,1%) – fiice de mici-burghezi, 10 (5,4%) – alte categorii [37]. După aspectul etnic, de exemplu, în acest liceu, la 1869, își făceau studiile 85 de rusoaice, 26 de moldovence, 18 poloneze, 18 evreice, 15 grecoaice, 10 bulgăroaice și 3 armence [38]. În liceele pentru băieți era înregistrată aceeași situație.

Trebuie de remarcat faptul că în liceele din Chișinău profesau și cadre didactice de origine armeană. De exemplu, în anul 1914 în învățământul mediu erau incadrați Ana N. Zaharianov, profesoară de clasele pregătitoare la Gimnaziul de Băieți „Nicolae I”; Grigorii I. Ohanov, profesor de jurisprudență la Gimnaziul de Băieți instituit de G.A. Simakov; Artemii A. Zaharianov, profesor la Gimnaziul de Zemstvă pentru Fete nr. 1 şi Gimnaziul pentru Fete Z. V. Remeza [39]. Ulterior, aceștia vor face parte din colectivul profesoral al Liceului particular mixt armenesc din Chișinău [40].

Datorită faptului că în Basarabia ţaristă nu au existat instituții de învățământ superior, tânăra generație, printre care şi armenii, după absolvirea şcolilor medii secundare aveau posibilitatea să-și continue studiile la universitățile din Moscova (1755), Sankt Petersburg (1819), Kiev şi Odesa (1864) [41]. De exemplu, în 1885, viitorul inginer gubernial al Filialei de construcție din Basarabia, Alexandru Meliksedekovici Asvadurov (Alexan Melkisetikov Astvațadurean) a finalizat ciclul complet de studii la Institutul de Inginerie Civilă a împăratului Nicolae I [42]. Un alt armean, Ieremia Merzianov, urmaşul familiei nobiliare nerecunoscute Diloglan-Merzianov [43], la 3 iulie 1913, a solicitat Adunării Deputaților Nobilimii din Basarabia o adeverinţă în intenţia de a urma studiile la Universitatea Imperială din Moscova [44].

Astfel, la finele acestui discurs, în baza izvoarelor de arhivă și a literaturii de specialitate, putem conchide că armenii din Basarabia țaristă au fost unul din elementele etnice cele mai școlite în regiune, rata alfabetizării lor plasându-se pe al patrulea loc. Educarea copiilor de origine armeană pe tot parcursul sec. XIX – începutul sec. XX a avut loc atât în școlile parohiale organizate pe lângă bisericile armenești, cât și în cele primare și medii secundare laice, instituite în Basarabia începând cu anii ’30 ai sec. XIX Instruirea copiilor de confesiune armeano-gregoriană din Basarabia în cele mai dese cazuri s-a datorat bisericii armeano-gregoriene și persoanelor particulare (adevărați filantropi) de origine armeană, care și-au adus contribuția financiară în susținerea științei de carte și desfășurarea acțiunilor instructiv-educative. Cu toate acestea, formarea generațiilor de armeni în Basarabia țaristă a avut loc într-un intens proces de rusificare sau asimilare etnică, unicul criteriu de conservare a identității rămânând cel religios.

Anexă

Documentul nr. 1

Выписки из протоколов заседаний Кишиневского строительного комитета о прошении члена Кишиневского армянского Духовного правления протоиерея А. Самуилова разрешения для постройки внутри ограды Кишиневской Соборной Свято-Успенской армянской церкви помещения Духовного правления и училища для детей армянского сословия

август 1830 г. г. Кишинев

1830 г. августа 8 дня в заседании Кишиневского Строительного Комитета слушали прошение Кишиневского Армянского Духовного Правления члена, протоиерея Артемия Самуилова, 7-го сего августа в комитет поданное, в коем прописывается: что внутри оградı Кишиневской Соборной Свято-Успенской Армянской церкви предполагается выстроить каменный об одном этаже дом, для помещения в оном духовного правления и училища для детей армянского сословия на российском и армянском диалектах преподаваемого. Хотя же город Кишинев на план еще не снят, в каковом виде оный должен застраиваться, но как церкви везде при планировке городов от ломки изымаются, просит на означенную постройку каменного дома выдать ему позволительное свидетельство. Определили: с прописанием вышеизложенного, предписать городовому архитектору Гаскету обще с членом сего комитета Кузнецовым, дабы они освидетельствовав церковное здешней Соборной Свято-Успенской Армянской церкви место, на котором проситель предполагает выстроить внутри ограды каменный об одном этаже для изъясненного предмета дом, изложили свое мнение, можно ли просителя протоиерея Самуилова допустить к вышеупомянутой постройке каменного дома или нет и по каким уважительным причинам.

* * *

1830 г., августа 31 дня... Кишиневский Строительный Комитет определил: как из рапорта городового архитектора Гаскета и члена сего комитета Кузнецова от 19-го сего августа № 93 явствует, что по предварительном ими освидетельствовании церковного Соборной Свято-Успенской Армянской церкви места, на котором член Кишиневского Армянского правления протоиерей Артемий Самуилов предполагает построить каменный об одном этаже дом для помещения в оном Армянского духовного правления и училища для детей, и оказалось: что место сие состоит на проектированном в 30 день апреля прошлого 1825 г. плане и что к постройке такового со стороны Комитета препятствия никакого не имеется: а потому просителю... члену Армянского Духовного Правления протоиерею Самуилову выдать из комитета просимое свидетельство.

Sursa: Документ № 5, în Из истории армяно-украинских, венгерских и молдавских отношений (Сборник статей и материалов) / Карен Хачатрян, Ованес Алексанян, Ереван, Институт Истории, 2012, с. 192-193.

Documentul nr. 2

Переписка с Нахичеванским и Бессарабским Армяно-Григорианским Епархиальным начальником об открытии армянских училищ в Бессарабской области

Нахичеванский и Бессарабский
Армяно-Григорианский
Епархиальный
Начальник
14 ноября 1851 г.

Ваше Превосходительство,
Милостивый государь,
Павел Иванович [45]

г. Кишинев

В городах населенных армянами в Бессарабской области по бедности их не имеется особых училищ для образования армянского юношества.

Ревнуя к благу верной мне епархии но, не имея никаких способов и средств со стороны армянских обществ к содержанию по городам Бессарабской области особых для сего училищ я принимаю смелость обратится к Вашему Превосходительству и покорнейше просить о представительстве Вашею к открытию классов армянского языка в уездных и приходских училищах Бессарабской области в тех местах, где армяне имеют жительство с определением учителей и законоучителей армянского исповедания на тех правилах, какие существуют и в других армянских епархиях, и о последующем покорнейше прошу почтить уведомлением.

С чувством истинного Высокого почитания и
Совершенной преданности имею честь быть
Вашего Превосходи покорнейший
слуга и богомолец
/semnătura/

* * *

11 января 1883

Ответ Нахичеванскому и Бессарабскому Армяно-Григорианскому Епархиальному начальнику касательно разрешения открытия в учебных приходских училищах классов армянского языка в тех местах, где армяне имеют жительство.

Sursa: ANRM, F. 2, I. 1, D. 5671, f. 1-7.

Documentul nr. 3

Выписка из дела об учреждении двух стипендий для выдачи беднейшим ученикам Армяно-Григорианского вероисповедания согласно духовному завещанию покойного Богдасарова Б.Ф.

Выписка из духовного завещания умершего Бориса Федоровича Богдасарова о благотворительных распоряжениях:

Девятое. Обязываю жену мою Антонину (Антарам) Богдасарову [46] внести десять тысяч рублей в одну из правительственных мужских гимназий города Кишинева на учреждение двух стипендий для выдачи беднейшим ученикам Армяно-Григорианского вероисповедания;

Десятое. На похороны мои должно быть израсходовано три тысячи рублей, а также должно быть роздано бедным триста шестьдесят рублей, но прошу моих наследников никаких обедов не устраивать.

Верно: За секретаря при Прокуроре Кишиневского Окружного Суда (подпись).

* * *

На основании Высочайшего повеления от 19 апреля 1904 года
Утверждаю
Попечитель Одесского Учебного Округа

6 июля 1913 г.

Положение

О двух стипендиях Бориса Феодоровича Богдасарова при Кишиневской Императора Александра 1-го Благословенного гимназии.

1) На проценты с капитала в десять тысяч рублей, завещанного Борисом Феодоровичем Богдасаровым, учреждается при Кишиневской Императора Александра 1-го Благославенного гимназии две стипендии имени жертвователя.

2) На означенный капитал приобретаются процентные бумаги, правительственные или гарантированные правительством, которые должны храниться в Кишиневском Казначействе в числе прочих пожертвованных капиталов и составлять собственность гимназии, оставаясь навсегда неприкосновенными.

3) Проценты со стипендиального капитала, в зависимости от них величины, за вычетом из них, согласно закону от 20 мая 1885 года, 5-процентного купонного налога, видаются в равных долях двум беднейшим ученикам гимназии армяно-григорианского вероисповедания, если же таковых не окажется, то православного вероисповедания, одобрительного поведения и успевавшим в науках. 4) Пользующиеся стипендиями воспитанники именуются стипендиатами Бориса Феодоровича Богдасарова.

5) Выбор стипендиата производится Педагогическим Советом гимназии по соглашению с наследниками Бориса Феодоровича Богдасарова, если таковые окажутся на лицо в г. Кишиневе.

6) Стипендиаты сохраняют за собою стипендию только до окончания гимназического курса.

7) Педагогический Совет, по соглашению с наследниками Бориса Феодоровича Богдасарова, имеет право лишать стипендиата стипендии, если найдет такового малоуспевающим в науках, неодобрительного поведения или материально обеспеченным.

8) Если стипендиат, по каким-либо причинам, будет лишен стипендии, до окончания курса гимназии, то стипендия передается другому лицу, но при непременном удовлетворении изложенного в § 3 сего положения требования относительно вероисповедания, успехов, поведения и материального обеспечения ученика.

9) Стипендии не налагают на стипендиатов никаких обязательств.

10) Могущие образоваться остатки от процентов с капитала причисляются к капиталу, для чего на них покупаются процентные бумаги для увеличения капитала и размеров стипендии.

Подпись.

* * *

г. Кишинев
Апреля 1 дня, 1913 г.

Коллежскому Секретарю Йвану Борисовичу Богдасарову

Препровождая при сем проект положения о 2-х стипендиях имени покойного отца Вашего Бориса Феодоровича Богдасарова при Кишиневской Императора Александра I Благословенного гимназии, имею честь покорнейше просить Вас, Милостивый государь, по рассмотрении сего проекта, совместно с другими душеприказчиками покойного Б.Ф. Богдасарова, не отказать возвратить мне его с отзывами г. г. душеприказчиков для представления г. попечителю Одесского Учебного округа на утверждение.

Директор Кишиневской Императора Александра 1-го
Благославенного гимназии.

* * *

Его Превосходительству Господину Директору Кишиневской Императора Александра 1-го Благославенного гимназии Коллежского Секретаря Йвана Борисовича Богдасарова

Заявление

Согласно духовному завещанию покойного отца моего Бориса Феодоровича Богдасарова, утвержденному Кишиневским Окруженным Судом, и воле матери моей, Антонины Карповны Богдасаровой, мною приобретены на завещанный отцом капитал в сумме 10.000 рублей 41/2 облигации Земского Банка Херсонской Губернии с купонами 1-го сентября 1913 г. на номинальную сумму 11.800 рублей, каковые облигации внесены в Кишиневское Казначейство для зачисления их в § 5 ст. 4 специальных средств вверенной Вашему Превосходительству гимназии для учреждения при ней двух стипендий имени покойного отца моего. Упомянутую квитанцию Казначейства за № 2668 и счет Русского для Внешней Торговли Банка от 22 марта 1913 года по приобретению облигаций при сем прилагаю.

Коллежский Секретарь (Богдасаров),

г. Кишинев
Марта 27 дня, 1913 г.

* * *

Настоящее отношение, с проектом положения о стипендиях моего отца Бориса Феодоровича Богдасарова, с каковым проектом я и моя мать вполне согласны, имею честь возвратить Его Превосходительству Господину Директору Кишиневской 1-й Мужской Гимназии на дальнейшее распоряжение.

Апреля 9 дня, 1913 г.

Sursa: Документ № 14, în: Из истории армяно-украинских, венгерских и молдавских отношений (Сборник статей и материалов) / Карен Хачатрян, Ованес Алексанян, Ереван, Институт Истории, 2012, с. 204-207.

Note:

1. Lidia Prisac, Ion Xenofontov, *The Armenian Community in the Republic of Moldova: Demographic, Cultural, and Religious Aspect*. In: *Armenians in Post-Socialist Europe*, Konrad Siekierski, Stefan Troebst (Eds.), Köln, Böhlau, 2016, p. 89-106; Lidia Prisac, *Strada Armenească din Chişinău – reconstituire istorică şi identitate urbană*. În: *Identitățile Chişinăului*. Ediția a III-a, Chişinău, Pontos, 2016, p. 226-238; С. Бакалов, Л. Присак, А. Магалян, *Представители армян в среде молдавского боярства и бессарабского дворянства (Документы, касающиеся генеалогии рода Лебедевых).* В: *Историко-Филологический Журнал* (Պատմա-բանասիրական հանդես), Ереван, 2015, №. 3, с. 251-274; Sergiu Bacalov, Lidia Prisac, *Nobili de origine armeană în Basarabia țaristă: genealogia familiei Lebedev*. În: Țara Bârsei, Revistă de cultură a Muzeului *„Casa Mureșenilor”*, Brașov, Editura Tipotex, 2015, anul XIV (XXV), nr. 14, p. 115-122; Lidia Prisac, *Migraţia armenilor în spaţiul românesc dintre Prut şi Nistru: premise şi direcţii (sec. XI–XIX)*. În: *Materialele conferinţei*

ştiinţifice a tinerilor cercetători Istorie şi Societate: de la tradiţional la modernitate, Ediţia a VII-a, 25 aprilie 2013, Chişinău, 2013, p. 315-327; Lidia Prisac, *Evoluţia demografică a comunităţii armene în spaţiul actual al Republicii Moldova*. În: *Buletin ştiinţific al tinerilor istorici. Materialele conferinţei ştiinţifice internaţionale anuale a tinerilor cercetători 2012*. Serie nouă. Vol. 1 (6), Chişinău, 2013, p. 338-346; Lidia Prisac, Sergiu Bacalov, *Contribuţii la istoria neamului de origine armeană Muraciov (Muratov)*. În: *Studii de arhondologie şi genealogie*, vol. 1, Chişinău, 2013, p. 220-227 etc.
2. Anton Moraru, *Istoria românilor*, Chişinău, 1995, p. 30.
3. Ion Jarcuţchi, *Aspecte din istoria învăţământului public din Basarabia şi Transnistria (sec. XIX – înc. sec. XX)*. În: *Revista de istorie a Moldovei*, 1992, nr. 1, p. 66-79; Nichita Adăniloae, *Învăţământul în Sudul Basarabiei între anii 1857–1878*. În: *Revista istorică*, Bucureşti, 1993, nr. 9-10, p. 893-901; Nicolae Creţu, *Unele consideraţii asupra dezvoltării învăţământului în Basarabia sec. al XIX-lea*. În: *Tyragetia*, *Anuarul Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei*, Chişinău, 1999, nr. VIII, p. 217-222; Nicolae Creţu, *Structura şi organizarea învăţământului în Basarabia (1870–1918)*. În: *Caiete de istorie*, 2003, nr. 4, 2003, p. 7-12; Diana Eţco, *Învăţământul din Basarabia în I jumătate a sec. XIX-lea*. În: *Caiete de Istorie*, 2003, nr. 4 (8), p. 5-11; Tatiana Chicaroş, *Evoluţia învăţământului liceal din Basarabia sub dominaţia ţaristă (1833–1917)*. În: *Tyragetia*, *Anuarul Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei*, Chişinău, 2008, nr. II, 2008, p. 273-284; Angela Neamţu, *Consideraţii asupra învăţământului primar din coloniile germane pe teritoriul Basarabiei (1812–1914)*. În: *Revista de Istorie a Moldovei*, 1997, nr. 1-2, p. 48-55; Ion Chirtoagă şi Valentina Chirtoagă, *Mărturii despre învăţământul primar în coloniile germane din Basarabia (sec. al XIX-lea – începutul sec. al XX-lea)*. În: *Tyragetia, Anuarul Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei*, Chişinău, 1999, nr. VIII, p. 223-224; Valentina Chirtoagă, *Învăţământul în colonia germană Arţiz în sec. XIX – începutul sec. XX*. În: *Tyragetia, Anuarul Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei*, Chişinău, 2003, nr. XII, p. 175-180 etc.
4. Lidia Prisac, *Evoluţia demografică a comunităţii armene în spaţiul actual al Republicii Moldova*. În: *Buletin ştiinţific al tinerilor istorici. Materialele conferinţei ştiinţifice internaţionale anuale a tinerilor cercetători 2012.* Serie nouă. Vol. 1 (6), Chişinău, 2013, p. 338-346.
5. Valentin Tomuleț, *Elite ale burgheziei basarabene: negustorii angrosiști armeni și greci (1812–1868)*. În: *Basarabia în sistemul economic și politic al Imperiului Rus (1812–1868*): *Studii* / Valentin Tomuleț, Chișinău, Cardidact, 2012, p. 290-317; Е. М. Подградская, В. Н. Томулец, *Торговая деятельность армянских купцов в Бессарабии в первой трети XIX века*. В: *Из истории армяно-украинских, венгерских и молдавских отношений (Сборник статей и материалов)* / Карен Хачатрян, Ованес Алексанян, Ереван, Институт Истории, 2012, с. 86-95.
6. Valentin Tomuleț, *Noi opinii privind dezvoltarea comerțului Basarabiei în prima jumătate a sec. al XIX-lea*. În: *Basarabia în sistemul economic*…, p. 165-166.
7. *Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г.* III. Бессарабская губерния, Санкт-Петербург, Издание Центрального Статистического Комитета Министерства Внутренних Дел, 1905, с. 2-3.
8. Din punct de vedere social, masa predominantă a armenilor din Basarabia o constituiau negustorii, urmați de nobilime, apoi de meșteșugari. Foarte puțini dintre ei practicau cultivarea pământului și creșterea cerealelor.

9. Irina Livezeanu, *Cultură și naționalism în România Mare 1918–1930*, București, Humanitas, 1998, p. 112.
10. *Первая всеобщая перепись населения* ..., с. 2-3.
11. Pe parcursul dominației țariste, în mediul urban din Basarabia s-au produs mutații etnolingvistice ca urmare a rusificării efectuate prin intermediul școlii și structurii administrative. Pe măsură ce rusificarea se extindea asupra sistemului de învățământ, spre 1868, când nu a mai rămas nicio școală moldovenească în regiune, limba română a dispărut și din administrație. Vezi: Ștefan Ciobanu, *Cultura românească în Basarabia sub stăpânire rusă*, Chișinău, 1923, p. 126, 131, 150-158, 172-175; Ion Nistor, *Istoria Basarabiei*, Ed. a III-a, Cernăuți, Glasul Bucovinei, 1923, p. 373; Alexandru Boldur, *Istoria Basarabiei*, Bucureşti, 1992, p. 465. Totodată, cu cât reprezentanții altor etnii înaintau pe linie socială, cu atât mai mult erau supuşi rusificării. Vezi: Dinu Poştarencu, *Ştiinţa de carte în mediul românesc basarabean*. În: *Enciclopedica. Revista de istorie a ştiinţei şi studii enciclopedice*, 2014, nr. 1-2 (6-7), p. 18-24.
12. В. Бырлэдяну, *Армяне Бессарабии во второй половине XIX века (По материалам Одесского общества истории и древностей 1884 г.).* В: *Из истории армяно-украинских, венгерских и молдавских отношений*…, с. 164.
13. Indicele cel mai înalt al știutorilor de carte a fost înscris în capitala guberniei – Chișinău. Vezi: *Первая всеобщая перепись...*, с. 1, 13.
14. Basarabia se afla pe poziţia a 45-a din cele 50 de provincii ale părții de vest a Imperiului Rus. А.Г. Рашин, *Население России за 100 лет*, Москва, Госстатиздат, 1956, с. 297.
15. Dinu Poştarencu, *op. cit.*, p. 19.
16. Tatiana Chicaroş, *op. cit.*, p. 276.
17. Р. Орбинский, *Очерк производительных сил в Бессарабской губернии*, Санкт-Петербург, 1884, с. 17.
18. Nicolae Creţu, *Unele consideraţii…*, p. 219.
19. Arșavir Toramanean indică pentru anul 1809, în spațiul dintre Prut și Nistru, 5 biserici armenești. Vezi: Аршавир Тораманян, *Из истории строительной деятельности армян в Молдавии*, Москва, Внешторгиздат, 1991, с. 201. În urma studiilor întreprinse credem că numărul bisericilor armenești pe parcursul secolului al XIX-lea în Basarabia se majorează, deoarece acestea apar inclusiv la Hâncești, Căușeni, Tighina, Bălți, Orhei etc.
20. Încă în contextul războiului ruso-turc (1806–1812), când nici pe departe nu se cunoşteau rezultatele finale ale conflagraţiei, în 1809, pentru conducerea spirituală a armenilor din teritoriile româneşti, printr-un ucaz al țarului Alexandru I a fost organizată Eparhia armeană a Moldovei şi Valahiei cu rang de episcopie. În fruntea acesteia a fost învestit Grigor Zaharean, candidatură susţinută atât de comandantul militar rus, general-feldmareşalul A.A. Prozorovski, cât şi de mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni. Alegerea acestei candidaturi n-a fost deloc întâmplătoare, deoarece, pe deoparte, acesta era originar din Akkerman, pe de altă parte, aşa cum o demonstrează faptele şi activitatea lui anterioară, era puţin zis loial conducerii ţariste. Urmând dispoziţiile autorităţilor imperiale, episcopul Grigor a plecat în iunie 1809 la Iaşi, unde a şi fost stabilit sediul noii eparhii. Activitatea acestei instituţii însă n-a fost de lungă durată, deoarece odată cu încheierea păcii de la Bucureşti (1812), Grigor Zaharean a fost nevoit să se retragă de la Iaşi la Chişinău, unde s-a stabilit centrul noii eparhii armene, cea a Basarabiei (din rusă – Бессарабская армянская епархия – *n.n.*). Ulterior, după moartea lui Grigor (1827), dar şi după războiul ruso-turc din 1828–1829, când la Rusia a fost alipită o

parte din teritoriile ce includeau în sine şi hanatele Erevanului şi Nahicevanului, la 30 aprilie 1830, conform ucazului ţarului Nicolai I, prin care se aducea la cunoştinţă că, în urma creşterii considerabile a numărului armenilor în oraşele Nahicevan, Grigoriopol, Carasubazar (Belogorsk) şi în cele din sudul Rusiei şi Basarabiei, pentru o ocârmuire mai benefică a confesiunii, se constituia Eparhia Nahicevanului şi a Basarabiei. În fruntea acesteia a fost numit Arhiepiscopul Nerses (1828–1843), una din cele mai influente figuri ale mişcării de eliberare naţională a armenilor. Astfel, Biserica armeano-gregoriană din Basarabia forma în Rusia una din cele şase eparhii existente – a Erevanului, a Carabahului, a Georgiei, a Şemahinului, a Nahicevano-Basarabiei şi a Astrahanului. Episcopul acestei eparhii depindea de Patriarhul din Ecimiadzin – Supremul Catolicos al tuturor armenilor. Definitivarea statutului acestei instituţii bisericeşti în cadrul Imperiului Rus a avut loc la 11 martie 1836, odată cu intrarea în vigoare a *Regulamentului cu privire la Biserica Armeano-Gregoriană din Imperiul Rus* care de fapt a constituit norma legală a evoluţiei relaţiilor dintre Biserica armeană şi Imperiul Ţarist pe parcursul sec. XIX – înc. sec. XX. În conformitate cu acest Regulament, Bisericii Armeano-Gregoriene i se acorda o structură de conducere autonomă. Conducerea supremă a acesteia aparţinea Catolicosului, care-şi avea reşedinţa la mănăstirea Ecimiadzin din cuprinsul Rusiei. Catolicosul era considerat capul spiritual al tuturor celor care practicau confesiunea armeano-gregoriană. Şefii celor 6 unităţi eparhiale erau numiţi sau destituiţi din rândurile demnitarilor bisericeşti ai confesiuni armeano-gregoriene direct de către împărat. Aceştia erau obligaţi să depună jurământ de credinţă faţă de puterea imperială la începutul numirii lor. În ajutorul şefilor eparhiali pentru conducerea unităţilor încredinţate erau înfiinţate vicariatele şi consistoriile. Ultimele erau constituite în fiecare eparhie şi erau conduse de către şeful eparhial, în care mai intrau inclusiv arhimandritul şi trei reprezentanţi ai preoţimii albe. Printre funcţiile consistoriului intra şi supravegherea nemijlocită a preoţimii, buna funcţionare a unităţilor bisericeşti, adică a parohiilor, şi a instituţiilor educaţionale bisericeşti, unele din problemele de ordin juridic ş.a. În parohii erau numiţi preoţi care aveau aceleaşi drepturi şi obligaţii ca şi semenii lor din cadrul Bisericii Ortodoxe Ruse. Şi ceea ce era de fapt mai important, conform Regulamentului din 1836, puterea laică avea dreptul şi posibilitatea şi a controla din punct de vedere administrativ şi politic Biserica Armeano-Gregoriană, fapt ce-i permitea puterii imperiale intervenţia în orice moment în treburile interne ale acestei instituţii religioase. Ion Gumenâi, *Evoluția comunității armenești din Basarabia în contextul politicii confesionale a Imperiului Rus de la anexare la formarea Episcopiei Basarabiei și Nahicevanului*. În: *Retrospecţii medievale: in honorem Professoris emeriti Ioan Caproșu* / ed.: Victor Spinei, Laurențiu Rădvan, Arcadie M. Bodale, Iași, Editura Universității „Al.I. Cuza", 2014, p. 276, 287-289. Vezi şi: Дж. С. Фаньян, *Григор Захарян в Молдове*. В: Историко-филологический журнал, 1976, № 3, с. 187; В. С. Дякин, *Национальный вопрос во внутренней политике царизма (XIX – начало XX вв.)*, Санкт-Петербург, 1998, с. 752–753; В.А. Кумпан, Е.Н. Кумпан, *Этноконфессиональная политика в отношении армян на Северо-Западном Кавказе в контексте российско-турецких отношений второй половины XIX в*. В: *Армяне Юга России: история, культура, общее будущее,* Материалы Всероссийской научной конференции, 30 мая – 2 июня 2012 г., Ростов-на-Дону, Издательство ЮНЦ РАН, 2012, с. 67; Lidia Prisac, *Suprimarea Bisericii Apostolice Armene în RSS Moldovenească (1940/1944–1991)*. În: *Prezentul comunismului: memorie culturală şi abordări istoriografice*, Claudia-Florentin Dobre,

Valeriu Antonovici (Ed.), Oradea, Editura Ratio et Relevatio, 2016, p. 190; О. С. Алексанян, *Армяне и армянская церковь в Молдавии*. В: *Из истории армяно-украинских, венгерских и молдавских отношений…*, с. 171.

21. Coloniştii germani au fost unicii care au reuşit să creeze un sistem de învăţământ primar şi secundar bine pus la punct. Chiar de la momentul stabilirii lor în Basarabia (1814), între 1814 și 1817 ei au deschis școli primare în Kulm, Tarutino, Klastitz, Borodino, Berezino, Maloiaroslaveț (Wittemberg), Katzbach, Arțizul Vechi, Brienne, Sarata, Teplitz. Cel mai interesant e că predarea în aceste școli se efectua în exclusivitate în germană, limba rusă fiind impusă abia în a doua jumătate a secolul XIX. A se vedea: Ion Chirtoagă, Valentina Chirtoagă, *Mărturii despre învăţământul primar în coloniile germane din Basarabia (sec. al XIX-lea – începutul sec. al XX-lea)*. În: *Tyragetia, Anuarul Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei*, Chişinău, 1999, nr. VIII, p. 223-224; Valentina Chirtoagă, *Învăţământul în colonia germană Arţiz în sec. XIX – începutul sec. XX*. În: *Tyragetia, Anuarul Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei*, Chişinău, 2003, nr. XII, p. 175-180; Valentina Chirtoagă, *Unele considerații privind evoluția culturii în localitățile etnicilor germani din Basarabia în sec. XIX – înc. sec. XX*. În: *Revista de etnologie și culturologie*, vol. IV, Chișinău, 2008, p. 95-98; Ute Schmidt, *Basarabia. Coloniștii germani de la Marea Neagră*, Chişinău, Cartier, 2014, p. 145-166. A se vedea şi: *Немцы Украины, Крыма и Бессарабии*, pe http://www.geschichte.rusdeutsch.ru/17/39 (accesat pe 5.09.2016).
22. *Arhiva Naţională a Republicii Moldova* (în continuare *ANRM*), F. 2, I. 1, D. 5671, f. 1-7.
23. Lista guvernatorilor civili şi militari ai Basarabiei a se vedea în: *Republica Moldova: ediţie enciclopedică*, Chişinău, Institutul de Studii Enciclopedice, 2011, p. 733.
24. *Образование в императорской России*, pe http://www.strana-oz.ru/2002/1/obrazovanie-v-imperatorskoy-rossii (accesat pe 22.08.2016).
25. Pe parcurs, guvernarea ţaristă şi-a continuat politica restrictivă în ceea ce privesc drepturile şi privilegiile armenilor prin includerea lor tot mai mult în planul juridic al Imperiului Ţarist. Aşa, la sfârșitul secolului XIX, în 1897, şcolile care erau deschise pe lângă bisericile armeano-gregoriene au trecut în subordonarea Ministerului Educației. În prerogativele clerului armeano-gregorian s-a păstrat doar dreptul de a dirija educaţia religioasă a tinerilor în aceste instituţii. Mai mult ca atât, la începutul secolului XX, în 1903, proprietățile Bisericii Armeano-Gregoriene din Imperiul Rus au fost transferate în gestiunea instituțiilor de stat – Ministerul Agriculturii, Ministerul Proprietăţilor de Stat, Ministerul de Interne şi Ministerul Educaţiei. Biserica Armeano-Gregoriană şi-a putut păstra dreptul de proprietate asupra tuturor bunurilor și capitalurilor sale, însă doar sub controlul Imperiului Ţarist. Instituţiile de învăţământ, la fel, au fost transferate în gestiunea statului. Legea nu avea putere doar asupra bunurilor şi capitalurilor bisericii armeano-gregoriene din Moscova şi Sankt Petersburg, în rest, ea era valabilă în tot cuprinsul imperiului. În același an, guvernul ţarist a introdus regulamentul *Cu privire la procedura numirii oficialilor Bisericii Armeano-Gregoriene*, potrivit căruia desemnarea fețelor duhovnicești ale bisericii armeano-gregoriene – vicariilor eparhiali, membrilor consistoriilor, rectorilor şi cadrelor didactice ale academiilor teologice şi şcolilor, stareţilor, diaconilor ş.a., se efectua în eparhii doar cu acordul guvernatorilor civili şi militari. Vezi: А. И. Агафонов, *Политика российского правительства на Дону в конце XVIII – начале XX вв. по отношению к неправославным этноконфессиональным группам населения*. В: *Научное наследие профессора А.П. Пронштейна и актуальные проблемы развития исторической науки*

(к 95-летию со дня рождения выдающегося российского ученого): материалы Всероссийской (с международным участием) научно-практической конференции (г. Ростов-на-Дону, 4-5 апреля 2014 г.) / Отв. ред. М.Д. Розин, Д.В. Сень, Н.А. Трапш, Ростов-на-Дону, Издательство «Фонд науки и образования», 2014, с. 26, pe https://www.hse.ru/pubs/share/direct/document/148779171 (accesat, 23.08.2016).

26. Vezi: Дж. С. Фаньян, *Манук–Бей и его дипломатическая деятельность*. В: *Историко-филологический журнал* АН АрмССР, 1977, № 4, с. 149 – 165; precum şi Documentul nr. 3 din: *Из истории армяно-украинских, венгерских и молдавских отношений* (*Сборник статей и материалов*), Ереван, Институт Истории, 2012, с. 180-189.
27. La sfârșitul sec. XIX – începutul sec. XX, în sfera învățământului mediu se constată implicarea frecventă a persoanelor particulare în deschiderea unor licee și gimnazii private pentru fete și băieți. Astfel, din cele 11 școli deschise în perioada 1903–1907, cinci au luat ființă grație eforturilor persoanelor particulare, iar în anii 1910–1915, în Basarabia, au mai fost deschise încă două școli medii private. În 1913, în aceste instituții de învățământ își făceau studiile 6 838 de elevi, dintre care 6 144 (90%) erau copiii nobililor, funcționarilor, clerului și a negustorilor. Vezi: О. Андрус, *Очерки по истории школ Бессарабии и Молдавской ССР первой половины XX века*, Кишинев, 1952, с. 44; Tatiana Chicaroş, *op. cit.*, p. 277.
28. В. Бырлэдяну, *ук. соч.*, с. 164-165.
29. La inițiativa unui alt fiu de-a lui Manuc-Bey – Grigorii, și-a făcut studiile la școala reală din Chișinău, ulterior la cea agricolă din Cucuruzeni și renumitul Grigorie Kotovski. Vezi: Т. Соловьева, *Несбывшаяся мечта князя*. В: *Кишиневский обозреватель*, 2006, 9 ноября.
30. Moșiile lui B.F. Bogdasarov erau amplasate aproape de Orhei, în satul Serbinovka, unde se afla casa de reședință. Din sursele financiare ale acestui moșier a fost proiectată biserica armenească din Orhei.
31. Intuim că este vorba de primul Gimnaziu din Basarabia, deschis la 1833, care pe parcursul a patru decenii (până la 1871) a fost unica instituție medie de stat din Basarabia destinată copiilor care făceau parte din elita societății.
32. Între 1828 şi 1833, timp de 5 ani, în Basarabia au fost organizate la Chişinău, Bălţi, Hotin, Bender, Akkerman şi Ismail primele 6 şcoli județene (instituții de învățământ primar cu 4 clase de studii) şi un gimnaziu (instituţie şcolară de nivel secundar cu 7 clase de studii). Şcolile, deși se bucurau de anumite privilegii care reieșeau din statutul politic al provinciei și al coloniștilor străini, aveau totuși caracter rusesc și se subordonau *Direcției Școlilor Primare din Basarabia*, înființată în 1828. Spre finele secolului aceste școli erau destinate fiilor de mici funcționari, negustori și meșteșugari. Vezi: *Полное собрание законов Российской империи, Собрание второе*, СПб, 1827, том 2, с. 995; *Republica Moldova: ediţie enciclopedică*, Chişinău, Institutul de Studii Enciclopedice, 2011, p. 391-392.
33. Acest regulament a fost aprobat în 1827.
34. Spre 1871, în Basarabia exista doar un singur liceu pentru băieţi (deschis în 1833) şi unul pentru fete (deschis în 1864), ambele erau cu reşedinţa la Chişinău. Ulterior, între 1872 și 1881, au mai fost deschise cinci licee în patru orașe județene – Akkerman (1872), Bender (1876), Bolgrad (1880) și Ismail (1880), iar către 1890, în Basarabia, deja erau trei licee pentru băieți și opt licee pentru fete. Începutul dezvoltării învățământului mediu pentru fete în Basarabia este pus grație inițiativei de deschidere, în 1840, a

Pensionului pentru fete nobile de către surorile Rizo (Anastasia și Ecaterina). Vezi: Tatiana Chicaroş, *op. cit.,* p. 277; Octavian, Moșin, *Școli duhovnicești pentru fete în Basarabia în perioada țaristă*, pe http://system.lm-ns.org/index.php/proc/article/view-File/1184/1056 (accesat pe 17.08.2016).
35. Р. Орбинский, *Очерк производительных сил в Бессарабской губернии*, Санкт-Петербург, 1884, с. 17.
36. Tatiana Chicaroş, *op. cit.*, p. 279.
37. О. Андрус, *ук. соч.*, с. 60.
38. Lucia Argint, *Pagini din istoria gimnaziului nr. 1 de fete din Chișinău*. În: *Destin românesc. Revista de istorie şi cultură*, Chişinău-Bucureşti, 2006, nr. 3-4, p. 125.
39. *Адресс-календарь на 1914 г. Бессарабской губернии*, Кишинев, 1914, с. 216-221.
40. Vezi mai multe la acest subiect: Lidia Prisac, *Din istoria liceului particular mixt armenesc din Chișinău (1918–1925)*. В: *Наука, образование, культура, международная научно-практическая конференция*, 2 т., Комрат, 2015, р. 205-209; Lidia Prisac, *Viața profesională și cea privată a corpului didactic al liceului particular mixt armenesc din Chișinău (1918–1925)*. În: *Conferința științifică cu participare internațională. Probleme actuale ale arheologiei, etnologiei, studiului artei*, ediția a VII-a, Chișinău 26–28 mai 2015, rezumatele comunicărilor, Chişinău, 2015, p. 86-87.
41. Tineretul studios armean își putea continua studiile de asemenea și la Institutul armenesc de limbi orientale Lazarev, inaugurat la Moscova în 1828. Din 1848 institutul a fost echivalat la nivelul instituțiilor superioare de învățământ. Vezi: Михаил Калишевский, *Лазаревский институт – первое специализированное дипломатическое училище*, pe http://old.mgimo.ru/study/dean/docs/6420/6624/document145668.phtml (accesat pe 07.09.2016).
42. Vezi: Documentul nr. 11 din: *Из истории армяно-украинских, венгерских и молдавских отношений* (*Сборник статей и материалов*), Ереван, Институт Истории, 2012, с. 200-201.
43. Istoria acestei familii poate fi parcursă în Lidia Prisac, Sergiu Bacalov, Artak Magalyan, *Aspecte istorico-genealogice referitoare la nobilii basarabeni de origine armeană Diloglan-Merziianov (secolul XIX – începutul secolului XX)*. În: *Studii de arhondologie şi genealogie*, vol. 4, Chişinău, 2016 (în curs de apariție).
44. *ANRM*, F. 88, I. 1, D. 608, f. 16.
45. Guvernatorul civil și militar al Basarabiei – Fiodorov Pavel Ivanovici (28 august 1834 – 29 mai 1854).
46. Antonina (Antaram) Bogdasarov (născută Balioz). În 1914–1916 prin susținerea financiară a acestei doamne în cimitirul din Chișinău a fost construită biserica Sf. Arutiun, este vorba despre clopotnița din cadrul cimitirului armeano-catolic din str. Trandafirilor.

SOCIETĂŢILE STUDENŢEŞTI
DE LA UNIVERSITATEA DIN CERNĂUŢI (1875–1919)

Dr. Constantin UNGUREANU
Institutul de Istorie al AŞM

The student societies at the University of Cernauti (1875–1919)

Summary

The University of Cernauti distinguished itself through an engaging academic lifestyle enjoyed by its students. During 1875–1919, the University of Cernauti had a total of 25 student societies and organizations of which five extended across national boundaries. The other academic societies and organizations were defined by national criterion. Three were German, six were Romanian, three were Ukrainian, two were Polish and six were Jewish. Many of the student societies and organizations can be characterized as having been conservative. Members wore specific uniforms, distinct hats and ribbons of various colors, and on certain holidays specific rituals were performed. The festivities also included student duels. The organizational style as well as the way in which the student societies coordinated with one another were indicative of a Western European model which represented a structure pertaining to interethnic and interfaith cohabitation.

Contingentul de studenţi

La Universitatea din Cernăuţi, cu limba germană de instruire, au învăţat studenţi de diferite naţionalităţi şi confesiuni. Autorităţile austriece au sperat şi au mizat, că la această universitate vor veni la studii nu doar tineri bucovineni, dar şi absolvenţi ai şcolilor secundare din teritoriile învecinate, în special germani din Galiţia, estul Transilvaniei şi chiar din Imperiul Rus, ucraineni din Galiţia sau evrei, care vorbeau limba germană. Acest deziderat s-a realizat doar parţial, iar din cauza sistemului de învăţământ încă slab dezvoltat din Bucovina, numărul studenţilor a crescut foarte lent.

La începutul anului de studii 1875/76, la Universitatea din Cernăuţi s-au înscris 158 de studenţi, dintre care 82 la drept, 41 la teologie şi 35 la filozofie. Din Bucovina erau 99 (63%) de studenţi, iar 49 (31%) erau originari din Galiţia. După confesiuni: 64 (40%) erau ortodocşi, 36 (23%) – mozaici, 34 (22%) – romano-catolici, 14 (8%) – greco-catolici [1]. Pe parcursul anului de studii, numărul studenţilor a crescut până la 209 (120 la drept, 50 la filozofie şi 39 la teologie). După limba maternă, 88 de studenţi erau germani, 53 români, 38 ucraineni, 27 polonezi, iar după confesiuni – 85 catolici, 70 ortodocşi, 50 mozaici, 4 protestanţi. Din cei 88 de studenţi, care considerau germana drept limbă maternă, doar 38 (18% din totalul studenţilor) erau etnici germani, iar 50 erau evrei [2].

În primele decenii de funcţionare a Universităţii, numărul studenţilor a crescut lent. În perioada 1876–1890, la Universitatea din Cernăuţi au studiat anual cca 220–280 de studenţi, marea majoritate fiind înscrişi la Facultatea de Drept. În semestrul de iarnă 1889/90, de exemplu, din totalul de 285 de studenţi, 178 (62%) studiau dreptul, 62 – la teologie şi numai 45 – la Facultatea de Filozofie [3]. Din toate universităţile austriece, la cea din Cernăuţi se consemna frecvenţa cea mai slabă. De exemplu, în anul de studii 1884/85, la Universitatea din Viena studiau 5.157 de studenţi, la Praga (în limba cehă) – 1.952, Praga (în germană) – 1.517, Graz – 1.175, Krakovia – 1.025, Lemberg – 1.005, Innsbruck – 797 şi la Universitatea din Cernăuţi – doar 263 de studenţi [4]. Din cauza frecvenţei slabe a universităţii, au existat mai multe discuţii şi chiar propuneri de transferare a acestei instituţii de învăţământ superior în alt oraş [5].

În ultimul deceniu al sec. al XIX-lea, la Universitatea din Cernăuţi au studiat anual cca 310–380 de studenţi, adică cu cca 100 de studenţi mai mulţi decât în deceniul anterior. Această creştere, însă, s-a datorat mai ales studenţilor de la Facultatea de Drept, pe când la celelalte două facultăţi s-a consemnat o stagnare şi chiar o diminuare a numărului de studenţi. Până la sfârşitul sec. al XIX-lea, la Universitatea din Cernăuţi au studiat doar băieţi. Abia după anul 1900, la universitate s-au înscris şi studente, mai ales la Facultatea de Filozofie.

Frecvenţa slabă a Universităţii din Cernăuţi se explică prin existenţa în Bucovina doar a trei gimnazii superioare (la Cernăuţi, Suceava şi Rădăuţi), în situaţia când 75-80% dintre studenţi erau bucovineni, iar 15–20% erau originari din Galiţia. Până către anul 1900, în mediu cca 61% din totalul studenţilor au studiat juridica, iar celorlalte două facultăţi revenindu-le câte 20%. Abia la începutul sec. XX a crescut rapid ponderea studenţilor de la filozofie [6].

Creşterea numărului de absolvenţi de la şcolile secundare din Bucovina după anul 1900 a fost cauza principală a măririi rapide a numărului de studenţi şi la Universitatea din Cernăuţi (de la cca 400, în 1900, la peste 1.000, după anul 1910). Chiar dacă în această perioadă a crescut şi numărul studenţilor originari din Galiţia, România sau Transilvania, studenţii bucovineni au reprezentat constant în jur de 75% din total.

Contingentul de studenţi a fost divers după limba maternă şi confesiuni. Deoarece marea majoritate a evreilor din Bucovina erau vorbitori de limbă germană, iar autorităţile austriece nu i-au recunoscut ca naţiune aparte, până către anul 1910 aproape toţi studenţii evrei erau înregistraţi germani după limba maternă. Prin aceasta se explică procentul mare al studenţilor de la Cernăuţi, care indicau germana drept limbă maternă. Ponderea acestora a crescut de la 36%, în anul de studii 1881/82, la 48% – în 1895/96, ajungând la 55% în 1907/08. Creşterea s-a datorat nu studenţilor germani, de confesiune catolică sau protestantă, ci studenţilor de confesiune mozaică, care au ajuns să constituie 39%, în anul de studii 1907/08. Studenţii evrei erau atunci chiar mai numeroşi decât români şi ucraineni ortodocşi, care constituiau împreună numai 32% [7].

În perioada 1875–1914, contingentul de studenţi după limba maternă şi confesiune s-a modificat în felul următor:

Studenţii de la Universitatea din Cernăuţi

Anul şcolar	Nr. prof.	Total studenţi	După origine		După limba maternă				După confesiune			
			Buc.	Gal.	germ.	români	ruteni	poloni	catolici	ortodocşi	evang.	mozaici
1875/76	29	209			88	53	38	27	85	70	4	50
1879/80	39	259	167	72	107	64	45	42	107	90	7	55
1884/85	41	269	184	45	112	101	31	16	61	122	6	75
1889/90	40	285	215	50	120	99	35	27	81	124	9	70
1894/95	39	370	289	50	177	104	40	34	97	135	10	124
1899/00	42	381	287	65	208	91	35	38	86	112	13	169
1904/05	54	673	491	130	361	159	73	41	148	217	26	280
1909/10	58	1054	821	161	572	239	144	72	256	348	35	414
1912/13	72	1194	881	203	455	313	312	76	289	435	28	440

Surse:
1875/76 – 1879/80 – date selectate din *Statistisches Jahrbuch* pentru anii *1875*, p. 12-13; *1879/80*, p.16-21.
1884/85 – 1912/13 – date selectate din diferite volume ale revistei *Oesterreichsche Statistik*: vol. *16 caiet 2*, p. 2-5; vol. *28.4*, p. 2-5; vol. *51.1*, p. 2-5; vol. *68.3*, p. 2-5; vol. *79.3*, p. 2-5; ediţie nouă, vol. *7.3*, p. 2-5; vol. *14.3*, p. 2-5.

Numărul studenţilor de naţionalitate română a fost pe parcursul întregii perioade mai mare decât al celor ruteni, în intervalul 1884-1900 diferenţa fiind semnificativă. Abia la începutul sec. al XX-lea s-a înregistrat o creştere mai accentuată a studenţilor, care au indicat ucraineana drept limbă maternă. Până la sfârşitul sec. al XIX-lea, la Universitatea din Cernăuţi au studiat anual şi cca 20–40 studenţi de naţionalitate poloneză, ei constituind peste 10% din totalul studenţilor. După 1900, creşterea numerică a studenţilor polonezi a fost mai lentă, proporţia acestora reducându-se până la 5–6%.

În anul de studii 1899/1900, la cei 25 de ani de la înfiinţare, Universitatea din Cernăuţi era frecventată de 381 de studenţi, inclusiv 292 (76%) la drept, 53 la filozofie şi numai 36 – la Facultatea de Teologie. După locul de origine, 287 (75%) erau din Bucovina, 65 (17%) – din Galiţia, 14 – din alte provincii austriece, 7 – din Ungaria şi Transilvania, 5 – din România. Majoritatea studenţilor erau germani după limba maternă (208 – 54,6%), urmaţi de români (91 – 23,9%), polonezi (38 – 10%), ucraineni (35 – 9,2%), sârbi (6) şi de alte etnii (3) [8].

Peste mai bine de un deceniu, în anul universitar 1911/12, la Universitatea din Cernăuţi au studiat 1.232 studenţi (inclusiv 139 studente), dintre care 642 (52,1%) la drept, 386 (31,3%) la filozofie şi 204 (16,6%) la teologie. După locul de origine, 907 (73,6%) erau din Bucovina, 195 (15,8%) – din Galiţia, 75 – din România, 11 – din Ungaria. Jumătate dintre studenţi (614 sau 49,8%) au recunoscut germana drept limbă maternă, urmaţi de români (312 – 25,3%), ucraineni (187 – 15,2%), polonezi (80 – 6,5%), sârbi (14), ruşi (11), bulgari (10). După confesiuni, 455 (36,9%) erau mozaici,

450 (36,5%) ortodocşi, 190 (15,4%) romano-catolici, 88 (7%) greco-catolici, 37 (3%) protestanţi, 8 armeni catolici, 3 armeni gregorieni [9].

După 1912, statisticile oficiale au consemnat o diminuare a ponderii studenţilor vorbitori de germană (de la cca 54–55%, la 38%) şi aproape o egalare a celor, care recunoşteau româna sau ucraineana drept limbă maternă. Limba ucraineană sau poloneză au indicat mai ales studenţii evrei din Galiţia. În realitate, ponderea studenţilor de naţionalitate germană era mult mai mică. În ultimii ani din ajunul izbucnirii războiului, Universitatea din Cernăuţi a fost frecventată anual de cca 1.200 de studenţi (inclusiv peste 100 de studente), dintre care 37–38% erau evrei, 24–25% – români, 15–16% – ucraineni, 14% – etnici germani, 5% – polonezi.

Pe parcursul existenţei Universităţii austriece la Cernăuţi, la Facultatea de Teologie Ortodoxă şi-au făcut studiile doar tineri ortodocşi, majoritatea fiind români. În afară de ortodocşi români şi ucraineni din Bucovina, la această facultate au venit la studii şi mulţi tineri din România, Transilvania, şi chiar din Bulgaria, Serbia sau Dalmaţia. Până în 1880, Facultatea de Teologie a fost frecventată de 43–47 de studenţi, toţi fiind originari din Bucovina [10]. În anii următori, numărul studenţilor teologi a trecut de 70, iar treptat au început să vină la studii la Cernăuţi şi tineri din Regatul Ungariei, mai ales din Transilvania. Până în anul de studii 1897/98, Facultatea de Teologie a fost frecventată anual de cca 56-66 de studenţi. În 1897/98, din totalul de 59 studenţi de la această facultate, 45 erau din Bucovina, 6 – din Ungaria şi Transilvania, 5 – din Bosnia-Herţegovina şi 3 – din România. Toţi studenţii erau ortodocşi, dintre care 47 români, 8 sârbi şi numai 4 ucraineni [11].

În următorii câţiva ani, însă, numărul studenţilor teologi s-a micşorat şi mai mult, în anii 1900–1902 la această facultate fiind înscrişi doar 35–37 de studenţi. Au urmat câţiva ani de creştere rapidă a numărului studenţilor teologi de la Universitatea din Cernăuţi. Deja în anul de studii 1906/07, la Facultatea de Teologie au învăţat 107 studenţi, dintre care 70 bucovineni, 22 – din Ungaria şi Transilvania, 9 – din România. După limba maternă, 69 de studenţi erau români, 25 ucraineni, 6 sârbi şi 7 de alte etnii [12].

Numărul studenţilor teologi din România s-a mărit brusc în ultimii ani de stăpânire austriacă, atingând cifra maximă în anul de studii 1911/12, când la Facultatea de Teologie îşi făceau studiile 204 studenţi, dintre care 99 (48,5%) din Bucovina, 72 (35,3%) din România şi 10 din Ungaria, dintre care 135 români şi 45 ruteni. Tot atunci, 24 de studenţi proveneau din alte ţări ortodoxe din Balcani, majoritatea fiind de naţionalitate sârbi sau bulgari [13].

Până la sfârşitul stăpânirii austriece, cea mai bine frecventată a fost Facultatea de Drept. Marea majoritate a studenţilor de la această facultate au fost vorbitori de limbă germană, o bună parte fiind de confesiune mozaică. Deja la sfârşitul primului an de studii, la Facultatea de Drept studiau 120 studenţi, dintre care 65 vorbitori de germană, 21 ucraineni, 20 polonezi şi doar 11 români. În deceniile următoare, ponderea studenţilor de la juridică a depăşit cu mult celelalte două facultăţi. În ultimii ani din ajunul războiului, peste 600 de studenţi din Cernăuţi au studiat la juridică. Aproximativ jumătate din studenţii acestei facultăţi erau de confesiune mozaică. În anul de studii 1909/10, bunăoară, din 604 studenţi de la drept, 494 erau originari din Bucovina, iar 96

erau veniţi din Galiţia. După confesiuni, 290 (48%) erau mozaici, 172 (28,5%) catolici, 124 (20,5%) ortodocşi şi 17 protestanţi, iar după limba maternă – 393 (65%) germani, 86 (14,2%) români, 62 (10,3%) ucraineni şi 56 (9,3%) polonezi [14].

La Facultatea de Filozofie, numărul studenţilor s-a dublat în primii cinci ani de studii (de la 50 – în 1875/76, la 104 – în 1879/80). În următorul deceniu, însă, numărul studenţilor de la această facultate s-a diminuat constant, iar în perioada 1886–1900, la filozofie s-au înscris anual mai puţin de 50 de studenţi. În schimb, la începutul sec. al XX-lea numărul studenţilor de la această facultate a crescut brusc, inclusiv al studentelor. Deja în anul de studii 1901/02, la filozofie s-au înscris 107 studenţi, iar peste doi ani s-a depăşit cifra de 200. În ultimii ani din ajunul războiului, această facultate a fost frecventată anual de peste 300 de studenţi, datorită creşterii rapide a studenţilor români, ucraineni şi evrei, majorându-se şi numărul studenţilor originari din Galiţia. Cifra maximală de studenţi s-a înregistrat în anul de studii 1912/13, când Facultatea de Filozofie a fost frecventată de 409 studenţi (inclusiv 112 studente), dintre care 309 erau originari din Bucovina, iar 90 – din Galiţia. După confesiuni, cei mai mulţi studenţi erau mozaici (173 – 42,3%), catolici (122 – 29,8%) şi ortodocşi (106 – 25,9%), iar după limba maternă, 190 (46,4%) erau germani, 101 (24,7%) – ucraineni, 87 (21,3%) – români, 27 (6,6%) – polonezi [15].

Societăţi academice germane

Universitatea din Cernăuţi s-a remarcat prin viaţa studenţească foarte interesantă, care a existat la această instituţie. Conform unor tradiţii mai vechi, studenţii de la universităţile germane se organizau în societăţi academice, din care făceau parte studenţi, dar şi elevi din clasele superioare de gimnaziu. În activitatea acestor societăţi studenţeşti se implicau şi profesori universitari, aleşi în calitate de membri de onoare. Membrii fiecărei asociaţii studenţeşti aveau o uniformă şi însemne proprii (chipiu, panglică multicoloră). Primele societăţi studenţeşti au început să se constituie odată cu înfiinţarea universităţii, transformând treptat Cernăuţiul într-un centru al vieţii studenţeşti multinaţionale, într-un fel de „Heidelberg al Estului".

Prima societate academică *Austria* s-a constituit deja la 17 octombrie 1875. Culorile asociaţiei erau negru-auriu-negru, iar deviza societăţii suna „Neînfricat şi onest". La 26 octombrie 1875, cu sprijinul rectorului Constantin Tomaşciuc a luat fiinţă asociaţia *Sala de lectură academică*, culorile tradiţionale ale căreia erau auriu-negru-auriu, iar lozinca glăsuia astfel: „Pentru împărat şi imperiu! Pentru adevăr şi cunoaştere!". Ambele asociaţii studenţeşti au fost supranaţionale, cuprinzând studenţi de diferite etnii şi confesiuni [16].

La 15 mai 1876 s-a înfiinţat asociaţia *Gothia* cu deviza „Unul pentru toţi! Toţi pentru unul!". Culorile acestei asociaţii erau verde-alb-auriu. Peste un an, la 13 mai 1877, s-a creat asociaţia *Alemannia* sub lozinca „Prietenului mâna – duşmanului fruntea". Culorile tradiţionale ale *Alemanniei* erau negru-albastru-auriu. Asociaţia a fost fondată de Eduard Wurzer, Michael Komoroşan şi Eduard Pawlowski. După o perioadă de suspendare, între 1885 şi toamna anului 1887, societatea *Alemannia* şi-a reluat activitatea, la iniţiativa studenţilor Alfred Handl, Rudolf Zucker. Scopul acestei

societăţi studenţeşti a fost de a reuni tineretul studios din Cernăuţi într-un cerc de prieteni, cu aceleaşi preocupări şi interese [17].

Societatea *Alemannia* avea un blazon, care cuprindea următoarea reprezentare: în stânga sus – culorile societăţii, în stânga jos – două spade specifice, de paradă, încrucişate, iar în spaţiile dintre aceste două imagini, iniţialele G.U.N. (*Gladius Ultra Noster*) pe fond alb. În colţul din dreapra sus al blazonului era trecută data înfiinţării şi deviza societăţii, cu litere negre pe fond alb, iar în dreapta jos – pe fond roşu, o bufniţă, simbol al înţelepciunii, în faţa unui fag doborât. Un membru cunoscut al societăţii *Alemannia* a fost şi Ion Calinciuc, compozitorul imnului studenţesc [18].

Cele patru societăţi academice menţionate (*Austria*, *Sala de lectură academică*, *Gothia* şi *Alemannia*) şi-au continuat activitatea pe parcursul întregii perioade de existenţă a Universităţii austriece din Cernăuţi. În aceste asociaţii studenţeşti au activat cu precădere studenţi germani sau vorbitori de germană, dar şi de alte naţionalităţi.

Chiar din primii ani de existenţă a Universităţii din Cernăuţi, s-au constituit şi societăţi studenţeşti pe principii etnice sau confesionale. Potrivit unei informaţii, deja în primul semestru de activitate a Universităţii, la Cernăuţi s-a constituit şi o asociaţie studenţească cu caracter german, numită *Dacia*. Totuşi, această asociaţie studenţească a avut o perioadă scurtă de existenţă, deja în următorul an fiind desfiinţată [19].

La 10 iulie 1877 s-a format Clubul Studenţilor Germani, culorile căruia erau negru-roşu-galben. Printre membri fondatori ai acestei asociaţii au fost chestorul de atunci al Universităţii, Carl Alois Hofmann, germanistul Max Waldberg, Karl Köhler, studenţii Alfred Eckhardt, Otto Mayer ş.a. Statutul acestui club studenţesc a fost aprobat de guvernul provincial la 26 august 1877. Membrii acestui club studenţesc trebuiau să fie de naţionalitate germană şi să fie studenţi la Universitatea din Cernăuţi. Clubul Studenţilor Germani era constituit atunci din 17 membri activi şi 5 membri de onoare. La 10 noiembrie 1878, într-un hotel din Cernăuţi a avut loc adunarea solemnă a acestui club studenţesc, numită *comers*, unde pentru prima dată s-a intonat imnul asociaţiei. Interesant este că cuvintele şi muzica acestui imn au fost elaborate de cunoscutul compozitor român din Bucovina, Iraclie Porumbescu [20].

La 5 septembrie 1879, Clubul Studenţilor Germani, condus de Karl Köhler, a devenit asociaţia academică germană *Arminia*. Deviza societăţii *Arminia* era „În braţul german stă apărarea – pentru Patrie şi pentru onoare studenţească" [21]. În această formulă, societatea *Arminia* a activat până la 15 decembrie 1883. După desfiinţarea acestei societăţi studenţeşti, mai mulţi tineri germani au constituit, la 16 februarie 1884, Uniunea Studenţilor Germani. În acelaş an, la 7 iulie, s-a format o asociaţie academică *Teutonia*. Această asociaţie, însă, a avut o perioadă foarte scurtă de activitate [22].

La 8 octombrie 1887, după o întrerupere de aproape 4 ani, a fost reactivată asociaţia *Arminia*. Culorile *Arminiei* erau negru-roşu-auriu, asociaţia având ca lozincă „În mână germană – apărare strălucită". În continuare *Arminia* a activat fără întreruperi, fiind una din cele mai cunoscute şi influente asociaţii ale studenţilor germani de la Universitatea din Cernăuţi. Membri de onoare ai *Arminiei* au fost mulţi profesori cunoscuţi din Cernăuţi.

La 5 decembrie 1903 ia fiinţă asociaţia *Teutonia*, ale cărei culori erau similare cu ale asociaţiei *Arminia*, iar lozinca ei suna: „Uniţi şi puternici, germani în adevăratul sens al cuvântului”. După anul 1910, ambele societăţi studenţeşti germane şi-au avut sediul în incinta „Casei Germane” din Cernăuţi [23].

Studenţii de la Universitatea din Cernăuţi s-au organizat nu doar după criterii etnice, ci şi confesionale. Astfel, la 31 ianuarie 1891 s-a înfiinţat asociaţia catolică *Unitas*, care avea scopul să-i cuprindă pe studenţii romano-, greco- şi armeano-catolici. Asociaţia *Unitas* s-a constituit din iniţiativa a 12 studenţi, toţi de la Facultatea de Drept. Preşedinte al asociaţiei a fost ales Alfred Adelsberger, iar vicepreşedinte – Michael Kostecki [24]. În această societate au activat studenţi de naţionalitate germană, polonă, ucraineană, armeană. Culorile distincte ale asociaţiei erau alb-negru-auriu, iar lozinca în limba latină era „Pro fide et patria”. Membrii asociaţiei *Unitas* se declarau fideli Bisericii Catolice şi Monarhiei Austro-Ungare. Asociaţia *Unitas* din Cernăuţi a avut o colaborare strânsă cu asociaţii catolice studenţeşti similare *Austria* din Viena, *Ferdinandea* din Praga sau *Carolina* din Graz [25].

În primii ani de activitate, *Unitas* s-a confruntat cu diverse probleme, iar în iunie 1896 şi-a declarat suspendarea activităţii. După o întrerupere de 5 ani, din iniţiativa lui Maximilian Soniewitzki şi a altor studenţi, la 3 iunie 1901, *Unitas* şi-a reluat activitatea [26]. La începutul sec. al XX-lea, marea majoritate a studenţilor din Cernăuţi erau înscrişi şi activau în societăţi studenţeşti cu caracter naţional, iar asociaţiile supranaţionale, cum era şi *Unitas*, nu se bucurau de popularitate. Însuşi în societatea *Unitas* practic au rămas să activeze doar studenţi catolici de naţionalitate germană. Din această cauză, la 27 octombrie 1906 s-a luat decizia de reorganizare a asociaţiei şi de formare a societaţii germano-catolice *Frankonia*. Culorile ei au rămas alb-negru-auriu ca şi la *Unitas*, iar lozinca în limba latină glăsuia la fel „Pro fide et patria” [27]. După plecarea studenţilor catolici germani, asociaţia *Unitas* s-a dizolvat.

Societatea academică *Frankonia* şi-a propus drept scop apărarea conştiinţei catolice a membrilor săi; cultivarea dragostei faţă de patrie şi poporul german; promovarea efortului pentru ştiinţă; practicarea prieteniei adevărate; desăvârşirea rezistenţei fizice prin gimnastică, scrimă şi sport [28]. În anul 1909, *Frankonia* a reuşit să obţină un local propriu, cu o sală festivă şi alta pentru oaspeţi. La 20 august 1910, societatea *Frankonia* din Cernăuţi a devenit membră a federaţiei asociaţiilor catolice germane, care cuprindea 70 de societăţi din Austria şi Germania. *Frankonia* a avut o colaborare rodnică cu alte asociaţii cu caracter catolic din Austro-Ungaria, precum *Austria* din Innsbruck, *Carolina* din Graz, *Austria*, *Rudolfina* şi *Norica* din Viena. În schimb, alte societăţi studenţeşti germane din Cernăuţi au avut o atitudine rezervată faţă de o colaborare cu *Frankonia* [29].

După unirea Bucovinei cu România, societăţile academice supranaţionale, cum erau *Austria* sau *Sala de lectură academică*, în scurt timp şi-au sistat activitatea, iar *Gothia* a mai activat până în 1930. Celelalte asociaţii academice germane (*Arminia*, *Alemannia*, *Teutonia* şi *Frankonia*) au continuat să funcţioneze şi în perioada interbelică, până în anul 1938, când toate au fost dizolvate prin decret regal. După război, unele societăţi studenţeşti germane din Cernăuţi au fost reactivate în Germania sau Austria. Asociaţia *Arminia* a mai activat o perioadă la Linz, iar societatea catolică *Frankonia* – la Erlangen [30].

Societăţi studenţeşti româneşti

Studenţii români de la Universitatea din Cernăuţi de asemenea s-au organizat în asociaţii studenţeşti pe criterii etnice. Din iniţiativa lui Teodor Ștefanelli (fost membru al societăţii „România Jună" de la Viena), la 10 decembrie 1875 s-a înfiinţat prima societate a studenţilor români *Arboroasa*, numită astfel în memoria boierului Luca Arbore. Primul comitet al societăţii a fost format din Gherasim Buliga, Ciprian Porumbescu, Ion Topală, Zaharie Voronca, Gheorghe Popescu şi Ilarie Onciul. Din 54 studenţi români, 44 au intrat în societatea *Arboroasa*. Membrii societăţii purtau panglici tricolore roşu-galben-albastru şi o căciulă roşie. *Arboroasa* avea un imn propriu, compus de Ciprian Porumbescu pe versurile lui Teodor Ștefanelli, *În ţara mândră a fagilor*. Societatea organiza serate muzicale, conferinţe, baluri şi excursii, dispunea de un local cu o bibliotecă şi o sală de lectură, unde existau mai multe ziare şi reviste româneşti din Transilvania şi România. *Arboroasa* a stabilit legături de colaborare cu societăţi studenţeşti româneşti din Viena (*România Jună*), Budapesta (*Petru Maior*), Paris (*Uniunea română*), München (*Uniunea română*), Iaşi (*Clubul studenţilor universitari*), Blaj (*Inocenţiu-Clainiana*) [31].

Însă, în toamna anului 1877, societatea a fost dizolvată, iar conducătorii ei (Ciprian Porumbescu, Zaharia Voronca, Constantin Morariu, Orest Popescu, Eugen Sirețean) au fost arestaţi. Drept motiv a fost invocat faptul că societatea a primit o subvenţie din partea ministrului învăţământului din România, iar la 12 octombrie (la 100 de ani de la decapitarea domnului Grigore al III-lea Ghica) comitetul societăţii *Arboroasa* a trimis la Iaşi o telegramă în semn de solidaritate la dezvelirea bustului domnului martir. Studenţii arestaţi au fost învinuiţi de înaltă trădare faţă de statul austriac. Arestarea studenţilor a provocat proteste în România şi în Transilvania, dar autorităţile austriece nu au cedat şi i-au acţionat în judecată pe studenţii arestaţi. După 11 săptămâni de închisoare preventivă, cei 5 studenţi ai *Arboroasei* au fost declaraţi nevinovaţi şi au fost eliberaţi [32].

În 1878, o parte din membrii societăţii dizolvate, în frunte cu Dimitrie Onciul, s-au constituit într-o nouă societate studenţească – *Junimea*, care a preluat programul naţional al *Arboroasei*. Printre membrii fondatori ai *Junimii* au fost Ilarion Onciul, George Popescul, Ciprian Porumbescu, Teodor Bujor şi Ioan Dan. Membrii societăţii purtau o panglică de culoare roşu-galben-albastru, aşezate orizontal, una peste alta. Lozinca societăţii a fost: „Uniţi să fim în cugete – uniţi în Dumnezeu!". Până în 1900, preşedinţi ai societăţii *Junimea* au fost personalităţi cunoscute în Bucovina, precum Dimitrie Onciul, Ciprian Porumbescu, Severin Procopovici, Lazăr Vicol, George Popovici, Aurel Onciul, Eusebie Popovici, Isidor Ștefanelli, Florea Lupu, George Toma, Alexandru Hurmuzachi, Grigore Filimon, Radu Grigorcea, Dorimedont Popovici, Ioan Cuparenco, Vasile Burduhos, Ion Nistor, Teofil Tarnavschi ş.a. [33].

Junimea a fost cea mai longevivă şi mai influentă asociaţie a studenţilor români de la Universitatea din Cernăuţi. Activitatea societăţii s-a desfăşurat în cadrul unor secţii, înfiinţate în decursul anilor: literară (1878), muzicală (1901), teatrală (1905), juridico-economică (1907) şi sportivă (1914). Statutele societăţii au fost modificate în 1894 şi 1907, fiind adaptate noilor cerinţe ale luptei de emancipare naţională a românilor bucovineni [34].

Junimea a avut o activitate rodnică, a organizat manifestări culturale, conferinţe literare, baluri, serate dansante, activităţi teatrale, concerte. Societatea a dispus de un cabinet de lectură şi o bibliotecă valoroasă cu literatură românească. Multe personalităţi politice şi culturale şi-au început activitatea la *Junimea*. La iniţiativa membrilor societăţii *Junimea*, din 1904 a început să apară revista *Junimea Literară*. În paginile revistei au colaborat cunoscuţi intelectuali bucovineni, precum Simeon Florea Marian, Vasile Bumbac, Constantin Morariu, Ion Grămadă, Sextil Puşcariu, Leca Morariu, T.V. Ştefanelli, Dimitrie Dan, dar şi mulţi scriitori şi istorici din România. *Junimea* a editat şi mai multe reviste umoristice: *Broscoiul* (1879–1881), *Urzica* (1881–1882), *Cociorva* (1880), *Vulpoiul* (1899), *Racu* (1899). Aceste reviste umoristice apăreau ocazional [35].

Societatea *Junimea* a organizat diverse manifestări cu caracter naţional. În 1900, într-un cadru festiv a fost comemorată moartea tragică a lui Mihai Viteazul. *Junimea* a sprijinit „Liga culturală" în organizarea serbării de la Putna din 16 iulie 1904, prilejuită de comemorarea a 400 de ani de la moartea lui Ştefan cel Mare. Cu acest prilej, studenţii de la *Junimea* au distribuit cele 500 de exemplare din *Istoria lui Ştefan cel Mare pentru poporul român* de Nicolae Iorga, trimise gratuit de Spiru Haret, ministrul instrucţiunii din România. În anii 1899–1900, *Junimea* a condus campania de apărare a tricolorului, membrii ei arborând demonstrativ cocarda tricoloră, la diferite manifestări. În 1908, când lui Nicolae Iorga i s-a interzis intrarea în Bucovina, *Junimea* l-a ales membru de onoare al societăţii. În cadrul unor şezători literare, organizate de *Junimea*, au fost omagiaţi marii scriitori Mihai Eminescu (1909) şi Ion Creangă (1910) [36].

În cursul existenţei sale, societatea academică *Junimea* a avut în rândurile sale un număr mare de membri emeriţi şi de onoare, atât din Bucovina, cât şi din Vechiul Regat sau Transilvania, printre care cunoscuţi scriitori, savanţi, profesori, artişti, preoţi, personalităţi politice, reprezentanţi ai familiilor nobiliare [37].

La 23 august 1880, unii membri ai *Junimii* au părăsit societatea şi au înfiinţat la iniţiativa lui Ştefan Cocinschi o societate militantă *Bucovina*, care prin portul şi activitatea sa a avut un pronunţat caracter progerman. Prin crearea acestei societăţi se urmărea scopul de a combate tendinţa unor studenţi români de a participa la activitatea unor societăţi străine militante, atraşi de organizarea fastuoasă a acestora. Membrii societăţii adoptau denumiri specifice (vulpani, seniori ...). Potrivit regulamentului de primire, membri activi ai societăţii puteau deveni studenţi români, după un semestru de pregătire şi un examen practic. În 1909, societatea *Bucovina* avea 30 de membri activi şi 41 emeriţi. Societatea *Bucovina* a activat cu unele întreruperi (în anii 1883–1888, 1897–1902) [38].

Către sfârşitul anului 1909, unii membri ai societăţii *Bucovina* au format, după acelaşi principiu, o nouă societate militantă – *Moldova*. Membrii ambelor societăţi purtau panglici tricolore, dar care se deosebeau prin formă. La societatea *Bucovina*, panglica tricoloră avea culoarea roşie sus, cu chenar roşu şi chipiu tot roşu, iar membrii asociaţiei *Moldova* purtau panglici tricolore cu albastru sus, chenar albastru şi chipiuri albastre. Ambele asociaţii au luptat pentru idealul naţional, dar au adoptat forma exterioară tradiţională a societăţilor studenţeşti germane [39].

O parte din membrii *Junimii*, în frunte cu Liviu Marian, au constituit la 21 mai 1905 societatea academică *Dacia*. Primul comitet al societăţii *Dacia* a fost format din Liviu Marian (preşedinte), Filaret Doboş (vicepreşedinte şi controlor), Dimitrie Logigan (secretrar şi casier), Simion Ivanovici (bibliotecar), Vasile Marcu şi Teodor Balan (membri în conducerea societăţii). În anii următori, membrii fondatori au fost aleşi şi preşedinţi ai societăţii *Dacia*, iar mai multe personalităţi marcante (baronul Alexandru Hurmuzachi, profesorii Nicolae Iorga, Sextil Puşcariu, preotul Constantin Morariu, directorul Daniel Verenca) au devenit membri de onoare [40]. Societatea studenţească *Dacia* şi-a propus drept scop cultivarea simţului naţional, perfecţionarea pe tărâm literar, răspândirea culturii în popor, creşterea spiritului de societate, apărarea drepturilor şi intereselor studenţilor români de la Universitate, ajutarea celor cu mijloace materiale modeste. Deviza societăţii era: „Altarul de jertfă al naţiunii să fim şi sufletul neamului nostru” [41].

Majoritatea membrilor acestei societăţi proveneau din familii de ţărani şi au sprijinit pe ţăranii români, mai ales pe cei din satele mixte, româno-ucrainene. Centrul acestei societăţi se afla la Gimnaziul Ortodox din Suceava. Societatea *Dacia* a organizat şi a condus un număr mare de locuitori de la sate la expoziţia naţională de la Bucureşti din 1906. Meritul *Daciei* a fost şi în organizarea la sate a *arcăşiilor*, prin care s-a cultivat şi întărit conştiinţa naţională a ţăranilor bucovineni [42]. Societatea *Dacia* a susţinut noul curent democratic, reprezentat de Aurel Onciul şi Florea Lupu.

Studenţii teologi au avut o societate proprie, înfiinţată la 23 noiembrie 1884, cu sprijinul mitropolitului Morariu Andrievici. Ea se numea Asociaţia academico-teologică pentru literatură, retorică şi muzică bisericească *Academia ortodoxă* şi consta din două secţiuni: una literaro-retorică şi una muzicală. Membrii asociaţiei purtau o panglică în culorile tradiţionale româneşti, iar cântecul asociaţiei era un text religios compus după muzica lui Isidor Vorobchievici. Până în 1900, la conducerea *Academiei ortodoxe* s-au aflat personalităţi cunoscute, precum George Şandru, Vasile Găină, Toader Balan, Atanasie Gherman, Nicolae Cotlarciuc, Valerian Şesan s.a. [43].

Academia ortodoxă a avut un cabinet de lectură şi o bibliotecă, a organizat conferinţe şi şedinţe literare, precum şi concerte în scop de binefacere. Societatea a editat un set de broşuri în „Biblioteca populară bucovineană” (1886–1892), care erau răspândite gratuit, a tipărit partituri muzicale [44]. *Academia ortodoxă* a colaborat cu celelalte asociaţii studenţeşti româneşti, contribuind la ridicarea conştiinţei naţionale a românilor bucovineni.

În decursul activităţii Universităţii din Cernăuţi, aproape toţi studenţii români s-au înscris şi au activat în una din asociaţiile studenţeşti existente. Cât timp *Junimea* a fost unica societate românească, ea a jucat un rol hotărâtor în viaţa publică. După înfiinţarea altor societăţi academice, a existat o concurenţă şi colaborare benefică, dar şi perioade de neînţelegeri. Toate societăţile studenţeşti româneşti au optat pentru cultivarea spiritului naţional şi susţinerea membrilor său, au dispus de câte o bibliotecă şi sală de lectură, dar fiecare asociaţie a avut şi specificul său de activitate. *Junimea* a pus accentul pe cultivarea membrilor pe terenul literar, *Dacia* a urmărit scopul de luminare a maselor populare, mai ales de la sate, *Bucovina* şi *Moldova* au

avut un caracter conservator de organizare şi au atras atenţia la dezvoltarea sportului, iar *Academia ortodoxă* îngrijea de pregătirea specială a membrilor săi. În toamna anului 1908, din cei cca 190 studenţi români de la Universitate, 75 erau membri ai *Junimii*, 55 – ai *Academiei ortodoxe*, 25 – ai *Bucovinei* şi 21 – ai *Daciei* [45].

Societăţi studenţeşti ucrainene, poloneze şi evreieşti

În anul înfiinţării Universităţii s-a constituit şi prima societate studenţească ucraineană *Sojus*. Această societate, care şi-a ales culorile distincte albastru-auriu-albastru, şi-a propus scopul de a ridica spiritul naţional al membrilor săi. Profesorul Stefan Smal-Stocki a fost unul dintre principalii susţinători ai acestei societăţi. Întreţinea legături cu societăţile studenţeşti din Cernăuţi şi cunoscutul activist şi savant ucrainean M.P. Dragomanov, care a ajutat asociaţia *Sojus* la completarea bibliotecii cu literatură. În 1900, o parte din membrii societăţii *Sojus* au constituit asociaţia *Moloda Ukraina*, care a optat pentru emanciparea naţională, dar şi pentru solidaritatea tuturor ucrainenilor, care locuiau în Rusia ţaristă, Galiţia, Bucovina şi Ungaria. În Austro-Ungaria, ucrainenii erau oficial recunoscuţi ruteni, iar o activitate politică a studenţilor în cadrul asociaţiilor academice nu era tolerată de autorităţi. Din această cauză, în 1902, *Moloda Ukraina* a fost dizolvată [46], în acelaşi an fiind creată o altă asociaţie ucraineană *Sici*. Societăţile ucrainene îşi aveau sediul în „Norodnii Dim" (Casa ucraineană).

După anul 1910 s-au mai constituit două societăţi studenţeşti ucrainene. La 10 mai 1910 s-a înfiinţat asociaţia *Zaporoje*, iar la 21 decembrie 1912 a luat fiinţă societatea *Ciornomore*. Ambele asociaţii au avut un caracter combativ, după modelul celor germane, membrii lor purtau chipiuri şi panglici tricolore, organizau competiţii şi practicau scrima. Studenţii de la *Zaporoje* purtau panglici de culoare roşie zmeurie-alb-aurie şi o căciulă de culoare roşie zmeurie, iar cei de la *Ciornomore* aveau panglici albastru-auriu-albastru şi chipiuri de culoare albastru deschis. Ambele asociaţii studenţeşti ucrainene s-au afirmat mai mult în perioada interbelică, activând până în 1937–1938. După război, *Zaporoje* a fost reactivată la München, iar *Ciornomore* – la New York [47].

Cea mai veche societate studenţească poloneză a fost *Ognisko*. Această societate şi-a început activitatea în anul 1876, în cadrul asociaţiei *Sala de lectură academică* şi abia din 1884 s-a constituit într-o societate separată. Scopul principal al respectivei societăţi era de a-i feri pe tinerii polonezi de procesul de deznaţionalizare. Doritorii de a se înscrie în această societate trebuiau să susţină un examen de admitere la istoria şi literatura poloneză. În jurul societăţii *Ognisko* s-au unit majoritatea intelectualilor şi a clerului catolic polonez. Culorile tradiţionale ale societăţii erau roşu-auriu-alb. În anul 1910, unii membri au părăsit *Ognisko* şi au înfiinţat, după modelul societăţilor germane, corpul polonez *Lechia*. Membrii acestei societăţi militante purtau panglici roşu-albastru-alb şi colaborau mai ales cu societăţile româneşti *Bucovina* şi *Moldova*, precum şi cu societăţile academice germane. Membrii *Lechiei* constituiau şi nucleul societăţilor sportive poloneze *Polonia* şi *Gwiazda* [48]. Sediul societăţilor studenţeşti *Ognisko* şi *Lechia* se aflau în „Dom Polski" (Casa poloneză). Asociaţia *Lechia* a

colaborat activ cu societăţi similare germane, pe când *Ognisko* a avut o atitudine mai rezervată faţă de societăţile studenţeşti germane.

Până în anul 1891, studenţii evrei nu au înfiinţat societăţi academice proprii, ci au activat mai ales în cadrul asociaţiei *Sala de lectură academică* sau, mai puţin, în alte societăţi germane. La 14 iulie 1891, studenţii evrei în frunte cu Mayer Ebner au înfiinţat prima societate studenţească evreiască *Hasmonäa*. Membrii acestei asociaţii şi-au propus drept scop de a ridica conştiinţa naţională la studenţii mozaici, precum şi de a cultiva şi propaga limba şi literatura ebraică. Societatea *Hasmonäa* a luptat împotriva asimilării etnice şi lingvistice, culorile asociaţiei erau roşu-violet-verde şi o şapcă violetă, iar lozinca a fost „Pentru bunăstarea şi onoarea poporului". Cel mai proeminent reprezentant al acestei societăţi a fost Mayer Ebner, care în 1897 a participat la congresul sionist din Basel. După unire Ebner a fost ales senator în Parlamentul României, iar după repatriere în Israel, a continuat să fie un membru activ al asociaţiei, prezentând, în 1951, o cuvântare festivă cu ocazia aniversării a 120 de semestre de la înfiinţarea societăţii studenţeşti *Hasmonäa* [49].

O societate evreiască cu scopuri asemănătoare a fost *Hebronia*, membrii căreia purtau culori verde-roşu-auriu şi o şapcă verde. În unele surse se remarcă că societatea *Hebronia* s-a înfiinţat la 2 aprilie 1899 [50]. Într-un studiu dedicat special acestei asociaţii se constata că la 21 martie 1900, s-a creat o societate studenţească *Hebronia* la Viena şi abia peste patru ani, în 1904, s-a activat asociaţia cu acelaşi nume la Cernăuţi. Deviza *Hebroniei* a fost „Cu vorbă şi rezistenţă pentru onoarea evreilor". *Hebronia* s-a implicat activ în mişcarea sionistă şi a optat cu perseverenţă pentru recunoaşterea naţiunii evreieşti la Universitatea din Cernăuţi [51].

În noiembrie 1900 s-a constituit asociaţia studenţească evreiască *Humanitas*, membrii căreia au purtat la piept o panglică de culoare aurie-verde-aurie. În curând asociaţia a ajuns să aibă peste 20 de membri. Primul preşedinte al societăţii *Humanitas* a fost Arnold Fischer, urmat de Philipp Fleischer. *Humanitas* a avut o perioadă scurtă de activitate, deja în 1903 asociaţia s-a dizolvat, iar membrii său au aderat la *Hebronia* sau *Emunah*, biblioteca fiind preluată de *Hebronia* [52].

La 3 iunie 1903, un grup de studenţi evrei în frunte cu Werner Weidenfeld au creat societatea academică evreiască *Emunah*. Membrii asociaţiei se distingeau prin panglica de culoare aurie-violet-aurie. Şi această asociaţie studenţească s-a implicat activ în mişcarea sionistă şi a avut o contribuţie importantă în lupta pentru recunoaşterea naţiunii evreieşti la Universitate. Din 1909, membru de onoare al societăţii *Emunah* a devenit profesorul universitar Leon Kellner, acesta fiind o personalitate marcantă a evreilor din Bucovina. *Emunah* a activat şi în perioada interbelică, iar după război, mulţi membri ai acestei societăți au emigrat în Israel. La 4 iulie 1953, *Emunah* a aniversat în Israel 100 de semestre de la înființare [53].

Încă la 24 octombrie 1897 s-a constituit societatea academică *Zephira*. Culorile specifice iniţiale ale acestei asociaţii au fost alb-albastru, mai târziu, membrii săi au purtat o panglică de culoare albastru-auriu-albastru. *Zephira* a fost de asemenea o societate bine cunoscută în rândul studenţilor evrei, fiind activă şi pe parcursul întregii perioade interbelice. În sfârşit, la 23 octombrie 1918, cu doar puţin timp înainte de

unirea Bucovinei cu România, la Cernăuţi s-a constituit încă o societate studenţească evreiască cu denumirea de *Heatid*. Lozinca asociaţiei era „Pentru libertatea şi onoarea evreilor”, culorile distincte fiind verde-argintiu-negru. *Heatid* a activat deja în perioada existenţei Universităţii româneşti la Cernăuţi.

La începutul sec. al XX-lea, studenţii evrei de la Universitate au revendicat să le fie recunoscută naţionalitatea şi limba idiş, pentru a fi înregistraţi ca naţiune distinctă de cea germană. Pentru aceasta au pledat în special societăţile studenţeşti evreieşti *Emunah*, *Hebronia* şi *Zephira*. În rezultatul acestor revendicări, Senatul Universităţii a adoptat la 29 octombrie 1906 o decizie de compromis, prin care se permitea studenţilor să indice la rubrica „limba maternă” şi naţionalitatea acestora. Decizia respectivă a intrat în vigoare din semestrul de vară 1907, iar această precizare trebuia să fie luată în considerare în rapoartele şi statisticile oficiale ale Universităţii. Totuşi, studenţii evrei nu aveau posibilitatea să indice limba maternă idiş, ci trebuiau să opteze în continuare pentru o altă limbă maternă [54].

În semestrul de vară 1907, la Universitatea din Cernăuţi au studiat 766 studenţi, inclusiv 308 mozaici, dintre care 184 (60%) au indicat şi naţionalitatea de evreu. În semestrul de vară 1909, din 418 studenţi mozaici, 302 (72%) au indicat că sunt de naţionalitate evrei [55].

O parte din studenţii evrei nu erau mulţumiţi cu această decizie de compromis, fiindcă nu aveau posibilitatea să indice idiş ca limbă maternă. Societatea studenţească *Zephira* a optat pentru recunoaşterea deplină a naţionalităţii evreieşti, aşa cum s-a hotărât anterior la Universităţile din Viena şi Lemberg [56]. Însă, până la izbucnirea războiului nu s-a mai adoptat o altă hotărâre în cazul studenţilor evrei. Din această cauză, după anul 1912, în semn de protest, o bună parte din studenţii evrei nu au mai indicat germana ca limbă maternă. În semestrul de vară 1912, din 443 studenţi mozaici, la rubrica limba maternă, 267 au indicat germana, 105 – ruteana, 47 – româna, 22 – polona [57]. În semestrul de vară 1913, din 1.129 studenţi, 424 (37,5%) au recunoscut germana, 302 (26,7%) – româna, 288 (25,5%) – ruteana şi 82 (7,3%) – polona drept limbă maternă. Totodată, din 413 studenţi mozaici, 267 au indicat germana, 102 – ruteana, 24 – polona, 20 – româna drept limbă maternă [58].

Concluzii

În perioada 1875–1918, la Universitatea din Cernăuţi au funcţionat în total 25 de societăţi studenţeşti, dintre care 4 (*Austria*, *Sala de lectură academică*, *Gothia* şi *Alemannia*) au avut un caracter supranaţional, iar în societatea *Unitas* (1891–1906) au activat studenţi catolici de diferite naţionalităţi. Celelalte societăţi academice au funcţionat pe criterii etnice. Au existat 3 societăţi studenţeşti germane (*Arminia*, *Teutonia* şi *Frankonia*, ultima cu caracter catolic), 6 româneşti (*Arboroasa* doar până în 1877), *Junimea*, *Bucovina*, *Dacia*, *Moldova* şi *Academia ortodoxă*), 3 ucrainene (*Sojus*, *Zaporoje* şi *Ciornomore*), 2 poloneze (*Ognisko* şi *Lechia*) şi 6 evreieşti (*Hasmonäa*, *Hebronia*, *Zephira*, *Humanitas*, *Emunah* şi *Heatid*) [59]. După 1918, doar câteva din societăţile enumerate s-au desfiinţat (*Austria*, *Sala de lectură academică*, *Sojus*), restul au continuat să funcţioneze pe parcursul întregii perioade interbelice, până în 1938, când au fost desfiinţate prin decret regal.

Modelul de activitate a societăţilor studenţeşti din Cernăuţi a fost preluat din tradiţia universitară germană, existentă şi în Austria. Viaţa studenţească de la această universitate a avut însă un specific, unic în felul său, fiindcă studenţii români, germani, poloni, ucraineni şi evrei s-au constituit şi au activat în societăţi academice pe criterii etnice. Prin intermediul societăţilor studenţeşti, reprezentanţii fiecărei naţionalităţi şi-au putut păstra identitatea naţională şi forma idealurile naţionale, iar prin colaborarea cu alte societăţi studenţeşti s-au creat punţi de legătură pentru o mai bună cunoaştere a limbii, culturii şi tradiţiilor popoarelor conlocuitoare.

Mai multe societăţi studenţeşti (dintre cele româneşti numai *Bucovina* şi *Moldova*) au avut un caracter conservator de organizare, membrii fiecărei societăţi purtau uniforme specifice, şepci şi panglici distincte de diferite culori. Cu ocazia anumitor festivităţi solemne, conducătorii unor asemenea societăţi purtau costume specifice şi săbii, se respectau anumite ritualuri şi se organizau dueluri studenţeşti. Cel mai important eveniment studenţesc era *comersul*, adică o întrunire organizată de fiecare societate cu ocazia deschiderii anului universitar. La aceste *comersuri* erau invitaţi rectorul universităţii, profesori universitari, personalităţi politice şi publice, precum şi societăţile studenţeşti prietene. Festivitatea se desfăşura într-o atmosferă solemnă, se rosteau discursuri omagiale şi saluturi din partea celorlalte societăţi studenţeşti, se interpretau cântece şi se organizau dueluri studenţeşti [60]. Cu alte ocazii, societăţile studenţeşti organizau baluri, serate, şezători culturale, la care participau studenţi de diferite etnii. Astfel, forma de organizare şi de colaborare a societăţilor studenţeşti din capitala Bucovinei a fost una de apartenenţă la Europa Occidentală şi a constituit un model de convieţuire interetnică şi interconfesională.

Note:

1. *Чернівецкий Університет 1875–1995. Сторінки історії*, Чернівці: Рута,1995, с. 15-16.
2. Constantin Ungureanu, *Sistemul de învăţământ din Bucovina în perioada stăpânirii austriece (1774–1918)*, Chişinău, 2015, p. 316.
3. *Die k.k. Franz-Josephs Universität in Czernowitz im ersten Vierteljahrhundert ihres Bestandes. Festschrift hrsg. von Akademischen Senate*, Czernowitz, 1900, p. 161-167.
4. Constantin Ungureanu, *Sistemul de învăţământ din Bucovina în perioada stăpânirii austriece*, p. 317.
5. Mircea Grigoroviţă, *Învăţământul în nordul Bucovinei (1775-1944)*, Bucureşti: Editura Didactică şi Pedagogică, 1993, p. 131.
6. Hugo Weczerka*, Die „Francisco-Josephina" in Czernowitz. Eine Universität am Ostrand der Habsburger-monarchie*. In: *Gelebte Multikulturalität. Czernowitz und die Bukowina*, Frankfurt am Main, 2010, p. 82.
7. *Ibidem*, p. 82.
8. *Die k.k. Franz-Josephs Universität in Czernowitz …*, p. 168.
9. *Gazeta Mazililor şi Răzeşilor bucovineni*, an II, nr. 2, (5 aprilie 1912), p. 25.
10. Constantin Ungureanu, *Sistemul de învăţământ* ..., p. 414.
11. *Die k.k. Franz-Josephs Universität in Czernowitz …*, p. 161-162.
12. Constantin Ungureanu, *Sistemul de învăţământ* ..., p. 414.
13. *Oesterreichische Statistik*, ediţie nouă, vol. XI, Wien, 1915, caiet III, p. 2-5.
14. Constantin Ungureanu, *Sistemul de învăţământ* ..., p. 415.

15. *Ibidem*, p. 416.
16. Mihaela-Ştefăniţă Ungureanu, *Societăţi studenţeşti germane din Bucovina înainte de Primul Război Mondial*. În: *Analele Bucovinei*, 2/2004, p. 346.
17. Anton Norst, *Alma mater Francisco–Josephina. Festschrift zu deren 25 jährigen Bestande*, Czernowitz: Pardini, 1900, p. 113-114, 116.
18. Mihaela-Ştefăniţă Ungureanu, *Societăţi studenţeşti germane din Bucovina* ..., p. 346-347.
19. *Geschichte der akademischen Burschenschaft Arminia – Czernowitz zu Salzburg 1877–1967*, Salzburg-Wien 1967, p. 6.
20. *Ibidem*, p. 7-10.
21. Mihaela-Ştefăniţă Ungureanu, *Societăţi studenţeşti germane din Bucovina* ..., p. 347.
22. *Geschichte der akademischen Burschenschaft Arminia* …, p. 15-16.
23. Hans Prelitsch, *Student in Czernowitz. Die Korporationen an der Czernowitzer Universität*, în: *Buchenland. 150 Jahre Deutschthum in der Bukowina*, p. 360-363.
24. *KDStV Frankonia – Czernowitz 100 Jahre Festschrift*, editori Gotthard Babel, Ludwig Röhrer, Nürnberg 1991, p. 46.
25. *Ibidem*, p. 47.
26. *Ibidem*, p. 49.
27. Rudolf Wagner, *Vom Moldauwappen zum Doppeladler: ausgewählte Beiträge zur Geschichte der Bukowina*; Festgabe zu seinem 80. Geburtstag, Augsburg: Hofmann, 1991, p. 257.
28. *KDStV Frankonia – Czernowitz 100 Jahre Festschrift*, p. 54.
29. *Ibidem*, p. 54, 56-57.
30. Mihaela-Ştefăniţă Ungureanu, *Societăţi studenţeşti germane din Bucovina* ..., p. 348-349.
31. Simina-Octavia Stan, *Societăţi culturale româneşti din Bucovina până la Primul Război Mondial*. În: *Analele Bucovinei*, anul XI, 2/2004, p. 338-339.
32. Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, ediţie şi studiu biobibliografic de Stelian Neagoe, Bucureşti: Editura Humanitas, 1991, p. 231-232, 240-248.
33. Anton Norst, *Alma mater Francisco-Josephina* ..., p. 117-118.
34. Emilian Dan Petrovici, *Societățile academice românești din Bucovina*. În: *Anuarul Muzeului Județean*, vol. VIII, Suceava 1981, p. 359.
35. *Ibidem*, p. 363-364.
36. *Ibidem*, p. 361, 366-367.
37. Anghel Popa, *Societatea academică „Junimea" din Cernăuţi*. În: *Revista Istorică*, vol. VI, nr. 5-6, Bucureşti, 1995, p. 543-544.
38. Emilian Dan Petrovici, *Societățile academice românești din Bucovina*, p. 368.
39. Simina-Octavia Stan, *op. cit*., p. 340-341.
40. Filaret Doboş, *Societatea academică română „Dacia". 25 de ani de viaţă studenţească (21.V.1905 – 21.V.1930)*, Cernăuţi, 1930, p. 20-22, 27, 31, 42-43.
41. Simina-Octavia Stan, *op. cit*., p. 341.
42. Mircea Grigoroviţă, *Învăţământul în nordul Bucovinei* …, p. 168-169.
43. Anton Norst, *Alma mater Francisco-Josephina* ..., p. 112-113.
44. Simina-Octavia Stan, *op. cit*., p. 340.
45. George Tofan, *Societăţile studenţeşti*. În: *Viaţa Românească*, an. III, nr. 12/2008, p. 440.
46. *Чернівецкий Університет 1875–1995*, p. 30, 32.
47. Rudolf Wagner, *Von Moldauwappen zum Doppeladler* ..., p. 261.
48. *Ibidem*, p. 259.

49. Adolf König, *Geschichte der J.N.A.V. „Hasmonäa" in Czernowitz*. In: *Geschichte der Juden in der Bukowina*, Bd. I, p. 113-115.
50. Rudolf Wagner, *Von Moldauwappen zum Doppeladler* ..., p. 260.
51. Josef Mosberg, *Geschichte der J.N.A.V. „Hebronia" in Czernowitz*. In: *Geschichte der Juden in der Bukowina*, Bd. I, p. 121-122.
52. Erich Neuborn, *Jüdisch-nationaler akademischer Leseverein „Humanitas"*. In: *Geschichte der Juden in der Bukowina*, Bd. I, p. 120.
53. H. Sternberg, *Geschichte der J.N.A.V. „Emunah" in Czernowitz*. In: *Geschichte der Juden in der Bukowina*, Bd. I, p. 117-119.
54. *Bukowinaer Post*, nr. 1990 (4 noiembrie 1906), p. 4.
55. *Deutschsprachige Quellen zur Geschichte des Bildungswesens der Bukowina um 1900*. Band XIII (*Berichte der abtretenden Rektoren der Universität Czernowitz*), editat de Galina Czeban şi Elmar Lechner, Klagenfurt, 2001, p. 66, 72, 81-82.
56. *Bukowinaer Post*, nr. 2442 (3 octombrie 1909), p. 6.
57. *Deutschsprachige Quellen* …, Band XIII, p. 91-92.
58. *Ibidem*, p. 96.
59. Hans Prelitsch, *Student in Czernowitz*..., p. 358-360; Franz Hieronymus Riedl, *Die Universität Czernowitz als völkerverbindende Institution 1875–1919*. In: *Der Donauraum. Zeitschrift des Forschungsinstitutes für den Donauraum*, 15 Jg., Wien, 1970, p. 222-223.
60. Vladimir Trebici, *Relaţiile dintre societăţile studenţeşti române şi germane de la Universitatea din Cernăuţi ca model de înţelegere interetnică*. În: *Analele Bucovinei*, 2/1997, p. 284.

6. Cultură și artă

CÂTEVA OBSERVAȚII ASUPRA REGISTRULUI PĂTIMIRILOR ȘI A ÎNVIERII DIN NAOSUL BISERICII DIN PĂTRĂUȚI

Dr. Emil DRAGNEV
Universitatea de Stat din Moldova

Some notes on the register of the Passions and of the Resurrection From the nave of the church from Patrauti

Summary

The author of the paper analyses the position and the content of the register of the Passions and of the Resurrection from the „Holy Cross" church from Patrauti (built in 1487 and painted probably before 1492). The church proves its individuality due to a special selection and emphasis of the scenes of this cycle, but also due to an uncommon orientation of displaying its narrative, contrary to the sun course, despite the current tradition in the Byzantine and Post-Byzantine art. The same orientation was used also at the „St. Elijah" church from Suceava (built in 1488). Certain imprints of the disposal from Patrauti and „St. Elijah" from Suceava can also be noticed at the „St. George" church of the Voronet monastery (built in 1488), where they returned to the traditional orientation of displaying this cycle, according to the solar course. As a result of an investigation, the author proposes the following chronological sequence of painting the above-mentioned churches: Patrauti, St. Elijah, Voronet. The chronological componence of the cycle of Passions from Patrauti is explained through the almost exact correspondence with the readings of the 12 Gospels at the morning service on Holy Friday. The correspondence was rather closely observed at St. Elijah and several reminiscences were met at Voronet. In this respect, these three churches represent a distinct group, because at other painted monuments, from the end of the XVth century and along the XVIth century, was adopted another system of organizing the register of the Passions and of the Resurrection. Namely, within the continuous frieze, the selection of themes was inspired from the readings of the „harmonized" Gospel, read at the evening services from Holy Thursday and Holy Friday. The unusual orientation of this register, at Patrauti and St. Elijah, could be explained through the involvement of Basil, bishop of Roman, in the dispute concerning the direction of the church processions, a dispute between Gherontie, metropolitan of Moscow, and the Great Knyaz Ivan III. In his letter from February 2, 1484, bishop Basil approves the position of metropolitan Gherontie that all the processions, according to the „Greek law" and contrary to the „Latin" one, go against the solar course. The intervention of bishop Basil in ordering the paintings from Patrauti and

St. Elijah, where the orientation of the cycle of the Passions was fit according to the orientation of liturgical processions and other services, could be explained through the fact that this hierarch was the confessor of Stephen the Great, the founder of both mentioned churches.

Registrul Pătimirilor Mântuitorului din pictura murală a Moldovei medievale a beneficiat de o atenție specială din partea lui Sorin Ulea (Ullea), într-un capitol consacrat picturii murale moldovenești cuprins în culegerea: „Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare" [1]. Sunt menționate următoarele scene ce constituie ciclul respectiv: *Sărutarea lui Iuda* (Fig. 2)*, Judecata lui Pilat* (Fig. 4), *Batjocorirea* (Fig. 5), *Drumul spre Golgota* (Fig. 6), *Suirea pe cruce* (Fig. 7), Răstignirea (Fig. 8), *Coborârea de pe cruce* (Fig. 9), *Plângerea* (Fig. 10) și *Punerea în mormânt* (Fig. 11), registrul fiind completat de încă două scene din ciclul Învierii: *Mironosițele la mormânt* (Fig. 12) și *Toma necredinciosul* (Fig. 13).

Tot aici, Sorin Ulea menționează principala particularitate a acestui registru de la Pătrăuți – desfășurarea ciclului de la nord spre sud, invocând ceva mai departe și unica analogie din pictura moldovenească, cu o desfășurare atare a acestui ciclu – biserica Sf. Ilie din Suceava, în restul cazurilor cunoscute pentru Moldova secolelor XV–XVII fiind practicată direcția inversă, de la sud spre nord [2], care de altfel, cu rarisime excepții, este caracteristică întregii picturi bizantine și post-bizantine [3].

Particularitatea respectivă este menționată ca atare, însă fără încercarea de a oferi explicații și analogii din afara Țării Moldovei [4]. De asemenea, menționăm și câteva scăpări în această prezentare a ciclului de la Pătrăuți. În primul rând, atragem atenția la faptul că acest ciclu, în anumite cazuri, se deplasează și în registrul inferior, unde tradițional apare *teoria sfinților* și *tabloul votiv.* Astfel, ținând cont de consecutivitatea expunerilor evanghelice, a doua scenă după *Sărutarea lui Iuda* (la extremitatea estică a zidului nordic, lângă iconostas), nu este cea care urmează în același registru în direcția spre vest, dar e scena plasată exact sub ea, în registrul inferior – *Iisus în fața Sinedrionului* (Fig. 3). Un alt caz de acest fel, care prezintă de fapt o sincopă în ordinea textuală evanghelică, este scena *Biciuirii* (Fig. 14), plasată la sfârșitul ciclului, întregit cu scenele din ciclul *Învierii*, deci, de asemenea în registrul inferior, sub scena *Încredințării lui Toma*. Dacă ținem cont de legătura și consecutivitatea ciclurilor *Pătimirii* și *Învierii*, nu doar textuală dar și din perspectiva prezentării lor continuu într-un registru, e cazul să menționăm și o altă sincopă, scena *Anastasis (Coborârea la iad)* – Fig. 15, care apare nu în continuitatea scenei respective din ciclul *Învierii*, spre extremitatea estică a zidului sudic (*Mironosițele la mormânt*), dar o regăsim pe zidul nordic (în vecinătatea celui vestic), de asemenea în registrul inferior, sub scena *Drumul spre Golgota*, în pandant cu reprezentarea familiei ctitorului, Ștefan cel Mare, din cadrul tabloului votiv de pe zidul sudic.

Prezența scenei *Biciuirii*, în afara ordinii evenimentelor evanghelice, pe zidul sudic, care a scăpat atenției lui Sorin Ulea, este un element important, ce articulează în plus apropierea dintre reprezentările celor două cicluri de la Pătrăuți și Sf. Ilie din Suceava. De asemenea nemenționată de Domnia sa, scena *Biciuirii* este totuși prezentă

Fig. 1. *Cina de taină*, partea nordică a hemiciclului absidei altarului, biserica Înălțării Cinstitei Cruci, Pătrăuți, după 1487

Fig. 2. Trădarea lui Iuda, partea estică a zidul nordic al naosului, biserica Înălțării Cinstitei Cruci, Pătrăuți, după 1487

Fig. 3. Iisus în fața Sinedrionului, partea estică a zidul nordic al naosului, biserica Înălțării Cinstitei Cruci, Pătrăuți, după 1487

Fig. 4. *Spălarea pe mâini*, partea estică a hemiciclului absidei nordice, biserica Înălțării Cinstitei Cruci, Pătrăuți, după 1487

Fig. 5. *Batjocorirea lui Iisus*, partea vestică a hemiciclului absidei nordice, biserica Înălțării Cinstitei Cruci, Pătrăuți, după 1487

Fig. 6. *Drumul spre Golgota*, partea vestică a zidului nordic al naosului, biserica Înălțării Cinstitei Cruci, Pătrăuți, după 1487

Fig. 7. *Urcarea pe cruce*, zidul vestic al naosului, biserica Înălțării Cinstitei Cruci, Pătrăuți, după 1487 (Foto Petru Palamar)

Fig. 8. *Răstignirea*, zidul vestic al naosului, biserica Înălțării Cinstitei Cruci, Pătrăuți, după 1487 (Foto Petru Palamar)

Fig. 9. *Coborârea de pe cruce,* zidul vestic al naosului, biserica Înălțării Cinstitei Cruci, Pătrăuți, după 1487 (Foto Petru Palamar)

Fig. 10. *Plângerea lui Iisus*, partea vestică a zidului sudic al naosului, biserica Înălțării Cinstitei Cruci, Pătrăuți, după 1487. (Foto Petru Palamar)

Fig. 11. *Punerea în mormânt*, partea vestică a hemiciclului absidei nordice, biserica Înălțării Cinstitei Cruci, Pătrăuți, după 1487

Fig. 12. *Mironosițele la mormântul Domnului*, partea vestică a hemiciclului absidei nordice, biserica Înălțării Cinstitei Cruci, Pătrăuți, după 1487. (Foto Petru Palamar)

Fig. 13. *Încredințarea lui Toma*, partea estică a zidului sudic al naosului, biserica Înălțării Cinstitei Cruci, Pătrăuți, după 1487

Fig. 14. *Biciuirea lui Iisus*, partea estică a zidului sudic al naosului, biserica Înălțării Cinstitei Cruci, Pătrăuți, după 1487

Fig. 15. *Anastasis*, partea vestică a zidului nordic al naosului, biserica Înălțării Cinstitei Cruci, Pătrăuți, după 1487

Fig. 16. *Biciuirea lui Iisus*, partea vestică a hemiciclului absidei sudice, biserica Sf. Ilie, Suceava, după 1488

Fig. 17. *Adăparea cu oțet și fiere*, partea estică a hemiciclului absidei sudice, biserica Sf. Ilie, Suceava, după 1488

Fig. 18. *Adăparea cu oțet și fiere*, partea vestică a absidei sudice, biserica Sf. Gheorghe a mănăstirii Voroneţ, cca. 1492/1493

Fig. 19. *Anastasis*, partea vestică a hemiciclului amsidei nordice, biserica Sf. Gheorghe a mănăstirii Voroneţ, cca. 1492/1493

Fig. 20. *Rugăciunea de pe muntele Măslinilor*, partea vestică a concei absidei sudice, biserica Sf. Gheorghe a mănăstirii Voroneţ, cca. 1492/1493

și în ciclul de la Sf. Ilie (Fig. 16), și la fel în afara ordinii expunerii evanghelice, pe zidul sudic, de această dată în partea vestică a hemiciclului absidei nordice, între scenele *Plângerii* și *Adăpării cu fiere și oțet* [5] (Fig. 17). Scena *Biciuirii* este atestată în releveul picturilor de pe zidul nordic al naosului bisericii Sf. Ilie, la locul amintit, publicat în cartea semnată de Gh. Bratiloveanu şi Pavel Blaj, aici, însă, este identificată greșit scena vecină, în loc de *Adăparea cu fiere și oțet* (secenă pe care nu o întâlnim la Pătrăuți) fiind indicată *Judecarea lui Iisus* (sic!) [6].

Comparația celor două cicluri, de la Pătrăuți și Sf. Ilie din Suceava, scoate în evidență câteva afinități, necesare de remarcat. Pe lângă cele menționate, direcția neobișnuită a desfășurării ciclului, și prezența scenei *Biciuirii* neconsecvent plasate pe zidul nordic, mai insistăm asupra următoarelor: de la scena *Sărutarea lui Iuda* și până la cea a *Plângerii*, derularea ciclului este absolut identică la ambele monumente, dispoziția fiind calculată în așa mod, ca în centrul zidului vestic să fie plasată scena *Răstignirii*, flancată de scenele *Urcarea pe cruce* și *Coborârea de pe cruce.* De asemenea, scena *Anastasis* (Fig. 19), din ciclul asociat al Învierii are un amplasament foarte apropiat. La Sf. Ilie ea la fel apare la extremitatea vestică a zidului nordic, și de asemenea deplasată în registrul vecin, doar că de această dată nu dedesubt, dar deasupra scenei *Drumul spre Golgota*, la fel în fața tabloului votiv de pe zidul sudic.

Mai merită evidențiat și un alt moment de apropiere. Ciclul *Pătimirilor* începe de fapt nu în naos, dar în altar, cu scenele *Cinei cele de taină* (Fig. 1) și *Spălării picioarelor.* Grație conotației sale euharistice, ele sunt plasate în altar, în conexiune cu scena dedublată a *Împărtășirii apostolilor* (reprezentată separat în două secvențe, *Împărtășirea cu pâine* și *Împărtășirea cu vin*), dar în același timp anticipând derularea ciclului *Pătimirilor* pe zidurile naosului. La biserica Sf. Ilie, asemeni celei de la Pătrăuți, scena *Cinei* se află în partea nordică a hemiciclului absidei altarului, deci, acolo unde de fapt începe ciclul *Pătimirilor.* Această dispoziție a mai fost repetată la Voroneț, în timp ce în restul cazurilor din pictura medievală moldovenească, scena respectivă este mutată în partea sudică a hemiciclului altarului, în funcție de direcția derulării ciclului *Pătimirilor,* de la sud spre nord.

De asemenea, la ambele monumente, glafurile ferestrelor din absidele laterale, plasate la nivelul registrului *Pătimirilor,* nu au fost utilizate pentru completarea acestui ciclu, fiind reprezentați aici sfinți în plină statură. Insistăm asupra acestui moment, pentru că la celelalte monumente pictate din Moldova, fără excepții (inclusiv la Voroneț), narațiunea *Pătimirilor* cuprinde și aceste spații.

Actualmente, picturile de la Sf. Ilie nu sunt încă degajate, fapt ce ne împiedică pentru moment să trecem la confruntarea detaliată a scenelor ciclului cercetat. Oricum, afinitățile menționate la nivelul programelor iconografice sunt suficiente pentru a insista asupra apropierii dintre cele două monumente. Fiind zidite la un an diferență, Pătrăuți în 1487, iar Sf. Ilie la 1488, datarea exactă a picturilor nu ne este cunoscută. Incertitudinile în această privință sunt datorate faptului că ambele tablouri votive, integral sau parțial, au fost refăcute. Cel de la Pătrăuți (Fig. 27), precum se cunoaște, a fost integral repictat pe un suport de tencuială nou deasupra celui original. La Sf. Ilie, unde sunt reprezentate patru personaje (primul fiind Ștefan cel Mare, urmat de

fiul său Bogdan, ultima figură reprezentată înfățișând-o pe Maria Voichița), al treilea, este pictat pe o porțiune decupată, apoi restabilită (Fig. 32).

În ceea ce privește cazul Pătrăuților, ne-am expus opinia într-un studiu anterior [7], aici menționăm doar că actualul tablou votiv reflectă componența familiei voievodale între 26 iulie 1496 și *ante* 24 noiembrie 1499, probabil mai aproape de ultima dată. Schimbarea importantă în familia lui Ștefan cel Mare se produce odată cu moartea fiului său Alexandru la 26 iulie 1496 și credem că anume acest fapt a implicat înlocuirea tabloului votiv original de la Pătrăuți cu cel nou, pe care-l vedem astăzi. Accentele escatologice, pentru care nu găsim alte analogii, din inscripțiile profeților reprezentați în tamburul turlei [8] ne fac să presupunem că picturile de la Pătrăuți datează anterior anului 1492, an spre care se îndreaptă așteptările escatologice din spațiul ortodox cu o deosebită intensitate [9].

La Sf. Ilie, inscripția deasupra figurii reprezentate pe porțiunea substituită astăzi nu se mai citește, însă pe imaginile din publicațiile mai vechi, suprascrierea se vede cu destulă claritate pentru a identifica numele Ștefan [10]. Acest Ștefan, urmând un alt personaj, suprascris Bogdan, nu poate fi altul decât Ștefăniță, sau Ștefan cel Tânăr, fiul lui Bogdan și nepotul lui Ștefan cel Mare, ctitorul principal al locașului și înfățișat ca atare primul în această suită de portrete statuare. Pornind de la această componență a tabloului votiv, s-a ajuns la concluzia că biserica, deși a fost edificată pe timpul lui Ștefan cel Mare, precum indică și pisania, a fost pictată pe timpul lui Ștefăniță care, altfel, nu avea cum să apară în acest tablou, dacă pictura s-ar fi realizat pe timpul bunicului său [11]. Desigur, aceleași personaje puteau să apară într-un tablou votiv și în cazul dacă picturile ar fi fost realizate pe timpul lui Bogdan, în intervalui dintre 1506 (nașterea fiului său Ștefăniță) și 1511 (anul morții mamei sale – Maria Voichița), doar că în modul cel mai evident, Stefăniță trebuia să fie înfățișat ca un copil și nicidecum de statura tatălui său.

Asupra acestui subiect a revenit Maria Magdalena Székely, punctând asupra caracterului alogic al acestui tablou votiv, dacă s-ar admite pictarea sa în vremea lui Ștefăniță. În acest caz, doamna Maria trebuia să ocupe locul după soțul său, Ștefan cel Mare, și să fie urmată de descendența sa, fiul și nepotul. Ținând cont de faptul că personajul suprascris Ștefan a fost pictat pe tencuiala pusă pe porțiunea decupată, se conchide că tabloul nu a fost pictat, dar „contrafăcut" pe timpul lui Ștefăniță, portretul său înlocuind una sau ambele fiice ale lui Ștefan cel Mare din compoziția originală [12].

Confruntând aceste imagini cu ceea ce se prezintă astăzi, observăm că inscripția se afla deasupra porțiunii decupate. Dificil de imaginat că în cazul suprimării unei porțiuni de tencuială cu imaginea unui personaj, să fi rămas intactă inscripția. Asta ar însemna că, din motive imposibil de explicat, un Ștefan a fost înlocuit cu un alt, sau cu tot același Ștefan. Deci, suprascrierea figurii a fost realizată după înlocuirea imaginii. Ne întrebăm dacă concomitent cu aceasta nu ar fi apărut și suprascrierea deasupra personajului identificat tot prin ea cu Bogdan, dacă mai ținem cont de faptul că acestui personaj i-a fost repictată fața. Atunci nu putem exclude posibilitatea că, inițial, în tabloul votiv, lui Ștefan cel Mare i-au urmat cei doi fii ai săi, Alexandru și Bogdan, procesiunea fiind încheiată de imaginea soției sale, iar mai târziu, pe vremea

Fig. 21. *Anastasis,* partea vestică a zidului nordic al naosului, biserica Sf. Ilie, Suceava, după 1488

Fig. 22. *Trădarea lui Iuda* (Fragment), partea vestică a glafului ferestrei din absida nordică, biserica Sf. Gheorghe a mănăstirii Voroneţ, cca. 1492/93

Fig. 23. *Trădarea lui Iuda (*Fragment), partea estică a glafului ferestrei din absida nordică, biserica Sf. Gheorghe a mănăstirii Voroneţ, cca. 1492/93

Fig. 24. *Iisus în fața lui Pilat,* partea vestică a glafului ferestrei din absida sudică, biserica Sf. Gheorghe a mănăstirii Voroneţ, cca. 1492/93

Fig. 25. *Tripla lepădare a lui Petru*, partea estică a hemiciclului absidei nordice, biserica Sf. Gheorghe a mănăstirii Voroneţ, cca. 1492/93

Fig. 26. *Straja adormită la mormântul Domnului*, partea vestică a zidului nordic al naosului, biserica Sf. Gheorghe a mănăstirii Voroneţ, cca. 1492/93

Fig. 27. *Tablou votiv*, partea vestică a zidului sudic al naosului, biserica Înălțării Cinstitei Cruci din Pătrăuți, după 1487

Fig. 28. *Deisis împărătesc*, partea sudică a zidului estic din naosul bisericii Sf. Nicolae din Rădăuți, ante 1489

Fig. 29. *Tablou votiv*, partea sudică a zidului vestic al naosului, biserica Sf. Gheorghe a mănăstirii Voroneţ, cca. 1492/93

Fig. 30. Ciclul *Pătimirilor* în friză, biserica Sf. Nicolae a mănăstirii Probota, cca. 1532

Fig. 31. *Tabloul votiv* în pandant cu scena *Anastasis*, traveul occidental al naosului, biseica Înălțării Cinstitei Cruci, Pătrăuți, după 1487

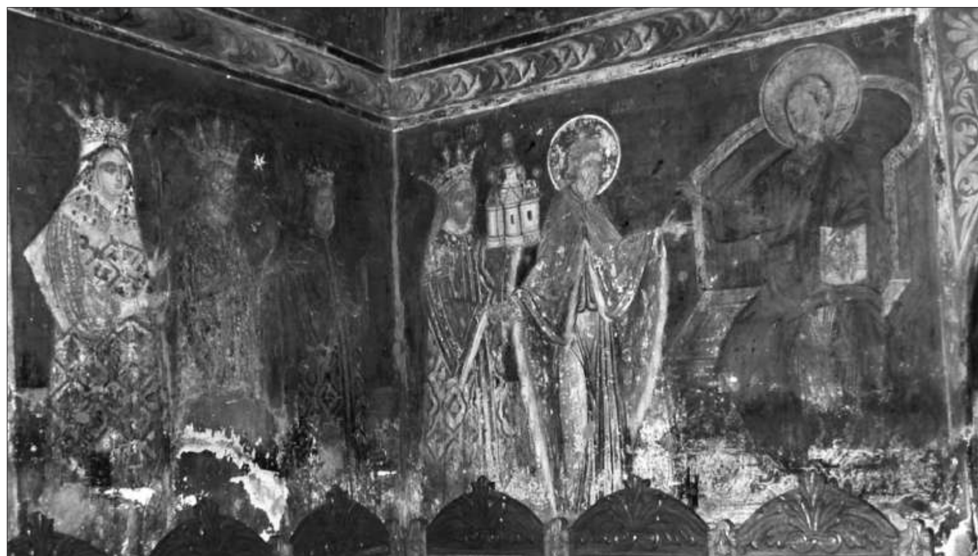

Fig. 32. *Tabloul votiv*, partea de sud-vest a naosului,
biserica Sf. Ilie din Suceava, după 1488

Fig. 33. *Tabloul votiv*, partea nordică a zidului vestic,
biserica Sf. Nicolae din Rădăuți, ante 1489

Fig. 34. *Deisis împărătesc (Iisus Împăratul împăraților* și *Marele Arhiereu)*, partea vestică a zidului nordic al naosului, biserica Sf. Gheorghe a mănăstirii Voroneț, ante cca. 1492/93

Fig. 35. Regele David și Deisis-ul împărătesc („Împărăteasa stă la dreapta Ta" Ps. 44(45).9), partea vestică a zidului nordic al naosului, biserica Sf. Ilie din Suceava, după 1488

lui Ștefăniță, pentru ca includerea acestuia din urmă în tablou să capete logica necesară a descendenței, Alexandru a fost „transformat” în Bogdan, iar în locul lui Bogdan a fost plasat Ștefăniță însuși.

Această supoziție ar putea fi contrazisă de faptul că tabloul votiv este o reprezentare a familiei donatoare, deci, soț, soție și copiii lor, în timp ce știm că Alexandru s-a născut din altă căsătorie a lui Ștefan cel Mare. O întrebare la care nu putem găsi răspuns, din lipsa unor exemple certe de monumente din perioada medievală, care ar confirma sau ar infirma acest lucru. Alexandru, la 1489 s-a căsătorit, deci avea deja propria familie [13], și nu știm dacă din această perspectivă chipul său trebuia să apară neapărat într-o ctitorie a tatălui său, mai ales între Ștefan cel Mare și Maria Voichița, nefiind copilul celei din urmă.

Singurul exemplu de includere a unui urmaș, care venea dintr-o altă căsătorie decât cea a soților reprezentați într-un tablou votiv, este de fapt și el o supoziție. Cercetând tabloul votiv de la biserica mitropolitană Sf. Gheorghe din Suceava, Sorin Ulea a presupus că ultima figură reprezentată în această compoziție ar aparține lui Bogdan, fiul lui Petru Rareș din a doua căsătorie, cu Maria, în timp ce în acest tablou, ținând cont de datarea picturilor de aici pe care le-a ctitorit, el nu putea fi reprezentat decât cu cea de a treia soție, Elena Brancovici, imaginea căreia ar fi fost înlocuită mai târziu cu cea a lui Petru Șchiopul [14]. Deci, Bogdan a fost reprezentat în spatele mamei sale vitrege și nu între ea și soțul său. Atâta doar, precum am remarcat, această identificare, desigur posibilă, totuși rămâne și ea o supoziție. Revenind la cazul bisericii Sf. Ilie în ceea ce privește posibilitatea prezenței lui Alexandru în tabloul votiv nealterat (de altfel ca și la Pătrăuții cu tabloul votiv totalmente repictat), putem presupune că, în anumite cazuri, logica dinastică și manifestarea succesiunii puterii era în stare să introducă anumite restructurări în componența și ordinea de prezentare a personajelor, depășind cadrul strict familial al actului de ctitorie. În același timp, în alte cazuri, tabloul votiv ar putea fi exact ceea ce este, expresia *ex voto* a ctitorului cu familia sa, așa cum se prezentă la un anumit segment temporal, marcat de actul ctitoriei respective, lipsit de ostentația de a prezenta scheme dinastice.

Mai atenționăm că, în cazul refacerilor, componența familiei ctitorului putea fi „actualizată” în raport cu situația de la data zidirii sau pictării bisericii. Exemplul cel mai elocvent în această privință este tabloul votiv de la Probota, refăcut spre sfârșitul domniei lui Iliaș Rareș [15], în care familia lui Petru Rareș este „adusă la zi” prin adăugarea fiului său Constantin și a fiicei sale Ruxandra, care încă nu se născuse atunci când s-a pictat biserica Probotei și deci este exclusă prezența lor în tabloul votiv original. Mențiunile respective ne readuc cu gândul la tabloul votiv de la Patrăuți, cel repictat, care nu neapărat ar relua componența exactă a familiei lui Ștefan cel Mare la momentul ctitoririi.

Toate acestea relevă mulțimea de echivocuri, atunci când încercăm să stabilim o cronologie mai exactă a picturilor murale în baza studiului portretelor votive, atunci când în ecuație se adaugă „redacțiile” ulterioare, iar regulile de întocmire ale lor nu sunt cu toată claritatea detectabile în baza monumentelor conservate. Deși la Voroneț, tabloul votiv (Fig. 29), nealterat de intervenții mai târzii, pare să arăte destul de clar

lucrurile, aici Ștefan cel Mare fiind urmat de soția sa Maria Voichița cu una dintre fiicele lor (Maria sau Ana), iar la spatele ei, Bogdan adolescentin și astfel s-ar exemplifica acel tablou votiv de familie, fără nuanțe dinastice și succesoriale, și el, la fel, nu a fost interpretat univoc. Deci, cauza absenței lui Alexandru ar putea fi anume aceasta, el după căsătorie neaparținând *stricto sensu* familiei „mici" a voievodului, iar cel din urmă, neavând în acest caz intenția de a evidenția perspectiva succesorială, dar nu neapărat decesul său, așa cum a fost interpretată de cele mai dese ori în istoriografie, și prin aceste interpretări pictura Voronețului nu putea data mai timpuriu de 1496 [16]. Considerăm astfel, că absența lui Alexandru la Voroneț nu implică neapărat această dată în calitate de *post quem*.

Mai mult ca atât, credem că Alexandru este totuși, într-un fel, prezent la Voroneț. O prezență paradoxală prin absență personală, dar nu și a locului pe care-l deținea, cel de moștenitor. Sorin Ulea, comentând componența tabloului votiv de la Voroneț, referindu-se la imaginea tânărului voievod din spatele doamnei Maria Voichița, într-o notă de subsol scria: „Ne propunem să arătăm, într-un studiu viitor, că tânărul voievod, este, în realitate, Alexandru" [17]. Cu părere de rău, acest studiu, dacă a fost scris, din câte ştim, aşa şi nu a fost publicat. Singurul lucru pe care-l putem intui în această privință, este legat de poziția neobișnuită a tânărului voievod, nu în spatele tatălui său, dar în spatele Mariei Voichița. Dacă ținem cont de faptul că de asemenea Sorin Ulea a fost acel care a presupus că în spatele Elenei Brancovici, la Sf. Gheorghe din Suceava, a fost reprezentat Bogdan, un fiu din altă căsătorie a lui Petru Rareș, logic s-ar deduce, că și tânărul voievod din spatele Mariei Voichița este un fiu de voievod, dar din afara căsătoriei respective, deci – Alexandru.

Această identificare, însă, ni se pare cu totul neverosimilă. Chiar dacă facem abstracție de inscripția deasupra acestui tânăr, care e reprezentat la o statură mai mică decât cei maturi, destul de ștearsă, dar în care totuși este identificabil numele lui Bogdan, două lucruri sunt foarte dificil de explicat. Cu toate că nu știm data exactă de naștere a lui Alexandru, el este pomenit pentru prima dată în acte la 28 aprilie 1464. Pornind de la această dată, cu ușurință deducem că la momentul edificării Voronețului el avea cel puțin 24 de ani. Deci, în tabloul votiv trebuia să fie reprezentat ca un adult. Al doilea moment, în cazul admiterii ipotezei lui Sorin Ulea, ar fi inexplicabilă absența lui Bogdan, într-un tablou votiv al familiei domnitoare.

Pe de altă parte, tot ce nu i se potrivește lui Alexandru în această imagine, convine destul de bine lui Bogdan. Dacă ținem cont de faptul că bisericile se pictau la un anumit interval de timp după ispăvirea zidirii, cel puțin la vreo doi–trei ani, atunci, dacă biserica ar fi fost pictată în jur de 1490–1493, Bogdan împlinea 11-14 ani. Marja superioară a acestui interval, pare să se conforme cel mai bine cu chipul reprezentat. Un lucru însă, pare să nu se potrivească, poziția sa în tabloul votiv. Pentru a explica acest lucru, este timpul să revenim la prezența paradoxală prin absență a lui Alexandru în tabloul votiv de la Voroneț. Bogdan nu a fost reprezentat în spatele părintelui său, pentru că în acel moment el nu era moștenitorul tronului Moldovei. Sau altfel spus, nu el era moștenitorul tronului. Situație posibilă doar prin existența altui moștenitor, care nu putea fi altcineva decât Alexandru. Astfel, deși Alexandru este absent în acest

tablou care, precum am menționat mai sus, reprezintă familia „mică" a voievodului donator (și asta explică această absență), el este totuși prezent aici, prin faptul că locul său nu este ocupat de altcineva (în cazul dat, de Bogdan).

Pe lângă argumentul expus, poziția lui Bogdan în tabloul votiv de la Voroneț poate fi nuanțată și printr-o considerație în plus. Cu toate că până la moartea lui Alexandru, Bogdan nu era moștenitorul tronului Moldovei, totuși, cel care de la botez se numea deplin Bogdan-Vlad, în planurile părintelui său era moștenitorul altui tron, cel al Munteniei [18]. Din această perspectivă, poziția sa în spatele Mariei Voichița este justificată suplimentar, pentru că ea, fiica voievodului Munteniei, constitua de fapt pentru el legitimarea pretențiunii respective. Deci, la acel moment, Bogdan nefiind moștenitorul tronului Moldovei ca urmaș al părintelui său, apare nu la spatele lui Ștefan cel Mare, dar la spatele mamei sale, Maria Voichița, prin ea pretinzând la moștenirea tronului Munteniei. Astfel, anul 1496, din dată *post quem*, se transformă în dată *ante quem*. Nu numai componența, dar în mod special compoziția tabloului votiv, este explicabilă, în opinia noastră, doar în circumstanța admiterii că pictarea Voronețului s-a realizat în timpul vieții lui Alexandru, deci oricum până la 1496. La fel și absența uneia dintre cele două fiice (ambele fiind pictate în tabloul votiv refăcut de la Pătrăuți) s-ar putea explica nu prin moartea Anei (inainte de 23 noiembrie 1499), precum a fost interpretată de I. Solcanu (fapt ce l-a făcut să dateze picturile de la Voroneț începând cu această dată), dar prin faptul că la momentul pictării tabloului votiv, una dintre ele încă nu se născuse [19].

În acest context, este interesant cazul tabloului votiv de la Rădăuți (Fig. 33). Trecând peste mulțimea de atribuții ale personajelor acestui tablou [20], ne vom opri la două dintre ele, pe care le considerăm mai întemeiate. I. Solcanu identifică primul personaj, care ține modelul bisericii, cu ctitorul construcției locașului, real, sau considerat ca atare în tradiție: Bogdan I, Petru al Mușatei sau Alexandru cel Bun. Copilul încoronat, în veșminte domnești, este identificat cu Bogdan, fiul lui Ștefan cel Mare, imaginea căruia urmează exact după el, în spatele voievodului, un tânăr, identificat cu un alt fiu al lui Ștefan, Alexandru, apoi urmând reprezentarea unei domnițe (Maria sau Ana, doar una dintre ele, pentru că la data pictării tabloului una încă nu se născuse) și a soției voievodului, Mariei Voichița [21].

Soții Adrian și Lia Bătrâna, pe lângă faptiul că pledează mai insistent pentru identificarea primului voievod cu Petru al Mușatei, introduc, de fapt, în această atribuție două modificări, dar care schimbă substanțial datele problemei. Copilul care-l urmează pe prezumtivul Petru al Mușatei este eliminat din familia lui Ștefan cel Mare, care urmează după el. Astfel, nu rămâne o altă soluție decat legarea sa de Petru, presupunându-se că ar fi unul dintre fiii săi, probabil Ivașcu. Respectiv, tânărul voievod ce-l urmează pe Ștefan cel Mare, din Alexandru se transformă în Bogdan, iar lipsa uneia dintre fiice nu poate fi altfel explicată decât prin decesul ante 23 noiembrie 1499 a Anei.

Se pare că a doua interpretare a fost influențată de convingerea că pictarea bisericii din Rădăuți de către Ștefan cel Mare s-a produs odată cu lucrările de înnoire a locașului (ancadramente, portaluri, ocnițe și un acoperiș nou), inițiate între 1496–1498, dar și de apropierea iconografică a picturilor din altarul acestei biserici cu cele de la

Voroneț, considerate a fi pictate conform opiniei M.-A. Musicescu către 1496 [22]. Astfel, componența tabloului citit în acest mod se pliază perfect peste celelalte date menționate (reînnoirile parțiale și pictarea Voronețului). Doar că, tentația de a potrivi aceste lucruri a produs o atribuție care ni se pare mult prea forțată și, oricum, absolut insolită pentru practica tablourilor votive din Moldova medievală, desigur, cea care ne este cunoscută.

Avem în vedere identificarea copilului plasat între Petru al Mușatei și Ștefan cel Mare cu un fiu al celui dintâi. Chiar dacă am presupune că, la momentul edificării bisericii, ctitorul său, în acest caz identificat cu Petru al Mușatei, avea un băiat, dar nu și soție, care fie că murise, sau copilul era un bastard [23], iar prima pictură și respectiv primul tablou votiv (din care am putea presupune anumite reminiscențe în cel actual), precum insistă autorii monografiei citate despre Răduiți, ar data din vremea lui Alexandru cel Bun, atunci ar fi absolut imposibil să ne imaginăm, cum ar fi „supraviețuit" în el chipul unui fiu minor încoronat al lui Petru al Mușatei (fie el Ivașcu sau Roman), când se știa că niciunul dintre ei nu apucase să domnească, mai mult ca atât, cel puțin la începutul domniei lui Alexandru, ambii erau pribegi în Polonia și pretendenți la domnie (ultima mențiune în această postură a lui Roman fiind din 1403) [24], deci concurenții politici ai voievodului din scaunul sucevean. Darămite, la vremea pictării tabloului votiv pe timpul lui Ștefan cel Mare, nu se poate explica în niciun fel, cum ar fi putut apare în componența sa un fiu al lui Petru al Mușatei, încoronat, dar care nu a domnit [25].

La aceste considerente ar mai trebui adăugat unul. Dacă am presupune că picturile de la Rădăuți au fost executate la o dată apropiată după cele de la Voroneț, cum am putea explica că singura domniță reprezentată pe ambele portrete votive, la Rădăuți, este substanțial mai mică decât cea de la Voroneț, iar dacă tânărul voievod din spatele lui Ștefan cel Mare la Rădăuți e Bogdan, atunci cum se asociază acest lucru cu faptul că la Voroneț tot Bogdan e reprezentat adolescentin?

Având în vedere toate acestea, considerăm că contradicțiile menționate pot fi eliminate, dacă acceptăm lectura tabloului votiv propusă de I. Solcanu. Ținând cont de vârsta copiilor și a prezenței lui Alexandru, pictarea Rădăuților este oricum anterioară pictării Voronețului, și pornind de la aceleași date, acest lucru s-a petrecut undeva anterior anului 1488, sau chiar în acest an, dacă ținem cont de faptul că Alexandru s-a căsătorit prin iunie-iulie 1489 [26].

Astfel, analiza portretelor votive de la Pătrăuți, Sf. Ilie și Voroneț nu ne oferă o cronologie sigură a picturilor lor, cu excepția constatării anteriorității anului 1496, și nici nu ne lămurește în privința consecutivității pictării acestor biserici. Vom încerca, totuși, să schițăm această consecutivitate, nu însă în baza tablourilor votive, dar reieșind din modalitățile de prezentare a ciclurilor *Pătimirilor* și a *Învierii*. Dar mai întâi, să ne oprim puțin și la cazul Voronețului în această privință, mai sus fiind prezentate doar cele de la Pătrăuți și Sf. Ilie.

Voronețul, în ceea ce privește programul iconografic al naosului în general, dar și a componenței și dispoziției ciclului *Pătimirilor* în special, este în câteva privințe destul de particular atat în raport cu cele două monumente studiate până aici, cât și

în comparație cu alte monumente pictate de la limita secolelor XV și XVI, precum și cu cele dispuse pe întinderea secolului al XVI-lea. El conține, la nivelul programului general, o serie de subiecte specifice, pe care nu le mai întâlnim la alte monumente, sau doar unele dintre ele, în special în zona elevației sistemului de boltire, lucru care a fost remarcat în repetate rânduri [27]. S-a atras atenția și asupra dispoziției specifice a ciclului *Pătimirilor*, care, de această dată, în derularea sa, se orientează dinspre sud spre nord (după cursul soarelui), ca la absoluta majoritate a monumentelor pictate în spațiul ortodox.

Paul Henry consemnează că *Pătimirile* nu sunt „reprezentate pe larg", deci au un caracter selectiv, prin care se evidențiază scenele considerate mai importante. Ciclul narativ, se reduce la 6 scene (*Purtarea crucii, Urcarea pe cruce, Răstignirea, Coborârea de pe cruce, Plângerea* și *Straja adormită la mormântul pecetluit*) [28].

Remarcăm că această suită de scene consecutive este plasată simetric în partea vestică a naosului, cuprinzând registrul median cuprins între absidele laterale (segmentele între abside și zidul vestic și însăși zidul vestic). De această dată, derularea narațiunii este orientată în mod curent, de la sud spre nord. Ceea ce apropie dispoziția ciclului de cele de la Pătrăuți și Sf. Ilie, este centrarea pe zidul vestic a scenelor *Urcării pe cruce* (**възиде волеѧ х͡с на кр͡(с)ть**)*, Răstignirii* (**ра(с)пѧтие хв͡о**) și a *Coborârii de pe cruce* (**сънѣтие хв͡о**). De această dată, însă, centrarea nu este perfectă ca la monumentele amintite, pe zidul vestic fiind plasată și a patra scenă – *Plângerea* (**тѣло хв͡о положїсѧ въ гро(б)ѣ**). Oricum, faptul că amplasamentul celeor trei teme pe zidul vestic nu-l mai întâlnim la alte biserici din Moldova, decât la Pătrăuți, Sf. Ilie și Voroneț, evidențiază legătura între modalitățile de alcătuire ale programelor iconografice la monumentele menționate.

Scena *Drumul spre Golgota* (**х͡с възе(м)е кр͡(с)т на рамꙋ и иде ꙗко ѡ(в͡)ач на заколен(ие)** – „Hristos a luat crucea pe umăr și a mers ca mielul la înjunghiat"), de asemenea ca la celelalte două monumente precede suita de scene de pe zidul vestic, doar că, exact pe zidul opus, cel sudic, ținând cont de faptul că zugravii de la Voroneț au revenit la formula curentă de urmare a consecutivității scenelor (după cursul soarelui). Pe partea opusă, la începutul zidului nordic dinspre vest, apare o scenă pe care nu o găsim la Pătrăuți și Sf. Ilie – *Straja adormită la mormântul pecetluit* (**гро(б) х(с)в͡**) – Fig. 26.

De începutul ciclului pe zidul nordic, ca la celelalte două ctitorii ștefaniene, amintește amplasamentul scenei *Sărutarea lui Iuda* (**лобзанїе їюꙋдино**) – (Fig. 22–23) în glaful ferestrei nordice, urmată, însă, deja în direcția derulării ciclului de aici, pe partea estică a hemiciclului absidei nordice, de o altă scenă absentă la Pătrăuți și Sf. Ilie – *Tripla lepădarea lui Petru* (**ѿвръженїе петрово г(щ͡и)**) – Fig. 25. Mai departe, reprezentarea scenelor ciclurilor trece pe partea opusă, în absida sudică, în glaful ferestrei apărând *Judecata lui Pilat* (în două secvențe: *Spălarea pe mâini* (**ꙋмивенїе пилатово**) și *Iisus în fața lui Pilat* – Fig. 24), pe partea estică a hemiciclului – *Batjocorirea* (**поржганїе на х͡а**), iar pe cea vestică – *Adăparea cu oțet și fiere* (**напоенїе ѡц͡та и же(л)чь**) – Fig. 18. Ultima, precum am menționat, este absentă la Pătrăuți, dar apare, în aceeași absidă, doar că de partea estică a hemiciclului la Sf. Ilie (Fig. 17).

De remarcat prezența la Voroneț, în partea vestică a concii absidei sudice a scenei *Rugăciunea de pe muntele Măslinilor și Apostolii adormiți în grădina Ghetsemani* (**спите прочее и почиваите**) – (Fig. 20), scenă cu care va începe ciclul *Pătimirilor*, în extremitatea estică a zidului sudic la toate bisericile pictate din Moldova de la finele secolului al XV-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea, dar absentă la Pătrăuți şi Sf. Ilie. Privit în întregime, ciclul *Pătimirilor* de la Voroneț este compartimentat în câteva secvențe narative, începând cu scena *Rugăciunii pe muntele Măslinilor* în conca absidei sudice, apoi deplasându-se în partea opusă, în absida nordică (*Sărutarea lui Iuda* şi *Lepădarea lui Petru*), revine în cea sudică (*Judecata lui Pilat, Batjocorirea* şi *Adăparea cu oțet și fiere*) și sfârșind cu suita din 6 scene din partea vestică a naosului, menționată mai sus [29].

De asemenea, legătura cu modalitatea de amplasament a scenelor ciclului *Pătimirilor* la Pătrăuți și Sf. Ilie se întrevede la Voroneț și în poziționarea scenei *Cinei cele de taină*, pe partea nordică a hemiciclului absidei altarului, acolo, unde la bisericile menționate începea de fapt narațiunea ciclului, nu și la Voroneț însă. În picturile moldovenești care au urmat, precum am indicat mai sus, scena *Cinei* s-a deplasat pe partea sudică a hemiciclului, iar în continuitatea sa a derulat, începând cu zidul sudic al naosului, întregul ciclu [30].

Același amplasament în partea nordică a absidei altarului a scenei *Cinei*, mai este cunoscut pentru biserica Sf. Nicolae din Rădăuți [31], picturile de aici, după cum am menționat mai sus, fiind anterioare celor de la Pătrăuți, Sf. Ilie și Voroneț. Cu regret, la moment nu știm nimic despre ciclul *Pătimirilor* de la Rădăuți, și respectiv, nu ne putem exprima tranșant, dacă această poziționare a scenei *Cinei* indică și o derulare respectivă a acestui ciclu, ca la Pătrăuți și Sf. Ilie, fiindu-ne totuși cunoscută și excepția menționată de la Voroneț.

Comparația dispoziției ciclurilor *Pătimirilor* și *Învierii* la cele trei ctitorii ștefaniene, ne aduce la concluzia că cel mai logic organizat este cel de la Pătrăuți. Ciclul *Pătimirilor* de aici urmează destul de strict desfășurarea lecturilor celor 12 evanghelii ale *Pătimirilor* de la utrenia Vinerii Mari, conform așa-numitul tipic de la Ierusalim, care se generalizează în secolul al XIII-lea în tot răsăritul ortodox, fiind adoptat în secolul al XIV-lea de slavii de sud, de unde, împreună cu textele slave ajunge și în spațiul românesc [32].

Lecturile din diferite evanghelii se suprapun, fiecare consemnând câteva evenimente consecutive. Probabil, urmarea destul de riguroasă a consecutivității acestor lecturi, ar putea exlica absența la Pătrăuți a unor scene deosebit de răspândite pentru ilustrarea ciclului *Pătimirilor* (ca de exemplu, *Lepădarea lui Petru* sau *Resemnarea* și *Sinuciderea lui Iuda*, precum ș. a.). Fiecare din cele 12 evenghelii conține, deci, câteva teme, care la înlănțuirea narațiunii generale, prin trecerea de la lectura dintr-o Evanghelie la alta, unele se repetă, dar se adaugă altele noi. Ca de exemplu, lectura evangheliei a 2-a, din In. 18.1–18 cuprinde episoadele *Trădării lui Iuda, Prinderea lui Iisus, Aducerea la Ana* și *Lepădarea lui Petru*, iar următoarea, a 3-a, din Mt.26.57-75 (*Iisus în fața lui Caiafa, Lepădarea* și *Căința lui Petru*). Deci, ilustrarea consecutivă a acestor evanghelii presupune selecția, alegerea din fiecare pericopă a unui subiect,

apoi din cea următoare și așa mai departe. Inevitabil, acest mod de ilustrare aduce și la unele scăpări.

Pe zidul nordic de la Pătrăuți, ciclul începe cu ilustrarea evangheliei a 2-a, deoarece prima, la care se citește din In. 13.31–18.1, corespunde scenei *Cinei* (Fig. 1) din altar (amplasată de asemenea în partea nordică a hemiciclului). Din această evanghelie (a 2-a) a fost selectată tema *Sărutarea lui Iuda* (*Η ΠΡΟΔΩCΙΑ* [*Η ΠΡΟΔΟCΙΑ*] – *Trădarea*) – (Fig. 2). Din următoarea, a 3-a, ce cuprinde lecturile din Mt. 26.57-75, s-a ales tema *Iisus în fața Sinedrionului (Η ΚΡΙΝΟΜΕ*[…] *ΤΟΥ ΑΝΑ* […] [*ΚΡΙΝΟΜΕΝΟC ΗΠΟ ΑΝΑ ΚΑΙ ΚΑΙΑΦΑ*] – (Fig. 3), iar din a 4-a (În. 18.28–19.16) – *Judecata lui Pilat* (*Spălarea pe mâini*, inscripția nu s-a păstrat) – (Fig. 4). Astfel, scena *Lepădării lui Petru*, despre care se relatează în evanghelia a 2-a și a 3-a, nu și-a mai găsit loc de reprezentare.

În continuare, din lectura evangheliei a 5-a (Mt. 27.3–32), a fost selectată tema *Batjocoririi* (*Ο ΕΜΠΕ*(…) [*Ο ΕΜΠΑΙΓΜΟC*] – *Batjocorire*) – (Fig. 5), din a 6-a (Mc. 14.53–15.32) – *Drumul spre Golgota* (*ΔΡΟΥΣΗΝ ΤΟΝ ΙΣ ΕΠΗ ΤΟ ΣΤΑΥΡΟΣΕ*) – (Fig. 6), a 7-a (Mt. 27.33-54) – *Urcarea pe cruce* (*Η ΑΝΑΒΑCΙC* [*Η ΑΝΑΒΑCΙC ΕΠΙ ΤΟΥ CΤΑΥΡΟΥ*]) – (Fig. 7), din a 8-a (Lc. 23.32–49) – *Răstignirea* (*Η CΤΑΥΡΩCΙC*) – (Fig. 8), din a 9-a (In. 19.25–37) – *Coborârea de pe cruce* (*Η ΑΠΟΚΑΘΗΛΟCΙC* [*Η ΑΠΟΚΘΗΛΩCΙC ΤΟΥ ΧΡΤΟΥ*]) – (Fig. 9), din a 10-a (Mc. 15.43–47) – *Plângerea* (inscripția nu s-a păstrat) – (Fig. 10) și din a 11-a (În. 19.38–42) – *Punerea în mormânt* (ΘΕ ΤΑΦΙΔΑΣΜΟ) – (Fig. 11). Doar cea de-a 12-a (Mt. 27.62–66), cea mai scurtă, care relatează de fapt un singur episod – *Pecetluirea mormântului*, nu și-a găsit ilustrarea la Pătrăuți (este prezentă însă la Voroneț), probabil deja, din lipsa de spațiu, pentru a face loc reprezentării consecutive a celor două teme din ciclul *Învierii* (*Mironosițele la mormântul Domnului* (*ΜΗΡΟΦΟΡΕ ΓΥΝΕΞΙΝ ΤΟΝ ΤΑΦΟΝ Σ(ΟΥ) ΚΑΤΕΛΑΒ*[…] [33] *ΗΔΟΥ Ι ΑΓΓΕΛΟΝ ΕΠΗ ΤΟΝ ΛΗΘ*(*ΟΝ*) *ΚΑΘΗΜ(Ε)ΟΝ*) – (Fig. 12) și *Încredințarea lui Toma* (*Η ΨΗΛΑΦΥCΗC ΤΟΥ ΘΟΜΑ* [*Η ΨΗΛΑΦΗCΙC ΤΟΥ ΘΟΜΑ*])) – (Fig. 13).

Precum am menționat mai sus, în afara ordinii stricte a narațiunii (și a celei liturgice, după cum se vede acum), este reprezentarea scenei *Biciuirii* (care de asemenea nu și-a găsit locul în ordinea consecutivității din cauza corespondenței stricte a lecturilor evanghelice cu scenele pictate) – (Fig. 14), în registrul inferior, sub scena *Încredințării lui Toma*. Probabil, logica consecutivității ar fi impus reprezentarea pe locul celei din urmă a scenei *Anastasis* (Învierea; Coborârea la iad) – (Fig. 15), care ar fi fost la rândul său deplasată în registrul inferior, acolo unde acum este scena *Biciuirii*. Însă, cu toată evidența, ne apare intenția specială de a plasa scena *Învierii* pe zidul nordic, ca să fie în pandant cu tabloul votiv de pe zidul sudic (Fig. 31).

Motivele acestei intenții, pe marginea căreia sau făcut anumite presupuneri în istoriografie [34], nu sunt întru totul clare, dar este cert că anume această intenție a perturbat, ușor, dispoziția foarte bine organizată a celor două cicluri [35]. De altfel, acest amplasament al scenei *Anastasis* este aproape singurul în programele iconografice din Moldova medievală. Aproape, pentru că la Sf. Ilie, avem un amplasament similar, dar nu identic (Fig. 21).

Anume în acest moment se vede că schimbarea a fost introdusă de zugravii de la Sf. Ilie, dar urmând dispoziția de la Pătrăuți, ceea ce în opinia noastră ar demonstra că pictarea bisericii Sf. Ilie a succedat-o pe cea de la Pătrăuți. Deci, la Sf. Ilie, exact pe locul unde a fost reprezentată scena *Anastasis* de la Pătrăuți, apare în pandant cu tabloul votiv tema numită *Deisis-ul Împărătesc* [36] (Fig. 35), care diferă de scena *Deisis*-ului tipic prin faptul că Mântuitorul și Maica Domnului sunt reprezentați în veșminte împărătești (Iisus și în cele arhierești).

Nu este cazul să insistăm aici asupra provenienței și modificărilor acestei teme, precum și a faptului evident că e cea mai potrivită temă pentru a fi reprezentată în pandant cu tabloul votiv al ctitoriilor domnești, astfel sensul escatologic și intercesional de bază (care de exemplu la Voroneț este absolut explicit în textele de pe filacterele Maicii Domnului și ale Sf. Ioan Botezătorul și pe evanghelia deschisă a lui Iisus Hristos [37]) este completat și de aluziile la corespondența dintre *Pantocratorul* ceresc și *autocratorul* pământesc, accentuat de vestimentația împărătească menționată [38].

Formula a fost repetată și la Voroneț [39] (Fig. 34) și, probabil, la Milișăuți [40]. Dacă ținem cont de succcesiunea monumentelor în baza interpretării tablourilor votive, pe care am propus-o mai sus, prima ocurență de apariție a scenei *Deisis*-ului împărătesc în registrul inferior al naosului și în relație cu tabloul votiv la bisericile cu picturi conservate din vremea lui Ștefan cel Mare, punctul de pornire ar fi la Rădăuți. Deși puternic afectată de intervenții târzii, această scenă este, totuși, lizibilă în trăsăturile sale esențiale, fiind plasată lângă tâmplă, de partea sudică a zidului estic (un amplasament, grație specificului arhitecturii bisricii de la Rădăuți, posibil doar aici, nu și în ctitoriile ștefaniene) – (Fig. 28), în pandant cu tabloul votiv din partea sudică (Fig. 33) a zidului vestic [41]. La ansamblurile de pictură ce s-au păstrat, din ultimii ani ai secolului al XV-lea și de pe parcursul celui de-al XVI-lea, nu se mai cunoaște o astfel de dispoziție. Tema *Deisis* (în versiunea de *Megas Arhiereus*), deși mai apare în unele biserici în naos (Probota, cca 1532 [42], Sf. Gheorghe din Suceava, 1534), nu mai este în relație vizuală cu tabloul votiv (nu mai punem în discuție reprezentarea temei respective, în diverse tipuri iconografice, dar plasate în alte spații ale bisericii decât naosul, ca, de exemplu, la Dobrovăț [43], 1529, sau Moldovița, 1537). Astfel, puternicul accent escatologic, prezent în scenele *Deisis*, plasate în pandant cu tablourile votive din bisericile ștefaniene menționate (inclusiv cea de la Rădăuți), ar putea fi interpretate și în consonanță cu așteptările eshatologice în ajunul anului 1492 (7000 de la Facerea lumii) [44].

Momentul care confirmă consecutivitatea asupra căreia insistăm, deci cronologic, mai întâi Pătrăuții, apoi Sf. Ilie, constă în faptul că la cea din urmă, scena *Anastasis* nu este deplasată în extremitatea estică a zidului sudic, pentru a urma ordinea evenimentelor evanghelice, dar rămâne tot în fața tabloului votiv, însă cu două registre mai sus. Doar zugravii de la Sf. Ilie, urmând îndeaproape dispoziția de la Pătrăuți, au avut posibilitatea să realizeze acest lucru, pentru că, la biserica respectivă, care e mai înaltă decât cea de la Pătrăuți, a fost posibilă adăugarea unui registru suplimentar, cel *al Minunilor și Parabolelor* lui Hristos, deasupra celui al *Pătimirilor.* Anume în acest

registru suplimentar a și fost „implantată” scena *Anastasis* (Fig. 21), desigur în afara oricărei ordini narative, ceea ce demonstrează odată în plus inspirația zugravilor de la Sf. Ilie de la modelul celor ce au pictat biserica de la Pătrăuți.

Zugravii de la Voroneț nu au avut însă această posibilitate, pentru că aici nu a fost loc pentru un registru suplimentar, dar inspirandu-se de la modelele Pătrăuților și de la Sf. Ilie, au deplasat scena *Anastasis* (**въскр(с҃)нїє хв҃о**) în vecinătatea imediat posibilă – în partea vestică a hemiciclului absidei nordice – (Fig. 19), ca să nu mai insistăm suplimentar, de asemenea în afara oricărei logici de consecutivitate.

Astfel, acest grup, contururile căruia au fost determinate mai demult în istoriografie [45], și care include cu siguranță cele trei monumente (la care mult probabil a aparținut și biserica dispărută de la Milișăuți, posibil și cea de la Rădăuți [46], unde din păcate repictările târzii nu lasă să se întrevadă dispoziția originală a picturilror și poate și altele, astăzi dispărute, ca cele de la Vaslui sau Iași, ca să nu mai vorbim de monumentul *princeps* de la Putna), ar presupune în interior pentru monumentele conservate și susceptibile cercetării, o ordine cronologică, precum urmează: Pătrăuți, Sf. Ilie din Suceava și Voroneț.

Începând cu ultimii ani ai secolului al XV-lea (de exemplu, la Sf. Nicolae din Popăuți-Botoșani, Bălinești, în funcție de datare, probabil și la Sf. Gheorghe din Hârlău), în reprezentarea ciclurilor *Pătimirilor* și a Învierii se afirmă pentru a deveni absolut dominantă în secolul al XVI-lea o altă ordine, cea a reprezentării în friză consecutivă fără delimitarea scenelor [47] (Fig. 30). Aici, momentul narativ devine absolut predominant, urmând mai curând ordinea așa-numitelor evanghelii „armonizate”, care se citeau într-o consecutivitate fără repetări în cadrul vecerniilor din Joia și Vinerea Mare (Mt. 26.2-20 + In. 13.3-17 + Mt. 26.21-39 + Lc. 22.43-44 + Mt. 26. 40-27.2 – Joia; Mt. 27. 1-38 + Lc. 23. 39-43 + Mt 27.39-54 + In. 19. 31-37 + Mt. 55-61 – Vinerea) [48], în ciclul respectiv fiind introduse mai multe scene suplimentare în comparație cu ciclurile de la monumentele cercetate, iar scena *Anastasis*, își ocupă locul conform acestei consecutivități în extremitatea estică a zidului nordic.

De asemenea, urmarea consecventă a firului narațiunii face ca scenele *Urcarea pe cruce*, *Răstignirea* și *Coborârea de pe cruce* să fie deplasate pe zidul nordic, pierzând astfel poziția centrală, bine evidențiată de pe zidul vestic. Două dintre aceste scene (*Suirea* și *Coborârea*) adesea sunt plasate pe o poziție secundară, în glaful ferestrei nordice, iar în unele cazuri (Dorohoi, Baia) aici își găsește locul și scena *Răstignirii*.

De remarcat, că zugravii au găsit totuși o soluție mai fericită, pentru a scoate în evidență importanta scenă a *Răstignirii*, ridicând-o mai sus cu un registru, și anume în conca absidei nordice (Hârlău, Arbore, Dobrovăț, Probota, Sf. Gheorghe și Sf. Dumitru din Suceava, Moldovița ș. a.). *Răstignirea* și *Coborârea de pe cruce* mai apar pe zidul vestic doar la Părhăuți, dar în extremitatea nordică a sa. De asemenea, precum s-a menționat, *Cina cea de taină*, ocupă locul pe partea sudică a hemiciclului absidei altarului, ca început de desfășurare a ciclului *Pătimirilor.*

În ceea ce privește direcția neobișnuită, împotriva cursului soarelui, de orientare a consecutivității scenelor de la Pătrăuți și Sf. Ilie (cu anumite reminiscențe la Voroneț), credem că acest lucru este legat de actualizarea unei probleme ce ține de

ritualul liturgic și al altor slujbe. Pentru a surprinde apariția acestei probleme, trebuie să ne deplasăm în capitala Rusiei Moscovite, în vremea edificării catedralei Adormirii din Kremlinul Moscovit.

Lucrările de edificare a noii catedrale a Adormirii din Kremlinul Moscovit au demarat în 1475, sub conducerea arhitectului italian Aristotel Fioravanti și au fost isprăvite către 1479, fiind sfinţită sub protia mitropolitului Moscovei Gherontie, însoțit de trei episcopi și clerul moscovit la 12 august. Anume acest ultim eveniment a provocat dispute aprinse între marele cneaz Ivan al III-lea și mitropolit, ultimul fiind învinuit de faptul că nu a săvârșit corect prohodul crucii în jurul bisericii în timpul sfințirii sale. Subiectul dezbaterilor a fost direcția desfășurării procesiunii, orientată de mitropolit împotriva cursului soarelui, în timp ce oponenții săi, marele cneaz și cei care de fapt i-au atras atenția asupra acestui fapt, insistau că procesiunea respectivă trebuie să urmeze cursul soarelui.

Conflictul ascundea animozități apărute destul de recent, dintre mitropolitul Gherontie și arhiepiscopul de Rostov Vassian, duhovnicul marelui cneaz, ultimul fiind implicat, firesc, de partea sa. Ancheta inițiată prin cercetarea textelor nu a scos la iveală nici o indicație canonică vizând subiectul disputei. Nici mărturia unui susținător al mitropolitului, precum că la Sfântul Munte procesiunile de sfințire a bisericilor se desfășoară împotriva cursului soarelui, nu a fost considerată convingătoare. Soluționarea disputei (însoțită de un moratoriu în privința sfințirii bisericilor) a fost amânată din cauza invaziei hanului Ahmat din 1480, discuțiile fiind reluate în 1481 [49].

Cu excepția arhiepiscopului Ioasaf Obolenski (urmașul lui Vassian la catedra din Rostov) și arhimandritului mănăstirii Ciudov din Kremlinul Moscovit Ghennadie (viitorul arhiepiscop al Novgorodului), clerul cnezatului moscovit l-a susținut pe mitropolit. Ultimul, protestând împotriva implicării marelui cneaz în problemele bisericești, a părăsit demonstrativ catedra mitropolitană, retrăgându-se la mănăstirea Simonov și amenințând că se va lăsa defenitiv de rangul de mitropolit dacă Ivan al III-lea nu-l va ruga să se întoarcă și nu va opri neorânduiala. Marele cneaz se vede nevoit să cedeze, promițând să-i dea ascultare mitropolitului, și în privința problemei discutate i-a fost recunoscută dreptatea [50].

În același an (1481) a fost redactat și „Cuvântul despre ordinea sfințirii locașurilor” [51], care susținea poziția mitropolitului privind direcția procesiunii, insistând de asemenea și asupra faptului că în direcția împotriva cursului soarelui se desfășoară și alte procesiuni din interiorul bisericii (în jurul analoiului în timpul cununiei ș.a.), mișcarea „posolon’” (în direcția soarelui) fiind considerată o practică păgână, care s-a impus în vremea ce Moscova nu avea mitropolit (după moartea lui Fotie în 1431) [52]. Cu toate că problema părea să fie rezolvată, precum relatează letopisețul, lucrurile nu au fost definitiv tranșate, în sens că nu a fost adoptată o indicație tipiconală respectivă („устава же не учинили”) [53]. Conflictul s-a potolit sub forma cedării cneazului în fața autorității mitropolitului, însă fără efect „juridic” pentru viitor, prin codificarea rânduielii respective. Acest lucru se întâmplă mult mai târziu, la Marele Sinod Moscovit din 1666–1667, până atunci, practica direcționării procesiunilor „posolon” fiind una curentă în biserica rusă [54].

Biserica Moldovei intră în tangență cu această problemă, probabil în contextul pregătirii căsătoriei fiicei lui Ștefan cel Mare, Elena, cu fiul marelui cneaz, Ivan Ivanovici. Nu ştim, dacă episcopul moldovean al Romanului, Vasile, a intervenit din propria iniţiativă în urma celor relatate de solii moscoviţi, sau ca răspuns la o adresare din partea mitropolitului Moscovei adusă de ei. Singurul document, care ne mărturisește despre implicarea mitropolitului Vasile în această problemă, este scrisoarea sa, adresată pe 2 februarie 1484 mitropolitului Gherontie, păstrată într-o copie inclusă într-un *sbornic* miscelaneu de la sfârșitul secolului al XVI-lea, din colecția lui Pogodin, ajuns în colecția Bibliotecii Publice Imperiale din Moscova și publicată în catalogul manuscriselor slavo-bisericești și rusești în 1882 de către A.F. Bîcikov [55].

În privința inițiativei redactării acestei scrisori și rolului său în disputa de la Moscova s-au expus mai multe opinii, care credem că nu este locul să fie discutate aici (de altfel, în istoriografia română, interpretările s-au sprijinit pe traducerea realizată de Ștefan Ciobanu, care nu este întru totul exactă), pentru că însăși conținutul său de bază este destul de clar și nu a provocat interpretări contradictorii [56].

În această scrisoare, episcopul Vasile susține tranșant poziția mitropolitului în problema direcției desfășurării procesiunii de sfințire a bisericii, menționând că unii insită asupra mișcării „posolon" (după soare), iar alții „po kadilu" (după cadelniță, adică după direcția cadelnițării (tămâierii) sfântului pristol de către diacon, care e împotriva cursului soarelui), și afirmă că, conform „legii grecești", nimic în sfânta biserică nu se face în direcția cursului soarelui, dar totul după „cadelnițare", iar cine face invers, va fi afurisit de cei 318 sfinți părinți de la Niceea, adăugând că astfel („posolon") fac latinii (catolicii) [57].

Probabil, în iconografia bizantină nu s-a făcut vreo legătură dintre direcția în care se desfășoară procesiunile și cea a desfășurării ciclurilor iconografice, care, de altfel, sunt în sensuri opuse, dar cel mai important este că însăși chestiunea direcției procesiunilor nu a devenit subiectul unor dispute [58] (ce l puțin sursele nu le atestă) și, respectiv, nu s-a atras vreo atenție specială unor momente conexe, adică concordanței dintre mișcarea procesională și cea a derulării subiectelor iconografice. Ambele, par să urmeze unele tradiții vechi, independent una de alta, cu un firesc care nu provoacă discuții. Derularea scenelor în cadrul unui ciclu se produce în ordinea lecturii, de la stânga spre dreapta, deci, în direcția cursului solar, sau al arcelor ciasornicului, iar procesiunile sunt direcționate conform unei cutume, originile căreia se pierd în vechime, în sens opus.

Faptul că cel puțin la două biserici din Moldova cu toată certitudinea (la care adăugăm eventualitatea celor de la Milișăuți și Rădăuți și nu putem ști dacă nu au fost și altele, dintre cele care nu s-au păstrat, sau n-au conservat decorul pictural), ambele pictate cam în aceeași vreme (se referă de altfel și la cele de la Rădăuți și Milișăuți), ciclurile *Pătimirilor* și ale *Învierii* au fost orientate în sensul opus tradiției de reprezentare în cadrul programelor iconografice, dar în concordanță cu direcția procesională, ne îndreaptă gândul spre anumite condiții speciale, care au actualizat chestiunea legată de această direcție. Actualizarea s-a produs, precum am văzut, în Rusia Moscovită, grație extinderii unei practici necunoscute bisericii bizantine, care

s-a confruntat cu perseverența mitropolitului Gherontie, susținătorul practicii consacrate în Bizanț. Această actualizare a atins și Moldova lui Ștefan cel Mare, mărturie fiind implicarea episcopului Vasile. Nu știm în ce măsură problema a avut vreo rezonanță mai mare în biserica moldovenească, dar acest lucru este cert, cel puțin pentru însuși episcopul Vasile.

Ne întrebăm atunci, ce legătură ar putea fi dintre ordonarea programelor iconografice de la Pătrăuți și Sf. Ilie și episcopul Romanului Vasile, ambele biserici fiind, evident, în afara eparhiei sale. Ținând cont de faptul că ambele sunt ctitoriile aceluiași domn, Ștefan cel Mare, răspunsul pare a fi surprins în poziția specială pe care o deținea episcopul Vasile fața de voievod. Conform unui document din 31 august 1499, „domnul Moldovei cumpără un sat, pentru a-l dărui *rugătorului și duhovnicului* (subl. n.) nostru, chir Vasile, episcopului ot Mitropolia de Gios", iar „uricele cele vechi ale satului au fost date în mâinile ***duhovnicului*** (subl. n.), chir Vasile episcopul ot Mitropolia de Gios" [59].

Anume în această ipostază, de duhovnic al voievodului, este mai mult decât plauzibil, ca episcopul Vasile să fi fost însărcinat cu ordonarea picturilor de la Pătrăuți și Sf. Ilie (eventual și Milișăuți, iar instituirea noii ordonări putea fi inițiată la ctitoria de cea mai mare rezonanță a voievodului – biserica mănăstirii Putna, urmată, din perspectiva zugrăvirii sale, de o altă fundație religioasă importantă, biserica episcopală de la Rădăuți) [60], și că anume lui îi aparține inițiativa de a pune în concordanță sensurile procesional-liturgic cu cel iconografic (dar probabil și a selectării temelor în conformitate cu lecturile celor 12 evanghelii). Îl vedem în acest rol și grație dotării sale teologice, confirmate de scrisoarea respectivă. Eventualitatea implicării sale în elaborarea programului iconografic de la bisericile amintite este în același registru cu intervenția sa în disputa de la Moscova. Mult probabil că aceleași însușiri ale sale, autoritatea teologică și apropierea personală de domn, au făcut ca anume el, și nu de exemplu, mitropolitul țării, să devină respondentul mitropolitului Gherontie al Moscovei în problema discutată, legăturile respective fiind stabilite pe filiera căsătoriei fiicei voievodului cu fiul marelui cneaz, deci în contextul unei afaceri de familie a domnului.

Credem că anume în contextul actualizării problemei direcțiilor în care sunt orientate procesiunile, episcopul Vasile, implicat în această actualizare, care în scrisoarea sa exemplifică mai multe cazuri de orientare a procesiunilor în direcția contra sensului mișcării soalare (desigur celei vizuale) pe lângă cea a sfințirii bisericii, nu putea să nu remarce același sens și în procesiunile liturgice, ale Vohodului Mic și ale Vohodului Mare, care pornesc din poarta nordică a altarului, și se deplasează spre ușile împărătești făcând o curbă anume în direcția opusă cursului soarelui, dar și cea legată contextual nemijlocit de ciclul *Pătimirilor*, de scoatere din altar și depunere în naos a *Epitafului Mântuitorului* [61].

La nivel vizual, pentru a exprima concordanța procesional-iconografică, anume ciclul *Pătimirilor* pare a fi cel mai indicat. Registrul inferior, alcătuit în cea mai mare parte din reprezentarea statuară a sfinților, nu este în stare să exprime nici într-un fel direcția procesională. Deci, cel mai apropiat registru de locul desfășurării procesiunii,

care o poate exprima prin consecutivitatea narativă, este cel care i se suprapune, și care este anume ciclul *Pătimirilor*. Precum am văzut, concordanța procesional-iconografică a fost completată la Pătrăuți și de cea liturgică, la nivelul selectării temelor ciclului *Pătimirilor*, în conformitate cu lecturile celor 12 evanghelii de la utrenia Vinerii Mari.

Astfel, dispoziția ciclului *Pătimirilor* de la Pătrăuți exprimă o profundă gândire teologică, pe care, în baza argumentelor expuse, am pus-o pe seama episcopului Romanului Vasile, dispoziție care destul de apropiat, dar nu întru totul identic o întâlnim și la Sf. Ilie din Suceava. Pentru acest ultim caz, nu suntem convinși că aceeași persoană a rânduit picturile și aici, sau că zugravii de la Sf. Ilie, la indicație sau nu, au urmat dispoziția Pătrăuților în această privință, dar pe care, din motivele menționate, nu au putut s-o urmeze întocmai. La Voroneț, „alterarea" sistemului iconografic de la Pătrăuți este mult mai importantă, deși legătura cu el rămâne totuși evidentă, și desigur, cauzele schimbărilor introduse în programul iconografic de la Voroneț, precum am menționat, unic în felul său, necesită o abordare specială aparte.

Note:

1. Sorin Ulea, *Gavril Ieromonahul, autorul frescelor de la Bălinești*. În: *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare, Culegere de studii*, București, Editura Academiei R. P. Române, 1964, p. 431-434.
2. *Ibidem*, p. 431-432.
3. Pentru tema ciclului *Pătimirilor* în arta bizantină, a se vedea: V. Cottas, *L'influence du drame „Christos Paschon" sur l'art chrétien d'Orient*, Paris, 1931; pentru locul în programele iconografice: D.I. Pallas, *Die Passion und Bestattung Christi in Byzanz. Der Ritus – das Bild*, München, 1965.
4. De altfel, aceste exemple sunt rarisime, am reușit să identificăm doar cazul de la biserica Sf. Teodor Stratilat („pe pârău") din Novgorod, (anii '80–'90 ai secolului al XIV-lea). Aici, însă, ciclul *Pătimirilor* este plasat în absida altarului: Т. Ю. Царевская, *Цикл «Страстей Христовых» в алтаре церкви Феодора Стратилата в Новгороде*. В: *Древнерусское искусство. Византия, Русь, Западная Европа: искусство и культура. Посвящается 100-летию со дня рождения Виктора Никитича Лазарева (1897–1976)*, Санкт-Петербург, Изд. Дмитрий Буланин, 2002, с. 300, 304; Idem, *Цикл цветной триоди в росписи церкви Феодора Стратилата в Новгороде*. В: *Вестник Челябинского государственного университета*, 2008, № 9, с. 175-176.
5. Sorin Ulea, *Gavril Ieromonahul...*, p. 432, aici, Sorin Ulea, enumărând scenele în ordinea desfășurării ciclului dinspre nord spre sud: *Sărutarea lui Iuda, Judecata lui Pilat, Batjocorirea, Drumul spre Golgota, Suirea pe Cruce, Răstignirea, Coborârea de pe cruce*, întrerupe prezentarea ciclului la scena *Plângerii* sitiată pe zidul nordic (până aici putem doar confirma corectitudinea identificării scenelor și a ordinii lor), între cel vestic și absidă, de fapt omite scenele din același registru, care precum am menționat, sunt plasate în absida nordică (*Biciuirea* și *Adăparea cu fiere și oțet*), precum și o scenă din extremitatea estică a zidului nordic, pe care autorii monografiei monumentului (a se vedea nota următoare), au identificat-o ca *Prinderea lui Iisus*.
6. Gh. Bratiloveanu, Pavel Blaj, *Biserica Sfântul Ilie Suceava*, Iași, 1988, fig. 22 la p. 41. Celelalte identificări din această carte privind registrul *Pătimirilor* le putem doar

confirma, cu excepția ultimei scene a ciclului, identificată ca *Prinderea lui Iisus*, pe care din cauza stării actuale a picturilor nerestaurate, pentru moment, nu o putem nici confirma, nici infirma.

7. Emil Dragnev, *Profeții „Vechiului Testament” din naosul bisericii „Sf. Gheorghe” a mănăstirii Voroneț*. În: *Revista de Istorie a Moldovei*, nr. 3 (99), 2014, p. 56-57, nota 1.
8. Idem, *Programul iconografic al sistemului de boltire a naosului bisericii „Înălțarea Cinstitei Cruci” din Pătrăuți*. În: Victor Spinei, Laurențiu Rădvan, Arcadie M. Bodale (ed.), *Retrospecții medievale. In honorem Professoris emeriti Ioan Caproșu*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014, p. 175-176, 184.
9. Bibliografia la acest subiect este imensă, aici facem trimitere la notele din studiul nostru publicat recent: Emil Dragnev, *Literatura profetico-escatologică bizantină în țările române (sec. XV–XVI). Note preliminare*. În: Sorin Șipoș, Dan Octavian Cepraga, Ion Gumenâi (coordonatori), *Tradiții istorice românești și perspective europene*. *In Honorem Academician Ioan-Aurel Pop*, Ed. Universității din Oradea/Ed. Universității de Stat din Moldova, Oradea/Chișinău, 2015, notele 1–10, la p. 161–165.
10. Gh. Bratiloveanu, Pavel Blaj, *op. cit.*, fig. 18.
11. *Ibidem,* p. 36-38, tot aici, la p. 35, a se vedea opiniile anterioare privind datarea picturilor de la Sf. Ilie.
12. Maria Magdalena Székely, *Observații mărunte în vechi biserici moldovenești*. În: *Studii și Materiale de Istorie Medie*, XV, 1997, p. 178-179, a se vedea tot aici și motivele presupuse ale acestei „contrafaceri”, iar la p. 176, referințe mai ample la opiniile precedente privind identificarea personajelor din acest tablou votiv, decât în monografia citată în nota precedentă.
13. Și, de altfel, se manifestă în calitate de ctitor de sine stătător, precum la biserica *Adormirii Maicii Domnului* din Bacău, la 1491: … Io Alexandru voievod, fiul lui Ștefan Voievod, domn al Țării Moldovei, a zidit acest locaș întru numele Adormirii preacuratei Născătoare de Dumnezeu… : *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, București, Ed. Academiei R. P. Române, 1958, p. 90. Probabil, și mai important în ordinea de idei pe care le expunem mai departe, este consemnarea specială, în calitate de „coctitor” a lui Alexandru, în pisania bisericii de la Borzești: „Io Ștefan voievod, din mila lui Dumnezeu domn al Țării Moldovei, și cu preaiubitul său fiu Alexandru, au zidit această casă, care este la Borzești pe Trotuș, …”: *Ibidem*, p. 109. Din păcate, biserica de la Borzești nu a fost pictată, și nu avem ocazia să știm cum ar fi arătat tabloul votiv în acest caz, dar, credem că este importantă această consemnare specială a lui Alexandru în calitatea sa de ctitor împreună cu tatăl său, care ar fi inutilă, dacă primul era perceput ca membru al familiei celui de al doilea. Despre căsătoria și evoluțiile statutului lui Alexandru, a se vedea: Ştefan S. Gorovei, Maria Magdalena Székely, *Princeps omni laude maior. O istorie a lui Ştefan cel Mare*, Sfânta Mănăstire Putna, 2005, p. 262-271.
14. Sorin Ulea, *Datarea frescelor bisericii mitropolitane Sf. Gheorghe din Suceava.* În: *Studii și Cercetări de Istorie a Artei*, XIII, 1966, n. 2, p. 226-228, fig. 9-10.
15. Tereza Sinigalia, Voica Maria Pușcașu, *Observații asupra unor detalii iconografice din pictura naosului bisericii mănăstirii Probota*. În: *Studii și cercetări de Istoria Artei. Seria Artă Plastică*, 1996, p. 59–67; Tereza Sinigalia, *Ctitori și imagini votive în pictura murală din Moldova la sfârșitul secolului al XV-lea și în prima jumătate a secolului al XVI-lea. O ipoteză*. În: *Arta Istoriei. Istoria Artei. Academicianului Răzvan Teodorecu la 65 de ani*, București, Editura Enciclopedică, 2004, p. 63-64.

16. Maria Ana Musicescu, *Considerații asupra picturii din altarul și naosul Voronețului*. În: M. Berza ed., *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, București, Ed. Academiei R. P. Române, 1964, p. 368, 370 (a se vedea tot aici și istoriografia anterioară privind datarea picturilor de la Voroneț, p. 366–367); Ion I. Solcanu, *Datarea picturii din altarul și naosul bisericii Voroneț*. În: *Codrul Cosminului*, seria nouă, nr. 5 (15), 1999, p. 263; Ibidem, *Portretul lui Ștefan cel Mare în pictura epocii sale. Noi considerații*, în Ștefan cel Mare și Sfânt 1504–2004. Portret în istorie, Sfânta Mănăstire Putna, 2003, p. 125 (articol publicat într-o primă formă în: *Cercetări Istorice*, VI, 1975, p. 83-99); Tereza Sinigalia, *Ctitori și imagini*, p. 60. Într-un studiu important prin mai multe analize pertinente: Matei Cazacu, Ana Dumitrescu, *Culte dynastique et images votives en Moldavie au XVe siècle. Importance des modéles serbes*. In: *Cahiers Balkaniques*, nr. 15, 1990, p. 19, sunt menționate atât opinia lui Sorin Ulea, care atribuia picturilor de la Pătrăuți, Sf. Ilie și Voroneț o dată apropiată de cea a construcției, cât și cea a Mariei Ana Musicescu care, în baza analizei tablourilor votive, plasa această dată cu cca un deceniu mai târziu (notele 33 și 34 la p. 72), fără a se expune pe marginea acestei probleme, considerate pentru moment nerelevantă în economia acestui studiu, consacrat în mod special modelelor iconografice din care s-ar fi inspirat zugravii care au decorat bisericile lui Ștefan cel Mare, dar rezervându-și dreptul de a se exprima asupra unei datări precise întru studiu viitor (nota 35 la p. 72).
17. Sorin Ulea, *Gavril Ieromonahul*, nota 2 la p. 425.
18. Maria Magdalena Székely, *Bogdan al III-lea – note de antropologie politică*. În: *Analele Putnei*, IV, nr. 1, 2008, p. 265-270. Cu toate că, precum se afirmă în acest studiu, după 1482, „interesul lui Ștefan cel Mare față de Țara Românească s-a stins”, proiectul de întronare a lui Bogdan-Vlad în Muntenia, probabil trece dintr-un regim *ready for execution* (firesc, la atingerea vârstei potrivite), într-un altul, de *stand-by*, în așteptarea unor conjuncturi prielnice și moment oportun.
19. Emil Dragnev, *Profeții „Vechiului Testament” din naosul bisericii „Sf. Gheorghe” a mănăstirii Voroneț*, nota 1 la p. 56. Aici, urmând datarea propusă de Maria Ana Musicescu, consideram că una dintre fiice nu se născu-se către sfârșitul verii – toamna anului 1496. În urma analizei din prezentul studiu, această dată ar putea fi ceva mai timpurie – începutul anilor ’90 ai secolului al XV-lea.
20. O expunere amănunțită a istoriografiei respective: Lia Bătrâna, Adrian Bătrâna, *Biserica „Sfântul Nicolae” din Rădăuți. Cercetări arheologice și interpretări istorice asupra începuturilor Țării Moldovei*, Piatra Neamț, Ed. Constantin Matasă, 2012, p. 338.
21. Ion I. Solcanu, *Portretul lui Ștefan cel Mare în pictura epocii sale*, p. 124.
22. Lia Bătrâna, Adrian Bătrâna, *op. cit.*, p. 340.
23. De altfel, singura supoziție în privința căsătoriei lui Petru al Mușatei îl face soțul, încă de la începutul domniei, de prin 1375–1377, al Olgăi (?), fiicei lui Janusz I, cneazul Mazoviei, și a Danutei-Anna, fiicei lui Kiejstut, cneazul de Trock, tatăl lui Witolt, ulterior Mare duce al Lituaniei și unchiul lui Vladislav II Jagiełło (Mare duce al Lituaniei și rege al Poloniei), care l-ar fi supraviețuit pe Petru, și după o presupunere mai puțin verosimilă, s-ar fi măritat cu boierul Vâlcea: Constantin Rezachevici, *Cronologia domnilor din Țara Românească și Moldova a. 1324–1881.* Vol. I: *Secolele XIV–XVII*, București, Editura Enciclopedică, 2001, p. 451. Dacă se adeverește această supoziție, reprezentarea lui Petru, fără soție, dar cu un copil, este totalmente exclusă.
24. *Ibidem*, p. 455-456.

25. Deși nu cunoaștem alt caz ca ctitorul să nu fie reprezentat singular sau cu întreaga familie, dar numai cu unul din descendenții săi la o vârstă minoră în tablourile votive din Moldova, nu putem ignora o ocurență de reprezentare de acest fel în Țara Românească, unde la bolnița Coziei, pe zidul vestic al pronaosului, apare imaginea frontală a lui Mircea cel Bătrân, însoțit de fiul său minor Mihail, cu siguranță, replică a tabloului votiv din biserica mare a Coziei, care a fost repictat în secolul al XVIII-lea, dar care de asemenea îi înfățișează pe Mircea și Mihail, o altă replică fiind cunoscută la ctitoria lui Mircea cel Bătrân de la Cotmeana, într-o realizare tardivă din secolul al XIX-lea. Aici, însă, lucrurile stau altfel, pentru că avem în față nu un tablou al familiei ctitorului, dar doar al ctitorilor direcți, Mircea cel Bătrân și Mihail, pentru că Mihail înainte de 1391 a fost asociat la domnie, iar la moartea tatălui său moștenește tronul: Constantin Rezachevici, *op. cit.*, p. 80 și 84. Pentru tabloul votiv de la bolnița Coziei a se vedea: Ioana Iancovescu, *Picturile de la bolnița mănăstirii Cozia*. În: *Studii și Cercetări de Istoria Artei*, *Arta plastică*, serie nouă, tom 2 (46), București, 2012, fig. 66.
26. Ștefan S. Gorovei, *Note istorice și genealogice cu privire la urmașii lui Ștefan cel Mare*. În: *Studii și Materiale de Istorie Medie*, VIII, 1975, p. 190.
27. Maria Ana Musicescu, *op. cit.*, p. 361-417, a se vedea în acest studiu și referințele la studiile anterioare; Constanța Costea, *Referinţe livreşti în pictura murală moldovenească de la sfârşitul secolului XV*. În: *Anuarul Institutului de Istorie A. D. Xenopol*, XXIX, Iaşi, 1992, p. 277-283; Emil Dragnev, *O capodoperă a miniaturii din Moldova medievală. Tetraevanghelul de la Elizavetgrad şi manuscrisele din grupul Parisinus Graecus 74*, Chişinău, Civitas, 2004, p. 175-177; Constanța Costea, *John, the Persians – Emperor*. In: *Revue Roumaine d'Histoire de l'Art, Série Beaux-arts*, XLV, 2008, p. 31-44; Constantin Ion Ciobanu, *Programul iconografic al bisericii Sf. Gheorghe a Mănăstirii Voroneț*. În: Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, *Mănăstirea Voroneț. Istorie. Cultură. Spiritualitate*, Chișinău, Pontos, 2010, p. 93-107; Emil Dragnev, *Profeții Vechiului Testament din naosul bisericii Sf. Gheorghe a mănăstirii Voroneț*. În: *Revista de Istorie a Moldovei*, nr.3 (99), 2014, p. 56-72.
28. Paul Henry, *Monumentele din Moldova de Nord de la origini până la sfârşitul secolului al XVI-lea. Contribuţii la studiul civilizaţiei moldave*, Bucureşti, 1984, p. 159.
29. Pentru încercările de a interpreta această dispoziție neobișnuită a ciclului *Pătimirilor* de la Voroneț, a se vedea: Paul Henry, *loc. cit.*; Maria Ana Musicescu, *op. cit.,* p 387-392.
30. Cu excepția cazului de la Bălinești, unde, ca și la Voroneț, scena *Cinei* rămâne pe partea nordică a hemiciclului absidei altarului, cu toate că derularea ciclurilor *Pătimirilor* și al *Învierii* de asemenea se îndreaptă după cursul solar: Corina Popa, *Bălinești*, București, Meridiane, 1981, releveul la p. 17 (scena 11).
31. Lia Bătrâna, Adrian Bătrâna, *op. cit.*, p. 325-326, fig. 58.2. Tot aici, se insistă asupra apropierii iconografice dintre picturile absidei altarului de la Rădăuți inclusiv această scenă, cu picturile de la Voroneț (p. 322-328, fig. 56.1–58.2), semnalate și în istoriografia anterioară. Considerăm că dosarul acestei probleme ar putea fi redeschis după curățirea picturilor de la Sf. Ilie, și evident, a celor de la Rădăuți.
32. М. С. Желтов, А. А. Ткаченко, *Великая Пятница: Святогорский типикон; Богослужение Великой Пятницы в православной церкви в XII–XIX вв*. În: http://www.pravenc.ru/text/150067.html
33. Această parte a inscripției este extrasă (cu unele erori, de altfel destul de curente în inscripțiile grecești de la Pătrăuți) din doxologia Duminicii Sfintelor Mironosițe: Αἱ Μυροφόροι γυναῖκες, τὸν τάφον σου καταλαβοῦσαι,…

34. Dumitru Nastase, *Ideea imperială în Ţările Române. Geneza şi evoluţia ei în raport cu vechea artă românească (secolele XIV–XVI)*, Athènes, 1972, p. 10-11; Idem, *Ştefan cel Mare împărat*. În: *SMIM*, Bucureşti, 1998, p. 75-76 (reeditat în volumele: *Ştefan cel Mare şi Sfânt. Portret în istorie*, Sfânta mănăstire Putna, 2003, p. 567-609, *Altfel despre Ştefan cel Mare,* Anastasia, Bucureşti, 2004, p. 157-201 şi *De potestate. Semne şi expresii ale puterii în Evul Mediu românesc*, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 2006, p. 53-92). A se vedea și interpretarea noastră a actului ctitoricesc de la Pătrăuți, prin prisma comemorării bătăliei dramatice de la Șcheii de pe apa Siretului, „morții" și „învierii" simbolice a ctitorului în această bătălie: Emil Dragnev, *Enigma Pătrăuților. O versiune de interpretare*. În: Demir Dragnev, Igor Cașu, Emil Dragnev, Virgil Pâslariuc, *Ștefan cel Mare și Sfânt în contextul epocii sale și al posterității*, Chișinău, Civitas, 2004, p. 66-80, în special la p. 71, care ar putea aduce explicare unor motivații în plus pentru acestă dispoziție iconografică unică. Semnificația teologică a acestei dispoziții, care pune față în față *Tabloul votiv* și scena *Anastasis*, a se vedea în: pr. Gabriel Herea, *Mesajul escatologic al spațiului liturgic creștin. Arhitectură și icoană în Moldova secolelor XV-XVI*, Suceava, Ed. Karl A. Romstorfer, 2013, p. 142, 146-147.
35. Menționăm în acest context referința la icoana Învierii deasupra tronului domnesc din relatarea starostelui de Camenița, Nicolaie Iskrzycki, de la 1533, despre cuvintele lui Petru Rareş adresate lui: „… vezi această icoană a sfintei Învieri, deasupra mea, pe care am jurat și mai înainte și jur și acuma că nu voi înceta și mă voi răzbuna…": *Călători străini despre Țările Române*, Vol. I, București, Ed. Științifică, 1968, p. 355. A se vedea mențiunea acestui lucru în: Andrei Pippidi, *Tradiția politică bizantină în Țările Române în secolele XVI–XVIII*, ediție revăzută și adăugită, București, Corint, 2001, p. 70. Cu toate că nu ne putem baza pe date sigure, dar dacă adăugăm la această mențiune nu numai marea icoană a Învierii, plasată față în față cu tabloul votiv de la Patrăuți, dar și faptul că programul iconografic de aici exaltă într-o amploare unică cultul sfinților militari (la tradiționalele figuri ale sfinților militari din registrul inferior al naosului, care este tipic pentru mai toate bisericile din perioadele bizantină paleologă și post-bizantină, aici se adaugă celebra și grandioasa *Cavalcadă* a sfinților militari din pronaos, dar și reprezentarea lor pe arcul triumfal al bisericii ceea ce constituie la cunoştințele noastre un caz unical). La fel și însăși motivația ctitoriei și a consacrării bisericii de la Pătrăuți, pe care am presupus-o a fi legată de dramatica bătălie de la Șcheii de pe apa Siretului (Emil Dragnev, *Enigma Pătrăuților*, p. 70-71), care până la urmă a avut un deznodământ fericit pentru Ștefan cel Mare, în primul rând grație faptului că boierii i-au rămas credincioși, precum și apropierea acestei biserici de Cetatea de Scaun a Sucevei, am putea admite posibilitatea, că biserica de la Pătrăuți mai avea o menire specială, cea de a fi un loc predilect de depunere a jurământului de credință în fața voievodului, de exemplu, la consacrarea în tagma vitejilor, sau cu alte ocazii. Astfel, intuiția bazată pe rolul și locul pe care-l dețin sfinții militari în programul iconografic de la Pătrăuți, expusă de parohul acestei biserici, părintele Gabriel Herea, într-o discuție particulară, pare să acumuleze consistență, deși insuficientă încă pentru o demonstrație mai sigură. De altfel, în aceeași ecuație ar putea fi introdusă și însăși repictarea totală a tabloului votiv: într-un loc unde se depuneau jurămintele de credință, care desigur îl aveau în vedere nu numai pe voievod, dar și pe moștenitorul său, iar cu înaintarea în vârstă a lui Ștefan cel Mare, anume acest moment devenea tot mai important, aducerea la zi prin imagine a situației succesoriale capătă o importanță particulară, pe care n-o înregistrăm în alte cazuri, de exemplu la Voroneț.

36. Scena este suprascrisă, ca mai multe imagini de acest tip, cu cuvintele Ps. 44(45).9: *Împărăteasa stă la dreapta Ta*. Referința la psalm este accentuată și prin imaginea lui David, alăturată acestei scene.
37. Pe rotulusul Maicii Domnului apare: **съ ро(д)ила зри ѹсвоению съгрѣшен(на)**, iar pe cel al Sf. Ioan Botezătorul se citește: **слиши матр҇и своѧ молѣщасѧ за лю(д)**. Pe evanghelia deschisă ținută de Mântuitor în mâna stângă este inscris: **прѣстол мои нѣ(с) ѿ мира съго прииде҄те и видеⷮте црⷭ҇тво мое**. Pentru dimensiunea escatologică a corespondenței între tablourile votive și scena *Deisis* din ctitoriile ștefaniene a se vedea: Anca Vasiliu, *Monastères de Moldavie. XIV-e – XVI-e. Les Architectures de l'image.* Milano/Paris/Bucarest, Editions: Jaca Book, Paris-Méditerranée, Humanitas, 1998, p. 28 ; pr. Gabriel Herea, *op. cit.*, p. 286.
38. Dumitru Năstase, *Ştefan cel Mare împărat*, p. 76-77. A se vedea și interpretarea privind semnificația imaginii cristice reprezentate deopotrivă în veșminte imperiale și arhierești: Petre Guran, *Les implications théologico-politiques de l'image de la Dèèsis de Voroneț*. In: *Revue Roumaine d'Histoire*, LXIV, 2005, p. 39-67, pentru descrierea și semnificația cazului de la Voroneț, p. 40-43, pentru formularea teologiei politice, a legăturii dintre imaginea lui Hristos, ca împărat și arhiereu deopotrivă, și figura patriarhului, incluse în imaginea de la Voroneț, p. 66-67. De altfel, posibilitățile unor nuanțări, sau chiar reinterpretări, în cazurile reprezentărilor *Deisis* de la ctitoriile lui Ștefan cel Mare, care ar depăși, sau ar modifica bine argumentata interpretare din articolul citat, nu sunt excluse, dar necesită o cercetare aparte, mai ales în condițiile unei ascendențe a domniei față de instituția ecleziastică din țară, după moartea mitropolitului Teoctist I: Alexandru V. Boldur, *Ștefan cel Mare voievod al Moldovei (1457–1504). Studiu de istorie socială și politică*, Ed. a II-a revăzută și adăugită de către autor, îngrijită de Cătălina Chelcu și Marius Chelcu, Iași, Ed. Junimea, 2004, p. 127-128; Dan Ioan Mureșan, *Rêver Byzance. Le dessein du prince Pierre Rareș de Moldavie pour libérer Constantinople.* In: *Études byzantines et Post-byzantines*, IV, Iași, Ed. Trinitas, 2001, p. 228-229, nota 38.
39. Aici lipsește referința la Ps.44 (45).9, precum o găsim la Sf. Ilie din Suceava.
40. Pentru această ctitorie ștefaniană, distrusă în timpul Primului Război Mondial, cunoaștem că imaginea *Deisis* de aici era asemănătoare celei de la Voroneț, atât după componența personajelor (și aici, ca la Voroneț, pe lângă Hristos, Maica Domnului și Ioan Botezătorul apar și arhanghelii Mihail și Gabriel), cât și a vestimentației, însă, în privința amplasamentului, știm doar că era în naos: Wladyslaw Podlacha, *Pictura murală din Bucovina*, trad. după ediția: *Malowidla scienné w cerkwiach Bukowiny*, Lwöw, 1912, în ediția: Wladyslaw Podlacha, Grigore Nandriș, *Umanismul picturii murale postbizantine*, vol. I, București, Meridiane, 1985, p. 225.
41. Lia Bătrâna, Adrian Bătrâna, *op. cit.*, p. 331-332, fig. 54.1. Aici, însă, reprezentarea *Deisis* nu este flancată de arhangheli, dar de doi ierarhi.
42. Petre Guran, *Les implications théologico-politiques*, p. 60
43. *Ibidem*, p. 59.
44. *Ibidem*, p. 43.
45. Le grupează deja în concluziile la lucrarea sa W. Podlacha: *op. cit.*, p. 347. Sorin Ulea, *Gavril Ieromonahul, autorul frescelor de la Bălinești*, p. 424.
46. Lia Bătrâna, Adrian Bătrâna, *Rădăuți*, p. 363.
47. Asupra acestui lucru a atras atenția Sorin Ulea, în *Gavril Ieromonahul, autorul frescelor de la Bălinești*, p. 433, care datând picturile de la Bălinești cu anul 1493, insista că

anume aici, pentru prima dată în Moldova, a fost introdusă reprezentarea în friză a ciclului *Pătimirilor*, ceea ce nu pare a fi deloc sigur, datarea frescelor de la Bălinești fiind actualmente considerată la limita secolelor XV–XVI. Ținând cont de faptul, că nici pentru alte picturi din epoca lui Ștefan cel Mare (Popăuți-Botoșani, Neamț) sau presupus din această epocă (Hârlău, Dorohoi), datările nu sunt sigure, pentru moment, a insista asupra anumitei întâietăți în această privință este cu totul prematur. Probabil, în urma analizelor programelor iconografice, fără a se revendica anumite repere cronologice exacte, se va reuși, totuși, stabilirea unei consecutivități relative a acestor monumente pictate, precum am încercat să facem pentru cele trei ansambluri de picturi cercetate în prezentul studiu.

48. М.С. Желтов, А.А. Ткаченко, *Великая Пятница: Богослужение Великой Пятницы в константинопольской соборной традиции IX–XII вв.; Богослужение Великой Пятницы в православной церкви в XII–XIX вв.* În: http://www.pravenc.ru/text/150067.html
49. Е. Голубинский, *История русской церкви.* Период второй, московский, Том II.1: *От нашествия Монголов до Митрополита Макария включительно*, Москва, Издание Императорского Общества Истории и Древностей Российских при Московском Университете, 1900, с. 553-554.
50. *Ibidem*, p. 554.
51. Б.М. Клосс, В.Д. Назаров, *Полемическое сочинение 1481 г. о хождении «посолонь».* В: *Московская Русь (1359–1584): Культура и историческое сознание*, Москва, 1997, с. 350-390.
52. Борис Успенский, *Крест и круг. Из истории христианской символики*, Москва, Языки славянских культур, 2006, с. 120, примечание 15 (с. 167-168).
53. Е. Голубинский, *op. cit.*, p. 555; Борис Успенский, *Крест и круг*, p. 121, Idem, *«Хождение посолонь» и структура сакрального пространства в Московской Руси.* В: А.М. Лидов (изд.), *Иеротопия. Создание сакральных пространств в Византии и Древней Руси*, Москва, Индрик, 2006, с. 536.
54. Борис Успенский, *Крест и круг*, с. 121; Idem, *«Хождение посолонь»*, p. 537.
55. А.Ф. Бычков, *Описание церковно-славянских и русских рукописей Императорской Публичной Библиотеки*, часть I, выпуск 2, Санкт-Петербург, 1882, с. 507–508 (№ 97).
56. După publicarea scrisorii de către A. F. Bîcikov, primul care o introduce în circuitul interpretărilor științifice a fost E. Golubinskii, care considera că episcopul Vasile ar fi aflat despre subiectul discuției de la Moscova de la solii moscoviți, veniți în Moldova în legătură cu pregătirea nunții dintre Elena și Ivan Ivanovici, și fără să fi fost solicitat în mod expres de către mitropolitul Gherontie, din râvnă proprie și-ar fi expus opinia în favoarea poziției mitropolitului: *op. cit.*, nota 2 la p. 555. Traducând scrisoarea, Ștefan Ciobanu, traduce cuvintele „**и пакы дае(χ) видѣніє твоей великой ст҃ыни**" - „Din nou dăm de știre marei tale sfințenii": *Din bibliotecile rusești*. În: *Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice*, Chișinău, 1924, p. 73. Paul Mihail, în baza acestei traduceri, conchide că scrisoarea respectivă este de fapt o continuare a unei corespondențe („din nou dăm de știre"), care s-ar fi început la solicitarea mitropolitului Gherontie, și că prin acest din urmă răspuns episcopul Vasile ar fi tranșat definitiv problema disputei de la Moscova în favoarea mitropolitului Gherontie: Paul Mihailovici, *Legături culturale dintre romani și ruși*, Chișinău, 1932, p. 11; Paul Mihail, *Relațiile externe bisericești ale lui Ștefan cel Mare*. În: *Ștefan cel Mare și Sfânt. 1504–2004. Biserica.*

O lecție de istorie, Sfânta Mănăstire Putna, 2004, p. 174 (prima ediție a articolului. În: *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, XXXIII, 1957, nr. 3-4, martie-aprilie, p. 228-241). Aceste interpretări au fost acceptate în istoriografia română, a se vedea, de ex.: Pr. Prof. Dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I. București, Ediția Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1991, p. 366-367. Dacă prima parte a interpretării pare a fi plauzibilă, semne de întrebare rămând în cazul ortografierii cuvântului „**видѣніє**", care în cazul acceptării traducerii lui Șt. Ciobanu, ar trebui să fie – „**вѣдѣніє**", și a nuanțelor de sens ale cuvântului „**пакы**" (momente care solicită o revenire într-un studiu special), cea de-a doua este, evident exagerată, dat fiind faptul că conflictul la acest subiect s-a consumat deja în 1481, iar indicația tipiconală nu a apărut nici înainte, nici după scrisoare, dar precum s-a menționat, tocmai în secolul al XVII-lea. Putem totuși presupune că mitropolitul Gherontie nu s-a lăsat de intenția de a oferi poziției sale o legitimare tipiconală, și scrisoarea episcopului Vasile ar fi fost solicitată anume în acest context. Asupra acestei exagerări, într-o analiză mai detaliată, insistă într-un studiu special și Nicolai Zagnat: *Scrisoarea Episcopului Vasile al Romanului în contextul conflictului dintre Mitropolitul Gherontie și Marele Cneaz Ivan al III-lea*. În: *Teologie și Viață*, 2009. p. 194-195. Pertinent pentru mai multe analize, acest articol suferea totuși de carența de a utiliza doar traducerea lui Șt. Ciobanu, nu și textul originalului slavon. Astfel se explică nedumeririle autorului, că în textul traducerii se spune despre mișcarea împotriva cursului soarelui „fie la sfințire, fie la toacă, sau orice altă lucrare", dar nu se invocă argumentul mitropolitului Gherontie – „după cadelnițare". De altfel, în disputele mitropolitului, expresia „după cadelnițare" nu este doar un argument, dar și o modalitate de a marca direcția împotriva cursului soarelui, în opoziția „po solon" (după curs) – „po kadilu" (împotriva cursului), și anume în acest sens, expresia este prezentă totuși și folosită respectiv în scrisoarea episcopului Vasile. Acolo, unde Șt. Ciobanu traduce „pentru că unii zic cî sfintele să se poarte după [mersul] soarelui, iar alții după cădere [îndărăt]" și în alt loc „că în legea grecească nimic nu se face în Sfânta Biserică după mersul soarelui, ci tot îndărăt", în textul original apar: **аже ѡдни кажоу(т) ст҃ы(х) мо(ш)чи носити по со(л)нꙋ, а дрꙋгое кажꙋ(т) по ка(ди)лнꙋ** și **ꙗко Гре(ч)стѣ(м) законѣ ницѡ(ж)но дѣйствꙋеть въ ст҃ой цр҃кьи по солнꙋ, али, гн҃е, оусе по ка(ди)лꙋ**. Deci, evident, episcopul Vasile folosește expresia „po kadilu" exact în același sens, de opoziție la expresia „po solon", ambele indicând direcțiile respective. Probabil, utilizarea identică a acestor expresii de către mitropolitul Gherontie și episcopul Vasile ar trăda faptul că scrisoarea analizată este o continuare a unei discuții epistolare mai vechi.

57. А. Ф. Бычков, *op. cit.*, p. 507-508. Aceste argumente principale ale episcopului Vasile sunt expuse și în: Борис Успенский, *Крест и круг*, p. 130. Un conținut similar, dar cu referință doar la sfințirea bisericilor, apare într-un *Slujebnic*, scris la mănăstirea athonită Zograf în 1532 la comanda Mitropolitului Moldovei Teofan. Anume așa reiese din colofonul manuscrisului, afirmăția lui B. Uspenski (*Крест и круг*, примечание 48, с. 183), precum că manuscrisul a fost scris în Moldova pentru mănăstirea Zograf fiind eronată: **повелѣніємь и дааніємь прѣѡсщ҃енна(г) митрополита бм҃ь спсаемаго гра(да) соуча(в)скаго и въсеи молдовлахїи кѵр Ѳеѡфана списасе сіа литоургіа в лт҃о зм҃ роукою многогрѣшнаго въ чл҃цѣ(х) и послѣднѣйшаго въ иноцѣ(х) Варлаама доместика. И съвръшисе писаніе въ ізоугра(ф)скыи монасти(р)** (subl. n.) **иже въ ст҃ѣи горѣ м(с)ца фев(р) кд дн҃ъ госпо(д)ствꙋжщоу Петрꙋ воеводѣ** (Prin voia și dăruirea preasfințitului

mitropolit, de Dumnezeu mântuitei cetăți a Sucevei și al întregii Moldovlahii kir Teofan, s-a scris această liturghie în văleatul 7040 [1532] cu mana multpăcătosului printre oameni și celui mai din urmă dintre monahi Varlaam domesticul. Și s-a săvârşit scrierea la mănăstirea Zograf care e la Muntele Sfânt în luna februarie ziua a 24-a în vremea domniei lui Petru voievod): И. Я. Порфирьев, А. В. Вадковский, Н. Ф. Красносельцев, *Описание рукописей Соловецкого монастыря, находящихся в библиотеке Казанской духовной академии. Часть III, отдел 1, Казань*, Типография Императорского Университета, 1898, рукопись 709 (1015), с. 35-36. La fol. 123[r] este menționat (p. 43): **по(д҃)бае(т) же и се вѣ(д)н, ег(д)а обходя(т) цр҃ков мѵросажще. г(щ). да не идж(т) опако, ꙗко латине еретизи. Нж сице по(д҃)бае(т) ꙗко(ж) ст҃ыя дары одеснжя ити. аще ли(ж) кто ѿ сщ҃ени(к) начне(т) мждрствовати ꙗко(ж) ерети фржзи, анаѳема таковаго и послоушажщеи его ꙗко единомысльни съ ними осждятся.** (Se cuvine să se știe și asta, când înconjoară biserica miruitorii de 3 ori, a nu se duce înapoi, ca latinii eretici, dar așa se cuvine precum cu sfintele daruri în dreapta de mers, iar cine din preoți va începe să o facă pe deșteptul ca ereticii franci, anatemă acestuia, și coslujitorii lui ca complici cu el osândiți). Precum se vede, aici, direcția de orientare a mișcării împotriva cursului solar nu este determinată prin cea de cadelnițare, ca în scrisoarea episcopului Vasile, dar prin cea de ieșire cu Sfintele Daruri la Vohodul Mare. Despre circulația manuscrisului și date bibliografice mai complete decât cele pe care le aducem aici, a se vedea: Emil Turdeanu, *Un Liturghier copiat la Zograf pentru mitropolitul Teofan al Moldovei, la anul 1532*. În: Idem, *Oameni și cărți de altădată*, ediție îngrijită de Ștefan S. Gorovei și Maria Magdalena Székely, București, Editura Enciclopedică, 1997, p. 273-276, nota 1 la p. 274. Un text aproape identic se află într-un miscelaneu (convolut) rusesc (cu influențe sud-slave) de la sfârșitul sec. XV – începutul secolului XVI (Moscova, Biblioteca de Stat a Rusiei, Muz. 3271, fol. 44v): А. Д. Седельников, *Рассказ 1490 г. об инквизиции*. В: *Труды комиссии по древне-русской литературе*, I, Ленинград, Издательство Академии Наук СССР, 1932, с. 34-36 (descrierea manuscrisului), с. 42 (textul citat); Борис Успенский, *Крест и круг*, примечание 48 на с. 182-183, consideră că sursa textului este sud-slavă.

58. А. В. Подосинов, *Литургическое движение в сакральном пространстве: об античных истоках восточнохристианской обрядности*. В: А. М. Лидов (изд.), *Иеротопия. Сравнительные исследования сакральных пространств*, Москва, Индрик, 2008, с. 50-65. Autorul face legătura între practicile procesionale funerare antice, îndreptate împotriva cursului soarelui (spre diferență de riturile „vitale", orientate după cursul soarelui, direcție desemnată în greacă: ἐπὶ δεξιά, iar în latină – dextratio), și orientarea respectivă a procesiunilor din epoca creștinismului timpuriu, în special în jurul altarului, inițial perceput ca simbolul mormântului Domnului, cele funerare, care se transformă în procesiunile *translatio martyrum* sau *deportatio reliquarum* ș. a. Astfel, în creștinătatea orientală, direcția procesională pare să se instituie sub genericul firescului, fapt ce nu invocă fundamentări speciale și polemici.

59. Ştefan S. Gorovei, Maria Magdalena Székely. *op. cit.*, p. 475-476. Tot aici se remarcă că respectivul document care s-a păstrat într-o copie din secolul al XIX-lea, în limba română, dar faptul că în secolul al XVIII-lea, după același document s-a alcătuit un fals, pentru a fi schimbate numele beneficiarilor, episcopul Vasile a fost desemnat cu același calificativ de „duhovnic" și în slavă, ceea ce exclude posibilitatea unei interpretări greșite a termenului slavon de către traducătorii documentului în secolul al XIX-lea.

60. Dacă nu și a Rădăuților, ceea ce ar apropia și mai mult, în timp, acțiunea presupusă a episcopului Vasile, de derularea polemicii la Moscova și implicarea sa în ea. Lăsăm însă acest lucru între paranteze, deoarece singurul indice care ar sugera că și la Rădăuți direcția ciclului cercetat ar fi fost orientată ca la Pătrăuți și Sf. Ilie, este amplasamentul în partea nordică a hemiciclului absidei altarului a scenei *Cinei*, care nu este suficient pentru o afirmație mai sigură. La fel se impune și amintirea în acest context a bisericii dispărute de la Milișăuți, pentru care descrierea succintă lăsată de Karl A. Romstorfer (în: *Mittheilungen,* 1889, p. 215), și reprodusă în traducere de Gheorghe Balș (*Bisericile lui Ștefan cel Mare*. În: *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, an. XVIII, 1925, București, Cartea Românească, 1926, p. 25-27) lasă de bănuit că o asemenea orientare a ciclului *Pătimirilor* împotriva cursului solar a fost practicată și aici. Scena Răstignirii este, de asemenea, menționată pe zidul vestic, importantă fiind mărturia: „spre sud, isoanele Sfinților Militari, Maica Domnului cu Pruncul, Ducerea și punerea în mormânt a lui Christos, Prinderea și altele". Deci, indicarea prezenței *Punerii în mormânt* pe zidul sudic, ar indica desfășurarea ciclului în sensul contrar cursului solar, iar mențiunea pe aceeași direcție a scenei *Prinderii lui Hristos*, care de fapt, mai curând e *Căutarea lui Hristos* („Pe cine căutați") nu trebuie să ne surprindă, pentru că această scenă, pare să fie reprezentată la fel pe zidul sudic la Sf. Ilie din Suceava, unde direcția de derulare respectivă a ciclului este absolut evidentă. De asemenea, vorbind despre scenele din altar, este menționată mai întâi *Cina*, iar apoi *Spălarea picioarelor.* Dacă ținem cont de faptul că descrierea se orientează de obicei de la stânga spre dreapta, ar rezulta că *Cina* se afla la Milișăuți pe partea nordică a hemiciclului absidei altarului. Cu toate acestea, concluzia tranșantă în această privință încă nu este pe deplin posibilă, ținând cont de eventualitatea unor confuzii în descrierea savantului austriac. Spre această constatare ne îndreaptă mențiunea scenelor de pe zidul vestic (și eventual continuând pe cel nordic) în următoarea ordine: *Răstignirea*, *Iisus în fața marelui preot*, *Coborârea de pe cruce*, ceea ce ar însemna în opinia noastră, fie identificarea eronată a unor scene, fie menționarea lor într-o ordine arbitrară. A se vedea încercarea de reconstituire parțială a programului iconografic de la Milișăuți, în baza descrierilor anterioare distrugerii sale. În: Tereza Sinigalia, *Vechi autori și bisericile Bucovinei – încercare de recuperare a unui monument*. În: *Monumentul*, X, vol. 2, p. 38-41, fig. 12.
61. Deși nu cunoaștem monumente rusești din ultimele decenii ale secolului al XV-lea, unde s-ar fi operat o adaptare similară a sensului derulării unor cicluri din cadrul programelor iconografice cu cel al procesiunilor liturgice, fapt explicabil atât prin conservarea foarte fragmentară a picturii murale din această epocă, cât și prin lipsa unei consfințiri tipiconale, acestea apar, totuși, odată cu cea din urmă, care se produce la Marele Sinod moscovit din 1666-1667: Б. А. Успенский, *Крест и круг*, с. 130-131. Astfel, pe icoana „Învierii Domnului" din 1721, zugrăvită de Alexei Loghinov la Pereiaslavl-Zaleskii, imaginile sunt însoțite de texte, cheia ordinii lecturii lor fiind codificată în succesiunea silabelor cuvântului Înviere, care urmează direcția împotriva soarelui, conform deciziei sinodale în privința direcției procesiunilor liturgice, care va evidenția practica bisericii ortodoxe ruse de *rit nou* (*niconian*) în raport cu cea de *rit vechi*, în care se insista asupra pracțicii mișcării după cursul soarelui („posolon"): О.Ю. Тарасов, *Икона и благочестие. Очерки иконного дела в императорской России*, Москва, Прогресс-Культура/Традиция, с. 340-341.

FORTIFICAŢIILE BASTIONATE DE LA RENI-TOMAROVA

Dr. hab., mem. coresp. Mariana ŞLAPAC
Institutul Patrimoniului Cultural al Academiei de Ştiinţe a Moldovei

Bastioned fortress of Reni-Tomarova

Summary

The earthen bastioned fortress was built by an order of the Ottoman Porte and existed in the Danube town of Reni-Tomarova until 1770. According to its plan, it was represented by the eight-pointed star, which had a rectangle with some tenailles at its core. Each side of the rectangle measuring 60 x 80 m has been broken outside, and tenailles ides of 20 metres arranged at an angle of 90°. Such fortress as „stars" called Sternschanze-s with 4, 5, 6 and 8 rays appeared in the projects of the famous Prussian military engineer Friedrich Wilhelm von Gaudi. Tenaille defensive system was very highly appreciated by theorists of military art Georg Rimpler, Marc-René Montalembert and Menno van Coehoorn. In the XVIIIth century the Ottomans often invited the Western military engineers and architects for the construction of their own fortifications.

Another bastion fortress of Reni-Tomarova was the star-shaped fort with two bastions, two demi-bastions and one demi-rondelle in the center of tongs. Such model was typical one in particular, for frontier forts that were built in the Russian Empire for the XIXth century. There is the project of Danube fort made by Russian military engineers in 1854. But this bastion fort was never realized in nature.

It seems that the remains of the bastion fortress of Reni-Tomarova were destroyed after the defeat of the Russian Empire in the Crimea war during 1853–1856.

În 1621, după campania nereuşită a Porţii în Podolia şi în zona Hotinului, oraşul moldovenesc Reni a intrat în posesia otomanilor. Situat pe malul stâng al Dunării, la 6 km înspre est de gura Prutului, el beneficia de o situaţie geografică favorabilă datorită căilor de comunicaţie pe apă de pe Prut, Dunăre şi Marea Neagră, precum şi celor terestre, care duceau spre Ţara Românească, Dobrogea, Polonia ş.a. La rând cu Cetatea Albă, Chilia şi Ismail, el era un important port comercial şi militar al Ţării Moldovei. Redenumit de otomani în Tomarova (Tamarova, Timarabad), oraşul a fost inclus în raiaua Ismailului. Iată ce scrie despre această pierdere a Moldovei cronicarul Miron Costin: „şe de atuncea sintu luate şi Renii cu câteva sate de soltanu Osmanu" [1]. Însă oraşul nu figura printre localităţile turceşti cu statut de *qasaba* şi şehir. Sultanul Osman al II-lea a instituit un *waqf* (proprietate a clerului musulman – n.a.) pe lângă Isaccea, întreţinut din veniturile adunate de locuitorii Renilor şi satelor din jur. Însă în localitate nu erau atestate la acea vreme instituţii otomane şi populaţie musulmană.

Aşezarea Reni-Tomarova este percepută de martorii oculari în moduri diferite: unii o descriu ca un implant de factură rurală, alţii văd în ea o formaţiune urbană. Astfel, Evliya Celebi menţionează la 1657 „satul Tomarova", alipit la *cazaua* (district în Imperiul Otoman – n.a.) Isaccei – prosper, productiv, cu câteva dughene [2]. Călătorul englez John Newbery relatează la 1582 că „odinioară <Reni> a fost un oraş frumos" [3], iar misionarul franciscan Marco Bandini consemnează la 1646: „Alte oraşe şi cetăţi le stăpâneşte turcul: Renii, Ismailul, Chilia…" [4]. În 1656, aşezarea danubiană este menţionată de arhidiaconul sirian Paul de Alep, care l-a însoţit pe patriarhul Macarie al Antiohiei în călătoria sa în Rusia: „oraşul pe care grecii îl numesc Reni" [5].

La sfârşitul secolului al XVII-lea, în legătură cu războiul dus de Imperiul Otoman împotriva Ligii Sfinte, din care făceau parte Austria, Polonia şi alte state europene, situaţia la Reni s-a agravat. Locuitorii *cazalei* Isaccea erau datori să asigure armata otomană cu hrană, transport ş.a. [6]. Un călător italian scria că a văzut la Reni la acea vreme biserici sărace şi ruinate [7]. Numărul neînsemnat al musulmanilor care locuiau aici poate fi dedus din firmanul sultanului Suleiman al II-lea din 1690, potrivit căruia toată *cazaua* Isaccea trebuia să mobilizeze, în caz de pericol, doar zece oşteni [8].

La sfârşitul secolului al XVII-lea otomanii au construit la Reni prima cetate de pământ. O parte din bărbaţi care locuiau în oraş erau obligaţi s-o apere în caz de necesitate. Ilustrul cărturar-enciclopedist Dimitrie Cantemir consemnează: „Renii… se chema odinioară la moldoveni, iară la turci, Tomarova, iaste o cetate lângă Dunăre… şi deşi stă sub stăpânire turcească, însă nu iaste întru dânsa nici un turc şi ostaşii ei sunt toţi hristiani moldoveni, al căror *beşli-aga* (comandant al soldaţilor cavaleriei uşoare *beşli* – n.a.) iaste asemenea supus credinţei hristianeşti" [9]. La începutul secolului al XVIII-lea la Reni sunt atestaţi ienicerii, care aveau permisiunea de a întemeia familii proprii şi a le întreţine, ocupându-se cu alte activităţi decât cele militare [10]. Stareţul Leontie relatează la 1701: „Ne-am oprit în oraş moldovenesc numit Tomarova (Reni). Trăiau acolo mulţi turci" [11].

Într-un scurt timp garnizoana moldovenească a fost înlocuită cu una nouă, alcătuită din soldaţi musulmani, întreţinută din impozitele satelor din jur, care se trimiteau la *waqf*-ul din Isaccea. În darea de seamă financiară a *waqf*-ului, întocmită în martie-aprilie 1602, sunt incluse anumite cheltuieli „pentru soldaţii din cetatea nouă" [12].

Până la începutul secolului al XIX-lea la Reni a existat un val împrejmuitor de pământ. Din raportul din 1807 al maiorului armatei ruse Beretov, descoperit în Arhiva Militară-Istorică a Rusiei de istoricul Ion Chirtoagă, aflăm că „orăşelul Reni e înconjurat de un val", cu o lungime de circa trei verste [13].

Prezintă interes un material grafic descoperit de arhitecta Tamara Enina în fondurile Arhivei Centrale a Flotei Militare-Maritime din Sankt Petersburg. Desenul executat de militarii ruşi în 1770 [14] reprezintă planul târgului Reni cu situaţia aferentă. Drumul Mare, caracteristic pentru oraşele moldoveneşti în Evul Mediu, trece prin întreaga aşezare, ajungând până la Dunăre. Fiind orientat pe direcţia nord-est – sud-vest, el divizează în două părţi atât zona locuită, cât şi cetatea bastionată de pământ. În interiorul fortificaţiei ridicate de otomani se găsesc resturile cazărmii ienicerilor

şi grajdurile pentru cai. În legendă figurează următoarele construcţii urbane: o baie turcească situată pe malul râului, o moschee ruinată, fundaţiile a două clădiri destinate ienicerilor, biserica grecească de piatră de plan alungit ş.a. Forma cetăţii aminteşte o stea cu opt raze: fiecare latură a dreptunghiului cu dimensiunile de 60 x 80 m este frântă la mijloc spre exterior. Cele două feţe ale elementelor ieşite în exterior, măsurând 20 m fiecare, alcătuiesc un unghi de 90°. Sistemul de apărare „cu cleşti" permite de a efectua tiruri încrucişate de artilerie. Astfel de cetăţi-„stele" erau foarte populare în Europa până la sfârşitul secolului al XVIII-lea. Ele mai erau denumite *Sternschanze*-uri. Modele de *Sternschanze*-uri regulate cu patru, cinci, şase şi opt raze apar în proiectele renumitului inginer militar prusac Friedrich Wilhelm Ernst von Gaudi [15]. Sistemul defensiv „cu cleşti" a fost înalt apreciat de teoreticienii artei defensive Georg Rimpler, Marc-René Montalembert şi Menno van Coehoorn. Să ne amintim că Poarta Otomană apela frecvent la serviciile inginerilor occidentali pentru edificarea fortificaţiilor proprii.

Cetatea bastionată de la Reni a jucat un rol important în apărarea aşezării în timpul războaielor ruso-turce din 1768–1774 şi 1787–1791. În 1787–1788 au fost construite hambare noi pentru depozitarea proviziei. Sultanul Abdulhamid I amintea de câteva ori domnului Moldovei Alexandru Ipsilanti de hambarele de la Reni şi Giurgiuleşti, cerând ca moldovenii „să repare şi să construiască nişte hambare la Timirabad şi Giurgiuleşti…" [16].

Oraşul a fost ocupat de două ori de oştirile ruseşti: în 1770 şi în 1790. Însă, conform prevederilor tratatelor de pace de la Kuciuk-Kainargi şi Iaşi, această aşezare danubiană a fost retrocedată Imperiului Otoman.

În 1806, când Imperiul Rus, fără să declare război, a început să introducă armatele sale în Moldova şi Ţara Românească, locuitorii musulmani ai orăşelului Tomarovă „se transferă peste Dunăre" [17]. Locuinţele părăsite de otomani erau ocupate de militarii ruşi. Se ştie că localnicii s-au adresat autorităţilor din Chişinău cu rugămintea de a permite transformarea vechii moschei în biserică [18]. Istoricul I.N. Halippa relatează despre rugămintea orăşenilor de a repara şi a reamenaja moscheea pustiită într-un locaş de cult creştin [19]. În 1813, în oraşul Reni au funcţionat două biserici: Sf. Ioan Botezatorul şi Sf. Apostol Andrei, Întâiul Chemat (reamenajată dintr-o fostă moschee) [20]. Deoarece în secolul al XX-lea obiective cu asemenea hramuri nu mai existau, s-a presupus că ambele erau construite din lemn [21].

În gravura pictorului austriac Alois von Saar intitulată „Basarabia. Oraşul Timarova-bey pe un afluent al Prutului", care se păstrează în Cabinetul de Stampe al Academiei Române [22], putem vedea localitatea la 1820. Aici sunt reprezentate casele de locuit, unele de piatră şi altele de lemn, o biserică cu două turle şi o moschee cu minaret situată chiar pe malul fluviului. Mai multe construcţii urbane sunt înşiruite de-a lungul vechii artere de tranzit – Drumul Mare. Însă pe gravură nu găsim amenajarea defensivă – punct de sprijin militar al armatei otomane la sfârşitul secolului al XVIII-lea.

La 15 august 1816 la Reni a sosit inginerul militar rus Egor Foerster „pentru executarea planului unui loc confortabil cu scopul elaborării planului viitoarei cetăţi pe Dunăre" [23]. În fondurile Arhivei Militare-Istorice de Stat a Rusiei din Moscova mai

figurează câteva documente ce ţin de noua amenajare defensivă a oraşului: planul de situaţie a târgului Reni pentru construcţia unei întărituri mici [24]; planul amplasării întăriturilor în apropierea oraşului Reni, 1838 [25]; fortul pe lângă oraşul Reni, 1838 [26]; profilul galeriei pentru scurgerea apei din baterie, 1838 [27]; profilul galeriei ce serveşte drept mijloc de comunicare cu ravelin, 1838 [28]; proiectul întăriturii cu contur închis [29] ş.a. Din păcate, toate aceste planuri şi profiluri nu se mai păstrează astăzi în această arhivă, fiind pierdute sau trecute la balanţa unei alte arhive din Rusia. Ar reieşi că fortul rus cu contur închis care trebuia să înlocuiască sau chiar a înlocuit *Sternschanze*-ul turcesc în 1838 era înzestrat cu galerii, baterii, raveline şi, probabil, alte elemente defensive bastionate.

Următorul plan intitulat „Fortul pe lângă oraşul Reni" a fost descoperit de Tamara Enina în Arhiva Centrală a Flotei Militare-Maritime din Sankt Petersburg [30]. Acest document grafic întocmit de militarii ruşi în 1854 prezintă proiectul unei noi amenajări bastionate a Renilor. În componenţa fortului intră două bastioane, două semi-bastioane şi un cleşte cu o semi-rondelă în centru. El dispune de un plan stelat, perfect simetric faţă de axa compoziţională centrală. În partea cea mai vulnerabilă, între bastioane, se află o piaţă de arme mare cu contur „în cleşte dublu", în faţa căruia, la o distanţă de circa 80 m, este plasată o lunetă, în unghi ascuţit, care protejează fortăreaţa dinspre Dunăre. Fortul este împrejmuit de un şanţ uscat suplimentat de o cale acoperită. În două locuri calea acoperită se dilată, transformându-se în pieţe de arme de contur triunghiular, care apără cetatea dinspre est şi vest. O asemenea geometrie stelată, perfect simetrică, cu cleşte, bastioane şi semi-bastioane mari este caracteristică, în special, forturilor de frontieră construite de Imperiul Rus în secolul al XIX-lea. Dinspre sud se găseşte „tranşeea pentru *Stutzer*-e (anumit tip de armă de foc – n.a.)" ce are un traseu în arc de cerc cu două proeminenţe la capete. Patru fântâni sunt situate între tranşee şi punctul de sprijin militar. Alături sunt săpate două galerii pentru mine, de traseu zigzagat. În planul din 1854 figurează batalionul 8 de genişti. În interior se pot vedea cazărmile *Stabsoffizier*-ilor şi oberofiţerilor medici, carcera, corpul de gardă, bucătăria, depozitul de muniţii, grajdul pentru 100 de cai, şurile ş.a. Toate aceste construcţii respectă principiul de amplasare simetrică faţă de axa centrală a fortului. În interiorul lui există o piaţă de paradă pentru soldaţii garnizoanei. Legătura cu exteriorul se realizează printr-un acces aflat în partea de est a întăriturii: de pe glacis se pătrunde în piaţa de arme, pe urmă se traversează podul şi se intră în curte printr-o poartă în curtină. Alte două accese se găsesc în partea de nord a fortului, fiind asigurată legătura pieţei de arme în formă de „cleşte dublu" cu exteriorul şi luneta. În bastioane şi semi-bastioane se pot vedea barbete pentru instalarea pieselor de artilerie. Drumul Mare nu intersectează teritoriul fortului, rămânând în afara incintei.

Trebuie de menţionat că fortul bastionat din 1854 a rămas doar pe hârtie. După înfrângerea Imperiului Rus în războiul din Crimeea din 1853–1856 oraşul Reni, împreună cu o parte a judeţului Ismail, a trecut la Principatul Moldovei. Probabil atunci au fost demolate toate resturile amenajării bastionate a Renilor aflate în zona actualelor străzi Proletarilor, Comsomolului şi Dunării.

Astăzi chiar şi localnicii nu-şi amintesc nimic de fortificaţiile bastionate ale oraşului.

Ilustraţii

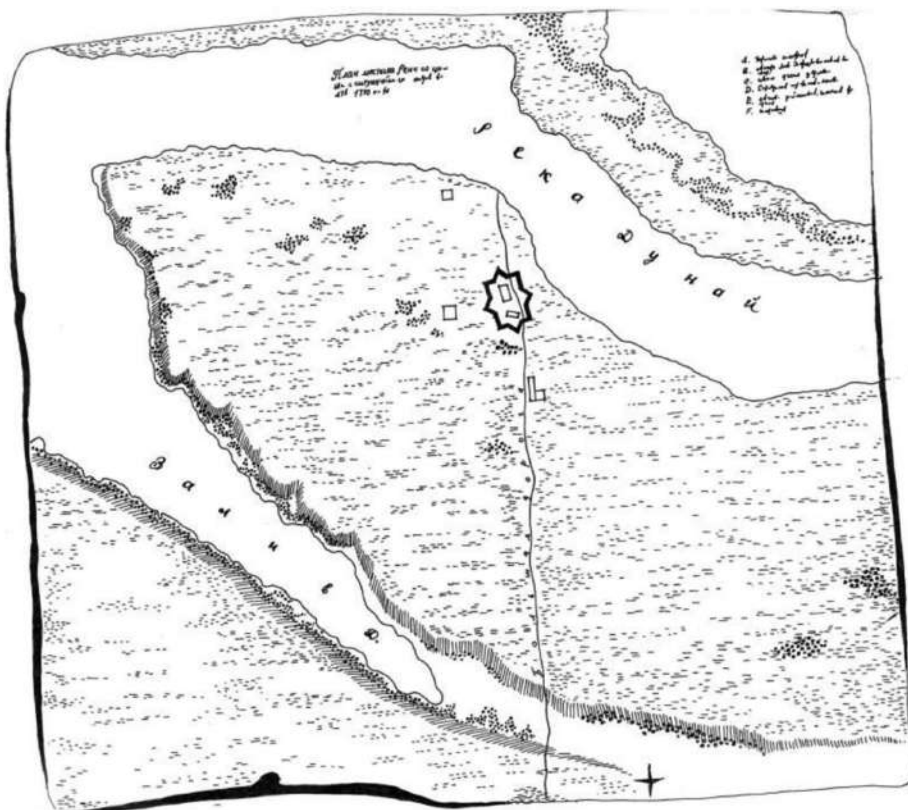

Fig. 1. Planul târgului Reni cu situaţia aferentă, 1770
(desenul autorului după materialul arhitectei T. Enina).

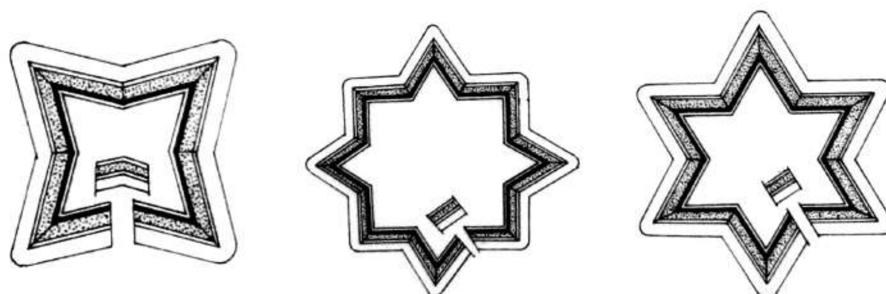

Fig. 2. *Sternschanze*-uri
(desenul autorului după proiectele lui Friedrich Wilhelm von Gaudi).

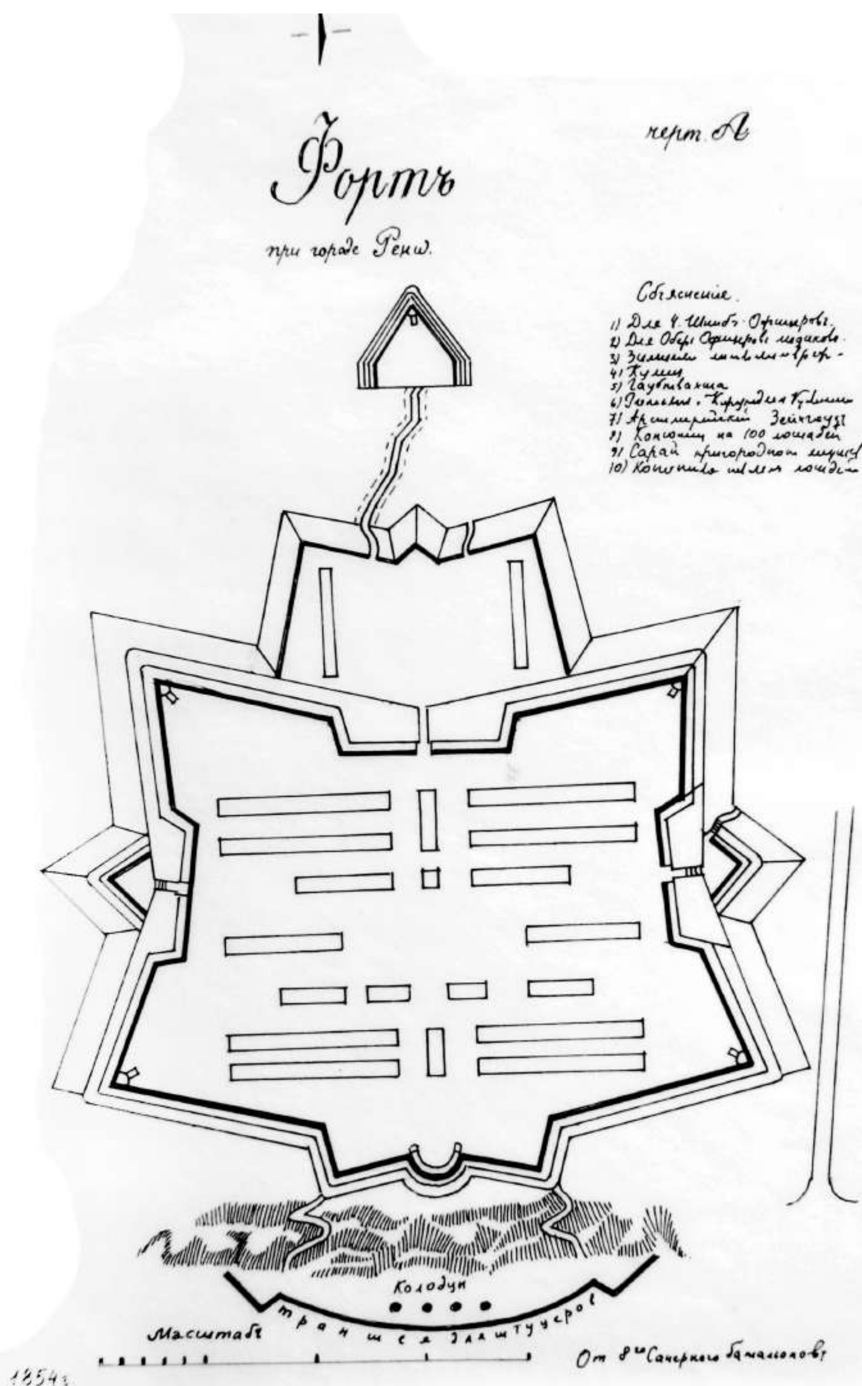

Fig. 3. Fortul pe lângă oraşul Reni, proiect, 1854
(desenul autorului după materialul arhitectei T. Enina).

Note:

1. *Letopiseţul Ţării Moldovei*, Chişinău, 1990, p. 166.
2. *Călători străini despre Ţările Române*, vol. VI, Bucureşti, 1976, p. 490.
3. *Ibidem*, vol. II, Bucureşti, 1970, p. 516.
4. *Codex Bandinus*, Bucureşti, 1895, p. XXXI.
5. *Călători străini despre Ţările Române*, vol. VI, Bucureşti, 1976, p. 282.
6. I. Chirtoagă, *Târguri şi cetăţi din sud-estul Moldovei* (*secolul al XIV-lea – începutul secolului al XIX-lea*), Chişinău, 2004, p. 198.
7. N. Iorga, *Un călător italian în Turcia şi Moldova în timpul războiului cu Polonia (1672)*. În: *Analele Academiei Române*, s. II, t. XXXIII, Bucureşti, 1922, p. 59
8. I. Chirtoagă, *op. cit*., p. 199.
9. D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Chişinău, 1988, p. 32-33.
10. I. Chirtoagă, *op. cit*., p. 201.
11. *Călători străini despre Ţările Române*, vol. III, Bucureşti, 1983, p. 191
12. T. Gemil, *Relaţiile Ţărilor Române cu Poarta Otomană în documentele turceşti (1601–1602)*, Bucureşti, 1984, p. 141.
13. *Arhiva Militară-Istorică de Stat a Rusiei din Moscova* (în continuare *AMIRM*), F. 14209, inv. 5/165, d. 1, f. 8 verso, apud I. Chirtoacă, *op. cit.*, p. 205
14. *Arhiva Centrală a Flotei Militare-Maritime din Sankt Petersburg*, F. 3, inv . 26, d. 580, f.1. Aducem mulţumiri arhitectei Tamara Enina pentru copia acestui material.
15. Friedrich Wilhelm von Gaudi, *General-Major und Chef eines Königlich-Preußischen Infanterie-Regiments, Versuch einer Anweisung für Officiers von der Infanterie, wie Feldschanzen von allerhand Art angelegt und erbauet, und wie verschiedene andere Posten in Defensionsstand gesetzt werden können*, Berlin-Wesel, 1789.
16. I. Chirtoacă, *op. cit.*, p. 203.
17. E. Hurmuzaki, *Documente privind istoria României*, Serie Nouă, vol. IV, Bucureşti, 1974, p. 646, apud I. Chirtoacă, *op. cit*., p. 204.
18. *Arhivele Basarabiei*, Chişinău, 1930, p. 346.
19. И.Н. Халиппа, *Мечети, превращенные в церкви в пределах Бессарабии (1808–1813)*. В: *Труды Бессарабской губернской ученой архивной комиссии*, Т. 1, Кишинев, 1900, с. 90.
20. *Ibidem*, с. 90-91.
21. І. Станкевіч (Карашевич), *Турецьке місто-порт Томарове (Рені)*. Деякі матеріали *історичної* топографії. В: *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Збірник наукових статей. Присвячується 100-річчю від дня народження І.К. Свєшннкова. 24*, Київ, 2015, с. 574.
22. *Cabinetul de Stampe al Academiei Române*, Dr-GA19II/ALT. J.-50.
23. *AMIRM*, F. 1, inv. 1, d. 7058, f. 341, *apud* А. Частина, *Творчество архитекторов Бессарабии в первой половине XIX в.*, teză de doctorat, Chişinău, 2016.
24. *AMIRM*, F. 349, inv. 36, p. 1, d. 1066.
25. *AMIRM*, F. 349, inv. 36, p. 1, d. 1069.
26. *AMIRM*, F. 349, inv. 36, p. 1, d. 1071.
27. *AMIRM*, F. 349, inv. 36, p. 1, d. 1072.
28. *AMIRM*, F. 349, inv. 36, p. 1, d. 1073.
29. *AMIRM*, F. 349, inv. 36, p. 1, d. 1077.
30. Aducem mulţumiri arhitectei Tamara Enina pentru copia acestui material.

LITURGHIERUL LUI MACARIE (1508) ÎN COLECȚII BASARABENE

Dr. Maria DANILOV
Institutul de Istorie al AŞM

Macarie's liturgical book (1508) in bessarabian collections

Summary

The most important collection of old Romanian books is kept in archives of National Library of Russia, in Sankt Petersburg. We notice that old Romanian printings from XIXth century, with precise dating, are considered unique and extremely valuable exemplars by Russian bibliographs. For example, Catalogue of Cyrillic printings published by National Library of Russia in 1979 includes 66 titles; among them, 45 are attributed to south Slavic population and 21 – to Romanians, which is one third of entire patrimony of old books collection of National Library of Russia in Sankt Petersburg. These rare books include extremely rare, unique books of exceptional scientific interest: Evanghelie (1546), Apostol (1547), Biblia (1688) etc. The oldest book in collection – as attested by Russian bibliographical sources – is Tetraevanghel (1512) printed in Târgovişte, considered the third book printed by monk Macarie. The same typographer printed the first printed book in Romanian Principalities – Slavic Liturghier (Liturgical book, missal) (1508) that was printed at the same typography at Dealu monastery, under patronage of Romanian prince Radu cel Mare (1495–1508).

One exemplar of Macarie's Liturghier (1508) was identified in Bessarabia at the end of XIXth century. We don't know exactly when that exemplar was brought to Bessarabia, but we certainly know that Moscow's antiquary P.I. Ščiukin bought it from priest Teofan Genetzki from Vorniceni village (Chisinau County). A. Iaţimirski, who studied this rare book from I. Ščiukin's collection considered it „the second exemplar attested de visu" – the first one being considered that discovered by Al. Odobescu in 1861 at the library of Bistriţa Monastery (Walachia).

O bună parte dintre exemplarele primelor cărţi tipărite în spaţiul cultural al lumii româneşti au ajuns în colecţiile străine. Importante colecţii de carte veche românească se dețin în patrimoniul bibliotecilor naţionale ale Rusiei: în Sankt Petersburg sau Moscova. Este vorba despre valori bibliofile ce aparţin în egală măsură patrimoniului cultural-spiritual al lumii ortodoxe din sud-estul european [1]. Carte veche românească (de până la 1830) a ajuns în colecţiile publice din Imperiul Rus, fie biblioteci sau muzee în urma unor impunătoare donaţii bibliofile din secolul al XIX-lea. Printre donatari se întâlnesc personalităţi

marcante din Imperiul Rus, precum M.P. Pogodin, P. Uspenski, A.F. Tolstoi, I.P. Karataev, A.B. Lobanova-Rostovski și P.I. Șciukin. În șirul acestora nu lipsesc și câteva nume notorii dintre basarabenii care, către a doua jumătate a secolului al XIX-lea, au reușit să se impună plenar în cultura imperială rusă: Alexandru Iațimirski și Polihronie Sârcu. Există, însă, un element distinct, de detaliu, ce ține mai mult de completarea colecțiilor bibliofile private, și care ar trebui scos în evidență în legătură cu subiectul luat în dezbatere: dacă colecționarii ruși au devenit posesorii unor valoroase achiziţii bibliofile în urma expediţiilor militare şi/ sau civile (în perioada războaielor ruso-turce purtate pe teritoriul Țărilor Române) în Bulgaria, Macedonia Serbia, Principatele Române şi Basarabia, inclusiv, apoi Alexandru Iațimirski (1873–1925) și Polihronie Sârcu (1855–1905) au adunat colecțiile de carte veche românească în urma unor expediții în scop de cercetare întreprinse în Principatele Române [2]. Rezultatele acestei munci de cercetare n-au întârziat, de altfel, să apară. Cercetările basarabene de la sfârşitul secolului al XIX-lea au condus la delimitarea unor direcţii prioritare de cercetare ale epocii slavonismului cultural la români, de altfel, insuficient valorificat în spațiul basarabean. Şi mai puţin se cunoaşte despre contribuţia basarabenilor în problemele de cercetare asupra cărţii vechi româneşti. Cine se face vinovat de acest lucru? Răspunsul evident nu poate fi unul univoc.

Alexandru Iațimirski și Polihronie Sârcu ne-au lăsat o moştenire culturală impresionantă în domeniul ce ține de cercetarea vechii cărți românești în contextul culturii slave [3]. Ei sunt consideraţi, pe bună dreptate, întemeietorii „slavisticii basarabene", impunând-o ca important domeniu de cercetare în Imperiul Rus [4]. Aflarea lui Alexandru Iațimirski în cercurile lumii savante din Sankt Petersburg corespunde etapei celor mai multe publicaţii privitor la cultura românească veche [5]. În anii 1910–1913, a întreprins cu succes stagii de documentare în Serbia, Bulgaria şi România. S-a bucurat de omagii din partea Academiei de Ştiinţe din Rusia, dar şi în publicaţiile din presa vremii. Mulţi dintre cei veniţi în Rusia în scop de cercetare au beneficiat de consultaţiile lui Alexandru Iaţimirski [6]. A fost un eminent cunoscător al literaturii vechi româneşti. Atât oameni de ştiinţă din Rusia, cât şi din alte ţări europene apelau „la ajutorul lui Alexandru Iaţimirski în problemele de romanistică şi literatură veche slavă". Cercetările sale sunt îndreptate, în temei, asupra valorificării epocii slavonismului cultural la români, contribuind în bună măsură la cunoaşterea „dintre slavi şi romani" vizând cărțile vechi românești în contextul ortodoxiei slave. Avea să mărturisească chiar el asupra acestui adevăr: „am făcut nu puţin pentru ştiinţa slava" [7]. Dincolo de constatarea faptelor istorice, care îi atribuie merite deosebite în valorizarea cărții vechi românești, în propagarea acesteia în mediile științifice academice ale Imperiului Rus (sfârșitul secolului XIX – începutul secolului XX), ar trebui să observăm că Alexandru Iațimirski a înstrăinat, cu bună știință, o bună parte din valorile bibliofile românești [8]. Drumul vechii cărţii româneşti ajunse în colecţii străine poate şi/sau trebuie reconstituit în baza unei restituţii documentare solide.

Câteva precizări. Este important să precizăm, din capul locului, că tipăriturile vechi româneşti din colecţiile publice din Rusia – cu datare exactă – ce ţin de secolul al XVI-lea sunt categorisite de către bibliografii ruşi drept „ediţii rare cu valoare de unicat". Spre exemplu, dintre cele 66 titluri incluse în catalogul ediţiilor chirilice „ale slavilor de sud şi ale românilor" – 45 aparțin slavilor de sud, iar 21 – românilor, ceea ce constituie a treia parte din patrimoniul bibliofil de carte veche al Bibliotecii Naţionale a Rusiei (Sankt Petersburg). Printre cărţile vechi de provenienţă românească se regăsesc ediţii rare cu valoare de unicat, care prezintă un interes ştiinţific deosebit în lumea bibliofilă. Să amintim în context doar unele titluri: *Tetraevanghelul* (1512), *Evanghelie* (1546), *Apostol* (1547), *Biblia* (1688) etc. După cum atestă sursele bibliografice ruseşti, cea mai veche carte de colecţie (Biblioteca Naţională a Rusiei) este ediţia *Tetraevanghelului* (1512), apărută la Târgovişte [9]. Ediţia amintită este considerată cea de a treia carte îngrijită de ieromonahul Macarie în Ţara Românească, cea dintâi fiind *Liturghierul* (1508). Astfel, ieromonahului Macarie, tipograf, îi aparţine meritul de a fi scos de sub tipar şi prima carte tipărită la români – *Liturghierul* slavonesc. Cartea apare în aceeaşi tiparniţă, instalată la mănăstirea Dealu, sub patronajul voievodului Ţării Româneşti, Radu cel Mare (1495–1508). Însă această tipăritură din spațiul românesc, deși a fost semnalată în colecția colecţionarului de antichităţi din Moscova P.I. Șciukin, încă la 1896, de Alexandru Iațimirski, din varii motive a rămas periferică oricărui interes de cercetare. Este vorba de exemplarul *Liturghierului* slavonesc al lui Macarie (1508), care a ajuns în colecția anticarului din Moscova P.I. Șciukin, fiind achiziționat de la preotul Teofan Ghenețki din Basarabia [10].

Dincolo de problemele care continuă să frământe lumea bibliofililor în legătură cu primele cărți tipărite, printre cercetătorii români și străini mai persistă o continuă dispută: legătura între Macarie din Muntenegru și Macarie din Țara Românească, în sensul „dacă este una și aceeaşi persoană". Oricum, s-a stabilit că ieromonahul Macarie (1507–1512) este de provenienţă sârba. A fost preot, tipograf şi gravor. A tipărit în Țara Românească, Veneţia și Cetinje (Muntenegru). Limba de tipărire a cărţilor a fost slavonă. Învaţă meşteşugul tipografic la Veneţia în tipografia lui A. Toressani. Apoi, tipografia cu setul de litere chirilice este cumpărată de voievodul Gheorghe Cernoievici. Împreună cu aceasta ajunge în Muntenegru la Cetinje şi tipograful/duhovnicul Macarie, care tipăreşte acolo între anii 1493 și 1496 două părţi ale *Octoihului, Psaltirea, Molitvenicul* și un *Evangheliar*. După cucerirea Muntenegrului de turci, este posibil ca Macarie să fi fugit în Țara Românească și sub patronajul domnilor Radu cel Mare și Mihnea cel Rău să realizeze tipărirea *Liturghierului* (1508) în limba slavonă de redacţie medio-bulgară. Urmează *Octoihul* (1510), tipărit sub domnia lui Vlad cel Tânăr, și *Evangheliarul* (1512), la comanda lui Neagoe Basarab [11]. De asemenea, este cunoscut că ieromonahul Macarie semnează epilogul celor trei cărţi imprimate în Țara Românească. După anul 1512, activitatea lui editorială dispare din câmpul nostru de cercetare, nefiind ulterior atestat printre tipografii care imprimă cărţi la români.

Circulația *Liturghierului* (1508) în Basarabia. Străduința noastră va fi îndreptată spre valorificarea şi/sau valorizarea informaţiei istorice cu privire la exemplarul *Liturghierul* (1508) lui Macarie, care a circulat în Basarabia, ajuns ulterior în

posesia colecționarului P. I. Șciukin din Moscova. Motive pentru a invoca aceste obiective sunt mai multe. Şi trebuie explicat de ce. Informaţiile istorice cu privire la *Liturghierul* lui Macarie, lansate în circuitul științific de către Al. Iaţimirski, în 1896, nu ne oferă un răspuns plauzibil la întrebarea rezervată de istorie: când, în ce condiții, în strana cărei biserici din stânga Prutului a fost așezată această sfântă carte? Constatăm, de fapt, că nu se ştie exact când a ajuns acel exemplar în Basarabia. Cert este că exemplarul se afla la preotul Teofan Ghenețki din comuna Vorniceni (jud. Chişinău) [12], mai apoi a ajuns în posesia colecţionarului de antichităţi P.I. Șciukin din Moscova [13].

Revenind asupra cercetărilor *de visu* întreprinse de către Al. Iaţimirski asupra exemplarului basarabean al *Liturghierul* lui Macarie (1508), vom remarca că acestea coincid cu anii de studii la Universitatea din Moscova (1893–1899). Tânărul cercetător va beneficia de o situaţie avantajoasă ce i se oferise în legătură cu munca de identificare şi catalogare a colecţiei de manuscrise adunate de colecționarul P.I. Șciukin [14], căutând cu insistenţă să valorifice orice amănunt ce ţinea de cartea românească veche. Tocmai în această perioadă, renumitul colecţionar moscovit Piotr Ivanovici Șciukin (1857–1912) întreprinde măsuri energice de cercetare asupra colecțiilor adunate, care erau destul de solide la acea vreme. În paralel, P.I. Șciukin începe construcția unui local special amenajat pentru colecțiile sale, deschis pentru public în 1895 (muzeul „Șciukin”) [15]. Însă colectarea pieselor de anticariat a continuat şi după acest an. Multe dintre raritățile bibliofile i se ofereau din tot cuprinsul Imperiului Rus, ceea ce ne îndeamnă să presupunem că şi exemplarul *Liturghierului* lui Macarie a fost procurat în mod special pentru completarea colecţiei moscovite cu rarităţi bibliofile. Este firesc să ne întrebăm: Care a fost destinul exemplarului achiziţionat din Basarabia de la preotul Teofan Ghenețki din comuna Vorniceni (jud. Chişinău)?

Primele cercetări au fost inițiate asupra colecției de manuscrise. Sunt cunoscute în epocă aşa-numitele „culegerile lui Șciukin” (Щукинские сборники) [16]. În urma cercetărilor întreprinse asupra colecţiei, Alexandru Iaţimirski a publicat două volume impunătoare, care cuprind descrierea a 488 de manuscrise din valoroasa colecţie a lui P.I. Șciukin [17]. Este de presupus că anume la această etapă de lucru Alexandru Iaţimirski a descoperit *Liturghierul (*1508) lui Macarie printre vechile cărţi din colecţia lui Șciukin. Curiozitatea cercetătorului în valorificarea ştiinţifică a colecţiei de carte veche, se vede, era una constantă. Cercetătorul a notat la subsolul paginii: „catalogul cărţilor vechi tipărite din bogata colecţie a lui Șciukin va fi editat” [18]. Nu se cunosc alte circumstanţe din activitatea lui Alexandru Iaţimirski în legătură cu valorificarea colecţiei lui Șciukin, însă catalogul promis în 1896 n-a apărut. Cei care ulterior s-au aplecat asupra colecţiei de manuscrise a lui Șciukin au completat cele două fascicule editate de Alexandru Iaţimirski în 1896: de la 489 de titluri la 1184 [19]. Astfel, bogata colecţie de manuscrise a lui Șciukin a fost publicată integral. Ceea ce ne îndeamnă să presupunem că cea mai valoroasă parte a colecţiei a fost, totuşi, cea de manuscrise. Or, cercetarea cărţii vechi (a cărții tipărite) din colecţia lui Șciukin a rămas în afara interesului de cercetare ştiinţifică timp de aproape un secol (actualmente patrimoniul Muzeului Istoric din Moscova).

Cât priveşte informaţia ştiinţifică asupra *Liturghierului* (1508) descris de Alexandru Iaţimirski, în 1896, apoi aceasta a fost cunoscută doar cercurilor savante din

Sankt Petersburg, nefiind valorificată critic de niciun cercetător român sau rus, deopotrivă. Este cunoscut, de asemenea, că impunătoarea colecţie de carte veche – manuscrisă şi tipărită – a colecţionarului P.I. Şciukin a fost donată muzeului istoric în 1905. Instituţia, în acei ani, se afla la o etapă de acumulare şi inventariere a fondului de carte veche. Abia în 1912, acel fond se va constitui într-o secţiune specială de manuscrise şi carte veche [Отдел рукописей и старопечатных книг], care începe să funcţioneze din 1914. După aproape o sută de ani (în 2005) acest fond a crescut până la 31 mii/unităţi de inventar. În scopul unei mai bune inventarieri a patrimoniului acumulat, gestionarii fondului au decis, încă în 1918, să-l sistematizeze într-o colecţie specială de carte veche, separând cartea tipărită de cea manuscrisă. Această colecţie poartă o titulatura specifică: Colecţia „Menşih" [Собрание «Меньших»], adică mai „puţine" (în raport cu cartea manuscrisă, evident). În colecţia „Menşih" sunt inventariate 2023 titluri de carte veche. În 1983, acest fond a fost încheiat. Au intrat, de regulă, în colecţia „Menşih", cărţi vechi din biblioteci particulare, precum E.V. Barsov, A.P. Barakin, A.N. Goliţîn, A.S. Suvorin, S.A. Urusov, P.I. Șciukin ş.a. Dintre rarităţile bibliofile inventariate în colecţia „Menşih" amintim doar unele: *Antologhion*, Kracovia; 1491, *Octoih,* Cetinja, 1494, *Biblia,* Praga, 1517; *Liturghier*, Veneţia, 1519, și nu în ultimul rând, *Liturghier*ul lui Macarie, 1508, colecționat în Basarabia [20]. Am găsit de cuviinţă să intervenim cu unele amănunte cu privire la fondul de manuscrise şi carte veche, în special al colecţiei „Menişih" din patrimoniul Muzeului Istoric de Stat din Moscova, doar în măsura în care acestea ne conduc pe urmele exemplarului de excepție – *Liturghierul lui Macarie* (1508) achiziţionat în Basarabia acum mai bine de un secol. Actualmente, exemplarul se regăseşte în patrimoniul Muzeului Istoric de Stat din Moscova, fondul de carte veche, colecţia „Șciukin/Menişih". Însă constatăm un lucru curios: în colecţia moscovită se deţin două exemplare din *Liturghierul* (1508) lui Macarie. Probabil cel de al doilea exemplar a intrat mult mai târziu în colecţia Șciukin, fapt neatestat de Al. Iaţimirski în 1896 [21].

Liturghierul lui Macarie **(1508) din colecţia lui Șciukin. Probleme şi interpretări**.

Perspectiva istorică asupra *Liturghierului* lui Macarie – în cercetările întreprinse de către basarabeanul Alexandru Iaţimirski este una de largă deschidere în contextul cunoaşterii cărţii vechi româneşti. Studiul cu privire la „primul *Liturghier* slavonesc tipărit", apărut în revista Academiei Imperiale din Sankt Petersburg, în 1896, impune – prin abordarea problemelor de istorie culturală în spaţiul românesc sau rusesc, deopotrivă – câteva considerente demne de a fi remarcate în contextul actual al cercetării istorice. Așadar, Alexandru Iaţimirski susține că:

1) „Primul *Liturghier* slavonesc tipărit, cronologic, până în prezent se consideră *Slujebnikul* ieromonahului Pahomie, tipărit în Veneţia la 1519. În orice caz, în lucrarea lui I. Karataev, operă, fără îndoială, solidă şi impunătoare prin bibliografia selectă ce o conţine, găsim descrierea *Slujebnikului* anume din 1519, arătat drept primul ieşit de sub tipar [22]. În lucrări şi descrieri bibliografice, mai târziu apărute, nu întâlnim alte date noi cu privire la vreo apariţie mai timpurie" [23];

2) „Printre altele, un astfel de *Slujebnik* a fost consemnat demult şi despre care s-au şi scris date mult mai semnificative. Anume, renumitul arheolog român A.I. Odobescu,

care a vizitat în anul 1860 unele mănăstiri din România, a descoperit acel *Slujebnik* în biblioteca mănăstirii Bistriţa din Valahia. În descrierea obiectelor vechi şi a manuscriselor găsite la mănăstire a publicat în traducere, în limba română, „Postfaţa" din acel *Liturghier,* însă lucrarea lui A.I. Odobescu nu a fost cunoscută de niciun bibliograf rus" [24].

3) „Al doilea exemplar al acelei ediţii rarisime nu demult a fost procurat de către moscovitul P.I. Şciukin, colecţionar de antichităţi ruseşti, de la preotul Teofan Ghenețki [s. Vorniceni, gub. Basarabiei]. Astfel a apărut o posibilitate să intervenim cu unele informaţii mai exacte şi mai detaliate asupra acestei cărţi interesante, care ocupă locul zece în lista celor mai vechi cărţi tipărite cunoscute după sursele bibliografice existente. Metodele descrierii sunt aceleaşi ca şi în cartea lui I. Karataev" [25].

După cum vedem, Al. Iaţimirski a scos în evidență necunoaşterea de către cercetătorul rus I. Karataev a lucrarii lui A.I. Odobescu cu privire la *Liturghierul* descoperit în 1861 în biblioteca Mănăstirii Bistriţa [26]. Să luăm în calcul și faptul că contribuţia bibliografului rus apare mult mai târziu, abia după două decenii de la publicarea contribuției cercetătorului român A.I. Odobescu, în 1885. În contextul amintit – atunci şi acum – sunt deosebit de actuale problemele ce țin de nivelul de cunoaştere între români și ruşi asupra cercetării cărţii vechi românești în contextul ortodoxismului slav. Alexandru Iaţimirski se pronunţă clar asupra valorii de excepţie a *Liturghierul* lui Macarie, care, dincolo de faptul că este primul *Liturghier* slavonesc tipărit, acesta mai „ocupă locul zece în lista celor mai vechi cărţi tipărite cunoscute în sursele bibliografice" [27]. Vom observa, totuși, că Alexandru Iaţimirski datează greşit *Liturghierul* cu anul 1507. În schimb, aduce în discuţie probe certe, precum că ieromonahul Macarie, care a trudit asupra tipăririi *Liturghierului*, este „acelaşi Macarie cu munca căruia a fost editat *Octoihul* la anul 1510 şi *Evangheliarul în 1512 şi, foarte probabil, două ediţii mai timpurii, anume: Osmoglasnikul* tipărit în Muntenegru la anul 1493–1494 şi *Psaltirea* apărută în 1495" [28].

Alte observaţi ale lui Alexandru Iaţimirski ţin de identificarea locului unde au fost tipărite cărțile lui Macarie în Valahia: „toate cele trei tipărituri cunoscute ale ieromonahului Macarie nu au indicat locul tiparului: *Evangheliarul* tipărit în 1512, fără indicarea locului, însă posibil la Târgovişte (Valahia), pentru că este tipărit la porunca voievodului Ungrovlahiei şi „a pământurilor de la Dunăre de Io Basarab cu truda părintelui Macarie […]. Karataev presupune că *Evangheliarul* de la 1512 ar fi fost tipărit la Târgovişte, fosta capitală a Valahiei. Dacă această presupunere este adevărată", constată Alexandru Iațimirski, atunci „*Liturghierul* din 1507 [1508], se vede, a fost tipărit tot acolo. Probabil ieromonahul Macarie" – susţine în continuare Al. Iaţimirski – „a fost numit şi mitropolit al Valahiei în anii 1516–1518, după mitropolitul Maxim, dacă izvoarele singure nu greşesc în cele ce indică. Anume acest mitropolit Macarie este amintit în *Cuvinte de învățătură…*[...] de voievodul valah Ioan Neagoe către fiul său Teodosie, descoperite nu demult de către P.A. Lavrov, în manuscrisul din secolul al XVI-lea, în biblioteca populară din Sofia" [29]. Alexandru Iaţimirski a descris cu multe amănunte toate cele 123 de file din cuprinsul *Liturghierului*: 15 caiete a câte 8 file fiecare. La fel a consemnat, de fiecare dată, paginile cu frontispicii, vinietele, iniţiale, numărul de rânduri culese în pagină plină (15 rânduri), spaţiile din pagină

rămase fără imprimeu tipografic, textul-postfaţă etc. Metodele descrierii, după cum s-a menționat mai sus, sunt aceleaşi ca şi la I. Karataev [30].

În loc de concluzii. Cercetările întreprinse de Alexandru Iaţimirski, în 1896, asupra *Liturghierul* din Basarabia descoperit în colecția anticarului P. I. Șciukin din Moscova au lansat în circuitul științific din Imperiul Rus, în primul rând, informații inedite cu privire la primele cărți tipărite la români. Este vorba de o cercetare minuțioasă întreprinsă asupra unicului exemplar al *Liturghierului,* care a circulat în Basarabia, apoi a intrat în posesia colecţionarului particular P.I. Șciukin din Moscova. Astfel, Alexandru Iaţimirski considera că *Liturghierul* din Basarabia era la acea dată „cel de al doilea exemplar atestat *de visu",* primul fiind cel descoperit de Al. Odobescu în1861 la biblioteca mănăstirii Bistriţa (Valahia) [31] (amintim în context că Al. Odobescu, în 1861, depistase la mănăstirea Bistriţa tocmai şapte exemplare din *Liturghierul* lui Macarie). Nu este lipsit de importanţă să subliniem că actualmente în colecţiile de patrimoniu din România se păstrează cinci exemplare din *Liturghierul* lui Macarie: trei sunt depozitate la Biblioteca Academiei Române, dintre care două – la capitolul „provenienţă" – sunt de la mănăstirea Bistriţa și sunt şi cele mai complete (exemplarul sub nr. 1 cuprinde 128 f., iar cel sub nr. 2 are 127 f.). Cel de-al treilea exemplar – provenit din donaţie – a aparţinut mai înainte „bisericii din Belgrad" şi cuprinde 72 file (f.1-47 în versiune manuscrisă târzie). Alte două exemplare ale *Liturghierului* lui Macarie se păstrează: la Biblioteca Mitropoliei Ortodoxe din Sibiu şi la Biblioteca Naţională Bucureşti [32]. De altfel, nu toate exemplarele *Liturghierului*, deținute actualmente în colecţiile de patrimoniu din România, au o legendă întemeiată asupra circulației firești în spaţiul locuit de români de-a lungul celor cinci secole de istorie a cărţii. Nu se cunosc mai multe amănunte nici despre celelalte cinci exemplare atestate *de visu* de Al. Odobescu la mănăstirea Bistriţa, în 1861. Or, după scurgerea unui secol, în 1961, P.P. Panaitescu doar amintea de ele, fără să mai intervină cu alte detalii în discursul istoriografic.

În urma unor investigaţii curente, s-a stabilit că exemplarul *Liturghierului* lui Macarie, cercetat de Alexandru Iaţimirski în 1896, colecționar din Basarabia, actualmente se păstrează în patrimoniul Muzeului Istoric de Stat din Moscova, fondul de Carte Veche, colecţia „Șciukin/ Menşih". În legătură cu cele enunțate mai constatăm că Bibliografia Românească Veche (ediție „îmbogățită şi actualizată", 2004) la capitolul „deţinători străini" ai *Liturghierului* lui Macarie – alături de Biblioteca Populară a Serbiei (deţine un exemplar din *Liturghier*, 1508), ar trebui completată cu încă o instituție de patrimoniu: Muzeul Istoric de Stat din Moscova, fondul de carte veche, colecţia „Șciukin /Menşih".Fără îndoială, mărturiile istorice cu privire la exemplarul *Liturghierului* descoperit în Basarabia la finele secolului al XIX-lea au o valoare ştiinţifică de excepţie, atât pentru istoria culturii româneşti la general, cât şi pentru istoria cărţii vechi româneşti în special. Este vorba despre prima carte tipărită în spaţiul românesc, ceea ce măsoară de la sine dimensiunile problemei luate în discuție. Apoi, *Liturghierul* lui Macarie (1508), care a circulat în Basarabia, mai capătă şi o altă dimensiune – cea de unitate, de continuitate a neamului românesc în această extremitate geografică și cultural-spirituală a românismului. *Liturghierul* (1508) lui Macarie este prima carte tipărită la români, adică cartea despre care trebuie să ştim totul.

Note:

1. *Выставка церковной старины в музее барона Штиглица. Перечень предметов*, Петроград, март-апрель, 1915, с. 33 (50 с.); *Издания кириллической печати для южных славян и румын XV–XVII вв.* (*1494–1688*). Каталог книг, составитель В.И. Лукьянов, Ленинград, 1979, с. 7-101.
2. Alexandrina Matcovschi, *Personalităţi care au contribuit la consolidarea relaţiilor moldo-ruse*. În: *Prezenţe moldoveneşti în publicaţiile ruse din anii 1886–1905*, Ştiinţa, 1976, p. 57.
3. М.В. Домосилецкая, *Изучение румынского языка и культуры румын в России* (*XIX – начало XX вв*). *Acta Linguistica Petropolitana.* Труды Института Лингвистических Исследований, Том, часть 1, отв. редактор Н.Н. Казанский, Санкт Петербург, «Наука», 2009, с. 52-151.
4. Ion Ţurcanu. *Istoricitatea istoriografiei,* Editura Arc, Chişinău, 2004, p. 35.
5. А.И Яцимирский, *Новый труд о старой славянской библиографии*, *СПб*, 1900; Румыно-славянские очерки, СПб, 1903; *Сказание вкратце о молдавских господарях*, СПб, 1901; *Из истории славянской письменности*, СПб, 1906; *Из истории славянской проповеди в Молдавии,* СПб. 1906; *Язык славянских грамот молдавского происхождения*, СПб, 1909.
6. Alexandrina Matcovschi, *Personalităţi care au contribuit la consolidarea relaţiilor moldo-ruse*. În: *Prezenţe moldoveneşti în publicaţiile ruse din anii 1886–1905*, Ştiinţa, 1976, p. 57.
7. *Ibidem*, p. 53-57.
8. *Catalogul general al manuscriselor moldoveneşti păstrate în URSS. Colecţia bibliotecii mănăstirii Noul Neamţ* (*sec. XIV–XIX*)*,* alcăt. V. Ovcinicova-Pelin, Ştiinţa, 1989, p. 29; 82, 91, 101, 109. În urma unor cercetări în colecţiile bibliofile din colecţilile publice ale Uniunii RSS (Moscova şi Sankt Petersburg) a stabilit locul de depozitare ale cărţilor înstrăinate: cinci dintre ele sunt cărţi rare cu valoare de unicat (sec. al XIV-lea – al XVI-lea): *Сборник аскетических сочинений,* sf. sec. XIV-înc. sec. XV (izvod sârbesc); *Слова Григория Богослова,* 1414 (izvod medio-bulgar); *Сборник слов житий*, *апокрифов и патериковых повестей,* 1448 (izvod medio-bulgar); *Библейские книги 16 пророков с толкованиями,* 1475 (izvod medio-bulgar); *Псалтырь*, 1519 (zvod medio-bulgar); *Codice miscelaneu de învăţătură şi vieţi de sfinţi,* 1801 (limba română). Maria Danilov, *Manuscrise şi carte rară* (note pe marginea unei expoziţii). În: *Destin Românesc*, An. II [nr. 6], nr. 2, 1995, p. 119-133.
9. *Издания кириллической печати для южных славян и румын XV–XVII вв. (1494–1688).* Каталог книг (составитель В.И. Лукьянов), Ленинград, 1979, с. 7-101.
10. А. Яцимирский, *Первый печатный славянский Служебник*. В: *Известия отделения русскаго языка и словесности Императорской Академии наук*, Том I, кн. 4-я, Санкт Петербург, 1896, с. 792-797; vezi *Catalogul general al manuscriselor moldoveneşti păstrate în URSS. Colecţia bibliotecii mănăstirii Noul Neamţ (sec. XIV–XIX),* alcăt. V. Ovcinicova Pelin, Ştiinţa, 1989, p. 109 (V. Ovcinicova Pelin a consemnat numele „bibliofilului basarabean Teofil Ghepeţki", la fel, amintit şi de Al. Iaţimirschi, în 1889. Credem că este vorba despre unul şi acelaşi „bibliofil", consemnat de Al. Iaţimirschi sub numele de „Teofan Gheneţki", în legătură cu *Liturghierul* lui Macarie (1508), ajuns ulterior în colecţia din Moscova a lui P.I. Şciukin.
11. *Bibliografia Românească Veche – îmbogăţită şi actualizată* – Vol. I (A-C), „Curtea Domnească", Târgovişte; CIMEC, Bucureşti, 2004, p. 64 (nr. 74); vezi *Evangheliarul*

slavonesc tipărit de Macarie, 1512 „Cu porunca Domnului I[o] Basarab marele Voevod".

12. А. Яцимирский, *Первый печатный славянский Служебник*. В: *Известия отделения русскаго языка и словесности Императорской Академии наук*, Том I, кн. 4-ая, Санкт Петербург, 1896, p. 792–797 (vezi și extras, 1896, 1-6)
13. *Ibidem*, p. 793.
14. Cercetările inițiate de P.I. Șciukin erau acoperite din cheltuielile proprii. Toate cărțile apărute aveau un tiraj de 200 exemplare. Cărțile n-au fost înregistrate cu sigila cenzurii și aveau o circulație limitată, fiind distribuite personal de P.I. Șciukin unor biblioteci sau în cercul de prieteni. Între anii 1895 și 1912, P.I. Șciukin a editat 13 titluri (45 volume).
15. Piotr Ivanovici Șciukin (1857–1912), s-a născut în Moscova; renumit colecţionar de antichităţi şi de artă orientală. În 1891 a procurat un teren special cu o suprafață de peste 1 ha. Pentru a-şi expune colecţiile a construit în acest scop un bloc special pe str. Malaja Gruzinskaja, care va funcţiona ca muzeu public din 1895, care odată cu decesul proprietarului, în 1912, a fost închis, iar în 1917 – toate piesele de colecție au fost transmise Muzeului Istoric (din Piața Roșie a Kremlinului); vezi, de asemenea, *Краткое описание Щукинского музея в Москве* (М., 1895); *Опись старинных вещей П.И. Щукина*, (составлена П.И. Щукиным и Е.В. Фёдоровой), Москва, 1896, часть I; II часть, 1896).
16. *Recueil de lettres et documents manuscrits anciens de la collection de Pierre Stschoukine a Moscou*. Premiere serie, Societe d'Imprimerie A.I. Mamontoff, Moscou, 1897, p. 7-49; *Опись старинных славянских и русских рукописей*, *собранных П.И. Щукиным* (составленная А.И. Яцимирским, I выпуск, Москва, 1896; II выпуск, 1897); *Сборник старинных бумаг, хранящихся в музее П.И. Щукина* [10 частей], Москва, 1896–1902); *Азбучный и хронологический указатели к шести частям Сборника старинных бумаг*, (М.; 1900); *Бумаги, относящиеся до Отечественной войны 1812 г.,* [7 частей], Москва, 1897–1903; Горбушина Н.В. *История рода и фирмы Щукиных*. В: *Исторический музей – энциклопедия отечественной истории и культуры*, Москва, 2006, с. 366–380.
17. А. И. Яцимирский, *Опись старинных славянских и русских рукописей собрания П. И. Щукина*. 2 тт. Москва, Изд. П.И. Щукина, 1896–1897. 369 с., 278 с.
18. Idem, *Первый печатный славянский Служебник* …, с. 792; Горбушина Н.В., Щукин П.И. и его документальная коллекция. В: *Письменные источники в собрании Государственного исторического музея:* материалы по истории культуры и науки России. Ч. 2, М., 1993, с. 119-133.
19. Idem, *Опись старинных славянских и русских рукописей собрания П. И. Щукина*. 2 тт. Москва, Изд. П. И. Щукина, 1896–1897. 369 с., 278 с.; Vezi Дополнительное описание рукописей собрания Щукина*,* не включенных *в* описание Яцимирского (с № 489 по *№ 1184).* [составленная Сперанским].
20. Andrei Eşanu, Valentina Eşanu, *Tipăriturile lui Macarie în colecții europene*. În: *Clio în oglindiri de sine. Academicianului Alexandru Zub Omagiu*. Volum editat de Gheorghe Cliveti. Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi, 2014, p. 377-402; Andrei Eşanu, Valentina Eşanu, *Circulația tipăriturilor lui Macarie (1508–1512) în Europa*. În: *Anuarul Institutului de Istorie*, 2014, Chişinău, 2015, p. 21-64.
21. *Государственный исторический музей (ГИМ), <Собрание «Меньших>, коллекция П.И. Щукина* (*№ 1422, № 1423*)*;* vezi Н.В. Горбушина, *П.И. Щукин и его документальная коллекция*. В: *Письменные источники в собрании Государственного*

исторического музея: материалы по истории культуры и науки России. Ч. 2, Москва, 1993, с. 119–133; Н.И. Корнеева (Брисова), *Щукинская коллекция.* В: *Сокровищница книги*, Ч. 1, Москва, 1988, с. 104-109.

22. И. Каратаев, *Описание славяно-русских книг, напечатанных кирилловскими буквами, Т. 1 (1491*–1652), *СПб*., 1883, с. 44-47.
23. А. Яцимирский, *Первый печатный славянский Служебник…*, 1896, с. 792.
24. *Ibidem*, с. 792-793.
25. *Ibidem*, с. 793-797.
26. Alexandru Odobescu, *Despre unele manuscrise şi cărţi tipărite, aflate în mănăstirea Bistriţa (jud.Vâlcea în România)*. În: *Revista Româna*, Bucureşti, 1861, vol. I, p. 819.
27. И. Сухарев, *П.И. Щукин и его признание*. В: *Мир музея*, № 6, 1997, Москва, с. 43-44.
28. А. Яцимирский, *Первый печатный славянский Служебник*. В: *Известия отделения русскаго языка и словесности Императорской Академии наук*, Том I, кн. 4-ая, Санкт Петербург, 1896, р. 792-797.
29. *Ibidem*, р. 794.
30. Maria Danilov, *About Macarie`s Liturgier Book (1508), discovered in Bessarabia at the end of XIX*[th] *century,* (*the book we have to know everything about*). In: *Travaux de Simposium International „Le livre, La Roumanie. L'Europe*". Troisieme edition, 20-24 septembrie 2010. Bucureşti, 2011, p. 67-73.
31. А. Яцимирский, *Первый печатный славянский Служебник…*, 1896, р. 792-797.
32. Maria Danilov, *About Macarie`s Liturgier Book (1508)...*, p. 67-73.

COMISUL DIMITRIE BALICA: LECŢIILE ISTORIEI ȘI ALE LITERATURII

Dr. Teo-Teodor MARŞALCOVSCHI
Universitatea de Stat „Alecu Russo" din Bălți
Maria ABRAMCIUC
Universitatea de Stat „Alecu Russo" din Bălți

Dimitrie Balica Comis: the Lesons of History and of Literature

Summary

It describes the final period of the constitution, organization and consolidation of the Romanian nation, a phenomenon manifested in Bessarabia colonized by the Russians. It focuses on the elucidation of historical issues, the unionist and forty-eighters movements and the literary work of the equerry Dimitrie Balica from Balti.

Revoluţiile din 1821 şi 1848, pacea de la Adrianopol (1829), lichidarea regimului fanariot şi a consecinţelor Regulamentelor Organice au condiţionat, ireversibil, trecerea Principatelor Române la epoca modernă. Astfel, are loc alinierea românilor la valorile naţiunilor europene, bazate, după Nicolae Bălcescu, pe principii „democratice şi sociale" avansate. Noua conjunctură istorică favorizează prefacerile calitative în domeniile: economic, politic, social şi cultural. În consecință, sunt înregistrate primele manifestări ale conştiinţei naţionale, ale spiritului şi mândriei de neam. Savanţii cercetează trecutul istoric: la Iaşi, Bucureşti, Botoşani şi în alte oraşe sunt întemeiate teatre naţionale, şcoli moderne, apar primele ziare şi reviste în limba română – *Curierul românesc* (Bucureşti), condus de Ion Heliade Rădulescu, *Albina Românească* (Iaşi), director Gheorghe Asachi, *Gazeta de Transilvania* (Braşov), editată de Gheorghe Bariţiu; *Dacia Literară*, editată şi redactată de Mihail Kogălniceanu, deschide seria publicaţiilor literare.

În plan literar, se profilează *paşoptismul*, un curent revoluţionar şi mesianic pregnant, întrunind stilurile clasicist, romantic şi realist. Promotori ai noii ideologii artistice devin scriitorii Ion Heliade Rădulescu, Grigore Alexandrescu, Nicolae Bălcescu, Vasile Alecsandri, Mihail Kogălniceanu, Costache Negruzzi, Alecu Russo ş. a. Principiile curentului literar vor fi perpetuate de postpaşoptiştii Nicolae Filimon, Alexandru Odobescu şi Bogdan Petriceicu Hasdeu. Paşoptiştii puneau accent pe tradiţia naţională sub orice formă de manifestare şi se poziţionau reticent în raport cu traducerile şi adaptările din literaturile străine. *Dacia Literară* devine un veritabil epicentru al literaturii române de la 1840, care, deşi avea o identitate artistică încă ingenuă, înregistra primele impulsuri de modernizare. Să amintim, în context, publicarea, în primul număr al *Daciei Literare*, la rubrica *Scene istorice din cronicile Moldovei*, a celebrei nuvele istorice *Alexandru Lăpuşneanul* de Costache Negruzzi, scriitor cu deschideri reale spre spaţiile literare europene, în special spre cel francez.

Transformările radicale de ordin general din Principatele Române, inclusiv cele din domeniul literaturii naţionale, finalizează cu geneza *identităţii şi conştiinţei naţionale,* care definesc, în mod decisiv, *tendinţele unioniste* ale poporului român. Fenomenul a fost accelerat de procesele similare europene, care se profilau încă de la începutul secolului al XIX-lea. Este perioada când, în istoria continentului, apar *naţiunile*.

În conştiinţa popoarelor, conceptul de naţiune deschide noi perspective de modernizare, dar nu exclude diferenţierile, manifestate prin particularităţile specifice fiecărui neam, de aici derivând şi ideea de autodeterminare națională. Friedrich Schleiermacher opina că fiecare naţiune prezintă caracteristici proprii şi partea esenţială a imaginii sale. Johann Gottfried Herder a încurajat studierea limbilor naționale, în timp ce Johann-Gottlieb Fichte argumenta ideea că autodeterminarea națională este, în cele din urmă, o manifestare a voinței, iar naționalismul – o metodă de onorare corectă a voinței.

Concepţiile acestea, preponderent franceze şi germane, au influenţat asupra proceselor unioniste din spaţiul de trai al românilor, grăbind Mica Unire din 1859 a celor două principate, dar şi *mişcarea paşoptistă*, prin care se realizează tranziţia de la medieval la modern, care a reprezentat un catalizator al acestui proiect naţional. În unele surse se afirma eronat că Rusia ar fi fost principala forţă politică externă, care a contribuit la Unirea Principatelor. Din contra, liderii acestui stat, contaminaţi de interesele lor balcanice, ar fi acceptat principatele dezunite, însă, când a avut loc Unirea, dânşii au fost nevoiţi să recunoască din mai multe cauze acest act. În primul rând, Rusia nu era cointeresată să tensioneze spiritele antiruseşti ale românilor. Din altă parte, intenţiona să se alinieze la statele care au recunoscut unitatea politică a poporului român. În contextul dat, unirea celor două principate fără teritoriile anexate, precum era Basarabia, convenea tendinţelor expansioniste ale Imperiului Rus. Nu întâmplător istoricul Gheorghe Platon afirmă că încă Regulamentele Organice suspectau identitatea acestui neam şi, prin urmare, țarismul nu îngăduia unitatea politică a ţărilor române [1].

Înstrăinarea Basarabiei şi izolarea ei de restul spațiului românesc începe imediat după raptul din 1812. Dacă în primii ani se aplica o politică internă „liberală", atunci din 1816, odată cu numirea în fruntea provinciei a generalului Bahmetiev, situaţia se schimbă în sens negativ. Din administraţiile locale şi centrale sunt înlăturaţi funcţionarii publici băştinaşi şi înlocuiţi cu persoane adesea corupte, vorbitori de limba rusă, care au „populat oraşul Chişinău şi tribunalele" [2]. Orice rezistenţă era penalizată. Boierii Vasile Roset Bălănescu spătar, Catargi ş. a. au fost deportaţi în guberniile interioare ale Rusiei [3]. Istoricul Pavel Gore descrie astfel atmosfera terifiantă a acelor vremi: „Abuzurile şi administrarea şi, mai cu seamă, venalitatea şi jaful funcţionarilor ruşi… sileau pe locuitorii Basarabiei, boieri şi ţărani, a emigra peste Prut; ţăranii chiar fugeau acolo în masă" [4]. Sursele arată că sub presiunea regimului țarist emigrau oamenii de cultură, scriitorii, specialiştii cu studii universitare. Astfel, Basarabia cedează în faţa rusificării provinciei. Rămase mai puţin afectată creaţia populară, domeniu, unde se depozita spiritualitatea românilor basarabeni.

Populaţia continua să comunice în limba maternă, ceea ce întreţinea spiritul naţional, rămăsese neatinse creaţia populară, tradiţiile, obiceiurile, modul de viaţă au-

tohton. Din acest mediu creşteau vlăstari viguroşi ai culturii naţionale. În genere, societatea autohtonă a fost polarizată, separată în două tabere adverse. În prima intrau ţăranii, o bună parte din orăşeni, cea mai mare parte a intelectualilor şi slujitorilor cultului, în mediul cărora valorile naţionale au fost conservate şi dezvoltate. Mediul acesta se opunea procesului de colonizare, deznaţionalizare şi rusificare a provinciei, considerate acum *oblastie*, apoi gubernie. A doua tabără era constituită din elemente sociale străine sau colaboraţioniste şi deznaţionalizate, care susţineau politica ţaristă aplicată în provincie. Scopul final al acestora prevedea transformarea Basarabiei într-o obişnuită gubernie rusească. Tabăra aceasta avea la îndemână întregul potenţial instituţional ţarist (şcoli, biblioteci, publicaţii, mijloace tehnice, centre culturale etc.), pe când primii se rezemau pe entuziasm, spirit naţional, dragoste de neam şi ţară, optimism etc.

Condiţiile impuse administrativ pe teritoriul ocupat al Moldovei istorice nu puteau să excludă relaţiile dintre cele două maluri ale râului Prut. Cercurile selecte din Basarabia cunoşteau destul de bine atmosfera trepidantă din spaţiile politic şi cultural din principate. Vibraţiile politice de acolo, mişcarea literară, modul de viaţă, teatrul, beneficiile contactelor cu lumea occidentală, progresele în domeniul relaţiilor sociale, proiectele de trecere a scrisului la grafia latină etc. pătrundeau încontinuu în Basarabia, cu toate restricţiile impuse de autorităţile locale ţariste. Oamenii culţi din Iaşi şi alte centre importante analizau situaţia precară din Basarabia. La Bucureşti şi Iaşi, odată cu procesul în domeniul consolidării naţiunii române, tot mai frecvent erau abordate subiecte privind destinul provinciei anexate.

Comisul Dimitrie Balica s-a strămutat în Basarabia, cunoscând realităţile din provincie. Este un caz mai rar întâlnit, când un boier cult, asigurat material şi înzestrat cu talent creativ evadează dintr-un mediu favorabil în altul ostil. La mijloc erau mai multe cauze obiective şi subiective. Primul motiv ţinea de participarea scriitorului în mişcarea politică unionistă. Nu contează că Balica ocupa poziţii secundare în literatură, important e că era un combatant fidel idealului naţional. El se aşeză cu traiul într-un alt mediu, la fel naţional, dar limitat de o dominaţie străină oribilă. Aflându-se aici, continuă lupta prin sensibilizarea, mai accentuată, a conştiinţei naţionale a basarabenilor. Scrierile sale din Bălţi reprezintă dovezi elocvente că Balica intenţiona să păstreze şi să dezvolte, în vechea provincie românească, valorile naţionale autohtone, în pofida politicii de colonizare continuă promovată de către autorităţile ţariste centrale şi regionale.

Cercetătorul Constantin Burac a încercat să găsească originile lui Dimitrie Balica, constatând, conform surselor de arhivă, că „acest nume apare pentru prima dată în toponimul „prisaca lui Balica”, aflată pe Bahlui, în partea de jos a târgului Iaşi, pe care boierii Şendrică din Dorohoi şi Iaţco Hudici o dăruiesc, la 2 (1) februarie 1461, Mitropoliei Sucevei” [5]. Cu toate că de la această dată şi până la strămutarea comisului în Bălţi au trecut peste 370 de ani, autorii consideră că anume comisul Balica stăpânea proprietatea funciară pe Bahlui. Cu alte cuvinte, scriitorul avea provenienţă nobilă şi educaţie patriotică, naţională adecvată, ceea ce l-a făcut să adere la mişcarea politică unionistă şi, astfel, să asigure întregul popor român cu viitor prosper.

Primele informaţii despre Dimitrie Emanuilov Balica comisul şi romanul său *Polidor şi Hariti* aparţin istoricului, criticului literar şi omului de cultură Alexandru Lapedatu [6]. Articolul, apărut în ajunul depunerii originalului pentru păstrare la Biblioteca Academiei Române, conţine unele precizări de ordin general, pune accent pe ideea că romanul a fost tradus şi compus în oraşul Bălţi, constată că cele patru gravuri sunt reproduse după originalul grecesc şi că opera a fost scrisă îngrijit pe parcursul anilor 1843–1848 cu o întrerupere motivată [7]. Autorul încearcă să precizeze rădăcinile genetice ale lui Balica, bănuind că ar fi avut puncte de tangenţă cu marele hatman Balica [8]. Se referă obiectiv la calitatea romanului. Acesta, afirmă Lapedatu, „nu poate fi pus alături cu Al. Hasdeu, C. Stamati şi Al. Donici", însă merită atenţie că a fost scris în Basarabia [9], iar pentru bălţeni contează că lucrarea este „compozită" anume în acest mediu cultural.

Întâiul basarabean, care a evocat personalitatea lui Dimitrie Balica, este savantul izgonit Gheorghe Bogaci. Acesta scrie că „în anul 1843 (se pare, totuşi 1848 – *aut.*), din Bălţi la Iaşi s-a expediat un manuscris foarte interesant… *Polidor şi Hariti*, roman istoric" [10] (aldinele ne aparţin – *aut.*). În continuare, autorul face unele referiri la opera literară şi tentativa comisului de a-şi publica manuscrisul. O informaţie mai amplă referitor la subiect îi aparţine istoricului literar Vasile Ciocanu [11], care susţine că Dimitrie Balica „se cuvine a fi pomenit" alături de Constantin Stamati, Alecu Donici, Alexandru şi Boleslav Hâjdeu, Teodor Vârnav, Ioan Sârbu" [12] şi că manuscrisul său întruneşte idei iluministe, talent şi calitatea unui bun narator [13]. În acelaşi context, savantul-filolog constată că, la 1848, „interesul faţă de tălmăcirile de romane străine sentimentale scăzuse simţitor, scriitorii fiind orientaţi spre realităţile şi tematica naţională" [14].

Circumstanţele în care Dimitrie Balica comisul se stabileşte cu traiul la Bălţi rămân, totuşi, necunoscute. Cert este că a fost o personalitate cu spirit creativ, patriot veritabil, scriitor, care a tradus şi „compozat" (compus) romanul istoric *Polidor şi Hariti;* a selectat din folclorul bălţean *Oareşcare anegdoturi folositoare pentru junime aflate întrun poem din învechime tipăritu*, de facto, o culegere de istorioare şi învăţături didactice cu filon laic şi religios, destinate copiilor de vârstă şcolară (*Miscelaneu*); a compus versuri, preferând să pună în circuit scrisul cu caractere grafice latine; face evidenţe contabile şi descrie bunurile de uz casnic, acestea de la urmă fiind anexate la *Miscelaneu*.

În fondul *Manuscrise* al Academiei Române sunt inventariate două manuscrise ale acestui scriitor: *Polidor şi Hariti* (inv. 4156 – 197 file) şi *Miscelaneu* (inv. 3128 – 59 file) cu versul *Fantazie* – 2 file; *informaţii contabile* – 2 file şi descrierea *inventarului casnic* – 1 filă, în total – 64 file. Originalele manuscriselor au fost identificate şi publicate de specialiştii Universităţii de Stat „Alecu Russo" din Bălţi într-un singur volum [15]. În partea de sus a paginii este prezentat facsimilul textului respectiv, iar jos – transliterarea acestuia în grafie latină. Transliterarea a menţinut variantele fonematice ale cuvintelor din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Textul *Miscelaneului* a fost cules la calculator şi în grafie româno-slavonă.

Romanul *Polidor şi Hariti*, un timp, făcea parte din colecţia istoricului şi omului de cultură Alexandru Lăpădatu/ Lapedatu, care, pe 2 iunie 1912, l-a donat Bibliotecii

Academiei Române [16]. Cel de-al doilea manuscris, *Oareşcare anegdoturi folositoare pentru junime*, considerat *Miscelaneu*, este depozitat în acelaşi fond al *Manuscriselor*, dar fără să ştim în ce împrejurări [17]. Sub titlul manuscrisului este fixat „no. 12" şi „*com. D. Balica*", iar mai jos un alt număr, 3113, probabil iniţial.

Pe pagina următoare autorul ne informează că romanul a fost „tradus şi compus, pre cum se vede, în limba daco-romano-moldavă…în oblastia Basarabiei, oraşul Bălţilor în anul 1843 luna ianuarie" [18]. Apoi urmează o scrisoare, în care se autointitulează patriot „mai mic… ş slugă plecatu, Dimitrie Balica comisul" [19] adresată „domnului domnu, marelui agă Costachi de Negruţă" [20], pe care îl roagă să-i îndrepte „smintelile, ş-adăugându-i neajunsul" şi să-i tipărească lucrarea prin mijlocirea unui „abonament public" [21].

În continuare, Balica face un apel către tineri şi tinere, prin care insuflă junilor de aici spiritul românesc. Această chemare a fost un rezultat al observărilor sale, care l-au convins că Basarabia şi or. Bălţi sunt locuite de conaţionalii săi, vorbesc aceeaşi limbă (daco-romano-moldavă) şi trăiesc cu aspiraţiile reîntregirii teritoriilor naţionale.

Pentru a fi mai aproape de junimea băştinaşă şi a-i exprima prompt speranţele, Balica recurge la un dialog alegoric atunci când compară locurile sale natale cu Basarabia românească. Pasajul de mai jos, un monolog reverberant şi semnificativ, denotă frustrările ce-l stăpâneau pe acest român înstrăinat: „Ochii mei n-au contenit a privi cu mare mâhnire către ţărmurile patriei mele daco-romano-moldave şi de câte ori vedem că s-ascunde cu mândrie-ngâmfare soarele, razele lui în munţii cei răcoroşi al Carpaţilor, lăcrămam, mângâindu-mă că fără a simţi, m-am înstrăinat de draga mea patrie şi obosit de inutilele mele cugetări, a trecerii mele într-însa, plin de mâhnire, eram afectat iarăşi de întunecatul hobot al nopţii Basarabiei" [22]. Nu punem la îndoială: aici se observă verva patriotică a scriitorului şi intenţia de a susţine idealurile naţionale ale tineretului basarabean.

În apel, autorul confirmă că *Polidor şi Hariti* nu reprezintă o simplă traducere a textului grecesc. „Traducând din grecie, afirmă dânsul, *am compozat alt istoric roman*" [23] (aldinele ne aparţin – *aut*.). Afirmaţia este o dovadă că Balica a fost influenţat de textul elino-grecesc, în realitate însă a creat o lucrare artistică proprie. Este de presupus că, din textul original, a preluat doar subiectul acţiunii, în rest, în romanul său, a introdus ceea ce era pe interesul tineretului „daco-romano-moldavi". Ipoteza aceasta se justifică, dacă luăm în calcul atmosfera politico-socială din Principate, evident, şi din Basarabia – antifanariotă, după căderea respectivei dominaţii, şi antieteristă, după trădarea şi asasinarea mişelească a lui Tudor Vladimirescu. Balica, în calitate de om cu viziuni moderne, a ataşat direct la mişcarea iluministă, democratică şi unionistă, era conştient că scriitorii ieşeni nu ar agrea un simplu text tradus. În afară de aceasta, literatura română începuse să se dezvolte pe o cale nouă, occidentală, orientându-se, în acelaşi timp, spre modelele neaoşe, de aceea textele artistice traduse nu se bucurau de promovare.

Cu toate că acest autor nu făcea parte din elita scriitoricească, credem că, strămutându-se cu traiul într-o colonie rusească, nu intenţiona ca să promoveze între conaţionalii săi stiluri literare depăşite. Ba, din contra, aşezarea lui aici putea să fie

cauzată de două circumstanţe – autoexilarea din Principatul Moldovei, în care autorităţile organizau represiuni împotriva participanţilor activi la viaţa publică, mai cu seamă a unioniştilor, şi intenţia scriitorului de a extinde în provincia ocupată suflul mişcării de deşteptare naţională a românilor, căci el însuşi declara: „şi eu sunt daco-romano-moldav, şi că cu din suflet poftă doresc ca să mi-i văzu înfrumuseţarea neamului meu" [24].

Romanul *Polidor şi Hariti* nu poate fi considerat o lucrare de înaltă ţinută literară. Textul conţine o serie de arhaisme, fraze întortocheate, sinuoase, poluate de reticenţe etc. În câteva scene persistă elemente naive. Nebulos e şi începutul operei. Autorul îşi recunoaşte inadvertenţele din „micul acest al meu mugur, al îndeletnicirilor mele", motivându-şi toate greşelile „ce am putut face în traducere din lipsa lexiconului daco-romano-moldav şi în compozaţie din nedeprinderea mea întru retoricirea cuvintelor" [25].

Între subiectul romanului şi diversitatea vieţii politice din tot spaţiul habitual românesc din prima jumătate al secolului al XIX-lea pot fi stabilite analogii evidente. Aceste afinităţi, credem, ar fi sporit interesul scriitorului faţă de originalul grecesc şi determinat traducerea lui în limba română. Sunt cunoscute războaiele civice dintre polisurile eline din perioada clasică. Pe fonul acesta, Clistene şi Pericle realizează o serie de reforme, a căror esenţă poartă încărcătură „unionistă". Această stare politică se manifesta în Principatele Române de până la 1859. Aici, probabil, Balica a găsit similitudine şi entuziasm creator.

Naraţiunea romanului începe în momentul când Pisistrat, lider al Itacăi, încearcă să restabilească echilibrul dintre politica agresivă a lui Minos, împărat al Cretei, şi Atena. Angajat în această „luptă împotriva nedreptăţii omeneşti" [26], Pisistrat apare în calitate de exponent al umanismului. Dar inechitatea continuă – cretanul selectează şapte feciori şi şapte fecioare din cetatea Atenei, pentru a satisface poftele avide ale lui Minotauru (conform legendei mitice, acesta locuia în labirintul său şi mereu cerea jertfe umane din rândul tinerilor). Printre cele şapte fete se numără şi Hariti, fiica văduvei Steropi, care locuia în vecinătate cu Pisistrat, văduv şi el, tatăl lui Polidor. „Pisistrat n-au fost încă trecut vârsta dragostei şi Steropi de abia intrase întrânsa, cu toate acestea ei au…hotărât să se lipsească de adunarea cea împreună" [27], rămânând devotaţi celor decedaţi şi prieteniei dintre copiii lor, Polidor şi Hariti. Astfel, plecarea tânărului pe urmele vecinei, logodnicei şi, în sfârşit, a soţiei sale a fost acceptată de ambii părinţi, drumul anevoios, urmat de cei doi tineri, constituind o probă extrem de grea şi o verificare a sentimentelor de fidelitate şi dragoste.

Deşi subiectul romanului este expus într-o formulă epică naivă, scenele apar evocate tensionat, fiind reliefate expresiv trăirile interioare ale personajelor. Odată, lângă un izvor, Polidor şi Hariti au descoperit că flacăra dragostei s-a aprins, dar ei, afectaţi surprinzător de acest sentiment, s-au limitat „căutând unul la altul în tăcere [28]". Altă dată, Polidor „ţâne mănuşuţa Haritii întru a lui şi o strânge" şi apoi „s-au lipit buză cu buză", apoi „se-ncâlce cuvintele lor în gură" [29]. Turaţiile sentimentale sunt accelerate de izvorul fermecat, loc zeificat, unde veneau frecvent cei doi îndrăgostiţi. „Polidor mergea înainte, tăcând. Hariti în urma lui cu ochii plecaţi în jos şi cu o întârziată călcătură" [30] – iată o construcţie tipică a frazelor scriitorului, care insistă pe elementul afectiv în evocarea acestor scene de dragoste.

După ce Hariti a fost răpită de invadatorii lui Minos şi viaţa ei ia o întorsătură precară, Polidor se vede obligat să caute modalităţi de a-şi salva iubita. În acest moment critic şi important, intervin periodic părinţii sau oamenii cu suflet mare. „Fiul meu, îl povăţuieşte Pisistrat în momentul când Hariti este captivată, du-te! Căci datoria te cheamă… să-ţi oboseşti puterile pentru patrie şi, al doilea, <să-ţi onorezi> dezmierdările tale cele dragostoasă" [31].

Peste un timp, Polidor îşi găseşte iubita aproape de o piatră, în care loveau valurile mării, într-o stare de agonie şi tânărul „se-ngălbeneşte şi rămâne fără glas, o gheaţă pre rece cuprind toate ale lui mădulări" [32]. Dar un vas o duce pe Hariti şi băiatul rămâne pe ţărm în mare durere.

Într-un alt loc de ancorare, răpitorii l-au trimis pe Straton, un tânăr cretan, să cumpere provizii. Polidor, care venise aici, îl roagă umil să-i salveze nevasta, dar vasele duşmane, prin voinţa lui Poseidon, au fost suflate de vânt în largul mării. Straton, reveni la mal, şi-i promite lui Polidor o întâlnire cu Hariti. „Ce! Eu am s-o văd? Eu voi mai vede-o? A strigat fără sine" [33]. În acest fragment, Balica include o descriere impresionantă a naturii, formele peisajului sugerând trăirile interioare ale personajelor: „Zâmbirea zorilor dimineţii, ieşită din palatele sale în alba sa trăsură pe orizont, după care urma ca un prea măreţ uriaş Soarele cu razele sale pe-nroşitul cer şi liniştitele zefiruri se juca cu albicioasele mici valuri ale mării, ce semăna cu un nesfârşit pud în Crişae" [34]. Când venise rândul lui Straton să străjuiască vasele cu prizonieri, Polidor este dus în cabina întunecoasă a navei, în care zăceau la sol fecioarele ateniene. Cu greu, o desluşeşte pe Hariti şi mâinile lui cuprind fragedul trup al soţiei sale.

Însă subiectul operei evoluează într-o nouă scenă dramatică. Destinul desparte din nou cuplul familial. Polidor rămâne pe corabie, iar Hariti este dusă pe o insulă necunoscută, Naxu. Pe noapte tânăra îşi găseşte un loc în una din scobiturile din stâncă. Dimineaţa însă este găsită de nişte păstori, care se luase după dânsa şi ea cu greu scapă de urmărire. A doua zi, totuşi a fost prinsă şi obligată să păzească o mică turmă de oi. Într-un moment, este „cuprinsă de un prea dulce somn" [35], din care a fost trezită de Aghinor, prinţ al insulei. Dar situaţia din nou se complică – Hariti este legată şi încarcerată. Reuşeşte, totuşi, să evadeze, se ascunde prin pădure şi într-un loc tăinuit este găsită de Polidor.

Şi de data asta ghinionul îi desparte. Polidor observă că spre malurile insulei se apropie nişte vase necunoscute şi îi roagă pe marinari să fie dus în Atena. Dar aceştia erau piraţi. Tinerii au fost legaţi, puşi în diferite vase şi duşi pentru a fi vânduţi în sclavie – Polidor în cetatea Siston de lângă Hersonis, iar Hariti pe insula Creta.

Punerea pe piaţă a lui Polidor a coincis cu o mare sărbătoare în oraş. Pretendenţi de a-l cumpăra erau mai mulţi, însă un bătrân, pe nume Nafsicrat, om cumpătat şi blând, l-a cuprins, anunţând publicul: „Ah, acesta-i fiul meu <cel> răpit şi… norocul meu, jeluindu-mă pentru pătimirile mele, mi l-au dat înapoi" [36], apoi achită banii ceruţi de piraţi şi-l aduce acasă. A doua zi, Polidor găseşte o corabie şi revine la Epidar. Aici, de la un bătrân, Memfis, aude legenda despre Simis – un om înzestrat cu putere enormă, care trăia în pădure şi ucidea oameni. O altă ştire era că în pădure într-o colibă locuieşte o tânără văduvă. Aceasta era Hariti, destinul căreia rămâne legat de pădure.

Polidor şi Memfis au mers la locul indicat. Acolo găsesc două monumente cu inscripţii diferite: *Nenorocitului Coriv* şi *Nenorocitului Polidor*, iar deasupra mormântului lui Polidor cineva îl bocea. Polidor a încercat să tragă cu paloşul, dar mâna lui a fost oprită de Memfis. În acest moment el îşi vede consoarta. Urmează un monolog lung, în care Hariti îşi mărturiseşte ispitele şi că viteazul Coriv, un tânăr cinstit şi curajos, o salvase de mai multe ori [37].

Romanul finalizează fericit. În Epidar sosesc vasele ateniene comandate de Pisistrat, care-şi găseşte fiul. Polidor cu o ceată ateniană află templul în care se ascundea Arhoereul, principalul vinovat al tuturor relelor. De la acesta află locul unde se află Hariti. Nevasta a fost eliberată şi, împreună cu Polidor, revine în Atena. Conform versiunii din operă, „Hariti şi cu Polidor au trăit îndestui ani" [38] fericiţi.

Romanul în opinia lui Gheorghe Popa face parte din „tentativele insistente ale oamenilor scrisului din întregul spaţiu carpatino-dunărean de a reprezenta literar secvenţe din evoluţia istorică a societăţii româneşti" [39]. Scris la Bălţi, a fost influenţat de realităţile triste locale de după căderea provinciei sub dominație țaristă. Autorul se deplasa deseori la Chişinău, Râşcani, Zăicani şi în alte oraşe şi sate din jur. Cu siguranţă, întreţinea relaţii cu băştinaşii. Printre aceştia sunt pomeniţi preotul Ioan, Zarafi, Huaţăru, Icuaş, Braş, Ecasaraie, Mimi, Nicolae Mieco, Emoşinchie, Zoluti Elanu, Zata, Evan Criote [40]. În timpul deplasărilor intra în contact cu ţărani, preoţi, funcţionari publici, proprietari de moşii etc. Modul acesta activ de viaţă denotă că scriitorul urmărea cu mare atenţie evenimentele din ţinut, care îi alimentau spiritul naţional şi creativ.

Cel de-al doilea manuscris este intitulat *Oareşcare anecdoturi folositoare pentru junime aflati întrun poem din învechime* de 68 file. Este compus din trei părţi: anecdotele propriu-zise, un vers redactat în grafie latină influenţat de limba italiană, informaţii contabile, descrierea mobilierului şi altor piese de uz casnic. Anecdotele au fost selectate „în Basarabia, oraşul Bălţi, şi spre a nu fi <uitate> după trecerea timpului… le-am prescris aici" în anul 1848 [41]. Acestea sunt proverbe, sfaturi, istorioare, fabule, parabole folositoare pentru elevii de vârstă medie şi tineret. Toate textele au menirea de a suplini deficienţele în cunoştinţe, atitudinile şi comportamentul junilor basarabeni. Balica tinde să inoculeze în conştiinţa tinerilor cititori principii de morală şi să-i abată de la interpretări nemotivate. Aici el apare ca un dascăl veritabil şi consultant eficient. Iată câteva postulate: „Nu te încredinţa nimănui, până nu-l vei cunoaşte"; „Nici când nu te da în prea mare bucurie, nici în prea mare întristare"; „Nu răsplăti rău pentru rău"; „Mai bună-i sănătatea decât avuţia" [42] etc. Acest discurs didacticist este redactat şi în versuri. Toate proverbele incluse în *Miscelaneu* reflectă viaţa cotidiană laică, dar amintesc de normele creştine-ortodoxe.

Setul de fabule şi istorioare, 17 la număr, sunt decelate minuţios şi ilustrate prin diverse cazuri din realităţile spirituale ale băştinaşilor. În fragmentul *Furtul cel mic* se povesteşte că Petru avea obicei să fure de la părinţi şi fraţi struguri şi alte bucate în cantități mici, însă mama a depistat năravul fiului şi i-a povestit tatălui. Acesta a purtat un dialog înţelept cu fiul, zicându-i, printre altele, că „cine… fură câte o căpşună, acela va fura şi mai mult, numai ca să-i fie lui îndemână". Efectul a fost cât se poate de bun: Petru recunoaşte greşelile comise şi abandonează practica acestui furt mic [43].

În povestioara *Tot ce este peste măsură nu e sănătos* se spune că Ioan, când era chemat la o petrecere, abuza de alcool şi bucate. După aceasta, se deda la scandaluri. Apoi, bătut, revenea acasă, socotind că aşa e normal. De aici reiese morala: „Tot ce faci trebuie să fie cu măsură, căci ignorarea măsurii te-njoseşte” [44].

Fabula *Leul şi măgarul* evocă o întâmplare de la vânătoare. Se spune că măgarul, cu urletul său, înspăimântă fiarele din pădure, ajutându-i astfel leului să le vâneze. Poanta e răspunsul leului la întrebarea măgarului cum îi pare glasul său: „Dar ce mă mai întrebi încă şi eu însumi să nu te ştiu cine eşti, m-aş înspăimânta de tine” [45]. Această fabulă şi istorioara *Pentru superstiţioşi* sunt pe înţelesul „oamenilor proşti”, adică incompetenţi, care concep în mod stresant fenomenele naturii şi superstiţiile legate de întuneric, bufniţe, morţi, cruci etc. De aici se observă că Balica avea cunoştinţe raţionale, ştiinţifice şi explica pertinent adevăratele cauze ale fenomenelor. Dânsul condamna faptul că copiii şi oamenii mai în vârstă îşi trăiesc viaţa în dependenţă de superstiţii şi cunoştinţe false despre mediul natural.

În tălmăcirea la fabula *Leul şi măgarul*, Balica explică, spre exemplu, că bufniţa este o pasăre nobilă, dar îşi dobândeşte hrana pe timp de noapte. Însă oamenii care se tem de întuneric o suspectează, atribuindu-i putere de a aduce moarte. În continuare el spune că în zadar oamenii au frică din copilărie de „locurile băltoase.., unde sunt morminte vechi, sau unde a fost cândva sat, oraş, sau cuptor de cărămidă” [46]. În toate aceste cauze, asupra lor apasă neştiinţa şi naivitatea.

Textele propuse reprezintă dialoguri cu finalităţi utile din punct de vedere educativ. Ne putem referi la *Fata cea înţeleaptă*, care înscenează un dialog dintre mamă şi fiică. Anca, şcolită bine de un învăţător dotat, a observat că există prea multe zile de sărbători, ceea ce aduce puţin profit economic şi oamenii trăiesc în lipsuri. La urma urmei, ea convinge în necesitatea de a reduce numărul zilelor nelucrătoare, ceea ce a repercutat cu venituri în familie şi un trai decent [47].

O povestioară, *Copilul dornic de muncă*, denotă un caz din viaţa şcolară. La pauză, copiii se joacă vesel, însă Mihai nu iese afară şi învăţătorul a vrut să afle cauza. Mihai răspunde: „Eu m-aş juca bucuros, domnule învăţător, însă temele mele încă nu le-am repetat şi mă tem…că mâine voi veni nepregătit la şcoală” [48]. Este un îndemn pentru elevi să depună efort, ca să obţină rezultate la învăţătură. Deseori, copiii bine educaţi influenţează asupra părinţilor. În subiectul intitulat *În numele clăcii* se condamnă participarea frecventă a părinţilor la clăci. Într-o discuţie, fiul îşi convinge tatăl că mai lesne ar fi să se muncească la câmp, ceea ce ar aduce profit pentru toată familia. Auzind aceste cuvinte, părintele „a plecat la holda sa la lucru, iar de clacă s-a lăsat” [49].

Textele din *Miscelaneu*, cum se vede, sunt direcţionate spre educarea elevilor şi formarea unor convingeri avansate şi argumentate. Deseori, copiii instruiţi influenţează pozitiv asupra celor vârstnici. Aşa ceva era conceput de Balica că sporeşte interesul faţă de problemă şi educaţia rezultă mai eficient. De fiecare dată naraţiile sunt simple, calme, dar convingătoare. În scrierile sale domină un stil didacticist, cu implicaţii ştiinţifice şi aceasta contribuie la dezrădăcinarea din conştiinţa copiilor şi maturilor a stereotipurilor vechi şi dăunătoare, anulează emoţiile inutile, momentane şi absurde, ceea ce propulsa în societate idei iluministe, moderne şi atitudini raţionale

faţă de natură şi societate. Astfel, scriitorul combate în tot felul prostia omenească, nechibzuinţa, lenevia, hoţia, superstiţia, indiferenţa, invidia şi alte calităţi reproşabile ale omului. În locul lor, promovează calităţi noi, raportate la epocă, precum ar fi onoarea, hărnicia, corectitudinea, stima reciprocă etc.

Există argumente că Dimitrie Balica a avut darul de a scrie versuri, chiar dacă erau „lipsite…de fior poetic" [50]. Din ceea ce a fost găsit urmează că scriitorul stăpânea sigur ritmul şi rima, poeziile înregistrează numeroase licenţe poetice, denotă un lexic caracteristic primei jumătăţi a secolului al XIX-lea. În 1842, publică, probabil în premieră, o satiră şi o pune gratis la dispoziţia amatorilor pe tejghelele dughenei lui Carabet din Bălţi [51]. Conform afirmaţiilor lui Vasile Ciocanu, pamfletul *Favorul diplomat al Norocului sau a lui Jucărie,* aflat în arhiva lui Gavril Iamandi, boier din Bălţi, este scris la fel de Dimitrie Balica. Publicaţia, subintitulată *Jurnal pe luna iulie 1842*, cu contribuţia lui Ion Pelivan, ajunge în 1912 la o expoziţie din Bucureşti organizată de Nicolae Iorga [52]. Ulterior, a fost tipărită în numărul 7–8 din 1940 al revistei *Viaţa Basarabiei* [53]. Se mai cunoaşte că, în cele 164 de versuri, pamfletarul îl ostraciza pe Teodor Vârnav [54], ca răspuns la satira acestuia *Unui megieş speculant* [55]. În acest sens, istoricul literar Vasile Ciocanu conchide: „Coincidenţa localităţii unde au fost elaborate scrierile pomenite, şi anume oraşul Bălţi, şi a anului datării lor – 1848, nu lasă niciun dubiu în ceea ce priveşte paternitatea lui D. Balica asupra pamfletului, considerat până în prezent anonim" [56].

Pamfletarul îl ostracizează pe un vecin din Pociumbeni (azi r-nul Râşcani), căruia autorul nu-i divulgă numele, în schimb, îi reconstituie cu exactitate biografia de „brodiag", făcând trimitere la nume concrete de persoane şi localităţi; îi reliefează, în detalii, trăsăturile morale, ca, în fragmentul final, să-i persifleze patimile poetice: „Se poartă ca un nebun, care „la vârsta de şasăzeci/ ani şi-au descoperit talantul supt nume de poet":// Scrie tot stihuri, silindu-se rifmi numai a potrivi/ Dar a lui stihuri aşa de bine întocmai ele se potrivesc,/ Căci tot aceia poţi înţelege ca de la gâşte când gâgâiesc" [57].

În final, constatăm că mediul istoric din Basarabia nu era favorabil intereselor populaţiei şi cercurilor unioniste intelectuale. La acel moment, procesul de formare a naţiunii române evolua dificil, dar insistent. Pe de altă parte, în societatea românească de dincolo de Prut se manifesta o tendinţă puternică de unificare a celor două principate, proces în care provinciile ocupate de străini nu puteau fi incluse imediat. Fenomenul era dirijat de forţele intelectuale, având ca epicentru mişcarea literară *paşoptistă*. Basarabia, colonizată intensiv cu populaţie alogenă, rămânea alături de sacrul ideal naţional, iar literatura artistică amorţise, fapt remarcat de ilustrul filolog, Ion Osadcenco, încă în anii '70–'80 ai secolului al XX-lea [58]. Savantul s-a referit doar la câteva tentative incidente de a crea o literatură românească în provincie, tentative aparţinând scriitorilor Alexandru Donici, Constantin Stamati, Alexandru Hâjdău, Ioan Sârbu, Teodor Vârnav, dar şi unor autori minori ca Dimitrie Pastiescul, Alecu Leonard, Costache Tufescu, Alexandru Sturdza ş. a. În rest, menţiona criticul, se importa literatură artistică rusească, care, accentuăm, era de calitate, dar, din păcate, nu avea o influenţă semnificativă asupra procesului literar naţional din Basarabia. În aceste condiţii, autorităţile ţariste aplicau pe teritoriul ocupat o politică colonială de rusificare şi stopau evoluţia firească a limbii literare şi a spiritualităţii băştinaşilor.

În această conjunctură istorică şi culturală, scrierile lui Dimitrie Balica dobândesc o valoare incontestabilă. Scriitorul, un iluminist convins, a demonstrat că respiraţia literară în Basarabia venea dinspre lanţul carpatin – altă sursă nu putea să existe. Din această cauză, romanul *Polidor şi Hariti* şi *Miscelaneul*, opere create la Bălţi, pot fi considerate nişte realizări apreciabile. Ca fond, scriitorul şi omul de cultură „mai mic" a lăsat o urmă adâncă în istoria literaturii din Basarabia, dar ignorată şi uitată în anii de dominaţie colonială. De aceea, reevaluarea operei sale este un imperativ la zi şi o necesitate prioritară a culturii literare contemporane.

Note:

1. Cf. Gheorghe Platon, *Unitatea Românească. De la starea de conştiinţă la realitatea politică*. În: *Memoriile secţiei de ştiinţe istorice*, Seria IV, tomul XIV, Seria IV, tomul XIV, 1989, p. 65.
2. Pavel Gore, *Anexarea Basarabiei. Schiţă istorică*, Chişinău, 1992, p. 27.
3. *Ibidem*, p. 26.
4. *Ibidem*, p. 21.
5. Constantin Burac, *Comisul Balica şi identitatea românilor*. În: *Limba Română*, anul XII, 9-10/ 2012, p. 141. De obicei, prisaca reprezenta o fortăreaţă strategică de combatere a invaziilor tătaro-mongole şi era ridicată pe malul opus al râului în raport cu direcţia incursiunilor. Concret: în cazul r. Bahlui – pe malul drept, r. Răut – pe malul stâng.
6. Alexandru Lapedatu, *Un scriitor basarabean necunoscut. Dimitrie Balica comisul*. În: *Convorbiri literare*, XLVI, 5/ 1912, p. 121-124.
7. *Ibidem*, p. 121.
8. *Ibidem*.
9. *Ibidem*, p. 123-124.
10. Gheorghe Bogaci, *Pagini de istoriografie literară*, Chişinău, Editura Cartea Moldovenească, 1970, p. 5. Gheorghe Bogaci, ilustru critic şi istoric literar, colaborator al AŞM, criticat aspru de conducerea RSS Moldovenești, a fost obligat să emigreze în Federaţia Rusă. A predat la Universitatea din Irkutsk (Siberia), bucurându-se de apreciere. „Plec din Moldova, anunţa savantul, şi am să revin doar atunci când voi afla că Ciubotarii şi Ciobanii se vor reîntoarce la îndeletnicirile lor de bază", în: http// Leo Butnaru blogsport.md/2012/07/dialog bogaci-şi-teleuca-marturii.html.
11. Cf. Vasile Ciocanu, *Un scriitor basarabean Dimitrie Balica*. În: *Revista de lingvistică şi ştiinţe literare*, 2, 1996, p. 75-78.
12. *Ibidem*, p. 75.
13. *Ibidem*, p. 77.
14. *Ibidem*, p. 76.
15. Teo-Teodor Marşalcovschi, Maria Abramciuc, Elena Harconişa, *Manuscrise de Dimitrie Balica comisul*, Chişinău, 2013, 316 p. (*Recenzent* dr. hab. Aliona Grati; *Argument* prof. univ. dr. hab. Gh. Popa).
16. *Polidor şi Hariti. Roman istoric în patru părţi. Manuscris, nr. 4156. Biblioteca Academiei Române* (în continuare: *MSSA 4156*), frontispiciu (-4).
17. *Orășcare anecdoturi folositoare pentru junime. Manuscris, nr. 3128. Biblioteca Academiei Române* (în continuare *MSSA* 3128), Frontispiciu (-1).
18. *MSSA 4156*, f. 2.
19. *Ibidem*.

20. *MSSA 4156*, f. 2.
21. *Ibidem*.
22. *Ibidem*, f. 3.
23. *Ibidem*, f. 4.
24. *Ibidem*.
25. *Ibidem*, f. 4v.
26. *Ibidem*, f. 4.
27. *Ibidem*, f. 7.
28. *Ibidem*, ff. 12-13.
29. *Ibidem*, f. 14.
30. *Ibidem*, ff. 15-16.
31. *Ibidem*, f. 22.
32. *Ibidem*, f. 29.
33. *Ibidem*, f. 38.
34. *Ibidem*, f. 40.
35. *Ibidem*, f. 66.
36. *Ibidem*, f. 102.
37. Cf. *Ibidem*, ff. 177-205.
38. *Ibidem*, f. 196.
39. Gheorghe Popa, *Argument*. În: Teo-Teodor Marşalcovschi, Maria Abramciuc, Elena Harconişa, *op. cit*., p. 6.
40. *MSSA 3128*, f. 62.
41. *Ibidem*, f. 1
42. *Ibidem*, ff. 2, 2v, 3, 4.
43. *Ibidem*, ff. 9-10.
44. *Ibidem*, ff. 16-17.
45. *Ibidem*, ff. 20-21.
46. *Ibidem*, f.25.
47. *Ibidem*, ff. 33-38.
48. *Ibidem*, f. 44.
49. *Ibidem*, f. 47.
50. Alexandru Lapedatu, *Un scriitor basarabean necunoscut – Dimitrie Balica comisul*. În: *Un mănunchiu de cercetări istorice*, p. 121. (Ex.: Să trăiască şi prinţul domnitoriu/ Cu toţi funcţionarii buni patrioţi/ Şi de acum şi-n timpul viitoriu/ Uniţi să fim cu toţi ca nişte fraţi).
51. [N.L.], *O încercare de satiră în Bălţi (1842).* În: *Semn*, anul 2, 2011, p. 2. (N. L.– Nicolae Leahu).
52. Vasile Ciocanu, *op. cit*., p. 77.
53. *Ibidem*.
54. Originar din judeţul Vaslui, boierul Teodor Vârnav (1801–1868) se stabileşte, începând cu anul 1818, în Basarabia. Din 1840 şi până la sfârşitul vieţii sale a locuit în satul Pociumbeni, judeţul Bălţi. Prozator şi poet, el este autorul povestirii autobiografice *Istoria vieţii mele* (1845), prima carte memorialistică din literatura română, publicată în ediţie aparte la începutul secolului trecut de folcloristul Artur Gorovei.
55. Vasile Ciocanu, *op. cit*., p. 77-78.
56. *Ibidem*, p. 78.
57. [N.L.], *op. cit*., p. 2.
58. Ион Осадченко, *Литературные связи Молдавии и России в XIX в*., Кишинэу, Изд. „Литература артистикэ", 1983.

ARTA METALELOR DIN BASARABIA ÎN ANII 1812–1917: INFLUENŢE EST-EUROPENE ȘI VEST-EUROPENE

Dr. Liliana CONDRATICOVA
Institutul Patrimoniului Cultural al AȘM

Metal art in Bessarabia during 1812–1917: Eastern and Western European influences

Summary

This scientific approach has aimed substantially for emphasizing the main influence of the arts and noble metals, extended in Bessarabia during 1812–1917. On the base of archival materials and museum collections with the field data, the author concluded that in Bessarabia there were the certain influences in the sphere of creation jewelry, making and sale church utensils focused upon several important compartments such as political authorities and normative acts of the Russian Empire in this field, the work of local and foreign craftsmen, trade of the objects, made in the workshops of Moscow, Odessa, Polish cities (at the factories „Norblin" and „Fraget") in some salons of Chishinau and others.

Arta metalelor nobile şi comune din Basarabia a parcurs o cale lungă de evoluţie şi afirmare, aflându-se la interferenţa mai multor culturi. Dezvoltarea domeniului a fost influenţată de actele normative din Imperiul Rus, implementate după 1812 în Basarabia, care au reglementat activitatea argintarilor şi funcţionarea atelierelor, marcarea obiectelor, evaluarea fineţii metalului etc. Un rol aparte revine lucrărilor argintarilor polonezi, ruşi, ucraineni, bulgari, ajunse pe calea comerţului, schimbului sau ca parte componentă a zestrei matrimoniale, Basarabia devenind un mediu care a acumulat mai multe tendinţe artistice venite pe diferite filiere.

Vom aduce doar câteva exemple pentru a scoate în evidenţă interferenţele culturale şi influenţele est-europene şi vest-europene. Se ştie că autorităţile laice şi bisericeşti din Basarabia comandau la argintarii din străinătate obiecte preţioase, confirmând aserţiunea că evoluţia artei metalului era strâns legată de fastul şi cerinţele administraţiei, aristocraţiei şi a bisericii. Articolele de factură poloneză şi-au găsit o largă răspândire în ţările europene, ajungând şi în Basarabia. Aşadar, la hotarul secolelor XIX–XX primarul oraşului Chişinău, Carol Schmidt, a comandat în atelierele poloneze un set de veselă de argint (şase cuţite şi şase furculiţe), care avea gravată pe mâner stema Basarabiei, actualmente păstrat în colecţia Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei (MNIM) [1]. În acest context, subliniem că în oraşele poloneze arta metalelor se dezvolta în conformitate cu tradiţiile şi stilul orfevrăriei europene. În mare parte, aici au lucrat meşteri din centre europene de renume (Augsburg, Amsterdam,

Nürnberg). Participând activ în viaţa oraşelor poloneze şi absorbind tradiţiile locale, ei creau piese diferite de cele ieşite din atelierele est-europene. Produs al creaţiei orfevrilor polonezi, aceste articole fac parte actualmente din mai multe colecţii muzeale din ţările europene şi din spaţiul post-sovietic. Ele ocupă un loc distinct, fiind prezentate în cadrul expoziţiei argintăriei poloneze din secolul al XVII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea din colecţiile Ermitajului [2], colecţia de argintărie artistică din Europa de Est din secolele XV–XX din custodia Muzeului Podoabelor Istorice din Kiev şi a Muzeului de Istorie a Ucrainei [3]. Şi printre argintăriile din custodia MNIM pot fi văzute numeroase piese lucrate de artiştii polonezi. În cadrul expoziţiei „Biserica catolică din Republica Moldova. Istorie, spiritualitate, artă" (MNIM, 2003), cu ocazia oficierii celor zece ani de la instituirea primei structuri bisericeşti romano-catolice în Republica Moldova, au fost expuse piese ce ţin de credinţa catolică, produs al atelierelor din Polonia, Austria ş.a. [4]. Cele mai uzuale piese de factură poloneză, atestate în spaţiul nostru, sunt sfeşnicele şi vasele de cult, produse în spiritul artistic al epocii la fabrici de metal din Varşovia, expuse în cadrul expoziţiei „Argintăria în ambientul laic şi liturgic (secolele XVIII–XX)", vernisată la MNIM (Chişinău, 17 iunie 2013) [5].

Menţionăm că articolele fabricilor varşoviene de confecţionare a pieselor de orfevrărie laică şi de cult „Fraget" şi „Norblin & K" erau înalt apreciate şi de mare căutare în Imperiul Rus, inclusiv în Ucraina şi Basarabia. Numeroase sfeşnice, veselă de argint ş.a. au fost depistate în bisericile moldoveneşti şi în colecţiile muzeale (MNIM, Centrul de Cultură Iudaică „Kedem" din or. Chişinău), saloane de anticariat şi colecţii private. Sfeşnicele produse la fabrica „Norblin" au fost în egală măsură atestate la bisericile ortodoxe şi sinagogile basarabene din Tiraspol, Soroca, Orhei (în calitate de sfeşnice-pereche), dar şi în decorul interior al caselor de locuit şi conacelor boiereşti (Casa-Muzeu Al. Donici din satul Donici, raionul Orhei). Din aceste considerente, articolele de orfevrărie produse de aurarii şi argintarii din oraşele poloneze prezintă un interes aparte pentru studiul evoluţiei prelucrării artistice a metalului din ţările europene, inclusiv spaţiul românesc.

Pentru Basarabia vom menţiona şi interferenţele moldo-bulgare în domeniul artei metalelor, fiind semnalați mai mulţi argintari de origine bulgară: Marc Ivanov, care avea un atelier la domiciliu; fierari, membri ai Atelierului de argintărie şi ceasornicărie, instituit la mijlocul secolului al XIX-lea (Savva Tverdohleb, Dmitri Todorov, Dimitri Doncev, Ivan Hristoforov, Nastasii Russov, Ivan Stolnicov, Stepan Ivanov Stoianov ş.a.) [6]. Prezenţa meşterilor de etnie bulgară, care au activat în prima jumătate a secolului al XIX-lea în Chişinău, vorbeşte despre o conlucrare între meşterii care lucrau artistic metalele nobile şi comune, dar şi între specialişti de diferită etnie: evrei, romi/ţigani, bulgari, ultimii excelând mai ales în domeniul feroneriei. La hotarul secolelor XIX–XX, în Chişinău au funcţionat saloanele-ateliere de obiecte bisericeşti, ce aparţineau proprietarilor de origine bulgară: David Cara-Stoianov, care avea un salon pe str. Haralampie nr. 53, şi unde erau comercializate diverse obiecte de cult, clopote, veşminte produse în atelierele şi fabricile ruse (Finleandski ş.a.). Un alt meşter de etnie bulgară Stepan Serbov (cunoscut în mai multe publicaţii ca Ştefan

Sârbu) a lăsat o amprentă deosebită asupra imaginii actuale a centrului istoric al oraşului Chişinău. Anume la turnătoria de fontă a lui Serbov (care în diferite perioade a fost arendată de M. I. Gotlib şi A. Zingher) au fost turnate scările şi treptele mai multor clădiri emblematice chişinăuiene: scara de fontă din interiorul Muzeului Oraşului Chişinău – fostul Castel de Apă; scara elicoidală din interiorul MNEIN (str. M. Kogălniceanu nr. 82A); sediul Policlinicii stomatologice pentru copii (str. V. Pârcălab 17), pe timpuri, Camera Gubernială de Revizie (Curtea de Conturi a Basarabiei); vila Mimi din Chişinău (S. Lazo nr. 7 colţ cu str. Bucureşti, nr. 106 A), astăzi sediul Spitalului Clinic Municipal pentru Copii nr. 1; sediul Căilor ferate din Moldova (str. Vlaicu Pârcălab, nr. 46); spitalul de boli infecţioase „T. Ciorbă" (bd. Ştefan cel Mare şi Sfânt, nr. 163); scara festivă de fontă cu baluştri din blocul administrativ al Universităţii Tehnice a Moldovei, bd. Ştefan cel Mare şi Sfânt, 168); scara şi treptele de fontă din incinta Şcolii Agricole din satul Cucuruzenii Vechi, raionul Orhei (fondată în anul 1893); biserica din satul Ruseştii Noi, raionul Ialoveni; gurile de vizitare (trape), care se mai pot vedea în partea istorică a Chişinăului ş.a.

O serie de piese de orfevrărie lucrate în atelierele ruse fac parte astăzi din colecţiile muzeale din Chişinău: bombonieră, secolul al XIX-lea, Moscova, argint titlu 84, turnare [7]; degetar, argint titlu 875, începutul secolului al XX-lea, atelier moscovit [8]; solniţă, argint titlu 84, secolul al XIX-lea [9] şi vas pentru icre, 1853, argint titlu 84 [10] (piese ce au aparţinut uneia dintre primele telefoniste din or. Chişinău Antonina Claduhina); linguriţă de ceai cu monograma avocatului Eugenia Cruşevan, Rusia, 1910, argint titlu 84, turnare [11] ş.a. Vom menţiona şi unele articole produse în atelierele cehe – o bombonieră cu capac metalic, sfârşitul secolului al XIX-lea [12], ucrainene – linguriţe de ceai, Odesa, începutul secolului al XX-lea, argint titlul 84 [13] sau germane – cuţit pentru peşte, sfârşitul secolului al XIX-lea, argint, titlu 800, turnare, gravare, aurire [14].

Pornind de la cele menţionate, în demersul nostru vom reflecta asupra unor aspecte legate de influenţa europeană în domeniu, şi anume impactul legislaţiei în domeniu şi activitatea argintarilor autohtoni şi străini în Basarabia. Astfel, în perioada 1812–1917, arta metalelor din Basarabia se dezvolta în conformitate cu actele normative în domeniul prelucrării artistice a metalului, adoptate în Imperiul Rus, care au avut un impact special asupra orfevrăriei şi feroneriei autohtone. În contextul racordării la legislaţia imperială, în anul 1817, în teritoriul din stânga Prutului au fost aplicate actele normative ruse. În cazul activităţii meşteşugarilor erau adoptate „Regulamentul meşteşugarilor din 1785" şi „Statutul meşteşugăresc din 1799" din Rusia, cercetătorii demonstrând că deosebiri esenţiale între statutul breslelor din Principatul Moldovei şi din guberniile interne ruse nu erau [15]. După 1817, sistemul de breaslă din Basarabia a fost reglementat, a fost păstrată taxa de înscriere pentru a trece în categoria de meşter, calfă şi ucenic. Instituirea breslelor în Basarabia avea loc la adunarea meşteşugarilor de aceeaşi specialitate, unde era adoptat statutul breslei şi ales starostele. Confirmarea oficială a breslelor meşteşugăreşti în oraşul Chişinău a avut loc la prima şedinţă a Dumei orăşeneşti din 2 august 1817, unde a fost audiată dispoziţia Departamentului întâi al Guvernului Regional privind crearea breslelor meşteşugăreşti şi

confirmarea listei breslelor. La Chişinău au fost înregistrate nouă bresle meşteşugăreşti, printre care cea a aurarilor şi argintarilor [16]. Regulamentul organizării administrative a regiunii Basarabia (29 aprilie 1818) a certificat formarea cârmuirii de breaslă în oraşele din Basarabia, care urma să activeze în baza legislaţiei ruse. În anul 1819 a fost instituit consiliul (sfatul obştesc) de breaslă din Chişinău [17]. Conform regulamentului rus privind meseriile şi industria, în primele decenii ale secolului al XIX-lea în Basarabia funcţiona Departamentul Meseriilor (Remeslennaia uprava) – instituţie specializată, care avea scopul de a asocia toţi meseriaşii din nouă ateliere sub un organ administrativ unic, denumit primărie (uprava). Atelierele se subordonau Departamentului Meseriilor în frunte cu un burgomistr, ales prin vot secret de membrii atelierelor care funcţionau în oraş şi confirmat de Duma Orăşenească [18].

Un alt domeniu, unde şi-a găsit reflectare legislaţia rusă, a fost orfevrăria bisericească. În sprijinul aserţiunii noastre privind fabricarea în Basarabia în perioada 1812–1917 a podoabelor de cult conform prevederilor stricte ale legislaţiei ruse vine dosarul de arhivă datat în anul 1827, în care fusese stipulat că fabricarea podoabelor de cult se va efectua doar de persoane anumite, adică meşteri specializaţi în domeniu, fiind emisă şi interdicţia confecţionării podoabelor bisericeşti din argint cu titlu mai jos de 84 zolotnik [19]. Ca urmare a deciziei sinodale din 1827, rezultată din ordinul emis de împăratul rus Nicolai I către arhiepiscopul de Chişinău şi Hotin, ÎPS Dimitrie (Sulima) şi completările Ministerului Finanţelor în întreg spaţiu al Imperiului Rus, inclusiv Basarabia, se interzicea categoric fabricarea podoabelor de cult de către persoane străine. Conform documentelor oficiale imperiale, Direcţia Economică a Casei Arhiereşti din Chişinău emite la 7 septembrie 1827 un ordin semnat de egumenul Onisifor, cu privire la interzicerea fabricării de către străini a aliajelor metalice folosite pentru confecţionarea podoabelor bisericeşti cu titlul mai jos de cel stabilit (84 zolotnici) fără motive temeinice. Monopolul asupra executării pieselor de cult fusese legiferat de actele normative ale Imperiului Rus şi de ordine sinodale, fiind interzisă procurarea şi fabricarea pieselor de cult de persoanele care nu erau abilitate cu aceste drepturi.

Un alt aspect important, care necesită reflectare, este activitatea argintarilor străini în Basarabia. Astfel, la început de secol XIX, în ţară au activat argintari veniţi din regiunile limitrofe, care au adus cu sine unele idei şi tendinţe artistice, transpuse în arta metalului. În anii 1819–1821, la Chişinău au fost documentaţi 46 de aurari şi argintari, supuşi ai Imperiului Austriac, şi un meşter supus al Sublimei Porţi (Vasili Mihailov Argintar) [20]. Astfel, au fost trecuţi pe listă 47 de meşteşugari care profesau arta metalului din numărul total de 258 de meşteri [21]. În lista supuşilor austrieci îi găsim pe aurarii Manus Moldar, Moise Flem, Mirkus Vekner, Pinkil Monmezel, Gherm Ber, Ninii Novac, Solomon Bant, Carl Piţtner, argintarii Dimitri Bonza şi Stepan Bonza, Andrei Pâlcicov ş.a.

Un loc aparte în acest context revine şi meşteşugarilor germani. Se ştie că la început de secol XIX, în intenţia de a crea o zonă de contrast economic în sud-estul Imperiului Rus, sudul Basarabiei a fost colonizat cu populaţie germană, bulgară, găgăuză, elveţiană. Unii dintre ei au deschis ateliere şi turnătorii. Potrivit specialiştilor,

fiecare atelier includea un meşter cu 1-2 ucenici [22]. O turnătorie de fier aparţinea întreprinzătorilor germani Hobbacher, Layher, Würch şi Jundt, deschisă în anul 1884 în colonia Sărata şi extinsă într-un mic atelier. Obiectele de fier produse în cadrul atelierului erau solicitate în Basarabia şi gubernia Herson, tot aici exista şi o mică uzină de turnare a fontei. La începutul secolului al XX-lea aici lucrau 120 de muncitori, numărul lor ridicându-se către 1913 la 150.

Şi la Iaşi, la începutul secolului al XIX-lea, meseria de argintar şi giuvaiergiu era practicată, de regulă, de evrei, de supuşi austrieci, sudiţi ruşi, francezi, demonstrând astfel un areal geografic destul de larg, fapt ce a creat un mixaj al tendinţelor în lucrarea metalelor nobile şi comune, dar şi portul bijuteriilor. Aserţiunea noastră cu privire la interferenţa culturilor şi impactul meşterilor din alte regiuni asupra evoluţiei artei metalului în Basarabia este fundamentată pe faptul că fiecare meşter, stabilit în Ţara Moldovei de ceva timp, păstrase portul din ţara sa de origine, având „(...) port leşesc, nemţesc, franţuzesc sau jidovesc (...)", influenţând într-o anumită măsură portul vestimentar al localnicilor şi unele tendinţe în materie de podoabe şi accesorii. În această ordine de idei, printre giuvaiergii îl nominalizăm pe evreul Iţic Rubinştain, născut la Brod, în Halicia, având vârsta de 35 de ani [23]. Tot de acelaşi port „jidovesc" era giuvaiergiul Avram Goldu, născut la Cauş, Halicia, stabilit de 15 ani în Moldova [24]. Giuvaiergiul Idil Iuviler (al cărui nume indică mai mult o schimonosire a termenului rus iuvelir), născut la Temniţa, în vârstă de 47 de ani, fusese stabilit în Moldova de 17 ani [25]. La Iaşi au activat şi giuvaiergii originari din Franţa – Alexandru Jofrou, născut în Vunzeer, catolic, de 30 de ani, venit în Moldova de nouă ani, avea port nemţesc [26]. Giuvaiergiul francez Mateas Picard, născut la Leon, catolic, în vârstă de 38 de ani, avea port nemţesc, s-a stabilit la Iaşi doar de trei luni [27]. O specializare aparte era „făcător de cercei", în listă fiind inclus un evreu născut în Varşovia, Leizar Meiar sân Feibes ot Bot(o)ş(ani). Avea 25 de ani şi era stabilit în Moldova de 18 ani [28]. Negoţul „cu inele şi cercei" era practicat de evreul Faibel Heinig, născut la Reşov, Halicia, în vârstă de 37 de ani, avea port evreiesc, venit la Iaşi de 17 ani [29]. Au fost documentaţi şi meşteri originari din stânga Nistrului, stabiliţi cu traiul şi meseria la Iaşi: evreul ceasornicar Maneş Hainovici, născut la Dubăsari, în vârstă de 45 de ani. Supus rus, era aşezat la Iaşi de 24 de ani (adică prin 1800) [30].

Analizând situaţia în domeniul artei metalului în primele decenii ale secolului al XIX-lea, constatăm că creşterea numărului meşterilor care practicau argintăria şi aurăria era datorată politicii de protecţionism a statului, privilegiilor acordate, condiţiilor de lucru şi de realizare a pieselor confecţionate. Pe de altă parte, numărul celor care au profesat aurăria şi argintăria se afla în strictă interdependenţă cu cerinţele comanditarilor, situaţia social-politică şi economică din regiune, cu posibilităţile materiale de a comanda şi de a procura o anumită bijuterie sau ctitorirea unei piese de cult.

Constatăm că numărul mare de meşteri, care lucrau metalele nobile şi comune, a permis oficializarea juridică a activităţii corporaţiei argintarilor şi aurarilor din Basarabia. Preponderenţa numerică a argintarilor de origine iudaică asupra numărului meşterilor moldoveni este evidentă pe parcursul secolului al XIX-lea. Aceste procese au avut un impact deosebit asupra orfevrăriei din Basarabia, meşterii invitaţi la lucru

venind cu modele noi, creaţii inspirate din orfevrăria est-europeană şi vest-europeană. În majoritatea cazurilor vorbim de supuşi ai Imperiului Austriac [31] sau specialişti veniţi din Podolia, evrei de naţionalitate (argintarul Leiba Berg din oraşul Uman). Cazul argintarului evreu Leiba Berg este unul sugestiv în această ordine de idei. Astfel, în conformitate cu acordul nr. 1767, încheiat la 20 iulie 1815 între Dicasteria de Chişinău şi cetăţeanul din oraşul ucrainean Uman, Leiba Iţcovici Berg, ultimul urma să confecţioneze, potrivit modelului stabilit, potirul cu vasele necesare oficierii serviciului divin: discos, linguriţă, steluţă, copie, icoane [32]. Pentru executarea acestei comenzi meşterul a prezentat o recipisă, în care specifica că va face potirul cu toate piesele de cult necesare pentru bisericile din Eparhia Chişinăului, „atâtea câte vor fi solicitate" [33]. Toate odoarele urmau să fie făcute din tombac, argintate, iar unele detalii chiar şi aurite. Argintarul solicita ca după executarea acestor piese, niciun meşter în afară de el să nu îndeplinească asemenea comenzi pentru Dicasteria din Chişinău. În aşa mod, se instituia monopolul pentru executarea vaselor sfinte, iar prerogativa îndeplinirii comenzilor revenea argintarului Leiba Berg [34].

La început de secol XIX, în dese cazuri, se apela şi la meşterii ieşeni. Astfel, din raportul protopopului ţinutului Hotin, prot. Dimitrie, aflăm că în anul 1812, chivotele din bisericile ţinutului erau aduse din Iaşi, făcute de meşterii de acolo, iar unele au ajuns să fie stricate [35]. S-a decis căutarea unui meşter care putea executa asemenea piese, de a se înţelege cu el câte piese poate confecţiona, în cât timp şi la ce preţ, informaţia solicitată fiind transmisă prot. Dimitrie, care urma să repartizeze chivotele făcute în bisericile care aveau necesitate.

Potrivit raportului guvernatorului general al Novorosiei şi Basarabiei din 19 aprilie 1850, adresat ministrului de Finanţe, întocmit pe baza datelor statistice puse la dispoziţie de Consiliul de breaslă din Chişinău, s-a stabilit că din rândul mic-burghezilor din Chişinău au fost formate zece bresle [36]. O pondere deosebită revine corespondenţei, întreţinute între anii 1854 şi 1858 de Duma Orăşenească cu Departamentul Orăşenesc al Meseriilor din Rusia cu privire la crearea în Chişinău a unui atelier de fabricare a obiectelor de argint şi delimitarea lui de alte ateliere [37]. Ca finalitate, Departamentul Meseriilor a instituit în Chişinău atelierul de argintărie, aurărie şi ceasornicărie.

În contextul analizei impactului artei decorative din spaţiul european asupra artei metalului din Basarabia, este sugestiv şi cazul bijutierului evreu David Zelmanovici Bein [38]. Aflăm că certificatul de profesionalism cu nr. 2578 a fost eliberat pe numele lui David Bein la 5 decembrie 1912 de asociaţia meşteşugărească din Chişinău. Pentru a obţine permisul de şedere în or. Riga a lui David Bein, a fost solicitată examinarea corectitudinii eliberării unui asemenea certificat. Procedura în cauză includea: 1) termenele de încercare şi examenul de măiestrie pentru obţinerea unei categorii de profesionalism; 2) dacă au fost urmate întocmai toate prevederile normative în timpul examenului de profesionalism şi eliberarea certificatului corespunzător.

Investigaţiile întreprinse în anul 1913 şi discuţiile cu starostele atelierului de bijuterie Trofim Ivanovici Mitto au demonstrat că David Bein locuia în permanenţă în or. Berdicev, Ucraina, şi nu se ştia cu certitudine când s-a stabilit cu traiul în Chişinău. În conformitate cu raportul conducerii atelierului de giuvaiergerie din Chişinău, s-a

precizat că meşterii atelierului, în asociere cu experţii, au stabilit statutul de bijutier pentru David Bein, originar din gubernia Volîn. Conform regulamentului, acest certificat îi oferea posibilitatea de a deschide un atelier propriu de giuvaiergerie, de a poseda utilajul şi instrumentarul necesar pentru sine şi încă doi ucenici. După obţinerea certificatului, David Bein nu a mai practicat meseria în Chişinău, nici nu era stabilit aici cu domiciliul, venind la Chişinău în exclusivitate pentru a obţine documentul. În 1913, David Bein deţinea un certificat de profesionalism temporar, eliberat la 28 iulie 1911 de atelierul din or. Berdicev, Ucraina, semnat de şeful atelierului de giuvaiergerie, un oarecare N. Jukovski, privind activitatea sa în calitate de bijutier cu dreptul de a întreţine un atelier cu ucenici. Conform art. 467, vol. XI, partea a 2-a al Codului Industrial, după obţinerea certificatului temporar el era obligat, timp de o lună, să deschidă un atelier de giuvaiergerie şi să angajeze în serviciu cel puţin un ucenic.

În aşa fel, concluziile noastre ţin de câteva prevederi normative privind activitatea meşteşugarilor în spaţiul Basarabiei în conformitate cu actele normative ale Imperiului Rus. Activitatea aurarilor, argintarilor şi bijutierilor se efectua în conformitate cu prevederile art. 388, 402, 414, 415 şi 419 ale Codului Industrial, vol. XI, partea a 2-a, ediţia anului 1887, valabil pentru Basarabia anexată la Rusia în perioada 1812–1917. Suplimentar, funcţionau art. 387, 415, 465 şi 467, vol. XI, partea a 2-a ale Codului Industrial din anul 1893, care prevedeau ca după termenele de încercare şi eliberarea atestatului temporar, erau obligatorii deschiderea unui atelier propriu cu lucrători angajaţi. Atestatele privind profesionalismul şi titlul de meşter bijutier se eliberau în temeiul ucazului nr. 7795 al Sinodului din 5 septembrie 1903 [39].

Pornind de la faptul că D. Bein deţinea un certificat temporar, eliberat de atelierul de giuvaiergerie din or. Berdicev, presupunem că argintarul nu putea obţine atestatul de profesionalism în or. Berdicev din cauza unui eventual conflict de interese sau a unor posibile pretenţii din partea experţilor din Berdicev, legate, nu în ultimul rând, de concurenţa pentru clientelă. Din aceste considerente, a apelat la atelierul din Chişinău, unde şi i-a fost eliberat certificatul de profesionalism. Întrucât după obţinerea certificatului în cauză D. Bein se stabileşte cu traiul în or. Riga, eliberarea atestatului în atelierul din Chişinău nu lăsa loc pentru concurenţă cu meşterii localnici, de unde şi posibilitatea obţinerii la Chişinău a acestui certificat.

Un loc aparte în cercetarea noastră revine aplicării marcajului obiectelor din metale nobile, procedura efectuată la Camera de Marcare din oraşul ucrainean Odesa, de asemenea, în conformitate cu actele normative ale Imperiului ţarist. Una dintre condiţiile principale privind activitatea argintarilor şi aurarilor în Basarabia a fost deschiderea la Chişinău a Biroului de Aplicare a Titlului şi de Marcare. Potrivit documentelor, în perioada 1847–1848 doar în oraşul Bolgrad activau 12 meşteri care lucrau aurul şi argintul, fiind cunoscut numele lui Marc Ivanov, care a executat piese de argint în afara Camerei Regionale de Marcare din Odesa. Încă doi argintari din Chişinău – Matvei Glimboţki şi Johan Heftphal, au depus cerere pentru deschiderea Biroului la Chişinău, motivând că până la Odesa este drum lung, trebuie de traversat vama, fapt ce nu-şi putea permite fiecare meşter din Basarabia [40]. Conform hotărârii nr. 1658 din 22 septembrie 1847 a Departamentului Afacerilor Miniere al Rusiei, cu

întreţinerea vistieriei locale, în Chişinău a fost deschisă o Cameră de Aplicare a Titlului şi de Marcare de categoria a II-a, filiala Biroului respectiv din Odesa. În funcţia de inspector principal fusese desemnat Bokov, un specialist de clasa 1, fost lucrător al Camerei Regionale de Marcare din or. Vologda, Rusia [41]. Presupunem că Camera de Marcare din Chişinău a funcţionat în permanenţă, cel puţin până în anii '70–'80 ai secolului al XIX-lea, perioada activităţii atelierului de argintărie de la Orhei. Potrivit solicitărilor Departamentului Afacerilor Miniere al Rusiei, în atribuțiile inspectorului principal intra verificarea fineţii metalului, aplicarea titlului pieselor executate de aurarii, argintarii şi bijutierii din Basarabia. Aplicarea marcajului respectiv se efectua în conformitate cu pct. 3 al art. 573 al Codului de Legi din anul 1842, vol. XI al Statutului Meseriaşilor, potrivit căruia comercianţii care duc negoţul cu obiecte de aur, argint, platină, lingouri şi alte tipuri de obiecte de metal sunt obligaţi să respecte cu stricteţe prevederile privind verificarea fineţii metalului şi aplicarea mărcii respective asupra metalelor nobile [42].

Conform regulamentului, la conducerea Camerelor de Marcare erau numiţi specialişti nu mai jos de clasa a 7-a, iar pentru expertizarea aurului – nu mai jos de clasa a 9-a [43]. Luând în considerare repartizarea pe clase şi categorii a specialiştilor în domeniul marcării metalelor nobile din Imperiul Rus şi că expertul Bokov de la Camera de Marcare din Chişinău era de clasa 1, deducem că la Chişinău, în calitate de specialist în metale nobile, a fost delegat un expert de cea mai înaltă categorie profesionistă, fapt ce demonstrează interesul autorităţilor în deschiderea şi activitatea Camerei de marcare din Basarabia.

Pe baza poansoanelor aplicate, au fost identificate numele argintarilor care au lucrat obiecte din metale nobile în cadrul atelierului din Orhei (documentat pe baza literaturii de specialitate [44] şi a pieselor din patrimoniul MNIM [45]) şi numele celor care au evaluat obiectele: „КС" – identificat cu argintarul Sergheev Klim Pavlov, activ în perioada 1868–1873, a lucrat până la lichidarea Biroului de marcare de la Chişinău, în anul 1873; „ДТ" – identificat cu Tiunov Dmitri Prokofievici, care activase la Biroul de aplicare a titlului de la Chişinău din anul 1853 [46]. Între anii 1854 și 1855, pentru toate atelierele, inclusiv cel al fierarilor, aurarilor şi argintarilor, au fost elaborate însemnele meşteşugăreşti, în care se înscrie şi simbolul stejarului pentru atelierul de la Orhei. Constatăm că piesele de metal, lucrate la atelierul de la Orhei, erau supuse marcării la Biroul de aplicare a titlului de la Chişinău, care aplica poansonul ce reprezenta stema oraşului Orhei. Oraşul Chişinău nu avea stemă proprie, pe când oraşul Orhei a adoptat încă la 2 aprilie 1826 o stemă care semnifica abundenţa şi bogăţia ţinutului în codri, păduri, reprezentate de stejarul pe un fundal azuriu. Biroul de marcare din Chişinău, mai mult ca probabil, folosea în procesul de lucru stema oraşului Orhei – stejarul.

În anul 1861, ţarul rus Alexandr al II-lea aprobase Statutul Camerei de Supraveghere a Marcării, fiind determinate titlurile speciale pentru obiectele din aur şi argint, introduse titluri noi pentru argintul placat, pentru aliajele de aur şi argint, sudura de lipitură. De asemenea, au fost instituite 53 de Camere de marcare în toate guberniile şi oraşele mari. După aprobarea noului Statut (1896), expertizarea obiectelor din

metale nobile a trecut sub administrarea Departamentului Comerţului şi Manufacturilor din cadrul Ministerului Finanţelor. Controlul Camerelor de marcare din oraşe fusese subordonat specialiştilor de nivel gubernial, cele mai importante fiind amplasate în Petersburg, Moscova, Varşovia, Odesa, Riga ş.a. Biroul din Kiev deservea argintarii şi aurarii din guberniile Kiev, Harkov, Poltava, Kremenciug, Berdicev [47], iar cel din Odesa – inclusiv şi meşterii care activau în oraşele basarabene.

Noile marcări ale titlului, valabile şi pentru Basarabia, au fost introduse în Rusia la 1 ianuarie 1899, după care au urmat „Reguli speciale de marcare a articolelor de aur şi argint", promulgate în anii 1908 şi 1927. Materialul documentar analizat permite să constatăm că până în anul 1917 articolele realizate pe teritoriul Basarabiei erau supuse aprecierii şi marcării la Odesa, unde se afla „Direcţia supravegherii marcării din or. Odesa" şi de Probirerul gubernial din Ekaterinoslavl, având şi marca de control legiferată – litera greacă „c" [48].

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, graţie publicităţii din paginile unor ediţii periodice basarabene, aflăm că în saloanele de giuvaiergerie din Chişinău erau comercializate piese de producţie autohtonă şi cele importate, demonstrându-se unele influenţe în materie de port şi tendinţe artistice. De exemplu, în anul 1867, în salonul Casei Arhiereşti din Chişinău se propuneau mai multe cărţi, printre care şi ediţiile ruse: *Ceasoslov* în ferecătură de aur, *Psaltire* cu ferecătură de aur, *Triodul* ferecat în aur ş.a. Cărţile moldoveneşti – *Evanghelie* şi *Tipicon*, *Octoih*, *Ceasoslov* ş.a. prezintă doar lucrări cu copertă de piele [49].

Spotul publicitar al omului de afaceri P. Krasilşcik anunţa, în anul 1874, în paginile „Buletinului Gubernial al Basarabiei", că a adus marfă nouă – diverse articole de giuvaiergerie din aur, argint, cu diamante, atât pentru doamne cât şi pentru domni [50]. Faptul că însuşi P. Krasilşcik sublinia că publicul, precum şi în vremurile precedente, va fi receptiv la ultimele noutăţi din lumea modei, indică asupra funcţionării prezentului salon cu mult înainte de data anunţului şi formarea deja a unei clientele stabile. Pentru prima dată salonul lui Krasilşcik este menţionat încă în anul 1862, într-o lucrare enciclopedică ce reflectă situaţia din toate domeniile în Basarabia [51]. Existenţa unor asemenea saloane de procurare a obiectelor din metale nobile şi de confecţionare, reparaţie a articolelor, demonstrează prezenţa la Chişinău a unor reprezentanţi ai elitei locale, care tindeau să procure articole preţioase, în vogă, importate din diferite centre cu tradiţii în domeniul orfevrăriei.

Potrivit spotului publicitar de la începutul secolului al XX-lea, în atelierul ce aparţinea lui D. E Spânulov deschis încă în anul 1879 (or. Chişinău, str. Alexandrovskaia, Casa Administraţiei oraşului) se propuneau clopote turnate la uzina lui P. Oloveanişnikov din or. Iaroslavl şi uzina lui Finleandski din or. Moscova (Rusia) [52]; seturi de cuţite produse la fabricile lui Zavialov [53] şi Kondratov [54], veselă de alpaca, rechizite de birou din bronz ş.a. Clopotele erau comercializate la Chişinău şi prin intermediul magazinului de piese bisericeşti ce aparţinea lui David Cara-Stoianov, fondat în anul 1885 [55]. În aşa fel, putem discuta pe marginea unui schimb activ între saloane şi negustori, care propuneau în Basarabia odoare bisericeşti, veselă de argint și alte obiecte din metale nobile şi comune.

În paginile publicaţiilor periodice din Basarabia şi-au găsit reflectare şi unele spoturi publicitare cu privire la activitatea saloanelor de piese de cult din regiunile limitrofe. Aflăm că în anul 1896, salonul de obiecte bisericeşti şi militare, aparţinând unei odesite E.E. Hakalovskaia, era amplasat la Odesa, pe renumita stradă Deribasovskaia nr. 21. Pentru clienţii din oraşele basarabene se propuneau cruci pentru preoţi, recomandate de Sfântul Sinod, de argint, la un preţ de 20, 22 şi 25 de ruble [56]. La un preţ moderat erau comercializate ferecături de argint, alte piese bisericeşti. Spotul publicitar reconfirmă relaţiile comerciale şi culturale între Odesa şi oraşele basarabene, inclusiv posibilitatea de a procura şi de a comanda piese bisericeşti, vase de argint şi articole de bijuterii la meşterii din Odesa.

De asemenea, erau propuse pentru bisericile basarabene piesele de cult, executate în cadrul atelierului de artă al lui Iv.Iv. Zotov din oraşul Cernigov, Rusia [57]. Aici se comercializau icoane de metal, forjate, cu ferecătură, decorate cu elemente emailate, cu şi fără aurire, având preţuri aparte pentru icoane de diferite dimensiuni. Un aspect interesant este deschiderea atelierului din Cernigov faţă de cler, adică posibilitatea restituirii icoanei în cazul dacă nu se încadra în biserică sau nu corespundea unor canoane anumite.

Cât priveşte Ucraina limitrofă, vom indica câteva turnătorii din gubernia Podolia, de unde la început de secol XX au fost aduse clopote, inclusiv şi pentru bisericile basarabene. Menţionăm că în anul 1859, în gubernia Podolia, din numărul total de 665 de uzine şi fabrici, funcţionau două turnătorii cu 12 lucrători şi patru uzine de cupru cu 37 de lucrători [58]. La finele secolului al XIX-lea, în or. Balta exista o turnătorie de fontă [59], o altă turnătorie a fost atestată în anul 1896 în orăşelul Gaisin. În secolele XIX–XX, în or. Nemirov existau patru turnătorii de clopote (de unde erau aduse clopote pentru bisericile din Basarabia). Biserica cu hramul Sf. Aleksei, Mitropolitul Moscovei din satul Alexeevca, Edineţ a fost sfinţită în anul 1910. În 1914, sătenii au procurat pentru biserică patru clopote de diferite dimensiuni. Clopotul cel mai mare are inscripţionat în rusă „Acest clopot este turnat la uzina Anei I. Skopinskaia, 1914, or. Nemirov, Podolia" [60]. Şi la Tighina (Bender), la clopotniţa Catedralei Schimbarea la Faţă cu hramurile Adormirea şi Sf. Nicolae (construită în anul 1832 după proiectul arhimandritului Ioanichie), în anul 1911 a fost ridicat clopotul cel mare, având o greutate de 3 tone, turnat la uzina lui F. I. Skopinski din Nemirov [61].

În finalul demersului ştiinţific, vom menţiona că argintarii, stabiliţi pentru o perioadă în Basarabia şi care au realizat la comanda persoanelor laice sau a bisericii diferite obiecte din metale nobile, au adus cu sine idei noi şi tendinţe artistice specifice regiunii de unde au venit (Podolia, Odesa, Imperiul Austro-Ungar), influenţând dezvoltarea artei metalului. Astfel, legăturile dintre bulgarii din Basarabia şi cei din Bulgaria au condiţionat formarea unui mediu favorabil dezvoltării feroneriei, pătrunderii reciproce de elemente specifice din portul accesoriilor, podoabelor, influenţei la capitolul tendinţe artistice. O situaţie de aceeaşi natură atestăm şi în cazul interferenţelor artistice moldo-ruse şi moldo-ucrainene, podoabele produse în atelierele din Odesa, Moscova sau Sankt Petersburg, ajungând în Basarabia, multe dintre ele păstrându-se astăzi în custodia muzeelor din ţară. Nu poate fi contestat nici impactul

pieselor de orfevrărie laică şi de cult executate de argintarii din diferite oraşe poloneze, ateliere ruse sau ucrainene, care şi-au găsit în Basarabia o largă întrebuinţare. Procesele de migrare a meşterilor dintr-o regiune în alta au avut un impact special asupra evoluţiei artei metalelor din Basarabia. Argintarii invitaţi aduceau modele noi, preluând unele motive ornamentale, detalii şi forme inspirate din arta metalelor est-europeană şi vest-europeană. În concluzie vom sublinia că arta metalului din Basarabia în anii 1812–1917 a concentrat în sine mai multe tendinţe şi influenţe, s-au suprapus pe principiile tradiţionale ale domeniului, existent în acest teritoriu cu mult înainte de oficializarea juridică a breslei în anul 1817. La capitolul cadrul normativ, un impact aparte a avut legislaţia rusă, reglementându-se activitatea atelierelor şi argintarilor. Astfel, au fost interzise confecţionarea odoarelor bisericeşti de persoane neautorizate, s-a interzis folosirea argintului mai jos de titlu 84, au fost scoase din uz piese din metale comune, toxice (plumb). Obţinerea certificatului de profesionalism care permitea activitatea în calitate de argintar, bijutier se efectua de asemenea în conformitate cu actele normative ruse.

Totodată, în anii 1812–1917 saloanele specializate şi bisericile basarabene au fost înzestrate preponderent cu obiecte din metale nobile şi comune, produs al atelierelor din oraşele aflate în componenţa Imperiului Rus: Odesa, Kiev, Varşovia, Nemirov, Moscova, Iaroslavl ş.a. Şi dacă la început de secol XIX în Basarabia activau argintari supuşi ai Imperiului Austriac, meşteri veniţi din Podolia (or. Balta), care au lăsat o amprentă vest-europeană în arta metalului, atunci de la mijlocul secolului al XIX-lea tot mai evidente sunt influenţele venite pe filiera rusă, Basarabia intrând în circuitul mărfurilor din oraşele ucrainene şi ruse, influenţele europene devenind tot mai slab pronunţate, situaţie valabilă până la începutul secolului al XX-lea.

Note:

1. *MNIM*. FB 21649 (21-32). Silviu Andrieş-Tabac, *Stema de stat*. În: *Simbolurile naţionale ale Republicii Moldova*, Chişinău, Cu drag, 2010, p. 87.
2. http://www.hermitagemuseum.org/html_Ru/04/2004/hm4_1_87.html (vizitat 12 august 2013).
3. http://miku.org.ua/ru/yvelirnoe_iskusstvo/html (vizitat 11 august 2013).
4. Corneţchi Aurelia, *Expoziţia „Biserica catolică din Republica Moldova. Istorie, spiritualitate, artă”*. În: *Tyragetia*. Chişinău, 2004, p. 274-281.
5. *Argintăria în ambientul laic şi liturgic (sec. XVIII–XX),* http://www.nationalmuseum.md/ro/exhibitions/silverware (vizitat 16 august 2013).
6. *Arhiva Naţională a Republicii Moldova* (în continuare: *ANRM*), F. 75, inv. 1, d. 1789, f. 7.
7. *MNIM*, FB 23384.
8. *MNIM*, FB 23391.
9. *MNIM*, FB 23555.
10. *MNIM*, FB 23578.
11. *MNIM*, FB 24021 (1-6).
12. *MNIM*, FB 24041.
13. *MNIM*, FB 25003 (1-2).
14. *MNIM*, FB 29014.

15. Valentin Tomuleţ, *Basarabia în epoca modernă (1812–1918). (Instituţii, Regulamente, Termeni)*, Chişinău, 2012.
16. După 1812 evoluţia breslelor în Moldova de peste Prut şi Basarabia a fost diferită. Din 1832 a fost înlesnită formarea breslelor, proces dirijat de un nou organ administrativ al oraşului, care controla viaţa publică orăşenească. În Basarabia breslele s-au menţinut până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cedând treptat locul manufacturilor, iar în principatul Moldovei breslele au fost desfiinţate oficial în anul 1873. În 1902 fostele bresle au fost transformate în corporaţii, iar prin legea din 1912 – în sindicate, pentru ca în cele din urmă prin legea de la 12 octombrie 1938 să fie legalizate din nou ca bresle, ca asociaţii meşteşugăreşti individuale. A se vedea: Pavel Cocârlă, *Târgurile sau oraşele Moldovei în epoca feudală*, Chişinău, Timpul, 1991, p. 84.
17. Valentin Tomuleţ, *Basarabia în epoca modernă (1812–1918)*, Chişinău, 2012.
18. *Юбилейный сборник города Кишинева. 1812–1912*, Кишинев, Издано Кишиневским Городским Общественным Управлением, 1914, с. 80; *Basarabia, Monografie*. Sub îngrijirea lui Şt. Ciobanu, Chişinău, Imprimeria statului, 1926, p. 435-436.
19. *ANRM*. F. 205, inv. 1, d. 5524.
20. *ANRM.* F. 75, inv. 1, d. 105, f. 7 verso.
21. V. Tomuleţ, *Politica comercial-vamală a ţarismului în Basarabia*, Chişinău, CEP USM, 2002, p. 298; *ANRM*. F. 75, inv. 1, d. 105, f. 1-16.
22. Valentina Chirtoagă, *Consideraţii privind activitatea meşteşugărească şi industrială în localităţile germane din Basarabia în sec. XIX – înc. sec. XX*. În: *Revista de etnologie şi culturologie*, Chişinău, Business-Elita, 2006, vol. 1, p. 138-140.
23. *Documente statistice privitoare la oraşul Iaşi*, Editate de Ioan Caproşu şi Mihail-Răzvan Ungureanu, Iaşi, Editura Universităţii „Al. I. Cuza", 1997, p. 111.
24. *Ibidem*, p. 149.
25. *Ibidem*, p. 179.
26. *Ibidem*, p. 481.
27. *Ibidem*, p. 483.
28. *Ibidem*, p. 496.
29. *Ibidem*, p. 178.
30. *Ibidem*, p. 348.
31. V. Tomuleţ, *Politica comercial-vamală a ţarismului în Basarabia*, p. 298; *ANRM*. F. 75, inv. 1, d. 105.
32. *ANRM.* F. 205, inv. 1, d. 946.
33. *Ibidem*, f. 1.
34. *Ibidem*, f. 1 verso.
35. *ANRM*. F. 205, inv. 2. Şedinţele Dicasteriei de Chişinău pe anul 1812, f. 564.
36. Valentin Tomuleţ, *Basarabia în epoca modernă (1812–1918)*, Chişinău, 2012.
37. *ANRM*. F. 75, inv. 1, d. 1789, 9 file.
38. *ANRM*. F. 6, inv. 18, d. 86.
39. *Ibidem.*
40. *ANRM*. F. 2, inv. 1, d. 5027, f. 16–16 verso.
41. *Ibidem*, f. 2.
42. *Ibidem*, f. 18.
43. http://assay.gov.ua/assay.nsf/0/6325CC62D05FB161C2257CDD001731D4 (vizitat 26 mai 2014).

44. М.М. Постникова-Лосева, *Золотое и серебряное дело XV–XX веков. Территория СССР*, Москва*, 1983.* http://helprf.com/Uvlikbez/Proba/LocPoct/89.htm (vizitat 28 iulie 2015).
45. *MNIM*. FB 22845 (1-2); MNIM. FB 24362 (1–2); MNIM. FB 20162 (1–2).
46. http://www.sammler.ru/index.php?showtopic=124715 (vizitat 28 iulie 2015).
47. http://assay.gov.ua/assay.nsf/0/6325CC62D05FB161C2257CDD001731D4 (vizitat 26 mai 2014).
48. М.М. Постникова-Лосева, *Русское ювелирное искусство*, *Его центры и мастера*, Москва, 1974, с. 305-306.
49. *Кишиневския Епархиальныя Въдомости*, Кишинев, 1867, № 8, 15 октября, Приложение, с. 1-8.
50. *Бессарабские губернские ведомости*, Кишинев, № 3, 12 января 1874.
51. *Памятная книжка Бессарабской области на 1862 год*, Кишинев, 1862, с. 268.
52. *Кишиневския Епархиальныя Въдомости*, Кишинев, 1907, XL, № 35, 2 сентября, с. 1207.
53. http://www.vorsma-online.ru/about/history/ivan-zavjalov-i-proizvodstvo-nozhej-v-vorsme.html (vizitat 2 mai 2016).
54. Dinastia Kondratov a fondat una dintre cele mai importante întreprinderi industriale din regiunea Novgorod. Fondatorul Dmitri Ivanovici a fost un ţăran şerb, iar fiul său Dmitri Dmitrievici fusese negustor de ghildia a II-a. În anul 1870, pentru folosirea maşinii cu aburi la fabrică, Kondratov a fost apreciat la expoziţia de industrie şi a primit dreptul de a aplica stema de stat asupra produselor sale. La expoziţii participă din anul 1853, obţinând pe parcursul anilor mai multe diplome şi medalii: 1858 – expoziţia gubernială din Vladimir; 1861 – expoziţia industrială din Vladimir, medalia mare şi mică de argint; 1864 – expoziţia din Moscova, medalia mică de argint; 1865 – expoziţia industrială din Moscova, medalia mare de argint. http://www.ozon.ru/context/detail/id/3524912/; http://baza.vgdru.com/1/16496/10.htm (vizitat 2 mai 2016).
55. *Кишиневския Епархиальныя Въдомости*, Кишинев, 1912, № 8, 26 февраля, с. 223; V. Serjant, *Unele reflecţii asupra mecanismului efectuării reclamei în Basarabia*. În: *Tyragetia*, Chişinău, S.N., vol. III, nr. 2, 2012, p. 213-221.
56. *Кишиневския Епархиальныя Въдомости*. Кишинев, 1896, № 18, 15 сентября, с. 535.
57. *Кишиневския Епархиальныя Въдомости*. Кишинев, 1905, № 6, 15 марта, с. 120.
58. *Памятная книжка Подольской губернии на 1859 год*, Каменец-Подольск, В типографии губернского правления, 1859, с. 116.
59. *Балта: город и район. Исторический экскурс*. În: http://baltatown.narod.ru/3.htm (vizitat 23 martie 2016).
60. A. Cerga, *Bisericile Basarabiei, Dicţionar enciclopedic*, Chişinău, Civitas, 2013, vol. I, p. 32.
61. Е.Н. Еременко, http://bikmus.com/index.php?option=com_content&view=article&catid=19&id=27 (vizitat 23 martie 2016).

7. Istoria științei

ÎNTEMEIEREA PRIMELOR UNIVERSITAŢI ȘI INSTITUŢII ACADEMICE ROMÂNEȘTI (REPERCUSIUNI INTERNAŢIONALE)

Acad. Andrei EŞANU
Institutul de Istorie al AȘM
Dr. Valentina EŞANU
Institutul de Istorie al AȘM

The foundation of the first Romanian universities and academic institutions (international repercussions)

Summary

In the study The foundation of the first Romanian universities and academic institutions (international repercussions) shows that the establishment of the first modern university Romanian in Iasi (1860) and Bucharest (1864) of the Romanian Academic Society (1866) had unexpected consequences at the international level. Understanding the importance of such institutions and their impact on Romanians in the occupied territories of the Russian and the Austro-Hungarian Empires, state authorities of the latter attempted to counter the power of influence by opening the University Russian language in Odessa (1865), the the Hungarian language in Cluj (1872) and the German in Chernivtsi (1875).

Nişte simple calcule arată că în 2014 s-au împlinit 150 ani de la fondarea Universității din București, în 2015 s-au împlinit 155 de ani de la fondarea Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, iar în 2016 s-au împlinit 150 de ani de la fondarea Societății academice române (prima treaptă istorică în fondarea Academiei Române [1]), ca centre de învățământ superior, de cultură și știință care au jucat, și continuă să joace, un rol deosebit de important în formarea intelectualității moderne și contemporane românești.

Întrucât în repetate rânduri de la o epocă la alta au fost întocmite și publicate numeroase studii academice privind evoluția și aportul acestor centre universitare la cultura românească, nu ne putem hazarda în căutări deșarte de a întregi cumva istoria acestor universități. Rolul lor este apreciat destul de obiectiv și multilateral în diverse lucrări de specialitate și de sinteză privind istoria românilor [2].

Întemeierea fiecărei universități a constituit un eveniment deosebit de important în mersul reformelor inițiate de domnitorul Alexandru Ioan Cuza în România de după Unirea Principatelor Moldovei și Valahiei într-un singur stat la 24 ianuarie 1859. Prin fondarea universităților din Iași (1860) și București (1864) se urmărea scopul de a

accelera modernizarea țării, de a furniza structurilor centrale și județene, instituțiilor de învățământ specialiști de formație modernă europeană. În legătură cu aceasta vom aminti doar în treacăt că primele universități românești moderne aveau drept modele universitățile occidentale, în care își făcuseră studiile marea majoritate a păturilor reformatoare din anturajul lui Alexandru Ioan Cuza, dar și Domnia Sa personal.

Anticipând evenimentele, vom arăta că fondarea lor era pe deplin îndreptățită, întrucât aceasta era un acut deziderat al vremii. Pe parcursul următoarelor decenii s-a văzut că ele și-au realizat întru totul misiunea.

S-ar părea că întemeierea acestor universități era în epocă un eveniment ordinar în desfășurarea reformelor modernizatoare, care privea la început doar Principatele Unite, iar ulterior și România modernă sub diriguirea lui Alexandru Ioan Cuza (1859–1866), apoi a lui Carol I (1866–1914), cu toată importanța și semnificația lor pentru afirmarea statului și culturii române moderne. O asemenea părere s-ar putea forma doar la o primă impresie, căci creşterea treptată a numărului de absolvenți ai acestor centre universitare influența în bine nu numai viața politică, intelectuală și culturală a tuturor structurilor de stat și drept din România, dar și a celor din spațiile românești limitrofe, aflate pe atunci sub stăpânire străină, fiind vorba, bineînțeles, de Transilvania, Bucovina și Basarabia. Or, universitățile din Iași și București contribuiau nu numai la modernizarea și consolidarea statului Român modern, dar și la promovarea valorilor naționale românești în materie de istorie, limbă și cultură în general, nu numai în România de atunci, dar și în teritoriile populate de români aflate sub ocupație străină.

Este cunoscut faptul că la fondarea acestor universități, la fortificarea mediului și nivelului lor științific și intelectual un rol important l-au jucat mai mulți intelectuali români din afara hotarelor Principatelor Moldovei și Valahiei. La rândul lor, universitățile din Iași și București au exercitat treptat o influență crescândă asupra mediului intelectual și a stării de spirit și de apartenență la același neam al românilor din provinciile aflate sub administrare străină. Anume aceste din urmă circumstanțe au pus în gardă aproape imediat cercurile guvernante din imperiul țarist și cel dualist austro-ungar, sub stăpânirea cărora se aflau întinse teritorii populate în mare parte de români, fiind vorba de Transilvania, Bucovina și Basarabia. De aceea, după câte se vede, nu numai din considerente sau deziderate de stringentă actualitate pentru aceste provincii, dar și pentru a contracara ofensiva binefăcătoare a centrelor universitare din Iași și București, prin intelectuali, carte și cultură în general, asupra românilor din provinciile stăpânite de cele două imperii, autoritățile de la Viena-Budapesta și Petersburg au reacționat imediat și au trecut la acțiuni hotărâte fondând în teritoriile românești ocupate de Imperiul Țarist și cel Austro-Ungar sau în imediata lor apropiere de noi universități. Este vorba de întemeierea, în 1865, a universităților din Odessa, numită *Императорский Новороссийский Университет*, din Cluj, în 1872, numită *Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem* şi cea din Cernăuţi, în 1875, numită *Franț-Josefs Universität*. În Universitatea din Odessa predarea se făcea în limba rusă, în cea din Cluj – în maghiară, iar în cea din Cernăuți – în germană.

Indiscutabil, prin fondarea acestor trei universităţi se urmărea scopul de a rezolva anumite probleme de ordin intern cerute de suflul vremii, dar şi extern foarte bine

determinat: de a promova ideile imperiale rusofile, maghiarofile și germano-austrofile în mediul românesc nu numai din cele trei provincii româneşti aflate sub dominația lor, dar şi din România modernă. Le dăm dreptate acelor cercetători care au arătat cu argumente convingătoare că universităţile din Odessa, Cluj sau Cernăuţi au fost fondate sub presiunea şi la cerinţa cercurilor intelectuale din spaţiile respective [3]. Totodată însă, faptul că Universitatea rusă din Odessa, cea maghiară din Cluj şi cea germană din Cernăuţi au fost deschise la scurtă vreme după întemeierea de către autorităţi a primelor universităţi româneşti din Iaşi și București, ne duc spre gândul că înființarea acestor trei universități străine a fost accelerată şi din cauza „primejdiei", a efectului și influenţei la care se aşteptau autoritățile să le aibă (universitățile românești) asupra minților și stării de spirit a românilor aflați sub stăpânire străină.

După cum se știe, autoritățile țariste nu au deschis în Basarabia nicio instituție universitară, și puținii nobili din această provincie puteau să-și continue studiile la Moscova, Petersburg, Kiev, Harkov ș.a. Odată cu înființarea Liceului Richelieu (fondat în 1817) și a Universității Novorosiei (fondată pe baza liceului Richelieu în 1865), ambele situate în Odessa, pentru basarabeni a apărut posibilitatea să-și continue studiile mult mai aproape de provincia natală. Rezultatele investigațiilor efectuate de istorici arată că în aceste din urmă instituții au studiat de-a lungul sec. al XIX-lea și începutul celui următor și un anumit număr de basarabeni [4]. Unii fie că au învățat (Polihronie Sârcu, Pavel Leonard, Nicolai Zelinski, Lev Pisarjevski, Nicolae Codreanu, Petru Jucovski, Nicolae Donici, Pavel Dicescu, Carol Șchmidt, Anatolie Coțovschi, Ion Suruceanu ș.a.) și au predat (Alexis Nacco, Lev Pisarjevski, Lev Tarasevici, Gheorghe I. Peretiatcovici ș.a.), fie că au deținut chiar funcții de conducere, cum ar fi cea de decan (Aleksandr Kociubinski) sau rector (Fiodor Șvedov) la această universitate [5]. Întrucât Odessa era situată în imediata apropiere de Basarabia, mai mulți dintre oamenii de cultură și știință, care activau la aceste instituții de învățământ, dar și în cadrul Societății de Istorie și Antichități din aceeași urbe au manifestat interes față de istoria, cultura și realitățile din provincia anexată la Rusia în 1812. Adesea aceștia scriau lucrări, adunau documente, cercetau unele monumente istorice, colectau materiale privind flora, fauna și zăcămintele naturale din Basarabia. Activitățile date purtau indiscutabil un caracter cognitiv, pozitiv. Cu toate acestea, studiile efectuate erau pătrunse de spirit imperial rusificator, prin care se sublinia rolul binefăcător asupra Basarabiei pe care l-a avut stăpânirea țaristă. Până și originarii români din Basarabia care au studiat sau au predat la Universitatea din Odessa au scris și au publicat lucrări care nu numai că erau în limba rusă, dar și erau pătrunse de ideologia țaristă de mare putere. Drept exemplu în acest sens pot servi lucrările lui Alexis Nacco, dedicate istoriei Basarabiei sub guvernarea țaristă [6].

Într-un fel sau altul, fie la indicația autorităților țariste, fie din propria inițiativă profesorii de la Universitatea din Odessa aveau în vizorul lor și procesele, evenimentele care aveau loc în Basarabia, precum și activitatea unor personalități din această provincie.

Astfel, la scurt timp după introducerea grafiei latine în Principatele Române o încercare de a aplica în instituțiile de învățământ din Basarabia manuale cu caractere

latine întreprinde pedagogul chișinăuian, Ioan Doncev [7], care la solicitarea Districtului de Învățământ Odessa și a Direcției Școlilor din Basarabia a întocmit două manuale: *Cursul primitiv de Limbă rumână* și *Abecedă rumână,* sperând că autoritățile țariste vor subvenționa tipărirea lor. Dacă însă cenzura din Odessa și A. Arțimovici, epitropul Districtului de Învățământ din Odessa, au acceptat manualele date, apoi Ministerul Învățământului Public al Rusiei a respins demersul lui Ioan Doncev de a susține editarea manualelor sale, pe motiv că instruirea popoarelor băștinașe din Imperiul țarist, inclusiv și a celor din Basarabia, trebuie să se facă în limba rusă. Totuși, în 1865, Ioan Doncev își publică pe cont propriu manualele și în speranța că-și va recupera cheltuielile, se adresează din nou dlui A. Arțimovici. Acesta, pentru a se reasigura, se adresează lui V.I. Grigorovici, profesor la Facultatea de Istorie și Filologie din Odessa, să aprecieze calitatea acestor manuale. Opinia acestuia, așternută pe hârtie, s-a păstrat, fiind descoperită de istoricul chișinăuian Gheorghe Negru [8]. Dar din acest document vedem că profesorul rus V.I. Grigorovici respinge manualele pe motiv că locuitorii Basarabiei nu trebuie să urmeze exemplul românilor de peste Prut, ci să-și dezvolte graiul și grafia în baza alfabetului vechi chirilic cu care s-a obișnuit de multă vreme populația acestei regiuni. Ba mai mult, aceeași atitudine ostilă imperială se desprinde și din sublinierile acestuia, precum că „nu e de dorit” ca autorul manualelor să-și manifeste „patriotismul românesc din Basarabia prin preamărirea deplasată a principelui Cuza”, având în vedere că românii basarabeni trebuie să-l admire doar pe țarul Rusiei.

Cât privește universitatea din Cernăuți, aici se urmărea scopul de propagare în această parte a Austro-Ungariei a limbii, culturii și științei germane, a conștiinței imperiale habsburgice [9]. În special, au fost deschise trei facultăți: de Teologie Ortodoxă, Drept și Filozofie, iar predarea urma să se facă în limba germană [10]. Aceeași argumentare o aflăm și din spusele primului rector al Universității cernăuțene Constantin Tomasciuc, de etnie român și austrofil convins care spune în legătură cu plasarea Universității în Bucovina, că aceasta este necesară pentru „a fortifica influența Austriei …, pentru a oferi germanilor, românilor și ucrainenilor … posibilitatea de a fi instruiți într-o limbă de circulație internațională și pentru a contribui la consolidarea politică a diferitor naționalități din estul Austro-Ungariei” [11]. Se mai admite, pe bună dreptate, că înființarea Universității cernăuțene purta un caracter propagandistic, prilejuită de apropierea aniversării jubileului de 100 de ani de stăpânire austriacă în Bucovina [12].

Deși propunerea înființării unei universități sau cel puțin a unei facultăți românești la Cernăuți a fost înaintată de elita bucovineană încă după 1848, ideea prinde contururi reale de prin 1872, când C. Tomasciuc, Eudoxiu Hurmuzachi și alți fruntași români s-au adresat în ședința Dietei Bucovinei cu propunerea înființării unei universități la Cernăuți, iar în 1874 – în ședința Parlamentului de la Viena, ca în cele din urmă decretul imperial de înființare să fie semnat la 7 decembrie 1874, iar inaugurarea să aibă loc la 31 martie 1875 [13]. În asemenea condiții, apare întrebarea firească, de ce autoritățile austriece au decis să deschidă o universitate germană la Cernăuți, în timp ce în alte părți ale imperiului austro-ungar se închideau universitățile (Salzburg

și Olmütz)? De ce s-a dat prioritate centrului administrativ al Bucovinei, în timp ce demersuri de înființare sau reînființare, credem, a unor universități veneau și din alte provincii ale Imperiului Habsburgic (Moravia)? Cel mai probabil răspuns, după noi, este îngrijorarea autorităților imperiale habsburgice în legătură cu înviorarea procesului de deșteptare națională românească în Bucovina, proces stimulat și de consolidarea și afirmarea politică a României în plan regional, a creșterii influenței culturii și spiritualității românești care venea dinspre centrele universitare din Iași și București, din partea intelectualității românești cu studii sau aflate la studii în Occident. Un exemplu de anvergură în această privință poate fi sărbătoarea de împlinire a 400 de ani de la târnosirea mănăstirii Putna (situată în Bucovina stăpânită de habsburgi), manifestare organizată în august 1871 (amânată din 1869), din inițiativa studenților români de la Viena în frunte cu Mihai Eminescu și Ioan Slavici, transformându-se într-o puternică demonstrație a solidarității naționale, la care au participat peste 3 mii de reprezentanți din toate provinciile românești [14].

Din aceleași considerente de a frâna sau chiar a anihila urmările revoluției din 1848 și de a împiedica în continuare organizarea manifestărilor de conștiință și cultură românească în Transilvania, de a stopa influența iradiată de centrele universitare din principatele românești unite, în scurtă vreme după proclamarea Imperiului dualist Austro-Ungar, a fost deschisă prin decret imperial din 12 octombrie (inaugurată la 10 noiembrie) 1872 și universitatea maghiară de la Cluj, cu patru facultăți: filosofie și litere, matematică și științele naturii, drept și medicină, toate cu predare în limba maghiară.

Din cele relatate mai sus putem constata că fondarea primelor universități românești din Iași și București, pe lângă faptul că a avut o importanță deosebită în dezvoltarea ulterioară a învățământului, științei și culturii românești, a avut și urmări neașteptate, într-un fel, fiind vorba de reacția aproape imediată pe care au avut-o autoritățile imperiale țariste și habsburgice prin fondarea celor trei universități în mediul sau în imediata apropiere de provinciile populate de români aflate sub dominația lor.

Note:

1. Dan Berindei, *Istoria Academiei Române (1866–2016).* Ed. a II-a revăzută și adăugită, București, Ed. Academiei Române, 2016. Dorina Rusu, *Membrii Academiei Române (1866–2016).* În două părți: Partea I (A-L), Partea a II-a (M-Z), București, Ed. Academiei Române, 2016.
2. *Istoria Universității din Iași,* Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”; 2010. *Universitatea din București, 1864-2014.* Coord. Ovidiu Bozgan, Bogdan Murgescu, cuv. înainte de Mircea Dumitru, București, Ed. Universității din București, 2014, 452 p.
3. C. Ungureanu, *Bucovina în perioada stăpânirii austriece 1774–1918. Aspecte etnodemografice și confesionale*, Chișinău, 2003, p. 222.
4. Ion Jarcuțchi, *Comisia gubernială științifică a Arhivelor din Basarabia (sfârșitul sec. XIX – începutul sec. XX)*, Chișinău, 2011, p. 123-180.
5. *Ibidem*.
6. А. Накко, *История Бессарабии с древнейших времен, в 4-х томах (1873–1879)*. Idem, *Бессарабская Область со времени присоединения ея к России по Букарестскому*

миру 1812 года. В историческом, экономическом и статистическом отношениях, [Кишинев, 1879]. Idem, *Очерк гражданского управления в Бессарабии, Молдавии и Валахии во время русско-турецкой войны 1806–1812 гг*. (1879). Idem, *Очерк гражданского устройства Бессарабской области с 1812 по 1828 г.* (1900).

7. Doncev Ioan (n. Chișinău,1821–1885), pedagog, studiile la Școala județeană și Gimnaziul Regional din Chișinău, pe care l-a absolvit în 1839. Lucrează profesor la Școala județeană din Tighina (1839–1847), Școala județeană din Chișinău (1847–1853), Gimnaziul Regional din Chișinău (1853–1866). A fost membru al epitropiei azilelor, secretar, apoi director al Azilului Balș. Promotor al limbii române în școală (Ion Jarcuțchi, *Comisia gubernială științifică a Arhivelor din Basarabia (sfârșitul sec. XIX – începutul sec. XX)*, Chișinău, 2011, p. 125).
8. Gheorghe Negru, *„Cazul Doncev" eliminarea „limbii moldovenești" din Gimnaziul Regional din Chișinău* (1866). În: *Destin Românesc. Revistă de istorie și cultură*. Seria nouă (Chișinău), An. 1 (XII), 2006, nr. 3–4 (47–48), p. 220-228.
9. Constantin Ungureanu, *Bucovina în perioada stăpânirii austriece 1774–1918. Aspecte etno-demografice și confesionale*, Chișinău, 2003, p. 223.
10. Idem, *Înfiinţarea universităţii din Cernăuţi în 1875*. În: *Revista de istorie a Moldovei*, Chișinău, 2014, nr. 4, p. 26.
11. Idem, *Sistemul de învățământ din Bucovina în perioada stăpânirii austriece (1774–1918)*, Chișinău, 2015, p. 313.
12. *Ibidem*, p. 314.
13. Idem, *Înfiinţarea universităţii din Cernăuţi în 1875*. În: *Revista de istorie a Moldovei*, Chișinău, 2014, nr. 4, p. 24-25.
14. *Istoria României în date*, București, 1971, p. 229.

IZVOARE ISTORICE PRIVIND VIAȚA ȘI ACTIVITATEA LUI DIMITRIE CANTEMIR ÎN RUSIA

Dr. hab. Victor ȚVIRCUN
Secția Științe Umanistice și Arte

Historic sources on Dimitrie Cantemir's life and work in Russia

Summary

The present article is dedicated to one of the least studied topucs of Cantemiroligy- the analysis of the written and unpublished archival souces referring to the period of Dimitrie Cantemir's presence in Russia.

For the first time, there is an attempt of source classification, their comparative analysis along with the perspective of their indepth study.

Focusing on the experience of studying the historic sources on Dimitrie Cantemir's life and work, the author promovates the idea of creating an international project of study and research of documents archived in many countries related to the great European thinker's historic heritage.

O caracteristică distinctivă a cantemirologiei contemporane este absența unei ample cercetări și analizări a izvoarelor și documentelor referitoare la viața și activitatea domnitorului moldovean [1].

Printre cauzele acestor lacune cea mai evidentă este dispersarea, în spațiu și timp, a documentelor care reflectă biografia sa. În decursul celor 300 de ani care au trecut de la stingerea din viață a lui D. Cantemir, în diferite țări din Europa și Asia au fost publicate puține memorii și documente de arhivă care prezintă direct sau indirect biografia acestui remarcabil gânditor și iluminist al secolului al XVIII-lea. Editate în tiraje mizere și devenind demult rarități bibliografice, izolate unele de altele, aceste documente nu au permis cercetătorilor să adune toate datele într-o singură bază de surse care, astfel, ar fi putut oferi posibilitatea cercetării și utilizării lor complexe.

Pe de altă parte, există un volum de informații neinclus în circuitul cercetării biografiei vieții private și a celei oficiale a lui D. Cantemir sau care au fost prea puțin studiate. Este vorba despre numeroasele documente păstrate în arhivele din Rusia, Turcia, Ucraina, Austria, Suedia și alte țări, care ar putea face lumină în elucidarea evenimentelor din viața domnitorului moldovean vagi sau deloc cunoscute.

În opinia noastră, documentele referitoare la biografia lui D. Cantemir din timpul aflării lui în Rusia pot fi împărțite în două mari categorii, care să includă atât materialele publicate, cât și cele inedite. Din prima categorie o deosebită importanță au documentele oficiale ale diferitelor instituții ale statului rus din primul sfert al secolului al XVIII-lea, tipărite pe parcursul ultimelor două sute de ani în colecții voluminoase. Printre acestea, un loc de frunte îl ocupă *Rapoartele și dispozițiile*

prezentate în Senat, în timpul domniei lui Petru cel Mare (*Доклады и приговоры, состоявшиеся в Правительствующем Сенате в царствование Петра Великого*) [2], care conţin numeroase materiale referitoare la procesul de înregistrare juridică a bunurilor mobile şi imobile dăruite de către ţar lui D. Cantemir.

Documentele publicate în aceste volume permit reconstituirea istorică a posesiunilor domnitorului în Rusia, cunoaşterea felului cum îşi administra averea, dar şi elucidarea motivelor îndelungatelor litigii pe care le avea D. Cantemir cu reprezentanţii autorităţilor centrale şi locale cu privire la moşiile şi şerbii promişi de ţar, pe care însă nu i-a primit, precum şi a problemelor legate de achitarea arieratelor şi datoriilor acumulate în timp [3]. O importanţă extrem de mare are şi faptul că, pe lângă hotărârile şi deciziile adoptate de Senatul Guvernamental, în sus-menţionata colecţie de documente mai sunt publicate şi extrase din scrisorile şi adresările lui D. Cantemir către organul legislativ suprem al ţării. Valoarea acestora din urmă este deosebit de mare, întrucât majoritatea originalelor nu s-au păstrat.

Evident, numai utilizarea acestor materiale, fără a include în cercetări şi în bogata culegere de surse publicate, *Scrisori şi acte ale Împăratului Petru cel Mare* (*Письма и бумаги императора Петра Великого*) [4], ar fi insuficientă pentru o cercetare obiectivă şi serioasă a vieţii şi activităţii lui D. Cantemir. Corespondenţa ţarului şi a demnitarilor ruşi cu domnitorul moldovean în ajunul, în timpul şi după campania de la Prut din anul 1711; ordinele şi dispoziţiile monarhului ca răspuns la adresări scrise de D. Cantemir referitoare la soarta sa în viitor şi la întreţinerea familiei, dar şi a miilor de moldoveni veniţi odată cu el în Rusia; materialele cu caracter diplomatic şi militar-politic din perioada războiului ruso-turc din anii 1710–1713, ne permit să urmărim drumul plin de dramatism al opţiunii politice a voievodului şi cărturarului moldovean, precum şi procesul destul de complicat al integrării sale în mediul socio-cultural şi politic din Rusia lui Petru I, prea puţin cunoscut lui, ca şi autoidentificarea sa în noul anturaj şi noua societate.

Putem doar regreta că volumele *Scrisori şi acte…* includ corespondenţa personală şi oficială dintre domnitorul moldovean şi monarhul rus o perioadă scurtă, din primii ani ai şederii sale în Rusia, până la 1713. Însă faptul că cercetătorii ruşi continuă cu asiduitate investiționarea arheografică a unor noi volume din această colecţie, ne dă speranţa că vor ieşi la suprafaţă şi alte materiale şi documente despre ceilalţi ani petrecuţi de D. Cantemir în Rusia, precum şi noi date despre viaţa şi activitatea sa din aceasta perioadă.

Un alt izvor documentar, care serveşte drept sursă biografică a domnitorului moldav, este *Гистория Свейской войны* (*Istoria războiului Nordic*), scrisă la comanda şi sub supravegherea lui Petru I la începutul anilor '20 ai secolului XVIII şi publicată recent [5]. Este important de menționat că documentele prezente şi comentariile pe marginea lor ale alcătuitorilor ne oferă posibilitatea de a confirma faptul că majoritatea absolută a operelor lui D. Cantemir, scrise în Rusia, au fost efectuate la comanda şi indicaţia directă a lui Petru I.

Cealaltă categorie de documente publicate, care se referă direct sau indirect la biografia domnitorului moldovean, este alcătuită din jurnalele şi memoriile contemporanilor.

Printre acestea se numără *Jurnalul sau însemnările zilnice ale veşnic vrednicului de pomenire împăratul Petru I din 1698 şi până la încheierea păcii de la Nystad* (*Журнал или поденная записка блаженныя и вечнодостойныя памяти государя императора Петра Великого с 1698 года и даже до заключения Ништадского мира*) [6], *Însemnările brigadirului Moreau de Brasey* (*Записки бригадира Моро де Бразе*) [7], *Jurnalul kammerjunkerului Bergholz* (*Дневник камер-юнкера Берхгольца*) [8].

La această serie de materiale diaristice putem adăuga şi opera cronicarului moldovean Ion Neculce [9], scrisă sub formă de cronică, aceasta prezentând evenimentele petrecute în Moldova la sfârşitul secolului al XVII-lea şi începutul secolului al XVIII-lea. În mare parte lucrarea este un text autobiografic, deoarece cronicarul a fost nu doar martor la majoritatea evenimentelor descrise, ci şi participant la ele. Pentru noi constituie o valoare deosebită mărturiile lui Ion Neculce referitoare la D. Cantemir din perioada celei de a doua domnii pe tronul Moldovei, din timpul campaniei de la Prut, precum şi din anii emigrării lor comune în Rusia.

Fiind una dintre persoanele de încredere, foarte apropiate, şi consilier al domnitorului, căruia îi revenea şi sarcina de conducător al armatei domneşti, Ion Neculce avea acces la multe din secretele ţării şi deţinea informaţii importante despre planurile şi intenţiile lui D. Cantemir. Ultima din aceste circumstanţe ne îndreptăţeşte să dăm crezare, în mare măsură, relatărilor autorului *Letopiseţului Ţării Moldovei*.

Însă mărturiile sale nu sunt lipsite şi de o mare doză de subiectivism, mai ales în aprecierea şi caracterizarea acţiunilor şi comportamentului domnitorului moldovean faţă de cronicarul însuşi. Precum se ştie, după ce D. Cantemir împreună cu familia sa şi cu câteva mii de compatrioţi au părăsit Ţara Moldovei, s-au stabilit la Kiev, între el şi hatmanul Neculce s-a iscat un conflict foarte puternic [10]. Drept consecinţă, relaţiile dintre foştii tovarăşi, care mai erau şi rude (Ion Neculce era căsătorit cu nepoata lui D. Cantemir), s-au înrăutăţit într-atât, încât celui de al doilea i-a fost interzis să mai calce în casa domnitorului şi să comunice cu el [11]. Supărarea şi ostilitatea domnitorului faţă de hatman a fost mare şi de lungă durată, încât Neculce a fost exclus din toate listele de boieri moldoveni care l-au însoţit pe domnitor în călătoriile la Moscova şi Petersburg, dar şi la întâlnirile cu ţarul [12].

Faptele expuse mai sus au o deosebită valoare în contextul modului în care Ion Neculce a scris despre conţinutul discuţiilor dintre D. Cantemir şi Petru I în primăvara anului 1712: „Plecând Dumitraşcu-Vodă la Petersburg nu a binevoit să ia cu sine şi pe boierii moldoveni, ci îi vorbea de rău în faţa imperatorului, spunând că Ion Neculce şi alţii vor să se afle sub turci…” [13]. După părerea noastră, hatmanul nu putea şti nimic despre conţinutul discuţiilor dintre domnitorul moldovean şi suveranul rus, pentru că se afla departe de capitala ţării, dar şi pentru că acestea aveau un caracter confidenţial, la ele neparticipând niciun însoţitor al domnitorului care i-ar fi putut transmite lui Neculce această informaţie. Astfel, mărturia cronicarului moldovean mai sus citată nu este nimic altceva decât rodul fanteziei unui demnitar ofensat.

În aceeaşi lumină ne sunt înfăţişate şi „acuzaţiile” hatmanului la adresa lui D. Cantemir referitoare la faptul că „Dumitraşco-Vodă l-a rugat pe Şeremetiev să nu îl

lase pe Ion Neculce şi pe alţi boieri care l-au însoţit pe domnitor să părăsească Rusia pentru a se întoarce acasă, până când turcii nu îl vor elibera pe fiul feldmareşalului" [14]. Corespondenţa publicată dintre D. Cantemir şi feldmareşalul B.P. Şeremetev, referitoare la plecarea liberă a lui Ion Neculce „cu familia sa" şi a altora „care vor vrea să plece în ţara natală", ne demonstrează contrariul [15].

În situaţia externă şi politico-militară de atunci, plecarea hatmanului şi a boierilor moldoveni nu corespundea deloc intereselor de stat ale Rusiei. Însă imediat după ce s-au schimbat circumstanţele şi a fost semnat tratatul de pace pe o perioadă de 25 de ani între Rusia şi Imperiul Otoman, compatrioţii lui D. Cantemir au primit actele de călătorie şi li s-a permis să plece liber dincolo de graniţele statului rus [16].

O însemnătate deosebită pentru cercetarea vieţii personale şi a activităţii politice a lui D. Cantemir în Rusia o reprezintă însemnările din jurnalul secretarului său personal Ivan Ilinski-Iaroslaveţ [17]. Originalul jurnalului se păstrează în fondurile Arhivei Ruse de Stat pentru Documente Vechi [18], iar în decursul ultimelor două sute de ani a fost nu o dată publicat integral sau parţial atât în Rusia, cât şi alte ţări [19].

Însă chiar L.N. Maikov, primul editor al acestui document, menţiona că „Aceste însemnări nu sunt întotdeauna făcute strict cronologic, fiind exacte doar acolo unde sunt zilnice; dar, dacă sunt doar fragmente, precum cele care se referă la anii târzii ai perioadei prezentate, atunci sunt împrăştiate fără respectarea cronologiei în diferite părţi ale cărţii, pe unde a mai rămas loc liber după alte texte…" [20].

În afară de aceasta, în consemnările din jurnalul lui I. Ilinski-Iaroslaveţ nu au fost reflectate evenimente extrem de importante pentru viaţa cotidiană a unui demnitar de rang înalt, aşa cum era D. Cantemir. Astfel, prezentând evenimentele din 28 decembrie 1722, el aminteşte de vizita făcută de prinţul A.D. Menşikov în casa Cantemireştilor [21]. Dar în această zi Cantemir s-a întâlnit în casa marelui amiral F.M. Apraksin cu Petru I, cu care a avut o discuţie privată [22] (despre care I.Ilinski-Iaroslaveţ nu pomeneşte). Astfel de „scăpări" se întâlnesc şi când se vorbeşte de întâlnirile domnitorului cu ducele de Holstein [23], de participarea sa la sărbătorile şi festivităţile organizate de ţar [24], dar şi la datarea corectă a evenimentelor descrise.

Numeroaselor lacune care abundă în *Jurnal* trebuie adăugată şi reflectarea participării lui D. Cantemir la lucrările Senatului Guvernamental. Pe lângă faptul că nu sunt menţionate toate participările luminatului prinţ la şedinţele acestui organ suprem de conducere a ţării, lipseşte complet informaţia despre proiectele de lege şi despre hotărârile Senatului la care a lucrat şi la adoptarea cărora a participat activ. Însă documentele aflate la dispoziţia noastră, precum de exemplu protocoalele şedinţelor şi registrele Senatului Guvernamental dintre anii 1721–1723, demonstrează elocvent activitatea senatorială dinamică a lui D. Cantemir în ceea ce priveşte elaborarea şi adoptarea unor documente fundamentale ale Imperiului Rus ca *Tabelul rangurilor*; prezentarea activităţii Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse [25], precum şi a deciziilor şi hotărârilor referitoare la stabilirea şi strângerea impozitelor [26], la completarea cu recruţi a armatei şi a marinei [27], la construirea şi amenajarea clădirilor de stat şi particulare în noua capitală rusă [28], la ratificarea condiţiilor de încheiere a Tratatului de pace cu Suedia [29] şi altele.

Extrem de valoroase pentru cunoaşterea ultimilor ani de viaţă ai lui D. Cantemir sunt însemnările din jurnalele lui F.V. Bergholz, Kammerjunker al ducelui Holstein-Gottorp [30]. Aflându-se în suita ducelui care a venit în Rusia la începutul anului 1721, pentru a obţine mâna şi inima prinţesei Anna, tânărul îşi însoţeşte patronul la diferite festivităţi, baluri şi evenimente organizate de ţarul însuşi sau de înalţii săi demnitari.

Cu o conştiinciozitate şi o scrupulozitate de cronicar, V.F. Bergholz nota în jurnalul său tot ceea ce vedea şi auzea: întâlniri cu suveranul şi demnitarii săi, vizite la instituţii oficiale şi la palatele „puilor din cuibul lui Petru" etc. Nu de puţine ori, printre personajele principale ale evenimentelor şi faptelor descrise îl întâlnim şi pe domnitorul moldovean, dar și membrii familiei sale.

Datorită acestor însemnări, avem posibilitatea de a-l vedea pe D. Cantemir şi în ipostaza de demnitar de stat ca şi în rolul de gazdă primitoare. Prin faţa ochilor noştri se perindă episoade din viaţa familiei Cantemir, persoanele din cercul apropiaţilor ei, scene din atmosfera vieţii de zi cu zi a nobilimii ruse din primul sfert al secolului al XVIII-lea. Oricum, nu toate informaţiile oferite de autor pot fi acceptate ca veridice. Din păcate, în însemnările sale se întâlnesc date şi fapte care nu corespund realităţii, inclusiv şi unele referitoare la biografia lui D. Cantemir [31].

Un alt izvor important de informaţie privind activitatea politică şi diplomatică a lui D. Cantemir în Rusia prezintă corespondenţa lui de Campredon, ministrul plenipotenţiar al Franţei pe lângă curtea Rusiei, cu cardinalul Dubois, ministrul de externe [32]. Contemporan şi martor ocular a mai multor evenimente din anii respectivi, el, prin rapoartele sale, scrisori şi note informative, ne oferă valoroasă informaţie ce ţine de relaţiile lui D. Cantemir cu Petru I şi cercurile diplomatice de atunci. Din corespondenţa ambasadorului francez avem posibilitatea de a obţine mai multe detalii cu privire la planurile şi acţiunile principelui moldav de a răpi din Constantinopol pe fratele său mai mare [33].

Printre documentele publicate, ce țin direct sau indirect de viaţa şi activitatea domnitorului moldovean, un loc aparte îl ocupă corespondenţa sa privată şi oficială cu Casa Imperială, cu reprezentanţii corpului diplomatic, cu demnitarii de stat, cu rudele şi prietenii. Pentru prima dată o parte din moştenirea epistolară a lui D. Cantemir a fost publicată în anul 1924 de către istoricul român Ştefan Ciobanu. Folosind copiile scrisorilor şi actelor originale, descoperite la sfârşitul anilor '70 ai secolului al XIX-lea de către profesorul Grigore Tocilescu în arhivele ruseşti, Ștefan Ciobanu le-a sistematizat şi tradus în limba română.

Pe parcursul câtorva decenii, publicaţia lui Şt. Ciobanu a servit drept sursă de bază pentru cercetarea vieţii şi activităţii lui D. Cantemir în perioada şederii sale în Rusia. Subliniind rolul considerabil al acestei ediţii în contextul cantemirologiei contemporane, nu pot fi trecute cu vederea frecventele inexactităţi şi greşeli clare existente în publicaţia amintită. În primul rând, trebuie menţionată absenţa totală a aparatului critic.

Chiar şi pentru începutul anilor '20 ai secolului trecut, astfel de abateri de la tradiţia istoriografică europeană existentă ar fi pus la îndoială integritatea ştiinţifică şi obiectivitatea oricărei lucrări. Pe de altă parte, departe de a fi perfectă este şi

traducerea din rusă în română făcută de cercetător [34]. Dar cel mai important este faptul că, publicând corespondenţa lui D. Cantemir, istoricul român „şi-a permis libertatea” de a modifica textul original. Astfel, din scrisoarea domnitorului moldovean adresată la 2 iunie 1711 lui Petru I [35] au fost eliminate două alineate destul de importante, foarte cuprinzătoare ca informaţie [36].

La câteva decenii după apariţia cărţii lui Şt. Ciobanu, în revistele istorice specializate din România au fost editate noi documente din moştenirea epistolară a lui D. Cantemir [37] din perioada 1711–1723. Aceste documente au valoare, deoarece prin intermediul lor a fost făcută cunoscut, pentru prima dată, participarea activă a domnitorului moldovean la viaţa politico-economică a Rusiei. În ele apare evident rolul lui Cantemir în oferirea de sugestii pentru îmbogăţirea vistieriei statului.

Deşi numărul de documente şi materiale despre viaţa şi activitatea multilaterală a lui D. Cantemir, care au fost deja publicate, este unul semnificativ, acestea nu sunt suficiente pentru completarea lacunelor şi îndepărtarea „petelor albe” din biografia sa. Unul din cele mai preţioase izvoare pentru cercetarea şi clarificarea paginilor contradictorii şi puţin studiate ale vieţii şi biografiei politice, dar şi a operei domnitorului moldovean şi a luminatului prinţ rus, rămân arhivele.

Dificultatea identificării documentelor legate direct sau indirect de D. Cantemir şi familia sa constă în faptul că acestea nu se păstrează într-o arhivă sau fond special. Răspândirea lor prin diverse arhive din Rusia, Ucraina şi Turcia este colosală.

Din numărul arhivelor ruseşti în care sunt concentrate cele mai multe documente referitoare la istoria relaţiilor moldo-ruse din primul sfert al secolului al XVII-lea, precum şi cele în legătură cu şederea şi activitatea familiei Cantemir în Rusia, face parte şi Arhiva Rusă de Stat pentru Acte Vechi. În cadrul acestei arhive există un fond separat (ф.1374) – Cantemir, în care sunt adunate câteva sute de mape cu documente referitoare la toţi reprezentanţii acestei familii care au trăit în Rusia pe parcursul secolului al XVIII-lea şi începutul celui de al XIX-lea.

Majoritatea absolută a materialelor păstrate acolo oglindesc activitatea administrativ-economică de pe proprietăţile Cantemireştilor: acte de vânzare-cumpărare şi de donaţie de terenuri, sate şi ţărani şerbi, acte de recensământ, acte de moştenire etc. Mai mult decât atât, aproape toate aceste documente, cu foarte mici excepţii, privesc viaţa şi activitatea urmaşilor direcţi ai lui D. Cantemir şi mai puţin a sa.

Cu toate acestea, documentele aflate în fondul menţionat ne dau posibilitatea să reconstruim retrospectiv multe detalii despre condiţiile achiziţionăriii diferitelor proprietăţi de către Cantemir, fac cunoscute informaţiile privind conflictele şi procesele legate de dreptul de succesiune, precum şi legalitatea tranzacţiilor efectuate de familie.

Foarte însemnate pentru cercetătorii vieţii şi activităţii lui Dimitrie Cantemir în Rusia sunt fondul 9 (Cabinetul lui Petru cel Mare) şi fondul 248 (al Senatului Guvernamental). Ele conţin multe informaţii din originalele numeroaselor acte ale domnitorului moldovean, corespondenţa lui personală şi oficială cu suveranul rus şi cu soţia acestuia, cu secretarul Cancelariei personale a lui Petru I. Corespondenţa lui D.Cantemir, păstrată în aceste fonduri, oferă o posibilitate unică de completare a

nenumăratelor goluri din biografia personală şi oficială a domnitorului moldovean, de eliminare a greşelilor şi inexactităţilor, de spulberare a miturilor şi legendelor acumulate de-a lungul secolelor.

În fondul Senatului Guvernamental se păstrează documente şi scrisori ale lui D. Cantemir care se referă, pe de o parte, la chestiuni de ordin personal – plata salariului anual, îndeplinirea dispoziţiilor ţarului cu privire la atribuirea de proprietăţi mobile şi imobile domnitorului şi compatrioţilor săi, la scutirea ţăranilor de obligaţia recrutării, lichidarea datoriilor, cereri personale ale lui D. Cantemir, adresate ţarului şi ţarinei, mesaje de felicitare cu diferite ocazii etc.

Aici sunt depozitate şi documente care reflectă chestiuni de stat – înştiinţări cu privire la situaţia din provinciile şi principatele supuse Imperiului Otoman; pregătirile şi mişcările oştilor turceşti; starea de spirit a creştinilor din Imperiul Otoman; propuneri pentru îmbunătăţirea producţiei de mărfuri importante strategic; opinii cu privire la proiectele regulamentelor şi legilor de stat etc.

Alături de fondurile mai sus menţionate din Arhiva Rusă de Stat pentru Documente Vechi, un loc deosebit în cercetarea biografiei lui D. Cantemir îl ocupă fondul 128 (A.D. Menşikov), în care se păstrează o parte a corespondenţei domnitorului moldovean cu serenisimul principe A.D. Menşikov cel care „... cu ţarul/ puterea o-mpărţea deplin”, după cum scria A.S. Puşkin în poemul *Poltava*.

În fapt, această corespondenţă reprezintă un ansamblu de izvoare epistolare, absolut nou, necunoscut anterior, care ne permite să înţelegem caracterul şi conţinutul relaţiilor personale care i-au legat pe aceşti doi oameni ani de-a rândul.

Din documentele ce ne informează cu privire la viaţa particulară şi politică a lui D. Cantemir fac parte şi scrisorile domnitorului moldovean adresate lui A.D. Menşikov, în care acesta îi solicită demnitarului ajutorul în rezolvarea problemelor ce ţineau de construirea unei case zidite din piatră la Sankt Petersburg.

Un interes deosebit îl reprezintă şi rapoartele expediate de Cantemir luminatului principe în timpul campaniei în Persia.

O serie de documente care oglindesc activitatea militară şi politică a voievodului moldovean în perioada războiului ruso-turc dintre anii 1710–1713 se află în fondul 68 (*Relaţiile Rusiei cu Moldova şi Valahia*). Printre acestea, un loc important îl ocupă aşa-numitele *Memoriale* (note *pro memoria*) prezentate de către D. Cantemir monarhului rus după înfrângerea de la Prut. Cu toate că cele trei *Memoriale* au fost publicate [38], autorul prezentei cărţi a descoperit şi alte materiale care completează considerabil aceste documente [39]; ele permit stabilirea mai exactă a numărului de moldoveni care l-au însoţit pe D. Cantemir în Rusia.

O sursă la fel de preţioasă pentru istoria relaţiilor dintre Dimitrie Cantemir şi fratele său mai mare, Antioh, este corespondenţa dintre ei, păstrată în fondul menţionat anterior.

Dacă amintitele fonduri ale Arhivei Ruse de Stat pentru Documente Vechi sunt cunoscute şi utilizate de către cercetătorii biografiei lui D.Cantemir într-o măsură mai mare sau mai mică, documentele păstrate în Arhiva de Politică Externă a Imperiului Rus, fondul 68 – *Relaţiile Rusiei cu Moldova şi Valahia*; fondul 77 – *Relaţiile Rusiei cu Persia*; fondul 89 – *Relaţiile Rusiei cu Turcia*; fondul 93 – *Relaţiile Rusiei cu*

Franţa şi în Arhiva Rusă de Stat a Marinei Militare – fondul 283 – F.M. Apraksin – reprezintă o sursă de informaţii cu totul noi despre fapte şi evenimente din viaţa domnitorului moldovean, la care nu s-a mai apelat niciodată în literatura istorică.

În primul rând, acestea se referă la relaţiile dintre Dimitrie şi Antioh, fratele său mai mare, în perioada 1712–1722, şi la organizarea tentativei de răpire a acestuia din Istanbul. În al doilea rând, cuprind date despre istoria participării lui Dimitrie Cantemir, în anul 1722, la campania trupelor ruseşti împotriva Persiei, trecută pe nedrept cu vederea de către cantemirologi, despre rolul prinţului în luarea deciziilor politico-militare, în organizarea şi funcţionarea tipografiei de campanie, despre activitatea sa diplomatică şi de traducător în cadrul negocierilor cu liderii locali etc. Spre marele regret, din cauza condiţiilor obiective, pe parcursul ultimilor ani cercetătorii sunt lipsiţi de posibilitatea de a lucra cu dosarele din arhiva respectivă şi nu să ştie, cât de repede situaţia dată se va schimba.

Alte depozitări ale documentelor ce reflectă viaţa şi activitatea marelui fiu al pământului moldav în Rusia sunt colecţiile de manuscrise ale Bibliotecii Naţionale ale Rusiei din Sankt Petersburg [40] şi a Institutului literaturii ruse [41] (Пушкинский Дом). Este important, că în aceste colecţii sunt păstrate atât materiale ce ţin de biografia lui D.Cantemir, cât şi ale descendenţilor lui.

La momentul actual, autorul a identificat şi prelucrat 137 de documente cu caracter epistolar, aparţinând lui D. Cantemir. Dintre acestea: 32 de scrisori adresate lui Petru I; 7 – ţarinei Ekaterina Alekseevna (dintre care 4 încă nu sunt publicate); 30 – Senatului Guvernamental; 22 – prinţului A.D. Menşikov; 20 – secretarului A.D. Makarov; 10 – general-amiralului F.M. Apraksin; 5 – general-feldmareşalului B.P. Şeremetev; 4 – cancelarului G.I. Golovkin; câte două – hatmanului I.I. Skoropadski şi prinţului V.L. Dolgorukov; câte una – regelui Suediei Carol al XII-lea, colonelului P.L. Polubotok, consilierului secret V.V. Stepanov şi părintelui Gavriil, arhimandritul mănăstirii Ipatievsk [42].

După conţinutul lor, scrisorile pot fi grupate pe câteva categorii. Prima – cea mai mare ca volum – este legată de problemele cu caracter administrativ şi economic: dobândirea de bunuri mobile şi imobile, primirea salariului, anularea restanţelor la plata impozitelor, lichidarea datoriilor etc. A doua – o reprezintă scrisorile axate pe tema legăturilor dintre Moldova şi Rusia, precum şi problemele legate de soarta moldovenilor plecaţi odată cu domnitorul, a treia – se referă la activitatea politică şi administrativă a lui D. Cantemir în Rusia, la propunerile sale în legătură cu politica externă şi internă, cu producţia şi comerţul. Un subiect aparte, reflectat în moştenirea sa epistolară, îl constituie opera sa şi editarea lucrărilor ştiinţifice, aflate în manuscris.

După cum a fost menţionat anterior, corespondenţa domnitorului moldovean cu ţarul şi ţarina şi cu oficialităţile statului rus ne oferă posibilitatea de a înlătura numeroasele erori, inexactităţi şi greşeli vădite, existente în biografia sa. Totodată, ea ne permite să ne construim o imagine cât mai veridică şi corectă a luminatului prinţ nu numai în ipostazele de gânditor şi om de stat, principial mai bine cunoscute, dar şi în cele ale vieţii cotidiene, alături de familie şi de apropiaţi, în relaţiile cu protectorii şi subordonaţii săi, cu prietenii şi neprietenii săi.

Cele menţionate ne dau dovadă de existenţa unui bloc impunător de documente şi materiale publicate şi inedite, care reflectă viaţa şi activitatea multilaterală a lui Dimitrie Cantemir în Rusia. Luate în complex, ele ne dau posiblitate să completăm mai multe lacune din biografia marelui gânditor, savant şi om politic de talie europeană din primul sfert al sec. al XVIII-lea, precum şi să corectăm acele erori şi delapidări, să dezvăluim miturile şi legendele sub care este ascunsă adevărata biografie a lui. Totodată, ele ne deschid noile perspective de depistare, cercetare şi studiere a materialelor necunoscute din arhivele Federaţiei Ruse şi altor ţări, ce ţin de viaţa şi moştenirea intelectuală a lui D. Cantemir. Urmează cercetători-cantemirologi din diferite ţări ale Europei să-şi unească eforturile şi să elaboreze un program ştiinţific internaţional de studiere şi valorificare a patrimoniului ştiinţific, cultural şi istoric al marelui fecior al Ţării Moldovei, prin studiile profunde şi de lungă durată în arhivele şi bibliotecile Europei.

Note:

1. Primul pas în această direcţie a fost efectuat de către autor în studiul monografic dedicat biografiei lui Dimitrie Cantemir – Vezi: Victor Ţvircun, *Viaţa şi destinul lui Dimitrie Cantemir,* Bucureşti, 2015, p. 35-45.
2. *Доклады и приговоры, состоявшиеся в Правительствующем Сенате в царствование Петра Великого*. Под ред. Колычева Н.В. Т.1.Спб.,1880; Т. Кн.1 Спб.,1882; Т.2. Кн.2. Спб., 1883.
3. См.: В.И. Цвиркун, *Димитрий Кантемир. Страницы жизни в письмах и документах*, СПб., 2010, с.186-187, 198-204.
4. *Письма и бумаги императора Петра Великого*. Т.XI. Вып.1. М., 1962.; Т.XI. Вып.2. М., 1964; Т.XII. Вып.1. М., 1975; Т.XII. Вып.2. М., 1977; Т.XIII. вып.1. М., 1992; Т. XIII. вып.2. М., 2003.
5. *Гистория Свейской войны*. Под ред. А.А. Преображенского и А. Майковой. Т.1-2. М., 2004.
6. *Журнал или поденная записка блаженныя и вечнодостойныя памяти государя императора Петра Великого с 1698 года и даже до заключения Ништадского мира.* Часть 1. СПб., 1770; Часть 2. СПб., 1772.
7. Моро де Бразе, *Записки бригадира Моро де Бразе, касающиеся до похода 1711 года*. В: Пушкин А.С. Полн. собр. соч. Т.VIII. Л., 1978.
8. Ф.В. Берхгольц, *Дневник камер-юнкера Берхгольца, веденный им в России в царствование Петра Великого с 1721 по 1725 год.* Часть 1. М., 1857.
9. Ion Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei de la Dabija-Volă până la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat*, Chişinău, 1990.
10. Victor Ţvircun, *Ion Neculce în emigraţie (1711–1720)*. În: *Cogito*. Vol. III. Nr. 1. Martie. Bucureşti, 2011, p. 65-77.
11. *Ibidem*
12. В.И. Цвиркун, *Димитрий Кантемир*..., с. 149-155.
13. Ion Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei*..., p. 405.
14. *Ibidem*; Şeremetiev Mihail Borisovici (1.9.1672–23.9.1714), conte, fiul mai mare al general-feldmareşalului B.P. Şeremetiev. Şi-a început serviciul în calitate de stolnic la Curtea Imperială, după care a trecut în rândurile stolnicilor de cameră ai lui Petru I. În anul 1706 a fost numit colonel pentru regimentul din Astrahan. În ziua încheierii păcii cu Turcia a fost avansat la gradul de general-maior şi trimis în Turcia împreună

cu vicecancelarul P. P. Şafirov în dublă calitate: de reprezentant plenipotenţiar al ţarului la curtea sultanului Ahmed al III-lea şi în acelaşi timp de ostatic politic. Ca rezultat al încălcării repetate a tratatului de pace, a fost întemniţat de două ori la Edicule – închisoarea pentru deţinuţii politici. Împreună cu P.A. Tolstoi şi P.P. Şafirov a participat la semnarea noului tratat de pace pentru 25 de ani între Rusia şi Turcia, care a avut loc la Adrianopol la 13 iunie 1713. A murit la 24 septembrie 1714 la Dzhenakay, un mic sat tătărăsc, situat între Ismail şi Bender „în urma suferinţelor îndurate". Vezi В.А. Артамонов, *Россия и Речь Посполитая после Полтавской победы* (1709–1714), Москва, 1990, с. 152; Д.Н. Бантыш-Каменский, *Энциклопедия знаменитых россиян*, М., 2008, с. 778-779.
15. В.И. Цвиркун, *Димитрий Кантемир…* с. 164-167.
16. Idem, *Ион Некулче в России*. В: *Витражи*. Кишинэу, 2006. с. 56-57.
17. Ilinski-Iaroslaveţ Ivan (? – 20 martie 1737). Originar din gubernia Iaroslav. După terminarea studiilor la Academia Slavo-Greco-Latină a intrat în serviciul lui D. Cantemir ca secretar personal şi profesor de retorică pentru copiii domnitorului. Se ocupa de corespondenţa şi de însemnările din jurnalul lui D. Cantemir, precum şi de traducerile lucrărilor acestuia din latină în rusă. După moartea domnitorului, I. Ilinski-Iaroslaveţ a fost numit în 1725 traducător pe lângă Academia de Științe, unde, după cum afirmă V.K. Trediakovski „pentru cuvintele şi faptele sale drepte şi cumpătate şi-a câştigat încrederea şi preţuirea conducerii". *Русский биографический словарь*. Том Ибак – Ключарев. М., 1994, с. 95; Д.Н. Бантыш-Каменский, *Энциклопедия знаменитых россиян*. М., 2008, с. 277.
18. *Русский Государственный Архив Древних Актов*, Ф.181. Д. 388.
19. *Журнал Академии Наук переводчика Ивана Ильинского./ Повсядневные записки 1721–1730 гг.* В: Л.Н. Майков, *Материалы для биографии князя А.Д.Кантемира. С введением и примечаниями проф. В.Н. Александренко*. СПб., 1903, с. 295-313; *Notationes quotidianae a lui Ivan Ilinski* (fragment). În: Ciobanu Ştefan, *Dimitrie Cantemir în Rusia*, Bucureşti, 1924, p. 158–159; Ilinski Ivan, *Notationes quotidianae*. Trad. de Gr. Tocilescu. În: *Manuscriptum*. An. XVIII. Nr. 2(67). Bucureşti, 1987, p. 97-102; *Dimitrie Cantemir. Jurnal (18 iulie – 9 octombrie 1722)*. În: Manuscriptum. An. XVIII. Nr. 2(67), Bucureşti, 1987, p. 91-96; В.И. Цвиркун, Димитрий Кантемир…, СПб., 2010, с. 334-368.
20. Л.Н. Майков, *Материалы для...*, с. 295.
21. В.И. Цвиркун, *Димитрий Кантемир…*, с. 338.
22. *Ibidem*, p. 358.
23. *Ibidem*, p. 335, 350–351
24. *Ibidem*, p. 336, 353.
25. См.: Victor Ţvircun, *Activitatea lui Dimitrie Cantemir în cadrul Senatului Guvernamental al Rusiei*. În: *Conferinţa de bilanţ a muncii ştiinţifico-metodice a corpului profesoral-didactic pentru anul 2011*, Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă", martie 2012. Chişinău, 2012, p. 140-143.
26. П. Баранов, *Архив Правительствующего Сената.* Том 1. *Опись именным Высочайшим указам и повелениям. Царствование императора Петра Великого. 1711–1725 гг*. СПб. 1872. с. 80-83.
27. *Ibidem*, c. 82.
28. *Ibidem*, c. 75, 76, 77.
29. *Ibidem*, c. 77-84.
30. Ф.В. Берхгольц, *Дневник камер-юнкера Берхгольца, веденный им в России в царствование Петра Великого с 1721 по 1725 год*. Часть 1. М., 1857.

31. Mai detailat vezi: В.И. Цвиркун, *Димитрий Кантемир*…, с. 350-353.
32. Vezi: *Сборник Императорского Русского исторического общества*, т. 40, СПб. 1884.
33. Vezi: Victor Ţvircun, *Viaţa şi destinul lui Dimitrie Cantemir*, Bucureşti, 2015, p. 125-138.
34. Mai detalilat vezi: Idem, *Димитрий Кантемир. Страницы жизни*…, с. 133, 232, 249.
35. De menţionat faptul că documentul publicat de Şt. Ciobanu este adresat în mod greşit feldmareşalului B.P. Şeremetev şi nu lui Petru I. În afară de aceasta istoricul datează eronat data scrisorii – 4 şi nu 2 iunie.
36. *Ibidem*, c.121,
37. Paul Cernovodeanu, Alvina Lazea, Mihai Carataşu, *Din corespondenţa inedită a lui Dimitrie Cantemir.* În: *Studii. Revista de istorie,* Bucureşti, 1973, Nr. 5, p. 1044-1049.
38. См. *Письменные памятники Востока*. т. XI. Вып. 2. М., 1964, с. 387-389.
39. В.И. Цвиркун, *Димитрий Кантемир. Страницы жизни*...с. 130-131.
40. O parte din aceste documente prezintă copiile de pe originale, dar sunt şi documente autentice, obţinute din arhive private. Vezi: *РО НРБ* (*Рукописный Отдел Российской национальной библиотеки*), Фонд 73 (В.А. Бильбасова и А.А. Краевского); Фонд 136 (П.П. Дубровского); Фонд 874 (С.Н. Шубинского); Фонд 1000.
41. O colecţie de copii ale documentelor ce ţin de viaţa şi activitatea membrilor familiei Cantemir din fondul lui Leonid Maikov – vezi: *РО ИРЛ* (*Рукописный Отдел Института русской литературы – Пушкинский Дом*), Фонд. 166. Un alt număr de documente ale familiei Cantemir să păstrează în fondul lui S.A. Vengherov – Фонд 377.
42. В.И. Цвиркун, *Эпистолярное наследие Димитрия Кантемира. Состояние и перспективы исследования*. В: *Проблемы дипломатии, кодекологии и актовой археографии. Материалы XXIV Международной научной конференции, посвященной 80-летию проф. С.В. Каштанова*. М., 2012, с. 532.

ELIFERIE MIHALEVICI, UN BASARABEAN DIN SECOLUL AL XIX-LEA CUNOSCĂTOR AL ISTORIEI ROMÂNILOR

Dr. Dinu POŞTARENCU
Institutul de Istorie al AȘM

Eliferie Mihalevici, a Bessarabian in the XIXth century connoisseur of Romanian history

Summary

The article listed a few intellectuals from Bessarabia, which under Tsarist rule, elaborate have papers on medieval history of Romanians. One of these was Eliferie Mihalevici. Biographical data are displayed on this historic and summarized his writings.

Pe parcursul dominaţiei ţariste, un şir de intelectuali basarabeni au manifestat interes faţă de istoria românilor, în pofida existenţei frontierei de-a lungul Prutului. Unii dintre aceştia au elaborat lucrări ştiinţifice referitoare la istoria medievală a românilor, care au văzut lumina tiparului în Basarabia. Enumerăm în acest sens câteva nume: Gheorghe Gore, care a publicat o serie de articole în *Buletinul regiunii Basarabia*, inclusiv *Despre începutul tiparului în Moldova* [1], *Şcolile şi învăţământul în Moldova* [2]; Alexis Nacco, care, în anii 1873–1876, a editat la Odesa, în câteva fascicule, monografia *Istoria Basarabiei din cele mai vechi timpuri*, cuprinzând evenimentele de până la anexarea provinciei la Imperiul Rus; Nicolae Laşcov, autorul studiilor *O perioadă obscură din istoria României. Destinul politico-religios al românilor de pe teritoriul locuit de ei până la întemeierea ţărilor Moldova şi Valahia*, publicat în paginile revistei *Buletinul Eparhiei Chişinăului* [3], pentru care Academia Teologică din Kiev i-a acordat gradul ştiinţific de magistru în teologie, şi *Organizarea statală a Moldovei şi Valahiei în secolul al XVII-lea*, apărută în 1901 [4]; Arsenie (din botez Axentie) Stadniţchi, semnatar al articolelor *Amfilohie, episcopul Hotinului* [5], *Despre activitatea mitropolitului Gavriil în timpul conducerii exarhatului Moldo-Vlahiei (1808–1812)* [6], a recenziei *Istoria Mitropoliei Moldaviei şi Sucevei şi a Catedralei Mitropolitane din Iaşi* de Constantin Erbiceanu, profesor la Facultatea de Teologie a Universităţii din Bucureşti [7] şi a cărţii *Cercetări şi monografii privind istoria bisericii Moldovei*, scoasă de sub tipar în 1904, la Sankt Petersburg [8]; Alexei Mateevici, prezent în istoriografie cu studiile *Momentele influenţei bisericeşti asupra originii şi dezvoltării istorice a limbii moldoveneşti* [9], *Creştinismul în Basarabia* [10], *Tiparul bisericesc-liturgic moldovenesc în momentele principale ale istoriei sale* [11].

În acest context menţionăm şi cartea istoricului rus S.N. Palauzov, cu titlul *Principatele Române Valahia şi Moldova sub aspect istorico-politic*, tipărită în 1859, la Sankt Petersburg [12].

Printre intelectualii basarabeni care au semnat asemenea scrieri istorice s-a numărat şi Eliferie Mihalevici, născut la 2 ianuarie 1851, în satul Gvăzdăuţi, judeţul Hotin, unde tatăl său, Elisei Mihalevici, slujea în calitate de preot [13]. Şi-a făcut studiile la Seminarul Teologic din Chişinău (1867–1874), apoi a urmat cursul Academiei Teologice din Kiev (promoţia anului 1877). A fost profesor de limbile slavă şi rusă la Şcoala Duhovnicească din Chişinău (de la 20 ianuarie 1878), director-adjunct al Şcolii Duhovniceşti din Edineţ (20 noiembrie 1878 – 15 august 1880). În august 1880 revine în funcţia precedentă de la Şcoala Duhovnicească din Chişinău, iar de la 14 iunie 1883 deţine postul de profesor de istorie civilă universală şi istorie civilă a Rusiei de la Seminarul Teologic din Chişinău. Concomitent, în anii 1883–1886, a exercitat funcţia de şef al bibliotecii seminarului. Din însărcinarea arhiepiscopului Serghie al Chişinăului şi Hotinului, dată lui la 18 martie 1887, a cercetat bisericile vechi din Basarabia şi a întocmit fişe informative despre acestea. De la 27 august 1890 Eliferie Mihalevici a fost angajat în calitate de profesor de religie la Liceul de Fete № 2 din Chişinău, întemeiat de Principesa Natalia Dadiani. Este hirotonit, în ziua de 13 mai 1896, la rangul de preot, a slujit ca preot peste schemă la catedrala Naşterea Domnului din Chişinău, continuându-şi şi activitatea de profesor la seminar. În august 1898 devine membru al Adunării Pedagogice a Cârmuirii Seminarului Teologic din Chişinău. A locuit într-o casă cumpărată, situată pe strada Sadovaia din Chişinău. Soţia sa: Nadejda, fiica lui Andrei Russo. Copiii lor: Vladimir (născut la 21 august 1878), Pavel (născut la 11 iulie 1881), Ludmila (născută la 27 octombrie 1883), Olga (născută la 6 aprilie 1891).

Pe parcursul anilor de activitate, pentru merite deosebite Eliferie Mihalevici a fost decorat cu Ordinul „Sf. Stanislav, clasa a III-a" (10 iunie 1888) şi „Sf. Ana, clasa a III-a" (3 februarie 1896).

S-a stins din viaţă la 21 iulie 1901, fiind înmormântat la Cimitirul Ortodox Central din Chişinău [14].

Primul studiu al lui Eliferie Mihalevici, pentru care, la 31 august 1881, Consiliul Academiei Teologice din Kiev i-a conferit gradul ştiinţific de candidat în teologie, este intitulat *Domnii moldo-vlahi dintre greci, activitatea lor în folosul grecilor şi a clerului grec în legătură cu tendinţa de restabilire a Imperiul Bizantin şi importanţa pentru instruirea românilor şi ortodoxia bisericii româneşti*, publicat în câteva numere ale revistei *Buletinul Eparhiei Chişinăului* din anii 1883, 1884 şi 1885 [15].

În primul rând, remarcăm faptul că autorul studiului operează cu termeni caracteristici istoriei românilor: principatele române, principatele române Moldova şi Valahia, românii din principatele Moldova şi Valahia [16].

După ce povesteşte, succint, legenda despre întemeierea Ţării Moldovei de către Dragoş, constatând, în privinţa acesteia, că este redată în câteva letopiseţe moldoveneşti, E. Mihalevici concluzionează: „Istoria principatelor Moldova şi Valahia este foarte confuză şi plină de legende" [17]. Şi aceasta din cauza că istoria României, susţinea el, era slab investigată. Drept consecinţă, istoriografia referitoare la români însuma un număr neînsemnat de lucrări [18].

Înfăţişând această situaţie istoriografică, cercetătorul basarabean şi-a propus să răspundă la următoarele întrebări: Prin ce se explică acea circumstanţă că principatele

Moldova şi Valahia adesea erau guvernate de domni străini şi, mai ales, de greci? Care ar fi explicaţia că grecii, fără armată şi război, au invadat principatele şi, uzurpând tronurile, i-au cârmuit pe români? De ce anume grecii, în cea mai mare parte, ocupau scaunele domneşti şi ce i-a determinat să tindă spre a ocupa aceste scaune? Au fost domni dintre greci în Moldova şi Ţara Românească până la fanarioţi sau doar fanarioţii au început şirul domnilor din rândul grecilor? Cum s-au comportat domnii de origine greacă faţă de populaţia autohtonă a României la începutul domniilor sale şi după? De ce domnii dintre greci manifestau o mai mare bunăvoinţă faţă de conaţionalii săi, mai cu seamă, faţă de clerul grec, decât faţă de români? Au reuşit grecii să-şi realizeze planurile pe care şi le croiau când ocupau tronurile? Ce importanţă au avut domniile grecilor în Principatele Române pentru instruirea românilor şi biserica ortodoxă română? Şi, în sfârşit, prin ce se explică faptul că principatele, fiind presate din toate părţile sub raport politic şi ecleziastic, au rezistat şi au constituit un stat unitar, iar românii, respectând credinţa strămoşilor lor, au rămas fideli ortodoxiei, cu mici excepţii? [19]

Din punctul său de vedere, „domnii străini, încetul cu încetul, inspirau românilor indiferentism faţă de separarea naţională, aducând în viaţa lor şi chiar impunându-le cu de-a sila moravurile, care erau străine naţiunii lor” [20]. Pe lângă aceasta, „în cazul alegerii domnilor, românii trebuiau să se pună în concordanţă cu politica Porţii, care foarte des îi detrona pe domnii mai demni, deşi aceştia erau preferaţi de populaţie, şi ridica la demnitatea de domn creatura cea mai devotată intereselor sale” [21].

Eliferie Mihalevici mai afirmă că, după cucerirea Constantinopolului de către turci, mulţi greci din capitala Bizanţului s-au stabilit în Moldova şi Ţara Românească, „între românii coreligionari” [22].

Conform menţiunii din *Descrierea Moldovei* a lui Dimitrie Cantemir, scrie profesorul chişinăuian, „în perioada când românii nu erau dependenţi de Turcia”, în Principatele Române nu existau atâtea ceremonii în timpul alegerii şi învestirii domnilor, acestea fiind introduse după cucerirea principatelor de către Turcia [23].

Istoricul Mihalevici le vorbeşte eventualilor cunoscători ai limbii ruse despre ingerinţa, la sfârşitul secolului al XIV-lea, a patriarhului Antonie al Constantinopolului în activitatea Bisericii Ţării Moldovei, numindu-l pe episcopul Simion în calitate de vicar al mitropolitului Galiţiei, „dispoziţie care i-a nemulţumit pe românii moldoveni”. Anatema patriarhului Antonie a fost anulată doar după moartea acestuia. Ca urmare, în 1401, pe timpul domniei lui Alexandru cel Bun, „românii moldoveni s-au supus formal patriarhului de la Constantinopol” [24].

Expune un şir de evenimente istorice ce s-au produs în Ţara Românească şi Moldova în timpul domniilor lui Mihnea, Radul Iliaş, Petru Vintilă, Petru Cercel, Mihai Viteazul, Şerban Basarab, Ştefan cel Mare, Alexandru Ilieş şi ai altora.

Studiul cuprinde la subsol o multitudine de trimiteri bibliografice, inclusiv surse româneşti: *Istoria generală a Daciei sau Transilvaniei, ţării munteneşti şi Moldovei*, elaborată de Dionisie Fotino (Traducere de George Sioin, Bucureşti, 1859); lucrarea lui Cezar Boliac *Monastirile din România* (Bucureşti, 1862); *Magazin istoric pentru Dacia*; opera enciclopedică a lui Dimitrie Cantemir *Descrierea Moldovei*; letopiseţele editate de Mihail Kogălniceanu; cartea lui Gh. Enăceanu *Creştinismul în Dacia*

şi creştinarea românilor (Bucureşti, 1878); scrierile lingvistului şi istoricului August Treboniu Laurian [25].

Printr-o notă de la subsol el a pus la curent cititorul că în privinţa descrierii obiceiurilor şi ceremoniilor de înscăunare a noilor domni s-a documentat în baza „scrierilor în limba română" *Operele principelui Demetriu Cantemiru* (Bucureşti, 1875, tomul II) şi *Cronicele României sau letopiseţele Moldaviei şi Valahiei* (Bucureşti, 1874, tomul III), publicate de Mihail Kogălniceanu [26].

Aceleaşi pagini ale organului eparhial conţin şi un articol despre icoana Maicii Domnului făcătoare de minuni de la mănăstirea Neamţ [27]. Deoarece mănăstirea Noul Neamţ din satul Chiţcani de lângă Nistru dispunea de o copie a acestei icoane, adusă de către călugării de la mănăstirea Neamţ care s-au retras în Basarabia şi au întemeiat aici o mănăstire nouă, Eliferie Mihalevici şi-a propus să aducă la cunoştinţa publicului cititor basarabean o scurtă istorie a icoanei. El i-a comunicat că icoana are o istorie seculară, fiind trimisă în dar, la 1426, mitropolitului Iosif al Sucevei de către împăratul Ioan Paleolog al Bizanţului, iar mitropolitul, la rândul său, a oferit-o în dar lavrei Neamţ. Drept surse de informare i-au servit operele lui Dionisie Fotino (titlul scrierii acestuia este redat mai sus), Filaret Scriban (*Istoria bisericească a românilor pe scurt*, Iaşi, 1871), precum şi culegerea de documente a lui Teodor Codrescu *Uricariul cuprinzătoriu de hrisoave, anafore şi alte acte din suta XVIII şi XIX* (Iaşi, 1852).

Tot în paginile *Buletinului Eparhiei Chişinăului* din 1896 a publicat un studiu despre mănăstirea Curchi din Basarabia [28].

În 1898 a ieşit la lumină un alt studiu al lui Eliferie Mihalevici privitor la epoca medievală a românilor, cu titlul *Legende ale cronicarilor moldoveni despre originea moldovenilor şi întemeierea Principatului Moldovei* [29].

Mai întâi, autorul a ţinut să sublinieze că până la acea oră, „problema cu privire la originea moldovenilor – numiţi în antichitate daci, iar astăzi fiind cunoscuţi cu numele de român – şi despre întemeierea Principatului Moldovei nici pe departe nu este rezolvată" [30]. Pe deasupra, referindu-se la toponimul „Principatul Moldovei", el le-a explicat celor neiniţiaţi în domeniul istoriei românilor: „Actualul Regat Român s-a constituit din două principate separate – Moldova şi Valahia, populate de un popor înrudit, care au avut nume diferite. Locuitorii Moldovei s-au numit moldoveni, iar cei din Valahia – valahi, munteni" [31].

Povestind pe scurt legendele despre originea moldovenilor din letopiseţele lui Eustratie Logofătul, Simion Dascălul şi Misail Călugărul, istoricul chişinăuian a conchis: „Nefiind bazate pe suficiente date istorice, aceste legende, în plus, sunt departe de a fi elogioase pentru moldoveni, considerându-i drept urmaşi ai tâlharilor romani. De aceea, cronicarii moldoveni care au urmat, neacceptând o asemenea explicaţie a originii conaţionalilor, au depus eforturi pentru a demonstra provenienţa moldovenilor de la legiunile romane ale lui Traian, stabilite în Dacia printre dacii pe care i-au cucerit" [32].

În continuare a citat afirmaţiile cronicarilor Grigore Ureche, Miron Costin şi Nicolae Costin în legătură cu subiectele enunţate: despre originea romană a moldovenilor şi predominarea elementului latin în limba pe care aceştia o vorbesc. Despre numele pe care popoarele învecinate i le-au dat italienilor, moldovenilor şi

valahilor: germanii îi numesc pe italieni *Wälschen* şi pe noi, moldovenii şi valahii, la fel ne numesc *Wälschen*; francezii îi numesc pe italieni *Valons*, iar pe noi *Vallaques*; polonezii îi numesc pe italieni *Vloh*, iar pe noi – *volosini*; ungurii îi numesc pe italieni *olosi*, iar pe noi – *olah* [33].

După ce a istorisit legendele din cronici despre descălecatul Ţării Moldovei, Eliferie Mihalevici a expus opinia diferitor autori relativ la anul descălecatului: a cronicarului Grigore Ureche şi a istoricilor Ghenadie Enăceanu, August Treboniu Laurian (menţionează la subsol lucrările acestuia *Istoria românilor* şi *Elemente de istorie a românilor*), Filaret Scriban (face trimitere la opera acestuia *Istoria bisericească a românilor*), Dimitrie Cantemir (indică *Scrisoarea Moldovei*, editată în 1825), Dionisie Fotino [34]. De asemenea, reproduce şi aprecierea lui A.D. Xenopol vizavi de începutul organizării statale a românilor, citând scrierea acestuia *Istoria românilor pentru gimnazii şi licee* (Iaşi, 1886) [35].

La final, fără a prezenta vreo probă, Mihalevici a formulat doar următoarea întrebare: „Se poate ca în virtutea acestor afirmaţii, dar şi a legendelor extrase din letopiseţe să tragi concluzia că moldovenii sau românii, după cum se numesc acum, sunt descendenţi direcţi ai romanilor antici şi că primii principi ai lor, cei care au întemeiat Ţara Moldovei, purtând nume slave – Bogdan, Dragoş şi altele, au fost romani? Se pare că problema privind originea moldovenilor, în pofida afirmaţiilor istoricilor săi, nu poate fi socotită drept soluţionată” [36].

În 1903, apare postum studiul lui Eliferie Mihalevici, intitulat *Vremuri de altădată ale Basarabiei* [37], prin care vorbitorii de limbă rusă au fost familiarizaţi cu o gamă variată de informaţii referitoare la trecutul teritoriului dintre Prut şi Nistru. Autorul a enumerat apele curgătoare de pe acest spaţiu românesc, scoţând în relief aprecierea pe care Dimitrie Cantemir a dat-o apei Prutului. A oferit detalii în privinţa calamităţilor naturale ce s-au abătut (secete, ierni geroase, cutremure de pământ), citând despre diferite cazuri din cronice bătrâne. Apoi şi-a orientat atenţia asupra sistemului administrativ din Moldova medievală [38] şi a expus o succesiune de date istorice privitoare la aşezările importante din Basarabia (Cetatea Albă, Chilia, Ismail, Tighina, Căuşeni, Lăpuşna, Chişinău, Orhei, Soroca, Hotin), indicând drept surse documentare operele lui Dimitrie Cantemir, Dionisie Fotino, episcopului Melchisedec (*Cronica Huşilor*), Cezar Boliac, G. Missail (*Epoca lui Vasile Lupu şi Matei Basarab*, Bucureşti, 1866), A.D. Xenopol, tomurile *Cronicilor României*, *Uricarul* lui Teodor Codrescu, publicaţia periodică *Arhiva istorică a României* (editată la Bucureşti de B.P. Hasdeu), precum şi hărţi tipărite în România. Consemnează despre categoriile sociale existente până la 1812, rangurile boiereşti, impozitele percepute de la populaţie, banii care erau în circulaţie, viaţa ecleziastică, Mitropolia Proilaviei, mănăstiri, învăţământ, iar între paranteze a notat în română, cu litere latine, termenii utilizaţi. Totodată, semnatarul studiului l-a atenţionat pe cititor că limba moldovenească se numeşte limba română [39].

Aşadar, persoanele culte din Basarabia au avut posibilitatea să cunoască istoria românilor nu numai din puţinele cărţi aduse din dreapta Prutului, dar şi din unele publicaţii editate în cadrul Imperiului Rus, inclusiv la Chişinău. Unul dintre cunoscătorii şi popularizatorii acestei istorii a fost Eliferie Mihalevici.

Note:

1. Г.Г., *О начале типографического дела в Молдавии*. В: *Бессарабские областные ведомости*, № 6, 4 февраля 1869, с. 37-38.
2. Idem, *Школы и образование в Молдавии*. В: *Бессарабские областные ведомости*, № 10, 4 марта 1867, с. 65; № 11, 11 марта 1867, с. 72-74; № 15, 8 апреля 1867, с. 104-105; № 17, 22 апреля 1867, с. 116-118.
3. Н. Лашков, *Темный период в истории Румынии. Политико-религиозная судьба румын на занимаемой ими территории до образования Молдавского и Валахского господарств*. В: *Кишиневские епархиальные ведомости*, 1884, № 18, с. 590-604; № 19, с. 632-636; № 20, с. 642-660; 1885, № 2, с. 32-48; № 5, с. 101-111; № 8, с. 206-216; № 9, с. 225-236; № 13, с. 314-323; № 14, с. 328-336; № 23-24, с. 556-565; 1886, № 6, с. 77-82; № 7, с. 95-106. Bibliofilul basarabean Mihail Poleac menţionează în notele sale că acest studiu al lui N. Laşkov, tradus în limba română, a fost publicat în revista *Biserica ortodoxă română* din 1885.
4. Idem, *Местное устройство Молдавии и Валахии в 17 веке*, Кишинев, Типолитография С. Шльомовича, 1901, V. + 63 с.
5. Авксентий Стадницкий, *Амфилохий, епископ Хотинский*. В: *Кишиневские епархиальные ведомости*, 1890, № 21, с. 920-933.
6. Idem, *О деятельности митрополита Гавриила по управлению Молдо-Влахийским экзархатом (1808–1812)*. В: *Кишиневские епархиальные ведомости*, 1890, № 9, с. 398-409; № 10, с. 448-458; № 11, с. 487-496; № 12, с. 532-547.
7. Idem, *Istoria Mitropoliei Moldaviei şi Sucevei şi a Catedralei Mitropolitane din Iaşi de Constantin Erbiceanu, profesor la Facultatea de Teologie a Universităţii din Bucureşti*. В: *Кишиневские епархиальные ведомости*, 1890, № 5, с. 227-234.
8. Idem, *Исследования и монографии по истории Молдавской церкви*, С-Петербург, 1904, XXII+583 с.
9. Ал. Матеевич, *Моменты церковного влияния в происхождении и историческом развитии молдавского языка*. В: *Кишиневские епархиальные ведомости*, 1910, № 45, с. 1593-1597; № 49, с. 1753-1761; № 52, с. 1924-1934 (retipărit în: Alexei Mateevici, *Opere*, Ediţie critică de Ion Nuţă, Efim Levit, Sava Pînzaru, Chişinău, Ştiinţa, 1993, c. 12-30).
10. Idem, *Христианство в Бессарабии*. В: *Кишиневские епархиальные ведомости*, 1913, №№ 30, 31–32, 42, 44-45; 1914, №№ 31, 48; 1915, №№ 1-2, 5, 6 (retipărit în: Alexei Mateevici, *Opere*, c. 190-301).
11. Idem, А. Матвеевич, *Молдавское церковно-богослужебное книгопечатание в основных моментах его истории*. В: *Кишиневские епархиальные ведомости*, 1915, №№ 39, 41, 43, 44, 45, 46 (retipărit în: Alexei Mateevici, *Opere*, p. 302-349).
12. С.Н. Палаузов, *Румынские господарства Валахия и Молдавия в историко-политическом отношении*, Санкт-Петербург, 1859.
13. Elisei Mihalevici era fiu de preot, fără studii seminariale. Iniţial, a fost dascăl în două sate din judeţul Tiraspol: la biserica din Osipov (de la 17 decembrie 1832) şi la cea din Pavlovca (de la 10 decembrie 1834). Fiind primit, la 10 septembrie 1838, în Eparhia Chişinăului şi Hotinului, el este numit, la 20 decembrie 1838, în postul de dascăl de la biserica Sf. Gheorghe din Chişinău. Este hirotonit la rangul de preot (9 septembrie 1842) pentru biserica din satul Nagoreni, judeţul Hotin, de unde este transferat la biserica din Malinţi (la 29 ianuarie 1843), apoi la cea din Gvăzdăuţi (la 6 iulie 1846), ambele sate făcând parte din acelaşi judeţ Hotin. În august 1861, el este mutat în judeţul

Orhei: un timp a predicat la biserica din Micleşti, apoi, din 1864, la cea din Işnovăţ. În 1867 avea 59 de ani, era văduv şi creştea doi copii: Ana, de 22 de ani, şi Eliferie, de 16 ani (*Arhiva Naţională a Republicii Moldova* (în continuare *ANRM*), F. 208, inv. 15, d. 24, f. 2v).

14. *ANRM*, F. 1862, inv. 9, d. 88, f. 2 (atestatul de absolvire a Seminarului Teologic din Chişinău al lui Eliferie Mihalevici); *ANRM*, F. 1862, inv. 9, d. 683, f. 63-66 (stat personal din 1883); *ANRM*, F. 1862, inv. 9, d. 684, f. 53-57 (stat personal din 1891); *Кишиневские епархиальные ведомости*, 1896, № 8, p. 184; *ANRM*, F. 208, inv. 12, d. 140, f. 246v-249 (stat personal din 1900); *Кишиневские епархиальные ведомости*, 1901, № 15, с. 358; В.Ш., *Преподаватель Кишиневской Духовной Семинарии священник Е.Е. Михалевич († 21* июля *1901 г.)*. В: *Кишиневские епархиальные ведомости*, 1901, № 15, с. 376-377; П.А. Лотоцкий, *Список и краткие биографии окончивших полный курс Кишиневской Духовной Семинарии за сто лет ее существования. 1813-1913*, Кишинев, 1913, с. 60; *Труды Бессарабского Церковного Историко-Археологического Общества*, Кишинев, 1914, IX-й выпуск, с. 164. Prin ordinul ober-procurorului Sf. Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse din 23 august 1901, în locul vacant de profesor de istorie civilă universală şi istorie civilă a Rusiei de la Seminarul Teologic din Chişinău a fost transferat profesorul Mihail Suşkov de la Seminarul Teologic din Holm (*Кишиневские епархиальные ведомости*, 1901, № 18, с. 421).
15. Елевферий Михалевич, *Молдовлахийские господари из греков, деятельность их на пользу греков и греческого духовенства в связи со стремлением к восстановлению византийской империи и значение для просвещения румын и православия румынской церкви*. В: *Кишиневские епархиальные ведомости*, 1883, № 17, с. 574-590; № 19, с. 653-663; № 20, с. 693-702; № 21, с. 733-745; № 22, с. 782-790; 1884, № 1, с. 7-16; № 2, с. 37-52; № 4, с. 124-133; № 8, с. 314-330; № 12, с. 421-437; № 23, с. 747-757; 1885, № 4, с. 70-78; № 17, с. 402-414; № 18, с. 427-435; № 19, с. 445-458; № 20, с. 478-489; № 24, с. 509-519.
16. *Кишиневские епархиальные ведомости*, 1883, № 17, с. 588; № 19, с. 654, 658; 1884, № 1, с. 7; № 4, с. 130; № 23, с. 748; 1885, № 4, с. 71, 72.
17. *Кишиневские епархиальные ведомости*, 1883, № 17, с. 582.
18. *Ibidem*, с. 582-583.
19. *Ibidem*, с. 589.
20. *Ibidem*, 1884, № 1, с. 14.
21. *Ibidem*, с. 16.
22. *Ibidem*, № 2, с. 37.
23. *Ibidem*, № 4, с. 133.
24. *Ibidem*, № 23, с. 753-754.
25. *Ibidem*, 1883, № 17, с. 577, 582; 1884, № 2, с. 50; № 4, с.133; № 8, с. 325; № 23, с. 750; 1885, № 17, с. 410, 414; № 19, с. 445, 455.
26. *Ibidem*, 1884, № 8, с. 328.
27. Е. Михалевич, *„Нямецкая” чудотворная икона Божьей Матери*. В: *Кишиневские епархиальные ведомости*, 1896, № 4, с. 135-137.
28. Елевферий Михалевич, *Курковский монастырь в Бессарабии*. В: *Кишиневские епархиальные ведомости*, 1896, № 7, с. 217-226; № 8, с. 246-249; № 9, с. 378-290; № 10, с. 311-318.
29. Idem, *Сказания молдавских летописцев о происхождении молдован и об основании молдавского княжества*. В: Кишиневские епархиальные ведомости, 1898, № 11, с. 342-347; № 12, с. 380-385; № 14-15, с. 458-465.

30. *Кишиневские епархиальные ведомости*, 1898, № 11, с. 342.
31. *Ibidem*
32. *Ibidem*, с. 347.
33. La aceste nume, date italienilor şi românilor de către popoarele vecine, s-a referit anterior Nicolae Laşkov, tot în paginile revistei *Buletinul Eparhiei Chişinăului* (*Кишиневские епархиальные ведомости*, 1885, № 9, с. 226).
34. *Кишиневские епархиальные ведомости*, 1898, № 14-15, с. 460.
35. *Ibidem*, с. 464.
36. *Ibidem*, с. 465.
37. Елевферий Михалевич, *Былое Бессарабии*. В: *Кишиневские епархиальные ведомости*, 1903, № 10; № 11, с. 304-314; № 14, с. 389-396; № 15-16, с. 422-434; № 19, с. 493-505; № 20, с. 527-545.
38. După Eliferie Mihalevici, până la 1812, teritoriul dintre Prut şi Nistru era divizat în 12 ţinuturi: Akkerman, Chilia, Ismail, Bugeac (Bender), Lăpuşna, Orhei, Soroca, Codru (Tigheci), Hotărniceni, Greceni, Iaşi şi Hotin (*Кишиневские епархиальные ведомости*, 1903, № 19, с. 494).
39. *Кишиневские епархиальные ведомости*, 1903, № 15-16, с. 426.

BASARABENI, MEMBRI FONDATORI AI ACADEMIEI ROMÂNE

Dr. Ion Valer XENOFONTOV
Biblioteca Ştiinţifică Centrală „Andrei Lupan" (Institut) a AŞM

Bessarabians – founding members of the Romanian Academy

Summary

The study shows the overall context of the Romanian highest scientific forum establishment - Romanian Academy. „Century of nationalities", historical space, cultural and linguistic were common substantial factors in academic structures (owned by Romanian modern state) establishment process. Personalities from Romanian, including Bessarabia, widely contributed to the foundation of this institution. The paper presents biographical highlights of three Bessarabians (Alexandru Hâjdău, Ştefan *Gonata, Ioan Strâjescu), founding members of the academic institution. Unlike other Romanian representatives, founders from Bessarabia could not earlier be present in the works concerning foundation of this academic institution. National policy-makers factors jeopardized academic connections, being affected by interdiction of the Prut river transgression by Bessarabians.*

După Unirea Principatelor Române (1859) şi constituirea statului român modern s-au creat condiţii favorabile de proliferare a culturii şi ştiinţei româneşti. S-a mizat pe comunitatea culturală a românilor. În 1860, potrivit istoricului George Bariţ (1812–1893), „numeroşi bărbaţi de litere" s-au preocupat de conceptul unei Societăţi ştiinţifice [1]. Fără Academie, estima scriitorul Gheorghe Sion (1821–1892), „talentele sunt osândite a zace în întuneric cu florile mirositoare abandonate între mărăcini sau călcate de picioare profane" [2]. În acelaşi an, istoricul şi scriitorul V. Alexandrescu Urechia (1834–1901) s-a pronunţat pentru constituirea unei comisii „de bărbaţi din toate provinciile române" pentru alcătuirea unui dicţionar şi a unei gramatici [3]. În contextul evenimentelor din 1918, s-a invocat rolul acestei „instituţiuni, fiind păzitoarea dezvoltării şi unităţii culturii naţionale a neamului românesc" [4].

La 1–13 aprilie 1866, la iniţiativa fruntaşului radical, publicistului C. A. Rosseti (1816–1885), ca element simbolic al modernităţii şi al alinierii europene a statului modern românesc, pe baza Decretului nr. 582 al Locotenenţei Domneşti, s-a aprobat totalitatea instrucţiunilor, normelor şi regulilor Societăţii Literare Române, subvenţionată de stat şi având drepturi de a primi legate orice ofrande (donaţii). Noua instituţie avea misiunea de a determina ortografia, de a elabora *Gramatica limbii române* şi de a începe realizarea *Dicţionarului român* [5]. Societatea Literară Română s-a transformat ulterior în Societatea Academică Română (1867), apoi, din 1879 – în Academia Română. Potrivit academicianului Dan Berindei, instituţia „a fost de la

început un Parlament cultural al tuturor românilor" [6]. Într-adevăr, conform *Regulamentului pentru formarea Societăţii Literare Române*, noua structură academică urma să includă: trei membri din România de peste Milcov (Moldova), patru membri de dincolo de Milcov (Muntenia), trei membri din Transilvania, doi membri din Banat, doi membri din Maramureş, doi – din Bucovina, trei – din Basarabia, doi – din Macedonia. Iniţial, numărul total al membrilor fondatori era 21, componenţa numerică şi nominală a fondatorilor ulterior fiind modificată, ajungând la un număr de 22 de persoane. Potrivit Decretului din 22 aprilie 1866 al Locotenenţei Domneşti, membri fondatori ai Societăţii au fost desemnate nume consacrate ale ştiinţei, culturii şi educaţiei din spaţiul românesc: juristul şi istoricul Iosif Hodoş (1829–1880), filologul şi publicistul Alexandru Roman (1826–1897) din Maramureş; filologul Timotei Cipariu (1805–1887), filologul Gavril Munteanu (1812–1869), istoricul şi publicistul G. Bariţiu (1812–1893) din Ardeal; juristul Andrei Mocioni (1812–1880) şi istoricul, juristul şi publicistul Vincenţiu Babeş (1821–1907) din Banat; publicistul şi juristul Alexandru Hurmuzachi (1823–1871), Ambrozie Dimitroviţa (înlocuit de istoricul literar şi folcloristul Ioan Sbiera [1836–1916]) din Bucovina; folcloristul, filologul şi istoricul Ioan Caragiani (1841–1921), istoricul şi filologul aromân Dimitrie Cosacovici (1790–1868) din Macedonia. Cei trei membri fondatori ai Academiei Române, reprezentanţi din Basarabia, aflată în componenţa Imperiului Rus, erau juristul, istoricul şi istoricul literar Alexandru Hâjdău (1811–1872), scriitorul şi traducătorul Constantin (Costache) Stamati (1786–1869) şi Ioan Străjescu (1833–1873). Constantin (Costache) Stamati, aflat la moşia sa de la Ocniţa, judeţul Hotin, avea o stare a sănătăţii precară, de aceea nu a putut onora înaltul for academic, fiind înlocuit de agronomul şi omul politic Ştefan Gonata (1838–1896), numit la 2/14 iunie 1867 prin Decretul domnesc nr. 829, alături de alţi opt membri ai Societăţii.

Statutul noii societăţi prevedea trei secţiuni: I – filologie şi literatură; II – istorie şi arheologie; III – ştiinţe naturale [7]. De menţionat faptul că toţi reprezentanţii basarabeni făceau parte din Secţia de filologie şi literatură. Această structură urma să se ocupe cu diverse probleme filologice, în scopul de a cultiva, curăţa, înavuţi şi perfecţiona limba română. Se prevedea organizarea unei misiuni lexicografice în vederea constituirii unui „Dicţionar român" complet şi raţional, pentru a fi îndreptarul limbii române [8].

Membrii din Basarabia, spre deosebire de reprezentanţii celorlalte spaţii româneşti, nu au putut fi prezenţi la lucrările de fondare a Societăţii. În consecinţă, au fost aleşi ca membri de onoare în sesiunea din 12/24 septembrie 1870. În perimetrul unor factori naţional-politici de epocă, conexiunile academice au fost afectate din cauza interdicţiilor de deplasare la Bucureşti.

Pe parcurs, înaltul for academic românesc a evocat personalităţile basarabene. În 1870, Gheorghe Sion, ales membru titular al Societăţii Academice Române, împreună cu juristul, istoricul şi lingvistul Alexandru-Papiu Ilarian, în 1868, în cel de-al doilea discurs de recepţie rostit în cadrul Societăţii, a prezentat viaţa şi opera fabulistului Alexandru Donici (1806–1865). Răspuns la discurs a rostit V. Alexandrescu Urechia. Numele personalităţilor basarabene, care au conexiune directă cu Academia Română, şi în prezent sunt menţionate în contextul şedinţelor solemne ale Academiei Române [9].

Reperele biografice ale celor trei basarabeni, membri fondatori ai înaltului for academic de la Bucureşti, demonstrează cu lux de amănunte justificarea alegerii acestora.

Alexandru Hâjdău, descendent dintr-o familie cu înrudire domnească, este fiul scriitorului şi cărturarului Tadeu (Faddei) Hâjdău (1769–1835), frate cu prozatorul, folcloristul şi traducătorul Boleslav Hâjdău (1812–1886) şi tatăl scriitorului şi filologului Bogdan Petriceicu Hasdeu (1838–1907). Al. Hâjdău s-a născut la 30 noiembrie 1811 la Miziurineţ, regiunea Ternopol, Ucraina. Pe parcurs, familia s-a stabilit la moşia din Cristineşti, judeţul Hotin. Şi-a făcut studiile la pensionul pentru copii de nobili de pe lângă Seminarul Teologic din Chişinău (1822–1828), ulterior la Facultatea de Drept a Universităţii din Harkov (1829–1832). A studiat ştiinţele naturale, filologia şi filosofia la universităţile din Münhen şi Haidelberg. A îndeplinit mai multe funcţii: ajutor de revizor în Comitetul pentru sprijinirea coloniştilor din sudul Rusiei, instituţie din Chişinău (1833), conţopist la Cancelaria guvernatorului civil (1833–1834). A fost efor al şcolii lancasteriene din Hotin (1836–1840). În această calitate a rostit celebrul discurs de la Gimnaziul din Hotin (1837) despre vechea glorie a Moldovei, tradus în româneşte de Constantin Stamati, care, de altfel, îl asemăna, graţie culturii sale enciclopedice, cu Dimitrie Cantemir (1673–1723), domn erudit al Moldovei (1710–1711), membru titular al Academiei din Berlin (Societatea Branderburgică a Ştiinţelor, 1714). Alexandru Hâjdău constata că „fără istorie nu există patrie, iar fără dragoste de istorie nu poate să existe dragoste de patrie".

A fost învăţător de limbă şi literatură, logică, statistică şi alte discipline la gimnaziile din Vinniţa (1840–1842) şi Kameneţ-Podolsk (1842–1843). Din 1850 a locuit la Chişinău, apoi în 1860 a trecut cu traiul la Cristineşti. Din 1843 şi până la sfârşitul vieţii a practicat avocatura [10].

În domeniul cercetării s-a manifestat prin punerea în circuitul ştiinţific rus a cântecelor populare moldoveneşti şi valahe, pe care le-a tradus şi comentat. În *Literaţii basarabeni* (1835) a publicat materiale valoroase despre A. Donici, C. Stamati, I. Ghinculov (I. Hâncu) ş.a. A pus în valoare opera filosofului şi poetului iluminist ucrainean Gr. Skovoroda. Avea preocupări în domeniul florei basarabene. A întreţinut relaţii de colaborare cu savanţii ruşi I. Srezevski, M. Pogodin, P. Bartnev ş.a. [11].

La 23 aprilie 1866 a fost desemnat membru fondator al Societăţii Literare Române, iar în 1869 – membru de onoare.

La 28 august/9 septembrie 1867 i s-a adus la cunoştinţă că i s-a interzis de către guvernatorul Basarabiei să ia parte la lucrările Societăţii [12].

Deşi s-au depus eforturi, Alexandru Hâjdău nu a reuşit vreodată să obţină permisiunea de a trece Prutul pentru a participa la lucrările înaltului for. Ultimii ani de viaţă i-a petrecut solitar şi în acţiuni de misticism [13].

A fost evocat ulterior de comunitatea academică românească. De exemplu, la 27 iunie 1986, secţiile de ştiinţe istorice şi de ştiinţe filologice, literare şi arte ale Academiei RS România au consemnat 175 de ani de la naşterea lui Al. Hâjdău, membru fondator al Academiei Române [14].

Ştefan Gonata s-a născut la 1 februarie 1838 la Trifăneşti, judeţul Bălţi, actualmente raionul Floreşti. „Românul printre străini sau străinul printre români" [15],

Gheorghe Bezviconi (1910–1966) i-a consacrat un amplu studiu în culegerea *Fapte trecute şi basarabeni uitaţi*. Şt. Gonata a fost feciorul lui Constantin Gonata, născut la Zerma, Macedonia. Constantin Gonata a fost omul de încredere al boierului Balşi, considerent important în asigurarea unei cariere de succes sub aspect economic. A obţinut rangul de căminar, iar statutul socio-economic i-a deschis posibilităţile pentru a-şi forma o moşie la Trifăneşti, Basarabia. S-a căsătorit cu Ecaterina, fiica vameşului Iancu Gustea, a cărei mamă era Anastasia Ţăcău din Iaşi, unde în prezent un segment teritorial al oraşului îi poartă numele [16].

Şt. Gonata a avut o copilărie tragică. La vârsta de şase ani a pierdut trei fraţi, apoi mama. A intervenit tata, care a lăsat gospodăria pentru a se consacra educaţiei copilului, antrenându-l în mod special în lecturi clasice. În 1856 a absolvit Liceul regional din Chişinău, apoi a făcut trei ani de studii la Liceul „Richelieu" din Odesa. A continuat studiile la Paris, unde a studiat filosofia şi viticultura. După ce a revenit în Basarabia, a început serviciul pe lângă mareşalul nobilimii basarabene, ulterior fiind ales deputat cu funcţia de distribuire a sarcinilor rurale (1863–1865), deputat al nobilimii judeţelor Akkerman şi Bender (1866–1869), al nobilimii judeţelor Chişinău şi Orhei (1870–1872). A mai executat şi funcţiile de mediator de pace şi judecător de pace onorat [17].

În paralel cu funcţiile publice a efectuat şi cercetări ştiinţifice. A fost unul dintre primii moşieri care au aclimatizat viţa-de-vie franceză şi americană în Basarabia la moşia sa din Zberoaia, de pe malul Prutului, la gura văii Raita [18]. Domeniul lui Ştefan Gonata era format din 2 450 de desetine de pământ, inclusiv 40 desetine de pădure, 1 530 de bovine şi 1 400 de ovine. Cunoştinţele sale le-a aplicat la înlăturarea filoxerei. Vinurile sale erau foarte vestite. Conacul său, construit de meşteri francezi, includea cabinetul savantului, o sală pentru oaspeţi şi ceremonii, o baie, un punct experimental agronomic, o bibliotecă bogată şi un muzeu, un spital. În apropierea conacului se afla o pivniţă cu galerii şi tunel, ce constituia o expoziţie pentru vinuri de selecţie. Conacul familiei Gonata este monument de istorie şi arhitectură de categorie naţională (nr. 943 în Registrul monumentelor Republicii Moldova ocrotite de stat) [19].

Şt. Gonata a publicat în reviste ştiinţifice de prestigiu din domeniul agricol, în mod special în *Revista Departamentului de Agricultură* din Petersburg. Era cunoscut în cercurile ştiinţifice româneşti, ruseşti şi cele occidentale.

A colaborat din copilărie cu cenaclul moldovenesc al fraţilor Pavel şi Petre G. Leonard [20], prietenie consolidată prin căsătoria cu sora lor Elizaveta. Pe parcursul studiilor a întreţinut o prietenie solidă cu Eristide Casso, Nicolae A. Donici ş.a. A menţinut o corespondenţă activă cu Mihail Kogălniceanu [21]. La 2 iunie 1867 a fost desemnat membru fondator al Academiei Române, la vârsta de doar 29 de ani. La 11/23 august 1867, printr-o telegramă trimisă de la Huşi, Şt. Gonata a comunicat că „datorită unor împrejurări cu totul neprevăzute şi de nimine aşteptate", „nu pociu primi numirea de membru al Societăţii", înştiinţând, totodată, înaltul for că va „avea de fericire a lua asupră-mi orice lucrare literară despre programa Societăţii" [22]. La începutul anilor 1870 a lansat ideea elaborării şi editării *Abecedarului român* şi a *Istoriei Naturale*. A murit la 18 septembrie 1896. La sfârşitul vieţii, se presupune că,

într-un acces al bolilor care îl măcinau şi-ar fi ars manuscrisele. Arhiva şi biblioteca de o valoare inestimabilă au fost distruse în timpul tensiunilor sociopolitice din anul 1917. În cimitirul satului Zberoaia, într-un mormânt comun, odihnesc rudele boierului Gonata.

Cel de-al treilea fondator al Societăţii Literare Române a fost omul politic Ioan Străjescu. Ştefan Pascu, în *Istoricul Academiei Române*, recunoaşte lipsa datelor complexe referitoare la această personalitate [23]. Se cunoaşte că a studiat la o şcoală militară din Sankt Petersburg. A ajuns până la gradul de căpitan de husari [24]. Şi-a retras cetăţenia rusească în favoarea celei române. A participat la deschiderea primei şedinţe a Societăţii Literare Române din 6/18 august 1867 [25]. Până la definirea regulamentului urma să facă parte din Secţiunea filologie şi literatură. La 2/14 august 1870, împreună cu criticul literar şi esteticianul Titu Maiorescu (1840–1917) şi Alexandru Hâjdău, a demisionat din Societate, demisii care însă nu au fost acceptate. La 21 septembrie 1870 a fost ales membru de onoare al Societăţii împreună cu Alexandru Hâjdău, Ştefan Gonata şi juristul Andrei Mocioni (1812–1880). A decedat la 4 octombrie 1873 la Bucureşti, lăsând prin testament întreaga lui avere, constituită din 50 000 de franci, statului român, pentru oferirea de burse tinerilor dornici de studii în Franţa [26].

În cadrul Academiei Române s-a instituit o tradiţie ca numele celor trei fondatori să fie evocat de noii membri din spaţiul basarabean ai înaltului for ştiinţific academic românesc.

Ulterior, în activitatea instituţiei s-au remarcat şi alte personalităţi basarabene. Este vorba de: filologul Bogdan-Petriceicu Hasdeu (1838–1907), membru titular (1877); istoricul-colecţionar Ion C. Suruceanu (1851–1897), membru de onoare (1888); mitropolitul Iosif Naniescu (după botez Ioan, 1820–1902), membru de onoare (1888); filantropul Vasile Stroescu (1845–1926), membru de onoare (1910).

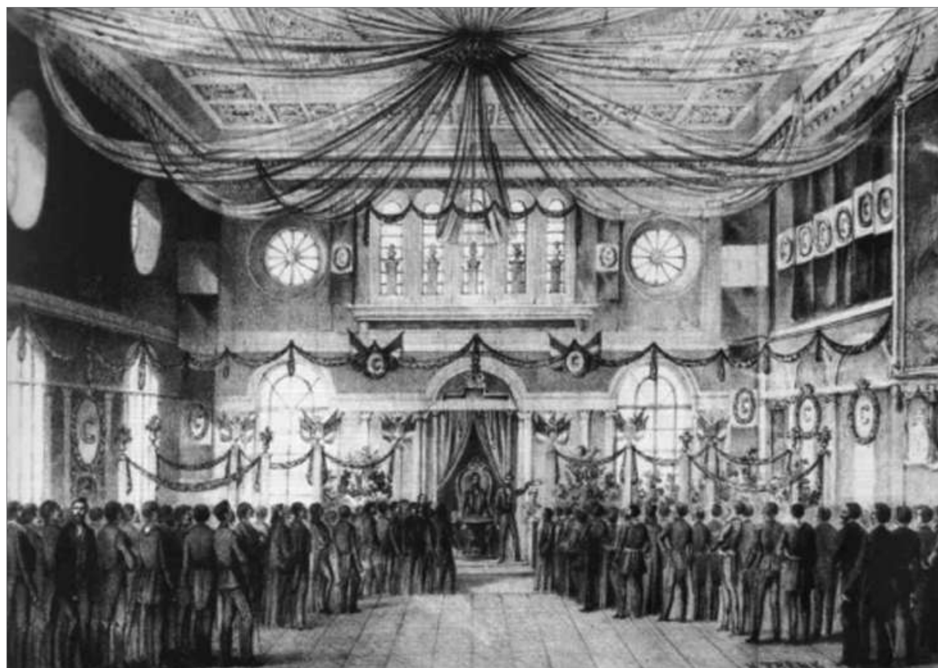
În 1918, în contextul Unirii Basarabiei cu România, împreună cu transilvăneanul Alexandru Lapedatu, au fost aleşi membri titulari politicianul Ion Inculeţ (1884–1940) şi istoricul Ştefan Ciobanu (1883–1950), iar membru corespondent – Pantelimon (Pan) Halippa (1883–1979). Pe parcurs, forul ştiinţific a fost completat de genealogistul Paul Gore (1875–1927), membru de onoare (1919); astronomul Nicolae N. Donici (1874–1956), membru de onoare (1922); etnograful şi folcloristul Nichita P. Smochină (1894–1980), membru de onoare (1942).

În perioada postbelică, forul academic român a fost completat de alţi basarabeni: economiştii Vasile Malinschi (1912–1992), membru titular (1955); Alexandru Bârlădeanu (1911–1997), membru titular (1955); biologul Nicolae Botnariuc (1915–2011), membru titular (1990). Din componenţa membrilor Academiei Române a ajuns să facă parte, post-mortem (2010), Constantin Stere (1865–1936), profesor şi rector al Universităţii din Iaşi, jurist, autorul celebrului roman-fluviu intitulat *În preajma revoluţiei*, în opt volume (1932–1936). Poetul Grigore Vieru (1935–2009) a fost ales membru corespondent (1993), iar inginerul Gleb Drăgan (1920–2014) – membru titular (2004) [27].

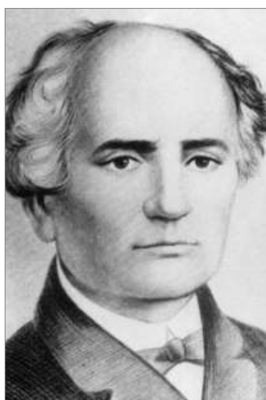
În ultimele două decenii, în semn de aleasă apreciere, au fost aleşi membri de onoare ai Academiei Române mai multe personalităţi ilustre basarabene: scriitorul

Ion Druţă (n. 1928), fizicianul Andrei Andrieş (1933–2012), mitropoliţii Nestor Vornicescu (1927–2000) şi Antonie Plămădeală (1926–2005), istoricul şi omul de stat Alexandru Moşanu (n. 1932), criticul literar Mihai Cimpoi (n. 1942), publicistul şi poetul Nicolae Dabija (n. 1948), matematicianul Petru Soltan (1929–2016), economistul Sergiu Chircă (n. 1932), chimistul Gheorghe Duca (n. 1952), istoricul Andrei Eşanu (n. 1948), scriitorul Valeriu Matei (n. 1959), fizicianul Ion Tighineanu (n. 1955), zoologul Ion Toderaș (n. 1945).

Constituirea celui mai înalt for ştiinţific românesc – Academia Română – s-a produs în perimetrul „secolului naţionalităţilor”, al spaţiului istoric, cultural şi lingvistic comun românesc. La formarea instituţiei academice au contribuit şi personalităţi notorii din Basarabia – Alexandru Hâjdău, Ştefan Gonata, Ioan Străjescu. Numele membrilor fondatori din Basarabia este evocat şi în prezent în cadrul Academiei Române, iar comunitatea academică românească a fost completată ulterior cu alte nume de rezonanţă din spaţiul pruto-nistrean.

„Inauguratiunea bustului Zappa și a Societatei Litteraria Romane”.
Litografie, M.B. Baer, 1867. Sursă: Biblioteca Academiei Române [28]

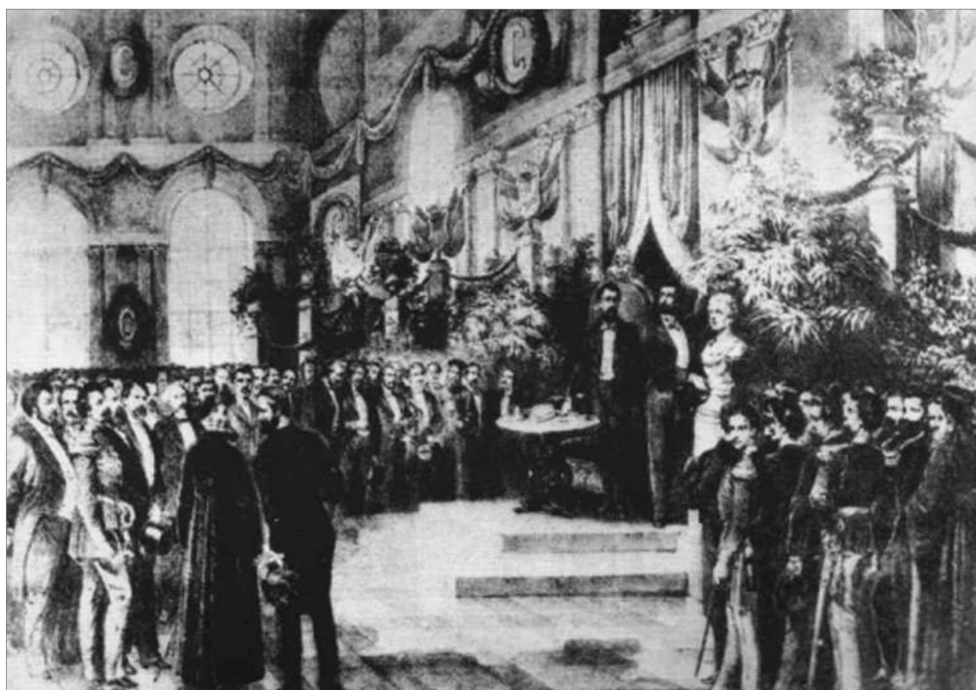
Alexandru Hâjdău
(1811–1872),
membru fondator
al Academiei
Române [29]

Ştefan Gonata
(1838–1896),
membru fondator
al Academiei
Române [30]

Ioan Străjescu
(1833–1873),
membru fondator
al Academiei
Române [31]

Inaugurarea Societății Literare Române, 1 august 1867 [32]

Venieta membrilor fondatori ai Academiei Române.
Foto: Franz Duschek, 1867. Sursă: Biblioteca Academiei Române.

Note:

1. Ştefan Pascu, *Istoricul Academiei Române. 125 de ani de la înfiinţare*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1991, p. 41.
2. *Revista Carpaţilor*, t. I, ianuarie-martie 1860, p. 295-301; t. II, aprilie-iunie, 1860, p. 156-170.
3. V.A. Urechia, *Actele şi serbarea naţională a inaugurării Societăţii pentru gramatica şi glosarul limbii române*, Bucureşti, 1867, p. 49.
4. Dorina N. Rusu, *Istoria Academiei Române în date (1866–1996)*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1996, p. 190.
5. *Ibidem*, p. 19.
6. Dan Berindei, *Academia Română şi Basarabia*. În: *Akademos*. *Revistă de ştiinţă, cultură şi artă*, nr. 2 (25), 2012, p. 63.
7. Gheorghe Mihoc, *Academia Republicii Socialiste România*, Bucureşti, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1981, p. 11.
8. Ştefan Pascu, *op. cit.*, p. 76.
9. Gheorghe Duca, *Discurs în cadrul Adunării generale dedicată consemnării a 149 de ani de la fondarea Academiei Române*. În: http://www.asm.md/galerie/discurs_149_acad_ro(1).pdf (accesat: 09.02.2016); Ion Xenofontov, *Basarabeni, membri ai Academiei Române: (1879 – prezent)*. În: *Timpul*, nr. 60 (1503), 4 aprilie, 2011, p. 15.
10. Brighida Covarschi, Ion Jarcuţchi, *Academicieni din Basarabia şi Transnistria (a doua jumătate a secolului al XIX-lea)*, Chişinău, Centrul de editare şi tipar al Institutului de Istorie al Academiei de Ştiinţe a Moldovei, 1996, p. 77.
11. Ion Pelivan, *Din corespondenţa lui A.T. Haşdeu (1811–1872) cu M.C. Stamati (1838–1907), C.D. Chiriac (1831–1912) cu M. Kogălniceanu, C.D. Chiriac cu B.P. Haşdeu*

şi A.T. Haşdeu cu B.P. Haşdeu. În: *Viaţa Basarabiei*, 1944, nr. 3-4, p. 74; *Literatura şi arta Moldovei. Enciclopedie*. Vol. 2, Chişinău, Redacţia Principală a Enciclopediei Sovietice Moldoveneşti, 1986, p. 409-410;
12. Dorina N. Rusu, *op. cit.*, p. 27.
13. Gheorghe Bobână, Lidia Troianowski, *Prezenţe basarabene în spiritualitatea românească (secolul al XIX-lea – prima jumătate a secolului al XX-lea)*, Chişinău, Civitas, 2007, p. 157.
14. *Ibidem*, p. 452.
15. Angela Lisnic, Angela Citac, *Gheorghe Bezviconi – „un român printre străini sau un străin printre români*". În: *Analele Asociaţiei Naţionale a Tinerilor Istorici din Moldova. Revistă de Istorie*, Bucureşti–Chişinău, nr. 9, 2010, p. 218-243.
16. Tudor Ţopa, Nadejda Darie, *Zberoaia de pe apa Prutului*, Chişinău, „Edit-Prest", 2013, p. 32-36.
17. Brighida Covarschi, Ion Jarcuţchi, *op. cit.*, p. 72-73.
18. Zamfir Arbore, *Dicţionar geografic al Basarabiei*, Chişinău, Editura Museum, 2001, p. 230.
19. *Hotărârea Parlamentului Republicii Moldova nr. 1531 din 22.06.1993*. În: http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=1&id=333559 (accesat: 10.02.2016).
20. Vezi: *Sângerei: oameni, istorie, spiritualitate*, Chişinău, Institutul de Studii Enciclopedice, 2012, p. 6, 24–25.
21. Gheorghe Bobână, Lidia Troianowski, *op. cit.,* p. 136-137.
22. Dorina N. Rusu, *op. cit.*, p. 24.
23. Ştefan Pascu, *op. cit.*, p. 70, notă (*) din subsol.
24. Dorina N. Rusu, *Membrii Academiei Române (1866–2010). Dicționar*. Ediția a IV-a revăzută și adăugită, București, Editura Enciclopedică, 2010, p. 1001.
25. Dorina N. Rusu, *op. cit.*, p. 23.
26. Dinu Poştarencu, *Neamul Străjescu din Basarabia*. În: *Anuarul Institutului de Istorie*, nr. 2, Chişinău, 2012, p. 186-187.
27. Ion Valer Xenofontov, *Zece curiozități despre basarabeni, fondatori ai Academiei Române*. În: *Moldova Suverană*, nr. 19 (1960), 11 februarie 2016, p. 1-2; *Idem*, *Enciclopedia curiozităților. Trecut și prezent*. Vol. I, Iași, Lumen, 2016, p. 40-43.
28. Ştefan Pascu, *Istoricul Academiei Române. 125 de ani de la înfiinţare*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1991, p. 75; Delia Bălăican, *Ecouri ale înființării Societății Literare Române*. În: *Revista Bibliotecii Academiei Române*, nr. 1 (1) 2016, București, Editura Academiei Române, 2017, p. 5-18.
29. Personalitatea zilei Alexandru Hâjdeu, „un alt Cantemir". În: http://www.timpul.md/articol/personalitatea-zilei--alexandru-hajdeu-un-alt-cantemir-50876.html (accesat: 16.02.2016).
30. http://enciclopediaromaniei.ro/wiki/%C5%9Etefan_Gonata (accesat: 16.02.2016).
31. Dorina N. Rusu, *Membrii Academiei Române (1866–2010). Dicționar*. Ediția a IV-a revăzută și adăugită, București, Editura Enciclopedică, 2010, p. 1001.
32. *acad.ro* (accesat: 16.02.2016).

ACTIVITATEA ȘTIINȚIFICO-ARHIVISTICĂ A COMISIEI GUBERNIALE ȘTIINȚIFICE A ARHIVELOR DIN BASARABIA (1898–1903)

† *Dr*. Ion JARCUȚCHI

The scientific activities of the gubernatorial commission of the archives of Basarabia (1898–1903)

Summary

Setting up the Scientific Provincial Archive Commission from Bessarabia in 1898, one of the first scientific-cultural organisations in the region, is an important phenomenon of the local scientific-cultural life. Its emergence was determined, on the one hand, by the domestic needs and the scientific-cultural development of Bessarabia, and, on the other hand, by the „archivistic movement" from Russia concerning the protection of the ancient monuments of history and culture and of archive documents.

În conformitate cu statutul Comisiei Guberniale Științifice a Arhivelor din Basarabia (în continuare – Comisia), în prim-planul activităţilor ei s-a plasat cercetarea arhivelor organelor guvernamentale locale şi crearea arhivei istorice guberniale. În baza acestor investigaţii erau totodată elaborate studii de referinţă şi ştiinţifice pe diverse probleme de istorie a Basarabiei. Fiind cel mai iniţiat specialist din ţinut în domeniul arhivisticii, cunoscutul cercetător Ioan Halippa a devenit realizatorul principal al acestei activităţi. Despre rezultatele lucrului efectuat el informa cu regularitate Comisia. Deja la 10 octombrie 1898 a prezentat o comunicare despre Arhiva Senatorilor (ruşi) care au prezidat în divanurile Ţării Moldovei şi Ţării Româneşti în anii 1808–1813 [1], compusă din 4 415 dosare şi depozitată la arhiva Consiliului de administraţie al Basarabiei [2]. Manifestând o deosebită preocupare şi o înaltă responsabilitate pentru valorificarea patrimoniului istoric şi cultural, Comisia, prin secretarul I. Halippa, s-a încadrat în elaborarea şi examinarea principiilor metodologice şi de procedură privind evaluarea dosarelor din arhivele oficiale ale organelor guberniale şi judeţene, selectate, prin hotărârile comisiilor organelor respective, pentru nimicire. În ajunul Congresului arheologic de la Kiev, care trebuia să adopte regulamentul privind conservarea şi nimicirea dosarelor vechi, Comitetul din Moscova, responsabil de pregătirea lucrărilor forului, a solicitat comisiilor guberniale să se pronunţe pe marginea proiectului elaborat. Comisia din Basarabia cunoştea experienţa societăţilor ştiinţifice arheografice din alte ţări care reuşeau să dezlege importante probleme de filologie, etnografie şi istorie anume datorită examinării şi sistematizării detaliate a documentelor vechi.

De aceea, ea s-a pronunţat pentru conservarea tuturor materialelor de arhivă, cercetându-se minuţios orice fond, dosar sau document. În avizul Comisiei din 23 ianuarie

1899 se menţiona că dosarele de arhivă pot fi supuse nimicirii doar după studierea multilaterală (sistematică şi nominală) a acestora şi examinarea întregului inventar al dosarelor prevăzute pentru nimicire [3]. Mai târziu, când se punea la cale nimicirea a circa 44 mii de dosare din arhiva Consiliului de poliţie al judeţului Hotin, Ioan Halippa a precizat la acest subiect, că fondul de arhivă, completat anual pe parcursul dezvoltării istorice, trebuie să fie protejat de orice deteriorare şi distrugere, deoarece el reflectă viaţa poporului în succesiunea continuă a epocilor istoriei [4]. Totodată, Comisia a obţinut consimţământul guvernatorului Basarabiei de a asigura membrilor instituţiei ştiinţifice accesul liber la arhiva Consiliului gubernial. Iar la 27 februarie 1899, Comisia a luat decizia de a forma o subcomisie pentru elaborarea proiectului de regulament privind evaluarea dosarelor de arhivă în vederea selectării lor pentru conservare permanentă sau nimicire. S-a considerat oportun de a include în componenţa subcomisiei un jurist, specialist în domeniul dreptului local de ocină şi al stărilor sociale, un specialist în domeniul istoriei învăţământului din Basarabia (funcţionar din sfera activităţii Ministerului Învăţământului), un specialist în domeniul statisticii (M. Nerucev, fost secretar al Comitetului Gubernial de Statistică al Basarabiei) şi un profesor de limbă slavonă din instituţiile de învăţământ din ţinut, cunoscător al arheografiei slavone [5].

Trebuie să constatăm din capul locului că situaţia în ceea ce priveşte evaluarea şi selectarea documentelor de arhivă era în mare delăsare. Conform practicii existente, organele publice care aveau la dispoziţie arhive proprii formau, prin implicarea funcţionarilor săi, comisii departamentale. Însă lipsa unei metodologii unice privind principiile şi criteriile fundamentale de expertiză a dosarelor de arhivă a lăsat loc altor factori să determine soarta acestor materiale. De multe ori valoarea ştiinţifică a materialelor era interpretată arbitrar, pornindu-se de la considerentele şi interesele departamentale.

Ministerele stabileau propriile norme valorice ale documentelor. Incompetenţa membrilor comisiilor departamentale locale sau intenţia vădită de a elibera spaţiu pentru materiale curente noi erau alţi factori care deseori transformau această activitate responsabilă într-o acţiune formală, generând subiectivism şi voluntarism în luarea deciziilor. Deciziile comisiilor primare trebuiau să fie aprobate de către organele ierarhic superioare, inclusiv de ministerul de interne, însă această procedură nu se respecta întotdeauna şi în consecinţă au fost mai multe cazuri când dosare de arhivă şi documente preţioase erau nimicite în masă sau vândute la licitaţii publice unor fabrici de producere a hârtiei [6]. Conform datelor adunate de cercetătorul I. Halippa, din 8 606 dosare acumulate până în anul 1860 în arhiva procurorului guberniei s-au păstrat doar 1 708, restul fiind nimicite, inclusiv unele de mare valoare istorică [7]. Într-o atare situaţie, una din misiunile Comisiei consta în stoparea acestui fenomen, supunând unei examinări competente absolut toate dosarele selectate de către comisiile departamentale pentru a fi nimicite. În cadrul acestei activităţi au fost studiate cca 3 300 de dosare ale Administraţiei Financiare din Basarabia, peste 2 600 de dosare ale Tribunalului regional din Chişinău şi 165 de dosare ale Consiliului de zemstvă al judeţului Bălţi, dintre care 192 de dosare au fost recomandate pentru păstrare permanentă în arhivele nominalizate şi 203 pentru conservare în Arhiva istorică gubernială a Comisiei. A fost stopată, de asemenea, nimicirea a circa 44 mii de dosare ale Direcţiei de poliţie din

judeţul Hotin, dintre care 301 au fost selectate pentru a fi transmise Arhivei istorice guberniale [8]. Pe adresa Comisiei şi a arhivei nominalizate au sosit materiale din arhivele centrale ale Rusiei. Astfel au fost studiate şi inventariate circa 1 500 de dosare ale Ministerului Justiţiei remise la Chişinău de către Arhiva Senatului din Sankt Petersburg spre păstrare permanentă [9]. O parte componentă a activităţii arhivistice a Comisiei o constituia studierea ştiinţifică a fondurilor principale ale arhivelor departamentale din ţinut. La şedinţa din 20 februarie 1899, când era dezbătută problema şi tematica unei publicaţii permanente a Comisiei, s-a accentuat oportunitatea editării în primul rând a unor asemenea materiale de arhivă şi a studiilor ştiinţifice elaborate în baza lor [10]. În scopul realizării obiectivelor prevăzute s-a iniţiat studierea materialelor depozitate în Arhiva Consiliului gubernial de administraţie, în special Fondul Senatorilor (care au prezidat în Divanurile Principatelor Moldovei şi Munteniei în anii 1808–1813) şi în Arhiva Consistoriului bisericesc din Chişinău. În consecinţă, în baza investigaţiilor efectuate, în *Analele Comisiei* au fost publicate un şir de studii semnate de Ioan Halippa: *Описание Архива гг. Сенаторов, председательствовавших в диванах княжеств Молдавии и Валахии с 1808 по 1813 гг.* (Descrierea Arhivei Senatorilor care au prezidat în Divanurile Principatelor Moldovei și Valahiei în anii 1808–1813) (500 de dosare din cele 4 415 depozitate; *Труды БГУАК*, т. 1, p. 327-374; т. 2, p. 341-424; т. 3, p. 442-508); *Бессарабия в момент присоединения ее к России* – (Basarabia la vremea anexării la Rusia), compus din două părţi: *А. Роспись землевладения и сословного строя населения Бессарабии по данным переписи 1817 г.* – (Inventarul proprietăţii funciare și al structurii sociale a populaţiei Basarabiei conform recensământului din anul 1817) (*Труды БГУАК*, т. 3, p. 1-230); *Б. Сведения о состоянии церквей в Бессарабии в 1812–1813 гг*. (Informaţii privind starea bisericilor din Basarabia în anii 1812–1813) (*Труды БГУАК*, т. 3, p. 231-296), precum şi alte seturi de documente şi studii ştiinţifice. În activitatea sa de studiere a arhivelor, Comisia a constatat că depozitarea documentelor istorice în arhivele guvernamentale din Basarabia a început să se practice abia de la începutul secolului XIX şi că în aceste arhive nu pot fi descoperite multe documente referitoare la veacurile precedente. De aceea, Comisia a contat foarte mult pe colectarea documentelor vechi din arhivele particulare ale boierilor basarabeni. Ea s-a adresat nobilimii basarabene cu rugămintea să-i acorde sprijin în această muncă de identificare şi colectare a unor gramote, acte, ispisoace şi alte documente ale cancelariilor domneşti privind moşiile lor. Membrii Comisiei considerau că cercetarea acestor documente va contribui la studierea unor probleme de istorie foarte interesante şi importante, cum sunt evoluţia proprietăţii funciare şi a relaţiilor agrare, precum şi a celor ce ţin de geografia istorică a Basarabiei. Comisia accepta orice document de acest gen, în original sau o copie a lui [11]. Majoritatea nobililor au privit cu suspiciune iniţiativa Comisiei, însă cu toate acestea efortul nu a fost unul zadarnic, au fost selectate mai multe documente preţioase, unele din ele fiind donate. Astfel, inspectorul industrial superior Iu. Levinskii a dăruit o carte domnească de la Radu Mihnea, din 1624, privind proprietatea boierului Necoriţă asupra ocinilor „Trifeşti de lângă Ocniţa şi Şereuţi de lângă Hotin" [12]. Membrul Comisiei Iustin Frăţiman (Fraţman) a donat o carte domnească de la

Grigore Callimachi, din 30 iunie 1763, prin care jupânesei Maria Gitniceroae i-a fost întărită moşia Negreş [13]. În cadrul şedinţelor de lucru erau anunţate şi alte achiziţii de asemenea acte de proprietate (prezentate în copii), emise de diferiţi domnitori ai Ţării Moldovei: carte domnească de la Mihai Suţu (1794) pentru prinţesa Raliţa Mavrocordat privind confirmarea dreptului ei de proprietar asupra moşiei Lencăuţi, judeţul Soroca [14]; trei cărţi domneşti (din anii 1608 şi 1611) ale domnului Constantin Movilă referitoare la ocina Buiucani [15]; cărţile domneşti ale domnilor Petru Şchiopul (1576), Radu Mihnea (1617) şi Vasile Lupu (1641), precum şi dispoziţia acestuia (1642) către pârcălabul din Lăpuşna referitoare la aşezarea Chişinău în secolele XVI–XVII, care împreună cu alte documente urmau să fie folosite la pregătirea studiului Istoria Chișinăului în documente [16]. În arhiva familiei Pavel Dicescu au fost depistate trei cărţi domneşti, scrise pe pergament, ale domnilor Moldovei Radu Mihnea, din 20 şi 25 martie 1624, şi Miron Barnovschi, din 28 aprilie 1629, cu privire la dreptul de proprietate asupra unor ocine ale boierului (ulterior hatman şi pârcălab de Suceava) Necoriţă [17].

Documente de o mare valoare ştiinţifică au fost identificate în arhiva personală a Zinaidei Teodor Donici (născută Carp Russo) [18], în arhiva Consiliului gubernial de administraţie, referitoare la fraţii Hudobaşev [19], la boierul Varticov (Vartic) [20], precum şi în arhiva Consistoriului bisericesc din Chişinău [21]. O altă ţintă în efortul Comisiei de identificare şi selectare a documentelor istorice din veacurile apuse au devenit mănăstirile şi bisericile din Basarabia, care în trecut au fost focare ale vieţii culturale, educative şi spirituale, iar cu timpul au devenit şi centre de depozitare şi păstrare a cărţilor, manuscriselor şi a documentelor vechi. Ideea a apărut atunci când I. Frăţiman a luat în folosinţă temporară de la biserica din s. Vadul-Raşcov, judeţul Soroca, volumul *Свод указов и распоряжений областного и епархиального начальства* (Culegerea decretelor și a dispoziţiilor conducerii regionale și eparhiale, emise în anii 1815–1860). Conducerea Comisiei a decis să se adreseze, prin intermediul episcopului Chişinăului şi Hotinului Iacob, către clerul din ţinut cu rugămintea să inventarieze şi să descrie manuscrisele, cărţile şi alte obiecte aflate în posesiunea bisericilor şi a mănăstirilor, urmând ca aceste însemnări să fie prezentate solicitantului [22]. Un viu interes în cercurile ştiinţifice din Rusia a provocat manuscrisul gramaticii limbii slavone, depistat de V. Kurdinovski în vara anului 1901 în biblioteca mănăstirii Hârbovăţ, judeţul Orhei. În urma investigaţiilor preliminare, V. Kurdinovski a înaintat ipoteza că exemplarul manuscrisului a aparţinut arhiepiscopului din Moghiliov Anatolie Martînovski, care ultimii ani de viaţă i-a trăit la mănăstirea Hârbovăţ, unde a şi decedat, iar gramatica a fost scrisă la Moscova la sfârşitul secolului XVI – începutul secolului XVII. Deşi această descoperire prezenta în mod evident un eveniment remarcabil în activitatea Comisiei, instituţia, în pofida insistenţei lui V. Kurdinovski, a ezitat să publice manuscrisul, fără o expertiză ştiinţifică profundă. La Adunarea generală din 18 octombrie 1903 s-a hotărât de a transmite facsimilele primelor şi ultimelor pagini din manuscris la Comisia slavonă a Societăţii Imperiale de Arheologie din Moscova pentru a fi supuse, în baza analizei comparative, unei expertize ştiinţifice [23]. Ulterior, în 1907, V. Kurdinovski a publicat, după cum s-a menţionat şi mai sus, un studiu la acest subiect în revista *Русский филологический вестник*.

Note:

1. Prin desemnarea, la 17 februarie 1808, a senatorului rus S. Kuşnikov în funcţia de preşedinte al Divanurilor Ţării Moldovei şi Ţării Româneşti cu reşedinţă la Iaşi, în Principate a fost instaurată administraţia civilă rusă, subordonată direct comandantului-şef al armatei ruse din acest teritoriu. Această administraţie, cu propria sa cancelarie, a funcţionat în perioada martie 1808 – octombrie 1812. În perioada evacuării trupelor ruse a fost transferată, la Chişinău, Arhiva senatorilor – preşedinţi ai Divanurilor Principatelor, cunoscută ca Fondul senatorilor, astăzi Fondul nr. 1 al Arhivei Naţionale a Republicii Moldova. Vezi: A. Agachi, *Ţara Moldovei şi Ţara Românească sub ocupaţia militară rusă* (*1806–1812*), Chişinău, Pontos, 2008, p. 10, 46-102.
2. *Труды Бессарабской Губернской Ученной Архивной Комиссии* (далее: *Труды БГУАК*), vol. I, c. 379.
3. *Ibidem*, том. I, c. 385-386.
4. *Ibidem*, том. III, c. 517.
5. *Ibidem*, том. I, c. 391.
6. Voloşin Rita, *Contribuții la istoricul apariției arhivelor în Basarabia în secolul al XIX-lea*. În: *Pergament. Anuarul arhivelor Republicii Moldova.* II, 1999, p. 66.
7. *Труды БГУАК*, том. I, c. 395.
8. *Ibidem*, том. II, c. 426, 432, 436, 437, 446, 447, 453-454; том. III, c. 517, 520, 535.
9. *Ibidem*, том. I, c. 420; том. III, c. 521, 535.
10. *Ibidem*, том. I, c. 387.
11. *Ibidem*, том. I, c. 395-396.
12. *Ibidem*, c. 384, 396.
13. *Ibidem*, c. 391.
14. *Ibidem*, том. II, c. 428.
15. *Ibidem*, c. 427.
16. *Ibidem*, том. I, c. 384. Vezi: И. Халиппа, *Материалы для истории Кишинева в XVI–XVIII вв.* В: *Труды БГУАК*, том. I, c. 171-233; Idem, *Документы XVII–XVIII вв., касающиеся вотчины села Буюкань, ныне предместье г. Кишинева.* В: *Труды БГУАК*, том. II, c. 231-340; Idem, *Дополнительная серия документов XVII–XVIII вв., относящихся к истории г. Кишинева.* В: *Труды БГУАК*, том. III, c. 321-394.
17. *Труды БГУАК*, том. III, c. 522.
18. *Ibidem*, том. II, p. 234-260, 392, 396.
19. *Ibidem*, том. II, c. 432; том. III, c. 429-441, 523
20. *Ibidem*, том. III, c. 514.
21. *Ibidem*, том. I, c. 380.
22. *Ibidem*, c. 388-390.
23. *Ibidem*, vol. II, p. 436, 438-443.

К ИСТОРИИ БЕССАРАБСКИХ СВЯЗЕЙ ПРОФЕССОРА А. ЯЦИМИРСКОГО И ЕГО ЖИЗНИ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В 1920-Е ГОДЫ

К. и. н. Анжела КОЛИН
Институт Истории АНМ (Кишинэу)
К. и. н. Александр СТЫКАЛИН
Институт славяноведения РАН,
Москва, Российская Федерация

The Bessarabian contacts of professor A. Yacimirskiy and his activities in the 1920-es

Summary

Professor Alexander Yacimirskiy (1873–1925), native from Bessarabia, was not only internationally well-known expert on the medieval Slavic manuscripts, but also one of the outstanding figures in the Romanian studies in Russia. He published a lot of works on the Romanian literature, folklore, ethnography, history of church and especially on the cultural ties of Romanians with their Slavic neighbors. The heritage of Yacimirskiy stored in the Russian archives (and first of all his correspondence) broaden our knowledge of his contacts with his Russian colleagues – experts on the Romanian and South-Eastern-European studies as well as with the Romanian colleagues who were influenced not only by his published works but also by his advices and consultations. The new sources also add some important details to our knowledge of his activities in the last years of his life in the city of Rostov on Don where he was evacuated with the Warsaw university in 1915.

Среди уроженцев Бессарабии, оставивших заметный след в истории университетской и академической науки Российской Империи начала XX в., был Александр Иванович Яцимирский (1873–1925) – филолог (славист и румынист), этнограф, археограф [1]. Круг его научных интересов был весьма широк, при этом значительное место в нем занимали исследования в области румынской филологии, этнографии, средневековой духовной культуры [2]. Его перу принадлежат первая серьезная монография о Григоре Цамблаке [3], первые описания рукописного наследия бессарабских монастырей, большое количество статей по румынской этнографии на страницах российского журнала *Этнографическое обозрение*. Яцимирский много писал для энциклопедии Брокгауз–Эфрон и часть его энциклопедических статей также посвящена тем или иным аспектам румынской культуры [4].

В своей автобиографии 1899 г., написанной в испытательную комиссию Московского университета по филологическим наукам для получения доступа к защите дипломной работы, Яцимирский следующим образом описывал начало своего жизненного и творческого пути: „Родился я в степной части Бессарабии

неподалеку от днестровского лимана в бывшем татаро-буджакском пашалыке, а теперь новоказачьей станице Байрамче 29 августа 1873 года. Первоначальное образование я получил при школе отца моего народного учителя уже в средней Бессарабии в чисто румынском местечке Ганчештах. Здесь я познакомился с румынским языком, с образом жизни, обычаями и народными произведениями бессарабских румын; эти сведения дали мне богатый материал для моих последующих работ" [5]. Обращает на себя внимание, что молодой, 26-летний ученый, впрочем, к этому времени уже опубликовавший более двух десятков работ по проблемам археографии, этнографии, средневековой румынской культуры [6], не имел ни малейших сомнений в том, что бессарабские молдаване – неотъемлемая составная часть румынского этноса.

К вышесказанному стоит добавить, что А. Яцимирский принадлежал к дворянскому сословию. По отцовской линии он происходил из обедневшего польского шляхетского рода из Подолии; если обратиться к генеалогии рода Яцимирских, можно найти этот род в родословной книге дворян Подольской губернии, при этом семья будущего крупного филолога-румыниста была уже не католической, а православной.

В 1883 г. Яцимирский поступил в приготовительный класс Кишиневской прогимназии, впоследствии преобразованной в полную гимназию, а в 1893 г. окончил ее. Речь идет о кишиневской мужской гимназии № 2. Одновременно с ним в этой гимназии учился его одногодок, будущий великий архитектор Алексей Щусев. Они дружили и переписывались, нам известно дружеское письмо Щусева Яцимирскому, относящееся к 1910 г., когда Щусев уже был очень видным архитектором, проектировал здания для Марфо-Мариинской обители в Москве [7]. Как впоследствии писал Яцимирский, „в старших классах гимназии я интересовался историей русской литературы и русской историей благодаря следующему. Во-первых, преподаватели указанных предметов, несомненно, люди даровитые, сами любили преподаваемые ими предметы, многое излагали своими словами и старались внушить своим ученикам такое же отношение к урокам. Несомненно, это останавливало мой интерес к указанным предметам, так как остальные преподаватели напирали главным образом на долбление, выполнение программы и проч" [8]. В 1880-е годы в качестве преподавателей русской словесности в кишиневских мужских гимназиях служила когорта людей весьма ярких. Это уроженец Херсонщины Евгений Фёдорович Будде, впоследствии профессор Казанского университета и член-корреспондент Петербургской академии наук (скончался в 1931 г. в заключении), это и классик украинской художественной литературы Иван Семёнович Нечуй-Левицкий, это и Александр Никифорович Шимановский, уроженец Белоруссии, этнограф и филолог-пушкинист, автор одной из лучших книг о пребывании Пушкина в Кишиневе [9]. У первых двух из них Яцимирский учился во Второй кишиневской гимназии. С Е.Ф. Будде Яцимирский впоследствии, в 1899–1906 гг., вел активную переписку, они обменивались также книгами. Письма бывшего учителя своему выдающемуся ученику хранятся в РГАЛИ в личном фонде А.И. Яцимирского [10].

Как выясняем из писем, в 1906 г. Будде, будучи профессором Казанского университета, посоветовал Яцимирскому защитить именно в этом университете докторскую диссертацию и склонял его воспользоваться возможностью получить по конкурсу место приват-доцента в Казани.

Уже в годы учебы в гимназии будущий профессор обзавелся интересным увлечением. Он рассказывает об этом так: „каждое лето я обходил пешком, иногда без гроша в кармане бессарабские монастыри и вообще местности, замечательные в историческом или археологическом отношении; всё чем-либо замечательное я изучал, описывал, срисовывал и в результате второй по времени моей экскурсии явился ряд статей, которые я уже в пятом классе поместил в местной газете *Бессарабский вестник* под заглавием *Древности по берегам Днестра*" [11]. На формирование его научных интересов повлияло, по его собственному признанию, следующее обстоятельство. Он получил от монаха-схимника отца Анастасия из монастыря Городище на Днестре в подарок одну славянскую рукопись XV в. на болгарском языке, которая поразила его как своим внешним видом, правописанием, так и содержанием – это был сборник апокрифических текстов. С тех пор, как пишет Яцимирский, „наряду с изучением истории Бессарабии, этнографии бессарабских румын и памятников местной старины я живо интересовался рукописями, читал их и не упускал случая, чтобы приобретать более интересные из них при своих ежегодных экскурсиях по монастырям Бессарабии; уже при приезде в Москву у меня было около 25-ти рукописей" [12]. Соответственно по окончании гимназии выбор факультета для дальнейшего обучения не представлял для него никаких затруднений. Яцимирский отправляется для продолжения образования в Москву. Почему он выбрал именно Московский университет, а не, к примеру, Новороссийский в Одессе, расположенный в 4-х часах от Кишинева? Как вспоминал он позже, его влекли традиции тех ученых, которые внесли свой вклад в выявление и изучение средневековых рукописей православного мира – Степан Шевырёв, Фёдор Буслаев, Николай Тихонравов [13].

Живя в 1890-е годы в Москве, Яцимирский еще студентом принимал активное участие в деятельности ряда научных обществ, выступая на их заседаниях с докладами. Речь идет о Московском археологическом обществе (куда его пригласил один из педагогов, профессор Матвей Соколов), Московском библиографическом кружке, этнографическом отделе Общества любителей антропологии, естествознания и этнографии. Более того, уже со студенческих лет, с середины 1890-х годов, статьи и заметки перспективного молодого ученого, основанные на глубоком изучении средневековых южнославянских текстов (не в последнюю очередь получивших хождение в румынском пространстве), начали охотно публиковать авторитетные академические журналы – Известия Отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук, Чтения Императорского общества истории и древностей российских [14]. Как знаток средневекового рукописного наследия (в первую очередь, южнославянского происхождения), он был приглашен известным московским купцом-меценатом Петром Ивановичем

Щукиным, владельцем богатого музея русских древностей, для описания его богатейшего рукописного собрания. Эта работа вышла в 2 томах в 1896–1897 гг., сразу став серьезным явлением в русской археографии [15].

На протяжении всего этого времени проблемы румынской духовной культуры продолжали занимать приоритетное место в круге интересов молодого исследователя. С 1895 г. регулярно публикуются статьи и заметки Яцимирского в журналах *Этнографическое обозрение* и ряде других по проблемам румынской филологии, культуры, этнографии, а также и его переводы с румынского языка. Задачей первых его публикаций в *Этнографическом обозрении* было ознакомление русских филологов и историков с результатами исследований румынских коллег. Его внимание среди прочего привлекали этимология названия Влах, названия Бессарабия, изучение румынскими филологами образа Дракулы в средневековой литературе [16]. Яцимирский писал также об истории и художественных ценностях церквей г. Яссы, опубликовал обзор основных экспонатов Бухарестского музея древностей [17]. Одна из его статей, опубликованная в журнале *Русский вестник*, была посвящена благотворительной деятельности Русского царственного дома в румынских землях [18]. Статья *Румынские заговоры* в *Этнографическом обозрении* [19] была подготовлена на основании собственных полевых исследований, как и одна из первых его статей на страницах этого журнала, которая называлась *Разбойники Бессарабии в рассказах о них* – статья, относившаяся к области фольклористики [20]. Как и некоторые другие русские филологи бессарабского происхождения, молодой Яцимирский отдал определенную дань изучению творчества А.С. Пушкина, опубликовав в *Известиях* Отделения русского языка и словесности Академии наук статью, в которой песнь Замфиры в «Цыганах» Пушкина сопоставлялась с произведениями фольклора румынских цыган [21]. Среди выдающихся деятелей культуры раннего Нового времени, связавших себя с румынскими землями, его привлекало наследие Паисия Величковского – Яцимирский опубликовал ряд его текстов [22]. В те же 1890-е годы он начинает сотрудничать с румынскими научными изданиями, прежде всего ясским журналом *Revista critică literară*, который редактировал известный филолог Арон Денсушьяну (Aron Densușianu) [23].

1890-е годы стали и временем первых поездок А. Яцимирского за рубеж для ведения полевых (археографических, этнографических) исследований. В Румынии он первый раз побывал в 1895 г. Его командировка 1899 г. в Румынию, Сербию, Болгарию стала возможной благодаря стипендии Петербургской академии наук. В ходе поездок ученый пополнял свое рукописное собрание, приобретя большое количество средневековых рукописей из монастырских, общественных и частных собраний, уже в 1899 г. его личная коллекция превысила 100 рукописей на славянских, румынском, греческом языках [24]. Он также принял участие в составлении списков рукописных собраний ряда румынских и бессарабских монастырей. Яцимирский в числе первых в археографической практике стал в 1890-е годы заниматься фотографированием ценных средневековых

рукописей [25]. В 1898 г. в научном издании *Древности Славянской комиссии* Московского Археологического общества были опубликованы его описания рукописных собраний Нямецкого монастыря в Молдове, Ново-Нямецкого монастыря в Бессарабии, а в следующем году монастыря Агапии в Румынии. В *Ученых записках Императорского Московского университета* по историко-филологическому факультету им была опубликована и тем самым введена в научный оборот так называемая славяно-молдавская рукопись, относящаяся к 1512 г. – одна из первых молдавских летописей [26]. За ней последовала публикация (уже в 1909 г.) летописей монаха Азария (XVI в.). Яцимирский активно вводил в научный оборот произведения средневековой южнославянской литературы, получившие распространение в румынском пространстве [27].

Исследователям жизненного пути А. Яцимирского малоизвестен эпизод, приключившийся с ним при посещении Румынии в 1899 г. Будучи по недоразумению арестован по обвинению в контрабанде, он оказался в заключении и был оправдан Ясской судебной палатой только после почти полугодового мытарства по румынским тюрьмам. «Вся злоба румын на русских за Бессарабию была излита на мне, но я не терял бодрости духа», писал он по свежим впечатлениям в 1900 г. своему земляку и коллеге по румынским штудиям тогдашнему ректору Московской духовной академии епископу Арсению (Стадницкому), впоследствии митрополиту [28]. Кстати, российское посольство, замечает он в том же письме, ничего не сделало для извлечения его из тюрьмы.

По получении диплома в Московском университете Яцимирский служил преподавателем русской словесности в средних учебных заведениях, сначала в Москве, а с 1903 г. в Петербурге [29]. При этом он продолжает активно заниматься наукой. В 1903–1905 гг. он публикует в Петербурге в двух томах сборник *Румыно-славянские очерки*, в который вошли статьи по истории румынско-славянских культурных связей начиная со средневековья. В 1904 г. отдельным изданием в Петербурге выходит работа *Язык славянских грамот молдавского происхождения*. Яцимирскому, как известно, принадлежат большие заслуги в изучении деятельности и творчества в контексте своей эпохи (конец XIV – начало XV вв.) Григоре Цамблака, выдающегося *средневекового писателя*, книжника и церковного иерарха болгарского происхождения, оставившего большой след и в истории румынской культуры. Основанная на обилии документов, впервые введенных в научный оборот, вызвавшая отклик и дискуссии в профессиональной среде монография *Григорий Цамблак. Очерк его жизни, административной и книжной деятельности* (Спб., 1904) была удостоена Ломоносовской премии [30]. В 1905 г. был опубликован составленный Яцимирским свод *Славянские и русские рукописи румынских библиотек,* в 1905–1906 гг. в серии *Памятники древней письменности и искусства* вышли подготовленные им сборники статей и текстов *Из истории славянской письменности в Молдавии и Валахии XV–XVII вв.* и *Из истории славянской проповеди в Молдавии.* За исследование деятельности Цамблака и его вклада в средневековую культуру в 1906 г. Яцимирский был удостоен докторской степени в Казанском университете.

В 1906 г. Яцимирский становится приват-доцентом Петербургского университета, в его обязанности входило среди прочего преподавание румынского языка и словесности студентам-филологам. Изучение румынского языка и духовной культуры в Петербургском университете опиралось на определенную традицию, связанную с именами Я.Д. Гинкулова, П.А. Сырку [31]. Непосредственным его предшественником по румынским филологическим штудиям был безвременно скончавшийся в 1905 г. уроженец Каприяны Полихроний Сырку, как и Яцимирский, оставивший заметный след в истории своей науки. Как выясняется из писем Яцимирского епископу Арсению, отношения между двумя земляками-филологами не были идеальными [32]. Тем не менее именно Яцимирский подготовил к печати незаконченные труды Сырку, остававшиеся в рукописях [33].

Как явствует из обширной переписки Яцимирского с коллегами и в том числе его писем близкому другу выдающемуся исследователю средневековой русской литературы академику В.П. Перетцу [34], он был человеком леволиберальных убеждений, хотя и сторонившимся участия в активной политике. В 1890-е годы Московский университет был одним из средоточий политической фронды, многие студенты преследовались за причастность к революционной деятельности [35]. Что касается Яцимирского, то сохранился документ о его политической благонадежности – это подготовленное в канцелярии московского обер-полицмейстера МВД в марте 1899 г. свидетельство, данное дворянину А.И. Яцимирскому «для представления в Испытательную комиссию [Московского университета] в том, что он за время проживания в Москве под судом и следствием не был и ныне не состоит и ни в чем предосудительном полициею не замечен» [36]. Тем не менее, 10 годами позже, в период реакции после подавления революции 1905-1907 гг., он подвергался травле правой прессы. Так, после публикации в 1909 г. его газетной статьи к 100-летию народного поэта Алексея Кольцова Яцимирский был подвергнут нападкам самой влиятельной газеты *Новое время* за мнимые симпатии экспроприаторам частной собственности [37]. Было даже назначено полицейское расследование, приведшее к приостановке его педагогической деятельности в Петербургском университете и возвращению преподавателем в реальное училище [38].

Кроме того, у Яцимирского произошел разлад на политической почве с одним из учителей по Московскому университету – академиком А.И. Соболевским. Он негативно отреагировал на сближение Соболевского с черносотенной организацией Союз русского народа [39]. Яцимирский пишет в декабре 1909 г. своему другу будущему академику В.Н. Перетцу о том, что хотя живет в Петербурге неподалеку от Николаевского вокзала, поблизости от квартиры Соболевского, не хочет заходить к нему, после того как тот обозвал группу либерально настроенных приват-доцентов сволочью. «Вообще с правой компанией стараюсь – быть подальше» [40].

Несмотря на свою относительную политическую левизну, Яцимирский на протяжении долгих лет поддерживал тесные связи с человеком, который никак

не мог быть левым уже по своему статусу – речь идет об уже упомянутом епископе, а позже митрополите Арсении (А.Г. Стадницком). Его многочисленные письма Арсению с 1900 по 1917 гг. общим объемом более 120 рукописных листов хранятся в личном фонде Арсения в ГАРФе [41]. В своей переписке владыка Арсений (крупный специалист по истории православной церкви в румынских землях, особенно в Молдове) и А. Яцимирский постоянно обменивались мнениями по конкретным проблемам румынской, молдавской истории, они постоянно следили за новыми работами друг друга. Яцимирский предоставил в распоряжение Стадницкого ряд ценных средневековых источников, помогал ему достать литературу на румынском языке. Более того, он оказывал Арсению техническую помощь при подготовке рукописей к печати. В предисловии к своему важнейшему труду *Исследования и монографии по истории Молдавской церкви* (Спб., 1904), в Румынии отмеченному королевской наградой Bene Merente, а в России удостоенному Уваровской премии [42], епископ Арсений в январе 1904 г. счел „приятным долгом выразить свою глубокую благодарность А.И. Яцимирскому, принявшему на себя нелегкий труд по печатанию и корректированию нашей работы, а также озаботившемуся приисканием оригиналов для прилагаемых портретов святителей Румынской Церкви. Ему же принадлежит составление именного указателя и оглавлений и некоторые справки по редким румынским изданиям” [43].

Имя Яцимирского, неоднократно посещавшего Арсения в бытность его епископом, а затем архиепископом в Пскове, а с 1910 г. в Новгороде, неоднократно упоминается на страницах дневника Стадницкого, ценнейшего исторического источника, многотомное издание которого осуществляет Православный Свято-Тихоновский гуманитарный университет в Москве [44]. Так, 30 июля 1905 г. церковный иерарх сделал запись о том, что теперь гостит у него среди прочих А.И. Яцимирский, учитель 3-го Петербургского реального училища и сотрудник многих журналов [45]. „Яцимирский – очень способный и даровитый; но не особенно подходящая женитьба его на больной и капризной вдове, живущей не по средствам, заставляет его постоянно думать о хлебе насущном, который он добывает, размениваясь на мелочи в писаниях разных библиографий, известий, заметок. Надо только удивляться его работоспособности. Несколько раньше он уже выпустил большой труд о Цамблаке, а теперь недавно громаднейший труд – *Славянские рукописи в Румынии* [46]. Недавно он ездил в Краков, Львов и Прагу для ознакомления с рукописями в тамошних библиотеках. С ним я советовался относительно второго тома моего исследования по Румынской Церкви. Он обещал мне свое содействие. Я ему поручил выписать некоторые необходимые для меня румынские книги. Не хочется покидать ученой работы. Правда, епархиальная служба не мирится с наукою; но пока я на Псковской епархии, средней по количеству пасомых, то при старании можно уделять время для нее” [47]. Гостящая компания, продолжал Стадницкий, вносит оживление: «гуляем, катаемся на лодке при лунном свете, купаемся, острим, беседуем», иногда кто-то «смеется до упаду от острот, иногда удачных, Александра Ивановича» [48].

Что же касается писем Яцимирского Арсению, то это также ценный источник, отражающий настроения в среде российской академической и университетской интеллигенции в связи со значительными историческими событиями эпохи – поражением в русско-японской войне, расстрелом петербургской демонстрации 9 января 1905 г., положившим начало революции. Будучи филологом, этнографом и историком культуры, не проявлявшим в своих научных трудах непосредственного интереса к современной политике, Яцимирский тем не менее в письмах Стадницкому никогда не уходил от политических и в том числе внешнеполитических оценок. Так, с большим интересом читаются прогнозы, которые он делал в связи со вступлением Румынии в первую мировую войну. Узнав о договоренности Брэтиану с представителями держав Антанты относительно условий вступления Румынии в войну на их стороне, он в тот же день, 17 августа 1916 г., написал Арсению письмо, свидетельствовавшее о том, что это событие внушило патриотично (при всем своем левом либерализме) настроенному Яцимирскому немалый оптимизм. «Дорогой Владыко мой, – писал он, – только что прочитал о выступлении Румынии и хочется поделиться с Вами своими мыслями, […], чувствами. Может быть ошибаюсь, но с сегодняшнего дня я впервые за все время войны действительно (а не в силу самовнушения или просто желания лучшего для нас) усомнился насчет будущего. Теперь я не только уверен в нашей победе, но уже вижу ее, вижу […] начало хорошего конца, так как румыны – „люди реальной политики”, т.е. лишены всякого идеализма, и вступают в игру, не заразившись азартом, не из страсти к сильным ощущениям, а воспользовавшись […] благоприятными […] условиями, [будто] подсмотрели чужие карты. Ведь они выступили на нашей стороне, стало быть – наши именно карты и хороши. Или же – что одно и то же – плохи карты противника. Вы не можете представить себе, как тяжело я переживал войну, как болел за наших воинов и опасался за будущее. Теперь, слава Богу, нечего бояться»: угроза со стороны центральных держав из-за Карпат теперь уже не так страшна, напротив, можно вместе с румынскими войсками, перейдя через горы и выйдя в Трансильванию, дойти до самого сердца Австро-Венгрии, а затем и до Германии. Таким образом, резюмировал свои ожидания Яцимирский, выступление Румынии на стороне Антанты имеет громадное значение, не только внешнеполитическое, но и моральное, ведь уже «нельзя представить, что теперь какая-нибудь из держав выступит на стороне центральных. Слава Богу, лишь бы дожить до конца войны, может быть и не близкого…» [49]. Последующие события, однако, развивались так, что Яцимирскому пришлось сильно разочароваться во вступлении Румынии в войну. Это явствует, в частности, из его отклика в другом письме Арсению на взятие войсками центральных держав Бухареста [50].

Касаясь многообразных бессарабских, а также румынских связей А. Яцимирского, нашедших отражение в письмах к нему, хранящихся в его богатом личном фонде в РГАЛИ [51], хотелось бы прежде всего упомянуть его переписку 1910–1911 гг. со Штефаном Чёбану, в то время студентом-бессарабцем, а впоследствии видным румынским литературоведом, академиком Румынской

Академии. В феврале 1910 г., будучи студентом Киевского университета, Чёбану написал письмо Яцимирскому как крупнейшему в России специалисту по румынской филологии и этнографии. «В наших университетских библиотеках, – писал он, – имеется литература даже на японском языке, но нет ни единой книги на румынском языке или о румынской литературе, если не считать разысканий в области духовного стиха академика А.Н. Веселовского [52]. Эти прискорбные обстоятельства вынуждают меня обратиться к Вам как к единственному авторитету у нас в России по этим вопросам» [53]. По письмам Чёбану Яцимирскому можно судить о влиянии этого крупного ученого на профессиональное становление молодого бессарабского филолога.

В 1913 г. А. Яцимирский переезжает из Петербурга в Варшаву, получив по конкурсу место профессора Варшавского университета по кафедре славянской филологии. К этому времени круг его научных интересов расширяется, в частности, он (может быть, следуя голосу крови) уже с середины 1900-х годов довольно много занимается историей польской литературы, как средневековой, так и новой, опубликовал об этом ряд серьезных работ [54]. Кроме того, он долгие годы возглавлял отдел славянской филологии в редакции энциклопедии Брокгауза–Эфрона и подготовил для этого издания большое количество собственных статей.

Именно в Варшаве Яцимирского застало начало Первой Мировой Войны, уже в 1915 г. вместе с университетом он был эвакуирован в Ростов-на-Дону, где провел остаток жизни [55]. В 1917 г. в очередной раз побывал в Москве и в последнем из сохранившихся писем Арсению ярко описывал обстановку тех революционных месяцев [56]. В Ростове Яцимирский стоял у истоков созданного в мае 1918 г. на базе университета нового учебного заведения, которое называлось Донской археологический институт [57]. Оно функционировало не только при советской власти, но и в условиях оккупации Ростова белогвардейскими войсками. Его название не в полной мере отражало содержание деятельности, по сути это было с самого начала учебное заведение, призванное готовить квалифицированных сотрудников для музеев, архивов, библиотек, клубов, других учреждений культуры. В своем докладе на съезде музейных работников в 1921 г. он говорил о том, что считает своей целью, чтобы «при поступлении на службу в музей, архив, библиотеку окончивший институт сразу же почувствовал себя там как в родной стихии» [58]. В письме академику В. Перетцу от 24 августа 1920 г. Яцимирский не скрывал своей искренней готовности честно работать с советской властью и даже веры в спасительность социализма, писал он и о своей вере в силы русского народа, способного преодолеть возникшие трудности. Причем этих его настроений, по его собственному признанию, разделял мало кто из старых профессоров: «Из наших профессоров я единственный оптимист и поэтому совершенно одинок» [59]. Яцимирский возлагал надежды на посещение Ростова наркомом просвещения А.В. Луначарским. Нарком, побывавший в Ростове в 1920 г., поддержал проект преобразования археологического института в более комплексное учебно-научное заведение – институт культуры.

Но вскоре Яцимирский, судя по письмам, разочаровался в приезде Луначарского, так как никакой продуманной реформы этого учебного заведения после визита наркома не последовало [60].

Впечатления гражданской войны оставили тяжелый след: «Здоровьем сдал сильно, не столько от скудости питания и необходимости предоставлять все лучшее семье, сколько от потрясений во время перемен власти, а главное – от ужасных бомбардировок города. Снаряды ложились около нашего дома, у меня разбиты окна, мы живем недалеко от Дона на горе. Я буквально не переношу выстрелов и, если, не дай Бог, еще случится подобное, умру от разрыва сердца. Но вообще чувствую себя бодро» [61]. Пишет о трудностях жизни в Ростове: «Забочусь о домашнем хозяйстве и распределяю вещи для продажи: иначе нельзя существовать даже при тройном жалованьи», «О дороговизне писать не хочется» [62]. Интересны вести, приходившие в Ростов из родной Бессарабии, положение там казалось ему гораздо более благоприятным. «Получил письмо от сестры из Бессарабской губернии, совсем иной мир, роскошно живут, ни в чем недостатка нет. Даже странным показалось» [63].

В том же письме, относящемся к августу 1920 г., писал: «Ростов покинул бы охотно, но только ради Петрограда, в худшем случае – Москвы, где можно работать по своей специальности, двинуть, наконец, апокрифы и легенды, которые разрослись в десятки томов» [64]. С огорчением воспринял сообщение о смерти своего старого друга выдающегося исследователя летописей академика А.А. Шахматова: «В Петербурге, как нарочно, наиболее мне симпатичные люди, и ни с кем не хотел бы я видеться так, как с ним. А теперь там для меня пусто. Очаровательный человек» [65]. С горечью воспринял также эмиграцию ряда коллег, в частности, в Сербию (некоторые ехали через Ростов) [66]. Между тем, сохранились письма Яцимирского вышестоящему начальству с просьбой разрешить ему выезд за рубеж на время каникул с научной целью, при это речь заходила о славянских землях, румынские земли не упоминались [67]. Показательно, однако, что Яцимирский, как и подобало наиболее выдающемуся знатоку славянских рукописей, бытовавших в румынском пространстве, зачастую смотрел на румынистику сквозь призму славистики, она была для него неотделима от славистики, а румыно-славянские культурные связи он считал магистральной темой своих научных исследований [68].

В начале 1922 г. Донской археологический институт был, к сожалению для его тогдашнего ректора Яцимирского, упразднен [69]. Свою дальнейшую педагогическую деятельность он продолжал в Донском госуниверситете в Ростове и Донском пединституте в Новочеркасске, где был деканом историко-филологического факультета. Он возглавлял созданный им же кабинет славянской филологии при Донском университете, редактировал работы по донскому краеведению, занимался реорганизацией ростовского общества истории и древностей, преобразованного затем в общество археологии и истории искусств, принимал активное участие в создании экспозиции ростовского музея искусств и древностей и заведывал этим музеем [70]. В октябре 1924 г., будучи уже тяжелобольным,

был приглашен в комиссию по организации масштабной исторической выставки в Ростове, в соответствующем письме Яцимирский приглашался «своим авторитетным заключением и содействием оказать помощь благому просветительскому начинанию» [71].

Профессор А.И. Яцимирский скончался после тяжелой болезни 12 февраля 1925 г. в клинике Донского университета в Ростове. Хотя за 30 лет работы в науке им было опубликовано несколько сот научных трудов, многие начинания остались нереализованными, обширное архивное и эпистолярное наследие профессора, отражающее среди прочего его большие румынские и бессарабские связи, нуждается в дальнейшем изучении. В некрологе, опубликованном в Известиях Донского госуниверситета, говорилось о том, что в Ростове-на-Дону профессор А.И. Яцимирский «развернул широкую общественную деятельность как в области школьной работы, так и в области изучения местного края… Эта широкая и энергичная работа не отвлекла все-таки замечательного труженика от ученой работы. К сожалению, этой работе не суждено было увидеть окончания: тяжкая болезнь, вызванная материальными лишениями и истощением сил, подорвала энергию еще не старого труженика и преждевременно обессилела его». Хотя в своих письмах друзьям из Ростова Яцимирский сетовал иногда, что имеет мало способных учеников, тем не менее его коллеги по университету, как это явствует из некролога, считали его важнейшей заслугой то, что «свои знания он умел передавать своим слушателям и оставил после себя в рядах местных деятелей просвещения и общественной жизни много учеников, никогда не порывавших с ним связи и старающихся усвоить себе его бесконечную энергию и трудоспособность» [72].

Note:

1. Заслуга реконструкции его биографии принадлежит, несомненно, молдавской исследовательнице А. Матковски, опубликовавшей ряд серьезных работ. См., в частности, статью 1970-х годов, не утратившую научной ценности и поныне: А. Матковски, *Документальные данные о жизни и деятельности А.И. Яцимирского.* В: *Советское славяноведение*, 1979, № 1, с. 89-99.
2. Вклад А.И. Яцимирского в изучение румынского языка, словесности, духовной культуры подробно анализирует М.В. Домосилецкая, *Изучение румынского языка и культуры румын в России (XIX – начало XX вв.).* В: *Acta Linguistica Petropolitana. Труды Института лингвистических исследований РАН*. Том V. Часть 1. Отв. редактор академик Н.Н. Казанский. СПб., 2009, с. 51-151.
3. А.И. Яцимирский, *Григорий Цамблак: Очерк его жизни, административной и книжной деятельности*. СПб., Имп. АН. 1904.
4. О масштабах научной и публикаторской деятельности А.И. Яцимирского дает представление биобиблиографический справочник, составленный А. Матковски: *Яцимирский А.И. Биобиблиографический справочник*. Сост. А. Матковски. Кишинев, 1979. В дополненном и обновленном виде этот материал содержится в справочнике, изданном в Болгарии: А. Матковски, *Полихроний Сырку и Александр Яцимирский. Биобиблиографии.* Велико Търново, 2013.

5. *Центральный государственный архив (ЦГА)* Москвы. Ф. 418. Оп. 76. Д. 507. Л. 4.
6. К автобиографии был приложен список опубликованных к этому времени научных работ А.И. Яцимирского: Там же. Л. 6-7.
7. *Российский государственный архив литературы и искусства (РГАЛИ)*. Ф. 584. Оп. 1. Д. 273. Щусев делился с однокашником планами поездки, уже не первой, в Италию, а также в Грецию (в Афины и на Афон) в целях ознакомления с памятниками архитектуры. Письмо заканчивается словами: «Спасибо за память. Очень рад тебя видеть».
8. *ЦГА* Москвы. Ф. 418. Оп. 76. Д. 507. Л. 4.
9. А.Н. Шимановский, *Александр Сергеевич Пушкин. О пребывании его в Кишиневе в связи с предыдущей и последующей жизнью.* Кишинев, 1900.
10. *РГАЛИ*. Ф. 584. Оп. 1. Д. 30.
11. *ЦГА* Москвы. Ф. 418. Оп. 76. Д. 507. Л. 4-4об.
12. Там же. По свидетельству А. Матковски, некоторые рукописи принадлежали еще деду Яцимирского, обедневшему помещику Подольской губернии, а часть рукописей была приобретена его отцом. См.: А. Матковски, *Документальные данные о жизни и деятельности А.И. Яцимирского.*
13. *ЦГА* Москвы. Ф. 418. Оп. 76. Д. 507. Л. 4-4об.
14. См., в частности, его ранние публикации: *Первый славянский служебник*. В: *Изв[естия] Отд[еления] Русского языка и Словесности. Императорская Академия наук*. Том I. Книга 4. 1896; *Акты из собрания А.И. Яцимирского*. *Чтения Императорского Общества Истории и Древностей Российских*. 1897. Книга I; *Мелкие заметки по старинной славянской и русской литературам. I-II*. В: *Изв[естия] Отд[еления] Русского языка и Словесности. Императорская Академия наук*. Том II. Книга 2. 1897; *Вновь найденный список Домостроя*. В: *Археологические Известия и Заметки*. 1897, № 9; *Мелкие тексты и заметки по старинной славянской и русской литературам. III–IV*. В: *Изв[естия] Отд[еления] Русского языка и Словесности. Императорская Академия наук*. Том III. Книга 1. 1898; *Из славянских рукописей. Тексты и заметки*. В: *Ученые записки Императорского Московского Университета по историко-филологическому факультету*. М., 1898; *Новый труд по старой славянской библиографии*. В: *Изв[естия] Отд[еления] Русского языка и Словесности. Императорская Академия наук*. Том III. Книга 4. 1898; *Мелкие тексты и заметки по старинной славянской и русской литературам. VII–XX*. В: *Изв[естия] Отд[еления] Русского языка и Словесности. Императорская Академия наук*. Том IV. Книга 2. 1899; *Новые данные о хождении Антония архиепископа Новгородского в Царьград*. В: *Там же*. Книга 1. 1899; *Заметки из старинных рукописей*. В: *Чтения Императорского Общества Истории и Древностей российских*. 1899. Книга 2.
15. *Опись старинных славянских и русских рукописей из собрания П.И. Щукина.* Вып. I. М., 1896. 367 стр.; *Опись старинных славянских и русских рукописей из собрания П.И. Щукина*. Вып. II. М., 1897. 276 стр.
16. См. публикации А.И. Яцимирского, *Последнее мнение румынского ученого о происхождении названия «Влах»* . В: *Этнографическое обозрение*. 1895. Книга XXVI. №3; *Новая теория румынского ученого о происхождении названия «Бессарабия»*. В: Этнографическое обозрение. 1896. № 2-3. Книга XXIX–XXX; *Повесть о мунтьянском воеводе Дракуле в исследовании румынского ученого*. В: *Известия Отделения Русского Языка и Словесности. Императорская Академия наук*. Том II. Книга 4. 1897.

17. *Достопамятная церковь в Яссах*. В: *Русский Архив*. 1896, книга 10; *Букурештский Музей древностей*. В: *Археологические Известия и Заметки*. 1897, № 4.
18. *Благотворительность Русского Царского Дома в Румынии*. В: *Русский Вестник*. 1899. Книга 5.
19. *Этнографическое обозрение*. 1897. Книга XXXII. № 1.
20. *Там же*. 1896. Книга XXVIII. № 1. Впоследствии в переводах Яцимирского на русском языке неоднократно выходили произведения румынского (прежде всего бессарабского) фольклора.
21. *Песня Замфиры в «Цыганах» Пушкина и цыгано-румынские хоры*. В: *Изв[естия] Отд[еления] Русского языка и Словесности. Императорская Академия наук*. Том IV. Книга 1. 1899. К темам *Румынские реминисценции в творчестве Пушкина, Пушкин и Бессарабия*, он неоднократно обращался и в своих статьях 1900-х годов.
22. *Заметки из старинных рукописей*. В: *Чтения Императорского Общества Истории и Древностей российских*. 1899. Книга 2.
23. См.: А.И. Яцимирский, *Биобиблиографический справочник*. Сост. А. Матковски. Кишинев, 1979.
24. Впоследствии она была передана им в библиотеку Академии наук в Петербурге из соображений лучшей сохранности.
25. Кстати, позже, став университетским профессором, он одним из первых внедрил в преподавательскую практику курс «Фотография в применении к памятникам старины, быта и искусства». См.: Н.А. Степаненко, *Яцимирский А.И.* . В: *Донской архив*. Вып. 4. Ростов н/Д. 2008. с. 14-18.
26. *Из славянских рукописей. Тексты и заметки*. В: *Ученые записки Императорского Московского Университета по историко-филологическому факультету*. М., 1898.
27. См.: А.И. Яцимирский, *Биобиблиографический справочник*. Сост. А. Матковски. Кишинев, 1979.
28. *Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ)*. Ф. 550 (митрополит Арсений). Оп. 1. Д. 488. Л. 2об.
29. Главные вехи его биографии, добросовестно реконструированые в работах А. Матковски. См.: А. Матковски, *Документальные данные о жизни и деятельности А.И. Яцимирского*.
30. Сегодняшний взгляд на роль А. Яцимирского в изучении творчества Г. Цамблака представлен в работе М.В. Домосилецкой: *Изучение румынского языка и культуры румын в России (XIX – начало XX вв.)*.
31. См.: *Там же*.
32. В одном из писем Яцимирский отвергал в качестве безосновательных упреки со стороны Сырку в румынофобских настроениях и поддержке политики русификации. См.: *ГАРФ*. Ф. 550. Оп. 1. Д. 488.
33. См., в частности: Из переписки румынских воевод с Сибинским и Брашовским магистратами. Тексты 28 славянских документов валашского происхождения *XV–XVII вв. городских архивов Сибина и Брашова и Брюкентальского музея в Сибине*. В: *Предсмертный труд П.А. Сырку с предисловием А.И. Яцимирского*. СПб., 1906.
34. 76 рукописных листов с письмами Яцимирского Перетцу хранятся в личном фонде В.Н. Перетца в *РГАЛИ* (Ф. 1277. Оп.1. Д. 97).
35. См. соответствующие материалы в фонде Московского университета в ЦГА Москвы (Ф. 418. Оп. 514. Д. 29).

36. *Там же*. Оп. 76. Д. 507. Л. 3.
37. М.А. Робинсон, *Судьбы академической элиты: отечественное славяноведение (1917 – начало 1930-х годов)*, М., 2004, с. 244.
38. См. подробнее: А. Матковски, *Документальные данные о жизни и деятельности А.И. Яцимирского*.
39. Об избрании А.И. Соболевского почетным членом Союза русского народа см. материалы в его личном фонде в *РГАЛИ*: Ф. 449. Оп.1. Д. 39.
40. М.А. Робинсон, *Судьбы академической элиты: отечественное славяноведение (1917 – начало 1930-х годов)*, с. 244. В письмах Яцимирского епископу Арсению весьма показательны крайне негативные оценки деятельности их общего земляка П. Крушевана. См.: *ГАРФ*. Ф. 550. Оп. 1. Д. 488.
41. *Там же*. См. также еще одно письмо: *РГАЛИ*. Ф. 584. Оп.2. Д. 26. Ответные письма Арсения Яцимирскому почти не сохранились. Нам известно лишь одно письмо: *Там же*. Ф. 449. Оп. 1. Д. 80.
42. О вкладе Стадницкого в изучении истории румынской и бессарабской церкви см.: В.Я. Гросул, *Митрополит Арсений Стадницкий – историк румынской и молдавской православных церквей*. В: *Новая и новейшая история*, 2002. № 1 (На румынском языке: *Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol”*. T. XXXI. Iaşi, 1994).
43. Епископ Арсений (Стадницкий), *Исследования и монографии по истории Молдавской церкви*. СПб., 1904, с. XXII.
44. Митрополит Арсений (Стадницкий), *Дневник. 1880–1901*. М., изд-во ПСТГУ, 2006; 1902-1903. М., 2013; 1903-1905. М., 2015.
45. Среди журналов, в которых сотрудничал в это время А.И. Яцимирский, публикуя свои статьи, рецензии, обзоры, можно назвать *Вестник иностранной литературы, Исторический вестник, Русская мысль, Русская старина, Русский филологический вестник, Славянские известия.*
46. Речь идет о вышеупомянутом своде *Славянские и русские рукописи румынских библиотек.*
47. Задуманный Арсением второй том фундаментального труда по истории Румынской Церкви так и не был подготовлен.
48. Митрополит Арсений (Стадницкий). *Дневник. 1903–1905*. М., 2015, с. 120.
49. *ГАРФ*. Ф. 550. Оп. 1. Д. 488. Л. 108-108об.
50. *Там же*. Л. 110-110об.
51. В основе фонда лежит эпистолярное наследие А.И. Яцимирского, переданное в 1930-е годы его вдовой и сыном на хранение в центральный московский архив. Среди многочисленных корреспондентов Яцимирского были уроженец Кишинева видный российский литературовед, живший в Петербурге, Василий Келтуяла (*РГАЛИ*. Ф. 584. Оп.1. Д. 107), румынский дипломат, учившийся в Петербурге, автор работ по церковной истории Георге Самурян (*Там же*, Д. 214), крупный впоследствии историк и государственный деятель межвоенной Румынии, будущий академик Румынской академии Сильвиу Драгомир (*Там же*, Д. 70), которому Яцимирский оказал помощь в ходе его командировки в Россию в целях изучения русско-румынских церковных связей XVII в. (см. также: А. Матковски, *Документальные данные о жизни и деятельности А.И. Яцимирского*).
52. Ш. Чёбану имеет в виду работу А.Н. Веселовского, Разыскания в области русского духовного стиха (Спб., 1879–1883), в которой обращалось внимание на некоторые явления румынской словесности.

53. *РГАЛИ*. Ф. 584. Оп. 1. Д. 253. Л.2. В личном фонде Яцимирского в *РГАЛИ* хранятся три письма к нему Ш. Чёбану, однако ответные письма, видимо, не сохранились.
54. См. прежде всего: Яцимирский А.И. *Новейшая польская литература: от восстания 1863 г. до наших дней*. В 2 т. Спб., 1908. В атмосфере реакции эта работа, в основе которой лежал университетский спецкурс, вызывала нападки в правой прессе, выискивавшей в ней пропаганду революционных идей.
55. Обстоятельства эвакуации также нашли отражение в письмах Стадницкому. См.: *ГАРФ*. Ф. 550. Оп. 1. Д. 488.
56. Там же.
57. О деятельности А. Яцимирского в Ростове при советской власти см.: А. Матковски, *Документальные данные о жизни и деятельности А.И. Яцимирского*; Н.А. Степаненко, *Яцимирский А.И.* В: *Донской архив*. Вып. 4. Ростов н/Д. 2008.
58. Цит. по: *Там же*, с. 15.
59. Цит. по: М.А. Робинсон, *Судьбы академической элиты: отечественное славяноведение (1917–начало 1930-х годов)*, с. 54.
60. *Там же*, с. 263.
61. *Там же*, с. 88. Письмо относится к августу 1920 г.
62. *Там же*, с. 87-88.
63. *Там же*, с. 88.
64. *Там же*, с. 40. Первая работа из задуманной серии *Апокрифы и легенды* вышла еще в 1915 г. в Петрограде. Продолжая работать в Ростове, Яцимирский вместе с тем опубликовал в начале 1920-х годов в Петрограде ряд новых, весьма объемных работ: А.И. Яцимирский, *Библиографический обзор апокрифов в южнославянской и русской письменности.* Вып. 1. Апокрифы ветхозаветные. Петроград, 1921; Его же. *Описание южнославянских и русских рукописей заграничных библиотек.* Т. I. Пг., 1921.
65. Цит. по: М.А. Робинсон, *Судьбы академической элиты: отечественное славяноведение (1917 – начало 1930-х годов)*, с. 101.
66. Там же. С. 191.
67. См.: Н.А. Степаненко, *Яцимирский А.И.* В: *Донской архив*. Вып. 4. Ростов н/Д., 2008.
68. Показательна в этой связи его статья, опубликованная в *Журнале народного просвещения* за 1908 г., о значении румынской филологии для славистики.
69. См.: Н.А. Степаненко, *Яцимирский А.И.*
70. См. автобиографию А.И. Яцимирского, относящуюся к августу 1922 г.: *РГАЛИ*. Ф. 449. Оп. 1. Д. 422. См. также: А. Матковски, *Документальные данные о жизни и деятельности А.И. Яцимирского*.
71. Цит. по: Степаненко Н.А., *Яцимирский А.И.*, с. 17.
72. *Известия Донского государственного университета*. 1925 г. Т. 6. Ростов н/Д., 1925, с. 5.

8. Sursologie

IZVOARE RUSE PRIVIND PLĂŢILE ŢĂRII MOLDOVEI CĂTRE HANATUL CRIMEII ÎN SECOLUL AL XVI-LEA

Eugen CERNENCHI
Institutul de Istorie al AŞM

Russian sources concerning financial obligations of Moldova toward Crimean Khans in the XVIth century

Summary

In this study are presented excerpts from the Russian diplomatique documents concerning on the Moldovan-Tatar relations during the XVIth century. They were selected from the Russian State Archive of Ancient Acts (RGADA) fund 123 Snoshenija Rossii s Krymom, and consisting reports of Russian messengers from the Crimea, to the government of Moscow. Documents reflecting notably whether there are financial obligations of Moldova toward Crimean Khans. They suggest that the rulers of Moldavia were able to make certain payments still reign Mengli Giray, before 1515. It seems that gradually became regular payments being paid annually, with products (honey, horses, cattles) and money. In the documents, these payments are designated as – tribute [fixed gifts] (dani, kazna/hazine). Simultaneously, in addition to fixed tribute, taken by envoys from Moldova by Tatars, it seems that Moldavian rulers were sending some gifts [presents] (pominki) for the khan from Bahçesaray, kalga-sultan and other representatives of the Tatar political elite.

Investigarea aspectelor generale şi particulare ale relaţiilor multiple – politice, diplomatice, militare, economice – dintre Ţara Moldovei şi Hanatul Crimeii, începând cu perioada constituirii statului Giray-zilor [1], a reprezentat pentru istoriografia românească recentă o tentantă temă de cercetare. La reflectarea acesteia, contribuţii importante au adus Gemil Tasin [2], Nagy Pienaru [3], Ştefan Andreescu [4], Ion Chirtoagă [5], Violeta-Anca Epure [6] ş.a. În acelaşi timp, un aspect mai puţin explorat al raporturilor moldo-tătare ţine de plăţile pe care Ţara Moldovei le efectua în folosul Hanatului Crimeii. În istoriografia românească s-a atras atenţia, preponderent, asupra relaţiilor tributare care au existat între Moldova şi Imperiul Otoman, iar cele cu Crimeea au rămas în umbră. Această problemă a fost studiată de istoricul român Vasile Mihordea [7]. El a examinat evoluţia obligaţiilor ambelor Ţări Româneşti faţă de tătari, îndeosebi pentru intervalul cronologic dintre sfârşitul secolului al XVI-lea – a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Dacă în cazul Ţării Româneşti, originile şi contextul istoric, în care au început să fie exercitate plăţile

pentru hanii din Crimeea, au fost elucidate [8] de către Vasile Mihordea, atunci în cazul Ţării Moldovei, istoricul nu face careva precizări [9].

Recent, problema legată de plăţile pe care le efectuau Ţările Române pentru Hanatul Crimeii a fost reluată de către cercetătoarea Sergean Osman [10]. Autoarea a încercat să facă o reevaluare, mai ales a surselor otomane şi tătare, care fac referinţă la obligaţiile domnilor români faţă de hanii tătari, analizând, în mare parte, documente din secolele XVII–XVIII, şi mai puţin din secolul al XVI-lea [11].

S-a presupus că plăţile Ţării Moldovei date tătarilor sunt mai vechi şi au putut să existe încă până la instaurarea suzeranităţii otomane [12], însă, această problemă este puţin cunoscută din cauza lipsei izvoarelor [13]. De aceea, introducerea în circuitul ştiinţific şi valorificarea unor noi mărturii documentare privitoare la relaţiile dintre Ţara Moldovei şi Hanatul Crimeii în secolul al XVI-lea, referitoare mai cu seamă la aspectele menţionate mai sus, va contribui la o mai bună cunoaştere a istoriei relaţiilor moldo-tătare, caracterului şi specificului acestor raporturi.

În rândurile de mai jos vom prezenta câteva documente ce conţin informaţii directe despre plăţile domnilor Ţării Moldovei către hanii Crimeii. Toate documentele fac parte din Fondul 123, *Relaţiile Rusiei cu Crimeea*, al Arhivei de Stat de Acte Vechi a Rusiei (Русский Государственный Архив Древних Актов). Fondul include 82 de dosare, fiecare cuprinzând câte un volum de aşa-numitele *Posol'skie knighi* (Cărţile soliilor) [14]. În cazul nostru este vorba despre cărţile *Departamentului soliilor* (Posol'skii prikaz), alcătuite din copii ale documentelor legate de activitatea soliilor ruse în Hanatul din Crimeea şi a soliilor tătare în Rusia: corespondenţa dintre suverani, poruncile şi actele suveranilor ruşi date pentru soli, schiţe ale negocierilor cu solii tătari, instrucţiunile date misiunilor trimise în Crimeea, rapoartele solilor, corespondenţa cu aceştia, consemnarea ştirilor aduse de curierii ruşi şi tătari ş.a. În aceste izvoare se găsesc şi informaţii privitoare la istoria Ţării Moldovei, care erau vehiculate în cadrul corespondenţei oficiale, rapoartelor solilor ruşi şi ştirilor aduse de către curieri.

Importanţa acestui fond este semnificativă, dacă ţinem cont şi de faptul că în arhivele ruse nu s-au păstrat documentele diplomatice moldo-ruse din secolele XV–XVI. Existenţa lor însă este atestată de inventarele arhivei *Departamentului soliilor*, în care sunt menţionate „caietele volohe" din 1502–1503 [15] şi „cărţile volohe din anul 6990 până în anul 7080" (1482–1572) [16]. Inventarul fondului *Relaţiile Rusiei cu Crimeea* a fost alcătuit încă de către Nicolai Bantâş-Kamenski [17]. Până în prezent au fost editate integral doar primele cinci dosare [18], din celelalte publicându-se doar sporadic diverse documente.

Diplomaţia moscovită era permanent interesată de evenimentele care aveau loc în Ţările Române şi în Imperiul Otoman, astfel solii ruşi care veneau în Hanatul Crimeii colectau informaţii de acest gen, obligaţia dată figurând şi în instrucţiunile pe care le primeau de la conducătorii Departamentului soliilor. Aceste documente sunt acte de uz intern şi au un grad înalt de veridicitate. De aceea, pentru restabilirea istoriei raporturilor româno-tătare, este indispensabilă studierea izvoarelor care ţin de relaţiile moscovito-crimeene. Varietatea şi conţinutul ştirilor pe care le transmit aceste

documente sunt în măsură să suscite interesul pentru studierea mai multor aspecte ale relaţiilor româno-tătare. În mare parte această informaţie este verificabilă şi de alte izvoare din epocă, completându-le. Totodată, din şirul extraselor pe care le prezentăm în această lucrare, un element nou îl reprezintă cele care fac referinţă la plăţile făcute de Ţara Moldovei Hanatului Crimeii, aducând estimări cantitative foarte importante, reflectând şi caracterul acestor plăţi. Trebuie să facem câteva precizări în legătură cu natura documentelor de mai jos. În primul rând, ele au fost elaborate în departamentele Statului Moscovit, fiind folosite limbajul şi terminologia specifică relaţiilor ruso-tătare, care trebuie raportate critic la realităţile raporturilor moldo-tătare şi coroborate cu alte izvoare. De asemenea, informaţiile expuse de solii ruşi au fost adunate din mai multe surse – zvonuri şi ştiri care circulau în societate sau la curtea hanului, culese nemijlocit de către diplomaţi (doc. 1, 4, 5, 9); informaţii primite de la factorii politici locali (hanul, kalga-sultan, bei, mârzaci ş. a., doc. 3, 6, 10); veşti strânse de membrii soliilor moscovite, în special cei de origine tătară (menţionaţi ca tălmaci şi curieri, vezi Anexa 2, 6, 8), informaţii obţinute nemijlocit de la trimişii moldoveni în Crimeea (vezi Anexa 2, 10).

De la constituirea sa în secolul al XV-lea, Hanatul Crimeii a stabilit relaţii tributare nu doar cu Ţările Române, dar şi cu Statul Polono-Lituanian, Statul Moscovit şi cu principatele din Caucazul de nord. În general, în istoriografia [19] ţărilor din Europa de Răsărit (Polonia, Lituania, Ucraina, Rusia) a fost cercetată problema specificului relaţiilor Hanatului Crimeii cu vecinii săi din nord şi s-au purtat discuţii privind caracterul plăţilor efectuate de Statul Moscovit şi Statul Polono-Lituanian în folosul hanilor de la Bahçesaray. Istoricii de origine rusă, de cele mai dese ori, încearcă să argumenteze faptul că acestea au fost nişte daruri, indispensabile ceremonialului diplomatic de atunci, care presupunea schimbul de cadouri [20]. Istoricii de obârşie tătară şi turcă consideră că aceste plăţi au reprezentat efectiv un tribut, el fiind una din formele de relaţii tradiţionale ce existau între Hoarda de Aur (Ulus-ul Jochi) şi cnezatele ruse până la dispariţia Ulus-ului Jochi şi care au fost preluate de către hanii din Crimeea, în calitatea lor de urmaşi legitimi ai hanilor de la Sarai [21].

În legătură cu aceasta trebuie menţionat că, de regulă, contemporanii priveau aceste plăţi ca o răscumpărare a Statului Moscovit şi Statului Polono-Lituanian, faţă de incursiunile militare efectuate de tătari, sau un mijloc de a obţine alianţa politică şi militară a Hanatului. De exemplu, în 1517, kalga-sultanul Bahadur Giray, fiul hanului Mehmed Giray, declara că va avea pace cu acel suveran (moscovit – Vasile al III-lea sau polon – Sigismund I Jagiello), care îl „va cinsti mai bine" cu cadouri [22].

Cercetările arată că practica răscumpărării păcii era una caracteristică pentru relaţiile dintre statele sedentare şi nomade din Eurasia, încă din perioada antichităţii târzii (Imperiul Hunnu) [23]. La fel cum Marele Cnezat al Moscovei şi Marele Ducat Lituanian au plătit în secolele XV–XVII, în concepţia hanilor, tribut pentru anumite teritorii (pe care le deţineau şi care anterior s-au aflat sub jurisdicţia Hoardei de Aur), Ţării Moldovei, stăpânitoare a unor pământuri ce au făcut parte din Hoarda de Aur, de asemenea, i se puteau pretinde astfel de plăţi.

Nu vom insista aici asupra problemei privitoare la perioada şi împrejurările în care Ţara Moldovei a fost nevoită să trimită careva contribuţii hanilor din Crimeea.

Menţionăm doar că în documentul nr. 1 din Anexă se conţine relatarea solilor ruşi, din 1537, despre răspunsul dat de Petru Rareş hanului Sahib Giray (1532–1551) la somaţiile acestuia de a primi o „hazna mare" (казна большая, *ulug hazine*) de la voievod. Astfel, domnul Moldovei i-ar fi răspuns hanului că e gata să-i trimită daruri/cadouri (поминки „pominki") – la fel cum au fost trimise daruri/cadouri tatălui său, Mengli Giray (1466, 1469–1475, 1478–1515) şi fratelui său, Mehmed Giray (1515–1523) – în schimb să-i fie eliberaţi solii, reţinuţi de Sahib. Așadar, actul în cauză sugerează că Moldova ar fi exercitat anumite plăţi în Crimeea şi până la 1537, adică încă în perioada domniei lui Mengli Giray, deci, înainte de anul 1515.

O altă ştire indirectă ce ar face dovadă că Petru Rareş a efectuat plăţi în folosul tătarilor din Crimeea este un document publicat de istoricul Constantin Rezachevici [24] în anul 1990. E drept că actul se referă la cea de a doua domnie a lui Rareş, purtând data 26 ianuarie 1542. Castelanul de Bełz, Nicolae Sieniawski, consemnează ştirea precum că domnul Moldovei a trimis hanului din Crimeea daruri, ca să-l determine împreună să atace Polonia [25]. Este puţin probabil, ca Rareş, abia revenit în scaunul ţării, să fi urzit vreun atac asupra lui Sigismund I, în condiţiile în care era valabilă încă pacea polono-otomană din 1533. Totuşi, faptul că Nicolae Sieniawski menţionează că Petru a trimis hanului „*cincisprezece care încărcate cu miere, fiecare car tras de şase boi şi un număr nu mic de cai*" [26], ne face să credem că domnul Moldovei – fiind preocupat acum de pacificarea ţării şi restabilirea autorităţii sale – a trimis în Crimeea anumite plăţi (daruri sau tributul) pentru a curma incursiunile, sau pentru a achita restanţele din anii precedenţi (foarte probabil formate în urma acţiunilor antiotomane ale lui Alexandru Cornea). Anume prezenţa mierii printre produsele trimise de Petru Rareş ne face să credem că este vorba de daruri/tribut, deoarece din documentele prezentate mai jos (doc. nr. 2, 7, 9, 10), precum şi din practica relaţiilor moldo-tătare din secolele XVII–XVIII, tradiţionalul produs cu care Moldova achita aceste plăţi era mierea [27].

Încă o ştire despre tributul Ţării Moldovei faţă de Hanatul Crimeii se conţine în raportul agentului habsburgic Ioan Belsius, din aprilie 1562. El menţionează că Despot Vodă, după ce a fost investit de către otomani în scaunul Ţării Moldovei „...de îndată a şi dat de ştire hanului că i s-a dat sarcina domniei pentru ca să trăiască în pace cu el, şi s-a şi lăsat de tributul obişnuit, în afară de două butoaie de miere" [28].

Un alt aspect contradictoriu legat de problema plăţilor ţine de caracterul şi semnificaţia lor. Elucidarea chestiunii este în strânsă legătură cu cercetarea originilor relaţiilor dintre Ţara Moldovei şi Hoarda de Aur. Raporturile Hanatului Crimeii cu Moscova şi Lituania se bazau pe tradiţia tătaro-mongolă de acordare a yarlîk-urilor marilor cnezi lituanieni şi ruşi pentru deţinerea unor teritorii. În schimbul lor, hanii percepeau diverse plăţi. În prezent nu se cunosc astfel de acte, oferite domnilor Moldovei, în temeiul cărora hanii Crimeii puteau pretinde tributul [29]. De aceea, vom încerca să analizăm caracterul şi specificul plăţilor în limita informaţiilor oferite de documentele prezentate mai jos. S-a observat [30] că cercetările se complică şi din motivul că pentru desemnarea unora şi aceloraşi plăţi (constituite din bunuri şi bani), actorii tranzacţiilor (Hanatul Crimeii, Statul Polono-Lituanian, Statul Moscovit) fo-

loseau termeni diferiţi, cu sensuri diferite, în perioade diferite (de la cadouri şi leafă/жалование, oferite benevol – până la tribut obligatoriu, haraci/gizye).

În cazul nostru, trebuie de specificat că vom opera cu terminologia rusă, aplicată în relaţiile Moscovei cu Hanatul Crimeii. În documentele de mai jos plăţile sunt prezentate cu următorii termeni:

казна / большая казна [kazna/bolşaja kazna] – (documentele 1, 3, 5) este traducerea slavă a cuvântului tătar *hazine / ulug hazine*, care avea sensul de *tezaur / mare tezaur,* utilizat de cancelaria hanilor pentru a indica tributul perceput de la Statul Moscovit [31] şi Statul Polono-Lituanian [32]. Atragem atenţia şi asupra documentului nr. 6, în care solii ruşi relatează despre somaţiile Porţii asupra Poloniei, ca aceasta să achite Hanatului Crimeii haznaua/tributul, restantă pentru patru ani de zile. Deci, pentru diplomaţii moscoviţi plăţile Ţării Moldovei către Crimeea aveau aceeaşi semnificaţie ca şi ale Rzeczpospolitei;

дань [dani] – înseamnă în sens direct – tribut (documentele 2, 10);

оброк [obrok] – are şi sens de tribut şi de dare, impozit [33] (documentul 8);

поминки [pominki] – acest termen se traduce ca – daruri, cadouri (documentele 1, 4, 5, 8). Era frecvent folosit de către moscoviţi în relaţiile lor cu tătarii, pentru a desemna plăţile în Crimeea [34]. Mai mult, guvernul rus dorea să substitue, în relaţiile oficiale, prin acest cuvânt (şi semnificaţia pe care o avea), termenii tătari – *hazine* şi *tiyiş* (care aveau sensul de tribut), vrând, astfel, să schimbe sensul acestor contribuţii materiale şi financiare, prezentându-le drept cadouri şi daruri benevole, oferite de marele cneaz hanului şi aristocraţiei crimeene, pentru alianţă şi serviciile lor politice şi militare aduse Moscovei [35].

Acum apare întrebarea, în ce măsură aceşti termeni caracterizează specificul plăţilor efectuate de către Ţara Moldovei; şi dacă solii ruşi, în relatările lor despre plăţile Moldovei către Crimeea, puneau semnul egalităţii între termenii *dani, kazna* (tribut), pe de o parte, şi termenul *pominki* (daruri), pe de altă parte, după cum se întâmpla în relaţiile ruso-crimeene.

În opinia noastră, din documentele de mai jos, reiese că termenii *казна/большая казна*, *дань* şi обрoк au aceeaşi semnificaţie – tribut, iar *поминки* – sunt daruri. Deci, contribuţiile Moldovei către Hanatul Crimeii erau compuse din cel puţin două plăţi diferite – 1. tributul, şi, 2. darurile trimise de domn hanului şi anturajului său. Această concluzie reiese din documentele 1, 3, 5, 10. În ele se menţionează că *haznaua/tributul* era luată din Ţara Moldovei nemijlocit de către reprezentanţii hanului, trimişi special pentru această misiune – „*Iar la voievodul voloh, ... Ţarul Saip Kirei a trimis doi tătari de-ai săi, pe Şakai fratele lui Sarabuj şi pe doi tălmaci ai voievodului, să ceară haznaua*" [36], „*...solul Ţarului, Isak Murza... ar fi spus Ţarului că Voievodul voloh Alexandru l-a expulzat, ...şi haznaua nu a dat-o*" [37], „*Şi a scris Volohul către Ţar, ca să trimită la el după haznaua sa, pe omul său"* [38], „*...a venit Piralei tătarul... a spus că l-a trimis Ţarul la volohi să ia mierea şi caii şi taurii, deoarece ei dau tribut Ţarului, din an în an. Şi Voievodul voloh a poruncit îndată să fie strâns tributul Ţarului*" [39].

Se pare că darurile/*pominki* erau plăţi separate, oferite hanului nemijlocit de către solii domnului trimişi în Crimeea. Una din primele relatări, cunoscute nouă, despre

trimiterea unor daruri de către domni hanului de la Bahçesaray este datată cu 20 august 1517. Solii ruşi, Vasile Şadrin şi Ilie Celişcev, relatează despre venirea în Crimeea a solului moldovean Ivan Şatâr, cu vestea despre moartea lui Bogdan al III-lea şi urcarea în scaun a lui Ştefăniţă. El ar fi adus hanului Mehmed I Giray daruri „uşoare" – doi cai şi două şube, căptuşite cu catifea [40].

Astfel plăţile trimise în Crimeea erau compuse din tributul propriu-zis şi daruri oferite de domn. Totodată, înaintăm, ca ipoteză de lucru, presupunerea că suma totală a plăţilor – tributul, plus darurile – era desemnată prin termenul *ulug hazine / haznaua mare.*

Stabilirea cu exactitate a unor asemenea sume ne-ar ajuta să aflăm cuantumul real al plăţilor. Unele documente din anexă ne oferă date în acest sens. Se pare că în documentele 2 şi 9 este vorba despre tribut, fiind menţionat şi cuantumul său. Astfel, în documentul 2 se relatează că Alexandru Lăpuşneanu ar fi trimis hanului 200 de galbeni, 40 de cai, 200 de boi şi 24 cade (240 de batmane) de miere, pe lângă aceasta, kalga-sultanului i s-a mai dat în jumătate. În total cele trimise însumau – 300 de galbeni, 60 de cai, 300 de boi şi 36 cade (360 batmane) cu miere. Tot în acest document solii ruşi menţionează că au aflat de la un tălmaci din cadrul soliei moldoveneşti, pe nume Ştefan, că domnul Ţării Moldovei plăteşte Porţii un tribut de 30.000 galbeni. Într-adevăr, haraciul Moldovei în această perioadă constituia suma indicată [41]. Asta ne face să credem că şi cifrele referitoare la bunurile oferite hanului şi kalga-sultanului, tot sunt veridice.

E dificil să estimăm exact cantitatea mierii. Ca unităţi de măsură sunt date *cada* şi *batmanul*. Prima era utilizată în spaţiul slav, iar a doua în spaţiul tătar şi în Rusia. În Rusia cada cântărea, de regulă, 229,32 kg [42]. În opinia noastră, însă, termenul – cadă – din document nu indică o anumită greutate, ci are sensul de vas/butoi, după cum arată unele dicţionare [43], cu o capacitate de 10 batmane. Acum apare problema estimării batman-ului, deoarece, greutatea sa era diversă. În Rusia un batman, iarăşi de regulă, echivala cu 10 funţi [44], adică 4,095 kg. Astfel încât, în cadă, respectiv, erau 40,95 kg de miere. Totuşi, ţinând cont de faptul că informaţia despre plăţile livrate de domnul Moldovei a fost culeasă de solii ruşi în Crimeea, putem presupune că ar putea fi vorba despre batman-ul tătăresc şi nu cel rusesc. Din păcate, informaţii despre batman-ul tătăresc am găsit doar într-o singură sursă [45], care echivalează 1 batman tătaro-crimeean cu 28 de funţi = 11,466 kg, în cadă aflându-se deci 114,660 kg de miere. Dacă vom estima întreaga cantitate de miere în metrologia rusă, vom primi 36 x 40,95 = 1474,2 kg de miere. În metrologia tătară, 36 x 114,660 = 4127,76 kg de miere. Trebue să menţionăm aici că Hanatul Crimeii percepea miere în contul tributului şi de la Marele Ducat Lituanian. Într-o scrisoare (1506) a lui Mengli Giray către regele Alexandru Jagiello se menţionează că hanul primea de la regele polon Cazimir al IV-lea (1447–1492) 30 de cade de miere de pe oraşul Cerkas. Mierea era luată de către un trimis al hanului [46]. La sfârşitul secolului al XV-lea, în Ducatul Lituanian, o cadă echivala cu 5–6 puduri, respectiv (5 x 16,38 = 81,9 kg; 6 x 16,38 = 98,28 kg) între 81,9–98,28 kg de miere [47].

În documentele interne moldoveneşti din secolul al XVI-lea, mierea este măsurată în *bute* [48] şi *jumătăţi* [49], ale căror capacităţi pentru secolele XV–XVII nu se cunosc.

Conform presupunerilor lui Nicolae Stoicescu, în secolul al XVII-lea 1 bute avea ≈ 2 jumătăţi şi de fapt însemna jumătate de bute/butoi – полубочки [50]. La rândul său, Gheorghe Ghibănescu afirma că *jumătatea* era de fapt *polobocul* de mai târziu [51]. În măsura modernă, adică din secolul al XIX-lea, polobocul avea capacitatea de 10 vedre, respectiv 100 ocale, ceea ce constituia 152 litri [52], iar butea/butoiul 304 litri. Însă, ocaua de greutate era mai mică (1,291 kg [53]), ceea ce dă 129,1 kg, pentru un poloboc, iar butea/butoiul – 258,2 kg. Astfel, dacă cele 36 de vase transportate în Crimeea corespundeau cu sistemul moldovenesc de măsurare, în poloboace se conţineau 36 x 129,1 = 4647 kg de miere, iar în butea/butoaie 36 x 258,2 = 9295 kg de miere. Ţinem să subliniem încă o dată că toate aceste estimări sunt foarte aproximative, deoarece nu cunoaştem exact capacităţile unităţilor de măsură menţionate în document. Totuşi, vom lua drept reper pentru calcularea cantităţii de miere batman-ul tătar, mai ales că el este mai apropiat de sistemul moldovenesc – poloboc/ocaua [54]. Aşadar, pentru calcularea cuantumului total al plăţilor efectuate de Alexandru Lăpuşneanu în 1564 vom estima cantitatea de miere la 4127 kg.

Cât priveşte costul acestei cantităţi de miere, avem o menţiune într-un document intern din 1582, care indică faptul că 1 poloboc = cu 8 galbeni. Astfel, cele 36 de vase (cade/poloboace) costau 288 galbeni la preț intern. Pe de altă parte, istoricul Bogdan Murgescu arată că pe piaţa otomană 33000 kg de miere, trimise de Ţara Moldovei către anul 1594, costau între 2500–2600 galbeni [56]. Rezultă că 4127 kg de miere costau 312–325 galbeni. Pornind de la calculele de mai sus, vom considera că mierea trimisă de domnul Moldovei valora în jur de 300 de galbeni [57]. Acelaşi istoric oferă date referitoare la costul cailor, care în Ţara Moldovei, pe tot parcursul secolului al XVI-lea, costau peste 1000 de aspri pentru un cal [58], deci, rezultă peste 60000 aspri. Către anul 1563/1564 un florin unguresc costa 57 de aspri [59], ceea ce face ca valoarea cailor să fie ≈ 1050 de galbeni. Costul unui bou la mijlocul secolului al XVI-lea era 2,5 galbeni [60], ceea ce va constitui 750 de galbeni pentru 300 de tauri. Astfel, cuantumul total al plăţilor efectuate de Alexandru Lăpuşneanu în 1564 se va forma din 300 + 1050 + 750 + 300 ≈ 2400 galbeni.

Mai lesne pot fi calculate plăţile efectuate de Petru Şchiopul în 1585 [61] (doc. 9). Astfel, solii ruşi indică cantitatea de miere la 1000 puduri, ceea ce cântărea 16380 kg. Ținând cont de datele folosite mai sus, costul mierii se ridică ≈ la 1300 galbeni; plus 60 de cai ≈ 1050 galbeni şi 100 de boi ≈ 250-300 galbeni. În total ≈ 2600–2700 galbeni. Tot în acest context amintim că tributul Ţării Moldovei faţă de Poartă era la 1564 – 30000 galbeni, iar la 1585– 36472 galbeni [62]. Se pare, deci, că *hazina*-ua Ţării Moldovei oferită Hanatului Crimeii era de circa 2500 de galbeni, sub 10% din valoarea haraciului plătit Imperiului Otoman.

Printre izvoarele prezentate în anexă, atragem atenţia asupra documentelor 2, 3 şi 5. Ele au legătură cu un act otoman, rezumatul căruia a fost publicat de Mihail Guboglu [63], iar recent cercetătoarea Sergean Osman l-a reprodus aproape integral [64]. Este vorba despre un ordin al sultanului Süleyman I Magnificul (1520–1566) din aprilie 1566, prin care îi cere lui Alexandru Lăpuşneanu să achite lui Devlet I Giray (1551–1577) o dare (*virgu*) anuală dublă, după cum s-a angajat s-o facă atunci când

oştile tătare l-au ajutat pe domn, la începutul anului 1564, să se reinstaleze în scaunul Moldovei [65]. Din documentul nr. 2 vedem că în 1564 Lăpuşneanu îşi onorează plăţile (vezi tabelul). Nu ştim însă, dacă ele reprezintă valoarea dublată a acestor plăţi. Se pare că nu, deoarece din documentul nr. 3 aflăm că trimisul domnului care a dus tributul, pârcălabul Toba, a fost primit foarte rău la curtea hanului, fiind maltratat, deposedat de cai şi de prizonierii moldoveni pe care acesta i-a răscumpărat din robie în Crimeea [66]. Pentru aceasta, în anul următor, 1565, domnul a refuzat să dea haznaua şi l-a expulzat pe solului tătar Isak murza, trimis cu acest scop de han în Moldova. Din document reiese că a urmat apoi şi o plângere a domnului, asupra lui Devlet I Giray, la Poartă: „*Şi eu pentru acestea, trimit despre tine Turcului. Acestea le faci nu asupra mea, ci asupra Turcului, căci ambii suntem înscăunaţii Turcului. Iar dacă îţi va da ţie Turcul, asta îi va fi voinţa, dar Ţara Volohă este a Turcului*". Din porunca sultanului din 1566, menţionată mai sus, se vede că „voinţa turcului" a fost ca Alexandru Lăpuşneanu să-şi achite integral plăţile, ceea ce se va întâmpla în anul următor, doc. nr. 5 (vezi tabelul). Se pare că în a doua jumătate a secolului al XVI-lea plăţile Ţării Moldovei faţă de Hanatul Crimeei au devenit regulate, fiind plătite anual. Cel puţin asta reiese din relatările solilor ruşi din anii 1582 (în Anexa 9 – „*Şi aduc obrocul pentru Ţar, anual*") şi 1585 (în Anexa 10 – „*a trimis Ţarul la volohi să ia mierea şi caii şi boii, deoarece ei dau tribut Ţarului, din an în an*") [67].

Dacă e să facem un bilanţ preliminar al informaţiilor ce se conţin în documentele de mai jos, trebuie să remarcăm faptul că izvoarele din arhivele ruse, privitoare la relaţiile ruso-tătare, oferă date inedite şi despre raporturile româno-tătare. Documentele atestă existenţa unor obligaţii financiare ale Moldovei faţă de Hanatul Crimeei. Ele sugerează faptul că domnii Moldovei au făcut anumite plăţi încă în timpul domniei lui Mengli Giray, adică înainte de 1515. Se pare că treptat contribuţiile au devenit regulate, fiind trimise în fiecare an, în produse (miere, cai, vite cornute mari) şi bani. În documentele ruseşti, ele sunt desemnate drept – tribut (*dani*, *kazna/hazine*). Totodată, pe lângă aceste plăţi – probabil fixe şi preluate din Moldova de către trimişii tătari – se pare că domnii mai trimiteau şi daruri (*pominki*), pentru han, kalga-sultan şi alţi reprezentanţi ai elitei politice de la Bahçesaray. Aceste obligaţii financiare ale Ţării Moldovei, au fost sancţionate şi aprobate de Poartă.

Este greu de estimat în ce măsură informaţiile solilor ruşi, corespundeau realităţilor. Nu trebuie să uităm faptul că aceste ştiri au fost colectate în Crimeea, unde factorii politici locali urmăreau să prezinte prestigiul şi puterea hanatului în faţa trimişilor moscoviţi. Pe lângă aceasta, probabil că şi-a pus amprenta asupra relatărilor şi tradiţia relaţiilor ruso-tătare. În acelaşi timp, trebuie să ţinem cont şi de faptul că, totuşi, unele informaţii au fost primite direct de la solii moldoveni aflaţi în Crimeea. Credem că descoperirea unor noi izvoare, mai ales osmano-tătare şi poloneze, precum şi analiza complexă a celor deja cunoscute, ar putea să elucideze definitiv problema contribuţiilor plătite de Ţara Moldovei Hanatului Crimeei.

Anul	Tipul plăţilor	Cuantumul	Sursa
1537	tribut (казна/ большая казна)?, daruri (поминки)?	-	Vezi Anexa 1
1542	Tribut?, daruri?	15 care cu miere, cai	Rezachevici Constantin, *Petru Rareş între sultan şi lumea creştină...* (II). În: *Revista istorică*, 1990, nr. 7-8, p. 696-699, doc. nr. III.
1562	tribut?, daruri?	2 butoaie cu miere	*Călători străini despre Ţările Române*, vol. II, p. 133.
1564	tribut (*дань*)	300 galbeni, 60 cai, 300 boi, 36 butoaie cu miere	Vezi Anexa 2
1567	daruri (*поминки*)	800 taleri (≈ 560 galbeni), 8 cai	Vezi Anexa 5
1569	daruri (*поминки*)	5 care cu miere, 40 cai, 40 boi	Vezi Anexa 8
1585	tribut (*оброк*)	1000 puduri (16 380 kg) de miere, 60 cai, 100 boi	Vezi Anexa 9
1587	tribut (*дань*)	Miere, cai, tauri (o cantitate neprecizată)	Vezi Anexa 10
1595	Tribut şi daruri („să dea în toţi anii... şi alte daruri”)	„... iară hanului să dea din an în an daruri şi câte... cântare de miere şi 7 sate să fie câşlele hanului în Bugeac”	Miron Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei de la Aron Vodă încoace*, ediţie critică de P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1944, p. 84
1602	tribut?, daruri?	„câteva vase cu taleri, o caretă şi şase cai roibi, precum şi daruri pentru mârzaci”	*Călători străini despre Ţările Române*, vol. IV, p. 241.

Anexă

Nr. 1. *[1537]. Fragment din scrisoarea-raport a solilor ruşi reţinuţi în oraşul Kârk-Er, Crimeea – Basalai Kvaşnin şi Timofei Brajnikov-Zaboloţkii, adresată marelui cneaz Ivan al IV-lea. Ştiri şi informaţii privitoare la relaţiile lui Petru Rareş cu Hanatul Crimeii, reţinerea solilor moldoveni în Crimeea şi incursiunile tătarilor în Moldova.*

А се грамоты ѡт Басалаѧ и ѡт/ Тимофѣа с Караче.

Г(осȣ)дарю Великомȣ кн(а)зю Иванȣ Василевичю/ Всеа Рȣси, холоп твой Басалаев Квашнин / челом биет.

....

Декабрѧ Г(осȣ)дарь въ первый день посылал Цар к во/лошскомȣ Воеводе своего татари/на Кȣлȣѧна с сеȣнчем, что сѣль на всем царьствѣ, и на Перекопи на Исла/мове юрте ѡдинь. А Ислама ȣ/били нагаи. Да с своим татарином/ с Кȣлȣѧном к Воеводе послал воево/дина татарина, Акиза Бысти/рѣева товарища. А приказаль/ де Г(осȣ)дарь Цар к Петрȣ Воеводе, чтоб/ к немȣ Петръ Воевода прислаль по/сла своего доброго, да и казнȣ болшȣю./ И толко де Петръ Воевода ко мнѣ по/сла своег(о) болшего и казнȣ болшȣю/ пришлет, а мое прошенье испол/нит, и аз де с ним бȣдȣ в дрȣжбе/ а не пришлет де ко мнѣ Воевода своего болшего посла, и казны болшие/ а моего прошенья не исполнит и мнѣ/ с ним дрȣжбы не бȣдет.

И Петрь Вое/вода ко Царю к Саип Кирѣю его тата/рина Кȣлȣѧна, да своего татари/на Акиза, да двȣ толмачей прислаль./ А приказаль де Г(осȣ)дарь ко Царю пришлешь/ де и ко мнѣ своего доброго посла боль/шего посла или мȣрзȣ доброго да/ и моих татар, которые шли с Москвы/ Быстирѣа с товариаци ко мнѣ от/пȣстишь. И аз к тобѣ пошлю/ своего большего посла, и поминки/ тобѣ своим послом пришлю, как есми/ посылал поминки к отцȣ твомȣ къ/ Магамет Гирѣю Царю, и к братȣ тво/емȣ к Магамет Кирѣю Царю. А што ко мнѣ приказываешь з грозами, а хва/лишсѧ менѧ итти воевати своим/ войском, и тотосѧ аз ѡт тобѧ не блю/дȣ, взяв де Бога на помощь да про/тив тобѧ с своими людми готовь стоѧти./

И Цар Г(осȣ)дарь Саип Кирѣй петровых вое/водиных татар Быстирѣя с това/рищы велѣл в Салачике кинȣть въ/ тюрмȣ. А толмачей воеводи/ных поймаль же, а велѣль их беречи въ селѣ в Келѧ Кеза сторожи.

Да де/кабря в двадесят первый Цар Г(осȣ)дарь Саип Кирѣй послаль своего князѧ/ Ахмата Карсакова, да Баȣшь мȣрзȣ/ Кȣтȣвань дȣвана, а с ними/ татар тысѧчю двѣсте ч(е)л(ове)къ вое/вати воеводинȣ волошского Петра во/еводинȣ землю. И Ахмат князь Карсаковь/ с товарищи пришель белогорѡдцких/ чебаны тȣрского Салтана воевати/ чаючи воеводцкими чебаны Петра Во/еводы. А ѡтполонил ȣ белогорѡдцких/ чебановь сорокь восмъ тысѧчь ѡвець. Да/

белогородцких де Г(оꙋ)дарь чебанѡвь ꙋбили/ пѧдесѧт ч(е)л(ове)къ, да и в Крым с собою/ тѣх ѡвцы пригнали.

Да Якбебѣй/ мꙋрза идꙋчи из Литовьской земли/ да с ним людей с три тысѧчи дей ч(е)л(ове)къ / в волошского Петра Воеводы землю/ заворотивь за Тꙋрлою рекою ꙋ Тарасовь/ского села, ѡтполонили з дватцат тысѧчь ѡвець, да коровь с пѧт сот, да села/ Тарасовьского взѧли де Гдарь в полонь/ ч(е)л(ове)къ с пѧтнатцат. И Петрꙋ Воеводе/ про них вѣсть ꙋчинилас. И Воевода/ Петръ собравьсѧ с своими людми да за/ ними въ погоню посылаль до Бѣлые/ воды, да их не догнали, ѡдного/ де Г(оꙋ)дарь ꙋ них татарина поймали.

И/ февьраль въ первый день, из Белагради/ тꙋрского Салытана саньчаки, къ Царю къ/ Саип Кирѣю прислали гонца з грамотою/ ѡ той ѡбиде на Яхмат кнзѧ, и на его/ товарищех ꙋправы просит. И Цар де/ Г(оꙋ)дарь Саип Кирѣй Яхмат кнзю и Баꙋ/шꙋ мꙋрзѣ и Кꙋтꙋвань Дꙋванꙋ го/вориль аз де вась на тꙋрского Салытана ꙋкра/инꙋ на белогорѡдцких их чебановь не посы/валь воевати. А послаль бы есми вас/ воевать Петра волошского воеводы землю/ і вы воевали тꙋрскаго Салытана бело/городцких чебанѡвь, да и людей с пѧдесать/ ч(е)л(ове)къ ꙋбили, и животы их поимали./ И которъе белогорѡдцких чебанѡвь ѡвь/цы есте ѡтпо[ло]нили, и вы им поѡтда/вайте назад. А которъе ѡвьцы есте/ ѡтпо[ло]нили, волошского Петра Воеводы/ ꙋ чебанѡвь, и то вамь Бог даль поделите/ собѣ.

А к Воеводе Г(оꙋ)дарь к волошско/мꙋ Цар Саип Кирѣи послаль своих двꙋ/ татариновь Шакаѧ Сарабꙋжева/ брата, да воеводиных двꙋх тол/мачеи послаль, и казны просити./ А татар воеводиных Быстирѣа с това/рищи Цар Г(оꙋ)дарь велѣль из тюрмы выпꙋ/стити. А жити им велѣл на базаре/ в Волакые. И ѡт Воеводы Гдарь/ царевь гонец и посоль воеводинь ꙋ Царѧ/ еще не бываль.

(Arhiva de Stat de Acte Vechi a Rusiei, Fondul 123, Relaţiile Rusiei cu Crimeea, inventarul 1, dosarul 8, filele 403 verso – 412.) Publicat în, Cernenchi Eugen, *Un document privind relaţiile lui Petru Rareş cu Hanatul din Crimeea (1537)*, în „Revista de Istorie a Moldovei”, 2010, nr. 3-4, p. 35-42.

<Traducere>

Iar aceasta este gramota de la Basalai [68] şi de la Timofei [69] prin Karace [70].

Domnului Marelui Cneaz Ivan Vasilevici [71] a toată Rusia, robul tău Basalaev Kvaşnin ţi se închină.

....

Domnia Ta, în decembrie, în prima zi, a trimis Ţarul [72] la voievodul voloh [73] pe tătarul său Kuluian cu ştirea despre victorie (*seunci*) [74], că s-a aşezat în întreaga împărăţie, şi în Perekop şi în iurtul lui Islam [75], de unul singur. Iar pe Islam l-au ucis nogaii. Şi cu tătarul său, cu Kuluian, l-a trimis la voievod şi pe tătarul voievodului Achiza [76], tovarăşul lui Bâstirei [77]. Şi ar fi poruncit, Domnia Ta, Ţarul către Petru voievod, ca Petru voievod să trimită la dânsul pe solul său bun (de vază – n.n.) şi o hazna mare (*ulug hazine*). Şi, îndată ce Petru voievod va trimite la mine pe solul său mare şi o hazna mare

(*ulug hazine*), şi cerinţa mea o va îndeplini, atunci şi eu cu dânsul în prietenie voi fi, iar dacă nu va trimite voievodul la mine pe solul său mare şi o hazna mare (*ulug hazine*) şi cerinţa mea nu o va îndeplini, atunci eu prietenie cu dânsul n-am să am.

Şi Petru voievod a trimis la Ţar, la Saip Kirei (Sahib Giray – *n.n.*), pe tătarul acestuia Kuluian şi pe tătarul său, Achiz, şi pe doi tălmaci. Şi ar fi cerut, Domnia Ta, de la Ţar, de vei trimite la mine solul tău bun, un sol mare sau un mârzac [78] bun şi îi vei lăsa la mine pe tătarii mei, care veneau de la Moscova, Bâstirei cu însoţitorii, atunci eu am să trimit la tine pe solul meu mare şi daruri îţi voi trimite cu solul meu, cum am trimis daruri părintelui tău, Țarului Mehmet Giray [79], şi fratelui tău, Ţarul Mehmet Kirei [80]. Iar că trimiţi la mine cu ameninţări şi te lauzi să vii cu oastea, cu război asupra mea, şi de toate acestea din partea ta eu nu mă tem, luându-l pe Dumnezeu în ajutor, sunt gata să stau cu oamenii mei împotriva ta.

Şi Ţarul, Saip Kirei, Domnia Ta, a poruncit să fie aruncaţi în închisoare, în Salacik [81], tătarii lui Petru voievod, Bâstirei cu însoţitorii săi. Iar pe tălmacii voievodului, de asemenea i-a prins şi a poruncit să fie păziţi în satul Kelia Keza şi să fie supravegheaţi.

De asemenea, la douăzeci şi unu decembrie, Ţarul, Domnia Ta, Saip Kirei, i-a trimis pe cneazul [82] său Ahmat Korsakov, pe Bauş murza şi pe Kutuvan duvan [83], iar cu ei tătari o mie două sute de oameni, să facă război în ţara voievodului voloh Petru. Şi cneazul Ahmat Korsakov, cu însoţitorii săi a venit cu război asupra ciobanilor de la Cetatea Albă ai Sultanului turc, crezând că sunt ciobanii lui Petru voievod. Şi a capturat de la ciobanii de la Cetatea Albă patruzeci şi opt de mii de oi. Şi ar fi ucis, Domnia Ta, ciobani de la Cetatea Albă, cincizeci de oameni, şi acele oi cu ei în Crimeea le-au mânat.

De asemenea, Akbebei murza, venind din Ţara Lituaniei şi cu dânsul oameni la trei mii de persoane, în ţara voievodului voloh Petru, trecând peste râul Turla [84] lângă satul Tarasovo [85], a capturat la douăzeci de mii de oi şi la cinci sute de vaci, şi în satul Tarasova ar fi luat, Domnia Ta, în robie în jur de cincisprezece oameni.

Şi lui Petru voievod i s-a dat de veste despre ei. Şi voievodul Petru şi-a strâns oamenii săi şi după dânşii a trimis în urmărire până la Apele Albe [86], dar nu i-au ajuns, pe un tătar, însă, Domnia Ta, l-ar fi prins.

Şi în februarie, în prima zi, sangeacii din Cetatea Albă ai Sultanului turc au trimis la Ţar, la Saip Kirei, un curier cu scrisoare despre acea obidă asupra cneazului Ahmat şi cere pedepsirea însoţitorilor săi. Şi Ţarul, Domnia Ta, Saip Kirei le-ar fi spus cneazului Ahmat şi lui Bauş murza şi lui Kutuvan duvan, eu pe voi nu v-am trimis cu război asupra marginilor Sultanului turc, asupra ciobanilor de la Cetatea Albă. V-am trimis cu război în ţara voievodului voloh Petru, voi, însă, aţi prădat ciobanii de la Cetatea Albă ai Sultanului turc, şi la cincizeci de oameni aţi ucis şi avutul lor l-aţi prins. Şi oile ciobanilor de la Cetatea Albă, pe care le-aţi luat, voi să le înapoiaţi lor. Iar oile pe care le-aţi luat de la ciobanii voievodului voloh Petru, acestea Dumnezeu vi le-a dat, împărţiţi-le vouă.

Iar la voievodul voloh, Domnia Ta, Ţarul Saip Kirei a trimis doi tătari de-ai săi, pe Şakai fratele lui Sarabuj şi pe doi tălmaci ai voievodului, să ceară haznaua. Iar pe tătarii voievodului, Bâstirei cu însoţitorii săi, Ţarul, Domnia Ta, a poruncit să fie eliberaţi din temniţă. Şi le-a poruncit să trăiască la iarmaroc în Volakaie. Şi de la voievod, Domnia Ta, curierul ţarului şi solul voievodului, la Ţar încă nu au fost.

Nr. 2. *[1564]. Fragmente din rapoartele solului rus Afanasie Nagoi [87] trimise guvernului rus. În Crimeea a venit solul moldovean, pârcălabul Toba, care a adus tributul pentru han şi pentru kalga, în jumătate din valoarea bunurilor date hanului. Se indică şi valoarea tributului plătit de Ţara Moldovei Porţii, 30000 galbeni.*

Дека(б)ря в а҃ (1) ко Ц(а)рю из Волѡ(х) пріше(л) ѡ(т)/ Воло(ш)ско(го) Воеводы посо(л) ва(рь)кола(пь) Тоба з да(нь)ю/. А дани (де) приве(з) двѣсте золоты(х) да соро(кь) кобы(л)/ да двѣсте волѡ(вь) да два(т)ца(т)четыре ка(ди)/ а (вь) ни(х) двѣсте соро(кь) ба(т)мано(вь) медꙋ. А ка(л)гѣ де/ приве(з) в полы.

И Ѡфонасеи и Федо(рь) с това/рищи велѣ(ли) то(л)маче(м) провѣдывато Ѡ/лезa(нь)дро Воевода тꙋ(рс)комꙋ дае(т) дани. I волѡ(сь)кои толма/ч(ь) Степа(нь) сказа(л) посылае(т) де/ волѡ(сь)кои х тꙋ(рь)скомꙋ и(х) паша(м) дани три(т)ца(т) тыся(чь) золоты(х).

(Arhiva de Stat de Acte Vechi a Rusiei, Fondul 123, Relaţiile Rusiei cu Crimeea, inventar 1, dosar 11, fila 261 verso – 262.)

<Traducere>

Decembrie în ziua 1, la Ţar [88] de la volohi a venit solul Voievodului voloh, pârcălabul Toba [89], cu *tributul*. Şi *tribut* a adus două sute de galbeni, patruzeci de iepe, două sute de tauri şi douăzeci şi patru de cade [90], iar în ele două sute patruzeci de batmane [91] de miere. Şi pentru Kalga [92] a adus în jumătate.

Şi Ofonasie şi Feodor cu tovarăşii, au poruncit tălmacilor să afle, ce *tribut* dă Alexandru Voievod [93] Turcului. Şi tălmaciul voloh, Ştefan, a spus că Valahul, ar trimite Turcului şi paşalelor *tribut* treizeci de mii de galbeni.

Nr. 3. *[1565]. 25 iunie. Fragment din rapoartele solului rus Afanasie Nagoi trimise guvernului rus. Trimisul hanului, Isak murza, s-a întors din Moldova fără hazna (tribut), fiind alungat de Alexandru Lăpuşneanu, fiindcă solul său în Crimeea, pârcălabul Toba, a fost maltratat, iar prizonierii moldoveni, răscumpăraţi de domn, au fost iarăşi înrobiţi.*

Ию(нь) вь к҃е (25 iunie) де(нь) приѣха(ль) ко Ц(а)рю и(з) Волохъ/ Ц(а)ревъ посо(лъ) Исакъ Мꙋ(р)за. А сказыва(ль) де Ц(а)рю что волошкои Воевода Алекса(нь)/дро его выслa(ль), и посла свое(го) с ним ко Ц(а)рю/ не посла(ль), и ка(з)ны не да(ль).

А приказы/ва(ль) де ко Ц(а)рю бы(ль) де ꙋ тебя посо(ль) мои Ва(рь)кола(пь), и ты де его бе(з)чествова(ль) и наси(ль)ство/ над нимъ чини(лъ), и лошади ꙋ не(го) поѡ(т)нима(ль)./ А какъ еси посла мое(го) Ва(р)колапа и свое(го) по/сла Исака Мꙋ(р)зꙋ ко мне ѡ(т)пꙋсти(ль), и за/ Днепро(м) де твои казаки на мое(го) посла/ приходили, и людеи мои(х) побили которые в Крыме ѡ(т)кꙋпали, и то(т) полонъ поимали/ наза(д).

И я(з) де ѡ томъ посылаю на тебя/ х тꙋ(р)скомꙋ. То де дѣлаешь не надо (м)ною/, на(д) тꙋ(р)скимъ, ѡба де есмя посаженики/ тꙋ(р)ского. А выдастъ де тебѣ тꙋ(р)скои/ і в томъ его воля, а Земля де Воло(шь)ская тꙋ(р)ского.

(Arhiva de Stat de Acte Vechi a Rusiei, Fondul 123, Relaţiile Rusiei cu Crimeea, inventar 1, dosar 12, fila 50 verso - 51.)

<Traducere>

Iunie în ziua 25, a venit la Ţar din volohi solul Ţarului, Isak murza. Şi ar fi spus Ţarului că Voievodul voloh Alexandru l-a expulzat, şi pe solul său, cu dânsul, la Ţar, nu l-a trimis, şi *haznaua* nu a dat-o.

Şi i-ar fi transmis Ţarului: a fost la tine solul meu pârcălabul [94] şi tu l-ai necinstit, şi asupreală i-ai făcut, şi caii de la el i-ai luat. Şi cum pe solul meu pârcălabul şi pe solul tău Isak murza, i-ai lăsat să vină la mine, şi peste Nipru cazacii [95] tăi, asupra solului meu au venit, şi pe oamenii mei, pe care i-am răscumpărat în Crimeea, i-au bătut şi i-au luat înapoi.

Şi eu pentru acestea, trimit despre tine Turcului. Acestea le faci nu asupra mea, ci asupra Turcului, căci ambii suntem înscăunaţii Turcului. Iar dacă îţi va da ţie Turcul, asta îi va fi voinţa, dar Ţara Volohă este a Turcului.

Nr. 4. *[1565]. 28 octombrie. Fragment din rapoartele solului rus Afanasie Nagoi trimise guvernului rus. În Crimeea a venit solul moldovean Filip, cu darurile tradiţionale pentru han.*

Октя(б)ря въ к҃и (28) де(нь) ко Ц(а)рю и(з) Воло(х) прише(ль)/ Фили(пь). А приве(з) де ко Ц(а)рю ѿ(т) Воло(ж)/ского Воеводы поми(нь)ки старые то(ж) что посы/лали пре(ж)ние воеводы.

(Arhiva de Stat de Acte Vechi a Rusiei, Fondul 123, Relaţiile Rusiei cu Crimeea, inventar 1, dosar 12, fila 59.)

<Traducere>

Octombrie în ziua 28 la Ţar din Volohi a venit Filip. Şi a adus Ţarului de la Voievodul Voloh *darurile* vechi, aceleaşi pe care le trimiteau foştii voievozi.

Nr. 5. *[1567]. iulie 27. Fragment din rapoartele solului rus Afanasie Nagoi trimise guvernului rus. Trimisul moldovean Filip a adus daruri pentru han. În acelaşi timp, în Moldova a fost trimis omul hanului după hazna.*

Ию(ль) к҃з (27) Из воло(х) ѿ(т) Воло(сь)кого Воеводы ко Ц(а)рю пригна(л)/ гонецъ Фили(пь). А приве(з) ко Ц(а)рю поми(нь)ко(вь) во/смисотъ торѣлеи да восмь коне(вь). А пи/сал Воло(сь)кои ко Ц(а)рю чтоб к немꙋ по свою ка(з)/нꙋ посла(л) ч[е]л[о](вь)ка своего.

И Ц(а)рь в волохи по/ казнꙋ посла(ль) Ана Бꙋлꙋам Мꙋсина с(ь)на Дꙋвано/ва. А с нимъ ѿ(т)пꙋсти(ль) Воло(сь)ского гонца Фили/па.

(Arhiva de Stat de Acte Vechi a Rusiei, Fondul 123, Relaţiile Rusiei cu Crimeea, inventar 1, dosar 13, fila 62 verso.)

<Traducere>

Iulie, 27. De la volohi, de la Voievodul voloh, la Ţar a venit trimisul Filip. Şi a adus Ţarului *daruri*, opt sute de taleri [96] şi opt cai. Şi a scris Volohul către Ţar, *ca să trimită la el după haznaua sa, pe omul său.*

Şi Ţarul la volohi a trimis după caznaua sa pe Buluiam Musin, fiul lui Duvan. Iar cu el l-a lăsat pe curierul Filip.

Nr. 6. *[1569] [97]. Fragment din scrisoarea solului rus Afanasie Nagoi trimisă guvernului rus. Sunt relatate ştiri despre relaţiile dintre Rzeczpospolita şi Imperiul Otoman. Sultanul cere regelui polon să achite hanului tributul (казна, hazna, hazine) datorat pentru patru ani şi despăgubiri pentru jafurile de la graniţă, la Cetatea Albă şi Oceakov. De asemenea, ştiri din Moldova despre moartea lui Alexandru Lăpuşneanu şi răscoala moldovenilor contra lui Bogdan Lăpuşneanu, pe care l-ar fi ucis. Pregătirea unei eventuale incursiuni a hanului în Moldova în cazul veridicităţii acestor ştiri.*

А се грамота ко Ц(а)рю ї Великомȣ Кн(а)зю/ и(з) Крымȣ (от) Офонас(ь)ꙗ Нагово с товары/щи с Истомою Ѡсо(р)ины(м). А взѧта по/ Г(ос)[ȣ]д[а]р[е]вȣ приказȣ ȣ дьѧка ȣ Васи(л)ꙗ Щелкалова/, фе(вь)ралѧ ѕ҃ (6) ка(кь) Г(ос)[ȣ]д[а]рь приѣха(ль) и(з) Алеѯа(нь)дро(вь)/ские Сло(бо)ды к Мо(сь)кве.

А (вь) грамоте пишет.

Ц(а)рю Г(ос)[ȣ]д[а]рю Великомȣ Кн(а)зю Іванȣ Васи(ль)евичю/ Всеа Рȣсїи холопи твои Офонѧ Нагои да/ Федорецъ Писемскои, Никифоре(ц) Васи(л)/евъ челомъ бью(т).

....

И ию(нь) Г(ос)[ȣ]д[а]рь г҃ (3)/ Ц(а)рь и(з) Ба(хь)чисараи пошел в Переко(пь) и мы Г(ос)[ȣ]д[а]рь за Ц(а)рем о твое(м) Г(ос)[ȣ]д[а]р[е]ве дѣле на Ѡ(ль)му/ посылали то(л)мачеи Сobанию Реза/нова да Нагаѧ Сеȣ(нь)дюкова да Ȣра/за Ȣсеинова. И то(л)мачи, Г(ос)[ȣ]д[а]рь, приеха(вь)/ с О(ль)мы сказа(ли) на(м) – Приказа(ль) деи к Ва(м) Сȣле(ш) Кнѧ(з)/ Ц(а)р[е]вы(м) слово(м). А велѣл Ва(м) сказа(ти): Пришли де(и) ко/ Ц(а)рю вѣсти ѿ(т) Тȣрского и и(з) Воло(х).

Тȣ(р)скои де(и)/ короле(вь)ски(х) послѡ(вь) велѣ(л) поима(ти) а людеи и(х) ве/лѣ(л) на ката(р)ги посажа(ти). А х Королю деи Тȣ(р)скои/ посла(л) чеȣши да королева ч[е]л[о](вь)ка. А писа(ль)/ деи Тȣ(р)скои х Королю – крымскомȣ де(и), Ц(а)рю, не/ дава(л) еси ка(з)ны по четыре годы и ты(б)/ деи Ц(а)рю на тѣ годы ка(з)ны да(л), да і впе/ре(д) бы еси емȣ ка(з)нȣ дава(л). А что де(и)/ твои казаки и че(р)касы на поле громи(ли)/ Кры(м)ского Ц(а)рѧ гонцо(вь) и гостеи, и мои(х)/ гостеи, и что ȣ ни(х) поима(ли) живото(вь) и/ ѧсырю, и что деи твои(ж) казаки под Белы(м)/ Городо(м) пои/мали лошадеи и животины и ты(б)/ деи то все велѣ(л) заплати(ти). И бȣде(т) деи Кры(м)скомȣ Ц(а)рю на четыре годы ка(з)ны даш, і впе/ре(д) емȣ ка(з)нȣ чнеш давати, и Кры(м)ского Ц(а)рѧ/ гонцо(м) и госте(м), и мои(м)/ гостѧ(м) что ȣ ни(х) по/имали на погроме(х) животовь и ѧсырю/, и что по(д) Белы(м) Городо(м) и по(д) Очаковы(м) пои/мали лошадеи и животины, люде(м) мои(м)/ вели(ш) заплати(ти). И ѧ(з) де Кры(м)скомȣ Ц(а)рю ве/лю с тобою помири(т)ца, и воева(ти) тебѧ не/ велю.

А про Воло(сь)кого деи Ц(а)рю сказали/ ка(кь) деи Воло(сь)кого Воеводы Алеѯан(д)ра не стало. И на его мѣсто на Волохѣ(х) сѣ(л)/ был на Г(ос)[ȣ]д[а]рство с(ъ)нъ его Бо(гъ)да(нь) Воевода. И Бо(гъ)/дан деи Воеводȣ воло(сь)кие люди ȣбили./

А мат(ь) деи Бо(г)/дана Воеводы, а с нею Алеѯан(д)ра Воеводы два с(ъ)на Петръ да Коста(нь)/тинъ да Тȣрского еныче(нь) двѣсте ч[е]л(о)[ве]къ ȣбе/жали в мѣсто Ва(сь). А еѣ де волоские лю(ди)/ остȣпи(ли), а чаю деи еѣ не ȣпȣста(т).

Да/ Ц(а)рю же деи сказа(ли) что за (Д)непро(м) лито(вь)ские/ люди стоя(т) на поле. И Ц(а)рь де ныне иде(т)/ в Перекопь). И бȣде(т) де(и) Волоские вѣсти не про(ль)/галися что Волоско(го) Воеводȣ воло(сь)кие/ люди ȣбили, и Ц(а)рю де(и) и(т)ти на Волохи. А бȣ/де(т) деи волоские вѣсти про(ль)галися и Ц(а)рю/ деи и(т)ти на лито(вь)ские лю(ди) и на Короля.

(Arhiva de Stat de Acte Vechi a Rusiei, Fondul 123, Relaţiile Rusiei cu Crimeea, inventar 1, dosar 13, fila 145 verso - 151 verso.)

<Traducere>

Iar aceasta este scrisoarea către Ţar şi Marele Cneaz, din Crimeea, de la Afonasie Nagoi cu tovarăşii, prin Istoma Osorin. Şi este luată, prin porunca Măriei Sale, din departament (prikaz), de la diacul Vasilie Şcelkalov, la 6 februarie, când Domnia Sa a venit de la mănăstirea Alexandrovsk la Moscova.

Şi în scrisoare scrie.

Ţarului, Domniei Sale, Marelui Cneaz Ivan Vasilievici al Întregii Rusii, slugile tale Ofonasie Nagoi şi Fedoreţ Pisemskoi, Nikifor Vasiliev, se închină. ....

La 3 iunie, Domnia Ta, Ţarul [98] din Bahçesaray s-a dus în Perecop [99] şi noi, Domnia Ta, după Ţar, pentru treburile Domniei Tale, la Olma [100] i-am trimis pe tălmacii Soban Rezanov şi Nagai Seundiukov şi Uraz Useinov. Şi tălmacii, Domnia Ta, venind de la Olma, ne-au spus nouă: I s-a poruncit cneazului Suleş [101] [să vă transmită] cuvântul Ţarului şi a poruncit să vă spunem – au venit la Ţar veşti de la Turc şi de la Voloh.

Turcul, pe solii regelui ar fi poruncit să-i prindă, iar oamenii lor, a poruncit să fie duşi la ocnă. Şi la Rege [102] Turcul ar fi trimis un ceauş şi pe un om al regelui. Şi ar fi scris Turcul către Rege – Ţarului crâmlean nu i-ai dat *haznaua* timp de patru ani şi tu, Ţarului, pentru acei ani, dă-i *haznaua*, şi de acum înainte să-i dai *haznaua*.

Iar faptul că, cazacii şi cercaşii tăi [103] în câmp au jefuit pe trimişii şi negustorii Ţarului Crimeii şi pe negustorii mei, şi de la ei aţi luat avutul şi robii (prizonierii – n.n.), şi că aceeaşi cazaci ai tăi sub Cetatea Albă au luat cai şi animale (vite – *n.n.*), şi tu acelea toate să porunceşti să fie plătite (restituite – *n.n.*). Şi dacă va fi, Ţarului Crimeii, pentru patru ani, să dai haznaua, şi de acum înainte vei face să-i dai *haznaua*, şi trimişilor şi negustorilor Ţarului Crimeii, şi negustorilor mei, ce li s-a luat în urma jafurilor, avutul şi robii (prizonierii – *n.n.*), şi ceea ce sub Cetatea Albă şi sub Oceakov au prins, caii şi animalele supuşilor (oamenilor) mei, vei porunci să le fie plătite. Iar eu, Ţarului Crimeii, îi voi porunci cu tine să se împace, şi să te atace nu-i voi porunci.

Iar despre Voloh, Ţarului i s-ar fi spus, cum că Voievodul voloh Alexandru a răposat. Şi în locul lui, la Volohi, s-a aşezat în scaun fiul său Bogdan Voievod. Iar pe Bogdan Voievod, volohii l-ar fi ucis

Iar mama lui Bogdan Voievod şi cu ea doi fii ai lui Alexandru Voievod, Petru şi Constantin precum şi eniceri ai Turcului două sute de oameni, au fugit în târgul Vasi (Vaslui ? – *n.n.*). Iar pe ea volohii au înconjurat-o şi speră să n-o scape [104].

Şi tot Ţarului i s-ar fi spus, că peste Nipru, stau lituanienii în câmp. Iar acum [Ţarul] se duce în Perecop. Şi dacă va fi, ca veştile volohe să nu fie minciuni, că pe Voievodul voloh, volohii l-au ucis, [atunci] Ţarul se va duce asupra volohilor. Iar dacă va fi, ca veştile volohe să fie minciuni, [atunci] Ţarul se va duce asupra lituanienilor şi asupra Regelui [105].

Nr. 7. *[1569, mai 25]. Hanul Devlet I Giray trimite în Moldova soli pentru a cumpăra 700 cai de război. Domnul permite cumpărarea lor şi trimite prin pârcălabul Ioniţă, în dar hanului, 200 de cai.*

(Arhiva de Stat de Acte Vechi a Rusiei, Fondul 123, Relaţiile Rusiei cu Crimeea, inventar 1, dosar 13, fila 253 verso - 254.)

Мая ҂ке (25). ... приѣхал де и(з) Воло(х) ко Ц(а)рю Амза Му(р)за Мустафи(нъ) бра(ть) да/ чеушь Крыю(вь).

А посылаль де и(х) Ц(а)рь в Волохи/ к Волоскому Воеводе, к походу коне(и) проси(ти)./ А ины(х) де ҂ѱ коней Волоской Воевода велѣ(ль) им на Ц(а)ря купи(ти). І Волоской деи Воевода/ с А(м)зою Му(р)зою пересла(ль) ко Ц(а)рю посла свое(го)/ па(р)колапа Іваницу. А с ним деи при/сла(ль) ѿ(т) себя ко Ц(а)рю двѣсте лошадеи./ Амза деи Му(р)за и чеушь Крыю(вь)/ купили на Ц(а)ря пя(т)сотъ лошадеи. И Ц(а)рь деи Волоского посла Іваницу/ ѿ(т)пусти(ль) в Волохи июня.

<Traducere>

Mai, 25. ... au venit de la Volohi la Ţar, Amza Murza, fratele lui Mustafa şi ceauşul Krâlov. Şi i-ar fi trimis Ţarul la Volohi, la Voievodul voloh, pentru război cai să ceară. Şi pe alţi 700 de cai Voievodul voloh le-a poruncit lor să-i cumpere pentru Ţar. Şi Voievodul voloh cu Amza Murza a trimis la Ţar, pe solul său, pârcălabul Ioniţă. Iar cu el, ar fi trimis, din partea sa, Ţarului, 200 de cai. Amza Murza şi ceauşul Krâlov au cumpărat pentru Ţar cinci sute de cai. Şi Ţarul pe solul voloh Ioniţă l-a lăsat [să plece] la Volohi, în iunie.

Nr. 8. *[1569]. Fragment din rapoartele solului rus Afanasie Nagoi trimise guvernului rus. În Crimeea a venit solul moldovean Filip, cu daruri pentru han. Sunt relatate ştiri despre relaţiile lui Bogdan Lăpuşneanu cu Polonia.*

Ноя(б)ря ҂кд (24) Офона(сь)ю и Федору и Івану/ и Никифору сказали - Пе(т)ръ Иваню(вь) да Оба/ня Резаню(вь), да нагаи Се(нь)дюкю(вь) да Лысои/ Разгози(нь) приѣхалъ де и(з) Воло(х) ц(а)р[е]въ гонецъ/ чеушъ Крыю(вь).

А с нимъ прислалъ ко Ц(а)рю/ Воложской Воевода гонца своего Филипа./ А поминко(вь) де прислалъ ко Ц(а)рю пять телѣ(гъ) ме(ду)/ да сорокъ кобы(л), да сорокъ воло(въ).

А сказыва(ль)/ деи чеушъ Крыю(вь) Ц(а)рю что Волоско(и) Воево/да с Королемъ помири(л)ся, и послы деи/ короле(в)ские у Волоского при ни(х) были./ А хоче(т) деи Волоской) Воевода у Короля/ жени(т)ца, а поняти кня(ж) Васи(ль)еву/ до(чь) Ѡстро(ж)ского.

(Arhiva de Stat de Acte Vechi a Rusiei, Fondul 123, Relaţiile Rusiei cu Crimeea, inventar 1, dosar 13, fila 262 verso.)

<Traducere>

Noiembrie 24. Lui Afonasie şi lui Feodor şi lui Ivan şi lui Nichifor – Petru Ibanov şi Sobanea Rezacov şi nogaii Seundiucov şi Lâsoi Razgozin – le-au spus, că a venit de la volohi trimisul Ţarului, ceauşul Krâlov.

Şi cu el l-a trimis la Ţar, Voievodul voloh [106], pe trimisul său Filip. Şi *daruri* a trimis Ţarului, cinci care cu miere şi patruzeci de iepe şi patruzeci de tauri.

Şi ar fi povestit ceauşul Krâlov Ţarului, că Voievodul voloh s-a împăcat cu Regele [107], şi că solii regelui au fost la Voloh faţă de ei. Şi ar vrea Voievodul voloh la Rege să se căsătorească şi să o ia pe fata cneazului Vasilie de Ostrog [108].

Nr. 9. *[1585]. Fragment din rapoartele solului rus Ivan Sudakov trimise guvernului rus. În Crimeea a venit solul moldovean Micula cu darea pentru han, care este anuală.*

Апрѣля в ві (12) Прише(ль) ко Ц(а)рю в Крым Во/лосково Воеводы з готовы(м) оброко(м) Мікꙋла воло/шане(нь). Привез Ц(а)рю ї ц(а)ревичем, к кн(я)зем к мꙋрзам(ь)/ тысечю пꙋ(д) медꙋ, ше(з)десят кобы(л) да стѡ/ воло(вь). А превозя(т) оброк(ь) ко Ц(а)рю (є)ж(є)год.

(Arhiva de Stat de Acte Vechi a Rusiei, Fondul 123, Relaţiile Rusiei cu Crimeea, inventar 1, dosar 16, fila 20-20 verso)

<Traducere>

Aprilie în ziua 12. A venit la Ţar [109] în Crimeea, de la Voievodul voloh [110], cu *obrocul* gata (întreg – *n.n.*) Micula volohul. A adus Ţarului şi ţarevicilor (fiilor hanului – *n.n.*), cnezilor şi mârzacilor o mie de puduri [111] de miere, şaizeci de iepe şi o sută de tauri. Şi aduc *obrocul* pentru Ţar, anual.

Nr. 10. *[1587]. Fragment din rapoartele solului rus Ivan Sudakov trimise guvernului rus. În Moldova a fost trimis tătarul Pirilei pentru a lua tributul (hazine ?) pe care moldovenii îl dau anual. Deoarece cazacii lituanieni au luat Oceakovul, tributul a fost în Crimeea pe mare.*

Июля въ кг (23) день приѣхалъ Пиралѣи тотаринъ, которои на Москвѣ былъ вь гонцах. Въ разговорѣ Иванꙋ сказывалъ, послалъ де єво Ц(а)рь во Волохи збирати медꙋ и кобылъ и воловъ, по чемꙋ они Ц(а)рю дани дают з годꙋ на год. И Волоскои Воевода велѣлъ собрати тот час дань царевꙋ. И литовскїє казаки взяли Ѡчаковъ и выжгли и стѣны роскопали и провесть было царево и дани изъ Волохъ нелзя, а язъ прїєхалъ моремъ вь Козлевъ.

Да Пиралѣи же сказывалъ, литовскїє паны послали къ Тꙋрскомꙋ посла, а просятъ ꙋ Тꙋрского Стефана Короля брата на королевство. И посолъ литовъскои изъ Царягорода еще не бывалъ, а со г[осꙋ]дарем московьскимъ литовскїє паны сылаютца.

(Arhiva de Stat de Acte Vechi a Rusiei, Fondul 123, Relaţiile Rusiei cu Crimeea, inventar 1, dosar 17, fila 37)

<Traducere>

Iulie 23 a venit Piralei tătarul, care a fost curier la Moscova. În vorbe i-a spus lui Ivan, că l-a trimis Ţarul la volohi să ia mierea şi caii şi taurii, deoarece ei *dau tribut Ţarului, din an în an*. Şi Voievodul voloh a poruncit îndată să fie strâns *tributul* Ţarului. Şi cazacii lituanieni au luat Ociakovul şi l-au ars şi i-au săpat zidurile, iar *tributul* Ţarului nu putea fi trecut din Volohi, şi eu am trecut pe mare în Kozlev [112].

Tot Piralei spunea că panii lituanieni au trimis la Turc un sol şi cer de la Turc pe fratele Regelui Ştefan [113] la domnie. Şi solul lituanian din Ţarigrad încă nu a fost, iar cu suveranul moscovit panii lituanieni au legături.

Note:

1. Cu privire la problema constituirii Hanatului din Crimeea a se vedea studiul semnat de Nagy Pienaru, *Fondarea Hanatului din Crimeea*. În: *Moştenirea istorică a tătarilor*, I, Bucureşti, 2010, p. 107-122.
2. Tahsin Gemil, *Crimeea tătarilor. Hanatul tătar din Crimeea.* În: *Magazin istoric*, 2014, nr. 5, p. 10-14; nr. 6, p. 33-37; nr. 7, p. 66-70; Idem, *Două documente tătăreşti referitoare la campania din 1476 a sultanului Mehmed al II-lea în Moldova.* În: *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A.D. Xenopol"*, Iaşi, Tom. V, 1968, p. 185-194; Idem, *Din relaţiile moldo-otomane în primul sfert al secolului al XVI-lea (pe marginea a două documente din arhivele de la Istanbul)*. În: *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A.D. Xenopol"*, Iaşi, Tom. IX, 1972, p. 133-143; Idem, *Tătarii în istorie şi în lume*, Bucureşti, 2003; Idem, *Relaţiile comerciale moldo-tătare în secolul al XVIII-lea*. În: *Românii în Europa medievală (între Orientul bizantin şi Occidentul latin). Studii în onoarea profesorului Victor Spinei*, vol. îngrijit de Dumitru Ţeicu, Ionel Cândea, ed. ISTROS, Brăila, 2008, p. 677-685; Idem, *Relaţiile româno-otomano-tătare şi problema „Hotarului lui Halil Paşa"*. În: *Politică, diplomaţie şi război. Profesorul Gheorghe Buzatu la 70 de ani*, coord. Sorin Liviu Damean, ed. Universitaria Craiova, Craiova, 2009, p. 93-100.
3. Pienaru Nagy, *Moldova şi Hanatul din Crimeea. 1484–1492*. În: *Studii şi Materiale de Istorie Medie*, vol. XXII, 2004, p. 129-131; Idem, *„Proiectul scitic". Relaţiile lui Ştefan cel Mare cu Hoarda Mare*. În: *Revista istorică*, 2003, nr. 5-6, p. 121-135; Idem, *Relaţiile lui Ştefan cel Mare cu Hanatul din Crimeea. O controversă: prima incursiune tătară în Moldova*. În: *Ştefan cel Mare şi Sfânt. Atlet al credinţei creştine*, Bucureşti, 2004, p. 275-306; Idem, *Relaţiile lui Ştefan cel Mare cu Hanatul din Crimeea. O controversă: prima incursiune tătară în Moldova*. În: *Istorie şi diplomaţie în relaţiile internaţionale. Omagiu istoricului Tahsin Gemil*, Constanţa, 2003, p. 97-123.
4. Andreescu Ştefan, *Caffa, hanul crâmlean Hadji Ghirai şi Moldova: noi ştiri dintr-un act genovez*. În: *Izvoare noi cu privire la istoria Mării Negre*, Bucureşti, 2005, p. 69-75; Idem, *Marea Neagra în lupta pentru succesiunea la tronul otoman din anii 1510–1512*. În: *Studii şi materiale de istorie medie*, vol. 25, 2007, p. 29-46.
5. Ion Chirtoagă, *Din istoria Moldovei de Sud-Est până în anii '30 ai secolului al XIX-lea*, Chişinău, 1999; Idem, *Basarabia de la sud de Codri. Unele probleme controversate*. În: *Anuarul Institutului de Istorie*, II, Chişinău, 2013, p. 22-51; Idem, *Apariţia tătarilor (nogailor) pe teritoriul Moldovei şi semnificaţia noţiunii „Bugeac"*.

În: *Originea tătarilor. Locul lor în România şi în lumea turcă*, coord. Tahsin Gemil, București, Editura Kriterion, 1997, p. 162-171; Idem, *De la Cantemir Mârza la Constantin Cantemir. Unele observaţii preliminare*. În: *Anuarul Institutului de Istorie*, III, Chişinău, 2014, p. 23-51.

6. Violeta-Anca Epure, *Quelques pages d'histoire trublee des XIV-eme et XV-eme siecles de l'est de l'Europe*. În: *Codrul Cosminului*, Suceava, Universitatea Ştefan cel Mare, 2008, nr. 14, p. 23-40; Idem, *Quelque considerations sur les relations entre la Moldavie et les tatars le long du XV-eme siecle de la perspective des sources historiques*. În: *Codrul Cosminului*, Suceava, Universitatea Ştefan cel Mare, 2007, nr. 13, p. 57-69; Idem, *Contribuţii privind relaţiile dintre Moldova lui Ştefan cel Mare şi tătari*. În: *Codrul Cosminului*, Suceava, Universitatea Ştefan cel Mare, 2004, nr. 10, p. 23-36.
7. V. Mihordea, *Raporturile Moldovei şi Ţării Româneşti cu tătarii în secolele XVI–XVIII*. În: *Revista de Istorie*, 1979, nr. 6, p. 1069-1095.
8. *Ibidem*, p. 1071-1079.
9. Autorul indică doar că „Originea acestor obligaţii se poate urmări în izvoarele istorice urcând în timp către secolul al XVI-lea, când prezentarea darurilor se arată a fi fost intrată în obicei. Istoricii au stabilit pe baza descrierilor narative, că în Moldova darurile în bani datează din vremea lui Ieremia Movilă şi Vasile Lupu. Dar cu aproape o jumătate de veac mai înainte sultanul poruncea lui Alexandru Lăpuşneanu – la 26 aprilie 1566 – să achite „tributul ce dai hanatului după vechiul obicei şi plăţile la care însuţi te-ai îndatorat", - *Ibidem*, p. 1069-1070.
10. Osman Sergean, *Did te Crimean Khans Collect Tribute (Harâc or Hazine) from Moldova and Wallachia?*. In: *Studia et documenta turcologica*, vol. 2, 2014, p. 111-124.
11. Autoarea însă, nu face nicio referinţă la studiul lui Vasile Mihordea.
12. Mihnea Berindei, *La revolte de Ioan Vodă et les relations moldavo-ottomanes, 1538–1574* (I). În: *Archiva Moldaviae*, Iaşi, 2011, vol. III, p. 41-42.
13. *Ibidem,* „En plus du tribut et des autres redevances qu'elle versait a la Porte, la Moldavie devait egalement s'acquitter d'un tribut annuel envers les Tatars de Crimee. Cette charge, d'ailleurs tres mal connue faute d'informations, concerne avant tout les relations moldavo-tatares qui existaient bien avant que les interets ottomans ne soient presents dans ces regions. Toutefois, dans la mesure ou la Porte intervient – etant donne sa suzerainete, plus ou moins marquee et plus ou moins acceptee, sur la Crimee et la Moldavie – pour regler les differents entre les deux pays, le tribut paye aux Tatars est aussi un aspect des rapports moldavo-ottomans. Quant a la nature de ce tribut, on pense qu'il s'agissait surtout de contributions en nature."
14. Н. М. Рогожин, *Обзор посольских книг из фондов-коллекций, хранящихся в ЦГАДА (конец XV – начало XVIII в.).* М., 1990, с.150-165; Idem, *Посольский приказ колыбель российской дипломатии*, М., 1994, с. 349-352.
15. *Государственный архив России XVI столетия. Опыт реконструкции* / Подг. текста и коммент. А.А. Зимина. М., 1978, с. 139.
16. *Описи царского архива XVI века и Архива посольского приказа 1614 года*. Под ред. С.О. Шмидта, Москва, 1960, л. 250.
17. *Реестръ деламъ Крымского Двора съ 1474 по 1779 годъ, учиненный действительнымъ статским советникомъ Николаемъ Бантышъ-Каменскимъ въ 1808 г.*, съ предисловиемъ Ф.Ф. Лашкова, издание Таврической учёной архивной комиссии, Симферополь, 1893.

18. Г.Ф. Карпов, *Памятники дипломатическихъ сношенiй Московскаго государства съ Крымскою и Нагайскою ордами и съ Турцiей*, томъ 1 (1474–1505). В: *Сборник Императорскаго Русского Исторического Общества*, томъ 41, Санкт-Петербург, 1884; Г.Ф. Карпов, Г.Ф. Штедман, *Памятники дипломатическихъ сношенiй Московскаго государства съ Крымом, Ногаями и Турцiею*, томъ 2 (1508–1527). В: *Сборник Императорскаго Русского Исторического Общества*, томъ 95, Санкт-Петербург, 1895.
19. М. Довнаръ-Запольский, *Литовския упоминки татарскимъ ордамъ. Скрабовая книга Метрики литовской 1502–1509*, Симферополь, 1898; Dariusz Kolodziejczyk, *The Crimean Khanate and Poland-Lithuania. International Diplomacy on the European periphery (15th–18th century)*, BRILL, Leiden-Boston, 2011, p. 444-448; А.Л. Хорошкевич, *Русь и Крым: От союза к противостоянию. Конец XV – начало XVI вв.*, Москва, 2001; І.М. Бартош, *Політіка упоминок Великого князівства Литовського східноевропейським ордам у 1492–1506*. В: *Література та культура Полісся: Збірник наукових праць / Ніжинський держ. ун-т ім. М. Гоголя*, 2010, Вип. 60, р. 57-65; Борис Черкас, *Україна в політичних відносинах Великого князівства Литовського з Кримським ханатом (1515–1540)*, Київ, 2006, с. 28-41.
20. А.Л. Хорошкевич, *Русь и Крым: От союза к противостоянию. Конец XV – начало XVI вв.*, Москва, 2001, с. 225-271; А.В. Виноградов, *Русско-крымские отношения, 50-е – вторая половина 70-х годов XVI века*, Том. 1, Москва, 2007, с. 60.
21. С.Ф. Фаизов, *Эволюции дани-откупа во взаимоотношениях Русского государства и крымского ханства в последней четверти XV–XVII вв. (Терминологический, юридический и функциональный аспекты)*. В: *Славяне и их соседи. Тезисы XI конференции*, Москва, 1992, р. 64-67; Idem, *Поминки – «тыш» в контексте взаимоотношений Руси-России с Золотой Ордой и с Крымским юртом (К вопросу о типологии связей)*. În: *Отечественные архивы*, 1994, № 3, с. 49-55.
22. «И царевичь [Багатырь] мне государь отвечалъ: хочетъ царь дати шортную грамоту и правду по той грамоте учинить хочетъ, а язъ отцу своему стану говорити. Да князь ли великий, король ли – кто меня боле почтитъ, того язъ боле и дело стану делати» - Карпов Г.Ф., Г.Ф. Штедман, *Памятники дипломатическихъ сношенiй Московскаго государства съ Крымом, Ногаями и Турцiею*, томъ 2 (1508–1527). В: *Сборник Императорскаго Русского Исторического Общества*, томъ 95, Санкт-Петербург, 1895, с. 358, doc. 21.
23. А.М. Хазанов, *Кочевники и внешний мир*, Изд. 3-е, Алматы, Дайк-Пресс, 2002, с. 354-361.
24. Constantin Rezachevici, *Petru Rareş între sultan şi lumea creştină în anii 1541–1542, după noi izvoare polone – Solia „hatmanului" Petru Vartic din 1542 (I)*. În: *Revista istorică*, 1990, nr. 5, p. 427-455; (II) *Revista istorică*, 1990, nr. 7-8, p. 687-704.
25. *Ibidem*, p. 696-699, nr. III.
26. *Ibidem,* p. 698 „Îşi agoniseşte sprijin la tătari, cărora le-a trimis de curând trecută vreme cincisprezece care încărcate cu miere, fiecare car tras de şase boi şi un număr nu mic de cai. Iscoadele din acele meleaguri îmi scriu că înţelegerea tainică cu tătarii împotriva stăpânirilor majestăţii regale este făcută".
27. V. Mihordea, *Raporturile Moldovei şi Ţării Româneşti cu tătarii în secolele XVI–XVIII.* În: *Revista de Istorie*, 1979, nr. 6, p. 1069-1095.

28. *Călători străini despre Ţările Române,* vol. II, vol. îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1970, c. 133.
29. De exemplu, în cadrul relaţiilor tătaro-lituaniene, Mengli Girey invoca yarlîk-ul, dat de Tohtamâş marelui duce Vitautas.
30. Dariusz Kolodziejczyk, *The Crimean Khanate and Poland-Lithuania. International Diplomacy on the European periphery (15th –18th century)*, BRILL, Leiden-Boston, 2011, p. 445-446.
31. Cercetătoarea A. Horoşkevici consideră că prin hazna (*казна*) era desemnată suma tuturor bunurilor materiale şi a banilor trimisă anual hanului – А.Л. Хорошкевич, *Русь и Крым: От союза к противостоянию. Конец XV – начало XVI вв.*, Москва, 2001, p. 226.
32. Dariusz Kolodziejczyk, *The Crimean Khanate and Poland-Lithuania. International Diplomacy on the European periphery (15th–18th century)*, BRILL, Leiden-Boston, 2011, p. 498-499.
33. *Словарь русского языка XI–XVII вв.*, Выпуск 12 (О-Опарный), Москва, «Наука», 1987, с. 155-156.
34. А. Л. Хорошкевич, *Русь и Крым: От союза к противостоянию. Конец XV – начало XVI вв.*, Москва, 2001, с. 240-258.
35. С.Ф. Фаизов, *Поминки – «тыш» в контексте взаимоотношений Руси-России с Золотой Ордой и с Крымским юртом (К вопросу о типологии связей)*. В: *Отечественные архивы*, 1994, №-3, с. 49-55.
36. Anexa 1.
37. Anexa 3.
38. Anexa 5.
39. Anexa 9.
40. Г.Ф. Карпов, Г.Ф. Штедман, *Памятники дипломатическихъ сношенiй Московскаго государства съ Крымом, Ногаями и Турцiею, томъ 2 (1508–1527).* В: *Сборник Императорскаго Русского Исторического Общества*, томъ 95, Санкт-Петербург, 1895, № 27, с. 473. „а волоского, государь, не стало; а отъ сына отъ волоского отъ Степана посолъ пришолъ, Иваномъ зовутъ, Шатыра, а съ поминки съ легкими"; № 29, с. 504. „Да прислалъ ко царю волошского воеводы сынъ съ темъ – отца его не стало…; а приходилъ посолъ ко царю отъ волошского Ивана Шатыра, а поминковъ привезъ ко царю отъ воеводина сына два коня да две шубы съ бархотомъ".
41. Mihai Maxim, *Regimul economic al dominaţiei otomane în Moldova şi Ţara Românească în a doua jumătate a secolului al XVI-lea.* În: *Revista de Istorie*, 1979, nr. 9, p. 1739, 1764; Valentin Veliman, *Câteva consideraţii privind araciul Moldovei la mijlocul secolului al XVI-lea*. În: *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie A.D. Xenopol*, Iaşi, Tom, XIX, 1982, p. 285-300; Berindei Mihnea, *La revolte de Ioan Vodă et les relations moldavo-ottomanes, 1538–1574 (I)*. În: *Archiva Moldaviae*, Iaşi, 2011, vol. III, p. 32-34.
42. Н.А. Шостьин, *Очерки истории русской метрологии XI–XIX века*, Москва, 1975, с. 30.
43. *Словарь русского языка XI–XVII вв.*, Вып. 7, (К-Крагуяр), Москва, 1980, с. 13.
44. Н.А. Шостьин, *Очерки истории русской метрологии XI–XIX века*, Москва, 1975, с. 75.
45. Макс Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*, Том. I, Москва, 1986,

p. 134; Aici sunt date şi alte echivalenţe ale batman-ului, fără specificarea că sunt şi în Crimeea – 1 batman = 40 funţi; 1 batman = 4 puduri. Batman-ul era şi o unitate de măsură otomană, 1 batman = cu 6 okka = 7,68/7,83 kg, vezi – Dziubinski Andrzej, *Na szlakach Orientu. Handel miedzy Polska a Imperium Osmanskim w XVI–XVIII wieku*, Wroclaw, 1998, p. 292.

46. *Lietuvos Metrika, Kniga Nr. 7, (1506–1539)*, Parenge Inga Ilariene, Laimontas Karalius, Darius Antanavicius, Vilnius, 2011, nr. 5, p. 53.
47. Н. О. Герасименко, *З історії української метрології: міри об'єму збіжжя й меду.* В: *Український історичний журнал*, 2014, № 4, с. 182.
48. *Documenta Romaniae Historica*, *A, Moldova*, vol VIII (1585–1592), întocmit de Ioan Caproşu, Bucureşti, 2014, p. 368, doc. 298.
49. *Половици, полубок* – jumătăţi, *Documenta Romaniae Historica*, *A, Moldova*, vol VI (1546–1570), întocmit de Ioan Caproşu, Bucureşti, 2008, p. 574, doc. 337; p. 594, doc. 359; *Documenta Romaniae Historica*, A, Moldova, vol. VII (1571-1584), întocmit de Ioan Caproşu, Bucureşti, 2012, p. 98, doc. 77; *Documenta Romaniae Historica*, A, Moldova, vol. VIII (1585–1592), întocmit de Ioan Caproşu, Bucureşti, 2014, p. 368, doc. 298; *Documenta Romaniae Historica*, A, Moldova, vol. IX (1593-1598), întocmit de Petronel Zahariuc, Marius Chelcu, Silviu Văcaru, Cătălina Chelcu, Sorin Grigoriţă, Bucureşti, 2014, p. 49, doc. 39; p. 168-169, doc. 102; p. 204, doc. 130; p. 345-346, doc. 262.
50. *Documenta Romaniae Historica*, A, Moldova, vol IX (1593–1598), p. 168-169, doc. 102.
51. Nicolae Stoicescu, *Cum măsurau strămoşii. Metrologia medievală pe teritoriul României*, Bucureşti, 1971, p. 150-154.
52. *Ibidem*, p. 176.
53. *Ibidem*, p. 277-279. A se vedea şi Demir Dragnev, *Istorie şi civilizaţie medievală şi modernă timpurie în Ţările Române*, Chişinău, Editura Cartdidact, 2012, p. 446.
54. Batman-ul tătar = 11,466 kg, iar 10 ocale moldoveneşti 12,9 kg.
55. *Documenta Romaniae Historica*, *A, Moldova*, vol VII (1571–1584), întocmit de Ioan Caproşu, Bucureşti, 2012, p. 536, doc. 443.
56. Bogdan Murgescu, *Circulaţia monetară în Ţările Române în secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1996, p. 251; Mihai Maxim, *Regimul economic al dominaţiei otomane în Moldova şi Ţara Românească în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*. În: *Revista de Istorie*, 1979, nr. 9, p. 1757.
57. Vom calcula valoarea plăţilor în galbeni, deoarece aceste monede se devalorizau mai lent.
58. Bogdan Murgescu, *Circulaţia monetară în Ţările Române în secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1996, p. 252.
59. Mihai Maxim, *Regimul economic al dominaţiei otomane în Moldova şi Ţara Românească în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*. În: *Revista de Istorie*, 1979, nr. 9, p. 1764.
60. Bogdan Murgescu, *Circulaţia monetară în Ţările Române în secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1996, p. 250, nota 2.
61. Către acest an, deja începuse devalorizarea asprului din anii 1584–1586.
62. Mihai Maxim, *Regimul economic al dominaţiei otomane în Moldova şi Ţara Românească în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*. În: *Revista de Istorie*, 1979, nr. 9, p. 1764.
63. *Catalogul documentelor turceşti*, Vol. II (1455–1829), întocmit de Mihail Guboglu, Bucureşti, 1965, p. 42, nr. 121.

64. Osman Sergean, *Did te Crimean Khans Collect Tribute (Harâc or Hazine) from Moldova and Wallachia?*. In: *Studia et documenta turcologica*, vol. 2, 2014, p. 121-122.
65. Oştile tătare venite în ajutorul lui Alexandru Lăpuşneanu au fost conduse de către kalga-sultanul Mehmet al II-lea Giray, vezi – Eugen Cernenchi, *Un document tătar privitor la revenirea lui Alexandru Lăpuşneanu la domnie (1563–1564)*. În: *Anuarul Institutului de Istorie*, vol. 2, Chişinău, 2013, p. 52-57.
66. Conform unor mărturii, Alexandru Lăpuşneanu „Tătarilor, pentru ajutorul dat lui, le-a lăsat să prade o regiune întreagă din ţară; aceştea, după ce au ucis bătrâni şi nevârstnici pentru război şi au incendiat clădiri, *au adus în sclavie cincisprezece mii de captivi* cu numele creştinesc" – Antonio Maria Graziani, *Despre Ioan Heraclid Despot*. În: Iohann Sommer Pirinensis, Antonio Maria Graziani, *Viaţa lui Despot vodă*, ed. Traian Diaconescu, Iaşi, 1998, p. 209; Despre acapararea multor prizonieri menţionează şi kalga-sultanul Mehmet al II-lea Giray în scrisoarea sa către Ivan al IV-lea cel Groaznic, vezi: Cernenchi Eugen, *Un document tătar privitor la revenirea lui Alexandru Lăpuşneanu la domnie (1563–1564)*. În: *Anuarul Institutului de Istorie*, vol. 2, Chişinău, 2013, p. 56.
67. Plăţile Moldovei către Hanatul Crimeii nu erau parte componentă a haraci-ului dat Porţii. Totuşi, se pare că administraţia otomană ţinea cont de ele, fiind una din cauzele, datorită cărora întotdeauna cuantumul haraci-ului plătit de Ţara Moldovei Imperiului Otoman, era mai mic decât cel al Ţării Româneşti.
68. Basalai Nikiforov Kvaşnin, sol rus, trimis în iulie 1537 la hanul Islam Giray.
69. Timofei Vasilevici Brajnikov-Zaboloţkii, sol rus, trimis în iunie 1536 în solie la Petru Rareş – Eugen Cernenchi, *Un document privind relaţiile lui Petru Rareş cu Hanatul din Crimeea (1537)*. În: *Revista de Istorie a Moldovei*, 2010, nr. 3-4, p. 35-42.
70. Karaci, fiul lui Mokşin, cazac, curierul solilor Basalai Kvaşnin şi Timofei Brajnikov-Zaboloţkii, care a dus scrisoarea-raport la Moscova.
71. Ivan al IV-lea, supranumit „cel Groaznic", mare cneaz şi ţar al Statului Moscovit între 1533–1584.
72. Sahib Giray, han al Crimeii în 1532–1551. A fost han şi în Hanatul Kazan (1521–1524), de unde a fost nevoit să se retragă, refugiindu-se la Istanbul, unde a locuit până la 1532. În diplomatica rusă din această epocă, titlul de „ţar" era atribuit conducătorilor Hoardei de Aur din dinastia Cinghizilor, după destrămarea ei, titlul a fost conferit şi hanilor din Crimeea, membri ai aceleeaşi dinastii.
73. Petru Rareş (1527–1538, 1541–1546).
74. Termenul vine de la mongoli. În lucrarea chineză „Descrierea completă a tătaro-mongolilor" sunt relatări detaliate ale ceremoniilor de întâmpinare a solilor mongoli, care la ei (la mongoli – n.n.) se numeau „*siuani-ciai*", vezi – *Мэн-да бэй-лу* («Полное описание монголо-татар»). Факсимиле ксилографа/ Traducere din chineză comentarii şi anexe N. Munkueva, Moscova, 1975, c. 78. În Hanatul din Crimeea şi în terminologia diplomaţiei ruse acest cuvânt avea o triplă semnificaţie – 1) veste îmbucurătoare; 2) curier special, purtător al acestei veşti; 3) darul, care era primit de vestitor, pentru ştirile aduse. De cele mai dese ori scopul principal al activităţii acestui tip de curieri (seunci) era anume primirea darurilor de la suveranii la care au fost trimişi. В.Е. Сыроечковский, *Мухаммед-Герай и его вассалы*. В: *Учёные записки Московского Государственного Университета*, Вып. 61, Т. 2, Москва, 1940, с. 46.)

75. Islam Giray, fiul hanului Mehmed I Giray, a fost han timp de cinci luni de zile în anul 1532, după ce l-a înlăturat de la putere pe hanul Saadet Giray (1524–1532), apoi în timpul lui Sahib Giray, până în 1532, a fost kalga. În 1535 Islam Giray s-a răzvrătit contra lui Sahib, revendicând din nou puterea supremă.
76. Akiza, membru al soliei moldovene condusă de Bâsterei (Bustere?), trimisă de Petru Rareş la Moscova împreună cu solia rusă condusă de Timofei Brajnikov-Zaboloţkii, în consecinţă, fiind şi ei reţinuţi de către hanul Sahib Giray.
77. Probabil este identic cu un oarecare Bustere, menţionat în izvoare ruseşti ca membru al soliei moldovene trimisă de Petru Rareş la Moscova în 1534, vezi – *Львовская летопись*. В: *Полное Собрание Русских Летописей*, том. XX, часть. 2, СПб., 1914, с. 424-425; *Летописец начала царства царя и великого князя Ивана Всильевича*. В: *Полное Собрание Русских Летописей*, том. XXIX, Москва, 1965, с. 13.
78. Căpetenie, titlu aristocratic la tătari.
79. Este o eroare a autorilor raportului. De fapt ei îl au în vedere pe hanul Mengli Giray (1466, 1469–1475, 1478–1515), care era tatăl lui Sahib Giray, acesta fiindu-i al treilea fiu.
80. Mehmed I Giray, fiul lui Mengli Giray, fratele mai mare al lui Sahib Giray, han al Crimeii între 1515–1523.
81. Reşedinţa principală a hanilor din Crimeea, stabilită de Mengli Giray la sfârşitul secolului al XV-lea şi până la 1532, actualmente cartier în nord-estul oraşului Bahçesarai.
82. În diplomatica rusă din epocă, titlul de „cneaz” era echivalent cu cel de *bek/bei*, dat, de regulă, conducătorilor celor patru clanuri principale din Hanatul Crimeii – Şirin, Barân, Argân, Kipceak, la care mai târziu s-au adăugat Mansur, Sidjiut, vezi: Lemercier-Quelquejay, Alexandre Bennigsen, *Le khanat de Crimee au debut du XVI-e siecle: Dela tradition mongole a la suzeranite ottomane*. In: *Cahiers du monde russe et sovietique*, vol. 13, 1972, nr. 3, p. 329-331; Despre elita Hanatului Crimeii din această perioadă – Halil Inalcik, *The Khan and the Tribal Aristocracy: The Crimean Khanate under Sahib Giray.* In: *Harvard Ukranian Studies*, vol. 3-4, 1979-80, p. 445-446.
83. Vistier.
84. Denumire dată de turanici râului Nistru.
85. În literatura arheologică se poartă în prezent discuţii asupra problemei identificării şi localizării aşezării medievale Tarasova. Astfel, în contextul descoperirilor arheologice de lângă satul actual Tarasova, cercetătorii presupun că aici ar fi existat o aşezare cu destinaţie meşteşugărească şi comercială. În document, însă, solul rus menţionează expres termenul de sat. În acelaşi timp, numărul impunător de vite cornute mari şi mici jefuite de la localnici de tătari ar putea indica o aşezare în care se făcea un intens comerţ cu vite. Asupra vestigiilor materiale descoperite la Tarasova, precum şi problema localizării acesteia, vezi: С. С. Рябцева, М.М. Чокану. *Находки средневекового времени с поселения Тарасова в Молдове (по материалам частной коллекции)*. În: *Stratum plus*, nr. 5, 2005–2009, p. 164-198; А.Н. Бурян, Л.В. Дергачева, Р.А. Рабинович, Н.П. Тельнов. *Первые археологические исследования на поселении Тарасова (Молдова)*. În: *Stratum plus*, nr. 5, 2005-2009, p. 199-215; М. Чокану, *Коллекция монет со средневекового поселения у с. Тарасова*. În: *Stratum plus*, nr. 6, 2005-2009, p. 351-369. De asemenea, s-ar putea să fie vorba despre satul Tărăsăuţi din ţinutul Hotin, lângă care, conform cronicii lui Macarie, în 1524 domnul Moldovei, Ştefăniţă, a zdrobit un detaşament de 4 mii de tătari „care se întorceau de la leşi” – P.P. Panaitescu, *Cronicile slavo-române din sec. XV–XVI, publicate de Ioan Bogdan*, Bucureşti, 1959, p. 94.

86. Râul Bugul de Sud, căruia turanicii îi spuneau *Ak-su* (Râul Alb). Ca şi în cazul râului Nistru (*Turla*) autorii raportului au folosit denumirile turanice ale râurilor.
87. Afanasii Fiodorovici Nagoi, a fost sol în Hanatul Crimeii în perioada 1563–1573. Misiunea sa este reflectată minuţios în lucrarea: А.В. Виноградов, *Русско-крымские отношения, 50-е – вторая половина 70-х годов XVI века*, том. 2, Москва, 2007.
88. Devlet I Giray han (1551–1577).
89. Nu l-am putut identifica.
90. Unitate de măsură.
91. Unitate de măsură.
92. Mehmet al II-lea Giray, poreclit Semin (Grasul), a fost kalga (1555–1577) în perioada domniei tatălui său Devlet I Giray, apoi ajunge han, între 1577–1584. Kalga (*qalga*) – titlu purtat de cea de a doua persoană în ierarhia Hanatului Crimeii. La începutul domniei, fiecare han îşi desemna un kalga, neapărat din dinastia Giray, de regulă un frate, fiu, nepot de frate. Deoarece dinaştii Giray purtau titlul de sultan, celui care purta titlul de kalga, i se mai spunea „kalga-sultan".
93. Alexandru Lăpuşneanu (1552–1561, 1564–1568).
94. Probabil este vorba despre pârcălabul Toba, vezi Anexa 2.
95. Prin termenul cazac, în această perioadă erau numiţi şi tătarii nomazi, liberi, care nu se supuneau unui stăpân, vezi: Mihnea Berindei, *Le probleme des „Cosaques" dans la seconde moitie du XVIe siecle A propos de la revolte de Ioan Vodă, voievode de Moldavie.* In: *Cahiers du monde russe et sovietique*, vol. 13, 1972, nr. 3, p. 339-340.
96. Nu se precizează despre ce fel de taleri este vorba. Către anul 1563/1564 în Imperiul Otoman 1 guruş (taler) = 40 aspri, respectiv, avem 32000 aspri, ceea ce se egala cu 560 florini ungureşti – vezi: Mihai Maxim, *Regimul economic al dominaţiei otomane în Moldova şi Ţara Românească în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*. În: *Revista de Istorie*, 1979, nr. 9, p. 1764.
97. Sunt relatate evenimentele din 1568.
98. Hanul Devlet I Giray.
99. Cetatea tătară Or Qapi, aflată în istmul care desparte peninsula Crimeea de continent.
100. Presupunem că ar fi vorba despre râul Alma, pen-la Crimeea.
101. Cneazul (beiul) Suleş (Suleiman-işan) – aparţinea clanului Kipceak şi era reprezentantul oficial (amiat) al hanului Crimeii în relaţiile cu Rusia, vezi: А.В. Виноградов, *Род Сулеша во внешней политике Крымского ханства второй половины XVI в.* В: *Тюркологический сборник* 2005, Москва 2006, с. 26-73.
102. Sigismund al II-lea August, rege polon 1548–1572.
103. Cazaci ai Marelui Ducat Lituanian, aflaţi sub comanda starostilor din oraşele Cerkas şi Kanev. Au fost organizaţi ca unităţi de pază a hotarelor de către starostele Eustafie Daşkovici în prima jumătate a secolului al XVI-lea, vezi: Борис Черкас, *Україна в політичних відносинах Великого князівства Литовського з Кримським ханатом (1515–1540)*, Київ, 2006, с. 229-242.
104. Există şi alte ştiri că, la înscăunarea lui Bogdan Lăpuşneanu, au avut loc unele tulburări; a se vedea relatările unui anonim din iunie 1568 – *Călători străini despre Ţările Române,* vol. II, vol. îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti 1970, p. 391.
105. A se vedea şi porunca sultanului Selim al II-lea din 25 martie 1568, dată hanului Devlet I Giray, să intervină, în caz de necesitate, în sprijinul noului domn Bogdan Lăpuşneanu –

Documente turceşti privind istoria României, vol I, 1455–1774, întocmit de Mustafa A. Mehmed, Bucureşti 1976, p. 85-86, doc. 88. Din relatarea anonimului din iunie 1568, ar reieşi că tătarii, la invitaţia lui Bogdan Lăpuşneanu, au venit în Bugeac, de unde prădau Moldova, dar au fost respinşi şi alungaţi de aici – *Călători străini despre Ţările Române,* vol. II, vol. îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti 1970, p. 392-393.

106. Bogdan Lăpuşneanu (1568–1572).
107. Sigismund al II-lea August, rege al Poloniei şi mare duce al Lituaniei 1548–1572.
108. Constantin-Vasilie de Ostrog (1526–1608), magnat polono-lituanian, voievod de Kiev (1559–1608), apărător al ortodoxiei în Rzeczpospolita. Despre tentativele lui Bogdan Lăpuşneanu de a se căsători cu o nobilă poloneză – Theodor Holban, *Bogdan Vodă Lăpuşneanu.* În: *Viaţa Basarabiei*, 1942, nr. 12, p. 811, nota 15.
109. Islam II Geray, hanul Crimeii între1584–1588, fiul lui Devlet I Giray.
110. Petru Şchiopul (1575–1577, 1578–1579, 1582–1591).
111. Unitate de măsură.
112. Este vorba despre oraşul-port tătar din Crimeea, Közlev (în turc. – Gözleve), Eupatoria de astăzi.
113. Ştefan Bathory, rege al Poloniei şi mare duce al Lituaniei (1575–1586).

DOCUMENTE INEDITE PRIVITOARE LA ISTORIA ROMÂNILOR PĂSTRATE ÎN ARHIVELE DIN BELARUS

Dr. Valentin CONSTANTINOV
Institutul de Istorie al AȘM

Unpublished documents regarding the history of Romanians preserved in the archives of Belarus

Summary

The tumultuous history of the Romanians was one of the causes of mislaid of several important archives. In the modern era the efforts to rally the historical sources have been paid great attention constituting important collections of documents, thus enabling the restoration of many segments of our national history. At the same time, there have remained outside historians' investigation more funds from foreign archives waiting for their researchers. This study comes to propose several documents on the history of the Country of Moldavia which were discovered in Minsk in Belarus: two originals from the Moldavian Metropolitan archive being documents on Gheorghe Duca's appointment as hetman of Ukraine. A document is on the conflict between Balaban and Gheorghe Ursachi and the another is on Constantin Cantemir's command in Romanian to hetman Lupul Bogdan.

Investigaţiile documentare cu privire la istoria românilor pe care le-am efectuat în ultima vreme au arătat că în capitala Bielorusiei, la Minsk, se află mai multe materiale inedite care ar trezi interes specialiştilor preocupaţi de trecutul nostru [1]. Deplasarea efectuată în luna martie a acestui an, 2016, a scos la iveală materiale foarte interesante care pot fi grupate pe mai multe compartimente. Deşi mult mai bogate, am hotărât ca cele mai relevante descoperiri să le cuprindem în acest studiu. Unele subiecte legate de ele le-am abordat şi în contribuţiile noastre anterioare, iar ceea ce prezentăm aici le completează.

A. Documente din arhiva mitropoliei Moldovei înstrăinată la 1686

Istoria cu înstrăinarea tezaurului mitropoliei Moldovei şi apoi cu căutările pentru recuperarea arhivei mitropoliei a început în anul 1686. Deşi peste aproape un secol, tezaurul mitropoliei Moldovei a fost recuperat, arhiva a rămas rătăcită în continuare. Din fericire totuşi cunoştinţele noastre despre acest fond, deosebit de important pentru istoria Ţării Moldovei, se poate oarecum desluşi datorită unui indice al acestora, elaborat de Johann Anastasius Manovarda spre sfârşitul secolului al XVIII-lea, în 1783, şi publicat între 1884 şi 1885 [2]. Diferitele tentative de a da de urmele acestui fond arhivistic important, încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, nu s-au încununat de succes. Ioan Bianu, cel care a făcut o deplasare de studiu la Nieswież, aflat astăzi pe teritoriul Bielarus, relata că arhiva mitropoliei nu fusese găsită [3].

Sunt deja mai mulţi ani de când la Varşovia descopeream un prim original din arhiva mitropoliei Moldovei [4]. Descoperirea noastră neaşteptată, după câţiva ani în care am beneficiat de burse în capitala Poloniei [5], ne-a făcut să bănuim că totuşi cel puţin o parte din arhiva mitropoliei să se afle în continuare în Bielarus, acolo unde au rămas în special actele cu privire la activităţile economice ale acestei importante familii de magnaţi belaruşi. Această bănuială, în pofida eşecului înregistrat de Ioan Bianu de a găsi arhiva mitropoliei, era confirmată şi de faptul că pergamentul descoperit de noi a fost adus în capitala Poloniei din Belarus, unde făcea parte din arhiva Radziwill. Pergamentele aduse în capitala Poloniei din Belarus au fost inventariate în mod special, iar inventarul în cauză nu mai conţine niciun alt pergament din această arhivă [6]. În vara anului 2013, am întreprins o primă deplasare în capitala Belarusului, acolo unde au fost aduse documentele rămase de la Nieswież [7] din imensa arhivă a Radziwillilor [8]. Aflându-ne deja la Minsk, am descoperit o informaţie interesantă care se conţinea într-un inventar de documente: *Inwentarz Generalny Archiwa Xcia Jmci Dominika Radziwilla Ordynata Nieswieżskiego I Olyckiego etc. etc. Żólkwi sprowadzonego a w Lwowie prze ze mnie niżey podpisanego chronologicznie y Alfabetycznie na Klucze Dóbr w R 1808 ulożonego Jndexami szczególnymi obiętego* (Inventarul general al arhivei principelui Dominic Radziwill Ordinatul Nieswieżului şi Oluckului din Żolkiew adus în Liov de către mine copiat cronologic şi alfabetic la Izvor în anul 1808 înzestrat cu indexuri diferite). La fila 5, în tabel întâlnim: *Pism Wołoskich, Włoskich, Hebrayskich, Tureckich/ Liczba dokumentów każdego fascykulu – 555* (Scrisori româneşti, italiene, ebraice, turceşti/ Numărul documentelor a fiecărui fascicol – 555). Aşadar, în anul 1808, probabil, arhiva era încă întreagă şi ordonată. Lucrurile aveau să se schimbe odată cu campania napoleoneană din Rusia şi replica rusească din anii 1812–1814. Este primul moment de cumpănă pentru imensa arhivă. A mai urmat atât primul, cât şi cel de-al Doilea Război Mondial, când arhiva a fost mutată dintr-o parte în alta. Inventarele, dacă au şi existat, s-au pierdut, iar o nouă inventariere detaliată, deocamdată nu se prevede. Actele au fost amestecate între ele, iar în dosare se pot găsit informaţii de tot felul – dovadă şi faptul că cele două documente inventariate întâmplător se păstrau primul – în nişte scrisori ale principilor din Kurlanda, iar al doilea – între scrisori şi însemnări de arendă.

Cele două originale descoperite cu prilejul primei deplasări la Minsk [9] au fost emise de Alexandru Iliaş, din 1 iunie 1632 [10], şi Vasile Lupu, din 10 aprilie 1640 [11]. Astfel, în pofida faptului că arhiva principilor Radziwill este prost inventariată, iar inventarele de la arhiva belarusă nu mai indică niciun alt original din această arhivă, am hotărât să continuăm investigaţiile în această direcţie. Imensitatea arhivei, dar şi lipsa inventarelor sunt cauza principală a faptului că acest fond important al istoriei Ţării Moldovei în cea mai mare parte rămâne, sperăm, deocamdată necunoscut. Probabilitatea ca şi celelalte acte ale mitropoliei Moldovei să se afle la Minsk e foarte mare [12]. Astfel putem explica şi faptul de ce arhiva mitropoliei nu a fost descoperită de Ioan Bianu.

În aceste investigaţii am beneficiat de sprijinul şi susţinerea colegilor beloruşi. Pe parcursul şederii am beneficiat de consultaţiile lui Andrei Radaman, pentru care îi mulţumim şi cu acest prilej, care a venit cu idei interesante cu privire la locul de

aflare a arhivei mitropoliei, dar şi la schimbul de informaţii cu privire la alte fonduri importante privitoare la istoria Ţării Moldovei păstrate fie în Belarus, fie în alte ţări.

În continuare prezentăm alte două originale inedite din arhiva mitropoliei Moldovei. Acestea ne-au fost semnalate de colegul nostru Gherman Bregher arhivist de la Arhivele Naţionale Istorice ale Belarusului pentru care îi mulţumim şi pe această cale. Ambele documente se păstrează într-un dosar intitulat *Акты гродских и земских судов* (actele judecătoriilor orăşeneşti şi regionale), prin urmare titlul dosarului nu indică faptul că acolo s-ar fi păstrat documente moldoveneşti. Primul – este un act de la Radu Mihnea prin care acesta îi întăreşte mitropoliei seliştea Poiana. Acest act se află în rezumat sumar în *Index* [13], dar dacă în rezumatul lui Manovarda se făcea trimitere la documentul lui Gheorghe Ştefan şi la scutirea a opt posluşnici [14] de acolo, atunci din acest act este clar că Poiana Vlădicii la acea oră era încă selişte, iar popularea ei şi scutirea posluşnicilor se va face mai târziu. Atunci când Vasile Lupu [15] dădea un nou privilegiu pentru mitropolie, Poiana Vlădicii era deja populată [16].

Cel de-al doilea original pe care îl prezentăm aici este asemănător cu primul original descoperit la Varşovia [17], fiind şi el un catastif de bunuri pe care Miron Barnovschi l-a dat pentru mitropolie, dar aici cifrele sunt cu totul altele. Evident că în timpul domniei lui Miron Barnovschi situaţia Ţării Moldovei s-a redresat, iar urmaşul în scaun al lui Radu Mihnea îşi permiteau să mărească substanţial cotele bunurilor donate mitropoliei. Prin urmare, diferenţele dintre rezumatele publicate în *Index Żółkiewiensis* şi originale este foarte mare.

Astfel, investigaţiile cu privire la arhiva mitropoliei Moldovei ajunsă în Polonia în anul 1686 au dus la descoperirea până în prezent a cinci originale.

Sperăm ca pe viitor să mai apară şi alte documente din acest fond important. Speranţa noastră se leagă şi de faptul că fondul este inventariat necorespunzător, iar în urma investigaţiilor sistematizate să fie descoperite şi alte originale din arhiva mitropoliei Moldovei dusă în Polonia, pierdută acolo, reapărută acum în Belarus şi rătăcită prin imensele fonduri ale Arhivei Radziwillilor.

Nr. 1.

1623 (7132). Decembrie 2. *Radu Mihnea confirmă şi înnoieşte seliştea Poiana, ţin. Cârligătura, mitropoliei Moldovei.*

† Иѡ Радꙋл воевода, Б(о)жїю м(и)л(о)стї, г(о)сп(о)даръ Земли Молдавскои. Ѿж(е) г(о)сп(о)дс(т)в(о) ми дали и поновили и потвръдили есми н(а)шѫ м(о)лбѫ с(вѧ)тѣи митрополїи идеж(е) ест храм С(вѧ)таго и славнаго великомꙋченика и побѣдоносца Х(присто)ва воина Гиѡргїѧ и С(вѧ)т(а)го великом(ꙋ)чен(и)ка Иѡана Новаго едно селище називаемаа Поѩна, что ꙋ волост(и) Крълигътꙋра, что ест с(вѧ)тѣи митрополїи дааніе и милованїе ѿт наших прѣдних и старих господары, ѩко да бѫдет и ѿт г(о)с(по)д(ст)в(а) ми таа ѡтнина виш(е) писана селищꙋ Поѩна съ въсим доходом.

И ин да се не ꙋмишает прѣд сим листом нашим.
Пис(а) ꙋ Ꙗс л(ѣ)т(о) ҂зрлв҃ дек(емвриѥ) в҃.
Дꙋмитрашко Щефан вел лѡгофът.
Иѡнашко <писалъ>.

† Io Radul voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Ţării Moldovei. Iată domnia mea am dat şi am înnoit rugii noastre sfintei mitropolii, unde este hramul Sfântului şi slăvitului mare mucenic şi purtător de biruinţe a lui Hristos Gheorghie şi Sfântului mare mucenic Ioan cel Nou o selişte numită Poiana, în ţinutul Cârligăturii, ce-i este sfintei mitropolii danie şi miluire de la domnii noştri bătrâni de mai înainte, ca să-i fie şi de la domnia mea acea ocină mai sus scrisă Poiana cu tot venitul.

Şi altul să nu se amestece înaintea acestei cărţi a noastre.

S-a scris la Iaşi anul 7132 <1623> decembrie 2.

Dumitraşco Ştefan vel logofăt.

Ionaşco <a scris>.

Sursa: Arhiva Naţională Istorică din Belarus (ANIB), F.194, inv. 14, fila 3. Original într-un dosar intitulat: Акты гродских и земских судов. Pecete domnească mijlocie aplicată în ceară, parţial deteriorată.

Ediţii: Popovici, *Index Zókiewiensis.* În: *Candela*, III (1884), p. 750, nr. 108 (rez. germ. şi trad. editorului); *Tezaur sucevean*, p. 116, nr. 224 (rez. rom.); I. Caproşu şi P. Zahariuc, *Documente istoria oraşului Iaşi*, I, p.206-207, nr. 155 (rez. germ. şi trad. rom.). *Documenta Romaniae Historica*, Seria A, Moldova, vol. XVIII (1623–1625), volum editat de I. Caproşu şi V. Constantinov, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2006, nr. 138. Deşi se referă la Poiana Vlădicii, este o diferenţă majoră dintre însemnarea lui Johann Anastasius Manovarda şi textul original.

Nr. 2.

1627 (7135) mai 5. *Miron Barnovschi Moghila voievod întăreşte mitropoliei Moldovei catastiful cu prilejul sărbătorii Sfântului Ioan cel Nou.*

† Въ лѣто ҂зрле҃ м(еса)ца маи е҃.

Катастив за празник С(ва)т(о)мꙋ м(ꙋ)че(ни)к(ꙋ) Иѡан Новомꙋ что дал и поновил Іѡ Мирон Барновски Могила вѡевода.

҂д҃ боч(ки) вин(а).
҂д҃ беч(ки) мед пресніи.
҂д҃ кол(ѣ)д пшеницꙋ.
҂п҃ златі на потрѣбах.
҂и҃ крави.
Иѡ Мирон воевода <m.p.>.

† În anul 7135 <1627> luna mai 5.

Catastiful pentru sărbătoarea Sfântului mucenic Ioan cel Nou, ce a dat şi a înnoit Io Miron Barnovschi Moghila voievod.

4 000 butoiaşe de vin.

4 000 butoaie de miere.

4 000 de căldări de grâu.

80 000 zloţi pentru necesităţi

8 000 de vaci.

Io Miron voievod <m.p.>

Sursa: ANIB, F.694, inv.14, nr. 236, f.1. Original într-un dosar intitulat: Акты гродских и земских судов. Pecete octogonală cu capul de bour în centru.

Ediţii: *Documenta Romaniae Historica*, Seria A. Moldova, vol. XIX, volum întocmit de Haralambie Chirca, p. 269-270, nr. 199. editat după ms. 5120, f. 12, nr. 55 de la Biblioteca Academiei Române.

B. Documente cu privire la numirea lui Gheorghe Duca hatman al Ucrainei.

Chestiunea hătmăniei lui Gheorghe Duca în Ucraina a teritoriilor dintre Nistru şi Nipru a fost abordată atât în istoriografia moldovenească [18], precum şi cea poloneză [19]. În continuare, prezentăm câteva documente cu privire la intrarea în stăpânirea teritoriilor de la est de Nistru a lui Gheorghe Duca. Documentele respective au fost depistate în fondul 695 de la Arhiva Naţională Istorică a Belarus [20].

Nr. 1.

1681 iunie 30. *Fratele lui Nicolae Tyszkowski, colonel, îi scrie despre ultimele ştiri din Iaşi.*

Mnie wielce M Panie Pułkowniku moy wielce M Panie y Bracie.

W przeszłą szrode wyprawiłeś do Wmm Pana list na prętce pisany, dziś w sobotę odbieram od Wm Pana za ktore dziękuję uniżenie. W tych dniach nie masz tu nic nowego, krom tego wm WmPanu namięnil Ferman przysłał we wtorek to jest w S.Jan do Hospodara Jmci w ktorym mu snadz potrwierdzają Hospodarstwa Wołoskiego y ofiarująieszcze przydać do rząda iego Ukrainą aby pod nim od niego nadanym i iemu podległym zostawała. Głoszą coś o tym Hetmanie że ma bydź Jani pustelnik ktory był u Doroszynka za tłumacza znajemy mnie człowiek dobry pewnieby chrześciańṡtwu był życzliwy. Ale to jeszcze nie pewna, bo pierwey Hospodar Jmc ma iść do Stambulu aby się tam zniad... około rządu Ukrainy. Kuszą tedy ztąd Hospodar Jmc we szrode przyszłą, to iest 2 julii. Z nim idą Łogofet wielki, i wszyscy boiarowie wielcy, krom kaimakamow ktorzy są P. Rakowica, P.W stolnik, P. Hetman. Zostaie i Hospodarowa Jmc y z dziećmi, aby tak niespodziana ekoracjy z takim kosztem znaczyła trudno wiedzieć ze trważeni tuteczni. Ale radzi nie radzi muszą sequi qui fata tradunt. Expedycyą do Więgier gotuie się tu, ale ieszcze nie ruszą. Posel Tatarski ze Krymu do Krola Jmci nie dawno tu przeszedł, nie wiem czy idzie. Też tu powiedział że Moskwa pokoj uczyniła z Portą, ale to nowiny Tatarskie ktorymby radzi. Coś słychać iużby

i Hospodara Mułtańskiego miano wziąć do Porty ale im ostrożay był koło siebie. Posłał był do Wm Pana list do Jmc Zawadzkiego Towarzysza od brata iego niewolnika z Stambolu. Dziwuię się że o nim do tych czas nic nie mam czy oddany y czy odpisał Jmp Zawadski prosze o wiadomość o tym i o przesłanie prętkie y ostrożnie tych listow. Więcey nie mogąc w akuracji gorączkowej pisać oddanie się zwykley przyjaźni Wm Pana y zosawię.

W Jassach 30 Junii 1681.

Wmm Pana y Brata życzliwemu Bratu y sługą ...X.P.

Traducere

Milostive colonele pan al meu şi frate.

În miercurea trecută ai trimis la pan [21] o scrisoare scrisă în grabă, iar astăzi sâmbătă am luat de la pan acea scrisoare pentru care mulţumesc mult. În aceste zile aici nu ai nimic nou cu excepţia faptului că a fost trimis un firman marţea, adică în ziua Sfântului Ioan, către domn în care îi este întărită domnia Moldovei şi oferindu-i spre guvernare şi Ucraina ca sub el şi lui dată şi lui supusă să rămână. Se spune despre acel hatman că are să fie Iane postelnic [22], care a fost la Doroşenco tălmaci, om mie cunoscut binevoitor creştinătăţii. Iar aceea încă nu este lucru sigur, deoarece domnul trebuie să meargă la Stambul ca acolo să preia guvernarea Ucrainei. Vor pleca atunci de aici miercurea viitoare, adică pe 2 iulie. Cu el vor pleca marele logofăt [23] şi toţi boierii mari, cu excepţia caimacamilor: a lui Racoviţă, a marelui stolnic [24] şi marelui hatman [25]. Rămâne şi doamna [26] cu copiii, ca o aşa decorare neaşteptată cu aşa preţ era greu de prevăzut cu nevoile de aici. Dar bucuroşi sau nu trebuie *sequi qui fata tradunt*, Expediţia în Ungaria se pregăteşte aici, dar încă nu pornesc. Solul tătar din Crimeea spre Majestatea sa regele nu demult a venit, nu ştiu dacă pleacă. De asemenea a spus aici că Moscova a făcut pacea cu Poarta, dar acestea-s noutăţi tătăreşti de care am fi bucuroşi. Ceea ce se aude că şi pe domnul Munteniei [27] au să-l ia la Poartă, ca să-l aibă lângă sine în siguranţă. A trimis de aici panul o scrisoare către Zawadski, o scrisoare din partea fratelui său, prizonier la Stambul. Mă mir că despre el nu am nicio ştire, ori a fost deja dat şi dacă Zawadski a răspuns, rog să mi se comunice şi să mi se trimite în grabă şi cu atenţie acele scrisori. Mai mult neputând să scriu din cauza febrei rămân prin a oferi obişnuita prietenie către milostivul meu domn.

În Iaşi 30 iunie 1681.

Sursa: ANIB, F.695, Nr.99, fila 2 -3 Verso. Memu Wielce Mpanu y Bratu Mikolaiowi Tyszkowskiemu pułkownikowi Jkm mnie wielce Mpanu w pilnie oddanie do rąk własnych. W obozie pod Śniatynem (Milostivului pan şi frate Mikolai Tyszkiewicz colonel al majestăţii sale regale pentru a se da în mâinile proprii. În tabăra de la Sniatin).

Nr. 2.

1681 august 21. *Informaţia furnizată regelui.*

Z Wołoch de 14 august z Jas te mam wiadomość że Hospodar powraca ... w Jassiech. Confirmowano go na Hospodarstwie Wołoskim, uczynioną go Hetmanem Ukrainy. Ukraine daną bez obligu trybutu tylko żeby osadzał. Którzy mało zabawiwszy w Jassiech iedzie odebrać possesyją Ukrainy do Niemirowa i tam zostawiwszy iuż swego namestnika powróci do Jass.

Din Moldova am ştirea că domnul se întoarce … la Iaşi. A fost confirmat ca domn al Moldovei şi a fost făcut Hatman al Ucrainei. Ucraina i-a fost dată fără obligaţia plăţii tributului numai ca să o colonizeze. Care puţin stând la Iaşi va merge să ia în posesiune Ucraina la Nemirov şi acolo lăsându-l pe namesnicul său se va întoarce la Iaşi.

Sursa: ANIB, F.695, Nr. 99, fila 6.

Nr. 3.

1681 august 24. *Biallocerkiew. Kryzsytof Rappe către voievodul Rusiei.*

Jasnie wielmożny y Generale Ziem Ruskich Hetmanie Polny Koronny Panie moi a Dobrodzieju.

Został Panem Ukrainy y Niemirowa Hospodar Wołoski o czym pisze do mnie iego Niemirowski swieży namiestnik, ktorego posyłam copiam listu. Protopop iednak Biallocerkiewski o ktorego intentiach na Niemirowskie Panstwo nie dawno pisałem nic a nic się tym nie condunduje y owszem tuszy że go to nie minie. In quantum by iakie w tey materiey abo iey podobney factie czynił. Jął z nim agendum o ordinans iako przez tym y teraz unizenie upraszam. Tu u nas krotkie nadednica z przeszlego poniedzialku na wtorek trzęścienie ziemi był ktore buk niezwyczainy poprzędził y concludował.

Wmi M.M. Pana y Dobrodzieia.

Uniżony sluga K. Rappe komendant Biallocerkiewski.

W Biallocerkwi, 24 august 1681.

Luminate nobile general al Pământurilor Ruse, Hatmane de câmp al coroanei, panul meu şi binevoitor.

Domnul Moldovei a devenit stăpân al Ucrainei şi Nemirovului despre care îmi scrie către mine namesnicul lui proaspăt. Copia scrisorii o trimit. Protopopul Bisericii Albe a cărui intenţii la ţara Nemirovului nu demult am scris, la nimic nu renunţă şi în genere se mulţumeşte că aceea nu-l va ocoli. Ca în asemenea materii sau în altele să nu facă. Cer în privinţa lui un ordinans la fel ca şi mai înainte despre asta rugăm. La noi aici a fost cutremur de pământ, pe care un frasin neobişnuit l-a anticipat şi l-a concluzionat.

Al nobleţii voastre pan şi binevoitor.

Plecată slugă K. Rappe comendantul Bisericii Albe.

În Biserica Albă, 24 august 1681.

Sursa: ANIB, F.695, Nr. 98, fila 22. Orig. Hârtie [28].

Nr. 4.

1682 februarie 23. *Rappe maior comendantul de Biserica Albă (Bielaja Cerkowi) către hatmanul de câmp.*

Jasnie wielmożny Woiwodo y Generale Ziem Ruskich Hetmanie Polny Koronny.

Panie moy i dobrodzieju.

Mam pod wartą kilkoro ludzi ktorzy na założenie słobod w pustych Ukrainnych miastach uniwersały polskie maią a sweższe od Hospodara Wołoskiego przyięli y słusznie ich iest suspecta fides. Bo w Białocerkwi mieszkaiąc coraz do Niemirowa

y do Naddnieprzu excurrunt. Aby na Białocerkwi ludzi nie wywabili pod Hospodaru trymem ich w sequestre do dalszego od Xciy Jm Hetmana W ordynansu. Oraz WMM Panu y dobrodziejowi copie uniwersalów ich dla infornatiey posyłam ich narrata do wiadomości podaiąc że Hospodar na lato rozgraniczanie obiecuie i niepochybną tuteczney Ukrainey pod Bialocerkiew possesią.

Więcey nie maiąc iestem.

W Biallocerkwi 23 febr. 1682.

Wmi mm Pana i dobrodzieia uniżony sługa.

Rappe maior J.K.M. Comendant Bialocerkiewsky.

Luminate nobile voievod şi general al Pământurilor Ruse, hatmane de câmp.

Stăpâne şi binevoitorule.

Am sub supraveghere câţiva oameni care au universaluri poloneze pentru organizarea sloboziilor în oraşele pustii din Ucraina, iar mai nou, din partea domnului Moldovei au primit <supunerea> şi fidelitatea lor pare suspectă. Deoarece trăind la Biserica Albă deseori merg la Nemirov şi în zona de lângă Nipru. Ca în Biserica Albă oamenii să nu plece sub supunerea domnului, ei trebuie reţinuţi până la ordinul de mai departe a luminăţiei sale hatmanului. Acum şi luminăţiei sale panului şi binevoitorului meu trimit copiile universalurilor lor pentru informare. Domnul promite pentru vară hotărnicirea de aici şi posesiunea neruşinoasă până lângă Biserica Albă a Ucrainei de aici.

Neavând mai mult sunt în Biserica Albă 23 februarie 1682.

Panului şi binevoitorului meu plecată slugă

Rappe maior M.S.R. comendant al Bisericii Albe.

Sursa: ANIB, F.695, Nr. 98, fila 3.

Nr. 5.

1682 iunie 20. *Rappe către rege.*

Naiasnieyszy Miłosciwy krolu Panie a Panie moy miłościwy.

Pisaniem moim do J.Wielm. Hospodara iż P. swego Administrator ceł W.K.M. y z innymi zabranny z wolno z Niemirowa puszczony. Jak go indigne zabrano y traktowano sam referet. Dobrze by był uczynił gdyby na przyiazd W. Hospodara, ktory tymi dniami w Niemorowie miał stawić zatrzymał się y swoie ustnie captivatia opowiadał. Bogusław i Korszą od Hospodara dany ma osade Kunickiemu pro fugo z Panstwa W.K.M. A ten ma swoie correspondentie z Fastowca i Czarnogrodka. Więc w Niemirowie publicowano iż Fastow i wszystkie okoliczności po Słucz rzeke włeście należą Porcie Ottomanskiej krom Białłocerkwi. Jeżliby osedcow Hospodar przysłał w okolice Białłocerkwi? W tym punkcie od Majestatu W.K.Mci ordynansu żebrze gdysz słuchać iż do Sieniawy i Rokitney ludzmi naszymi osadzonych ma przysłać swoich podstarostów.

W Białłocerkwi 20 junii 1682.

Naiasnieyszemu majestatu W.K.M. wierny poddany

Rappe comendant Białłocerkiewski.

Prealuminate milostive rege, stăpân şi stăpân al meu milostiv.

Prin scrisoarea mea la nobilul domn al Moldovei că pe omul lui administratorul vămilor M.S.R şi cu altele luate din Nemirov a fost lăsat să plece. Cum a fost luat şi cum a fost tratat însumi am scris. Ar fi bine ca atunci când ar veni domnul Moldovei, care în zilele acestea avea să ajungă la Nemirov, să se reţină şi să relateze despre captivitatea sa. Bogusławul şi Korszul de către domnul Moldovei i-au fost date spre colonizare lui Kunicki, fugar din ţara MRM. Acela are corespondenţa sa din Fastowiec şi Czarnogrodek. În Nemirov a fost făcut public că Fastowul şi toate teritoriile până la râul Slucz aparţin Porţii Otomane, cu excepţia Bisericii Albe. Dacă pe colonişti domnul i-ar trimite în împrejurimile Bisericii Albe? În acel punct din partea Majestăţii VRM e necesar un ordin, deoarece se zvoneşte că până la Sieniawa şi Rokitna, unde trăiesc supuşii noştri are să trimită substaroştii săi.

Din Biserica Albă 20 iunie 1682.

Sursa: ANIB, F.695, Nr.98, fila 8.

C. Un document în pricina dintre Gheorghe Ursachi şi Alexandru Balaban.

Câţiva ani în urmă cu prilejul descoperii unui registru, care de asemenea a făcut parte din Arhiva de la Żółkiew, care a aparţinut lui Jan Sobieski şi apoi a ajuns în posesiunea familiei Radziwillilor, publicăm un articol despre un conflict dintre cel mai bogat moldovean al momentului, vistiernicul şi funcţionarul Gheorghe Ursachi, şi apoi şeful vămilor din Rutenia, Alexandru Balaban [29]. Problematica a fost reluată cu alt prilej, odată cu descoperirea altor materiale inedite cu privire la acest caz [30] şi sintetizate într-un studiu recent cu privire la preţuri de mărfuri şi moşii [31]. Anvergura acestui conflict a făcut ca această cauză să fie relută la cel mai înalt nivel diplomatic ajungând să domine relaţiile polono-otomane până spre sfârşitul statului polonez – împărţit definitiv la sfârşitul secolului al XVIII-lea. În continuare, prezentăm un alt act din acest conflict de durată. Este vorba despre scrisoarea lui Jan III Sobieski către Constantin Cantemir. Cunoaştem răspunsul domnului moldovean, publicat de către Ilie Corfus în preţioasa colecţie de izvoare poloneze privitoare la istoria românilor [32].

Nr. 1

1689 XI. 10. *Scrisoarea regelui Jan III Sobieski către Constantin Cantemir cu privire la datoria lui Alexandru Balaban (copie)*

Jan Trzeci z Bożey Laski Krol Polski, Wielki Xiąże Litewski, Ruski, Pruski, Mazowiecki, Żmudzki, Kiiowski, Wołyński, Podolski, Inflantski, Smolenski, Siewerski y Czerniechowski.

Jasnie Wielmożny uprzeymie nam miły. Dla różnych zabaw y trudności naszych nie przyszło nam do tych czas uprzejmość Waszę o tym obwieśać że urodzony niegdy Alexander Bałaban dworzanin nasz z pewnych respektow y Laski zawdzięczając ktoreśmy iemu za żywota wyswiadczali wszytkie długi swoie ktore sobie miał przysądzone w przod przez urodzonych Boiar, na to wysądzonych a potym przez wielmożnego niegdy Joana Dukę Hospodara Ziem Mołdawskich aby ta sprawa do ostatniego swego była przywiedziona skutku. Przysądzenie zas tego długu iest na wszytkich dobrach

tak leżących iako y ruchomych zeszlego Jerzego Ursakiego wistiernika Ziemie Mołdawskiey iako szerzey uprzeymość Wasza z kopij authentycznych z których wyrozumiesz y informować się będziesz ktore przez ręce Wielebnego Biskupa Ziem Wołoskich posełamy. Zleciwszy mu aby się w tey sprawie zniosł z uprzejmością waszą a lubo wiemy że te wsi y maiętności w popiele teraz leżą, przecież z winnic y lasow iakiekolwiek bydź mogą pożytki. Zyczym pilnie o to uprzeymości Waszey żądamy abyś wszytkie te dobra w posesyą temuz Xiędzu Biskupowi puscic y oddac roskazał. Aże urodzony Dyamenty kluczar Wołoski, rezydent uprzeymości Waszey na dworze naszym obszerneiey w swym wyraża liście.

Tedy się my dluższym nie rozwodziemy pisaniem nie wątpując że uprzejmość Wasza dla obligowania sobie affektu y propensij naszey krolewskiey tym nas ukontentować zechcesz piłniąc w tey mierze to co sluszność y święta sprawiedliwość każe a oraz pewnym będąc ze tego będziem wdzięczni.

Szczęśliwie po za tym powodzenia y dobrego od Pana Boga życzemy zdrowia.

Dan w Żolkwi, dnia dziesiątego miesiąca Listopada Roku Pańskiego 1689.

Jan Krol do Jas Wielmożnemu Hospodarowi Wołoskiemu.

Jan III din mila lui Dumnezeu rege al Poloniei, mare cneaz al Lituaniei, Rusiei, Prusiei, Mazowiei, Żmudziului, Kievului, Volâniei, Podoliei, Inflantiei, Smolenskului, Siewerului, Czernichowului.

Luminate nobile drag nouă. Pentru diferite chestiuni şi greutăţi ale noastre nu ne-a venit nouă până acum stimabile despre aceea să vă spunem că Alexandru Balaban curteanul nostru din anumite considerente şi dragoste pentru care mulţumindu-i i-am preluat toate datoriile lui pe care le-a acumulat de la boieri, pe care le-a obţinut prin judecată, iar mai apoi prin nobilul Ioan Duca domn al Ţării Moldovei, ca acea chestiune să fie tranşată definitiv. Atribuirea acelei datorii este pe toate bunurile atât mişcătoare cât şi nemişcătoare ale răposatului Gheorghe Ursachi, vistiernic al Ţării Moldovei, precum mai pe larg stimabile din copii autentificate vei înţelege şi te vei informa pe care prin episcopul Ţării Moldovei [33] le trimitem. Încredinţându-i lui ca în acea chestiune cu domnia ta să negocieze, căci ştim că acele sate şi bunuri sunt acum în cenuşă, dar de pe vii şi păduri se pot obţine oarecare venituri. Dorim la domnia voastră ca toate acele bunuri în posesiunea aceluiaşi părinte episcop să ordoni să fie lăsate. Iar Diamenty, clucerul moldovean, rezidentul domniei voastre la curtea noastră mai pe larg în scrisoare sa va scrie.

Atunci noi nu vom scrie mai mult, fiind siguri că domnia voastră pentru obligaţia afecţiunii şi a propensiunii noastre regale cu aceea vei dori să ne mulţumeşti în acea măsură ce corectitudinea şi sfânta dreptate spune şi fiind sigur de aceea vom fi mulţumiţi.

Fericire după asta, succes şi sănătate bună îţi urăm de la Domnul Dumnezeu.

Dat în Żółkiew, ziua a zecea noiembrie Anul Domnului 1689.

Jan rege, la Iaşi nobilului domn al Moldovei.

Sursa: ANIB, F.695, Nr.160.3 Scrisoarea regelui Jan III Sobieski către Constantin Cantemir cu privire la datoria lui Alexandru Balaban (copie), fila 4-5. (10.11.1689 – răspunsul domnului Moldovei la: Ilie Corfus, *Documente*..., , p. 315-317, nr. 199).

D. Scrisoarea lui Constantin Cantemir către Lupul Bogdan hatman.

În continuare prezentăm o poruncă scrisă de Constantin Cantemir lui Lupul Bogdan. Scrisoarea este scrisă româneşte şi-l vizează pe un oarecare evreu care a fugit din Moldova şi trăia la Cameniţa, care în acea perioadă era sub stăpânire otomană. Nu ştim cu ce l-a supărat pe domnul Moldovei, deşi trebuia să existe o cauză importantă, dacă readucerea lui în „obezi" în Moldova trebuia să facă parte dintr-o operaţiune specială cu implicarea mai multor persoane de încredere. Cum putea scrisoarea să ajungă în arhiva poloneză? Credem că acest lucru a devenit posibil fie în urma interceptării corespondenţei dintre domn şi unul dintre sfetnicii săi apropiaţi, fie în urma furtului acesteia. Cu atât mai mult că spionarea era în vogă în acea vreme, iar orice informaţie costa extrem de scump.

Nr. 1.

1692 (7201) septembrie 2. *Constantin Cantemir către Lupul Bogdan hatman.*

† Io Costantin voievoda, B(o)jii m(i)l(o)stiu, g(o)sp(o)dar Zemle Moldavscoi.

† Scriem domnia mea la cinstit şi credincios boiarinul nostru dumnealui Lupul Bogdan hatmanul, sănătate. Facem ştire dumitale pentru acel jidov ce-au fost botezat, carele au fost pitar. Am înţăles domniia mea că s-au turcit la Balgi Başea.

Deci să cauţi dumneata să pui neşte oameni să-l prindză furiş şi să-l pui în neşte butuci şi să-l triimiţi la ocnă să stea până vom vini şi noi. Aiasta facim ştire dumitale să fii dumneata sănătos. Să nu-l ia făţiş ci cu-n mijloc să pui să-l fure.

Ş-aşea să faci cum scriem mai sus.

U Davideni let 7201 (1692) sept(emvrie) 2.

Sursa: ANIB, F.695, Nr.198, fila 25. Original. Hârtie.

Note:

1. Aducem cele mai sincere mulţumiri şi pe această cale doamnei Veronica Gonţa pentru bunăvoinţa de a oferi bursa Alexandru I. Gonţa care ne-a permis deplasarea la Minsk şi efectuarea investigaţiilor documentare în arhivele de acolo.
2. G. Popovici, *Index Zolkiewiensis*. În: *Candela*, III (1884) şi IV (1885).
3. Despre căutările tezaurului mitropolitan vezi studiul recent al lui Doru Scărlătescu, *Cărturari români în Galiţia. Pe urmele tezaurului mitropolitan al Moldovei*. În: *Românii din afara graniţelor ţării. Iaşi-Cernăuţi: legături istorice*, Iaşi-Cernăuţi-Herţa-Edineţ, 2012, p. 21-55. De remarcat şi faptul că Ioan Bianu s-a aflat între 9 iulie şi 30 august 1886 la Nieswież, *Ibidem*, p. 51.
4. Documentul emis în timpul domniei lui Radu Mihnea la 30 aprilie 1625 reprezintă un catastih prin care domnul Moldovei întărea mitropoliei Moldovei mai multe bunuri: V. Constantinov, *Primul document original descoperit din arhiva mitropoliei Moldovei înstrăinată la 1686*. În: *Arhiva Moldaviae*, II (2010), p. 189-192.
5. Depistarea acestor acte a fost posibilă datorită bursei oferite de Comisia Poloneză UNESCO pentru care aducem cele mai sincere mulțumiri d-nei Krystyna Urbańska de la Comisia Poloneză UNESCO şi d-lor Dariusz Kołodziejczyk şi Tomasz Wiślicz de la Institutul de Istorie al Universității din Varșovia.
6. Inventarul actelor pe pergament din Arhiva Radziwill de la *Archiwum Główne Akt Dawnych*.
7. *Arhiva Naţională Istorică a Belorusiei (ANIB)*, fondul 694.
8. *ANIB*, F. 694, inv.1, nr. 423.

9. Ambele documente, alături de un splendid pergament pentru mănăstirea Putna din 1758, au fost publicate în volumul omagial dedicat mentorului şi îndrumătorului nostru Ioan Caproşu: *Noi documente originale din arhiva mitropoliei Moldovei înstrăinată la 1686 şi o istorie a mănăstirii Putna într-un pergament din secolul al XVIII-lea.* În: *Retrospecții medievale. In honorem Professoris emeriti Ioan Caproșu*, ed. Victor Spinei, Laurențiu Rădvan, Arcadie M. Bodale, Iași, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2014, p. 141-154.
10. *ANIB*, F.694, inv. 10, nr. 3, fila 19.
11. *ANIB*, F.694, inv. 4, nr. 1989, fila 5.
12. Vezi şi consideraţiile noastre în: *Noi materiale documentare din arhivele poloneze și ruse*. În: *Anuarul Institutului de Istorie, Stat şi Drept*, 2011, p. 42-58.
13. După această formă a fost publicat în *Documenta Romaniae Historica*, *Seria A. Moldova*, vol.XVIII (1623–1625), volum întocmit de I. Caproşu şi V. Constantinov, Bucureşti, 2006, p. 185-186, nr. 138.
14. Vezi precizarea de la studiul nostru *Noi documente originale din arhiva mitropoliei Moldovei înstrăinată la 1686 şi o istorie a mănăstirii Putna într-un pergament din secolul al XVIII-lea.* În: *Retrospecții medievale. In honorem professoris emeriti Ioan Caproșu*, ed. Victor Spinei, Laurențiu Rădvan, Arcadie M. Bodale, Iași, Editura Universităţii *„Alexandru Ioan Cuza"*, 2014, p. 141-154.
15. La 10 aprilie 1640.
16. *Ibidem*, Nr. 2.
17. Valentin Constantinov, *Primul document original descoperit din arhiva mitropoliei Moldovei înstrăinată la 1686.* În*: Arhiva Moldaviae*, II (2010), p. 189-192.
18. Ion Eremia, *Hătmănia domnilor Moldovei la est de Nistru (1681–1703)*. În: *Revista de Istorie a Moldovei*, 1994, Nr. 1, p. 20-29.
19. Marek Wagner, *Jerzy Duka, hospodar naddniestrzańskiej Mołdawii i władca prawobereżnej Ukrainy, w latach 1681–1683*. In: *Polacy na południowej Ukrainie i Krymie*, 2007, p. 37-41.
20. inventar 12.
21. Probabil este vorba de vreun demnitar polonez care atunci se af-la în Iaşi
22. Iane Drăghinici. Vezi Ion Eremia, *op. cit.*, p. 20-29.
23. Miron Costin. Vezi: N.Stoicescu, *Lista marilor dregători ai Moldovei (sec. XIV–XVII)*. În: *Anuarul Institutului de Istorie şi arheologie „A.D. Xenopol"*, VIII (1971), p. 402; Idem, *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova sec. XIV–XVII*, Bucureşti, 1971, p. 387-388.
24. Probabil Ifrim Contăş, deşi în aceeaşi perioadă în acte apare şi Pavel Contăş: N. Stoicescu, *Lista marilor dregători ...*, p. 422; *Idem*, *Dicţionar al marilor dregători ...*, p. 380.
25. Alexandru Buhuş, cumnat cu Gheorghe Duca, N. Stoicescu, *Lista marilor dregători ...*, p. 407; Idem, *Dicţionar al marilor dregători ...*, p. 358-359.
26. Anastasia, fiica lui Dumitru Buhuş.
27. Şerban Cantacuzino – domn al Ţării Româneşti (1678–1688).
28. La fila 14, o copie cu acelaşi conţinut din aceeaşi zi.
29. Valentin Constantinov, *Noi informații privitoare la conflictul dintre Balaban și Gheorghe Ursachi*. În: *Acta Bacoviensia*, *Anuarul Arhivelor Naționale Bacău*, V (2010), p. 57-80.
30. Idem, *Noi materiale documentare din arhivele poloneze și ruse*. În: *Anuarul Institutului de Istorie, Stat şi Drept*, 2011, p. 42-58.
31. Idem, *Prețuri de bunuri și moșii. Încă o dată despre datoriile lui Gheorghe Ursachi vistiernic către Alexandru Balaban*, sub tipar.
32. Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVII-lea*, nr. 199, p. 315-317. Răspunsul lui Constantin Cantemir din 24 noiembrie 1689, Bucureşti, 1983, din Iaşi.
33. Este vorba de episcopul catolic.

DE LA IAȘI LA PARIS PRIN RUSIA REVOLUŢIONARĂ,
JURNALUL DE CĂLĂTORIE AL IULIEI G. MURNU (1917)

Dr. Nicolae-Șerban TANAŞOCA
Institutul de Studii Sud-Est Europene
al Academiei Române, Bucureşti, România

From Iasi to Paris trough Revolutionary Russia, the travel journal of Julia G. Murnu (1917)

Summary

George Murnu was a member of the delegation of academics who were entitled to make propaganda in Paris for the Romanian national cause. In his mission in Paris, George Murnu was accompanied by his wife, Beatrice Murnu, and by two daughters: Elisabeta (Titi) Murnu and Iulia (Lia) Murnu. On his suggestion, Julia Murnu conscientiously kept a detailed travel diary, accompanied by an album of more than 300 postcards, bought in countries and cities through which she passed. In this text, in which the child, endowed with vivid wisdom, with acute sense of observation and beautiful education, which has the author recounts, sometimes naively, sometimes with humor, but always with sensitivity and penetrating interest to the encountered people, crossed cities and towns, for theirs monuments of art and architecture, the journey undertaken between August 9, 1917, when George Murnu and his followers passed torough Ungheni, in the Russian Empire and dawn on October 2, 1917, when they raided the ship in the French port of Le Havre to lower evening in Saint Lazare train station in Paris. We learned so from Julia Murnu's travel diary, as well from the album of postcards ilustrated in 1988, when she asked to assist her in some formalities in transferring the library and archives of George Murnu in the subsidiary of Cluj-Napoca Library of Romanian Academy, where they are now. The Journal is registered there under quota M XI 260, it was photographed by the coleague Drd. Emanoil Ineuan, who was so kind to trsnsmine the clichés, but has not yet managed to give the following postcards accompanying the manuscript.

La Conferinţa internaţională *Cultură şi istorie la est de Carpaţi în perspectivă sud-est europeană (sec. XV–XX)*, organizată la Chişinău, la 30 martie 2015, de Institutul de Istorie al Academiei de Ştiinţe a Moldovei în cooperare cu Institutul de Studii Sud-Est Europene al Academiei Române, am prezentat activitatea lui George Murnu ca membru al delegaţiei de universitari împuterniciţi să facă la Paris propagandă în favoarea cauzei naţionale româneşti în momentele grele de după ocuparea Bucureştiului şi încheierea păcii separate cu Triplicea, dar şi în perioada de redresare care a urmat, când ţara a reintrat în război, provinciile aflate sub stăpâniri străine şi-au proclamat voinţa de a se uni cu Vechiul Regat, iar Conferinţa Păcii era chemată să dezbată

şi să se pronunţe în termenii dreptului internaţional asupra formării României Mari. La 20 septembrie/3 octombrie 1918, misiunea universitarilor români, prezidată atunci de Nicolae Titulescu, Gh. G. Mironescu şi Ermil Pangrati [1], misiunea parlamentară română, prezidată de Toma Stelian [2], şi misiunea românilor din Transilvania, prezidată de Părintele Vasile Lucaciu [3], au constituit, sub preşedinţia lui Take Ionescu, sosit în iulie la Paris împreună cu numeroşi alţi oameni politici români, Consiliul Naţional al Unităţii Române, recunoscut oficial de Franţa, SUA, Marea Britanie şi Italia ca exponent legitim al intereselor naţiunii române [4].

În misiunea sa la Paris, George Murnu a fost însoţit de soţie, Beatrice Murnu, născută Costăchescu, decedată, din nefericire, în 1919 în capitala Franţei, şi de cele două fiice: Elisabeta (Titi) Murnu [5] şi Iulia (Lia) Murnu [6]. La îndemnul acestuia, Iulia Murnu a ţinut cu conştiinciozitate un amănunţit jurnal de călătorie, însoţit de un album cuprinzând peste 300 de cărţi poştale ilustrate cumpărate din ţările şi oraşele prin care a trecut. Am rezumat succint în comunicarea făcută la Chişinău la 30 martie 2015 acest text în care copila înzestrată cu vie inteligenţă, cu ascuţit spirit de observaţie şi frumoasă educaţie care este autoarea, relatează, uneori cu naivitate, alteori cu umor, întotdeauna cu sensibilitate şi pătrunzător interes pentru oamenii întâlniţi, pentru oraşele străbătute, pentru monumentele lor de artă şi arhitectură, călătoria întreprinsă între 9 august 1917, când George Murnu şi ai lui au trecut, pe la Ungheni, în Imperiul Rus şi zorii zilei de 2 octombrie 1917, când au descins din vapor în portul francez Le Hâvre, pentru a coborî, seara, în gara Saint Lazare din Paris. Am luat cunoştinţă atât de jurnalul de călătorie al Iuliei Murnu, cât şi de albumul de cărţi poştale ilustrate, în 1988, când ea însăşi m-a rugat să o asist la îndeplinirea formalităţilor de transferare a bibliotecii şi arhivei lui George Murnu în proprietatea Bibliotecii filialei Cluj-Napoca a Academiei Române, unde ele se află şi acum. Jurnalul este înregistrat acolo sub cota M XI 260, el a fost fotografiat de colegul drd. Emanoil Ineuan, care a avut amabilitatea să-mi transmită clişeele, însă nu a reuşit să dea deocamdată de urma cărţilor poştale ilustrate care însoţeau manuscrisul.

Pentru a-l omagia la aniversară pe venerabilului profesor Demir Dragnev, membru corespondent al Academiei de Ştiinţe a Moldovei, am ales să inserez în volumul care-i este închinat ediţia acestui text inedit. Fie şi numai ca document psihologic, jurnalul de călătorie al Iuliei Murnu mi se pare de netăgăduit interes. E mărturia rară a felului în care un copil român, o fată de 11 ani, aparţinând unei familii din elita intelectuală şi politică a Regatului României încă neîntregite percepea evenimentele „războiulului nostru”, cum numeşte ea, la un moment dat, în spiritul patriotic în care a fost educată, Marele Război Mondial, despre care, la 2 august 1914, Take Ionescu prevestise regelui Carol I că va fi unic prin consecinţele sale: destrămarea marilor imperii absolutiste, transformarea muncitorimii într-o forţă politică, exacerbarea naţionalismelor în forme nemaiîntâlnite, grăbirea cu 50 de ani a accesiunii Statelor Unite ale Americii „la cârma rasei albe” [7]. Notaţiile Iuliei Murnu sunt totodată mărturia singulară a modului în care această copilă percepea şi judeca desfăşurarea şi consecinţele uneia dintre componentele crizei mondiale de nebănuită anvergură în care, fără voia ei, s-a găsit implicată existenţial: revoluţia rusă declanşată în februarie 1917.

Câteva precizări filologice. Familiarizat îndeajuns cu scrisul doamnei Iulia Murnu, cu care am colaborat îndeaproape la inventarierea arhivei de familie şi la editarea unor scrieri istorice ale lui George Murnu, sunt tentat să cred că *Impresiile unei călătorii la Paris* au fost retranscrise de autoare fie în tinereţe, fie chiar la maturitate, probabil în vederea publicării lor. Chiar şi aşa, sunt relativ numeroase intervenţiile în textul transcris iniţial: suprimări sau înlocuiri de cuvinte şi sintagme, corectări de nume proprii, propuneri de alternative la formulările aşternute anterior pe hârtie. Nu exclud ca unele dintre intervenţii să fie datorate chiar lui George Murnu, care va fi formulat sugestii de ameliorare stilistică a textului, potrivit obiceiului său de a-şi şlefui mereu propriile producţii prin însemnări cu creionul pe cărţile sau revistele în care le publicase. Cu riscul de a părea excesiv de pedant, pentru a pune în lumină scrupulele literare ale autoarei, i-am evidenţiat intervenţiile în text, punând între paranteze drepte [...] cuvintele adăugate, semnalând în notele de subsol cuvintele şterse în măsura în care le-am putut descifra şi separând prin semnul / propunerile de exprimări alternative. Am inserat, de asemenea, fără nicio prezumţie, în notele de subsol, numai pentru a contextualiza istoric impresiile notate în text, unele detalii comune despre oraşele, monumentele, persoanele evocate.

IULIA MURNU

Impresiile unei călătorii la Paris 1917

După nouă luni de răbdare şi chin din Iaşi, tatăl meu a luat hotărârea să mergem cu o misiune la Paris. Tata a fost ales printre membrii Comisiunii şi astfel, după ce ne-am pregătit, s-a hotărât ziua plecării pe miercuri 9 august. Gigica [8] a venit şi ne-a ajutat tot timpul, ne-a făcut prăjituri pentru drum. În această zi, ne-am sculat dimineaţă mai devreme ca de obicei: soarele era ca o pată roşie pe cer, stam şi mă gândeam, pe jumătate sufletul meu era fericit că scapă de aceste mizerii şi de tanti Beveria [9], de la care am avut atât de suferit; pe de altă parte, îmi făcea rău că părăsesc tot ce era împrejurul meu. Pe la vreo trei după masă, ne-am luat adio de la toţi, de la T. Beveria, care pe mama a făcut-o să sufere până-n ultimul moment, de la Cilicu [10], care acum nu se mai putea despărţi de noi şi pe care am lăsat-o plângând în poartă; am trecut şi pe la Melaniţa [11] de ne-am luat rămas bun, pe urmă ne-am dus la gară. De Gigica nu ne mai puteam despărţi, e un înger aşa de bun şi frumos şi nu ne-am putut lua ochii de la ea până când s-a dus şi n-am mai văzut-o. Pe la 5 ½ trenul porneşte. Adio Iaşi, cine ştie când te-oi mai vedea. De acum, Dumnezeu să ne ajute pentru o aşa de mare călătorie şi s-o isprăvim cu bine! La graniţă, la Ungheni, am ajuns seara la 8. În tot timpul acesta m-am uitat pe fereastră şi când am văzut că trecem Prutul de-acum s-a dus ţara noastră, intrăm în Basarabia. Pe faţa ruşilor citeai o bănuială. Un rus ia paşaportul şi spune că peste un ceas l-aduce. Trec două ceasuri, trenul pleacă şi cel cu paşaportul n-a venit. Mama era disperată că am rămas fără paşaport, acu tocmai la Petrograd ni-l va trimite sau dacă nu, trebuie să scoatem altul. A doua zi dimineaţa, când ne-am trezit, eram trataţi şi mai rău. Gara, destul de mare, cu peron şi şine ferate, cerul senin, soarele strălucitor de dimineaţă, mă făceau să ies. Tata a telefonat la

Ungheni să ni se trimită cu un român din trenul următor paşaportul la Legaţia din Petrograd. După ce ne-am îmbrăcat, am ieşit să văd unde suntem, în coridor. Împrejurul meu nu auzeam decât ruseşte; în acelaşi vagon cu noi erau ofiţeri ruşi care se întorceau de pe frontul român acasă. Unul dintre ei era cazac, ştia câteva cuvinte româneşte şi îi istorisea lui Titi întâmplări de pe front. Lăuda călăraşii noştri. Un altul, care ştia franţuzeşte puţin, îi spunea lui Titi că ofiţerii români sunt ca nişte bijuterii, delicaţi, nu sunt pentru front. Tot el spunea că ruştele sunt urâte, şi n-au graţii, parcă sunt bărbaţi. Şi are foarte mare dreptate, nici n-am văzut femei mai urâte ca rusoaicele. Trenul mergea, mergea înainte, ne îndepărtam mereu. Trenurile ruseşti sunt mari, cu paturi de dormit sus, ne-a trebuit mult aseară până să ne învăţăm. Mama se căţăra pe sus, căuta lumina electrică. Eu nu mai puteam de râs şi-i spuneam *„expediţie în căutarea unui buton electric”*. În fine, un soldat rus, văzându-ne cu mâinile tot pe pereţi, ne-a aprins el lumina. În coridor, în faţa noastră, erau două ordonanţe ale ofiţerilor, pe una o chema Gligore, care ne-a servit şi pe noi; dar abia ne înţelegeam cu ei. Râdem şi unii şi alţii când nu ne înţelegem deloc. Pământul Rusiei este o câmpie vastă, seamănă foarte mult cu pământul României, mai ales Basarabia e Moldova întreagă. Casele sunt la pământ acoperite cu paie sau şindrilă şi cele mai bune sunt de lemn. În această zi ne-am uitat pe fereastră, ne îndepărtam mereu. După masă mai dormeam. Tata a vorbit cu o domnişoară de la Crucea Roşie, rusoaică. Seara stam în uşă pe coridor. Toţi vorbeau ruseşte. Vineri tot aşa am petrecut toată ziua [text şters]. Seara pe la nouă am ajuns în Kiev. Noaptea am dormit în tren şi a doua zi dimineaţă am pornit să vizităm Kievul. [text şters] Nu ştiam ce să facem. O pornim pe jos să cerem informaţii şi vorbim puţin cu un om rus care ne duce la două franţuzoaice care ne-au dat lămuririle necesare. Pe urmă luăm o trăsură să vizităm oraşul. E foarte mare cu bulevarde largi şi drepte, cu case mari de câte cinci-şase etaje. Este un oraş original, cu caracter puţin apusean. Grădini publice cu alei de plopi erau prin mijlocul bulevardelor. Treceau tramvaie electrice şi, ce e curios, am observat că oamenii se aşezau la rând unul după altul pentru a se sui în tramvaie. Bulevardele sunt foarte drepte, oraşul este aşezat pe dealuri, are poziţiuni foarte frumoase. Ne-am oprit la biserica Vladimir [12]. O biserică mare şi veche, cu aur pe sus şi o mulţime de clopote. În biserică era slujbă, doi preoţi slujeau, erau numai în aur îmbrăcaţi, prin biserică erau o mulţime de intrări printre columne şi candelabre mari de tot. Ne-am rugat şi noi puţin, iar pe urmă am ieşit, de la intrare am luat şi nişte cărţi poştale cu vederi din Kiev. Pe urmă birjarul ne-a dus la terasa de pe Nipru. Este o grădină splendidă unde seara se fac iluminaţii cu lampioane şi lămpi electrice, teatru şi concerte; grădina se urcă pe deal. Înlăuntru flori peste flori şi pe jos curat, pietruit, nişte bănci albe şi bufeturi. Sus o terasă împresurată numai de flori frumoase, ajunşi acolo am avut o vedere aşa de frumoasă, încât nu-mi puteam lua ochii de acolo. În mijloc era frumosul râu Nipru, iar de o parte şi de alta dealuri acoperite cu brazi şi mesteacăni. Pe râu pluteau vapoare şi corăbii. Pe cer era un soare strălucitor, de jur împrejur flori, un loc plin de trandafiri al căror miros te îmbăta, o adiere uşoară de vânt şi în faţă râul în a cărui apă aşa de lină şi albastră te puteai oglindi, te făceau să crezi că visezi, că totul este o poveste. Am rămas câteva minute extaziaţi de această minunată privelişte, pe care n-am cuvinte s-o descriu.

Când mă dădeam jos pe scară şi părăseam acel rai, îmi părea aşa de rău încât mi-am întors capul să am o ultimă privire. Nu ne-am putut ţine să nu spunem şi birjarului în două vorbe ce frumos a fost. De aici el ne-a dus la biserica Sfânta Sofia [13], veche biserică. Când am văzut picturile de pe pereţii acestei biserici, am rămas cu totul miraţi de frumuseţea lor. Era parcă totul adevărat în figurile lui Iisus Hristos, a Sfintei Maria şi a celorlalţi sfinţi. Mi-a rămas întipărit în minte tabloul cu Iisus răstignit pe cruce, cu Sfânta Maria la picioare cum plângea şi tabloul când Iisus, călare pe catâr, intră în Ierusalim. Foarte frumoasă era biserica asta. Ne-am rugat şi aici puţin şi pe urmă am ieşit. Ne-am plimbat cu trăsura prin oraş şi ne-am întors la gară. Magazinele sunt pline de tot ce vrei şi ce doreşti, dar totul e foarte scump. Ne-am mai plimbat puţin, am luat puţină şuncă şi apoi ne-am suit în tren. Trebuie însă să-l schimbăm. Noi căutăm apă la toate staţiile, dar nicăieri nu se găseşte sau nu este bună. Dar ceea ce am observat în Rusia, la orice staţie, cât de mică, sunt cazane sau cuptoare de apă fierbinte. Şi gratis se duce oricine cu ceainicul de îşi ia şi îşi face ceai. Noi numai în ceaiuri o ducem. Pe la 5 toată lumea dă năvală în vagoane, domnul Neculcea ne ia locul în vagon şi noi până am găsit un tregher, până ne-am găsit vagonul, locul ni-l şi luase şi trenul plecă şi noi nici nu ne suisem. Atunci tregherul sare fuga, o vâră pe mama iute şi aruncă baloturile unul după altul. Titi sare pe o scară din vagonul prim şi când începuse trenul a se mişca, eu ultima sar în vagon. Dar eram într-o emoţie cum de mult n-am mai fost, eram cât pe ce să rămân. Tata intrase cel dintâi să caute locul deja ocupat însă şi nu a văzut scena noastră. Am rămas în antreţel, la fel ca atunci când ne-am întors din Lereşti şi aşa era să rămânem două zile şi două nopţi, dacă tata nu găsea liber un compartiment de la Vagon-Lits, ultimul care mai era neocupat. A trebuit să plătească însă foarte scump (120 ruble), dar în schimb am dormit pe paturi cu aşternut. La o staţie ne-am mutat în compartimentul nostru. Aici am dat de o poloneză refugiată din Polonia în Kiev şi care acum venea în Petrograd la bărbatul ei, ea era cu nora ei, o femeie tânără, blondă, frumoasă cu doi copilaşi mici, a cărui bărbat, fiul polonezei, e pe frontul german, voluntar. Poloneza ştie şi ruseşte şi franţuzeşte, aşa încât ea ne descurcă de multe ori când trebuie să vorbim cu cineva pe ruseşte. Mama şi tata au vorbit cu dânsa mult timp, e o figură nobilă şi distinsă. Pe când noi stam şi ne uitam pe fereastră, ea a venit cu nişte prăjiturele, aluat cu carne, foarte bune şi ni le-a dat. Ce inimă bună! Tocmai că noi nu prea mai aveam ce să mâncăm. În schimb, mama a doua zi i-a trimis farfuria cu prăjiturele de ceai. Peisagiul din faţa noastră a început să varieze. Trecem peste râuri mari şi frumoase, pădurile de mesteacăn încep a se ivi, cu toate că azi e duminică, ţărănci rusoaice lucrează câmpul şi seceră. Am observat că le lipsesc [sic!] costumul, poartă „petice de oraş” pe ele. Ce vastă câmpie este întreaga Rusie! Câmpie şi iar câmpie pe care caii pasc iarbă verde şi pe care se împrăştie satele cu casele de lemn joase şi multe fără fereşti, parcă sunt toate nişte bordeie (isbe). [text şters [14]. Într-o staţie, tata n-a găsit nimic de mâncare. Noi ne gândeam ce vom mai mânca, când iacă vine poloneza cu pui, şniţel, cu beri, unt şi nişte covrigi şi ne spune pe franţuzeşte dacă nu ne ofensăm să ni le ofere, că ea are multe provizii şi că a văzut că la staţia cu restaurant nu s-a găsit nimic. Ce fiinţă bună! Mereu veneau cazaci, soldaţi care cereau să arătăm cine suntem, controlau pe

militarii din compartimentele vecine şi tata, neavând paşaportul la el, spunea mereu oricui care venea că este *„s'rumânski gheneral”* [15]. Adică suntem cu generalul român, din vagonul vecin, cu Cocea, tatăl tânărului Cocea, că am venit împreună. Iar ei, când auzeau, spuneau repede pe ruseşte *„Am înţeles”.* Şi ieşeau. Iar noi pune-te pe râs. Mama era desperată şi mereu îi aducea aminte tatei de paşaport şi îl făcea şi pe el să se enerveze. Ea mereu se văita şi acum alta, că a auzit că nu puteai intra în Petrograd, că la gară şi la hotel se cere paşaportul. Tata a spus că se va ţinea de general şi astfel vom intra. Mama a spus că, de vom scăpa şi de paşaport, apoi toată viaţa are să râdă de generalul tatei. De altfel, ruşii sunt oameni de treabă, foarte buni oameni. Această impresie mi-au făcut-o mie cel puţin. Când am vrut să ridic baloturile, să le aduc înăuntru, un ofiţer rus mi-a ajutat să le ridic. Multe se spuneau, că ruşii sunt aşa şi pe dincolo, bineînţeles că într-o ţară aşa de mare nu se poate să nu se întâmple nimic. A doua zi, luni, ne-am sculat repede şi ne-am strâns toate bagajele şi ne-am îmbrăcat gata. O doamnă rusoaică, care ştia franţuzeşte ne-a spus că într-o oră suntem la Petrograd. Acea doamnă era chiar din Petrograd, se dusese la fiul ei militar, în Kiev, fiindcă auzise că are un abces la picior. [text şters] [16]. M-am aşezat la fereastră, nu după mult timp am văzut în fund fumuri de la coşuri de fabrici şi case mari şi multe. Petrogradul! Am tresărit şi m-am uitat mai bine. Nu-mi venea să cred. Ce departe suntem de Bucureşti. În fine, am ajuns la gară. Lume multă, ca un furnicar mergea încoace şi încolo. Am ajuns luni 14 august, orele 11 şi 5 dimineaţă. A trecut timp până ne-am coborât bagajele, până am găsit trăsură, până le-am aşezat toate. Ce rău că trăsurile sunt mici în Rusia, abia încap doi oameni. Eram toţi unii peste alţii pe baloturi. Ne-am dat jos la Hotel Regina, străbătând oraşul care e mare, foarte mare, cu case mari, străzi largi şi drepte, udat de râul Neva. Am găsit o cameră la etajul al III-lea, no 305, cu 12 ruble pe zi. Aici am stat, am mâncat sus, eu am scris toată dupămasa în jurnal. Mama şi tata au ieşit puţin, dar mamei i s-a furat punga la care lucrase Gigica atâta. Stau la fereastră şi mă uit; e unul din canalurile râului Neva, pe care trec vaporaşe. Poloneza tot la acest hotel este, lângă noi chiar. Profesorii Neculcea şi Pangrati tot aici sunt, în etajul al III-lea. Am răcit şi tata şi Titi şi eu. Ce oraş mare este Petrogradul! Am văzut şi case arse de revoluţie. Şi aici pâinea e mai neagră şi tot cu cartela. Se înserează, stau când la fereastră, când scriu. Avem telefon în odaie care zbârnâie mereu, se greşesc numerele. Tata a telefonat la Legaţie. Am uitat să spun că, într-o staţie, când noi stam de vorbă cu poloneza, vine o rusoaică îmbrăcată în alb ca un clovn şi cu un rus şi ne cereau bani pentru o binefacere. Noi am dat din umeri neînţelegându-i. Dar ei au spus „*români*”? Poloneza a răspuns că da. Dar ei întreabă „*ce caută ei aici*”. Şi poloneza a răspuns „*se refugiază aici*”. Ei întreabă „*de ce*”. Ea răspunde „*pentru că ai voştri tot se retrag şi nemţii se apropie*”. Ei au pus capul în jos şi n-au mai zis nimic şi s-au dus repede... Drumul până la Petrograd a fost foarte frumos şi de n-ar fi fost chestia paşaportului, cum spunea în tren mama, călătoria noastră a fost un vis.

Marţi 15 august. Sf. Maria

Un an de când s-a început războiul nostru. Dimineaţa ne-am plimbat puţin cu mama până pe cea mai principală stradă a Petrogradului care se cheamă Nevski

Prospect şi ne-am întors. Tata e dus în căutarea paşaportului. Pe la 12, el se întoarce şi ne plimbă prin oraş cu trei români de la Legaţie care ne-au arătat şi ne-au spus multe lucruri. Am vizitat o biserică mare şi frumoasă – „*Kazanski Sobor*" [17], deosebită cu totul de altele. Intrarea acestei biserici e toată numai columne de piatră, iar înăuntru numai columne de o marmură foarte frumoasă. Tablourile Sf. Iisus Hristos şi a Sf. Maria erau puse în sticlă şi foarte întunecat pictate. Îţi făcea o impresie tristă şi frumoasă. Altarul tot aşa era făcut şi în mijloc avea un soare mare de tot. Într-o parte a bisericii te urci pe nişte trepte şi vezi pe Iisus Hristos răstignit pe cruce împresurat numai de candele. Ce religioşi sunt ruşii! Toată ziua azi au avut biserică. De acolo ne-am dus la un restaurant. Şi pe urmă la grădina publică unde se află palatul în care a locuit Petru cel Mare acum 200 ani. Am stat în grădină mai mult de un ceas. Era soare, cald, copiii se jucau cu mingea, săreau, alergau, lumea se plimba. Era muzică, parcă nici nu era război. În faţa noastră aveam un monument al marelui fabulist rus Krîlov, ceea ce era interesant că [text şters [18] pe soclul monumentului, la baza statuii erau sculptate toate animalele din fabulele lui. Palatul ţarului este o casă cu două rânduri, azi aşa de mică faţă de celelalte, împrejur cu copaci înalţi. Am mers pe Nevski Prospect, ce stradă largă şi mare! E pavată cu lemn această stradă. De o parte şi de alta sunt case mari, palate. Lume e foarte multă pe străzile Petrogradului. Am văzut şi palatul în care a locuit ultimul ţar; tot este găurit de gloanţe din urma revoluţiei. Tot oraşul este aşezat pe acest râu cu canaluri, de două ori mai mare ca Dâmboviţa. Neva spune tata că e lată ca Dunărea la Budapesta. La un pod al râului, la toate patru capetele, sunt sculptaţi nişte cai cu un chip care reprezintă Rusia: într-o parte ea se luptă cu calul, într-alta a căzut sub cal, e învinsă şi într-alta se scoală şi ţine în frâu calul. Ce oraş mare, ce circulaţie mare şi ce scumpete! Seara am fost jos în restaurant, dar n-am luat nimic, am stat de vorbă cu f[amilia] Neculcea cu care am făcut mai de aproape cunoştinţă, cu Pangrati şi Lalescu, [profesori universitari colegi cu tata]. Am aflat că Mândrescu [19] nu ne-a mai aşteptat, a plecat înainte la Bergen [port în Norvegia] [20].

Miercuri 16 august

Dimineaţa toată am fost la fotograf şi pe urmă la o grădină publică unde este un fotograf instantaneu şi am scos nişte fotografii. Urâte, dar foarte bune la nevoie. Pe urmă ne-am despărţit de tata, care are treabă la Consulat şi poliţie pentru paşaport. Noi ne-am întâlnit cu madam Neculcea cu care ne-am mai plimbat şi am luat şuncă 400 grame – 7 ruble şi 60. O perjă costă 0,50 bani, 10 prune 1 rublă şi 20 copeici, aproape 3 lei, un măr – o rublă, 40 –câteva sute grame de struguri, 4 ruble ceea ce vine 10 lei. O scumpete enormă. Am mâncat la restaurantul hotelului, nişte omletă şi puţină prăjitură, mama, Titi şi eu, 14 ruble masa şi nici nu ne-am săturat. Fiindcă n-aveam apă am luat o sticlă de sifon de-al lor – 2 ruble, va să zică 5 lei apa numai. 6 piersici costă 10 ruble. Eu sunt tristă şi supărată. Mă gândesc câte nenorociri au căzut pe capul nostru şi toate par ca să ne oprească drumul nostru la Paris. Săracul tata, abia seara a venit, toată ziua a umblat după facerea paşaportului a cărui lucrări au început deja. Tata a adus o lămâie şi un castravete.

Joi 17 august

Azi a plouat mai toată ziua. Tata s-a dus la paşaport. Noi am mâncat singuri la un restaurant sârbesc, tata a mâncat în altă parte şi mama, neavând destui bani, n-a mâncat, ci ne-a lăsat nouă porţia de prăjitură cu arpacaş. Mama a mâncat pe urmă acasă puţină şuncă şi am băut ceai. Noi cerem chelnerului apă fiartă pentru ceai. *Kipjatok na ceai* [21]. Când ne-a adus într-o zi mama a stat două minute şi s-a gândit şi pe urmă a zis „*blagodariu vas*" [22]. A râs chelnerul, s-a prăpădit de râs, de accentul care l-a avut mama când a spus. Ce bine stăm la acest hotel, dar şi ce scump este! Ne schimbă prosoapele în fiecare zi, ne ia şi ne face ghetele. Este ascensor, cu care ne coborâm şi ne suim mereu. Pe urmă am ieşit cu doamna Neculcea cu copiii ei şi jos ne-am întâlnit cu tata şi am mers împreună cu el. Am vizitat o mulţime de magazii. Ce scumpeturi, ce bogăţie, ce ghete frumoase şi bijuterii o galerie întreagă care n-are sfârşit, un şir de magazine, am mers blat până la ele, am obosit, dar de capăt tot n-am dat. Pe urmă ne-am odihnit pe bancă într-o grădină unde se află monumentul împărătesei Ecaterina a Rusiei. Mama a luat nişte sardele şi s-a dus acasă cu doamna Neculcea. Eu cu tata, cu Titi şi cu băiatul doamnei Neculcea ne-am dus să vizităm o biserică pe dinafară. Această biserică se cheamă Învierea lui Hristos [text şters: Mântuire prin]. E cu totul deosebită de celelalte, are nişte cupole colorate cu verde şi alb fiecare într-un fel şi altele de aur. Picturile de mozaic sunt făcute cu culori dulci şi frumoase, nu dure şi care se potrivesc cu culoarea bisericii. Unele reprezintă învierea lui Iisus, altele Iisus purtând crucea după el din greu spre Gologota, alta arată pe Iisus răstignit şi Fecioara Maria plângându-l, aceasta e cea mai frumoasă din toate, cu nişte culori aşa de fine, cu nişte nori aurii în fund, haina Sfintei Maria într-un roz portocaliu palid şi a alteia într-un bleau-ciel şi alta gri pal, toate nişte culori care mi-au plăcut foarte mult. Foarte caracteristică este biserica asta, stilul rusesc bizantin, amestecat cu ceva de la arabi, dar ce deosebită din cele din Apus. De pe Nevski Prospect se vede această biserică, te frapează cupolele ei [23]. Pe urmă ne-am întors acasă. Mâncăm cam puţin, dar ce să faci, ca să ajungi la Paris şi să vezi Petrogradul trebuie, se vede, să te saturi mai puţin. Mama spune că la Petrograd ni s-au lungit urechile şi ne-am întins de foame şi de sete, asta am făcut.

Vineri 18 august

Am ieşit la prânz la restaurantul sârbesc unde l-am găsit pe tata care ne aştepta. După-masă ne-am întors acasă şi am făcut o vizită lui madam Neculcea care e îngrozită când se gândeşte la trecerea mării, ne-a spus şi nouă ce mari sunt dificultăţile şi ne-a speriat şi pe noi. Mama spune că poate de asta noi am pierdut şi bani şi paşaport, totul a fost contra ca noi să nu ne înecăm. Seara am ieşit cu mama şi tata de am luat sardele 1 rublă ½, nişte cartofi 40 c. un fund, 2 pere aproape o rublă şi doi castraveţi pe care le-am mâncat seara.

Sâmbătă 19 august

Azi am fost de am vizitat muzeul cel mai mare de picturi *L'Hermitage* [24] care face parte din Palatul Imperial. La poartă sunt statui şi, cum intri, este o scară mare

care are în dreapta şi în stânga columne, totul din marmură şi pietre scumpe. Înăuntru săli vaste cu pereţii zugrăviţi cu fel de fel de picturi ornamentale. Pe pereţi erau puse tablouri pictate multe din ele capodopere ale celor mai mari pictori ca Rubens, Michelangelo, Leonardo da Vinci, Rafael Sanzio, Rembrandt, Tiziano, Tintoretto şi o mulţime de alţi pictori al căror nume îmi scapă din memorie. Multe din ele sunt cu Maica Domnului şi Iisus Hristos, era una de Rafael cu Maica Domnului cu Iisus şi Sf. Ion ca nişte îngeraşi mici şi care ne-a plăcut foarte mult, fineţea şi drăgălăşia acestor îngeraşi şi culorile acestui tablou era o capodoperă, te lăsa încremenit. Şi multe altele care te făceau să crezi că sunt adevărate. Am văzut şi „*Cina de taină*" de Leonardo, ce culori, ce frumos e acest tablou [25]! Rembrandt cu nişte chipuri foarte bine reuşite şi în şcoala lui, dar nu mi-a plăcut ceea ce reprezintau tablourile lui, avea pe o evreică nud în pat, figura şi mişcările ei ce adevărate sunt! Alţi pictori mari aveau tablouri care reprezentau vânătoarea. Rubens avea doi tigri foarte frumoşi, unul tăvălit pe jos cu o expresie aşa de vie, întunecat tablou şi foarte frumos. Mulţi oameni admirau, ba unii copiau câte un tablou, dar ce are a face originalul cu ceea ce lucrau ei! Rubens avea 2 chipuri de femei, a căror graţii se vedeau aşa de bine, rochia, mătasea de pe ele era aşa de bine redată, amândouă în picioare, una era cu mâinile la piept şi ţinea o pană şi în cap o pălărie neagră, iar cealaltă cu mâinile pe o masă şi cu o rochie splendoare.

Sculpturi frumoase erau cu anul de când erau făcute şi de cine, şi atâtea săli, încât ne era şi frică să nu ne pierdem şi nici nu le-am văzut bine pe toate din cauză că era târziu şi trebuia să mergem la masă. Ne-am despărţit de doamna Neculcea cu care am fost şi ne-am dus la masă, unde era tata. Am mâncat şi ne-am întors. Pe stradă, toată lumea cască gura la noi, se cunoaşte că suntem străini. Mama a luat câteva felii de cârnaţi şi a dat 2 ruble şi jumătate, eu am să mor de foame. Paşaportul nu e gata, ca să iei mult să mănânci, trebuie să dai mult şi mama nu dă, zice că rămânem fără bani.

Duminică 20 august

Suntem dezolaţi, mama numără mereu banii care nu ne ajung, zice să ne întoarcem în ţară şi, pe urmă, dacă Iaşul cade sub nemţi, să ne întoarcem acasă la Bucureşti. Tata aleargă toată ziua şi nu mănâncă mai nimic, îi vine leşin de foamne, mama iar se înnăduşe şi se zbate cu gândul că rămânem fără bani. Nu ştiu ce avem să facem. Toate ne merg rău şi, când [text şters] mă gândesc la tata, îmi vine să plâng. Ce rău a făcut tata să fie aşa de pedepsit?! Două lacrimi îmi curg pe faţă şi mă întorc cu spatele să nu mă vadă mama. Şi eu care nu pot să ajut cu nimic!

Azi, tata a alergat până la trei ceasurile şi, când a venit, a căzut pe canapea, pe urmă s-a dus jos şi ce crezi că a mâncat? O porţie de peşte, cum s-ar zice să ai ce pune în gură. Acum e şi răcit. Eu stau la fereastră, stau şi mă gândesc ce e lumea asta, la cei ce-mi sunt dragi şi de care ne-am despărţit fără voie şi pe care nu ştii de îi vei mai vedea şi când. Omul este ca şi o corabie care merge pe mare, purtată de vânt şi de valurile mării. Acum merge bine, acum e aruncată de vânt ca omul de soartă şi rar acel care are noroc ajunge la ţărm. [text şters] [26]. Două lacrimi îmi curg din ochi şi cad pe pervazul ferestrei, când mă gândesc la trecutul fericit al nostru şi dinaintea mea văd tot ce am mai scump pe lume.

Luni 21 august

Azi am fost la birt de am mâncat. Spre seară nevenind tata, noi ne-am dus la grădină cu M[adame] Neculcea. Suntem supăraţi că ni se fac greutăţi la trecerea pe mare. Ba că singuri trebuie să treacă marea, fără familii, ba acum trebuie să mai aşteptăm 12 zile, nu ne lasă să plecăm. Situaţia e proastă. Nemţii au spart frontul la Riga. Acum, când plecăm şi noi, acum rubla scade şi nouă nu ne ajung banii, în Anglia nu mai avem nici un ban. De mâncat, nu avem ce mânca, că nu avem bani mulţi. Noroc de un elev al tatei, ne-a adus o pâine să avem ce mânca, dar neagră, noi nu ştim cum să mulţumim pentru ea.

Marţi 22 august

Plouă, plouă mereu. Eu am spălat câteva batiste. Am încercat să mergem la birt, dar nu se poate, plouă torenţial şi birtul e departe. Mama şi tata s-au dus să ia ceva de mâncare şi s-au întors chiar acum. [*Jurnalul a fost întrerupt, căci a fost luat de dl Anghelescu* [27]*, altfel mi-l lua la graniţă*].

[continuat la Paris].

Miercuri 23 august

După masă ne-am dus în partea cealaltă a oraşului, la cel mai mare pod, unde este şi Amiralitatea, şi ne-am plimbat pe dig într-o mică grădină. Am văzut mai multe monumente, unul al lui Petru cel Mare, care lucrează la vapoare [sculptorul Falconet s[ecolul] XVIII].

Joi 24 august

Am cumpărat tot ce ne trebuie pentru drum, tata şi mama au cheltuit mulţi bani.

Vineri 25 august

Dimineaţa ne-am sculat la 6 şi ne-am dus la gară. Am luat trenul, dar când am ajuns la Beljiostrov cei de acolo ne-au dat jos din tren sub cuvânt că n-avem o hârtie care trebuia să le sosească de la Statul Major. Această staţie e la graniţa Finlandei, un ceas departe de Petrograd. Ne-am dat jos în gară şi mama vorbea cu un român, care era din tren şi care spunea câte greutăţi vom avea de acum înainte la drum. Auzeam pe mama spunând că suntem din Bucureşti... Când am auzit aceste cuvinte am început să plâng... Mă gândeam, din Bucureşti, uite unde suntem aruncaţi de soartă în fundul Rusiei, la graniţa Finlandei. Ne-am întors la Petrograd, lăsând lucrurile la Beljiostrov, la directorul staţiei, [un finlandez] [28] foarte cumsecade. Am ajuns la prânz în Petrograd şi am stat aproape cinci ceasuri în gară nemişcaţi, aşteptând pe tata care s-a dus să vadă ce este. A găsit o odaie la Hotel Regina şi ne-am dus tot acolo, toţi oamenii care ne cunoşteam s-au mirat de întoarcerea noastră.

Sâmbătă 26 august

Dimineaţa am vizitat o biserică [29], care pe dinafară o văzusem mai demult. Biserica este toată de mozaic, foarte frumoasă. Picturile în mozaic fine, cu nişte culori

dulci şi distinse. Figurile Sfintei Maria şi a lui Iisus Hristos care mi-au rămas întipărite în minte. Mai toate tablourile sunt puse în peisaje de pomi de curmali, din pustiu, de crini... Biserica e mare şi bogat înzestrată. De aici ne-am dus şi am vizitat Muzeul Naţional Rusesc [30]. Nici nu ne-am aşteptat de la ruşi, un popor necivilizat, să fie aşa de înaintat în artă. Între toate picturile, mai frumoase şi mai de seamă erau peisajele lui Şişchin [31], nişte capodopere. Una reprezintă un fund de pădure şi în faţă un râu frumos, care curge; pe urmă marea este foarte frumos redată de mai multe ori de Aivazovschi [32], un alt pictor mare Siemiradzki [33] [pictor polonez], are tabloul celebru, cu o fată frumoasă [Frinea <sic!>] [34] care ieşea din mare de la baie şi lumea toată s-a strâns împrejur ca s-o vadă. Repin [35] are pe cazacii care râd, beau şi chefuiesc, un tablou foarte bine studiat. „Ultimele clipe ale unui mitropolit" este foarte bine reuşit, candela şi lumânarea pe care o ţine în mână rugându-se parcă sunt adevărate. De aici ne-am dus la masă.

Elevul tatei s-a dus la Beljiostrov să vadă dacă a venit hârtia şi ne-a adus răspunsul că nu. Mama a început să plângă pe stradă; a slăbit de atâtea griji; căci am mai cumpărat iar de mâncare pentru drum şi au să se strice toate. Tata s-a dus cu colonelul Palada în automobil şi au telegrafiat, mâine plecăm. Ce folos că am pierdut locurile de la vagons lits şi Paris. Seara ne-am plimbat pe sălile hotelului până la 11 noaptea şi am vorbit numai franţuzeşte.

Duminică 27 august

Azi plecăm, dar adevărat, căci ne-au dat drumul şi de la Beljiostrov. În tren am fost cu dl Niculescu, un român care a plecat şi el din Petrograd. Seara schimbăm trenul pe ploaie. Trenurile sunt murdare şi rele, scârţâie pe la urechi, am dormit pe canapele. Ah! Doamne, urât a mai fost până să ajungem la Torneo [36].

Luni 28 august

Pe drum. A plouat toată ziua şi a fost frig.

Marţi 29 august

Pe la vreo 12 ajungem la Torneo. Trenul se opreşte, vagoanele sunt închise, căci se aşteaptă vizitarea paşapoartelor. Ne-au inspectat bagajele şi pe urmă ne-am dus la restaurant. Ceea ce am observat, aici se pun tot felul de mâncări pe o masă mare şi te duci să iei cât vrei fără a plăti mai mult de o masă; poţi lua la infinit. Sunt şi francezii [text şters] [37] şi alţii. Ne-am găsit toate lucrurile în regulă într-o barcă, pe care o trage vaporul care ne va trece râul ce desparte cele două graniţe. În restaurant era şi Popa Burcă [din Bucureşti, profesor secundar], care îşi căra la farfurii cu mâncare la nesfârşit; tata şi mama au vorbit cu el. Pe urmă trecem pe mal unde ne-aştepta vaporaşul. Lumea vorbeşte; toţi se uită unul la altul. În fine, ne urcăm. Era o zi splendidă. Cu toate că dimineaţa plouase, acum cerul era senin şi apa strălucea în razele soarelui. Se dezleagă funiile, se lasă ancora, toţi îşi iau adio. Până acum mi se părea că sunt aproape de ţară, nu mi se părea aşa de departe, dar acum simţeam că mă depărtez şi

cine ştie când voi mai vedea patria noastră şi casa şi toate rudele noastre la care ţineam atâta. Toţi de pe mal salută şi un ofiţer rus împinge vaporul... Un soare strălucea pe cer şi apa albastră scânteia în razele lui. Vaporaşul se depărtă de ţărm.

În 10 minute, am ajuns. Eram la Haparanda [38], pe pământul Suediei. Am trecut şi aici pe la vamă, cu paşapoartele; aici am văzut alţi soldaţi cu alte uniforme, dar ofiţerii au o uniformă aşa de caraghioasă; toţi oamenii sunt blonzi. Ne-am dus pe urmă la restaurant, unde am luat cafele cu lapte, sandviciuri. Am văzut din nou apă, de care am fost aşa de lipsiţi în Rusia, unde toată ziua beam ceaiuri. Trenul pleacă tocmai seara la 8 şi ½. Noi ne plimbăm pe peron. Într-o parte se vede apa pe care am trecut-o; soarele apune pe după nori. Se văd ultimele scânteiri, totul pare de aur. Titi şi cu mine am cules margarete şi ne-am întors înapoi cu braţele pline de flori. Trebuie să luăm cl. a III-a, să economisim banii. Eu fac mofturi şi pe urmă îmi pare rău că supăr părinţii. Am dormit pe lemne. A doua zi la cinci, am fost în Boden [39], unde trebuie să schimbăm trenul. De două ori ne-am mutat dintr-un tren în altul. Vremea e frumoasă, soarele ne încălzeşte, natura care ne trece pe dinaintea ochilor e superbă. Numai lacuri albastre şi mari, păduri şi dealuri, case albe şi curate. Până-n seară ne-am distrat uitându-ne la nişte fete cu pantaloni care veneau de la o excursie. Două vorbeau cu un tânăr cu care făceau haz. Seara am schimbat trenul la L*ǻ*ngsele în vagon-lit cl. a III-a, unde am dormit foarte bine, o curăţenie exemplară, cum nu se vede la noi nici în clasa I. A doua zi dimineaţa, la 10 şi 5 minute, am fost în Stockholm.[Foarte frumoasă Uppsala şi foarte curat]. Ne-am dat jos din tren şi am aşteptat în gară pe tata, care s-a dus cu domnul Niculescu la Agenţie. Până când s-au întors am mâncat la restaurant mâncări şi prăjituri cum de mult n-am gustat. Cu toate că a început să ploaie, am luat tramvaiul electric să vizităm oraşul. Dar n-am mers decât puţin, când am dat de piaţă ne-am dat jos. Tata şi mama au cumpărat mere, pere, ouă, cârnaţi. Ne-am încărcat cu ele şi, fiindcă ploaia a stat, mergem înainte pe jos. Am văzut portul cu o mulţime de vapoare, cu un chei de piatră masivă. În faţă, pe apă, înotau lebede şi în fund marea dispărea în depărtare. Am văzut palatul regal, aşezat pe o înălţime, cu fel de fel de statui şi lei de piatră. Parlamentul e mare şi frumos. Apoi am văzut frumoasa operă cu o terasă mare plină de flori. Am intrat într-o grădină plină de flori şi pe urmă ne-am dus la o terasă unde am luat ceva. Cânta muzica. E pace aici şi găseşti tot ce vrei. Curăţenia e renumită, grădina era curată, nici o frunză uscată nu vedeai pe jos, toate erau măturate, grădinarul acestei grădini, îi spunea cineva tatei, de 30 ani serveşte acolo şi îngrijeşte de flori ca de copiii lui. Am luat iar tramvaiul şi ne-am întors la gară, după ce am văzut tot oraşul. Ne-am suit în tren, alături de noi în vagonul vecin se urcă o mireasă cu mirele ei, era o nuntă, toţi nuntaşii îşi luau adio de la ei. Eu mă uitam pe fereastră la ei, numai ce o văd pe mama ieşind cu nişte ouă sparte şi cu Niculescu care striga „Pardon!” [Cât pe ce să le arunce în capul nuntaşilor]. Am râs o grămadă.

A doua zi dimineaţa am fost la graniţă şi, pe la prânz, am sosit în Cristiania [40].

Joi 31 august

Am găsit o odaie la Alexandra Hotel, aproape de mare.

Vineri 1 septembrie

Ne-am luat ghete şi tata, Titi şi eu. De asemenea, ne-am luat şi mănuşi de piele. Pe urmă am fost la domnul Neculcea, cu care am ieşit seara de am mâncat la Norge cu muzică.

Sâmbătă 2 septembrie

Am mâncat împreună cu Neculcea la Grand Hotel, unde am plâns văzând cum mănâncă domnul Neculcea şi se îndoapă, pe când tatei i-a fost rău. Pe urmă ne-am dus la prăjituri. Ne-am dus şi am cumpărat un ceainic şi altele.

Duminică 3 septembrie

Am vizitat un muzeu cu lucruri vechi, preistorice, pietre şi ciocane din pietre necioplite cu care omul se apăra contra animalelor; am văzut mumii, vase din antichitate. Pe urmă, tot felul de instrumente vechi, haine de ale indienilor, ale chinezilor şi ale americanilor. Am văzut şi un pintene de aur pe care un rege îl punea la calul lui. Un muzeu colosal de mare, când am ieşit din el mă izbeam de toate cele de ameţită ce eram. După-masă am făcut o excursie pe muntele Ekeberg [41], cu familia Blaga din Braşov. Întâi străbatem oraşul cu tramvaiul electric. Pe urmă apucăm pe o cărare ce duce pe acest munte. Urcăm mereu. În faţa noastră se deschid nişte privelişti adorabile. Sus era o terasă cu steagul norvegian în mijloc. Ne-am aşezat pe terasă, am luat nişte cafea cu lapte şi prăjituri. În faţa noastră era o vedere pe care n-am s-o uit cât voi trăi. Marea albastră dispărea în depărtare, pe ea erau nişte insule de brazi frumoşi, pe de altă parte se vedea Cristiania întreagă, cu golful în care este aşezată şi în fund dealuri şi munţi. Un soare splendid scânteia pe marea cea frumoasă.

Nu-mi iau ochii deloc de la această privelişte. Nici nu aud cele ce se vorbesc la masă, visez întruna...

De la o vreme, soarele se ascunde după deal, pe apă se văd ultimele scânteiri, totul e de aur; vapoarele şi corăbiile se văd ca nişte păsări cu aripi albe. Din ce în ce, soarele dispare, lăsând în urma lui o dungă roşiatică şi o tristeţe în inimile noastre. Peste tot se aşterne un văl negru. Se înserează. În port apar pe rând lumini care se reflectă pe apă. Totul e întunecat; munţii se văd ca nişte pete mari, negre şi apa albastră nesfârşită, pe care se zăresc mici lumini de la vapoarele ce se întorc în port.

Pe la nouă seara ne-am întors acasă, apucând-o pe o cărare mărginită de o parte şi de alta de brazi şi care era albă, fiind luminată de lămpi electrice.

Luni 4 septembrie

Tatei nu-i e bine, a căpătat gălbinare, de atâta grijă şi oboseală. Mamei i s-a umflat piciorul. Titi s-a dus cu mama să cumpere câte ceva de mâncare. Afară plouă. Eu scriu jurnalul.

Marţi 5 septembrie

S-a adus ştirea că sâmbătă toţi profesorii universitari trebuie să fie în Berge [42] , fiindcă în curând va pleca un vapor. Mama ne-a cumpărat o carte, *Lettres de mon moulin,* de Alphonse Daudet.

Miercuri 6 septembrie

Azi am fost după-masă de am cumpărat provizii de drum, crezând că plecăm mâine, dar plecarea am amânat-o pe vineri. Mama mi-a luat o geantă.

Joi 7 septembrie

Dimineaţa am cumpărat ce ne mai lipsea, pâine albă pe care nu ştiu dacă vom mai găsi-o în altă ţară. Şi prăjituri, ne-am făcut o provizie întreagă. După-masă, am făcut o altă excursie cu vaporaşul în zece minute până într-o localitate de vară. Acest colţ de pământ, înaintat în apă, părea o grădină, un rai. Numai vile frumoase, înconjurate de grădini pline de pomi, ale căror crengi atârnau până la pământ, încărcate de fructe. În această localitate [43] se găseşte un muzeu de mobiliere, arme, haine şi lucruri casnice foarte vechi; acest muzeu e mare, mai mult de două ceasuri l-am vizitat. Pe urmă un loc unde sunt rămase case vechi şi pe care le-am văzut. Foarte interesante şi primitive, cu vatra la un colţ, cu nişte paturi de lemn, ba chiar cu dulap şi cu fereastra sus. La întors nu am mai luat vaporaşul, ci am mers pe jos pe o şosea înconjurată de copaci. [text şters] [44]. Fiordurile din faţa Cristianei sunt foarte frumoase, am avut privelişti splendide tot traverseul şi această excursie, ca şi cealaltă, am făcut-o împreună cu familia Blaga, el cunoştea pe tata şi avea o fată, care acum urma la Universitatea din Cristiania, un înger de fată şi mamă-sa e foarte frumoasă. Ei ne-au condus până acasă, de unde ne-am luat adio.

Vineri 8 septembrie

Azi dimineaţa, la 7 ½ am plecat cu trenul spre Bergen. În vagon am fost singuri la început, numai cu un tânăr. Mai pe urmă, au venit 2 babe cu o fată. Drumul acesta a fost admirabil, pot să spun că a fost cel mai frumos drum ce l-am făcut vreodată. Ne-am suit cu trenul vreo 2000 m [înălţime], aşa că, de la câmpia verde, ne-am urcat [pe munte de la] gheţarii albi la munţi cu vârfurile pline de zăpadă [text şters] [45]. Am văzut râuri, ape care se [text şters] [46] izbeau de stânci şi fugeau/porneau mânioase la vale, cascade pline de spumă care cădeau de la distanţe colosale şi păduri sălbatice prin care picior de om n-a călcat. Ah! Splendide privelişti! Nici n-am cuvinte să le descriu. Drumul acesta e plin de tuneluri şi [pe înălţime împrejmuit] şi acoperit pe deasupra [cu scânduri] [(tuneluri de scânduri)], ca să nu se înece în zăpadă.

La Bergen am ajuns seara, după 9; în gară ne-a aşteptat domnul Lalescu. Aici nu se găsesc locuinţe fiindcă vine şi pleacă o mulţime de lume în Anglia şi Franţa cu vapoarele de acum şi nu se mai găseşte o singură odaie. Nouă ni s-au făcut 2 odăi provizorii. După ce-am mâncat jos la tata şi mama, noi, eu şi Titi, ne-am luat geanta şi ne-am dus sus la mansardă.

Sâmbătă 9 septembrie

A doua zi ne-am mutat în odaia care ne-o rezervase şi care e la mansardă; ne plouă în casă şi nişte mobile vechi. La masă ne-am dus la café Norge. Acest oraş este aşezat la poalele munţilor, are o poziţie admirabilă, numai că plouă mereu; [toamna]

nici nu stă [ploaia] cinci minute, şi iar începe să ploaie. Aici sunt şi o mulţime de români, trec în Franţa. Am fost în vizită la dl Neculcea. Tata şi-a luat o umbrelă şi galoşi fiindcă nu se poate altfel.

Duminică 10 septembrie

Azi ne-am sculat cu noaptea în cap, fiindcă ceasul pe care l-a luat tata în Cristiania a luat-o înainte cu două ceasuri. Am fost numai până la restaurant şi pe urmă ne-am dus repede acasă căci ploua.

Luni 11 septembrie

Azi ne-a luat tata şi mama nişte jerseuri de lână. Am luat lapte, franzelă albă. Am fost la restaurant şi ne-am întors acasă. Iar plouă.

Marţi 12 septembrie

Am auzit că domnul Neculcea, Pangrati şi Hurmuzescu [47] au să plece pe un vapor curier, fără să spuie la ceilalţi; dar când s-au dus, li s-a spus că nu sunt locuri şi trebuie să mai aştepte cine ştie până când.

Miercuri 13 septembrie

Azi am fost la restaurantul gării. Mi-am pierdut inelul şi sunt foarte supărată. M-am jucat cu mama, pe urmă am citit. Am început să învăţ englezeşte.

Joi 14 septembrie

Titişor mi-a găsit inelul pe care nu credeam să-l mai găsesc. Am cumpărat de mâncare. Acum, după masă, scriu englezeşte. Jucăm un joc să ne mai treacă de urât. Alături de noi sunt doi englezi care cântă întruna.

Vineri 15 septembrie

Am fost la un mare magazin, de unde ne-am luat ciorapi, flanele. În treacăt, am văzut puţin situaţia [poziţia] frumoasă a Bergenului. Nu putea vedea nimic din cauză că plouă.

Sâmbătă 16 septembrie

Azi dimineaţă ne-am putut plimba puţin, căci soarele a ţinut un sfert de ceas, mai mult ca totdeauna. Am fost în port; azi şi miercuri e zi de peşte şi e foarte interesant. Piaţa e plină. Am văzut şi cum se prind peştii, cu plasa. Când au scos-o pescarii din apă, era plină de peşte, pe care l-au răsturant în corabie şi apoi i-au tăiat la gât şi i-au bătut cu un lemn ca să moară mai iute. Ce cruzime! Ce milă mi-a fost de peştii care se zbăteau în ghearele morţii.

După-masă, noi două am rămas acasă şi am făcut baie. Am stat singure până seara, când părinţii noştri s-au întors din oraş de unde au luat străchini, peşti şi carne pe care le-au făcut pentru azi şi mâine.

Duminică 17 septembrie

Azi, noi am rămas acasă, pe când tata şi mama s-au dus şi au vizitat portul din care vom pleca.

Luni 18 septembrie

Mama şi tata s-au dus în târg, iar noi am rămas acasă. Titi fiind răcită. Titi a vorbit cu englezul, care ştia puţin franţuzeşte. El ne-a dat reviste ca să citim, căci nu aveam ce face.

Marţi 19 septembrie

E vorba să plecăm. Am fost ca să ne luăm umbrele şi mama şi-a luat o haină de lână, în fine am târguit, am luat prăjituri, am fost la madam Tafrali şi Găvănescu [48], unde am luat ceai.

Miercuri 20 septembrie

Mama şi tata s-au dus azi la madam Tafrali şi au luat un ceai. Noi am rămas acasă, neavând ce face acolo.

Joi 21 septembrie

Azi am fost de am cumpărat tot ce ne trebuie pe drum, fiindcă bănuim că azi sau mâine vaporul va pleca.

Vineri 22 septembrie

Dimineaţa, pe o ploaie măruntă, mergem în port. Vapoarele stau gata de plecare, vaporul curier şi vaporul nostru oficial, anume pentru români. Două vapoare mari, cu tunuri pentru apărare, amândouă englezeşti. Ne îmbarcă. Înăuntru erau bone englezoaice, vaporul frumos cu sală de mâncare. Împrejur auzeai toate limbile: englezeşte, româneşte, franţuzeşte etc. Pe la trei vaporul şuieră lung şi pleacă. Noi ne facem cruce, să ne ajute Dumnezeu pe un drum aşa de mare [şi aşa de periculos] pe apă. Ne ducem pe covertă, unde se văd frumoasele fiorduri ale Norvegiei. Întruna ne fâţâiam când pe covertă, când în cabine. [text şters] [49]. Mai târziu, vaporul se opreşte. Se zice că a venit un vapor norvegian pentru a-i da informaţiile necesare şi că a primit escorta torpiloarelor care au fost în număr de cinci. Noi primisem biletul bărcii de [salvare] [text şters] [50] ca, în caz de pericol, să ştim în ce barcă ne suim „Boat 6". [text şters] [51] Multora le era frică, eu însă am avut o credinţă nestrămutată că Dumnezeu ne va ajuta. Spre seară, numai ce începe vaporul a se legăna, ieşise din fiorduri în largul mării. Încep să ameţesc şi un frig mă cuprinde în tot corpul. Fuga am fugit cu mama în cabină şi am rămas nemişcate. Titi n-a vrut să vină întâi şi pe urmă o văd venind iute, căci îi era rău. Tata a venit şi el mai târziu. El a vărsat rău şi Titi, dar eu puţin de tot. Mama nu a suferit deloc. Toată noaptea şi ziua următoare au fost un chin. Noi fiind jos, în cabină, la fiecare minut, auzeam valurile spărgându-se pe fereastră.

Groaznică este Marea Nordului! O zi şi o noapte n-am pus nimic în gură, unii vărsau, alţii mâncau, ah mi-e greaţă numai când mă gândesc! În total, am făcut 27 de ore. Am întârziat câteva ore, din cauză că două submarine ne-au urmărit; însă aveam un hidroavion deasupra şi cinci torpiloare. Din cauza submarinelor, vaporul a ocolit şi astfel a întârziat. Ce a fost, nici nu se spune. Seara am fost în Aberdeen, un mare port [text şters] [52] [în Scoţia]. Ce impresie tristă mi-a făcut când n-am mai văzut portul luminat ca în Norvegia, din cauza zeppelinelor, era întuneric, doar o lumină roşie de la vapoare şi atâta tot. Slăbiţi şi nemâncaţi, căci în 27 ore n-am pus nimic în gură, ne-am sculat şi ne-am dus pe covertă. Titi, de slăbită ce era, era să cadă în apă.

Frumoasă noapte, pe cer numai stele, şi marea lină, numai cu câteva încreţituri peste care se [text şters] [53] [răsfrângeau] micile lumini roşii de la vapoare. Noaptea am dormit în vapor. A doua zi dimineaţă am ieşit pe covertă, unde am văzut puţin [text şters] [54] [oraşul] cu case mari, înnegrite de fum de fabrici; pescăreii zburau şi dau ţipete ciudate în faţa noastră. Toa dimineaţa am stat pe covertă. La 2 după masă a început debarcarea, care a ţinut până la 5 cinci ceasurile. Trei ore am stat în picioare, nemâncaţi, la paşapoarte, atâta lume ce era. Mamei îi venise rău. La cinci, am fugit la gară şi am luat trenul care pleca în acel minut la Londra. Noi am luat însă biletfost în Edinburgh. Tatanici n-avea mai multe lire schimbate ca să luăm trenul până la Londra. Aşa că ne-am dat jos şi am rămas în gară, pe când tata s-a dus să caute un hotel. Era întuneric şi ne era frică, mai ales mamei, care zicea că ce căutăm noi aici şi n-am stat împreună cu ceilalţi profesori universitari în Aberdeen. Tata a găsit un hotel „Cockborn", unul din cele mai [bune]/mari hoteluri din Edinburgh. Am intrat la restaurantul gării, unde am luat un ceai cu lapte şi nişte pişcoturi. Pe urmă, ne-am dus la hotel. Când să ne culcăm, mamei îi era frică acum de lampă, căci era de gaz aerian. Toată noaptea am lăsat lampa să ardă, de frică, să nu ne asfixiem. Facem şi noi ca ţăranul la oraş care, dând de lumină electrică şi neştiind cum s-o stingă, după ce toarnă apă pe deasupra, suflă şi se luptă cu ea, o închide în măsuţa de noapte, lăsând-o aprinsă toată noaptea.

Luni 25 septembrie

Dimineaţă, ne-am dus să luăm „breakfast-ul" englezesc. Am intrat într-o sală mare şi frumoasă [din primul etaj al hotelului]. Pe jos, covoare frumoase, cu pereţii tapetaţi, cu tablouri şi oglindă splendidă, cu mese pe care erau flori, fiecare cu vazul ei cu flori. La un perete era un cheminé cu focul afară; focul roşu pâlpâia în odaie şi, cu toate că erau oameni la masă, era o tăcere, o linişte cum n-am văzut nicăieri, afară cerul acoperit cu ceaţă, o atmosferă tristă pretutindeni. [text şters] [55] [Chelneriţele] englezoaice care serveau, cu boneta lor albă în cap, cu manşetele şi şorţurile lor albe, şi blonde cum sunt ele, nici nu credeai că astea au să te servească. Erau încă un ofiţer englez cu nevasta lui şi alţi oameni, eh! Ce fini, nobili şi eleganţi sunt englezii!

Aici nu există ţărani, nu există sate; satele sunt oraşe mari cu fabrici. Mâncarea care ne-a dat-o era întâi peşte prăjit sau carne friptă, pe urmă şuncă cu un ou ochi, pe urmă ceai sau cafea cu lapte, cu pâine cu unt şi prăjituri. Asta în englezeşte se numeşte *Breakfast*. Tata s-a dus pe urmă să schimbe banii, iar noi am stat într-o grădină plină de

flori. Pe urmă am luat o trăsură ca să vizităm oraşul. Întâi ne-am plimbat pe „Princess Street”, una din cele mai frumoase străzi din Europa. Am văzut casele în care a locuit marele scriitor Walter Scott [56] şi casa lui Robert Burns [57], un [text şters] [58] [mare poet popular]. De aici ne-a dus spre Castel[ul restaurat], o cetate de pe timpul Mariei Stuart aşezată pe un deal înalt şi care se vede de pe Princes Street [59]. Când ne urcam cu trăsura pe deal, auzim deodată o detunătură [text şters] [60]. Eu m-am speriat întâi, dar birjarul ne-a spus că este ora unu şi atunci pocneşte aşa pentru regularea ceasornicelor [61]. [La poarta castelului] ne-am dat jos [text şters] [62] ca să ne urcăm în cetate. Acest castel era păzit de soldaţi scoţieni care au o uniformă cu totul deosebită de-a englezilor, cu fustă ecosez plisată, cu genuchi goi şi cu ciorapi albi de lână strânşi cu panglică. În panglică pun ei nişte cuţite; şi în faţă îşi atârnă o placă cu alte cuţite şi peri albi şi negri de cal. În cap au o mică căciulă cu nişte panglici care le zboară. Castelul avea nişte scări dosnice [text şters] [63] care [text şters] [64] dau în nişte curţi largi care aşezătură se chiamă esplanada, un fel de belvedere. De aici de sus se vede foarte bine panorama Edinburghului, case peste case, mari, cu turnuri de la fabrici din care ieşea fum şi pe deasupra o ceaţă care-l acoperea peste tot. Cetatea are o poartă colosală de fier masivă şi sus ziduri cu găuri, prin care [metereze (meurtrières)] erau îndreptate ţevile tunurilor. Sus printre ziduri, [pe vârful dealului, în mijlocul cetăţuii], e [text şters] [65] capela Sfintei Margareta [66]; am intrat înăuntru şi am văzut-o; este, poate, din cele mai vechi capele din Edinburgh.

Pe urmă am vizitat sala balurilor şi a banchetelor; o sală mare, în care acum sunt aşezate [serveşte ca muzeu] [text şters] [67] îmbrăcămintea cavalerilor nobili de pe acel timp, cu zale, costumul tot în fier/armatura , cu coifuri şi armele lor. Se vede şi partea castelului unde a locuit regina, dar odăile ei nu sunt deschise, nici „Crown Room” odaia coroanei, în care se găsesc bijuteriile şi coroana ei, doar fotografiile le-am luat. Ne-am făcut idee, de o cetate; acest castel este aşezat pe o înălţime colosală, pe nişte stânci, încât, dacă te uitai la vale [spre partea sudică], îţi venea ameţeală. De aici birjarul ne-a plimbat prin oraş, un oraş minunat, în care nu se simte războiul. Se făcuse trei şi jumătate şi el tot vroia să ne mai arate. Ne-a dus pe urmă la două biserici de ale lor; sunt mari, admirabile, nici nu mai ştiu cu ce cuvinte să exprim tot ce am văzut. Acest oraş se împarte în două părţi, partea veche şi cea modernă, cu străzi mari, largi, frumoase, cu case mari, una era aşa de lungă cât toată strada. Birjarul nostru, un timp foarte nostim, ne-a arătat tot ce a fost de văzut, ne-a arătat până şi o grămadă de statui şi mici locuri cu însemnări de inimi străpunse de cuţite pe stradă, lucruri însemnate în istoria lor. Mama spunea că e foame, să ne ducă la masă, dar el tot una ţinea, să ne ducă să vedem; tata râdea, zicea că omul acesta trebuie să-şi termine programul. Era o trăsură mare, ca cele regale la noi, aşa sunt aici în Anglia trăsurile. După masă, pe o ploaie măruntă, m-am dus cu tata de am văzut pe un deal o încercare de reconstruire a Partenonului, o imitaţie după greci, dar care nu e terminat, din cauza [text şters] [68] că costă mult. E foarte nostim să vezi aici câteva columne, aşa ţi se pare că vezi o ruină. Pe acelaşi deal este şi Observatorul Edinburghului [69], şi un alt monument însemnat al generalului Nicolson.

Seara ne ducem la gară şi acum nimeni nu vrea să ne ia bagajele şi să le ducă la tren. Noroc de două fete [-tragheri] de la bagaje, foarte drăguţe, care ne-au ajutat la tot. [text şters] [70], la orele zece, trenul vine, ne suim înăuntru; avem compartimentul gol, dar la sfârşit tot ni l-au ocupat doi soldaţi; ce trenuri spendide sunt în Anglia! Mici şi merg foarte repede. Clasa I-a este la fel cu a III-a. Toată noaptea am fost în tren, iar a doua zi dimineaţa la şapte am fost în Londra, unde n-am crezut niciodată să ajung. Am ajuns în staţia King's Cross. Am găsit două odăi la o casă cu apartamente, căci la hotele nu găseşti nici o odaie, atâta lume este aici. Odăile nu prea sunt bune, dar în fine. Ziua este frumoasă, cerul senin pe care-l văd pentru prima oară de când am plecat din Cristiania. Ceaţa care de obicei este în Londra acum dispăruse. Tata s-a dus la Legaţie. La masă ne-am întâlnit cu domnul Banu [71], care şade la un hotel din faţa gării, înalt şi mare ca un munte. Madame Banu spunea că înăuntru e ca într-o mănăstire, aşa de întuneric şi mare că te dor picioarele mergând. Pe urmă ne-am dus la Poliţie şi ne-am vizat paşapoartele. Seara am mâncat la ABC, un restaurant.

Miercuri 27 septembrie

Azi am isprăvit cu paşaportul fotografiindu-ne încă o dată. Am mers cu subteranul (Undergrundul numit de ei tub) tren pe sub pământ, care merge pe sub Tamisa, fără de acesta şi de automobil ar fi imposibil să răzbaţi în acest haos de oraş. Sunt şi autobuze pe care te poţi sui şi tramvaie cu imperială, cu două etaje.

Joi 28 septembrie

Azi am fost la Galeria Naţională de Tablouri (*National Galery*). Aici am vizitat o parte care era deschisă cu capodopere ale pictorilor englezi. Era şi aceea de Turner-Jones a cărei reproducere o avem la Bucureşti, „*Nudul de femeie la baie*", care se reflectă în apă. Aici am stat până la unu, când a trebuit să ne ducem la masă. În apropiere, am dat de un mare restaurant din Miles, unde era atâta lume că nu se mai găseau deloc locuri. Cu chiu şi vai am găsit patru locuri. Când ne uităm la listă, era un restaurant vegetarian, unde am mâncat nişte mâncări pe care nu le-am văzut în viaţa noastră. Compotul era din boabe de struguri, ananas, un fel de mere şi alte fructe care nici nu le-am recunoscut, toate crude şi cu lapte pe deasupra. O mâncare pe care nici nu ştiu să o spun cum şi din ce era făcută. Cu nişte foi subţiri de aluaturi, cu nişte sosuri şi boabe, ba mi se pare şi nişte ciuperci. O salată de toate frunzele şi cu *hors d'oeuvre*, nişte pastă şi brânză, un fel de care n-am mai văzut şi ca pâine nişte chifle anume. Apoi supa era otravă, numai doctorii. Apa este limonadă de lămâie sau cafea neagră. Acest birt e condus [în mod ştiinţific după recomandaţiile unor doctori [text şters] [72] specialişti pentru regenerarea oamenilor]. Eu am râs şi am spus că, dacă voi mai veni vreodată aici, am să mă otrăvesc.

După masă, ne-am dus să vedem *Westminster*, cea mai veche mănăstire din Londra. Admirabilă biserică, înăuntru numai statui ale marilor oameni. Am asistat întâi la slujbă, unde am auzit un cor admirabil, terminat cu imnul englezesc. Pe urmă am vizitat biserica. Are o rozetă mare şi foarte frumoasă. Înăuntru numai statui şi morminte; partea veche a bisericii are înscripţii de pe la anul 600. Între altele am văzut şi mormântul lui

Newton, morminte de regi cu statui, una care reprezintă moartea care iese dintr-o peşteră şi vrea să deie cu coasa într-un om. Un [cleric] englez explica mai multor oameni care au venit să viziteze aceste morminte. Tot aici este şi mormântul fostului rege al Angliei Eduard al VII-lea. Mormântul lui precum şi ale altor câtorva oameni de seamă nu le-am putut vedea căci erau [text şters] [73] [acoperite] cu lemne şi cu saci de nisip pe deasupra ca să fie apărate de zeppeline şi aeroplane. Aici ne-am întâlnit cu Tafrali [74] şi nevastă-sa. Am ieşit împreună şi ne-am plimbat pe podul râului Tamisa, cel mai mare [şi frumos] pod de pe acest râu şi în faţă am văzut Parlamentul, cea mai mare clădire [din Londra], cu 1000 odăi, cu săli de sute de metri şi cu un ceas[ornic] al cărui diametru e de 7 metri. Splendidă clădire [de stil gotic]. Pe urmă am trecut străzi mari, unde circulaţia e aşa de mare, încât ţi-e frică să le traversezi. Am ajuns dinaintea palatului Buckingham, unde este un splendid monument [al răposatei regine] Victoria. Şi acest frumos palat este înconjurat de parcul St. James. De aici am luat un automobil şi ne-am dus la *Hotel Palace*, unul din cele mai luxoase şi mari din Londra. Atâta bogăţie şi lux ce-am văzut în seara aceea! La restaurantul unde am mâncat, aşa frumuseţe, pereţii de marmură, cu flori, muzică, pe urmă ne-am dus la sala de cafea, am stat şi acolo de am luat o cafea cu lapte şi am vorbit până târziu. Sala era înţesată de lume bogată, [mai ales] ofiţeri şi femei.

Vineri 29 septembrie

Am fost la Kensington [75], Muzeu de sculpturi, ţesături, porţelanuri, haine de alte vremuri, într-o sală se imita, [reprodusă în mulaje] Columna lui Traian. Muzeul [luminat şi aranjat de minune] e foarte mare, cu sute de camere, am obosit şi tot nu l-am văzut bine. Am luat un automobil şi am vizitat frumosul Hyde Park [76] care are un lac pentru patinat iarna. Englezoaice mergeau călare prin parc. Acest parc este aşa de mare că e imposibil să-l străbaţi cu piciorul. După masa am luat un alt automobil şi ne-am dus la Regents Park [77] , unde am vizitat Grădina Zoologică din Londra. Englezii au o colecţie admirabilă de animale, pe care nu le-am mai văzut, foci vii, cerbi, urşi, lei, tigri şi reprile, cameleoni, crocodili, şerpi boaşi, iar apoi la monkey am stat o grămadă, era un urangutan care se juca cu un fir de pai ca un om. Grădina este splendid împărţită, pentru urşi are [un prăvăliş stâncos, artificial făcut] ~~nişte stânci~~ [pe care urşii se plimbă] liberi; pentru păsări are pentru fiecare apă, erau doi flamingo, o splendoare. Am intrat şi în casele [animale]lor, să le vedem mai bine, căci ploua şi ele se vârau înăuntru. Am intrat la casa păsărelelor care erau puse în nişte colivii mari cu crengi de pomi, erau păsări cu nişte pene colorate admirabile, roşii, verzi, albastre, galbene ca aurul, unele aveau nişte ciocuri groase de două ori mai mari ca ele şi verzi. Erau pasărea paradisului, pasărea muscă, nişte păsări care aveau ca coadă două fire lungi, sucite la capete. În fine, o frumuseţe de păsări. Maimuţe o colecţie splendidă de cimpanzei, de makak şi altele, un monkey de acela [care] ce făcea, [scatofag] mânca, am râs o grămadă şi de câte ori ne aducem aminte cu tata şi [cu mama] şi acum ne prăpădim de râs.

Sâmbătă 30 septembrie

Azi dimineaţa ne-am plimbat pe la marile magazine, am luat ciorapi şi altele. Dar mai înainte ne-am dus şi am vizitat cea mai mare biserică St. Paul. Am asistat puţin şi la slujba lor, corul e admirabil. Şi seriozitatea oamenilor la slujbă e de admirat încă.

După masă, am plecat la gară, hotărâţi să plecăm cu trenul, dar deodată ni se spune că azi trenul s-a oprit din cauză că vaporul nu merge. Am lăsat bagajele la gară şi ne-am întors îndărăt, mama a pierdut şăluţul în [text şters] [78] Metropolitan.

Duminică 1 octombrie

Dimineaţa am luat un automobil şi ne-am dus de am vizitat cetăţuia Tower [79], dar numai pe dinafară, căci nu era deschis. British Museum nu l-am putut vedea din cauză că nu e deschis. După ce am mâncat, am luat subteranul să ieşim în centru şi de acolo să luăm automobilul pentru la gară. Când am ieşit în centru, toate automobilele erau oprite, căci era ora trenului. Degeaba alergăm noi, [text şters] [80] o luăm ca nişte disperaţi pe jos şi tata se roagă de un sergent care ne-a oprit unul. În fine, fericiţi, tata îi dă un bacşiş bun şi el a mulţumit zâmbind de mutrele pe care le făcusem automat noi mai înainte, speriaţi că vom pierde trenul. În fine, am ajuns la Gara Waterloo [81] şi am găsit compartimentul nostru oprit. Seara am fost la Southampton [82], [la mare]. Aici în două ceasuri am isprăvit formele şi ne-am suit pe vapor, un vapor admirabil cu trei etaje. În loc ca vaporul să plece la 12 noaptea, a plecat la 9, pe o vreme admirabilă, cerul era senin, noaptea cu stele, rău de mare n-am avut deloc, tata şi Titi au dormit pe bord, iar eu cu mama în cabine. Sus aveam spânzurate [sacii] de salvare, ca în caz de pericol să le punem pe noi să nu ne înecăm. Am stat şi eu pe bord până la vreo 12 noaptea. La fiecare 10 kilometri era câte un contratorpilor care păzea vaporul. Diferite semnale şi lumini pe tot drumul am avut. Straşnice măsuri au luat englezii. Cu toate astea, se spunea că drumul acesta este cel mai periculos; eu însă aveam o credinţă în Dumnezeu că ne va ajuta. Drouhet [83] şi alţii încercau centurile de salvare, pe când eu nici nu m-am uitat la ele. Mama zicea că nu va dormi noaptea, ca la un caz să fie trează. Eu m-am culcat şi am adormit, mama într-un târziu a adormit şi ea. Noaptea a fost aşa de frumoasă, stelele luminau calea noastră, marea era aşa de lină, fără valuri, doar în urma vaporului rămânea o dungă pe unde a trecut. De la un timp a început să fie frig. Dimineaţa când ne-am trezit pescăreii ne vesteau apropierea de ţărm. Era întuneric încă, însă încetul cu încetul se luminează, ţărmul Franţei se zăreşte. Toţi oamenii din vapor nu mai puteau de bucurie că au scăpat de această mare şi grea călătorie. Era şase ceasul, soarele a răsărit, marea era albastră şi lină, iar vaporul şuierând îndelung intră în port. Până la 11 a ţinut cu debarcarea, cu paşapoartele şi bagajele. Pe urmă ne-am plimbat în Havre [84] , un oraş mare, comercial [de vreo 150 000 locuitori], foarte nostim şi ce curios mi s-a părut auzind numai franţuzeşte în jurul meu. Am mâncat în oraş la un mare restaurant, şi pe urmă ne-am dus într-o grădină, unde am stat la soare. Ne-am plimbat prin oraş, cumpărând nişte bomboane în formă de piatră cum ne-a adus Ary [85] odată. În fine, la cinci ceasurile am plecat cu trenul spre Paris. Ce vagoane mari faţă de cele englezeşti, mici ca o cutie, şi care merg mult mai repede. Treceam pe câmpiile şi dealurile Franţei, iar seara la unsprezece am ajuns la Paris. Ne-am dus la cel mai apropiat hotel de la gara St. Lazare, numit „Liberty Hotel”, unde am stat noaptea, iar a doua zi ne-am dus în Cartierul Latin, la Hotel Pantheon, din faţa Pantheonului.

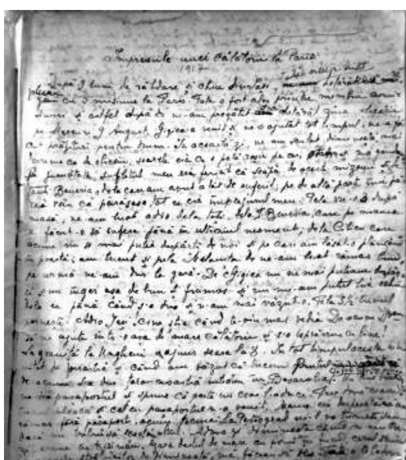
Seara, la unsprezece, luni 2 octombrie 1917, am ajuns la Paris. Aici, după câteva zile, ne-am găsit o locuinţă cu trei odăi drăguţe, aşezată pe str. Amyot nr. 8 bis. Aici am odăiţa mea, unde am pus singurele fotografii care le am de la Ionel [86] şi Gigica.

Dimineaţa, soarele pătrunde în odaie, iar eu stau şi visez, câteodată mă apucă un dor de ţară, căci oricâte ţări frumoase, mari, minunate am văzut, pe nici una nu o pot compara cu ţara mea. Mi se pare că e mult mai frumoasă, are munţi, dealuri şi câmpii, o mare albastră şi un cer senin, nişte oameni buni ca pâinea cea caldă şi o regină bună pe care poporul o iubeşte, dându-şi viaţa pentru ea. În timp ce scriu, lacrimi îmi curg din ochi gândindu-mă la cuibuşorul de acasă, cu grădina de trandafiri, la toţi ai noştri, şi speranţa de a-i vedea se îndepărtează din ce în ce mai mult.

Fine Lia, Paris, 1917

1. Caietul de şcoală cuprinzând manuscrisul jurnalului de călătorie al Iuliei Murnu

2. Prima pagină a jurnalului Iuliei Murnu

3. Placa comemorativă de la Paris în amintirea Comitetului Naţional al Unităţii Române

Note:

1. Pangrati, Ermil A. (1864–1931), inginer român, matematician, arhitect, profesor la Universitatea din Bucureşti şi rector al Şcolii de Arhitectură, deputat, senator şi ministru conservator, ministru al lucrărilor publice în cabinetul Titu Maiorescu (1912), membru marcant al misiunii universitare române la Paris şi al *Comitetului naţional al unităţii române.*
2. Toma Stelian (1860–1925), jurist, profesor universitar de drept, deputat şi ministru liberal. Colecţionar, a creat Muzeul de Artă „Toma Stelian", devenit sediul PSD.
3. Vasile Lucaciu (1852–1922), preot greco-catolic şi om politic român din Transilvania, lider al luptei pentru unitate naţională, memorandist, secretar general al Partidului Naţional Român, preşedinte al Ligii pentru unitatea politică a tuturor românilor în timpul Primului Război Mondial, cu misiuni de propagandă naţională unionistă în Europa şi America.
4. Cf. Constantin Kiriţescu, *Istoria războiului pentru întregirea României*, II, Bucureşti, 1989, p. 351–354. Părintele Vasile Lucaciu, Octavian Goga, Dr. V. Anghelescu şi Ion Th. Florescu erau vicepreşedinţii Consiliului.
5. Elisabeta (Titi) Murnu (1904–1985) avea să devină soţia lui George Filionescu, pianistul lui George Enescu. A fost ea însăşi, ca elevă a Luciei Cosma, o distinsă mezzosoprană, dar ulterior, după studii la Şcoala de Arte Frumoase, ca elevă a lui Camil Ressu, a devenit o pictoriţă foarte apreciată. A fost şi o scriitoare de talent şi mare cultură, a lăsat între altele o monografie în manuscris despre George Filionescu.
6. Iulia Murnu (1906–1999) a prelucrat în limba română literară poveşti aromâne, a tradus din germană din opera lui Rainer Maria Rilke şi Goethe (*Reinecke Fuchs*), a publicat în variante destinate copiilor legende homerice şi a fost cea care s-a îngrijit permanent de dactilografierea şi editarea manuscriselor lui George Murnu. Iulia Murnu şi sora ei, Ecaterina Murnu-Filionescu, au publicat monografia *George Murnu. Poetul homerid,* Albatros, Bucureşti, 1979.
7. Cf. Take Ionescu, *2 august 1914*. În: Take Ionescu, *Amintiri. Discursuri pentru România Mare*, ediţie îngrijită, Cuvânt-înainte şi Note de N. Ş. Tanaşoca, Bucureşti, 2005, p. 47-51.
8. Persoană neidentificată din anturajul familiei Murnu.
9. Persoană neidentificată din anturajul familiei Murnu.
10. Persoană neidentificată din anturajul familiei Murnu.
11. Persoană neidentificată din anturajul familiei Murnu.
12. Vladimir I Sveatoslavici, Mare Cneaz al Kievului (980–1015) , „luminătorul Rusiei", este cel căruia i se datorează convertirea ruşilor la creştinismul ortodox (988). Marea catedrală din Kiev, ridicată cu prilejul celebrării a nouă secole de la botezarea ruşilor îi este consacrată.
13. Catedrală ridicată în secolul XI de Iaroslav cel Înţelept, Marele Cneaz al Kievului (1016–1018, 1019–1024, 1024–1054), fiul lui Vladimir I cel Mare. Decorată, după modele bizantine, cu splendide mozaicuri şi fresce. A fost din vremea lui Iaroslav sediul Mitropoliei Kievului, este azi sediul Patriarhiei Ucrainei.
14. Textul şters: înalt ca Ary, blond ... parfum foarte ... tot vagonul s-a umplut de parfum.
15. În rusă, corect: „ с румынским генералом", „cu generalul român".
16. Textul şters: Dar se făcuse bine şi acum se întorceau împreună.
17. Catedrala cu hramul Maicii Domnului din Kazan, legată de cultul icoanei Sfintei Fecioare de la Kazan, construită între 1801 şi 1811, arhitect fiind Andrei Voronkin,

iar ctitor ţarul Pavel I. Acesta îşi propusese să facă din ea o replică a Catedralei Sf. Petru din Roma. Intrarea în somptuoasa catedrală se face printr-un portic în hemiciclu cu 96 coloane, similar celui roman, iar în interior 56 coloane de porfir. Înălţimea cupolei: 79 m.

18. Textul şters: la picioarele lui, de jur împrejur erau făcute.
19. Mândrescu, Simion, profesor universitar (1868–1947), lingvist şi folclorist, propagandist al cauzei unităţii naţionale româneşti în Italia şi la Paris, a fost, după război, ambasador în Albania.
20. Bergen, oraș în comitatul Hordaland, al doilea ca mărime din Norvegia, fondat în 1070, port la Oceanul Atlantic, sediu episcopal şi, în zilele noastre, important centru universitar, capitala regatului norvegian până în 1299. Prin acest oraş au trecut universitarii români în drum spre Paris.
21. În rusă: кипяток, „apă clocotită pentru ceai, uncrop", în text, greşit: kipipatac na ceai.
22. În rusă: благодарю вас, „vă mulţumesc", se rosteşte *blagadariu.*
23. Biserica Învierii lui Hristos, cunoscută şi sub numele de Biserica de pe Sângele Vărsat, a fost ridicată din iniţiativa ţarului Alexandru al III-lea, între 1883 şi 1907, pe locul în care a fost asasinat ţarul Alexandru al II-lea în 1881. Este construită în stilul bisericilor medievale ruseşti.
24. Ermitajul, muzeul de artă din Palatul Imperial de la Sankt Petersburg, construit în sec. XVIII şi refăcut în mai multe rânduri. Este muzeul cel mai bogat în colecţii de artă din întreaga lume.
25. Evident este vorba de o confuzie. E vorba, poate, de o copie după *Cina* lui Leonardo da Vinci. La Ermitaj există numai două pânze autentice de Leonardo da Vinci: Madona Bennois şi Madona Litta.
26. Textul şters: Stau şi plâng, când mă gândesc.
27. Anghelescu, Victor (1871–1947), jurist, profesor la Universitatea din Bucureşti, om politic liberal şi diplomat, ministru în repetate rânduri, ministru plenipotenţiar la Paris (10 oct. 1917 – 20 dec. 1919) şi membru al delegaţiei române la Conferinţa de pace. Cf. Ion Mamina şi Ion Bulei, *Guverne şi guvernanţi (1866–1919)*, Bucureşti, 1994.
28. Înlocuieşte „un om".
29. Notă în creion: „Învierii".
30. Muzeul Rus de Stat, înfiinţat în 1895, la încoronarea sa, de ţarul Nicolae al II-lea, în memoria părintelui său, ţarul Alexandru al III-lea. Cuprindea piese din Ermitaj şi din alte colecţii publice. La acestea s-au adăugat, după revoluţia bolşevică din 1917, piese din colecţii private naţionalizate.
31. Şişkin, Ivan (1832–1898), pictor rus creator de peisaje celebre, de dimensiuni impresionante.
32. Aivazovski, Ivan (1817–1900), pictor rus, autor a numeroase peisaje marine.
33. Henryk Siemiradzki (1843–1902), pictor polonez, a trăit în Imperiul Rus, reprezentant al academismului, autor de tablouri pe teme clasice şi biblice.
34. Este vorba de tabloul lui Henryk Siemiradzki *Phryne la serbările lui Poseidon, în Eleusis*, pictat în anul 1889, la Roma.
35. Ilia Efimovici Repin (1844–1930), pictor realist de origine ucraineană, socotit cel mai mare pictor rus, autor a numeroase pânze inspirate de istoria ucraineană şi rusă, mare portretist.
36. Tornio, oraş-port situat pe coasta de nord-vest a Finlandei, la frontiera cu Suedia.
37. Textul şters: „Robert de Flers". Este vorba de scriitorul şi jurnalistul Marie Joseph Louis Camille Robert de La Motte Ango de Flers, marchiz de La Motte-Lézeau, conte

de Flers (1872–1927), membru al Academiei Franceze, o vreme ataşat de presă la Iaşi, prieten al României.

38. Haparanda, oraş din Suedia, situat la frontiera cu Finlanda, pe malul râului Torne, în dreptul oraşului finlandez Tornio.
39. Boden, comună din comitatul Norrbottens, în nord-estul Suediei.
40. Cristiania sau Kristiania, vechiul nume (1624–1924) al oraşului Oslo, capitala Norvegiei.
41. Platou situat la sud de Oslo, acolo au loc anual campionatele naţionale de fotbal.
42. Bergen, oraș în comitatul Hordaland, al doilea ca mărime din Norvegia, fondat în 1070, capitala regatului până în 1299, port la Oceanul Atlantic, sediu episcopal şi azi important centru universitar.
43. În creion: grădină.
44. Textul şters: Drumul cu vaporaşul a ţinut 10 minute.
45. Textul şters: şi cu torente care cădeau la vale.
46. Textul şters: loveau.
47. Dragomir M. Hurmuzescu (1865–1954), fizician, inventator, profesor la Universităţile din Iaşi şi Bucureşti, membru corespondent al Academiei Române (1916–1948), repus în drepturi în 1990, fondatorul învățământului electrotehnic din România, creatorul Societăţii Române de Radiodifuziune (1922) şi al primului post de radiodifuziune din România.
48. Soţia lui Ion Găvănescu (cunoscut și ca Găvănescul) (1859–1949), unul din creatorii pedagogiei în România, profesor universitar și decan al Facultății de Litere și Filosofie de la Universitatea din Iaşi (1888–1932) și director al Seminarului Pedagogic (1899–1932) din același oraș.
49. Textul şters: Spre seară.
50. Textul şters: scăpare.
51. Textul şters: La mulţi oameni.
52. Textul şters: englezesc. Aberdeen (*Obar Dheathain*), oraș în nord-estul Scoţiei, centru administrativ, industrial și port comercial la Marea Nordului, centru universitar din 1494.
53. Textul şters: reflectau.
54. Textul şters: marele oraş.
55. Textul şters: Bonele.
56. Sir Walter Scott (1771–1832), poet şi prozator romantic scoţian, autorul unor romane istorice de mare succes.
57. Robert Burns (1759–1796), supranumit „Bardul". Poetul scoţian cel mai reprezentativ, promotor al romantismului. A fost şi un pasionat culegător de folclor.
58. Textul şters: alt scriitor de seamă.
59. Princes Street, Strada Prinţilor, principala stradă comercială din Edinburgh, numită astfel de regele George III (1760–1820) în cinstea fiilor săi, George duce de Rothesay, viitorul prinţ regent (1811–1820), apoi rege al Regatului Unit (1820–1830), George IV şi Frederick, duce de York şi Albany (1739–1767).
60. Textul şters: o pocnitură, ca de tun.
61. Este vorba de aşa-numita „One o'Clock Gun", „detunătura de la ora unu", practicată din 1861 până azi.
62. Textul şters: pentru.
63. Textul şters: prin.

64. Textul şters: ieşeau.
65. Textul şters: ascunsă.
66. Sf. Margareta, principesă anglo-saxonă de Wessex, regină prin căsătoria cu Malcolm III (1058–1093), decedată în 1093, canonizată în 1250, este patroana Scoţiei. Capela Sf. Margareta, construită în sec. XII, în stil normand, este cea mai veche din Edinburgh.
67. Textul şters: hainele.
68. Textul şters: scumpetei.
69. Este vorba de Observatorul Regal din Edinburgh, situat pe dealul Blackford Hill, în zona centrală a oraşului.
70. Textul şters: În fine.
71. Banu, Constantin Gheorghe, (1873–1940) – om politic liberal, jurnalist și scriitor român, fondatorul revistei *Flacăra* (1911–1916, 1921–1923), ministru al Ministerului Culturii şi Patrimoniului Naţional (1922–1923). A făcut parte, alături de Pavel Brătăşanu, Constantin Mille, Emil D. Fagure, din comitetul director al revistei *La Roumanie*, organul *Comitetului naţional al unităţii române* fondat şi prezidat, la Paris, de Take Ionescu (ianuarie 1917–iunie 1919) şi recunoscut oficial de guvernul francez.
72. Textul şters: mari.
73. Textul şters: închise.
74. Orest Tafrali (1876–1937), istoric român, doctor la Paris, bizantinist, profesor universitar la Iaşi, membru corespondent al Academiei Române, al Academiei din Atena, al Institutului Arheologic din Bulgaria, al Institutului Kondakov de la Praga.
75. Este vorba de cartierul South-Kensington din centrul Londrei, unde se află marele muzeu Victoria and Albert Museum, evocat aici de Iulia Murnu. Muzeul, numit din 1851 până în 1899 South Kensington Museum, cuprinde într-adevăr bogate colecţii de piese de artă decorativă (sticlărie, porţelanuri, mobilier, costume, jucării, argintărie etc.) datând din antichitate până astăzi.
76. Hyde Park, parc uriaş în centrul Londrei (140 ha), se învecinează şi îmbină cu Kensington Gardens (110 ha). Renumit ca spaţiu al libertăţii totale de expresie: oricine doreşte are dreptul de a rosti în faţa celor aflaţi în preajma lui, într-un anumit punct al parcului, discursuri pe orice temă.
77. Regents Park, parc în Londra care adăposteşte uriaşa Grădină Zoologică, înfiinţată în prima jumătate a secolului XIX şi neîncetat îmbogăţită.
78. Textul şters: subteran.
79. *Tower of London,* „Turnul Londrei”, ansamblu de clădiri şi fortificaţii ridicat pe malul Tamisei de cuceritorii normanzi: în secolul XI, a servit ulterior atât ca reşedinţă regală, cât şi ca fortăreaţă şi închisoare.
80. Textul şters: în fine.
81. Gara Waterloo este cea mai importantă gară a Londrei.
82. Southampton, port pe coasta de sud a Angliei.
83. Charles Drouhet (1879–1940), profesor universitar român de origine franceză, critic şi istoric literar, comparatist.
84. Le Havre, al doilea ca mărime port al Franţei, situat pe coasta normandă a Mării Mânecii, la vărsarea Senei.
85. Ary, diminutiv pentru Aristomene Murnu, fratele lui George Murnu, pictor, grafician şi caricaturist (1881–1971).
86. Ionel, diminutiv pentru Ion Lucian Murnu (1910–1984), sculptor, profesor la Institutul de Arte Plastice din Bucureşti, fiul lui Ary Murnu, aşadar văr primar cu Iulia şi Ecaterina Murnu-Filionescu.

9. Plai sorocean

CETATEA SOROCA – SIMBOL ȘI IZVOR DE DEMNITATE

Nicolae BULAT
Muzeul de Istorie și Etnografie din Soroca

Soroca fortress-symbol and source of dignity

Summary

For hundreds of years Soroca fortress guarded the borders of the Principality of Moldova, attracting toward itself all kinds of enemies. With the beginning of the XXh century, the town and Soroca fortress turns into a somewhat attractive region for different visitors. Many have found here what they expected: different impressions, various urban histories, places, and beautiful people, lower in the old Chronicles.

Nicolae Iorga and Nicu de Flondor, traveling in 1905 through tsarist Bessarabia, left us beautiful and interesting descriptions about Bessarabia from 100 years ago, and last but not least about Soroca-town, fortress, Dniester river.

Others who spoke about Soroca as a symbol and source of dignity, strength, and bravery, were poet and writer Dumitru Iov, Mihail Sadoveanu.

Soroca fortress continuously remained an attractive point for thousands of tourists who were passing through this town in the valley of Dniester river. The fascinating history of this fortress was always the attention of local and foreign visitors.

At the end of the 1980, Soroca fortress became a place of great cultural events dedicated to Stefan cel Mare, Mihai Eminescu, Romanian language. Here, under the walls of the fortress of Soroca-symbol of dignity was the beginning of the national liberation movement, electoral meetings, and various events related to the political events dedicated to the Independence of the Republic of Moldova, Democracy, declaring Romanian the State language, democratic elections, etc.

Cetatea Soroca a fost mereu o atracție pentru istorici, prozatori, poeți și simpli cetățeni. În 1905, Nicolae Iorga și baronul Nicolae (Nicu) de Flondor s-au aventurat a veni în Basarabia plină de muscali, cu intenția nobilă de a descoperi o lume uitată. După rebeliunea bolșevică din 7 noiembrie 1917, numărul celor veniți de peste Prut este în creștere, mai ales după unirea din 27 martie 1918. Învățători, oameni de cultură, funcționari, medici, oameni de afaceri, căutători de aventuri. Fiecare cu așteptările sale. Pentru mulți dintre ei descoperirile lor au fost o mare surpriză. Ceea ce se credea pierdut după o sută de ani de ocupație rusă era conservat în memoria țăranului basarabean, care nu s-a lăsat asimilat de un regim și o națiune ostilă românilor din Basarabia. Ce i-a impresionat cel mai mult pe conaționalii noștri veniți de peste Prut

Cetatea Soroca în perioada interbelică.
Biblioteca Naţională a României.
Cota arhivistică: inv. 55584

Cetatea Soroca în perioada interbelică.
Biblioteca Naţională a României.
Cota arhivistică: inv. 56564

în acest străvechi ținut al Sorocii? După călătoria făcută în 1919 în Basarabia, M. Sadoveanu scria: „Venind dinspre apus, am răzbit printr-o poartă a stâncilor care domină Soroca. Atunci mi-a apărut dintr-o dată ocolind orașul care, de la țărmul lui, se înalță în etaje de vile și vii. Călătorul ce vine din cealaltă parte, din depărtările Podoliei, acea așezare îl năucește ca o viziune romantică, aburită de vis. La malul fluviului, izolată de târg, dormită într-o melancolie netulburată, cetățuia medievală a vechilor străji sorocene, care păzeau odinioară către pustia răsăriteană" [1].

Cu adevărat, Soroca uimește prin peisajul ei, marcat de „coasta repede" ce coboară spre râu a „unei coline stâncoase" [2], de „colina de stânci ce închide ca o potcoavă apele fluviului", de „livezile și viile ei, cu vilele și căsuțele ei cochete", de „citadela cu creneluri, vechea cetățuie de la Ștefan Vodă, care se oglindește și azi mândră în unda Nistrului" [3].

Dorința de a cunoaște ținuturile de peste Nistru, anexate la 1812 de Imperiul Rus, îl aduce pe Nicolae Iorga în Basarabia anului 1905. Călătoria marelui istoric de la Cetatea Hotinului până la Cetatea Albă a fost descrisă minuțios în lucrarea sa „Neamul românesc în Basarabia" (1905). Nicolae Iorga, plin de o curiozitate nemărginită, însoțit de boierul bucovinean Nicu de Flondor, străbate întreaga Basarabie de la Hotin la limanul Nistrului, păzit cândva de puternica Cetate Albă. Baronul Nicu de Flondor (27 iunie 1872 – 21 mai 1948) a fost un politician, jurist și economist român din Imperiul Austro-Ungar și România. A fost primar al orașului Cernăuți în trei rânduri (1920, 1922–1926, 1938–1940).

Ajunși la Soroca în toiul primăverii, când „din pomii în floare vântul trimite adieri care înnebunesc, de dulci” [4]. De la Gara Florești, călătoria celor doi a trecut prin Răduleni, Dubna, Vădeni, Parcani și Volova (Voloave). Pretutindeni au văzut oameni cu „față bună cu ochi luminoși. Bătrânii au chipuri de Boieri, de Voievozi din vremurile care s-au îngropat aici în fundul pământului, de unde nu mai pot să iasă” [5]. Despre rostul acestor oameni în cartea vremii, Nicolae Iorga scrie: „Din cele mai îndepărtate vremuri ei au avut acest mal de Nistru. Coborâtori de adevărați boieri, mazili cu sânge bun în vinele lor, ei se simt acasă, cu neputință de clintit, plugari și domni ai țarinilor, stăpâni ai cirezilor și turmelor. În trecut ei erau grănicerii viteji ai marginii de apă, singurii păzitori ai vadurilor, pe unde putea pătrunde dușmanul, tătarul sau cazacul” [6].

Oare nu aceste trăsături alimentează și astăzi mândria de a fi sorocean, străjer al cetății de la o margine de țară?

Călătorind prin Voloave, Nicolae Iorga merge pe drumul ce vine prin Zastânca, de unde îi apar în toată splendoarea frumusețile Nistrului.

„Birjarul rus întinde spre Răsărit varga de care e legat biciul și zice „Soroca”, apoi o pleacă în jos și spune „Nistru”.

Soroca, cuibul vultanilor neamului meu, Nistru, apă sfințită cu atâta sânge, care e întocmai ca acel ce mă însuflețește acum. Soroca și Nistru, am trăit să vă văd...” [7].

Nu voi descrie cu amănunte Soroca de la 1905 care și-a deschis priveliștile în fața celor doi, Nicolae Iorga și Nicolae de Flondor, doar mă voi opri la pasajul despre vizita la Cetatea Soroca.

„Cetatea Soroca se vede de-odată în rătăcirile aceste colboase ale birjarului evreu. Uimitor de limpede, răsar ca din pământ, drept pe malul apei, zidurile negre, rotunde, străjuite la colțuri de patru turnuri”.

„Soroca e mult mai nouă decât Hotinul și nici pe departe nu se poate asemui cu aceasta, nici în cuprins, nici în meșteșugul zidirii. Ea a fost numai o strajă în calea Tătarilor, făcută pe vremea lui Ștefan cel Mare, puternică, dar în pripă, din bolovani greoi, culeși prin aceste râpi înalte, […] poartă de lemn lăcătuită stă în locul vechilor porți de stejar ferecate. Printre scânduri se văd încăperi de apărare, dărăpănate, și

Barajul Soroca în perioada interbelică. *Biblioteca Naţională a României. Cota arhivistică: inv. 75348*

Nicolae Bulat, „pârcălabul de Soroca" (la microfon) îl omagiază pe soroceanul Demir Dragnev, membru corespondent al Academiei de Științe a Moldovei la Biblioteca Națională a Republicii Moldova.
Foto: Ion Valer Xenofontov, 15 martie 2016

tăpșane de iarbă sălbatică deasupra maldărului înalt al pietrelor căzute. Cheia nu se știe la cine este, deși birjarul meu e gata s-o caute, cu acea grabă de a întreba, de a cerceta, pe care o arată Evreul când e vorba de lucrul cel mai cu neputință. […]

Plecăm de lângă ziduri urmăriți de spurcata duhoare și de nouri de praf murdar cari aleargă pe toate cărările [8]".

După Marea Unire de la 1 decembrie 1918, în Basarabia au sosit din Țară mai multe personalități care și-au adus aportul la animarea vieții naționale și la promovarea unor politici culturale care au contribuit la renașterea spiritualității naționale. Printre ei a fost Dimitrie Iov (1888–1959, penitenciarul Gherla), trimis ca inspector general al artelor pentru Basarabia (1920–1921). Ca membru al Partidului Poporului, dar și în urma activității sale profesionale, este desemnat în două rânduri prefect de Soroca (1921 și 1926). Bun cunoscător al sufletului basarabean, este autorul cunoscutei culegeri de versuri *Covor basarabean* (1943) și al notelor de călătorie *Priveliști basarabene* (1941). Dragostea acestui strălucit cărturar față de Soroca vine din fiecare cuvânt, fiecare istorie întâmplată pe drumurile întortocheate ale județului Soroca, auzite în serile dulci de primăvară la poalele Cetății sau în cerdacul de la cotitura Nistrului.

Soroca este ținutul pe care s-a plămădit istoria noastră…

Soroca este Sinaia Basarabiei. Împrejmuită de stânci și dealuri podgorite cu vii, pe jumătate încinsă cu brâul Nistrului, numai spre răsărit se deschid ferestrele zărilor peste câmpul nesfârșit al Ucrainei.

Orașul Soroca este cel mai vechi din Basarabia. Prin secolul al V-lea, înainte de Hristos era colonie grecească și se numea Olhionia. După 400 de ani, Dacii au zidit, în locul acestei colonii, cetatea Serghidava. Pe la jumătatea veacului al treilea după Hristos, orașul capătă numele de Soroca. Și în acest cot al Nistrului genovezii au ridicat Cetatea ce-a slujit veacuri întregi voievozilor moldoveni [9].

Frapat de frumusețile Sorocii, Dumitru Iov invită doritorii de a cunoaște acest meleag, de un farmec fără pereche, „să poftească aici în mai, într-o după amiază de

primăvară, când orașul răsare împodobit în flori roze de măr, în flori de cireș, de vișini, de zarzări… Mirezme amărâi de liliac se împletesc cu aroma livezilor. Bujărăuca este o mare de spumă. Peste Nistru, satul Țechinovca pare înhorbotat și îmbrăcat în strae albe de mireasă. Dintre pomii înfloriți răsare un turn verde de biserică, iar Cetatea își aurește creștetul cu o coroană voevodată” [10].

În zilele de 28–30 aprilie 1927, orașul și județul Soroca au fost vizitate de Ion Petrovici, ministrul Instrucțiunii Publice. După cum ne informează *Monitorul Oficial al Județului Soroca* din 6 mai 1927: „Domnul Ministru cu această ocaziune a inspectat toate Școlile din localitățile arătate (Frumușica, Izvoare, Țepilova Mică, Cosăuți, Soloneț, Cuhureștii de Sus și de Jos, Cotiujenii Mari și Căprești, n.n.), interesându-se de bunul lor mers, cum și de nevoile lor, dând sfaturi și îndrumări înțelepte învățătorilor.

De asemenea, s-a interesat și de mișcarea culturală, a cărei temelie a pus-o D-sa prin înființarea Cercurilor Culturale”.

În cadrul acestei vizite, ministrul Petrovici a vizitat Cetatea Soroca, unde alături de intelectualii soroceni a făcut o fotografie ca amintire. (De fapt, odată cu apariția aparatului de fotografiat, Cetatea este fotografiată mereu. Sau este obiectul principal în imagine, sau servește drept fundal, dar este prezentă mereu în fotografiile de la începutul sec. al XIX-lea, din perioada interbelică, din perioada sovietică, din ziua de astăzi.)

Zilele de 16–17 iunie 1935 au fost memorabile pentru Soroca. Orașul a avut onoarea să fie gazda Congresului Național de Geografie. La orele 17:00 (16 iunie), în incinta sălii Asociației Învățătorilor din județul Soroca, Congresul și-a deschis lucrările cu un *Te Deum*, oficiat de preoții profesori V. Bulancea și A. Proțenco. Participanții au fost salutați de preotul V. Bulancea și de Afanasie Coșciug, primar de Soroca, Paul Vataman, președinte al Asociației Profesorilor Secundari, T. Eremia, prefect al județului Soroca, V. Ciubotaru, președinte al Asociației Învățătorilor din județ. Au urmat comunicările profesorilor Moroșanu și Smochină. Seara, în cinstea congresiștilor, în curtea Liceului de Fete „Domnița Ruxandra” a avut loc o manifestare culturală.

A doua zi participanții la congres au mers la Cosăuți, unde au vizitat vestita carieră de granit, s-au întâlnit cu oamenii din sat. Întorși la Soroca, ei au mers la Cetatea Soroca, unde profesorul de istorie Paul Vataman a prezentat un scurt istoric al fortificației [11].

În perioada țaristă, în perioada interbelică și postbelică, Cetatea Soroca a fost închisă pentru vizitatori. Doar în cazul sosirii la Soroca a unor înalți oficiali, accesul era permis. Numai după lucrările de cercetare arheologică din 1968–1969 și lucrările de reparație a monumentului, cetatea și-a deschis larg ușile pentru vizitatori (1978). O perioadă scurtă (1978–1982), cetatea a fost gestionată de Muzeul Prieteniei Popoarelor din Chișinău. La 1982, ea este trecută în gestiunea Muzeului de Istorie și Studiere a Ținutului Natal din Soroca, actualul Muzeu de Istorie și Etnografie. În acea perioadă, Cetatea Soroca a fost un obiect turistic popular. Turiștii care vizitau or. Soroca (în grup organizat sau individual) erau în majoritate absolută din Rusia și din republicile unionale. O mare parte dintre ei au fost găzduiți de hotelul turistic „Victoria”, care și-a adăpostit primii oaspeți pe la mijlocul anilor ’70 ai sec. XX. Odată cu dezmembrarea URSS, hotelul „Victoria” și-a încetat activitatea.

În 1987, la conducerea Muzeului de Istorie și Etnografie vine Svetlana Șapovalov. Sub conducerea sa, colectivul Muzeului organizează la cetate mai multe manifestații culturale încadrate în mișcarea democratică pentru restructurare de la sfârșitul anilor ’80 și în mișcarea de independență de la începutul anilor ’90 ai sec. XX. Cetatea Soroca era în acele vremuri simbolul mișcării naționale pentru emancipare culturală, pentru limba română și pentru independență.

La 14 noiembrie 1988, la Soroca a fost organizat Grupul de susținere a Mișcării Democratice pentru Restructurare din Soroca. Din grupul de inițiativă au făcut parte Efim Zubcu, Mihail Rusnac, Ignat Berbeci, Vasile Mârzac, Mihai Herescu, Victor Jamba, Tudor Bogatu, Valeriu Mitrofan, Vasile Apreotesei, Andrei Baștovoi, Sergiu Gânga, Dina Bostan, Ion Bostan [12].

La 7 ianuarie 1989, în incinta Cetății Soroca are loc prima omagiere publică a lui Ștefan cel Mare. Ea a fost dedicată biruinței asupra turcilor în bătălia de la Vaslui (1475). Grupul de inițiativă, din care făcea parte și Svetlana Șapovalov, s-a ciocnit de împotrivirea Comitetului raional Soroca al PCM. S-a depus o muncă enormă pentru selectarea materialelor istorice și literare dedicate marelui voievod. Au fost culese materiale din lucrările lui Dm. Bolintineanu, Gh. Coșbuc, Vasile Alecsandri, Mihai Eminescu, Gh. Asachi. La pregătirea și prezentarea programului artistic și-au dat concursul artiștii locali.

Lucrătorii CR Soroca al PCM au făcut o mare zarvă. Au cerut organizatorilor să prezinte scenariul și materialele istorice utilizate. Au convocat chiar un consiliu artistic, au fost organizate diferite discuții cu organizatorii, cerându-li-se tot felul de explicații. S-a cerut excluderea din scenariu a cuvântului „român”. Efim Zubcu a fost invitat cu o oră înainte de începerea spectacolului la Comitetul raional al PCM și i s-a cerut să semneze fiecare pagină a scenariului.

La ora convenită, în ziua de 7 ianuarie 1989, Cetatea Soroca a devenit neîncăpătoare de atâta lume. Spectacolul a produs o impresie profundă. A fost și debutul ansamblului folcloric „Colinda”, condus de Tamara Boboc-Coșciug. Spectatorii au rămas frapați de curajul organizatorilor, doar pe parcursul a zeci de ani nimeni nu îndrăznise să spună lucrurilor pe nume – român, România, neam românesc, limbă română, grafie latină [13].

Peste numai o lună – la 19 februarie 1989, în fața Cetății Soroca are loc primul miting democratic, cu genericul „Democratizarea vieții – imperativ al timpului”. La început Consiliul executiv Soroca a respins cererea depusă pentru autorizarea mitingului, dar după mai multe adresări insistente a permis totuși petrecerea lui. Atunci, pentru prima dată, la Cetatea Soroca a fost citită *Declarația universală a drepturilor omului*, s-a pus în discuție situația lingvistică din republică, necesitatea decretării limbii moldovenești ca limbă de stat și revenirea la grafia latină [14].

În acea perioadă încordată, Cetatea Soroca devine un simbol al mișcării naționale, al demnității neamului românesc, simbol care deranja autoritățile sovieto-comuniste, precum adevărul ce izvora din inimile oamenilor. La 10 mai 1989, Efim Zubcu, liderul mișcării democratice pentru restructurare din Soroca, a avut o întâlnire cu autoritățile orășenești, la care a cerut autorizarea unui nou miting în fața Cetății Soroca, pe 16 mai. Autoritățile au autorizat mitingul cu condiția să aibă loc în incinta Palatului de

Cetatea Soroca în 2015.
Foto: Vadim Șterbate

Cultură, și în niciun caz la cetate. A fost interzisă și arborarea tricolorului, lucru care a fost ignorat de organizatori.

Cu toate acestea, Cetatea Soroca a continuat să fie locul preferat pentru petrecerea manifestațiilor culturale. Pe 15 iunie 1989, la cetate a fost organizată aniversarea a 100 de ani de la intrarea în nemurire a marelui poet Mihai Eminescu. La 15 iulie 1989, a fost omagiat Ștefan cel Mare, de la a cărui moarte se împliniseră 485 de ani. La manifestare au participat colective de artiști amatori din raionul Soroca, de la Chișinău a venit artistul Vasile Iovu, expediția „Nistru-89" în frunte cu academicianul Ion Dediu, Alecu Reniță și multe alte personalități din oraș și raion. Pe parcursul manifestării s-au colectat fonduri pentru restaurarea Mănăstirii Căpriana. S-a adoptat unanim un demers către Consiliul executiv Soroca de a redenumi strada principală din oraș, Krasnoarmeiskaia, în strada Ștefan cel Mare.

Conform afirmațiilor lui G. Cebotarenco și ale arhitectului V. Voițehovschi, cetatea din piatră a fost construită de voievodul Petru Rareș la 1543–1546. Luând ca un adevăr absolut această afirmație, la 1993, la Soroca au fost sărbătoriți 450 de ani de la construcția cetății. Un rol important în pregătirea acestui eveniment l-au avut Svetlana Șapovalov, director al Muzeului de Istorie și Etnografie Soroca, și Simeon Celac, viceprimar de Soroca.

Cetatea și astăzi este punctul cel mai atractiv al Sorocii, aici au loc mai multe festivaluri și acțiuni culturale, ce adună un numeros public: Festivalul de Muzică Pascală, Festivalul-Concurs Televizat al Interpreților de Folclor „Trandafir de pe Cetate", Festivalul Mărului (2011, 2012) Zilele Europene ale Patrimoniului (2014). În prezent (2012–2014), Cetatea Soroca trece printr-un proces de restaurare parțială, amenajare a terenurilor aferente și reparație a căilor de acces în cadrul unui proiect transfrontalier „Bijuterii medievale: cetățile Hotin, Soroca, Suceava".

La o margine de țară, la o margine a romanității, Cetatea Soroca ascunde între ziduri amintiri ale vremurilor de vitejie. Găsim în ele inspirație și sprijin pentru bătăliile noastre de azi pentru dăinuirea neamului și a civilizației românești.

Note:

1. Însemnările din călătoria pe care M. Sadoveanu a făcut-o în Moldova dintre Prut şi Nistru imediat după Marea Unire au apărut în 1921, la Chișinău, cu titlul *Orhei şi Soroca. Note de drum.* M. Sadoveanu, *Drumuri basarabene. Orhei și Soroca,* Iași, Ed. Timpul, 2001, 92.
2. *Ibidem*, p. 19.
3. *Ibidem*, p. 20.
4. N. Iorga, *Neamul românesc în Basarabia*, București, 1905, p. 86.
5. *Ibidem*, p. 64.
6. *Ibidem*, p. 66.
7. *Ibidem*, p. 70.
8. *Ibidem*, p. 70, 75-76.
9. D. Iov, *Priveliști basarabene*, Editura Națională Gh. Mecu, 1941, p. 10.
10. *Ibidem*, p. 26.
11. N. Bulat, *Județul Soroca: file de istorie*, Chișinău, ARC, 2000, p. 263-264.
12. Efim Zubcu, *20 de ani de speranțe, bucurii și dezamăgiri*…, Soroca, Almanah, 2011, p. 8.
13. *Ibidem*, p. 8.
14. *Ibidem*, p. 9.

CONSIDERAȚII PE MARGINEA UNUI DOCUMENT ÎNDOIELNIC, EMIS DIN NUMELE LUI ȘTEFAN CEL MARE, REFERITOR LA MOȘIILE CUREȘNIȚA ȘI CIUCIUMENI

Dr. Sergiu BACALOV
Institutul de Istorie al AȘM
Larisa SVETLICINÂI
Institutul de Istorie al AȘM

Considerations about the questionable document, issued on behalf of Stefan the Great, concerning villages Kureshnitsa and Chuchumeny

Summary

The article investigates the diploma issued August 23, 1469, during the reign of Stephen the Great. By means of this document, the above named Prince gave his faithful boyars, sir Revenko and sir Chuchum, two villages, Kureshnitsa and Chuchumeni, in Soroca district. The authors found that, in terms of archeographic, this document is questionable, perhaps even false. But its historical and genealogical information is confirmed by the others medieval Moldavian and Bessarabian XIXth *century documents.*

În Republica Moldova sunt cunoscute o serie de acte false emise din numele lui Ştefan cel Mare, în mare parte concentrate în *Arhiva Naţională a Republicii Moldova* [1]. Alte câteva documente de acest gen se păstrează în colecţii particulare [2]. Un exemplu în acest sens îl constituie hrisovul referitor la moşiile Cureşniţa şi Ciuciumeni, ţinutul Soroca, cu veletul din 23 august 1469 [3].

Documentul este scris pe un pergament prelucrat mediocru, îngălbenit, cu cerneală decolorată (*fig. 4*). Scrisul, parţial, parcă ar corespunde epocii lui Ştefan cel Mare, ceea ce dă dovadă că pisarul a fost maestru competent în falsificarea actelor vechi. Dar şi acesta ne trezeşte uneori îndoieli. Forma literelor fiind schimonosită, probabil pentru a transmite textului o anumită vetustate: litera „о” seamănă cu un triunghi asimetric, iar „w” (o dublu) e interpretat exagerat de mare; literele „г”, „т” trebuiau mai întâi „ghicite” apoi descifrate. Aproape că lipsesc literele aruncate de asupra rândului, ceea ce era absolut caracteristic pentru secolul al XV-lea.

Analizând conţinutul textului, depistăm o serie de „capcane” în care s-a prins falsificatorul: **Божъю** în loc de **Божію**, **гомнȣ**, **гвѣра**, în loc de **домнȣ** (care e un cuvânt românesc, şi în general nu se utiliza în acea vreme), **вѣра**, **мѣ** – **мы**; **юсѣ(м)** – **ис сѣ(м)**; **юслишȣ(т)** – **ȣюслишȣ(т)** ş.a. O mare parte din foneme sunt schimonosite. Aceasta se făcea nu în mod special, ci din incompetenţa scribului, care scria literele aşa

cum le auzea. Lexicul textului, de asemenea, diferă de cel autentic. Se utilizează mai multe cuvinte româneşti în textul slav, necaracteristice epocii ştefaniene: ţinut, deal, uric, soci, hotar etc. Cuvintele româneşti apar în documentele slave cu mult mai târziu.

Falsitatea actului este demonstrată şi de mai multe abateri de la formularele clasice ale vremii, ce le inseră documentul. În perioada vizată, dar şi ceva mai târziu, hotarul satului, sau al moşiei, nu se determina cu răsăritul sau apusul soarelui, miazăzi sau miazănoapte (**...ѡт полѹднѣ на дѣл..., ...на восход солнца летнага..., ...ѡт тамо на полѹдне...**) ş.a., precum se întâlneşte în acest document referitor la satul Cureşniţa. Este o trăsătură caracteristică pentru toate documentele false [4].

Boierii Sfatului Domnesc enumeraţi în acest act sunt aproape identici cu acei din documentele autentice, ceea ce demonstrează că pisarul a avut în faţă un document original din vremea lui Ştefan cel Mare, din care s-a inspirat.

Din punct de vedere al conţinutului, textul documentului are două părţi distincte: a) cea referitoare la dania a două moşii în pustie, Cureşniţa şi Ciuciumeni, ţinutul Soroca, unor boieri credincioşi domnului. Finalul documentului, cu indicarea membrilor Sfatului domnesc, de asemenea, pare să ţină de compartimentul respectiv. Aceste două fragmente, ca tip şi conţinut, sunt foarte apropiate de actele de danie sau întăritură autentice din epoca lui Ştefan cel Mare; b) cea în care se indică detaliat hotarele moşiilor Cureşniţa şi Ciuciumeni, cu menţionarea tuturor moşiilor megieşe. După toponimie, structura şi forma textului, compartimentul dat este apropiat de textul hotarnicelor din secolele XVII–XVIII.

Se creează impresia că respectivul hrisov fals a fost realizat prin unirea unor texte preluate din documente întocmite în perioade diferite: a) primul – un act de danie din epoca lui Ştefan cel Mare – pare să fi fost autentic; b) una sau două hotarnice (sau documente ce exprimau punctul de vedere al răzăşilor de Cureşniţa şi Ciuciumeni, în contextul litigiilor cu megieşii pentru hotarele moşiilor lor), din secolele XVII–XVIII, din care s-au extras doar fragmentele referitoare la hotarele moşiilor Cureşniţa şi Ciuciumeni. Procedeul utilizat de plastograf scoate în evidenţă scopul urmărit de comanditarii falsului: demonstrarea vechimii hotarelor moşiilor pe anumite segmente. Altfel, ar fi fost îndeajuns ca, la judecată, să fie prezentate toate aceste acte, pentru a avea câştig de cauză. Majoritatea informaţiilor de ordin toponimic şi cadastral din compartimentul respectiv sunt menţionate şi în alte documente, începând cu finele secolului al XVI-lea – începutul secolului al XVII-lea [5], multe dintre ele reflectând tradiţia istorică şi anumite realităţi cadastrale din secolul al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea.

Subliniem faptul că cercetarea informaţiilor din textul documentului este îngreuiată de faptul că pergamentul este deteriorat în multe locuri şi nu permite descifrarea unor cuvinte. În continuare, vom examina hotarele, curgerea stăpânirii moşiilor Cureşniţa şi Ciuciumeni, şi aspecte istorico-genealogice referitoare la deţinătorii acestora (boierii Revenco şi Ciucium), pentru a stabili în ce măsură ele sunt în concordanţă cu informaţiile de acelaşi gen ale hrisovului fals din 23 august 1469.

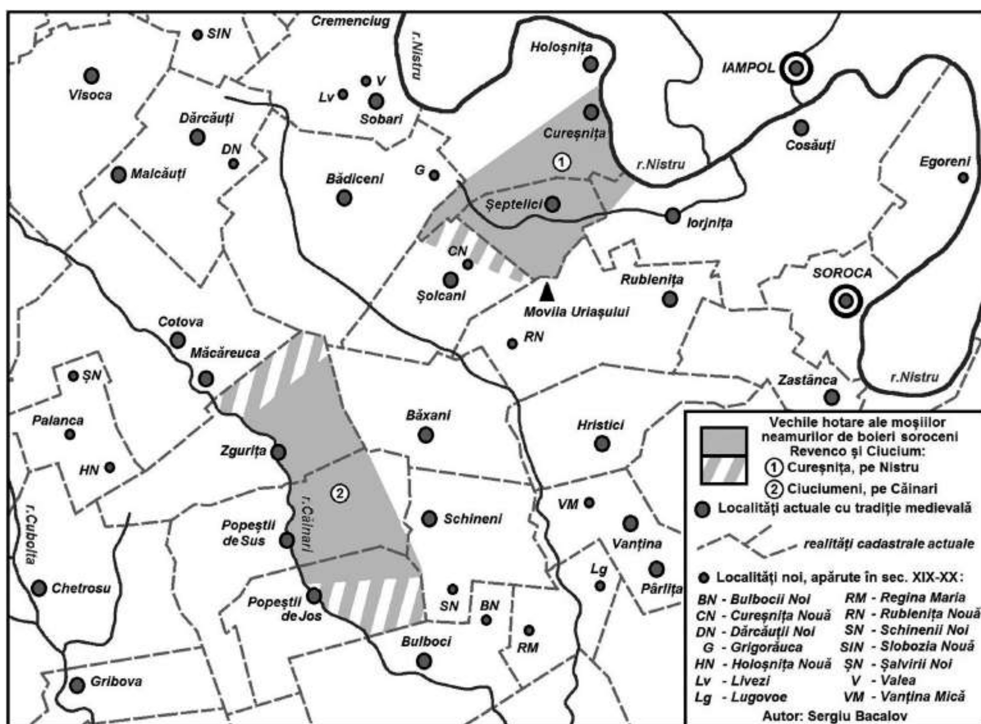

Fig. 1. Amplasarea moşiilor Cureşniţa şi Ciuciumeni, ţinutul Soroca

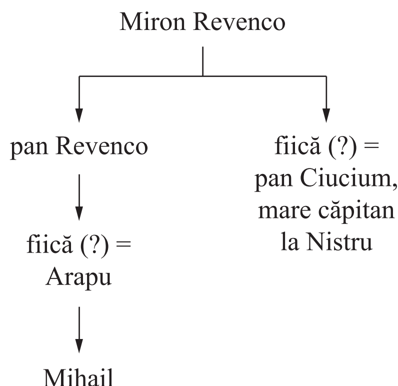
* * *

Reconstituirea spiţei genealogice a personajelor atestate de hrisovul fals este următoarea: Miron Revenco [6], contemporan, posibil, cu Alexandru cel Bun, a avut doi copii: un fiu, pan Revenco, al cărui prenume nu ne este cunoscut, şi, probabil, o fiică căsătorită cu pan Ciucium, „mare căpitan de la malul Nistrului". Se pare că pan Revenco a avut o fiică, căsătorită cu un Arapu, iar ei având un fiu, pe Mihail (*spiţa 1*).

Numele boierilor slujitori pan Revenco şi pan Ciucium nu se regăsesc în alte acte publicate din vremea lui Ştefan cel Mare. Situaţie deloc stranie, având în vedere numărul relativ mic de surse interne, în special referitoare la spaţiul pruto-nistrean din secolul al XV-lea. Ele, însă, apar în veacurile următoare ca nume de familie ale unor neamuri de boieri, mazâli şi dvoreni, cu statut de răzăşi în moşiile Cureşniţa şi Ciuciumeni. Prezintă interes faptul că unii dvoreni Revenculeşti, din ramura de la Cureşniţa, se considerau descendenţi din Alexandru Ciucium-Revenco [7]. Astfel, atestăm utilizarea numelui de neam dublu.

Reprezentanţii neamurilor Revenco şi Ciucium stăpâneau răzăşie în moşiile Cureşniţa şi Ciuciumeni, ţinutul Soroca. Din raportul arbitrului comunal al sectorului II, ţinutul Soroca, din februarie 1872, cu privire la moşiile răzăşeşti, aflăm că moşia Cureşniţa se împărţea în patru bătrâni: 1) ***Petrina***, cu 20 răzăşi, cu suprafaţa de 247 ½ desetine (1200 sajeni); 2) ***Albotă***, cu 80 răzăşi, cu suprafaţa de 247 ½ desetine (1200 sajeni); 3) ***Revenco***, cu 15 răzăşi, cu suprafaţa de 247 ½ desetine (1200 sajeni); 4) ***Manolache***, cu 25 răzăşi, cu suprafaţa de 247 ½ desetine (1200 sajeni) [8].

Spiţa 1

Cel mai timpuriu document ce atestă reprezentanţi ai neamurilor ***Petrina*** şi ***Ciucium*** în postura de răzăşi-stăpâni ai moşiei Cureşniţa datează cu începutul secolului al XVIII-lea. Astfel, la 20 iulie 1712 domnul Nicolae vodă Mavrocordat a dat carte „preotului Feodor Petrina şi lui Vasile, şi lui Alexandru Ciuciumaş, ca să fie volnici" de a percepe zeciuiala de pe părţile lor de moşie („a-şi lua de-a zeaci de pre a lui dreaptă ocini şi moşie din numitul sat, din Curincinţi, din pâine, din grădini, din prisăci de stupi, după obiciai, şi din tot locu şi vinitul") [9].

Pentru moşia Ciuciumeni, atestăm reprezentanţii neamurilor ***Petrina*** şi ***Revenco*** în mediul răzăşilor la 15 decembrie 1765. „Ioniţă Petrone, răzăş ot Ciuciumeni, (şi) Ursul Râvencul, răzeş ot Ciuciumeni" sunt atestaţi în calitate de martori în hotarnica moşiilor de pe Cubolta (Chetrosu) şi de pe Căinari (Alboteni, Grozinţi, Speia şi Horceni) ale lui Gavril Veleşco. Raportul lui Mihălache jitnicerul privind mersul hotărnicirii arată că au fost chemaţi moşinaşii megieşi ca să participe la cercetarea hotarelor acelor sate („răzeşii cari s-au aflat şi pe alţi împregiuraşi cari sânt aceştia: Ioniţă Petrona ot Ciuciumeni răzăş, i Ursul Rovenco ot tam răzăş" şi alţii din Vanţina, Spineni, Zgura, Şurile şi Bădiceni) [10].

Neamurile Ciucium şi Revenco sunt atestate de mai multe surse din secolele XVI–XIX în mediul boierilor şi mazâlilor moldoveni, în cel al dvorenimii (nobilimii) podoliene, hersoniene şi basarabene.

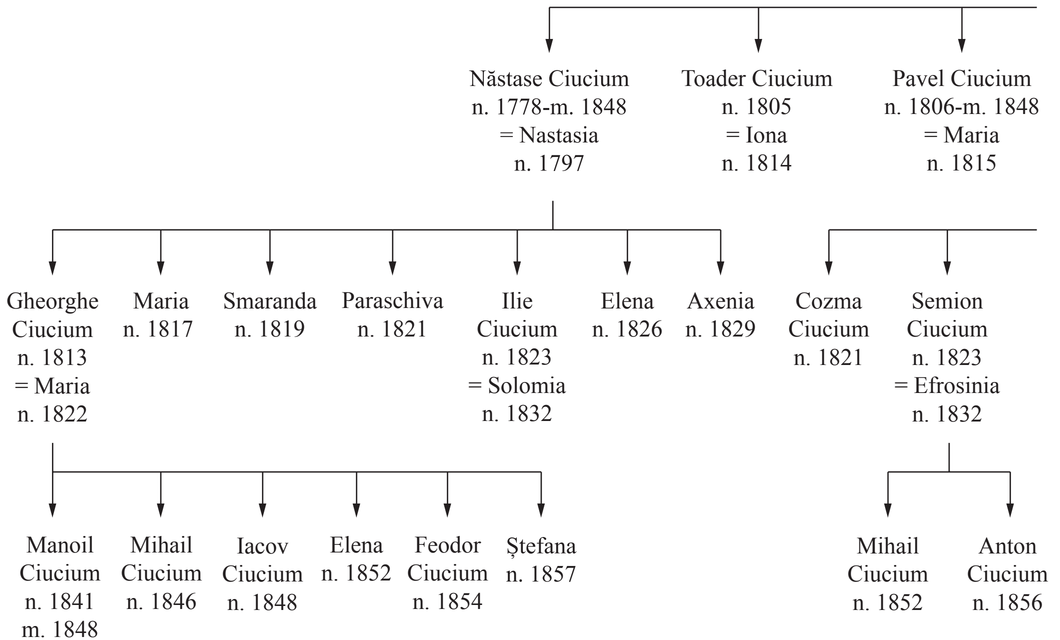
Neamul Ciucium

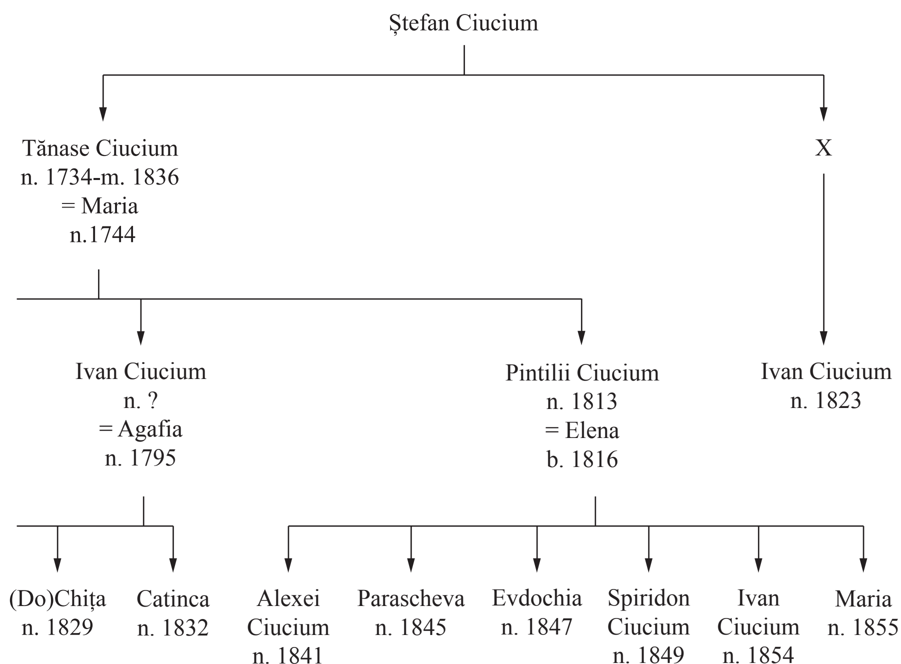
La 21 septembrie 1528, Petru vodă Rareş a făcut danie boierului Marco Ciuciuman, mare armaş („boiariu Marco Ciuciuman vel armaş"), pentru slujbă îndelungată şi pentru multiple servicii în folosul domnilor („şi cu credinţă altor domni, ci au fost mai înainti di noi") şi ţării, un loc de moşie cu trei selişti (Cotoviţa, Dănjenii, Zăpădenii) pe Căinar, în ţinutul Soroca („la ţânutul Sorocii pe pârâul Cainariului loc, cât i-ar fi lui di toată îndestulare, cu trii sileşte anume: Cotoviţa, Dănjenii şi Zăpădenii, cu vaduri de moară) [11].

În anul 1528, moşia dăruită de domn lui Marco Ciuciuman se mărginea: la vest cu râul Căinar; la est – moşia Băxani; la nord – moşia Măcăreuca; la sud – moşia Bulboci [12]. Hotarele moşiei lui Marco Ciuciuman se suprapun în mare parte cu cele ale moşiei Ciuciumeni (numită şi Zgura) din secolul al XVIII-lea (Măcăreuca la nord;

Spiţa 2

O spiță genealogică
a neamului de mazâli Ciucium,
săteni și răzăși de Cureșnița, ținutul Soroca

spiță întocmită pe baza:
ANRM. F. 134, inv. 2, d. 117, f. 160-165
ANRM. F. 134, inv. 2, d. 271, f. 480v-482, 488-489
ANRM. F. 134, inv. 2, d. 426, f. 352-364

Autor: S. Bacalov

la vest râul Căinari o despărţea de Nicoreni (Zguriţa [13]); la nord-est colţ în colţ cu Bădicenii; la est – Băxani şi Schineni; la sud cu blocul de moşii ale mănăstirii Sf. Spiridon: Dănceni, Bulboacele, Trifăneşti, Popeşti; la sud-est colţ în colţ cu Schinenii) [14] *Vezi fig. 1*. Ele corespund în mare parte şi cu cele ale moşiei Ciuciumeni, indicate în hrisovul fals din 1469 (moşii megieşe erau: Cotoviţa, Ţenţini, Bădiceni, Băxani, Schineni, Albotnea). Astfel suntem îndreptăţiţi să admitem că boierul Marco Ciuciuman, care deţinea dregătoria de mare armaş în vremea lui Petru vodă Rareş, este unul dintre strămoşii răzăşilor de Ciuciumeni, inclusiv al neamurilor Ciucium şi Revenco. Iar pan Ciucium, din hrisovul fals, ar putea să fie identic cu Marco Ciuciuman, sau doar un înaintaş (tată? – *n.n.*) al acestuia.

Din textul documentului din 1528 reiese că anume Petru vodă Rareş a fost cel care a dăruit locul de moşie cu trei selişti de pe Căinar unui reprezentant al neamului Ciucium: „l-am miluit pre dânsul cu diosăbită milă a noastră şi i-am dat". În cazul în care ar fi fost vorba de o întărire a unei stăpâniri mai vechi, în mod normal trebuia să figureze în document sintagma „dăm şi întărim". Însă, în unele cărţi de danie domnească, când este menţionată slujba boierilor în trecut şi sub alţi domni, se subînţelege faptul că donatorul, de facto, întăreşte sau reîntăreşte o stăpânire relativ nouă, deţinută încă în prima generaţie. În actele de acest tip, de regulă, se utilizează sintagma „miluim, dăm şi întărim", iar în cele ce nu atestă slujba boierului sau slujitorului la domnii precedenţi – doar „miluim şi dăm". În pofida lipsei cuvântului „întărim" din cartea de danie, menţionarea slujbei „drepte şi credincioase" a lui Marco Ciuciuman faţă de domnii înaintaşi ai lui Petru vodă Rareş este un temei serios de a presupune că dreptul lui de stăpânire asupra moşiei de pe Căinari, numită ulterior Ciuciumeni, este anterior anului 1528. Să nu uităm că documentul respectiv a fost păstrat într-o copie, din prima jumătate a secolului al XIX-lea, extrasă de pe o copie moldovenească a originalului slavon, realizată de traducătorul Gheorghe Evloghie la 11 decembrie 1789, situaţie favorabilă unor scăpări de cuvinte şi anumite îndoieli faţă de diplomatica textului [15].

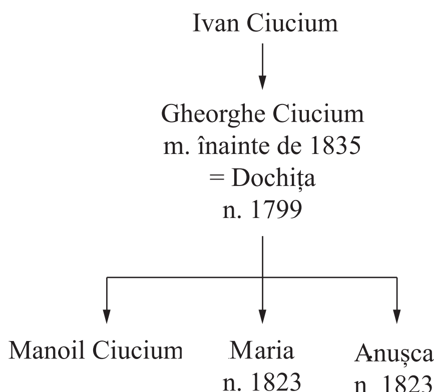
Un act din 5 iunie 1680 arată moşia Ciuciumeni alături de alte moşii de pe Căinar (Buciumeni, Bulboceni, Stepeni, Nicoreni, Petreşti, Scăeni, Bezeni, Lozeni, Zanaţeni şi Popeni) în stăpânirea şătrarului Vasile Mârzac, cu precizarea că „dresele", adică documentele de stăpânire, s-au pierdut „în timpurile când cazacii zaporojeni au prădat cetatea Sorocii" (pierderea dreselor era o cauză frecventă a apariţiei actelor false – *n.n.*) [16]. Deocamdată nu este clară originea dreptului de stăpânire al şătrarului Vasile Mârzac asupra moşiei Ciuciumeni: moştenire, cumpărare sau de zestre, prin căsătoria lui (sau a unui strămoş de-al său) cu o reprezentantă a răzăşilor de Ciuciumeni. De asemenea, nu ne este clar dacă stăpânea întreaga moşie, sau doar anumite părţi. Faptul că în decursul secolului al XIX-lea sunt atestaţi răzăşii de Ciuciumeni, reprezentanţi ai neamurilor Petrina şi Revenco, ar confirma ideea că şătrarul Mârzac avea acolo doar anumite părţi de moşie.

În secolul al XIX-lea Ciuciumeştii de la Cureşniţa deţineau titlul de mazâli, fiind reprezentaţi de copiii lui Tănase, fiul lui Ştefan Ciucium: Năstase, Toader, Pavel, Ivan, Pintilii, plus un nepot de frate, Ivan Ciucium, precum şi urmaşii acestora (*spiţa 2*).

În anul 1840, mazâlii Ciucium au fost excluşi din categoria *odnodvorţilor* şi trecuţi în cea a sătenilor fără titlu. De asemenea, la Cureşniţa este atestată şi o familie de ruptaşi Ciucium, descendenţii lui Gheorghe Ivanovici Ciucium [17] (*spiţa 3*).

Reprezentanţii neamului Ciucium locuiesc şi în zilele noastre în diferite localităţi ale raionului Soroca [18].

Spiţa 3

Neamul Revenco

Documentele din secolele XVIII–XIX atestă reprezentanţi ai neamului Revenco având statut social privilegiat, atât în Moldova, cât şi în perioada activităţii lor în Polonia şi Rusia: mazâli, şleahtici moldoveni, dvoreni moldoveni, dvoreni podolieni, dvoreni hersonieni şi dvoreni basarabeni. Statutul de mazâli indică asupra faptului că unii dintre înaintaşii acestui neam au fost boieri, adică au deţinut anumite dregătorii în aparatul politico-administrativ al Ţării Moldovei [19].

Unii Revenculeşti de la Cureşniţa şi Ciuciumeni, ca şi mulţi alţi reprezentanţi ai vechilor neamuri boiereşti moldoveneşti, în secolul al XVIII-lea, în contextul deselor războaie ruso-turce, au emigrat în stânga Nistrului, pe teritoriul Poloniei şi Rusiei. Astfel, în această perioadă, în stânga Nistrului s-au constituit două ramuri ale neamului Revenco: a) ramura „podoliană”, şi b) ramura „hersoniană”, înscrise în partea a IV-a a cărţilor genealogice ale dvorenimii guberniilor Podolia (în 1803) şi Herson (în 1817). După 1812, unii dintre ei (alături de mulţi alţi nobili moldoveni din stânga Nistrului), au revenit în vechea patrie, în spaţiul pruto-nistrean, formând, împreună cu rudele lor rămase în Ţara Moldovei, viţa de bază a neamului Revenco; c) ramura „basarabeană”.

Revenculeştii „podolieni” reveniţi în Basarabia, în persoana lui Ivan Revenco şi a nepoţilor săi de frate, Grigore, Vasile, Ivan şi Gavril, fiii lui Pantelimon Revenco, s-au stabilit la Ciuciumeni, deşi strămoşii lor au stăpânit şi parte din Cureşniţa. Nu ştim care a fost soarta lui Ignat şi Mihail Revenco, fraţi drepţi ai lui Ivan şi Pantelimon; probabil au rămas să locuiască în Podolia. Ignat, Mihail, Ivan şi Pantelimon au fost fiii lui Anton Revenco şi nepoţii lui Andrei Revenco. Se pare că Andrei Revenco a trăit la sfârşitul secolului al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea. Datorită efortului depus de Ignat şi Mihail Revenco, la 26 iulie 1803 a fost confirmată nobleţea ramurii „podoliene” a neamului Revenco, ea fiind înscrisă în mediul dvorenimii

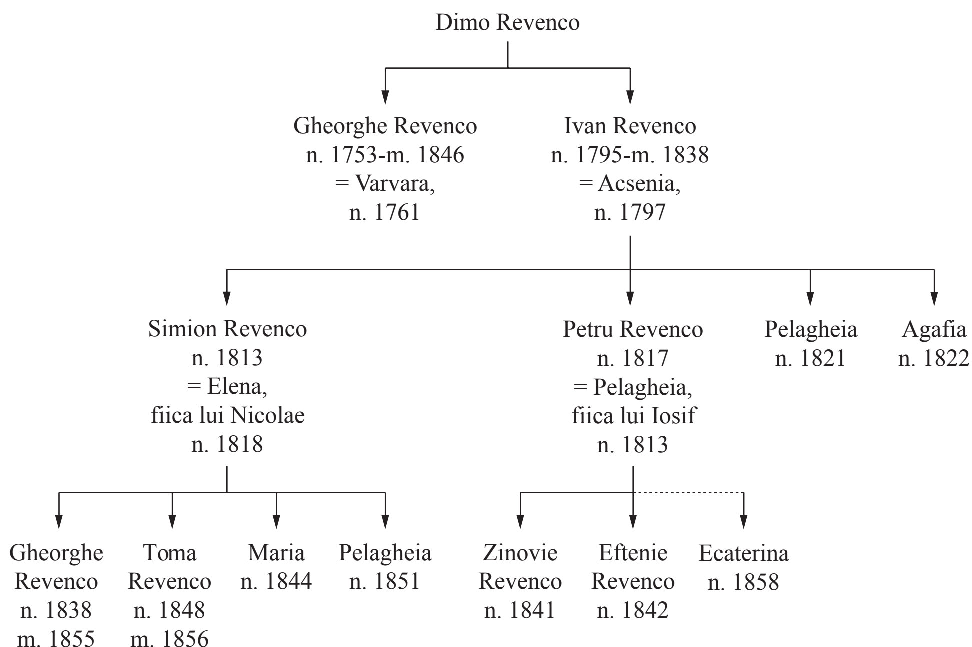
guberniei Podolia. Pe această bază, în februarie 1826, Ivan Revenco şi fiii lui Pantelimon Revenco au pretins confirmarea nobleţei lor în Basarabia. Iar la 16 iunie 1828, Adunarea Deputaţilor Nobilimii Basarabiei a permis nobililor podolieni Revenco să se folosească de privilegiile specifice stării lor sociale şi în spaţiul pruto-nistrean, fără a-i înscrie în rândul nobilimii basarabene [20].

Revenculeştii „hersonieni” sunt atestaţi activând, în secolul al XVIII-lea, în detaşamentele de husari din Noua Serbie şi în Oştirea Căzăcească de la Marea Neagră (Cernomorskaia), cum este cazul „caporalului Dimo Revenco şi Andronic Revenco”. În anul 1817, fraţii Gheorghe şi Ivan, fiii lui Dimo Revenco, au părăsit gubernia Herson şi s-au aşezat în satul Cureşniţa. Nu ştim care a fost soarta descendenţilor unchiului lor, Andronic Revenco. Posibil să fi rămas în gubernia Herson. În Basarabia, Revenculeştii „hersonieni” au revendicat, la 10 ianuarie 1824, înscrierea lor în rândul dvorenimii locale. Cererea a fost examinată de către Adunarea Deputaţilor Nobilimii Basarabiei la 30 septembrie 1844. Dintr-o notă informativă a Cârmuirii Regiunii Basarabiei din 14 decembrie 1846 aflăm că Revenculeştii „hersonieni” au prezentat o „decizie a autorităţilor regiunii Ekaterinoslav” în care se arată că „şleahticii moldoveni Dimo şi Andronache” au fost confirmaţi ca dvoreni şi înscrişi în partea a IV-a a cărţii genealogice a dvorenimii. Un membru al ramurii hersoniene, anume Andrei Revenco, zis Lalea sau Laiu, independent de verii săi, s-a stabilit cu traiul în ţinutul Akkerman, în oraşul Tatarbunar. În 1824, Andrei Revenco avea trei fii: Vasile, Petru şi Vasilache [21].

Revenculeştii „basarabeni” grupează atât reprezentanţi ai neamului Revenco, rămaşi în Moldova în secolul al XVIII-lea, cât şi pe acei reveniţi în secolul al XIX-lea din guberniile Podolia şi Herson. La Ciuciumeni s-au stabilit Revenculeştii din Podolia, iar la Cureşniţa acei din Herson. Recensămintele fiscale din anii 1835, 1850, 1858 atestă la Cureşniţa trei grupuri de răzăşi din neamul Revenco: a) ***Şleahtici*** şi ***Dvoreni*** erau cei doi fii ai lui Dimo Revenco, Gheorghe şi Ivan. Dintre ei la Cureşniţa locuiau doar descendenţii lui Ivan Revenco: fiii Simion şi Petru, fiicele Pelagheia şi Agafia, precum şi copiii lor. Simion Revenco a avut doi băieţi, Gheorghe şi Toma, şi două fete, Maria şi Pelagheia; iar Petru Revenco – doi copii, Zinovie şi Eftenie, plus o fată, Ecaterina, luată de suflet (*spiţa 4*). Dvorenii hersonieni Revenco din Cureşniţa, nereuşind să-şi confirme nobleţea în Basarabia, au fost trecuţi în rândul şleahticilor şi mazâlilor. Mazâlii, împreună cu ruptaşii, alcătuiau în Basarabia categoria *odnodvorţilor*. În anul 1840, şleahticii Revenco din Cureşniţa au fost excluşi din rândul odnodvorţilor şi trecuţi în categoria sătenilor fără titlu; b) ***Ruptaşii*** Revenco, de asemenea, au fost excluşi din rândul odnodvorţilor în anul 1840. Ei erau reprezentaţi de Vasile, fiul lui Gheorghe Revenco, şi copiii săi: Dumitru şi Petru Revenco. Dumitru Revenco a avut două fete, Elisaveta şi Varvara, iar Petru Revenco – o singură fiică, Elisaveta (*spiţa 5*). Probabil, Gheorghe Revenco, tatăl ruptaşului Vasile Revenco, este identic cu Gheorghe Revenco, tatăl lui Toader şi Ivan Revenco, răzăşi de Cureşniţa, fără titlu (*spiţa 6*); şi c) ***Sătenii fără titlu*** din neamul Revenco formau la Cureşniţa câteva viţe, descinse din urmaşii lui Gheorghe (Egor), Lupu, Toader, Dumitru, Iosif, Eftodi şi Ivan Revenco (*spiţa 6*). Toţi aceşti Revenculeşti, judecând după vârstă copiilor lor, erau

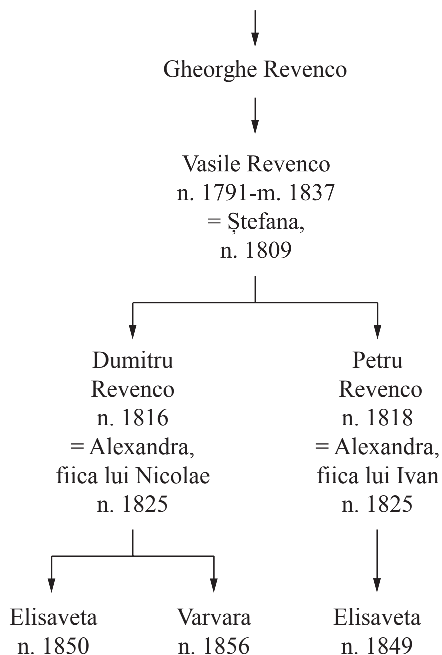
fraţi drepţi sau veri. Cu siguranţă că erau fraţi ştim doar despre Lupu şi Ivan, fiii lui Eftodi Revenco. Rămâne neclară relaţia de rudenie dintre Ivan, fiul lui Eftodi, cel născut în 1738, şi Ivan, fiul lui Eftodi, născut în 1757. Ei pot fi unchi şi nepot sau fraţi drepți, deoarece deseori într-o familie existau doi copii purtători ai unuia şi aceluiaşi nume de botez. De regulă, în aceste situaţii, fratele mai mic purta nume de formă diminutivă: Ioniţă (Ivaniţa), Ştefăniţă, Vasilache etc. În cazul nostru, ambii Revenculeşti poartă numele Ivan, de aceea admitem relaţia de tip unchi – nepot (de frate sau văr). Referitor la Gheorghe Revenco, semnalăm faptul că, în unele cazuri, el este numit Egor Revenco. Din 1840, în rândul sătenilor fără titlu din Cureşniţa au fost trecuţi membrii ramurilor de dvoreni, şleahtici şi ruptaşi ale neamului Revenco.

Spiţa 4

O spiță genealogică
a șleahticilor / dvorenilor / Revenco,
săteni și răzăși de Cureșnița, ținutul Soroca

spiță întocmită pe baza:
ANRM. F. 134, inv. 2, d. 803, f. 4 v-5
ANRM. F. 134, inv. 2, d. 271, f. 488v-489
ANRM. F. 134, inv. 2, d. 426, f. 355 verso-356

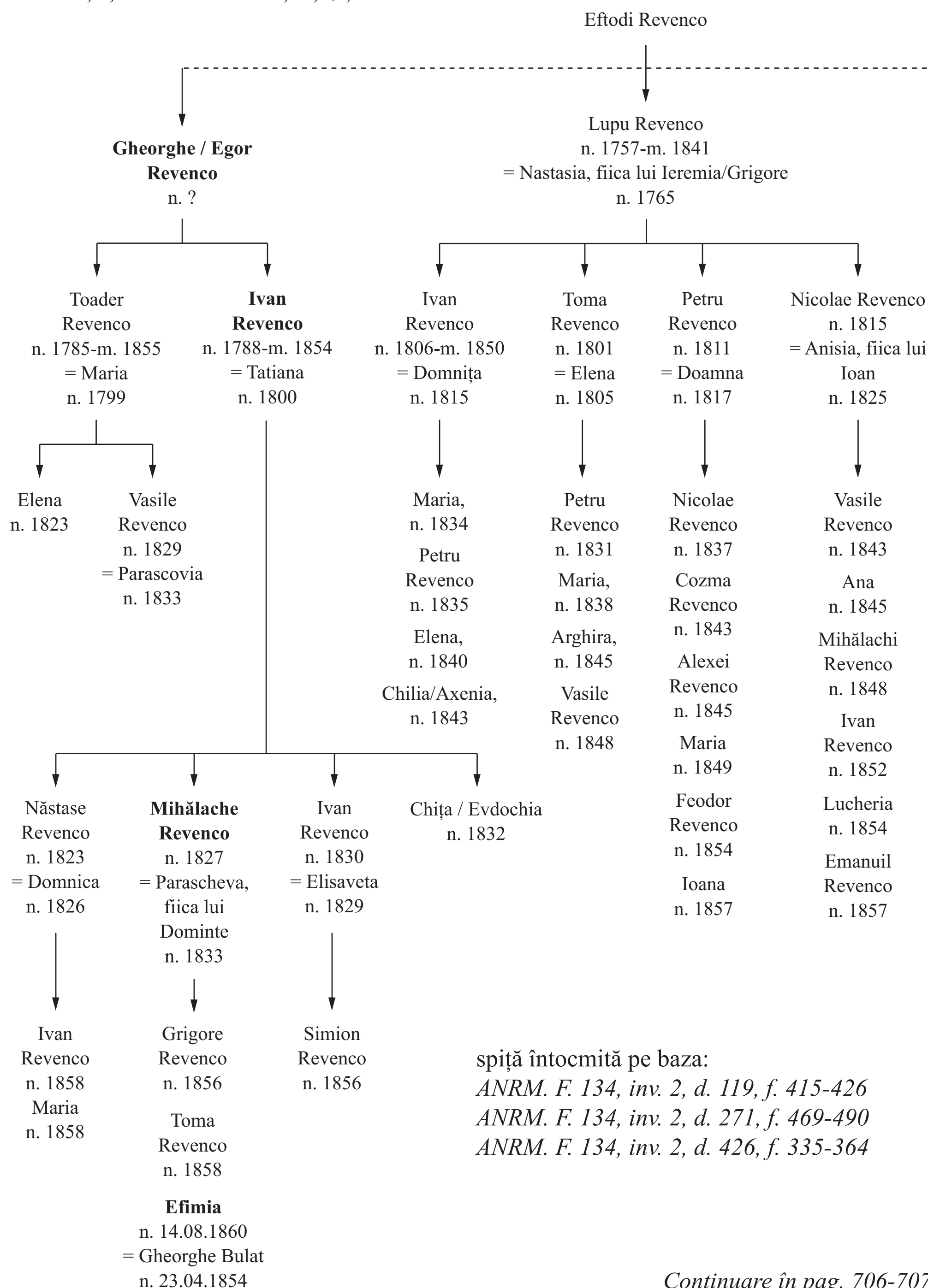
O spiță genealogică
a ruptașilor Revenco,
săteni și răzăși de Cureșnița, ținutul Soroca

spiță întocmită pe baza:
ANRM. F. 134, inv. 2, d. 803, f. 7 v-8
ANRM. F. 134, inv. 2, d. 271, f. 480v-481
ANRM. F. 134, inv. 2, d. 426, f. 351 verso-352

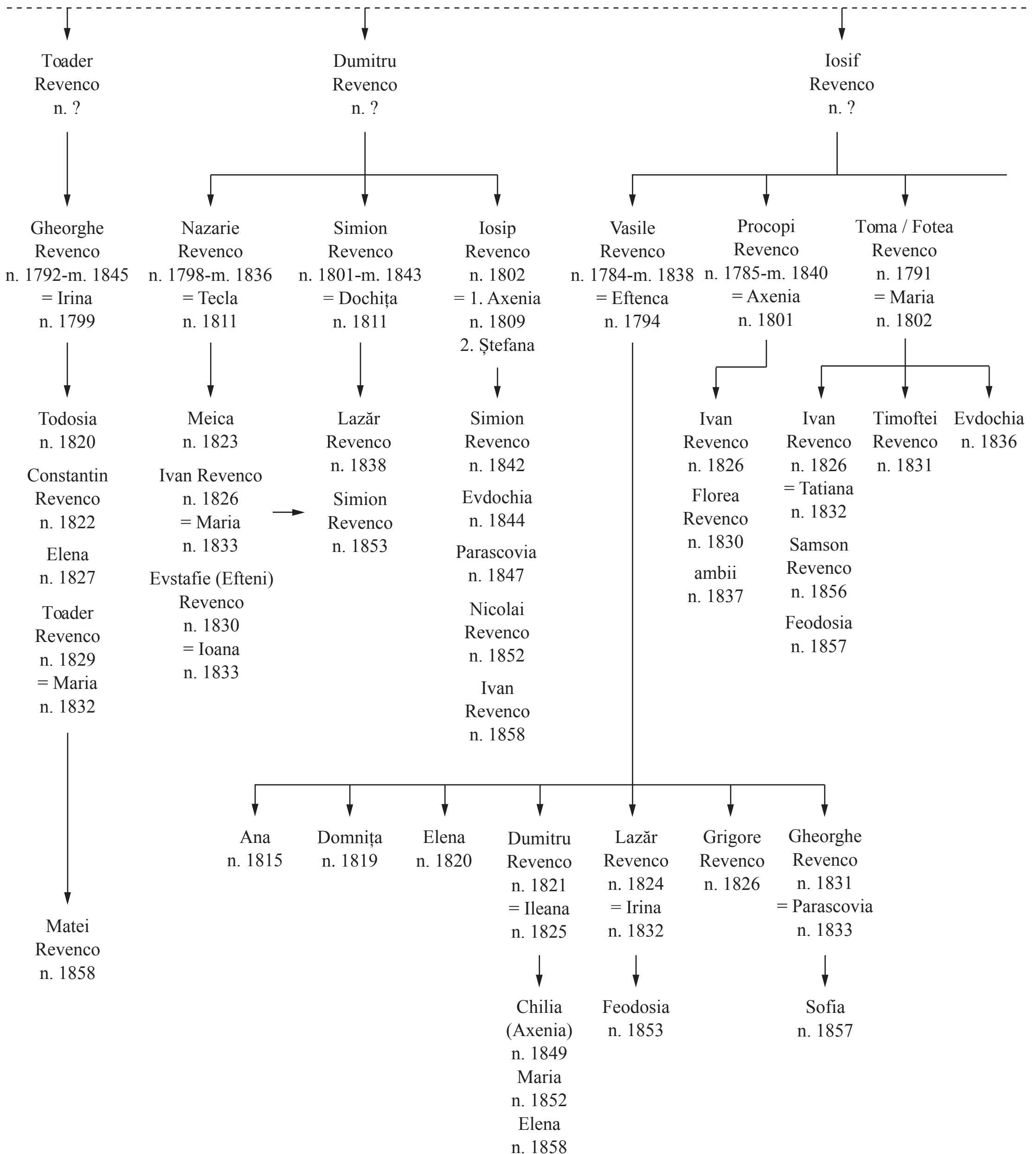
Autor: S. Bacalov

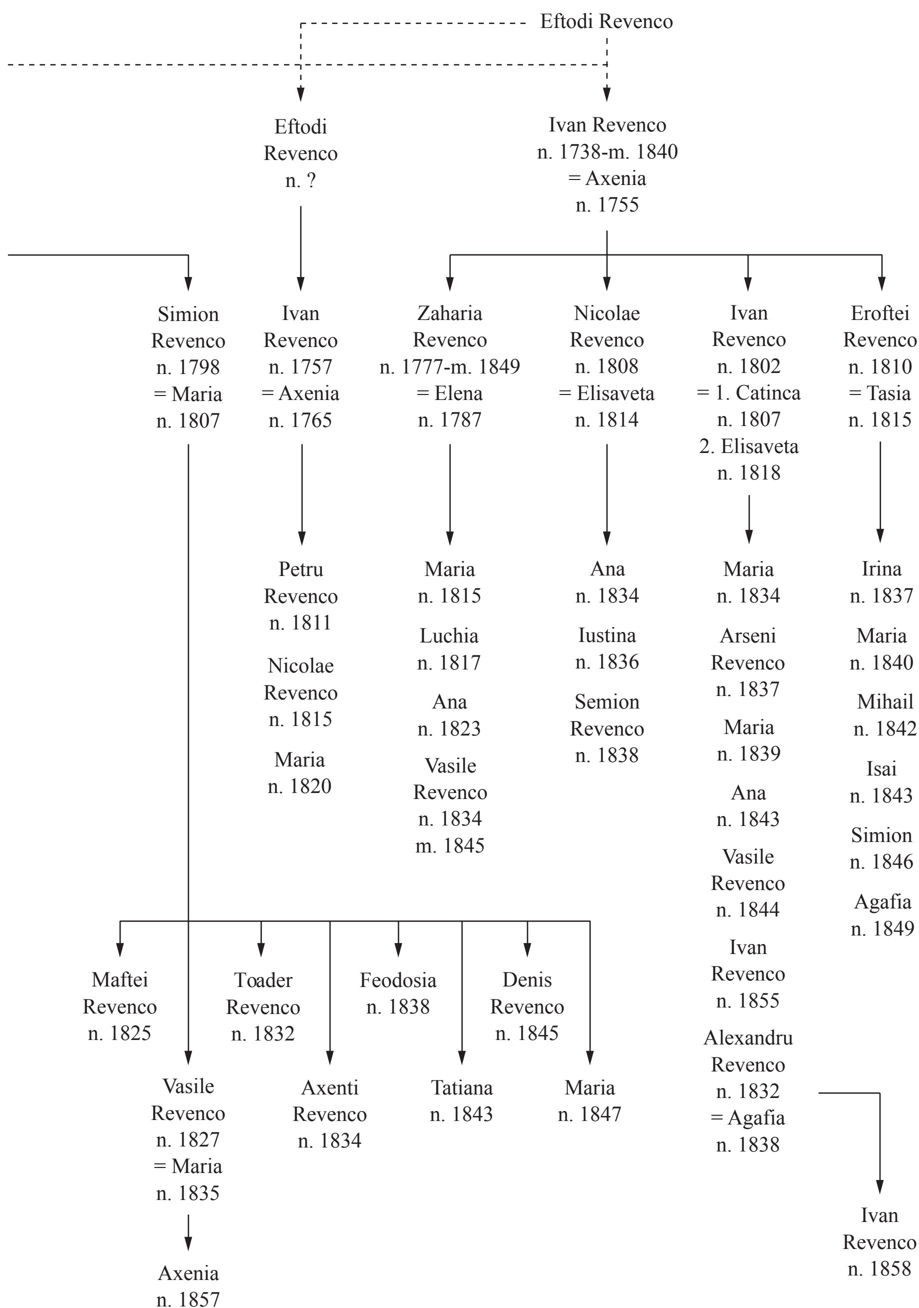
O spiță genealogică a reprezentanților neamului Revenco răzăși și săteni de Cureșnița, ținutul Soroca

Spița 6

Continuare din pag. 705

Autor: S. Bacalov

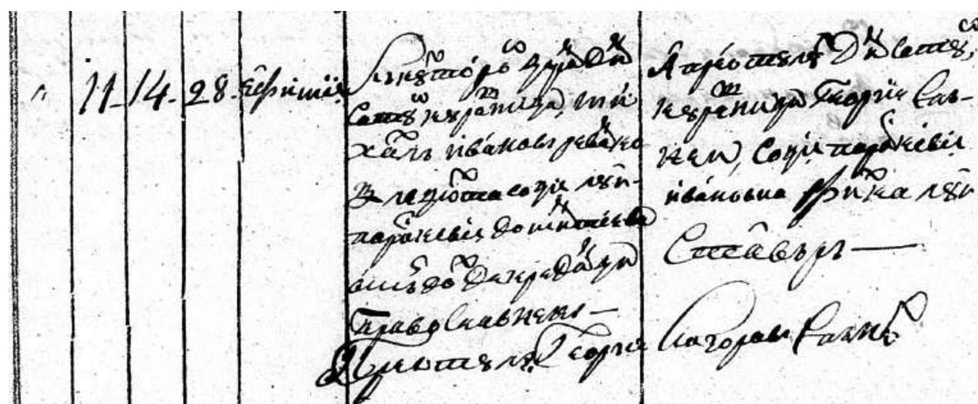

Fig. 2. Fragment din condica de naşteri a bisericii din satul Cureşniţa. La 14 august 1860 s-a născut Efimia, fiica lui Mihail Ivanov Revenco şi a Paraschevei Dominteva (*ANRM. F. 211, inv. 15, d. 1, f. 299 v*).

А КОНДИЧЕЙ ДЕ МЕТРИКЪ ПЕ АНȢЛ 1880

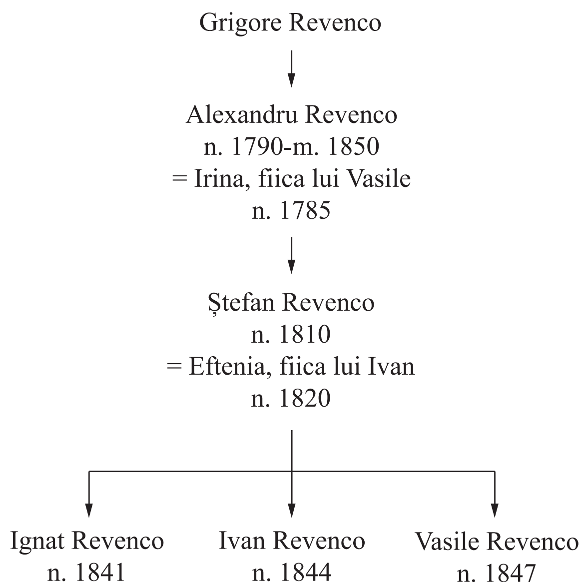
Нȣмерȣл кънънiилор.	Лȣна ши зiоа.	Трȣпȣта мирелȣй, нȣмеле лȣй ши а тътънесъȣ, порекла ши де че леџе есте ши кȣ каре кънънiе съ кънънъ	Анiй мирелȣй	Трȣпȣта миресiй, нȣмеле ейй ши а тътънесъȣ порекла ши де че леџе есте ши кȣ каре кънънiе съ кънънъ.	Анiй миресiй.
1	Генваря 9	[illegible]	26	[illegible]	20

Fig. 3. Fragment din condica de căsătorii a bisericii din satul Cureşniţa. La 1 ianuarie 1880 s-au căsătorit Gheorghe, fiul lui Feodosie Bulat, cu Tatiana (Tina, Eftinia, Efimia), fiica lui Mihail Revenco-Mândâcean (*ANRM. F. 211, inv. 6, d. 165, f. 229*).

Înainte de 1835, o parte din reprezentanţii neamului Revenco din Cureşniţa au locuit în satul Mândâc, ţinutul Soroca, de aceea li s-a zis Revenco-Mândâceanu sau doar Mândâceanu. Din această viţă de Revenculeşti făceau parte Gheorghe (Egor) Revenco şi descendenţii lui. Un nepot de-al său, Mihail (Mihălache) Ivanovici Revenco este atestat în unele documente cu numele Mihail Mândâceanu (Mandicean) (*fig. 2*).

O ultimă familie a neamului Revenco (*spiţa 7*) a continuat să locuiască la Mândâc (proprietatea moşierului Piotr Hristodurovici Petrino), în calitate de săteni fără titlu, până în 1854, după care s-a strămutat în satul Anfisovca [22], ţinutul Soroca, acum satul Sofia, raionul Drochia.

Spiţa 7

Reprezentanţii neamului Revenco, atât pe linie masculină, cât şi feminină, locuiesc până în zilele noastre în Cureşniţa, în diferite localităţi ale raionului Soroca, precum şi în alte părţi ale Republicii Moldova (or. Chişinău etc.) [23].

* * *

Actele vechi de proprietate ale răzăşilor de Cureşniţa şi Ciuciumeni au fost, probabil, pierdute, ceea ce a dus la crearea unor falsuri sau la restabilirea lor după memorie. Totuşi, anumite file din istoria moşiei Cureşniţa pot fi reconstituite graţie unor documente referitoare la moşia Şepteliceni / Şeptelici, deoarece, iniţial, după cât se pare, satele Cureşniţa şi Şeptelici s-au aflat într-un hotar.

Cunoaştem acest lucru dintr-un raport din 10 septembrie 1643/1646, prin care Ştefan, pârcălabul de Soroca, îl informa pe marele vornic Grigore Ureche cu privire la problema hotarelor moşiei Şepteliceni, ţinutul Soroca [24]. Deoarece în timpul cercetării litigiului cu răzăşii moşiei Cureşniţa s-au constatat o serie de chestiuni neclare, pârcălabul a decis să aştepte venirea domnului Vasile vodă Lupul la Soroca pentru rezolvarea lor.

„Oamenii buni şi bătrâni" [25] din târgul Soroca şi din mai multe sate ale aceluiaşi ţinut, în timpul investigaţiilor pe teren, au relatat tradiţia istorică privind legăturile dintre moşiile Cureşniţa şi Şepteliceni. Explicaţii suplimentare ne oferă un set de acte, de la sfârşitul secolului al XVI-lea, cu tangenţă la moşia Şepteliceni.

Astfel, la mijlocul secolului al XVII-lea, conform tradiţiei, se ştia că:

1. Luate în parte ca suprafaţă, moşiile Cureşniţa şi Şepteliceni erau prea mici pentru a putea asigura existenţa locuitorilor unui sat, cu mod de producţie de tip medieval („nu să află loc de doao sate, că este nişte loc pre puţin"). Doar fiind unite într-un

singur corp, moşiile Cureşniţei şi Şeptelicenilor puteau oferi spaţiu, relativ suficient, pentru îndestularea necesităţilor economice ale unui sat medieval („ar fi amândoa cu un hotar… că nici de un sat bun nu este loc de hrană, necum să fie de doao") [26].

Iar documentele de la sfârşitul secolului al XVI-lea, relatează:

Cu privire la apariţia satului Şepteliceni. Ştim că, la 3 ianuarie 1588, domnul Petru vodă Şchiopul a făcut danie armaşului Şeptelici „o selişte într-un loc de pustie, unde se cheamă la Fântâna Caplei, ca să-şi întemeieze sat acolo, în ţinutul Soroci", amplasat între moşiile Solceni (acum Şolcani) şi Cosaceuţi (acum Cosăuţi) [27]. Peste un an şi jumătate, la 23 iunie 1589 (7097), Petru vodă Şchiopul a confirmat actul vânzării acestei moşii de către armaşul Şeptelici hatmanului Andrei, cu precizarea că, între timp, locul cu selişte de la Fântâna Caplei a căpătat denumirea de Şepteliceni, după numele stăpânului („un loc din pustie unde se cheamă La Fântâna Caplei, ce acum se numeşte Şapteliceanii, în ţinutul Sorocii" [28]; „Şapteliceanii, la Fântăna Caplei, în ţinutul Sorocii" [29]).

Astfel, satul Şepteliceni, numit astăzi Şeptelici, a luat naştere în anii 1588–1589, ceea ce vine în contradicţie cu informaţiile oferite de hrisovul fals al Cureşniţei şi Ciuciumenilor, din care reiese că toponimul Şeptelici în vecinătatea Cureşniţei exista încă în 1469.

Hotarele moşiei Fântâna Caplei / Şepteliceni. În actul de danie din 1588 se indica: „cât hotar va cuprinde până se întâlneşte cu hotarul altor sate de prinprejur" [30]. Peste un an, în cel de vânzare a moşiei, se stipula: „să fie cât va cuprinde până unde se întâlneşte cu hotarul altor sate de prinprejur, dinspre toarte părţile" [31]. Dintre satele megieşe acestei moşii în anii 1588–1589 ştim doar despre Şolcani şi Cosăuţi, iar despre Cureşniţa şi Rubleniţa (Liubleniţa) nu avem nicio informaţie.

De altfel, configuraţia hotarelor moşiilor moderne Cureşniţa şi Şeptelici / Şepteliceni vine în sprijinul ipotezei că, iniţial, ele au format un tot întreg [32]. Probabil, şi o parte din moşia modernă Şolcani (porţiunea nord-estică, acolo unde în 1922 a luat naştere satul Cureşniţa Nouă [33]), iniţial a ţinut de moşia Şepteliceni, după cum reiese din planul, întocmit la 15 iulie 1802, de către banul Arghirie Cuza [34] (*vezi fig. 1*).

Prezintă interes faptul că, în hrisovul din 1469, se menţionează Movila Uriaşului [35], ca punct de începere şi sfârşire a liniei hotarului satului Cureşniţa. Movila Uriaşului există şi în zilele noastre, la cheotoarea moşiilor Şolcani, Rubleniţa şi Şeptelici. Acest fapt presupune că comanditarii falsului au insistat asupra înglobării teritoriului satului Şepteliceni/Şeptelici în componenţa moşiei Cureşniţa. Să fi fost acesta un ecou al litigiului din 1643/1646?

2. Satul Cureşniţa este mai vechi decât Şeptelicenii. În general, se considera că satul Şepteliceni a luat naştere în urma strămutării locuitorilor din Cureşniţa, cu tot cu case („este satu mai bătrân, Curişniţa, şi când s-au descălicat Şeptelicenii, atunce spun că s-au pusteit Cureşniţa"). Ca urmare, satul Cureşniţa a rămas pustiu, fără locuitori, pe durata a mai multor decenii, până către mijlocul secolului al XVII-lea. Strămutarea cureşniţenilor în Şepteliceni s-ar fi făcut în urma intervenţiei abuzive a armaşului Şeptelici („s-au pusteit de răul acelui Şeptelici, cari au fostu om rău") [36], cointeresat în popularea cât mai grabnică a moşiei sale.

Popularea moşiei Fântâna Caplei / Şepteliceni. Într-un act din 3 ianuarie 1588, emis de Petru vodă Şchiopul, se arată că armaşul Şeptelici a obţinut încuviinţarea domnului de a chema oameni străini (ruteni, sârbo-bulgari şi greco-albanezi) în vederea populări moşiei sale, prin crearea unei slobozii, scutite pe o anumită perioadă de plata dărilor şi a prestaţiilor în muncă în folosul statului („câţi oameni va chema, ruşi sau sârbi sau greci, la acest loc la Fântână la Caplena… să aibă de la noi slobozie, să nu ne lucreze nouă nici un fel de muncă, nici iliş să nu plătească, nici gorştină să nu plătească, nici dare să nu dea peste an”) [37].

La 12 iunie 1589, atunci când armaşul Şeptilici a vândut moşia lui Andrei, hatman şi pârcălab de Suceava, acolo deja exista sat („a vândut dreapta sa ocină şi cumpărătură, un sat anume Şapteliceanii, în ţinutul Sorocii, şi cu iazuri şi cu locuri de mori”). În actul de vânzare s-a accentuat ideea că, anterior, moșia respectivă n-a avut sat nicicând („acolo n-a fost niciodată sat, ci el singur şi-a întemeiat”, „şi-a întemeiat acolo sat şi iazuri şi şi-a făcut mori”) [38], în pofida faptului că hrisoavele de danie şi slobozie, din 3 ianuarie 1588, atestă existenţa unei selişti (vatră de sat părăsit – n.n.) lângă Fântâna Caplei („o selişte într-un loc de pustie, unde se cheamă la Fântâna Caplei” [39], „ce am dat domnia mea o selişte de loc pustiu” [40]). În opinia noastră situaţia dată se explică prin aceea că, în perimetrul viitoarei moşii Şepteliceni, n-a existat niciun sat în timpul stăpânirii moldoveneşti, însă erau încă vizibile urmele unei aşezări vechi, din vremea Hoardei de Aur [41].

În 1610/1611 satul Şepteliceni era sat de ţărani vecini („tu să laşi satul ei şi vecinii ei în pace” [42]), fapt ce ar veni să confirme colonizarea moşiei cu persoane fără pământ, originare din ţările vecine. Însă acest fapt nicidecum nu infirmă tradiţia istorică, care insistă asupra strămutării locuitorilor din Cureşniţa în Şepteliceni. Deoarece, la etapa respectivă, Cureşniţa, de asemenea, reprezenta, probabil, o localitate de ţărani vecini, iar comunitatea sătească răzăşească a luat naştere acolo mult mai târziu, spre finele secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea. Se ştie doar că, încă în secolul al XVIII-lea, mulţi răzăşi de Cureşniţa locuiau dispersat, în târgul Soroca [43], în alte sate ale ţinutului Soroca (de exemplu, în Mândâc) sau erau strămutaţi în Polonia sau Rusia.

În cazul în care strămutarea ţăranilor vecini cureşniţeni în Şepteliceni nu s-a făcut, totuşi, cu consimţământul stăpânului (sau stăpânilor?) moşiei Cureşniţa, atunci avem de a face cu un act de ademenire, considerat ilegal la acea vreme, organizat la îndemnul armaşului Şeptelici, a unor ţărani ce nu-i aparţineau pe drept. Să fi fost oare armaşul Şeptelici unul din stăpânii Cureşniţei?

3. Localitatea Şepteliceni a luat naştere pe moşia Cureşniţei („pre ce loc şed Şeptelicenii? …sint pre locul Curişniţii”), şi nu pe cea a târgului Soroca, aşa cum pretindea stăpânul satului (în anii ‘40 ai secolului al XVII-lea acesta era marele vornic Grigore Ureche – n.n.). La mijlocul secolului al XVII-lea, hotarele moşiei Şepteliceni măcar nici nu se megieşeau cu cele ale târgului Soroca, ele fiind despărţite de „doao rânduri di pomânturi” [44].

Statutul moşiei. Înainte de dania din 3 ianuarie 1588, moşia de la Fântâna Caplei a fost domnească („a fost acel loc de pustie drept domnesc” [45]; „acest loc din pustie a

fost drept domnesc, care este mai sus de Soroca, între satul Şolceni şi între Cosaciuşti” [46]). Deşi se indică clar că locul de moşie de la Fântâna Caplei a fost domnesc, însă nu se specifică că el ar fi ţinut de târgul Soroca, care aparţinea tot domnului. Or, moşia respectivă ar fi putut să nu facă parte din start din domeniul domnesc, statut obţinut mai târziu, de exemplu, prin confiscarea ei de la nişte boieri „hicleni”. Să nu uităm că în timpul lui Petru vodă Şchiopul, muntean de origine, opoziţia boierească era puternică, ea fiind cea care a cauzat şi stimulat multiplele intervenţii căzăceşti în Moldova, în ultimul sfert al secolului al XVI-lea, în vederea înlăturării domnului din scaun [47].

Posibilitatea schimbărilor de stăpâni, în decursul unor perioade scurte de timp, o demonstrează chiar cazul satului Şepteliceni, confiscat de la soţia lui Andrei hatmanul („cneaghinei Andreiasa”) şi dăruit lui Băcioc, mare ceaşnic, pentru ca, la 28 februarie 1610/1611, Constantin vodă Movilă să-l restituie fostei stăpâne („rândul satului Şeptiliceanii, din ţinutul Soroca, căci a fost acel sat al cneaghinei Andreiasa şi ai ţinut până acum acel sat, dar acum domnia mea m-am milostivit şi iarăşi i-am dat ei acel sat, cu tot venitul”) [48].

Dreptul de stăpânire a armaşului Şeptelici asupra moşiei. Acesta avea o origine dublă: vislujenie, adică danie domnească, şi cumpărătură personală („ca să-i fie lui de la domnia mea, ocină, **vislujenie** şi **cumpărătură**, cu tot venitul şi hotarul” [49]).

Se pare că, iniţial, moşia a fost **danie domnească** de la Petru vodă Şchiopul, ca recompensă pentru ajutorul acordat în lupta contra unui pretendent la domnie, susţinut de cazacii din Polonia („pentru că a slujit cu credinţă domniei mele şi ţării domniei mele” [50]; „s-a ridicat un lotru dinspre Ţara Leşască, să vină cu acei lotri căzaci asupra domniei mele”. În acele momente dificile, Şeptilici armaşul „foarte s-a străduit cu slujba pentru domnia mea şi ţara domniei mele”, reuşind să-l captureze pe impostor: „cu voia lui Dumnezeu, a pus mâna pe acest lotru” [51]).

Ulterior, probabil din cauza unor probleme financiare, prin care trecea domnul şi ţara, armaşul Şeptelici a fost nevoit să-şi confirme dreptul de stăpânire asupra moşiei de danie prin **(răs)cumpărare** de la Petru vodă Şchiopul, pentru care a plătit, peste un an, la 3 ianuarie 1589, patru cai şi bani, valorând în total 15 000 aspri („Alta, încă pentru că el l-a răscumpărat de la domnia mea şi a dat domniei mele patru cai buni şi cu bani gata; peste tot a dat domniei mele cincisprezece mii de aspri” [52]). Şi în acest caz, nu este clar dacă se are în vedere întregul corp al moşiei Fântâna Caplei, sau se referă la două părţi distincte ale ei, cu o diferită origine a stăpânirii: o parte de danie, iar alta de cumpărătură. Din această perspectivă, armaşul Şeptelici poate apare şi ca stăpân al Cureşniţei.

4. Neclarităţile dregătorilor, însărcinaţi cu cercetarea hotarelor moşiilor Cureşniţa şi Şeptelici, ţineau de câteva aspecte: cum a putut armaşul Şeptelici comite o asemenea ilegalitate („ce silnic fu aşe, acel Şeptilici, să-şi puie sat pe locu ominesc?”), ca să-şi facă sat pe moşia altor stăpâni? Cum de autorităţile ţării n-au reacţionat la abuz? Cum de n-au reacţionat stăpânii Cureşniţei, care atunci avea în jur de şapte stăpâni, cărora le era cumpărătură de la marele postelnic (funcţie deţinută în aprilie – iulie 1578, între martie 1580 şi iunie 1591 [53]) Bartolomeu Brutti („fiind Curişniţa atunce

cu vro şapte stăpâni cumpărători de la Brut postelnicu”)? La aceste întrebări „oamenii bătrâni şi buni” n-au putut răspunde [54].

Cercetate în strânsă legătură cu informaţii oferite de alte surse, examinate mai sus, aceste neclarităţi se prezintă sub un nou unghi de vedere. Astfel, ştim că atât armaşul Şeptelici [55], stăpânul Şeptelicenilor, cât şi postelnicul Bartolomeu Brutti, stăpânul Cureşniţei, erau oamenii de încredere ai domnului Petru vodă Şchiopul. Iar în situaţia când autoritatea domnului era în primejdie, fiind ameninţată permanent de intervenţii căzăceşti şi acte de trădare din partea boierimii de opoziţie, utilizarea unor metode „silnice” (inclusiv confiscare de moşii, în ţinuturi de frontieră, dinspre cazaci – n.n.), în raport cu duşmanii, apare ca ceva firesc pentru epoca medievală.

Totodată, prezintă interes faptul că, în secolul al XIX-lea, în mediul răzăşilor de Cureşniţa sunt atestaţi şi reprezentanţi ai neamului Şeptilici [56], ceea ne face să admitem posibilitatea ca boierii Şepteliceşti să fi avut anumite drepturi asupra moşiei Cureşniţa – Fântâna Caplei – Şepteliceni, anterior daniei din 3 ianuarie 1588.

* * *

Expertiza arheografică a hrisovului din 23 august 1469, analiza conţinutului lui prin prisma istorico-genealogică şi a relaţiilor funciare din Moldova medievală şi Basarabia ţaristă ne permite să constatăm caracterul îndoielnic al acestui document. Este fals actul propriu-zis, şi într-o măsură mai mică informaţiile lui, care aproape în totalitate îşi găsesc confirmare, cel puţin tangenţială, în alte izvoare istorice. Din cauza insuficienţei surselor rămân nerezolvate un set de probleme controversate. Chestiunile respective vor fi clarificate odată cu extinderea bazei izvoristice.

Anexă

† Мило(с)тю Божъю мѣ, Стифа(н) в[ое]вода, г(о)спо(да)рѣи Ѕѣмъли Молдав(ст)ѣи. Ѕнамени(т)о чини(м) юсѣм ли(ст)ом нашѣ(м), кто на него възрит, или почитꙋчи // юслишꙋ(т), ѡ(т)жѣ то(т) и(ст)ина е(ст) слꙋги(м) нашѣ(м) вѣрномꙋ панѡвѣ Рѣвѣнкѵм и Чꙋчꙋма, вел къпитанꙋ ѡ(т) бърѣги(м) Дъне(с)трꙋ(м), и съна пана Рѣвинка и внꙋка // сѣ(м) Михаила, си(н) Ꙗрѣпꙋ, сѣновѣ васъ Мирона Ревѣнкꙋ ѡ(т) сиѣ сторонꙋ рѣкъѧ, слꙋжили на(м) право и вѣрно. Тѧм мъ видѣвшѣ право и вѣрнои // и(х) слꙋжбѣ до на(с) жаловали(с) мо мѣ и(х) особꙋ ѡ(т) нашꙋ милостию дали и по(т)вѣръдило мѣ и(м) в нашѣ Ѕѣмлꙗ Молдавской по и(х) права ѡ(т)нина// и ѕѣ цѣло(м) мѣ двꙋ(х) вотчини(х) ѡ(т) пꙋстинꙗ(м) чтобъ ѵчини(л) и(м) сѣло(м) на сколко бꙋдѣто и(м) ꙋдовол-но, которѣ вотчиное е(ст) пърѣвоѧ наѕиваѧцꙗ// Кꙋръшъницѧ на рѣка Нѣсъ тра, особо и дрꙋгои вотчина наѕиват Чѵчѵмѣ, что состоѣ(т) на рѣкꙋ Каинарѣ которѣѧ обѣ сѣ(х) жѣ во(т)//чиних е(ст) ю(м) Сороцъкои(м) цънꙋтом которае е(ст) и(м) ѡ(т) на(с) ꙋрѣкъ сѡ въсѣ(м) доходо(м) на вѣкѣ и(м), дѣтѣ(м) и(м), внꙋка(м) и(м), правнꙋка(м) и(м), працꙋрато(м) и(м) и пра//працꙋрѣто(м) и(м) [прапрацꙋрѣто(м) и(м)] и въсѣ(м) плименствꙋ и(м), ктѡ наиближнѣ(м) бꙋдѣто ѡ(т) и(х) родъ, как то е(ст) въсѣ(х) ѡ(т) Чꙋчꙋма и ѡ(т) Равинкоꙗ.//

А хотарѣ(х) сѣхъ вотчини(х) наѕиваетцѧ перева вотчинои Кꙋрѣшѣницои ѡ(т) Ꙋрѣꙗшина Могилꙋ, где та е(ст) та(м) ками(н) на дѣ(л) изъ вотчинꙋ на и(м)ѣ// Шꙋлканѣх до изъ вотчини Рꙋбленицѣ, и ѡ(т) толѣ прамо на дѣ(л) на

Могилꙋ ...[1] ѡт камин ѕа дѣ(л) и ѕа вочина Шъптѣличѵ(м), что наѕиваетсѧ Бродн...[1] то, и о(т) сиѣ да е(ст) Могила прамо до брѣга Ни(ст)ра, кꙋда е(ст) на бѣрѣгꙋ Нѣстра. А ѡ(т)ками(н) позади изъ вотчино(и) Шап//тиличꙋ(м) въ вотчино(м) Кꙋрешницꙋ, ниже на сочи и на рѣка Нистра, на горѣ ...[2] Кꙋлаковѣ//, а от толи до Нистра ...[3] пративъ Чѣрѣваной мѣстꙋ, гдѣ та мѣст ест от рѣка Нистра, ѡ(т) како хотара начинѣцѣ вотчини Кꙋръшъ//ница, и о(т) вотчиной Волошницо(и), и на гора ѡ(т) Нистрѣ на горѣ до полꙋднѣ, ...[4] низѣ къ Волошници, что е(ст) по ѕади Ꙋриѣшѣ в Сороцкой Могилѣ и ѡ(т) там на ...[5] Ꙋрѣкъ до(л) ...[5] и на горѣ ѡ(т) ка//минъ хотарꙋ розадаси вотчини и ꙋрекꙋ и(м) ...[5] ѡ(т) вотчини Волошнице, и о(т) вотчинами Бадичѣни(м), да и о(т) вотчини(м) Шолкани. И ѡ(т) ѕдѣс жѣ въсѣ(х) во низѣ ...[5] столбити ...[5] ꙋрѣкъ ...[5] поперѣкъ на горѣ Бъксан ...[5] пока ...[5] Могила Ꙋрѣлъшовꙋ// на ꙋстѣ, да бꙋдѣто по ꙋсѣмѣ вотчиномѧ село Кꙋрѣшаницой по сии хотарѣ на вѣчи вѣчнаѧ со въсаѧ доходом ...[5].

А ѡт вотчиной// Чꙋчꙋмѣни е(ст) ѡ(с)обо на вѣка ...[5] которѣѧ бꙋдетца и(х) хотарѣ о(т) дѣлѣ Нистрѣ ..[6]//...[7] по рѣка Каинарѣ ...[6] от Цѣнцинѣ вотчина Котовица и ѡ(т) тамо прамо на восход сонаца летнаꙗ на гора ...[6] бꙋдѣто въ хотарꙋ вотчиной// Бъдичѣнѣ е(ст) каминъ ю магилꙋ, и о(т) камина жѣ на въницѣ, около во(т)чинꙋ Баксани съ правое ю Кꙋр(еш)нъца вотчиной, и ѡт [от] ни(х) на каминъ розъдѣ(л)и(л) вотчино(и) ...[7] ѡ(т) вотчина Бакъсанъ дѡ вотчина Спиненъ, и ѡ(т) во(т)чина Алѣботнѧ ни//жѣ ѡ(т) тамо на полꙋдне, и прамо на Ꙋрѣшова Могилꙋ, да на прѣд Въсока вотчино(и) ...[7] въ долъ по ка //...[8] вѣка вечна ...//[8] мелницъ на и(х) вотчини(х).

И на то е(ст) гвѣра г(ос)п(одст)ва ми вишеписано гомнꙋ Стифанъ// в(ое)во(д) и гвѣра боѣрѣ(х) нашъ(х): вѣра пана Станчꙋла и сънꙋ(м) его, вѣра пана Дꙋмъе, старос(т)а Хотинцъкаго, вѣра пана Гоина първка//лаба Килиискаго, вѣра пана Исаїа дворника, вѣра пана Ѕберꙋе, паркалаба Бѣлограцкаго, вѣра пана Албꙋла, пъръкалаба Нимецъкаго,// вѣра пана Бꙋхꙋтиновѣ, вѣра пана Пашка, пъръкалаба Килиискаго, вѣра пана Фите Новоградскаго, вѣра пана Гангꙋра Оръ ха(и)ского, вѣра пана Стифан Чѧрната, вѣра пана Чокъръланa, вѣра пана Ѩц ка Хꙋдича, вѣра пана Ивашъка Хринковичѧ, вѣра пана Бодин спътарѣи, вѣра// пана Югоѧ вист(ие)ръника, вѣра// пана Югои пꙋстелника, вѣра пана Нигрѧлꙋ чашника, вѣра пана Лꙋка столника, вѣра пана Гинга комиса и// вѣра въсѣ(х) боѧръ(х) нашѣ(х) молдавски(х) великих и мали(х).

А по нашꙋ жѣво(т) кто бꙋдꙋ(т) го(с)ъпод прѣ нашꙋ Ѕѣ(м)лѣ Мо(л)давѣской о(т) дѣти(х) нашѣ(х) и его плимѣни, бꙋдет кто бꙋдѣто, кого Богъ изъбирот, про то щовѣ ни порꙋшѣт и(м) не//кто, а не въ ко(л)не не въ че(м), да ищо по(т)вѣрди(т) рѣпсо и(м), где бꙋдꙋт помвитсѧ, которѣ сѣѧ ес(т) и(м) дание ѡ(т) на(с) по право и// вѣрънo их слꙋжъбѣ.

Ѩ на во(л)шꙋю крѣпос(т)ꙋ вишѣписана вѣлели ѡ(т) мѣ нашѣмꙋ вѣръномꙋ великомꙋ панꙋмꙋ Исавѣлꙋмꙋ Хорбкавичиꙗ(мꙋ) ѡ(т)писати и нашꙋ печатъ прѣвисѣти сѣмꙋ нашѣмꙋ ли(ст)ꙋ.

Пи(с)а(л) Антошѣкꙋ(л) Фи(н)тович.

6977 мѣсѣца авъгꙋста 23 днѧ.

Traducere

+ Din mila lui Dumnezeu, noi, Ştefan voievod, domn al Ţării Moldovei. Facem ştire cu această carte a noastră, cine o va vedea sau citindu-se o va auzi, precum aceste adevărate slugi ale noastre, credincioşii pani Revencu şi Ciucium, mare căpitan de pe malul Nistrului, şi fiul panului Revencu, şi nepotul acestui Mihail, fiul lui Arapu, toţi nepoţii lui Miron Revencu, pe această parte de râu, ne-au slujit nouă cu dreptate şi credinţă. Deci, noi, văzând a lor dreaptă şi credincioasă slujbă către noi, i-au miluit cu a noastră milă, le-am dat şi le-am întărit lor în Ţara noastră a Moldovei, a lor dreaptă ocină şi două votcine întregi din pustiu, să-şi facă acolo sat, pentru mulţămirea lor, care votcină are tot dreptul să se numească Cureşniţa, pe râul Nistru, de asemenea, şi altă votcină să se numească Ciucium, ce se află pe râul Căinari, care ambele aceste votcini sunt în ţinutul Soroca, care să le fie şi lor şi de la noi uric cu tot venitul în veci lor, copiilor lor, nepoţilor lor, strănepoţilor lor, răstrănepoţilor lor, şi răsrăstrănepoţilor lor şi la tot neamul lor, cine va fi mai aproape de neamul lor, precum sunt toţi din Ciucium şi din Revencu.

Iar hotarul acestor votcine se începe prima votcină Cureşniţa de la Movila Uriaşului, unde este o piatră acolo la deal, din votcina cu nume Şolcani, până în votcina Rubleniţa, şi de acolo drept la deal la Movila … de la piatra din deal şi după votcina Şăptelici, ce se numeşte Brod… şi de acolo de unde-i Movila drept la malul Nistrului, unde este pe malul Nistrului. Iar de la piatră pe din spatele votcinei Şeptelici în votcina Cureşniţa, mai jos de soci şi la râul Nistru, spre deal … Culacul şi de acolo la Nistru … locului Roşu, care loc este de la râul Nistru, de la care hotar se începe votcina Cureşniţei şi de la votcinaVoloşniţa şi în deal de la Nistru în deal până la miazăzi … mai jos spre Voloşniţa, ce este în dosul Movilei Uriaşului, la Soroca, şi de acolo spre … uric … şi la deal de piatra de hotar le-au dat votcine şi uric lor … din votcina Voloşniţa şi din votcina Bădiceni, dar şi din votcina Şolcani. Şi de aice peste tot în jos … au stâlpit … în curmeziş spre dealul Baxanilor … până la … Movila Uriaşului, până la gura râului să fie peste tot votcina satului Cureşniţa, pe aceste hotare în vecii vecilor cu tot venitul … Iar votcina Ciuciumeni să fie, de asemenea, în veci … care vor fi a lor hotare din dealul Nistrului … pe râul Căinari … de la Ţenţinea, votcina Cotoviţa şi de acolo drept la răsăritul de vară al soarelui spre deal … să fie în hotarul votcinei Bădiceni, unde este o piatră într-o movilă, şi de la piatră tot spre Vănţina, care lângă votcina Baxani, din partea dreaptă de votcina Cureşniţa şi de acolo la o piatră, care desparte votcina … de votcina Baxani până la votcina Spineni, şi de la votcina Albotia mai jos de acolo spre miazăzi drept spre Movila Uriaşului, şi înainte spre votcina Vâsoca, … în jos până la … vecii vecilor … mori pe votcinile lor.

Iar la acesta este credinţa domniei mele, mai sus scrisul domn Ştefan voievod, şi credinţa boierilor noştri: credinţa panului Stanciul şi a fiului său, credinţa panului Duma, staroste de Hotin, credinţa panului Goian, pârcălab de Chilia, credinţa panului Isaia vornic, credinţa panului Zbiere, pârcălab de Cetatea Albă, credinţa panului Albul, pârcălab de Neamţ, credinţa panului Buhutinove, credinţa panului Paşco, pârcălab de Chilia, credinţa panului Fite de Novograd, credinţa panului Gangur de Orhei, credinţa panului Ştefan Cernat, credinţa panului Ciocârlan, credinţa panului

Iaţcu Hudici, credinţa panului Ivaşcu Hrincovici, credinţa panului Bodin spătar, credinţa panului Iuga vistiernic, credinţa panului Iuga postelnic, credinţa panului Negrilă ceaşnic, credinţa panului Luca stolnic, credinţa panului Neaga şi credinţa tuturor boierilor moldoveneşti mari şi mici.

Iar după a noastră viaţă, cine va fi domn în ţara noastră Moldovei, din copiii noştri, şi din seminţia noastră, fie cine va fi, pe cine Dumnezeu va alege, nimeni să nu clintească această întăritură întru nimic niciodată, ci să le întărească mai tare acolo unde va apărea, care să le fie lor danie de la noi pentru dreaptă şi credincioasă slujbă.

Iar pentru mai mare tărie acelor mai sus scrise, am poruncit de la noi credinciosului şi marelui nostru pan Isavel Horbcovici să scrie şi pecetea noastră s-o atârne la această carte a noastră.

A scris Antoşecul Fintovici.

6977 (1469), luna august 23 zile.

Arhiva personală a lui Demir Dragnev. Pergament galben-maro, prost prelucrat, rupt la îndoituri. Cerneală cafenie (probabil chinovar decolorat). Pecete de smoală neagră cu sigiliu roşu, deteriorată, atârnată pe fir răsucit, cafeniu, de mătase, decolorat. Dimensiuni: 435 × 330.

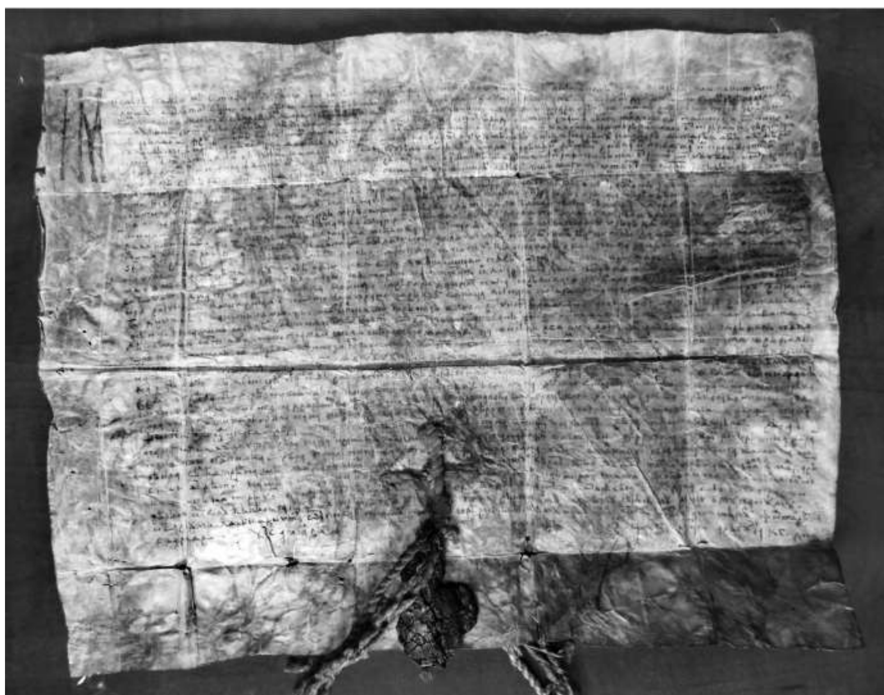

Fig. 4. Hrisovul din 23 august 1469

Note:

1. Larisa Svetlicinaia, *Documente false emise din numele lui Ştefan cel Mare*. În: *Ştefan cel Mare, personalitate marcantă în istoria Europei. (500 de ani de la trecerea în eternitate)*, Chişinău, Civitas, 2005, p. 131-139.
2. Sergiu Tabuncic, *Din trecutul satului Rudi din nordul Basarabiei: pe marginea unui document fals din secolul al XIX-lea, emis din numele lui Ştefan cel Mare.* În: *Anuarul Institutului de Istorie, Stat şi Drept*. Materialele sesiunii ştiinţifice anuale (16 decembrie 2011), Chişinău, 2012, p. 22-33.
3. Documentul se păstrează în fondul personal al academicianului Demir Dragnev, originar din satul Cureşniţa, ţinutul Soroca. Academicianul Demir Dragnev are ascendenţi în neamul Revenco de la Cureşniţa. Străbunica dumnealui a fost Efimia, fiica lui Mihail (Mihălache) Revenco, căsătorită cu Gheorghe Bulat. Vezi viţa evidenţiată cu **bold** din spiţa nr. 6.
4. Larisa Svetlicinaia, *Documente false emise din numele lui Ştefan cel Mare*…, p. 131-139.
5. A. Gonţa, *Documente privind istoria României. A. Moldova, veacurile XIV–XVII (1384–1625). Indicele numelor de locuri*, Bucureşti, 1990, p. 301.
6. În hrisovul fals, numele Revenco este ortografiat „Revencu”. În documentele moldoveneşti din secolele XVIII–XIX se utilizează forma Revencul, Râvencul, „Revencu”, Răvencu şi Răvincu, iar în sursele ruse din secolul al XIX-lea – Revenco. Numele neamului Ciucium, de asemenea este redat în mai multe forme: Ciucium, Ciuciuman, Ciuciumaş, Cecium etc.
7. Sergiu Bacalov, *Despre apărătorii cetăţii Soroca. Destinul neamului de nobili Revenco.* În: *Cetatea Soroca – istorie, memorie şi tradiţii seculare*. Materialele conferinţei, Soroca, 4-5 aprilie 2014, Chişinău, 2015, p. 181, 183-184.
8. Sergiu Bacalov, *Despre răzăşi şi răzăşie în Ţara Moldovei şi în Basarabia. Materiale documentare din sec. XIX (partea I).* În: *Studii de arhondologie şi genealogie,* vol. II, Chişinău, 2014, p. 123. În Cureşniţa locuiau în case proprii 7 familii de ţărani fără pământ, fără a se folosi de pământul răzăşesc şi nici nu plăteau dări pentru pământ.
9. *Moldova în epoca feudalismului*, vol. VIII, Documente moldoveneşti din secolul al XVIII-lea (1711–1750). Cărţi domneşti şi zapise. Volum întocmit de Larisa Svetlicinâi, Demir Dragnev şi Eugenia Bociarov, Chişinău, 1998, nr. 6, p. 24-25.
10. Gheorghe Ghibănescu, *Impresii* şi *note din Basarabia*, Chişinău, 2001, nr. VI, p. 157-161.
11. *Moldova în epoca feudalismului*, vol. 1. Documente slavo-moldoveneşti. Alcătuitori: P.G. Dmitriev, D.M. Dragnev, E.M. Russev, P.V. Sovetov, Chişinău, 1961, nr. 17, p. 43-45.
12. *Ibidem*, nr. 17, p. 43-45. „Cari moşie pe din sus să hotărăşte cu moşia Măcăreuca, iar pe din jos să hotărăşte cu moşiia Bolbocile în vale Petrii, dinspre răsărit să hotărăşte cu moşiia Băcsanii, iar dispre apus să hotărăşte cu pârâul Cainariului despre toate părţile, după hotarăle cele vechi, pe unde au umblat din vechi”.
13. Despre moşiile Zgura, Zguriţa şi Nicoreni vezi: Dinu Poştarencu, *Zguriţa. Trecut* şi *prezent*, Chişinău, 2015, p. 13-44.
14. Gheorghe Ghibănescu, *Impresii* şi *note din Basarabia…, § Moşia Petrosul<Soroca>*, nr. 12, p. 179-180.
15. Nu excludem totalmente faptul că acest document ar fi un fals, având în vedere lipsa originalului.

16. *Moldova în epoca feudalismului*, vol. VI, Cărţi domneşti şi zapise moldoveneşti şi slavo-moldoveneşti (1671–1710). Alcătuitori: A.N. Nichitici, D.M. Dragnev, L.I. Svetlicinâi, P.V. Sovetov, Chişinău, 1992, nr. 37, p. 120-123.
17. *Arhiva Naţională a Republicii Moldova* (În continuare: *ANRM*). F. 134, inv. 2, d. 803, f. 7–8.
18. Unul dintre ei, de exemplu, este preotul Mihail Ciucium, originar din satul Cureşniţa, parohul bisericii din Cureşniţa Nouă.
19. Sergiu Bacalov, *Despre apărătorii cetăţii Soroca...*, p. 178-188.
20. *Ibidem*, p. 180-181.
21. *Ibidem*, p. 181-182.
22. *ANRM*, F. 134, inv. 2, d. 269, f. 147 v-148; d. 423, f. 120–122;
23. Despre personalităţile satului Cureşniţa (Vladimir Andrieş, Nicolae Bulat, Vasile Bulat, Ion Ciucium, Nicolae Gandrabur, Mihail Guzun, Demir Dragnev, Tudor Luchian, Ştefan Melnic, Mircea Revenco, Alexandru Ranga, Gheorghe Revenco, Valeriu Revenco, Dumitru Ţurcanu etc.), mulţi dintre ei descendenţi ai neamurilor Revenco şi Ciucium, vezi la: Vasile Trofăilă, *Cureşniţa*. În: *Localităţile Republicii Moldova*, vol. 5, Chişinău, 2005, p. 415-422.
24. *Documenta Romaniae Historica* (În continuare: *DRH*), A. Moldova, vol. XXVII (1643–1644). Volum întocmit de Petronel Zahariuc, Cătălina Chelcu, Marius Chelcu, Silviu Văcaru, Nistor Ciocan, Dumitru Ciurea, Bucureşti, 2005, nr. 172, p. 162-163.
25. Grupările teritoriale ale „oamenilor buni și bătrâni", erau formate din reprezentanți ai boierimii stăpânitoare de moșii. De regulă, ele erau convocate de autoritățile administrative centrale sau ținutale pentru consultare în probleme de ordin funciar. Detalii vezi: Sergiu Bacalov, *Boierimea Ţării Moldovei la mijlocul secolului al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea. Studiu istorico-genealogic*, Chişinău, 2012, p. 64-62.
26. *DRH*, A. Moldova, vol. XXVII, nr. 172, p. 162-163.
27. *Documente privitoare la istoria României* (În continuare: *DIR*), veacul XVI, A. Moldova, vol. III (1571–1590), Bucureşti, 1951, nr. 457, p. 370.
28. *Ibidem*, nr. 522, p. 433-434.
29. *Ibidem*.
30. *Ibidem*, nr. 457, p. 370.
31. *Ibidem*, nr. 522, p. 433-434.
32. Erau mici ca suprafaţă (la mijlocul secolului al XIX-lea, moşia Cureşniţa avea 1420 desetine (sau 800 fălci), iar Şeptelici – 1800 desetine (sau 900 fălci), şi de o configuraţie neregulată.
33. Cureşniţa Nouă a fost fondată în anul 1922 de 273 locuitori de viţă răzăşească ai satului Cureşniţa (la acea vreme se numea General Poetaş), reprezentanţi ai familiilor Badea, Bulat (Toma, Dănilă şi Grigore), Catană, Grosu, Donos, Melnic, Plop, Prisăcari, Procopi, Revenco (Mihălache), Vlas etc., care s-au aşezat mai aproape de cele 567 ha de pământ, din moşia Şolcani, cu care au fost împroprietăriţi în 1919. Vezi detalii la: Vasile Trofăilă, *Cureşniţa Nouă*. În: *Localităţile Republicii Moldova*, vol. 5, Chişinău, 2005, p. 423. Vasile Trofăilă, *Comuna Şolcani. File de istorie*, Chişinău, 2015, p. 225-237 (§ *Satul Cureşniţa Nouă*).
34. Gheorghe Ghibănescu, *Impresii* şi *note din Basarabia…*, nr. XIII, p. 225.
35. Despre acest monument istoric vezi detalii la: Serghei Tabuncic, Vlad Vornic, *Despre Movila Uriaşului din părţile Sorocii*. În: *Revista de istorie a Moldovei*, Chişinău, 2013, nr. 3 (95), p. 92-103. Vasile Trofăilă, *Comuna Şolcani. File de istorie*, Chişinău, 2015, p. 11-14 (§ *Taina movilei Uriaşului*).

36. *DRH*, A. Moldova, vol. XXVII, nr. 172, p. 162-163.
37. *DIR*, veacul XVI, A. Moldova, vol. III, nr. 458, p. 370-371.
38. *Ibidem*, nr. 522, p. 433-434.
39. *Ibidem*, nr. 457, p. 370.
40. *Ibidem*, nr. 458, p. 370-371.
41. Sergiu Bacalov, *Consideraţii privind perioada tătaro-mongolă din istoria oraşului Chişinău*. În: *Identităţile Chişinăului*, ediţia a doua, Chişinău, 2015, p. 29-54.
42. *DIR*, veacul XVII, A. Moldova, vol. II (1606-1610), Bucureşti, 1953, nr. 369, p. 280-281.
43. Sergiu Bacalov, *Despre apărătorii cetăţii Soroca…*, p. 179.
44. *DRH*, A. Moldova, vol. XXVII, nr. 172, p. 162-163.
45. *DIR*, veacul XVI, A. Moldova, vol. III, nr. 457, p. 370.
46. *Ibidem*, 1951, nr. 522, p. 433-434.
47. Virgil Pâslariuc. *Raporturile politice dintre marea boierime şi domnie în Ţara Moldovei în secolul al XVI-lea*, Chişinău, 2005, p. 193-201.
48. *DIR*, veacul XVII, A. Moldova, vol. II (1606–1610), Bucureşti, 1953, nr. 369, p. 280-281.
49. *DIR*, veacul XVI, A. Moldova, vol. III, nr. 502, p. 412.
50. *Ibidem*, nr. 457, p. 370.
51. *Ibidem*, nr. 502, p. 412.
52. *Ibidem*.
53. Nicolae Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova. Sec. XIV-XVII*. Bucureşti, 1971, p. 295-296.
54. *DRH*, A. Moldova, vol. XXVII, nr. 172, p. 162-163.
55. Detalii referitoare la neamul boieresc Şeptelici vezi: Sergiu Bacalov, *Boierimea Ţării Moldovei…*, p. 127-156.
56. Alte neamuri răzăşeşti de Cureşniţa erau: Andrieş, Andriuţa, Badea, Beţiv, Bolocan, Bordian, Bunescu, Bulat, Ciobanu, Ciucium, Cobâlaş, Dediu, Demişcan, Donos, Handrabura, Hanganu, Grosu, Iova, Călmăţui, Catană, Luchian, Leşan, Melnic, Pascaru, Popa, Porcescu, Postolachi, Procopi, Ranga, Revenco, Roşca, Sandu, Spinei, Spoială, Struţ, Tanasov, Tomac, Ţurcan, Vălean.

ADMINISTRAŢIA DOMNEASCĂ ÎN SOROCA: CĂPITANI ȘI ISPRAVNICI (sec. al XVII-lea – înc. sec. al XIX-lea)

Dr. Alina FELEA
Institutul de Istorie al AȘM

The Royal administratio in Soroca: captains and stewards (XVIIth – beginning of the XIXth centuries)

Summary

Soroca, one of the oldest cities in Moldova, had a history full of glory, disturbing events and prominent dignitaries. Seated at the edge of the land, the city was often involved in various political, diplomatic and economic events. In connection with signing treaties, solving border disputes, but also the country's problems are mentioned dignitaries of Soroca: parcalab, captains and ispravnic. The aim of the article is to present captains and ispravnic of Soroca and their work in XVIIth–XIXth centuries.

Soroca, unul dintre cele mai vechi oraşe de pe teritoriul Ţării Moldovei, a avut o istorie plină de glorie și evenimente tulburătoare. Așezat la hotarul țării, orașul deseori era implicat în diferite evenimente politice, diplomatice și economice. În legătură cu semnarea tratatelor, rezolvarea litigiilor de hotar, dar și a problemelor interne, sunt menționați demnitarii soroceni, printre ei remarcându-se pârcălabi, căpitani și ispravnici.

După cum este cunoscut, târgurile sau oraşele medievale ale Moldovei erau, în unele cazuri, şi centre ale unităţilor administrativ-teritoriale, ale ţinuturilor cărora le dădeau şi numele. În târgurile Moldovei, întemeiate pe pământ domnesc [1], de administrarea târgurilor erau responsabili atât reprezentanţii autoadministrării orăşeneşti, cât și dregătorii numiți direct de domnie. Oraşele găzduiau şi reprezentanţi ai administraţiei ţinutale [2]. Scopul studiului este de a prezenta căpitanii și ispravnicii Sorocii și activitatea lor în sec. al XVII-lea – înc. sec. al XIX-lea.

Istoriei apariţiei şi evoluţiei oraşului Soroca, în general, i-au fost consacrate puţine lucrări, iar problemele administrării orașului și ținutului au fost abordate doar în contextul altor probleme. Vom evidenția prima încercare în istoriografie de a identifica şi de a dezvălui atât numele administratorilor cetăţii, cât şi activitatea lor începând cu finele secolului al XV-lea până la începutul secolului al XIX-lea, efectuată de istoricii Andrei şi Valentina Eşanu – *Administraţia cetăţii şi a ţinutului Soroca (sec. al XV-lea – începutul sec. al XIX-lea*) [3], cu o analiză minuţioasă, în special a instituţiei pârcălăbiei, drept rezultat identificându-se 74 de pârcălabi, căpitani şi mari căpitani,

vătafi şi ispravnici de Soroca. Merită atenţie în acest context şi investigaţia cercetătorului Ion Chirtoagă, în care sunt tratate litigiile militare [4], începând cu apariţia oraşului Soroca şi până la sfârşitul secolului al XVIII-lea. Din acest punct de vedere putem menţiona şi studiul Silviei Dumitru-Chicuş, care pune accent pe evenimentele militaro-politice [5].

Subiecte cu privire la orașul medieval Soroca, cu menționarea demnitarilor implicați, sunt abordate și în lucrarea lui Nicolae Bulat [6].

Căpitanul de târg. *Căpitanii de margine*. Printre administratorii târgurilor, amintiţi în diferite documente, figurează şi căpitanii de târguri. Etimologic termenul *căpitan* derivă de la cuvântul latin capitaneus [7]. În Moldova, ca funcţie militară, căpitanii au apărut în timpul domniei lui Despot-Vodă şi au coexistat un timp cu cel de mare vătaf. Reprezentanţi ai puterii centrale, aceştia aveau grijă de paza oraşelor, a ţinuturilor, fiind în supuşenia nemijlocită a pârcălabilor, iar mai apoi a ispravnicilor. Ca subalterni ai pârcălabilor, căpitanii judecau pricini mici în satele în care erau chemaţi, delimitau hotarele unor moşii aflate în litigiu, executau hotărâri domneşti, urmăreau şi prindeau tâlhari, întocmeau mărturii [8]. Deseori ei erau martori la vânzarea şi cumpărarea pământurilor din hotarele domneşti [9].

Prima menţiune a dregătoriei de căpitan de Soroca este la 4 august 1623 când fostul căpitan de Soroca Ioan Reaşcoi semnează drept martor dania unei părţi din satul Vlădeni, ţinutul Soroca [10], iar a dregătoriei de mare căpitan de Soroca datează din 4 mai 1645 în actul de vânzare a moşiei Cotiujeni, când este pomenit Vasile Mârzac, amintit şi la 20 martie 1652 printre martorii care au asistat la vânzarea şi cumpărarea moşiilor Petroasa şi Grăpeni din ţinutul Soroca [11]. În calitate de martor, semnează actul din 19 octombrie 1655 căpitanul de Soroca Vlasie [12].

Moise Tănase, mare căpitan de Soroca, este pomenit la 9 aprilie 1692 [13]. Într-un alt document, emis mai târziu, la 21 iulie 1692, îl găsim semnând „mare căpitan de lefegii” [14].

Unii dintre căpitani erau fii de dregători. Căpitănia era o importantă sursă de venituri, dar şi o şcoală unde tinerii boieri învăţau modul de administrare a ţinuturilor. Numeroşi dregători au fost căpitani înainte de a ocupa funcţii mai înalte [15]. De exemplu, în suretul din 29 iunie 1704 este pomenit fostul mare căpitan Afendic şi fostul căpitan Pavel Chirică, care sunt strănepoţii lui Ştefan Lozan, pârcălab al Sorocii [16]. La 1711 Afendic era pârcălab de Soroca [17].

O perioadă de timp nu atestăm căpitani la Soroca. Istoricii Andrei şi Valentina Eşanu admit că după evenimentele din 1711 instituţiile de pârcălabi şi căpitani de Soroca au fost lichidate la insistenţa Porţii [18]. Abia la 7 aprilie 1719 în calitate de martor este semnalat Lupul Danul, fost căpitan, pomenit şi în documentul din 21 iulie 1742, când soţiei lui „Cătrinii, căpităniţii Lupului Danul ce-au fost căpitan mare la Soroca” i se întăreşte stăpânirea asupra moşiei [19].

Pe lângă funcţiile sus-numite, căpitanii mai aveau în atribuţiile lor paza de margine a ţării. Menţionăm în această ordine de idei cazul când la 18 aprilie 1727 Grigorie Ghica împuterniceşte pe Cheruş pitar să aşeze oameni străini şi înstrăinaţi din ţară în seliştile din Mălcăuţi în ţinutul Soroca [20]. Actul specifica că oamenii străini vor fi „slujitori supt ascultarea lui Vasile, căpitan ot Soroca ca să fie de paza marginii” [21].

Din 1728 la Soroca, ca şi în alte părţi, în locul căpitanilor sunt numiţi căpitani mari de margine [22]. În *Aşezământul pentru desetină* al lui Grigore Ghica din 20 iulie 1728 se arată că căpitanii mari de margine, de Cernăuţi, de Soroca, de Fălciu, de Covurlui, de Tecuci vor da „pân-la o su<tă de bu>cate vor da dzece bucate un leu". În cazul când ei sunt feciori de boieri, vor plăti conform cerinţelor pentru boieri [23]. Căpitanul cel mare urma să dea: „de zăce bucate un leu" [24].

La 5 aprilie 1730, pentru aplanarea divergenţelor apărute între căpitani şi serdari, Grigore Ghica delimitează atribuţiile fiecăruia [25]. Obligaţia principală a marilor căpitani de margine era paza hotarelor ţării în regiunea care le fusese încredinţată. Ei îndeplineau rolul unor autorităţi locale superioare, judecând numeroase procese, dând jurători şi numind hotarnici, cercetând diverse pricini din poruncă domnească. Marii căpitani eliberau cărţi de judecată şi aveau chiar şi o cancelarie organizată [26]. De exemplu, din documentul de la 12 decembrie 1741 conchidem că Anastasache, fost căpitan de Soroca la momentul scrierii actului, a efectuat, în timpul exercitării funcţiilor, un proces de judecată între doi împricinaţi [27]. În plus, după cum menţionează Nicolae Stoicescu, aceştia asigurau ordinea în regiune, prinzând răufăcătorii, şi îndeplineau diverse atribuţii legate de strângerea dărilor [28].

La 18 februarie 1733, în contextul dăruirii unei părţi din satul Pocşeşti, printre martori semnează Gavril Ghiarghel, vel-căpitan [29]. Actul fiind întocmit la Soroca, putem presupune că acesta era mare căpitan de Soroca. Vasile Ciolacul, căpitan, este pomenit în actul din 8 iulie 1741 de către feciorul său în contextul unei dăruiri de moşie [30].

Între 18 octombrie 1741 şi 13 iulie 1742 este atestat în funcţia de căpitan Costandinache, numit la 26 noiembrie 1741, în acelaşi timp şi pârcălab [31]. La 18 octombrie 1741, Costandinache, mare căpitan de Soroca, are sarcina de a găsi cai pentru Ioan postelnicul, trimis cu misiune la Petersburg [32]. Unii căpitani de târguri erau obligaţi să aibă grijă de podurile situate în apropierea oraşelor. Astfel, la 23 octombrie 1741, domnia dă o carte lui Costandinache, vel-căpitan de Soroca, pentru podul „ce au fost obişnuite a să ţine în vadul Movilăului, despre Moldova" [33]. Domnul îi porunceşte „să-l tocmească şi să fie în seama lui, cum l-au ţinut şi alţi căpitani de mai nainte" [34]. Ceva mai târziu, la 30 noiembrie 1742, marelui căpitan de Soroca Ilieş i se cere „să caute ori să ridice podul din vad, ori să-şi ia bani pe pod" [35]. La 26 noiembrie 1741, Costantin Mavrocordat porunceşte unor dregători de ţinuturi şi oraşe, printre ei numărându-se şi Costandinache, mare căpitan şi pârcălab de Soroca, să-i trimită pe tâlharii prinşi la temniţa din Iaşi [36]. Marele căpitan de Soroca urma să rezolve neînţelegerile şi jafurile negustorilor, cum a fost cazul lui Andronache din Botoşani [37]. Constandinache, mare căpitan de Soroca, este pomenit şi în documentul din 15 decembrie 1741 [38]. La 23 decembrie 1741 domnul ţării îi scrie lui Costandinache, mare căpitan de Soroca, despre ciuma de la Iaşi şi despre un proces de judecată [39] şi îl informează despre venirea la Iaşi a guvernatorului de Movilău [40]. La 31 decembrie domnul îi porunceşte să-i permită liberă trecere lui Ioan Cobliuţche, „care merge în Ţara Leşească" [41]. În ianuarie 1742 marelui căpitan i se cere să clarifice plângerea lui Sandul Tuduri, negustor din Iaşi, care a fost nedreptăţit în Ţara

Leşească: „Carte la Costandinache vel-căpitanul de Soroca, pentru jaloba Sandului Tuduri cupeţ ot Iaşi, pe care, prinzându-l în Ţara Leşească, la sat [...] şi l-au dus în târgu în [...] şi acolo l-au zăbirit de 13 ughi ungureşti şi 5 ughi au mai cheltuit pentru pricina unor ruşi dintr-acel târg; care ruşi ar fi fost cărăuşi altui neguţitor, anume Radul, care este în Ţara Românească, şi pentru acea cărăuşie ar fi cheltuit acei ruşi nişte bani. De care acest neguţitor, Sandul Tuduri, nefiind vinovat la acea pricină, să caute să să agiungă cu dregătoriul din partea aceea, arătând să caute dreptatea a plini omului, din vreme că noi pururea voim marginea a să megieşi cu linişte, păzându-să dreptatea dispre înbe părţile, fără zăboară care aduc pricini de gâlcevi marginii. Iar de n-or sta cu dreptate, apoi nici noi n-om suferi a rămânea omul nostru păgubaş, ce cu alte mijlociri i se va plini paguba" [42]. În cartea domnească din 11 ianuarie 1742 domnul ţării îi porunceşte să repună pe un vornicel numit de egumenul mănăstirii Sf. Sava la moşiile sale [43]. La 11 martie 1742 marelui căpitan de Soroca i se trimite o carte domnească prin care i se cere să trimită la Iaşi dările de seamă referitoare la vinovaţii trimişi [44]. La 21 martie 1742 marelui căpitan de Soroca i se indică să rezolve un litigiu referitor la marfa unui Iordache din Smil [45]. Costandinache, mare căpitan de Soroca, împreună cu fostul pârcălab Andronache Vartolomei, la 26 martie 1742 urmau să determine hotarele satului Racovăţ, proprietatea marelui vistiernic Toader Palade [46]. După cercetare dregătorii trebuiau să dea mărturie ispravnicilor Sorocii [47]. Prin cartea domnească din 1 aprilie 1742 lui Costandinache, mare căpitan de Soroca, i se porunceşte să apere interesele unui Ioniţă de la Vaslui, care a fost furat şi jefuit în Raşcov, intervenind pe lângă dregătorii localităţii [48], iar la 12 mai 1742 marelui căpitan de Soroca i se indică să apere interesele unui preot jefuit şi bătut în Ţara Leşească [49]. Îndeplinirea unei sarcini asemănătoare i se cere la 13 iulie 1742 [50], apoi la 22 iulie 1742, când i se indică să cerceteze jalobele unor evrei din Ţara Moldovei pe evreii din Ţara Leşească [51]. La 18 iulie 1742, prin carte domnească, căpitanului de Soroca i se cere să ajungă la înţelegere cu dregătorul Movilăului din Ţara Leşească, pentru a reîntoarce 100 lei lui Ene din Orhei [52]. Costandinache, mare căpitan de Soroca, este menţionat şi în cartea domnească din 30 mai 1742 [53]. La 25 iunie 1742 Costandinache, mare căpitan de Soroca, împreună cu Vicol Vartic, căpitan de Heci, trebuiau să îndrepte hotarele moşiei Somoliuca Mare [54]. Costandinache deţine dregătoria şi la 30 iunie 1742 [55]. La 1 septembrie 1742 Costandinache, deja fost mare căpitan de Soroca, este pomenit într-o carte de judecată. Un oarecare Cerbul, evreu din satul Bădiceni, ţinutul Soroca, a înaintat o plângere domniei asupra acţiunilor lui Costandinache, argumentând că „i-au luat gloabă 35 de galbeni ungureşti şi un cal şi i-au luat şi sotnicul 5 lei, pe gura unui tălhari, a lui Sofroni, ce l-au pus soţie şi pe dânsul, cu strâmbătate..." [56]. Procesul de judecată a fost câştigat de Cerbul, iar Costandinache a fost impus să restituie cele luate [57].

Căpitanului de Soroca Ilieş (Iliaş) (august 1742 – decembrie 1742) cancelaria domnească îi porunceşte să supună pe oamenii „moldoveni şi jidovi", care locuiesc pe moşia Budele a vornicului Iordache Cantacuzino, „să facă slujba obişnuită" [58]. La 1 august 1742 Ilieş, mare căpitan, este desemnat să încaseze primul sfert din luna august [59]. Cartea domnească din 5 august 1742 indica marelui căpitan de Soroca

să rezolve cazul lui Vartic, care a păgubit în urma unei afaceri cu „un jidov din Ţara Leşească” [60]. La 21 august 1742 lui Iliaş, mare căpitan de Soroca, îi este trimisă poruncă domnească să intervină la dregătorul de la Raşcov pentru recuperarea pagubei pricinuite de nişte evrei de acolo lui Vasile, negustor din Iaşi [61]. Marele căpitan de Soroca este pomenit şi în cartea domnească din 21 septembrie 1742 [62]. La 22 septembrie 1742 marele căpitan primeşte indicaţia de a cerceta pricina apărută între vornicul Costandin Ruset şi Tudorache, pentru pădurea tăiată [63]. În acelaşi an, la 8 octombrie, lui Iliaş, mare căpitan (precum şi altor boieri din celelalte ţinuturi – n.n.), i s-a poruncit să încaseze din ţinutul Soroca sfertul din octombrie pentru mucarer în mărime de 163 lei [64]. La 15 octombrie 1742 marelui căpitan de Soroca Ilieş i se cere să descurce un caz cu privire la o datorie [65]. La 1 noiembrie 1742, încredinţându-i vel-căpitanului de Soroca un proces de judecată, domnitorul Moldovei îi pune în vedere ca „să le ei sama şi cum s-a căde cu dreptate să le hotărăşti giudecata cu carte de giudecată la măna cui s-a căde” [66]. La 30 noiembrie 1742 lui Ilieş, mare căpitan de Soroca, i se cere să clarifice situaţia cu podul de pe moşia lui Iordache Cantacuzino şi cu îndeplinirea obligaţiilor de către locuitorii moşiei numite [67]. Ilieş scrie şi el către domnie, la 27 noiembrie 1742, şi raportează despre fărădelegile unui Cuciuc Husein, care a fost prins în flagrant. Răufăcătorul a fost trimis la Bender. Ilieş, mare căpitan de Soroca, intervine pe lângă domnie cu rugămintea de a pedepsi turcul [68]. Prin cartea domnească din 14 decembrie 1742 lui Ilieş, mare căpitan de Soroca, i se comunică despre turcul Bechir-başe, negustor, care a decedat la Orhei. Deoarece nu avea nicio rudă, tot ce agonisise urma să fie transmis persoanelor numite de capuchehaia de Bender [69]. La 20 decembrie 1742 Iordache, capuchehaie de Hotin, scrie un răvaş către Ilieş, prin care îl roagă să contribuie la reîntoarcerea unei turcoaice cu copii ce au fost furaţi [70].

În ianuarie 1743, domnul numeşte boierii obligaţi să strângă bani pe la ţinuturi „milostenie patriarhului Ierusalimului” [71]. Printre boieri, la Soroca este menţionat şi căpitanul Carp [72]. Marele căpitan de Soroca este pomenit la 5 noiembrie 1747 în contextul întăririi unor părţi din satul Baxani, ţinutul Soroca [73]. La 20 septembrie 1749 căpitanul Vartic este menţionat într-un suret ca posesor al moşiei Cotiujeni din ţinutul Soroca [74].

Marele căpitan de Soroca este semnalat şi la 9 iunie 1752, când domnul Ţării Moldovei emite o carte tuturor celor care vor să se aşeze în ţară [75]. Domnul Ţării împreună cu Divanul stabilesc pentru sătenii care se vor întoarce de peste hotare obligaţiile fiscale şi cele faţă de stăpânii moşiilor, subliniind că pentru pricinile ce ar avea şi care n-ar putea fi rezolvate de vornicii de sat să se adreseze marelui căpitan de Soroca: „[...] şi toţ aceşti oamini ce vor vini pe aşezarea acestui tistamentu, după ce vor trece să-şi ia pecetluit roşu de la dregătorii ţinuturilor, cii din partea Orheiului di la sărdariul, şi cii din parte Sorocii de la căpitanul de Soroca, cu care să fie cunoscuţi dintr-altă ţară. Şi acel pecetluit roşu va fi sămnu la mâna lor şi pentru nesupărare lor şi di mai bună stare testamentului, ca să să poată păzi toate acele ce cuprind în testamentu...” [76].

Odată cu instituirea isprăvniciei, căpitanii au devenit subalternii acestora, rămânând comandanţi ai slujitorilor din ţinut. În 1757, la 30 mai, căpitan de Soroca era Leon Imbo, care avea sub conducerea sa 75 de oameni, stolnicul de cazaci şi vătaful de umblători de Soroca cu 35 de oameni [77].

În a doua jumătate a sec. al XVIII-lea căpităniile de margine încetează să mai fie organizaţii militare, obţinând un caracter administrativ-grăniceresc [78]. La 6 octombrie 1768 în scrisoarea regelui Poloniei către Xawer Branicki se menţionează că căpitanul de Soroca a prins 16 haidamaci, care se refugiaseră în Moldova în urma luptelor cu trupele poloneze [79]. La 20 ianuarie 1769 Grigorie Callimachi, domnul Moldovei, porunceşte lui Ioniţă Oprea, căpitan de Sănătăuca, din ţinutul Soroca, să aducă 50 de oameni străini „fără bir" pentru paza hotarului: „[...] după cercetări ce s-au făcut s-au găsit numai 17 cazaci, pentru care fiindu trebuinţă de slujitori, ca să fie paza marginii, dăm domnie me volnicii print-această carte [...] a căuta şi a strânge oamini străini, fără de bir, şi să facă steagul lui deplin, până la 50 de oameni" [80]. Un fost căpitan Ion Maxim semnează la 7 iunie 1773 un zapis de hotărnicie pentru determinarea hotarelor satelor Borceşti şi Mateuţi de satul Solonceni în ţinutul Soroca, în care se pomeneşte Toader, căpitan de Soroca, cărui i se indicase anterior să cerceteze moşia [81]. La 1 decembrie 1776 marele căpitan de Soroca Marco semnează în calitate de martor un zapis de vânzare-cumpărare [82].

Începând cu anii '80 ai sec. al XVIII-lea la Soroca sunt pomeniţi căpitanii de vaduri, care se supuneau căpitanului de Soroca. În *Condica Visteriei Ţării Moldovei de veniturile şi lefurile dregătorilor şi slujbaşilor domniei şi ale slujitorilor Curţii domneşti* din 1775 se menţionează că venitul Hătmăniei (pocloanele într-un an) constituie 20 lei din partea marelui căpitan de Soroca, cu 30 de slujitori. În acelaşi document sunt pomeniţi sotnicul de cazaci cu 20 de cazaci, vătaful de îmblători cu 15 îmblători şi căpitanii de Iarova cu 30 căzaci şi de Japca cu 30 călăraşi, de Heru cu 60 de călăraşi, de Cosăuţi cu 50 de cazaci, de Vasilcău cu 50 de cazaci, de Rughi cu 20 de cazaci, de Sănătăuca cu 20 de călăraşi, de Cernila (posibil Cerlina – n.n.) cu 18 călăraşi, de Vadu Raşcov cu 20 de cazaci, de Salce cu 15 cazaci, de Vârtejăni cu 15 călăraşi, de Solonceni cu 15 călăraşi, de Volăvneţ cu 15 cazaci şi de Vadu Nimereuca cu 15 cazaci. Marele căpitan de Soroca avea venit din „răsurile isprav(nicului) la tot cifertul, bez alte rădicături i răsuri din agiutorinţă i mucarel" [83].

La 25 decembrie 1780 Scarlatachi Sturza, hatman, pârcălab al Sucevei, îl numeşte pe Toader Sabău căpitan de grăniceri: „Fiindu trebuinţă de a să afla pe la margini, drept aceea dar după poronca preînălţatului nostru Domnu [...] ce mi s-a dat pentru toate căpităniile, atât a celor de pe la margini câtu şi a celor de pe la ţinuturi ca să fie suptu ascultare, supunere şi purtare de grijă e după vremi hatman şi fiindu că la Vadul Vasilcăului ot ţinut Sorocii esti de trebuinţă de a fi căpitănie de margini, atât pentru paza marginii, cât şi pentru călăraşi. Iată că am făcut pe Toader Sabău ca să aibă toată purtare de griji a marginii, având prevegheri şi purtari de griji pentru oamenii streini ce vinu în Moldova, ca să-i cerceteze pre cu amăruntul ce feliu de oameni sînt şi pentru ce vinuşi care nu va ave nici o îndreptare la mână să să cunoască oameni buni, pe unii ca aceia să-i trimită îndată la hătmănie, cum şi pentru oamenii ce mergu de aice din Moldova ca să trăiască piste hotar iarăş să-i cercetezi, şi care nu va ave răvaşul nostru sau de la ispravnicul ţinutului de unde va fi, spre încredinţare că ar fi oameni buni şi cu chizăşii, să nu-i îngăduiască nici decum a treci piste hotar, şi pe lăcuitorii de pe margini să-i îmblânzească şi să-i măngăi cum şi la giudecăţi, nici unii părţi ne

înpărtănindu, ferindu-să de jafuri şi interesuri, căutăndu şi cumpănindu dreptate fiiştecărue... Şi numitul căpitan de nu să va purta cu rănduiala ce i să cade, să va aduci aice, şi să va pedepsi după vina sa, de nu va urma în toati poroncili ce i să vor da cu silinţă şi cu drepturi după cum i să dă învăţătură aceasta" [84]. Deja la 1 octombrie 1782 acesta este numit la Vadul Trifăuţi, iar la 1 iulie 1783 – înapoi la Vasilcău [85]. La 10 decembrie 1786 Alexandru Mavrocordat îl numeşte în funcţia de căpitan de margine pe Toader Săbău la Vadul Vasilcău „atât pentru paza marginii, cât şi pentru călăraşii de acolo, ca să aibă toată purtarea de grijă a păzi margine şi osăbit să fie cu privegeri purtând de grijă pentru oamenii străini ce vin..." [86].

În 1784 căpitanul Vicol Vartic cumpără nişte părţi din satul Cotiujeni, iar la 5 septembrie 1785 căpitanul Gavril Vartic cumpără nişte părţi de moşie de la fraţii Harbur [87].

La 10 martie 1797, iar mai apoi la 22 noiembrie şi 6 decembrie 1802 dregătoria de căpitan de Soroca este deţinută de Simion Harbur [88]. Prin cartea domnească din 5 septembrie 1797 căpitani de margine la Soroca sunt numiţi: în localitatea Cosăuţi – Hrâste Constantin, la Solonceni, din 1784 – Iordache Sava [89]. La 1 septembrie 1802 căpitan de margine la Vasilcău este numit Ion Popescu [90]. Din acest document desprindem că în competenţa căpitanilor de margine intra: supravegherea trecerii persoanelor pe la sectoare, „să nu treacă nimi într-aceia parte fără a ave ori menzil domnesc, ori răvaşu hătmăniei, ori menzil pasport", cei care nu aveau actele în regulă urmau să fie trimişi la Iaşi; oprirea trecerii mărfurilor prohibite la import sau export, încercările nelegitime urmând a fi reprimate; urmărirea şi prinderea tâlharilor. În obligaţia căpitanilor intra ajutorul văduvelor [91]. Căpitănia Cosăuţi avea 12 vaduri şi numeroşi călăraşi: „2 – la podul lui Bechir, 3 – la Soroca cu vama, 2 – la praguri, 3 – la vamă la Cosăuţi, 2 – la gura Iorjiniţii, 2 – drept vii, călări, 2 – la Cureşniţa, 2 – la Volovceniţa, 2 – la Râtul porcului, 2 – la Cremenciuc, 2 – la Iarova, 2 – la Iancolova" [92].

Marele căpitan de Soroca, la începutul sec. al XIX-lea, avea în supunere patru căpitani de margine la Soroca: pe cel de Raşcova, de Vasilcău, de Movilău şi de Cosăuţi. În 1810, la Movilău, Costachi Leonardi avea în serviciu 60 de călăraşi; Costachi Bucşănescu, căpitan de Raşcov, – 70 de călăraşi; Grigore Scorţăscu, căpitan la Cosăuţi, – 87 de călăraşi; Toader Săbău (pomenit mai sus) – 60 de călăraşi [93]. În funcţiile lor intra: „paza marginii, cum şi a orândui oameni la vaduri şi margini spre cercetare celor ce trec de au adeverinţăle ocârmuirii..." [94].

Din 1623 şi până la începutul sec. al XIX-lea au fost identificaţi mai mult de 20 de căpitani, mari căpitani şi căpitani de margine de Soroca. Fiind subalterni ai pârcălabilor, apoi ai ispravnicilor, ei au îndeplinit funcţia de paznici ai oraşului, ai ţinutului şi ai hotarelor ţării. Pe lângă această funcţie de bază, delimitau hotarele moşiilor, judecau pricini mici etc. Dregătoria de căpitan de margine se menţine până la începutul sec. al XIX-lea.

Vornicul. Printre cei ce reprezentau puterea domnească în târg era şi vornicul de târg, dregătoria de vornic fiind una dintre cele mai importante în Moldova medievală [95]. Termenul „vornic" este de origine slavă şi desemnează comandantul curţii. În serviciul vornicului erau diferiţi slujbaşi domneşti: pererubţi, osluhari, globnici care locuiau în târg sau în sate [96]. În oraşul Soroca vornicul de târg era numit de către

vornicul Ţării de Jos. Funcţiile vornicului sunt descrise de către Dimitrie Cantemir în *Descrierea Moldovei*: „El hotărăşte în pricinile de osândire şi poate să hotărască pedeapsa morţii, fără ştirea domnului, pentru tâlhari, omorâtori, jefuitori de biserici şi alţi ticăloşi" [97]. Vornicul de târg urma să aibă grijă de prestaţiile la care erau obligaţi orăşenii, de lucrul în viile domneşti, participa la delimitarea terenurilor de hotar, anunţa la iarmaroace vânzările din oraş, întocmea actele pentru transferul proprietăţii [98]. Vornicul de Soroca este pomenit la 16 august 1795, când palatul domnesc din Iaşi a fost asaltat de circa o sută de oameni veniţi împreună cu vornicii din ţinuturile Orhei, Soroca şi Iaşi, cerând scăderea impozitelor [99].

Ispravnicul. În Moldova dregători cu numele de ispravnici au existat înainte de domnia lui Constantin Mavrocordat [100]. Însă la mijlocul sec. al XVIII-lea ispravnicii au preluat funcţiile pârcălabilor [101]. Constantin Mavrocordat, printr-un hrisov din 1740 pentru Ţara Românească şi altul din 1741 pentru Moldova, prevedea delegarea unor boieri de treptele întâi şi doi în toate judeţele cu sarcina de „a împărţi dreptatea", a apăra pe săraci de abuzurile agenţilor fiscali [102]. Iniţial a fost numit câte un ispravnic pentru fiecare judeţ, iar apoi câte doi. Nicolae Grigoraş consideră că prin înlocuirea pârcălabilor cu ispravnici domnul a urmărit să desfiinţeze abuzurile şi corupţia administraţiei, ce luase proporţii mari [103].

În competenţa ispravnicilor intra soluţionarea diverselor litigii, strângerea dijmei, iar în târguri – şi instituţia de judecată [104]. Ispravnicii, în calitate de organ executiv al puterii centrale, reglementau raporturile dintre proprietarii moşiilor şi locuitori, supravegheau ca donaţiile domneşti să nu fie încălcate, dar nu permiteau nici abuzuri din partea proprietarilor, obligau locuitorii să-şi îndeplinească obligaţiile [105]. Conform indicaţiilor domneşti, ispravnicii trebuiau să fie „cu multă purtare de grijă pentru paza şi ocrotirea locuitorilor de către oamenii săi şi împotrivitori, apărându-i şi ferindu-i de orice împotrivire şi nedreptate, spre a putea avea odihnă şi linişte" [106]. Fiind reprezentanţi ai domnului în ţinut, ispravnicii urmau să aducă la cunoştinţa locuitorilor, prin citire în zilele de târg, a tuturor dispoziţiilor domneşti [107]. De competenţa ispravnicilor erau, de asemenea, măsurile legate de îmbunătăţirea stării edilitare şi sanitare a oraşului, anunţarea zilelor în care se ţineau târgurile săptămânale şi controlul ordinii comercializării [108].

La începutul sec. al XIX-lea logofătul Balş şi vistiernicul Iordache Ruset publică lista boieriilor-slujbe din Ţările Române de la sfârşitul sec. al XVIII-lea – începutul sec. al XIX-lea [109]. În listă sunt indicate funcţiile ispravnicilor: „ [...] strâng lefile hotărâte după table ce li să trimit din visterie, sunt datori a privighe pentru statornicie lăcuitorilor ţinutului său, judecă şi cercetează toate pricinile dintre lăcuitori, caută şi pricini de moşii şi de alte averi, după hotărâre dau cărţi de judecăţi, [...] veghează tot ce poate supăra locuitorii (făcătorii de rele, tâlharii a-i prinde şi a-i dezrădăcina), a primi cărţi din slujbă şi de la Divanul, au ponturi trimise din visterie la fiecare ispravnic în care se cuprind cu lămurire toate datoriile lor în feliori de pricini [...]" [110]. Veniturile isprăvniciei erau următoarele: „[...] 1 leu din 10, din banii pe împrumuturi şi pricini, pocloanele de la slujitori, câte 200 bani de om (jumătate de om la Sfântul Gheorghe şi jumătate la Sfântul Dumitru), de la vătavul de arabagii, de la 2000–1500 în ţinuturi mari la 1000-500 în cele mici" [111].

În 1776 Grigore Ghica a făcut o reglementare a veniturilor şi lefurilor tuturor slujbaşilor [112]. Domnul a constatat că sumele strânse pentru plata lefilor sunt insuficiente şi a căutat surse suplimentare. Fiecare dregător, conform rangului, urma să primească lunar, din răsuri, o sumă anumită [113]. Odată cu instituirea în septembrie 1776 a „casei răsurilor", ispravnicii primeau leafă [114]. Leafa ispravnicilor de Soroca la începutul sec. al XIX-lea constituia 9600 lei [115].

Primul ispravnic de Soroca amintit într-un document ulterior este Nastasache, care deţine această funcţie între 30 august 1746 – 9 decembrie 1748 [116]. Constantin Donici , „biv vel medelnicer", deţinea dregătoria de ispravnic la 18 decembrie 1749, când întărea vânzarea de case din târgul Soroca încheiată între Pavel Ciuriş şi Ierothei, Episcop de Huşi [117]. Ispravnicul de Soroca Gheorghe, mare jitnicer, este atestat în cartea domnească din 30 octombrie 1760 de la Ioan Teodor Callimachi [118]. Către 28 iulie 1764 ispravnic de Soroca era Manolache Bogdan, agă [119]. Manolache Bogdan este menţionat în sămile vistieriei Moldovei pe lunile iulie şi august 1764 [120], iar la 5 iulie 1765 în dregătoria respectivă este amintit Mihalache Cheşcu, care urma să determine hotarele moşiilor mazililor Ion Mitică şi Costantin Vartic din ţinutul Soroca [121]. La 1 februarie 1766 marelui ispravnic de Soroca Ianachi Leonardi i se trimit veniturile vămii Cremenciuc [122]. Recensământul din 1772–1773 pentru ţinutul Soroca este semnat de ispravnicul Grigorii Nejel, clucer [123].

La 19 mai 1771 ispravnicul ţinutului Soroca Darie Donici judeca o pricină pentru moşiile Cohăreşti, Franţeleşti şi Zahorna [124]. Darie Donici era feciorul lui Constantin Donici, medelnicer şi serdar al ţinutului Orhei [125]. La 1 septembrie 1761 Darie Donici avea rangul de mare paharnic, iar la 6 februarie 1766 semna deja ca fost mare paharnic [126]. La 18 iunie 1777 era serdar de Orhei, iar la 19 mai 1784, mare ban [127]. Deţinând dregătoria de ispravnic de Soroca şi la 22 iulie 1788, Darie Donici îi scria preotului Vasile Dahnovici să-i aducă actele moşiei Răceşti pentru a-i întări stăpânirea, în vederea soluţionării neînţelegerii apărute pentru o parte de moşie din hotarul Răceştilor [128].

În 1772 locuitorii ţinutului Soroca adresează o reclamaţie mitropolitului Gavril asupra ispravnicului de Soroca: „[...] strâmbătăţile, jafurile şi asupririle" ce le îndura, „mai cu seamă de când Divanul" le-a orânduit un nou ispravnic „au biruit toată răbdarea şi ne-au silit a părăsi starea şi rânduiala noastră cea strămoşească şi ca scăpare amu alesu o samă din nou slujba cea cu multă trudă şi primejdii a războiului" [129].

Spre sfârşitul anului 1776 Poarta Otomană îşi sporeşte eforturile în vederea obţinerii de informaţii cât mai exacte privind dispozitivul efectivelor şi mişcarea trupelor ţariste staţionate în sudul Poloniei. În această activitate a fost antrenat domnitorul Moldovei Constantin Moruzi, care, pentru a răspunde cerinţelor înaintate de Imperiul Otoman, a organizat un serviciu de spionaj. În fruntea acestei instituţii a fost desemnat Constantin Caragea, numit în acelaşi timp şi ispravnic de Soroca [130]. Această numire a fost condiţionată, în primul rând, de situarea Sorocii în imediata apropriere a graniţei cu Polonia, ispravnicului revenindu-i misiunea de a trimite spioni credincioşi şi bine plătiţi în statul vecin. Constantin Caragea a desfăşurat o activitate fructuoasă, trimiţând spioni la Nemirov, în voievodatul Braclav, în oraşul Movilău, supraveghind

totodată şi spionii ruşi trimişi în Moldova [131]. Unul dintre cei mai informaţi spioni, pitarul Costachi Politimios, ajuns la Soroca în noaptea de 18 decembrie 1777 cu o scrisoare de la domnitor, adresată ispravnicului, prin care acesta era informat despre misiunea lui, a trecut chiar a doua zi în Polonia [132]. Au urmat, la scurt timp, rapoarte copiate minuţios de ispravnic într-o condică specială şi trimise direct domnului la Iaşi. În ianuarie 1778 Politimios a revenit la Soroca, aducând ultimele informaţii din zonele limitrofe. Nefiind mulţumit de rangul de ispravnic, la mijlocul lunii mai 1778, Constantin Caragea a fost rechemat la Iaşi [133].

La 8 iulie 1777 ispravnici de Soroca sunt Constantin Vârnav, fost mare ban, şi Dumitrache Mumaroglu, fost mare armaş [134]. Ispravnicilor li se indică să urmărească achitarea unei datorii a lui Zoie Leonard către Husein agă [135]. Prin urmare, la Soroca, în acea perioadă erau concomitent trei ispravnici: Constantin Vârnav, Dumitrache Mumaroglu şi Constantin Caragea, pomeniţi mai sus.

Actele din 30 septembrie 1777, 10 iulie 1781, 10 ianuarie 1782, 15 ianuarie 1782 şi 29 mai 1782 îl atestă drept ispravnic de Soroca pe Ştefan Ţintilă, mare sulger [136].

La 22 iunie 1779, în contextul întăririi dreptului lui Iordache Panaite asupra unor părţi din moşia Poiana de pe Nistru şi moşia Rosieci de pe Răut, domnul Moldovei se adresează ispravnicilor de Soroca. „[...] Şi poruncim domnia mea dumv. ispravnici ca di nu sar supune locuitorii ce şed pă aceste părţi de moşie, şi alţii cariii să vor hrăni pe aceste părţi, să de obicinuitul adetiu al moşii dumv. săi faceţi să înţeleagă ca să urmeze întocmai după obiceiul şi după hotărâre ponturilor [...]” [137].

Ispravnicii de Soroca sunt consemnaţi la 1780, când Constantin Moruzi voievod le cerea „ispravnicilor de ţinut Soroca” să se ocupe de organizarea iarmaroacelor: „[...] poruncim domnie me şi dumneavoastră ispravnicii di ţânutul Sorocăi să daţi în ştiri tuturora ca la hotărâtile zile cari sunt arătaţi mai sus ci sânt să facă iarmaroace la Soroca, fieşticine care va ave să vândă sau să cumpere, să margă săşi facă alijverişul său fără de nici o împiedicare cu orice fel de marfă, afară de horelcă [...]” [138]. La 10 aprilie 1781 ispravnicii de Soroca sunt pomeniţi în legătură cu ponturile brudinei la Nistru [139], iar la 10 iulie 1781 ispravnicii Constantin Vârnav şi Ştefan Ţintilă (în document semnând Ştefan Ţintă – n.n.) întăresc hotarnica târgului Soroca [140]. Mai târziu, la 4 ianuarie 1785, ispravnic de Soroca era Teodor Balş, spătar [141]. Din octombrie 1785 până la 7 iulie 1786, când s-a făcut mărturia hotarnică a seliştii Nemţeni, ispravnic de Soroca a fost banul Gheorghe Beldiman [142]. Concomitent, prin octombrie 1785, este atestat ispravnicul de Soroca Grigoraş, biv staroste [143].

La 2 iulie 1786 Alexandru Ioan Mavrocordat, domnul Ţării Moldovei, scria către ispravnicul de Soroca Gheorghe Beldiman să cerceteze şi să judece pe Ştefan Roşca şi alţi mazili cu protopopul Teodor şi Lupul Cociorvă pentru moşia Băxanii: „Iată scriem dumitale fiind de faţă amândouă părţile să cercetaţi pricina lor cu amănuntu. Şi fiind după cum au jăluit după scrisori, dovezi ce vor fi având dovedindusă că polsat de Băxani iaste a jăluitorilor, atunci vei rândui din mazilii acelui ţinut pe care vei socoti, să margă la stare moşiei, pe care măsurându-o în stânjeni, parte cie ce va rămâne dreaptă şi făr de pricină a jăluitorilor să o stâlpească cu pietre hotară osăbit de către cielalţi răzăşi şi să li să de şi mărturie hotarnică în sămni şi în stânjeni, iscălitu după

obiceiu. Cum şi pentru zapis iarăşi să cercetaţi şi dovedindusă că au fost a jăluitorilor şi aci l-au luat di s-au dizbătut moşia şi acum nu vor să-l de, dumneata să pui silinţă şi să scoateţi zapisu şi să-l daţi jăluitorilor [...]"[144]. La 7 iulie 1786 banul Gheorghe Beldiman, ispravnic al ţinutului Soroca, îl împuterniceşte pe Gheorghe Gane, căpitan, să cerceteze hotarul seliştei Nemţeni [145]. În 1787 ispravnici de Soroca erau Şerban Buhuş, mare paharnic [146], şi Vasilache Apostolovici [147]. La 16 octombrie 1790 Divanul Cnejiei Moldovei porunceşte ispravnicilor de Soroca să întărească căpitanului Radu Bogdan patru scutelnici [148].

Spre sfârşitul sec. al XVIII-lea în funcţia de ispravnic s-au perindat numeroşi funcţionari. La 2 septembrie 1793 domnul Moldovei Mihai Constantin Suţu scria carte către ispravnicul de Soroca Constantin Vârnav, ban, pentru a delimita hotarele moşiei Hristici [149]. Ispravnicii de Soroca Dumitrache Ghica, fost mare spătar, şi Constantin Vârnav, fost mare ban, sunt pomeniţi la 7 octombrie 1793, când semnează o mărturie [150]. La 23 iunie 1794 ispravnicul Constantin Vârnav depunea o mărturie în privinţa moşiilor Hristici şi Vanţina [151]. La 5 iulie 1794 Mihai Suţu, domnul Moldovei, porunceşte hatmanului Costache Gheorghe şi lui Constantin Vârnav, fost mare ban, ispravnici de Soroca, să judece o pricină de moşie: „[...] să cercetaţi pricina foarte cu amăruntu prin mărturii şi dovezile ce ar fi având fiind şi carte de blăstăm la mijloc pentru pricina aceasta şi după cum se va dovedi tot adevărul dumv. prin giudecată să le hotărâţi dând şi mărturie de giudecată la parte ce să va căde precum va fi drept [...]" [152]. La 15 iulie 1795 Alexandru Ioan Mavrocordat scria către ispravnicii de Soroca să rezolve plângerea răzeşilor din Hristici [153].

La 3 aprilie 1796 domnul Moldovei se adresează banului Manolache Donici ca să cerceteze hotarele moşiei Dobruşa: „[...] să faci cercetare foarte cu amăruntul tuturor scrisorilor ce vor fi de ambe părţile şi măsurând cu stânjenu atât în lung cât şi în curmeziş mai întâi să afli şi să dovedeşti cele drepte şi adevărate margini a moşiei [...]"[154]. Documentul permite să presupunem că la această dată Manolache Donici este ispravnic de Soroca. La 11 mai 1796 ispavnicii ţinutului Soroca, postelnicul Alecu Iancul şi comisul Iordache Leon, îi încredinţau căpitanului Gheorghe Gane să cerceteze mărturia hotarnică a moşiei Răceşti din ţinut [155]. Ispavnicul de Soroca Alecu Iancul, postelnic, semnează şi o mărturie din iunie 1796 referitoare la moşiile Dumulgeni şi Sgârburoaie din ţinut [156]. În mărturia din 27 octombrie 1796 cu privire la moşia Răspopeni se menţionează ispravnicul de Soroca, medelnicer Carpu [157]. Ispravnicii de Soroca, Dumitrache Ghica, fost mare spătar, şi Constantin Vârnav, fost mare ban, sunt semnalaţi în mărturia din 13 noiembrie 1796 [158]. În aceeaşi zi, căpitanul Dimitrache Meleghi este împuternicit de către ispravnicii de Soroca să stabilească hotarele moşiei Răspopeni: „[...] neputând dumnealor ispravnici a merge la numite moşii ca să cerceteze, având treburile ţinutului, au rânduit din parte d-lor pe Dimitrache Meleghie căpitan" [159]. La 19 decembrie 1798 domnul Moldovei se adresează ispravnicilor de Soroca să cerceteze hotarele moşiei Răceşti: „pentru iazu şi moara ce este în pârâul Dobruşei, osăbit şi pentru dijmă" [160]. Ispravnicul Manolache Dimache, mare vornic, spătar, este pomenit într-o mărturie din 24 mai 1799 [161].

Din cele expuse mai sus, putem observa că spre sfârşitul sec. al XVIII-lea şi începutul sec. al XIX-lea un ispravnic nou-numit rămânea în post un timp foarte scurt. Deşi, tradiţional, numirea urma să fie pe un an de zile, de cele mai multe ori ispravnicul era schimbat înainte de expirarea termenului [162]. Motivul acestor schimbări dese era, în opinia noastră, încercarea de a combate coruperea dregătorilor, care luase proporţii. În actele timpului, ispravnicii sunt semnalaţi de cele mai dese ori în cazurile când se făceau mărturii hotarnice. Astfel, drept martori sunt amintiţi postelnicul Alecu Iancul şi comisul Iordache Leon, medelnicerul Carpu, Dumitrache Ghica, Constantin Vârnav [163]. La 18 februarie 1801 ispravnic de Soroca era Matei Milu [164], care semnează o mărturie referitoare la moşiile Dumulugeni şi Sgârburoaie din ţinutul Soroca. Se pare că a rămas un timp mai îndelungat în funcţie, căci la 15 august 1803 semnează o mărturie pentru o parte din moşia Răceşti [165], iar la 12 august 1804 întăreşte o hotarnică a moşiei sus-menţionate [166]. În 1802 ispravnic de Soroca este Gheorghe Suţu, menţionat în notele de protest împotriva abuzurilor funcţionarilor greci [167]. La 15 iulie 1802 ispravnicii de Soroca aduc la cunoştinţa răzeşilor din Răceşti că până la 26 august cauza delimitării hotarelor moşiei Dobruşa va fi cercetată în Divan şi până la acea dată schitul va fi posesor al moşiei până la pârâul Dobruşii [168]. Probabil că în această perioadă ispravnic de Soroca era Arghirii Cuza, ban, menţionat la 22 octombrie 1802 [169], sau Iordache Bălşagă, pomenit înainte de 22 noiembrie 1802 [170].

În 1803 Alexandru Moruzi îl numeşte pe sulgerul Iordache Gafencu sameş la isprăvnicia Sorocii: „[...] supt ascultarea dumilor sale ispravnici" [171]. În competenţa sameşului intra cancelaria isprăvniciei, dar avea şi alte funcţii: „[...] are asupra sa toată treaba cancelariei isprăvniciei (corespondenţa cu visteria, alte locuitori de slujbă, finanţe, alcătuirea poruncilor), a şti starea fiecărui sat; mişcările din ţinut; înştiinţarea visteriei, dacă ispravnicul îndeplineşte datoria; darea de seamă noului ispravnic numit; strâng banii dărilor după tablele visteriei şi îi trimit [...]" [172]. Sameşii sunt înlocuiţi doar în cazul unei vinovăţii grave [173].

La 1 februarie 1805 Alexandru Constantin Moruzi cere ispravnicilor de Soroca să cerceteze plângerea răzeşilor pentru moşiile Răceşti şi Ordăşei [174]. La 10 martie 1805 domnul scrie ispravnicilor ţinutului Soroca să delimiteze din Alcedar partea răzeşilor la care pretinde paharnicul Petrache Catargiu (care ulterior va fi şi el ispravnic de Soroca – n.n.) [175]. Ispravnicilor li se indică să cerceteze cât venit a luat paharnicul de pe moşie, iar apoi să-l impună să restituie pagubele [176]. La această carte domnească se anexează plângerea răzeşilor, care, drept dovadă a spuselor lor, aduc o mărturie din 22 octombrie 1802 semnată de banul Arghirii Cuza, ispravnic de Soroca [177].

În 1808 – 15 februarie 1809 dregătoria este deţinută de spătarul Iordache Roset şi banul Iordache Milo [178]. La 15 februarie 1809 funcţia este preluată de banul Toader Balş (care fusese ispravnic şi în 1785 – n.n.) şi de spătarul Ioniţă Paladi. Toader Balş va deţine funcţia până în noiembrie 1809, când este transferat la Hotin în locul lui Iordache Catargi. Paharnicul Petrache Catargi este pomenit ca ispravnic de Soroca în perioada din noiembrie 1809 până la 22 octombrie 1810. La 1 mai 1810 ispravnicul de Soroca Ioniţă Palade a fost înlocuit de către spătarul Constantin Sturza, fost serdar

de Orhei, care își dă demisia la 15 iunie 1810 pe motiv de boală, cauzată şi de moartea mamei sale. Din 15 iunie 1510 ispravnic de Soroca era clucerul Ioniţă Gane, iar de la 22 octombrie 1810 şi spătarul Iordache Roset [179]. La 13 decembrie 1810 ispravnicilor de Soroca li se indică să cerceteze cererea lui Iordache Carp şi să-i restituie dreptul de stăpânire asupra moşiei Cuhureştii de Jos [180]. La 12 noiembrie 1811 funcţia de ispravnic de Soroca o deţine Andrei [181]. Ispravnicul ţinutului Soroca Nicolae Cerchez, clucer, este pomenit la 1812, într-o ştire cu privire la evacuarea din casa luată în chirie [182]. Hatmanul Ilie Catargiu, ispravnic de Soroca (fost ispravnic de Soroca şi înainte – n.n.), este pomenit în scrisoarea din 22 decembrie 1813, când i se indică ca, împreună cu Ştefan Bogza şi Constantin Perjul, vornic de poartă, să clarifice problema moşiei Şerbeşti [183].

Remarcăm că instituţia isprăvniciei a fost printre puţinele dregătorii care s-au menţinut sub ocupaţia ţaristă. Ispravnicii de Soroca erau deseori desemnaţi pentru a doua oară în această dregătorie. Termenul îndeplinirii funcţiei era scurt, probabil pentru a evita coruperea dregătorilor. Pentru perioada cercetată am identificat 44 ispravnici, care aveau diverse titluri: mare medelnicer, mare jitnicer, agă, mare ban, mare armaş, mare suljer, staroste, mare paharnic, ban, portar, mare spătar, vornic, sărdar, paharnic, clucer, hatman.

Astfel, în perioada cercetată, pe lângă autoadministrarea urbană, domnia avea în târguri şi o reţea de slujitori, care limitau într-o anumită măsură în drepturi pe cea de autoadministrare în schimb, ajutau mult domniei la colectarea impozitelor şi prestarea diferitelor lucrări. Putem presupune că în dregătoria de căpitan se perindau membrii unei dinastii, ca în cazul familiei Vartic.

CĂPITANII

1	Ioan Reaşcoi	4 august 1623
2	Vasile Mârzac (vel-căpitan)	1645–20 martie 1652
3	Pohrib	28 mai 1668
4	Maise Tănasie (vel-căpitan) mare căpitan de lefegii	9 aprilie 1692, 5 iunie 1692
5	Semion Afendic (fost mare căpitan)	29 iunie 1704
6	Pavel Chirică (fost căpitan)	29 iunie 1704
7	Lupul Danul (vel-căpitan)	ante 7 aprilie 1719
8	Vasile	18 aprilie 1727
9	Gavril Ghiarghel (mare căpitan)	18 februarie 1733, 24 iulie 1738
10	Vasile Ciolacul	ante 8 iulie 1741
11	Anastase (Anastasache)	înainte 10 octombrie 1741
12	Costandinache (vel-căpitan)	18 octombrie 1741, 30 iunie 1742, 1 septembrie 1742
13	Tudorache (vătaf, căpitan)	8 iulie 1742
14	Iliaş	1 august 1742, 16 septembrie 1742, 30 noiembrie 1742, 20 decembrie 1742

15	Carp	ianuarie 1743
16	Năstăsache (căpitan, mare căpitan)	30 mai 1747, 5 noiembrie 1747 5 noiembrie 1748
17	Vartic (căpitan)	29 septembrie 1749
18	Chiriac (vel-căpitan)	1753 – 4 iulie 1756
19	Leon Imbo	30 mai 1757
20	Ion Maxim (fost căpitan)	7 iunie 1773
21	Toader	ante 7 iunie 1773
22	Marco (mare căpitan)	1 decembrie 1776
23	Toader Săbău (căpitan de margine la Vasilcău)	25 decembrie 1780, 1810
24	Ştefan Buzne (vel-căpitan)	10 ianuarie 1782
25	Ioniţă Oprea (căpitan de margine la Sănătăuca)	20 ianuarie1796
26	Dumitrachi Meleghi	1797
27	Simion Harbur (căpitan)	10 martie 1797– 6 decembrie 1802
28	Hrâste Costantin (căpitan de margine la Cosăuţi)	5 septembrie 1797
29	Vicol Vartic (căpitan)	1784
30	Iordache Sava (căpitan de margine la Solonceni)	1784–1797
31	Gavril Vartic	5 septembrie 1785
32	Ion Popescu (căpitan de margine la Vasilcău)	1 septembrie 1802
33	Costachi Leonardi (căpitan de margine la Movilău)	1810
34	Costachi Bucşănesc (căpitan de margine la Raşcov)	1810
35	Grigore Scorţăscu (căpitan de margine la Cosăuţi)	1810

ŞOLTUZI

1	Toader	7 aprilie 1605
2	Huzeiu	2 mai 1610 – 5 decembrie 1616
3	Dumitru	5 octombrie 1616
4	Sava	5 iulie 1680
5	Ursache Vârlan	9 iulie 1753
6	Ionaşco	19 martie 1770
7	Ioan Găoază	25 iulie 1781
8	Constantin Creţul	10 ianuarie 1782

ISPRAVNICII

1	Nastasache	30 august 1746 9 decembrie 1747
2	Constantin Donici (biv vel-medelnicer)	18 decembrie 1748
3	Grigoraş Ştilan	3 noiembrie 1755
4	Gheorghe (vel-jitnicer)	30 octombrie 1760
5	Manolache Bogdan (agă)	28 iulie 1764 – august 1764
6	Ghescu Mihalache (biv vel-jitnicer)	5 iulie 1765
7	Leon Imbault (paharnic)	20 august 1765
8	Ianachi Leonardi	1 februarie 1766
9	Darie Donici (ban)	19 mai 1771, 22 iulie 1788
10	Grigorii Nejel (clucer)	13 ianuarie 1773
11	Tănasă Goian	10 februarie 1776
12	Dumitrache Mentarioglu sau Mumaroglu (biv vel-armaş)?	10 februarie 1776, 26 ianuarie 1777, 8 iulie 1777
13	Iordache Roset (biv vel-paharnic)	26 ianuarie 1777
14	Constantin Caragea	1 iulie 1777– mijl. mai 1778
15	Constantin Varnav (biv vel-ban)	8 iulie 1777, 2 septembrie1793, 7 octombrie 1793, 23 iunie 1794, 5 iulie1794,
16	Ştefan Ţintilă (mare sulger)	30 septembrie 1777, 10 iulie 1781, 10 ianuarie 1782, 15 ianuarie 1782, 29 mai 1782.
17	Teodor Balş (spătar)	4 ianuarie 1785, 15 februarie 1809 - noiembrie 1809
18	Gheorghe Beldiman	octombrie 1785, 2 iulie, 1786, 7 iulie 1786, 21 iulie 1786
19	Grigoraş (biv staroste)	octombrie 1785 – 10 decembrie 1785
20	Şerban Buhuş (mare paharnic)	1787
21	Vasilache Apostolovici	1787
22	Nicodim (portar)	1788
23	Ilie Cataragiu (hatman)	1790, 22 decembrie 1814
24	Dumitrache Ghica, biv vel-spătar	7 octombrie 1793
25	Costache Gherache	5 iulie 1794
26	Gheorghe Costandachi	15 octombrie 1794
27	Manolache Donici (ban)	3 aprilie 1796

28	Alecu Iancul (postelnic)	11 mai – iunie 1796
29	Carpu (vornic, medelnicer)	24 şi 27 octombrie 1796
30	Iordache Leon (comis)	11 mai 1796
31	Costache Racoviţă	1797
32	Manolache Dimache (mare vornic, spătar)	24 mai 1799
33	Constantin Crupenschi (spătar şi ban)	1799
34	Matei Milo (Milu)	1801, 18 februarie 1803, 15 august 1803, 12 august 1804.
35	Dumitrache Cuza	1801
36	Gheorghe Suţu	1802
37	Arghirii Cuza (ban)	22 octombrie 1802
38	Iordache Bălsagă	Înainte de 22 noiembrie 1802
39	Păun (sărdar)	15 iulie 1803
40	Iordache Roset	1808 – 15 februarie 1809, 22 octombrie 1810
41	Milo Iordache	18 februarie 1808 – 15 februarie 1809
42	Catargi Petrache	noiembrie 1809 – 22 octombrie 1810
43	Ioniţă Palade (spătar)	15 februarie 1809 – 1 mai 1801
44	Constantin Sturza (spătar)	1 mai 1810 – 15 iunie 1810
45	Ioniţă Gane (clucer)	15 iunie 1810
46	Andrei	12 noiembrie 1811
47	Nicolae Cerchez	1812
48	Bodescul	19 mai 1819

Note:

1. *Viaţa feudală în Ţara Românească şi Moldova (sec. XIV–XVIII)*, Bucureşti, 1957, p. 417, N. Grigoraş, *Proprietatea funciară a oraşelor moldoveneşti în timpul orânduirii feudale şi evoluţiei ei*. În: *Studii şi cercetări ştiinţifice. Istorie*, III, 1961, p. 222-223.
2. N. Grigoraş, *Instituţii feudale din Moldova. Organizarea de stat până la mijlocul sec. al XVIII-lea*, Bucureşti, 1970.
3. Eşanu, V. Eşanu, *Administraţia cetăţii şi a ţinutului Soroca (sec. al XV-lea – începutul sec. al XIX-lea)*. În: *Revista de istorie a Moldovei*, nr. 1-2, 1999, p. 38-56.
4. I. Chirtoagă, *Soroca*. În: *Destin Românesc*, 1994, nr. 4, p. 117-126.
5. S. Dumitru-Chicu, *Cetatea Sorocii*. În: *Cetăţi de pe Nistru. Hotin, Soroca, Tighina, Cetatea Albă.* Chişinău, 1998.
6. N. Bulat, *Judeţul Soroca. File de istorie*, Chişinău, 2000.
7. N. Stoicescu, *Curteni şi slujitori. Contribuţii la istoria armatei române*, Bucureşti, 1968, p. 247.
8. N. Grigoraş, *Instituţii feudale din Moldova. Organizarea de stat până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, Bucureşti, 1970, p. 314.

9. N. Grigoraş, *Dregătorii târgurilor moloveneşti şi atribuţiunile lor până la Regulamentul organic*, Iaşi, 1942, p. 27.
10. *Documente privind Istoria României, veacul XVII*, vol. V, Bucureşti, 1957, p. 240. Despre instituţia căpităniei în Soroca, vezi A. Felea, *Căpitanii de margine de la Soroca (sec. XVII – înc. sec. XIX)*. În: *Destin românesc*, serie nouă, 2007, anul II (XIII), nr. 3-4 (51–52), p. 133-142.
11. M. Răuţu, *Cetatea cu monografia oraşului Soroca. Patru biserici cu diverse instrucţiuni şi 49 documente vechi răzăşeşti basarabene*, Oradea, 1932, p. 20; Z. Diaconescu, *Note pe marginea unor spiţe de neam*. În: *Arhiva Genealogică*, 1994, an I (VI), nr. 1-2, p. 324-328; A. Sava, *Documente privitoare la târgul și ținutul Orheiului*, publicate cu un studiu introductiv de Aurel V. Sava, București, 1944, p. 94-95, G. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, vol. IX, p. 142; vol. XI, p. 137; A. Eşanu, V. Eşanu, *Epoca lui Ştefan cel Mare. Oameni, destine şi fapte*, Bucureşti, 2004, p. 351. Istoricii Andrei şi Valentina Eşanu relatează, cu referire la lucrarea lui N. Iorga *Neamul românesc în Basarabia* vol. I, Bucureşti, 1995, p. 201, despre un Vasile, căpitan de Soroca, martor la o danie în timpul domniei lui Vasile Lupu. Vezi A. Eşanu, V. Eşanu, *Administrarea cetăţii şi a ţinutului Soroca (sec. al XV-lea – începutul sec.al XIX-lea)*. În: *Revista de istorie a Moldovei*, 1999, nr. 1–2, p. 45.
12. P. Zahariuc, *Ţara Moldovei în vremea lui Gheorghe Ştefan voievod* (1653–1658), Iaşi, 2003, p. 473.
13. *Catalogul documentelor moldoveneşti din direcţia Arhivelor centrale*, vol. 4, *Direcţia Arhivelor Statului*, 1970, p. 330.
14. *Ibidem*.
15. N. Stoicescu, *Curteni şi slujitori. Contribuţii la istoria armatei române*, Bucureşti, 1968, p. 249.
16. *Documente din Basarabia*, adunate de P.S. Visarion Puiu, Constantin Tomescu, Ştefan Berechet, Ştefan Ciobanu, Chişinău, 1928, p. 124.
17. I. Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei de la Dabija vodă încoace*. În: *Letopiseţul Ţării Moldovei*, Chişinău, 1990, p. 384, I. Chirtoagă, *Soroca,* p. 121.
18. A. Eşanu, V. Eşanu, *Administrarea...*, p. 47.
19. *Condica lui Constantin Mavrocordat*, vol. II, Iaşi, 1986, p. 279, nr. 762, *Moldova în epoca feudalismului* (în continuare *MEF*), vol. VIII, Chişinău, 1998, p. 41.
20. *Ibidem*, p. 95.
21. *Ibidem*.
22. *Instituţii feudale din Ţările Române. Dicţionar*, Bucureşti,1988, p. 84.
23. *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, vol. IV. Acte interne (1726–1740), editate de Ioan Caproşu, Iaşi, 2001, nr. 59, p. 45.
24. *Ibidem*, nr. 60, p. 47.
25. *Documente Orhei*, p. 198-200
26. N. Stoicescu, *op. cit*., p. 259.
27. *Condica lui Constantin Mavrocordat*, vol. II, p. 452; *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*. vol. V, editate de Ioan Caproşu, Iaşi, 2001, p. 75, nr. 134. La 10 octombrie 1741 Anastasache era deja fost căpitan de Soroca, primind un act de proprietate asupra unei case construite în târgul Soroca. *Condica lui Constantin Mavrocordat*, vol. I, Iaşi, 1985, p. 38.
28. N. Stoicescu, *op. cit.,* p. 259.
29. *MEF*, vol. VIII, p. 120.

30. *Ibidem*, p. 168.
31. *Condica lui Constantin Mavrocordat*, vol. II, p. 78, p. 98, nr. 169.
32. *Ibidem*, nr. 169, p. 78.
33. *Ibidem*, nr. 181, p. 81.
34. *Ibidem*.
35. *Documente privind relaţiile agrare în veacul al XVII-lea*, vol. II, Moldova, Bucureşti, 1986, p. 264.
36. *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, vol. V, nr. 126, p. 70.
37. *Condica lui Constantin Mavrocordat*, vol. II, nr. 231, p. 97.
38. *Ibidem*, nr. 301, p.128-129.
39. *Ibidem*, nr. 314, p. 132-133; *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, vol. V, nr. 141, p. 77.
40. *Condica lui Constantin Mavrocordat*, vol. I, p. 132.
41. *Ibidem*, vol. II, nr. 320, p. 134.
42. *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, vol.V, p. 79; *Condica lui Constantin Mavrocordat*, vol. II, nr. 399, p. 164.
43. *Condica lui Constantin Mavrocordat*, vol. I, p. 140.
44. *Ibidem,* vol. II, nr. 427, p. 175.
45. *Ibidem*, nr. 38, p. 21.
46. *Ibidem*, nr. 464, p. 191.
47. *Ibidem*.
48. *Ibidem*, nr. 483, p. 197.
49. *Ibidem*, nr. 45, p. 22.
50. *Ibidem*, nr. 736, p. 272.
51. *Ibidem*, nr. 737, p. 273.
52. *Ibidem*, nr. 736, p. 277.
53. *Ibidem*, nr. 56, p. 226.
54. *Ibidem*, nr. 686, p. 257.
55. *Ibidem*, nr. 694, p. 260.
56. *Ibidem*, nr. 1218, p. 581.
57. *Ibidem*, p. 581-582.
58. *Documente privind relaţiile agrare*…, vol. II, p. 264.
59. *Documente privitoare la oraşul Iaşi*, vol. V, nr. 287, p. 156.
60. *Condica lui Constantin Mavrocordat*, vol. II, nr. 839, p. 299.
61. *Documente privitoare la oraşul Iaşi*, vol.V, nr. 294, p. 159; *Condica lui Constantin Mavrocordat*, vol. II, nr. 850, p. 301.
62. *Condica lui Constantin Mavrocordat*, vol. II, nr. 905, p. 315.
63. *Ibidem*, nr. 906, p. 315.
64. *Documente privitoare la oraşul Iaşi*, vol. V, p. 176-178.
65. *Condica lui Constantin Mavrocordat*, vol. II, nr. 975, p. 335-336.
66. *Ibidem*, p. 337-338, nr. 984; *Documente privind relaţiile agrare*, vol. II, p. 262.
67. *Condica lui Constantin Mavrocordat*, vol. II, nr. 997-998, p. 342.
68. *Ibidem*, vol. III, nr. 1768, p. 484-485.
69. *Ibidem*, nr. 1773, p. 488.
70. *Ibidem*, nr. 1776, p. 489.
71. *Documente privind relaţiile agrare*, vol. II, nr. 379, p. 198.
72. *Ibidem*.
73. *Documente basarabene*, publ. de L.T. Boga, vol. XIV, Chişinău, 1931, p. 28.

74. M. Răuţu, *Cetatea cu monografia oraşului Soroca*, Oradea, 1932, p. 22.
75. *MEF*, vol. IX, Chişinău, 2004 p. 26-27, nr. 6.
76. *Ibidem*, nr. 6.
77. *Arhivele Basarabiei*, 1929, nr. 3, an. 1, p. 102.
78. L. Boga, *Paza marginii. Căpităniile de margine despre Nistru, Ciuhur spre raiaua Tighina şi Bugeac*, Chişinău, 1932, p. 8.
79. V. Ciobanu, *Relaţiile politice româno-polone între 1699 şi 1848*, Bucureşti, 1980, p. 123.
80. *MEF*, vol.IX, p. 223, nr. 193.
81. *Ibidem*, p. 237-238, nr. 207.
82. A. Sava, *Documente Orhei*, p. 96.
83. *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, editate de I. Caproșu, vol.VII, Iaşi, 2005, p. 121, 135, nr. 129.
84. C.N. Tomescu, *Numirea lui Toader Sabău de căpitan grănicer.* În: *Arhivele Basarabiei*, 1929, nr. 3, p. 101-102.
85. *Ibidem*. Toader Săbău s-a născut în satul Sfântul Gheorghe din Transilvania, fiind fiul lui Vasile şi Maria Urechi. La 14 aprilie 1792 Divanul Cnejiei îl trimite ca deputat pe lângă polcul de cazaci ai brigăzii Orlov, cantonat la Boldureşti. În 1801 locuia în judeţul Orhei. În 1805 este numit căpitan la Dubăsari, având în seama lui 12 vaduri şi 31 călăraşi. În 1811 se călugăreşte sub numele de Filaret. Moare la 20 februarie 1814. A fost înmormântat în partea stângă a pridvorului bisericii sale Naşterea Maicii Domnului de la Curchi. A ridicat biserica în locul celei de lemn a primului ctitor Iordachi Curchi. Biserica de piatră cu clopotniţă de lemn a fost sfinţită la 8 septembrie 1810. Pentru Toader Săbău se făcea pomenire în prima sâmbătă din postul mare, oficiindu-se panahidă şi servindu-se masă. Soţia sa s-a călugărit sub numele Melania.
86. *Ibidem*.
87. M. Răuţu, *op. cit,* p. 25.
88. *Ibidem*, p. 28.
89. L. Boga, *Paza marginii,* p. 17.
90. *Ibidem*.
91. *Ibidem*.
92. *Ibidem*.
93. T.G. Bulat, *Boieriile - slujbe în Ţările Române la sf. sec. al XVIII-lea şi începutul celui al XIX-lea*. În: *Arhivele Basarabiei*, anul 4, nr. 3, 1932, p. 199.
94. *Ibidem*.
95. N. Grigoraş, *Dregătorii târgurilor moldoveneşti şi atribuţiunile lor până la Regulamentul organic*, Iaşi, 1942, p. 27.
96. C.C. Giurescu, *Istoria Românilor*, Bucureşti, 1975, p. 117.
97. Dm. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Chişinău, 1992, p. 82.
98. P. Cocârlă, *Târgurile sau oraşele Moldovei în epoca feudală (sec. XV–XVIII)*, Chişinău, 1991, p. 155.
99. V. Ciobanu, *Jurnal ieşean…*, p. 156.
100. N. Grigoraş, *Dregătorii târgurilor moldoveneşti*, p. 95.
101. *Ibidem*.
102. *Instituţii feudale din ţările române*, *Dicţionar*, Bucureşti, 1988, p. 238.
103. *Istoria oraşului Roman (1392–1992)*, Roman, 1992, p. 80.
104. N. Grigoraş, *Dregătorii târgurilor moldoveneşti*, p. 95-103.
105. *Ibidem*, p. 97-99.

106. *Istoria oraşului Roman*, p. 80.
107. *Ibidem*.
108. N. Grigoraş, *Dregători...,* p. 99-102.
109. T.G. Bulat, *Boieriile - slujbe*..., p. 192.
110. *Ibidem*.
111. *Ibidem*.
112. N. Grigoraş, *Dregători*…, p. 106.
113. *Ibidem*, p. 106.
114. *Ibidem*, p. 103.
115. T.G. Bulat, *Boieriile - slujbe*..., p. 192.
116. *Documente din Basarabia*, pub. de L. Boga, vol. II, Chişinău, 1938, p. 203–204. Despre instituţia ispravnicilor de Soroca vezi A. Felea, *Isprăvnicia în ţinutul Soroca (mijl. sec. al XVIII-lea – înc. sec. al XIX-lea)*. În: *Revista de Istorie a Moldovei*, nr. 1–2, 2006, p. 38-43.
117. G. Ghibănescu, *Ispisoace şi zapise*, vol. VI, p. 139-140, nr. I, II.
118. *Moldova în epoca feudalismului*, vol. IX, Chişinău, 2004, nr. 73, p. 110.
119. *Documente din Basarabia*, adunate de P.S. Visarion Puiu, Constantin Tomescu, Ştefan Berechet, Ştefan Ciobanu, Chişinău, 1928, p. 123.
120. G. Ghibănescu, *Sămile vistieriei Moldovei pe lunile iulie şi august 1764*. În: Ioan Neculce, *Buletinul Muzeului Municipal*, Iaşi, fasc.9, part.I, 1931, p. 45.
121. *MEF*, vol. IX, p. 166, nr. 142.
122. Gh. Ghibănescu, *Catastiful vămilor Moldovei.* În: *Ioan Neculce*, Buletinul Muzeului Municipal Iași, 1922, fasc. 2, p. 229.
123. П. Дмитриев, *Народонаселение Молдавии*, Кишинев, 1973, p. 20.
124. *Documente privitoare la târgul și ținutul Lapușnei,* publicate de Sava Aurel, București,1937, p. 217-221; *Arhivele Basarabiei*, 1935, nr. 2, p. 223.
125. P. Păltânea, *Note despre neamul mamei lui Costache Negri-Donici.* În: *Arhiva genealogică*, 1994, nr. 1-2, p. 212.
126. *Ibidem*; *Documente basarabene*, publ. de L. Boga, vol. XIV, Chișinău, 1931, p. 42-43.
127. P. Păltânea, *op. cit*., p. 212.
128. *Documente basarabene*, publ. de L.T. Boga, vol. II, Chişinău, 1928, p. 12-13, nr. IV.
129. *Uricariu sau colecţiune de diferite acte care pot servi la istoria românilor*, publicate de T. Codrescu, vol. VI, Iași, 1886, p. 273.
130. V. Ciobanu, *Jurnal ieşean la sfârșit de veac (1775–1800)*, Iași, 1980, p. 49-51.
131. *Ibidem*.
132. *Ibidem*.
133. *Ibidem*.
134. *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, editate de Ioan Caproşu, vol. V, p. 392, nr. 294.
135. *Ibidem*.
136. *Documente basarabene*, vol. XIV, p. 123.
137. *Ibidem*, nr. XLVI, p. 58-59.
138. Gh. Ghibănescu, *Ispisoace şi zapise*, vol. VI, Iaşi, 1931, nr. VI, p. 142.
139. *Ibidem*, p. 143.
140. *Ibidem*, p. 146, nr. IX.
141. *Documente din Basarabia*, adunate de P.S. Visarion Puiu, Constantin Tomescu, Ştefan Berechet, Ştefan Ciobanu, Chişinău, 1928, p. 124.

142. L. Boga, *Documente basarabene. Mărturii hotarnice (1602–1814)*, Chişinău, 1938, p. 121.
143. *Documente basarabene*, publ. de L. Boga, vol. II, Chişinău, 1928, p. 17, 23, p. 119, p. 120.
144. *Documente basarabene*, publ. de L. Boga, vol. XIV, nr. LIV, p. 68-69.
145. *Documente basarabene*, publ. de L. Boga, vol. XX, Chişinău, 1938, p. 121.
146. A.V. Sava, *Ctitori basarabeni.* În: *Arhivele Basarabiei*, anul VI, nr. 2, Chişinău, 1934, p. 181.
147. *Очерки внешнеполитической истории Молдавского княжества*, Кишинэу, 1987, p. 340.
148. *ANRM*, f. 88, inv. 1, d. 301, p. 711.
149. *Documente din Basarabia*, adunate de P.S. Visarion Puiu, Constantin Tomescu, Ştefan Berechet, Ştefan Ciobanu, Chişinău, 1928, p. 120.
150. *Documente basarabene*, publ. de L.T. Boga, vol. XX, p. 185.
151. *Documente din Basarabia*, p. 120.
152. *Ibidem*, p. 35.
153. *Ibidem*, p. 119.
154. *Ibidem*, p. 23.
155. *Documente basarabene*, publ. de L. Boga, vol. XX, p. 173.
156. *Act privitor la moşiile Dumulugenii şi Sgârburoaie din judeţul Soroca*. În: *Arhivele Basarabiei*, 1934, nr. 4, p. 392.
157. *Documente basarabene*, publ. de L.T. Boga, vol. XX, p. 181.
158. *Ibidem*, p. 185.
159. *Ibidem*, p. 182.
160. *Documente din Basarabia*, p. 22-23.
161. *Ibidem*, p. 120.
162. A.V. Sava, *Ispravnicii din Moldova şi Valahia sub ocupaţia rusă (1808–1810).* În: *Arhivele Basarabiei*, anul VI, nr. 3-4, Chişinău, 1934, p. 103.
163. L. Boga, *Documente basarabene*, vol. XX, p. 173, 181, 185.
164. *Act privitor la moşiile Dumulugenii şi Sgârburoaie din judeţul Soroca*. În: *Arhivele Basarabiei*, 1934, nr. 4, p. 392.
165. *Documente basarabene*, publ. de L.T. Boga, vol. XX, p. 242-245.
166. *Ibidem*, p. 248.
167. *Documente privind istoria României.* Colecţia Eudoxiu Hurmuzaki, serie nouă, vol. 4. *Rapoarte diplomatice (1797–1806)*, Bucureşti, 1974.
168. *Documente din Basarabia*, p. 36-37.
169. *Documente basarabene*, publ. de. L.T. Boga, vol. XIV, p. 90.
170. M. Răuţu, *Cetatea cu monografia oraşului Soroca*, p. 27.
171. *Ibidem*, p. 88.
172. T.G. Bulat., *Boieriile - slujbe....*, p. 193.
173. *Ibidem*.
174. *Documente din Basarabia*, p. 39.
175. *Documente basarabene*, publ. de L. Boga, vol. XIV, nr. LXIX.
176. *Ibidem*.
177. *Ibidem*.
178. A.V. Sava, *Ispravnicii...*, p. 111.
179. *Ibidem*, p. 111.
180. *Documente din Basarabia*, p. 129-130.
181. M. Răuţu, *op. cit.*, p. 38.
182. *Diferite ştiri*. În: *Arhivele Basarabiei*, 1936, nr. 1, p. 20.
183. *Ibidem*, p. 17.

STĂPÂNUL MOȘIEI BUJORĂUCA – CTITORUL PRIMULUI SPITAL DIN MOLDOVA (1757)

Nicolae BULAT
Muzeul de Istorie și Etnografie din Soroca

Lord of Bujorăuca – founder of the first hospital in Moldova (1757)

Summary

In 1772–1773, the village of Bujeroca, Soroca county, belonged to the wife of Stephen Bosie. On the 1st of January 1757, Ștephen Bosie, with his own expenses has contributed to the opening of the first hospital in Moldova - St. Spiridon Hospital, in addition to the monastery of Saint Spiridon. The aim was to help the poor and powerless. The author presents a number of documents relating to the history of this hospital from the foundation and so far. Acquisition of land, construction of the buildings for the Hospital and Saint Spiridon monastery, donations. At one point, Stephen Bosie has depleted and then Prince Theodore Calimah, knowing the difficult situation of the founder of St. Spiridon Hospital, gave him in 1761 all income from pircalabia Soroca, from which 120 lei he had to pay for St. Spiridon Hospital, maintenance. In 1900, Soroca County Council tried to renew collaborative ties with St. Spiridon Hospital in Iași (Romania). Saint Spiridon Hospital, founded by Stephen Bosie, Lord of Bujorăuca (1757–1761), is now one of the best hospitals in Romania.

La 1772–1773, moșia Bujorăuca aparținea cucoanei Bosiasa. Satul era mic de tot, numărând doar 11 case și bordeie. În șapte dintre ele locuiau moldoveni. Patru locuitori ai satului își făceau slujba în calitate de cazaci pe lângă ispravnicii soroceni [1].

La 1781 sunt fixate hotarele moșiei Soroca. Cu această ocazie, boierii hotarnici au chemat la sfat pe toți stăpânii moșiilor megieșe cu moșia Soroca. Printre cei chemați a fost și Ion Bosie, feciorul „jicnicerului Ștefan Bosie", ctitorului mănăstirii Sfântului Spiridon și „unul din fruntașii întemeietori ai Ospitalului", însă el nu s-a prezentat, ci a trimis pe Anastasă Combati, vechilul moșiei. Vechilul a arătat că Ștefan Bosie – jicniceul (jitnicer, cămăraș) căpătase la 1757, prin danie, o bucată din moșia Sorocii, care se numea „Bujorăuca" [2].

Anăstasă Combati a prezentat hotarnicilor „un suret di pi un hrisov gospod din leatul 7265 (1757) ci este de danie pe o bucată de loc di pi moșia Sorocăi jăcnicierului Ștefan Bosîi, în care suret esti și iscălit Ion Bosâe și Zoița Cluceroaie, soru lui Ion Bosâi, feciorii lui Ștefan Bosâie, care au vândut venitul acestei părți di ocină ci să chiamă Bujorăuca lui Nastasă Combati" [3]. Așadar, conform actului de hotărnicie a târgului Soroca din 1 aprilie 1781, stăpânii moșiei Bujorăuca erau Anăstasă Combati vechilul, Ion și Zoița, copiii lui Ștefan Bosie, jitnicerul, epitropul Mănăstirii „Sfântul Spiridon" din Iași și al Spitalului de pe lângă acea mănăstire.

1 ianuarie 1757 este anul fondării Spitalului „Sfântul Spiridon”, cu toate că a fost înființat mai înainte, când boierul cărturar, jitnicerul (cămărașul) Ștefan Bosie a făcut o bolniță pentru cei ciumați, în afara orașului Iași, spre Bucium. Pătruns de sentimentul ajutorării semenilor ajunși la cumpene grele în viață cu sănătatea, la vreme de boală, Ștefan Bosie cumpăra pământurile, unde se află acum spitalul, să zicem, la kilometrul 0 al orașului Iași. Scopul cu adevărat a fost unul dintre cele mai nobile – de a-i ajuta pe cei săraci și neputincioși. Bolile pentru care erau aduși aici cei suferinzi erau „bolile lipicioase”, adică contagioase.

Faptele tatălui său, Dimitrie Bosie, un boier de talie mijlocie „a dăruit un teren pe măgura Iașului” (la 1721), care a devenit, după aceea, locul de îngropare a celor morți de ciumă. Pe acel loc Bosie a zidit o bisericuță de lemn, care s-a numit „Schitul Sihăstria”, pentru că era amplasat într-o poiană din Codru, departe de lume. În acest schit s-au oploșit câțiva călugări pustnici, care duceau o viață grea. Dimitrie Bosie a fost ctitorul-fondator al Mănăstirii Tărâța, cunoscută ca Mănăstirea „Piatra Sfântă” [4].

În vremea ciumei din 1734, Dimitrie Bosie deschide în incinta Schitului Tărâța un lazaret pentru cei bolnavi de ciumă, un loc de izolare preventivă. Având ca exemplu fapta tatălui său, Ștefan Bosie, se hotărăște să extindă actul de filantropie a tatălui, construind în 1752 un locaș de rugăciune pe acel loc. Pe la 1755, domnitorul Matei Ghica (1753–1756), fiul lui Grigore al II-lea Ghica, rânduiește ca epitrop al acelui schit pe biv vel jitnicerul Ștefan Bosie.

În 1761, domnitorul Ioan Teodor Callimachi (1758–1761) rânduiește ca Schitul Tărâța să fie spital pentru bolnavii de ciumă, sub purtarea de grijă și ascultarea Mănăstirii „Sf. Spiridon”. Inscripția a VIII-a de la Spitalul „Sf. Spiridon” din Iași atestă că: „În anul 1761, domnul Ioan Teodor Callimachi închină Casei „Sf. Spiridon, schitul Măgura Iașilor, care în anul 1734 s-a înființat (…) și că această închinare se face cu învoirea epitropului Schitului, Ștefan Bosie, ca să fie acolo spital de izolare pentru ciumați” [5]. În jurul bisericii se construiesc mai multe case pentru refugiul celor bolnavi de ciumă.

În hrisoavele vechi domnești, schitul era cunoscut sub denumirea Schitul Săhăstriei deasupra Socolii în codrii Iașului, dar în popor i s-a spus mai pe scurt – Schitul lui Tărâță. Denumirea schitului provine de la un vechi funcționar al Epitropiei „Sf. Spiridon” cu numele de Gheorghe Tărâță, care ar fi donat schitului prin testament, la 5 martie1779, întreaga sa avere de 3.250 lei vechi și 117 bani.

Pe locul unde astăzi se află Spitalul „Sf. Spiridon”, pe la 1704 se construiește o mică capelă, un paraclis, în care era icoana făcătoare de minuni a Sfântului Spiridon. Acolo veneau să se roage la Sfântul Spiridon cei bolnavi. Pentru cazarea lor se construise case, iar călugării cu dragoste în Dumnezeu și-au asumat răspunderea de a-i vindeca. Vindecările făcute prin invocarea Sfântului Spiridon ajung la dimensiunile unui fenomen. Aceasta a și dus la construirea spitalului.

În inima Iașilor, la spitalul de pe lângă Mănăstirea „Sfântul Spiridon”, Ștefan Bosie a cumpărat toate terenurile și casele din Ulița Hagioaiei (bulevardul Independenței) și le-a dăruit spre folosul bolnavilor!!! Strămutarea bolnavilor din Măgura Iașilor pe lângă icoana făcătore de minuni a Sfântului Spiridon s-a făcut treptat, dar la sigur

după 1743, când cămărașul Ștefan Bosie a procurat bunurile amintite de pe Ulița Hagioaiei [6].

La 1752, construiește Biserica, apoi o aripă a spitalului, pe Ulița Hagioaiei, punând-o sub oblăduirea Sfântului tămăduitor Spiridon. Domnitorul Constantin Cehan Racoviță susține nobila inițiativă printr-un act domnesc de la 1 ianuarie 1757. Pentru a întreține Sfânta mănăstire și „Ospitalul” voievodul Constantin C. Racoviță face danie mănăstirii 1600 ha de pământ, moșia sa de la Târgul Ocna și Dealul Sării. Urmașul lui, voievodul Scarlat Racoviță, mai adaugă la aceste 1600 ha încă 1200 de hectare de pământ [7].

Se spune că biserica a fost construită la 1747–1752 și prezintă o compoziție asemănătoare Bisericii de la Mănăstirea Frumoasa, dar cu mici influențe neogotice. Biserica a servit ca paraclis pentru cei bolnavi de la „Sfântul Spiridon”. Turnul clopotniței a fost construit la 1786, în forma culionului de papură (culion este un potcap mic sau înalt, rotund, de catifea și fără boruri, purtat pe cap de preoți, călugări și călugărițe. El este specific cultului creștin-ortodox), purtat de Sfântul Spiridon. Pe ambele laturi ale turnului, în slavonă, greacă și arabă este scris:

„Io Gr. Ghica Vv.
Fântâna lui Siloam, scăldătoarea lui Solomon.
Pâraiele făcătorului de minuni Spiridon
Izvorăsc sănătate într-a bolnavilor lăcașu,
Desfătare, viață tuturor în Iașu.
Al treilea Grigore Alexandru Ghica dăruiește.
Și către toți de obște darul înmulțește
Însetaților, vedeți să dobândiți viața apelor.
Întru al doilea anu alu Domnii Sale; leat 1765, iulie 20” [8].

Dintre pietrele mormintelor domnești păstrate în biserică, cea mai frumoasă este cea a lui Grigore al III-lea Ghica, decapitat de turci la 1777, pentru că a protestat împotriva cedării nordului Moldovei (Bucovinei) austriecilor. Pe o piatră alăturată se citește și astăzi o inscripție care de la sine vorbește despre lucruri de care un medic ce a depus jurământul lui Hipocrat nu trebuie să uite niciodată: „Victima, vai! a medicilor, odihnește acum sub această piatră Scarlat, fiul lui Grigore Ghica” [9].

Părintele Marian Timofte, preotul paroh al Bisericii „Sfântul Spiridon” din Iași:

„A rămas această legătură dintre biserică și spital până în ziua de astăzi. Este cunoscut lucrul acesta și astăzi, mulți vin aici încă înainte de a se interna în spital, se închină la icoane, special la Sfântul Spiridon. Alții vin aici după ce s-au vindecat prima dată, și am avut ocazia să constat eu însumi – nu sunt decât de un an și puțin timp – dar am văzut persoane care au venit din recunoștință, să le mulțumească lui Dumnezeu și Sfântului Spiridon pentru vindicarea care au avut-o de boli grele. Cunosc cazuri de bolnavi, cărora li s-a dat un verdict grav, medicii spuneau că nu mai trăiesc decât foarte puțin și au fost sfătuiți să meargă acasă să moară la casa lor. Și ei vin acum, după zece ani, să mulțumească pentru vindecare. Am aflat și de cazul unor cadre medicale, profesori de aici din spital, că și ei acceptă faptul… unele fenomene nu sunt raționale, n-au logică din punct de vedere științific.

Am avut ocazia de multe ori să am în asistență la slujbă medici, chiar cadre universitare. Lucrul acesta mă încurajează și mă bucură, pentru că ei contează pe ajutorul lui Dumnezeu în actul medical și este foarte important acest lucru" [10].

Jitnicerul (cămărașul) Ștefan Bosie, fiul lui Dimitrie Bosie ctitorul Mănăstirii și Spitalului „Sfântul Spiridon" din Iași, a sărăcit atât de tare, încât la bătrânețe „a ajuns la sapă de lemn" [11].

A sărăcit acest Om Mare al Neamului din cauze necunoscute sau poate…

A fost mereu săritor la nevoie, stăruindu-se să ajute pe cei suferinzi, nevoiași și mai triști ca alții, iar ajutorul venea din sursele sale, care într-o bună zi s-au epuizat. Așa a ajuns sărac lipit pământului.

Domnitorul țării Ioan Teodor Callimachi, știind despre situația dificilă în care a nimerit sluga domnitorului, care din tinerețe a slujit domniei ca jitnicer, fiind șeful tuturor aprovizionărilor cu grâu și mai ales cu fânaț pentru curtea domnească, s-a milostivit și i-a dat la 1761, tot venitul pârcălăbiei Soroca din care urma să plătească în casa Spitalului „Sfântul Spiridon" în ziua Hramului, 21 decembrie, 120 lei, iar restul rămânând lui pentru „chiverniseala vieții" [12].

Incredibil și, totuși…

Relațiile dintre Spitalul „Sfântul Spiridon" din Iași și Soroca au cunoscut o stagnare de o sută și ceva ani, dar la 28 septembrie 1900, Adunarea Județeană de Zemstvă a poruncit Consiliului Județean să prezinte devizul de cheltuieli pentru construcția și întreținerea a două camere de gardă. În același timp, Consiliul urma să adreseze un demers către instanțele superioare de a primi sumele necesare conform devizului de pe conturile mănăstirilor străine cu posesii în Basarabia. De asemenea, Adunarea Județeană de Zemstvă a poruncit lui A.K. Demeanovici, președintelui Consiliului, să vină cu un demers către conducerea comitetului de tutori de la Spitalul „Sfântul Spiridon" din Iași, de a fi alocate sume de bani la construcția Camerelor de gardă [13].

La 20 martie 1901, Adunarea Județeană de Zemstvă Soroca s-a adresat către guvernatorul Basarabiei de a-i susține pe cei din Soroca cu un demers către ministrul afacerilor interne de a fi alocată din veniturile mănăstirilor străine în Basarabia, pentru construcția și întreținerea a celor două Camere de gardă planificate suma de 42 370 ruble (36 370 – pentru construcție și 6 000 – pentru întreținere) [14].

Iar în ceea ce privește încasarea sumelor planificate de la Spitalul „Sfântul Spiridon", la 22 martie urma să sosească la Chișinău reprezentanții comitetului de tutori de la Spitalul „Sf. Spiridon", pentru a avea tratative cu reprezentanții Zemstvei Soroca.

La întâlnirea care a avut loc între reprezentanții Zemstvei Soroca și ai spitalului din Iași: Șendrea, Manoliu și Vasiliu, s-a constatat, cu regret, că bugetul Spitalului „Sfântul Spiridon" fusese deja aprobat, iar alocarea unor sume de bani necesare pentru construcția a celor două Camere de gardă era imposibilă, deci, această problemă urma să fie discutată în anul viitor, la alcătuirea bugetului pentru anul 1902. Iar alocarea de bani pentru construcția spitalului din satul Nădușita, județul Soroca, va depinde de decizia ministrului afacerilor interne din România. Pentru a continua tratativele referitoare la cele expuse mai sus, Aleinicov și Demeanovici au fost invitați pentru luna septembrie 1901 la București [15].

Note:

1. *Moldova în epoca feudalismului. Recensămintele populaţiei Moldovei din anii 1772–1773 şi 1774*, vol. VII, parte I, Institutul de Istorie a RSSM, Chişinău, „Ştiinţa”, p. 164.
2. Nicolae Bulat, *Judeţul Soroca: file de istorie*, Chişinău, ARC, 2000, p.132.
3. *Ibidem*, p. 132.
4. Mihai Sorin Rădulescu, *Genealogie / Familia Bosie*. În: *Ziarul de Duminică*, 25 mai 2010; *Ziarul Financiar*, 26 martie 2010.
5. Daniela Cârlea Şontica, *Pe aici a trecut ciuma*. În: *Jurnalul Naţional*, 11 aprilie 2006.
6. Eugen Târcoveanu, *De la bolniţa Spirodoniei la Spitalul Clinic de Urgenţă „Sf. Spiridon” (1757–2017)*. În: *Ziarul de Iaşi*, 16 ianuarie 2017.
7. Ion Mitican, *[Iaşul istoric]. Cetatea doftoricească de la Sfântul Spiridon*. În: *Curierul de Iaşi*, 7 iulie 2015.
8. Preot Marian Timofte, *Biserica Sf. Spiridon*. În: www. biserici.org
9. *Ibidem*.
10. Daniela Cârlea Şontica, *Pe aici a trecut ciuma*. În: *Jurnalul Naţional*, 10 aprilie 2006.
11. Nicolae Bulat, *Judeţul Soroca: file de istorie*. Chişinău, ARC, p. 85.
12. *Ibidem*, p. 86
13. *Сборник постановлений Сорокского Уездного Земского Совранияя, с 1868 по 1910*. Издание Сорокского Земства, 1912, с. 588.
14. *Ibidem,* с. 588.
15. *Ibidem*, с. 589.

DISPERSAREA TERITORIALĂ A RĂZĂȘIMII ÎN SECOLUL AL XIX-LEA. CAZUL NEAMULUI DE DVORENI BASARABENI BULAT

Dr. Sergiu BACALOV
Instititul de Istorie al AȘM

The territorial settlement Moldavian „rezesh's" in the XIXth century. Case of the Bessarabian noble familiy Bulat

Summary

Bulat family is descended from the Moldovan boyars. The first known ancestor, Milea Kaluger („monk") seems to have lived in the time of Stephen the Great.

The first ancestor, named „Bulat", is Mihul Bulat, the second treasurer. Ermuraki and Nistor, sons Mihul Bulat, he held senior positions in medieval Moldova (the first was Serdar and the second was Pyrkalab).

In the XVIIIth century, many, perhaps the majority, of members of the family Bulat migrated in territory on the left bank of the Dniester river. They are there served as military and officials in the state apparatus of the Russian Empire. In Podolia they has been recognized among the nobility.

After 1812, the majority of the transnistrian of the representatives Bulat family returned to their homeland, in between the rivers Prut and Dniester. In Bessarabia, they began to fight for the confirmation of their noble status.

Ancient ancestral fiefdoms Bulat family were located in the Orhei district. Other ancient core ancestral estates family Bulat, smaller in size, was located in Soroca district. Some data indicate origin Bulat family from the Soroca district.

With the relocation on the left bank of the Dniester river, many families Bulat have sold their part of the ancestral estates. When returned to their homeland, they wanted get them back, at least partially. But they did not always succeed. Thus arose in Bessarabia the group of landless nobles Bulat. They settled dispersed, on the estates other owners (government, monasteries and landlords). Those representatives family Bulat, who remained in Moldova, retained their land.

Thus, the descendants of nobles Bulat (descendants of the Moldovan boyars Mile Kaluger and Mihul Bulat) live epy scattered across the Prut-Dniester region.

În perioada medievală, răzăşii (moşanii cu răzăşie) nu totdeauna locuiau compact, pe moşiile în care stăpâneau pământ. Mulţi dintre ei trăiau în centrele de ţinut, iar acei care aveau dregătorii în aparatul administrativ central se stabileau în capitală, în Iaşi. De regulă, stăpânii moşiilor devălmaşe aveau părţi de răzăşie în mai multe moşii. Însă depindea în exclusivitate de bunul lor plac, în care sat (moşie) să se aşeze cu traiul. În decursul vieţii, stăpânii de răzăşii îşi schimbau frecvent locul de reşedinţă.

Se întâlnesc şi cazuri când, în pofida stăpânirii a mai multor moşii, ei preferau să se stabilească pe cele străine (de stat, mănăstireşti etc.). În acelaşi mod procedau şi persoanele care, din diverse motive, pierdeau dreptul la răzăşie.

În perioada modernă, secolul al XIX-lea, acest fenomen nu dispare. Doar atât că, având în vedere faptul că s-a păstrat un număr mai mare de surse documentare, el este perceput mai clar. În Basarabia secolului al XIX-lea, ca şi în epoca precedentă, strâmtorarea şi descompunerea sistemului tradiţional, răzăşesc, de stăpânire a pământului, cauzează strămutarea şi dispersarea geografică a multor neamuri deţinătoare de răzăşii. Un caz remarcabil al dispersării teritoriale a răzăşilor este cel al neamului de boieri moldoveni şi dvoreni podolieni şi basarabeni – Bulat.

Strămoşii: boierii Milea Călugărul şi Mihul Bulat

Spiţa genealogică a dvorenilor Bulat, întocmită la începutul secolului al XIX-lea (9 martie 1826) [1] pe baza documentelor vechi ale neamului lor şi folosită cu scopul de a obţine confirmarea nobleţii în Basarabia, arată în calitate de întemeietor al neamului pe fostul mare vistiernic Milea Călugărul, contemporan cu Iliaş vodă Alexandru. În această dregătorie Milea Călugărul este menţionat de un document din 23 iulie 1663, emis în timpul lui Iliaş vodă Alexandru [2]. Primul strămoş atestat documentar, purtător al numelui „Bulat”, este Mihul Bulat, al II-lea vistiernic la 15 iulie 1667, în vremea domnului Iliaş vodă Alexandru [3]. Spiţa îl arată pe Mihul Bulat în calitate de fiu al lui Milea Călugărul, iar Bulăteştii regulat subliniază faptul că spiţa arată curgerea neamului lor *pe linie masculină* [4].

Însă alte două documente (din 5 martie 1535 şi din 27 mai 1546), emise în timpul domniei lui Petru vodă Rareş, îl atestă pe Milea Călugărul (fără dregătoria de mare vistiernic!) în calitate de contemporan al lui Ştefan cel Mare, de la care a obţinut danie câteva moşii (**щѡ имали дѣдь их Милѣ калѹгера ѡт родителѣ гсподвами Стефана воеводи**) [5].

Nu încape nicio întoială că Milea Călugărul din vremea lui Ştefan cel Mare şi Milea Călugărul, strămoşul Bulăteştilor, este una şi aceeaşi persoană. Aceasta reiese din investigarea domeniului lor funciar.

Astfel, moşiile lui Milea Călugărul din secolele XV–XVI, între care unele dăruite de Ştefan cel Mare, erau constituite din: 1) trei selişti pe Măiatini (a. Danilova, sub Cornul Bacului, unde au fost fiii lui Coscov; b. Bartcovo, unde a fost Rujici; c. Vasileuţii, la obârşia Clişovei); 2) Săseni, pe botna Cula; 3) Cosăuţii (Cuscouţi), pe Nistru. Aceste moşii au fost întărite de Petru vodă Rareş nepoatelor lui Milea Călugărul (**ѹси внѹци Мили калѹгера**). Din documente se vede că el a avut trei copii: 1) Nastea, cu fiicele ei, Anuşca, Fedca, Marie şi Mărghita; 2) fiul, sau ginerele, Toader Croitorul, cu fiica lui, Agafia; 3) fiul, sau ginerele, Lazor Crasnăş, cu fiica lui, Anghelina [6].

Moşiile de baştină ale Bulăteştilor, moştenite de la fostul mare vistiernic Milea Călugărul din secolul al XVII-lea, erau următoarele: 1) Singureni, Crăsnăşeni, Văsieni şi Bogzeşti, pe Măiatini; 2) Săseni şi Ghetlova, pe Cula; 3) Cruceşti, pe Cogâlnicul Orheiului [7].

Constatăm suprapunerea, în cea mai mare parte, a fondului funciar al lui Milea Călugărul din secolele XV–XVI, cu cel al lui Milea Călugărul din secolul al XVIII-lea. Să nu ne mire faptul că numele moşiilor de pe Măiatini din secolele XV–XVI se deosebesc de cele din secolele XIX–XX. Sunt cunoscute numeroase cazuri când denu-

mirile moşiilor se modificau, indiferent de faptul dacă se schimbau sau nu stăpânii lor. Iar regiunea „Măiatini”, la confluenţa Culei cu Răutul, nu este atât de mare, ca să poată să includă ambele grupuri de moşii. Nici în secolul al XVIII-lea, nici în al XIX-lea, nici actualmente, în regiunea Măiatini n-au fost atestate satele Danilova, Bratcova şi Vasileuţii, pentru că ele, dacă au existat, şi-au modificat denumirile. Unul dintre ele, Vasileuţii, ar putea fi identic cu Văsienii; o altă selişte – cu Crăsnăşenii, a cărui denumire aminteşte de numele lui Lazor Crasnăş. În coasta Crăsnăşenilor există dealul, iar în trecut – trup de moşie, cu numele Craveţ, în traducere din slavă – croitorul. Toponimul aminteşte de numele lui Toader Croitorul (în textul slavon: **Тоадера кравца**).

Dacă fondurile funciare ale ambilor Milea Călugărul se suprapun, reiese că e vorba despre una şi aceeaşi persoană. Documentele atestă frecvent în Moldova medievală şi în Basarabia persoane ce depăşeau vârsta de o suta de ani (de exemplu, postelnicelul Ioniţă Roşca, ajuns până la 110 ani, fiind născut în 1716 şi încă în viaţă la 1826 [8]). Totuşi, pare incredibil (dar nu şi imposibil), ca Milea Călugărul din vremea lui Ştefan cel Mare să fi trait până în timpul domniei lui Iliaş vodă Alexandru, ceea ce ar însemna o vârstă de aproximativ 200 de ani. Astfel, apare chestiunea referitoare la perioada reală de activitate a lui Milea Călugărul: cumpăna secolelor XV–XVI (după cum arată două hrisoave din timpul lui Petru vodă Rareş) sau mijlocul secolului al XVII-lea (conform hrisovului de la Iliaş vodă Alexandru). Se pune problema falsităţii unora dintre documentele respective. Logic ar fi, ţinând cont de coraportul dintre surse de 2:1, să acceptăm prima variantă: cumpăna secolelor XV–XVI ca perioadă de activitate a lui Milea Călugărul. Însă, în aşa caz, nu este clar de ce Bulăteştii, cointeresaţi în demonstrarea vechimii neamului lor, l-au „întinerit” pe Milea Călugărul cu un veac şi jumătate. O explicaţie ar fi că Bulăteştii n-au avut documente suficiente pentru a putea restabili curgerea acelor, aproximativ, cinci generaţii dintre Milea Călugărul şi Mihul Bulat, de aceea au soluţionat problema prin excluderea lor. În acest scop, au întocmind un hrisov domnesc fals, în care strămoşul lor este atestat deja în secolul al XVII-lea, suplimentar „cinstindu-l” cu rangul de mare vistiernic. Să nu uităm că în Basarabia ţaristă dreptul la nobleţe, pretins de Bulăteşti, putea fi obţinut, în conformitate cu aşezământul lui Constantin vodă Mavrocordat din 1734, doar de persoanele ai căror strămoşi au avut cinuri boiereşti mai mari de al III-lea logofăt [9]. Or, dregătoria de al II-lea vistiernic, deţinută de Mihul Bulat, nu intra în această categorie. Însă el a exercitat funcţia respectivă în anul 1667, adică cu mult timp înainte de alcătuirea şi emiterea aşezământului din 1734, deci, prevederile lui nicidecum nu puteau să lipsească pe Bulăteşti de dreptul la nobleţe în Basarabia. De asemenea, este curios faptul că, în extrasul din izvodul bătrânilor moşiilor Cruceşti şi Văsieni, întocmit în 1797, anterior apariţiei dvorenimii basarabene, de asemenea se arată că Milea Călugărul a deţinut dregătoria de vistier şi a fost tatăl lui Mihul Bulat: „bătrănul Mihu Bulat b(iv) vist(ier) ficior Milii Călugărilui vist(ier)” [10]. Să fie vorba de un fragment adăugat în 1815, în anul când a fost eliberat extrasul?

Falsitatea documentului din 23 iulie 1663 este demonstrată chiar de veletul lui, deoarece se ştie că Iliaş vodă Alexandru, cel căruia i-a fost atribuită emiterea actului respectiv, a domnit între anii 1666 şi 1668. Alegerea domniei lui Iliaş vodă Alexandru ca perioadă de activitate a lui Milea Călugărul, după cât se pare, n-a fost întâmplătoare. În acest fel Bulăteştii doreau, probabil, să demonstreze că Milea Călugărul a trăit într-o perioadă apropiată de Mihul Bulat. Ca model pentru fals a servit un hrisov din vremea aceluiaşi

domn (emis la 15 iulie 1667), aflat la îndemâna Bulăteştilor, care îl menţiona pe Mihul Bulat. Totuşi, este straniu faptul că dacă s-a recurs la fals, de ce n-a fost inserată în text şi o sintagmă, prin care să se evidenţieze clar legătura de rudenie de tip tată-fiu, dintre Milea Călugărul şi Mihul Bulat? Să le fi scăpat din vedere falsificatorilor acest detaliu?

Remarcăm faptul că dosarele de nobleţe ale Bulăteştilor conţin doar copii ale celor patru hrisoave vechi (două de la Iliaş vodă Alexandru şi două de la Mihai vodă Racoviţă) [11], în baza cărora a fost întocmită spiţa genealogică din 1826. Iar când Departamentul Heraldic al Senatului (în continuare: DH), în două rânduri (în 1854 şi 1907), a cerut să se confirme originalitatea hrisoavelor respective şi a copiilor lor la Consulatul Rusiei din Iaşi, Bulăteştii nu s-au grăbit s-o facă. Posibil că deja nu mai aveau originalele la îndemână (la începutul secolului al XX-lea, dvorenii Bulat din Holoşniţa au solicitat copii ale acestor documente de pe copiile păstrate în Adunarea Deputaţilor Dvorenimii Basarabiei!), sau era prea costisitor pentru ei o deplasare la Iaşi, or, nu-i exclus că ei ştiau despre falsitatea unui hrisov. De asemenea, Timofei F. Bulat (cel care primul a reuşit să obţină confirmarea nobleţei sale în Basarabia în 1827), după revizuirea dosarului său, în anii '40 ai secolului al XIX-lea şi după refuzul DH de a-i confirma nobleţea, el nu mai manifestă niciun interes faţă de această problemă. Iar majoritatea demersurilor ulterioare, din a doua jumătate a secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea, în vederea reexaminării dosarului au fost preluate de Bulăteştii de la Holoşniţa şi de la Cojuşna.

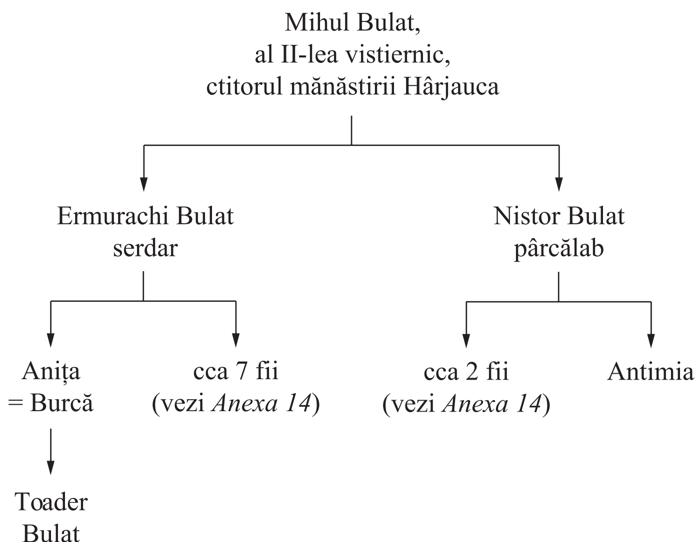
Am insistat asupra falsităţii actului din 23 iulie 1663, pentru că am avut posibilitatea de a cerceta atent documentele din dosarele de nobleţe ale Bulăteştilor, ceea ce ne-a permis să evidenţiem neconcordanţa informaţiilor. Faptul respectiv nu scuteşte de suspiciuni autenticitatea celorlalte două documente, atribuite epocii lui Petru vodă Rareş, din următoarele motive. În primul rând, pentru că nu cunoaştem originea acestor documente. Unul dintre ele („original slavon, pergament, cu pecete atârnată"), în prima jumătate a secolului al XX-lea se afla la muzeul din Fălticeni, în România, iar al doilea (un suret, tradus din slavă în 1794) se afla la Arhivele statului din Iaşi [12]. Cum au ajuns ele acolo? Ştiind că documentele se referă strict la moşii amplasate între Nistru şi Prut, ele puteau interesa doar pe stăpânii de moşii din stânga Prutului. De ce documentele respective nu se aflau la ei, măcar în copii? Şi, în general, ştiau oare stăpânii lor (Bulăteştii şi alte rude ale lor, răzăşi în moşiile Măiatinului) din secolele XVIII–XIX, de existenţa acestor hrisoave? Dacă ştiau, atunci de ce nu le-au folosit în procesul de confirmare a nobleţei? Nici în izvoadele de documente ale moşiilor Bulăteşti cunoscute până acum, întocmite sub formă de regeste, nu se aminteşte de existenţa hrisoavelor respective. Neavând răspuns la aceste întrebări, nu vom risca să ne pronunţăm cu fermitate asupra autenticităţii lor.

Chiar dacă Milea Călugărul nu a fost tatăl lui Mihul Bulat, putem afirma, judecând după moşiile ce le stăpâneau, că el a fost un înaintaş, un strămoş îndepărtat al acestuia. De la Milea Călugărul provin mai multe neamuri boiereşti, inclusiv Bulăteştii. De aceea, deocamdată, convenţional, putem considera ca întemeietor al neamului Bulăteştilor pe Mihul Bulat, al II-lea vistiernic. El a activat pe la mijlocul secolului al XVII-lea, fiind, conform tradiţiei, ctitorul mănăstirii Hârjauca („încă să mai pomineşti mânăstire Hârjauca anumi ci esti făcută di tatăl lui Ermurachi, di Mihul Bulat") [13]. Se ştie că Mihul Bulat a avut ca fii pe Ermurachi Bulat serdarul şi pe Nistor Bulat pârcălabul [14], care au activat la cumpăna secolelor XVII–XVIII. Descendenţa pe linie masculină a acestor doi fraţi o vom prezenta pe larg mai jos, în compartimentele

ce urmează (de altfel, documentele din anexă şi spiţele genealogice se axează anume pe acest subiect, scoţând în evidenţă dominarea numerică a segmentului masculin), deocamdată e necesar să evidenţiem câteva aspecte referitoare la descendenţa feminină. Ştim că serdarul Ermurachi Bulat a avut o fiică, Aniţa, căsătorită cu Burcă din Breanova, iar fiul lor a fost Toader Bulat („bătrânul Burcă, au fost bărbat bunii meli Aniţii cari Aniţa au fost fată bună a lui Ermurachi Bulat, iar Aniţa au făcut pi tatăl meu pi Toader Bulat", declara în 1784 Ştefan Bulat, tatăl cadetului Fiodor Bulat) [15]. Deşi spiţa genealogică din 1826 îl arată pe Toader Bulat în calitate de fiu drept al lui Ermurachi Bulat, tradiţia de familie insistă asupra faptului că acest Toader, de fapt, folosea numele de neam al mamei sale (deci, *gubernschi secretari* Timofei F. Bulat, în realitate este Timofei F. Burcă). Preluarea numelui de neam pe linie feminină în Ţara Moldovei nu era un fenomen nou, şi nici rar. De regulă, se recurgea la acest procedeu pentru legitimarea dreptului asupra unor moşteniri funciare (de răzăşie) mai semnificative. Cunoscând cazul lui Toader Bulat-Burcă, nu mai avem deplină siguranţă în exactitatea spiţei genealogice din 1826, în special pentru primele generaţii ale neamului. Şi alţi membri ai neamului înscrişi în spiţă puteau aparţine liniei feminine a Bulăteştilor. De asemenea, din ea lipsesc mulţi Bulăteşti, care, însă, sunt atestaţi de alte surse: este cazul lui Vârlan Bulăţel, un frate sau un unchi al lui Toader Bulat-Burcă. Vârlan Bulăţel îşi avea curţile pe moşia Oricovei („Bâcu di la Călăraş din sus în fundu Oricovii, unde au fost a moşului meu Vârlan Bulăţel şi curţile", declara în 1784 Ştefan Bulat) [16]. În secolul al XIX-lea, unii Bulăteşti se declarau urmaşi ai lui Apostol Bulat, fiul lui Ermurachi Bulat, care de asemenea lipseşte în spiţă din 1826 [17].

Mai ştim de existenţa Antimiei, o fiică a lui Nistor Bulat pârcălabul. Într-un suret din anul 1724 menţionează în satul Bogzeşti „partea Antimii, fata lui Nistor Bulat, ce s-au dat danii nepotului său, lui Ghiorghiţi Dânga, cu toati moşiile ei, câte au avut din sat, din Săsăni, i din Sângureni, i din Bogzăşti, i din Crăsnăşăni, i din Văsâeni, i din Braviceni" [18].

Spiţa 1

Cartografierea moşiilor vechi, de baştină ale Bulăteştilor evidenţiază concentrarea lor în ţinutul Orheiului (*fig. 3*). În secolul al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea, majoritatea acestor moşii răzăşeşti (Văsieni, Cruceşti etc.) aveau în subdiviziunea lor internă câte un bătrân, numit „al lui Mihul Bulat" [19]. În ele bâtrânul „Mihul Bulat" erau unul dintre foarte mulţi bătrâni. De exemplu, la Bogzeşti, în 1787, au fost atestaţi zece bătrâni răzăşeşti, dintre care doar unul, numit „Mihul Bulat", era al Bulăteştilor [20]. Această realitate presupune o vechime mare a stăpânirii Bulăteştilor în moşiile lui Milea Călugărul, în pofida faptului că numele de neam „Bulat" este atestat în spaţiul respectiv destul de târziu. Din acest motiv, nu excludem că Bulăteştii au obţinut dreptul de stăpânire în moşii orheiene prin căsătorii, la origini, însă, pe linie bărbătească, ar putea fi veniţi din altă parte [21]. Anumite indicii presupun o origine soroceană a neamului Bulat.

Este sugestiv faptul că dintre toate moşiile cu răzăşie stăpânite de Bulăteşti, moşia Cureşniţa din ţinutul Soroca ocupă un loc aparte, fiind poziţionată, din punct de vedere geografic, izolat şi relativ departe de cele de pe Măiatin. Aceeaşi situaţie o atestăm pe vremea lui Petru vodă Rareş, când nepoţii lui Milea Călugărul stăpâneau 4-5 moşii amplasate compact, în unghiul format de râurile Cula şi Răut, iar o moşie – Cuscouţii, era poziţionată separat, tocmai pe malul Nistrului (**Кѹсиѡвци на Днистри**: „Cusuţii la Dnistru", „Cuscovţi, diasupra Nistrului", „Cuscouţii, deasupra Nistrului" [22]). Referitor la identificarea acestei moşii, suntem de părere că este vorba de actualul sat Cosăuţi, situat pe malul Nistrului, între satul Cureşniţa şi oraşul Soroca. Să fie oare întâmplătoare această coincidenţă: moşia Cosăuţi pe Nistru stăpânită de Milea Călugărul, strămoşul Bulăteştilor, situată în vecinătatea moşiei Cureşniţa, unica moşie soroceană cunoscută în care Bulăteştii aveau răzăşie? Totodată, remarcăm faptul că în moşiile din preajma Sorocii (Holoşniţa, Dărcăuţi) s-au stabilit o mare parte din dvorenii Bulat, reveniţi în Basarabia din stânga Nistrului la începutul secolului al XIX-lea.

De asemenea, în ţinutul Soroca, în secolele XVII–XIX este atestată existenţa moşiei Bolota/Bolata/Bulata/Bulăteni. Pentru prima dată ea este atestată la 7 iunie 1609, când Simion vodă Movilă a întărit lui Cărăiman mare paharnic seliştea pustie Fântâna Ştiucăi (Ştiuca), danie domnească, şi aproape întreaga moşie Bursuceni (Bursuc), de cumpărătură, ambele din ţinutul Soroca. Moşia Fântâna Ştiucăi era amplasată „între Bolata şi între Dolozie despre răsărit, Bolata în sus spre Dumbrava Domnească", iar Bursucenii – „în gura văii Bursucilor, în ţinutul Sorocii pe Căinariu, despre apus" [23]. La 22 martie 1646, din nou sunt menţionate hotarele moşiei Ştiuca, proprietatea Saftei Şoldan, fiica paharnicului Cărăiman: „săliştea Ştiuca, la fântână, între Bolota şi Lozile, dispre răsărit pe Bolota în sus, cătră Dumbrava Domnească" [24].

În ambele cazuri, stăpânii moşiei Bolata pretindeau că moşia Ştiuca este parte componentă a moşiei Bolata. Hrisovul din 7 iunie 1609 arată că un „Miron aprodul din Bolata" afirma „că ace sălişte este într-a lui hotar din satul Bolata şi precum că acolo la acea fântână, ce să numeşte Ştiuca, niciodată sălişte n-au fost, ci este dintr-a lui hotar" [25]. „Miron din Bulata" mai este menţionat şi la 17 august 1645, figurând printre oamenii buni şi bătrâni ai ţinutului Soroca [26]. Iar la 22 martie 1644, „Vasâlie şi Irimiia, feciorul lui Ghiorghie, nepot lui Vasâlie, cu alte neamuri a lor din satul

Bolota", declarau că Ştiuca, „este din hotarul satului Bolota, ce-i pe Căinari, în ţânutul Sorocii, şi o au tras cu sâla de la dânşii vornicu Şoldan, cătră hotarul satului său Bursucii" [27]. În ambele cazuri, bolătenii pierd procesul.

În aceste două documente se arată că moşia Bursucenii se afla pe dreapta Căinarului, vecină cu Ştiuca, iar Ştiuca era amplasată în valea râului Bolata, între moşiile satelor Bolata şi Lozile (Dolozie). Cum reiese din toponimie, e firesc ca moşia Bolata să se afle în valea râului Bolata. Moșia satului Lozie (Lozeni, Lozova) actualmente este inclusă în componenţa cea a satului Izvoare [28]. Deci, moşia Ştiuca se afla pe Bolata, mai sus de satul Izvoare. Râul Bolata este un afluent de stânga al Căinarului, care izvorăşte din apropierea satului Dărcăuţi, curge pe teritoriul satelor Bădiceni, Şolcani, Băxani, Hristici, Schineni, Vanţina şi cade în Căinari pe moşia satului Căinarii Vechi (*fig. 1*).

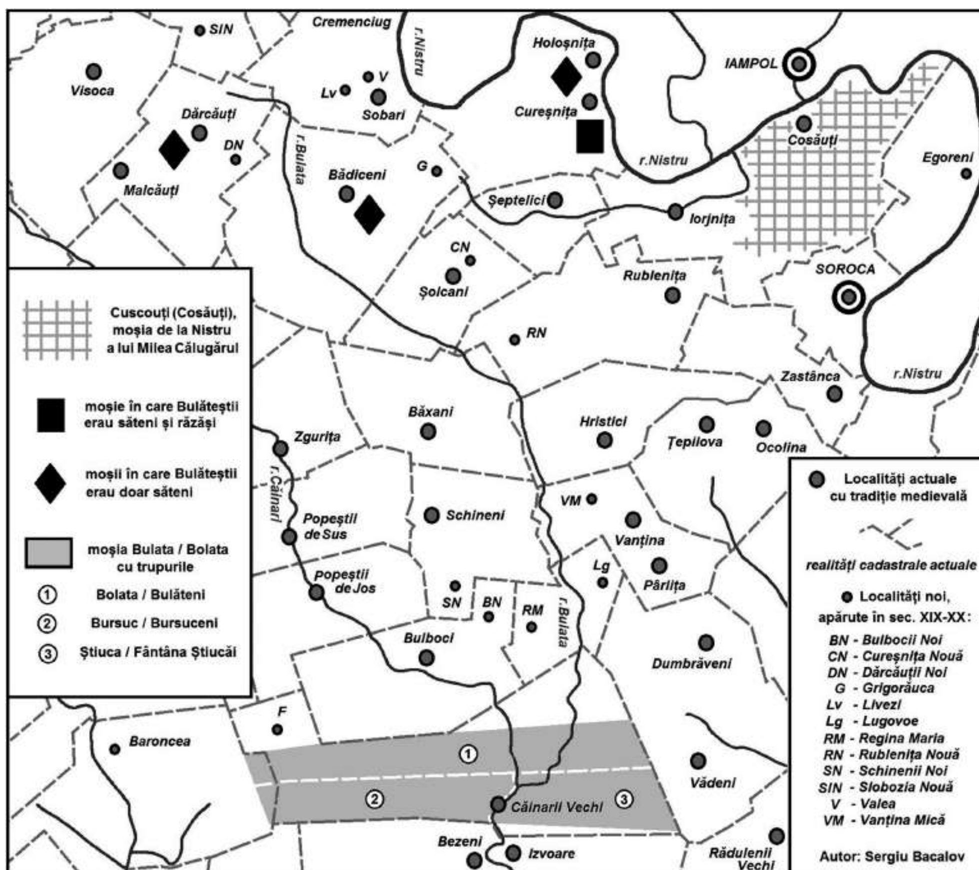

Fig. 1. Urme Bulăteşti în ţinutul Soroca

Alte informaţii care permit localizarea moşiei Bolata / Bulăteni datează din secolul al XIX-lea. Dintr-o scrisoare din 7 martie 1829 aflăm că moşia „Bulbocele au întindere lor pe îmbe părţile Căinarului, pecum Popeştii, Zgura şi Stăneni, ce sânt pe din sus de Bulboacele, şi Bulăteni ce sânt pe din gios". Tot atunci s-a prezentat un

zapis din 20 martie 1664, din care se vede cum s-au vândut, de către „cei mai întâi stăpânitori, lui Vasile Mateicisco, căpitan de Soroca, părţile din moşia Bulătenii, pe îmbe părţile Căinarului, între Bulboace şi Bursuceni”. În conformitate cu acelaşi zapis, „lămurit se arată că Bulătenii merg alături cu Bulboaceli (care Bulăteni şi Bursuceni după stăpânire ce acum au, merg până în zarea Coboltei)” [29]. Astfel, constatăm că Bolata / Bulăteni, pe din sus se mărgineau cu moşia Bulboacele (acum satul Bulboci), pe din jos – cu moşia Ştiuca, care la rândul ei avea hotar pe din jos cu moşia Lozile-Izvoare. Moşia Bolata / Bulăteni se afla pe ambele părţi ale Căinarului, urmând lungul moşiei Bulboacele, iar pe din jos, pe segmentul de hotar amplasat în dreapta Căinarului, ea se mărginea cu moşia Bursuci / Bursuceni. Aceasta din urmă era amplasată pe dreapta Căinarului, râul respectiv despărţind-o de Ştiuca. Ştim că, încă în secolul al XVII-lea, au fost tentative de a contopi Ştiuca cu moşia Bursuci. Actualmente, aceste toate trei moşii, Bolata / Bulăteni, Bursuci / Bursuceni şi Ştiuca, formează moşia satului Căinarii Vechi, din raionul Soroca. Comasarea lor într-un singur corp nu este de dată recentă. Aceeaşi situaţie o atestăm şi pentru secolul al XIX-lea [30] (*fig. 1*).

Deocamdată n-am identificat vreo legătură directă dintre moşia Bolata / Bulăteni şi neamul de dvoreni Bulat. S-ar putea să nu fie niciuna, însă cu precizie vom putea şti doar după identificarea tuturor stăpânilor ei. Totuşi, se pare că satul şi moşia respectivă şi-au luat numele de la râul Bulata, atestat ca hidronim încă în secolul al XVII-lea. Pentru început este important să se stabilească originea hidronimului. În Moldova medievală au fost cazuri, când râurile erau botezate după boierii ce stăpâneau moşii în bazinul lor. De exemplu, boierii Negrea (Ciornâi) au dat nume râului Ciorna, boierii Căldăruşă au dat numele râului Căldăruşa etc. Dacă urmăm această logică, Bulăteştii ar fi trebuit să deţină mai multe moşii în valea Bulatei. Deocamdată, ştim doar că, în secolul al XIX-lea, mulţi dvoreni Bulat locuiau la Dărcăuţi şi Bădiceni, la izvoarele Bulatei.

Dvoreni podolieni şi basarabeni

Procesul confirmării nobleţei Bulăteştilor a cunoscut câteva etape. 1) Iniţial unii dintre ei au obţinut confirmarea nobleţei în Podolia, fiind incluşi, în 1807, în partea a IV-a a cărţii genealogice a dvorenimii podoliene [31]. 2) După 1812, când a luat naştere dvorenimiea basarabeană, mulţi dintre Bulăteştii din stânga Nistrului au revenit în Basarabia, pe moşiile strămoşeşti, pentru a se putea bucura de privilegiile specifice statutului lor social. Un prim pas al lor a fost încercarea de a obţine confirmarea nobleţei în Basarabia. În grupuri formate din câteva familii, Bulăteştii au depus cereri, prin care solicitau înscrierea în mediul dvorenimii basarabene (au iniţiat procesul, în anul 1817, reluat apoi în 1824, Bulăteştii din Dărcăuţi, Holoşniţa, Pocşeşti şi unii din Chişinău; urmaţi, la 12 august 1824, de către acei din Cimişlia, în 1825 de acei din Peresecina etc.). Ei au arătat că documentele lor originale, ce dovedesc că sunt „drepţi dvorenini ai pământului acestuia”, se află la o rudă de-a lor din Chişinău, funcţionarul Timofei F. Bulat [32].

Totuşi, ca iniţiator al adevăratului proces de confirmare a nobleţei Bulăteştilor, în conformitate cu legislaţia, poate fi considerat sus-numitul *gubernschi secretar* Timofei Bulat(ov), fiul cadetului Fiodor (Toader) şi nepotul lui Ştefan Bulat. La 22 noiembrie 1826 el a solicitat Adunarii Deputaţilor Dvorenimii din Basarabia (în continuare: ADDB)

iniţierea procedurii respective. La cerere, a anexat un pachet de documente (11 la număr), ce confirma originea boierească a strămoşilor săi, că tatăl său a activat ca militar şi funcţionar în Imperiul Rus, că el, ca şi înaintaşii săi, stăpâneşte pământ în mai multe moşii din Basarabia, şi că duce un mod de viaţă demn de un nobil [33]. La 7 martie 1827, ADDB a examinat dosarul lui Timofei F. Bulat, constatând că el întruneşte toate cerinţele legale, propunând inscrierea neamului Bulat în partea a VI-a a cărţii genealogice a Basarabiei [34]. Aflând de soluţionarea pozitivă a acestui caz, grupuri de familii de Bulăteşti reînnoiesc cererile lor de confirmare a nobleţei, cerând să fie încrise în spiţa neamului lui Timofei F. Bulat. Ca acte doveditoare a nobleţei lor, au prezentat mărturii ale unor dvoreni, rude şi străini, cum că sunt de un neam cu dânsul, iar documentele lui se referă şi la ei [35]. Cererile au fost satisfăcute, petiţionarii fiind incluşi în spiţă (la 24 iulie 1827 a fost însris un grup de Bulăteşti din Mândreşti; la 13 noembrie 1830 au fost înscrise alte două grupuri, unul din Bulatovca, iar al doilea – din Butuceni, Molovata şi Mândreşti, etc.) [36].

O nouă etapă a survenit în anii ’40 ai secolului al XIX-lea, când ADDB, la solicitarea DH, a început revizuirea dosarelor de nobleţe [37]. În decembrie 1845, DH a depistat anumite neconcordanţe în documentele Bulăteştilor, în raport cu noua legislaţie privind obţinerea nobleţei basarabene [38]. La 4 decembrie 1848, ADDB recomandă lui Timofei F. Bulat să prezinte documentele originale [39], însă el n-a reacţionat la apel.

Deşi ADDB a reconfirmat în două rânduri, la 5 mai 1843 şi la 16 februarie 1853 nobleţea unor Bulăteşti, la 27 februarie şi la 21 septembrie 1854 DH cerea de la ei: 1) copiile hrisoavelor domneşti anexate la dosar să fie întocmai cu originalele şi confirmate de Consulatul Rusiei în Moldova; 2) mărturii metricale, doveditoare că de la Ermurachi Bulat au provenit fiul Ioniţă, nepotul Toader şi strănepoţii Vasile şi Constantin (deşi în Ţara Moldovei n-au existat cărţi metricale, ele fiind introduse în Basarabia abia după 1812 – *n.n.*) [40]. Prezintă interes sintagma folosită de conţopist, ca încheiere: „Astfel dosarul va fi complet, iar nobleţea – în buzunar” («и тогда дело будет полно, а дворянство в карман»).

Pe durata celei de-a doua jumătăţi a secolului al XIX-lea, copiii şi nepoţii Bulăteştilor, confirmaţi în 1827–1830, fiind atunci scăpaţi din vedere sau născuţi mai târziu, au cerut să fie înscrişi şi ei în spiţa neamului lor. ADDB le-a repetat, în multiple rânduri, că, de facto, ei n-au fost confirmaţi ca dvoreni de DH. Totuşi, pe unii dintre ei i-a înscris în spiţă (pe acei de la Holoşniţa), iar altora le-a respins cererile, pe motiv că nu au prezentat documentele în forma cetută de DH încă în 1854 [41].

Probabil, neştiind de problema documentului din 23 iulie 1663, o nouă generaţie de Bulăteşti de la Holoşniţa suspectează ADDB că, în mod intenţionat, nu doreşte să le confirme nobleţea. Ei s-au plâns direct DH. Acesta, după ce le examinează obiecţiile, se consultă cu ADDB, şi, pe baza raportului ultimei, la 28 iunie 1907 refuză din nou confirmarea nobleţei Bulăteştilor, din aceleaşi motive ca şi în 1854: cerând întocmirea dosarului în conformitate cu legislaţia adoptată în 1845 [42]. Bulăteştii au mai făcut câteva încercări slabe de a-şi susţine punctul de vedere, însă fără succes. La scurt timp, a început Primul Război Mondial, urmat de descompunerea Imperiului Rus şi de desfiinţarea dvorenimii ruse, inclusiv a celei basarabene.

După două refuzuri din partea DH, mai putem oare vorbi despre un neam de dvoreni Bulat în Basarabia ţaristă? La această întrebare răspunsul nostru este afirmativ, pentru că Bulăteştii au fost confirmaţi o dată de Adunarea Deputaţilor Dvorenimii din Podolia (în continuare: ADDP), în 1807, şi de trei ori de ADDB (în 1827, 1843 şi 1853), fiind înscrişi în cartea genealogică a dvorenimii basarabene. Totdeauna ei s-au conştientizat ca dvoreni, iar o perioadă îndelungată chiar s-au folosit de privilegiile oferite de acest statut social. Bulăteştii, indiscutabil, au origini în mediul vechii boierimi moldoveneşti. Ei, ca de altfel şi multe alte neamuri de dvoreni basarabeni, au fost nedreptăţiţi de DH. Îndeosebi, probleme mari le-a cauzat legislaţia cu privire la obţinerea statutului de dvorean. Iniţial, prin preluarea prevederilor Aşezământului lui Constantin vodă Mavrocordat din 1734 referitoare la boierime, ca bază a procedurii de obţinere a statutului de dvorean basarabean pentru moldoveni, ceea ce a dus la excluderea mazâlilor din categoria celor ce puteau pretinde nobleţea (înainte de 1812, pentru confirmarea nobleţei dvorenilor moldoveni în Podolia şi Herson, era suficient simpla apartenenţă la tagma mazâlilor. Probabil, anume pe această cale Bulăteştii au obţinut confirmarea nobleţei în Podolia în anul 1807, ceea ce a servit ca temei pentru a solicita înscrierea în mediul dvorenimii basarabene). Ulterior, datorită birocratizării excesive a acestei proceduri (inclusiv prin legislaţia din 1845), Bulăteştii, asemenea altor dvoreni basarabeni, n-au putut obţine unele dovezi documentare solicitate (cum ar fi, bunăoară, extrase din cărţi metricale pentru secolele XV–XVIII, inexistente în Moldova medievală). Pentru perioada de după 1854, în cazul Bulăteştilor putem folosi expresia „dvoreni neconfirmaţi".

Dispersarea teritorială

Identificarea şi cartografierea [43] moşiilor stăpânite de dvorenii Bulat ne permite să constatăm că ele se concentrau în ţinutul Orhei (*fig. 3*). Totodată, pentru secolul al XVIII-lea, constatăm plecarea în stânga Nistrului a unui număr mare de Bulăteşti. O parte dintre ei, înainte de plecare şi-au vândut, sau au făcut danie rudelor, părţile lor de răzăşie [44]. La revenirea în Basarabia, Bulăteştii au iniţiat procese judiciare pentru recuperarea unor moşii strămoşeşti, nu întotdeauna încununate cu succes, care i-au dus pe unii dintre ei în pragul ruinării [45]. Iar alţi Bulăteşti, cum ar fi, de exemplu, acei de la Cimişlia şi Bulatovca, declarau deschis că nu posedă moşii.

Astfel se explică faptul de ce, în secolul al XIX-lea, atestăm mulţi dvoreni Bulăteşti locuind în sate şi moşii în care nu aveau parte de răzăşie sau proprietate funciară individuală. La revenirea în Basarabia, ei s-au stabilit cu traiul pe moşii împărăteşti, mănăstireşti şi boiereşti. Harta (*fig. 3*) arată clar că, în această perioadă, zona de locuire a Bulăteştior se află la marginea, sau în afara concentrării geografice a vechilor moşii strămoşeşti. Situaţia respectivă a favorizat dispersarea neamului Bulăteştilor, astfel încât întâlnim fraţi drepţi locuind în sate, ţinuturi sau chiar în gubernii diferite. Ca rezultat, a luat naştere un număr mare de ramuri teritoriale ale dvorenilor Bulat, iar dispersarea geografică a dus la pierderea contactelor între ele.

Remarcăm două regiuni geografice, preferate de Bulăteşti la alegerea locului de trai: 1) malul Nistrului (Cerlina, Cureşniţa, Coşniţa, Hološniţa, Molovata, Oxentea) sau aproape de Nistru (Butuceni, Dărcăuţi), de regulă departe de moşiile de baştină.

Alegerea acestei zone, probabil, a fost determinată de starea de instabilitate din Ţara Moldovei în secolul al XVIII-lea. Frecventele războaie ruso-turce i-au făcut pe mulţi moldoveni să se stabilească mai aproape de hotar, pentru ca, în situaţii de primejdie, să se poată pune la adăpost peste Nistru. 2) Bugeac (Bulatovca, Cimişlia, Gangura, Feşteliţa). Câmpiile bugecene, rămase pustii după plecarea tătarilor-nogai, au atras mulţi dvoreni moldoveni. Mulţi dintre ei au fondat acolo odăi, îndeletnicindu-se cu creşterea şi comercializarea vitelor. Unele odăi au servit ca nuclee pentru apariţia a noi sate. Astfel, în jurul odăii dvorenilor Bulat de pe râul Saca a apărut cătunul Bulatovca. Dvorenii odagii Bulat au rămas cu traiul în satele Bugeacului, majoritatea lor ulterior fiind trecuţi în categoria ţăranilor de stat.

În continuare, vom examina ramurile neamului de dvoreni Bulat din Basarabia secolului al XIX-lea, în baza criteriului genealogic şi geografic. Am grupat Bulăteştii după localităţile în care locuiau, cu sau fără a stăpâni pământ propriu, elaborând mici spiţe genealogice, care uşurează identificarea locului lor în spiţa neamului din 1826. Despre majoritatea absolută a acestor Bulăteşti se ştie cu certitudine că sunt rude între ei, mai mult sau mai puţin îndepărtate, având ca strămoşi pe boierii moldoveni Milea Călugărul şi Mihul Bulat. Dvorenii Bulăteşti din secolul al XIX-lea formează două ramuri mari, după cei doi fii ai lui Mihul Bulat: 1) descendenţii serdarului Ermurachi Bulat şi 2) urmaşii pârcălabului Nistor Bulat.

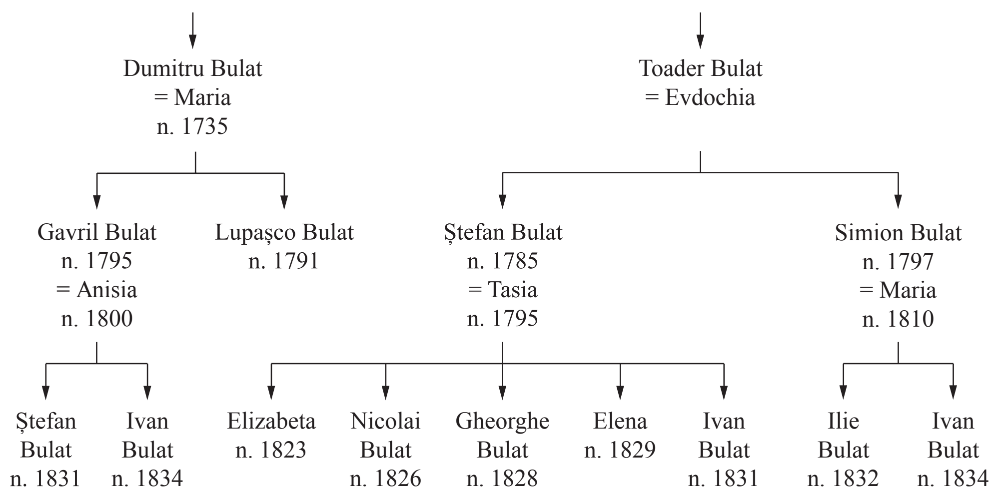
Ramura descinsă din serdarul Ermurachi Bulat

Bulăteştii din Holoşniţa, ţinutul Soroca. Iniţial, în 1824, la Holoşniţa locuiau Hilohie (Silosie), Pavel şi Todoraşco, fiii lui Timofei Bulat, care ulterior s-au strămutat cu traiul în satul Sineşti, ţinutul Iaşi. În locul lor, la Holoşniţa, au venit o parte din Bulăteştii din satul Dărcăuţi, ţinutul Soroca (*spiţa 3* şi *anexa 17*). În prima jumătate a secolului al XIX-lea, ei formau ramura dvorenilor Bulat de la Holoşniţa, ţinutul Soroca, compusă din familiile descendenţilor fraţilor Dumitru Bulat: Gavril şi Lupaşco [46]; şi Toader Bulat: Ştefan şi Simeon (*spiţa 2*). În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, unii dintre dvorenii din Holoşniţa s-au stabilit, prin căsătorii, la Cureşniţa (de exemplu: Mihail, fiul lui Ivan Bulat [47] etc.).

Ramura Bulăteştilor de la Holoşniţa a manifestat cea mai mare insistenţă în lupta pentru reconfirmaresa statutului de dvoreni. Încă la 25 iulie 1835, capii acestor trei familii (Gavril D. Bulat, Ştefan T. Bulat şi Simeon T. Bulat) au declarat că documentele referitoare la originea lor nobilă au fost prezentate ADDB de către unchii lor drepţi, Vasile, Constantin şi Leontie, locuitori ai satului Cojuşna, ţinutul Orhei, despre care au mărturie eliberată de ADDB la 15 octombrie 1834 [48]. Ştiind care sunt strămoşii Bulăteştilor de la Cojuşna, putem restabili ascendenţa acelor de la Holoşniţa: părinţii lor, Dumitru şi Toader, au fost fiii lui Todor, nepoţii lui Ioniţă, strănepoţii serdarului Ermurachi, străstrănepoţii lui Mihul Bulat, al doilea vistiernic, fiul marelui vistiernic Milea Călugărul.

La 11 iunie 1859, Ilie, fiul lui Semion Bulat, şi Nicolae, fiul lui Ştefan Bulat, au depus la ADDB documente care arată că bunicul lor, Todor, fiul lui Ioniţă Bulat provine din boierii moldoveni Milea Călugărul şi Mihul Bulat, solicitând să fie înscrişi, împreună cu fraţii lor, în spiţa neamului tatălui lor, a cărui nobleţe a fost confirmată

Spiţa 2

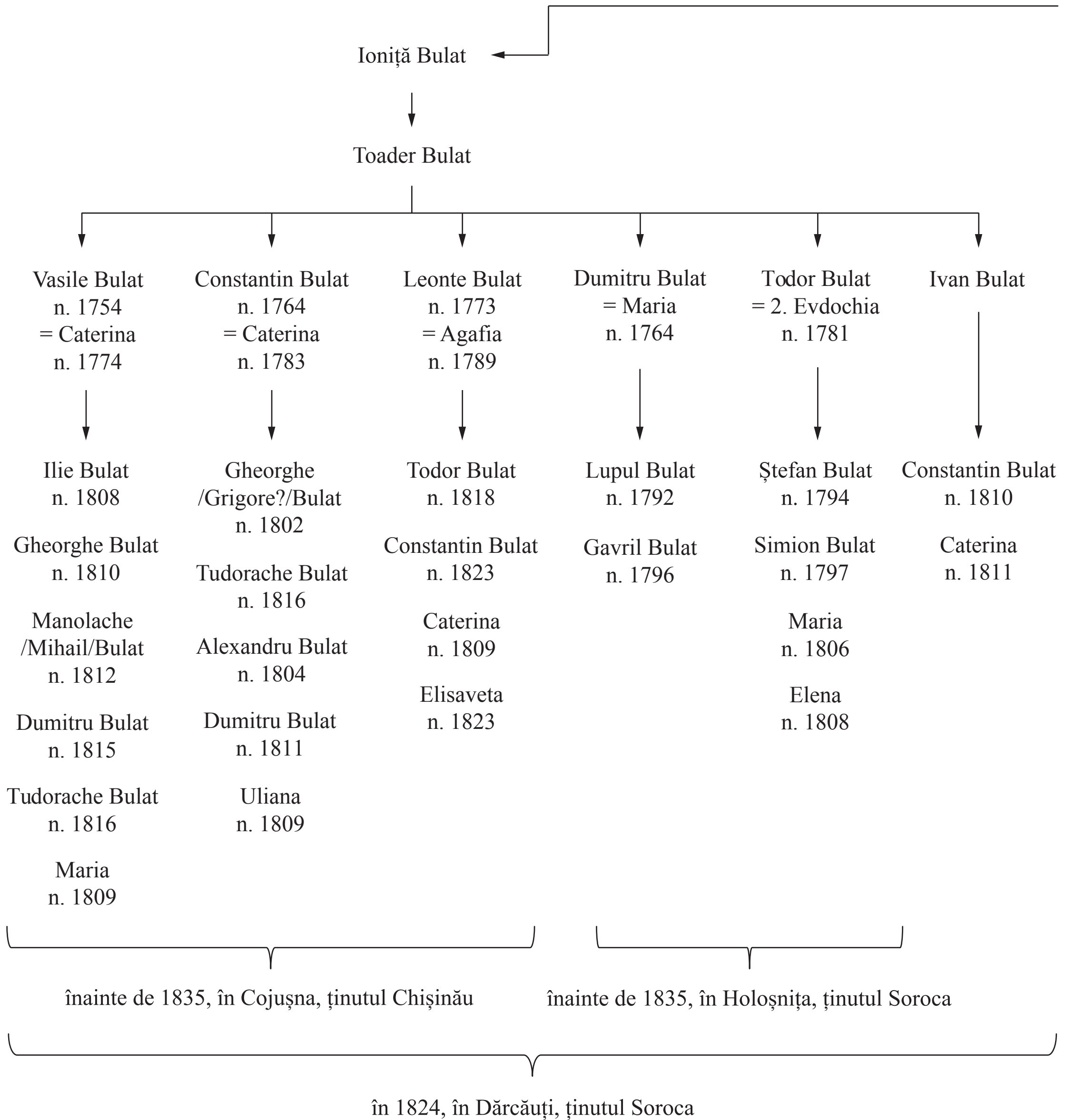

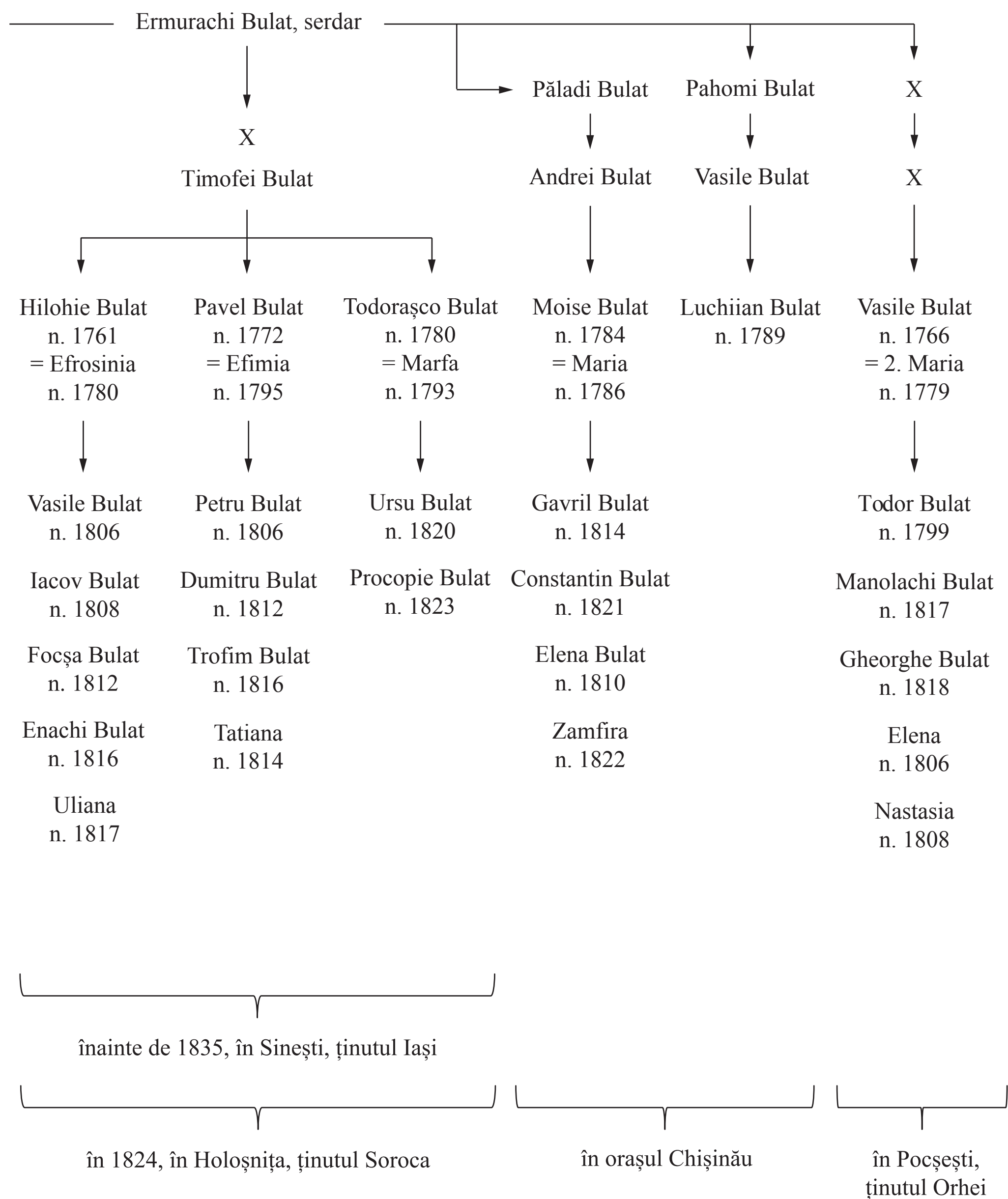
spiță întocmită pe baza:
ANRM. F. 134, inv. 2, d. 106, f.23v-24
ANRM. F. 134, inv. 1, dos. 11, f.37-41

O spiță genealogică
a dvorenilor Bulat din satul Holoșnița,
ținutul Soroca

Spița 3

spița întocmită pe baza:
ANRM. F. 88, inv. 1, d. 123, f. 2-4

Ermurachi Bulat, serdar
X
Timofei Bulat
Păladi Bulat
Pahomi Bulat
X
Andrei Bulat
Vasile Bulat
X
Hilohie Bulat n. 1761 = Efrosinia n. 1780
Pavel Bulat n. 1772 = Efimia n. 1795
Todorașco Bulat n. 1780 = Marfa n. 1793
Moise Bulat n. 1784 = Maria n. 1786
Luchiian Bulat n. 1789
Vasile Bulat n. 1766 = 2. Maria n. 1779
Vasile Bulat n. 1806
Iacov Bulat n. 1808
Focșa Bulat n. 1812
Enachi Bulat n. 1816
Uliana n. 1817
Petru Bulat n. 1806
Dumitru Bulat n. 1812
Trofim Bulat n. 1816
Tatiana n. 1814
Ursu Bulat n. 1820
Procopie Bulat n. 1823
Gavril Bulat n. 1814
Constantin Bulat n. 1821
Elena Bulat n. 1810
Zamfira n. 1822
Todor Bulat n. 1799
Manolachi Bulat n. 1817
Gheorghe Bulat n. 1818
Elena n. 1806
Nastasia n. 1808
înainte de 1835, în Sinești, ținutul Iași
în 1824, în Holoșnița, ținutul Soroca
în orașul Chișinău
în Pocșești, ținutul Orhei

încă în 1827 [49]. Au prezentat suplimentar documente: 1) mărturia Bulăteştilor de la Cojuşna că acei de la Holoşniţa sunt rude cu ei; 2) şase mărturii metricale [50]. La 24 iunie 1868, ADDB a respins această cerere, deoarece nobleţea neamului Bulateştilor încă nu era confirmată de DH, dosarul lor fiind considerat incomplet. Solicitarea lor urma să fie satisfăcută de ADDB doar după aducera dosarului în concordanţă cu legislaţia [51].

La 12 decembrie 1869, pe temeiul mărturiilor metricale, doveditoare a originii lor din părinţi dvoreni, a mărturiilor rudelor, precum şi a mărturiei Haznalei Statului, precum că nu sunt incluşi în categoria birnicilor, ADDB a decis, totuşi, să-i înscrie în spiţa neamului Bulăteştilor. Însă, dosarul lor urma să fie trimis la DH pentru examinare doar după ce va corespunde cu cerinţele legii. N-a fost inclus în spiţa neamului doar Ivan (Ioan), fiul lui Simion Bulat, deoarece era figurant într-un proces de judecată. Abia la 14 decembrie 1870, după ce judecata l-a îndreptăţit, ADDB l-a adăugat şi pe dânsul în spiţa Bulăteştilor [52].

După unele date, reiese că Ştefan Bulat şi fiii săi s-au strămutat (temporar?) în satul Cremenciug, ţinutul Soroca. Se pare că la Holoşniţa au rămas doar descendenţii lui Simion Bulat. Astfel, la 20 ianuarie 1901, fiii lui Ioan Bulat din satul Holoşniţa, de la prima soţie, Feodosia, fiica lui Axentie: Mihail, Ilie, Gavril, Simion, Iacov; şi cei de la a doua soţie, Agripina, fiica lui Ştefan: Fiodor, Filip şi Onofrei, cereau ca ADDB să-i includă în spiţa neamului lor. Ei ştiau că tatăl lor a avut o mărturie, eliberată de ADDB la 15 februarie 1869, precum că Bulăteştii de Holoşniţa au fost confirmaţi ca dvoreni, însă cu cinci ani în urmă, când încă mai era în viaţă tatăl lor, nişte răufăcători le-au furat-o [53]. La 25 ianuarie 1901, ADDB examinând cererea lor, a decis, pe baza hotărârii DH din 1854, că nu poate să-i includă în spiţă [54]. Interesant că, la 12 ianuarie 1902, Mihail, fiul dvoreanului Ivan şi nepotul lui Simion Bulat, din satul Holoşniţa, solicita de la ADDB un certificat precum că el nu este dvorean, pentru a-l folosi la un litigiu funciar, referitor la o bucată de pământ din terenurile ţărăneşti, pe care el dorea să şi-o păstreze [55]. La 30 decembrie 1902 şi la 18 decembrie 1903, copiii lui Ivan, fiul lui Simion Bulat, din nou au cerut ADDB să-i informeze despre statutul neamului lor şi să le pună la dispoziţie o copie de pe documentul furat de la ei [56]. Ulterior s-au adresat direct DH, care la 28 iunie 1907 le-a cercetat pentru a doua oară dosarul, şi din nou, din aceleaşi motive, le-a refuzat confirmarea nobleţei [57].

Bulăteştii din Dărcăuţi, ţinutul Soroca-Iaşi. În 1824, la Dărcăuţi locuiau fraţii Vasile, Constantin, Leonte Bulat, cu copiii lor şi cu nepoţii lor de frate, fiii răposaţilor Dumitru şi Toader Bulat [58]. Ulterior, nepoţii lor de frate s-au mutat în Holoşniţa. La 23 iunie 1827, locuitori ai satului Dărcăuţi, ţinutul Soroca-Iaşi, Vasile, Constantin şi Leonte, fiii lui Todor, nepoţii lui Ioniţă, strănepoţii lui Ermurachi, străstrănepoţii lui Mihul Bulat, fiul lui Milea Călugărul, s-au adresat ADDB ca să fie înscrişi, împreună cu familiile lor (*spiţa 3*), în rândul dvorenimii din Basarabia [59]. La 13 noiembrie 1830 li s-a satisfăcut dorinţa. Într-un raport al conducătorului nobilimii din ţinutul Soroca-Iaşi din 26 septembrie 1860 se arată că locuitorul satului Dărcăuţi Leonte, fiul lui Todor Bulat, a fost lipsit de dvorenie [60]. Toţi aceşti Bulăteşti s-au strămutat din Dărcăuţi în satul Cojuşna, ţinutul Chişinău. Ei stăpâneau răzăşie în moşiile Cojuşna şi Roşcani, ţinutul Orhei.

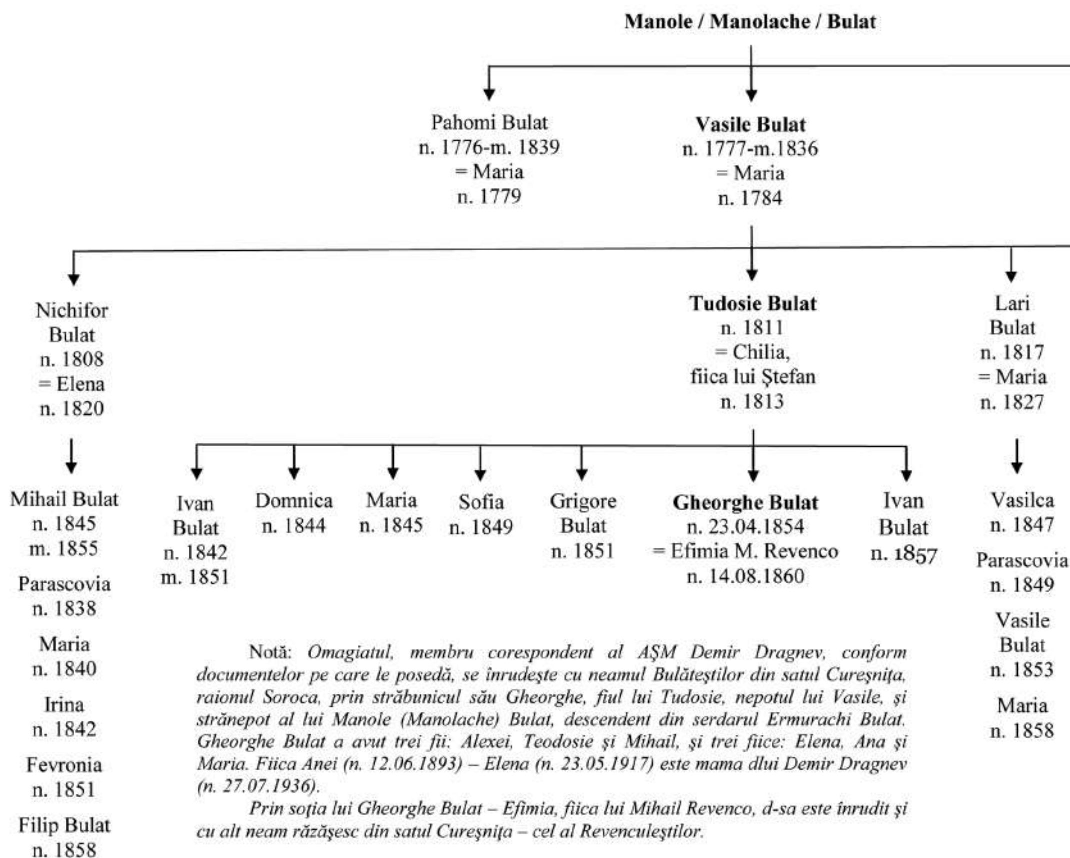
Bulăteştii din Bădiceni, ţinutul Soroca. La 17 februarie 1908, locuitorul satului Bădiceni, ţinutul Soroca, dvoreanul Iacov, fiul lui Ivan şi nepotul lui Simion Bulat, cerea ADDB să fie inclus în spiţa neamului Bulătesc, pe motiv să tatăl său a fost înscris acolo încă în 15 decembrie 1869 [61]. Iacov I. Bulat s-a strămutat la Bădiceni din satul Holoşniţa.

Bulăteştii din Cureşniţa, ţinutul Soroca. La Cureşniţa Bulăteştii sunt atestaţi documentar în primii ani ai secolului al XIX-lea. La 19 iulie 1804, domnul Alexandru Constantin vodă Moruzi adevereşte apartenenţa la starea de mazâl a lui „Neculai, sân Dumitraşco Bolat din satul Cureşniţa de la ţânut Sorocii, (care) au arătat că esti dreptu ficior numitului Dumitraşco Bolat, ce să află mazil, rugându-să ca să aşezi şi el la această rânduială", urmând „să de unul leu la o dajdie, banii visteriei, afară de răsuri" [62]. Judecând după vârstă, mazâlul Dumitraşco Bulat pare să fie identic cu dvoreanul Dumitru, fiul lui Toader Bulat, ai cărui copii, Lupul (Lupaşco) şi Gavril, locuiau în Dărcăuţi, apoi în Holoşniţa, ţinutul Soroca. Lipsa lui Nicolae între copiii dvoreanului Dumitru Bulat ar fi determinată de decesul lui, sau de aflarea cu traiul în stânga Nistrului.

Tot în prima jumătate a secolului al XIX-lea este atestat neamul mazâlilor Bulat de la Cureşniţa, ţinutul Soroca, format din familiile copiilor (Pahomi, Vasile, Tudose, Manole şi Spiridon) şi nepoţilor (Nichifor, Tudosie şi Larie, fiii lui Vasile; Ivan, Vasile şi Anton, fiii lui Tudose; Constantin, Lazăr şi Vasile, fiii lui Spiridon) lui Manole (Manolache) Bulat (*spiţa 4*) [63]. Din acest motiv, neamul Bulateştilor de la Cureşniţa mai era numit şi neamul Manolăcheştilor, adică a descendenţilor lui Manole (Manolache) Bulat. Unul din cei patru bătrâni răzăşeşti ai moşiei Cureşniţa aşa şi se numea: bătrânul Manolăcheştilor («батрин Манолатьевых»). În februarie 1872, acest bătrân avea 25 răzăşi, şi o suprafaţă de 247 ½ desetine 1200 sajeni de pământ [64]. În 1840, din motive necunoscute, mazâlii Bulat de la Cureşniţa au fost excluşi din categoria *odnodvorţilor* (în Basarabia ea grupa mazâlii şi ruptaşii – *n.n.*), fiind trecuţi în rândul sătenilor fără titlu [65].

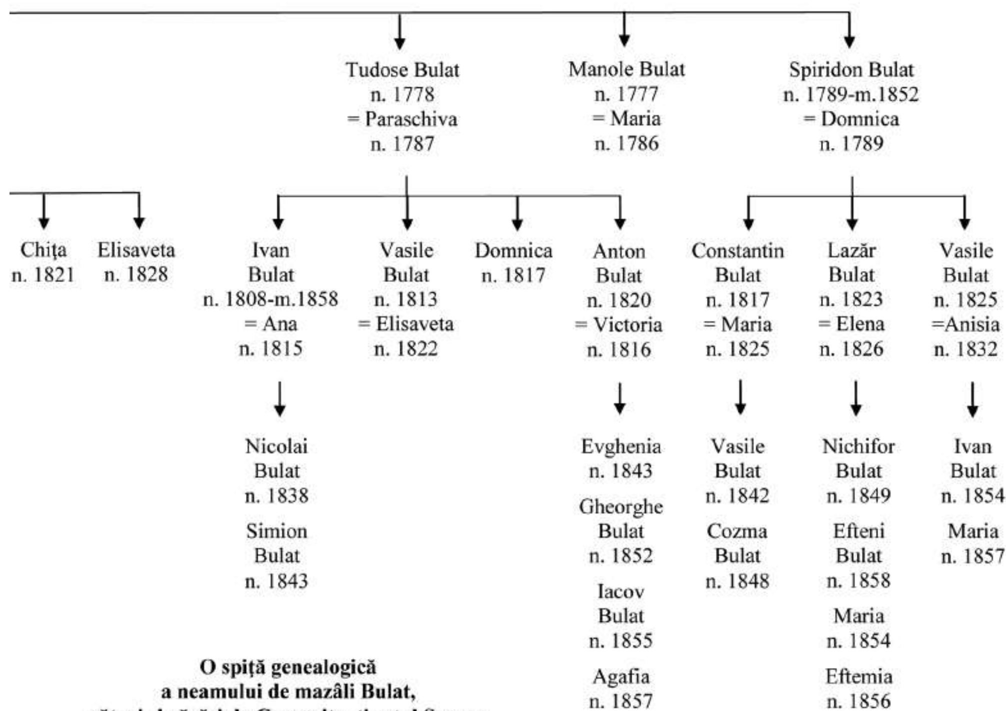
Referitor la legătura de rudenie dintre dvoreanul Dumitru Bulat (tot el, probabil, mazâlul Dumitraşco Bulat din Cureşniţa), ai cătui copii şi fraţi locuiau la Dărcăuţi şi Holoşniţa (sate aflate în apropiere nemijlocită de Cureşniţa), şi Manolache Bulat (urmaşii căruia stăpâneau întregul bătrân răzăşesc Bulat din Cureşniţa), dacă judecăm după vârsta copiilor lor, putem presupune că erau fraţi drepţi, eventual unchi şi nepot. Prezintă interes faptul că, în familia dvoreanului Vasile Bulat, un frate drept al lui Dumitru Bulat, apare un fiu, născut în 1812, cu numele Manolache, zis uneori Manole sau Mihălache, care s-ar putea să fi fost botezat Manolache Bulat de Cureşniţa sau de către unul dintre fiii săi. Astfel, suntem îndreptăţiţi să includem pe Bulăteştii de Cureşniţa în ramura lui Ermurachi Bulat serdarul. Deocamdată n-am atestat documentar vreo încercare a ramurii Bulat de la Cureşniţa de a obţine confirmarea nobleţei în Basarabia. Subliniem faptul că statutul de dvorean basarabean era pretins insistent doar de Bulăteştii strămutaţi în stânga Nistrului, care au reuşit acolo (graţie cărţilor de mazâl?) să obţină să fie înscrişi în mediul dvorenimii podoliene. Mulţi dintre aceşti Bulăteşti au revenit în Basarabia, la moşiile strămoşeşti, ghidaţi de interesul de a

Spiţa 4

Notă: *Omagiatul, membru corespondent al AŞM Demir Dragnev, conform documentelor pe care le posedă, se înrudeşte cu neamul Bulăteştilor din satul Cureşniţa, raionul Soroca, prin străbunicul său Gheorghe, fiul lui Tudosie, nepotul lui Vasile, şi strănepot al lui Manole (Manolache) Bulat, descendent din serdarul Ermurachi Bulat. Gheorghe Bulat a avut trei fii: Alexei, Teodosie şi Mihail, şi trei fiice: Elena, Ana şi Maria. Fiica Anei (n. 12.06.1893) – Elena (n. 23.05.1917) este mama dlui Demir Dragnev (n. 27.07.1936).*

Prin soţia lui Gheorghe Bulat – Efimia, fiica lui Mihail Revenco, d-sa este înrudit şi cu alt neam răzăşesc din satul Cureşniţa – cel al Revenculeştilor.

O spiţă genealogică
a neamului de mazâli Bulat,
săteni şi răzăşi de Cureşniţa, ţinutul Soroca

spiţă întocmită pe baza:
ANRM. F. 134, inv. 2, d. 119, f.162v-163
ANRM. F. 134, inv. 2, d. 271, f. 481 v-489
ANRM. F. 134, inv. 2, d. 426, f. 352 v-357

obţine reînscrierea în mediul dvorenimii basarabene. Anume Bulăteştii transnistreni, cu dvorenie podoliană, erau acei care luptau pentru confirmarea nobleţei în Basarabia. Din acest unghi de vedere, se pare că Manolache Bulat de la Cureşniţa şi copiii săi n-au făcut parte din categoria Bulăteştilor strămutaţi în stânga Nistrului, în Podolia rusească, de aceea şi-au păstrat nevândută partea de răzăşie. Un exemplu asemănător este şi cazul boiernaşilor Bulat de la Cerlina, ţinutul Soroca (*vezi mai jos*), care, comparativ cu dvorenii Bulat, reveniţi în Basarabia din stânga Nistrului, arată pasivitate în manifestarea interesului de a obţine confirmarea nobleţei.

Fig. 2. Fragment din condica de naşteri a bisericii din satul Cureşniţa. La 23 aprilie 1854 s-a născut Gheorghe, fiul lui Feodosie Vasilev Bulat și al Chilianei Stefanovna (*ANRM. F. 211, inv. 6, d. 58, f. 137 v*).

Bulăteştii din Răzălăi, ţinutul Soroca. La 9 ianuarie 1902 este atestat locuitorul satului Răzălăi, ţinutul Soroca, dvoreanul Ivan, fiul lui Grigore (născut în 1838) şi nepotul lui Gavril Bulat, cerând ca ADDB să-i elibereze un paşaport de dvorean [66]. La 16 februarie 1902, din motive cunoscute, ADDB a respins cererea lui [67]. Se pare că el se trage din Gavril, fiul lui Dumitru Bulat, de la Holoşniţa.

Bulăteştii din Pocşeşti, ţinutul Orhei. Sunt reprezentaţi de un Vasile Bulat şi familia acestuia. Este menţionat în 1824, împreună cu Bulăteştii din Dărcăuţi, Holoşniţa şi Chişinău (*spiţa 3 şi anexa 17*), de aceea pare să descindă din serdarul Ermurachi Bulat. Stăpâneau parte de moşie la Pocşeşti şi unii dintre Bulăteştii strămutaţi în stânga Nistrului. Între 1815 şi 1820 Zaharia Bulat din gubernia Herson, împreună cu un Vasile Bulat, probabil identic cu cel atestat la 1824, îşi căutau părţile de moşie din Pocşeşti (*vezi Bulăteştii din Podolia şi Herson*). Zaharia din Pocşeşti şi Herson, probabil, este identic cu Zaharia din Peresecina (*vezi mai jos*).

Bulăteştii din Cojuşna, ţinutul Chişinău. Au locuit o perioadă în Podolia, obţinând statutul de dvoreni podolieni, apoi s-au transferat în Basarabia, în satul Dărcăuţi, ţinutul Soroca, iar de aici, peste un anumit timp, s-au strămutat în Cojuşna, ţinutul Chişinău (din mărturia Consistoriei Duhovniceşti din Chişinău, eliberată la 31 octombrie 1839, ştim că Fiodor, fiul dvoreanului Leonte Bulat din Cojuşna, s-a născut la 12 aprilie 1818 în satul Dărcăuţi, ţinutul Soroca [68]).

La 17 august 1842, Vasile, fiul lui Todor (Fiodor) Bulat, şi nepoţii săi de frate, Gheorghe, Alexandru şi Tudorache, fiii răposatului Constantin, fiul lui Fiodor Bulat, toţi din satul Cojuşna, ţinutul Chişinău, s-au adresat ADDB cu rugămintea ca să fie incluşi, împreună cu familiile (*spiţa 3*), în rândul dvorenimii basarabene, deoarece ei provin din boieri moldoveni, ca şi Timofei F. Bulat şi alte rude ale lor, incluse, în anul 1827, în partea a VI-a a cărţii genealogice. Vasile şi Constantin erau fiii lui Todor (Fiodor) Bulat, nepoţii lui Ioniţă Bulat, strănepoţii lui Ermurachi Bulat, serdar, străstrănepoţii lui Mihul Bulat, al II-lea vistiernic, un urmaş al lui Mile Călugărul, fost mare vistiernic. Ei locuiau în satul Cojuşna, ţinutul Chişinău, stăpânind pământ, răzăşie [69].

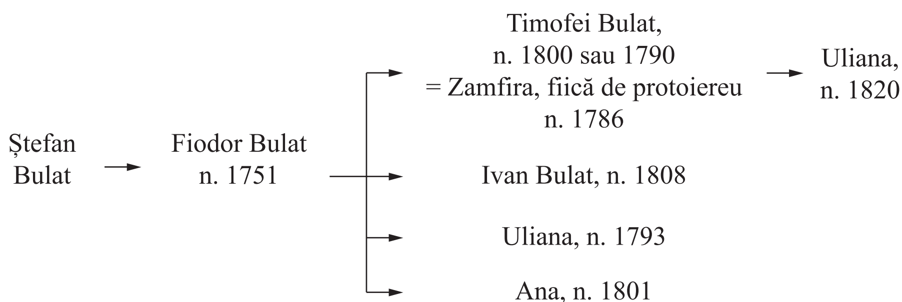
La 12 decembrie 1869, ADDB arăta că, în conformitate cu deciziile din 5 mai 1843 şi 16 februarie 1853, Vasile, fiul lui Todor Bulat, împreună cu fiii săi, Ilie, Gheorghe, Mihălachi, Dumitrie şi Todor, şi nepoţii săi de frate, Gheorghe, Alexandru şi Tudorache, fiii lui Constantin Bulat, sunt înscrişi în partea a VI-a a cărţii genealogice a dvorenimii Basarabiei. Deciziile respective s-au bazat pe: 1) Mărturia din 2 iunie 1827, dată de rude şi alţi dvoreni, precum că fraţii Vasile şi Constantin Bulat provin din Mihul Bulat şi Milea Călugărul; 2) Spiţa genealogică a Bulăteştilor, întocmită în baza hrisoavelor domneşti, confirmată de Judecătoria ţinutului Orhei la 9 martie 1826. Aceste documente, la 15 mai 1853, au fost prezentate la DH pentru revizuire. La 27 februarie 1857 DH a reîntors dosarul Bulăteştilor, fără a le confirma nobleţea, deoarece documentele nu corespundeau cerinţelor legale [70].

Bulăteştii din Sireţi, ţinutul Chişinău. La 11 decembrie 1902, locuitorul satului Sireţi, ţinutul Chişinău, Petru, fiul lui Manole / Mihalachi, Manolachi/, nepotul lui Vasile, strănepotul lui Todor, străstrănepotul lui Ioniţă, fiul lui Ermurachi Bulat serdarul, s-a adresat ADDB cu rugămintea ca să fie inclus, împreună cu fiii săi, Sevastian, Nicolae şi Ştefan, în spiţa neamului Bulătesc, sub motiv că nobleţea neamului lor a fost confirmată încă la 10 februarie 1827, iar bunicul şi tatăl său au fost incluşi în spiţă la 5 mai 1843. El declara că s-a născut în Cojuşna, la 12 iunie 1838, în familia lui Mihalachi /Manole, Manolache/ Bulat şi a soţiei acestuia, Elena. După căsătorie, s-a strămutat din Cojuşna în Sireţi [71]. La 19 decembrie 1902, ADDB a respins cererea lui, reieşind din decizia DH, adoptată în 1854 [72].

Bulăteştii din oraşul Chişinău.

1. În 22 noiembrie 1826, *gubernschi secretari* Timofei, fiul lui Fiodor Bulat, a depus la ADDB o cerere, la care a anexat un pachet de documente referitoare la originea nobilă, boierească, a strămoşilor săi, în vederea înscrierii lui şi a familiei sale (*spiţa 5*) în rândul dvorenimii basarabene. El locuia în Chişinău, însă avea părţi de răzăşie în mai multe moşii din ţinutul Orhei [73].

Spiţa 5

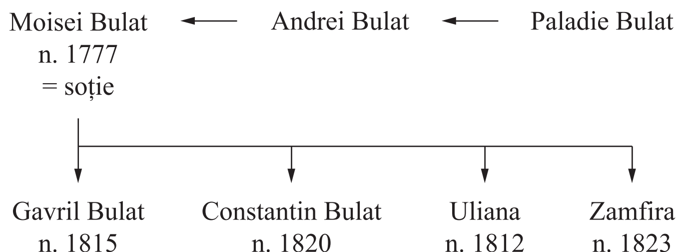
La 7 martie 1827 ADDB a examinat documentele lui Timofei F. Bulat, le-a apreciat ca fiind satisfăcătoare şi a decis includerea lui şi a neamului său în partea a VI-a a cărţii genealogice a dvorenimii Basarabiei, pe ţinutul Orhei [74].

În noiembrie 1840, Comisia însărcinată cu revizuirea dosarelor ADDB a reexaminat documentele Bulăteştilor [75]. La 21 decembrie 1845, DH a cercetat dosarul Bulăteştilor şi a constatat că el n-a fost întocmit în conformitate cu legislaţia [76]. Era necesar să se prezinte mai multe documente în original. La 4 decembrie 1848, ADDB a revenit din nou asupra dosarului, cerând de la Timofei Şt. Bulat să ţină cont de decizia DH [77]. Însă, n-a urmat nicio reacţie din partea lui.

Multe documente folosite de Timofei F. Bulat în vederea confirmării nobleţei se refereau la activitatea tatălui său, cadetul Fiodor (Todor), fiul lui Ştefan Bulat (*anexele 5, 6, 7, 8*). Fiodor Şt. Bulat(ov) s-a născut în 1751, iar în aprilie 1788 s-a angajat în Armata Rusă, activând în cadrul cohortei de volentiri infanterişti, condusă de podpolcovnicul Ivan Nicoriţă. În anii 1788–1789 a participat la asediul şi cucerirea Oceacovului, la cucerirea cetăţilor turceşti din reginea Nistrului de Jos: Bender, Căuşeni, Palanca şi Akkerman. La 20 martie 1791 este trecut în rezervă, din cauza sănătăţii precare. În 1796 a activat în uezdul Iampol, regiunea Braţlav, la depozitele de pâine; între 1807 şi 1811 a lucrat la punctul de carantină Dubăsari, iar la 1811 a fost transferat la cel din Hlina, la Nistrul de Jos. În 1790 Fiodor Şt. Bulat(ov) încă îşi avea casa în satul Siniuhin-Brod, uezdul Novomirgorod, regiunea Ekaterinoslav, în cuprinsul fostului ţinut Noua Serbie.

2. La 23 iunie 1827, Moisei Bulat din Chişinău, separat de rudele sale din Dărcăuţi şi Holoşniţa, s-a adresat ADDB cu cererea ca să fie inclus, împreună cu familia (*spiţele 3, 6, 7*), în rândul dvorenimii basarabene, în baza dovezilor documentare prezentate de ruda sa, *gubernschi secretari* Timofei F. Bulat. Moisei Bulat provenea din boieri moldoveni, fiind fiul lui Andrei Bulat, nepotul lui Paladie Bulat, strănepotul serdarului Ermurachi Bulat, străstrănepotul lui Mihul Bulat, al II-lea vistiernic, fiul lui Milea Călugărul, fost mare vistiernic. În 1827 el a declarat că nu are pământ în stăpânire personală [78]. Însă, la 13 mai 1830, ADDB a îndemnat pe Moisei Bulat „să aducă întăi dovezi, fără prihănire, în ce locuri stăpâneşti părţi di pământ răzăşie şi anume de pe cine adică di pe parte bărbătească sau fimeiască, şi al 2-le în ce treapte s-au aflat tatăl său i precum şi el pănă astăzi" [79].

Spiţa 6

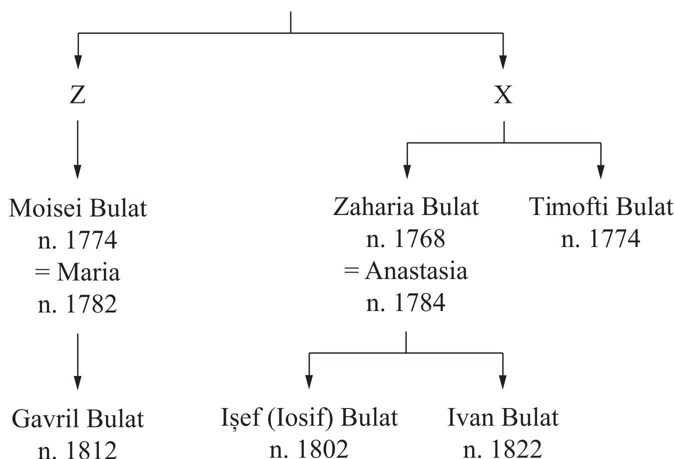
În anul 1849 Gavril, fiul lui Moisei Bulat, trăia în satul ***Ghidighici***, ţinutul Chişinău [80]. În perioada interbelică, un descendent al lui Gavril Moiseevici Bulat, maiorul Olimp Bulat, locuia în oraşul Chişinău. În arhiva acestuia se păstra o spiţă a neamului Bulăteştilor, având însemnate următoarele generaţii: vel vistiernicul Milea Călugărul — al II-lea vistiernic Mihul Bulat — serdarul Ermurachi Bulat — Paladi Bulat — Andrei Bulat — Moisei Bulat — Gavril Bulat — Vasile Bulat — Olimp Bulat [81].

La 11 martie 1908, un Nicolae, fiul lui Vasile Bulat, a solicitat ADDB să fie înscris în spiţa neamului Bulăteştior. El locuia în Chişinău, în casa proprie de la Bariera Sculeni. La 19 aprilie 1908 a primit refuz [82]. Probabil, şi el era un nepot al lui Gavril Bulat.

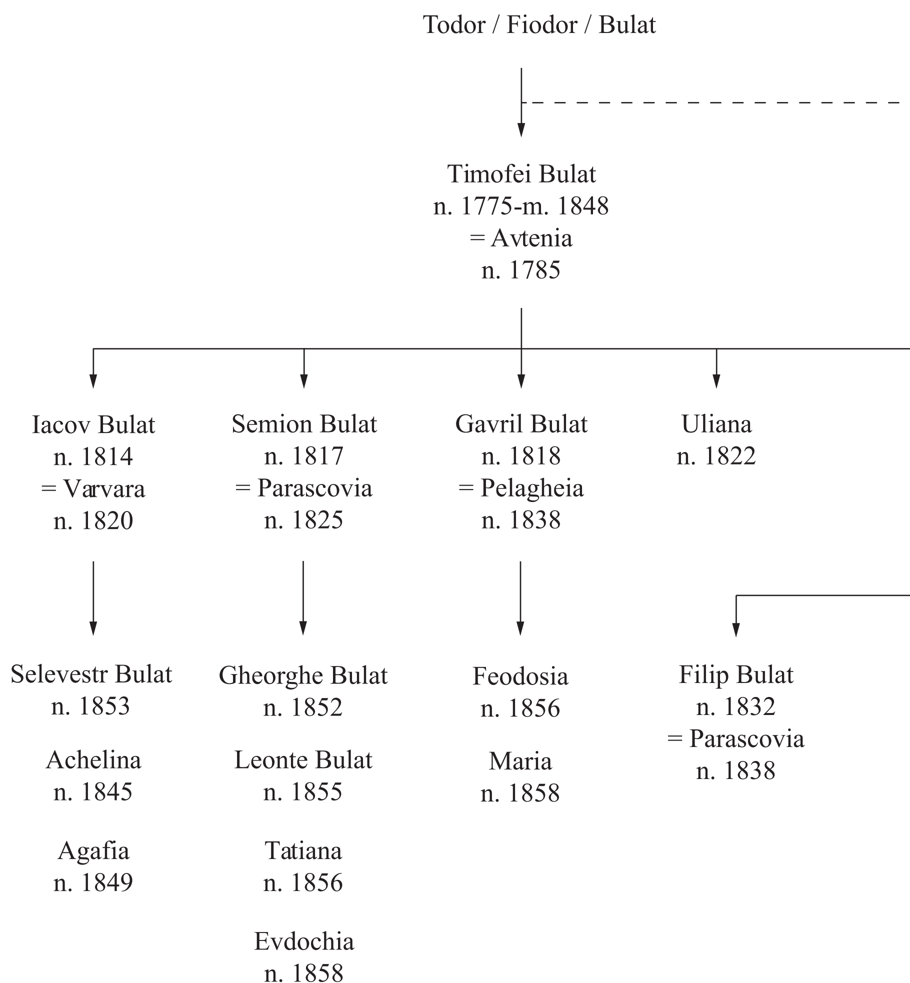
Bulăteştii din Peresecina, ţinutul Orhei. În iulie 1825, fraţii Zaharia şi Timofti Bulat din Peresecina, ţinutul Orhei, împreună cu vărul lor Moise Bulat, locuitor al Chişinăului, s-au adresat la ADDB cu rugămintea ca să fie înscrişi, împreună cu familiile lor (*spiţa 7*), în rândul dvorenimii basarabene şi să li se elibereze despre aceasta mărturie. La cerere a fost anexat un extras din cartea genealogică a guberniei Podolia, uezdul Iampol, ca dovadă că au fost confirmaţi ca dvoreni de ADDP [83].

Judecând după vârstă, se pare că acest Timofti Bulat este identic cu Timofei Bulat, din care provin Bulăteştii din satul Feşteliţa, ţinutul Akkerman, acum raionul Ştefan Vodă (*spiţa 8*).

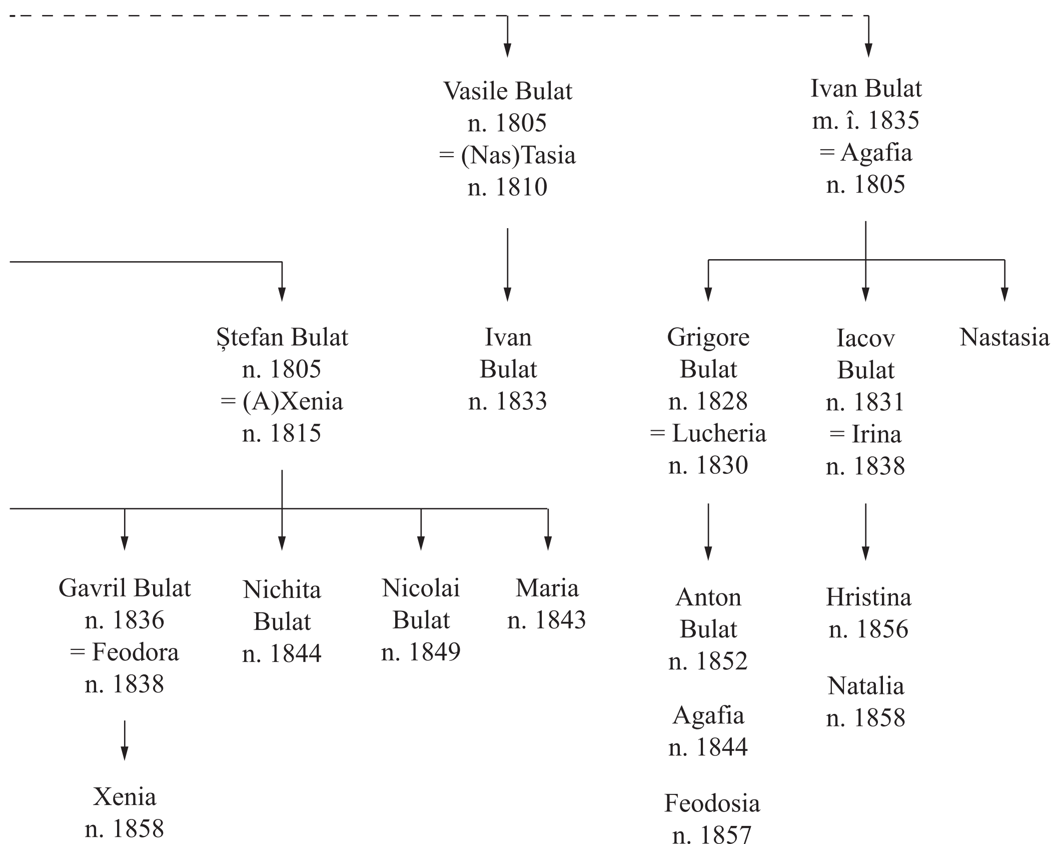
Spiţa 7

Spiţa 8

O spiță geneologică a neamului Bulat,
săteni de Feștelița, ținutul Akkerman

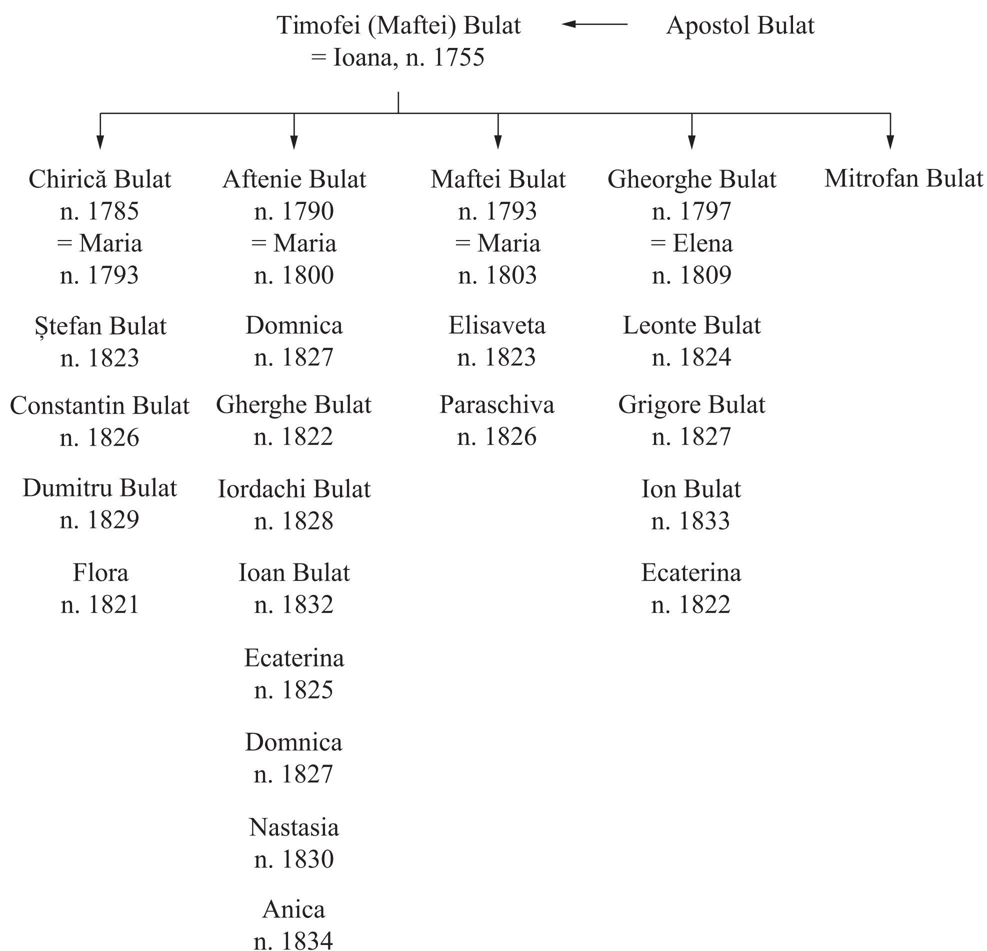

spiță întocmită pe baza:
ANRM. F. 134, inv. 2, d. 119, f. 162 v-163
ANRM. F. 134, inv. 2, d. 271, f. 481 v-489
ANRM. F. 134, inv. 2, d. 426, f. 352 v-357

Bulăteştii din Sineşti, ţinutul Iaşi.

1. La 2 aprilie 1834, fraţii Chiril (Chirică), Aftenie, Maftei şi Gheorghe, fiii lui Maftei (Timofei), nepoţii lui Apostol, fiul serdarului Ermurachi Bulat, s-au adresat ADDB cu rugămintea ca ei să fie confirmaţi, împreună cu familiile lor (*spiţa 9*), în calitate de dvoreni, aşa cum s-a procedat în cazul rudelor lor. La 29 mai 1835, „dv(oreanul) Vasile Bulatov, dv(oreanul) Constantin Bulatov, dv(oreanul) Leonte Bulatov, dv(oreanul) Mardare Bulatov, dv(oreanul) Ion Bulatov, dv(oreanul) Andrii Bulatov", mărturiseau că Bulăteştii din Sineşti sunt rudele lor [84].

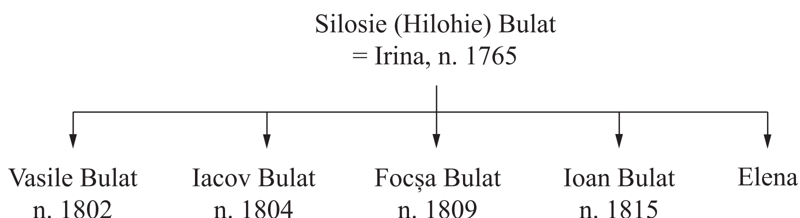
Spiţa 9

În mai 1840, a pretins confirmarea nobleţei în Basarabia un Mitrofan, fiul lui Maftei Bulat, din satul Sineşti, ţinutul Iaşi. El a revenit în Basarabia, pe moşiile strămoşeşti, din Podolia, fiind înrudit cu neamul Bulăteştilor inclus în rândul dvorenimii basarabene. DH după cercetarea dosarului său, expediat spre examinare de ADDP (dosar iniţiat în perioada când Mitrofan M. Bulat încă locuia în Podolia), i-a solicitat prezentarea dovezilor documentare referitoare la nobleţea strămoşilor lui. Pornind de la faptul că el, asemenea rudelor lui din Basarabia, provine de la unii şi aceeaşi boieri moldoveni, a cerut ADDB să-i elibereze copii a celor patru hrisoave domneşti (*anexele 1-4*), a spiţei genealogice a neamului Bulat din 1826 şi a hotărârii ADDB din 1827, prin care s-a confirmat nobleţea lui Timofei F. Bulat [85].

2. Un alt grup de Bulăteşti de la Sineşti era format din fiii lui Silosie (Hilohie) Bulat (*spiţa 10*), descins din Ermurachi Bulat. Silosie (Hilohie) Bulat a locuit o perioadă în satul Holoşniţa, ţinutul Soroca, apoi s-a strămutat la Sineşti, ţinutul Iaşi. El, încă în 1817, a depus actele pentru confirmarea nobleţei. Deoarece Comitetul Provizoriu al Basarabiei întârzia cu examinarea lor, la 25 iulie 1818, Silosie (Hilohie) Bulat s-a adresat cu o petiţie direct guvernatorul civil K.A. Katakazi, pentru a cataliza procesul. La 9 august 1837, fiii săi au fost incluşi în spiţa neamului de dvoreni basarabeni Bulat [86]. Tot la Sineşti s-a stabilit şi Pavel, fratele lui Silosie (Hilohie) Bulat.

Spiţa 10

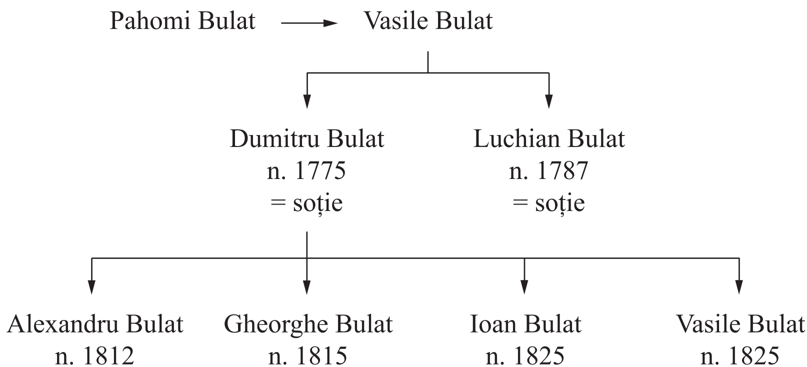

Bulăteştii din Bulatovca, ţinutul Bender. La 23 iunie 1827, fraţii Dumitru şi Luchian Bulat din cătunul Bulăteştilor / Bulatovca, ţinutul Bender, s-au adresat ADDB cu rugămintea ca să fie incluşi, împreună cu familiile lor (*spiţa 11*), în rândul dvorenimii basarabene. Ei proveneau din boieri moldoveni, fiind fiii lui Vasile Bulat, nepoţii lui Pahomie Bulat, strănepoţii serdarului Ermurachi Bulat, străstrănepoţii lui Mihul Bulat, al II-lea vistiernic, fiul lui Milea Călugărul, fost mare vistiernic. Referitor la dovezile lor documentare, Dumitru şi Luchian rugau ca ADDB să ia ca bază pachetul de acte anexat la dosarul lui *gubernschi secretari* Timofei F. Bulat, care era rudă cu dânşii [87]. La 13 noiembrie 1830 ADDB le-a confirmat nobleţea.

În 1867, Vasile, fiul lui Dumitru Bulat, declara că părinţii săi, Dumitru şi Flora Bulat, au locuit şi au murit în satul **Gangura**, ţinutul Bender [88].

Bulăteştii din odaia Bulatovca practicau în Bugeac creşterea şi comercializarea vitelor. Activitatea lor în mediul odagiilor bugeceni, în care domina spiritul de aventură [89], nu putea să nu lase amprente asupra psihologiei şi comportamentului lor. Astfel, dintr-o interpelare a Judecătoriei ţinutului Bender din 25 aprilie 1848, aflăm că fraţii Ivan, Alexandru şi Gheorghe, fiii lui Dumitru Bulat, erau suspectaţi de răpirea a 35 vite mari cornute din cireada evreului Berco Mobarschi [90].

Spiţa 11

Bulăteştii din Cimişlia, ţinutul Bender. La 12 august 1824, un Anton Bulat (n. 1788), holtei, din satul Cimişlia, ţinutul Bender, s-a adresat ADDB cu rugămintea să-i fie examinată dovada originii sale nobile (mărturia dată de rudele sale încă la 16 martie 1797), şi să fie înscris în cartea genealogică a dvorenimii Basarabiei [91].

În aprilie 1833, în Cimişlia, în valea Japar, a fost atestată odaia lui Grigoraş Bulat [92]. Probabil, Anton Bulat şi Grigoraş Bulat erau rude, ambii practicând în Bugeac creşterea şi comercializarea vitelor. Activitatea în mediul odagiilor bugeceni [93], ca şi în cazul Bulăteştilor din Bulatovca, s-a răsfrânt asupra comportamentului lor. Astfel, dintr-un demers al Judecătoriei ţinutului Bender din 12 mai 1829, aflăm că dvoreanul Anton Bulat (zis Golea) era suspectat că a răpit cinci vaci şi patru cai [94]. Iar la august-decembrie 1829, el era învinuit, împreună cu Ian Urzianovschi din Chişinău, că ar fi trecut ilegal în dreapta Dunării, în Turcia, dându-se drept Felix Urzianovschi, fratele complicelui său [95].

Bulăteştii din guberniile Podolia şi Herson. La 27 iunie 1807, Comisia dvorenească a Podoliei a eliberat o gramotă de confirmare a faptului că dvoreanul moldovean Zaharia, fiul lui Ştefan Bulat, împreună cu fraţii săi drepţi, Ignat, Andrei, Tudosi, Toader şi Lazăr, şi cu verii săi, Dănilă, Pavel şi Grigore, au fost înscrişi în partea a IV-a a cărţii genealogice a dvorenimii guberniei Podolia [96]. Se pare că Toader (Fiodor), fratele lui Zaharia Bulat, este identic cu cadetul Fiodor Şt. Bulat, tatăl lui Timofei F. Bulat din Chişinău. Ştim că, în anii ’80 ai secolului al XVIII-lea, un cadet Toader, fiul lui Ştefan Bulat, locuia în stânga Nistrului, în satul Coşniţa [97].

În 1815, dvoreanul Zaharia Bulat, locuitor al satului Ternovatca, gubernia Herson, susţinea că are dreptul, împreună cu rudele sale din neamul Bulat, asupra mai multor părţi de moşii din ţinutul Orhei, regiunea Basarabia [98]. Un document din 18 martie 1815, păstrat în familia unui descendent din Moisei, fiul lui Andrei Bulat, relatează că Departamentul I a poruncit Serdăriei Orhei să aleagă părţile de moşie ale dvoreanului Zaharia Bulat, „ce să află cu lăcuinţa din satul Târnovata din gubernia Hersonului”. Aceste moşii erau: Singureni, Săseni, Ghetlova, Văsieni, Bogzeşti, Crăsnăşeni şi Cruceşti. El a avut un fiu, Procopie Bulat, şi o fiică, Ileana [99].

La 15 martie 1820, dvorenii Zaharia şi Vasile Bulat arătau că moşia lor Pocşeşti, ţinutul Orhei, este stăpânită pe nedrept de alte persoane, iar ei, din cauza caracterului hiperbirocratizat al procedurii de judecată, sunt în prag de ruinare [100].

La 11 noiembrie 1839, un Vasile, fiul lui Andrei Bulat, locuitor al guberniei Podolia, uezdul Olgopol, a cerut ca ADDB să-i elibereze copii de pe patru hrisoave vechi, de la Iliaş Alexandru vodă şi de la Mihai vodă Racoviţă, aflate în dosarul Bulăteştilor, referitoare la originea lor nobilă. Copiile respective i-au fost solicitate de DH (atât de la dânsul, cât şi de la rudele sale trăitoare în Podolia, cu nobleţea confirmată de ADDP), deoarece el provine din boieri moldoveni şi este rudă cu dvorenii Bulat din Basarabia [101]. Acest Vasile, probabil, este fratele lui Moisei Bulat din Chişinău.

Un alt grup de Bulăteşti din stânga Nistrului era constituit din urmaşii lui Loghin Bulat. La 12 octombrie 1828, seminaristul din Chişinău, dvoreanul Luca, fiul lui Simion Bulat, a solicitat ADDB confirmarea nobleţei [102]. La dosar el a anexat o copie de pe cartea Divanului Moldovei din 1812, prin care se adeverea că bunicul său, Loghin Bulat, împrecună cu copiii lui, Ştefan, Simion, Gherasim şi Nicolae, provin dintr-un neam nobil moldovenesc. În 1818, Loghin Bulat era preot paroh al oraşului Golta, gubernia Herson (*anexele 15, 16*).

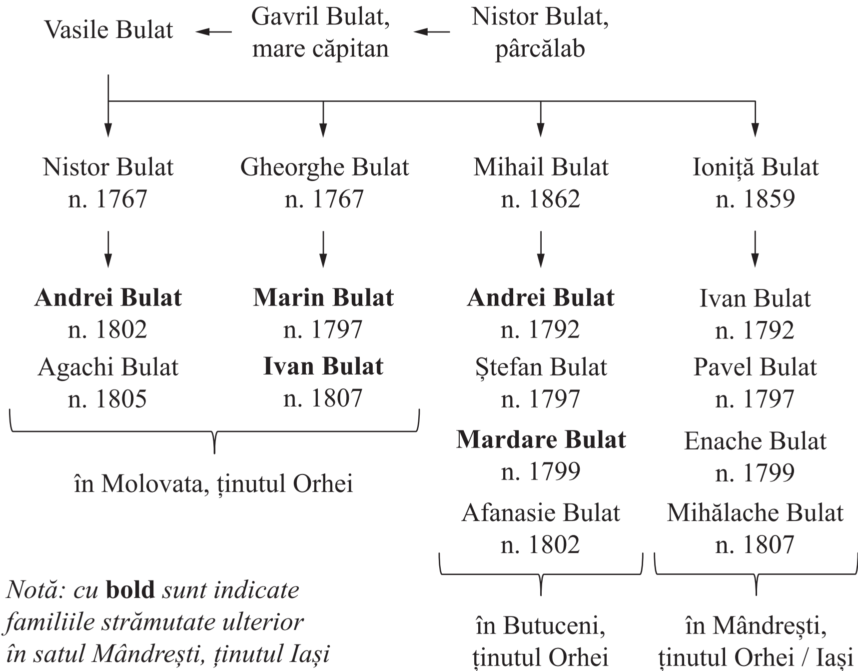
Se pare că, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea, au locuit în stânga Nistrului şi dvorenii Bulat din Dărcăuţi, Holoşniţa, Pocşeşti şi Chişinău. Această presupunere se bazează pe faptul că ei, în 1824, pretindeau confirmarea nobleţei în Basarabia pe baza gramotei din 27 iunie 1807, acordată lui Zaharia Bulat şi rudelor lui de către autorităţile nobiliare ale Podoliei.

Ramura descinsă din pârcălabul Nistor Bulat

Bulăteştii din satele Molovata, Butuceni, Mândreşti, ţinutul Orhei. La 21 martie 1827, Nistor şi Gheorghe din satul Molovata, Mihail (Mihalache) din satul Butuceni şi Ioniţă din Mândreşti, fiii lui Vasile Bulat, au cerut ADDB să fie înscrişi, împreună cu familiile lor (*spiţa 12*), în rândul dvorenimii basarabene. Ca dovadă a nobleţei ei au prezentat copia unui document emis în timpul domnului Mihai vodă Racoviţă şi o mărturie a unor dvoreni basarabeni, care-i arată ca fii ai lui Vasile Bulat, nepoţi ai lui Gavrul Bulat, mare căpitan, strănepoţi ai pârcălabului Nestor Bulat, străstrănepoţi ai lui Mihul Bulat, al II-lea vistiernic, fiul lui Milea Călugărul, fost mare vistiernic. Totodată, au făcut trimitere şi la pachetul de acte inclus în dosarul lui *gubernschi secretari* Timofei F. Bulat, ruda lor. Trăiau în satele Molovata, Butuceni şi Mândreşti, din ţinutul Orhei, iar pământ stăpâneau, ca răzăşi, în moşia Mândreşti şi în alte locuri din ţinuturile Iaşi şi Orhei [103].

La 2 mai 1835, locuitorii satului Mândreşti, ţinutul Iaşi, Andrei, fiul lui Nestor Bulat, fraţii Andrei şi Mardare, fiii lui Mihail Bulat, Ivan, fiul lui Gheorghe Bulat, fraţii Ivan, Pavel, Enache şi Mihalache, fiii lui Ioniţă Bulat, Irina, soţia răposatului Marin, fiul lui Gheorghe Bulat, au solicitat ADDB să fie transferaţi din cartea genealogică a dvorenimii ţinutului Orhei, în care au fost înscrişi răposaţii lor părinţi (iulie 1827), în cea a ţinutului Iaşi. Necesitatea acestei schimbari a fost motivată de strămutarea lor cu traiul, de un anumit timp, în satul Mândreşti, ţinutul Iaşi [104].

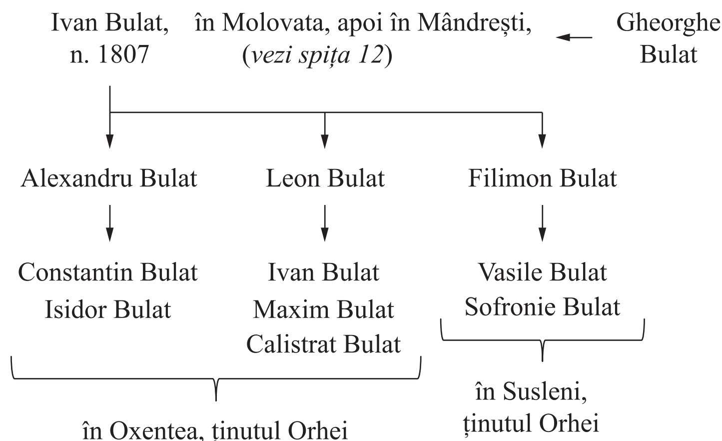
Spița 12

Bulăteştii din Oxentea, ţinutul Orhei. La 20 mai 1900, locuitorii satului Oxentea, ţinutul Orhei, dvorenii Ivan, Maxim şi Calistrat, fiii lui Leon Bulat, au arătat că bunicul lor Ivan, fiul lui Gheorghe Bulat, a fost confirmat ca dvorean, şi au cerut ADDB să-i includă şi pe ei în spiţa neamului Bulăteştilor, cu înscrierea în partea a VI-a a cărţii genealogice a dvorenimii Basarabiei [105]. La 20 mai 1900, alţi locuitori ai satului Oxentea, ţinutul Orhei, dvorenii Alexandru, fiul lui Ivan Bulat, împreună cu fii săi, Constantin şi Isidor, au afirmat (pe baza copiei mărturiei ADDB, anexată la cererea rudelor lor, Ivan, Maxim şi Calistrat Bulat) că Ivan, fiul lui Gheorghe Bulat, tatăl lui Alexandru, şi bunicul lui Constantin şi Isidor, a fost confirmat ca dvorean [106], cerând ADDB să-i includă şi pe ei în spiţa neamului Bulăteştilor, şi să-i înscrie în partea a VI-a a cărţii genealogice a dvorenimii Basarabiei. Ivan Gh. Bulat, la care fac trimitere Bulăteştii din Oxentea, este identic cu acel Ivan Gh. Bulat, atestat locuind la Molovata în 1827, care apoi s-a strămutat, înainte de 1835, împreună cu alte câteva rude, în satul Mândreşti. Se pare că, între timp, el sau copiii săi au revenit pe malul Nistrului, la Oxentea, în vecinătatea Molovatei. La 23 iunie 1900, ADDB a respins aceste două cereri, deoarece iniţial trebuiau, urmând decizia DH din 1854, să aducă dosarul în conformitate cu cerinţele legii [107] (*spiţa 13*).

Bulăteştii din Susleni, ţinutul Orhei. La 20 mai 1900, locuitorii satului Susleni, ţinutul Orhei, dvorenii Vasile şi Sofronie, fiii lui Filimon Bulat, au arătat (pe baza copiei mărturiei ADDB, anexată la cererea rudelor lor, Ivan, Maxim şi Calistrat Bulat) că bunicul lor Ivan, fiul lui Gheorghe Bulat, a fost confirmat ca dvorean, şi au cerut ADDB să-i includă şi pe ei în spiţa neamului Bulat şi să-i înscrie în partea a VI-a a cărţii genealogice a dvorenimii Basarabiei [108] (*spiţa 13*).

Spiţa 13

Bulăteştii din Suhuluceni, ţinutul Orhei. La 13 aprilie 1844, locuitorii satului Suhuluceni, ţinutul Orhei, fraţii Vasile şi Zaharia, fiii lui Pavel, nepoţii lui Ioan, strănepoţii lui Gheorghe, strămstrănepoţii lui Vasile Bulat, fiul marelui căpitan Gavril Bulat, nepotul lui Nestor Bulat pârcălab, strănepotul vistiernicului Mihul Bulat şi strămstrănepotul lui Milea Călugărul, mare vistiernic, au cerut confirmarea nobleţei lor. În 1854, Vasile, fiul lui Pavel Bulat, dvorean din Suhuluceni, era *meşceanin* (târgoveț, burghez) de Chişinău [109].

Ascendenţă neclară

Bulăteştii din Cerlina, ţinutul Soroca-Iaşi. La 14 decembrie 1846, Cârmuirea Regională a Basarabiei arăta că boiernaşii din satul Cerlina, ţinutul Iaşi, reprezentaţi de Maftei, Trofim, Vasile şi Iordache, fiii lui Nani Bulat, cu familiile lor (*spiţa 14*), aveau mărturie de confirmare a statutului lor social, eliberată la 14 decembrie 1834 de ADDB. Totodată, se menţiona că documentele privind originea lor nobilă erau încă în proces de cercetare în cadrul ADDB [110].

Concluzii

1. Bulăteştii provin din boieri moldoveni. Primul strămoş cunoscut, Milea Călugărul, pare să fi trăit în timpul lui Ştefan cel Mare.

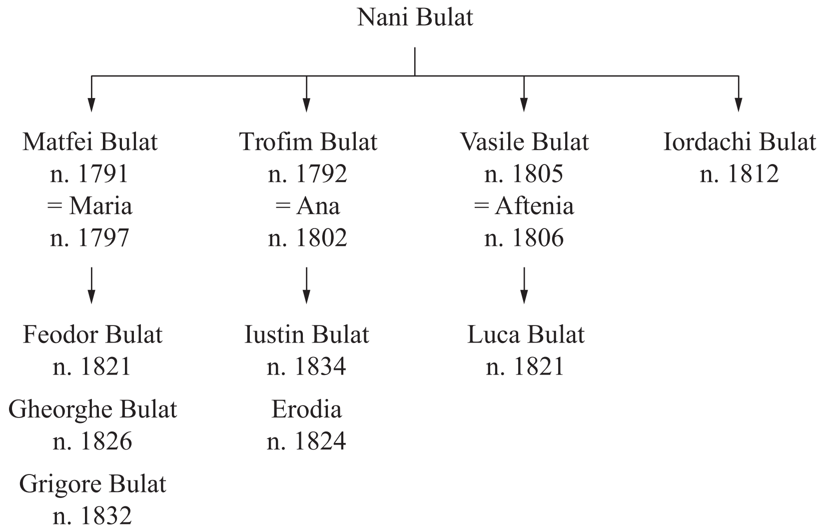
2. Primul strămoş purtător al numelui „Bulat" este Mihul Bulat, al II-lea vistier. Fiii săi, Ermurachi şi Nistor au deţinut dregătoriile de serdar şi, respectiv, pârcălab.

3. În secolul al XVIII-lea, mulţi, poate chiar majoritatea Bulăteştilor au plecat peste Nistru. În stânga Nistrului ei au activat ca militari, funcţionari în aparatul de stat al Imperiului Rus. Au obţinut, în baza titlului de mazâl, confirmarea nobleţei în Podolia, cu statut de dvoreni podolieni.

4. După 1812, o mare parte din Bulăteştii din stânga Nistrului au revenit în spaţiul pruto-nistrean. În Basarabia ei încep lupta pentru reconfirmarea nobleţei.

5. Moşiile vechi, de baştină, ale Bulăteştilor se concentrează în ţinutul Orhei. Un alt vechi, însă mai mic, centru funciar al Bulăteştilor se afla în ţinutul Soroca. Există indici care sugerează o origine soroceană a Bulăteştilor pe linie bărbătească.

Spiţa 14

6. La plecarea peste Nistru, mulţi Bulăteşti şi-au înstrăinat (vânzare, danie) părţile de răzăşie. La revenirea în Basarabia, ei au încercat să şi le recupereze, însă nu totdeauna le-a reuşit acest lucru. Aşa se explică faptul că Bulăteştii cu titlul de mazâli (cum ar fi acei de la Cureşniţa, ţinutul Soroca), rămaşi în Moldova, au păstrat părţile de răzăşie, iar acei cu titlu de dvorean, plecaţi în străinătate, au rămas fără pământ. Astfel a apărut o categorie de dvoreni Bulăteşti fără pământ, care s-a stabilit cu traiul, dispersat, pe moşiile statului (în Bugeac), mănăstireşti (pe Nistru) şi cele ale unor persoane particulare.

7. Dispersarea geografică a neamurilor de moşinaşi cu răzăşie a fost caracteristică atât pentru Moldova medievală, cât şi pentru Basarabia ţaristă. Însă, în Basarabia secolului al XIX-lea, se pare că proporţia răzăşilor dispersaţi din cauza pierderii părţilor de răzăşie este mai mare.

8. Fenomenul dispersării teritoriale stăpânilor de moşii cu răzăşie a făcut ca Bulăteştii, descendenţi din boierii Milea Călugărul şi Mihul Bulat, să locuiască până în zilele noastre în multe sate şi oraşe din spaţiul pruto-nistrean şi transnistrean.

Moşiile de baştină (răzăşie) ale dvorenilor neamului Bulat, fără să fie atestaţi, în secolul al XIX-lea, şi ca locuitori ai acestor sate: ***1. Singureni***, pe Măetini, ţinutul Orhei, acum raionul Teleneşti; ***2. Săseni***, pe Cula, ţinutul Orhei, acum raionul Călăraşi; ***3. Ghetlova***, pe Cula, ţinutul Orhei, acum raionul Orhei; ***4. Crăsnăşeni***, pe Măetini, ţinutul Orhei, acum raionul Teleneşti; ***5. Văsieni***, pe Măetini, ţinutul Orhei, acum raionul Teleneşti; ***6. Bogzeşti***, ţinutul Orhei, acum raionul Teleneşti; ***7. Cruceşti***, pe dreapta Cogâlnicului, ţinutul Orhei, acum raionul Orhei;

Alte moşii în care dvorenii neamului Bulat stăpâneau părţi de răzăşie, fără să fie atestaţi, în secolul al XIX-lea, şi ca locuitori ai acestor sate: ***8. Dişcova***, pe Cula, ţinutul Orhei, acum raionul Orhei; ***9. Verejeni***, pe Ciuluc, ţinutul Orhei, acum raionul Teleneşti; ***10. Breanova***, pe Răut, ţinutul Orhei, acum raionul Orhei; ***11. Clişova***,

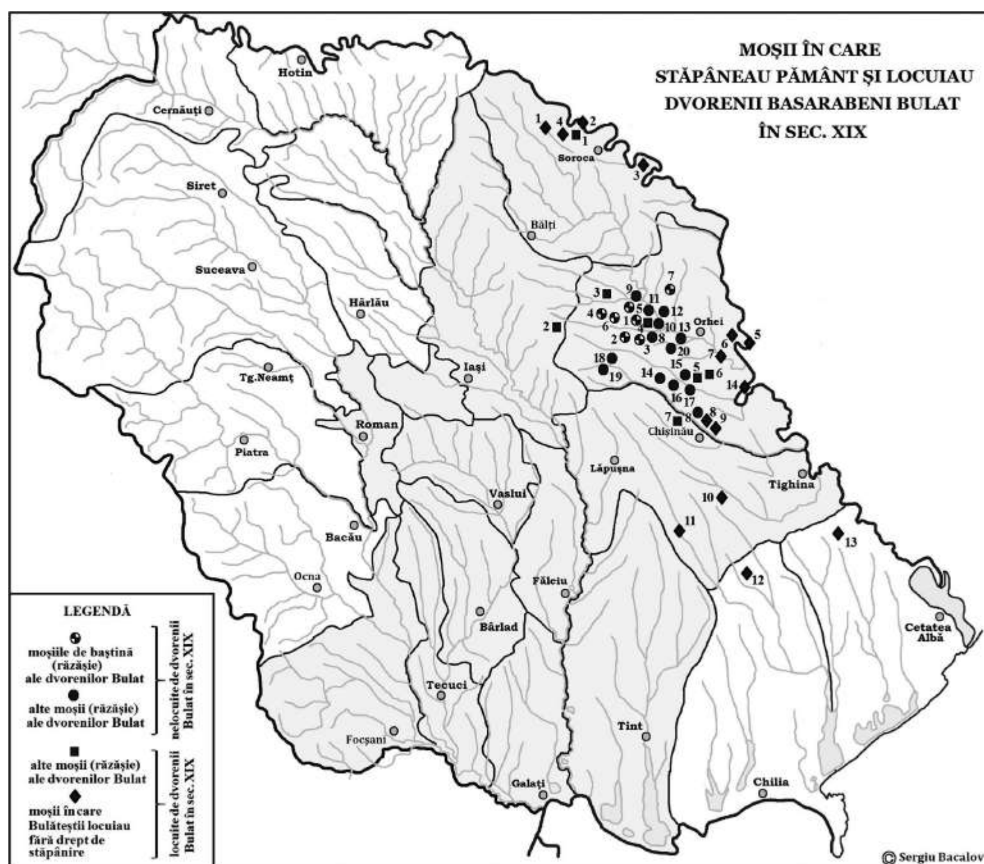

Fig. 3. Harta moșiilor Bulăteștilor

Notă: *Hotarele ţinuturilor Ţării Moldovei sunt cele din epoca lui Ştefan cel Mare. Cu nuanţă închisă sunt arătate ţinuturile Ţării de Jos în secolul al XVII-lea. Stăpânirea Bulăteştilor în moşiile lor de baştnă, precum şi majoritatea celorlalte moşii cu răzăşie, datează din secolele XV–XVIII, de aceea am folosit o hartă a Ţării Moldovei şi nu una a Basarabiei. Hotarele ţinuturilor Orhei, Iaşi, Soroca ale Moldovei din vremea lui Ştefan cel Mare puţin se deosebesc de cele ale Basarabiei ţariste.*

pe Răut, ţunutul Orhei, acum raionul Orhei; ***12. Brăviceni***, pe Răut, ţinutul Orhei, acum raionul Orhei; ***13. Isacova***, pe Răut, ţinutul Orhei, acum raionul Orhei; ***14. Voinova***, ţinutul Orhei, acum raionul Străşeni; ***15. Ţigăneşti***, pe Ichel, ţinutul Orhei, acum raionul Străşeni; ***16. Oneşti***, pe Ichel, ţinutul Orhei, acum raionul Străşeni; ***17. Drăguşeni***, pe Ichel, ţinutul Orhei („pi vali Voinovii undi dă în Bâc la Chicirea şi sălişti o cheamă Drăguşănii"), acum raionul Străşeni; ***18. Oricova***, pe Bâc, ţinutul Orhei („pi Bâcu di la Călăraş din sus în fundu Oricovii, unde au fost a moşului meu Vârlan Bulăţel şi curţile"), acum raionul Călăraşi; ***19. Nitcova***, ţinutul Orhei („pi Bâc moşii esti pi valea Nitcovii şi sălişti o numescu Nitcova"), acum raionul Călăraşi; ***20. O moară pe apa Vaticiului***, ţinutul Orhei, acum raionul Orhei; ***21. Roşcani***, ţinutul Chişinău, acum raionul Străşeni;

Moşiile în care dvorenii neamului Bulat stăpâneau părţi de răzăşie, fiind atestaţi, în secolul al XIX-lea, şi ca locuitori ai acestor sate: ***1. Cureşniţa***, ţinutul Soroca / Iaşi, acum raionul Soroca; ***2. Sineşti***, ţinutul Iaşi, acum raionul Ungheni; ***3. Mândreşti***, ţinutul Orhei / Iaşi, acum raionul Teleneşti; ***4. Suhuluceni***, ţinutul Orhei, acum raionul Teleneşti; ***5. Pocşeşti***, ţinutul Orhei, acum raionul Orhei; ***6. Peresecina***, ţinutul Orhei, acum raionul Orhei; ***7. Cojuşna***, ţinutul Chişinău, acum raionul Străşeni;

Moşii în care dvorenii neamului Bulat au fost atestaţi, în secolul al XIX-lea, ca locuitori ai acestor sate, pe moşii împărăteşti, mănăstireşti sau boiereşti, fără a stăpâni pământ ca răzăşie sau privat: ***1. Dărcăuţi***, ţinutul Soroca, acum raionul Soroca; ***2. Holoşniţa***, ţinutul Soroca, acum raionul Soroca; ***3. Cerlina***, ţinutul Soroca, acum raionul Soroca; ***4. Bădiceni***, ţinutul Soroca, acum raionul Soroca; ***5. Molovata***, ţinutul Orhei, acum raionul Dubăsari; ***6. Oxentea***, ţinutul Orhei, acum raionul Dubăsari; ***7. Butuceni***, ţinutul Orhei, acum raionul Orhei; ***8. Ghidighici***, ţinutul Chişinău, acum municipiul Chişinău; ***9. Sireţi***, ţinutul Chişinău, acum raionul Străşeni; ***10. Gangura***, ţinutul Bender, acum raionul Ialoveni; ***11. Cimişlia***, ţinutul Bender, acum raionul Cimişlia; ***12. Bulatovca***, ţinutul Bender, acum raionul Tarutino; ***13. Feşteliţa***, ţinutul Akkerman, acum raionul Ştefan Vodă; ***14. Coşniţa***, gubernia Herson, acum raionul Dubăsari, ***15. Răzălăi***, ţinutul Soroca, acum raionul Sângerei.

Fig. 4. Sigiliul personal al lui Timofei F. Bulat (1827)

Descriere: *Scut timbrat de o coroană, flancat de drapele şi trâmbiţe militare. În centrul scutului rotund: un leu rampant, cu iatagan în mână, strivind cu picioarele un şarpe. Jos este indicat anul 1794, iar în patru părţi, abrevieri de limbă rusă, a funcţiei deţinute (?): ГР (губернский ?), СТ (секретарь?), Х (?), Т (Тимофей ?)*

Sursa: *ANRM. F. 88, inv. 1, d. 229, f. 163.*

Fig. 5. Sigiliul personal al lui Loghin Bulat (1818)

Descriere: *În centru: monograma cu litere latine stilizate (LB) a numelui lui Loghin Bulat, timbrate de o scufie (?), simbol al rangului ecleziastic deţinut (?), flancate de ramuri de palmier şi de mirt. Sus: triunghiul cu raze, simbolul Sfintei Treimi.*

Sursa: *ANRM. F. 88, inv. 1, d. 123, f. 44-44 v.*

Anexă

Nr. 1, nr. 2, nr. 3. *„Copii încredinţate cu căzuta rănduială di pi hrisoaveli domnilor Moldaviei, cel întăi a domnului Ilieş Alexandru voevod din let 7171 iulie în 23, că Milea Călugăriul au fost vel visternic, cel al 2-le tot aceluiaş domn din let 7175 iulie în 15 că Mihul Bulat au fost vtori visternic, şă cil al 3-le din let 7230 iunie în 7, că Ermurachi Bulat au fost sărdari, iar frateli său Nistor Bulat au fost părcălab" (f. 9).*

Nr. 1. 1663 iulie 23. *Iliaş vodă Alexandru îl volniceşte pe fostul mare vistiernic Milea Călugărul din Singureni să stăpânească partea sa din acea moşie.*

Перевод с молдавскаго на российский диалект.

Мы Илиеш Александру воевода Божею милостью господарь Земли Молдавской.

Даем сию господраства нашего грамоту бояру нашему бив вел вистернику Миле Калугеру из Сингурены чтобы сею господарства нашего грамотою, был крепок и властен владеть свою собственную часть мошию из Сингурены, которая досталось ему по наследству; а ныне похарнита сыном Мирона того селения, которому три раза назначился срок для явки на лицо и искать свое; но он не явясь опять сделал на нем похрану; А потому дабы мог оградить свою часть от похраны выдаться просителю сия господарства нашего грамота; Есть ли же кому покажется сие несправедливым явиться на лицо. 7171 июля 23.

На подлинное подписал (М.П.) господарь.

Sursa: *Arhiva Naţională a Republicii Moldova. Fond 88, inventar 1, dosar 229, fila 155. Copie de limbă rusă. Copia a fost confirmată întocmai cu originalul, la cererea lui Mardare, Pavel şi Mihălache Bulat, la 6 februarie 1826, în Bălţi, de către Judecătoria ţinutului Iaşi, cu semnăturile cilenului Ciolac, secretarului Tutovici şi stolonacialnicului Tutovici. Traducerea din moldoveneşte în ruseşte a fost realizată de traducătorul collejschi reghistrator Costinovici.*

Nr. 2. 1667 iulie 15. *Iliaş vodă Alexandru porunceşte pârcălabului Lavscu să cerceteze drepturile lui Mihul Bulat, al II-lea vistiernic, din Singureni asupra unei părţi din moşia Mihălaşa.*

Перевод с молдавскаго на российский диалект.

Мы Илиеш Александру воевода Божею милостью господарь Земли Молдавской.

Грамотою господарства нашего предписываем нашему слуге Лавску, что был паркалабом, да ведомо будет, что господарству нашему жаловаясь второй вистерник Михул Булат из Сингурены пояснил пред нами, что он имеет мошию на Михалашу, и прочие сорезеши не хотят уделить следуемую ему часть для сенокоса; для того, есть ли получите господарства нашего грамоту прямо с

соседными доброга качества людьми и сорезешами, разследовать сие и если окажется так, как он поясняет, то по разобранию уделить ему часть из сенокоса и других приходов, что будет на той мошии, а в противном случае явились бы на лицо для распрашивания. 7175 июля 15.

На подлинное подписал (М.П.) господарь.

Слушал Бирладяну вел ворник.

Sursa: *Arhiva Naţională a Republicii Moldova. Fond 88, inventar 1, dosar 229, fila 156. Copie de limbă rusă. Copia a fost confirmată întocmai cu originalul, la cererea lui Mardare, Pavel şi Mihălache Bulat, la 6 februarie 1826, în Bălţi, de către Judecătoria ţinutului Iaşi, cu semnăturile cilenului Ciolac, secretarului Tutovanu şi stolonacialnicului Tutovanu. Traducerea din moldoveneşte în ruseşte a fost realizată de traducătorul collejschi reghistrator Costinovici.*

Nr. 3. 1722 iunie 7. *Mihai vodă Racoviţă porunceşte serdarului Ermurachi Bulat şi fratelui său, pârcălabului Nistor Bulat, să cerceteze litigiul avut de Carp, fiul lui Darie, cu rudele lui, pentru părţi din moşiile Singureni, Ruptura, Cucoara, Mihălaşa şi Pleşca.*

Перевод с молдавскаго на российский диалект.

Мы Михаил Раковица воевода, Божею милостью господарь Земли Молдавской.

Грамотою господарства нашего пишем к верному нашему бояру сардарю Ермуракию Булату и брату своему паркалабу Нестору Булату, да ведомо будет что Карп сын Дария из Сингурены с двоюродным его племянником по сестре Дарию и другими семействами их племянниками Лупула, что есть родной брат с Дарием, жаловаясь поясняет Карп, что они имеют в том селении Сингурены по дедам и по покупке часть мошии, но как они оставались в малолетстве от родителейимели жительство на чужой мошию Цара де Сус не могли переселиться, то их части из мошии Сингурены захвачены жителем того селения Мироном и другими как тамошние жители показывают, и что некоторые из них не имеют даже ни какой надобности, за что Карп весьма обижен. Для того видя вы грамоту сию господства нашего тот час дали предписание этим людям дабы они являя пред вами представили записи на захваченные ими места и старых знающих людей в доказательство и смотрели подробно их доказательства на каком основании они владеют сии части и ни кому не лицемерить, а правильно судили и потом уделить части Карпа с братьями и семействами их особенно от прочих частей резешей того селения, что он имеет в том селении по деду Кирица и по покупке и ограничить их камнями, дабы мог получить с них десятину. Так же и за места, что оставил на Руптуру, Кукору, Михалашу и Плешку тоже разсмотреть по господарским грамотам и по записи Кирика Кебая предъявленной нам Карпом тоже уделить и те места и отдать на их обозрение дабы могли взять и из сихдесятину; но если некоторые из них не захотят быть сим довольными а захотят явиться в Диван то назначить им для явки на лицо. А так равно смотреть и

запись Апостола сын Мирона из Сингурен, который задолжаясь с 14-ти мешками хлеба бежал за Днестром на жительство вместе с его семейством; а потому имеем в виду, дабы и его часть из Сингурен тоже изверять тоже Карпу; кому покажется сие не справедливым явится на лицо; за тем как лучше и справедливее находится о всех этих сколько вам пишем составить свидетельство от вас дабы было известно. 7230 июня 7

На подлинное подписал (М.П. господарь) Вел логофет <…….>

Sursa: *Arhiva Naţională a Republicii Moldova. Fond 88, inventar 1, dosar 229, filele 157-157 verso. Copie de limbă rusă. Copia a fost confirmată întocmai cu originalul, la cererea lui Miron, Pavel şi Mihălache Bulat, la 6 februarie 1826, în Bălţi, de către Judecătoria ţinutului Iaşi, cu semnăturile judecătorului Brăescu, secretarului Tutovanu şi stolonacialnicului Tutovanu. Traducerea din moldoveneşte în ruseşte a fost realizată de traducătorul collejschi reghistrator Costinovici. O altă copie vezi: Fond 88, inventar 1, dosar 123, filele 90-90 verso.*

Nr. 4. 1723 mai 21. *Mihai vodă Racoviţă porunceşte lui Gavril Bulat, mare căpitan, şi pârcălabului Gligoraş Luca, să cerceteze drepturile unui Carp asupra părţilor de moşie din Pleşna, Beşeni şi Singureni.*

Copie.

Io Mihai Racoviţă voevoda Bojeiu milostiiu gospodari Zemli Moldavscoi.

Scriem domniia me la boierii noştri, Gavril Bulat vel căp(i)t(a) n şi la Gligoraş Luca părcălabul, vă facem ştire că domnii meli au jăluit Carpu zicănd că ari moşăi la Pleşna şi în Beşăni la ţăn(u)t(ul) Orheiului şi la Săngurenii, şi mergănd a li stăpăni au fost găsăt cătăva dijmă di făn şi di altă păni, şă lăsănduo în sama unui om ca so străngă, dijma di pi acele moşii, au auzănd că o samă di oameniîi popresc dijma, şi nu vor să de, deci iată că vă scriem domniia me să cătaţ viind acolo, şi să luaţ sama acelor oameni, cii popresc dijma, şi di pi la cari veţi afla că nau dat, săi împliniţi di păni şi din făn, şi din prisăci cu stupi şi dintralti ci (ei) or hi lucrat, pi acele locuri, aşăjdirea şi pi aiure pi unde el mai ari moşăi, încă ciar hi săi înpliniţ di pisti tot şi din toati, aşăjdire ne mai arată şi o scrisoari di la un Enachi şi Darii şi di la maica lor precum ii sănt datori cu в (2) lei, şi sau apucat cu zapis di bani, şi zăua au trecut şi banii nu iau mai dat, dece şi aciia pi zapisul lor săi împliniţi, osăbit de aceasta au mai jăluit pi un Sămion ficior unui Pelin, zicănd că iau făcut bini de au dat un cal di sau dus acas, şi făcănd iel o blăstămăţăi, iau luat calul lui /Carpu/ pentru vina lui, şi lau prăpădit, deci şi pentru aceasta să luaţ sama cu dreptati şi di va fi pi cum au jăluit, săi împliniţ calul, iar de va fi poveste întralt chipuşi cari sar tragi la Divan să de faţă, să vii de faţă şi să faceţi şi o mărturie să avem ştiri. În Iaş, let 7231 mai 21.

[În orghinal iscălit:] vel vornic Vi(r)şan.

(locul peceţii domneşti pus pi marghinalnica hărtii gospod).

Posleduindusă este întocmai cu orghinalul.
Stolonacialnic Costachi Dabija.

Di la giudecătoria ţănutului Iaşii.

Copiia acesta posleduindusi şi găsindusi întocmai cu orghinalul, după cerirea ci în scris au făcut Mărdari, Pavăl şi Mihalachi Bulăteşti, să încredinţazi di cătri acestă giudecătorii cu iscălitura unui cilen şi punirea peceţii împărăteşti. Cu acesta însi că la rândul al unsprezăcile faţa întâiu diasupra fiind adaos cuvântul acesta / încă cia ar hi/ să si creazi. În oraşul Bălţile, anul 1826 ghenari 6 zile.

Cilen Ciolac.

(L.Ş.) Sceretari Tutov<…>

Stolonacialnic T<….>

Sursa: *Arhiva Naţională a Republicii Moldova. Fond 88, inventar 1, dosar 229, filele 159-159 verso. Copie de limbă rusă la filele 160-160 verso.*

Nr. 5. 1790 iulie 12. *„Paşportu dat la anul 1790 iulie în 12 № 318 supt iscălitura podpolcovnicului Nicoriţă ciau fost comandiri cahurtei volentireşti din Basarabia că Feodor Bulat au fost cadet” (f. 7, 7 v).*

№318

По указу Ея Величества Государыни Императрицы Екатерины Алексеевны Самодержицы Всероссийскойи протчая и прочая и прочая

Явителю сего когорты волентирской, кадету Феодору Булатову, отпущенному в дом его состоящей, Екатеринославской наместничества, Новомиргородскаго уезда, в казенном селе Синюхином-Броду; для исправления его надобностей в пред до востребования, которому до показаннаго места, и обратно до команды благоволен об по тракту чинить свободный пропуск, во верность чего сей ему за подписом и с приложением Герба моего печати, дан пир штаб квартире в селе Теси, июля 12-го дня 1790-м году.

Ея Императорскаго Величества Всемилостивейшей Государыни моей, от армии подполковник, военнаго ордена кавалер, командующий когортою волентирскою, Бессарабии начальник Иван Никорица (М.П.)

Sursa: *Arhiva Naţională a Republicii Moldova. Fond 88, inventar 1, dosar 229, fila 134. Original. Vezi copie la fila 120.*

Nr. 6. 1791 martie 20. *„Atestatul dat tij di la acelaşi Nicoriţă la anul 1791 mart 20 supt № 47 că cadetul Feodor Bulat di la începutul întrării sale în slujba oştinească a preafericitei întru pomenire doamnei împărătesăi Ecateinei, aflândusă în feliuri de războae sau arătat împotriva neprietinilor cu vetejăe” (f. 7 v).*

АТТЕСТАТ

Дан сей находящемуся на службе в команде моей когорты пеших волентиров кадету Феодору Булатову, в том определясь он в сию когорту был в сражениях против неприятеля (1)788-м при осаде города Очакова и при взятия онаго на штурме (1)789-м годов сентября 13-го, при разбитии неприятеля в местечки Каушанах 18-го, в шермиции под Бендерами 23-го, при взятьи крепости Паланки 25-го, в шермиции и при здаче Белграда Днестровскаго, а октября 30-го числа при осаде и здаче города Бендер; в штрафах и пороках никогда не бывал, а вел себя честно и по долгу службы препоручаемые ему дела всегда исправлял добропорядочно, за что и заслуживает награждения; ныне ж по слабости его здоровья по повелению главной команды от оной когорты уволнен он Булатов для проискания себе места. Марта 20-го дня 1791 году.

Подполковник Иван Никорица

(М.П.).

Sursa: *Arhiva Naţională a Republicii Moldova. Fond 88, inventar 1, dosar 229, fila 135. Original. Vezi copie la filele 120 verso, 127 verso, 128*.

Nr. 7. 1796 iunie 19. *„Atestatul dat tij de pomenitului Bulat di la cilenurile Ocrujniei <spicizăi> a zairelilor din Braţlav, primer maior Coşic, şă căpitanu Drozdovschii, la anul 1796 iunie în 19 supt № 15, că el au urmat slujba ce i sau fost încredinţat cu căzuta sărduinţă fără scăpare” (f. 7 v).*

АТТЕСТАТ

По указу Ея Императорскаго Величества от дел Брацлавскаго наместничества Ямпольскаго Окружнаго Хлебнаго Магазейна служившему на первой канцелярной статьи кадету Феодору Булатову в том, что определен он в Магазейну сего 1796-го года марта 7-го числа Брацлавской Казенной Палаты воинскою Экспедицею где во время нахождения Его поручаемыя ему дела от нас до прибытия к Магазейну пристава при городничем; а по прибытии при приставе исправлял с крайнем рачением и прилежностью без упущения, в штрафах, пороках и подозрениях не бывал, за что и заслуживает от главнаго Начальства по справедливости воздаяния; а ныне по прошению Его за приключившеюсь болезнию воинскою Экспедицею прошлаго майя 30-го числа от должности уволнен в засвидетельствование вышеписаннаго и дан сей от нас за подписом и печатью. Июня 19-го дня 1796-го года.

Примьер маиор и кавалер Кошек (М.П.)

Хлебной пристав, капитан Адам Дроздовский (М.П.)

Sursa: *Arhiva Naţională a Republicii Moldova. Fond 88, inventar 1, dosar 229, fila 136. Original. Vezi copie la filele 119, 125, 125 verso*.

Nr. 8. 1811 iulie 28. *„Atestatul cu formulearnul spisoc dat di către comisariul zastavii graniţăi Hlinăii al 8-le clasu Papafilov la anul 1811 iulie în 25 supt № 220,*

că colejschii reghistrator Feodor Bulat au urmat slujba politicească cu sărguinţă şă răvnă fără scăpare, prin care formulear să mărturisăşti că el esti ficior lui Ştefan Bulat, şi că la anul 1791 mart în 20 după işărea sa din slujba oştinească, la anul 1807 septembrie în 10 au întrat în slujba politicească şi pentru usărdinica slujbă ciau arătat sau cinstit cu cin afiţăresc" (7 v, 8).

Аттестат

Дан сей прикомандированному из Дубассарской Карантинной Конторы в помощь коммисара Глинянской Карантинной Заставы надзирателю младшаго оклада коллежскому регистратору Булатову в том что сначала его продолжения Его Императорскаго Величества службу то есть с 1807-го года сентября 10-го года по ниже писанное число в означенной должности вел себя честно, трезво и добропорядочно и возлагаемые на него препорученности исправлял с ревностным старанием и рачительностью а за слабостью его здоровья по его желанию в силу указа Дубассарской Карантинной Канторы от 8-го июля 1811-го за № 176-м уволен для прожития ему Булатову, во всей российской империи где пожелает, для чего и дан сей ему из Глинянской Карантинной Заставы за подписом и приложением казенной печати в благополучном казенном селении Глинном. Июля 28-го числа 1811-го года, подлинное подписали коммисар 8-го класса Папафилов, в должности письмоводителя Мойсей Караман. (М.П.)

1. Чин, имя, фамилия и должность им отправляемая, и сколько от роду лет?

Надзиратель коллежский регистратор Феодор Степанов сын Булатов, от роду ему 60-т лет.

2. Из какого звания происходит?

Из молдавских дворян.

3. Сколько имеет во владении мужскаго пола душ людей крестьян, в каких губерниях и уездах и как имена селений?

Не имеет.

4. Когда вступил в службу и в оной какими чинами <…>ких должностях, где происходил, как<…> не бы<…><…>каких отличных по службе деяний и не был <чем либо> особенно кроме чинов чем награжден и в какое время?

Вступил в службу в когорту пеших волентиров	*(1)788 апреля 11-го*
Уволнен от толь по слабости здоровья для поискания в других местах службу подполковником и кавалером Иваном Никорицею кой ныне генерал лейтенант	*(1)790 марта 20*
В настоящую должность вступил в Дубосарский Карантин, и командирован в Глинянскую Карантинную Заставу	*(1)807 сентября 10*
Коллежским регистратором произведен Правительствующим Сенатом 1809-м декабря 31-го	*1810 сентября 7-го*

5. В походах против неприятеля неприятеля и в каких сражениях был или нет и когда именно.

В сражениях против неприятеля находился (1)788-м при осаде города Очакова и на штурме (1)789-го годов сентября 13-го при разбитии неприятелей в местечке Каушанах 18-го, в шермиции под Бендерами 23-го, при взятии крепости Паланки 25-го, в шермиции и при здаче города Белграда Днестровскаго, а октября 30-го числа при осаде и здаче города Бендер.

6. Не бывал в штрафах и пол судом и если был то за что именно, когда и чем дело кончено?

Не бывал.

7. К продолжении статской службы способен и как высшие чины достоин или нет и за чем.

Способен и достоин.

8. Не бывал ли в отставке с награждением чина или без онаго.

Отставлен от службы (1)791-го марта 20-го без награждения.

9. Женат, имеет ли детей, кого именно, каких лет и где они находятся.

Вдов, имеет детей сыновей Тимофея 11-ти, Иван 3-х, дочерей Улияну 18-ти, Анну 10-ти лет, торе находится при нем.

Подлинный подписали коммисар 8-го класса Папафилов, в должности надзирателя Мойсей Караман.

Что сия копия аттестата с формулярным списком, во всем верно и сходны, в том Бессарабское Дворянское Депутатское Собрание подписом члена с приложением печати удостоверяет. Генваря __ дня 1840 года.

Секретарь Михневич

Титулярный советник Добровольский

Sursa: *Arhiva Naţională a Republicii Moldova. Fond 88, inventar 1, dosar 229, fila 136a, 136 verso, 137. Copie. Vezi altă copie la filele 121, 121 verso, 122*.

Nr. 9. 1797 martie 16. *„Copie încredinţată cu căzuta rănduială di pe mărturiia dată din partea răzăşălor ot ţănutul Orheiului la anul 1797 mart în 16 că cadetul Feodor Bulat, ficiorul lui Ştefan Bulat, să tragi din vechi neam de boeri” (f. 8, 8 v).*

Копия.

Мы нижеподписавшиеся дали сие точную и вероятное наше свидетельство до рук Захария Булата сына Степана Булата и Игнату Булату, подданным российским жителям города Новомиргорода в том, что случаю времен переселились они в Россию, которые суть нам точные сродники и сосмежники до вотчин ведущихся из фамилии Булата / кои вотчины и означаются при сем в регистре / как сии как выше писанные так и их браты находящиесь в России именно прапорщик Василий, Андрей, Тодосий, Тодор кадет, и Лазар сыны Степана Булата,

Павел, и Иван сыны Тодора Булата, Григораш сын Кирила Булата, который сей истиной род есть точной нашей фамилии, как о сем, как о сем имеют и особливые документы на вотчины разделяющиесь на братья и сосмежники и от когда отлучились от сюда части их вотчин разделяются в смежники на браты, однако все сродники их, которые здесь находится, о чем по знанию нашему доказательством и письменно, не могли мы их отдалить от частей их вотчин, которые ниже означаются и в наших точно местах с нами смежники, сверх протчих вотчин которые ведутся уже по разному роду, в каких именно местах имеют с нами вотчины:

1-й) Сингурены в Маетыне Оргеевскаго уезда; 2-е) Сас(е)ны на Куле того же уезда; 3-е) Гитилова тоже на Куле; 4-е) Краснашены в Маетине; 5-е) Васиены в Маетине и Богзешты тоже; 6-е) Кручешты при реке Когилника к западу

Сверх протчих вотчин, которые еще имеют с другими сродниками по женской линии, как уверяют привилегии потвержденные от покойных господарей, в чем мы для вероятности подписались дабы известно было что они точные наши сосмежники. 1797 марта 16 дня. Подписано тако: Гавриил Динча, Григораш Лягу, Степан Лягу, Василий Лягу, Наний, Иван Гинка капитан Янакий, Курт сосмежник сих вотчин, Степан Конул, Василий сын Мафтея, Григораш Гужя, Михай Гужя, Василий Стахи, Тодор Сленина, Макарий Стрежескул, сосмежник, Архирий Жардан сосмежник и свидетель, что точно они сосмежники до вотчин показанных, и род боярской Василий сын Мигая капитана; и я писал по их сказкам выше помянутых Иордатий Иорган сосмежник.

От Сардарии Оргеевской

Пришедши до Сардарии сии вышепоказанные в месте с их сродниками. Кои выше подписались по учинении справки показали, что Захарий Булат и Игнат Булат и прочие суть точные их сродники и сосмежники до всех вотчин означающихся в сем свидетельстве, о чем уверившись, что они древней шляхетической фамилии засвидетельствовал и моим подписанием 1797 марта 18. Подписано тако: Иордакий постельник.

От Департамента Иностранных Дел, сие свидетельство увидевшись и в сем Департаменте чрез которое уверяется, что Захарий Булат и Игнат Булат с их сродниками живущими теперь за Днестром под владением Российским были прежде сей Земли Молдавской и имели вотчины в Оргеевском уезде, и что они фамилии древней шляхетской, как о сем свидетельствует и г(осподин) сардарь оргеевский того рода для уверения подписано сие свидетельство и нами 1797 марта 28. Подписано тако: Михаил Стурдза, вел ворник, Димитрий Саул спатарь, переводил молдавский капитан Андрей Сабин.

Его Императорскаго Величества Самодержца Всероссийскаго, я ниже подписавшийся канцелярии советник генеральный консул в Молдавии, Валахии и Бессарабии, и ордена Святаго равно апостольскаго князя Владимира 3-й степени кавалер свидетельствую, что сие свидетельство в моей Канцеля-

рии явлено и в актную книгу под №9 записано, во уверения чего и дано сие за подписом моим и с приложением казенной поста моего печати, Яссы марта 31 дня 1797 года подписано тако:Иван Северин, переводчик Петр Савицкий (М.П.)

Что сия копия перевода с подлинным и учиненными надписями, во всем сходна и ничего противу онаго не прибавлено и не убавлено в том сим за подписом и с приложением печати свидетельствую, сентября 15 дня 1797 года. Подписанно тако: Дворянский предводитель секунд маиор Иван Михайлович. (М.П.)

Сия копия свидетельства с таковаю копиею переводил в Новомиргородской Градской Полиции явлена, и что оное и с учиненнаго на оном дворянским предводителя секунд маиором Михайлевичем с приложением Герба его печати свидетельскою надписью точнаго содержания, в том объявления полиции с приложением казенной печати свидетельствует. Июня 7 дня 1802 года подписано тако полицмейстер 9 класса Макостаров в исправлении дел карнет Ковтуновский. (М.П.)

Что действительно сия копия с копии верна в Кишиневская Градская Полиция подписом и с приложением казенной печати свидетельствует. Февраля 7-го дня 1817 года. Полицмейстер Хвостов, письмоводитель Сухин, столоначальник Косачинский.

(М.П.)

Sursa: *Arhiva Naţională a Republicii Moldova. Fond 88, inventar 1, dosar 229, filele 138, 138 verso, 139, 139 verso. Copie. Vezi alte copii la filele 123, 123 verso, 129, 129 verso, 130, 130 verso.*

Nr. 10. 1801-1826. *„Copie încredinţată di pi cartea deschisă a sărdăriei Orheiului din anul 1801 septembrie în 2 prin cari pomenitului cadet Feodor Bulat îi dă dreptate, ca părţile sale de moşii ci le are pi la multe locuri di pe bunul său Toader Bulat, ficiorul lui Ermurachi Bulat sărdariul, carile să tragi din Milea Călugăriul biv vel visternic, să fie volnic a şi le vinde cui va voi” (f. 8 v).*

„Formalnicească copie di pi poronca aceeaş sărdării din anul 1803 avgust în 24 scrisă către răzăşăi de moşiia Cruceştii, că cadetul Feodor Bulat are asupra lor pritenţăe pentru părţile de moşie cuvenite lui di pi Milea Călugăriul ciau fost vel visternic” (f. 8 v).

Копия

De la sărdăria Orheiului

Fiind că cadetul Toader Bulat neau arătat că are părţi de moşie pe la multe locuri de pe bunul său Toader Bulat sărd(a)r apoi să fie volnic a şi le vinde cui va vroi. 1801 sept(emvrie) 2. Iscălit postelnicul Theodor.

De la sărdăria Orheiului

Maftei Untilă cu ai săi răzăşi demoşia Cruceştii îndtă ce veţ lua poronca aceasta să veniţi la Sărd(ă)e(ie) ca să vă giudecaţi cu dum(mena)lui cadetul Toader Bulat pentru părţile de moşie ce trage di pe Milea Călugărul biv vel vist(ier) fiind că din cercetarea făcută la starea locului sau văzut aceale părţi vândute de voe, însă sminteală să nu faceţi căci apoi veţi fi aduşi cu calaraşi. 1803 avg(us)t 24. Iscălit: Sturza spatari.

Pentru că copiile acestea sănt scosă de pe cele în orighinal poronci a Sărdării Orheiului ce întăi din 1801, sept(em)v(rie) în 2, şi ceal doilea din anul 1803 avg(us)t 24, precum după posleduire sau aflat, apoi după cerirea sa prin jalobă au făcut dum(nealui) colejschii reghistrator Timofei Feodor săn Bulatov, să încredinţază cu iscălitura unuia din cilenurile giudicătoriei ţăn(nu)t(ului) Orhei şi punirea peceţii împărăteşti. În Chişinău, 1826 octomvr(ie) 6.

Giudecători Caţichi
Secretari Anghel
Protocolist Emanuilov
(L.P.)

Sursa: *Arhiva Naţională a Republicii Moldova. Fond 88, inventar 1, dosar 229, fila 141. Copie. Vezi alte copii la filele 124, 124 verso, 126, 126 verso.*

Nr. 11. 1819 iunie 2. *„Copie încredinţată cu căzuita rănduială di pi atestatul Divanului Cnejăei Moldaviei ci la anul 1819 iuni în 2 sau dat lui Vasăli şi Iacov Bulăteşti, că Ermurachi esti ficior lui Mihul Bulat" (f. 8 v)*

DIVANUL CNEJIEI MOLDAVVIEI

Vasilii şi Iacov fraţ ficiorii lui Gavril Bulat, nepoţii lui Ioniţă şi strănepoţăi lui Ioan Bulat, rămăind cu statornicirea părinţii lor în parte din stănga Prutului supt ocărmuire al oblastii Besarabii la moşiile sale părinţeşti. Au făcut acum di<……..> rugătoare cerire spre a li să da adeverinţa de stare neamurilor sale ca să fie cunoscut şi ştiuţ ţi ocărmuirii locului aceluia. Pe lăngă care a lor cerere au scos de au înfăţoşat spre dovadă o copie de pe un atestat a vărului lor Zaharie Bulat din let 1797 martie 28 care copie încredinţată fiind de cătră poliţie Chişănăului, prin care să arată îndestule cercetări urmate pentru neamul Bulătesc, şi iau cunoscut în vreme aceia pe acest neam de dvoreni. Osăbit au mai scos numiţii de au înfăţoşat şi o mărturie din let 1815 iunie 7, iscălită de protoierei Ghiorghii Batco, şi de Zaharii Bulat dvoreanin, i de Lazar Bulat dvoreanin, şi de postelnicel Timofii Bulat, şi de alţi dvoreni şi mazăli, fiind rudenie cu numiţii prin care îi adeverează că au şi părţi de moşii cu dănşăi de pe bătrănul Ermurachii ficioru lui Mihu Bulat, care mărturie încredinţată fiind de sărdărie Orheiului şi de vornic de poartă Dimitrii Jărdan. Atăt şi prin cercetările ce sau făcut aice sau dovedit drepţi neam de dvoreni. Pentru aceia dar li sau dat această adeverinţă spre a fi şi numiţii de mai sus cunoscuţ şi ştiuţ în tot locul precum au fost şi sănt cunoscute

neamurile lor de dvoreni şi boeri, şi împărtăşăţ pronomiilor pămănteşti, ce au şi alţii de stare lor, care sau întărit cu ale noastre iscălituri şi cu pecete Divanului.

Iaşii, 1819 iunie 2.

Veniamin mitropolit Moldaviei.

Iordachi Canta logofăt mare, Lupu Balş vel logofăt, Dimitrachu Ralet vornic mare, Manolachi Dimachi vornic mari, Andrunachi Donici vornic mari, Iancu Miclescu vel vornic, Ioan Tăutu ban mari.

(L.Ş.)

DEPARTAMENTUL PRICINILOR STRĂINI

Această adeverinţă sau cercetat în departament şi fiind că adevărat iscălitura priosfinţătului mitropolit al Moldaviei şi cu iscăliturile dumiorsale veliţilor boerii a Divanului şi pecete Divanului; pentru aceasta dar sau încredinţat şi de cătră noi cu iscăliturili noastre şi cu pecete Departamentului.

Eşii, 1819 avgust 5.

Andrunachi Donici vor(ni)c mari, Ştefan Bucşănescu ban mari, Vasăli Zotov tălmaci depart(amentului).

(L.Ş.)

№ 141.

Что действительно сия свидетельство утверждено членами Молдавскаго Департамента Иностранных Дел, в том канцелярия Российскаго Императорскаго в Молдавии Консульства подписом консула и с приложением казенной печати свидетельствует. Яссы августа 25-го дня 1819-го года.

Андрей Пизани (М.П.)

<………………………>

Sursa: *Arhiva Naţională a Republicii Moldova. Fond 88, inventar 1, dosar 229, fila 142. Original. Vezi o copie la filele 131, 131 verso.*

Nr. 12. 1815 iulie 12. *Extras din izvodul hotarnicilor moşiilor Cruceşti şi Văsieni din 14 aprilie 1797, referitor părţile bătrânului Mihul Bulat.*

„Copii adeverinţă di pi extractul părţilor de moşăe ce di cătră vornicul de poartă la anul 1815 iuli în 2 sau închipuit că Zahariia Bulat dvoreanul, adică fratile cadetului Feodor Bulat, cu neamu său, are părţi de moşăe di pi strămoşul Ermurachi Bulat sărdariul, şă că Mihul Bulat vtori visternic esti drept ficior visterniciului Mile Călugăriului" (f. 9).

Copie

Însămnare de părţile de moşie din Văsieni i din Cruceşti a bătrănului Mihul Bulat, ci sănt vănduti di veci, di cătră unii şi alţii ci sănt curinşi la copiia ecstractului, cum şi di cătră cini să stăpănesc aceli vănzări, la fiişticari moşii, cupă cum în gios să arată – scoasă sumili stănjinilor din izvodul hotarnicilor, de la anul 1797 apr(ilie) 14.

[s. – stănjăni, p – palmi, pr. – parmace]

s.	p.	s.	p.	s.	p.	
244	-	-	-	-	-	Din Cruceşti, între bătrănu Mihului Bulat, însă:
		244	7			Cuprinş în vănzarili la răp(osatul) med(e)l(nicer) Postolachi Stăvilă, în 813 stănjini 2 palmi cii ari cuprinş, şi hotărăţi pe din gios însă cu părţi şi din alţi bătrăni. Adică
				10	2	Baştină med(e)l(nicerului) Stăvilă, fiind atuncia pit(ar)
				10	2	Toader Popa bez 20 stănji(ni) 2 palmi ci au văndut şi din bătrănu Comindari
				28	-	Diiaconu Toader Hamarţi i Stahi sin Ion Hamarţi i Antohi sin Andrii Hamarţi
				23	3	Potlogeştii
				61	-	Ioan Gădilică cu 13 stănji(ni) a lui Alecsandru Gori partea Bădioai din bătrănu lui Bulat a 4 parti
				10	2	Ineasca din a 4 parti di bătrăn, a 6 parti
				10	2	Dănguleasă din a 4 parti di bătrănu Bulat a 6
				10	2	Alecsandru Liahu tij din a 4 a 6
				51	-	Nistor ci sănt Ontileştii din bătrănu Bulat a 4 parti bez alţii stănj(ini) ci sănd dăruiţ şi vănduţ la vornicu Vărcolici
				10	2	Toader Ciochină din a 4 parti di Bulat a 6 parti
				224	7	Fac din bătrănu Mihul Bulat cuprinş în delniţa med(e)l(nicerului) Postolache Stăvilă;
		19	1	-	-	Cuprinş în vănzările la vor(ni)c(ul) di poartă Toader Vărcolici, în 650 stănj(ini) ci iau avut cuprinş şi hotărăţ pi dinspre apus, însă cumpăraţi şi din din alţi bătrăni. Însă
				10	-	Daţ di Untileşti şi dăruiţ vor(ni)c(ului) Vărcolici pentru cheltuială
				9	1	Tij daţ vor(ni)c(ului) Vărcolici de mai înainte în stănj(ini) ci iau hotărăt răp(o)s(a)t(ul) spat(a)r Manolachi Donici
				19	1	Fac din bătrănu Mihul Bulat cuprinş în delniţa vor(ni)c(ului) Toader Vărcolici, apoi vor(ni)c(ul) cu mezat au văndut toate părţile sale din Cruceşti giupănesii Marii negustorolui Petrovici din din Eş şi Petrovicioaei încă, leau văndut dum(i)s(a)le şătr(arului) Iordachi Sirghii pi cari li ari în stăpăniri
244	244					Facu toate vănzările trecute din bătrănu Mihul Bulat la numiţii din sus cumpărături.

Socoteala ci sau făcut di cei ci şau văndut părţili din Cruceşti, şi cari dintri dănşii li să mai cuvini a lua cum şi cei ci au văndut mai mult şi au să dei înapoi;

s.	p.	s.	p.	pr.	
10	2	-	-		Vasăli Inescul din cari să tragi Samson Grec cu neamul lui 10 stănj(ini) 2 palmi sau găsit vănduţi la med(elni)c(erul) Stăvilă, şi li să faci să mai e 16 stănj(ini) 6 palmi 7 parmaci spre împlinire al 27 stănj(ini) 7 parmaci ci să cuprindi acest Vasili Inescu a 9 parti din bătrănul Mihu Bulat b(iv) vist(ier) ficior Milii Călugărilui vist(ier)
10	2	-	-		Bogosoae din cari să tragi med(elni)c(erul) Postolachi Stăvilă cu fraţii săi, aceşti 10 stănj(ini) 2 palmi iau luat med(elni)c(erul) supt numi di baştină, iar 16 stănj(ini) 6 palmi 7 parmaci au să ei de la cei ci au văndut mai mult spre împlinire a 27 stănj(ini) 7 parmaci ci cuprindi această Bogosoae a 9 parti din bătrănu Mihul Bulat
61	-	-	-		Arminiia Gligoroae din cari Ioan Gădilică i Ioniţă sin Alexandru Gori aceşti iau văndut 61 stănj(ini) la med(elni)c(erul) Stăvilă, şi pisti 27 stănj(ini) 7 parmaci ci sau vinit partea Arminiei Gligoroai din bătrânul Mihul Bulat din cari scăzindusă au văndut mai mult 33 stănj(ini) 7 palmi 1 parmac pisti cuprinsul părţii lor pi cari au să ei cei cu părţili împresurati, cari să vor arăta mai gios anumi:
30	6	-	-		Mărica Dănguleasă fata Mihului Bulat din cari esti Ştefan Leahu şi Toader Ciochină cu neamurili lor, cari 30 stănj(ini) 6 palmi în trii condei sau găsăt daţ la răp(o)s(atul) med(elni)c(erul) Apostol Stăvilă, însă
-	-	10	2		Dănguleasă
-	-	10	2		Alicsandru Leahu
-	-	10	2		Toader Ciochină
-	-	30	6		Facu vănduţ la med(elni)c(erul) Apostol Stăvilă şi acesti trii condei sănt vănduţ tot din săminţiile eşiti din Mărica Dănguleasă, din cari scă<…>dusă cu 27 stănj(ini) 7 parmaci partea Mării Dăngulesăi ci tragi a 9 parmac din bătrănu Mihu Bulat, rămăn vănduţ mai m<…> 3 stănj(ini) 5 palmi 1 parmacu, pi cari au să de înapoi şi au să cei cu părţili împresurati, cari să să vor arăta mai gios acum:
40	1	-	-		Nistor Bulat din cari esti Pintilii Ontilă i Maftei Ontilă i Costandin Ontilă cu neamurili lor, eşiti din Nistor cari 70 stănj(ini) 1 palmi însă 3 condei sau găsăt de Pentilii Ontilă vănduţ şi dăruiţ, însă unul la med(elni)c(erul) Apostol Stăvilă şi alţii la vor(ni)c(ul) Toader Vărcolici după cum să vor arăta mai gios anumi:
		50	-		La med(elni)c(erul) Stăvilă ci o numeşti partea lui Nistor din cari sănt Ontileştii;
		19	1		La vor(ni)c(ul) Toader Vircolici în 2 condei însă 10 stănj(ini) cii numeşti că sau dăruit pentru cheltuială, iar 4 stănj(ini) 1 palmă daţ mai denainti în hotărătura ciau fost închiet vor(ni)c(ul) Vărcolici prin r(ă)p(o)s(atul) spa(ta)r Manolachi Donici

		70	1		Facu vănduţ şi dăruiţ lui Pentilii Ontilă şi di cei ci vor fi cuprinş la zapisili cumpărăturilor din cari scăzindusă 27 stănj(ini) 7 parmaci
182	3				
					Tot socoteala întri vănzători şi întri cei ci au să mai e cum şi întri cei ci au să mai de înapoi
182	3				Suma de urmă
		40	1		Suma din urmă
					Partea lui Nistor Bulat ci tragi a 9 parti din bătrănul Mihul Bulat rămăn vănduţ mai mult 43 de stăj(ini) 1 parmac, pi cari au să de înatoi şi au să e cei cu părţili împresurati cari să vor arăta mai gios, anumi
28	-				Alixandra din cari esti diiaconul Toader Hamarţi i Stahi i Antohi Hamarţi şi cu alti neamuri a lor eşiti din Alexandra, cari stăn(ini) sau găsit vănduţi di aceşti di mai sus Hămărţeşti, la răp(o)s(atul) med(e)l(nicer) Apostol Stăvilă, din cari scăzinduse 27 stănj(ini) 7 parmaci partea strămoaşii lor Alixandrii fata Mihului Bulat, adică a 9 parti ci ari să tragă dintr acest bătrăn, rămăn vănduţ mai mult 7 palmi 1 parmacu pi cari au săi de înapoi, şi săi e cii cu părţile împresurate, cari să vor arăta mai gios anumi:
23	3				Potlogeştii, cari au văndut aceşti stănj(ini) la răp(o)s(atul) med(e) l(nicer) Apostol Stăvilă, şi cercetăndusă pentru acesti neamuri di oamini, nici di cum, nu sau putut dovidi a fi răzăş în Cruceşti la bătrănul Bulat, şi rămăni aceşti Potlogeşti fiind răvânzarea lor, să răspundă stăn(jinii) aceştiia cilor cu părţile împresurati ci au a lua aşa cum să vor arăta mai gios, anumi:
10	2				Toader Popa, cari au văndut aceşti stănj(ini) la răp(o)s(atul) med(e) l(nicer) Apostol Stăvilă, şi cercetîndusă pentru acesti neamuri di oamini, nici di cum nu sau putut dovedi di a fi răzăş în Cruceşti la la bătrânul Bulat, şi rămâni Toader Popa fiind ră vinzarea lui, să răspundă stănjinii aceştiia cilor cu părţili împresurati împresurati ci au a lua cari să vor arăta mai gios, anumi;
244					Facu întreg bătrănu Mihul Bulat cuprin în vănzările di sus arătati
					Adunare părţilor di cei ci au văndut mai mult pisti dreptili părţile lor ci au avut după cum în gios arată;
		33	7	1	Ioan Gădilică i Ioaniţă sin Alexandru Gori
		33	5	1	Toader Ciochină
		43	-	4	Pentilii Ontilă
		-	7	1	Diiaconu Toader Hamarţi i Stahi i Antohi Hamarţi
		23	3	-	Potlogeştii
		10	2	-	Toader Popa
		115	-	34	Facu vănduţi de arătaţii de mai sus pi carii au săi de cilor ci au ai lua

					Cei ci au luat stănjinii den Cruceşti de la arătaţii de mai sus ci au fost văndut mai mult pisti cuprinsul părţilor ci au avut întrace moşii
		16	6	4	Samson Grecu cu neamurili lui ci să trag din Vasili Inescul
		16	6	4	Ioan Vlasă biv başbulucbaş cu surorili şi neamurili lui ci să trag din Bogosoae
		27	-	74	Zahariia Bulat dvoreanu i Vasilii i Moisăi i Toader i Luchiian şi alţii ci să trag din Ermurachi Bulat sărdar, şi Ioniţă, Mihălachi, Ghiorghii, Nistor ci să trag din Vasili ficiorul lui Gavril Bulat căp(i)t(an)
		27	-	7	Căp(i)t(anul) Apostol ci să tragi din Zahariia
		27	-	7	Protopopul Ghiorghie Batcul din Chişinău cu toate neamurili sale ci să trag din Todiriţoai
		115	-	34	Facu să e toţi di mai sus de la cii ci au văndut mai mult
					Socoteala stănjănilor din Văsieni di cei ci au să de şi di cei ci au să e după cum în gios arată
		9	6	2	Toader Ciochină au luat din Văsieni pi întreaga parti Măricăi Dăngulesii din cari să tragi el săminţăiia şi cu neamurili lui Leheştii şi alţii şi rămăni numai cu neamurili lui a să socoti întri dănşii cu ci are să de:
		9	6	14	Pintilii Ontilă cu neamurili lui ci să trag din Nistor Bulat, cari au văndut din Văsieni la răp(o)s(atul) spat(a)r Şarban Cananău bez 68 stănj(ini) 3 palmi 44 parmaci ci u văndut mai mult, pisti cuprinsul părţii lui Nistor Bulat
		68	3	44	Vănduţ di Pintilii Ontilă i di Petraşcu Popa, şi de alţii ai lor la răp(o)s(atul) spat(a)r Şarban Cananău şi au să e aceşti arătaţi mai gios, însă
		9	6	2	Samson Grecu cu neamurili lui pi partea lui Vasile Inescul
		9	6	2	Ion Vlasi biv başbulucbaş cu surorili şi neamurili lui pi partea Bogosoaei
		9	6	2	Simion Gădilică, Dumitru sin Ioan Gădilică cu neamurili lor pi parte strămoaşii lor Arminiei Gligoroaei
		9	6	2	Diiaconu Toader Hamarţa cu neamurili lui pi partea strămoaşii lor Alexandra
		9	6	14	Zahariia Bulat dvoreanu cu neamurili Sali pi partea strămoşului lor Ermurachi Bulat sărdar, şi Nistor Bulat părcălab
88	-	48	7	14	Facu
88					Suma din urmă
		48	7	14	Suma din urmă
		9	6	14	Căp(i)t(anul) Apostol Morozanu di pi soţul lui Mariia cu toati neamurili lui pi partea Zaharii Vărlan

		9	6	14	Protopopul Ghiorghie Batcul din Chişinău cu neamurili lor pi partea Todiriţoaei
		68	3	44	Facu părţili vănduti di Pintilii Ontilă şi di alţii ai lui, cuprinş la zapisul de vănzari
88					Facu toţ stănjinii din vechimi a bătrănului Mihul Bulat vănduţi la anul 1796 la răp(o)s(atului) Şarban Cananău, apoi di clironomii răp(o)s(atului) spat(a)r toată moşiia Văsienii, dată în vreme propismei în vănzari dumisale căm(i)n(a)r(ului) Enăcachi Pruncul

1815 iiuli 2

În orghinal iscălit: Dimitrii Jărdan vornic di poartă.

Sursa: *Arhiva Naţională a Republicii Moldova. Fond 88, inventar 1, dosar 229, filele 143-145. Copie-extras. Vezi o copie de limbă rusă la filele 151-153 verso.*

Nr. 13. 1826 martie 30. *„Mărturiia dată de către 20 dvoreni la 30 mart anul 1826 şi încredinţată după forma ci să păzăşti, că jăluitoriul Timofei Bulat esti cu adivărat drept ficior colejscului reghistrator ceau fost şă cadet Feodor Bulat, nepot lui Ştefan, strănepot lui Toader, prestrănepot lui Ermurachi cărdariul ci esti născut din Mihul Bulat vtori visternic, ficiorul Milii Călugăriului biv vel visternicprecum asăminea să arată şă în spiţa neamului Bulătesc, ce giudicătoriia ţănutului Orheiului pi temeiul documenturilor înfăţoşate ci au închipuito, şă cu legiuita rănduială au încredinţato la 9 mart anul 1826” (9 v-10).*

Mărturie.

În tot locul dea pururi şi cu toată dreptatea să cuvine cuvântare adevărului şi mărturisire celor cu bună rânduială purtări şi cinstită tragire dintru aceiia fiind şi domnelor Nistor, Mihalachi, Gheorghie şi Ioniţă ficiori lui Vasăli, nepoţ lui Gavril Bulat vel căpitan, strănepoţ lui Nistor Bulat părcălabul ci să trag din Mihul Bulat vtori visternic ficiorul Milii Căugărului biv vel visternic următori strămoşeştilor sale evghenii, au cerut şi de la noi a ave înscris dovadă tragerii neamului dumilorsale.

Aşa da după a noastră adevărată ştiinţă ce avem că dumnelor pomeniţii mai sus Bulăteşti, cum prin documenturile ce cu toată dreptatea să cuvin aceştii famelii şi anomi prin hrisoavile fericiţilor întru pomenire domni ai Moldaviei cel întăi din 7171 iulii 23, al 2-le din let 7175 iulii 15, al 3-le din let 7230 iune 7, al 4-le din let 7231 mai 21, al 5-le extractul din anul 1815 iulii 2, al 6-le prin spiţa neamului Bulătesc încredinţată cu căzuta rănduială la 9 mart anul 1826 şi de noi să mărturisăşti, apoi spre întărirea celor de sus cuprinsă, ca să fie dumilorsale Bulăteşti aceasta în toată vremea şi în tot locul dovadă fără nici o îndoire şi de a purure cunoscuţ de evghenişti cu deplină a noastră ştiinţă, sau dat dumilorsali Bulăteştilor mărturiia acesta supt adevăratile noastre iscăliturі. Anul 1826 mart _ zile.

Dvo(reanul) Vasile Chereca.

Dvo(reanul) Pavăl C<…….>

Dvoreanul <…….>.
Dvo(reanul) Iordachi Vărzari.
Dv(o)r(eanul) Neculai Vărzari.
Dvo(reanul) Dimitrachi Timuş.
Dvo(reanul) Matei Bo<…..>.
Dvo(reanul) Miron Timuş.
Dvo(reanul) Gavril Roşca.
Dvo(reanul) Niţa săn Parfenii Roşca.
Dvoren Ilie Roşca.
Dvo(reanul) Gh(e)orghi Roşca.

De la ocolaş di ocolul Culii.

Această mărturii după înfăţoşarea iscăliţilor mai sus şi după întrebarea cilenurilor, arătănd că celi cuprinsă întrânsa, sănt adivărati, pentru aciia sau încredinţat şi de către mimi cu iscălitura cuviincioasă. An 1826 apr(ilie) 3 zili.

(L.Ş.) Ocolaş Zmirliu.

Di la isprăvniciia ţănut(ului) Orheiului.

Din iscălitura ocolaşului di ocolu Culii Zmerliu văzăndusă că mărturiia aceasta ar <…..> adivărată <…..>

Este încredinţată de isprăvnicie la 26 mai 1826, ispravnic Bodescu.

Sursa: *Arhiva Naţională a Republicii Moldova. F. 88, inv. 1, d. 123, filele 161, 161 verso, 162. Original.*

Nr. 14. 1826 martie 9. *O spiţă genealogică a neamului dvorenilor Bulat.*

Timofei Bulat colejschii reghistrator | Ioan Bulat | Pavăl Bulat | Enachi Bulat | Mihalachi Bulat | Andrei Bulat | Ştefan Bulat | Mărdari Bulat | Tănasă Bulat | Chirica Bulat | Marin Bulat | Ioan Bulat | Andrei Bulat | Agachi Bulat

colejschii reghistrator ci au fost şi cadet

Toader Bulat | Vasile Bulat | Moisei Bulat | Toader Bulat | Dimitrie Bulat | Luchiian Bulat | veri al triile | Ioniţi Bulat | Mihalachi Bulat | Gheorghie Bulat | Nistor Bulat

Ştefan Bulat | Gavril Bulat | Andrei Bulat | Doroftei Bulat | Vasile Bulat | Toader Bulat | veri al doile | Vasili Bulat | Iosip Bulat

Toader Bulat | Ioan Bulat | Păladi Bulat | Dominti Bulat | Pahomi Bulat | Ioniţă Bulat | veri primari | Gavril Bulat vel căpitan

Precum prin hrisovul D(omnului) Moldavviei Mihai Racoviţi v(oe)vod din let 7231 maiu 21 să arată 103 (ani păr astăzi)

Ermurachi Bulat serdariu | Nistor Bulat părcălabul

Precum prin hrisovul D(omnului) Moldavviei Mihai Racoviţi v(oe)vod din let 7230 iunie 7 să arată 104 (ani păr astăzi)

Mihul Bulat vtorivisternic

Precum prin hrisovul D(omnului) Moldavviei Ilieş Alexandru v(oe)vod din let 7175 iulie 15 să arată 159 (ani) păr astăzi

Milea Călugărul biv vel visternic

Precum prin hrisovul D(omnului) Moldavviei Ilieş Alexandru v(oe)vod din let 7171 iulie 23 să arată 163 (ani) păr astăzi

Spiţa neamului Bulătesc. 1826 mart

Sursa: *Arhiva Naţională a Republicii Moldova. Fond 88, inventar 1, dosar 123, fila 170.*

Nr. 15. 1818 septembrie 11. *Loghin Bulat, preotul târgului Golta din gubernia Herson, mărturiseşte că i-a dat seminaristului din Chişinău Luca Bulat, nepotul său de fiu, o copie de pe mărturia Divanului Moldovei despre originea nobilă a neamului Bulat.*

De la mine mai gios iscălitul prihodscoi preot Loghin Bulat din tărgul Goltie uezdul Olviopolului, sau dat acesta nepotului meu Luca, ce este născut din Simeon Bulat adivăratului meu fiiu, pre cum că, rămăind el sărac de părinţi după moartea lor şi aflăndusă în Basarabie au întrat la seminarie Chişinăului ca să înveţe ştiinţ(ă), unde să află şi acum, şi fiind că după vrăsta de tănăr nu ştie şi întrebuieşti a ave ştiinţă de neamul său, pentru aceia spre încredinţare am socotit de trebuinţă ca spre apărare dea purure a dreptăţilor numirii sale de dvorean, săi dau copie de pe documentul dat mie asupra curgerii dvorenstvii de la Divanul Cnejiei Moldaviei întărit de cătră domnul adivărat sfetnic de taină senator proedron divanirilor cnejiilor Moldaviei şi Valahiei şi cavaler Miloşevici la 23 sept(emvrie) a anului trecut 1812 supt N. 27, pe care încredinţinduo lui cu aceasta întăresc cu a me iscălitură şi pecete. Sau dat în Chişinău, sept(emvrie) 11 zile anul 1818.

Местечка Голтии священник Булат.

(L.Ş.)

Sursa: *Arhiva Naţională a Republicii Moldova. Fond 88, inventar 1, dosar 123, filele 44-44* verso. *Original bilingv, ruso-moldovenesc.*

Nr. 16. 1812. *Mărturia Divanului Moldovei despre originea nobilă a lui Loghin Bulat şi fiilor săi, toţi plecaţi cu traiul în stânga Nistrului.*

Copie

DIVANUL CNEJIEI MOLDAVVIEI

Sau dat această carte de încredinţare la măna dvoreaninului preotului Loghin Bulat, i fielor lui, Ştefan i Simion i Gherasăm şi Neculai, precum să să ştie că acestu Bulat întru adevăr îş are curgirea neamului său din starea neamurilor pământului acestuia al Moldaviei, undi au trăit mai înainte şi strămoşii săi, şi în vremea strălucirii sale graf Romenţov, ci au fost mai marile comandiri al armatei preputerniciei împărăţiei Rosăei din pământul acesta al Moldoviei, la rozmeriţa trecută de când sănt acum piste 40 deani trecuţ, numitul preot cu fiei săi dvoranini a aceştii cnejăi după cum sau aflat la cercetarea ci sau făcut ducăndusă la Rosăia, nu sau mai întorsu, iar când au trăit aice au avut în stăpănirea sa şi părţi de moşie.

Spre încredinţarea dar fiind că numitul preot Loghin Bulat şi cu fiei săi, Ştefan, Sămion, Gherasăm şi Neculai, să fie cunoscuţ în tot locul unde să vor afla cu lăcuinţa, di drepţi dvorenini ai pământului acestuia Moldaviei, li sau dat această încredinţare cu iscăliturili şi punire peceţăi Divanului, acestuia al Moldaviei.

În Eşi, 1812.

Iscăliţ: Gavriil mitropolit şi exarh, Dimitrachi Bogdan vor(ni)c, Lupu Balş vor(ni)c, Manolachi Dimachi vor(ni)c, Grigori Ghica vor(ni)c, Ioan Neculcea vor(ni)c, Alecu Greceanu spat(a)r, Niculai Hrisoverghi vor(ni)c. (Lc. Pc.)

Sursa: *Arhiva Naţională a Republicii Moldova. F. 88, inv. 1, d. 123, filele45-45 verso. Copie bilingvă, ruso-moldovenească. Notă: Originalul a fost confirmat de Krasno-Milaşevici la 23 septembrie 1812.*

Nr. 17. 1824 iulie 11. *Dvorenii Bulăteşti din satele Dărcăuţi şi Holoşniţa, ţinutul Soroca, din Pocşeşti, ţinutul Orhei, şi din oraşul Chişinău cer Adunării Deputaţilor Dvorenimii Basarabiei să-i înscrie în mediul dvorenimii acelei regiuni.*

В Бессарабское Дворянское Депутатское Собрание.

Жительствующих бессарабской области в Ясском цынуте, в селениях: Даркауце, Василия, Константина, Леонтия, Димитракия, Тодора и Константина Булатовых; в Волоченице: Хилохия, Павла и Тодора Булатовых; в Букшештах, Василия, и городе Кишиневе Мойсея и Лукьяна Булатовых, всех родственников доказывающих дворянское свое происхождение.

Прошение

Осведомились мы что оное собрание приступило уже к рахсмотрение документов о дворянстве, для того прилагая у сего таковые то есть копию грамоты данной Подольскою Дворянскою Комисиею в род и потомство наше 1807 года июня 17 дня. Покорнейше просим онаго собрания, по разсмотрении онаго не оставить внести в родословную дворянства здешняго книгу, со всем семейством нашим, и о том снабдить документом. Причем пояснить честь имеем, что подлинные документы о происхождении нашем находятся у переводчика Бессарабскаго Гражданскаго Суда г. Булатова, которые не оставить оное собрание для удостоверения в том от него истребовать; равномерно соображения и <…> подлиною грамотою представленную оному собранию при прошении родственниками нашими Булатовыми. 11 июля 1824 года.

Сколько мы от роду нам и семейству нашему лет, о том ниже сего значится.

Василий Феодоров сын Булат 70, жена его Катерина 50, дети его: сыновья Илья 16, Григорий 14, Михаил 12, Димитрий 9, Тодор 6, дочь Мария 15 лет.

Константина Феодоров сын Булат 60, жена его Катерина 41, дети: сыны Григорий 22, Александра 20, Димитрий 13, Тодор 8, дочь Ульяна 15 лет.

Леонтий Феодоров сын Булат 51, жена Агафия 35, дети: сыны Тодор 6, Константин 1, дочери Катерина 15, Елисавета 2 лет.

Димитрия Булата уже умершаго, жена 60, сыновья: Лупул 32, Гавриил 28 лет.

Тодора Феодорова сына Булата уже умершаго жена Евдокия 43, сыновья: Стефан 30, Семеон 27, дочери Мария 18, Елена 16 лет.

Племянник Ивана Булата Константин 14, сестра его Катерина 13 лет.

Хилохий Тимофеев сын Булат 63, жена его Ефросиния 40, сыновья Василий 18, Яков 16, Фокша 12, Енакий 8, дочь Ульяна 7 лет.

Павел Тимофеев сын Булат 52, жена Ефимия 29, дети: сыны Петро 18, Димитрий 12, Трофим 8, дочь Татьяна 10 лет.

Тодорашко Тимофеев сын Булат 44, жена его Марфа 31, сыновья Урс 4, Прокопий 1 года.

Мойсей Андреев сын Булат 49, жена его Мария 38, сыновья Гаврил 10, Константин 3, дочери Елена 14, Зафирия 2 лет.

Брат его Лукьян Васильев сын Булат 35 лет.

Василий Булат 58, жена его Мария 45, сыны Тодор 25, Манолакий 7, Диордий 6, дочери Елена 18, Настасия 16 лет.

В чем и подписуемся: + Василий, + Костантин, + Леонтий, + Димитрий, + Тодор, + Костантин, + Хилохий и + Павел с протчими Булатовы.

Августа 8 дня 1824.

Sursa: *Arhiva Naţională a Republicii Moldova. Fond 88, inventar 1, dosar 123, filele 2-3.*

Nr. 18. 1827 mai 29. *Mai mulţi Bulăteşti dau mărturie că Mihălache şi Nistor, fiii lui Vasile Bulat, sunt rudele lor şi provin din marele vistiernic Milea Călugărul şi din al II-lea vistiernic Mihul Bulat.*

Noi mai gios iscăliţii prin acesta mărturie ci dăm la măna neamului nostru Mihălachi şi Nistor drepţi fraţi cu Ioniţă şi procie Bulăteşti, încredinţăm că ei sănt drepţii ficiorii lui Vasăli Bulat, nepoţ lui Gavril Bulat vel căpitan, strănepoţ lui Nistor Bulat părcălabu, prestrănepoţ Mihului Bulat vtori visternic ficiorul Milei Călugărului biv vel visternic şi de o famelie cu noi de pi parte bărbătească precum documenturili şi spiţăli neamului Bulătesc ci să află la noi şi la dumnealor viderat glăsuesc, şi spre a li sluji această dea pururi drept dovadă fără de nici o îndoire urmează iscăliturili noastre. Anul 1827 luna mai 20 zile.

Vas(i)le Bulat, Estrate Bulat, Lupaşcu Bulat, Leunte Bulat, Semeon sin Toder Bulat, Moisei Bulat, Luchiian Bulat, Lazăr Bulat dvoreanul, Vasile Bulat ot Pocşăşti.

Sursa: *Arhiva Naţională a Republicii Moldova. Fond 88, inventar 1, dosar 229, fila 162 verso. Original.*

Nr. 19. 1827 iunie 3. *Mai mulţi Bulăteşti şi alţi dvoreni basarabeni dau mărturie că Luchiian şi Dimitrie, fiii lui Vasile Bulat, sunt rudele lor şi provin din marele vistiernic Milea Călugărul şi din al II-lea vistiernic Mihul Bulat.*

Noi mai gios iscăliţii prin acesta mărturie ci dăm la măna neamului nostru Luchiian şi Dimitrie Bulăteşti, încredinţăm cu ei sănt drepţii ficiori lui Vasăli Bulat,

nepoţ lui Pahomi Bulat, strănepoţ lui Ermurachi Bulat sărdariul, prestrănepoţ Mihului Bulat vtorii visternic ficiorul Milei Călugărului biv vel visternic şi de o famelie cu noi de pi parte bărbătească precum documenturili şi spiţăli neamului Bulătesc ci să află la neamul nostru viderat glăsuesc, şi spre a li sluji această dea pururi drept dovadă fără de nici o îndoire urmează iscăliturili noastre. An 1827 iunie 3 zile.

Vas(i)le Bulat, Evstrate Bulat, Lupaşcu Bulat, Leunte Bulat, Semeon sin Toder Bulat,

(L.Ş.) Dvoreanin gubernschii secretari Timofei Bulatov şi eu am ştiinţă că este numitul <...> de această <…….>

(L.Ş.) Dvoreaninul pameşcic Vasăli săn Ni<…..> Roş<ca>

Am ştiinţă Neculai Vărzari

Dv(oranul) Ştefan săn Andrei Roşca

Dv(oranul) Iordachi Vărzari, am ştiinţă de acest neam

Dv(oranul) Ilii săn Andrei Roşca

(L.Ş.) Dv(oranul) Gh(e)orghi săn Parfeni Roşca

Dv(oranul) <……………..>

Dv(oranul) Matei Bo<…..>

(L.Ş.) Dv(oranul) Iancu Chiri<…..>

Dv(oranul) Vasile Chere<….>

Pavel Chirica

Sursa: *Arhiva Naţională a Republicii Moldova. Fond 88, inventar 1, dosar 229, fila 163. Original.*

Note:

1. Vezi *Anexa 14*.
2. Vezi *Anexa 1*.
3. Vezi *Anexa 2*.
4. Vezi *Anexa 18, 19*. *Arhiva Naţională a Republicii Moldova* (În continuare: *ANRM*). F. 88, inv.1, d. 229, f. 67, 67 v, 68.
5. Gheorghe Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, vol. XXI, Iaşi, 1929, nr. 76, p. 98-101. *Documente privitoare la istoria României* (În continuare: *DIR*), A. Moldova, veac. XVI, vol. 1, Bucureşti, 1953, nr. 335, p. 370; nr. 470, p. 522-524.
6. Gheorghe Ghibănescu, *Surete…,* vol. XXI, nr. 76, p. 98-101. *DIR*. A. Moldova, veac. XVI, vol. 1, nr. 335, p. 370; nr. 470, p. 522-524.
7. Vezi *anexele 9, 12*. Aurel V. Sava, *Documente privitoare la târgul şi ţinutul Lăpuşnei*, Bucureşti, 1939, nr. 194, p. 238-240. *Documente privitoare la istoria Ţării Moldovei în secolul al XVIII-lea (1787–1800). Cărţi domneşti şi zapise. Moldova în epoca feudalismului*, vol. XI. Volum realizat de Larisa Svetlicinâi, Demir Dragnev, Eugenia Bociarov, Chişinău, 2008, nr. 11, p. 43.
8. Sergiu Bacalov. *Documente referitoare la boierii moldoveni şi dvorenii basarabeni Roşca*. În: *Buletin ştiinţific al tinerilor istorici*, serie nouă, vol. II (VII), Chişinău, 2013, f. 66-83.
9. *Elita social-politică şi economică a Basarabiei. Sec. XIX – începutul sec. XX*, vol. I, Documente. Volum alcătuit de Sergiu Bacalov, Cristina Gherasim, Marina Guţu, Sergiu Demerji, Elena Cojocari, Chişinău, 2014, p. 7-8.

10. Vezi *Anexa 12*.
11. Vezi *Anele 1-4*.
12. Gheorghe Ghibănescu, *Surete…*, vol. XXI, nr. 76, p. 98-101. *DIR*, A. Moldova, veac. XVI, vol. 1, nr. 335, p. 370; nr. 470, p. 522-524.
13. Aurel V. Sava, *Documente privitoare la târgul şi ţinutul Lăpuşnei…*, nr. 194, p. 238-240.
14. Vezi *Anexa 3*.
15. Aurel V. Sava, *Documente privitoare la târgul şi ţinutul Lăpuşnei…*, nr. 194, p. 238-240.
16. *Ibidem*, nr. 194, p. 238-240.
17. *ANRM*, F. 88, inv.1, d. 123, f. 78, 78 v.
18. *Documente privitoare la istoria Ţării Moldovei…*, vol. XI, p. 44-45.
19. Vezi *Anexa 12*.
20. *Documente privitoare la istoria Ţării Moldovei…,* vol. XI, nr. 11, p. 43.
21. În acest sens, prezintă interes tradiţia neamului Bulat, păstrată în mediul răzăşilor de Cureşniţa, ţinutul Soroca, în conformitate cu care Bulăteştii ar proveni dintr-o fată răpită de tătari, reîntoarsă din captivitate cu un copil. El fiind întemeietorul neamului Bulat. De aici şi numele de tip tătăresc: „bulat” = „oţel”. Tradiţia de familie a neamului Bulat de la Cureşniţa ne-a fost comunicată de acad. Demir Dragnev.
22. Gheorghe Ghibănescu, *Surete…*, vol. XXI, nr. 76, p. 98-101. *DIR.* A. Moldova, veac XVI, vol. 1, nr. 335, p. 370; nr. 470, p. 522-524.
23. *DIR*. A. Moldova, veac XVII, vol. 2, Bucureşti, 1953, nr. 136, p. 110-112.
24. *Documenta Romaniae Historica* (În continuare: *DRH*). A. Moldova, vol. XXVII, volum întocmit de Petronel Zahariuc, Cătălina Chelcu, Marius Chelcu, Silviu Văcaru, Nistor Ciocan, Dumitru Ciurea, Bucureşti, 2005, nr. 264, p. 237-238.
25. *DIR*. A. Moldova, veac XVII, vol. 2, nr. 136, p. 110-112.
26. *DRH*. A. Moldova, vol. XXVII, nr. 167, p. 137-139.
27. *Ibidem*, nr. 264, p. 237-238.
28. Tudor Ciobanu, *Un izvod de moșii din Basarabia întocmit în februrie 1814*. În: *Revista de istorie a Moldovei*, nr. 4, 2009, p. 193. „Izvoarăli și Lozăni”.
29. Gheorghe Ghibănescu, *Impresii şi note din Basarabia*, Chişinău, 2001, § Moşia Petrosul <Soroca>, nr. 20, p. 177-178.
30. *ANRM*, F. 37, inv. 4, d. 294.
31. *ANRM*, F. 88, inv. 1, d. 123, f. 4.
32. Vezi *anexa 17*. *ANRM*, F. 88, inv. 1, d. 123, f. 28-28 v, 80-82 etc.
33. *ANRM*. F. 88, inv. 1, d. 229, f. 1-1v. Vezi *Anexa 1-14*. Aurel V. Sava, *Documente privitoare la târgul şi ţinutul Orhei*, Bucureşti, 1944, nr. 385, p. 486-489.
34. *ANRM,* F. 88, inv. 1, d. 229, f. 2-6 v.
35. *Ibidem*, f. 19-19 v, 41-41 v, 54-54 v, 67-67 v etc.
36. *Ibidem*, f. 42-42 v, 57-60 v, 36-37 v,
37. *Ibidem*, f. 11-15 v, 20-21 v,
38. *Ibidem*, f. 30-33 v.
39. *Ibidem*, f. 17-17 v,
40. *Ibidem*, f. 90-90 v, 104 v, 100-201, 219-219 v.
41. *Ibidem*, f. 230-233 v.
42. *Ibidem*, f. 238-239, 243, 253-261 v, 262-268.
43. Despre moşiile Singureni, Săseni, Bogzeşti, Crăsnăşeni, Văsieni, Dişcova, Ghetlova, Verejeni, Breanova, Voinova, Ţigăneşti, Oneşti, Drăguşenii, Oricova, Nitcovii, Isacova, Brăvicenii, Vatici, Clişova, Coşniţa, despre care mărturisea Ştefan Bulat din 3 august 1784,

vezi la: Aurel V. Sava, *Documente privitoare la târgul şi ţinutul Lăpuşnei…*, nr. 194, p. 238-240.). Despre Târnovata din gubernia Hersonului, Singureni, Săseni, Ghetlova, Văsieni, Bogzeşti, Crăsnăşeni şi Cruceşti vezi: *Ibidem*, nr. 194, p. 240. Despre Bogzeşti, Săseni, Singureni, Crăsnăşeni, Văsieni, Brăviceni vezi şi *Documente privitoare la istoria Ţării Moldovei…*, vol. XI, nr. 11, p. 43. p. 44-45. Despre Singureni, Săseni, Ghetlova, Văsieni, Bogzeşti, Crasnăşeni, Cruceşti, Cureşniţa, Peresecina, Suhuluceni, Pocşeşti, Cojuşna, Roşcani, Mândreşti, Sineşti, precum şi moşiile în care Bulăteştii apar doar în calitate de săteni, vezi documentele din anexă şi notele de la subsol.

44. *ANRM*, F. 88, inv. 1, d. 229, f. 7 v. În maculatorul deciziei ADDB de confirmare a nobleţei lui Timofei F. Bulat, în lista de documente anexate la cerere, câteva au fost excluse, şi n-au intrat în documentul final. Printre actele excluse figurează cel din 7 mai 1792, prin care cadetul Fiodor Bulat obţine încuviinţarea sărdăriei Orheiului să vândă moşiile sale din ţinutul Orhei: „Cartea deschisă a sărdăriei Orhei din 7 mai, anul 1792, prin care cadetului Feodor Bulat îi dă dreptate ca părţile sale de moşie ci le are în ţinutul acela pe la feliuri de locuri să se vândă cui va voi".
45. *ANRM*, F. 2, inv. 1, d. 408, f. 1-2 v.
46. *ANRM*, F. 88, inv. 1, d. 123, f. 40-40 v. Dintr-o mărturie a Consistoriei Duhovniceşti din Chişinău din 4 septembrie 1839 aflăm că dvorenii din satul Holoşniţa, ţinutul Soroca, fraţii Lupaşco şi Gavril Bulat au fost fiii legitimi ai lui Dumitru Bulat şi ai soţiei lui, Maria, primul fiind născut la 1786, iar al doilea – în 1790. («Проживающаго Сорокскаго уезда в селение Воловчинцах дворянина Лупашки Булата… и родному брату его Гаврилу»; «происходят от законновенчаных родителй отца дворянина Димитрия Булата и матери Марии…, рожденными Лупашку в 1786 году а Гаврила в 1790 годах»).
47. *ANRM*, F. 211, inv. 6, d. 174, p. 172 v.
48. *ANRM*, F. 134, inv. 2, d. 106, f. 23-47. «Сии три семейства объявили, что о дворянском их происхождении документы родные братья, живущие в Оргеевскаго уезда в селении Кужушны Василий, Константин и Леонтий Булатовы представили в Бессарабское Дворянское Собрание по принятии оных выдано им свидетельство 1834 года октября 15 дня № 37-м, которое у них находится».
49. *ANRM*, F. 88, inv. 1, d. 229, f. 199-204.
50. *Ibidem.* Se arată că părinţii lor, Simion (născut în 1784) şi Ştefan (născut în 1788) au fost fiii lui Todor Bulat şi ai soţiei acestuia, Evdochia. Datele naşterii lor se deosebesc de cele indicate în recensământul fiscal din 1835, pe care le-am inclus în spiţă. De asemenea, se deosebesc şi anii naşterii fiilor lui Ştefan Bulat: Nicolai (1823), Gheorghe (1826), Ioan (1831), însă sunt identici cei ai fiilor lui Simion Bulat: Ilie (1832) şi Ioan / Ivan (1834).
51. *ANRM*, F. 88, inv. 1, d. 229, f. 197-197 v.
52. *Ibidem*, f. 199-214.
53. *ANRM*, F. 88, inv. 1, d. 229, f. 238-238v. «Семейство умершаго дворянина Иоанна Семенова Булата: Михаила, Ильи, Гаврила, Симеона, Иакова, Феодора, Филиппа и Онуфрея Иоанновых Булаты, живущих в селение Головчинцах, Сорокскаго уезда»; «от первой жены Феодосии Аксентьевой, пять сыновей: Михаил, Илья, Гаврил, Симеон, Иаков; от второй его же жены три сына Агрипины Стефановна, Федор, Филипп и Онуфрей Иоанновы Булаты»; «от него злоумышленнками похищен лет 5 тому назад еще при его жизни».
54. *ANRM*, F. 88, inv. 1, d. 229, f. 239.

55. *ANRM*, F. 88, inv. 1, d. 229, f. 243. «Я имею кусочек земли из крестьянской земли и имею суд отберают, что я будь то бы дворянин»; «почтить меня поручением, что я к роду дворян не принадлежу».
56. *Ibidem*, f. 253, 254, 255.
57. *Ibidem*, f. 260-268.
58. Vezi *Anexa 17*.
59. *ANRM*, F. 88, inv. 1, d. 123, f. 37-37 v. «Василия, Константина и Леонтия Булатовых, жительствующих Ясскаго цынута в селении Даркауцах»; «из нас Василию 65, дети его Илья 25, Георгий 20, Михалакий 18, Димитракий 16, Тодоракий 13, дочь Мария 22 лет; Константину 62 года, сыновья его Георгий 20, Александр 17, Тудуракий 13, Димитракий 11, дочери Ульяна 21, Виктория 9 лет; Леонтию 50 лет, дети его Тодоракий 8, Екатерина 16 лет; сыновья родных наших братьев уже умерших Димитракия: Лукашко 35, Гаврило 33 лет; Федора: Степан 44, Семен 40, Ульяна 25 лет; Ионицы: Василий 20 лет, Мария 18 лет»; «Недвижимым имением владеем по резешскому праву Оргеевскаго цынута в селений Кожушной и Рошканах»; f. 38-38 v, 1 octombrie 1839 «просит дворянин Василий Федоров сын Булатов»; f.39-39 v, 3 iulie 1842, «просит Василий и Леонтий, сыновья Тодора Булатова».
60. *ANRM*, F. 88, inv. 1, d. 229, f. 193.
61. *Ibidem*, f. 270. «Дворянина Якова Ивановича Булата живущаго в с. Бадиченах, Сорокскаго уезда».
62. *Omagiatul Demir Dragnev în imagini*. În: *In honorem Demir Dragnev. Civilizaţia medievală şi modernă în Moldova. Studii*, Chişinău, 2006, p. 458.
63. Academicianul Demir Dragnev are ascendenţi în neamul de mazâli Bulat de la Cureşniţa. Străbunicul dumnealui a fost Gheorghe Bulat, căsătorit cu Efimia, fiica lui Mihail (Mihălache) Revenco (vezi viţa din *spiţa nr. 4* evidenţiată cu **bold**). Din neamul Bulăteștilor de la Cureșnița provine și Nicolae Bulat, directorul muzeului „Cetatea Soroca”. Conform documentelor, dumnealui este fiul lui Andronic, nepotul lui Nicolae, strănepotul lui Filip (născut în 1869), strästrănepotul lui Anton Bulat, care a fost fiul lui Tudose și nepotul lui Manolache Bulat (vezi *spița nr. 4*).
64. Sergiu Bacalov, *Despre răzăşi şi răzăşie în Ţara Moldovei şi în Basarabia. Materiale documentare din sec. XIX (partea I)*. În: *Studii de arhondologie şi genealogie*, vol. II, Chişinău, 2014, p. 123.
65. *ANRM*, F. 134, inv. 2, d. 271, f. 481 v-489. «Исключены из однодворческаго общества села Курешницы и причислены к сему обществу в 1840 году».
66. *ANRM*, F. 88, inv. 1, d. 229, f. 242. «Дворянин г. Сорок, проживающий в д. Резелии, Сорокскаго уезда, Ивана Григорьева Булата»; «документы отца моего Григория Гаврилова Булата, родившегося 27 февраля 1838 года»; «выдать мне дворянский паспорт на право прожить в России, без котораго я не могу жить и никуда поступить на службу для приобретения себя куска хлеба для жизни».
67. *Ibidem*, f. 244.
68. *ANRM*, F. 88, inv.1, d. 123, f. 41, 41 v. «Проживающаго Кишиневскаго уезда в селении Кожушне дворянина Леонтия Булата»; «Сорокскаго уезда, селения Деркауц, Николаевской церкви… 1818 года апреля 12 младенец Феодор родился от родителей православные Леонтия Булата и жены его Агафии».
69. *ANRM*, F. 88, inv.1, d. 229, f. 67, 67 v, 68. «Жительствующий Кишиневскаго уезда в селении Кожушне, из дворян, Василий Федоров сын Булат, и сыновья умершаго Константина Феодорова сына Булата, Георгия, Александра и Тодоракий»;

«родственники наши, губернский секретарь Тимофей Булатов, и прочие… родословие фамилии нашей, происходящих от предков молдавских бояр… по протоколу его заключенным в 1827 году к здешнему дворянству, и записать в 6-ю часть родословной книге»; «внуки Ионицы Булата, правнуки сардаря Ермуракия Булата, праправнуки втораго вистерника Михула Булата, сына бив вел вистерника Миле Калугера, и что происхождение это восходит по мужской линии»; «что мы владеем недвижимым имением, пользуемся своими трудами достав<..>ощими нам необходимое с семействами пропитание»; «последние из настоящих просителей а именно: Георгий, Тодоракий и Александр есть сыновья помянутаго умершаго Константина Булата… Из нас Василий Булат, имеет сыновей Илью, Георгия, Манолакия, Димитрия и Тодоракия».

70. *ANRM*, F. 88, inv. 1, d. 229, f. 199-200.
71. *Ibidem*, F. 88, inv. 1, d. 229, f. 247-247v. «Дворянина Петра Мануилова /Михалакиева/ Булата, живущаго в сел. Сирецах, Кишиневскаго уезда»; «дед мой Василий Феодоров Булат… вместе с моим отцом Михалакием /он же Манолакий и Мануил/ Васильев Булат»; «отец мой Михалакий Булат всю свою жизнь прожил в сел. Кожушне, где 12 июня 1838, в законным браке с матерью Еленой прижили меня. Я остался на жительство при отце только до женитьбы, и после чего перешел на жительство в с. Сирец, Кишиневскаго уезда, где ныне проживаю с сыновьями: Севастьяном, Николаем и Стефаном».
72. *Ibidem*, f. 249-249 v.
73. *Ibidem*, f. 1-1 v. «Губернскаго секретаря Тимофея Федорова сына Булатова», «о происхождение предков моих, которые всегда сопровождали жизнь благородную и почтены были боярскими чинам», «мне от роду 36 лет, женат на протоиерейской дочери Занфиры коей от роду 30 лет, имею дочь Ульяну 6 лет, постоянное жительство имею в городе Кишиневе, недвижимым имением владею нераздельными частями Оргеевскаго цынута в разных селениях». Despre moşiile lui orheiene, vezi: Aurel V. Sava, *Documente privitoare la târgul şi ţinutul Lăpuşnei…*, nr. 194, p. 238-240.
74. *Ibidem*, f. 2-10 v.
75. *Ibidem*, f. 11.
76. *Ibidem*, f. 16.
77. *Ibidem*, f. 17-17 v.
78. *Ibidem*, f. 54-54 v. «Жительствующаго в городе Кишиневе Мойсея Булатова»; «что я происхожу от предков молдавских бояр и именно от отца Андрея, деда Паладия, прадеда сердаря Ермуракия Булата, прадеда второга вистерника Михаила Булатова восходящаго от Миле Калугера бив вел вистерника»; «на основание документов особо представленных родственником моим губернским секретарем Тимофеем Булатовым по коим признан дворянином со внесением в 6-ю часть родословной книги, в которых а также и в родословной росписи засвидетельствованной Оргеевским Цынутским Судом марта 9 дня 1826 года: вся фамилия Булатовых»; «что мне от роду 50 лет, женат, детей имею Гаврила 12, Константина 7, дочь Улияну 14 и Замфиру 4 лет. Недвижимым имением не владею».
79. *Ibidem*, f. 54 v.
80. *Ibidem*, f. 61-62. «Кишиневскаго уезда в с. Гидигичах находится на проживание… дворянин Гаврил Мойсеев Булат».
81. Aurel V. Sava, *Documente privitoare la târgul şi ţinutul Lăpuşnei…*, nr. 194, p. 240.

82. *ANRM*, F. 88, inv. 1, d. 229, f. 276-179. «Дворянина Николая Васильева Булата, живущаго в 1 ч. Г. Кишинева на Скулянской Рогатке в собственный дом»
83. *ANRM*, F. 88, inv. 1, d. 123, f. 1-1 v. «Оргеевскаго цынута селения Пересечины Захария и Тимофтия Булатовых и города Кишинева Мойсея Булатова»; «прилагая при сем выпись из книг Подольской губернии Ямпольскаго повета дворянском нашем происхождении онаго собранию»; «мы уже признаны подольским дворянским депктатским собранием в дворянском звании»; «Тимофею 50-т лет, холост; Захарию 56 лет, жена его Анастасия 40 лет, сыновья: Ишефа 22-х, Ивана 1-го года и 6 месяцей. К тому же имея двоюроднаго брата Мойсея 50 лет, жена его Мария 42-х, и сына Гаврила 12-ти лет».
84. *Ibidem*, f. 78, 78 v. «Просят родные братья, Кирило, Афтений, Мафтей и Георгий сыновья Мафтея а внуки Апостола Булатовы»; f. 79, «Кирика, Афтений, Мафтей и Георгий братья Булатовы действительно суть законнорожденные сыновья покойнаго Мафтея Булата и племянники Апостола Булата сына сардаря Ермуракия Булата»; f. 80-82, în conformitate cu recensământul fiscal din 1835, la Sineşti, ţinutul Iaşi, locuiau «при том же селении под № 1 Кирика Тимофеев Булат 50 у коего жена Мария 42, дети сыновья: Штефан 12, Константин 9, Дмитрий 6, и дочь Флора 14 лет. При том же селении под № 2 Афтений Тимофеев Булат 45, у коего жена Мария 35, дети сыновья: Василий 15, Диорди 13, Иордаки 7, Иоан 3, дочери Екатерина 10, Домника 8, Настасия 5, и Анника 1 года. При том же селении под № 3 Матфей Тимофеев Булат 42, у коего жена Мария 32, дети, дочери: Елисавета 12 и Параскева 9 лет. При том же селении под № 4 Георгий Тимофеев Булат 38, у коего жена Елена 26, дети, сыновья: Леонтий 11, Григорий 8, Ион 2, дочь Екатерина 13, мать Иона 80 лет».
85. *ANRM*, F. 88, inv. 1, d. 229, f. 97-97 v. «Жительствующий Ясскаго уезда в селении Синештах, на собственной части земли, из дворян, Митрофан Матвеев сын Булатов»; «Переселяясь на собственный участок наследственно доставшийся от предков <…> земли во выше означенном селении из Подольской губернии согласно дозволения на эту <…> и происходя от одной фамилии рода Булатовых признаных Бессарабским Дворянским Депутатским Собранием в дворянском достоинстве… осведомился я что Герольдия Правительсвующаго Сената (по раз)смотрении документов о происхождении моем бывшим представленными (из) Подольскаго Депутатскаго Собрания, по пр(ежнему) жительству моему тамошней губернии требует представления таковых о древн(яго) рода фамилии нашей происхождения… А как я и некоторые родственники мои на жительство во здешней области, происходим от одних и родственников молдавских бояр по документам значащимся каковые имеются при делах Бессарабскаго Дворянскаго Депутатскаго Собрания»; «нижеследующих документов, а именно: 1-е) Грамота молдавскаго господаря Михая Раковицы от 21 майя 7231 года; 2) Таковой грамоты его же Раковицы от 7 июня 7230 года; 3) Двух таковых же грамот господаря Илиеша Александровича воеводы от 23 июля 7171 и от 15 июля 7175 годов; 4) Родословной росписи и 5) Копию определения (состоявшагось) в 1827 году о признании сего рода Булатова учинить постановление».
86. *ANRM*, F. 88, inv.1, d. 123, f. 80-82, în conformitate cu recensământul fiscal din 1835, la Sineşti, ţinutul Iaşi, locuiau «записанными в числе дворян, а имено: при селении Синештах под № 1: жена умершаго Хилохия Булата, Ерина 70 л., у коей дети сыновья Василий 33, Яков 31, Фокша 26, Иоан 20, и дочь Елена 19»; f. 88-89,

«просят сыновья умершаго дворянина Силосия Булатова, Василий, Яков, Фокша и Иван Булатовы»; «жительство имеем Ясскаго уезда в селении Синештах»; «означенный родитель наш происходя из дворян по предку его Ермуракию Булате, а 1817 году в апреле месяце… поддал в Бессарабский Временный Комитет… о происхождении его документом прошение».

87. *ANRM*, F. 88, inv. 1, d. 229, f. 41-41 v. «Жительствующих Бендерскаго цынута на хуторе называемом Булатовых Димитрием и Лукьяном Булатовым»; «мы происхождение имеем от предков молдавских бояр и именно от отца Василия, деда Пахомия, прадеда сардаря Ермуракия Булата, прадеда втораго вистерника Михула Булата, восхоящаго от Мила Калугера бив вел вистерника»; «и на основании документов особо представленных родственником нашим губернским секретарем Тимофеем Булатовым по коим он признан дворянином со внесением в 6-ю часть родословной книги в которых а также и в родословной росписи засвидетельствованной Оргеевским Цынутским Судом марта 9 дня 1826 года вся фамилия Булатовых»; «из нас 1-му Димитрию 52 года, женат, детей имеет Александра 15, Георгия 12, Иоана и Василия 2-х лет, и а последнему Лукьяну 40 лет, женат, детей не имеет, недвижимым имением не владеет». *Ibidem*, d. 123, f. 44. „Dumitru şi Luchiian Bulăteşti ci să află cu lăcuinţa la odaea numită a Bulăteştilor din cuprinsul ţănutu Benderiului".
88. *Ibidem*, f.109, 109 v, 110, 111. «Дворянином Василий Димитриев Булат», «показал что он сын дворянина Бессарабской области Кишиневскаго уезда Димитрия Булата умершаго лет 10 назад в с. Гангуре, Бендерскаго уезда, где также умерла мать его Флора, за год до смерти отца, имнни деда своего по отцу не помнит, документы на звание дворянина не имеет, а этот документ взят у него, два года тому назад кишиневским уездным полицмейстером к делу о воровстве у какого-то поселянина Бендерскаго уезда с. Сагайдак волов, в воровстве которых было введено подозрение на него».
89. Detalii la: Sergiu Bacalov, *Fenomenul odagiilor bugeceni (prima jumătate a sec. XIX).* În: *Anuarul Institutului de Istorie*, 2013, Chişinău, 2014, p. 67-91.
90. *ANRM*, F. 88, inv. 1, d. 229, f. 50, 50 v, 51 v. «Дело о 35 штуках рогатого скота пропавшаго из стада еврея Берка Мобарскаго, в воровстве которых подозреваемые дворяне братья: Иван, Александр и Георгий Димитревы Булатовы, содержатся в остроге под стражею более года».
91. *ANRM*, F. 88, inv. 1, d. 123, f. 28-28 v. «Бендерскаго цынута селения Чемешлив Антона Булатова»; «прилагаю у сего, о происхождении фамилии моей документов, именно копии свидетельства выданнаго от сродников моих, что действительно я и прочие показанные в документе есть дворяне происходящие из фамилии Булатовых в 1797 году марта 16»; «Мне от роду 36-ть лет, холост».
92. Sergiu Bacalov, *Noi materiale statistice privind odagii (câşlarii) din Bugeac (Anul 1833, ţinuturile Akkerman şi Bender) // Studii de arhondologie şi genealogie*, vol. 3, Chişinău, 2015, p. 56.
93. Sergiu Bacalov, *Fenomenul odagiilor bugeceni…*, p. 67-91.
94. *ANRM*, F. 88, inv. 1, d. 123, f. 51-51 v. «Подпавший суждению по сомнению воровства 5-ти коров и 4-х лошадей, человек Антон Булат /он же Голя/ на допросе показал, что о дворянском своем произхождении документы представил к разсмотрению в оную Комисию прошлаго 1824-го».
95. *Ibidem*, f. 52. «По делу арештантов: Романа Еладия и Антона Булата /он же Голя/»; f. 60-60 verso «по делу находящемуся в разсмотрению сего магистрата о провозе

кишиневским жителем Яном Урзановским Антона Булата за реку Дунай под именем брата своего Феликса оный Булат показал себя дворянином»; f. 63, «Сей Суд при разсмотрении дела, о подсудимых: кишиневском жителе Яна Урзяновском и бендерскаго уезда, селения Чимишлии Антоне Булате, из коих преданы суду: превый, за провоз по пашпорту своему последняго под именем брата своего Феликса Урзяновскаго за реку Дунай, а сей за название себя тем именем».

96. *ANRM*, F. 88, inv. 1, d. 123, f. 4. «Дана Захарию сыну Стефана а внуку Федора Булатову дворянину молдавскому и братьям его родным Игнатию, Андрею, Феодосию, Федору и Лазару, также и двоюродным Даниилу, Павлу и Григорию».
97. Aurel V. Sava, *Documente privitoare la târgul şi ţinutul Lăpuşnei…*, nr. 194, p. 238-240. La 3 august 1784, „au trimes (un document) Ştefan Bulat lui Toader sin Bulat cadetul de la Coşniţă din ceia parte” de Nistru; „eu Ştefan Bulat dat-am această carte la mâna ficiorului meu Toader sin Bulat în Ţara Moldovei în ţinutul Orheiului la satul Văsienii”.
98. *ANRM*, F. 2, inv. 1, d. 408, f. 1, 1 v. «Жительствующий Херсонской губернии в деревне (Тернотатой) дворянин Захарий Булатов… о действительном принадлежности ему и родственникам его Булатовым частей моший состоящих в Оргеевском цынуте в разных селениях».
99. Aurel V. Sava, *Documente privitoare la târgul şi ţinutul Lăpuşnei…*, nr. 194, p. 240.
100. *ANRM*, F. 2, inv. 1, d. 408, f. 2-2 v. «Дворянина Захария Булата и Василия Булата прошение»; «принадлежащюю же мне мошию Покшешты… находится до ныне в чужих руках, которое час от час приводится в крайнее растройство, а мы чрез волокицтво суда производства доведены до чуствительной крайности и разорения».
101. *ANRM*, F. 88, inv. 1, d. 229, f. 112, 112 v, 113. «Дворянин Василий Андреев сын Булатов жительствующий Подольской губернии в Ольгопольском уезде»; «по жительству моему с протчими родственниками фамилии нашей Булатовых в Подольской губернии где и состоим записанными в числе дворян тамошнее Депутатское Собрание оповестило нас на щет представления документов дополнительных нужных при разсмотрении в Герольдии дела об нашем происхождении.А как мы происходим от предков молдавских бояр и некоторые из родственников наших находится на жительство в здешней области и признаны Бессарабским Дворянским Депутатским Собранием в дворянском достоинстве по документам какие у них были от молдавских владетельных господарей, в которых значится те же самые родоначальники от которых мы происходим»; «о выдачи мне с нижеследующих документов а именно: 1-е) Грамоты молдавскаго господаря Михая Раковицы от 21 майя 7231 года; 2-е) Таковой грамоты его же Раковицы от 7 июня 7230 года; и 3-е) Двух таковых же грамот господаря Илиеша Александровича воеводы от 23 июля 7171 и от 15 июля 7175 годов, засвидетельствованных копий».
102. *ANRM*, F. 88, inv. 1, d. 123, f. 43, 43 v. «Просит дворянин Лука Семенов сын Булат».
103. *ANRM*, F. 88, inv. 1, d. 229, f. 19-19 v. «Жительствующих Оргеевскаго цынута в селении Моловатой Нестора и Георгия Булатовых, в селении Бутученах Михаила, и Миндрештах Ионицы сыновей Василия Булатовых»; «копия документа господаря Михая Раковицы… и свидетельства даннаго нам дворянами здешней области…, что мы происхождение имеем от предков молдавских бояр, и именно от отца Василия, деда Гаврила Булата вел капитана, прадеда паркалаба Нистора Булата, восходившаго от втораго вистиерника Михула Булата, сына бив вел вистиерника Миле Калугера»; «на основание документов особо представленных

родственником нашим губернским секретарем Тимофеем Булатовым, по коим он признан дворянином со внесением в 6-ю часть родословной книги, – в которых вся фамилия Булатовх ясно доказывается»; «из нас 1-му Нистору 60 лет, дети его Андрей 25 и Агатий 22 лет, 2-му Михаилу 65 лет, сыновья: Андрей 35, Стефан 30, Мардарь 28, Афанасий 25 лет и 3-му Георгий (60 лет) и сыновья Марин 30, Иван 20, 4-му Иониц (68) лет, сыновья Иван 35, Павел 30, Енакий 25 и Михалакий 20 лет. Недвижимым имением владеем по резешскому праву в селении Миндрештах и прочих местах Ясскаго и Оргевскаго цынутов».

104. *ANRM*, F. 88, inv. 1, d. 229, f. 114-114 v. «Просят жительствующие Ясского уезда в селении Миндрештах дворяне Андрей, сын Нестора, Андрей, Мардарий – сыновья Михаила, Иван Георгиев сын, Иван, Павел, Енакий и Михалакий, сыновья Ионицы и жена умершаго дворянина Марина Георгиева сын, Ерина Булатовы о ниже следующем»; «В юле месяце 1827 года, родители наши /ныне уже умершие/ доказавшие в Бессарабском Дворянском Депутатском Собрании происхождение свое, внесены в родословноую книгу дворянства и по жительству их в то время в Оргеевском уезде, записаны в списки дворян по оному. После чего, переселясь мы на жительство в Ясский уезд, и желая быть премещенными из перваго в последний где мы еще не значимся записанными».

105. *Ibidem*, f. 231-231 v. «Жители села Оксентии, Оргеевскаго уезда, дворян Ивана, Максима и Каллистрата Леоновых сыновей Булат»; «дед наш, умерший Иван Георгиев Булат признан дворянином».

106. *Ibidem*, f. 230-230 v. «Жителей села Оксентии Оргеевскаго уезда дворян Александра Иванова, Константина и Исидора Александровых сыновей Булат»; «родственниками нашими Иваном, Максимом и Каллистратом Булат»; «отец из нас перваго и дед последних Иван Георгиев Булат признан потомственным дворянином».

107. *Ibidem*, f. 233-233 v.

108. *Ibidem*, f. 232-232 v. «Жители с. Суслен, Оргеевскаго уезда, Василия и Софрония Филимоновых сыновей Булат»; «дед наш, умерший Иван Георгиев Булат».

109. *ANRM*, F. 88, inv. 1, d. 123, f. 96-97. «Просят жительствующие Бессарабской области, и Оргеевском уезде Василий и Захария сыновья Павла Булата»; «от деда Иоанна, прадеда Георгия, прапрадеда Василия, у котораго был отец вел капитан Гаврил, дед Нестор паркалаб, прадед вистиерник Михул Булат и прапрадед Миля Калугеро вел вистиерник»; f. 108-108 v, «просит дворянин Василий Павлов сын Булатов»; «жительство имею Оргеевскаго уезда в селении Сухулучен»; f. 111-111 v, «жительствующий Оргеевскаго уезда в с. Сухулучен из дворян кишиневский мещанин Василий Павлов Булат».

110. *Ibidem*, f. 114-115. «О жителях Ясскаго уезда, записанных в бoеринашей, при селении Черлине под № 1 Мафтей Наниев Булат 44, у котораго жена Мария 38, дети: сыновья Федор 14, Георгий 9, и Григорий 3 лет; под № 2, Трофим Нанаиев Булат 43, у котораго жена Анна 33, дети: сын Иустин 1 и дочь Еродия 11; под № 3 Василий Наниев Булат 30, у коего жена Афтения 29, сын Лука 14 и брат Иордакий 23 лет».

AMINTIRI DESPRE PROFESORUL MAESTRU MARIA BULAT

Dr. conf. Constantin DRACHENBERG
Universitatea de Stat din Moldova

Memories about the activity in Soroca of the professor master Maria Bulat

Summary

In the article author presents personal memories about the life and work of professor Maria Bulat. She was born on 25 July 1901, into the family of Theodore Bulat in Curesnita village, in Soroca district. She studied at the University of Iasi, Faculty of Geography, having as head of department J. Nastase, a native of Soroca. She listened lectures given by talented professors, of high culture: Mehedinti, Demarton, Borcea, who came from Ardeal. She attended classes held by N. Iorga, G. Bratianu and I. Minea. She held her graduation thesis on the topic „Vegetation of the Carpathians lowlands”.

After graduating from the Pedagogical Seminary of Iasi she worked as teacher at the Lyceum of Comrat, Climauti, at Eparhial Lyceum, under the direction of Elena Alistar, and at the Lyceum „BP Hasdeu” from Chisinau, and after the war at the Pedagogical School in Soroca. She taught at the Pedagogical School in Soroca until 1949, when the school moved to Balti, and in its place was established the Teachers Institute from Soroca (of 2 years). Here she worked until 1952. At the end of the school year she was called to the Ministry of Education. Under the pretext that she was using „bourgeois methods of teaching, talking with students about Romanian writers and teachers (Eminescu, V. Alecsandri, G. Coşbuc, N. Iorga), not in Moldovan, but in Romanian language”, she was fired out from the Institute of Soroca. Losing her job, hardly, she found a new place as teacher at the 10 years School with musical profile in Chisinau, where she worked until the retirement. She passed away on 14 March 1995 and is buried at the cemetery St. Lazarus in Chisinau.

În anii 1945–1948 am învăţat la Şcoala Pedagogică din Soroca, deschisă în septembrie 1945, în fosta clădire a Liceului de fete „Domniţa Ruxandra”.

Din anul 1946 ne-a predat geografia o învăţătoare nouă, chipeşă, prezentabilă, modestă, cu ochi pătrunzători, surâs de buze, suflet deschis.

Chiar din prima ei lecţie ne-am dat seama că avem o profesoară deşteaptă cu mare experienţă pe tărâmul pedagogic. Fiecare lecţie era predată după un anumit plan, realizat prin diferite metode didactice: povestirea, convorbirea, dialogul, argumentarea celor spuse prin demonstrare, folosirea altor materiale didactice, excursiile tematice.

Alexe Bulat (şeful Serviciului Poştal din Chişinău) şi Maria Bulat (profesoară de liceu) în centrul oraşului Chişinău (azi, bulevardul Ştefan cel Mare şi Sfânt) din Chişinău, 1938

De la ea am învăţat cum trebuie folosită raţional tabla, mai ales când lipsesc hărţile şi alte materiale ilustrative. În primii ani de după Războiul Mondial într-adevăr în şcolile noastre era o mare criză de materiale didactice, mai cu seamă a hărţilor. Profesoara, care poseda talentul desenului, folosea cu iscusinţă tabla. Ea avea cretă de diferite culori. Cu ajutorul lor desena conturul aproximativ al regiunii geografice despre care ne povestea, iar datele principale le însemna pe hartă. De exemplu, povestindu-ne la o lecţie despre munţii Carpaţi, i-a desenat cu cretă pe harta deja conturată cu cretă de altă culoare, denumirea şirurilor de munţi şi a piscurilor, lacurilor, precum şi a râurilor care izvorăsc din Carpaţi.

Ea ne-a şi învăţat să conspectăm în caietele de geografie momentele principale ale lecţiei.

Nu o dată am avut lecţii-excursii în dealul Sorocii, de unde se vede ca pe palmă întreg oraşul cu cetatea lui renumită, valea bătrânului Nistru şi pământurile Podoliei de peste Nistru. Aceste lecţii ne ajutau să vedem şi să înţelegem mediul geografic pământean şi subpământean al Sorocii. Deoarece profesoara îmbina armonios geografia şi arheologia.

Lecţiile ei erau expuse într-o formă liberă, fără conspecte, laconică, plină de conţinut şi accesibilă, într-o limbă română literară de invidiat. Însă am observat, că atunci când venea vreo inspecţie de la minister la lecţiile ei şi când asista şeful de studii N. Corcinschi, transnistrean, autor al gramaticii limbii „moldoveneşti", care preda limba „moldovenească" (de fapt unul din graiurile de bază ale limbii literare române, ca şi graiurile: muntenesc, oltenesc, bănăţean, ardelenesc, bucovinean, dobrogean şi transnistrean), profesoara căuta să vorbească în graiul moldovenesc.

Pe atunci V. Alecsandri, M. Eminescu, I. Creangă, G. Coşbuc, L. Rebreanu, N. Iorga ş.a. erau interzişi, iar basarabenii, dacă spuneau că sunt români şi limba lor e româna, erau eliberaţi de la lucru sau supuşi represiilor aspre (deportaţi şi chiar întemniţaţi).

Literatura şi limba română a fost interzisă. Studenţii care citeau ori aveau cărţi în limba română erau excluşi din universităţi şi şcoli. Cel mai curios e faptul că la începutul anilor '50 la Universitatea din Chişinău se ţinea un curs de limbă română ca limbă străină. Metoda era simplă: se împărţea tabla în două părţi – română şi moldovenească şi se scria: cravată – gâtlegău, şorţ – pistelcă, fular – şarf, prosop – mânăştergură, plapumă sau pătură – oghial, gemeni – de o fătătură ş.a.m.d.

Cu părere de rău, şi în Republica Moldova persistă, printre alte probleme de ordin economic, social şi politic, problema limbii de stat – română sau moldovenească. Această problemă, în fond ştiinţifică, e folosită de cercurile politice şi adepţii lor în luptă pentru puterea de stat, adesea în interesele lor proprii. Unii dintre conducătorii de partid au înaintat chiar o formulă oportunistă „de compromis": „Din punct de vedere ştiinţific – română, iar din punct de vedere politic – moldovenească". A fost şi varianta „moldovenească (română)". Asemenea poziţie nu e altceva decât şiretlic politic pentru stagnarea evoluţiei conştiinţei: „A guverna neschimbând nimic" (Meternich).

Numai politica bazată pe adevărul ştiinţific, care ne învaţă istoria trecutului şi prezentului, are viitor. Adevărul nu suferă din cauza că cineva nu-l cunoaşte, deoarece cu cât mai adânc îl ascunzi, cu atât mai mult iese la suprafaţă – zic filosofii.

Nu întâmplător am abordat problema limbii, pentru că această problemă a jucat un rol important în destinele profesoarei Bulat, şi nu numai a ei.

Un timp profesoara noastră fusese şefă de studii şi diriginta clasei noastre. Ea adesea frecventa căminul nostru studenţesc (noi ne consideram studenţi ai şcolii pedagogice, nu elevi), care se afla chiar în curtea şcolii. În una din zile, venind la cămin spre seara, intrând în camera noastră, a exclamat cu surâsu-i pe buze: „O! Voi aveţi lumina electrică, dar profesorii ba!". După război, în Soroca era criză de electricitate, fiind iluminată doar o parte a oraşului. Uzina electrică fusese minată în timpul retragerii armatei sovietice la începutul războiului. Lucra o staţie electrică cu o capacitate redusă, pe baza energiei unui motor de tanc T 34. Eu, sorocean get-beget, dintr-o familie numeroasă (4 copii) de muncitori de rând, trăiam la cămin şi lucram în calitate de (...) contabil la staţia electrică, directorul căreia era inginerul P. Samsonov, al cărui fecior îmi era prieten. L-am rugat pe director să conecteze la energia electrică și apartamentul în care locuia profesoara, care era aproape de şcoală. El a răspuns afirmativ la rugămintea noastră. Am avut o bucurie mare. Pe neaşteptate, am venit la profesoara noastră acasă şi am anunţat-o că mâine i se va instala lumina electrică. Spre mirarea ei, instalatorul am fost chiar eu, deoarece anterior însuşisem destul de bine multe profesii manuale: de lemnar, zidar, cizmar, fanfarist, electrician (te obliga lupta pentru existenţă). Nu în zadar se spune că meseria e brăţară de aur. Cărturăria te cultivă şi atunci viaţa e frumoasă.

În timpul instalării l-am avut ca ajutor pe tânărul nepot al doamnei profesoare – Demir Dragnev, care venise din satul Cureşniţa, unde locuia sora profesoarei, înfrun-

tând foametea din anii 1946–1947, care bântuise atunci, mai ales prin sate, datorită secetei cumplite, folosită de cercurile guvernamentale sovietice pentru a forţa colectivizarea agrară. De aceea, mătuşa l-a luat pe Demir, astăzi membru corespondent al Academiei de Ştiinţe a Republicii Moldova, al cărui fecior – Emil Dragnev, doctor conferenţiar, unul din istoricii contemporani de vază, mi-a fost student. Demir Dragnev, trăind la mătuşă, a terminat şcoala de 10 ani din Soroca şi apoi facultatea de Istorie a Universităţii de Stat din Chişinău.

Trecut-au anii. După absolvirea şcolii pedagogice cu diplomă de eminent, în anul 1948, am continuat studiile la Institutul Pedagogic din Chişinău, azi Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă", pe care am absolvit-o în anul 1952 cu diplomă de eminent şi am fost repartizat să lucrez în calitate de lector superior la catedra de istorie universală a Institutului.

Într-o zi, pe stradă, lângă parcul central din Chişinău o întâlnesc pe fosta mea mult stimată Maria Bulat, cu surâsul ei pe buze. Am intrat în parc, ne-am aşezat pe o bancă din centrul parcului şi am stat de vorbă mai mult de o oră, amintindu-ne de anii trecuţi. M-am bucurat şi totodată m-am întristat, ascultând-o.

Mi-a povestit că a lucrat la Şcoala Pedagogică până în anul 1949, când şcoala a fost transferată la Bălţi, iar în locul ei a fost înfiinţat Institutul Învăţătoresc din Soroca (de 2 ani). Aici a lucrat până în anul 1952. La sfârşitul anului de învăţământ a fost chemată la Ministerul învăţământului. Aici ministrul, Agripina Crăciun, transnistreană, a stat de vorbă cu ea. O interesa mai detaliat biografia ei. Pe atunci, în RSSM posturile de conducere de stat erau ocupate, de regulă, de transnistreni, mai ales cele din învăţământ şi din domeniul ştiinţei şi culturii. Şefii erau numaidecât membri ai PCUS. Nu agreau intelectualii cu studii în România sau în alte ţări de peste hotarele Uniunii

Maria Bulat, mătușa lui Demir Dragnev, predă o lecție de geografie
în aer liber la Institutul Învățătoresc din or. Soroca, 1951

Sovietice („cordonul de fier”). Cadrelor considerate burgheze le era anevoios să se aranjeze la lucru.

Maria Bulat a simţit ostilitatea din convorbirea cu A. Crăciun, care, după ce profesoara i-a spus că a lucrat la Şcoala Pedagogică din Soroca, a făcut o pauză, a ascultat-o şi a spus cu sarcasm: „A! Am auzit de mata, mi-a zis încă Corcinschi. Folosiţi metode burgheze de predare, vorbiţi cu studenţii despre scriitorii, învăţătorii români (Eminescu, V. Alecsandri, G. Coşbuc, N. lorga), nu în limba moldovenească, da românească. Aşa-i? De aceea te eliberez de la lucru din Institutul de la Soroca. Dacă te angajezi la vreo şcoală, să ai în vedere toate acestea”.

Pe atunci Maria Bulat împlinise 52 de ani. Am rugat-o să-mi povestească pe scurt cum a devenit profesoară de geografie.

S-a născut la 25 iulie, anul 1901, în familia lui Gheorghe Bulat, în satul Cureşnita din judeţul Soroca, într-o familie de răzeși gospodari, foști mazili.

A învăţat în şcoala din sat şi la liceul de fete din Soroca, unde predarea era în limba rusă. Pe atunci Basarabia era în componenţa Rusiei ţariste. După reunirea ei cu România, a studiat la Universitatea din Iaşi, la facultatea de geografie, avându-1 ca şef de catedră pe J. Năstase, originar din judeţul Soroca. A ascultat prelegerile unor profesori talentaţi, de o cultură înaltă: Mehedinţi (venea temporar din Transilvania), Demarton (din Franța), Borcea, David. A frecventat lecţii ţinute de G. Brătianu, N. Iorga şi I. Minea. A susţinut lucrarea de licenţă pe tema „Vegetaţia depresiunilor Carpaţilor”. Dorind să activeze pe tărâmul pedagogic, a urmat tot acolo cursurile de masterat la Seminarul pedagogic de 2 ani, unde se preda metodica în spiritul marelui învăţat Spiru Haret şi nu-i întâmplător că unul din liceele de astăzi din Chişinău, din cele mai bune, îi poartă numele. Se înţelege, că studiind la Iaşi, făcând cunoştinţă cu bogata literatură română, a însuşit destul de bine limba literară română, vorbind în frageda tinereţe un grai moldovenesc basarabean, îmbibat cu multe cuvinte de origine slavă – rusă şi ucraineană. Iată de ce a fost eliberată atunci de la lucru din Institutul Invăţătoresc din Soroca.

După absolvirea Seminarului pedagogic din Iaşi a lucrat profesoara la Liceul din Comrat, Climăuţi, Liceul Eparhial, unde ca directoare a fost Elena Alistar, şi Liceul „Bogdan Petriceicu Hasdeu” din Chişinău, iar după război – la Şcoala pedagogică din Soroca. Fiind eliberată, cu greu s-a aranjat în calitate de profesoară la Şcoala Muzicală de 10 ani cu profil muzical din Chişinău, unde a lucrat până la pensie. Ne întâlneam adesea, amintindu-ne de trecutul nostru zbuciumat, la vila nepotului ei din Suruceni, unde am avut şi eu vilă.

Ele erau construite pe sectorul de pământ, repartizat Academiei de Ştiinţe ca bază de odihnă (Nepotul ei, Demir, şi soţia mea, Ludmila Ciobatarencu, lucrau la Academie).

„Omul înţelept nu spune tot ce gândeşte, dar ce spune, gândeşte” (Aristotel). Din pleiada acestor oameni a făcut parte Maria Bulat, aducându-și prinosul său valoros în domeniul ridicării culturii poporului nostru pe care l-a iubit o viață întreagă.

S-a stins din viață la 14 martie 1995, fiind înmormântată la cimitirul Sf. Lazăr din Chișinău. La nevoie, cei morți pășesc sufletește în rând cu cei ce au rămas.

TABULA GRATULATORIA

Maria Abramciuc (Bălți)
Mihai Adauge (Chișinău)
Alexei Agachi (Chișinău)
Mihai Cristian Amariuței (Iași)
Lucia Argint (Chișinău)
Sergiu Bacalov (Chișinău)
Elena A. Bacinskaia (Odesa)
Ludmila Bacumenco-Pârnău (Iași)
Eduard Baidaus (Edmonton, Canada)
Dan Berindei (București)
Nicolae Bilețchi (Chișinău)
Gheorghe Bobână (Chișinău)
Eugenia Bociarov (Chișinău)
Arcadie Bodale (Iași)
Nicoleta Bogdan (Chișinău)
Viorel Bolduma (Chișinău)
Ioan Bolovan (Cluj-Napoca)
Gheorghe Bostan (Chișinău)
Nicolae Bulat (Soroca)
Valentin Burlacu (Chișinău)
Manole Brihuneț (Chișinău)
Teodor Candu (Chișinău)
Ioan Caproșu (Iași)
Igor Cașu (Chișinău)
Mihai-Ștefan Ceaușu (Iași)
Igor Cereteu (Chișinău)
Irina Cereş (Chișinău)
Eugen Cernenchi (Chișinău)
Mihai Cimpoi (Chișinău)
Cătălina Chelcu (Iași)
Marius Chelcu (Iași)
Silvia Chicu (Chișinău)
Nicolae Chicuș (Chișinău)
Ion Chirtoagă (Chișinău)
Tudor Ciobanu (Chișinău)
Iurie Ciobanu (Chișinău)
Vitalie Ciobanu (Chișinău)
Gheorghe Cliveti (Iași)
Ludmila Coadă (Chișinău)
Pavel Cocârlă (Chișinău)
Mihai Cojocariu (Iași)
Gheorghe Cojocaru (Chișinău)
Angela Colin (Chișinău)
Liliana Condraticova (Chișinău)
Irina Condrea (Chișinău)
Valentin Constantinov (Chișinău)
Silvia Corlăteanu-Granciuc (Chișinău)
Haralambie Corbu (Chișinău)
Petru Costin (Chișinău)
Ovidiu Cristea (București)
Nicolae Dabija (Chișinău)
Maria Danilov (Chișinău)
Sergiu Demerji (Chișinău)
Tatiana Diacon (Chișinău)
Constantin Drachenberg (Chișinău)
Gheorghe Dragnev (Chișinău)
Emil Dragnev (Chișinău)
Lilia Dragnev (Chișinău)
Gheorghe Duca (Chișinău)
Nicolae Edroiu (Cluj-Napoca)
Andrei Emilciuc (Chișinău)
Nicolae Enciu (Chișinău)
Marius Eppel (Cluj-Napoca)
Ion Eremia (Chișinău)
Andrei Eşanu (Chișinău)
Valentina Eşanu (Chișinău)
Diana Ețco (Chișinău)
Alina Felea (Chișinău)
Alexandru Furtună (Chișinău)
Nicolae Fuștei (Chișinău)
Cristina Gherasim (Chișinău)
Stela Ghervas (Franța)
Victor Ghilaș (Chișinău)
Mitru Ghițiu (Chișinău)
Ștefan S. Gorovei (Iași)
Ion Guceac (Chișinău)
Ilie Gulca (Chișinău)
Ion Gumenâi (Chișinău)
Daniela Hadîrca (Chișinău)
Crinela Elena Holom (Cluj-Napoca)

Corneliu Istrati (Iași)
Bogdan-Petru Maleon (Iași)
Constantin Manolache (Chișinău)
Florin Marinescu (Atena)
Teo-Teodor Marşalcovschi (Bălți)
Mihai Maxim (București)
Vlad Mischevca (Chișinău)
Tatiana Mistreanu (Chișinău)
Vladimir Morozan (Sankt Petersburg)
Alexandru Moșanu (Chișinău)
Sergiu Musteață (Chișinău)
Dan Ioan Mureșan (Franța)
Ion Negrei (Chișinău)
Gheorghe Negru (Chișinău)
Tamara Nesterov (Chișinău)
Ion Niculiță (Chișinău)
Larisa Noroc (Chișinău)
Șerban Papacostea (București)
Valeriu Pasat (Chișinău)
Pavel Parasca (Chișinău)
Virgil Pâslariuc (Chișinău)
Anatol Petrencu (Chișinău)
Liviu Pilat (Iași)
Elena Pistrui (Chișinău)
Alexandru-Florin Platon (Iași)
Vitaliu Pogolșa (Chișinău)
Ioan-Aurel Pop (Cluj-Napoca)
Angela Popovici (Chișinău)
Gheorghe Postică (Chișinău)
Dinu Poştarencu (Chișinău)
Ștefan Purice (Suceava)
Lidia Prisac (Chișinău)
Andrei Prohin (Chișinău)
Laurențiu Rădvan (Iași)
Constantin Rezachevici (București)
Tatiana Rotaru (Chișinău)
Alexandru Roșca (Chișinău)
Igor Sava (Chișinău)
Lucia Sava (Chișinău)
Eugen-Tudor Sclifos (Chișinău)
Ioan Scurtu (București)
Gheorghe Soltan (Chișinău)
Victor Spinei (Iași)
Elena Stati (Chișinău)
Aleksandr Stâkalin (Moscova)
Ciprian-Lucreţius Suciu (Atena)
Larisa Svetlicinâi (Chișinău)
Maria-Magdalena Szekely (Iași)
Igor Șarov (Chișinău)
Ion Șișcanu (Chișinău)
Mariana Şlapac (Chișinău)
Ștefan Ștefănescu (București)
Sergiu Tabuncic (Chișinău)
Dan Gh. Teodor (Iași)
Valentina Tifin (Chișinău)
Eugenia Tofan (Chișinău)
Valentin Tomuleţ (Chișinău)
Anatol Țaranu (Chișinău)
Vitalie Țurcanu (Chișinău)
Victor Țvircun (Chișinău)
Constantin Ungureanu (Chișinău)
Vitalie Varatic (București)
Ion Varta (Chișinău)
Dumitru Vitcu (Iași)
Ion Valer Xenofontov (Chișinău)
Petronel Zahariuc (Iași)
Alexandru Zub (Iași)

F.E.-P. „Tipografia Centrală”
MD-2068, Republica Moldova, mun. Chişinău, str. Florilor 1